

UCH MUSHKETYOR

ALEKSANDR DYUMA

811 (Frans)
D. 35

ALEKSANDR DYUMA

UCH MUSHKETYOR

TOSHKENT
«YANGI NASHR»
2019

UO'K: 821.512.133-3

KBK: 84(4Frans)

D – 95

Dyuma, Aleksandr

Uch mushketyor: roman. Aleksandr Dyuma. Rus tilidan Barot Boyqobilov va Surayyo To'raxonova tarjimasi – Toshkent: Yangi nashr, 2019. – 736 bet.

ISBN-978-9943-22-371-4

UO'K: 821.512.133-3

KBK: 84(4Frans)

**Rus tilidan
Barot Boyqobilov,
Surayyo To'raxonova
tarjimasi**

ISBN-978-9943-22-371-4

© Aleksandr Dyuma, «Uch mushketyor». «Yangi nashr», 2019-yil.

MUNDARIJA

BIRINCHI QISM

I. Ota-d'Artanyan janoblarining uch armug'oni	3
II. Janob de Trevilning qabulxonasi	20
III. Qabul	31
IV. Atosning kifti, Portosning tasmasi va Aramisning ro'molchasi	43
V. Qirol mushketyorlari va janob kardinal gvardiyachilari	52
VI. Qirol Lyudovik XIII hazrat oliylari	63
VII. Mushketyorlar o'z uyida	84
VIII. Saroy fitnasi	93
IX. D'Artanyanning tabiati ravshanlashmoqda	102
X. O'n yettinchi asrdagi qopqon	111
XI. Fitna boshlanmoqda	121
XII. Jorj Villers, Gersog Bekingemskiy	140
XIII. Janob Bonase	149
XIV. Menglik noma'lum kishi	158
XV. Harbiylar va hakamlar	169
XVI. Kansler Segening o'z odaticha chalgani qo'ng'iroq topolmay qolgani haqida	178
XVII. Er-xotin Bonaselar	190
XVIII. Xushtor va er	204
XIX. Shirkat rejasi	212
XX. Sayohat	222
XXI. Grafinya Vinter	235
XXII. Merlezon baleti	245
XXIII. Visol	252
XXIV. Shiypon	264
XXV. Portos	274
XXVI. Aramisning dissertatsiyasi	294
XXVII. Atosning rafiqasi	312
XXVIII. Qaytish	334
XXIX. Aslaha-anjomlar izlash	350
XXX. Miledi	359

IKKINCHI QISM

I. Inglizlar va fransuzlar	368
II. Prokuornikida ziyofat	376
III. Kaniz va sohiba	386

IV. Bunda Aramis va Portosning aslaha-anjomi	
xususida soʻz yuritiladi	397
V. Tunda mushuklarning tusi bir xil boʻladi	406
VI. Qasos ishtiyoqi.....	415
VII. Miledining sir-asrori.....	423
VIII. Atosning sira ovora boʻlmasdan oʻz aslaha-anjomini	
topib olgani	431
IX. Sharpa	441
X. Haybatli koʻlanka.....	451
XI. Laroshel qamali	460
XII. Anjuy sharobi	473
XIII. «Qizil kaptarxona» mayxonasi.....	482
XIV. Pech moʻrilarining foydasi xususida	491
XV. Er-xotin mojarosi.....	500
XVI. Sen-Jerve bastioni	506
XVI. Mushketyorlar kengashi.....	514
XVIII. Oilaviy ish	533
XIX. Shum qismat	550
XX. Aka-singil suhbatlari.....	558
XXI. Ofitser.....	567
XXII. Tutqunlikning birinchi kuni.....	579
XXIII. Tutqunlikning ikkinchi kuni.....	587
XXIV. Tutqunlikning uchinchi kuni	595
XXV. Tutqunlikning toʻrtinchi kuni.....	605
XXVI. Tutqunlikning beshinchi kuni	614
XXVII. Klassik tragediyaning sinalgan usuli	631
XXVIII. Qochish.....	639
XXIX. Portsmouthda 1628-yil 23-avgustda nalar sodir boʻlgan	648
XXX. Fransiya	659
XXXI. Betyun karmelitkalar monastiri.....	666
XXXII. Iblislarning ikki xili	680
XXXIII. Soʻnggi qatra	686
XXXIV. Qizil ridolik odam.....	702
XXXV. Sud	708
XXXVI. Qatl.....	716
XOTIMA.....	721
EPILOG	732

BIRINCHI QISM

MUALLIF SO'ZBOSHISI

Bunda, biz kitobxonlarga hikoya qilishga mu-sharraf qissa qahramonlarida, garchi ularning nom-lari «os» va «is» bilan tugallansa-da afsonaviy hech nima yo'qligi aniqlanadi.

Taxminan bir yil muqaddam Qirol kutubxonasida Lyudovik XIII tarixiga doir qidiruvlar bilan mashg'ul paytimda men ittifoqo haqiqatni aytishga intilgan, keyin uzoq yoki qisqa muddatga Bastiliyaga ravona bo'lishga mayli bo'lmagan mualliflarning ak-sar asarlari singari Amsterdamda, Pyer Rujnikida nashr etilgan «Janob d'Artanyan» xotiralariga yóliqib qoldim. Meni sarlavha qiziqtirib qo'ydi: men memuarlarni uyga, albatta kutubxona qo'riqllovchisi ijozati bilan olib ketdim-u, xarislik bilan ularga yopishdim.

Men bu yerda shu alomat asarni mufassal tahlil qilmoqchi emasman, faqat kitobxonlarimning o'tmish lavhalarini qadrlay biladiganlariga ular bilan ta-nishib chiqishni maslahat bermiqchiman. Ular bu memuarlarda mohir qo'l bilan qoralangan portret-larni topadilar, garchi bu yengil-yelpi lavhalar aksar hollarda kazarma eshiklari va qovoqxona devorlarida solingan bo'lsa-da, baribir kitobxonlar ulardan Lyudovik XIII, Anna Avstriyskaya¹, Rishelye, Mazarini va o'sha davr saroyi ahlidan talay kishi-larning tasvirlarini, xuddi janob Anketil tarixidagi² singari to'g'ri tasvirlarni tanib oladi.

¹ A n n a A v s t r i y s k a y a — Fransiya qirolichasi, Lyudovik XIII ning rafiqasi va Avstriya qirolining singlisi.

² A b b a t A n k e t i l (1723—1806) — Fransiya ko'p jildli tarixining muallifi.

Biroq, ma'lum bo'lganidek, yozuvchining nozik idrokini gohida keng kitobxonlar ommasi ilg'amagan narsalar to'lg'inlantirib yuboradi. Qoyil qolishlari shubhasiz boshqalar singari memuarlarning bu yerda ta'kidlab o'tilgan fazilatlaridan zavqlanib, biz har holda, bizgacha aftidan hech kimsa zarracha parvo qilmagan bir jihatdan hayratda qoldik.

D'Artanyan hikoya qiladiki, u qirol mushketyorlari kapitani huzuriga dastlab tashrif buyurganda uning qabulxonasida o'zi qabul etilish sharafiga erishmoqchi bo'lib yurgan shavkatli polkda xizmat qiluvchi, nomlari — Atos, Portos va Aramis bo'lgan uch yigitni uchratgan.

E'tirof etamiz, quloqlarimizga begona nomlar bizni taajjublantirdi va daf'atan bularning hammasi zamirida: faqat bu laqablarning egalari tantilikdan, alamdand yoxud qashshoqlikdan oddiy mushketyorlik ridosini kiygan kun tanlab olmagan taqdirda, d'Artanyan ehtimol mashhur nomlarni yashirgan, degan gap ko'nglimizga keldi.

O'sha paytga e'tiboran bizning qizg'in sinchkovligimizni qo'zg'atgan bu g'aroyib nomlarning biror izini topishga urinib, orom bilmadik.

Shu niyatda biz mutolaa qilgan kitoblar ro'yxatining o'zi butun boshli bir bobni tashkil qilgan bo'lurdi, bu narsa balki ibratli bo'larmidi, lekin kitobxonlarimiz uchun maroqli bo'lishi amri mahol. Shu sababdan biz faqat uzoq va natijasiz urinishlardan hafsalamiz pir bo'lib, qidiruvlarimizni tashlashga qaror qilib turgan paytda, biz nihoyat mashhur va donishmand do'stimiz Polen Parisning nasihatlariga amal qilib № 4772 va № 4773 deb qayd etilgan, anig'i xotiramizda yo'q, va: «Qirol Lyudovik XIII podshohligining pirovardi va Qirol Lyudovik XIV podshohligining boshlarida Fransiyada kechgan ba'zi voqealar to'g'risida graf de La Ferning xotiralari» deb nomlangan qo'lyozmani topib olganimizni aytib o'tamiz, xolos.

Bu qo'lyozmani, o'zimizning so'nggi ilinjimizni varaqlab turib, yigirmanchi sahifada Atosning, yigirma yettinchida — Portosning, o'ttiz birinchisida

esa — Aramisning nomlarini topib olganda quruvonchimiz naqadar kuchli bo'lganini tasavvur etmoq mumkin.

Tarix fani taraqqiyoti shu qadar yuqori darajaga yetgan bir davrda mutlaqo noma'lum qo'lyozmaning topilib qolishi bizga mo'jizadek tuyuldi. Biz bir kun kelib o'zgalar xazinasi bilan, mabodo o'zimizniki bilan — bu juda ehtimol narsa — Fransiya Akademiyasiga qabul qilinolmasak, Yozuvchilar va Nafis Adabiyot Akademiyasiga uchrash niyatida uni nashr etish uchun ruxsat so'rashga oshiqdik.

Bunday ijozat bizga berildiki, bu narsani shu yerda qayd etib o'tamiz, toki, biz yashab turgan davrda hokimiyat adiblarga nisbatan uncha xayrixoh emas, deb ta'kidlab yurgan qora ko'ngil kishilarning yolg'onchiligi fosh bo'lsin.

Biz hozir kitobxonlarimizga bu bebaho qo'lyozmaning birinchi qismini o'ziga munosib sarlavhani tiklagan holda havola etmoqdamiz va bu birinchi qismi o'zi arziydigan, bizning imkonimiz komil muvaffaqiyatni qozongan taqdirda, ikkinchisini ham oshig'ich e'lon qilishni zimmasiga olamiz.

Hozircha esa qabul etguvchi ikkinchi ota bo'lishi sababli kitobxonni o'z zavqlari yoki ziqligi manbayi deb graf de La Ferni emas, bizni bilishga taklif etamiz.

Shuni aniqlab olgach, hikoyamizga o'tamiz.

I

Ota-d'Artanyan janoblarining uch armug'oni

1625-yil aprelining birinchi dushanba kuni bir zamonlar «Atirgul haqida roman»¹ning muallifi tavalud topgan Meng shaharchasining aholisi, go'yo gugenotlar² uni ikkinchi Laroshelga³ aylantirishga shaylanganday besaranjom ko'rinardi. Asosiy ko'cha tomon chopib borayotgan ayollarni ko'rgan va uylar bo'sag'asidan kelayotgan bolalarning qiy-chuvini eshitgan shaharliklarning ba'zilar shosha-pisha kiyinishar, yarog'-aslahalarini olishar, o'zlariga dilo-varroq tus bermoq uchun kim pilta, kim birotar mil-tiq bilan qurollangancha qarshisida shovqinli olomon to'planib, minut sayin ko'payib borayotgan «Ozod tegirmonchi» mehmonxonasi tomon g'izillardilar.

U zamonlar bunday to'olonlar odatiy hol bo'lib, kamdan kam kunlardagina u yoki bu shahar o'z sol-nomasiga shu xil hodisalarni qayd etolmay qolardi. Aslzoda janoblar bir-birovlari bilan tortishardilar, qirol kardinal bilan urushardi; ispanlar qirolga qar-shi jang olib borardilar. Ammo goh bosiq, goh ochiq, goh pinhoni, goh oshkor bu kurashdan bo'-lak yana gadoylar, gugenotlar, daydi va xizmatkor-lar bor ediki, ular hamma bilan olishardilar. Shahar-

¹ «Atirgul haqida roman» — mashhur o'rta asr fransuz poe-masi (XIII). Poemani Gilyom de Lorris boshlagan, ikkinchi qismi Jon Klopinel (Mengskiy) tomonidan yaratilgan.

² G u g e n o t l a r — Fransiyada kalvinist (protestan) dinining tarafdor-lari. XVI asrning ikkinchi yarmi — XVII asrning boshida asosan qirol hoki-miyati o'tkazgan markazlashtirish siyosatidan norozi dvoryanlar va feodal a'yonlarining bir qismi gugenot bo'lgan.

³ L a r o s h e l — Atlantik okeani sohilidagi shahar. Gugenotlarning tayanchi, 1628-yili kardinal Rishelye tomonidan uzoq qamaldan keyin egallab olingan.

liklar o'g'rilarga, daydilarga, xizmatkorlarga qarshi qurollanishlardi-yu, biroq, kardinal yoki ispanlarga qarshi hargiz qo'l ko'tarishmasdi. Mana shu singib ketgan odatga ko'ra yuqorida zikr etilgan 1625-yil aprelining birinchi dushanbasi kuni shaharliklar shovqin-suronni eshitgan holda gersog Rishelye¹ mulozimlarining uqali liboslarini, sariq, qizil belgilarini ko'rmasdan «Ozod tegirmonchi» mehmonxonasi tomon yugurib qoldilar.

Faqat o'sha yerdagina to's-to'polonning sababi ayon bo'ldi.

Yosh yigit... Uning xomaki tasvirini chizib berishga harakat qilaylik: o'n sakkiz yoshdagi don Kixotni, sovut va yarog'-aslahasiz, ko'k rangi qizg'ish va moviylar o'rtasidagi bir tusga kirgan kamzullik don Kixotni ko'z oldingizga keltiring. Cho'zinchoq bug'doyrang yuz, turtib chiqqan yonoqlar — mug'ombirlik nishonasi; jag' mushaklarining haddan ortiq chayirligi, hatto, bereti bo'lmaganda ham gaskonlik² ekanini darrov bildirib qo'yuvchi yaqqol belgi, yosh yigit esa pat misol narsa bilan bezatilgan beret kiyib olgan edi: nigohi samimiy va oqil. Burni qirg'iy, ammo, nozik quyilgan, bo'yi o'spirin uchun ortiq darajada baland, balog'at yoshidagi erkak kishi uchun kam. Mabodo yayov yursa egasining oyoqlariga uriladigan, otga minsa yolini to'zg'itadigan qayishga osig'lik uzun qilichi bo'lmaganda tajribasiz odam uni safarga chiqqan ferma egasining o'g'li, deb o'ylashi mumkin edi.

Zero, yigitchamizning oti bo'lib, yana shunaqangi alomat xilidan ediki, u hammaning nazariga tushdi-qo'ydi. Bu o'n ikki, hatto, o'n to'rt yoshlar chamasidagi baqaylari shishib ketgan, dumi tullagan, sarg'ish malla tusdagi bearn³ axta oti edi. Bu ot

¹Rishelye Arman Jandyu Plessi — nufuzli gersog, mashhur fransuz davlat arbobi. 1622-yilda qirolning iltimosi bilan Rim papasidan kardinal (katolik cherkovining eng katta amaldori) unvonini olgan va 1624-yilda qudratli ministr bo'lgan. Rishelyening asosiy vazifasi qirol hokimiyatini kuchaytirish, mamlakatning feodal tarqoqligini va qadimiy feodallik imtiyozlarini yo'qotishdan iborat edi.

²Gaskon — Fransiyaning janubidagi oblast (viloyat). Gaskon zodagonlari odatda qirol gvardiyasida xizmat qilishgan.

³Bearn — Fransiyaning janubidagi, Pireney tog'lari etagidagi oblast (viloyat).

boshini tizzalaridan ham quyiroqqa solintirib, shu bilan egasini suvluq tortish tashvishidan qutqarib yo'rtsa-da, har holda, kuniga sakkiz lye¹ masofani bosib o'tishga qodir edi. Baxtga qarshi, otning bu xususiyatlari uning beso'naqay ko'rinishi-yu g'aro-yib rangi bilan to'silib qolgan, hamma sinchi bo'lgan o'sha yillarda yuqorida zikr qilingan otning chorak soat ilgari Bojansi darvozasidan kirib, Meng shahrida zohir bo'lishi shu qadar noxush taassurot qoldirdiki, hatto, suvoriyning o'ziga ham dog' tushirib qo'ydi.

Buni his qilish yosh d'Artanyanga (yangi Ros-sinantda o'tirgan yangi don Kixotning nomi shunday edi) u o'zi qancha yaxshi suvoriy bo'lmasin, bunday otda u nechog'lik kulgili ko'rinishga majburligini o'z-o'zidan yashirib ham o'tirmaganligi uchun yanada kuchliroq alam qilardi. Bu armug'onni ota-d'Artanyandan qabul qilar chog'ida u o'zini ti-yolmay og'ir entikib qo'ygani bejiz emas edi. Bunday otning bahosi ko'p deganda yigirma livr bo'lishini u bilardi. Biroq, armug'onga ilova qilingan so'zlarning bebaholigini inkor etib bo'lmas.

— O'g'lim! — Genrix IV² so'nggi kunlarigacha unutilmagan o'sha sof bearn talaffuzida so'zlagandi gaskon dvoryani. — O'g'lim, bu ot o'n uch yil mu-qaddam otangizning uyida yorug' dunyoni ko'rdi va shu yillar davomida sadoqat bilan xizmat qilib keldiki, bu sizni unga nisbtan rioyali qilishi kerak. Uni hech bir sharoitda sota ko'rmang, unga izzat-hurmatda bo'ling va qarilikda tinchgina o'lishiga imkon bering. Bordi-yu unda safarga otlanguday bo'lsangiz, keksa xizmatkorni ayaganday unga shafqat qiling. Saroyda, — davom etdi ota-d'Artanyan,— mabodo u yerda qabul etilganingiz taqdirda, darvoqe, bu huquqni sizga nasabingizning qadimiyligi beradi, o'zingiz va yaqin kishilaringiz haqi, ota-bobolaringiz

¹ L y e — uzunlik o'lchovi.

² G e n r i x I V B u r b o n — fransuz qiroli (1589—1610). Taxtga o'tirishidan ilgari gugenotlar yo'lboshchisi bo'lgan. Keyinchalik siyosiy mulohazalar bilan katolizimga og'ib ketgan. 1598-yilda u Nont edikt (farmon) nashr qilgan, unga binoan gugenotlarga e'tiqod erki bilan birmuncha siyosiy mustaqillik berilgan.

besh yuz yillar davomida sharaf bilan atalib kelgan dvoryan nomingizning nomusini saqlang. Yaqin kishilaringiz, deb men sizning qarindosh-urug'laringiz va do'stlaringizni nazarda tutyapman. Qirol va kardinaldan bo'lak hech kimsaga itoat etmang. Faqat jasorat bilan — eshityapsizmi, yolg'iz jasorat bilan bizning kunda dvoryan o'ziga yo'l solishi mumkin. Kimda kim bir zumgina bo'shashib qolsa, toleyi ayni shu daqiqada in'om etgan fursatni boy berib qo'yishi mumkin. Siz yoshsiz hamda ikki sababga ko'ra jasur bo'lishga majbursiz: avvalambor, siz gas-konlik, ikkilamchi mening o'g'limsiz. Tasodiflardan cho'chimang, sarguzasht ovlayvering. Men qilich tutishni o'rganishingizga imkon yaratib berdim. Sizning boldirlaringiz metindek, changalingiz po'latdek. Bo'lar-bo'lmas bahona bilan jangga kiravering, muboraza¹ qiling, ustiga-ustak muborazalar hozir taqiqlangan va binobarin, muboraza qilish uchun ikki barobar mardroq bo'lish zarur. Men sizga boryo'g'i o'n besh ekyu pul, ot va hozirgina o'zingiz eshitgan nasihatlarni berib yuborishim mumkin, o'g'lim. Onangiz bularga lo'lidan olgan qandaydir malhamning qo'llanmasini qo'shadi, bu malham mo'jizakor kuchga ega va ko'ngil dardlaridan bo'lak har qanaqa jarohatni tuzatadi. Shu narsalarning hammasidan bahra olib, uzoq va baxtli umr ko'ring... Endi yana bir narsani qo'shimcha qilishim: ya'ni, sizga timsol ko'rsatishim qoldi — o'zimmimas, zero, men sira saroyda bo'lmaganman, e'tiqod uchun bo'lgan urushlardagina ko'ngilli bo'lib ishtirok etganman. Men bir vaqtlar qo'shnim bo'lgan janob de Trevilni nazarda tutyapman. Bolaligida u qirolimiz Lyudovik O'n Uchinchi² bilan — iloyo uni xudo as-rasin — o'ynash sharafiga noil bo'lgan. O'yinlar jan-jalga aylangan paytlar bo'lgan, bu urushlarda esa har doim ham qirol ustun kelavermagan. O'zi yegan mushtlar qirolda janob de Trevilga nisbatan do'stona tuyg'ular va katta hurmat uyg'otgan. Keyinchalik,

¹ M u b o r a z a — yakkama-yakka olishuv.

² L y u d o v i k XIII — fransuz qiroli (1610—1643). U o'zining birinchi ministri kardinal Rishelyening batamom ta'sirida bo'lgan.

Parijga qilgan safari payti janob de Trevil boshqa shaxslar bilan besh marta, rahmatlik qirol vafotidan keyin yosh qirol balogʻatga yetguncha — yetti marta, oʻsha balogʻat yoshidan hanuzgacha esa, urush-yurishlarni hisoblamaganda, yuz martacha urishgan!

Hozir esa uning oliy farmon, buyrugʻ va qarorlarni yuz-xotir qilmasdan mushketyorlarga¹, yaʼni kardinal hayiqadigan hamda qirol juda qadrlaydigan sezar legioniga kapitanligi bejiz emas. U ancha-muncha narsadan qoʻrqmaydi, bu hammaga maʼlum. Bundan tashqari, u yiliga oʻn ming ekyu maosh oladi. Binobarin, u juda katta amaldor. U xuddi sizdek boshlagan. Uning huzuriga mana shu maktub bilan boring, undan ibrat oling, xuddi uningdek harakat qiling.

Shu soʻzlardan keyin ota-dʼArtanyan janoblari oʻzining shaxsiy qilichini oʻgʻliga topshirdi, uning ikkala yuzidan mehribonlik bilan oʻpdi-da, oq fotiha berdi.

Otasining xonasidan chiqaturib, yigit yuqorida keltirilgan nasihatlariga koʻra, kelgusida tez-tez ishlatish ehtimoli boʻlgan gʻaroyib malham qoʻllanmasi bilan oʻziga muntazir turgan onasini koʻrdi. Bu yerda vidolashuv yumshoqroq boʻlib, ancha choʻzildi, negaki, janob dʼArtanyan erkak kishi edi, oʻzining yakka-yu yagona farzandi boʻlmish oʻgʻlini yomon koʻrmasa hamki, erkak kishi uchun oʻz hislariga erk berishni makruh hisoblagan boʻlur edi, holbuki, dʼArtanyan xonim ayol va ona edi. U zor-zor yigʻladi va kichik — janob dʼArtanyanning shaʼniga, tan olish kerakki, u oʻzini boʻlgʻuvsi mushketyorga munosib tarzda tutishga nechogʻlik urinmasin, histuygʻulari ustun keldi-yu, koʻp koʻz yoshi toʻkdi, hali bular ham zoʻr mashaqqat bilan yarmini yashirishga muvaffaq boʻlgani edi.

Oʻsha kuniyoq yigit biz aytib oʻtgan oʻn besh ekyu pul, ot va janob de Trevilga maktubdan iborat uchala ota armugʻonlari bilan yoʻlga otlandi. Nasihatlar hisob emas, albatta.

¹ M u s h k y e t y o r l a r — Fransiya gvardiyasining eng imtiyozli otryadlaridan biri.

Shu zayr xayr-ma'zur qilgach, uning tasvirini qoralab berishni hikoyachilik burchi bizdan talab etganda, juda o'rinli qiyos qilganimizdek, d'Artanyan ham ma'naviy, ham jismoniy jihatdan Servantes qahramoniga aynan o'xshab qolgan edi. Don Kixotga shamol tegirmonlari ulkan pahlavonlar, qo'ylar suruvi esa butun boshli armiya bo'lib tuyulgan edi. D'Artanyan har tabassumni tahqir, har nigohni esa beodoblik deb qabul qilardi. Shuning uchun Tarbdan Menggacha u mushtumini ochmasdan kuniga kam deganda o'n marta qilichining sopiga yopishdi. Har qalay, uning mushti hech kimning chakagini yormadi, qilich esa qinini tark etmadi. Rost, badbaxt yo'rg'aning ko'rinishi bir necha marta yo'lovchilarining miyig'ida kulib qo'yishlariga sabab bo'ldi, biroq, otning biqiniga ancha salobatli qilich urilib turgani, yuqoriroqda esa oriyatdan ko'ra ko'proq g'azabdan porlagan ko'zlar chaqnab turgani uchun yo'lovchilar kulgilarini bosar, bordi-yu xushchaqchaqlik ehtiyotkorlikdan zo'r kelsa, qadimiy niqoblar singari yuzlarining yarmi bilangina iljayishga harakat qilishardi. D'Artanyan shu tarzda qomatiining mahobati va bor jizzakiligini saqlagan holda mash'um Meng shahriga yetib oldi.

Ammo, u yerda, «Ozod tegirmonchi» darvozasiining naq tagida musofir uzangisidan tutib turguvchi xo'jayin, xizmatkor yoki otboqarlarning yordamisiz otdan tusha turib, ikkinchi qavatdagi ochiq derazaga — novcha va basavlat dvoryanga d'Artanyanning ko'zi tushib qoldi. Noxush va takabbur chehrali bu dvoryan o'zini iltifot bilan tinglayotgan hamrohlari-ga allanimalar deyayotganday ko'rindi.

D'Artanyan odatiga ko'ra shu zamon gapni o'zi to'g'risida deb gumon qildi-da, qulog'iga zo'r berdi. Bu gal u yanglishmagan yoki faqat qisman xato qilgan edi: gap uning to'g'risida emas, oti haqida borardi. Aftidan, notanish kishi uning hamma fazilatlarini bir-bir sanar, yuqorida zikr etganimdek, tinglovchilari unga juda iltifotli munosabatda bo'lganlari sababli uning har bir so'zidan sharaqlab kulishardi. Hatto, yengil tabassum ham qahramonimiz-

ning jahlini chiqarish uchun kifoya qilinishi nazarga olib, sho'xlikning bunday qizg'in ifodasi unga qanday botganini tasavvur qilish oson.

D'Artanyan avvalo uni xo'rlashni ravo ko'rgan surbetning basharasini tuzukroq ko'rib qo'yishni ixtiyor etdi. U mag'rur nigohini notanish kishiga qadab, o'tkir qora ko'zli rangpar yuzli, burni yirik, qora mo'ylovlari juda hafsala bilan tekislangan qirq yoshlardagi odamni ko'rdi. Egnidagi safar kamzulishtonning bog'ichlari ham shu rangda, orasidan ko'ylagi ko'rinib turgan, odatdagicha o'yilgan teshiklardan bo'lak bezagi yo'q. Ishton ham, kamzul ham yap-yangi, lekin, sandiqda ko'p turib qolgan narsalar singari juda uringan. Bularning hammasini d'Artanyan, ehtimol, yana bu kishi hayotida anchamuncha rol o'ynashini unga shipshib turgan tuyg'uga bo'ysunib, o'tkir kuzatuvchining nazari bilan bir zumda ilg'ab oldi.

Shunday qilib, xuddi d'Artanyan safsar kamzullik kishiga tikilgan paytda u bearn toychasining sha'niga o'zining eng nozik, ma'noli fikrlaridan birini qotdi. Uning tinglovchilari xaxolab kulib yuborishdi, so'zlayotgan kishining yuziga ham oshkora yarashmay nursiz tabassumga o'xshash narsa sirpanib o'tdi. Bu daf'a shubhaga o'rin qolmagan: d'Artanyan chinakamiga haqorat etilgan edi.

Buni to'la-to'kis tushungach, u beretini bostiribroq kiydi hamda Gaskonda aslzoda sayyohlarida ko'rgan saroy qiliqlariga taqlid qilishga urinib, bir qo'li bilan qilichining sopini tutdi, boshqasini beliga tirab, oldinga chiqdi. Baxtga qarshi lahza sayin uning g'azabi oshar va pirovardida o'zi, mag'rur va kibrli iboralarga chulg'amoq niyatida bo'lgan davvo o'rniga, u jon-jahdi bilan imo-ishora qilib, bir-ikki og'iz dag'al so'z ayta oldi, xolos.

— Hoy, taqsir! — qichqirdi u. — Siz! Ha, o'sha darchaning orqasiga berkinayotgan siz! Iltifot qilib, nimadan kulayotganingizni aytsangiz, birga kuli-shardik!

Aslzoda musofir shoshmasdan nigohini otdan suvoriyga ko'chirdi. Bunday g'aroyib ta'nalar o'ziga

qarata aytilganini u daf'atan tushunmagan ko'rinar-di. Gumonlarga o'rin qolmagandan keyin, uning qoshlari xiyol chimirildi hamda ancha davomli su-kutdan so'ng u istehzo va takabburlikka to'lib-tosh-gan bir ohangda javob berdi:

— Men siz bilan gaplashayotganim yo'q, muhta-ram afandim.

— Ammo, men siz bilan gaplashayotirman! — xi-tob qildi betamizlik va nazokat, iltifot va nafratning bu omuxtasidan g'azabi qaynagan yigit.

Notanish kishi yana bir necha lahza ko'zini uz-may d'Artanyanga tikilib turdi, keyin esa derazadan uzoqlashib, mehmonxonaning eshigidan asta-sekin chiqib keldi-da, yigitdan ikki odim narida, uning oti ro'parasida to'xtadi. Uning xotirjamligi va yuzidagi istehzoli ifoda hamon deraza oldida turgan suhbat-doshlarining xursandchiligini yanayam oshirib yubordi.

U yaqinlashib kelayotgan vaqtda d'Artanyan qili-chini g'ilofidan rosa bir futga chiqarib qo'ydi.

— Bu otning rangi rostdanam sap-sariqmi yoki bir vaqtlar shunaqa bo'lganmi, — gaskonlik yigit-ning o'zi bilan ulfatlari o'rtasida turganiga qaramas-dan, deraza ortida qolgan tinglovchilariga yuzlangan holda, go'yo d'Artanyanning tajangligini payqama-ganday davom etdi notanish kishi. — O'simliklar olamida g'oyat keng tarqalgan bu rang haliga dovur otlarda kam qayd etilgan.

— Egasidan kulishga jur'at etolmagan odam oti-dan kuladi! — qahr-u g'azab bilan xitob qildi de Trevilning taqlidchisi.

— Men kam kulaman, taqsir, — dedi notanish kishi. — Siz buni yuzimning ifodasidan ko'rishingiz mumkin edi. Biroq, men xohlaganimda kulish huquqini o'zimda qoldirishga umidvorman.

— Men bo'lsam, — xitob qildi d'Artanyan, — o'zim xohlamaganda kulishingizga yo'l qo'ymay-man!

— Rostdan-a, taqsir? — yanayam xotirjam ohangda qayta so'radi notanish kishi. — Xo'sh, nima qipti, juda to'g'ri.

U poshnalarida orqasiga burilib, d'Artanyan ko'rib ulgurgan egarlog'liq ot turgan mehmonxona darvozasiga qarab yurib ketdi.

Biroq, d'Artanyan o'zini tahqirlashga jur'at etgan odamni qo'yib yuboradigan xilidan emas edi. U qilichini qinidan butunlay sug'urib oldi-da:

— O'giriling, o'girilsangiz-chi, taqsir, sizni orqangizdan urib qo'ymay tag'in, — deya qichqirib, dilozorining orqasidan otildi.

— Meni urib? — poshnalarida keskin o'girilib va yigitga taajjub hamda xuddi shunday nafrat bilan tikilib xitob qildi notanish kishi. — Sizga nima bo'ldi, sizga nima bo'ldi, azizim, siz aqldan ozgan bo'lsangiz kerak!

Shu zahoti u past tovushda o'z-o'zi bilan so'zlashayotganday qo'shib qo'ydi:

— Attang! Mushketyorlar safini to'ldiraman, deb jasur kishilarni qidirmagan joyi qolmagan hazrat oliylari uchun qanday topilma-ya...

U hali gapini tugatmasidan d'Artanyan shunday shiddatli hamla qildiki, notanish kishi darrov sakrab chap bermaganda bu hazil hayotida eng so'nggisi bo'lib qolarmidi. Notanish kishi hangoma jiddiy tushga kirayotganini fahmlab, qilichini chiqardi va raqibiga ta'zim qilib, chinakamiga himoyaga shaylandi. Xuddi shu paytda uning ikkala sherigi saroybon bilan birgalikda tayoq, belkurak, otashkuraklar bilan qurollangan holda d'Artanyanga tashlanishdi. Bu nogahon hujum olishuvning oqimini keskin o'zgartirib yubordi-yu, d'Artanyan yog'ilayotgan kaltaklar yomg'iriga ko'ksini qalqon qilish uchun teskari o'girilganda uning raqibi avvalgidek bama-yli-xotir qilichini g'ilofiga qaytarib solib qo'ydi. Boyagina o'zi ishtirokchi bo'lib qolayozgan janjalda u endi tomoshabinga aylandi va bu rolni ham o'ziga xos vazminlik bilan uddaladi.

— Bu gaskonliklar qurib ketsin! — har holda to'ng'illab qo'ydi u. — Uni shu jiyron otiga o'tqizib qo'yinglar, daf bo'lsin.

— Seni joningni olganimdan keyin, nomard! — uchala raqibiga qaragan ko'yi hamon do'ldek

929653

yog'ilayotgan zarbalarni qo'ldan kelgancha qaytaraturib, qichqirdi d'Artanyan.

— Gaskoncha chiranish! — to'ngilladi notanish kishi. — Vijdon haqi ont ichamanki, bu gaskonliklarni tuzatishning iloji yo'q. Qani, o'zi xohlagandan keyin boplab ta'zirini bering. Jonidan o'tsa, o'zi aytar.

Biroq, notanish kishi qanday qaysarga yo'liqqani-ni hali bilmasdi. D'Artanyan rahm-shafqat so'raydiganlardan emasdi. Shuning uchun olishuv yana bir necha zum davom etdi. Ammo, nihoyat gaskonlik yigit holdan toyib, tayoq zarbidan ikkiga bo'lingan qilichini qo'ldan chiqarib yubordi. Navbatdagi zarba uning manglayini yordi-da, u qonga belanib, hushidan ketay-ketay deb qulab tushdi.

Xuddi shu paytda mojaro joyiga xaloyiq chopib kelgandi. Xo'jayin ortiqcha gap-so'zlardan cho'chib, xizmatkorlari ko'magida yaradorni oshxonaga olib ketgandan keyin o'sha yerda unga yordam ko'rsatgan bo'lishdi.

Bu orada notanish kishi deraza yonidagi joyiga qaytib o'zining ishtiroki bilan, aftidan, g'oyat g'ashiga tegayotgan olomonga oshkora noxushlik bilan qarab-qarab qo'yardi.

— Xo'sh, u telbaning ahvoli qalay? — ochilgan eshikning tovushiga o'girilib, o'zidan xabar olgani kelgan xarobot¹ egasiga yuzlanib so'radi u.

— Janob oliylari sog'salomatmi, ziyon-zahmat yetmadimi? — so'radi saroybon.

Soppa-sog'man, qimmatli xo'jayin. Biroq, men yigitchamizning ahvolini bilmocchi edim.

— Ahvoli tuzuk, — javob berdi sohib. — U tamom hushidan ketdi.

— Rostdanmi? — takror so'radi notanish kishi.

— Ammo, ungacha u bor kuchini yig'ib, sizni chaqirdi, so'kindi, rozi qilishingizni talab qildi.

— Bu shaytonning o'zi-ku! — xitob qildi notanish kishi.

— Yo'g'-e, janob oliylari, — lablarini nafratomuz ishshaytirib e'tiroz qildi sohib. — Biz behushligida

¹ Xarobot — qovoqxona, mayxona.

uni tintib chiqdik. Uning bo'g'chasida atigi bitta ko'ylagi-u, hamyonida — o'n bir ekyu pul bor ekan, xolos. Ammo, shunga qaramay, hushidan keta turib, nuqul bu hodisa Parijda bo'lganda bormi, siz turgan joyingizda pushaymon bo'lishingizni, endi esa keyinroq afsus qilishingizni hadeb takrorlayverdi.

— Unda usti-boshini o'zgartirgan qaroqchi bo'lsa kerak-da, — sovuqqina dedi notanish kishi.

— Men hazir bo'ling, sizni ogohlantirib qo'yishni lozim topdim, janob oliylari, — gap qistirdi xo'jayin.

— Jahl ustida u hech kimning nomini aytib qo'ymadimi?

— Bo'lmasam-chi, aytdi-da! U cho'ntaklariga urib-urib: «Ko'ramiz, shafeligidagi odamni xo'r-lashganidan xabar topsa, janob de Trevil nima derkin», deb takrorladi.

— Janob de Trevil? — hushyor tortib so'zladi notanish kishi. — Cho'ntaklariga urib-urib, janob de Trevilning nomini tilga oldi deng?.. Xo'sh, qalay, muhtaram xo'jayin? Yigitchamiz behush yotganda o'sha cho'ntakchani ham ko'rib qo'yish xotirangizdan ko'tarilmagandir. Unda nima bor ekan?

— Mushketyorlar kapitani janob de Trevilning nomiga yozilgan maktub.

— Shunday deng?

— Xuddi men janob oliylarini boxabar qilganimdek.

Unchalik ziyrak bo'lmagan xo'jayin shu so'zlar-dan keyin notanish kishining yuzida paydo bo'lgan ifodani payqamadi. Shu paytga qadar kesakisiga suyanib turgan derazadan nariga ketib, tashvishlanib qovog'ini soldi u.

— Shayton! — dedi u ijirg'anib. — Nahot Trevil bu gaskonlik yigitni yonimga yuborgan bo'lsa? U axir juda yosh-ku! Ammo, yoshi nechada bo'lmasin, qasd qilgan kishining qilich zarbasi — bu qilich zarbasi-da. Bola esa menga uncha xavf solayotgani yo'q. Payti kelganda arzimagan ishkal ulug' maqsadga yetishga g'ov bo'lishi mumkin.

Notanish kishi bir necha daqiqa o'yga cho'mib qoldi.

— Quloq soling, sohib! — oxiri dedi u. — Shu telbadan meni xalos qilishni bo'yninggizga ololmay-sizmi? Uni o'ldirishga vijdonim qo'ymayapti, aslida esa... — uning yuzida qahrli sovuq ifoda paydo bo'ldi, — aslida u menga xalal beryapti. U qayerda hozir?

— Xotininimning xonasida, ikkinchi qavatda. Uning yarasini bog'lashyapti.

— Anjomlari va yon xaltasi o'zi bilanmi? Kamzulini yechgani yo'qmi?

— Kamzuliyam, yon xaltasiyam pastda, oshxonada qoldi. Endi bu yosh devona sizga xalal berayotgan ekan...

— Xalal beryapti, albatta mehmonxonangizda durust odamlarning tinchini buzib, to'polon qilyapti... Boring-da, menga hisobni tayyorlab, xizmatkorimni ogohlantirib qo'ying.

— Iye? Janob oliylari bizni tashlab ketyaptilarmi hali?

— Bu sizga avval ham ma'lum edi. Men otimni egarlab qo'yishni buyurib edim-ku. Buyrug'im bajarilmadimi hali?

— Bajarildi. Janob oliylarining o'zlari ko'rib, ishonch hosil qilishlari mumkin — ot egarlangan, darvozaning yonida turibdi.

— Yaxshi, unday bo'lsa, aytganlarimni qiling.

«Ana xolos! — o'yladi xo'jayin, — U boladan qo'rqqan bo'lmasin tag'in?»

Biroq, notanish kishining nufuzli nigohi uning fikr oqimini taqqa to'xtatdi. U yaltoqlanib ta'zim qildi-da, chiqib ketdi.

«Bu muttaham Miledini ko'rib qolmasa bo'lгани, — xayol surardi notanish kishi. — U tez orada o'tib ketishi kerak. U hayallab ham qoldi. Yaxshisi, men otda uning istiqboliga yuraqolay... Qani endi de Trevilga yozilgan o'sha maktubda nimalar yozilganini bilolsam!..»

Notanish kishi o'zicha allanimalarni shivirlab, oshxonaga yo'l oldi.

Bu orada xarobot egasi yosh yigitning shu yerdaligi notanish kishini musofirxonani tark etish-

ga majbur qilgani xususida hech gumon qilmasdan xotinining xonasiga chiqdi. D'Artanyan o'zini ancha o'nglab olgan edi. Kibor mansabdor bilan — notanish kishining kiborligiga xarobot egasi shubhalanmasdi — janjal qo'zg'agani uchun politsiya aralashuvi mumkinligini shama qilib, xo'jayin d'Artanyanni, darmonsizligiga qaramay, o'rnidan turib, yo'lga o'tlanishga undamoqchi bo'lardi. D'Artanyan haliyam yarim gangigan, kamzulsiz boshiga sochiq bog'langan holda qo'zg'aldi va xo'jayin tomonidan asta-asta turtilib, zinapoyadan tusha boshladi. Ammo oshxona bo'zag'asidan hatlab o'tgach, dera-zaga nogoh qaraganda ko'ziga chalingan birinchi kishi katta-katta qo'sh normand otlari qo'shilgan yopiq faetonning zinasida turib, allakim bilan bemalol so'zlashayotgan o'zining dilozori bo'ldi.

Uning faeton derazasi romidan boshi ko'rinib turgan suhbatdoshi yigirma-yigirma ikki yoshlardagi yosh juvon edi. Biz d'Artanyanning inson yuzi xususiyatlarini qanday tez ko'ra bilishini zikr etib o'tgandik. U xonimning yoshligi va sohibjamolligini ko'rdi. Bu husn d'Artanyan shu mahalgacha o'zi yashab kelgan janubiy Fransiya uchun mutlaqo xos bo'lmagani bilan uni ko'proq taajjublantirdi. U uzun zulflari yelkasigacha tushgan, dudoqlari qirmizi, qo'llari bo'rday oppoq, sarg'ish sochli, moviy xumor ko'zli rangpar ayol edi. U allanimalar haqida notanish kishi bilan jonlanib suhbatlashardi.

— Xullas, padari buzrukvorning menga amr qilganlari... — deyardi xonim.

— ... darhol Angliyaga qaytasiz va, basharti, gersog Londonni tark etsa, u yerdan oshig'ich xabar yuborasiz.

— Qolgan farmoyishlar-chi?

— Ularni Lamanshning narigi tomonida, mana bu qutichani ochib, ichidan topasiz.

— Juda soz. Xo'sh, siz-chi, nima qilmoqchisiz?

— Men Parijga qaytib ketyapman.

— Bu qo'rs bolaning adabini bermasdan-a?

Notanish kishi javob bermoqchi bo'lib og'iz juftlagan edi hamki, butun suhbatni eshitib olgan d'Artanyan bo'sag'ada paydo bo'ldi.

— O'sha qo'rs bolaning o'zi kimni bo'lsa adabini berib qo'yadi! — xitob qildi u. — Umid qilamanki, u adabini bermoqchi bo'lgan kimsa, bu gal undan berkinmaydi.

— Bekinmaydi? — qoshlarini chimirib, qayta so'radi notanish kishi.

— Xotinimning ko'z o'ngida qochishga yuragingiz betlamas, deb o'ylayman?

— Xotirga oling, — notanish kishi qilich sopiga yopishganini ko'rib, qichqirdi Miledi, — sal paysalga solsangiz, hammasi barbod bo'lish mumkinligini xotirga oling!

— Siz haqsiz, — shoshib gapirdi notanish kishi. — O'z yo'lingizdan boring. Men o'zimmikidan ketaman.

Xonimga ta'zim qilib, u sakrab egarga mindi, faetonning kucheri esa otlarning ustiga ketma-ket qamchi bosdi. Notanish kishi va uning suhbatdoshi qarama-qarshi tomonlarga yeldek uchib ketdilar.

— Hisob-chi, hisobni kim qiladi? — Uning hisob-kitob qilmasdan uzoqlashayotganini ko'rgan zahoti mehmonga iltifoti chuqur nafratga aylanib, bo'kirib yubordi xo'jayin.

— To'lab qo'y, yalqov! — deb suvoriy otini to'xtatmasdan xizmatkoriga qichqirdi, unisi xarobot egasining oyoqlari ostiga bir-ikkita kumush tanga uloqtirdi-da, sohibining ketidan ot qo'ydi.

— Nomard! Ablah! Qallob dvoryan! — o'z navbatida xizmatkor ketidan quvib qichqirdi d'Artanyan.

Biroq, yigit bunday hayajonga dosh berish uchun hali juda zaif edi. U o'n qadam ham chopib o'tmasidan quloqlari shang'illab, boshi aylanib ketdi, ko'zlarini qonli bulut qopladi, hamon:

— Nomard! Nomard! Nomard! — deya qichqirganicha ko'chaning o'rtasiga gup etib yiqildi.

— Rostdanam xasis nomard ekan! — d'Artanyanga yaqinlashib hamda masalda qarqara shilliq qurtga pand berganidek, xushomad bilan boyaqishning ko'nglini ovlab, uni aldashga harakat qilib gapga tushdi xo'jayin.

— Ha, manfur nomard, — shivirladi d'Artanyan. — Ammo unisi qanday go'zal-a!

— Kim unisi? — so‘radi xarobot egasi.

— Miledi, — shivirladi d’Artanyan va ikkinchi bor hushidan ketdi.

— Na chora, — dedi xo‘jayin. — Ikkitasini boy berib qo‘ydim. Ammo, bunisi bir-ikki kun shu yerda qolib ketadi, deb ishonsam bo‘ladi. Ishqilib, o‘n bir ekyu ishlab qolaman-ku.

Bizning xabarimiz bor — d’Artanyanning hamyonida qolgan bor bisoti o‘n bir ekyu edi.

Xarobot egasi mehmonini kuniga bir ekyudan to‘lab, o‘n bir kun betob yotadi, deb mo‘ljallagandi, biroq, u o‘z mehmonini bilmas ekan. Ertasiga d’Artanyan tong saharda turib, o‘zi oshxonaga tushdi va to‘la ro‘yxati bizgacha yetib kelmagan ba‘zi bir dorivorlar, yana bundan tashqari, vino, may, rozmarin topib berishlarini so‘radi hamda onasi bergan qo‘llanmani qo‘lida ushlab turib, malham tayyorladi-da, yoniga biror tabibni yo‘latmasdan uni behisob jarohatlariga surib, qayta bog‘lab oldi. D’Artanyanning o‘sha kuniyoq kechqurun oyoqqa turgani va kelgusi kuni allaqachon butkul sog‘ayib ketgani malhamning shifobaxsh xususiyatlaridan yoki, ehtimol, tabibning aralashmaganidan bo‘lsa, ajab emas.

Ammo, saman toychaning nafsini bo‘yiga yarasha mo‘ljaldan, xo‘jayinning da‘vosicha, uch hissa yomon chiqqan bo‘lsa-da, o‘zi o‘ta qat‘iy parhez saqlab, shu kuni tanovul qilgan birdan bir narsalar — rozmarin, moy va vino uchun hisob-kitob qilar paytida yigit cho‘ntagidan ichidagi o‘n bir ekyusi bilan ishqalanib ketgan baxmal hamyonini topdi, xolos. Janob de Trevilga yozilgan maktub yo‘qolgan edi.

Maktubni yigit dastlab juda sinchiklab, astoydil izladi. Ishton va kamzulining cho‘ntaklarini yigirma martacha ag‘darib, yon xaltasini qayta-qayta paypaslab ko‘rdi. Ammo maktubning yo‘qolganiga tamom ishonch hosil qilgach, uning chunon jahli chiqdiki, sal bo‘lmasa, vino-yu, xushbo‘y moyga yana ehtiyoj tug‘ilayozdi, zero, yosh mehmonning maktubini topib berishmasa, do‘konni ostin-ustun qilib tashlayman deb tahdid solib, tutaqib ketganini ko‘rib, xo‘jayin — to‘qmoq, xotini — supurgi, qarol-

lar esa ikki kun muqaddam ishga solgan tayoqlarining xuddi o'zi bilan qurollanib oldilar.

— Maktub, tavsiyanoma bilan maktub? — qichqirardi d'Artanyan. — Maktubimni topib beringlar, ming la'nat! Yoki hammangizni kaklikday sixga sanchib qo'yaman!

Baxtga qarshi po'pisasini amalga oshirishda yigitga bir narsa monelik qilardi. Biz bayon qilganimizdek, uning qilichi birinchi olishuvda ikkiga bo'linib ketgan, buni u mutlaq unutayozgan edi. Shu vajdan u qilichini sug'urib ko'rganda xarobot egasi uchidan shpiglaydigan nina¹ yasash niyatida uni o'ziga qoldirib, g'ilofga yaxshilab tiqib qo'ygan bir-ikki duym uzunlikdagi cho'ltoq narsa bilan qurollanib qoldi.

Basharti xo'jayinning o'zi mehmonning talabi to'g'ri, degan xulosaga kelmaganda bu hol jo'shqin yigitimizni to'xtatolmasdi, ehtimol.

— Rostdan ham, — dedi u to'qmog'ini tushirib, — maktub qayoqqa yo'qoldi ekan?

— Ha, maktub qani axir? — qichqirdi d'Artanyan. — Avvalo, sizni ogohlantirib qo'yay: maktub janob de Trevilga yozilgan, u topilishi shart. Mabodo topilmasa, janob de Trevil uni topishga majbur etadi, gapimga ishonang.

Bu po'pisa xo'jayinni butunlay cho'chitib yubordi. Qirol va janob kardinaldan so'ng janob de Trevilning nomini nafaqat, harbiylar, balki, shaharliklar ham eng ko'p tilga olishgan, deyish mumkin. To'g'ri, yana «Jozef ota»² bor edi, ammo, uning nomi shivirlashdan o'zgacha tilga olinmasdi: kardinal Rishelyening do'sti «bo'z maxluq» oldidagi dahshat shu qadar kuchli edi.

To'qmoqni chetga uloqtirib va xotiniga supurgini, xizmatkoriga esa tayoqlarni tashlashni ishora bi-

¹Shpiglaydigan nina — go'shtning ora-orasiga cho'chqa yog'i tiqish uchun ishlatiladigan nina.

²Jozef ota — Jozef dyu Tramble (1577-yilda tug'ilgan). «Jozef ota» yoki «bo'z kardinal» nomi bilan tanilgan. Eng maxfiy ishlari bo'yicha kardinal Rishelyening ishonchli kishisi bo'lgan. Shuhratparast, uddaburon, johil Jozef ota hech qanday rasmiy mansabi bo'lmagani holda katta obro' va hokimiyatga ega bo'lgan.

lan buyurib, xarobot egasining o'zi yaxshi ibrat ko'rsatdi hamda maktubni qidirish bilan mashg'ul bo'ldi.

— Bu maktubga biror qimmatbaho narsa solinganmidi? — behuda izlanishlardan keyin so'radi u.

— Bo'lmasa-chi! — xitob qildi saroyga o'zi uchun shu maktub yo'l ochishiga ishongan yigit. — Mening bor mulkim o'shanda edi.

— Ispan bonlarimi? — xavotirlanib surishtirdi xo'jayin.

— Hazrat oliylarining shaxsiy xazinasidan pul olib beradigan bonlar, — deb d'Artanyan maktub yordami bilan qirol xizmatiga kirishni niyat qilgani uchun yolg'on-yashiqsiz bu ancha qaltis javobni berishga o'zini haqli deb bildi.

— Jin ursin! — tamom kalovlanib xitob qildi xarobot egasi.

— Ammo, muhimi bu emas, — gaskonliklarga xos lof bilan davom etdi d'Artanyan, — muhimi bu emas, pul arzimas narsa. Maktubning o'zi — alohida ahamiyatga ega narsa. Maktubdan mahrum bo'lgandan ko'ra, ming pistolni yo'qotishni afzal ko'rardim.

Xuddi shu tazrda u «yigirma ming» ham deb yuborishi mumkin edi, ammo, yigitlik hayosi tiyib qoldi.

To'satdan hamma xonalarni behuda tintib yurgan xo'jayinning miyasida yalt etib nur chaqnaganday bo'ldi.

— Maktub aslo yo'qolmagan! — dedi u.

— Nima? — qichqirib yubordi d'Artanyan.

— Yo'q. U sizdan o'g'irlangan.

— Ammo, kim o'g'irlagan?

— Kechagi notanish dvoryan. U oshxonaga, sizning kamzulingiz turgan yerga tushib edi. U yerda yolg'iz qolib edi. Garov boylashaman bu o'shaning qilmishi.

— Shunaqa deng! — ikkilanib gapirdi d'Artanyan.

Axir maktubning faqat o'zi uchun ahamiyati borligi unga boshqalardan ko'ra yaxshiroq ma'lum bo'lib, biror kimsaning unga ko'zi o'tishi mumkinligi ko'ngliga ham kelmasdi. Musofirxonadagi qo'noq-

larning hech biri, xizmatkorlarning hech biri undan naf ko'ra olmasligi shak-shubhasiz edi.

— Demak, siz o'sha surbet dvoryandan gumon qilyapman, dedingizmi, — yana so'radi d'Artanyan.

— Bunga ishonchim komil deyapman-ku, sizga, — tasdiqladi xo'jayin. — Men unga, muhtaram afandimga janob de Trevil shafe ekanlar, hatto, unda shavkatli aslzodaga maktub ham bor deganimda, u ochiqdan ochiq bezovta bo'lib, o'sha maktub qayerdaligini so'radi va shu zahoti oshxonaga tushib ketdi, kamzulingiz o'sha yerda yotgani unga ma'lum edi.

— Unda o'g'ri — o'sha! — xitob qildi d'Artanyan. — Men janob de Trevilga arz qilaman, janob de Trevil esa qirolga aytib qo'yadi!

So'ngra salobat bilan cho'ntagidan ikki ekyu chiqarib, uni darvozagacha qalpog'ini yechib kuzatib chiqqan xo'jayinga uzatdi. Shu joyda yigit o'zining sariq-malla otiga sakrab mindi-yu Parij shahrining Sent Antuan darvozasigacha besarguzasht yetib oldi. U yerda d'Artanyan otini uch ekyuga — sayohatning nihoyasigacha egasi rosa holdan ketkizganini hisobga olganda, ancha durust narxga sotib yubordi. Shu vajdan d'Artanyan olib-sotarga otni yuqorida ko'rsatilgan pulga boy berganida, u bu quloq eshitmagan narxga faqat otning g'aroyib tusiga uchib, ko'ngani-ni yosh yigitga shama qilib qoldi.

Shu zayl d'Artanyan bo'g'chasini qo'ltiqlab, Parijga yayov qadam qo'ydi va o'zining ozroq mablag'iga yarasha xonani ijaraga olish nasib qilma-guncha ko'cha-ko'ylarda tentirab yurdi.

Bo'nagini to'lab, d'Artanyan darhol o'z xonasiga ko'chib kirdi va kun qaytguncha ish bilan mashg'ul bo'ldi: onasi ota-d'Artanyan janoblarining hali yangi kamzulidan so'tib, yashirinch a o'g'liga bergan uqalarni ishton va kamzullariga qadadi. So'ngra Temir Lom sohiliga borib, qilichini yangi tig' qilish uchun berib keldi. Shundan keyin u Luvrgacha¹ yurib bordi-da, birinchi duch kelgan mushketyordan

¹ L u v r — Parijdagi qirol saroyi.

janob de Trevilning uyi qayerdaligini surishtirib, bilib oldi. Bu uy Eski Kaptarxona ko'chasida, d'Artanyan tomonidan muvaffaqiyatning nishonasi deb ta'bir qilingan jihati, u qo'ngan joyning yaqinliginasida ekan.

So'ngra u o'zining Mengdagi xatti-harakatidan mamnun holda o'tmishdan o'kinmasdan, hozirgi kunidan ko'ngli to'q bo'lib, kelajagidan umidlarga to'lib-toshib, qattiq uyquga ketdi.

Asl viloyat kishisi sifatida u ertalab soat to'qqizgacha uxladi, keyin o'rnidan turib, ota-d'Artanyan janoblarning nazdida, qirollikda uchinchi shaxs bo'lmish shavkatli janob de Trevilning huzuriga yo'l oldi.

II

Janob de Trevilning qabulxonasi

Gaskondagi urug'-aymoqlari hanuzgacha atalib kelayotgan nom — janob de Truavil yoki u Parijga borib o'zini pirovardida atay boshlaganidek — de Trevil o'z yo'lini haqiqatan ham xuddi d'Artanyandek, ya'ni, cho'ntagida biror su pulsiz, ammo ziyraklik, hozirjavoblik, shijoatning o'sha eng kambag'al gaskon dvoryanchasining ham ko'pincha ota orzularining eng dadillarini ro'yobga chiqarishga, meros imkoniyatlarga tayangan eng badavlat perigor va berri dvoryanlaridan ko'proq narsalarga erishib kelishiga imkon berguvchi xazinasi bilan boshlagan. Uning qo'rs mardligi, yanada qo'rs omadliligi qilich zarbalari do'lday yog'ilayotgan bir paytda uni saroy martabasi deb atalmish, o'zi uch pog'ona osha hatlagan zinapoyaning eng yuqori cho'qqisiga chiqarib qo'ydi.

U o'z otasi Genrix IV ning xotirasini chuqur hurmatlashi hammaga ma'lum bo'lgan qirolning do'sti edi. Janob de Trevilning otasi Ligaga qarshi urushlarda unga biram sadoqat bilan xizmat qilgan ediki, naqd pulning kamligidan — qarzlarini o'zida serob bo'lgan birdan bir narsa — hazil-mutoyibalar bilan uzib yurgan u bearnlik kishi umr bo'yi naqd pulga

zoriqib o'tgan — aytib o'tganimizdek, naqd pulning kamchiligidan Parij olingandan so'ng unga o'z gerbiga toppon ustiga osilgan sher bilan fidelis et fortis¹ degan devizini qo'shib olishga qirol ijozat bergan. Bu katta sharaf, lekin, kam daromad edi. Ajal soati yetgach, ulug' Genrixning shonli safdoshi o'g'liga meros qilib, qilichi bilan devizini qoldirdi, xolos. Shu meros hamda dog' tushmagan nomi tufayli janob de Trevil yosh shahzoda saroyida qabul qilinib, u yerda o'z qilichi bilan shu qadar mardona xizmat qildiki, azaliy deviziga shunchalik sodiq qoldiki qirollikning eng yaxshi qilichbozlaridan bo'lmish Lyudovik XIII, odatda, bordi-yu, do'stlarimdan bitta-yarimtasi muboraza qilmoqchi bo'lib qolsa, hakamlikka dastlab o'zimni, keyin — de Trevilni mukallaf etishni, hatto, ehtimol, uni a'lo ko'rishni maslahat berardim, derdi.

Lyudovik XIII de Trevilga chinakam mehr qo'ygan, rost, bu qirolcha, xudbin mehr bo'lsa-da, har holda, mehr edi. Gap shundaki, bu mushkul vaqtlarda yuqori martabali kishilar o'zlarini, umuman, de Trevil taxlit kishilar bilan o'rab olishga urinardilar. De Trevillar gerbidagi yozuvning ikkinchi qismi — «kuchli» so'zini o'z devizi deb hisoblay oladiganlar ko'plab topilishi mumkin edi-yu, ammo, dvoryanlardan kamdan kami bu yozuvning birinchi qismini tashkil etgan «sodiq» tashbehiga da'vo qila olardi. Trevil bu huquqqa ega bo'lgan. U zehni o'tkir, changali mahkam, o'sha sodiq itlarday bemulohaza, ko'r-ko'rona itoat qiladigan noyob kishilarning biri edi. Ko'zlari — qirol biror kimsadan jahli chiqqan-chiqmaganini payqab olmoq, qo'llari esa gunohkorni — biror Bema yoki Morevernimi, Poltronimi, de Mere yoki Vitrinimi jazosini bermiq uchun unga xizmat qilardi. Shu damgacha o'zini ko'rsatish uchun faqat bahona bo'lmagan, ammo, kezi kelganda, o'sha bahonaning giribonidan darhol tutish uchun u payt poylab yurardi. Genrix III ning ordinar soqchilari, Lyudovik XI ning shotland gvardiyasi qanday rol o'yna-

¹ Sodiq va kuchli (*lot.*).

gan bo'lsa, xuddi shunday ahamiyatga molik o'z mushketyorlariga Lyudovik XIII kapitan qilib, de Trevilni bejiz tayinlamagan edi.

Kardinal bu jihatdan qirolga yon bermasdi. Lyudovik XIII o'zini mumtoz kishilarning qanday haybatli safi bilan o'rab olganini ko'rib, Fransiyaning bu ikkinchi yoki, to'g'rirog'i, birinchi hukmdori ham o'z gvardiyasiga ega bo'lishni ixtiyor qilib qoldi. Shuning uchun Lyudovik XIII ning o'z mushketyorlari bo'lganidek, u ham o'zinikiga ega bo'lgan va bu ikki raqib-hukmdorlarning barcha Fransiya viloyatlaridan, hatto, chet el davlatlaridan o'zining jangovar qahramonliklari bilan dong chiqargan kishilarni terib olishlarini kuzatish mumkin bo'lgan. Ko'pincha oqshomlari Rishelye va Lyudovik XIII shaxmat partiyasi ustida o'z jangchilarining fazilat-lari borasida bahslashib ham qolardilar. Ularning har biri o'zinikining xushqadligi, botirligidan kerilar va og'zida to'qnashuv va muborazalarni qoralab, zimdan o'z shaxsiy soqchilarini to'qnashuvlarga undardi. Mushketyorlarining g'alabasi yoki mag'lubiyati ularga cheksiz quvonch baxsh etar yoki chinakam qayg'uga solardi. Shu g'alabalarning ko'piga va ba'zi mag'lubiyatlarga ishtirokchi bo'lgan kishi o'z memuarlarida loaqal shunday tasvirlagan.

Trevil o'z hukmdorining bo'sh joyini bilib oldi va buning uchun do'stlikda subutsizligi bilan dong chiqargan qirolning uzluksiz iltifotidan minnatdor bo'lmog'i lozim edi. Kardinal Arman dyu Plessi Rishelyening oldidan mushketyorlarini parad marshi bilan o'tkazgan kezlarda uning takabbur siyohi buzrukvorning oppoq mo'ylovlarini dikkaytirib yuborardi. Yo dushmanlari hisobiga, yo vatandoshlari hisobiga kun ko'rishga to'g'ri kelgan o'sha zamon urush san'atini u ipidan ignasigacha bilardi; uning soldatlari yolg'iz o'ziga itoat qiladigan bebosh zo'ravonlarning legionini tashkil etgandi.

Qirolning yoki, to'g'rirog'i, janob de Trevilning sarmast, tirnalgan, pala-partish kiyingan mushketyorlari qovoqxonalarda, ko'ngil ochar joylarda mo'ylovlarini burab, qilichlarini pesha qilib, baqirib-

chaqirib yurishardi, yo'llarida duch kelgan kardinal shaxsiy soqchilarining jig'iga tegib huzur qilishardi. Keyin ming qayta pichinglar bilan qilichlar qinidan chiqarilardi. Ularni o'ldirishgan va ular motam tutib, o'zlari uchun qasos olishlariga komil ishonch bilan yiqilgan hollar ham bo'lgan, ko'pincha esa qamoqxonada chirib ketishga yo'l qo'ymasliklaridan ko'ngillari to'q holda ularning o'zlari o'ldirishardi: janob de Trevil ularni xalos qiladi-da. Bu kishilar o'zlari jon-dili bilan sevgan janob de Trevilni har ko'yga solib, ko'klarga ko'tarishardi, hammasi juda dovyurak bo'lsa-da, uning huzurida talabalar ustози oldida turgandek bezillab turishardi, uning birinchi kalomiga bo'ysunishar va zarracha dashnomini o'zlaridan soqit qilish uchun jon berishga tayyor edilar.

Janob de Trevil bu qudratli vositadan, dastavval, qirol va uning tarafdorlari manfaati uchun, so'ng-roq, o'zi va do'stu birodarlari manfaati uchun foydalandi. Darvoqe dushmanlari ham — ular esa qalam sohiblari singari qilich sohiblari orasida ham talaygina bo'lgan — hatto, dushmanlari ham bu o'ktam kishini sodiq soldatlari ko'rsatgan yordam evaziga biror rishva olgan, deb ayblagani o'sha davrning hech bir memuaridan ayon emas. Fitna qilish qobiliyati pixini yorgan fitnachilardan kam bo'lmagani holda u halol kishiligicha qolgandi. Yana silla quritadigan safarlardan, harbiy hayotning hamma mashaqqatlaridan qat'iy nazar, u qiziq sarguzashtlarining o'ta ketgan ishqibozi, o'rni kelganda, oliftagarchilik qilib, latif madrigal¹ ham ayta biladigan g'oyat nazokatli ayollar jazmani bo'lgan. Yigirma yil ilgari Bassompyer²ning ko'ngil ishlari to'g'risida qancha bo'lsa, uning ayollarni mag'lub qilgani haqida ham xuddi shuncha mish-mishlar yurardiki — buning ancha-muncha ma'nosi bo'lgan. Mushketyorlar kapitani odamlarni maftun qilar, ularning qo'rquv va

¹Madrigal — maqtov tarzida yozilgan mo'jaz lirik she'r.

²Bassompyer Fransua (1579—1646) — Fransiya marshali va diplomati. Rishelyega qarshi saroy fitnasida qatnashgan va muvaffaqiyatsizlikka uchragandan keyin qudratli kardinal buyrug'i bilan 12 yil qamoqda bo'lgan.

muhabbatini qo'zg'atardi — boshqacha qilib aytganda, baxt va omadning cho'qqisiga yetgan edi.

Lyudovik XIV o'z saroyining barcha mayda-chuyda burjlarini olamtob ko'rki bilan to'sib, yutib yubordi, vaholanki, otasi pluribus impar¹ quyosh arzandalarining har biriga, muqarriblarining har biriga o'z-o'zicha porlashga imkon bergan. Qirol va kardinalning ertalabki qabulidan tashqari yana alohida diqqatga sazovor ikki yuzdan ziyod «ertalabki qabul»lar bo'lib turgan. Shular qatorida de Trevilning ertalabki qabuli tomoshabinlarning eng ko'psonini jalb qilib kelardi.

Eski Kaptarxona ko'chasida joylashgan uning dang'illama imoratining hovlisi sahardanoq — yozda soat oltidan, qishda sakkizdan — qarorgohga o'xshab qolardi. Ellik yoki oltmish chog'li mushketyor, odam sonini birday vahimali saqlash uchun, ahyon-ahyonda almashinib bo'lsa kerak, hamisha tish-tirnog'igacha qurollangan, har narsaga shay holda hovlida yurgani-yurgan edi. O'rnida zamona-viy quruvchi bemalol butun boshli uy qursa-qurgunday keng zinapoyadan biror marhamatdan umidvor toliblar, mushketyorlikka qabul qilinishni havas qilib, viloyatlardan kelgan dvoryanlar, o'z xo'jayinlaridan nomalar keltirgan rang-barang zarbof libos kiygan mulozimlar chiqib, tushib turardilar. Qabulxonadagi devorlar bo'ylab qo'yilgan uzun-uzun kursilarda mumtoz ya'ni, sohib tomonidan mukallaf bo'lgan kishilar o'tirardilar. Ertadan to kechgacha qabulxonada shovqin-suron tinmasdi, bu orada de Trevil qo'shni xonadagi kabinetida mehmon qabul qililar, arzlar tinglar, farmoyishlar berar va derazaga yaqinlashib, qirol Luvrdagi rovonida turgandek, o'z kishilari va qurol-aslahasiga ko'rik o'tkazardi.

D'Artanyan bu yerga dastlab kelgan kuni to'plan-ganlar davrasi, xususan, viloyat kishisi ko'ziga g'oyat salobatli ko'rindi. Rost, bu viloyat kishisi yurtdosh-lari u mahallar biror nimadan xijolat qilish mushkul odamlar sifatida dong chiqargan gaskondan edi.

¹ Ko'plarining tengi bo'lmagan (*lot.*).

Kelganlar uzun-uzun murabba qolpoqli mixlar qoqilgan kattakon darvozadan o'tgandan keyin qurollangan kishilar to'piga qo'shilib ketardilar. Bu odamlar hali o'yin, hali janjal boshlab, bir-birlarini chaqirishib, hovlida aylanib yurardilar. Bu mavj urayotgan tirik po'rtanani ichidan yorib o'tish uchun yo ofitser, yo mansabdor yoki xushro'ygina ayol bo'lish lozim edi.

Yigitimiz yuragi hapriqib, me'yordan uzun qilichini oriq oyoqlariga bosgan, keng soyabonli shlyapasining chetlaridan qo'lini uzmagan holda viloyat kishisining o'z xijolatini bosish harakatidagi g'aribona tabassumi bilan iljayib, bu tiqilinch to'polonda yo'l solib borardi. U yoki bu guruhdan o'tib olgach, u xiyla yengil tortib nafas olar, ammo, hozir bo'lganlar uning ketidan o'girilib qarayotganlarini yaqqol his qilardi va o'z shaxsi to'g'risida ancha durust fikrda yurgan d'Artanyan umrida birinchi bor o'z-o'ziga besunaqay va kulgili ko'rinardi.

Zinapoyaning oldiginasida vaziyat yana og'irlashdi. Pastki pog'onalarda to'rt nafar mushketyor sho'x o'yin ermak qilishmoqda, bu orada ularning hovli sahnida to'dalanishib turgan o'n yo yigirma chog'li ulfatlari o'yinda ishtirok etish uchun o'z navbatlarini kutmoqda edilar. To'rttovidan biri boshqalardan bir pog'ona yuqorida turib, qilichini yalang'ochlagancha uchalasini zinadan chiqishga qo'ymas yoki qo'ymaslikka harakat qilardi. Bu uchovlari qilichlarini mohirlik bilan o'ynatib, unga hamla qilishardi.

D'Artanyan dastlab bu qilichlarni uchlari niqoblangan mashq rapiralari deb o'yladi. Lekin, hade-may, o'yin ishtirokchilari yuzlarining ba'zi joylari tilinganidan, tig'lari juda hafsala bilan qayralib, o'tkirlanganini tushundi. Har gal yangi tirlalganda tomoshabinlar tugul jabrlanganlarning o'zlari ham qah-qah otib, kulib yuborishardi.

Bu daqiqada yuqori pog'onani egallab turgan mushketyor qoyil qilib, o'z raqiblarini daf etardi. Ularning atrofida bir talay odam yig'ilib qoldi. O'yin shartlari shundan iborat ediki, birinchi gal tirlal-

gandayoq yarador o'yindan chiqib, uning navbati g'olibga o'tar edi. Hash-pash deguncha besh minut o'tar-o'tmas, birining qo'li, ikkinchisining iyagi, uchinchisining qulog'i tiralib, uch kishi shikastlandi-yu, lekin, zina mudofachisiga biron marta tig' tegmadi. Shartlarga ko'ra, bunday chaqqonlik uch navbat surilish bilan taqdirlanardi.

Yosh sayyohimizni hayron qilish yoki, to'g'rirog'i, uni o'zini taajjublanganga solishga majbur etish nechog'lik mushkul bo'lsa-da, o'yin uni hayratda qoldirgan edi. Uning vatanida, bo'lar-bo'lmasga qon miyaga uradigan o'sha diyorda, muborazaga chaqirish uchun qanday bo'lmasin, har qalay, biror vaj talab etilardi. To'rt o'yinchining tomoshasi unga, hatto, Gaskonning o'zida ham qachondir o'zi eshitgan-bilganlarining eng g'aroyibi bo'lib tuyuldi. Unga o'zi Gulliver borib qolib, qancha vahshatlarni boshdidan kechirgan ulkan pahlavonlarning g'alati mamlakatiga tushib qolganday ko'rinib ketdi. Aslida esa maqsad olis: hali zina supasi bilan qabulxona turardi.

Supada endi urishishmas — u yerda ayollar to'g'risida, qabulxonada esa — qirol saroyi to'g'risida g'iybat qilishardi. Maydonchada d'Artanyan qizarib ketdi, qabulxonada titray boshladi. Gaskonda yoshgina oqsoch qizlar, gohida esa ularning yosh bekalari uchun ham xavfli qilguvchi uning jonli, dadil tasavvuri hech qachon, hatto, isitmadan alahlab yotganda ham hozir bu yerda suhbatga mavzu bo'layotgan va bir-bir sanab o'tilayotgan sirli tafsilotlar-u, mashhur nomlardan alohida keskinlik kasb etayotgan ishqiy nashidalarining yarmini, sevgi yo'lidagi qahramonliklarning, hatto, choragini ham tasvir etolmasdi. Biroq, maydonchada uning iffatiga nuqs tekkan bo'lsa, qabulxonada kardinalga bo'lgan hurmati zil ketdi. Bu yerda d'Artanyan butun Yevropani larzaga keltirayotgan siyosatni tanqid qilishayotganini o'ta taajjub bilan eshitdi; kardinalning shaxsiy hayoti ham unga suqilishga zarracha urinish uchun, d'Artanyanning bilishicha, qanchadan qancha qudratli kibor mansabdorlar jabr

ko'rgan bo'lsa-da, bu yerda malomatga qolayotgan edi. Ota-d'Artanyan janoblari rosa chuqur hurmat qilgan shu ulug' kishi bu yerda janob de Trevilning mushketyorlariga kalaka bo'lmoqda edi. Bir xillari uning maymoq oyoqlari bilan bukir yelkalarini mazax qilishardi; ba'zan birovlarini uning ma'shuqasi madam d'Egilyon bilan uning jiyani de Kombale xonim haqida qo'shiqlar kuylashardi; boshqalari esa shu yerning o'zida kardinalning g'ulomlari va shaxsiy soqchilarini kulgi qilishga kelishib olardilar — d'Artanyanga bularning hammasi aql bovar qilmas yovvoyi narsalar bo'lib tuyulardi.

Lekin, kardinalga atalgan bu achchiq, hajviyalarga nogahon qirolning nomi o'ralashib qolsa, go'yo allakimning ko'rinmas qo'li bu zaharxanda lablarni bir zumga yumib qo'yardi. Suhbatlashayotganlar tovushlari devordan o'tib, janob de Trevilning kabinetiga yetishidan cho'chiyotganday xijolatli alanglashardi. Ammo, deyarli shu zahoti, gap orasida tashlangan ishora suhbatni yana padari buzruvorga o'tkazar, tovushlar yana baland yangrar hamda ulug' kardinalning biror qilig'i soyada qolib ketmasdi.

«Bu kishilarning hammasini muqarrar Bastiliyaga qamab, osib tashlashadi, — dahshat ichida o'ylardi d'Artanyan. — Meni ham ularga qo'shib olib ketishadi: ularning gaplariga quloq solganimdan, eshitganimdan keyin meni ularga sherik deb hisoblashadi. Kardinalni hurmat qilishni tinmay uqdirib kelgan otam-chi, bunaqa shakkoklarning davrasida turganimdan xabar topsa, nimalar deyarkin!».

Tushunish qiyin emaski, d'Artanyan shu vajdan suhbatga aralashishga botinolmay turardi. Lekin, u o'zining beshala sezgisiga zo'r berib, ko'zlarini baqraytirib qarar, biror gapni qochirmaslik g'amida ishtiyoq bilan tinglardi. Ota nasihatlariga hurmatidan qat'iy nazar, u o'z mayli va ta'biga ergashib, atrofida yuz berayotgan narsalarni qoralashdan ko'ra, ma'qullashga moyilroq edi.

Biroq, de Trevil muxlislarining bu to'dasida u mutlaqo begona ekanini e'tiborga olib, tashrif maq-

sadini bilish uchun uning yoniga keldilar. D'Artanyan kamtarinlik bilan nomini aytdi va o'zining janob de Trevil yurtdoshi ekanini bahona qilib, savol bilan yoniga kelgan mulozimga bir-ikki daqiqa vaqtini darig' tutmasligini janob de Trevildan iltimos qilishni topshirdi. Mulozim iltimosni o'z vaqtida yetkazishga nufuzli ohangda va'da berdi.

Dastlabki xijolatdan biroz o'nglanib olgan d'Artanyan endi bekorchilikda atrofdagilarning ust-boshlarini va yuzlarini durustroq ko'zdan kechirishi mumkin edi.

Eng gavjum guruhlardan biri o'rtasida g'aroyib libosi umumiy diqqatni jalb etayotgan takabbur yuzli, bo'ychan mushketyor turardi. Uning egnida u paytlar — kamroq erk-u ko'proq mustaqillik paytlari — kiyilishi shart hisoblanmagan formali ust-bosh emas, balki, ancha o'ngib, eskirib qolgan kamzul bo'lib, uning ustidagi ko'rkam zar tasma peshingi quyosh shu'lalarining suv sathidagi jilvasiday yaltirardi. Kattakon qilich osig'liq ko'z qamashtiruvchi tasmani faqat old tomonidan ko'rishga imkon berib turgan alvon baxmaldan tikilgan uzun rido uning yelkalaridan nafis quyilib tushgan edi. Bu mushketyor boyagina qorovullikdan bo'shagan, tumovdan nolib, jo'rttaga yo'talib-yo'talib qo'yardi. Boshqalar va hammadan ko'proq d'Artanyan shovqin solib, zar tasmani maqtashayotganda u mo'ylovlarini burab-burab, shu sababdan ham rido tashlab olishga to'g'ri kelganini beparvo tushuntirardi.

— Na chora, — deyardi mushketyor, — bu rasmsga aylanayapti. Bu isrofgarchilik, o'zim ham bila-man, ammo, rasm bo'lib qoldi. Darvoqe ota-onaning pulini biror narsaga ishlatish kerak-da.

— Oh, Portos, — xitob qildi shu yerdagilardan biri, — bu tasma ota saxovatidan, deb bizni ishontirishga urinma! Uni yakshanba kuni Sent-Onore darvozasi olida sen bilan uchratganim, hijob¹ yopingan xonim senga tortiq qilgan bo'lmasin ta-g'in?

¹H i j o b — nafis to'r.

— Yo‘q, vijdonim haqi qasam ichaman va dvor-
yanlik so‘zi bilan aytamanki, men uni o‘z shaxsiy
pullaringa xarid qildim, — javob berdi Portos deb
atalmish kishi.

— Ha, — so‘z qotdi mushketyorlarning biri, —
men mana bu yangi hamyonimni qanday xarid qilgan
bo‘lsam xuddi shunday olgansan-da: o‘sha ma’-
shuqam eskisiga solib qo‘ygan pullarning o‘zginasiga.

— Yo‘q, rost axir, — e‘tiroz bildirdi Portos, —
men unga o‘n ikki pistol to‘laganimni tasdiqlab
berishim mumkin.

Maqtov xitoblari kuchayib ketdi-yu, lekin, gumon
tarqamadi.

— To‘g‘rimasmi, Aramis? — boshqa mushketyor-
ga yuzlanib so‘radi Portos.

Bu mushketyor unga Aramis deb murojaat qilgan
kishining tamoman aksi edi. Bu soddadil va chuch-
mal chehrali, kuz shaftolisiday mayin tuk bilan qop-
langan qirmizi yuzli, ko‘zlari qop-qora, yigirma ikki
yoki yigirma uch yoshlardagi yigit edi. Ingichka
mo‘ylovlar bejirim to‘g‘ri chiziq kabi o‘tib, ustki
labini yaqqol ko‘rsatardi. Tomirlari bo‘rtib chiqishi-
dan hadiksirab, qo‘llarini tushirishdan o‘zini tiya-
yotganday tuyulardi. Nafis rangi va tiniqligini
saqlab qolish uchun u quloq solinchaklarini goh-goh
chimchilab qo‘yardi. U salmoqlab, kam gapirar, tez-
tez ta‘zim qilar, o‘zining boshidan oyog‘igacha oro
berganiday, aftidan, hafsala bilan parvarish qilguv-
chi chiroyli tishlarini ko‘rsatib, tovushsiz kulardi.
U o‘z do‘stining savolini ma‘qullab, boshini irg‘ash
bilan javob qildi.

Bu ta‘kidlash tasma borasidagi hamma gumon-
larga barham berdi, shekilli, uni tomosha qilaverdi-
lar, lekin, u haqidagi gap-so‘zlar to‘xtatildi va suh-
bat kutilmagan ruhiy jihatlariga bo‘ysunib, boshqa
mavzuga o‘tib ketdi.

— Janob de Shalening otboqari hikoya qilayotgan
narsalar to‘g‘risida sizlar qanday fikrdasiz? — alohi-
da, hech kimsaga, lekin, shu yerdagilarning bar-
chasiga bir yo‘la murojaat qilib so‘radi boshqa bir
mushketyor.

— Xo'sh, u nimalarni hikoya qilyapti? — salobat bilan so'rardi Portos.

— U Bryusselda Roshfor bilan, bu kardinalning eng sodiq xizmatkori bilan uchrashib qolganini hikoya qilyapti. Roshfor kaputsin libosida edi va shunday niqobdan foydalanib, bu la'nati Roshfor janob de Legani borib turgan lavangdek laqillatib ketgan.

— Borib turgan lavangdek, — takrorladi Portos. — Biroq bu rost gapmikan?

— Men bu haqda Aramisdan eshitdim, — ma'lum qildi mushketyor.

— Chindan-a?

— Axir sizga bu juda yaxshi ma'lum-ku, Portos,— dedi Aramis. — Men bu haqda sizga kecha hikoya qilgandim. Bunga qaytib o'tirishning hojati yo'q.

— «Qaytib o'tirishning hojati yo'q!» — xitob qildi Portos. — Siz shunday o'ylaysizmi? «Qaytib o'tirishning hojati yo'q!» Azbaroyi shifo, siz qanday tez hal qilasiz-a!.. Qanday! Kardinal dvoryan kishini poylaydi, u sotqin, qaroqchi, osilishi lozim odam yordamida uning maktublarini o'g'irlaydi va hamon o'sha josusdan foydalanib, shu maktublar asosida, go'yo Shale qirolni o'ldirib, gersog Orleanskiyni qirolchaga uylantirmoqchi bo'lgan, degan bema'ni bahona bilan Shaleni qatl qilishga erishadi! Hech kim bu jumboqning kalitini topolmayotgan edi. Siz, hammani mamnun qilib, buni bizga kecha ma'lum qilasiz-da, biz hali, hatto, hushimizga kelmasimizdan bugun: «Bunga qaytib o'tirishning hojati yo'q!» deb e'lon qilasiz.

— Xo'sh, shunchalik xohlasangiz, qayta qolaylik, — toqat bilan rozi bo'ldi Aramis.

— Men janob de Shalening otboqari bo'lganimda bormi, — xitob qildi Portos, — bu Roshforning adabini berib qo'yardim.

— «Qizil gersog» esa sizning adabingizni berib qo'yardi, — deb qo'ydi Aramis xotirjamgina.

— «Qizil gersog...» juda soz, juda soz! «Qizil gersog!..» — chapak chalib ma'qullab, boshini sarak-

sarak qilib, qichqirib yubordi Portos. — «Qizil ger-sog» — bu juda zo'r. Men bu askiyani tarqatishga harakat qilaman, xotirjam bo'ling. Zap askiyachi-da, bu Aramis!.. O'z iste'dodingizga ergasholmaganingiz rosa achinarli-da, azizim! Sizdan qanday dilbar abbat¹ chiqqan bo'lardi-ya!

— O, bu vaqtincha xayol, xolos — deb qo'ydi Aramis.— Bir kunmas bir kun men, baribir, abbat bo'laman. Shunga ko'zim yetib, aqoidni o'rganishni davom ettirayotganimni siz bilasiz-ku, axir, Portos.

— U niyatiga yetadi, — dedi Portos. — Ertami-kechmi, lekin, yetadi.

— Erta deng, — javob berdi Aramis.

— U faqat bir narsani — jovonida mushketyorlik libosining orqasida osig'liq turgan jubboni yana ki-yishni kutayapti! — xitob qildi mushketyorlarning biri.

— U nimani kutayapti o'zi? — so'radi boshqasi.

— Qirolicha mamlakatga merosxo'r ato qilishini.

— Janoblar, bu xususda hazil qilishning keragi yo'q, — deb qo'ydi Portos. — Qirolicha, xudoga shukur, hali shunday yoshdagi, bu imkon xorijida emas.

— Lord Bekingem² Fransiyada deyishadi! — bu go'yo beg'araz so'zlarga g'alati ikki tus berguvchi quv kulgi bilan xitob qildi Aramis.

— Aramis, do'stim, bu gal siz nohaqsiz, — uning so'zini bo'ldi Portos, — askiyaga maylingiz sizni ma'lum me'yordan oshishga majbur etyapti. Janob de Trevil eshitib qolguday bo'lsa, bu xil so'zlar uchun sizga yaxshi bo'lmas.

— Menga o'rgatmoqchimasiz, Portos? — yuvvosh nigohida nogahon o't chaqnab so'radi Aramis.

— Do'stim, — javob berdi Portos, — mushketyor yo abbat bo'ling, lekin, bir vaqtning o'zida unisi ham, bunisi ham emas. Eslab ko'ring, kuni kecha Atos sizga: hamma yog'liq joylardan totinib yurasiz,

¹ A b b a t — ruhoni.

² B e k i n g e m D j o r d j V i l l y e r s, lord (1592—1628) — ingliz siyosiy arbobi, qirollardan Yakov I va Karl I arzasasi.

deb edi... Yo'q, yo'q, iltimos qilaman, janjallashmaylik. Buning hojati yo'q. Siz, Atos va mening qilgan ahdimiz sizga yaxshi ma'lum-ku. Siz axir d'Egilyon xonimnikida bo'lib turasiz, uning ko'nglini ovlaysiz, siz de Shevrez xonimning xolavachchasi de Bua Trasi xonimnikida ham bo'lasiz va aytishlaricha, bu xonimning ko'pdan ko'p iltifotidan bahramandsiz. O tangrim, baxtingizga iqror bo'lishingizning keragi yo'q, hech kim sizdan tavba-tazarru qilishingizni talab etayotgani yo'q — sizning sipoligingizni kim bilmaydi, deysiz! Lekin, azbaroyi shifo, modomiki, jim yurish qobiliyatiga ega ekansiz, gap hazrat oliyalari haqida borayotganda, buni unutmang. Kim bo'lsa ham qirol va kardinal xususida nimani xohlasa, vaysayversin, lekin, qirolicha muqaddasdir, modomiki, u to'g'risida gap ochilgan ekan, faqat yaxshi so'zlarni aytsinlar.

— Portos, siz Narsissday o'zbilarmonsiz, buni bilib qo'ying, — dedi Aramis. — Sizga ma'lum-ku, axir, men nasihatlariga toqat qilolmayman, ularni yolg'iz Atosdan eshitishga tayyorman. Sizga kelganda esa, azizim, sizning o'ta dabdabali tasmangiz olijanob tuyg'ularingizga nisbatan unchalik ishonch qo'zg'atmaydi. Mabodo lozim topsam, abbat bo'lamen, hozircha men mushketyorman va shu sifatda ko'nglimga nimaiki kelsa aytaveraman. Hozir jonimga tekkaningizni aytgim keldi.

— Aramis!

— Portos!

— Janoblar! Janoblar! — eshitildi har tomondan.

— Janob de Trevil janob d'Artanyanga muntazir! — kabinet eshigini lang ochib, ularning gapini bo'ldi mulozim.

Bu so'zlar aytilayotgan payti kabinet eshigi ochiq qolgan va hamma birdan jimib ketgan edi. Bu sukunat o'rtasida yosh gaskonlik yigit qabulxonani kesib o'tdi va bu g'aroyib janjalning xotimasiga aralashib qolishdan vaqtida qutulganidan ich-ichidan quvonib, mushketyorlar kapitani huzuriga kirdi.

Qabul

Janob de Trevil eng noxush kayfiyatda edi. Har qalay, sal bo'lmasa yergacha egilib, quyuq ta'zim qilgan yosh yigitni u tavoze bilan qarshi oldi va uning so'zlarini tabassum bilan tingladi. Yigitning bearncha talaffuzi yoshligini, tug'ilgan diyorini — har qanday yoshda ham insonni quvontira oladigan xotiralarni uning yodiga soldi. Lekin shu zahoti qabulxona eshigiga yaqinlashib, avval boshqalarni bir yoqli qilib, keyin esa u bilan suhbat boshlashga d'Artanyandan ruxsat so'raganday ma'noda qo'lini ko'tarib, uch marta tovushini gal sayin kuchaytirib, shunday qichqirdiki, unda ohanglarning buyruqdan g'azabgacha bo'lgan butun qatori yangrab ketdi:

— Atos! Partos! Aramis!

Biz tanishib ulgurmagan oxirgi ikki ismlar sohibi bo'lmish mushketyorlar darhol do'stlaridan ajralib, bo'sag'adan o'tishi bilan ularning ortidan kabinetning eshigi yopildi. Butkul xotirjam bo'lmasalar-da, ularning bir vaqtning o'zida ham viqor, ham itoat bilan turib, o'zlarini bemalol tutishlari bu kishilarni yarim xudolaru ularning sardorini gumbirlatib chaqmoq chaqishga shay dahshatli Yupiter deb bilayotgan d'Artanyanning havasini keltirdi.

Ikkala mushketyor ichkari kirib, ortidan eshik yopilgandan keyin, mushketyorlarning chaqirilishi yangi xo'rak bo'lgan gap-so'zlarning g'ovur-g'uvuri yana kuchayib ketgandan so'ng, nihoyat, janob de Trevil qovog'ini solib, ko'rikda singari qaddini rostlab, unsiz turgan Portos va Aramislarning yonidan o'tib, kabinetni uch yoki to'rt marta jimgina aylanib chiqdi, so'ng qo'qqisidan ularning qarshisida to'xtadi-da, mushketyorlarning boshidan oyog'igacha qahrli nazar tashlab, dedi:

— Uzog'i bilan kecha kechqurun menga qirol nima degani sizlarga ma'lummi, janoblar? Sizlarga bu ma'lummi?

— Yo'q, — qisqa sukutdan so'ng javob qildilar

ikkala mushketyor. — Yo‘q, taqsir, bizga hech narsa ma‘lum emas.

— Lekin, bizlarga iltifot ko‘rsatib, ma‘lum qilar-siz, degan umiddamiz, — g‘oyat darajada tavoze bilan ilova qildi Aramis va nazokatli ta‘zim bajo keltirdi.

— U menga mushketyorlarni kelgusida janob kardinal gvardiyachilardan tanlab olishini aytdi.

— Janob kardinalning gvardiyachilaridan? Bu qanaqasi bo‘ldi? — qichqirib yubordi Portos.

— U, o‘zining nordon vinosiga yaxshi vino qo‘shish ehtiyoji tug‘ildi, degan xulosaga keldi.

Ikkala mushketyor quloqlarigacha qizarib ketishdi. D‘Artanyan o‘zini qayoqqa urishni bilmas, yer yorilsa kirib ketguday holatda edi.

— Ha, ha, — tobora qizishib davom etdi janob de Trevil. — Hazrat oliylari tamoman haqlar, zero, vijdonim haqi ont ichamanki, janob mushketyorlar saroyda xunuk rol o‘ynayotirlar! Kecha kechqurun janob kardinal shaxmat o‘yini ustida mening g‘ashimga tegadigan hamdard ohangda, — bu la‘nati mushketyorlar, bu kallakesarlar, — deb hikoya qilishga tutindi, bu so‘zlarni u menga yanayam kam manzur bo‘lgan boshqacha zaharxandalik bilan talaf-fuz etdi, — bu qassoblar, — menga o‘zining yovvoyi mushuknikiga o‘xshagan ko‘zlari bilan qarab-qarab, qo‘shib qo‘ydi, — Feru ko‘chasidagi mayxonada ruxsat etilgan soatdan keyin ham qolishibdi. Uning gvardiyachilari, — u yuzimga qarab, kulib yuboradiganday tuyulardi, — tun osoyishtaligi buzg‘unchilarini ushlashga majbur bo‘lishgan. Ming la‘nat! Sizlar bilasizmi, bu nima degan gap! Mushketyorlarni hibsga olish! Sizlar shu davrada bo‘lgansiz... ha, sizlar, tonmay qo‘yaqoling, sizlarni tanib qolishgan, kardinal nomlaringizni ham aytdi. Gunoh menda, gunoh mening o‘zimda, axir odamlarni o‘zim tanlab olaman-da. Loaqal sizni olaylik, Aramis: sizga shunchalik jubba yarasharkan-u, nega mendan mushketyorlik kamzulini so‘rab oldingiz? Xo‘sh, siz-chi, Portos... sizga bunday ajoyib oltin tasma poxol qilich osish uchun kerakdir. Atos bo‘lsa... Men Atosni ko‘rmayapman. Qani u?

— Taqsir, — ma'yus gapirdi Aramis, — u betob, juda betob.

— Betob? Juda betob dedingizmi? Unga nima bo'пти?

— Chechakmi, deb qo'rqishyapti, taqsir, — o'zining ham so'zini qistirishga intilib dedi Portos. — G'oyat qayg'uli voqea: bu dard uning yuzini rasvo qilishi mumkin.

— Chechak?.. Ana, xolos. Siz ajabtovur hikoya aytayapsiz-ku, Portos! Uning shu yoshida chechak chiqsa! Yo'q, yo'q!.. U yaralangan bo'lsa kerak... yoki o'ldirilgan... Oh, koshki men bilolsam edi!.. Ming la'nat! Janob mushketyorlar, odamlarimning shubhali joylarda sanqib yurishlarini, ko'cha-ko'ylarda janjal chiqarishlarini, qorong'i burchaklarda qilichni ishga solishlarini men xohlamayman! Xullas, odamlarimni janob kardinalning gvardiyachilariga kalaka bo'lishlarini istamayman. Bu gvardiyachilar tinch bolalar, chaqqon, odamshavanda. Ular hibsga olishga munosib emas, bundan tashqari, ular o'zlari qamoqqa oldirib o'tirmasdilar. Bunga ishonchim komil! Biron qadam chekingandan ko'ra ular o'limni ravo ko'rgan bo'lardilar. Jonini qutqarish, qochish, juftakni rostlash — bular qirol mushketyorlarining qo'lidani keladi, xolos!

Portos va Aramis g'azabi qaynab, titrab-qaqshab turishardi. Ko'nglining tubida faqat o'zlariga nisbatan otashin muhabbatgina uni shu yo'sinda gapirishga majbur etayotganini anglab yetmaganlarida janob de Trevilni ular bo'g'ib qo'yishlari turgan gap edi. Ular poshnalarini gilamga urib-urib qo'yishar, lablarini qonaguncha tishlar va jon-jahdlari bilan qilich soplarini qisishardi.

Qabulxonada Atos, Portos va Aramisning chaqirilganini eshitishgan va janob de Trevilning tovu-shidan uning qattiq jahli chiqqanini payqashgan edi. Sinchkovlik azobida qolgan o'nlab boshlar birorta ham so'zni qochirmaslik niyatida eshikka yopishgan, tirqishga bosilgan quloqlar biror tovushni oqizmaytomizmay eshitayotgan bir paytda yuzlar qahr-u g'azabdan bo'zarar, og'izlar esa kapitanning haqo-

ratli so'zlarini shu yerdagilarning hammasiga birma-bir yetkazib turardi. Bir zumda butun uy, kabinet eshigidan to darvozaxonagacha, qaynayotgan qozonga aylanib ketdi.

— Shunday deng! Qirol mushketyorlari kardinal gvardiyachilariga o'zlarini hibsga oldirib o'tirsa! — yuragining to'rida g'azabi soldatlarinikiday toshgan janob de Trevil so'zlarni chertib va go'yo qilich zarbiday tinglovchilarining ko'ksiga sanchib-sanchib davom etardi. — Shunaqami hali! Kardinalning olti gvardiyachisi hazrat oliylarining olti mushketyorini hibsga olsa! Ming la'nat! Men bir qarorga keldim. Shu yerdanoq Luvrga jo'nayman-da, bo'shayman, qirol mushketyorlari kapitani unvonidan kechib, kardinal gvardiyachilariga leytenant qilib qo'yishlarini iltimos qilaman. Bordi-yu rad etishsa, ming la'nat, abbat bo'lib olaman!

Shu so'zlardan so'ng devor ortidagi shovqin to'polonga aylanib ketdi. Har tomondan la'natlar va so'kinishlar yog'ila boshladi. «Ming la'nat!», «Xudo-yu bor farishtalar!», «Ajal va do'zax!» singari xitoblar havoda muallaq turib qoldi. D'Artanyan ko'zlari bilan o'zi yashirinsa bo'ladigan biror darparda qidirar va yengib bo'lmas darajada stolning ostiga kirib ketgusi kelardi.

— Bo'lmasa gap bunday, janob kapitan! — o'zini tutolmay xitob qildi Portos. — Biz rostdan ham olti kishiga qarshi oltita edik, ammo, bizga tuyqusdan hujum qilishdi, biz qilichlarimizni yalang'ochlab ulgurmasdan ikkitamiz shart o'ldirildi, Atos esa chunon og'ir yaralandiki, o'liklardan kam farq qilardi; u ikki marta turishga urinib, ikkala safar ham yerga qulab tushaverdi. Baribir, bo'sh kelmadik. Yo'q! Bizni zo'rlik bilan sudrab ketishdi. Yo'lda biz yashirilib qoldik. Atosga kelganda, uni o'lik hisoblab, ovora bo'lishga arzimaydi, deb jang maydonida tinch qoldirib ketishibdi. Mana, ish qanday bo'lgan. Azbaroyi shifo, kapitan! Har qanday jangda ham yutib bo'lavermaydi. Ulug' Pompey Farsal jangini, eshitishimcha, uncha-muncha dong'i chiqqan qirol Fransik Birinchi esa Paviyadagi jangni yutqazgan.

— Men ham ma'lum qilishga musharrafmanki, — dedi Aramis, — hujum qilayotganlarning birini men uning o'z qilichi bilan chopib tashladim, chunki, mening qilichim birinchi hamladayoq sinib ketdi. O'ldirdimmi yoki chopib tashladimmi — sizga qay biri ma'qul bo'lsa, shunisi, taqsir.

— Men buni bilmabman, — biroz yumshab gapirdi janob de Trevil, — nazarimda, janob kardinal uncha-muncha oshirgan ko'rinadi.

— Lekin, iltijo qilaman, taqsir, — de Trevilning yumshaganini ko'rgach, endi unga iltimos bilan murojaat etishga jur'at qilib davom etdi Aramis, — iltijo qilaman, taqsir, hech kimsaga Atosning jarohatlanganini aytmasangiz. Bundan qirol xabar topguday bo'lsa, uning ko'ngli xira bo'ladi. Lekin, jarohat og'ir bo'lgani vajhidan tig' kiftni teshib, ko'ksiga yetgan — qo'rqish mumkinmi...

Shu daqiqa darpardaning cheti ko'tarildi va bo'sag'ada o'ktam va go'zal, lekin haddan tashqari rangpar yuzli mushketyor ko'rindi.

— Atos! — qichqirib yuborishdi ikkala mushketyor...

— Atos! — ularning ketidan takrorladi de Trevil.

— Siz meni chaqiribsiz, janob kapitan, — janob de Trevilga yuzlanib dedi Atos. Uning ovozi zaif, lekin, mutlaqo xotirjam eshitilardi. — Do'stlarimning ma'lum qilishlaricha, meni chaqiribsiz, huzuringizga shoshdim. Amringizga muntazirman, taqsir!

Shu so'zlarni aytib, ust-boshi bejirim va hami-shagiday qaddi raso mushketyor shaxdam odimlar bilan kabinetga kirdi. Jasoratning bunday namunasi-dan dil-dilidan ta'sirlangan de Trevil unga otildi.

— Men boyagina bu janoblarga mushketyorlarimning jonini ehtiyojsiz xavf ostida qoldirishlarini taqiqlayman, deb edim, — dedi de Trevil. — Mard kishilar qirolga azizdir, mushketyorlarning esa yer yuzidagi eng jasur kishilar ekani qirolga ma'lum. Qo'lingizni bering, Atos!

Kirguvchining do'stona tuyg'ularning bu tug'yoniga javob qilishini kutib o'tirmasdan de Trevil Atosning o'ng qo'lini tutdi-da, o'zining bor matonatiga qaramay uning og'riqdan seskanib ketgani va

garchand, bu imkon xorijida tuyulsa-da, rangi yanayam oqarib ketganini payqamay, uni kuchining bori-cha qisdi.

Eshik qiya ochilganicha qolgan edi. Bu ishlar atrofidagi maxfiyatdan qat'iy nazar, jarohati ko'pchilikka oshkor bo'lgan Atosning paydo bo'lishi hammani hayron qoldirdi. Kapitanning so'nggi so'zlari mamnuniyat shovqini bilan qarshi olingan va ikki-uch kalla zavqi jo'shib, darparda orasidan suqilgan edi. De Trevil, ehtimol, odob qoidasining bunday buzilishini achchiq tanbeh bilan jazolashni unutmasdi, lekin, qo'qqisidan Atosning qo'li uning qo'lida talvasada qaltirab ketganini sezib qoldi va nigohini mushketyorga ko'chirib, uning hushidan ketayketay deb turganini ko'rdi. Ayni shu dam og'riqni bosish uchun bor kuchini yig'ib, baribir, yengilgan Atos polga jonsizday qulab tushdi.

— Tabib! — qichqirib yubordi de Trevil. — Menikimi yo qirolnikimi — eng yaxshisini! Tabib, yoki, ming la'nat, mening mard Atosim o'lib qoladi!

De Trevilning ovozig a u yopib qo'yishni xayoliga ham keltirmagan eshikdan qabulxonada to'planganlarning hammasi kabinetga yopirilib kirdi. Yaradorga hamma parvona bo'lish bilan ovora. Lekin tabib uyning o'zidan chiqib qolmagan taqdirda barcha urinishlar behuda ketardi. Olomonni itarib yo'l ochib, u hamon behush yotgan Atosga yaqinlashdi hamda shovqin va to'polon unga xalal berayotgani sababli bemorni qo'shni xonaga o'tkazishlarini qat'iy talab etdi. Janob de Trevil shoshib eshikni ochdi-da, do'stlarini qo'llarida ko'tarib borayotgan Portos va Aramisga yo'l ko'rsatgani ko'yi o'zi oldinda yurdi. Uning ketidan tabib ergashdi, tabibdan keyin eshik yopildi.

Shunda keluvchilarni hamisha hayajonga solib kelgan janob de Trevilning kabineti qabulxona bo'limiga aylanib qoldi. To'planganlar mahmadonalik qilishar, tovushlarini pasaytirmay vaysashar va qo'pol iboralardan ham tap tortmay kardinal bilan uning gvardiyachilarini jinlar makoniga jo'natar edilar.

Xiyla muddat o'tgach, Portos va Aramis qaytib chiqishdi. Yaradorning oldida de Trevil bilan tabib qolishdi, xolos.

Nihoyat, janob de Trevil ham qaytdi. Uning so'zlariga qaraganda yarador hushiga kelgan edi. Tabib bemorning ahvoli do'stlarini xavotirga solmasligi kerak, chunki, darmonsizlikka ko'p qon yo'qotish sabab bo'lgan deb hisoblardi.

So'ngra janob de Trevilning qo'l imosi bilan, gaskonlikka xos bir so'zlik ila o'ziga qabul tayinlanganligini unutmey joyida qolgan d'Artanyandan bo'lak hamma chiqib ketdi.

Eshik yopilgach, de Trevil o'girildi-da, yosh yigit bilan yuzma-yuz to'qnashdi. Ro'y bergan voqealar uning xayollar rishtasini uzib qo'ygan edi. U sabotli ziyoratchining istagi nimaligini surishtirdi. D'Artanyan de Trevilning xayolida ham o'tmishni, ham hozirgi kunlarni bir yo'la uyg'otib, o'zini tanitdi.

— Uzur, muhtaram yurtdoshim, — dedi u tabassum bilan, — men sizni mutlaq unutib qo'yibman. Ilojim qancha: kapitan — bu oila boshlig'ining xuddi o'zi, faqat oddiy otadan ko'ra ko'proq narsalarga javobgar. Soldatlar — bu yoshi katta go'daklar, lekin, men qirolning va xususan janob kardinalning farmoyishlarini bajarilishini talab etganim sababli...

D'Artanyan tabassumini yashirolmadi. Bu tabassum janob de Trevilga qarshisidagi yigit hargiz farosatsiz emasligini ko'rsatdi-yu, u darhol ishga ko'cha qoldi.

— Men otangizni juda sevardim, — dedi u. — O'g'liga qanday nafim tegarkin? Tezroq gapiring, vaqtim tugay deb qoldi.

— Taqsir, — dedi d'Artanyan, — Tarbdan Parijga jo'nayotganimda siz unutmagan o'sha do'stlik hurmati sizdan mushketyorlik ridosini so'rab olishni umid qilgan edim. Lekin shu ikki soat mobaynida ko'rgan narsalarimdan keyin bu marhamat qanday ulkanligini idrok etib, unga arzimaymanmi, deb qo'rquyapman.

— Ha, yigitcha, bu haqiqatan ham marhamat, — javob berdi janob de Trevil. — Lekin, siz o'ylaganingizdek yoki o'ylaganga solayotganingizdek qo'l

yetmas bo'lmasa kerak. Darvoqe, hazrat oliylarining bir farmoyishi bunday holni nazarda tutadi va taas-sufki, sizga ma'lum qilishim lozimki, u hech kimsani bir necha janglarda sinalmaguncha, biror yorqin qahramonliklar ko'rsatmaguncha yoki biznikidan jo'nroq polkda ikki yil xizmat o'tamaguncha mush-ketyorlikka qabul qilmaydi.

D'Artanyan indamay ta'zim qildi. Niyatiga yetish nechog'lik mushkulligini bilganidan beri u mushketyorlik libosini yana ham kuchli qo'msay boshladi.

— Lekin, — o'z yurtdoshiga, go'yo uning yura-giga qo'l solib ko'rmoqchiday, unga o'tkir nigohini qadab davom etdi de Trevil, — lekin, otangizga, siz-ga aytganimdek eski do'stinga bo'lgan hurmatim tu-fayli siz uchun biror narsa qilarman, yigitcha. Bizning bearnlik yigitlarimiz kamdan kam badavlat bo'lishadi, men qadrdon o'lkani tashlab ketganimdan beri ahvol ko'p o'zgarmagandir, deb o'ylayman. Olib kelgan pullaringiz kun kechirishga yetishi maholdir.

D'Artanyan butun qiyofasi bilan hech kimdan sadaqa so'ramayotganini ko'rsatib, mag'rur qad rostladi.

— Bas, bas, yigitcha, — davom etdi de Trevil, — menga bu qiliqlar tanish. Men Parijga cho'ntagimda to'rt ekyu pul bilan kelganman va menga Luvrni sotib olishga qurbi yetmaydi, deyishga jur'at etolgan har kimsani muborazaga chaqirishim turgan gap edi.

D'Artanyan boshini balandroq ko'tardi. Otni so-tish sharofati bilan u o'z martabasini dastlabki payt-lar de Trevil ega bo'lganidan to'rt ekyu ko'proq pul bilan boshlamoqda edi.

— Demak, — davom etdi kapitan, — keltirgan mablag'ingizni, u qanchalik ko'p bo'lmasin, saqlab qo'yishingiz lozim. Lekin, yana qurol tutish san'ati-ni takomillashtirishingiz lozim — bu dvoryan kishi-ga zarur. Men bugun Qirol akademiyasining boshlig'iga maktub yozib beraman va ertadan bosh-lab u sizni hech bir haq talab etmasdan qabul qiladi. Bundan bosh tortmang. Bizning yosh dvoryanlari-miz, hatto, eng aslzoda va badavlatlari ham ko'pin-

cha u yerga kirishga behuda urinib yuradilar. Siz otminish, qilichbozlik va raqslar o'rganasiz. Foydali tanish-bilishlar orttirasiz, mening huzurimga esa ora-sira kelib turasiz, ishlaringiz qanday borayotgani, sizga qanday yordam qilishim to'g'risida menga axborot berib turasiz.

Saroy hiylalari d'Artanyan uchun nechog'lik begona bo'lmasin, baribir, u bu qabulning sovuqligini his qildi.

— Evoh! — xitob qildi u. — Otam bergan tavsiyanoma bilan maktubning hozir o'rni qanday bilinayotganini ko'rib turibman.

— Darhaqiqat, — javob berdi de Trevil, — biz bearnliklarga shu qadar zarur, o'sha yagona sehrli kalitsiz buncha olis safarga otlanganingizdan taajjubdaman.

— Maktubim bor edi, taqsir, xudoga shukur, tuppa-tuzuk ham yozilgan edi! — xitob qildi d'Artanyan. — Lekin, uni mendan hiyla bilan o'g'irlab ketishdi!

Shundan keyin u Mengda yuz bergan voqealarning hammasini hikoya qilib, notanish dvoryanni barcha tafsilotlari bilan tasvirlab berdi. Uning jo'shqin nutqidan ufurib turgan samimiyat de Trevilga manzur bo'ldi.

— G'alati voqea... — o'ychan gapirdi mushkeiyorlar kapitani. — Siz, demak, baland ovoz bilan mening nomimni tilga oldingizmi?

— Ha, albatta. Men ehtiyotsizlik qilib qo'ydim. Lekin, ilojim qancha, sizniki singari nom yo'lda menga qalqon bo'lib xizmat qilishi kerak edi-da. Uni qancha ko'p dastak qilganimni o'zingiz o'ylab ko'ring.

Xushomad u mahallar rasm bo'lgan edi, de Trevil ham har qanday qirol yoki kardinal singari maqtovdan ta'sirlanardi. Shu sababdan u mamnun bo'lganini ifoda etguvchi tabassumni tiyolmadi, lekin, tabassum birpasda so'ndi.

— Ayting-chi, — Mengdagi voqeaga qaytib, o'zi gap boshladi u, — ayting-chi, o'sha dvoryanning chakkasida yengil chandiq yo'qmidi?

— Ha, o'q teshib o'tganday.

— U kelishgan kishimidi?

— Ha.

— Barvastamidi?

— Ha.

— Rangpar, sochlari qorami?

— Ha, ha, xuddi shunday. Siz qayerdan u kishini taniysiz, taqsir? Oh, zora men uni biror kun qidirib topsam — ont ichamanki, men uni do'zaxdan bo'lsayam qidirib topaman...

— U ayol kishini kutarmidi? — uning so'zini bo'ldi de Trevil.

— Har holda, o'sha ayol bilan bir-ikki og'iz gaplashib olgandan keyingina jo'nab ketdi-ku.

— Ular nimalarni gaplashganini siz bilmaysizmi?

— U ayolga quticha berib, undan farmoyishlarni topajagini aytdi va qutichani faqat Londonda ochishni taklif etdi.

— O'sha ayol inglizmididi?

— U, Miledi deb gapirdi.

— Bu o'sha! — shivirladi de Trevil. — Bu o'sha! Men bo'lsam uni haliyam Bryusselda deb o'ylab yuribman.

— O, taqsir,— xitob qildi d'Artanyan,— uning kim va qayerdanligini menga aytib bering, men sizdan bundan bo'lak hech narsani, hatto, mushketyorlikka qabul qilishingizni ham so'ramay qo'yaqolaman! Negaki, men avvalo u bilan hisob-kitob qilishim kerak.

— Sizni xudo asrasin bundan, yigitcha! — xitob qildi de Trevil. — Uni ko'chada uchratib qolguday bo'lsangiz — darhol boshqa tomonga o'tib olishga shoshiling. Bu qoyaga yo'liqmang — shishaday sinib ketasiz.

— Baribir, — deb qo'ydi d'Artanyan, — agar uni uchratib qolsam...

— Har holda, hozircha uni qidirishingizni maslahat bermayman, — dedi de Trevil.

To'satdan ko'ngliga g'alati shubha kelib, de Trevil jimib qoldi. Otasining maktubini go'yo o'g'irlagan kishiga nisbatan yigit bildirayotgan jo'shqin nafrat... Kim bilsin, bu nafrat ostida makkor reja

yashiringanmi? Bu yigitni padari buzrukvor yuborgan bo'lsa-chi? U de Trevilni qo'lga tushirish niyatida kelgan bo'lsa-chi? O'zini d'Artanyan deb tanitayotgan bu odam, boshqalarning boshiga tushgandek, uning ham pinjiga kirib, keyin halok qilmoqchi bo'lgan josus emasmikan? U d'Artanyanga avvalgidan ham sinchiklabroq razm soldi. Aql, mug'ambirlik va soxta sipolikni ifodalab turgan bu serharakat chehra uning ko'ngliga unchalik taskin bermadi.

«Rost, men uning gaskondan ekanini bilaman, — xayolidan o'tkazdi de Trevil. — Lekin, u o'z qobiliyatini xuddi menga qabilida kardinal uchun ham ishga solishi mumkin-ku. Uni bir sinab ko'raylik...»

— Do'stim, — shoshmasdan gapirdi u, — o'zining eski do'stimning o'g'li oldida — zero, maktub voqeasining hammasini inobatga olayapman — darrov ro'yxush bermaganimni yuvish uchun siyosatimizning sirlarini sizga ochib bermoqchiman. Qirol bilan kardinal — eng yaxshi do'stdirlar. Ular orasidagi yolg'ondakam kelishmovchiliklar farosatsiz odamlarni aldash uchungina xizmat qiladi. Omad uchun yaratilgan go'zal, kelishgan yigit, mening yurtdoshim bu nayranglarga uchib, pand yeb qolishini unga ravo ko'rmayman. Shuni eslab qo'yingki, men bu ikki qudratli janoblarga sodiqman va har qadamim qirolga va Fransiya qachonlardir yaratgan eng ulug' donishmandlarning biri bo'lmish janob kardinalga xizmat qilishni ko'zda tutadi. Hozirdan e'tiboran buni ma'lumotingizga oling va mabodo ko'ngil ko'yiga kiribmi, oilaviy yoki do'stona aloqalar orqasidanmi, kardinalga nisbatan bir xil dvor-yanlar singari kek saqlab yurgan bo'lsangiz, siz bilan xayr-ma'zur qilamiz. Men har qanday sharoitda sizga madad beraman, lekin, o'zimga yaqinlashtirmayman. Har qalay, ochiq so'zligim sizni menga xayrixoh qiladi, degan umiddaman, zero, siz shu mahalgacha men shu zayl gaplashgan birdanbir yigitsiz.

«Mabodo bu tulkini yonimga kardinal yuborgan bo'lsa, — o'ylardi de Trevil, — undan qanchalar nafatlanishimni bilib, ishonchimni qozonish uchun u

to'g'risida og'izga kelganni javrash eng yaxshi usul deb uqdirgani aniq. Bu makkor ta'kidlashlarimga qaramay, padari buzrukvordan hazar qilaman, deb meni ishontirishi turgan gap».

Ammo, hammasi de Trevil kutganday emas — tamom boshqacha bo'ldi.

— Taqsir, — oddiygina qilib dedi u, — men Parijga xuddi shu niyatlar bilan kelganman. Otam Fransiyaning birinchi kishilari deb hisoblaguvchi qirol, janob kardinal va sizdan bo'lak hech kimga bo'ysunmaslikni menga nasihat qilgan edi.

D'Artanyan de Trevilning nomini avvalgi ikki nomga qo'shimcha qilib gapirganini payqash mumkin. Lekin, bu qo'shimcha, uning nazdida, ishni pachava qilolmasdi.

— Shuning uchun, — davom etdi u, — men janob kardinalni chuqur izzat qilaman, uning harakatlari tan beraman... Siz menga aytganingizdek, to'la samimiyat bilan gapirgan bo'lsangiz, men uchun tag'in yaxshi. Demak, siz fikrlarimizning o'xshashligini payqab, menga iltifot ko'rsatgansiz. Lekin, mabodo siz menga ishonqiramay muomala qilgan bo'lsangiz — bu esa juda tabiiy gap — unda bu so'zlar bilan o'zimni, sizning nazaringizda, beburd qilayapman. Lekin, baribir, siz mening rostgo'yligimning qadriga yetasiz, o'zim uchun esa olamda men to'g'rimdagi sizning durust fikringizdan qimmatliroq narsa yo'q.

De Trevil hang-u mang bo'lib qoldi. Bunday zako, bunday samimiyat uni qoyil qoldirar, lekin, shubhalarini butkul tarqatolmas edi. Bu yigitning boshqa yoshlarga nisbatan afzalligi qanchalik ayon bo'lsa, basharti, de Trevil undan adashgan taqdirda, ehtiyot bo'lish uchun omillar shuncha ko'payardi.

— Siz sofdil kishisiz, — dedi u d'Artanyanning qo'lini qisib, — lekin, hozir siz uchun faqat taklif etgan narsalarimni qilolaman. Uyimning eshigi siz uchun hamisha ochiq bo'ladi. Huzurimga istagan mahal kelib turish va binobarin, qulay fursatni topish imkoniga ega bo'lib, niyat qilgan narsangizga keyinroq yetsangiz, ajab emas.

— Boshqacha qilib aytganda, — dedi d'Artanyan, — siz meni shu marhamatga munosib bo'lishimni kutyapsiz, taqsir. Xo'p, mayli, — gaskonlik kishiga xos bamaylixotir qo'shib qo'ydi u: — Siz uzoq kutib qolmaysiz.

Endi qolgan narsalar yolg'iz o'ziga taalluqli bo'lib qolganday u ketishga chog'lanib, ta'zim qildi.

— Sabr qilsangiz-chi, — uni to'xtatib dedi de Trevil. — Men Qirol akademiyasi boshlig'iga maktub va'da qilgandim sizga. Yoki uni mendan olishga oriyatingiz kelyaptimi, yigitcha?

— Yo'q, taqsir, — e'tiroz bildirdi d'Artanyan. — Men uning qismati otamning maktubi singari bo'lmaydi, deb sizga kafolat beraman. Uni biram avaylab saqlaymanki, qasam ichaman, u tayinlagan joyga yetadi va uni mendan o'g'irlamoqchi bo'lganning holiga voy!

Bu maqtanish de Trevilning lablariga tabassum qo'ndirdi. Yosh yigitni ular hozirgina suhbatlashgan deraza oldida qoldirib, u va'da qilingan maktubni yozish uchun stolga o'tirdi. Bu orada bo'sh qolgan d'Artanyan uyni birin-sirin tark etayotgan mushketyorlarni ko'cha muyulishigacha nigohi bilan kuzatgan holda oynada qay bir marshni chertardi.

Janob de Trevil maktubni yozib bo'lib, uni yelimladi, konvertni yigitga topshirish uchun o'rnidan turib, unga qarab yurdi. Lekin d'Artanyan maktubga ayni qo'l cho'zgan payti de Trevil taajjub bilan yigitning birdan seskanib ketganini va g'azabdan bo'g'ilib, jon-jahdi bilan:

— Yo'q, 'ming la'nat! Bu gal mendan qutulib bo'psan! — deya qichqirganicha kabinetdan otilib chiqib ketganini ko'rdi.

— Kim? Kim? — so'rab qoldi de Trevil.

— O'sha, o'g'ri! — yo'l-yo'lakay javob berdi d'Artanyan. — Oh, la'nati! — Shu so'zlar bilan u eshik ortida g'oyib bo'ldi.

— Telba! — to'ng'illadi de Trevil. — Agar faqat... — sekin qo'shib qo'ydi u, — bu hunari o'tmaganiga aqli yetib, juftakni rostlash uchun topgan hiylasi bo'lmasa.

Atosning kifti, Portosning tasmasi va Aramisning ro'molchasi

D'Artanyan quturganday uch hatlab, qabulxona-dan uchib o'tdi va undan yelib tushmoqchi bo'lib, endi zina maydonchasiga chiqqanda janob de Trevil huzuridan, yon eshikdan chiqayotgan mushketyorga zarb bilan urilib ketdi. Mushketyor og'riqdan baqirib yoki to'g'rirog'i, bo'kirib yubordi.

— Meni afv eting, — yo'lida davom etish niyatida dedi d'Artanyan, — meni afv eting, shoshib turibman.

U keyingi zinaga tushguncha bo'lmay, metindek qo'l uni tasmasidan turib, taqqa to'xtadi.

— Siz shoshib turibsiz, — xitob qildi rangi murdanikiday o'chgan mushketyor, — va shuni bahona qilib, menga tashlanasiz-da, «afv eting» deysiz-u, shu bilan ish bitdi, deb o'ylaysizmi? Bunday emas, yigitcha. Janob de Trevil bugun bizga keskin gapirgan bo'lsa, ularni mensimay muomala qilsam bo'laveradi, deb xayol qildingizmi? Xato qilasiz, yigitcha. Siz janob de Trevil emassiz.

— Gapimga ishoning, — yarasi bog'langandan so'ng qaytayotgan Atosni tanib javob berdi d'Artanyan, — gapimga ishoning, buni bilmasdan qildim, bilmasdan qilib qo'yib, sizga «Meni afv eting» dedim. Menimcha, shu kifoya. Hozir esa takror aytayapman — bu, ehtimol, ortiqcha hamdir — men shoshib turibman, juda shoshyapman. Shuning uchun sizdan iltimos qilaman: meni qo'yvoring, meni to'smang.

— Taqsir, — tasmani qo'yib yuborib dedi Atos, — siz beodobsiz. Olisdan kelganingiz darrov bilinib turibdi.

D'Artanyan uch zinadan tushib ulgurgan edi, lekin Atosning so'zlari uni taqqa to'xtatib qo'ydi.

— Ming la'nat, taqsir! — dedi u. — Olisdan kelgan bo'lsam ham meni yaxshi qiliqlarga o'rgatadigan kishi siz emassiz, sizni ogohlantirib qo'yay.

— Kim biladi deysiz! — dedi Atos.

— Oh, koshki men shunchalik shoshmasam edi, — xitob qildi d'Artanyan, — koshki bir kishini quvmasam edi...

— Gap bunday, janob shoshqaloq, meni quvlasdan tepasiz, eshityapsizmi?

— Xo'sh qayerda, aytolmaysizmi?

— Desho monastri oldida.

— Qay soatda?

— O'n ikkilarda.

— O'n ikkilardami? Yaxshi, joyida bo'laman.

— Meni kutdirmaslikka harakat qiling. O'n ikkidan chorak o'tganda, birpasda quloqlaringizni qirqib qo'yaman.

— Yaxshi, — qichqirdi d'Artanyan, — o'nta kam o'n ikkida hozir bo'laman!

Shoshmasdan ketayotgani uchun uncha uzoqlamagandir deb hamon notanish kishini quvib yetishga umidvor bo'lib, u savdoyi singari g'izillab chopib ketdi.

Biroq, darvoza yonida u qorovul bilan suhbatlashib turgan Portosni ko'rib qoldi. Ikkala hamsuhbat orasida bir kishi sirg'alib o'tgudek bo'sh joy bor edi. D'Artanyanga bu joy yetarlicha tuyuldi-yu, ular orasidan o'qday uchib o'tib ketishni mo'ljallab, o'zini tikkasiga urdi. Lekin, d'Artanyan shamolni hisobga olmagan edi. U hamsuhbatlar orasidan lip etib o'tib ketmoqchi bo'lib turgan payti shamol Portosning uzun ridosini yoyib yubordi, d'Artanyan uning qatlari orasida o'ralashib qoldi. Libosining bu qismidan ajralmaslik uchun Portosning jiddiy sabablari bor edi, shekilli, u ushlab turgan barini qo'yib yuborish o'rniga uni o'ziga qaratib tortdi, natijada, d'Artanyan o'jar Portosning aybi bilan qandaydir aylanma harakat qilib, rido baxmaliga butunlay o'raldi-qoldi.

O'zining sha'niga mushketyor yog'dirayotgan la'natlarni eshitib, u ridoning ostidan chiqib ketishga urinar, uning burmalarini ko'rga o'xshab paypaslardi. Hammadan ko'ra u biz hikoya qilib o'tgan ko'rkam tasmaga biror ziyon yetkazib qo'yishdan qo'rqardi. Ammo, u qo'rqa-pisa ko'zlarini xiyol

ochib, burni Portosning orqasiga, xuddi kuraklari o'rtasiga, boshqacha qilib aytganda, naq tasmaning o'ziga tiralib qolganini ko'rdi.

Hayhot, bu olamdagi usti yaltiroq ko'p narsalar singari Portos tasmasining old tomonidagi zar kash-talari yal-yal yonardi, xolos, orqasi esa oddiy qo'tos terisidan edi. Portos zar tasmani xarid qilolmay asl maqtanchoq sifatida loaqal oldiga zar tikilganini olgan edi. Uydirma tumov ham, ridoning zarurligi ham shu vajdan edi.

— Shayton! — orqasida timirskilanayotgan d'Artanyandan qutulish uchun aqlga sig'maydigan harakatlar qilib, bo'kirib yubordi Portos. — Siz aql-dan ozganmisizki, odamlarga tashlanasiz?

— Afv eting, — pahlavonning tirsagi ostidan mo'ralab dedi d'Artanyan, — lekin, men juda shoshib turibman, bir kishini quvib ketyapman...

— Birovni quvayotganda ko'zlaringizni uyda qoldirasizmi, nima balo? — deb baqirdi Portos.

— Yo'q, — ranjib gapirdi d'Artanyan, — yo'q, mening ko'zlarim boshqalarning ko'zi o'tmaydigan narsalarni ham ko'rishga imkon beradi.

Portos tushundimi yoki tushunmadimi, lekin, o'z g'azabiga to'la erk berdi.

— Taqsir, — deb irilladi u, — sizni ogohlantirib qo'yay: mushketyorlarga tegajoqlik qilsangiz, oxiri adabingizni yeb qolasiz.

— Adabimni-ya? — qayta so'radi d'Artanyan. — Zo'r gap bo'ldimi?

— Dushmanining yuziga tik qarashga odatlangan odamning gapi bo'ldi.

— Bo'lmasam-chi! Orqangizni hech kimga ko'rsatmasligingiz menga yaxshi ma'lum.

O'zining sho'x hazilidan zavqi jo'shgan yigit ovozini baralla qo'yib, xaxolagancha nari ketdi.

Qahri kelgan Portos dilozoriga tashlanmoqchi bo'lib, talpindi.

— Keyin, keyin! — qichqirdi unga d'Artanyan. — Egningizda ridolingiz bo'lmaganda.

— Demak, soat birda, Lyuksemburg saroyining orqasida.

— Juda soz, soat birda! — muyulishga burilaturib javob berdi d'Artanyan.

Lekin, na o'zi yugurib o'tgan ko'chada, na nigohi qamray oladigan bu ko'chada biror qora ko'rinmasdi. Notanish kishi nechog'lik sekin yurmasin, baribir, ko'zdan g'oyib bo'lishga yoki biror uyga kirib ketishga ulgurgan edi. D'Artanyan duch kelgan kishilarning hammasidan uni surishtirib ko'rdi, suv bo'yiga tushdi, Sena ko'chasiga qaytib keldi, Qizil Krest ko'chasini kezib chiqdi. Hech gap yo'q, mutlaqo yo'q! Har qalay, bu ta'qibning unga nafi tegdi: manglayidan ter chiqqan sayin, yuragi bo'shayverdi.

U ro'y bergan voqealar to'g'risida xayol surib, o'yga botdi. Bu voqealar ko'p, lekin, hammasi ham noxush edi. Hali endi ertalabki soat o'n bir edi-yu, bu erta allaqachon de Trevilning g'azabiga duchor bo'lishga ulgurdi, chunki d'Artanyanning kutilmaganda ketib qolishini u odobsizlik ifodasi, deb o'ylamay qolmasdi.

Bundan tashqari, har biri uchta d'Artanyanni o'ldirishga qodir kishilar bilan, xullas, ikki mushketyor bilan, ya'ni o'zi chuqur ehtirom bilan qarab, ko'nglida barcha kishilardan yuqori qo'yib yurgan zotlar bilan ikki muborazaga chalindi.

Ahvol ko'ngilsiz edi. Atos tomonidan o'ldirilishiga ishongan holda, Portos bilan muborazadan uncha xavotirlanmagani turgan gap. Har qalay, modomiki, umid inson qalbida so'nguvchi eng oxirgi narsa ekan, u, dahshatli jarohatlar olsam ham, har holda, tirik qolaman, deb umidvor bo'la boshladi va ehtiyot shart, kelgusi hayotini rejalarkan, xatolari uchun o'zini koyidi:

«Men qanday farosatsiz, qo'polman-a! Bu bechora, mard Atos men molga o'xshab boshim bilan tur-tib yuborgan kiftidan yaralagan edi. O'sha joyning o'zida meni o'ldirib qo'ya qolmaganiga hayron qolasan, kishi — bunga uning haqi bor edi: men unga qattiq azob berdim, shekilli. Portosga kelganda esa... o, Portosga kelganda — xudo haqi, ish qiziqroq!...»

O'zining xomush xayollariga qaramay, bu besabab kulgi birortasini ranjitib qo'ymasmikin deb, har hol-

da, atrofga alanglab olib, u o'zini kulgidan tiyolmay qoldi.

«Portosga kelganda ish qiziqroq. Lekin, men ham ahmoqman. Odamlarga shunday tashianib bo'larkanmi — buni qarang-a! Yana yo'q narsani ko'rish uchun ridosining ostiga kirib chiqqanimni aytmay-sizmi? Bu la'nati tasmani pesha qilib unga yopishib olmaganimda u meni kechirardi, albatta. Rost, men shama qildim, xolos, lekin, qanday boplab shama qildim-a! Ey, men shayton gaskonlig-ey, do'zaxning qozonida ham aksiya qilganim bo'lsin... Do'stim d'Artanyan, — o'ziga juda tushunarli mehribonlik bilan murojaat qilib davom etdi u, — mabodo omon qolsang, bu mahol gap-ku-ya, bundan keyin ibrat bo'lguday iltifotli bo'lish kerak. Hozirdan e'tiboran hamma seni havas qilishi va seni o'rnak qilib ko'rsatishi kerak. Odobli va e'tiborli bo'lish qo'rqqoqlik degan gap emas. Aramisga bir qara! Aramis — muloymlikning o'zginasi, nafosatning mujassami, Aramisni qo'rqqoq deyish biror kimsaning xayoliga keladimi, axir? Albatta, yo'q! Hozirdan e'tiboran men hamma narsadan o'rnak olaman. E-e, ana uning o'zi!»

D'Artanyan hamon o'ziga-o'zi gapirgancha d'Egilyon imorati qarshisiga kelib qoldi hamda bu yerda, uy oldiginasida to'xtab, qirolning ikki gvardiyachisi bilan suhbatlashayotgan Aramisni ko'rdi. Aramisning ko'zi ham d'Artanyanga tushdi. Bugun ertalab shu yigit ishtirokida de Trevilning achchig'i chiqqanini u unutmagan edi. Mushketyorlarga yog'dirilgan ta'nalarni eshitib qolgan kishi Aramisga xush yoqmasdi, shu uchun u o'zini d'Artanyanni ko'rmayotganga solib qo'yaqoldi. Bu orada o'zining iltifot va odob namunasi bo'lish to'g'risidagi rejalari bilan band d'Artanyan yigitlarga yaqinlashdi-da, eng iltifotli tabassumini qo'shib, g'oyat nazokatli ta'zim bajo keltirdi. Aramis xiyol egildi-yu, jilmaymadi. Uchalo-vi ham subhatni uzib qo'yishdi.

D'Artanyan o'zining ortiqcha bo'lib turganini sezmaydigan farosatsiz emasdi. Lekin, chala tanish odamlarning yoniga borib, o'ziga dahlsiz suhbatga aralashib qolgan kishining noqulay ahvoldan qutulib

ketish uchun u hali oliy tabaqa odatlarining hadisini yetarli darajada olmagan edi. U o'z hamiyatiga putur yetkazmasdan bu yerdan jo'nab qolishga chora topolmay turgan payti qo'qqis Aramis ro'molchasini tushirib yuborganini va parishonlikdan bo'lsa kerak, uni oyog'i bilan bosib olganini ko'rib qoldi. Xijolatdan chiqish uchun bahona topganday tuyuldi d'Artanyanga. Egilib, eng dilkash bir qiyofada mushketyorning oyog'i ostidan, u zo'r berib boshiga qaramay, ro'molchani sug'urib oldi.

— Mana ro'molchangiz, taqsir, — g'oyat tavoze bilan dedi u, — uni yo'qotish sizga alam qilar, ehtimol.

Ro'molchaga chindan ham serhasham kashta tushirilgan bo'lib, bir burchida toj bilan gerb ajralib ko'rinardi. Aramis qip-qizarib ketdi-yu, ro'molchani gaskonlik yigitning qo'lidan naq yulqib oldi.

— Ana xolos, — xitob qildi gvardiyachilardan biri, — bu dilbar xonim shunchalar iltifot ko'rsatib, ro'molchasini berib turgandan keyin pismiq Aramisimiz de Bua-Trasi xonim bilan oramiz buzuq, deb bizni ishontirmaydi endi.

Aramis d'Artanyanga ashaddiy dushman orttirganini ravshan anglatguvchi bir qarash qildi-da, shu zahoti o'zining odatiy chuchmal ohangiga o'tib oldi.

— Sizlar yanglishyapsiz, janoblar, — dedi u. — Bu ro'molcha asti meniki emas, bilmayman, nega sizlarning birortangizga emas, aynan menga uzatish bu janobning xayoliga keldiykin? Mening ro'molcham cho'ntagimdaligi so'zlarimning eng yaxshi dalili bo'lishi mumkin.

Shu so'zlar bilan u cho'ntagidan eng yupqa batistdan qilingan — batist esa o'sha yillarda juda qimmat turardi — bunisi ham juda nafis, lekin, hech qanday kashta va gerbsiz, atigi egasining monogramasi¹ belgilangan o'z shaxsiy ro'molchasini chiqardi.

Bu daf'a d'Artanyan indamadi: u o'z xatosini tushungan edi. Lekin, Aramisning ulfatlari uning

¹ Monogramma — nomlarning bosh harflari chatib tuzilgan guldor yozuv.

barcha isbotlariga qaramay bo'sh kelishmadi. Ular-ning biri yasama jiddiyat bilan mushketyorga yuzlandi.

— Mabodo, gap sen aytayotganday bo'lsa, azizim Aramis, — dedi u, — men sendan bu ro'molchani talab qilishga majburman. Senga ma'lumki, Bua-Trasi mening yaqin do'stim bo'ladi, biror kishi uning rafiqasiga tegishli narsani pesh qilib yurishini istamayman.

— Iltimos qilishni sen eplayolmading, — javob berdi Aramis. — Sening talabing to'g'riligini tan olganim holda unga berilgan shakl uchun rad qilaman.

— Darvoqe, — jur'atsizgina ilova qildi d'Artanyan, — ro'molcha janob Aramisning cho'ntagidan tushganini men ko'rganim yo'q. Janob Aramis uni bosib oldi, shu uchun ro'molcha unikimikan, deb o'yladim.

— Ham yanglishdingiz, — d'Artanyanning o'z gunohini yuvish istagini go'yo payqamay sovuq gapirdi Aramis. — Aytgandek, — Bua-Trasi bilan do'stligini bahona qilgan gvardiyachiga yuzlanib davom etdi Aramis, — mening Bua-Trasi bilan mehr-u oqibatlarim senikidan, uning qalin do'stinikidan kam emasligi esimga tushib ketdi, shunga ko'ra... ro'molcha xuddi meniki singari sening cho'ntagidan tushgan bo'lishi mumkin.

— Yo'q, vijdonim haqi qasam ichaman! — xitob qildi hazrat oliylarining gvardiyachisi.

— Sen vijdoning haqi ont ichasan, men esa — chin so'zimni kafilga qo'yaman, lekin, ikkimizdan birimiz yolg'on gapirayotganimiz, shubhasiz. Bilasanmi nima, Montaran? Kel, yaxshisi, uni bo'lishib olaylik.

— Ro'molchanimi?

— Ha.

— Ofarin! — qichqirib yuborishdi gvardiyachi ulfatlar. — Solomon sudi! Aramis, chindan ham mujas-sam aqlsan!

Yigitlar qah-qah urib kulib yuborishdi, butun gap shu bilan barham topgani har kimsaga ayon edi. Bir

necha daqiqadan so'ng suhbat uzildi va hamsuhbatlar bir-birlarining qo'llarini samimiyat bilan qisib, xo'shlashdilar. Gvardiyachilar bir tarafga, Aramis — boshqa tomonga yurib ketishdi.

«Mana, bu oliyjanob kishi bilan yarashib oladigan qulay fursat», — o'yladi suhbat davomida chetga chiqib turgan d'Artanyan.

U xayrli tuyg'uga bo'ysunib, unga ortiq parvo qilmay ketayotgan mushketyorni quvib yetishga shoshildi.

— Taqsir, — mushketyorga yetay-yetay deb qolganda gapirdi d'Artanyan, — meni afv etasiz, deb umid qilaman...

— Muhtaram janob, — uning so'zini bo'ldi Aramis, — bu masalada siz o'zingizni oliyjanob kishiga yarashmagan tarzda tutganingizni aytib o'tishga ijozat bergaysiz.

— Iye, muhtaram janob! — xitob qildi d'Artanyan. — Siz hali o'ylaysizki...

— Men o'ylaymanki, taqsir, siz ahmoq emassiz va Gaskondan kelgan bo'lsangiz ham ro'molchaga sababsiz oyoq qo'yilmasligi sizga ma'lum bo'lsa kerak. Parij batis ro'molchalar bilan qoplanganmas, azbaroyi shifo!

— Taqsir, meni kamsitishga bekor urinayapsiz, — jizzaki fe'li tinch niyatlaridan ustun kela boshlab dedi d'Artanyan. — Men haqiqatan ham Gaskondan kelganman va, modomiki, bu sizga ma'lum ekan, gaskonliklar unchalik to'zimli bo'lmaydi, deb eslatib o'tirishimning hojati yo'q. Garchi, noma'qulchilik qilgan taqdirda ham ular bir qur uzr so'rab, keragidan ikki hissa oshirib yubordik, deb ishonib yurishadi.

— Taqsir, men buni hargiz siz bilan janjallashish istagida aytmadim. Men, xudoga shukur, allaqanday urishqoq emasman, mushketyorligim ham omonat, xolos. Men faqat noiloj qolganda urishaman, hami-sha ko'nglim tortmay turadi. Lekin, bu gal ish hazilakam emas, bunda gap siz obro'sini to'kkan xonim haqida ketayapti.

— Biz obro'sini to'kkan! — xitob qildi d'Artanyan.

— Menga ro‘molchani uzatganingiz nimasi?
— Ro‘molchani tushirganingiz nimasi?
— Men sizga bir aytdim va takror aytaman, bu ro‘molcha mening cho‘ntagimdan tushgani yo‘q.

— Demak, siz ikki marta yolg‘on gapirdingiz, taqsir, zero uni xuddi sizning cho‘ntagingizdan tushganini o‘zim ko‘rdim.

— Ah, hali shunaqa gaplashaman deng, janob gaskonlik! Men sizga muomalani o‘rgatib qo‘yaman!

— Men bo‘lsam, sizni ibodat qiladigan joyingizga qaytarib yuboraman, janob abbat! Marhamat qilib, qilichingizni chiqaring, qani, bo‘ling!

— Yo‘q, yo‘q, azizim, bu yerdamas, ishqilib. Siz ko‘rmayapsizmi axir, biz kardinal hamtovoqlariga to‘lib-toshgan d’Egilyonlar uyining qarshisida turibmiz. Boshimni keltirishni sizga padari buzrukvor buyurmagan, deb kim kafil bo‘ladi? Bilasizmi, men kulgili ravishda o‘z boshimni qadrlayman. U yelkalarimda juda yarashib turganday ko‘rinadi menga. Shuning uchun men sizni o‘ldirishga roziman, xotirjam bo‘ling, lekin, ajalingizni siz hech kimga ko‘z-ko‘z qilolmaydigan ovloqroq joyda shov-shuvsiz o‘ldiraman.

— Xo‘p, mayli. Faqat ko‘p o‘zbilarmonlik qilmay, ro‘molchangizni ola keling: u sizga tegishlimi yoki yo‘qmi, lekin asqatib qolishi mumkin.

— Siz gaskonlikmisiz, taqsir? — istehzo bilan so‘radi Aramis.

— Ha. Gaskonliklar odati ehtiyotkorlik qilib muborazani kechiktirishmaydi.

— Ehtiyotkorlik mushketyor uchun ortiqcha fazilat, buni bilaman. Lekin, ruhoniyyga u zarur. Men faqat vaqtincha mushketyor bo‘lganim vajhidan ehtiyotkorlikni afzal bilaman. Soat ikkida janob de Trevilning uyida siz bilan uchrashish sharafiga musharraf bo‘laman. U yerda muborazaga qulay joyni sizga ko‘rsataman.

Yigitlar ta‘zim qilishgach, Aramis Lyuksemburg saroyi tomon ketgan yo‘ldan yiroqlashdi, d’Artanyan esa vaqt xiyla kech bo‘lganini ko‘rib, Desho monastiri sari yurdi.

«Na chora, — oʻzicha mulohaza qilardi u, — hech narsani tuzatib boʻlmaydi. Birgina yupanch: agar oʻlib ketsam, meni mushketyor oʻldirgan boʻladi-ku».

V

Qirol mushketyorlari va janob kardinal gvardiyachilari

D'Artanyanning Parijda biror tanishi yoʻq edi. Shuning uchun u Atos bilan olishuvga raqibining hakamlari bilan qanoatlanishga qaror qilib, oʻzi joʻnadi. Aytgancha, u mard mushketyordan albatta, boʻshanglik qilmasdan, qoʻlidan kelgancha uzr soʻrashga jazm qildi. U yosh, baquvvat yigitning yaralangan, darmonsiz kishi bilan bu xil muborazasining ogʻir oqibatlaridan hadiksirab, shu qarorga keldi. Agar u magʻlub boʻlsa, raqib ikki hissa koʻproq tantana qiladi, bordi-yu gʻolib chiqsa, uni ayyorlikda ayblaydilar, muvaffaqiyatga osongina erishgan deyдилar.

Darvoqe, biz sarguzashttalab yigitimizning feʼlatvorini tuzuk tasvirlayolmadik, yoki, d'Artanyanning sal boshqacharoq odam boʻlganini kitobxon payqashi lozim edi. U halokatining muqarrarligini oʻz-oʻziga taʼkidlasa hamki, bu oʻlim oldida itoat bilan bosh egolmasdi, uning oʻrnida shijoati kam, vahimachiroq odam boʻlganda shunday qilgan boʻlardi.

U oʻzi urishadigan kishilar tabiatidagi tafovutlarni sinchiklab xayolidan oʻtkazardi. Jiddiy chehrasi va ulugʻsifat qomati bilan unda gʻoyat yaxshi taassurot qoldirgan Atosdan u uzr soʻrab, uning doʻstona munosabatiga noil boʻlaman, deb umid qilardi. Oʻlmay qolgan taqdirda hammaga tarqatishi mumkin boʻlgan tasma voqeasi bilan Portosni qoʻrqitaman, deb u oʻzini yupatardiki, oʻz oʻrnida maʼlum qilingan bu hikoya Portosni doʻst-u birodarlariga kulgili koʻrsatmay qololmasdi. Hiylagar Aramisga kelganda, d'Artanyan undan aytarli choʻchimasdi. Ungacha navbat yetadi, deb faraz qilingan choqda

ham, d'Artanyan uni bir yoqli qilib qo'yaqolishga yoki Sezar Pompey soldatlari xususida bergan maslahatiga amal qilib u ham raqibining oshkor bino qo'yib yurgan husniga putur yetkazishga qasd qildi.

Bundan tashqari, d'Artanyanda asl ma'nosi «Qirol, kardinal va janob de Trevildan bo'lak hech kimga bo'ysunmaslik» degan gapdan iborat ota nasihatlariga asoslangan mustahkam jur'at yashardi. Shu uchun ham u Desho monastiri tomon yurmasdi, balki, uchib borardi. Bu oynalari pachoq, huvillagan bino xuddi Pre-o-Klerk singari ehtiyojlarga xizmat qiluvchi unumsiz dasht bilan o'ralgan edi: odatda u yerda vaqti tig'iz kishilar urishib turardilar.

D'Artanyan monastir yaqinidagi qirga yetganda tushlikka zang urildi. Atos uni bor-yo'g'i besh minut kutgan edi — binobarin, muboraza qonunlarining eng qattiqqo'l hakami ham unga ta'zir berishga bahona topolmasdi.

Garchi, de Trevilning tabibi yangidan bog'lab qo'ygan bo'lsa-da, yarasi hali ancha azob berayotgan Atos xarsangda o'tirar va har vaqtdagiday viqor bilan, xotirjam holda raqibini kutardi. D'Artanyanga ko'zi tushib, u o'rnidan qo'zg'al-di va odob bilan uning istiqboliga bir-ikki qadam bosdi. D'Artanyan o'z navbatida shlyapasini patlari yerda sudralguday qo'lda tutib, raqibiga yaqinlashdi.

— Taqsir, — dedi Atos, — men ikki do'stimni chaqirtirgan edim, shular mening hakamlarim bo'lishadi. Lekin, bu do'stlar hali kelishmadi. Ularning hayallaganiga hayronman: ularning bunday odati yo'q edi.

— Mening hakamlarim yo'q, — dedi d'Artanyan. — Parijga kechagina keldim, bu yerda janob de Trevildan bo'lak biror tanishim yo'q, meni u kishiga bir vaqtlar do'sti bo'lishga musharraf bo'lgan otam tavsiya qilgan.

Atos bir zum o'ylanib qoldi.

— Siz faqat janob de Trevil bilan tanishmisiz?

— Ha, taqsir, men faqat u kishi bilan tanishman.

— Rosa qiziq bo'ldi-ku! — hamsuhbatiga qanday bo'lsa, o'ziga ham xuddi shunday murojaat bilan

gapirdi Atos! — Rosa qiziq bo'ldi-ku! Biroq, men sizni o'ldirib qo'ysam, yosh bolaga zomin bo'lgan, deb nomim chiqadi-ku.

— Unchalikmas, taqsir, — oriyatdan xoli bo'lma-gan ta'zim bilan e'tiroz bildirdi d'Artanyan. — Sizni shubhasiz bezovta qilayotgan yarangizni ayamaskan meni o'zingiz bilan urishishga musharraf qil-ganingizdan keyin, unchalikmas.

— Juda bezovta qilayapti, chin so'zim. E'tirof qilishga majburman, siz meni juda yomon turtib yubordingiz. Lekin, men qilichni chap qo'limda tuta-man, bunday paytlarda hamisha shunday qilaman. Bundan ahvolingizni yengillashdi, deb o'ylamang, men ikkala qo'lim bilan ham birday erkin harakat qilaman. Bu sizga biroz noqulaylik ham tug'diradi. Bunga hozirlanmagan raqibni chapaqay ancha qisib qo'yadi. Bu holni sizga avvalroq ma'lum qilib qo'ymaganimdan afsusdaman.

— Siz benihoya iltifot qilayapsiz, taqsir, — dedi d'Artanyan, — men juda minnatdorman.

— Rosti, men sizning so'zlaringizdan xijolat chekayapman, — nazokatli iltifot bilan dedi Atos. — Agar qarshiligingiz bo'lmasa, yaxshisi, boshqa narsalar haqida gaplashsak... Uh, shayton siz qanday og'ritdingiz-a! Yelkam shunday yonyapti!

— Agar ijozat berganingizda edi, — qo'rqa-pisa g'o'ldiradi d'Artanyan.

— Nima edi, taqsir?

— Menda jarohatlarni davolash uchun mo'jizakor malham bor. Bu malhamni menga validam bergan, men uni o'zimda sinab ko'rganman.

— Xo'sh, nima bo'пти?

— Gap shundaki, uch kunga bormay — bunga ishonchim komil — sog'ayib ketasiz, bu uch kun o'tgach, siz tuzalganingizdan keyin esa, taqsir, siz bilan qilichlashishni ulug' marhamat deb bilgayman.

D'Artanyan bu so'zlarni o'z odobiga yarashiq, ayni zamonda mardligiga shak-shubha qoldirmaydi-gan bir soddadillik bilan aytdi.

— Xudo haqi, taqsir, — javob berdi Atos, — bu taklif menga manzur. Bunga roziman deyman-u,

lekin, butun bir mil narida ham dvoryanning oliy-janoblighi mana men deb turibdi. Ulug' Karl zamoni-ning jangchilari shu zayl so'zlab, harakat qilishgan, har bir kavalier ularga taassub qilishi lozim. Lekin, taassufki, biz ulug' imperator zamonida yashamaymiz. Biz muhtaram janob kardinal davrida yashayapmiz va uch kun ichida sirimizni nechog'lik puxta asramaylik, oshkor bo'lib, niyatimizni amalga oshirishga xalal berishadimi, deyman. Ha, bu yalqovlarni dom-daragi yo'qqa o'xshaydi!

— Agar shoshib turgan bo'lsangiz, taqdir, — bir daqiqa burun Atosga muborazani uch kunga kechiktirishni taklif etgan o'sha ko'ngilchanligi bilan so'zladi d'Artanyan, — agar shoshib turgan bo'lsangiz va meni darhol tugatib qo'ygingiz bo'lsa, iltimos qilaman — tortinib o'tirmang.

— Bu so'zlar ham menga manzur, — dedi Atos d'Artanyanga ochiq yuz bilan bosh irg'ab. — Bu aqli va shubhasiz, oliyjanob kishining so'zlari. Taqdir, men sizga o'xshash odamlarni juda yoqtiraman, basharti, bir-birimizni o'ldirmasak, keyinchalik siz bilan ulfatchilik qilishdan g'oyat mamnun bo'lishimni ko'rib turibman. Do'stlarimni kutaylik, iltimos qilaman, mening shoshadigan joyim yo'q, shunday qilsak, durustroq bo'ladi. Iye, ana ulardan biri kelyapti, shekilli!

Darhaqiqat, shu on Vojirar ko'chasining oxirida Portosning bahaybat qomati ko'rindi.

— Iye? — xitob qildi d'Artanyan. — Sizning birinchi hakamingiz janob Portosmi?

— Ha. Sizga bu malol kelyaptimi?

— Yo'q, yo'q!

— Ikkinchisi ham ana.

D'Artanyan Atos ko'rsatgan tomonga o'girilib, Aramisni tanidi.

— Ie? — birinchi galgidan ham ortiqroq taajjubni ifodalovchi ohangda xitob qildi d'Artanyan. — Sizning ikkinchi hakamingiz — janob Aramismi?

— Albatta. Bizni hargiz bir-birimizsiz ko'rmashliklaridan, mushketyorlar singari gvardiyachilar orasida ham, saroy va shaharda ham bizlarni Atos,

Portos va Aramis yoki uch ajralmaslar deb atashlaridan sizning xabaringiz yo'qmi hali. Darvoqe, siz endigina Daksdan yoki Po...

— Tarbdan, — tuzatdi d'Artanyan.

— ... kelganingiz uchun bu tafsilotlarni bilmasligingiz, uzrli.

— Chin so'zim, — dedi d'Artanyan, — laqablaringiz bop ekan, muhtaram afandilar. Mening voqeam, u ovoza bo'lgan taqdirda, sizlarning do'stligingizga tabiatlaringizning tafovuti emas, balki o'xshashligi asos solganining isboti bo'lib xizmat qiladi.

Shu payt Portos yaqinroq kelib, Atosga qo'l silkitib salom berdi, so'ng o'girilib, d'Artanyanni tanigan zahoti taajjubdan anqayib qoldi.

Bu orada Portos ridosini tashlab, tasmasini almashtirib olganini harna eslatib qo'yaylik.

— Xo'-o'sh, — cho'zib dedi u. — Bu qanday gap?

— Men shu janob bilan urishayapman, — qo'li bilan d'Artanyanni ko'rsatib hamda shu harakatning o'zi bilan uni qutlaganday qilib dedi Atos.

— Lekin, men ham xuddi shu kishi bilan urishaman, — ma'lum qildi Portos.

— Faqat, kunduz soat birda, — tinchlantiruvchi ohangda deb qo'ydi d'Artanyan.

— Lekin, men ham shu janob bilan urishaman, — ularga yaqinlasharkan o'z navbatida e'lon qildi Aramis.

— Faqat, soat ikkida, — hamon o'sha vazminlik bilan dedi d'Artanyan.

— Sen nima vajdan urishayapsan, Atos? — so'radi Aramis.

— To'g'risi, javob berishga qiynalaman, — dedi Atos. — U yelkamga yomon turtib yubordi. Sen-chi, Portos?

— Men bo'lsam, shunchaki urishayotganim uchun urishayapman, — qip-qizarib javob berdi Portos.

Hech narsa nazaridan qochmaydigan Atos gaskonlik yigitning lablaridan sirpanib o'tgan xiyol tabassumni payqadi.

— Biz libos masalasida tortishib qoldik, — dedi yosh yigit.

— Sen-chi, Aramis?

— Men aqoidning bir masalasida kelisholmay urishayapman,— muborazaning asl sababini yashirishini d'Artanyanga imo qilib, dedi Aramis.

Atos gaskonlik yigitning lablariga yana tabassum qo'nganini payqadi.

— Nainki? — qayta so'radi Atos.

— Ha, darveshona Avgustinning bir joyida fikrlarimiz mos kelmadi.

«U shubhasiz aqli», ko'nglidan o'tkazdi Atos.

— Endi esa, muhtaram afandilar, hammalaringiz to'plangandan keyin, — dedi d'Artanyan, — sizlardan uzr so'rashga ijozat bergaysiz.

«Uzr» so'zini eshitib, Atosning yuzi xiralashdi, Portos istig'no bilan miyig'ida kulib qo'ydi, Aramis esa boshini salbiy chayqadi.

— Sizlar meni tushunmadingiz, janoblar, — dedi boshini ko'tarib d'Artanyan. Shu mahal uning boshiga quyosh yog'dusi tushib, latif va jasur chehrasini yaqqol ko'rsatdi. — Men uchalangizni ham rozi qilolmasam, deb uzr so'radim. Axir, janob Atosning meni birinchi bo'lib o'ldirishga haqi bor; bu sizga nisbatan insofsizlik bo'ladi, janob Portos; sizga bergan majburiyatim esa, janob Aramis, qariyb yo'qqa chiqadi. Endi esa, muhtaram afandilar, yana bir takrorlayman: meni ma'zur tuting, shu uchun xalos... Boshlasak bo'lar?

Shu so'zlar bilan yosh gaskonlik yigit qilichini dadil chiqardi.

Uning boshi qizib ketdi. Shu lahzada u qilichini hozir Atos, Portos va Aramisga qarshi yalang'ochlaganday qirolikning barcha mushketyorlariga qarshi yalang'ochlashga tayyor edi.

Soat o'n ikkidan chorakta o'tgan. Quyosh qiyomida turar va duel uchun tanlangan joy uning jazirama nurlariga ko'milgan edi.

— Issiq, — o'z nabatida qilichini yalang'ochlab dedi Atos. — Aslida esa kamzulimni yechib tashlashning iloji yo'q. Men jarohatim qonayotganini sezib

turibman, lekin, raqibimga o'zi chiqarmagan qonni ko'rsatib, uni xijolat qilishdan qo'rqaman.

— Ha, taqsir, — javob berdi d'Artanyan. — Bu qonni men chiqarganmanmi, o'zga kishimi, lekin buncha mard dvoryanning qonini ko'rish men uchun hamisha og'ir. Men siz singari kamzulimni yechmay urishaman.

— Bularning hammasi juda durust! — xitob qildi Portos. — Ammo, shirinsuxanlik yetar! Biz ham navbat kutayotganimizni unutmanglar.

— Bunday bema'ni gaplarni aytayotganda o'zingiz nomingizdan gapiring, Portos, — uning so'zini bo'ldi Aramis. — Menga kelganda, bu ikki janobning hamma gaplari, mening nazarimda, juda soz va ikki oliyjanob dvoryanga butunlay munosib.

— Bosh ustiga, taqsir, — deya joyiga borib turdi Atos.

— Men so'zingizni kutdim, xolos, — u bilan qilichini chalishtirib javob berdi d'Artanyan,

Biroq, tig'lar bir-biriga tegib jaranglaguncha bo'lmay, monastir muyulishida janob de Jyussak komandasi ostida kardinal gvardiyachilarining otryadi ko'rindi.

— Kardinal gvardiyachilari! — bir ovozdan qichiqirishdi Portos bilan Aramis. — Qilichlarni qiniga soling, janoblar! Qilichlarni qiniga soling!

Ammo vaqt o'tgandi. Niyatlari borasida shakshubha qoldirmaydigan bir tarzda gvardiyachilar raqiblarning ustidan chiqib qoldilar.

— Hoy! — ular tomonga qadam tashlab hamda qo'l ostidagi kishilarga ergashishni ishora qilib, qichqirdi de Jyussak. — Hoy mushketyorlar! Sizlar shu yerda urishmoqchimisiz? Farmonlar nima bo'ladi?

— Sizlar o'ta iltifot qilyapsizlar, janoblar, — alam bilan dedi Atos, chunki de Jyussak ikki kun muqaddam sodir bo'lgan hujumning ishtirokchisi bo'lgandi. — Agar sizlar urishayotganingiz ustidan chiqib qolganimizda, sizlarni ishontirishim mumkin, biz xalal berib o'tirmasdik. Bizni o'z holimizga qo'ying, shunda zahmat chekmasdan, maza qilasiz.

— Muhtaram janoblar, — dedi de Jyussak, — ming afsuski, buning iloji yo‘q, deb sizlarga ma‘lum qilishga majburman. Biz uchun burch — hammasidan afzal. Qilichlarni qiniga solib, orqamizdan yuring.

— Muhtaram janob, — de Jyussakni mazax qilib, dedi Aramis, — bu bizga bog‘liq bo‘lganda iltifotli taklifingizga jon-jon deb ko‘nardik. Lekin, baxtga qarshi, buning iloji yo‘q: janob de Trevil buni taqiqlab qo‘ygan. Qani, yo‘lingizdan qolmang — bundan tuzuk chorangiz yo‘q.

Masxaradan de Jyussakning joni chiqib ketdi.

— Agar itoat qilmasangiz, — xitob qildi u, — biz sizga hujum qilamiz!

— Ular besh kishi, — nimtovush bilan gapirdi Atos, — biz uch kishimiz, xolos. Biz yana mag‘lubiyatga duchor bo‘lamiz yoki turgan joyimizda o‘lishimizga to‘g‘ri keladi, zero, sizlarga ma‘lum qilamanki, mag‘lub bo‘lib, men kapitanning ko‘ziga ko‘rinmayman.

Atos, Portos va Aramis shu zahoti bir-birlariga yaqinroq surilib olishdi, de Jyussak esa soldatlarini safga tizishga shoshildi.

Shu daqiqa d’Artanyan uchun kifoya qildi: u bir qarorga keldi. Inson taqdirini hal qiluvchi voqealardan biri sodir bo‘ldi. U qirol yoki kardinalni tanlashi, tanlab olgach esa, shunga rioya qilishi lozim edi.

Jangga kirmoq — qonunga bo‘ysunmaslik demak edi, boshini tikish demak edi, qirolning o‘zidan ko‘ra qudratliroq ministrning dushmani bo‘lish demak edi. Bularning hammasini yosh yigit birpasda tushunib oldi. Uning sha’niga shuni aytishimiz zarurki: u bir lahza ham ikkilanmadi.

— Janoblar, — Atos va uning do‘stlariga yuzlanib dedi u, — sizni tuzatishga ijozat bersangiz. Siz uch kishimiz, dedingiz, lekin, menimcha, biz to‘rt kishimiz.

— Siz mushketyor emassiz-da, — e’tiroz bildirdi Portos.

— Bu haq gap, — ma'qulladi d'Artanyan, — eg-nimda mushketyorlik libosi yo'q, lekin, dilimda mushketyorman. Mening qalbim — mushketyorning qalbi. Men xuddi mushketyor singari his qilib, harakat qilyapman.

— Yigitcha, nari turing! — d'Artanyanning imo-ishorasi va avzoidan uning niyatini payqab bo'lsa kerak, qichqirdi de Jyussak. — Siz ketaverishingiz mumkin, qarshiligimiz yo'q. Joningizni qutqarib qo-ling! Tezroq qimirlang!

D'Artanyan turgan joyidan siljimadi.

— Siz chindan ham ajoyib yigit ekansiz, — uning qo'lini qisaturib dedi Atos.

— Tezroq, tezroq hal qiling! — qichqirdi de Jyus-sak.

— Tezroq, — deb gapira boshlashdi Portos bilan Aramis, — biror narsa qilish kerak.

— Bu yigit tantilik qilayapti, — deb qo'ydi Atos.

Lekin, uchovini ham d'Artanyanning yoshligi va tajribasizligi xavotirga solardi.

— Biz uch kishi bo'lamiz, bundan biri yarador, buning ustiga yosh yigit deyarli go'dak-ku, to'rt kishi edi, deyishadi.

— Ha, lekin, chekinish!.. — xitob qildi Portos.

— Buning iloji yo'q, — dedi Atos.

D'Artanyan ularning ikkilanish sababini tushundi.

— Muhtaram afandilar, — dedi u, — meni sinab ko'ring, vijdonim haqi qasam ichamanki, mag'lub bo'lsak bu yerdan ketmayman.

— Ismingiz nima, mard yigit? — so'radi Atos.

— D'Artanyan, taqsir.

— Demak, Atos, Portos, Aramis, d'Artanyan! Ol-g'a! — qichqirdi Atos.

— Xo'sh, qalay, afandilarim, — surishtirdi de Jyussak, — hal qilasizlarimi-yo'qmi, axir?

— Hammasi hal, taqsir, — javob berdi Atos.

— Qaror qanday bo'ldi? — so'radi de Jyussak.

— Biz sizlarga hujum qilishga musharraf bo'la-miz, — bir qo'li bilan shlyapasini ko'tarib, ikkinchisi bilan qilichini yalang'ochlab dedi Aramis.

— Shundaymi hali siz qarshilik qilayapsiz! — xi-tob qildi de Jyussak.

— Ming la'nat! Bunga ajablanayapsizmi?

To'qqiz kishi, albatta, harakatlarining ma'lum mo'ljalini istisno qilmagan g'azab bilan bir-biriga tashlanishdi.

Atos kardinalning arzandasi — allaqanday Kayuzak bilan urishardi. Portosga Bikara tushdi, Aramis bo'lsa, ikki raqibga yuzma-yuz kelib qoldi.

D'Artanyanga kelganda de Jyussakning o'zi unga raqib bo'ldi.

Yosh gaskonlik yigitning yuragi shunday xapriqardiki, ko'ksini yorib tashlaguday edi. Xudo shohid, qo'rquvdan emas — u zarracha qo'rquvni his qilmasdi — hayajondan. U raqibining atrofida quturgan yo'lbarsday gir aylanib, turgan joyini va uslubini yigirma bor almashtirishib olishardi. De Jyussak, o'sha mahal iborasi bo'yicha «tig' ustasi» bo'lib, yana pixini yorganlardan edi. Lekin, baribir, u daqiqa sayin umumiy qoidalarni tan olmay, bir vaqtning o'zida hamma tomondan hujum qilib, hamda zarbalarni terisini juda avaylayotgan odam singari qaytarayotgan qayishqoq va epchil raqibidan o'zini juda qiynalib mudofaa qilardi.

Axiyri bu kurash de Jyussakning toqatini toq qildi. O'zi g'o'r deb hisoblagan raqibni uddalayolmayotganidan g'azabi qaynab, u xato ketidan xatoga yo'l qo'ya boshladi. Ko'p tajriba orttirmagan, lekin, nazariya yodida turgan d'Artanyan harakat tezligini ikki marta oshirdi. Jyussak raqibga dahshatli zarb bilan uni tugatib qo'yaqolishga intilib, birdan hamla qildi. Lekin, d'Artanyan uni boplab qaytardi va Jyussak qaddini tiklayotgan onda gaskonlik yigit uning qo'li ostidan ilonday sirg'anib chiqib, qilichini unga parron sanchdi. Jyussak shilq etib yiqildi.

Raqibidan qutulib olgan d'Artanyandan darhol jang maydoniga tashvishli nazar tashladi.

Aramis raqiblarining birini tugatib ulgurgan edi, lekin, ikkinchisi uni ancha siqib, chekintirgandi. Har qalay, Aramisning ahvoli durust, u hali o'zini himoya qilishi mumkin edi.

Portos bilan Bikara qilichlarini mohirlik bilan o'ynatmoqda edilar. Portos allaqachon bilagidan,

Bikara sonidan yaralangan edilar. Na u yara, na bunisi hayotni tahlikaga solmas, har ikkalasi ham yanada shiddat bilan qilichbozlik san'atida ustomonlik qilishardi.

Kayuzak tomonidan ikkinchi marta yaralangan Atosning minut sayin rangi o'chib borardi-yu, lekin, u bir qadam ham chekinmasdi. U faqat qilichini boshqa qo'liga olib, endi chap qo'li bilan urishardi.

D'Artanyan o'sha vaqtlar qabul qilingan muboraza qonunlariga binoan urishguvchilarning biriga madad berishi mumkin edi. Uning ko'magi kimga ko'proq darkorligini bilmay, taraddudlanib turganda u to'satdan Atosning nigohini payqadi. Bu nigohning uqubatli ma'nosi ravshan edi. Atos yordamga chaqirgandan ko'ra o'lib qo'ya qolardi. Lekin, qarashi va nigohi bilan madad so'rashi mumkin edi. D'Artanyan tushundi-yu, olg'a tashlanib, Kayuzakka yon tomonidan hujum qildi:

— Janob gvardiyachi, menga qarang! Sizni men o'ldiraman!

Kayuzak o'girilib qaradi. Madad vaqtida kelgan edi. Faqat mislsiz matonati tutib turgan Atos cho'k-kalab qoldi.

— La'nat! — qichqirdi u. — Uni o'ldirib qo'ymang, yigit. Tuzalib, sog' bo'lganimda u bilan qiladigan hisob-kitobim bor. Uni qurolsizlantiring, qilichini chiqarib tashlang... Ana shunday... Juda yaxshi! Juda yaxshi!

Kayuzakning qilichi yigirma qadamcha nariga uchib ketgandan keyin Atosning og'zidan shu xitob chiqib ketdi. D'Artanyan bilan Kayuzak bir vaqtda unga tashlanishdi: biri o'ziga qaytarish, ikkinchisi egallab olish uchun. Epchilroq d'Artanyan avval chopib borib, qilichga oyog'ini qo'ydi.

Kayuzak sakrab Aramis o'ldirgan gvardiyachining qilichini oldi va d'Artanyanning oldiga qaytishga shaylangani hamon shu qisqa muddatda nafasini rostlashga ulgurgan Atosga duch keldi, d'Artanyan dushmanini o'ldirib qo'yishidan qo'rqib, u jangni qaytadan boshlashni istardi.

Unga xalal bersa, Atosni ranjitib qo'yishini d'Artanyan tushundi. Darhaqiqat, zum o'tmay, Kayuzak yiqildi. Atosning qilichi uning bo'g'ziga sanchilgan edi.

Xuddi shu mahal Aramis qilichini raqibining ko'ksiga taqab, mag'lub bo'lganini tan olishga majbur etdi.

Portos va Bikara qolgan edi. Portos, uning fikricha, soat necha bo'lganini so'rab, Navarr polkida akasi olgan rota bilan uni tabriklab, qiziqchilik qilardi. Ammo bu masxaralar hech natija bermadi. Bikara joni chiqqandagina yiqiladigan metin toifa kishilardan biri edi.

Shu asno ishni tugatish payti bo'lib qolgandi. Soqchilar kelib qolishi va duelning barcha ishtirokchilarini — omon qolganlaru yaradorlarni, qirolchilaru kardinalchilarni hibsga olishi mumkin edi. Atos, Aramis va d'Artanyan taslim bo'lishni taklif etib, Bikarani o'rab olishdi. Hammaga qarshi yolg'iz o'zi qolgan, sonidan yaralangan Bikara, baribir, bosh tortdi. Lekin, Jyussak tirsagiga tayanib, taslim bo'laver, deb qichqirdi. Bikara d'Artanyan singari gaskonlik edi. U parvo qilmay kuldi, xolos. Urishishda davom etib, u ikki hamla orasida qilichining uchi bilan yerda bir nuqta ko'rsatdi.

— Shu yerda, — Tavrotning¹ so'zlarini hajv qilib dedi u, — Bikara, o'zi bilan bo'lmish hammadan biri, shu yerda qazo qiladi.

— Lekin, yolg'iz senga qarshi ular to'rt kishi-ku. Taslim bo'l, buyuraman senga!

— Agar buyursang, bu boshqa gap, — dedi Bikara. — Mening brigadirimsan, senga itoat qilishim kerak!

U birdan orqaga sakrab, qilichini dushmanga bermaslik uchun ikkiga bo'ldi. Siniqlarini monastir devoridan oshirib tashlab, allaqanday kardinalcha qo'shiqni xirgoyi qilgancha qo'llarini qovush-tirdi.

Jasorat, hatto, bu dushmanni jасorati bo'lgan taqdirda ham hamisha hurmat qo'zg'atadi. Mush-

¹Tavrot — diniy kitob.

ketyorlar qilichlari bilan jasur gvardiyachiga salyut berib, ularni qiniga solib qo'ydilar. D'Artanyan ularga ta'sib qildi, so'ngra tik qolgan yagona gvardiyachi yordamida monastir peshayvoniga Jyus-sak, Kayuzakni va Aramisning faqat yaralangan raqibini eltib qo'ydi. To'rtinchi gvardiyachi aytganimizdek o'ldirilgan edi. So'ngra kiraverishdagi qo'ng'iroqlarni chalib qo'yib va besh qilichdan to'rt-tasini o'zlari bilan olib, shodlikdan mast holda, janob de Trevilning uyiga yo'l oldilar.

Ular ko'chaning bor enini egallab, qo'l ushlab, duch kelgan hamma mushketyorlarga gap qotib borishardiki, pirovardida bu tantanali yurishga o'xshab qoldi. D'Artanyan sarxush edi. U Atos bilan Portoslar orasida, ularni mehr bilan quchib borardi.

— Men hali mushketyor bo'lmasam ham, — de Trevil uyining bo'sag'asida yangi do'stlariga yuzlanib gapirdi u, — har holda, shogird bo'ldim, deb hisoblashim mumkin, to'g'rimi?

VI

Qirol Lyudovik XIII hazrat oliylari

Bu voqea ko'p shov-shuvga sabab bo'ldi. Janob de Trevil o'z mushketyorlarini og'zida so'kar, zimdan esa tabriklardi. Biroq, vaqt g'animat: zudlik bilan qirolni ogohlantirib qo'yish lozim. Janob de Trevil ham Luvrga oshiqdi. Lekin fursat o'tgan: qirol kardinal bilan eshikni ichidan berkitib o'tirardi. De Trevilga qirol hozir juda band, hech kimni qabul qilolmaydi, deb aytili. De Trevil kechqurun soat birda, qirol karta o'ynayotgan payti tashrif buyurdi. Qirol yutmoqda edi va boshqalardan farqli o'laroq hazrat oliylari o'ta xasis bo'lgani uchun shu munosabat bilan juda dimog'i chog' edi.

— Qani, bu yoqqa keling, janob kapitan! — ancha yiroqdan kapitanga ko'zi tushib qichqirdi u. — Yaqinroq keling, men sizni yaxshilab koyib qo'yay. Mushketyorlaringizdan arz qilib, huzurimga padari buzrukvor kelgani va azbaroyi hayajonlanganidan

suhbatdan keyin, hatto, yotib qolgani sizga ma'lummi? Bu qanday gap: mushketyorlaringiz kallakesar, shayton-paytonmi o'zi?

— Yo'q, hazrat oliylari, — bir luqmadan keyinoq gap qayoqqa aylanishini fahmlab, javob berdi de Trevil. — Yo'q, xuddi aksi: bular eng ko'ngilchan, eng beozor, kafilmanki, yolg'iz bir narsani, qilichlar g'ilofni hazrat oliylarining xizmati uchungina tark etishini niyat qilgan odamlar. Lekin, na chora: janob kardinalning gvardiyachilari har yerda ularning jig'iga tekkani-tekkani, yigit bechoralar loaqal polki-ning sharafiga uchun o'zlarini himoya qilishga majbur bo'lib qolishyapti.

— Quloq soling, janob de Trevil! — xitob qildi qirol. — Quloq soling! Gap rohibalar jamoasi xususida deb o'ylash mumkin. Darhaqiqat, aziz kapitanim, sizni kapitanlik unvonidan mahrum etib, monastir noziri qilaman, deb va'da berganim madmuazel de Shamroga tortiq qilib yuborish istagi tug'ilyapti menda. Lekin, so'zlarimga ishonadi deb xayol qilmang. Meni-chi, janob de Trevil, Odil Lyudovik deyishadi, qani, hozir ko'ramiz...

— Ayni shu adolatdan ko'nglim to'q bo'lgani uchun, qaroringizni sabr-qanoat va to'la xotirjamlik bilan kutaman, hazrat oliylari.

— Kuting, kutavering, — dedi qirol, — men sizni ko'p kutdirib qo'ymayman.

Bu orada o'yindagi omad qirolidan yuz o'gira boshladi: u yutqaza boshlab, bunday iboramizni kechirsinlaru, g'irromlik qilishdan ham toymasdi. Bir-ikki daqiqadan so'ng qirol o'rnidan qo'zg'aldi va oldidagi stolda turgan, o'zi qariyb yutgan hamma pullarni cho'ntagiga yashira turib, dedi:

— Le Vyevil, o'rnimni egallang. Men janob de Trevil bilan muhim masala yuzasidan gaplashib olishim zarur. Ha-ya, bu yerda sakson lui turgan edi — xuddi shuncha tiking, toki yutqazganlar ziyon ko'rmasinlar. Adolat — hamma narsadan afzal.

So'ngra u de Trevilga o'girildi.

— Shunday qilib, taqdir, — derazalarning biriga tomon yura turib, dedi u, — mushketyorlaringiz bi-

lan janjalni padari buzrukvor gvardiyachilarning o'zlari qo'zigan, deb ta'kidlayapsizmi?

— Ha, hazrat oliylari, har doimgiday-da.

— Bu qanday sodir bo'пти? So'zlab bering. Axir hakam har ikkala tomonni ham eshitishi zarurligidan siz voqif bo'lsangiz kerak.

— Xudoyo tavba! Bundan jo'n narsa bo'lmaydi. Mening eng yaxshi uch nafar soldatim — ularning nomlari sizga yaxshi tanish, hazrat oliylari yigitlarning sadoqatiga ko'p tan berganlar, ular butun qalbi bilan o'z xizmatiga sodiq deb siz hazrat oliylarini ishontirishim mumkin — demak, uch nafar soldatim Atos, Portos va Aramislar e'tiboriga men bugungina havola qilgan bir yosh gaskonlik yigit bilan sayrga o'tlanishgan. Ular, yanglishmasam, Sen Jermenga bormoqchi bo'lib, uchrashuv joyi qilib Desho monastiri oldidagi yalanglikni tayin qilishgan. To'satdan janob Kayuzak, janob Bikara, yana ikki gvardiyachi hamrohligida janob de Jyussak paydo bo'lgan. Bu janoblar ko'pchilik bo'lib, farmonni buzish niyatidan xoli bo'lishmagan chog'i.

— Xo'sh, xo'sh, men endi tushundim,— dedi qirol.— Ularning o'zlari shu yerda urishmoqchimikan?

— Men ularni ayblamayman, hazrat oliylari, lekin hazrat oliylari, o'zingiz bir o'ylab ko'ring: besh nafar qurollangan kishi rohiblar monastrining atrofiday xilvat joyga nima maqsadda borishlari mumkin?

— Siz haqsiz, de Trevil, siz haqsiz!

— Lekin, mushketyorlarimni ko'rib qolib, ularning niyati buzilgan va shaxsiy xusumat polklar orasidagi adovatga o'rin bergan. Hazrat oliylariga ma'lumku, axir: qirolga va yolg'iz qirolga sodiq mushketyorlar janob kardinalga sodiq gvardiyachilarning azaliy dushmanlari!

— Ha, Trevil, ha, — g'amgin gapirdi qirol. — Fransiyani ikki qarorgohga bo'linib ketganini ko'rish juda qayg'uli. Qirollikning boshi ikkitaligi juda qayg'uli hol. Lekin, hammasi barham topadi, Trevil barham topadi. Demak, gvardiyachilar mushketyorlar bilan janjal chiqarishgan dedingizmi?

— Men ish xuddi shunday bo'ldi, shekili, deyap-

man. Lekin, kafil bo'lolmayman. Haqiqatni aniqlash nechog'lik mushkulligini siz bilasiz. Buning uchun o'sha Lyudovik XIII Odil Lyudovik deb nom chiqarishiga sabab bo'lgan ajoyib farosatga molik bo'lmoq lozim.

— Siz haqsiz, Trevil. Lekin, mushketyorlaringiz yolg'iz emas edi. Ular bilan bir yosh yigit, qariyb yosh bola bo'lgan.

— Ha, hazrat oliylari, yana biri yarador edi, shunga ko'ra, biri yarador, orasida yosh bola bo'lgan uch qirol mushketyorlari janob kardinalning eng mashhur besh gvardiyachisiga bas kelganlar, hatto-ki, ularning to'rttasini uzala tushirganlar.

— Axir bu g'alaba-kul! — yuzlari yorishib xitob qildi qirol. — To'la-to'kis g'alaba!

— Ha, hazrat oliylari, xuddi Sedagi singari to'la-to'kis...

— To'rt kishi, ulardan biri yarador, yana biri qariyb yosh bola dedingizmi?

— Uni yigit deyishga ham tiling bormaydi. To'qnashuv payti u o'zini biram zo'r tutganki, uni siz hazrat oliylariga tavsiya etishga jur'at qilaman.

— Uning ismi nima?

— D'Artanyan, hazrat oliylari. Bu mening eng eski do'stlarimdan birining o'g'li. Siz hazrat oliylarining otalari bilan urushda ko'ngilli bo'lib qatnashgan kishining o'g'li.

— Shu yigit o'zini yaxshi tutgan deng? Buni menga batafsilroq so'zlab bering, Trevil: men urush va janglar mavzusidagi hikoyalarni yaxshi ko'rishimni bilasiz-ku, axir.

Shundan keyin qirol Lyudovik XIII viqor bilan orqaga suyanib, mo'ylovini burab qo'ydi.

— Hazrat oliylari, — davom etdi de Trevil, — sizga aytganimdek, janob d'Artanyan — hali deyarli o'spirin, mushketyor bo'lish sharafiga noil bo'lmagani vajhidan shaharlik kishiday kiyingan edi. Janob kardinalning gvardiyachilari uning haddan tashqari yoshligini va xususan polkka daxlsiz bo'lganini nazar-e'tibor qilib, ular hujum boshlamasidan ketishini taklif qilishgan...

— Ko'ryapsizmi, Trevil, — uning so'zini bo'ldi qiroi, — birinchi ular hujum qilishgan.

— Mutlaqo to'g'ri, hazrat oliylari, bunga shubha yo'q. Demak, ular ketishni taklif qilganlar, u esa qalbida mushketyorligi, siz hazrat oliylariga tamomila sodiqligi va binobarin, mushketyor janoblar bilan qolajagini aytib, javob qilgan.

— Ajoyib yigit! — shivirladi qiroi.

— U haqiqatda birga qolgan, hazrat oliylari ajoyib jangchiga ega bo'ldilar, zero, janob kardinalni quturtirayotgan o'sha dahshatli qilich zarbini de Jyussakka o'sha bergan.

— Jyussakni o'sha yaralaganmi hali? — xitob qildi qiroi. — O'sha-ya! Bola-ya? Bu mumkin emas, Trevil!

— Hammasi xuddi men sizga ma'lum qilishga musharraf bo'lgandek ro'y bergan.

— Jyussak — butun Fransiyaning eng yaxshi qilichbozlaridan biri-ku!

— Nima bo'пти, hazrat oliylari, u o'zidan kuchli raqibga duch kelipti-da.

— Men u yigitni bir ko'ray, Trevil uni bir ko'ray, agar uning uchun biror narsa qilishning iloji bo'lsa, biz bu bilan shug'ullanamiz.

— Hazrat oliylari uni qachon qabul qilishni maqbul ko'radilar?

— Ertaga peshinda, Trevil.

— Yolg'iz o'zini boshlab kelaymi?

— Yo'q, to'rtovini birga keltiring. Men ularga bir vaqtda minnatdorlik izhor qilmoqchiman. Sodiq kishilar hadeb uchrayvermaydi, Trevil, sadoqat mukofotga arziydi.

— Peshinda Luvrda bo'lamiz, hazrat oliylari.

— Kichik darvozadan, Trevil, kichik darvozadan. Kardinal g'ofil qola qolsin.

— Eshitaman, janob oliylari.

— Siz tushunasiz, Trevil: farmon bu, baribir, farmon. Axir har holda urishish ta'qiqlanganligi bor-da.

— Biroq, bu to'qnashuv oddiy muboraza doirasi-dan mutlaqo chiqib ketgan. Bu jang, eng yaxshi dalil

esa, shuki mening uch mushketyorim bilan janob d'Artanyanga qarshi kardinal gvardiyachilari besh nafar edilar.

— To'g'ri, — dedi qirol. — Lekin, baribir, kichik darvozadan keling, Trevil.

Trevil jilmaydi. U bolaning ustoziga qarshi bosh ko'tarishga erishgan, bu esa katta gap edi. U qirol qarshisida iltifot bilan egilib, chiqib ketishga ijozat so'radi. O'sha oqshomdayoq uchala mushketyor ham o'zlariga ko'rsatilajak marhamatdan ogoh qilindi. Qirolni anchadan beri bilganlari sababli ular ko'p hayajonlanmadilar. Lekin, d'Artanyan o'zining gas-koncha tasavvuri bilan bu voqeada kelgusi muvaffaqiyatlarning nishonasini ko'rdi va tun bo'yi yorqin lavhalarni chizib chiqdi. Ertalab soat sakkizda u allaqachon Atosnikida edi.

D'Artanyan mushketyorning kiyinib chiqishga chog'lanib turgani ustidan chiqdi. Qirolning qabuli peshinga tayinlangani uchun Atos Lyuksemburg oshxonalarini yonidagi mayxonaga borib, u yerda biroz koptok o'ynash to'g'risida Portos va Aramis bilan va'dalashgan edi. U d'Artanyanga o'zi bilan birga ketishni taklif qildi. Garchi, o'yinni bilmasada, u rozi bo'ldi. Vaqt endi to'qqiz bo'lib, yigit o'n ikkiga qadar nima qilarini bilmay turgan edi.

Portos bilan Aramis allaqachon kelgan va ermak uchun bir-birlariga koptok irg'itishmoqda edilar. Hamma jismoniy mashqlarda juda chaqqonlik ko'rsatadigan Atos d'Artanyan bilan maydonchani qarshi tomonida turib, ularga surishishni taklif qildi. Lekin, garchi, chap qo'li bilan o'ynasa-da, bu xil mashq uchun jarohati hali juda yangiligini tushundi. Shu zayl d'Artanyan yolg'iz qoldi, hamma qoidalar bo'yicha o'ynamoq uchun hali o'ta tajribasizligini ogohlantirib qo'ygani uchun mushketyorlar hamon ochko hisoblamay, koptok irg'itardilar. Portosning zabardast qo'lidan chiqqan bir koptok uchib o'taturib, d'Artanyanning yuziga tegayozdi, agar koptok uchib o'tib ketmay, uning yuziga kekkan taqdirda, ehtimol qabulning iloji bo'lmasligi yigitning xayolidan o'tdi, chunki uning bora olishi dargumon bo'lib

qoladi. Axir gaskoncha tasavvurida namoyon bo'lishicha, uning butun istiqboli shu qabulga bog'liq edi-da. U iltifot ila Portos bilan Aramisga ta'zim qildi-da, ular bilan bellashishga qurbi yetganda o'yinni davom etdirajagini aytdi. Shu so'zlar bilan u arqonning nari yog'iga o'tib, tomoshabinlar orasidan o'rin oldi.

D'Artanyanning baxtiga qarshi padari buzrukvor gvardiyasilaridan biri tomoshabinlar orasida edi. Birodarlari kecha uchragan mag'lubiyatdan kuyinib, bu gvardiyachi qasos olishga o'z-o'ziga so'z bergan edi.

— Mana bu yigit koptokdan qo'rqsa, ajab emas, — qo'shnisiga murojaat qilib dedi u. — Bu — mushketyorlarning shogirdi bo'lsa kerak.

D'Artanyan ilon chaqib olganday yalt etib o'girildi-da, bu qo'rs so'zlarni aytgan gvardiyachiga tikilib qaradi.

— Nima gap? — mo'ylovini masxaraomuz burab, davom etdi gvardiyachi. — Menga xohlaganingizcha qarayvering, azizim, aytdim-qo'ydim-da.

— Biroq, aytganlaringiz nihoyatda ravshan bo'lib, izoh talab etmagani vajhidan, — javob berdi d'Artanyan, — men orqamdan yurishingizni so'rayman.

— Qachon ekan? — hamon o'sha masxarali ohangda so'radi gvardiyachi.

— Shu zahoti, qani, marhamat qiling.

— Sizga mening kimligim ma'lumdir, degan umiddaman.

— Bu menga sira ma'lum emas, buning ustiga farqi ham yo'q.

— Attang! Nomimni bilgach, bu qadar shoshmay qolarmidingiz.

— Xo'sh, nomingiz nima ekan?

— Bernaju, xizimatingizga tayyor.

— Demak, janob Bernaju, — xotirjam javob berdi d'Artanyan, — men sizni chiqaverishda kutaman.

— Boravering, taqsir. Orqangizdan ketyapman.

— Ortiqcha shoshma-shosharlik qilmang, taqsir, toki birga chiqqanimizni hech kim payqab qolma-

sin. Biz shug'ullanajak ishga ortiqcha guvohlarning keragi yo'q.

— Yaxshi, — nomi lozim taassurot qoldirmaganidan hafsalasi pir bo'lib, rozi bo'ldi gvardiyachi.

Bernajuning nomi haqiqatan ham hammaga ma'lum edi, yolg'iz d'Artanyangina bundan istisno bo'lsa, ehtimol. Zero, bu qirol va kardinalning farmonlarini yuz-xotir qilmasdan har kun sodir bo'lib turgan to'qnashuv va olishuvlarning deyarli hammasi ishtirokchisining nomi edi.

Portos bilan Aramis o'yin bilan shu qadar andamon, Atos bo'lsa ularni shu qadar berilib kuzatmoqda ediki, gvardiyachiga va'da qilganidek, chiqib bo'sag'ada to'xtagan yosh yigitning ketganini ularning hech biri sezmadi. Bir-ikki minutdan keyin gvardiyachi uning izidan chiqdi. D'Artanyan peshinga tayinlangan qirol qabuliga kechikishdan qo'rqib, intiqardi. Atrofga alanglab, u ko'chaning bo'm-bo'shligini ko'rdi.

— Xudo haqi, — raqibiga murojaat qilib gapirdi u, — o'zingizni Bernaju desangiz ham omadingiz bor ekan! Siz faqat shogird-mushketyorga yo'liqibsiz. Darvoqe, tashvish tortmang: men qo'limdan kelganini ayamayman. Himoya qiling o'zingizni!

— Nazarimda, — dedi d'Artanyan chorlagan gvardiyachi, — nazarimda, joy noboproq tanlangan. Sen-Jermenning orqasida, yoki, Pre-o-Klerkda uch-rashsak, bemalolroq bo'larmidi.

— So'zlaringiz juda o'rinli, — dedi d'Artanyan. — Afsuski, vaqtim ziq. Roppa-rosa soat o'n ikkida muloqotim bor. Shuning uchun o'zingizni himoya qiling, taqsir, himoya qiling!

Bernaju bu xil taklifni takrorlatib o'tiradiganlardan emasdi. Shu zahotiyoq u qo'lda qilichini yaraqlatib, yoshligini yuz-xotir qilib, faqat bir qo'rqitib qo'ymoqchi bo'lgan raqibiga tashlandi.

Lekin, d'Artanyan kuni-kecha yaxshi saboq olgan edi. G'alaba ishtiyoqidan butun vujudini titroq bosib, kutilajak marhamatdan faxrlanib, u biror

qadam chekinmaslikka qat'iy qasd qilgan edi. Qilichlar jaranglab chalishdi. D'Artanyan dadil tur-di, raqib esa bir qadam chekinishga majbur bo'-lib qoldi. Bu harakat payti Bernajuning qilichi sal og'ishganidan foydalanib, d'Artanyan qilichini bo'shatib oldi-da olg'a tashlanib, tig'ni raqibning kiftiga tegizdi. D'Artanyan shu zamon orqaga chekinib, qilichini ko'tardi. Lekin, Bernaju, bu hech gap emas, deb qichqirdi-da, dadil olg'a chiqib, d'Artanyanning qilichiga o'zi borib urildi. Lekin, baribir, u yiqilmas, o'zini mag'lub deb ham tan olmas, faqat o'zini bir qarindoshi xizmatda bo'lgan de La Tremul imorati sari chekinardi, xolos, o'zi raqibiga bergan so'nggi jarohatning naqadar og'irligi tasavvurida ham yo'q d'Artanyan shiddat bilan uni qisib borar, ehtimol, o'ldirib ham qo'yardi. Biroq, ko'chadagi shovqinni koptok o'ynalayotgan xonada eshitib qolishdi. Gvardiyachining do'stlaridan uni d'Artanyan bilan bir-ikki og'iz so'z tashlashib, keyin uning orqasidan chiqib ketganiga ko'zi tushgan ikki nafari qilichlarini sug'urib, xonadan chopib chiqib, g'olibga yopishdilar. Ammo, ayni shu onda Atos, Portos va Aramislar ham o'z navbatida bo'sag'ada paydo bo'ldilar va yosh do'stlariga hujum qilayotgan ikki gvardiyachiga yopirilib, ularni o'zlari tomon o'girilishga majbur qildilar. Shu payt Bernaju yiqilib tushdi, to'rt kishiga qarshi ikkalovigina qolgan gvardiyachilar shovqin ko'tarishdi:

— De La Tremulning odamlari, yordamga!

Bu nidoga de La Tremulning uyida bor odamlar yog'ilib chiqdi-yu, to'rt mushketyorga tashlanishdi.

Lekin, mushketyorlar ham o'z navbatida jango-var na'ra tortdilar:

— Mushketyorlar, yordamga!

Bu hayqiriqqa hamisha labbay deyilardi. Mushketyorlar padari buzrukvorning dushmani ekanini hamma bilar, kardinalga bo'lgan bu adovati uchun ular manzur edilar. Shuning uchun Aramis ayt-guvchi Qizil Gersogga xizmat qilmagan bo'lak polk-larning gvardiyachilari shu xil to'qnashuvlarda qirol mushketyorlarining yonini olardilar. Ayni shu payt-

da janob Dezessara polkidan uch gvardiyachi o'tib ketmoqda edi, ulardan ikki kishi to'rt birodarlariga yordamga otildi, bu orada uchinchi esa:

— Mushketyorlar, yordamga! Yordamga! — deya baqirganicha de Trevil uyiga qarab, yeldek uchib ketdi.

Har doimgiday janob de Trevilning hovlisi o'z polkidagi soldatlar bilan gavjum bo'lib, ular birodarlarining yonini olgani yugurishdi. Umumiy ur-yiqit kelib chiqdi, lekin, ustunlik janob de Trevil odamlarida edi. Kardinalning gvardiyachilari bilan janob de La Tremulning odamlari raqibalarining ham o'zlari bilan kirishiga to'sqinlik qilish uchun darvozani berkitishga arang ulgurib, hovlining ichkarisiga chekinishdi. Yarador Bernaju bundan ilgariroq juda og'ir ahvolda uyga olib ketilgan edi.

Mushketyorlar bilan ularning sheriklari hayajoni avjiga chiqib ketdi, endi de La Tremul odamlari qirol mushketyorlariga hujum qilishga botingani qasdiga uyga o't qo'yib yuborish kerakmikin, degan fikr tug'ila boshladi. Kimdir o'rtaga tashlagan bu taklif zavq bilan qabul qilindi. Ammo, xayriyatki, soat o'n birga zang urib qoldi. D'Artanyan bilan uning do'stlari qabulni eslab qolishdi. Shunday qoyilmaqom hazil ularning ishtirokisiz ijro etilishidan qo'rqib, bu bebosh kallalarni sovutishga harakat qilishdi. Har qalay bir-ikkita tosh uchib borib, darvozaga tegdi. Lekin, darvoza mustahkam ekan. Bu olomonning shashtini qaytardi. Bundan tashqari, sarbonlar olomondan ajralib chiqib ketishgan va allaqachon hamma gapdan xabar topgan de Trevilning uyiga tomon ketmoqda edilar.

— Darrov Luvrga! — dedi u. — Luvrga, biror minut zoye ketmasin, qirol bilan, uni kardinal ogohlantirmasdan ilgari uchrashib ko'raylik. Biz bu ishni kechagining davomi qilib ko'rsatamiz, ikkalasi birga keta qoladi.

Janob de Trevil to'rt og'ayni hamrohligida Luvrga shoshildi. Lekin, u yerda mushketyorlar kapitani ni lol qoldirib, qirolning Sen-Jermen o'rmoniga bug'u ovlagani jo'nab ketganini xabar qildilar. Janob

de Trevil bu yangilikni ikki marta takrorlashga majbur qilib, gal sayin ko'proq qovog'ini solardi.

— Ovga chiqishga hazrat oliylari kecha qaror qildilarmi? — so'radi u.

— Yo'q, janob oliylari, — javob berdi mahram, — tunda bug'u qurshab olinganini bosh mergan bugun ertalab ularga xabar qildi. Qirol avval bormayman dedi, keyin bunday ermakdan voz kechgani ko'ngli bo'lmay — baribir ketdi.

— Qirol ketish oldidan kardinal bilan ko'rishganmidi? — so'radi janob de Trevil.

— Shunday bo'lsa, ehtimol, — javob berdi mahram. — Padari buzrukvorning qo'shilgan izvoshini bugun ertalab darvozaxonada ko'rib edim. U qayoqqa bormoqchi, desam, menga Sen-Jermenga deb javob qilishdi.

— Bizdan o'zib ketishipti, — dedi de Trevil. — Bugun kechqurun men qirolni ko'raman, janoblar. Sizlarga kelganda esa, qirolga ro'baro' bo'lishni maslahat bermayman.

Maslahat juda to'g'ri, eng muhimi, qirolni to'kis bilgan kishidan chiqqan ediki, to'rt og'ayni u kishi bilan bahslashib ham o'tirmadilar. Janob de Trevil uy-uyiga tarqab, keyingi ma'lumotlarni kutishni taklif etdi.

Uyga qaytgach, de Trevil shoshilinch, birinchi bo'lib arz qilish kerak, deb ko'nglidan kechirdi. U mulozimlarining birini janob de La Tremul huzuriga maktub bilan yubordi, unda kardinal xizmatida bo'lgan gvardiyachini o'z uyidan haydab chiqarishini va mushketyorlarga hujum qilishga jur'at etganlari uchun o'z odamlariga tanbeh berishni o'tingan edi. Bernajuga raqobati bo'lgan o'z otboqari tomonidan allaqachon ogoh qilingan janob de La Tremul janob de Trevilning ham, mushketyorlarning ham arz qilishlari yarashmagan qiliq, chunki, aksincha, men o'zim shikoyat qilsam bo'ladi, zero, mushketyorlar xizmatkorlarimga hujum qilishgan, hatto, uyimga o't qo'ymoqchi ham bo'lishgan deb javob qildi. Bu ikki mansabdorning janjali ancha uzoq cho'zilishi mumkin edi, ularning har biri ham o'z so'zida turib

olishi ayon edi, lekin, de Trevil bir chora o'ylab topdiki, u hammasini ravshanlashtirishi zarur edi. U shaxsan o'zi janob de La Tremulnikiga borishga ahd qildi.

Janob de La Tremulning uyiga yetib, u o'zi to'g'risida axborot berishni buyurdi.

Mansabdorlar iltifot bilan ta'zim qildilar. Garchi, do'stlik rishtalari bilan bog'lanmagan bo'lsalarda, ular bir-birlarini izzat qilishardi. Protestant o'laroq de La Tremul saroyda kam bo'lar va shuning uchun hech bir partiyaga kirmagani sababli, u, odatda, o'zining kishilar bilan munosabatlariga egri fikr aralashtirmasdi. Bu daf'a de Trevil tavoze bilan bo'lsa-da, har vaqtdagidan sovuqroq manzirat qilindi.

— Taqsir, — dedi mushketyorlar kapitani, — ikkimiz ham o'zimizni ozor topgan, deb hisoblamoqdamiz, men siz bilan birgalikda bu ishning hamma jihatlarini aniqlash uchun huzuringizga tashrif buyurdim.

— Jonim bilan, — javob berdi de La Tremul, — lekin, ogohlantirib qo'yay, mening juda yaxshi xabarim bor, hamma gunoh sizning mushketyorlaringizda.

— Siz o'ta mulohazali va haqqoniy kishisiz, taqsir, men aytmoqchi bo'lib, huzuringizga kelgan taklifni rad qilmassiz.

— Marhamat, taqsir, qulog'im sizda.

— Otboqaringizning qarindoshi janob Bernaju o'zini qanday his qilyapti?

— Ahvoli og'ir, taqsir. Hech qanday xavf tug'dirmaydigan bilakdagi yaradan tashqari, o'pkasiga ikkinchi zarba ham berilgan. Tabib uning sog'ayib ketishiga deyarli umid qilmayapti.

— Yarador hushidami?

— Ha, hushi joyida.

— U gapira oladimi?

— Zo'rg'a-yu, lekin, gapiryapti.

— Gap bunday, taqsir, uning yoniga boraylik, tez ora uning jonini olib ketishi, ehtimol, xudoni o'rtaga solib haqiqatni aytishini iltijo qilaylik. Mayli, o'z

shaxsiy ishida uning o'zi hakam bo'lsin, men ham u nimaiki desa, hammasiga ishonaman.

Janob de La Tremul bir zum o'ylanib qoldi, lekin, bundan to'g'riroq taklif qilish mushkul, degan qarorga kelib, darhol rozi bo'ldi.

Ular ikkalasi yarador yotgan xonaga tushdilar. O'zidan xabar olgani kelgan bu martabali janoblarni ko'rib, bemor karavotida qo'zg'alishga harakat qildi, lekin, u shu qadar zaif ediki, qilgan harakatidan madori qurib, deyarli hushidan ketib, orqasiga ag'darilib tushdi.

Janob de Trevil uning yoniga borib, yuziga tutgan shishadagi dori uni o'ziga keltirdi. Shunda janob de Trevil bemorga ta'sirini o'tkazgan, deb malomat qilishlarini istamay, de La Tremulning o'zi tergashi-ni taklif etdi.

Hammasi xuddi janob de Trevil o'ylaganday bo'lib chiqdi. Hayot-mamot o'rtasida turarkan, Bernaju haqiqatni yashirolmadi. U bor gapni asli qanday ro'y bergan bo'lsa, xuddi shunday so'zlab berdi.

De Trevilning ayni muddaosi shu edi. U Bernajuga tezroq sog'ayishini tilab, de La Tremul bilan xayr-ma'zur qildi-da, uyiga qaytib, to'rt og'aynini peshinlikka kutajagini aytdirib, zudlik bilan odam yubordi.

Janob de Trevilnikida eng yaxshi davra — xonasi kelganda shuni aytish kerakki, yoppasiga kardinal dushmanlari yig'ilguvchi edi. Shuning uchun butun ovqat davomida suhbat padari buzrukvorning gvardiyachilari uchragan qo'sh mag'lubiyat atrofida aylangani tushunarli. Ikkala jangning ham qahramoni d'Artanyan bo'lgani sababli hamma olqishlar xuddi o'shanga yog'ildi. Atos, Portos va Aramislar esa faqat ko'ngilchan do'stlargina emas, balki, ko'p madh etilaverib ko'ngliga urgan, bu gal o'z nasibasi-dan bosh torishi mumkin kishilar sifatida unga bajonudil yon bergan edilar.

Soat oltiga yetganda de Trevil Luvrga jo'nash payti keldi, deb e'lon qildi. Lekin, audiensiya uchun tayinlangan vaqt o'tib ketgani sababli u endi kichik darvozadan kirishga ijozat so'ramadi, balki, o'zining

to'rt hamrohi bilan qabulxonadan o'rin oldi. Qirol hali ovdan qaytganicha yo'q edi.

Yosh do'stlarimiz yarim soatcha kutganlaridan keyin birdan hamma eshiklar lang ochilib, hazrat oliylarining yetib kelgani tantanali ma'lum qilindi. D'Artanyan qaltiray boshladi. Keyingi daqiqalar, aftidan, uning butun kelgusi taqdirini hal qilib berishi lozim edi. Nafasi ichiga tushib, u nigohini qirol kiradigan eshikka qadadi.

Bo'sag'ada Lyudovik XIII ko'rindi. U hamrohlaridan ilgari kelardi. Qirol rosa changga botgan ov libosida edi. Qo'llarida qamchi. D'Artanyan bir qarashdayoq uning qahr-g'azab sochishini fahmladi.

Qirolning avzoyi yomonligi nechog'lik ravshan bo'lmasin, baribir, saroy ahli uning yo'lida safga tizilib turdi: qirol qabulxonalarida g'azabli nazarga tushishni, umuman, ko'zga ilinmaslikdan afzal ko'radilar. Shuning uchun uchala mushketyor ham sira ikkilanmasdan bir qadam oldinga chiqdilar, d'Artanyan esa aksincha, ularning orqasida pana bo'lishga harakat qildi. De Trevilga kelganda, qirolning nigohi unga qadalganda, u bu nigohga shuncha qat'iyat bilan dosh berdiki, qirol beixtiyor ko'zlarini olib qochdi. Bundan keyin hazrat oliylari allaqanday mubham tovushlar chiqarib, hashamatli xonasiga o'tib ketdi.

— Ishlar pachava, — tabassum bilan dedi Atos. — Bizga orden in'om qilinishi hali peshanamizda yo'q ekan.

— Shu yerda o'n daqiqa kuta turing, — dedi janob de Trevil. — Bu orada qaytmasam, menikiga jo'nayvering: ortiq kutishning foydasi yo'q.

To'rttala do'stlar o'n daqiqa kutishdi, chorak soat, yigirma daqiqa. De Trevilning daragi yo'qligini ko'rib, ular juda bezovta bo'lib, yiroqlashdilar.

Janob de Trevil bu orada qirol kabinetiga dadil kirib bordi va qirolning eng noxush kayfiyati ustidan chiqdi. Qirol qamchi sopini botfortlariga urib-urib, kresloda o'tirardi. De Trevil xijolat chekmasdan, pinagini buzmay uning sihatini surishtirdi.

— Yomon, taqsir, o'zimni yomon his qilyapman, — javob berdi qirol. — Zerikayapman.

Darhaqiqat, bu Lyudovik XIII ning eng og'ir dardlaridan biri edi. U muqarriblaridan birortasini deraza yoniga yetaklab, unga: «Zerikib ketyapman, taqsir, keling, birga zerikaylik», — degan hollar ham bo'lib turardi.

— Qanday? — xitob qildi de Trevil. — Hazrat oliylari shikordan rohat qilmadilarmi hali?

— Rosa rohat bo'пти-da! — to'ng'illadi qirol. — Hamma narsa ayniyapti, azbaroyi xudo! Bilmayman, endi parranda iz qoldirmay qo'ydimi, itlar sezgirligini yo'qotishdimi. Biz kattakon bug'uning payiga tushib, olti soat ta'qib qilyapmiz deng, uni Sen-Simonga qamay-qamay deganda g'alabani ovoza qilaylik, deb endi muguzni labimizga tutishimizni bilamiz, gala to'satdan sapchib, allaqanday bir yashariga yopishsa bo'ladimi. Mana, ko'rasiz, lochin ovi singari buni ham yig'ishtirib qo'yishimga to'g'ri keladi. E, janob de Trevil, men baxti qaro qirolman! Bitta shunqorim qolgan edi, u ham tunov kuni harom o'ldi.

— Rostdanam, hazrat oliylari, bu katta baxtsizlik, dilgirlingingizni tushunaman. Lekin, nazarimda, lochin, qirg'iy va bo'lak ovchi qushlaringiz hali ancha-muncha qolgandir?

— Ularni o'rgatish qo'lidan keladigan hech kim yo'q. Qo'shbegilarning urug'i qurib ketayotir. Yolg'iz men hali lochin ovi san'atiga egaman. Mendan keyin hammasi tamom bo'ladi. Qopqon, tuzoq qo'yib ov qilishadi. Koshki edi, shogird tayyorlashga ulgur-sam... Lekin, qayerda, janob kardinal bir zum tinch qo'ymaydi, hadeb, Ispaniyani gapiradi, Avstriyani gapiradi, Angliyani gapiradi! Ha, darvoqe, kardinal xususida: janob de Trevil, men sizdan noroziman.

De Trevil shuni kutardi, xolos. Qirolni u ko'pdan beri bilardi, uning hamma hasrat-nadomatlarini boryo'g'i bir debocha, unga jur'at baxshida qiladigan qo'zg'atuvchi vositaga monand narsaligini tushundi. O'zi aytmoqchi bo'lgan narsalarni u mana endi gapiradi.

— Hazrat oliylari oldida men nima gunoh qilibman? — yuzida g'oyat zo'r taajjub ifodalab so'radi de Trevil.

— Siz burchingizni shunday bajaryapsizmi hali, taqsir? — dangal javobdan qochib, davom etdi qirol. — Izmingizdagi kishilar odamlarni o'ldirsin, butun boshliq dahani boshiga ko'tarsin, sal bo'lmasa butun Parijga o't qo'ysin, deb men sizni mushketyorlar kapitani qilib tayinlabmanmi? Siz bu xususda lom-mim demaysiz-a? Aytgandek, — davom etdi qirol, — men sizdan bekorga noliyatganga o'xshayman. Ehtimol, ular allaqachon qamalib, jazosini tortgandir, ularning sud qilinganini menga ma'lum qilgani kelgandirsiz.

— Yo'q, hazrat oliylari, — xotirjam javob berdi de Trevil, — men sizdan sud bo'lishini iltimos qilib kelgan edim.

— Kimlar ustidan axir? — xitob qildi qirol.

— Tuhmat qilganlar ustidan, — dedi de Trevil.

— Zap yangilik-ku, bu! — xitob qildi qirol. — Uch la'nati mushketyoringiz, bu Atos, Portos bilan Aramisingiz o'sha bearnlik muttaham bilan birga sho'rlik Bernajuga quturganday yopirilganini hali siz inkor etarsiz, uni shu qadar do'pposlashganki, ehtimol u hozir ajal to'shagida yotgandir? Buning ketidan de La Tremulning uyini qurshab, unga o't qo'ymoqchi bo'lganlarini ham inkor etarsiz — urush payti bo'lsa, mayli edi, uncha yomon bo'lmasdi, zero o'sha uy gugenotlarning rostmana uyasi, lekin, tinch vaqtda bu ko'ngilsiz voqea ibrat bo'lishi mumkin. Qani endi ayting: shu gaplarning hammasini inkor qilmoqchimisiz?

— Hazrat oliylariga bu ertakni kim aytib berdi o'zi? — hamon o'sha bosiqlik bilan gapirdi de Trevil.

— Kim aytib berdi deysizmi, taqsir? Kim bo'lar-di, o'sha men uxlaganda bedor yurgan, men yayrayotganda, mamlakat ichkarisi va tashqarisidagi — Fransiya va Yevropadagi ishlarini boshqarayotgan kishining o'zida?

— Hazrat oliylari, ollo taoloning o'zini nazarda tutayotgan bo'lsalar kerak, — dedi de Trevil, — ze-

ro, mening nazarimda, yolg'iz xudo hazrat oliylaridan shu qadar yuqori turishi mumkin.

— Yo'q, taqsir, men qirollikning istisnosi, mening yagona chovkarim, yagona do'stim — janob kardinalni aytyapman.

— Janob kardinal hali avliyo emas.

— Nima demoqchisiz, taqsir?

— Yolg'iz papagina beillatdir, bu beillatlik kardinallarga daxlsiz.

— Siz u aldayapti, xoinlik qilayapti demoqchimisiz? Binobarin, siz uni ayblayapsiz-da? Qani, to'g'risini ayting, uni ayblayotganingizga iqror bo'ling.

— Yo'q, hazrat oliylari. Lekin, men uning o'zi aldangan deyapman. Men hazrat oliylarining mushketyorlariga adolatsizlik qilib, ularni ayblashda u shoshma-shosharlik qilgan, ma'lumotlarni yomon manbalardan to'plagan demoqchiman.

— Ayblayotgan janob de La Trevil gersogning o'zi.

— Men gersogning xolisligiga ishonib bo'lmas, negaki, u bu ishni ko'ngliga juda yaqin olyapti deb javob qilishim mumkin edi, hazrat oliylari. Lekin, men bundan yiroqman, hazrat oliylari. Men gersogni oliyjanob, vijdonli kishi sifatida bilaman, uning o'ziga ishonishga tayyorman, faqat bir shart bilan...

— Qanday shart bilan?

— Istardimki, hazrat oliylari u kishini chaqirtirib, so'roq qilsalar, lekin, guvohlarsiz, yolg'iz so'roq qilsalar, keyin hazrat oliylari gersog ketgan zahoti meni qabul etsalar.

— Shunday deng? — dedi qirol. — Janob de La Tremulning hamma gaplariga tamomila ishonasizmi?

— Ha, hazrat oliylari.

— Siz uning hukmiga itoat qilasizmi?

— Ha.

— Neki talab etsa, rozi bo'lasizmi?

— Ha, hazrat oliylari.

— La Shene! — qichqirdi qirol. — La Shene!

Lyudovik XIII ning hamisha eshik poylaguvchi ishonchli mahrami xonaga kirib keldi.

— La Shene, — dedi qirol, — darhol janob de La Tremulga jo'nasinlar. Bugunoq kechqurun u kishi bilan gaplashib olishim zarur.

— De La Tremul bilan mening oramda hech kimni qabul qilmayman deb, hazrat oliylari so'z beradilarmi? — so'radi de Trevil.

— Hech kimni, — javob berdi qirol.

— Unda ertagacha, hazrat oliylari.

— Ertagacha, taqsir.

— Hazrat oliylari qay vaqtni buyuradilar?

— Siz istagan vaqtni.

— Lekin, men juda erta kelib qo'yib, hazrat oliylarini uyg'otib qo'yishdan qo'rqaman.

— Meni uyg'otib yuborishdan? Men uxlarmishmanmi? Men ortiq uxlamay qo'ydim, taqsir. Gohida mizg'iyman, xolos. Istaganingizcha erta kelavering, soat yettida bo'lsayam, mayli. Lekin ayb mushketyorlaringizda bo'lsa, ehtiyot bo'ling!

— Ayb mushketyorlarimda bo'lsa, aybdorlar hazrat oliylarining qo'llariga topshiriladi, lozim ko'rgan chorangizni qo'llaysiz. Hazrat oliylarining yana boshqa istaklari bormi? Qulog'im sizda, Itoat qilishga tayyorman.

— Yo'q, taqsir. Yo'q. Meni bekorga Odil Lyudovik deyishmaydi. Ertagacha, taqsir, ertagacha.

— Hazrat oliylarini xudo panohida asrasin!

Bu tun qirol nechog'lik yomon uxlasa-da, janob de Trevil undan ham badtarroq uxlati. U oqshomdayoq uch mushketyor va ularning do'stiga saharda roppa-rosa olti yarimda o'zinikida bo'lishini aytirib qo'ydi. Hech qanday va'da bermay hech narsaga kafil bo'lmay, ularni o'zi bilan saroyga olib ketdi, ularning taqdiri xuddi o'ziniki singari qil ustida turganini ham yashirmadi.

Kichik darvozadan kirgach, u kutishni buyurdi. Qirol jahlidan hanuz tushmagan bo'lsa, ular bildir-may jo'nab qoladilar. Bordi-yu, qirol qabul qilishga rozilik bersa, ularni chaqiradilar.

Qirolning shaxsiy qabulxonasida janob de Trevil La Sheneni ko'rib qoldi, u kecha kechqurun gersog de La Tremulni uyidan topish iloji bo'lmagani, uyiga

qaytganda allamahol bo'lib, saroyga kelolmagani va gersog boyagina tashrif buyurib, shu daqiqada qirol huzuridaligini ma'lum qildi.

So'nggi vaziyat janob de Trevilga juda ma'qul edi. Endi u de La Tremulning ketishi bilan shaxsan o'zining qirol huzurida bo'lishi oraligida hech qanday begona ta'sir o'tib ulgurmasligiga ishonsa bo'lardi.

Darhaqiqat, o'n minut o'tar-o'tmas eshiklar ochildi hamda de Trevil kabinetdan chiqib kelayotgan de La Tremulni ko'rdi. Gersog to'ppa-to'g'ri unga qarab yurdi.

— Janob de Trevil, — dedi u, — hazrat oliylari uyimning oldida sodir bo'lgan voqeaning hamma tafsilotlarini bilish uchun meni chaqirtiribdilar. Men u kishiga to'g'risini aytdim, ya'ni, ayb mening odamlarimda bo'lganini, sizdan uzr so'rashga tayyorligimni tan oldim. Siz bilan uchrashib qolgan ekanman, bu narsani hozir bajo keltirishga ijozat bergaysiz, meni hamisha o'z do'stlaringiz qatorida sanashingizni iltimos qilaman.

— Janob gersog, — gapirdi de Trevil, — men sizning ortiq darajada halolligingizga shu qadar ishongan edimki, qirol oldida sizdan bo'lak shafeni ko'nglim istamadi. Men xato qilmaganimni ko'rib turibman, sha'niga hozirgi gaplarimni yanglishmay bo'ladigan erkaklarning Fransiyada hali urug'i qurimagani uchun sizga tashakkur.

— Juda soz, juda soz! — xitob qildi eshikda turgan holda bu suhbatni eshitgan qirol. — O'zini sizning do'stingiz deyayotgandan keyin unga faqat aytib qo'ying, Trevil, men ham u kishining do'stlari qatorida bo'lishni istardim, lekin u menga parvo qilmaydi. U kishini ko'rmaganimga, mana yaqinda uch yil to'ladi, faqat chaqirtirganimdan keyin ko'rdim. Mening nomimdan shuni aytib qo'ying, zero, bular qirol o'zi aytolmaydigan narsalardir.

— Tashakkur, hazrat oliylari, tashakkur. Lekin, men hazrat oliylarini ishontirib qo'yishni istardimki — buning de Trevilga aloqasi yo'q, albatta — men hazrat oliylarini ishontirib qo'yishni istardimki, eng

sadoqatli kishilar hazrat oliylari istagan mahal ko'rib yurganlar emas.

— Demak, siz gapimni eshtibsiz-da gersog? Yana yaxshi, yana yaxshi! — deya bir qadam olg'a yurib gapirdi qirol. — Ha, sizmidingiz, Trevil? Mushketyorlaringiz qani o'zi? Men tunov kuni ularni olib keling, deb iltimos qilgan edim-ku. Nega buni qilmadingiz?

— Ular pastda, hazrat oliylari, ruxsatingiz bilan La Shene ularni chaqirib keladi.

— Ha, ha, darhol huzurimga kelsinlar. Hali zamon sakkiz bo'ladi, to'qqizda esa men ba'zi-birovlarni kutyapman... Ketishingiz mumkin, gersog, albatta, saroyda bo'lib turing... Kiravering, Trevil.

Gersog ta'zim qilib, chiqish tomon yurdi. U eshikni ochayotgan payti zinaning yuqori supasida uch mushketyor bilan d'Artanyan ko'rinib qolishdi. Ularni La Shene yetaklab kelgan edi.

— Yaqinroq keling, botirlar, yaqinroq keling, — dedi qirol. — Sizlarni bir koyib qo'yay.

Mushketyorlar ta'zim bilan yaqinroq bordilar. D'Artanyan orqaroqda yurdi.

— Shaytonlar-ey! Qanday qilib bu to'rt kishi ikki kunda kardinalning yetti gvardiyasini ishdan chiqarib qo'ydilaring? — davom etdi Lyudovik XIII. — Bu ko'p, quyushqondan tashqari ko'p. Ish shu qabilda borsa, uch haftadan keyin padari buzrukvor rotasini yangilashiga to'g'ri kelib qoladi. Men bo'lsam, farmonlarni juda qattiqqo'llik bilan tadbiq etishga majbur bo'lib qolaman. Bittasi ham mayli, endi e'tiroz qilmayman. Lekin, ikki kun ichida yetti kishini — takror aytaman, bu ko'p, quyushqondan tashqari ko'p.

— Xuddi shuning uchun, hazrat oliylari, ko'rib turganlaridek, ular xijolatda, juda pushaymonda, ham uzr so'rayaptilar.

— Xijolatda? Juda pushaymonmi? Hm... — ishonqiramay gapirdi qirol. — Men ularning mug'ombir basharalariga ishonmayman. Ayniqsa huv anavi gas-koncha kelbatlisiga. Qani, yaqinroq keling-chi, afandim!

Bu so'zlar o'ziga daxldorligini tushunib, juda o'sal bir qiyofada yaqinroq bordi d'Artanyan.

— Shunaqami hali? Nega endi siz allaqanday yigit to'g'risida gapirib o'tiribsiz? Axir bu go'dak-ku, norasida go'dak! Shunday dahshatli zarbani Jyussakka shu bola urdi deng hali?

— Bernajuga ham ikki qilich zarbasini.

— Rostdan-a?

— Shunisi hisob xorijidaki, — so'z qistirdi Atos, — agar u meni Kayuzakning qo'lidan xalos qilmaganida shu daqiqa o'zimning xokisor ehtiromimni hazrat oliylariga bildirishga musharraf bo'lolmasdim.

— Demak, chinakam shayton ekan-da, bu yosh bearnligingiz, rahmatlik otam aytguvchi, shaytonlar-ey! Bu turishda ozmuncha qilich sinib, kamzul yirtiladimi? Gaskonliklar esa avvalgidek kambag'al, to'g'rimi?

— Tan olishim kerak, hazrat oliylari, — dedi de Trevil, — oltin xazinalar ularning tog'larida hali-beri topilganicha yo'q, garchand, rahmatlik otangizning taxt uchun kurashida qo'llab-quvvatlaganlari uchun xudoyim shunday mo'jiza yaratsa bo'lardi.

— Bundan chiqdi, otamning o'g'li bo'lganimdan keyin meni ham gaskonliklar qirol qilib qo'yibdilar-da, to'g'rimi, Trevil? Xo'sh, bosh ustiga, bu menga ma'qul... La Shene, borib mening hamma cho'ntaklarimni kavlashtirib ko'ring — qirq pistol topilarmikan, agar topilsa, bu yoqqa keltiring. Ungacha esa hammasi qanday sodir bo'lganini qo'lingizni ko'ksingizga qo'yib, so'zlab bering, yigitcha.

D'Artanyan kechagi hodisani mayda-chuyda tafsilotlarigacha: hazrat oliylarini ko'raman deb azbaroyi quvonganidan uyqusi qochib, o'z do'stlarining yoniga qabuldan uch soat ilgari tashrif buyurgani, ular birgalashib mayxonaga jo'naganlari va Bernaju uni yuziga koptok tegib ketishidan hadiksirayotganini payqab, mazax qila boshlagani va bu masxaralari kasriga hayotini boy berayozgani, bunga mutlaqo aloqasi yo'q de La Tremul esa tovoniga uyidan Bolupar bo'lishiga sal qolganlarini hikoya qildi.

— Shunday! Hammasi xuddi menga gersog soʻzlab berganday!.. Shoʻrlik kardinal! Ikki kunda yetti kishi-ya, yana eng koʻngliga yaqinlari!... Lekin, endi bas, janoblar, eshitayapsizmi? Bas! Sizlar Feru koʻchasining qusurini, hatto, ortigʻi bilan chiqardilaring. Koʻnglingiz toʻlsa boʻladi.

— Hazrat oliylarining koʻngillari toʻlgan boʻlsa, bizniki ham toʻldi, — dedi de Trevil.

— Ha, koʻnglim toʻldi, — dedi qirol va La Shene-ning qoʻllaridan bir hovuch oltin tangalarni olib, ularni dʼArtanyanning hovuchiga solib qoʻydi. — Mana, — qoʻshib qoʻydi u, — koʻnglim toʻlganining isboti.

U zamonlarda bizning kunlarda tarqalgan gʻurur toʻgʻrisidagi tushunchalar hali rasm boʻlmagan edi. Dvoryan qirol qoʻllaridan pul olar ekan, sira oriyati kelmasdi. Shuning uchun dʼArtanyan olgan qirq pistolni tortinmasdan choʻntagiga solib qoʻyib, hatto, quyuq minnatdorchilik ham bildirdi.

— Xoʻsh, juda soz, — devor soatiga koʻz yugurtirib dedi qirol. — Juda soz. Hozir sakkiz yarim boʻlib qolibdi. Toʻqqizda baʼzi birovlarini kutyapman, deb aytib edim-ku. Sadoqatingiz uchun ta-shakkur, janoblar. Men unga kelgusida ham ishon-sam boʻladi, toʻgʻrimi?

— Hazrat oliylari, — bir ovoz bilan xitob qildi toʻrt ulfat, — qirolimiz uchun oʻzimizni tilka-tilka qildirardik.

— Yaxshi, yaxshi! Lekin, tilka-tilka boʻlmaganingiz maʼqul. Shunda men uchun yaxshiroq ham nafi koʻproq boʻladi... Trevil, — yosh yigitlar chiqayotgan paytda nimtovushda qoʻshib qoʻydi qirol, — polkingizda boʻsh oʻrin boʻlmagani vajhidan, buning ustiga polkka sinovsiz qabul qilmaslikka qaror ham qilib qoʻydik, bu yigitni kuyovingiz janob Dezessaraning gvardiya rotasiga joylashtirib qoʻying... Eh, azbaroyi shifo, kardinalning afti buri-shishiga hozirdan quvonyapman! Uning joni chiqib ketadi, lekin, menga baribir. Men adolat yuzasidan ish tutdim.

Qirolning iltifotli ishorasi bilan javob olgan de Trevil mushketyorlarining oldiga joʻnadi. U dʼArtan-

yan olgan qirq pistolni ular bo'lishayotganlarining ustidan chiqdi.

Qirol o'ylaganday kardinalning chindan ham ach-chig'i chiqdi, u butun hafta mobaynida kechqurumlari shaxmat o'ynagani kelmay yurdi. Bu qirolning duch kelganda uni dilbar tabassum bilan qarshilab, g'oyat muloyim tovush bilan:

— Xo'sh, janob kardinal, sizning sodiq soqchilaringiz — bu boyaqish Bernaju bilan Jyussakning ahvoli qalay? — deb hol so'rashiga monelik qilmasdi.

VII

Mushketyorlar o'z uyida

Luvrni tark etgach, d'Artanyan qirq pistolning o'z ulushini qay yo'sinda tuzukroq ishlatishni o'z do'stlaridan so'raganida Atos «Qarag'ay bujuri»da yaxshi ziyofat buyurtishni, Portos xizmatkor yollashni, Aramis esa munosib ma'shuqa tutishni maslahat berdilar.

Ziyofat o'sha kuniyoq berildi, yangi xizmatkor ham dasturxonga qarashib turdi. Ziyofat Atos tomonidan buyurtirilgan, xizmatkorni esa Portos tavsiya qilgan edi. Bu shavkatli mushketyor xuddi o'sha kuni, shu ziyofat munosabati bilan yollagan kishi pikardiyalik edi; u Plansheni — xizmatkorning nomi shunday edi — suvga tuflab yoyilayotgan doiralarni tomosha qilib turgan payti La Turnel ko'prigida ko'rib qolgan edi. Portos bunday mashg'ulot mushohadaga moyillik va tadbirkorlikdan dalolat beradi, deb ta'kidlab, ortiq surishtirmasdan uni ergashtirib ketdi. Planshening taxmini, u xizmatga kirayotgan dvoryanning salobatli ko'rinishi uni rom qilib qo'ydi, lekin, o'rin Mushketon ismli bir sherigi tomonidan allaqachon band bo'lib qolganini ko'rib, xiyla ixlosi qaytib ketdi. Portos ro'zg'ori mo'l-ko'l bo'lgani holda bir xizmatkorga muhtojligi va Planshening d'Artanyanga xizmatga kirishiga to'g'ri kelishini uqtirdi. Biroq, xo'jayini berayotgan bazmda xizmat qila turib va hisoblashish

payti uning cho'ntagidan bir qisim oltin tanga chiqarganini ko'rib Planshe baxtga yolchidim, degan qarorga keldi-da, shunday bo'lgan yo'liqqani uchun falakka qulluq qildi. Ziyofat nihoyasiga yetib, uning sarqitlari bilan uzoq parhez uchun o'zini siylagunicha u shu ko'ngil to'qligida yurdi. Lekin, kechqurun xo'jayiniga o'rin to'shayotganda uning yorqin orzulari tarqadi-ketdi. Dahliz va yotoqxonadan iborat butun xonadonda bittagina karavot bor edi. Planshe d'Artanyanning karavotidan olingan, shu damdan e'tiboran sohibi quruq qolgan ko'rpaga o'ralib, dahlizda yotdi.

Atosning ham o'ziga xos tarzda tarbiyalangan xizmatkori bor edi. Uning ismi Grimo edi. Bu mo'tabar janob — biz, albatta, Atosni nazarda tutaymiz — juda kamsuxan edi. Mana, besh yoki olti yildirki, ular Portos va Aramis bilan oralaridan qil o'tmasdan kun kechirardilar. Shu orada do'stlari uning yuzida tabassumni bir necha bor ko'rishgan, lekin, hech qachon kulgisini eshitmagan edilar. Uning so'zlari qisqa va fasih bo'lardi, u hamisha aytmoqchi bo'lgan gapini aytardi, xolos, ortiq hech narsa: hech qanday mubolag'a, hasham, go'zallik qo'shmasdi. U tafsilotlarga to'xtalmasdan faqat mohiyatini gapirardi.

Atosning yoshi o'ttizdan oshmagan, bo'y-basti ham, dili ham go'zal bo'lsa-da, hech kim uning ma'shuqasi borligini eshitmagandi. U hech qachon ayollar haqida gapirmas, lekin, garchi, o'zi ahyon-ahyonda achchiq so'z yoki hazin fikr qo'shguvchi bu xil suhbat uning uchun o'ta ko'ngilsizligini payqash oson esa-da, o'zgalarning bu mavzuda gapirishiga xalal bermasdi. Sipoligi, odamovi, kamsuxanligi uni deyarli chol qilib qo'yardi. Shuning uchun o'zining odatlarini o'zgartirishni lozim hisoblamay, talablarini o'rniga qo'yishga Grimoni o'rgatib olgan: u oddiy ishora yoki lablarining xiyol qimirlashiga itoat qilardi. Atos u bilan eng g'ayri oddiy hollardagina so'zlashardi.

Garchand, xo'jayiniga qattiq mehri tushib, aqliga sajda qilsa-da, undan olovdan qo'rqqanday hayiqadi-

gan Grimo istagini uqdim, deb oshiqib, Atos ixtiyor qilgan narsaning ayni aksini bajargan damlar ham bo'lardi. Shunda Atos yelkalarini qisib qo'yar va zarracha jahlsiz Grimoni do'pposlardi. Bunday kunlarda u xiyla gapiradigan bo'lib qolardi.

Portos, biz allaqachon bilib olganimizdek, Atosning to'la teskarisi edi: u ko'p gapiribgina qolmay, qattiq-qattiq ham so'zlardi. Darvoqe, unga tan berish kerak: o'ziga quloq solyaptilarmi-yo'qmi uning uchun sira farqi yo'q edi. U o'z ko'nglini ochish uchun — o'zini-o'zi eshitib, huzur qilish uchun gapirardi. O'zining so'zlashicha, olimlar unda bolalik kezlaridan chuqur nafrat qo'zg'atishlarini bahona qilib, u fanlardan mustasno, mutlaqo hamma narsa to'g'risida gap yuritardi. Uning ko'rinishi Atosnikiday ulug'vor emas, Atosning ustunligini his qilish ular tanishligining dastlabki paytlari Portosning ko'p jig'iga tegib yurdi. Shuning uchun loaqal libosining hashamati bilan undan o'tib ketishga urinib, u xo'p ovora bo'lardi. Lekin, Atos oddiy mushketyorlik ridosida boshlarini orqaga tashlab, bir qadam qo'ydi deguncha, u darhol yasangan-tusangan Portosni orqaga surib, o'ziga munosib o'rinni egallardi.

Portos buning yupanchi uchun janob Trevil qabulxonasini va Luvning qorovulxonasini baland ovoz bilan ayollar ustidan erishgan muvaffaqiyatlari to'g'risidagi hikoyalarga to'lg'azardi. Atos zinhor bunday qilmasdi. Eng so'nggi paytlar taniqli hakamlarning rafiqalaridan mashhur harbiylarning rafiqalariga, mansabdor xonimlardan baron xonimlarga o'tib, Portos o'ziga ishqiboz bo'lgan allaqanday chet el malikasiga ochiq sha'ma qilardi.

Eski maqolda: eshagiga yarasha tushovi deydi. Shuning uchun Atosning xizmatkoridan Portosning xizmatkoriga, Grimodan Mushketonga o'ta qolaylik.

Mushketon normandiyalik edi, xo'jayini uning Bonifatsiy degan beozor ismini ancha jarangdor — Mushketonga almashtirib qo'ygandi. U o'zini bekami-ko'st boqib kiyintirishlarini shart qilib, Portosga xizmatga kirgan edi. Bundan tashqari, u,

boshqa ehtiyojlarini qoplashi lozim bo'lgan hunari bilan mashg'ul bo'lish uchun har kuni ikki soat bo'sh vaqt ajratilishini iltimos qildi. Portos bu shartlarga ko'ndi: bular unga rosa ma'qul kelgan edi. U Mushketonga kamzullar buyurtar, ular Portosning eski liboslari, ortiqcha ridolaridan bichilar edi. O'zi eski-tuskilarni ag'darib, qayta tikadigan, rafiqasi esa Portosning kibor qiliqlaridan ro'y-rost aynitish niyatida yurgan bu tikuvchining uddaburonligi tufayli sohibiga hamroh bo'lgan kezlar Mushketonning siyoqi juda salobatli bo'lardi.

Tabiatining, garchi rivojini xuddi do'stlariniki singari keyinchalik mushohada qilsak-da, biz bir-muncha durust ta'riflagan Aramisga kelganda — uning xizmatkorining ismi Bazen edi.

Xo'jayini bir kun kelib, diniy martabaga erishmoq umidida bo'lgani sababli u ruhoniylar kishining xizmatkoriga xos nuqul qora kiyib yurardi. Bu o'ttiz besh-qirq yoshlardagi yuvosh, xotirjam, to'lagina berriylik kishi edi. Sohibi bergan bo'sh vaqtlarni u diniy kitoblar mutolaa qilishga bag'ishlardi, zarurat tug'ilganda, bir-ikki xil bo'lsa hamki, juda soz taomlardan iborat tuppata-tuzuk ziyofat tayyorlash uning qo'lidan kelardi. Qolgan masalalarda u ko'r va kar, uning sadoqati har qanday sinovga dosh berishi mumkin edi.

Endi yuzaki bo'lsa-da, janoblar hamda ularning xizmatkorlari bilan tanishib olgach, har birining uy-joyiga o'tamiz. Atos Lyuksemburgdan ikki qadamlik Feru ko'chasida istiqomat qilardi. Hali uncha qarimagan, juda go'zal, unga behuda termilib yuruvchi uy bekasi ijaraga qo'ygan ikkita kichikroq, shinam jihozlangan xonalarni egallagandi u. O'tmishdagi ziynatlarning qolgan-qutganlari bu jo'ngina maskanning devorlarida, unda-munda ko'zga tashlanardi, masalan: serhasham, shubhasiz, Fransisk I davriga mansub qilich, uning asl toshlar bilan bezatilgan sopining o'zi ikki yuz pistoldan kam turmasa kerak. Biroq, Atos, hatto, eng mushkul damlarda ham uni garovga qo'yish yoki sotishga biror gal rozilik bermagan. Bu qilich ko'p vaqt Portosga armon

bo'lib yurdi. Unga ega bo'lish uchun u umrining o'n yilini berishga tayyor edi.

Kunlardan bir kun u allaqanday gersog xonim bilan uchrashuvga hozirlik ko'ra turib, uni Atosdan vaqtincha olib turishga urinib ko'rdi. Atos lom-mim demay, bor cho'ntaklarini ag'dardi, o'zidagi jamiki arzigulik narsalarni yig'ishtirib, ularni Portosga taklif qildi. Qilichga kelsak, u devorga qoqilgan, dedi u, egasi shu makonni tark etgandagina undan uziladi. Qilichdan tashqari, yana, Genrix III zamonining g'oyat nafis kiyingan, ko'ksiga ilohiy Ruh ordeni taqqan kibor a'yonining portreti diqqatni tortardi. Bu portretning Atos bilan ma'lum o'xshashligi, bu kibor a'yon, qirol ordenlarining kavaleri unga ajdod bo'lishini ko'rsatuvchi istarasining o'xshashligi bor edi.

Pirovardida bular — ajoyib zargarlik mehnati singgan qilich va portretdagi gerb bilan bezatilgan quti o'zining latif nafosati bilan tevarakdagi hamma narsalardan keskin ajralib, kamin supasida ko'z-ko'z bo'lib turardi. Bu qutining kalitini Atos hamisha o'zi bilan olib yurardi. Lekin, bir gal uni Portosning oldida ochib qoldi, shunda Portos uning ichida faqat maktub va qog'ozlar — ishqiy maktublar va oila arxivi borligini bilib oldi.

Portos Eski Kaptarxona ko'chasida katta, ko'rinishidan hashamatli uyni egallagan. Ulfatlaridan birortasi bilan hamisha Mushketon tantanali libos kiyib turadigan xona derazalari yonidan o'tgan mahallar Portos har gal boshini ko'tarar va qo'li bilan yuqorini ko'rsatib: «Mana, mening maskanim» — deb qo'yardi. Lekin, hech kim uni uyidan topa olmas va hech kimsa bu dabdabali sirt orqasida qanday haqiqiy qo'r-qut yashiringani to'g'risida tasavvur hosil qilolmasdi.

Aramisga kelsak, u mehmonxona, oshxona va yotoqxonadan iborat mo'jaz uychada istiqomat qilardi. Birinchi qavatdagi bo'lak hamma xonalar singari yotoqxona derazasi quyuq o'simliklari sinchkov nazardan uni pana qilguvchi choqqina sersoya va salqin bog'chaga qarab turardi.

D'Artanyanning qanday o'rnashgani bizga ma'lum, uning xizmatkori Planshe bilan ham tanishib ulgurdik.

D'Artanyan tabiatan sinchkov, darvoqe, u fitna qilish qobiliyatiga ega askar kishilar singari edi. U Atos, Portos, Aramislarning aslida kimligini bilish uchun bor uquvini zo'r berib ishga solardi. Zero, bu laqablar zamirida ularning hammasi o'z dvoryanlik nomlarini yashirardilar, xususan Atos, uning kibor kishiligini bir chaqirim naridan ham payqab olish mumkin edi. U Atos va Aramis to'g'risida ma'lumot olish maqsadida Portosga, Portosning kimligini bilish uchun esa Aramisga murojaat qildi.

Taassufki, Portos o'zining indamas do'sti to'g'risida mishmishlardan ma'lum narsalarnigina bilardi, xolos. U og'ir musibat chekkan, bunga muhabbat sabab bo'lgan va kimningdir razil bevafoqligi bu mo'tabar kishining hayotini zaharlagan deyishardi. Lekin, bu bevafoqlikning tafsilotlari xususida hech kim hech narsa bilmasdi.

Portosga kelganda, xuddi ikkala do'stlarining ismlari singari yolg'iz janob de Trevilgagina ma'lum haqiqiy ismidan mustasno, uning hayoti to'g'risida hamma narsalarni bilib olish qiyin emas edi. U shuhratparast va sergap bo'lib, ich-u toshi billurday ko'rinib turardi. Faqat o'zi to'g'risida o'zi aytayotgan maqtov gaplarning hammasiga ishonib, uning xususida xatoga yo'l qo'yish mumkin edi.

Ammo, Aramis, garchi, uning hech qanday sirasrori yo'qday tuyulsa-da, borlig'i bilan maxfiyatga chulg'angan edi. O'zgalarga aloqador savollarga zo'rg'a javob berib, uning o'ziga taalluqli hamma narsaga u puxtalik bilan chap berardi. Kunlardan bir kun, uzoq surishtirishlardan so'ng, d'Artanyan Aramisdan, go'yo ularning umumiy do'sti Portos, allaqanday gersog xonimni taslim qilibdi, degan mish-mishlarni bilib olib, o'z hamsuhbatining ishqiy sarguzashtlari sirini ochishga urinib ko'rdi.

— Siz-chi, muhtaram do'stim, dedi u, — siz o'zgalarning baron, graf va gersog xonimlar bilan

aloqalarini biram boplab hikoya qilasiz, xo'sh, sizning o'zingiz-chi?

— Kechirasiz, — uning so'zini bo'ldi Aramis. — Men bu narsalar haqida Portosning o'zi vaysab yurgani va mening oldimda shovqin solib, bu dilkusho hangomalarni aytib bergani uchun gapirayotibman. Lekin, menga ishoning, muhtaram janob d'Artanyan, mabodo ular menga boshqa manbadan ma'lum bo'lgan yoki ularni maxfiy gap sifatida aytgan taqdirda mendan andishali sirdosh topilmasdi.

— Men bunga shubha qilmayman, — dedi d'Artanyan, — lekin, har tugil menga, ba'zi bir gerblar sizga ham xiyla yaxshi tanishday tuyuladi, biz sharofati bilan tanishib qolgan bir kashtali ro'molcha shundan dalolat beradi.

Aramis bu gal achchiqlanmadi, balki, eng beodob bir qiyofaga kirib, yumshoq javob qildi:

— Xotirangizdan chiqarmang, do'stim, men cherkovga ketmoqchiman va shuning uchun kibor ermaklardan o'zimni tortib yuraman. Siz ko'rgan ro'molcha menga tortiq qilinmagan edi, uni do'stlarimdan biri menikida unutib qoldirgandi, xolos. Men ularning — uning va u sevadigan xonimning obro'si to'kilmasin, deb uni yashirib qo'yishga majbur bo'lib qoldim... Menga kelganda esa, ma'shuqam yo'q, bu jihatdan Atosning oqil timsoliga ergashib, oshiq bo'lishni ham istamaganman, uning ham men singari yori yo'q.

— Lekin, siz mushketyor bo'lganingizdan keyin ruhoniy emassiz-ku, azbaroyi shifo!

— Faqat vaqtincha mushketyor, azizim, kardinal aytganday — ixtiyorga xilof mushketyor. Lekin, ko'nglimda men cherkov chokariman, gapinga ishoning. Atos bilan Portos meni biror narsa bilan mashg'ul bo'lsin, deb bu ishga aralashtirib qo'yishdi. Xuddi rutba berish paytida sal dilsiyohlik o'tib, bir... Darvoqe, siz bunga qiziqmasligingiz kerak, sizning qimmatli vaqtingizni olyapman.

— Zinhor yo'q, men bu narsalarning hammasiga juda qiziqaman! — xitob qildi d'Artanyan. — Hozir hech qanaqa ishim ham yo'q.

— Ha, lekin, mening ibodat qiladigan vaqtim bo'ldi, — dedi Aramis, — so'ngra d'Egilyon xonim iltimos qilgan she'rlarni bitishim kerak. Undan keyin Sent-Onore ko'chasiga borib, de Shevrez xonimga upa-elik xarid qilishim kerak. Ko'rib turibsizki, azizim, siz shoshmasangiz ham, lekin, men juda shoshilib turibman.

Aramis yosh do'stiga iltifot bilan qo'l uzatib, u bilan xayr-ma'zur qildi.

D'Artanyan nechog'lik urinmasin, u o'zining uch yangi do'sti haqida ortiq hech narsa bilolmadi. Kelajak batafsilroq va aniqroq ma'lumotlar qo'shadi, degan umidda u hozircha ular haqida hikoya qilina-yotgan narsalarga ishona turishga qaror qildi. Hozircha Atos unga — Axill, Portos — Ayaks, Aramis esa — Iosif bo'lib ko'rinardi.

Umuman, yigitlar shod-xurram kun kechirardilar. Atos qimor o'ynar va hamisha omadi kelmasdi. Lekin, garchi, hamyoni ular uchun hamisha ochiq bo'lsa-da, u do'stlaridan hargiz biror su qarz so'ramasdi. Bordi-yu, nasiyaga o'ynagan taqdirda ham u kelguvsi kuniyoq qarzi bor kishini tegishli pulni topshirish uchun tong-saharda uyg'otardi.

Portos ahyon-ahyonda o'ynab qolardi. Bunday kunlari, agar yutgan bo'lsa, u dimog'dor va qo'rs bo'lib ketardi. Bordi-yu, yutqazib qo'ysa, bir-ikki kunga dom-daraksiz g'oyib bo'lardi, keyin yuzlari so'lishgan, siniqqan holatda, lekin, cho'ntagida pul bilan qaytib kelardi.

Aramis hech qachon o'ynamasdi. U eng bema'ni mushketyor dasturxon ustida esa eng zerikarli mehmon edi. Hamisha uning mashg'ulotga borishi zarur bo'lib qolardi. Bazm avjida suhbat qizib, maydan kayflari oshib, hamma dasturxon ustida yana ikki, hatto uch soat o'tirishni chamalab turishganda, Aramis soatiga ko'z tashlab qo'zg'alar va lablarida nazokatli tabassum bilan, o'zining aytishicha, unga muloqot tayinlagan aqidshunos olim bilan ko'rishishga shoshib xayr-ma'zur qilardi. Boshqa daf'a u dissertatsiya ustida biroz bosh qotirish uchun oshiqar hamda uni alaxsitmaslikni do'stlaridan iltimos qilardi.

Bunday paytlarda Atos o'ktam yuziga biram yarashiq fusunkor tabassumi bilan jilmayib qo'yar, Portos esa ichib, Aramidan juda borganda qishloq ruhoniysi chiqadi, deb ont ichardi.

D'Artanyanning xizmatkori Planshe g'oyibdan kelgan omadni taqvodorlik bilan qabul qildi. U kuni-ga o'ttiz su haq olib, bir oy mobaynida uyiga qush-day yengil, xushnud bo'lib qaytib, xo'jayiniga ham mehr-e'tibor bilan muomala qilib yurdi. Go'rkovlar ko'chasidagi uy ustida qora bulutlar yig'ila boshla-gach, boshqacha qilib aytganda, qirol Lyudovik XIII ning qirq pistoli nom-nishonsiz tarqab bo'lgan-dan keyin Planshe arz-holini boshladiki, buni Atos behuzur qilguvchi, Portos — beodob, Aramis esa asti kulgili deb hisoblardilar. Atos d'Artanyanga bu muttahamni bo'shatib yuborishni maslahat berdi; Portos xamir uchidan uni bir savalash kerak, deb taklif qilardi; Aramis esa sohib o'zining sha'niga madhiyadan o'zgacha gap eshitmasligi shart deb qo'ydi.

— Sizlarning hammangizga aytish oson, — dedi d'Artanyan, — sizga, Atos, Grimoga gapirishni taqiqlab, churq etmasdan kun o'tkazib, o'zingiz to'g'ringizda minba'd noxush gap eshitmasangiz, sizga, Portos, hashamatli hayot kechirsangiz va Mushketoningizga xudo bo'lib tuyulsangiz; nihoyat, sizga Aramis, mudom diniy mashg'ulotlarga g'arq bo'lib, shuning o'zi bilanoq xizmatkoringiz Bazenda, yuvosh-mo'min kishida, chuqur ehtirom uyg'ota bil-sangiz. Lekin, menga-chi, na tayanchsiz, na mab-lag'siz, na mushketyor bo'lmay, na, hatto, gvardiya-chi bo'lmay, menga nisbatan mehr, qo'rquv yoki ehtiromni Planshenida qanday qo'zg'atay?

— Muhim masala, — deyishdi uch do'st. — Bu ichki uy ishi. Xizmatkorlarni ayollar singari qay o'rinda ko'rmoqchi bo'lsang bir yo'la o'sha yerga qo'yishni eplash lozim. Buni mulohaza qilib ko'-ring.

D'Artanyan mulohaza qilib ko'rib, har ehtimolga qarshi Plansheni kaltaklashga qaror qilib, buni ham qilgan hamma ishlari singari astoydil bajardi. Uni

boplab do'pposlab uy va xizmatni tashlab ketishni Planshega man qilib qo'ydi.

— Bilib qo'y, — deb qo'shimcha qildi d'Artanyan, — istiqbolning senga pand bermaydi. Durustroq zamonlar keladi, agar men bilan qolsang, iqbolning ochiladi. Men bo'lsam, taqdiringga zomin bo'lishingga yo'l qo'yish uchun ortiq darajada rahmdil xo'jayinman, iltijo qilayotganingdek, senga javob berolmayman.

Bu harakat uslubi mushketyorlarda d'Artanyanining diplomatik layoqatiga nisbatan chuqur hurmat uyg'otdi. Planshening o'zi ham qoyil qolib, ketish to'g'risida ortiq g'iring deb og'iz ochmadi.

Yosh yigitlar asta-sekin mushtarak hayot kechira boshladilar. Odatlardan xoli d'Artanyan viloyatdan dastlab kelgani va uning uchun tamomila yangi hayotga sho'ng'igani sababli o'z do'stlarining odatlarini o'zlashtirib oldi.

Qishda soat sakkizda, yozda soat oltida o'ridan turishar, paromdan xabar olgani va havoda nima yangi gaplar kezib yurganini ilg'ab olishga urinib ko'rgani janob de Trevilnikiga borardilar. D'Artanyan mushketyor bo'lmasa-da, sel qilguvchi sidqidillik bilan xizmat qilardi. U muttasil qorovullik qilardi, chunki, doim o'z do'stlarining posbonlik xizmati o'tayotganiga hamroh bo'lardi. Uni mushketyorlar kazarmasida tanishar, hamma uni xushfe'l o'rtoq deb hisoblardi. Bir qarashda unga tan bergan va unga samimiy xayrixoh bo'lgan janob de Trevil uni nuqul qiroлга maqtangani-maqtagan edi.

Uchala mushketyorlar ham o'zlarining yosh do'stini bag'oyat sevardilar. Bu to'rt odamni bog'lab turgan do'stlik va har kuni bir-ikki marotaba — goh biror olishuv bahonasida, goh ish yuzasidan, goh biror maishat tufayli bir-birini ko'rishga bo'lgan doimiy ehtiyoj ularni kun bo'yi bir-birini quvib yurishga majbur etardi. Lyuksemburgdan Sen-Syulpis maydoniga yoki Eski Kaptarxona ko'chasi-dan Lyuksemburggacha bir-birini qidirib qatnayotgan bu ajralmaslarni har vaqt uchratib qolish mumkin edi.

De Trevil bergan va'dalar shu asnoda tadrijan amalga oshib bormoqda edi. Bir kun kelib, qirol kavalier Dezessaraga o'z gvardiya rotasida d'Artanyanni kadet qilib olishni buyurdi. D'Artanyan xo'rsinib, gvardiya sarposini kiydi: mushketyorlik ridosiga mavoza qilish uchun u umrining o'n yilidan kechgan bo'lurdi. Lekin, janob de Trevil ikki yillik sinovdan ilgari bu marhamatni darig' tutajagini aytgan edi — darvoqe, falakning gardishi bilan d'Artanyan qirolga xizmat ko'rsatolsa yoki boshqacha yo'sinda o'zini alohida ko'rsatolsa, bu muddat qisqarilishi mumkin edi. Bu va'dani olgach, d'Artanyan yiroqlashdi va kelgusi kuniyoq o'z xizmatini o'tashga kirishdi.

Endi u posbonlikda turgan chog'da d'Artanyan bilan birgalikda soqchilikka borish navbati Atos, Portos va Aramislarga keldi. Shu zayl janob Dezessara rotasi unga d'Artanyan qo'shilgan kuni bir emas, to'rt kishini o'z saflariga qabul qildi.

VIII

Saroy fitnasi

Bu orada yorug' dunyodagi ibtidoga molik jamiki narsalar singari qirol Lyudovik XIII ning qirq pistolining kuni bitdi. Shu paytdan e'tiboran to'rt o'rtoq uchun mushkul kunlar boshlandi. Dastlab butun to'pni o'z mablag'iga Atos boqib yurdi. So'ngra navbat Portosga o'tdi va hamma ko'nikib qolgan bedarak ketishlarining biri tufayli u yana ikki haftacha ularning rizq-ro'zini ta'minlay oldi. Nihoyat, o'zining aytishicha, diniy kitoblarini sotib, bir-ikki pistol jamg'argan Aramisning ham gali keldi.

So'ngra har doimgidek o'zlariga tegishli maoshdan ozroq bo'nak bergan janob de Trevilning yordamiga tayanishga to'g'ri keldi. Lekin, to'lanmagan qarzlari ancha yig'ilib qolgan uch mushketyor bilan hali butkul qarzi yo'q bir gvardiyachi bu pullarga uzoq tirikchilik qilolmasdilar.

Axiyri tez orada eng zarur narsalarga riyozat chekilishi ayon bo'lgach, ular qoqib-suqib zo'rg'a sakkiz yoki o'n pistol to'pladilar-da, Portos qimor o'ynagani jo'nadi. Lekin, uning bu kun omadi kelmadi: u bor pulni boy berib, nasiyaga yana yigirma besh pistol ham yutqazib qo'ydi.

Shunda tang ahvol chinakam muhtojlikka aylan-di. Biror do'sti mehmon qilib qolishidan umidvor bo'lib, xizmatkorlarini ergashtirib, ko'cha-ko'ylarda izg'ib yurgan, ochiqqan mushketyorlarni uchratish mumkin edi. Zero, Aramisning gaplariga qaraganda, musibat kunlari ahyon-ahyonda bo'lsa hamki, natijasidan bahra olish uchun ravnaq kunlari ziyofatlarni o'ng-u so'lga sochish lozim edi.

Atos to'rt marta muqallaf bo'lib, har safar ham o'z do'stlarini xizmatkorlari bilan birga olib bordi. Portos olti marta taklif etilib, o'z do'stlarini ulardan bahramand qildi. Aramis sakkiz marta chorlandi. Payqash mumkinki, bu kishi shovqinni kam qilib, ishni do'ndirib qo'yardi.

D'Artanyanga kelsak, uning poytaxtda sira tanish-tunishi yo'q bo'lib, unga faqat tegi gaskonlik ruhoniynikida shokolad bilan nonushta qilish — gvardiya kornetnikiga bir marta ziyofatga mukallaf bo'lish nasib qildi. Ular g'amlangan ikki oylik ozuqasini paqqos tushirib qo'yishgan ruhoniynikiga ham, mislsiz hotamtoylik qilgan kornetnikiga ham u o'zining butun armiyasini boshlab bordi. Lekin Planshe aytgandek, qancha yemagin, baribir, bir marta yeysan, xolos-da.

D'Artanyan faqat bir yarimta ziyofat undira olganidan xijolatda edi. Atos, Portov va Aramislari siylagan bazmlar shukronasiga ruhoniynikidagi nonushta o'tsa, faqat yarim ziyofatning o'rniga o'tardi. O'spirinlarcha soddadillik qilib u butun to'pni bir oy mobaynida boqqanini unutib, boshqalarga dardisar bo'lyapman, deb hisoblardi. Uning jonsarak aqli faol ishlab ketdi. U to'rt nafar yosh, jasur, topqir va qat'iy ijodkor kishilar ittihodi o'z oldilariga sarmast alfozda sayr qilishlar, qilichbozlik mashg'ulotlari-yu, bir nav o'tkir hazillardan bo'lak maqsad qo'yishi lozim edi, degan xulosaga keldi.

Darhaqiqat, ular singari to'rt kishi, bir-biri uchun hamyonidan tortib, jonigacha fido qilishga tayyor, bir-birini hamisha qo'llab-quvvatlaguvchi, hech qachon chekinmasdan hamjihat chiqarilgan har qanday qarorni birga yoki tarqoq amalga oshirguvchi to'rt kishi, har qanday dushmanga birga yoki tarqoq tahdid qiluvchi to'rt mushtum oshkor yoki pinhonmi, tik yoki egri yo'l bilanmi, hiyla yoki kuch bilanmi, mo'ljallangan niyat sari u nechog'lik olis bo'lmasin, u nechog'lik ustuvor qo'riqlanmasin, muqarrar yo'l ochishi lozim edi. D'Artanyanni faqat bu narsa allaqachonlar do'stlarining aqliga kelmagani taajjubga solardi.

U Arximed richagiga tayanganday dunyoni ostin-ustin qilish mumkin bo'lgan vosita bo'lmish — bunga u shubha qilmasdi — bu g'aroyib, to'rt karra zo'raygan kuch qay yo'lga solinishi zarurligi ustida bosh qotirib, bu haqda, hatto juda astoydil mulohaza qilib turgan edi, qo'qqis eshik jur'atsiz taqillayotgani eshilib qoldi. D'Artanyan Plansheni uyg'otib, eshikni ochishni buyurdi.

Kitobxon bu — «Plansheni uyg'otib» — degan so'zlardan tun bo'libdi-yu, hali tong otmabdi, deb xulosa chiqarmasin tag'in. Bo'lmag'ur gap. Soat endigina to'rtga zang urgan. Ikki soat ilgari sohibining huzuriga ovqat berishini iltimos qilib kelganda unga «Uxlaganing — ovqat yeganing» deb maqol bilan javob qilgan edi. Planshe ham ovqatning o'rnini uyqu bilan bosgan edi.

Planshe xonaga ko'rimsiz kiyingan, aftidan, shaharlik kishini olib kirdi.

Planshening desert o'rnida gap nima ustida ketishini juda bilgisi kelardi, lekin, mehmon sir saqlashni talab etadigan muhim masala yuzasidan gaplashib olishi zarurligini ma'lum qildi.

D'Artanyan Plansheni chiqarib yubordi-da, mehmonni o'tirishga taklif etdi. O'rtaga sukut cho'kdi. Mezbon va mehmon go'yo bir-biri haqida oldindan tasavvur hosil qilmoqchiday bir-biriga tikilishardi. Nihoyat, d'Artanyan eshitishga tayyorligini bildirib, ta'zim qildi.

— Menga janob d'Artanyan haqida mard yigit sifatida gapirishgan edi, — dedi mehmon. — U munosib ravishda qozongan bu shuhrat meni unga o'z sirimni ishonishga undadi.

— Gapiring, taqsir, gapiring, — ishdan allaqanday foydalarning daragi kelayotganini ilg'ab, dedi d'Artanyan.

Mehmon yana bir zum jim qoldi-yu, so'ngra davom etdi:

— Rafiqam qirolichada kiyim-kechaklar boshqaruvchisi bo'lib xizmat qiladi. U go'zal va oqila ayol. Meni unga uylantirib qo'yganlariga mana uch yilcha bo'lyapti. Garchi, sepi katta bo'lmasa ham, qirolichaning mahrami janob de La Port uning cho'qintirgan otasi bo'ladi, ham unga valine'matlik qiladi.

— U yog'i-chi, taqsir, u yog'i nima? — shoshirdi d'Artanyan.

— U yog'i esa... — dedi mehmon, — u yog'i shuki, rafiqamni kecha ertalab kiyim-kechak omboridan chiqayotgan paytda o'g'irlab ketishibdi.

— Rafiqangizni kim o'g'irlabdi?

— Men, turgan gap, da'vo qilolmayman, lekin, bir kishidan shubham bor.

— Kimdan ekan u shubhangiz?

— Anchadan beri uning payida yurgan kishidan.

— Azbaroyi shifo!

— Lekin, taqsir, nazarimda, bu ishga muhabbatdan ko'ra siyosat aralashganga o'xshab qoldi...

— Muhabbatdan ko'ra siyosat... — o'ychan takrorladi d'Artanyan. — Xo'sh, nima taxmin qilayapsiz?

— Qaydam, nima taxmin qilayotganimni sizga ayta olarmikinman...

— Taqsir, e'tiborga olingki, men sizdan hech narsani so'raganim yo'q. Siz o'zingiz menikiga tashrif buyurdingiz. Siz o'zingiz ishonib, sizga maxfiy gap aytmogchiman, dedingiz. Ko'nglingiz nima tusasa, shuni qilavering. Siz hali menga hech nimani oshkor etmasdan jo'nab qolishingiz ham mumkin.

— Yo‘q, taqsir, yo‘q! Siz menga vijdonli yigit bo‘lib ko‘rinasiz, sizga ishonaman. Nazarimda, bunga sabab — rafiqamning shaxsiy ko‘ngil ishlarimasu, undan martabasi ko‘p ulug‘ bir xonimning ko‘ngil ishlari bo‘lsa kerak.

— Shundoq! De Bua-Trasi xonimning ko‘ngil ishlari bo‘lmasin tag‘in? — mehmoniga o‘zini saroy hayotidan yaxshi voqif qilib ko‘rsatgisi kelib, xitob qildi d’Artanyan.

— Ulug‘roq, taqsir, ko‘p ulug‘roq.

— D’Egilyon xonimningmi?

— Yana ulug‘roq.

— De Shevrez xonimningmi?

— Ulug‘roq, ko‘p ulug‘roq.

— Axir bu...

— Ha, taqsir, xuddi shunday, — dahshat ichida zo‘rg‘a eshittirib shivirladi mehmon.

— Kim bilan?

— Kim bilan bo‘lardi, gersog bilan-da...

— Gersog bilan?..

— Ha, taqsir, — yanayam mujmal qilib g‘o‘ldiradi mehmon.

— Lekin, bularning hammasi sizga qaydan ma‘lum?

— Hah... qaydan ma‘lm-a!

— Ha, qaydan? To‘la ishonch, yoki... o‘zingiz tushnasiz...

— Men bularni rafiqamdan bilaman, taqsir, o‘zimning rafiqamdan.

— Uning o‘zi-chi, qaydan biladi?

— Janob de La Portdan. Axir qirolichaning ishonchli kishisi bo‘lmish janob de La Portning u cho‘qintirgan qizi bo‘ladi, deb aytmabmidim sizga. Xo‘sh, sho‘rlik qirolichamizning, qirol tark etgan, kardinal ta‘qib etayotgan, hamma xiyonat qilgan bu bechoraning yonida o‘zi ishona oladigan biror kimsa bo‘lishi uchun janob de La Port rafiqamni hazrat oliylarining oldiga joylashtirib qo‘ygan.

— Xo‘sh, xo‘sh, ahvol ravshanlashyaptimi?

— Rafiqam to‘rt kun burun menikiga kelgan edi, taqsir — haftada ikki marta mendan xabar olishga ruxsat uning xizmati shartlaridan biri edi. Sizga

uqdirishga musharraf bo'lganimdek, rafiqam meni juda sevadi, shunday qilib, u menikiga kelib, qirolichaning hozir juda tashvishda yurganini zimdan aytib berdi.

— Rostdan-a?

— Ha. Rafiqamning so'zlariga qaraganda janob kardinal qirolichani har qachongidan ko'proq ta'qib etib, zulm o'tkazayotganmish. U sarabanda voqeasi uchun uni kechirolmay yuribdi. Sarabanda voqeasi-dan xabaringiz bormi o'zi?

— Bo'lmasam-chi! Mening xabarim bo'lmasmish-mi? — javob qildi hech narsadan xabarsiz, lekin, o'zini hamma gapdan boxabarday ko'rsatmoqchi bo'lgan d'Artanyan.

— Shunday qilib, hozir bu adovat emas — qasos!

— Ajabo?

— Qirolicha ham gumon qilmoqdaki...

— Qirolicha nima gumon qilmoqda?

— U gersog Bekingemga o'zining nomidan mak-tub yuborilmaganmikan deb gumon qilmoqda.

— Qirolichaning nomidanmi?

— Ha, uni Parijga chaqirib olib, kelgandan so'ng esa biror tuzoqqa ilintirish payida.

— Azbaroyi shifol.. Lekin, rafiqangiz-chi, taqsi-rim, bularning hammasiga sizning rafiqangizning ni-ma aloqasi bor?

— Uning qirolichaga sadoqati hammaga ma'lum. Uni yo bekachidan nari qilishmoqchi, yo qo'rqitib, hazrat oliyalarining sir-asrorini bilib olishmoqchi, yoinki, uni pulga qiziqtirib, josus qilib olishmoqchi.

— Ehtimol, — dedi d'Artanyan. — Lekin, uni o'g'irlagan kishi sizga tanishmi?

— Sizga hali aytdim-ku, uni tanisam kerak deb.

— Uning nomi?

— Nomini bilmayman. Menga u, kardinalning itday sodiq arzandasi ekani ma'lum.

— Lekin, biror payt uni ko'rishingizga to'g'ri kelganmi?

— Ha, bir kun rafiqam uni menga ko'rsatgan edi.

— Uning tanisa bo'ladigan hech qanday nisho-nalari yo'qmidi?

— O, albatta! Bu basavlat, bug'doyrang, qorasoch, nigohi o'tkir va tishlari oppoq janob. Chakkasida chandig'i ham bor.

— Chakkasida chandig'i! — xitob qildi d'Artanyan. — Yana buning ustiga tishlari oppoq, nigohi o'tkir, o'zi bug'doyrang, qorasoch, basavlat. Bu o'sha, Mengdagi notanish kishi!

— Mengdagi notanish kishi dedingizmi?

— Ha, ha! Lekin, buning ishga aloqasi yo'q. Ya'ni, men adashib ketdim: bu uni juda osonlashtiradi. Sizning dushmaningiz bir yo'la meniki ham ekanmi, men ikkalamiz uchun ham o'ch olaman, vasalom. Lekin, bu odamni qaydan topaman?

— Bunisini bilmayman.

— Uning yashash joyi borasida hech ma'lumotingiz yo'qmi?

— Mutlaqo. Bir kuni rafiqamni Luvrga qaytarib, kuzatib qo'yayotganimda, xuddi rafiqam kirayotgan damda u ichkaridan chiqib qolib, rafiqam uni ko'rsatib qo'ygani edi.

— Iblis! iblis! — to'ng'illadi d'Artanyan. — Bularning hammasi juda mubham. Rafiqangizning o'g'irlanishini sizga kim xabar qildi?

— Janob de La Port.

— U biron bir tafsilotlarini ham sizga ma'lum qildimi?

— Bular unga ma'lum emasdi.

— Siz boshqa manbalardan ham hech nima bilolmadingizmi?

— Ba'zi narsalarni bilib oldim. Men olgan...

— Nimani olgansiz?

— Qaydam... Ehtimol, bu men tomondan rosa ehtiyotsizlik bo'lar...

— Siz yana o'sha gapga qaytyapsiz. Lekin, qayd qilib o'tishim shartki, endi orqaga tashlashga fursat o'tdi.

— Men orqaga tashlayotganim ham yo'q, ming la'nat! — qarg'ishlar vositasi bilan jur'atini tiklashga urinib, xitob qildi mehmon. — Bonasye sha'niga ont ichaman...

— Ismi sharifingiz Bonasyemi?

— Ha, bu mening familiyam.

— Demak, siz «Bonasye sha'niga ont ichaman»... dedingiz. Gapingizni bo'lganim uchun, uzr. Lekin, men allaqayerda ismingizni eshitganday bo'ldim.

— Bo'lsa bordir, taqsir. Men shu uyning egasi bo'laman.

— Iye, shunday deng! — sal qo'zg'alib ta'zim qilgan ko'yi dedi d'Artanyan. — Siz shu uyning egasimisiz?

— Ha, taqsir, ha. Undan keyin siz mening uyimda mana uch oy istiqomat qilyapsiz va muhim ishlaringiz ko'pligidan bo'lsa kerak, ijara haqini to'lab qo'yishni unutayotibsiz, men bo'lsam sizni biron marta bezovta qilmaganim vajhidan iltifotimni inobatga olarsiz, deb o'yladim...

— Bo'lmasam-chi, albatta, janob Bonasye! — dedi d'Artanyan. — Gapimga ishonning, bunaqa manzirat uchun men xo'p minnatdorman, basharti biror narsa bilan nafim tegsa, o'z burchim deb bilgayman...

— Men sizga ishonaman, ishonaman, taqsir! Sizga xuddi shunday demoqchi edim. Bonasye sha'niga ont ichamanki, men sizga to'la ishonaman.

— Bu holda davom eting-da, hamma gapni oxirigacha so'zlab bering.

Mehmon cho'ntagidan bir varaq qog'oz olib, uni d'Artanyanga uzatdi.

— Maktub! — xitob qildi yosh yigit.

— Bugun ertalab olingan.

D'Artanyan uni ochdi-da, qosh qoraya boshlagani sababli derazaga yaqinlashdi. Mehmon unga ergashdi.

«Rafiqangizni qidirmang, — deb o'qidi d'Artanyan. — Hojati qolmagandan keyin uni sizga qaytaradilar. Qidirishga zarracha uringan holda xarob bo'lasiz».

— Loaqal shunisi ravshan bo'ldi, — dedi d'Artanyan. — Lekin, bu po'pisa, xolos-ku, axir.

— Ha, lekin, bu po'pisa meni dahshatga solmoqda. Men axir harbiy odam emasman, taqsir, ham Bastiliyadan qo'rqaman.

— Him... Men ham Bastiliyani sizdan ortiq yoqtirmayman. Gap qilichni ishga solish haqida bor-ganda — boshqa gap edi.

— Men bo'lsam bu ishda sizga rosa ishonib o'tiribman!

— Nainki?

— Sizni doim shunday shukuhli mushketyorlar davrasida ko'rib, ular janob de Trevilning mushke-tyorlari, binobarin, janob kardinalning dushmanlari bo'lishini bilganim holda, men siz bilan do'stlaringiz sho'rlik qirolichamizning yonini oladi, shu bilan buzrukvorga qaltis hazil qilib, kayfi chog' bo'ladi, deb o'ylabman.

— Albatta.

— So'ngra men o'yladimki, modomiki, siz uch oy-lik ijara haqiga qarzdor bo'lsangiz men ham sizga buni minnat qilmagan ekanman...

— Ha, ha, siz bu bahonani ko'rsatib bo'ldingiz, men uni asosli topdim.

— Bundan tashqari, marhamat qilib, uyimda qan-cha istiqomat qilsangiz-da, kelgusida ham ijara haqi to'g'risida og'iz ochmaslikni ko'zlab...

— Juda yaxshi.

— Men bundan tashqari, ehtimolga xilof ravish-da, andak kamxarj bo'lsangiz, sizga biron ellik pis-tol taqdim etish niyatidaman...

— Juda soz! Demak, siz badavlat ekansiz-da, ja-nob Bonasye?

— Men o'zinga to'q odamman, desam haqiqatga yaqinroq. Attorlik mollari bilan savdo qilib, yiliga bir-ikki ming ekyu daromad bergudek sarmoya jamg'ardim. Bundan tashqari, mashhur dengiz say-yohi Jan Mokening so'nggi safariga bir muncha pul qo'shdim. Xullas, o'zingizdan qolar gap yo'q, taq-sir... Lekin, bu nima gap? — nogoh qichqirib yubor-di janob Bonasye.

— Nima? — so'radi d'Artanyan.

— U yoqda, u yoqda...

— Qayoqda?

— Ko'chada, derazangiz qarshisida, kiraverishda! Ridoga burkangan kishi.

— Bu o'sha! — har biri o'z dushmanini tanib, d'Artanyan bilan Bonasye ikkisi bab-baravar qichqirib yuborishdi.

— A, bu daf'a, — xitob qildi d'Artanyan, — bu daf'a mendan qutulib bo'pti!

Keyin u qilichini sug'urib, xonadan yugurib chiqib ketdi.

Zinada u o'zinikiga kelayotgan Atos va Portos bilan to'qnashib ketdi. Ular o'zlarini chetga olib, yo'l bergach, d'Artanyan ularning orasidan o'q misol o'tib ketdi.

— Qayoqqa chopib ketyapsan? — deb izidan qichqirib qoldi ikkala mushketyor.

— Mengdagi notanish kishi! — qichqirdi javoban d'Artanyan va g'oyib bo'ldi.

D'Artanyan o'z do'stlariga notanish kishi bilan uchrashuvi hamda o'sha kishi bir muhim nomani ishonib topshirishga jur'at etgan sohibjamol sayyoh xonimning namoyon bo'lishi haqida ko'p hikoya qilgan edi.

Atos ota maktubini d'Artanyan to's-to'polonda yo'qotib qo'ygan, deb hisoblardi. Uning nazdida dvoryan, d'Artanyanning tavsifi bo'yicha esa, u notanish kishi, shubhasiz, dvoryan degan xulosa chiqargan edi — dvoryan maktub o'g'irlashday pastkashlikka borolmasdi.

Portos bu voqeaning hammasida xonim mahbubi-ga yoki mahbubi xonimga tayinlangan shunchaki ish-qiy muloqot, d'Artanyan bilan uning malla oti to'g'anoq bo'lishgan muloqot deb yo'yishga tamoyil edi.

Aramis esa, bu voqea allaqanday sirga o'ralgan, yaxshisi bunaqa narsalarni yechishga urinmaslik kerak, deb aytdi.

Shuning uchun daf'atan d'Artanyanning og'zidan chiqqan so'zlardan ular gap kim haqidaligini fahmlab oldilar. D'Artanyan notanish kishiga yetib yoki uni nazardan qochirib, axiyri uyga qaytadi, deb hisoblab zinada chiqishda davom etdilar.

Ular kirib kelgan paytda d'Artanyanning xonasi bo'm-bo'sh edi: uy egasi ijobadori bilan notanish kishi o'rtasida sodir bo'lajak to'qnashuvning oqibat-

laridan cho'chib hamda d'Artanyanning o'zi zikr etgan fazilatlariga asoslanib, juftakni rostlaganim durust, deb qaror qilgan edi.

IX

D'Artanyanning tabiati ravshanlashmoqda

Yarim soat o'tgach, xuddi Atos bilan Portos o'y-laganlaridek, d'Artanyan uyiga qaytib keldi. Bu daf'a ham u go'yo sehr bilan g'oyib bo'lgan notanish kishini yana qo'ldan chiqarib yuborgan edi. D'Artanyan qo'lda qilichi bilan yaqin-oradagi hamma ko'chalarni kezib chiqdi, lekin, u qidirayotgan kishini eslatuvchi hech kimga duch kelmadi. Pirovardida, u ehtimol boshda qilinishi zarur narsagacha yetdi: u notanish kishi suyanib turgan eshikni qoqdi. Lekin, u bolg'a bilan eshikni sidrasiga o'n-o'n ikki marta behuda urgan edi — hech kim sado bermadi. Shovqinga qiziqib, uylarining bo'sag'alarida ko'ringan yoki derazalardan mo'ralagan qo'ni-qo'shnilar eshiklari zich berkitilgan bu bino mana olti oydirki, kimsasiz huvillab yotibdi, deb uni ishontirdilar.

D'Artanyan eshiklarni qoqib, ko'chama-ko'cha chopib yurgan paytda Aramis kelib, ikkala o'rto-g'iga qo'shilishga ulgurdi, shuning uchun d'Artanyan qaytib kelgach, butun to'p jam bo'lganining ustidan chiqdi.

— Xo'sh, nima gap? — deb jiqqa terga botib, afti g'azabdan burishib kirgan d'Artanyanga ko'z tashlab, bir ovozdan so'rashdi uchala mushketyor.

— Nima gap bo'lardi! — shlyapasini karavotga uloqtirib xitob qildi yigit. — Bu odam iblisning o'zi bo'lsa kerak. U soyaday, sharpaday, arvohday g'oyib bo'ldi.

— Siz arvohlarga ishonasizmi? — deb Atos Portosdan so'radi.

— Men faqat ko'rgan narsalarimga ishonaman, lekin arvohlarni, modomiki ko'rmagan ekanman, ularga ishonmayman, — javob berdi Portos.

— Bibliya,— deya gapirdi Aramis, — ularga ishonishni taqozo qiladi: Samuilning soyasi Saulga namoyon bo'lgan, bu e'tiqod aqidasi, undan shubhaga borishning iloji yo'q, deb hisoblayman.

— Nima bo'lganda ham insonmi yoki iblismi, jismoniy mavjudot yoki soyami, xomxayolmi yoki haqiqatmi, lekin, bu odam mening boshimni yeyish uchun yaratilgan. Uning qochib ketishi meni yuz pistol hatto, undan ham ko'proq pul topib beradigan ishni boy berishga majbur qilib qo'ydi.

— Qanday qilib? — bir ovozdan xitob qilishdi Portos bilan Aramis.

— Atos har qachongiday ortiqcha so'zlardan qochib, d'Artanyanga savol nazarini tashladi, xolos.

— Planshe, — eshikni qiya ochganicha uzuq-yuluq bo'lsa-da, suhbat ma'nosiga yetish uchun boshini suqib turgan xizmatkoriga yuzlanib dedi d'Artanyan, — pastga, shu uyning egasi janob Bonasyening oldiga tushing hamda bizga olti shisha Bojansi sharobidan chiqarib yuborishni so'rang. Men buni bo'lak hammasidan afzal ko'raman.

— Ana xolos! — xitob qildi Portos. — Xo'jayiningizda cheksiz haddingiz borga o'xshaydimi?

— Ha, — javob berdi d'Artanyan. — Bugungi kundan e'tiboran. Ko'nglingiz to'q bo'lsin: sharob tuzuk chiqmasa, boshqasiga yuboramiz.

— Iste'mol qilish kerak, suiiste'mol emas, — nasihatomuz ohangda ilova qildi Aramis.

— Men hamisha to'rtovimizning oramizda eng donosi d'Artanyan deb yurardim, — dedi Atos va d'Artanyan ta'zim bilan javob qilgan bu so'zlarni aytib, o'zining odatiy skunatiga g'arq bo'ldi.

— Lekin, har holda, o'zi nima bo'ldi? — so'radi Portos.

— Ha, bu sirdan bizni voqif eting, aziz do'stim, — gapni ilib ketdi Aramis. — Faqat bu voqeaga ayol kishining nomusi aralashmagan bo'lsa: basharti shunday bo'lsa, siringizni o'zingizda qoldirganingiz ma'qul.

— Xotirjam bo'ling, — dedi d'Artanyan, — men ma'lum qilishim zarur gapdan hech kimning nomusiga putur yetmaydi.

So'ngra u o'zining uy egasi bilan bo'lgan suhbatini, bu hurmatli shaharlik kishi rafiqasining o'g'risi o'zi «Ozod tegirmonchi» mehmonxonasida to'qnashib qolgan kishining xuddi o'zi bo'lib chiqqanining hammasini mufassal gapirib berdi.

— Ish chakki emas, — shinavanda alfozda sharo-bdan ho'plab ko'rib va bosh irg'ash bilan uning yaxshiligini ma'qullab dedi Atos. — Bu soddadil kishidan ellik-oltmish pistol undirsa bo'ladi. Oltmish pistolni deb to'rt boshni tiksa arziydimi-yo'qmi, shuni mulohaza qilib olish qoldi, xolos.

— Xotiringizdan chiqmasin, — xitob qildi d'Artanyan, — bu yerda gap ayol kishi haqida, o'g'irlangan, do'q-po'pisa, ehtimol, azob-uqubatlarga duchor qilinishi shaksiz ayol kishi haqida borayotir, yana bularning hammasi faqat azbaroyi sohibasiga sadoqati uchun-a!

— Sekinroq d'Artanyan, sekinroq! — dedi Aramis. — Menimcha, siz Bonasye xonimning taqdirini ko'nglingizga juda yaqin olib yuboryapsiz. Ayol kishi boshimizni baloga giriftor qilish uchun yaratilgan, hamma falokatlarimizning uyasi ham o'sha.

Atos Aramisning bu so'zlaridan labini tishlab, qovog'ini solib oldi.

— Men Bonasye xonim to'g'risida jon kuydirayotganim yo'q, — xitob qildi d'Artanyan, — balki, qirol tark etgan, kardinal ta'qib qilayotgan, muxlislari hammasining boshlari birin-sirin qulashini ko'rib turgan qirolicha haqida!

— Nega u biz kimni eng yomon ko'rsak, o'sha-larni — ispan yo inglizlarni sevadi?

— Ispaniya uning vatani, — javob berdi d'Artanyan, — ona tuprog'ining farzandlarini sevishi juda tabiiy hol. Ikkinchi ta'nangizga kelsak, menga aytishlaricha, u inglizlarni emas, bir inglizni sevadi.

— E'tirof qilishim kerakki, — ilova qildi Atos, — o'sha ingliz muhabbatga shoyondir. Siymosi undan o'ktamroq kishini umrim bino bo'lib uchratmaganman.

— Uning beqiyos kiyinishini aytmay sizmi, — gap qo'shdi Portos. U durlarini sochganda men Luvrda

edim va xudo haqi, ikki marvaridni terib olib, keyin donasini o'n pistoldan sotdim. Sen-chi, Aramis, uni taniysanmi?

— Xuddi sizlar singari yaxshi taniyman, janoblar. Men uni amyen bog'ida tutganlarning biri bo'lganman, meni u yerga qirolichaning otboqari janob Pyutanj olib kirgan edi. Bu voqea, nazarimda, qirolni ranjitgan.

— Bari bir-da, — dedi d'Artanyan, — basharti gersog Bekingemning qayerdaligini bilganimda edi, aqalli kardinalning joniga tegish uchun uning qo'llaridan ushlab, qirolichaning huzuriga eltib qo'ygan bo'lurdim. Axir bizning eng ashaddiy dushmanimiz — kardinal-ku, basharti, unga biror qaltis hazil qilishga bahona topilganda edi, men hatto, boshimni tikishga tayyor bo'lardim.

— Attor ham, — so'radi Atos, — Bekingemni bu yoqqa soxta maktub bilan chaqirganlar, deb qirolicha cho'chiyotganini ramz qildimi sizga, d'Artanyan.

— U shundan qo'rqayotir.

— Sabr qiling, — dedi Aramis.

— Nima gap? — so'radi Portos.

— Hech nima, davom etavering. Men ba'zi jihatlarini eslashga urinyapman.

— Hozir esa ishonchim komilki, — deb davom etdi d'Artanyan, — ishonchim komilki, bu ayolning o'g'irlanishi biz gapirgan voqealar bilan, ehtimol, gersog Bekingemning Parijga kelishi bilan ham vobasta.

— Bu gaskonlikning zehni g'oyat o'tkir-da! — qoyil bo'lib xitob qildi Portos.

— Men uni tinglashni juda sevaman, — dedi Atos. — Uning talaffuzi ko'nglimni ochadi.

— Quloq soling, muhtaram janoblar! — deya gap boshladi Aramis.

— Aramisni eshitaylik! — xitob qilishdi do'stlar.

— Kecha men ovloq dahada bir aqidshunos olimnikida edim, ilmiy ishlarim talab etganda u bilan maslahatlashib turaman...

Atos jilmayib qo'ydi.

— Mashg'ulotlar yo'sini va o'z havaslariga muvofiq, — davom etdi Aramis, — u yiroq dahada istiqomat qiladi. Shunday qilib, men unikidan chiqib ketayotgan paytda...

Shu yerda Aramisning nafasi ichiga tushib ketdi.

— Xo'sh, nima bo'ldi? Siz unikidan chiqib ketayotgan paytda...

Aramis yolg'on gapira-gapira nogoh to'siqqa qoqilib ketgan kishi singari taraddudlanib qoldi. Lekin, tinglovchilarning ko'zlari unga qadalgan, hamma zoriqib, hikoyaning davomini kutar hamda chekinish uchun fursat o'tgan edi.

— O'sha aqidshunosning jiyani bor... — davom etdi Aramis.

— Shunday deng! Uning jiyani bor deng! — deb uning so'zini bo'ldi Portos.

— Juda hurmatli xonim, — izoh berdi Aramis.

Uchala do'st kulib yubordi.

— Agar so'zlarimdan shubha qilib kulayotgan bo'lsangiz, — dedi Aramis, — ortiqcha hech narsa bilmaysiz.

— Biz musulmonlar kabi mo'minmiz va katafalk¹ kabi gungmiz, — dedi Atos.

— Demak, men davom etyapman, — yana so'z boshladi Aramis. — O'sha jiyan ahyon-ahyonda tog'asidan xabar olib turadi. Kecha ittifoqo u men bilan bir vaqtda borib qolib, uni izvoshgacha kuzatib qo'yishimga to'g'ri keldi...

— E, shunaqa deng hali! Izvosh bor ekanmi, o'sha aqidshunosning jiyanida? — deb asosiy qusuri tilni tishlab tura bilmaslikdan iborat bo'lgan Portos yana uning so'zini bo'ldi. — Ajoyib tanishlik, do'stim.

— Portos, — dedi Aramis, — yetarli darajada kamtar emassiz, bu ayollar nazarida sizni kamsitadi, deb sizga bir qur aytib o'tgan edim.

— Janoblar, janoblar, — butun voqeaning tagidagi gapga fahmi yetib, xitob qildi d'Artanyan, — ish jiddiy! Iloji bo'lsa hazillashmaslikka harakat qilsak. Davom eting, Aramis, davom eting!

¹ K a t a f a l k — murdani mozorga olib boradigan temir arava.

— Tuyqusdan baland bo'yli, qorasoch, qiliqlari dvoryanga xos, sizning notanish kishingizni eslatguvchi bir kishi, d'Artanyan.

— Ehtimol, o'shaning o'zidir, — luqma tashladi d'Artanyan.

— ...O'n odim orqaroqda kelayotgan besh yo olti chog'lik kishining hamrohligida yonimga kelib, dedi: «Janob gersog», so'ngra esa endi qo'limga suyanib turgan xonimga yuzlanib davom etdi: «Siz ham xonim»...

— Aqoidshunosning jiyanigami?

— Jim bo'lsangiz-chi, axir, Portos! — uni jerkib tashladi Atos. — Hech tuturug'ingiz yo'q.

— «Iltifot qilib izvoshga o'tiring va qarshilik ko'rsatishga yoki zarracha shovqin chiqarishga urin-mang», — o'sha kishi shunday dedi.

— U sizni Bekingem deb o'ylapti! — xitob qildi d'Artanyan.

— Shunday gumon qilyapman, — javob berdi Aramis.

— Xonimni-chi? — so'radi Portos.

— Uni qirolicha deb o'ylagan! — dedi d'Artanyan.

— Mutlaqo to'g'ri, — tasdiqladi Aramis.

— Bu gaskonlik shaytonning naq o'zi! — xitob qildi Atos. — Undan hech narsa qochib qutulmaydi.

— Darhaqiqat, — dedi Portos, — bo'y-basti va raftori bilan Aramis go'zal gersogni eslatadi. Lekin, nazarimda, mushketyorlik libosi...

— Egnimda uzun rido edi, — dedi Aramis.

— Iyul oyida-ya! — xitob qildi Portos. — Nahotki, oliming tanilib qolishingdan cho'chisa?

— Josusga qaddi-qomati pand bergan bo'lishiga bovar qilaman, lekin, yuzi...

— Men keng soyabonli shlyapada edim, — tushuntirdi Aramis.

— Yo alhazar! — xitob qildi Portos, — aqoidni o'rganish uchun qancha ehtiyot choralar!

— Janoblar, janoblar! — ularning so'zini bo'ldi d'Artanyan. — Hazil-huzulga vaqtni yo'qotamaylik.

Har tarafga tarqab, attorning rafiqasini qidirishga kirishaylik — butun fitnaning kaliti shunda.

— Nasabi shuncha past ayolda-ya! Nahotki siz shunday deb o'ylasangiz, d'Artanyan? — istig'no bilan pastki labini cho'chchaytirib so'radi Portos.

— U qirolichaning ishonchli mahrami de La Portning cho'qintirgan qizi bo'ladi. Men bu gapni sizlarga aytmabmidim, janoblar? Bundan tashqari, shuncha pastdan madad izlash bu daf'a hazrat oliylarining ayni mo'ljali bo'lsa, ajab emas. Ulug' kishilarning boshlari yiroqdan nazarga tushadi, kardinalning esa ko'zlari ittik.

— Xo'sh, mayli, — dedi Portos, — attor bilan gapni biz joyga qo'yavering, faqat bahosi durust bo'lsin.

— Buning hojati yo'q, — dedi d'Artanyan. — Nazarimda, haqini u bermagan taqdirda boshqalar yaxshilab to'lab qo'yadilar.

Shu choq zinada shoshilinch qadamlar eshitildi, eshik taraqlab ochilib, og'aynilar kengashayotgan xonaga sho'rpushana attor otilib kirdi.

— Janoblar, — deya faryod qildi u. — Avliyolar haqi meni qutqaring! Pastda to'rt soldat turibdi, ular meni qamoqqa olgani kelishgan. Meni qutqaringlar! Qutqaringlar!

Portos bilan Aramis o'rnidan turib ketishdi.

— Bir zumgina sabr qiling! — ularga yarim yalang'och qilichlarni qiniga qayta solib qo'yishni ishora qilib, xitob qildi d'Artanyan. — Bu yerda jasorat emas, ehtiyotkorlik darkor.

— Axir yo'l qo'yishimiz... — e'tiroz bildirdi Portos.

— D'Artanyanni o'z ixtiyoriga qo'ying, — dedi Atos. — Sizlarga takror aytaman: u hammamizdan aqlli. Men, zo'r kelsa, unga itoat qilajagimni ma'lum qilaman. Bilganingni qil, d'Artanyan.

Shu daqiqa dahliz eshigida to'rt soldat paydo bo'ldi. Lekin, qilichlarini taqqan to'rt mushketyorni ko'rib, undan nari yurishga yuraklari dov bermay, to'xtab qoldilar.

— Kiravering, janoblar, kiravering! — qichqirdi ularga d'Artanyan. — Bu yerda sizlar menikidasiz,

biz hammamiz esa qirol va janob kardinalning sodiq chokarlarimiz.

— Unday bo'lsa, olgan buyruqlarni ado etishimizga to'sqinlik qilmassizlar, muhtaram janoblar? — so'radi ulardan biri, aftidan otryad sarkori bo'lsa kerak.

— Aksincha, janoblar, agar zarurati chiqib qolsa, sizlarga hatto, qarashishga tayyormiz.

— Nimalar deyapti bu o'zi? — to'ng'illadi Portos.

— Sen ovsarsan, — shivirladi Atos, — jim bo'li!

— Lekin, siz menga va'da berib edingiz axir... — tovushi zo'rg'a chiqib, ming'irladi bechora attor.

— Biz sizni faqat erkinlikda qolib, xalos qilishimiz mumkin, — deb shivirladi unga d'Artanyan, — mabodo sizga yon bosishga urinsak, hammamizni sizga qo'shib qamoqqa olib ketishadi.

— Lekin, nazarimda...

— Marhamat, janoblar, marhamat, — baland ovoz bilan gapirdi d'Artanyan. — Bu kishini himoya qilishga hech qanday asoslarim yo'q. Men uni bugun birinchi bor ko'rdim, yana qanaqangi sharoitda deng... sizlarga o'zi aytib beradi: u mendan ijara haqini qistagani kelibdi! Gapim to'g'rimi, janob Bonasye! Javob bering.

— To'ppa-to'g'ri, — g'o'ldiradi attor. — Lekin, janob mushketyor aytmadilarki...

— Na men haqimda, na do'stlarim haqida, na xususan qirolicha haqida og'iz ochmang, yo'qsa, hammani xarob qilasiz! — deb shivirladi d'Artanyan. — Harakat qiling, janoblar, harakat qiling! Bu kishini olib keting.

Shundan keyin d'Artanyan tamom gangib qolgan attorni itarib, soqchilarning qo'llariga solib qo'ydi.

— Siz beodob ekansiz, azizim. Pul qistagani kela-siz... mendan-a, mushketyordan! Qamoqqa! Sizlarga takror aytaman, janoblar, uni qamoqqa olib keting-da, qamoqda mumkin qadar ko'proq qulflab turing, toki, men to'lovga pul to'plagan ulguray.

Mirshablar tashakkur so'zlarini quyuq aytib, qurbonni olib ketishdi.

D'Artanyan sarkorning yelkasiga qo'qqis shap etib urganda, ular allaqachon zinadan tusha boshlagan edilar.

— Men sizning salomatligingiz uchun, siz esa mening sog'lig'im uchun bir ichsalmikin? — ikki qadahni janob Bonasyedan olingan Bojansi sharobi bilan to'lata turib, taklif qildi u.

— Menga ortiqcha marhamat bo'lib ketadi, — to'ng'illadi mirshablarning sarkori. — Juda minnatdorman.

— Demak, salomatligingiz uchun, janob... ismu sharifingiz nima?

— Buarenar.

— Janob Buarenar!

— Sizniki uchun, muhtaram afandi! Hurmatli nomingiz nima, so'rashga ijozat bergaysiz endi?

— D'Artanyan.

— Salomatligingiz uchun, janob d'Artanyan!

— Eng asosiysi esa — mana, kimning salomatligi uchun! — go'yo zavqi jo'shib qichqirdi d'Artanyan. — Qirol va kardinal salomatligi uchun!

Sharob yomon bo'lganda mirshablar sarkori ehtimol, d'Artanyanning samimiyligidan shubha qilgan bo'lardi, lekin, sharob yaxshi edi, u ham ishona qoldi.

— Qanday qabohat qildingiz bu yerda? — mirshablarning sarkori qo'l ostidagi kishilarning izidan yiroqlashib, to'rt og'ayni yolg'iz qolishgandan so'ng dedi Portos. — Uyalmaysizmi! To'rt boshliq mushketyor ulardan madad so'ragan bechorani qamoqqa olinishiga yo'l qo'yib o'tirsa! Dvoryan izquvar bilan ichsa!

— Portos, — dedi Aramis, — Atos senga ovsarsan deb aytdi, mening ham shunga qo'shilishimga to'g'ri kelyapti... D'Artanyan, sen ulug' insonsan, janob de Trevilning o'rnini olganingda men sendan valine'matlik qilishingni va monastirga nozir bo'lishimga yordam berishingni tavallo qilaman.

— Hech narsaga aqlim yetmay qoldi! — xitob qildi Portos. — Sizlar d'Artanyanning qilg'ini ma'qullayapsizlarmi?

— Bo'lmasam-chi, azbaroyi shifo! — dedi Aramis. — U qilgan narsani nafaqat ma'qullayman, balki tabriklayman ham.

— Endi esa janoblar, — o'z xulqini Portosga izohlab berishga harakat ham qilmasdan so'zladi d'Artanyan, — bir kishi hamma uchun va hamma bir kishi uchun — shu damdan e'tiboran bu bizning shiorimiz, to'g'rimi?

— Lekin... — so'zlamog'chi bo'ldi Portos.

— Qo'lingni cho'z-da, qasamyod qil! — bir ovozdan xitob qilishdi Aramis bilan Atos.

Ularning harakatidan esi og'ib, lekin, har holda, o'zicha allanimalarni ming'irlab, Portos qo'lini cho'zdi va to'rtovlon jo'r bo'lib, d'Artanyan aytgan so'zlarni aytishdi.

— Hamma bir kishi uchun, bir kishi hamma uchun!

— Juda yaxshi. Endi har birimiz o'z uyimizga jo'nasak, — go'yo umr bo'yi buyruq berib yurganday dedi d'Artanyan. — Va ehtiyot bo'linglar, zero, shu daqiqadan biz kardinal bilan kurash boshladik.

X

O'n yettinchi asrdagi qopqon

Qopqon aslo bizning kunlar ixtirosi emas. Jamiyat mirshablarni kashf etgan bo'lsa, mirshablar qopqonni o'ylab topishgan.

Kitobxonlarimiz Parij mirshablarining maxsus tiliga hali ko'nikmagani va o'n besh yildan ortiq yozuvchilik ishimiz asnosida bu iborani shu narsaga tatbiqan birinchi bor qo'llayotganimizni e'tiborga olib, gap nima xususida ketayotganini izohlab berishga urinib ko'ramiz.

Biror uyda, qay biridaligining farqi yo'q, jinoyatda shubha qilingan odam qamoqqa olinsa, uning qamalgani sir tutiladi. Uyning birinchi xonasida to'rt yoki besh mirshabdan iborat pistirma qo'yiladi, eshikni kimki taqillatsa, ochishadi-da, ketidan yopib, kelgan kishini hibsga olishadi. Shu yo'sinda ikki-uch

kun ichida o'sha uyning doimiy mehmonlari qamalib qolishadi.

Mana qopqon nima.

Janob Bonasyening uyida aynan shunday qopqon qo'yildi, u yerga kimki oralasa, o'shani kardinalning odamlari tutib tergayverdilar. Ikkinchi qavatdagi d'Artanyan egallagan bo'lmaning maxsus yo'li bo'lgani sababli uning mehmonlari hech qanday dilsiyohlikka yo'liqmasdilar.

Darvoqe, unikiga uch do'sti kelardi, xolos. Ular uchalasi ham har qaysi o'z holicha qidiruv ishlari bilan andarmon yurar, lekin hali hech nima topmagan, hech nimaning daragini bilmagan edi. Atos, hatto, janob de Trevilga bir-ikkita savol berishga qaror qildi, mashhur mushketyorning kamsuxan fe'lini nazarga olganda bu narsa kapitanni o'ta hayratga soldi. Lekin o'zi o'sha kardinalni, qirol va qirolichani so'nggi daf'a uchratgan kuni kardinal besaramjon, qirol allanarsadan ko'ngli g'ash, qirolicha esa yo tunni bedor o'tkazgan, yo yig'lagan kabi ko'zlari qizarib yurganidan bo'lak hech narsadan xabari yo'q edi. So'nggi hol uni hayron qoldirmagan: qirolicha turmush qurgandan beri tez-tez tunqotib chiqar va ko'p ko'zyoshi to'kar edi.

Janob de Trevil har ehtimolga qarshi Atosga uning qirolga, xususan, qirolichaga sadoqat bilan xizmat qilmog'i zarurligini tayinlagan bo'ldi va bu istakni do'stlariga ham yetkazishni iltimos qildi.

D'Artanyanga kelsak, u uyda o'tirib qoldi. O'z xonasini u kuzatuv nuqtasiga aylantirdi. Kimki kelib qopqonga tushsa, u hammasini derazadan ko'rib turardi. So'ngra parketni ko'chirib, tergov o'tayotgan quyi xonani faqatgina ship ajratgan holda, u izquvar va ma'yub¹ o'rtasidagi hamma gapni eshitish imkoniga ega bo'lardi. Tutqinlarni oldin sinchiklab tintib chiqilgach, so'roqlar nuqul deyarli quyidagi gaplarga borib taqalardi:

— Bonasye xonim eriga yoki bo'lak shaxsga biror narsa eltib berishni topshirganmidi?

¹ M a'y u b — ayblanuvchi.

— Janob, Bonasye rafiqasi yoki bo'lak shaxsga biror narsa eltib berishni topshirganmidi?

— Sizga ular biror maxfiy gapni og'zaki ravishda aytishganmidi?

«Mabodo ularga biror gap ma'lum bo'lganda, — ko'nglidan o'tkazdi d'Artanyan, — ular bu xil narsalarni surishtirib o'tirishmasdi. Endi savol. Ular o'zi nimaning tagiga yetmoqchi? Turgan gap. Bekingem Parijda turibdimi, yo'qmi, u qirolicha-ning visoliga yetdimi yoki endi yetadimi?»

D'Artanyan ehtimoldan xoli bo'lmagan shu taxminda to'xtaldi.

Qopqon esa hozircha muttasil harakat qilar, d'Artanyanning diqqati ham susaymasdi.

Sho'rlik Bonasye hibsga olingach, kelasi kuni kechqurun, janob de Trevilning huzuriga ravona bo'lgan Atos chiqib ketgandan keyin, soat endi to'qqizga zang urib, hali o'rin to'shamagan Planshe shu ishga kirishmoqqa taraddudlanib turganda al-lakim ko'cha eshigini qoqdi. Eshik darhol ochildi-yu, so'ngra yopilib qoldi: kimdir qopqonga tushdi.

D'Artanyan pol ko'chirilgan joyga tashlanib, uza-la tushib yotdi-da, bor diqqatini to'plab, quloq soldi.

Tez orada dod-faryod, so'ngra, aftidan, bo'g'ish-ga urinilgan nolalar eshitildi. So'roqdan nom-nishon ham yo'q edi.

«Iblis! — o'yladi d'Artanyan. — Nazarimda, bu ayol kishi: uni tintishyapti, u qarshilik qilyapti... Ular zo'ravonlik qilishyapti... Ablahlar!»

Pastda kechayotgan hodisalarga aralashib qol-maslik uchun d'Artanyanning bor irodasini qo'lga olishiga to'g'ri keldi.

— Janoblar, men bu uyning bekasiman, deyap-man-ku sizlarga, men Bonasye xonimman, qirolicha-ga xizmat qilaman, deyapman-ku sizlarga! — qirqi-rardi sho'rlik ayol.

— Bonasye xonim! — shivirladi d'Artanyan. — Nahotki omadim kelib, hamma qidirayotgan narsani topgan bo'lsam!

— Biz xuddi sizni kutib turgan edik! — deb javob berdilar unga.

Tovush tobora bo'g'ilib borardi. Allaqanday to's-to'polon ko'tarildi.

Ayol kishi to'rt nafar erkak kishiga qanday qarshilik ko'rsata olsa, ayol shunday qarshilik qilmoqda edi.

— Qo'yib yuboring meni, qo'yib... — eshitildi yana ayolning tovushi. Bu so'nggi aniq tovushlar edi.

— Ular og'ziga so'liq tiqishyapti, uni hozir olib ketishadi! — prujinada o'tirgan singari sapchib turib, xitob qildi d'Artanyan. — Qilichni!.. Ha, o'zimda ekan... Planshe!

— Labbay?

— Atos, Portos va Aramislarga chop. Uchalasidan birini topishing aniq, ehtimol, uchovi ham allaqachon uyiga qaytgandir. Qurolini ham ola kelishsin, shoshilishsin, bu yoqqa chopishsin... Uh, esim qursin. Atos de Trevilnikida-ku.

— Lekin, o'zingiz qayoqqa, o'zingiz qayoqqa axir, taqsir?

— Men derazadan pastga tushaman! — qichqirdi d'Artanyan. — Shunda tezroq bo'ladi. Sen esang parketdagi teshikni to'g'rila, polni supurib qo'y, eshikdan chiqib, men buyurgan joyga chop.

— O, taqsir, taqsir, yiqilib mayib bo'lasiz! — qichqirib yubordi Planshe.

— Jim bo'l, eshak! — deb hayqirdi d'Artanyan.

Shundan keyin u qo'llari bilan deraza tokchasini mahkam tutib, baxtiga uncha baland bo'lmagan ikkinchi qavatdan sakrab tushdi, hatto, lat ham yemadi.

Shu zahoti u ko'cha eshigiga yaqinlashdi-yu, eshikni asta qoqib, shivirladi:

— Hozir qopqonga ilinaman, shunday sichqonga tegishga jur'at qiladigan mushuklar holiga voy!

Bolg'acha eshikka urilmasdanoq, ichkaridagi to's-to'polon tindi. Qadamlar tovushi eshitildi, eshik ochildi-da, d'Artanyan qilichini yalang'ochlaganicha janob Bonasyening uyiga bostirib kirdi, aftidan, prujina qo'ndirilgan eshik uning ortidan o'zi yopilib qoldi.

Shunda bu mash'um uydagi boshqa kishilar hamda yaqin-oradagi qo'ni-qo'shnilar dod-faryodlari, dupur-dupur tovushlari, qilichlarning jarangi-yu

surilayotgan uy anjomlarining taqir-tuqurini eshitishdi. Hayal o'tgach, to's-to'polondan bezovta bo'lgan va nima gapligini bilmoq uchun derazadan boshini chiqarganlarning hammasi eshik yana ochilib, undan qora libos kiygan to'rt kishi hurkitilgan qarg'alarga monand qanotlaridan yulingan patlari, boshqacha qilib aytganda — ust-boshining qiyqimlari bilan ridolarining parchalarini pol va burchak-burchakda qoldirib, chopib emas, otilib chiqqanlarini ko'rishlari mumkin bo'ldi.

Shuni aytish lozimki, d'Artanyanga g'alaba bir muncha oson nasib bo'ldi, chunki, izquvarlardan faqat bittasi qurollangan ekan, u ham bo'lsa, o'zini xo'jako'rsinga mudofaa qilib turdi. Rost, qolganlari yosh yigitga stul, kursi, hatto, tuvaklarni irg'itib gangitishga urindilar. Lekin, gaskonlik yigit qilichini bir-ikki sirpashi ularning qutini uchirib yubordi. Ularga uzil-kesil zarba berib, jang maydonining hokimi bo'lish uchun d'Artanyanga o'n daqiqa kifoya qildi.

O'sha muttasil qo'zg'alon va qurolli to'qnashuvlar zamoniga mansub, parijsliklarga xos sovuqqonlik bilan derazalarini ochgan qo'ni-qo'shnilar qora libosli to'rt kishi qochib ketgani hamon ularni yana yopib oldilar. Hozircha hamma narsa barham topganiga ularning fahmi yetgan edi.

Bundan tashqari, vaqt xuftonga borib qolgan o'sha mahallarda, xuddi hozirgi singari, Lyuksemburg saroyiga tutash dahada erta yotilardi.

D'Artanyan Bonasye xonim bilan yolg'iz qolgach, unga o'girildi. Sho'rlik ayol deyarli behush holatda kresloda yotardi. D'Artanyan unga tez razm solib chiqdi.

Bu yigirma besh yoki yigirma olti yoshlar chamasidagi sumbul soch, moviyko'z, burni sal-pal puchuq, tishlari injuday dilbar juvon edi. Uning simbar badani opal misoli pushti tovlanib turardi. Biroq, uni kibor doiraga mansub ayol degan xayolga eltuvchi fazilatlar shu bilan tugardi. Qo'llari oppoq bo'lsa-da, bichimi dag'alroq edi. Oyoqlari ham oliy nasabdan darak bermasdi. Yaxshiyamki, bu xil

ikir-chikirlar d'Artanyanni o'sal qilishga hali ojiz edi.

Bonasye xonimni ko'zdan kechirgan ko'yi, aytib o'tganimizdek, nazarini oyoqchalarida to'xtatgach, yotgan batist ro'molchaga ko'zi tushib, uni yerdan oldi. Ro'molchaning burchida sal bo'lmasa Aramis bilan bir-birini bo'g'izlab qo'yishiga sabab bo'layozgan ro'molchada u bir qur ko'rgan gerb yaqqol ajralib turardi. O'sha paytdan beri gerblik ro'mollarga d'Artanyanning ko'ngli chopmasdi. Shuning uchun u indamay olgan ro'molchani Bonasye xonimning cho'ntagiga qaytarib solib qo'ydi. Shu payt juvon hushiga keldi. Ko'zlarini ochib va qo'rqa-pisa tevaragiga alanglab, u xonaning bo'm-bo'shligi va xaloskori bilan o'zi yolg'iz ekanini ko'rdi. U daf'atan jilmayib unga qo'llarini uzatdi. Bonasye xonimning tabassumidan joziba yog'ilardi.

— Voy, taqsir, — deya so'zladi u, — siz meni xalos etdingiz. Sizga tashakkur aytishga ruxsat eting.

— Xonim, — javob berdi d'Artanyan, — mening o'rnimda bo'lsa, har qanday dvoryan ham shunday qilgan bo'lardi. Shuning uchun mendan hech qanday tashakkur qarzingiz yo'q.

— Oh, yo'q, yo'q, oqibatli bo'lish qo'limdan kelishini sizga isbotlayman, deb umid qilaman. Biroq, men dastlab qaroqchilar deb gumon qilgan bu odamlarga nima darkor edi, keyin nega bu yerda janob Bonasye yo'q?

— Bu odamlar qaroqchilardan beshbadtar xavfliroq, xonim. Bular janob kardinalning odamlari. Sizning eringiz janob Bonasyega kelsak, u shu sababdan bu yerda yo'qki, uni kecha hibsga olib, Bastiliyaga yetaklab ketishdi.

— Erim Bastiliyadami? — xitob qildi Bonasye xonim. — U nima qilib qo'ydiykin-a? Axir u pokdomonlikning o'zi-ku!

Juvonning hamon qo'rquv changalidagi yuziga tabassumga o'xshash bir narsa qo'nib o'tdi.

— Nima qildi deysizmi? — dedi d'Artanyan. — Nazarimda, uning birdan-bir jinoyati shundan ibo-

ratki, u sizning eringiz bo'lishdek baxtga, ham baxtsizlikka bir yo'la molikdir.

— Lekin, demak, sizning xabaringiz bor ekan-da, taqsir...

— Sizning o'g'irlanganingizdan xabarim bor.

— Lekin, kim, kim tomonidan? Bunisi sizga ma'lummi? O, agar bilsangiz, menga ayting?

— Qirq-qirq besh yoshlardagi qorasoch, bug'doy-rang, chap chakkasida chandig'i bor kishi...

— To'g'ri, to'g'ri! Uning ismichi?

— Ismimi?.. Ana shunisini bilmayman-da.

— Erim-chi, meni olib qochishganini bilarmidi?

— U buni o'g'ringiz o'zi yozgan maktubdan bildi.

— Bu o'g'rilikning sababini-chi, — xijolat chekib so'radi Bonasye xonim, — u payqadimikin?

— Nazarimda, u bunga siyosat aralashgan, deb gumon qilayotgan edi.

— Boshda men shubhalangan edim, lekin, hozir men ham shu fikrdaman. Demak, bu soddadil janob Bonasye mendan bir nafas ham gumon qilmapti-da.

— O, bir nafas ham! Sizning farosatingiz va sizning muhabbatingizdan uning boshi osmonda edi.

Tabassum bu ko'hlikkina juvonning haqiq lablariga, pushti dudoqlariga yana bir bor bilinar-bilinmas sirpanib o'tdi.

— Lekin, o'zingiz-chi, qochishni qanday epladingiz? — o'smoqchilashda davom etardi d'Artanyan.

— Men yolg'iz qolgan paytimdan foydalanib qoldim, o'g'irlanishim sabablari menga bugun ertalab ayon bo'lgani uchun men ro'yjolar yordamida derazadan tushdim. Erim uyda deb o'ylab, shu yerga chopib keldim.

— Undan panoh qidiribmi?

— Voy, yo'g'-e! Mening qimmatli boyaqish erim! Meni himoya qilish uning qo'lidan kelmasligini bilardim. Lekin, men uni ogohlantirib qo'ymoqchi bo'ldim, chunki, bizga uning boshqa yo'sinda nafi tegishi mumkin edi.

— Nima to'g'risida?

— Yo'q, bu endi mening sirim! Uni sizga ocholmayman.

— Aytgandek, — dedi d'Artanyan, — afv etasiz, xonim, men, garchi gvardiyachi bo'lsam ham sizni ehtiyot bo'lishga noiloj da'vat etaman: nazarimda, sirasror aytishga bu joy noboproq. Men quvgan izquvarlar madad qo'shib, qaytib kelishadi. Agar ustimizga kelib qolishsa, halok bo'lamiz. Rost, men uch og'ayninga xabar berish uchun odam yubordim, lekin, ularni uyidan topishdimi-yo'qmi, kim biladi deysiz.

— Ha, ha, siz haqsiz! — qo'rqib xitob qildi Bonasye xonim. — Qochaylik, tezroq pana bo'laylik bu yerdan!

Shu so'zlar bilan u d'Artanyanni qo'ltiqlab, eshik sari sudradi.

— Lekin, qayoqqa qochamiz — Beixtiyor so'radi d'Artanyan. — Qayoqqa pana bo'lamiz!

— Avvalo shu uydan nariroqqa! Keyin ko'ramiz.

Hatto, eshikni ham yopib qo'ymasdan uydan chiqib, ular Go'rkovlar ko'chasidan yugurib ketishdi. Qirol O'riga burilib, faqat Sen-Syulpis maydoni chekkasida to'xtadilar.

— Endi nima qilamiz? — so'radi d'Artanyan. — Sizni qayoqqa kuzatib qo'yay?

— Rosti, nima javob berishimga hayronman, — dedi Bonasye xonim. — Men erim orqali janob de La Portni chaqirtirmoqchi va undan so'nggi uch kunda nimalar kechdi, u erda ko'rinishim xavflimi-yo'qmi, bilib olmoqchi edim.

— Lekin, men borishim va janob de La Portni chaqirib berishim mmkin-ku, axir, — dedi d'Artanyan.

— Albatta. Lekin, balo shundaki, janob Bonasyeni Luvrda tanishardi, uni o'tkazib yuborgan bo'lardilar, sizni esa tanishmaydi, eshiklar siz uchun berk bo'ladi.

— Bu hech gap emas! — e'tiroz qildi d'Artanyan. — Luvr darvozalarining birortasida sizga sodiq darbon borligi aniq, u parolni eshitib...

Bonasye xonim yosh yigitga sinchiklab razm soldi.

— Mabodo o'sha parolni sizga aytsam, — shivirladi u. — istifoda qilib bo'lgan zahoti uni unutib yuborasizmi?

— Chin so'zim, dvoryan so'zim! — shak-shubha qoldirmaydigan bir tarzda dedi d'Artanyan.

— Yaxshi. Men sizga ishonaman. Siz juda yaxshi yigit ko'rinasiz. Iqbolingiz sadoqatingizga bog'liq bo'lsa, ajab emas.

— Men va'dalar talab qilayotganim yo'q, qirolga xizmat qilish, qirolichaga manzur bo'lish uchun qurbim yetgan hamma ishni halol ado etaman, — dedi d'Artanyan. — Meni bir do'st bilib, ixtiyorimni olavering.

— Lekin, bu orada meni qayerga yashirasiz?

— Biror odamingiz yo'qmi, janob de La Port sizni yo'qlab, o'sha kishiga uchrasa.

— Yo'q, bu ishni hech kimga bildirgim yo'q.

— Menga qarang, — dedi d'Artanyan. — Biz Atosning uyi yonidamiz... Ha, to'g'ri.

— Atos deganingiz kim?

— Do'stlarimdan biri.

— U uyida bo'lsa-yu, meni ko'rib qolsa-chi?

— U uyida yo'q, sizni uyga kirgizib, kalitni o'zim bilan olib ketaman.

— Qaytib kelib qolsa-chi?

— Qaytib kelmaydi. Zo'r kelsa, mening bir ayolni boshlab kelganimni, o'sha ayol uyidagiligini unga aytishar.

— Lekin, bu narsa mening obro'yimni to'kish mumkin, shunga aqlingiz yetadimi o'zi?

— Sizning nima ishingiz bor? U yerda sizni hech kim tanimaydi. Buning ustiga biz shunday ahvoldamizki, odob-podob deb o'tirmasak bo'ladi.

— Yaxshi do'stingiznikiga yuraqoling. U qayerda turadi?

— Feru ko'chasida, shu yerdan ikki qadam narida.

— Ketdik.

Ular shu tomonga yugurib ketishdi. Xuddi d'Artanyan o'ylaganidek, Atos uyida yo'q edi. D'Artanyan Atosning do'sti sifatida o'ziga e'tirozsiz berilguvchi kalitni olib, zinadan chiqdi-da, Bonasye xonimni biz yuqorida tavsif etgan shinam uyga kirgizdi.

— O'z uyingizday bermalol o'tiring, — dedi u. —

To'xtang: eshikni ichidan qulflab oling va uch marta taqillatmaguncha hech kimga ochmang... Mana bunday. — U ikki marta sirasiga xiyla qattiq, uchinchi marta pauzadan keyin sustroq qilib, uch marta taqillatdi.

— Yaxshi, — dedi Bonasye xonim. — Endi yo'l-yo'riq berish navbati meniki.

— Qulog'im sizda.

— Luvrga boring va Eshel ko'chasiga qaragan darvozani taqillating. Jermenni so'rang.

— Yaxshi, Keyin-chi?

— U nima ishingiz bor, deb so'raydi, siz javob o'ringa: Tur va Bryussel degan ikki so'zni ayting. O'shanda u amringizni bajo keltiradi.

— Men unga nimani buyuraman?

— Qirolichaning mahrami janob de La Portni chaqirib berishini.

— U chaqirib bersa va janob de La Port chiqsachi?

— Siz uni huzurimga yuborasiz.

— Juda soz. Lekin, sizni yana qachon va qayerda ko'raman?

— Men bilan juda uchrashgingiz bormi?

— Albatta!

— Unda bu to'g'rida g'am yeyishni menga qo'yib bering-u, xotiringiz jam bo'lsin.

— So'zingizga ishonaman.

— Ko'nglingiz to'q bo'lsin.

D'Artanyan Bonasye xonimga uning kichkina jussasini qamrab olishga qodir eng shaydoyi nazar tashlab, ta'zim qildi va zinadan tusha turib, orqasidan eshik yopilgani va kalit qulfda ikki marta aylangani eshitdi. Zum o'tmay, u Luvrga yetdi. Darvozaga Eshel ko'chasi tomondan yaqinlashgan payti soat o'nga zang urgani qulog'iga chalindi. Biz hozirgina tavsif etgan voqealarning hammasi atigi yarim soat ichida yalt etib o'tib ketdi.

Hammasi xuddi Bonasye xonim aytganday sodir bo'ldi. Parolni eshitgach, Jermen ta'zim qildi. O'n minut o'tar-o'tmas La Port darbon xonasida hozir bo'ldi. D'Artanyan hammasini ikki og'iz qilib so'zlab

berdi va Bonasye xonimning qayerdaligini ma'lum qildi. La Port adresni ikki marta takrorlab, yo'lak tomonga shoshildi. Lekin, ikki qadam ham bosmasdan u qo'qqis iziga qaytdi.

— Yigitcha, — dedi u d'Artanyanga yuzlanib, — bir maslahat berishga ruxsat eting.

— Xo'sh, qanday?

— Yuz bergan narsalar sizni tashvishga solib qo'yishi mumkin.

— Shunday deng?

— Ha. Soati orqada qolib yuradigan do'stingiz yo'qmi?

— Xo'sh, u yog'i nima?

— Keyinchalik sizni soat to'qqiz yarimda menikida edi, deb guvohlik bera olsin uchun undan bir xabar oling. Yuristlar buni alibi deyishadi.

D'Artanyan maslahatni mulohazali deb topib janob de Trevilnikiga g'izillab ketdi. Lekin, hami-sha gavjum mehmonxonaga kirib o'tirmasdan u kabinetga o'tishga ruxsat so'radi. D'Artanyan bu yerda tez-tez kelib turguvchi edi, shuning uchun uning iltimosini darhol qondirdilar, mulozim yosh hamyurti allaqanday muhim narsani ma'lum qilish istagida qabul etilishini o'tinib so'raganini javob de Trevilga yetkazish uchun ketdi. Besh daqiqadan so'ng janob de Trevil kabinetga o'tib bo'lgan edi. U d'Artanyandan o'zining unga nima nafi tegishi hamda uning buncha bemahal tashrifining boisini so'radi.

— Afv etgaysiz, taqsir! — dedi yolg'iz qolgan daqiqalardan foydalanib, soatni chorak soat orqaga surib qo'ygan d'Artanyan. — Men soat to'qqizdan yigirma besh daqiqa o'tganda siznikiga qadam ranjida qilish uchun hali bemahal emas, deb o'ylabman.

— To'qqizdan yigirma besh daqiqa o'tdi deng? — devor soatga o'girilib, xitob qildi janob de Trevil. — Yo'g'-e, bo'lishi mumkin emas!

— O'zingiz bir qarab ko'ring, — dedi d'Artanyan, — amin bo'lasiz.

— Ha, to'g'ri, — dedi de Trevil. — Men kechroq deb ishonib edim. Lekin, menda nima ishingiz bor?

Shunda d'Artanyan qirolicha xususida tarqoq hikoya qilishga tutindi. Uning ahvoli borasidagi tashvishlarini baham ko'rdi, kardinalning Bekingemga qarshi qaratilgan rejalariga oid eshitgan gaplarini ma'lum qildi. Uning nutqi shuncha ishonch, shuncha xotirjamlik bilan sug'orilgan ediki, de Trevilning unga ishonmasdan iloji yo'q edi, ustiga-ustak uning o'zi ham kardinal, qirol va qirolichalarning munosabatlarida, aytib o'tganimizdek, allaqanday yangi bir narsani payqagan edi.

Soat o'nga zang urganda d'Artanyan yetkazgan ma'lumotlari uchun unga minnatdorchilik bildirgan hamda qirol bilan qirolichaga hamisha jon-dili bilan xizmat qilaverishini nasihat qilib, mehmonxonaga qaytib kirgan janob de Trevil bilan xo'shlashdi.

Zinadan tushib bo'lib, d'Artanyan birdan asoni unutib qoldirganini esladi. Shuning uchun u jadal iziga qaytib, kabinetga kirdi-yu, shu zahoti soatning milini — uning orqada qolayotganini kelasi tong hech kim sezib qolmasligi uchun birpasda joyiga surib qo'ydi. Endi uning alibisini aniqlab berguvchi guvohi borligiga komil ishonch bilan u pastga tushib, ko'chaga chiqdi.

XI

Fitna boshlanmoqda

Janob de Trevilning huzuridan chiqib, d'Artanyan xayolga cho'mgancha uyiga qaytish uchun eng olis yo'lni tanladi.

O'z yo'lidan shunchalar og'ib, yulduzlarga termulib va dam jilmayib, dam xo'rsinib, gaskonlik yigit nimalarni o'yladi ekan?

U Bonasye xonimni o'ylardi. Shogird — mushketyorga bu juvon sal bo'lmasa ma'shuqalik omoli bo'lib ko'rinardi. Ko'hlikkina, turgan-bitgani sirdan iborat bo'lgani, qariyb hamma saroy fitnalaridan voqifligi dilbar chehrasiga alohida tashvish soyasi tashlab turgani holda u unchalik dimog'dor ko'rinmasdi, bu narsa g'o'r oshiq nazarida ayol kishiga

mislsiz joziba baxsh etardi. Bundan tashqari, d'Artanyan uni tintishga va ehtimol qiynoqqa solishga shaylanib turgan azroillar changalidan yulib oldi, bu unutilmas yaxshiligi unda nozikroq bir narsaga aylanishi oson bo'lgan minnatdorchilik tuyg'usini uyg'otdi.

D'Artanyanning tasavvurida allaqachon — orzularning xayol qanotida uchishini qarang — yosh juvon yuborgan odam unga yaqinlashib, kutilajak visoldan darak beruvchi nomani topshirar, siyloviga esa oltin zanjir yoki olmos ko'zli uzuk hadya qilardi. U zamonning yigitlari o'z qirolidan tortinmasdan hadyalar olishini biz aytib o'tgan edik. Axloq talablari past o'sha mahallar ular ma'shuqalari bilan ham oriyat talashib o'tirmasdilar. Ularning xonimlari deyarli hamma vaqt go'yo beqaror tuyg'ularini o'z tortiqlarining sobit puxtaligi bilan bog'lab qo'ymoqchiday, esdalik uchun qimmatbaho va noyob sovg'alar qoldirishardi.

U zamonlar ayol kishining yordami bilan o'zlari-ga yo'l ochishdan or qilmasdilar. Faqatgina go'zal bo'lganlar o'z husnlarini tortiq qilardilar, «eng sohibjamol qiz o'zida borini bera oladi, xolos» degan maqol shundan tarqalgan bo'lsa, ajab emas. Badavlatlari esa pullarining bir qismini berib yuborishardi. O'sha sersarguzasht zamon qahramonlarining egarlariga ma'shuqalari bog'lab qo'ygan sila yoki liq to'la hamyonlari bo'lmagan taqdirda na mansablarga, na jang maydonidagi g'alabalarga erishishi dargumon bir talay nomlarni aytib o'tish mumkin.

D'Artanyan faqir edi. Uch mushketyor do'stlari unga singdirgan xiyla badaxloq nasihatlar quyuni uning qishloqcha jur'atsizligini — bu nozik gul, bu shaftoli tukini — birpasda asar ham qoldirmay uchirib ketdi. O'z zamonining g'aroyib taomillariga bo'yin egib, d'Artanyan o'zini Parijda qariyb Flandriyada yurgan singari, istilo qilingan shaharda singari his qilardi: u yoqda — ispanlar, bu yoqda — ayollar. Unda ham, bunda ham kurashish lozim. Dushman mavjud, to'lanishi lozim xiroj bor edi.

Har holda, hozir d'Artanyanni ancha yuksak va beminnatroq tuyg'u idora qilayotganini aytmog'imiz zarur. Rost, attor unga badavlat ekanini aytgandi. Janob Bonasye singari go'l urning hamyonini rafi-qasi boshqarishi juda ehtimolligiga d'Artanyanning fahmi yetishi qiyin emasdi. Lekin, bularning ham-masi Bonasye xonimni ko'rgan zamon lov etib alanga olgan hissiyotlariga ta'sir etmadi, qalbida kurtak yozgan muhabbat qariyb mutlaq ta'madan xoli edi. Biz qariyb deyapmiz, negaki, go'zal, dilkash, burro yosh juvon, buning ustiga badavlat ham bo'lsa, bu xususidagi xayol ehtirosga xalal bermaydi, hatto, aksincha — uni kuchaytiradi.

Davlatmandlik bir talay kibor ikir-chikirlar bilan vobastaki, ular husnga, uzukka ko'z solganday mos tushadi. Nafis, oppoq rangidan ko'z qamashtirguvchi paypoq, to'r yoqa, bejirim kavushcha, sochga taqil-gan chiroyli tasma badbashara ayolni xushro'y qilol-maydi, lekin, xushro'yining jamolini ochib yubo-radi, qo'llar haqida gapirib o'tirmasa ham bo'ladi, chunki, ular bu narsalarning hammasidan foyda qiladi. Ayol qo'llari go'zalligini yo'qotmasligi uchun bekorch bo'lishi lozim.

Bundan tashqari, d'Artanyan — uning mablag'-lari holatini kitobxondan yashirmadik — d'Artanyan lak ming pulga ega emasdi. To'g'ri, u bir kun kelib, shunday bo'lishini orzu qilardi. Lekin, bu xushtabad-dul uchun uning o'zi tayin qilgan muddat ancha yiroq edi. Hozircha esa, sevgili ayolning, bu zaifa mavjudotlarning bor quvonchini tashkil qilguvchi ming-minglab mayda-chuyda narsalarga zorligini ko'rib turib, unga shu son ming mayda-chuydalarni taqdim etish imkoniga ega bo'lmaslik — ne dahshat! Agar ayol badavlat-u, oshig'i faqir bo'lsa, u taqdim qilolmagan narsalarni loaqal ayolning o'zi xarid qi-lishi mmkin. Garchand, bu arzimas narsalarni u odatda erining puliga xarid qilsa-da, juda nodir hollarda uning qadriga yetiladi.

D'Artanyan nazokatli mahbub bo'lishga hozirla-nar ekan, g'oyat sadoqatli do'stligicha qolgandi. Latofatli Bonasye xonimga butkul maftun bo'lgani

holda u do'stlarini xotiridan chiqarmasdi. U ayol Atos, Portos va Aramislarni ergashtirib, Sen-Deni chimzorida yoki Sen-Jermen yarmarkasida birga sayr qilishga yarashiqli edi, d'Artanyanning ularning oldida o'z g'alabasi bilan bir maqtanib qo'ygisi ham bor edi. Uzoq sayrdan keyin ishtaha ochiladi. Yaqin oradan beri d'Artanyan shuning fahmiga yeta boshladi. Ora-sira qo'l do'stning qo'lga, oyoqlar esa ma'shuqaning oyoqchasiga tegib turguvchi o'sha so'lim ziyofatlardan birining evini qilish mumkin bo'ladi. Nihoyat, alohida mushkul daqiqalarda d'Artanyan og'aynilarining joniga oro kirish imkoniga ega bo'ladi.

Xo'sh, d'Artanyan baralla tovush bilan bahridan o'tib, shivirlab, najot va madad va'da etib, izquvarlarning qo'lga topshirib yuborgan janob Bonasyechi? Kitobxonlarimiz oldida shuni e'tirof etishga majburmizki, d'Artanyan uni esiga ham olmasdi, mabodo xotirga olganda ham, u qayerda bo'lmasin makonida qolaverishiga xayolan tilakdosh bo'lish uchungina eslardi. Ehtirosning barcha turlari ichida muhabbat — eng xudbinidir.

Biroq, kitobxonlarimiz xavotir olmasinlar: qayga jo'natganlaridan g'ofil qolganini bahona qilib, d'Artanyan uni unutgan yoki o'zini unutganga so'layotgan bo'lsa ham biz uni esimizdan chiqarganimiz yo'q-ku, uning turgan makoni bizga ma'lum-ku. Lekin, oshiq gaskonlik yigitdan vaqtincha namuna olib, muhtaram attorga keyinroq qaytaylik.

Ishqiy xayollarga g'arq bo'lib, tungi samo bilan suhbat qurib, yulduzlarga tabassum qilib, d'Artanyan Shersh Midi yoki o'sha yillari uni ataganlaridek, Shass-Midi ko'chasining boshiga tomon yurib bormoqda edi. Aramis istiqomat qilguvchi uyning yaqiniga borib qolgach, u do'stinikiga kirib, ne vajdan zudlik bilan, «qopqonga» kelishini iltimos qilib, Plansheni yuborganini izohlab berishga qaror qildi.

Planshe borganda Aramis uyida bo'lgan taqdirda, u shubhasiz, Go'rkovlar ko'chasiga oshiqqan, unda o'zining ikki do'stidan bo'lak hech kimni topolmay, bularning hammasining ma'nosiga tushunolmagan.

D'Artanyan do'stini nega chorlaganini sharhlab berishi zarur edi. D'Artanyan baralla tovush bilan o'z-o'ziga mana nimalarni so'zlamogda edi.

Ko'nglining to'rida u, qalbini bo'lmasa hamki, xayollarini tamom asir etgan dilbar Bonasye xonim to'g'risida gurunglashish uchun buni qulay bahona deb bilmoqda edi. Sir saqlash layoqatini ilk oshiqdan talab etish mahol gap. Birinchi muhabbatga shunchalar jo'shqin quvonch hamroh bo'ladiki, uni baham ko'rish zarur, aks holda u oshiqni bo'g'ib qo'yadi.

Ikki soatki, Parij zulmatga cho'mgan, ko'chalar ham huvillab qolgan. Sen-Jermen tevaragidagi hamma soatlar o'n birga zang urdi. Havo iliq, sokin. D'Artanyan hozirgi Assa ko'chasi kesib o'tgan joyda mavjud bo'lgan tor ko'chada bormoqda edi. Vojirar ko'chasidan, kechki shabnam va tun rutubatidan tirilgan bog'lardan shabada ufurayotgan muattar bo'ylar havoni bosib ketgan. Olislardan, garchi, zich yopiq darchalar ichidan bo'lsa-da, qay bir xarobotda vaqtixushlik qilguvchi sanqilarning qo'shiqlari kelardi. Tor ko'chaning so'ngiga yetgach, d'Artanyan chapga burildi. Aramis istiqomat qilguvchi uy Kasset ko'chasi bilan Servandoni ko'chalarining orasida joylashgan edi.

D'Artanyan Kasset ko'chasidan o'tib oldi, zarang shabbalari g'ovlab o'sgan, yovvoyi uzum bilan o'ralashib, tepasida zich yashil bostirma hosil qilgan do'stining uyi eshigiga yiroqdanoq ko'zi tushdi. Tuyqusdan allaqanday sharpa Servandoni ko'chasidan o'tganday tuyuldi d'Artanyanga. Bu sharpa ridoga burkangan bo'lib, d'Artanyanga dastlab u erkak kishiga o'xshab ko'rindi. Lekin, past bo'yi, raftori va harakatlarining jur'atsizligi qarshisida ayol kishi turganiga uni birpasda ishontirdi. Go'yo o'zi axtargan uyning shu ekanligiga gumon qilganday, ayol o'zi turgan joyni tuzukroq aniqlash uchun boshini ko'tarar, to'xtab qolar, ortiga bir-ikki odim tashlab, yana ilgari yurardi. D'Artanyan qiziqib qoldi.

«Unga xizmatimni taklif qilsammikin, — xayolidan o'tkazdi u. — Raftoriga qaraganda, u yosh, ehtimol, xushro'ydir. Albatta! Lekin, bunday bemahal-

da ko'chalarda izg'ib yurgan ayol faqat mahbubi bilan diydor ko'rishmoqqa chiqqan bo'lishi kerak. Azbaroyi shifo! Muloqotga xalal berish — tanish o'rtirish uchun makruh bahona».

Juvon bu orada uy va derazalarni sanoqdan o'tkazib, ilgari siljib bormoqda edi. Darvoqe, bu na alohida urinishni, na vaqt talab etardi. Ko'chaning bu bo'lagida faqat uch imorat bo'lib, bor-yo'g'i ikki deraza shu ko'chaga qaragan edi. Ulardan biri Aramis band qilgan uyga muvoziy tushgan yondosh bostirmaning derazasi, ikkinchisi esa Aramisning derazasi edi.

«Xudo haqi!» deb o'yladi birdan aqoidshunosning jiyani yodiga tushgan d'Artanyan. — Xudo haqi, bu kaptarcha bemahalda do'stimizning uyini axtarib yurgan bo'lsa, zap qiziq ish bo'lardi-da. Lekin, o'lay agar, shunga o'xshab qoldi. Xo'sh, azizim Aramis, bu daf'a haqiqatga yetganim bo'lsin».

D'Artanyan kamroq joy olishga harakat qilib, eng qorong'i kunjakda, allaqanday kavakning to'rida turgan tosh taxtaning oldida yashirindi.

Juvon hamon yaqinlashib kelardi. Uning yoshligi borasida shak-shubhaga o'rin qolmagan edi: uni daf'atan fosh etgan raftoridan tashqari tovushi ham uni oshkor qilmoqda edi: u xiyol yo'talib qo'ydi, bu yo'taldan d'Artanyan uning tovushi sog'lom va jarangdor ekanini aniqlab oldi. Shu zahoti bu yo'tal — shartli signalmikan, deb ko'nglidan o'tkazdi.

Bu signalga xuddi shu singari signal bilan javob qilindimi yoki axiri u o'zga yordamsiz ham maqsadiga yetganini aniqladimi, ammo, birdan u Aramisning derazasi tomon dadil yo'naldi va darchani gajak qilingan barmog'i bilan uch karra bir maromda taqillatdi.

— Ha, albatta, u Aramisnikini taqillatyapti! — shivirladi d'Artanyan. — Ana xolos, janob riyokor! Aqoidni qanday o'rganishingizni endi bilib oldim!

Ayol taqillatib ham bo'lmasdan ichki rom ochildi va darchalarning tirqishidan lip etib, yorug' ko'rindi.

— Aha, — dedi eshikdan ko'ra derazaga yaqinroq joyda quloq solib turgan yigit, — aha, kelgan xonimga ko'z tutishgan ekan-da! Hozir darcha ochiladi-da, xonim derazadan kirib ketadi. Juda soz!

Lekin d'Artanyanni g'oyatda taajjublantirib, darcha berkligicha turardi. Bir zum yilt etgan shu'la yo'qoldi-yu, borliq qayta zulmatga cho'mdi. D'Artanyan bu uzoqqa bormas, deb qarog qildi-da, butun vujudi bilan ko'z va quloqqa aylandi.

U haq ekan. Bir necha lahzadan so'ng darcha ichkaridan ikki marta taqilladi.

Ko'chada turgan juvon unga javoban bir marta taqillatgach, darcha ochildi.

D'Artanyan nechog'lik xarislik bilan tikilganini, tinglaganini tasavvur etmoq mumkin.

Baxtga qarshi yorug'lik manbayi boshqa xonaga o'tkazilgan edi. Lekin, yigitning ko'zlari qorong'ilikka o'rganib qoldi. Bundan tashqari, ta'kidlashlaricha, gaskonliklarning ko'zlari xuddi mushuklarning ko'zlari singari qorong'ida ham ko'raverish qobiliyatiga ega emish.

Yosh juvon cho'ntagidan allaqanday oq jimit bo'g'cha chiqarib, uni shosha-pisha yozganini d'Artanyan ko'rdi. Bu ro'molcha edi. Ro'molchani yozib, suhbatdoshiga uning burchini ko'rsatdi.

O'zi Bonasye xonimning oyoqlari ostidan topib olgan, Aramis tushirib yuborganini esiga solgan ro'molcha d'Artanyanning ko'z o'ngida aniq namoyon bo'ldi.

— Bu ro'molchanning ahamiyati nima ekan o'zi, azbaroyi shifo?

O'zi turgan joydan gaskonlik yigit Aramisni ko'rolmas edi — deraza tagida turgan xonim bilan Aramis so'zlashayotganiga unda bir zum ham shubha tug'ilmadi. Sinchkovlik ehtiyotkorlikdan ustun keldi-yu, bu manzaraning ikkala ishtirokchisi diqqatini batamom ro'molcha jalb qilganidan foydalانب, u yashin tezligida biron sharpa chiqarmay yugurganicha, ko'chani kesib o'tdi va devorning Aramis xonasi ichkarisiga ko'zi o'tadigan joyiga yopishdi.

Derazaga nazar tashlab, d'Artanyan sal bo'lmasa qichqirib yuborayozdi: tungi mehmon bilan Aramis emas, ayol kishi so'zlashmoqda edi. Taassufki, d'Artanyan, garchi, uning qomatini qorong'ida farqlasada, yuzini ko'ra olmasdi.

Shu dam xonada turgan ayol cho'ntagidan boshqa ro'molcha chiqarib, o'ziga uzatilganini o'sha bilan almashtirib qo'ydi. Shundan so'ng ikki ayol bir-ikki og'iz so'zlashdilar. Nihoyat, darcha yopildi. Ko'chada turgan ayol o'girilib, ridosining yopinchisini yuziga tushirib, d'Artanyandan bir-ikki qadam naridan o'tib ketdi. Lekin, bu ehtiyot chorasi hayalagan, d'Artanyan Bonasye xonimni tanib qolgan edi.

Bonasye xonim! Bu, o'sha degan gumon u cho'ntagidan ro'molcha chiqargan hamon bir chaqnab o'tgan edi. Lekin, o'zini Luvrga kuzatib qo'yishi uchun janob de La Portni chaqirtirgan Bonasye xonimning yana o'g'irlanish xavfi ostida tungi soat o'n bir yarimda ko'chama-ko'cha izg'ib yurishi ehtimoldan naqadar yiroq edi!

Demak, bu juda muhim bir ish yuzasidan qilinmoqda. Xo'sh, yigirma besh yashar juvon uchun muhim ish muhabbat bo'lmay nima?

Lekin, u jon hovuchlab, o'zining manfaati uchun yuribdimi yoki biror uchunchi shaxs manfaati uchunmi? D'Artanyan o'z-o'ziga bergan savol mana shu edi. Rashk azobi go'yo u tan olingan oshiq bo'lgani kabi qalbini tilkalamoqda edi.

Darvoqe, Bonasye xonimning qayga intiqayotganini tasdiqlab olishning odmi vositasi mavjud edi. Bu vosita shu qadar jo'n ediki, d'Artanyan o'ylab-netib o'tirmasdan unga murojaat qildi.

Lekin, taxmondan chiqqan haykal singari devordan ajralgan yigitni ko'rgan, uning oyoq sharpalarini eshitgan zahoti Bonasye xonim qichqirib yubordida, qochib qoldi.

D'Artanyan uni quvib ketdi. Ridosining burmalariga o'ralashib ketguvchi ayolga yetib olmoq d'Artanyan uchun hech gap emasdi. U ayol o'zi burilgan ko'chaning uchdan bir bo'lagini chopib o'tmasdan unga yetib oldi. Charchoqdan ko'ra

qo'rquvdan uning sira darmoni qolmagan, d'Artanyan qo'lini uning yelkasiga qo'yganda, u bir tizzasi bilan cho'kkalab tushdi va bo'g'iq tovush bilan qichqirib yubordi:

— Istasangiz, meni o'ldiring! Bari bir, men hech nima aytmayman!

D'Artanyan uni quchib, o'rnidan turg'izdi. Lekin, qo'llarida zil-zambil bo'lib osilib qolganini sezib, hushdan ketishiga sal qolganini tushunib, o'zining sadoqatini ta'kidlaganicha, uni yupatishga kirishdi. Bu ta'kidlarning Bonasye xonim uchun ahamiyati yo'q: yomon niyatda ham shunday va'dalar yog'dirish mumkin. Lekin, hamma gap ularni talaffuz etgan ovozda edi. Juvon bu ovozni taniyotganday bo'ldi. U ko'zlarini ochib, o'zini xo'p qattiq qo'rqitgan kishiga qaradi-yu, d'Artanyanni tanib, quvonchi ichiga sig'may, qiyqirib yubordi:

— Oh, bu sizmisiz! — deb takrorlardi u. — Xudoyim, senga shukur.

— Ha, bu menman, — dedi d'Artanyan. — Xudo sizni qo'riqlash uchun yuborgan men bo'laman.

— Faqat shu sababdan meni kuzatibsiz-da? — istehzoli fe'li ustunlik qilib quv tabassum bilan so'radi juvon. Dushman deb o'ylagan odami, o'z do'stiligini bilgan zamon uning qo'rquvi bosildi.

— Yo'q, — javob berdi d'Artanyan, — yo'q, e'tirof qilaman sizga. Tasodif meni yo'lingizga solib qo'ydi. Do'stlarimdan birining derazasini ayol kishi taqillatayotganini ko'rib qoldim...

— Do'stlaringizdan birini? — uning so'zini bo'ldi Bonasye xonim.

— Albatta, Aramis mening eng qalin oshnalarimdan biri.

— Aramis? U kim?

— Qo'ysangiz-chi? Nahotki, Aramisni tanimayman, deb meni ishontirsangiz?

— Men bu nomni birinchi marta eshitib turibman.

— Demak, bu uyga birinchi marta kelishingizmi?

— Albatta.

— Bu yerda yosh yigit istiqomat qilishidan xabaringiz yo'qmidi?

- Yo‘q.
- Mushketyor-a?
- Yo‘q, axir, yo‘q!
- Binobarin, siz uni qidirmagansiz?
- Albatta, yo‘q. O‘zingiz ham ko‘rgandirsiz, men so‘zlashgan kishi — ayol edi.
- Bu rost. Lekin, bu ayol — Aramisning tani-shimi?
- Qaydam.
- Unikida istiqomat qilsa-ya?
- Buning menga daxli yo‘q.
- Lekin, u o‘zi kim?
- O, bu sir — meniki emas.
- Aziz Bonasye xonim, siz dilbar, lekin, shu bi-lan birga bag‘oyat sirli ayolsiz...
- Nima, bu yarashmayaptimi?
- Yo‘q, aksincha, siz juda zebosiz.
- Bunday ekan, qo‘lingizni bering, suyanib olay.
- Jonim bilan. Endi-chi?
- Endi meni kuzatib qo‘ying.
- Qayoqqa.
- Men ketadigan yoqqa.
- Lekin, siz qayoqqa ketyapsiz?
- Eshikning tagigacha oborib qo‘yganingizdan keyin ko‘rasiz-da.
- Sizni kutish kerak bo‘ladimi?
- Yo‘q, bunisi behuda.
- Demak, siz yolg‘iz qaytmas ekansiz-da?
- Ehtimol — ha, ehtimol — yo‘q.
- Lekin, sizni kuzatajak shaxs-chi, u erkak kishi bo‘ladimi, yoki ayol.
- Buni hali bilmayman.
- Bo‘lmasa men bilib olaman!
- Qay tarzda?
- Men poylab turaman-u, sizning kim bilan chiqishingizni ko‘rib olaman.
- Bu holda — alvido!
- Bu qanaqasi bo‘ldi.
- Sizning menga ortiq zaruringiz yo‘q.
- Lekin, o‘zingiz iltimos qilib edingiz...
- Dvoryanning yordamini, josusning azmoyishini emas.

- Bu o'ta shafqatsiz so'z.
- Odamni ixtiyorga xilof ravishda poylab yurgan kishini nima deb ataydilar?
- Andishasiz deb.
- Bu so'z o'ta yumshoq.
- Ilojim qancha, xonim. Ko'rib turibman, istaklaringizni ado etishdan o'zga chora yo'q.
- Nega bu istakni darhol bajarish xizmatidan bo'yin tovladingiz?
- Tavba qilish xizmat emasmi?
- Siz chindan tavba qilyapsizmi?
- O'zim ham bilmay qoldim. Bir narsani bilan: agar o'zingiz ketayotgan joygacha kuzatib qo'yishga ijozat bersangiz, siz nimaiki istasangiz, hammasini bajo keltiraman.
- Keyin-chi, meni xoli qoldirasizmi?
- Ha.
- Meni poylamaysiz hammi?
- Yo'q.
- Chin so'zmi?
- Dvoryan so'zim!
- Unda qo'lingizni bering — ketdik!
- D'Artanyan qo'lini berdi. Chehrasi xandon, lekin, hamon zirillab turgan juvon uning qo'liga suyandi. Ular shu zayl Lagarp ko'chasiga yetib oldilar. Bu yerda juvon ilgari Vojirar ko'chasida ikkilanganday taraddudlanib qoldi, lekin, keyin ba'zi nishonlaridan bo'lsa kerak, zarur eshikni tanidi.
- Endi bo'lsa, — o'sha eshikka yaqinlashib dedi u, — men shu yerga kirishim zarur. Oliyjanob yordamingiz uchun ming bor tashakkur. Yolg'iz bo'lganim taqdirda ehtimol duchor bo'lishim mumkin xavf-xatarlardan meni saqlab qoldingiz. Lekin, va'dangizga vafo qiladigan vaqt keldi. Men kerakli joyga kelib bo'ldim.
- Orqaga qaytishda-chi, siz xavfsiraydigan hech narsa bo'lmaydimi?
- Bo'lsa, o'g'rilar, bo'ladi-da.
- Bu hech narsa bo'lmaganimi hali?
- Ular mendan nimani olishardi, yonimda bir-miri yo'q.

— Siz gerb tikilgan ko'rkam ro'molchani xotir-ingizdan chiqarayotibsiz...

— Qaysi ro'molchani?

— Oyog'ingiz ostidan topib, cho'ntagingizga solib qo'yganimni-da!

— Jim bo'ling, jim bo'ling, badbaxt! — xitob qildi juvon. — Yoki meni xarob qilmoqchimisiz?

— O'zingiz ko'rib turibsiz, sizni shunday bezil-latish uchun bir so'z kifoya qilgandan keyin sizga hali xatar tahdid solar ekan, bu so'z biror kimsaning qulog'iga yetguday bo'lsa, xarob bo'lishingizni o'zingiz ham tan olyapsiz. Quloq soling, xonim, — qo'lini ushlab, unga otashin nigohini qadagan holda xitob qildi d'Artanyan — quloq soling, dadilroq bo'ling, menga ishoning! Nahot ko'zlarimdan qalbim sizga nisbatan xayrixohlik va sadoqatga limmo-limligini uqib olmagan bo'lsangiz.

— Men buni sezib turibman. Shuning uchun bir sir-asrorimni surishtirsangiz, mayli, lekin, o'zgalar-ning sirlari — bu boshqa narsa.

— Yaxshi, — dedi d'Artanyan. — Lekin, men ularni tagiga yetaman. Basharti, o'sha sirlar taqdi-ringizga ta'sir etolarkanmi, ular meniki ham bo'lishi shart.

— Sizni bundan xudo asrasin! — xitob qildi juvon, uning tovushida esa shuncha xavotir eshitildi-ki, d'Artanyan bexos seskanib tushdi. — Iltijo qila-man, menga daxldor hech narsaga aralashmang, zim-manga yuklangan narsani bajarishimda menga yordam berishga urinmang. Menga nisbatan his qi-layotgan tuyg'ularingiz haqi, menga qilgan, umrim bo'yi yodimdan chiqarmaydigan yaxshiligingiz haqi iltijo qilaman. So'zlarimga ishoning. Meni ortiq o'y-lamang, men endi siz uchun mavjud emasman, go'yoki siz meni hech qachon tanimagansiz.

— Aramis o'zini xuddi men singari tutishi kerak-mi? — uning so'zlari og'ir botib, so'radi d'Artan-yan.

— Bu nomni, mana, uch-to'rt marta tilga oldin-giz, taqsir. Vaholanki, menga u tanish emas, deb sizga aytgan edim.

— Siz derazasini chertgan odamni tanimaysizmi? Qo'ysangiz-chi, xonim! Siz meni juda laqma deb bil-yapsiz.

— Faqat meni ochiq gapirishga undamoq niyatida shu voqeaning hammasini to'qib, o'sha Aramisni o'ylab chiqarganingizni bo'yningizga oling.

— Men hech nimani to'qiganim yo'q, xonim, hech nimani o'ylab chiqarganim yo'q. Bor haqiqatni aytayapman.

— Siz oshnalarimdan biri shu uyda istiqomat qiladi deyapsizmi?

— Men shunday deyapman va uchinchi marta takrorlayman: bu do'stim istiqomat qiladigan uy, o'sha do'stim esa — Aramis.

— Mavridi bilan hammasi oydinlashadi, — shivirladi juvon, — hozircha esa og'iz ochmang, taqsir!

— Basharti, sizga shaydo qalbimni o'qiyolganingizda edi, — dedi d'Artanyan, — siz unda shunchalar sinchkovlik ko'rardingizki, menga rahmingiz kelardi, shunchalar muhabbat ko'rardingizki, o'sha sinchkovlikni darhol qondirgan bo'lurdingiz. Sizni sevadiganlardan hadiksirash yaramaydi.

— Siz muhabbat to'g'risida juda tez gap ochdingiz, — boshini chayqab dedi juvon.

— Muhabbat menda ilk bor va tez uyg'ondi. Axir men yigirma yoshga ham to'lganim yo'q-da.

Bonasye xonim unga zimdan qarab qo'ydi.

— Quloq soling, men uchini topdim, — dedi d'Artanyan. — Uch oy muqaddam men Aramis bilan xuddi siz uning uyidagi ayolga ko'rsatganingizdek ro'molcha vajidan, aynan shunday gerblik ro'molcha vajidan muboraza qilishimga sal qolgan.

— Qasam ichamanki, taqsir, — dedi juvon, — siz shu tergashlaringiz bilan mening tinkamni qurityapsiz.

— Lekin, siz-chi, xonim, biram ehtiyotkor o'zingiz-chi, mabodo hibsga olish payti shu xil ro'molchani sizdan topib olishganda bu obro'yingizni to'k-masmidi?

— Nega? Axir harflar meniki emasmi? «K. B.». Konstansiya Bonasye.

— Yoki Kamilla de Bua-Trasi.

— Jim bo'ling, taqsir! Jim bo'ling! Agar mening boshimdagi xavf-xatar sizni to'xtatolmasa o'zingizga tahdid solguvchi xatarlarni o'ylab ko'ring.

— Mengami?

— Ha, sizga. Men bilan tanishligingiz kasriga qamoqqa tushib qolishingiz, hayotingizni qurbon qilishingiz mumkin.

— Unda endi yoningizdan qimirlamayman!

— Taqsir, — tavallo qilib qo'llarini qayirgan ko'yi dedi juvon, — taqsir, men harbiy kishining vijdoniga, dvoryanning insofiga da'vat qilaman — keting! Eshityapsizmi, soat yarim kechaga zang uryapti, menga bu soatda muntazirlar.

— Xonim, — ta'zim bilan dedi d'Artanyan, — men buncha o'tingan kishiga rad qilishga jur'at etolmayman. Tinchlaning, ketyapman.

— Siz ortimdan bormaysizmi, meni poylamaysizmi?

— Men bu tobda uyimga qaytib ketaman.

— Oh, men bilganman, siz sofdil yigitsiz! — bir qo'lini unga uzatib, boshqasi bilan tosh devorga o'rnatilgan choqqina eshikning bolg'achasini ushlab, xitob qildi Bonasye xonim.

D'Artanyan o'ziga uzatilgan qo'lni ushlab olib, ehtiros bilan unga lablarini bosdi.

— Sizni sira uchratmaganim yaxshiroqmidi! — deb xayollar qa'riga nazar solmoq imkonini berguvchi va hislar idrokdan ustun kelayotganini isbot qilguvchi, ko'pincha ayollar nozik takallufdan a'lo ko'rguvchi o'sha qo'pollik bilan xitob qildi d'Artanyan.

— Yo'q, — haliyam qo'yib yubormagan d'Artanyanning qo'lini qisaturib, qariyb muloyim gapirdi Bonasye xonim, — yo'q, shunday deb aytolmayman: bugun iloji yo'q narsa, ehtimol, kelgusida ro'yobga chiqar. Kim bilsin, bir kun kelib, ozod bo'lsam, o'shanda sinchkovligingizga malham bo'lasmikimman...

— Muhabbatim-chi, u ham shunday rijo qilsa bo'ladimi? — zavq tug'yoni ichida xitob qildi yigit.

— O, bu masalada o'zimni bog'lamoqchi emasman. Ko'nglimni topa bilishingizga bog'liq bo'ladi.

— Demak, xonim, hozircha...

— Hozircha men faqat minnatdorlik his qilyapman, taqsir.

— Siz benihoyat dilkashsiz, — ma'yus gapirdi d'Artanyan, — muhabbatimni suiiste'mol qilyapsiz.

— Yo'q, men o'ktamligingizdan bahra olyapman, xolos, taqsir. Lekin, ishoning, va'dalarini faromush qilmaslik qo'ldan kelguvchi odamlar bor.

— O, siz meni eng baxtli bandaga aylantirib qo'ymoqdasiz! Bu oqshomni unutmang, shu va'dani unutmang.

— Xotirjam bo'ling. Payti kelganda men hammasini yod etaman. Hozir esa keting, barcha avliyolar haqi, keting! Roppa-rosa o'n ikkida menga ko'z tikkan edilar, kechikib qolyapman.

— Besh daqiqagina.

— Ma'lum sharoitda besh daqika bu besh asr.

— Sevganingda.

— Gap oshiq xususida emas, deb sizga kim aytdi?

— Sizni erkak kishi kutmoqda! — qichqirib yubordi d'Artanyan. — Erkak kishi!

— Ana xolos, munozaramiz yangitdan boshlanyapti, — bilinar-bilinmas betoqatlik aralash xiyol tabassum bilan dedi Bonasye xonim.

— Yo'q, yo'q! Men ketyapman, ketyapman. Men sizga ishonaman, men sadoqatimdan, garchi, bu sadoqat tentaklikka yaqin tursa-da, ko'nglingiz to'q bo'lishini istayman. Yaxshi qoling, xonim, yaxshi qoling!

Shundan keyin uning qo'lini, go'yo shartta ajralishdan o'zgacha yo'sinda qo'yib yuborishga qurbi yetmaganday, u qo'qqis chetga otildi. Bonasye xonim bu orada qo'liga bolg'achani olib, xuddi avval derazani chertganiday, bir maromda uch marta sust zarb bilan taqillatdi. Muyulishgacha yugurib borib, d'Artanyan o'girilib qaradi. Eshik ochilib va yopilib bo'lgan edi. Atorning xushro'y rafiqasi endi ko'rinmasdi.

D'Artanyan yo'lida davom etardi. U Bonasye xonimni poylamaslikka so'z berdi va hatto, hayotmamoti uning qay tomonga ketgani yoki uni kim

kuzatishiga bog'liq bo'lgan taqdirda ham so'z bergandan keyin, bari bir, uyiga ketgan bo'lardi. Besh minut o'tar-o'tmas u Go'rkovlar ko'chasida hozir bo'ldi.

«Bechora Atos! — o'ylardi u. — U bularning hammasi ma'nosiga tushunmaydi. U meni kuta-kuta uxlab qolgandir yoki uyiga ketgandir, u yerda esa, o'zinikida ayol kishi o'tirganidan xabar topgandir. Atosning uyida ayol kishi! Darvoqe, Aramisnikida ayol bor edi-ku. Bularning hammasi juda g'alati, bu narsalarning oqibati nima bo'lishini juda bilgim bor».

— Chatoq, taqsir, chatoq! — degan tovush eshilib d'Artanyan uning Planshe ovoziligini tanidi.

Gap shundaki, biror narsadan qattiq bezovta bo'lgan kishilarda uchrab turganidek, u o'z-o'zi bilan baralla so'zlaganicha, ichkarisida yuqoriga elt-guvchi zinasi bor uyning darvozaxonasiga o'zi bil-may kelib qolgandi.

— Nima chatoq? Bu bilan nima demoqchisan, ahmoq? — so'radi d'Artanyan. — Nimalar sodir bo'ldi bu yerda?

— Har qanaqa falokatlar.

— Qanday?

— Avvalambor, janob Atosni hibsga oldilar.

— Hibsga oldilar? Atos qamaldimi? Nima uchun?

— Uni biznikida ko'rib qolishdi. Uni siz deb o'ylashdi.

— Uni kim qamoqqa oldi?

— Soqchilar. Ularni o'sha siz quvgan qora kiyim-li kishilar chaqirishdi.

— Lekin, nega u o'zini tanitmadi, nega bu ishga sira aloqasi yo'qligini uqtirmadi?

— U zinhor buday qilmasdi, taqsir. Buning o'rni-ga u menga yaqin kelib shivirladiki: «Hozir sening sohibing forig' bo'lishi zarur, men emas. Unga ham-ma narsa ma'lum, menga esa hech narsa. Mayli, uni qamoqda, deb o'ylayversinlar, bu vaqt unga g'ani-mat. Uch kunlardan keyin o'zimning kimligimni ularga aytaman, ularning meni qo'yib yuborishiga to'g'ri keladi».

— Ofarin, Atos! Oliyjanob qalb! — shivirladi d'Artanyan. — Uni qilig'idan tanib turibman. Xo'sh, soqchilar nima qilishdi?

— To'rttasi uni olib ketdi, bilmadim qayoqqa — Bastiliyagami yoki For-Levekkami. Hamma yoqni tintib, hamma qog'ozlarni olib ketgan qora ki-yimlilar bilan ikkitasi qoldi. Boshqa ikkitasi bu orada eshikni poylab turdi. So'ngra, ishini tugatgach, uyni ostin-ustin qilib, eshiklarni lang ochiq qoldirib, ular hammasi ketishdi.

— Portos bilan Aramis-chi?

— Ularni topolmadim, kelganlaricha yo'q.

— Hali zamon kelib qolishlari mumkin. Ularni poylab o'tirganimni aytib qo'yishlarini iltimos qildingmi, axir.

— Ha, taqsir.

— Yaxshi. Unda joyingda qol. Agar ular kelib qolishsa, ro'y bergan hodisani so'zlab ber. Meni «Qarag'ay bujuri» xarobotida kutsinlar. Bu yerda qolish bexatar emas. Uyni kuzatishayotgan bo'lsa, ehtimol. Men janob de Trevilning huzuriga uni voqif qilib qo'yish uchun shoshilinch ketyapman, ularning oldiga — xarobotga boraman.

— Bosh ustiga, taqsir, — dedi Planshe.

— Lekin, sen shu yerda bo'lasanmi? Qo'rqmay-sanmi? — orqasiga qaytib va xizmatkorining ko'nglini ko'tarishga urinib so'radi d'Artanyan.

— Xotirjam bo'ling, taqsir, — javob berdi Planshe. — Siz hali meni bilmaysiz. Men qunt qilsam, mard bo'lishni bilaman, gapimga ishoning. Butun gap qunt qilishda. Bundan tashqari, men Pikardiya-danman.

— Demak, kelishdik, — dedi d'Artanyan. — Joningdan kechsang-kechasanki, posbonligingni tark etmaysan-a?

— Ha, taqsir. Xo'jayinimga sadoqatimni isbotlash uchun men eplayolmaydigan narsa yo'q.

«Juda soz! — ko'nglidan kechirdi d'Artanyan. — Bu yigitga qo'llagan choram jo'yali chiqdi, shekilli. Kezi kelganda undan foydalanib turmoq lozim».

Shundan keyin uning shu kunning yugur-yuguridan hiyla horigan oyoqlari bor tezlikda jadallab, u Eski Kaptarxona ko'chasiga yo'llandi.

Janob de Trevil uyida yo'q edi. Uning rotasi Luvrda posbonlik qilmoqda edi. U o'sha yerda o'z rotasi bilan birga edi.

Janob de Trevilning huzuriga yetish zarur edi. Uni ro'y bergan voqeadan ogoh etish lozim edi.

D'Artanyan Luvrga kirishga bir urinib ko'rmoqqa jazm qildi. Janob Deze-ssara gvardiya rotasining ust-boshi uning uchun ruxsatnoma vazifasini o'ta-mog'i kerak edi.

U yangi ko'prikdan o'tishni mo'ljallab, Pti-Ogyusten ko'chasidan so'ng sohildan yurib ketdi. Paromdan foydalanish fikri xayoliga bir keldi-yu, lekin, daryo yoqasiga tushib bo'lgach, qo'lini beix-tiyor cho'ntagiga solib ko'rib, to'lov uchun hech ni-masi yo'qligiga ishonch hosil qildi.

Genego ko'chasiga yetganda qo'qqis Dofin ko'chasi muyulishidan chiqib kelguvchi odamlarga ko'zi tushdi. Ular ikki kishi — erkak bilan ayol edi. Ularning qiyofasida nedir d'Artanyanni taajjubga soldi.

Ayol qomati bilan Bonasye xonimni eslatar, erkak kishi esa tang qoldiradigan darajada Aramisga o'x-shardi.

Buning ustiga yol, d'Artanyan Vojirar ko'chasidagi deraza va Lagarp ko'chasidagi eshik fonida qanday ko'rgan bo'lsa, xuddi shu taxlit xotirida mahkam o'rnashib qolgan qora yopinchiga burkanib olgandi. Erkak kishi esa mushketyor libosida edi.

Yopinchiqning bosh qismi yuzlarigacha tushiril-gan, erkak kishi esa yuzini dastro'molcha bilan pana qilib borardi. Bu ehtiyot chorasi ikkalasining ham tanilib qolmaslikka urinayotganidan dalolat be-rardi.

Ular ko'prikdan yurib ketdilar. D'Artanyanning yo'li ham, u Luvrga otlangani sababli, ko'priikka tushardi. D'Artanyan ularga ergashdi.

U o'n qadam yurmasdan ayol — Bonasye xo-nim-u, erkak — Aramisligiga qat'iy amin bo'ldi.

Shunda daf'atan rashk tug'dirgan hamma shubhalarni uning ko'nglida yana bosh ko'tardi.

U pand yegan, o'z do'stidan pand yegan, allaqachon o'z yoriday sevib qolgan ayoldan pand yegan edi. Bonasye xonim jamiki xudolarni o'rtaga solib, Aramisni tanimayman deb qasam ichdi, chorak soat o'tar-o'tmas uni Aramis bilan qo'ltiqdashgan holda uchratib o'tiribdi.

D'Artanyan xushro'y attor xonim bilan atigi uch soatcha ilgari tanishib qolgani, o'zini olib qochmoqqa shaylanib turgan izquvarlar qo'lidan xalos etgani uchun minnatdorlik tuyg'usi demasa, uning o'zi bilan bo'lak robitasi yo'qligini, o'ziga hech qanday va'da bermaganini, hatto, xayoliga ham keltirmadi. U o'zini tahqir etilgan, aldangan, sharmisor qilingan mahbub deb his qilmoqda edi. Uning vujudini g'azab qamrab, yuzlari bo'riqib ketdi.

Juvon bilan uning hamrohi o'zlarini ta'qib qilishayotganini payqab, qadamlarini tezlatdilar. D'Artanyan qariyb yugurganicha ulardan o'zib ketdi, so'ngra iziga qaytdi. Ko'prikning butun shu bo'lagiga yog'du sochguvchi fonus yoritib turgan Samarit ayoli haykali yonidan o'tayotgan onda ular to'qnash kelishdi.

D'Artanyan ularning qarshisida to'xtadi, ular ham to'xtashga majbur bo'ldilar.

— Sizga nima kerak, taqsir? — bir qadam orqaga tislaniib so'radi mushketyor, uning xorijiy talafuzi, d'Artanyanni, shubhalarining bir qismida, har holda, xatoga yo'l qo'yganini tushunishga majbur etdi.

— Bu Aramis emas! — qichqirdi u.

— Yo'q, taqsir, bu Aramis emas. Undovingizga qaraganda siz meni boshqa kishi deb o'ylagansiz, shuning uchun sizni afv etdim.

— Siz meni afv etdingiz? — xitob qildi d'Artanyan.

— Ha, — dedi noma'lum kishi. — Menda hech qanday ishingiz yo'q ekan, o'tishga ijozat bering.

— Siz haqsiz, taqsir, — dedi d'Artanyan, — sizda hech qanday ishim yo'q. Lekin xonimingizda mening ishim bor.

— Xonimimda? Siz uni tanimaysiz! — taajjub bilan dedi noma'lum kishi.

— Siz yanglishyapsiz, taqsir, men uni taniyman.

— Uh, — o'pkalab xitob qildi Bonasye xonim, — siz menga dvoryanning, harbiy kishining so'zini berdingiz, men sizning lafzingizga ishonsa bo'ladi, deb o'tiribman!

— Siz-chi, xonim, siz... — o'sal bo'lib g'o'ldiradi d'Artanyan, — siz menga va'da bergansiz...

— Qo'limga suyaning, xonim, — dedi ajnabiy, — yuravering.

D'Artanyan gangib, dovdirab, Bonasye xonim bilan uning hamrohi qarshisida qo'llarini qovushtirganicha turaverdi.

Mushketyor olg'a qadam tashlab, qo'li bilan d'Artanyanni chetga surib qo'ydi.

D'Artanyan orqaga sapchib tushib, qilichini sug'urdi. Ajnabiy ham yashin tezligida o'zinikini oldi.

— Avliyolar haqi, milord! — ularning o'rtasiga tashlanib, qo'llari bilan qilichlarga osilib, qichqirib yubordi Bonasye xonim.

— Milord! — Birdan xayoliga yarq etib bir fikr kelib, qichqirdi d'Artanyan. — Milord!.. UZR, taqsir... Lekin, nahot siz...

— Milord — gersog Bekingem, — nimtovushda gapirdi Bonasye xonim. — Endi siz hammamizni halok qilishingiz mumkin.

— Milord, siz ham xonim, tavallo qilaman, kechiringlar, meni kechiringlar! Lekin, men uni sevardim-da, axir milord, ham rashk qilardim. Muhabbat nimaligini siz bilasiz-ku, axir, milord. Meni kechiring, ayting, lutfikaramingiz uchun jonimni fi-do qilolmaymanmi?

— Siz vijdonli yigitsiz, — deya gersog uzatgan qo'lini d'Artanyan ehtirom bilan qisdi. — Siz xizmatlaringizni taklif qilyapsiz — men ularni qabul etdim. Bizni Luvrgacha kuzatib qo'ying va bittayarimtasi bizni poylayotganini mabodo payqab qolsangiz, o'sha kishini o'ldiring.

D'Artanyan qo'lida yalang'och qilichini tutgan ko'yi Bonasye xonim bilan gersogni yigirma odimcha

oldinga o'tkazib yubordi va Karl I ning o'ktam va nazokatli ministrining amrini aniq bajo qilishga shay holda ularga ergashdi.

Biroq, yaxshiyamki, bu kech o'z sadoqatini amalda isbot qilish uchun yosh qahramonga bahona o'ng kelmadi va juvon viqorli mushketyor bilan birga bezovta bo'lmay, Luvrga yetib, Eshel ko'chasi qarshisidagi darvozadan kirib ketdi. D'Artanyanga kelganda, u Portos bilan Aramis ko'z tutib o'tirishgan «Qarag'ay Bujuri» xarobotiga oshiqdi.

Nima vajdan ularni bezovta qilganini izohlab o'tirmasdan faqat ularning yordami zarurday tuyulgan ishni o'zi uddalaganini ularga ma'lum qildi.

Endi esa hikoyamizga berilib, uch do'stning har birining o'z uyiga qaytishiga imkon berib, Luvrning ilang-bilang yo'llaridan gersog Bekingem bilan uning hamrohi ketidan yuraylik.

XII

Jorj Villyers, Gersog Bekingemskiy

Bonasye xonim bilan gersog ortiqcha mushkulotsiz Luvrga kirib oldilar. Bonasye xonimni qirolicha-ning shtatiga mansub ayol sifatida tanishar, gersog esa o'sha oqshom, biz zikr qilgandek, saroyda posbonlik qilguvchi janob de Trevilning mushketyorlari libosida edi. Darvoqe, Jerman qirolichaga ko'r-ko'rona sodiq bo'lib, biror gap kechgan taqdirda ham Luvrga o'z xushtorini olib kirgani uchun Bonasye xonimni ayblagan bo'lardilar, xolos. Hamma-siga shu bilan xotima berilardi. Aybni u o'z bo'yniga olgan bo'lardi, garchi, uning pok nomi bulg'ansada, lekin, jahon zo'ravonlari uchun allaqanday g'arib at-tor ayolining pok nomi nima bo'pti!

Hovliga kirgach, gersog bilan Bonasye xonim yigirma qadamcha tosh devor bo'ylab yurdilar. So'ngra, Bonasye xonim kunduzlari ochiq, lekin, tunlari odatda berkilguvchi choqqina xizmat eshigining dastagini bosdi. Eshik surildi. Ular ichkariga

kirdilar. Atrof qop-qorong'i, lekin, Luvrning saroy xizmatchilari uchun ajratilgan bu qismidagi hamma yo'laklar Bonasye xonimga yaxshi tanish edi. Eshikni ortidan berkitib, u gersogning qo'lidan ushladi, ohista bir-ikki qadam tashladi, panjarani tutib, oyog'ini zinaga tegizdi-da, tepaga chiqa boshladi. Gersog unga ergashib bormoqda edi. Ular uchinchi qavatga yetib oldilar. Shu yerda Bonasye xonim o'ngga burildi, hamrohini uzun yo'lakdan o'tkazib, quyi qavatga tushdi, yana bir-ikki qadam yurgach, kalitni qulfga solib, eshikni ochdi va gersogni tungi chiroq bilan yoritilgan xonaga kiritib qo'ydi.

— Shu yerda turaturing, milord, — shivirladi u. — Hozir keladilar.

Shu gapni aytib, u o'sha eshikning o'zidan qaytib chiqdi, uni qulflab, gersogni shu so'zning tom ma'nosi bilan asir qilib qo'ydi.

O'zi batamom tanho qolganiga qaramay, gersog Bekingemning vahimaga tushmaganini qayd etmaslik mumkin emas. Uning tabiatidagi eng ajoyib jihatlaridan biri sarguzashtlarga tashnalik, butun romantik narsalarga ishqibozlik edi. Jasur, mard va muddabir bo'lgani holda shu xil sharoitda uning birinchi daf'a hayotini xavf ostida qoldirishi emasdi. Parijga uchib kelishga undagan Anna Avstriyskayaning nomasi soxtaligi uni aldab qo'lga tushirishi kerakligi unga allaqachon ma'lum bo'lgan edi. Lekin, Londonga qaytish o'rniga u voqe bo'lgan narsalardan foydalanib, qirolicha bilan diydor ko'rishmasdan ketmasligini, buni unga yetkazishlarini iltimos qildi. Qirolicha avvaliga qat'iyan rad etdi, so'ngra o'zining rad javobidan dilabgor bo'lib, gersog biror nojo'ya ish qilib qo'yishidan hadiksirab, jo'nab ketishga ko'ndirish niyatida uni qabul qilishga qaror qildi. Lekin, u xuddi shu qarorga kelgan oqshom gersogni Luvrga olib kirish topshirilgan Bonasye xonimni olib qochishdi. Ikki kun hech kim uning daragini topmadi, hamma ish to'xtab qoldi. Biroq, Bonasye xonim qutulib chiqib, de La Port bilan ko'rishgan hamono hammasi yana harakatga keldi-yu, u o'zi olib qochilmagan taqdirda uch kun il-

gariroq amalga oshguvchi qaltis tashabbusni niho-yasiga yetkazdi.

Yolg'iz qolib, gersog ko'zguga yaqinlashdi. Mushketyorlik libosi unga juda yarashgan edi.

U o'ttiz besh yoshda bo'lib, butun Fransiya singari Angliyada ham uning eng go'zal kibor kishi va eng bejirim jazman deb dong chiqargani bejiz emasdi.

O'zi mislsiz hokimiyatni istifoda qilgan mam-lakatni faqat o'z ta'biga bo'yin egib, hali titratib, hali tinchitib turgan, ikki qirolning arzandasi, ta-lay millionlarning egasi Jorj Villers, gersog Bekin-gemskiy, hatto, asrlar o'tgach ham avlodlarni lol qoldirishga qodir afsonaviy hayot kechirardi.

O'ziga bino qo'yib, boshqa kishilarni idora qil-guvchi qonunlarning o'ziga daxldor emasligiga isho-nib, o'z qudratiga e'tiqod qilib, u oldiga qo'yan maqsadi sari tik bormoqda edi, garchand o'sha maq-sad shu qadar yorqin va ulug' ediki, o'zga har kishi-ga uni xayol qilishning o'zi telbalik bo'lib tuyulgan bo'lardi. Shulardan hammasi jamlanib, go'zal, qo'l yetmas Astriyskayaning visoliga yetish, maftun etib, unda muhabbat uyg'otish uchun jur'at berdi.

Shunday qilib, Jorj Villers, aytganimizdek, ko'zgu oldida to'xtadi. O'zining mushketyor shlya-pasi biroz to'zg'itgan oltinsimon sochlarini tuzatib, mo'ylovlarini burab qo'yib, quvonchi ichiga sig'may, o'zi zor-intizor bo'lgan damning yaqinligidan ma'sud va mag'rur bo'lib, u o'zining ko'zgudagi aksiga umid va iftixor barq urib turgan tabassum bilan jil-mayib qo'ydi.

Xuddi shu nafas devor sirmasiga yashirilgan eshik ochildi va xonaga ayol kirib keldi. Gersog uni ko'zgudan ko'rib, qichqirib yubordi — bu qiro-licha edi.

O'sha mahallar Anna Avstriyskaya yigirma olti yoki yigirma yetti yoshda bo'lib, u o'zining husni jamolining avji ochilgan pallasida edi.

U farishtalardek xirom etardi. Moviy tovlanguv-chi ko'zlari husnning fazlu kamoliday tuyular, ular latofat, shu bilan birga mahobatga to'liq edi.

Kichkina la'li dahanini, hatto, Avstriyaning butun qirol nasliga xos sal cho'chchaygan pastki dudog'i ham buzmasdi, jilmayganda u dilrabo ko'rinar, lekin, chuqur istig'no ham ifodalay olardi.

Uning eti o'zining nafis baxmalsimon mayinligi bilan mashhur bo'lib, qo'l va yelkalarining go'zal shakli hayratda qoldirar, davrning jamiki shoirlari o'z she'rlarida ularni tarannum etgandilar. Nihoyat, eng jiddiy munaqqid bor-yo'g'i kamroq tarovatu eng talabchan haykaltarosh esa burun bichimining bejirimroq bo'lishini tilay oladigan ruxsorini yoshligida sarg'ish bo'lib, bora-bora qo'ng'ir tusga kirgan sochlari fusun berib o'rab turardi.

Gersog Bekingem ko'zlari qamashib, bir zum qotib qoldi: ziyofat, to'y-tomosha, ko'ngil ochar bazmlarda unga Anna Avstriyskaya o'zining ispan oqsochlari orasida qirol rashki va kardinal Rishel nayranglarining qurboni bo'lmagan yolg'iz kishi — donya Estefaniya hamrohligida oddiy oq shohi ko'ylakda xonaga kirib kelgan hozirgi singari go'zal ko'rilmagandi.

Anna Avstriyskaya gersogga peshvoz bir qadam yurdi. Bekingem uning poyiga yiqilib, qirolicha unga xalal berishga ulgurmay ko'ylagining baridan tutib, lablariga tegizdi.

— Gersog, o'sha maktubni men yozdirmaganimni siz endi bilasiz.

— Ha, albatta, xonim, ha, hazrat oliyalari! — xitob qildi gersog. — Marmarga jon kirishi, qor issiq chiqarishi mumkin deb ishonib, men ahmoq, telba bo'lib yurganimni bilaman. Biroq, ilojim qancha: oshiq bo'lgandan keyin ma'shuqaning muhabbatiga ishonib ketish biram oson. Keyin esa diydoringizni ko'rish, har qalay nasib qilgan ekan, men bu sayohatga bejiz chiqmabman.

— Ha, — javob berdi Anna Avstriyskaya, — lekin, siz bilan ko'rishishga nega ko'nganim sizga ma'lum. Mening barcha aziyatlarimga rahmingiz kelmay, siz bu shaharni tark etishdan o'jarlik bilan bosh tortayotirsiz, garchi, bu yerda qolish bilan hayotingizni xavf ostida qoldirayotirsiz, meni ham

nomusimni tahlikaga solishga majbur etayotirsiz. Dengiz tublari, qirolliklarimiz orasidagi nifoq, ichilgan qasamlarning muqaddasligi — hammasi bizni ajratib turganini sizga aytib qo'yish uchun siz bilan ko'rishishga rozi bo'ldim. Bularning hammasiga qarshi kurashish — shakkoklik bo'lurdi, milord! Nihoyat, biz ortiq uchrashmasligimiz kerak, deb aytib qo'yish uchun siz bilan ko'rishishga rozi bo'ldim.

— Davom eting, xonim, davom etavering, qirolicha! — so'zladi Bekingem. — Tovushingiz nafasati so'zlaringiz qahrini yumshatayotir... Siz shakkoklik xususida so'zlayotirsiz. Biroq, tangri bir-biri uchun yaratgan qalblarni judo qilish — shakkoklikdir.

— Milord, — xitob qildi qirolicha, — siz xotirinizdan chiqarayotirsiz: men hech qachon sizni sevaman degan emasman!

— Biroq, siz hech qachon meni sevmasligingizni ham aytmagansiz-da. Aslida, bunday so'zlarni aytish — siz hazrat oliyalari tomonidan o'ta shafqatsizlik bo'lurdi. Zero, menga ayting-chi, meniki singari muhabbatni — na hijron, na vaqt, na ruhiy tushkunlik so'ndirishga ojizlik qilgan muhabbatni qaydan topasiz? Tushib qolgan tasma, o'ychan nigoh, noxos aytilgan kalom bilan taskin topishga rozi muhabbatni? Men sizni ilk bor ko'rganimga uch yil bo'ldi, xonim, mana uch yildirki, men sizni shunchalar sevaman. Ixtiyor qilasizmi, dastlab ko'rganimda qanday libosda bo'lganingizni so'zlab bera-man? Ixtiyor qilasizmi, ko'ylagingizning har bir bezagini mufassal ta'riflab beraman?.. Men sizni xuddi hozir ko'rayotgandayman. Siz bolishlarda ispan taomili bo'yicha o'tirgan edingiz. Egningizda simu zar tikilgan yashil atlas ko'ylak, uning chiroyli qo'llaringizni, mana shu ajib qo'llarni ochiq qoldirib tirsakkacha shimarilgan serbar yenglariga olmoslar qadalgan. Boshingizda xuddi ko'ylak rangidagi mo'jaz qalpoqcha, qalpoqchada esa — qarqara pati... O, ha, ha, ko'zlarimni yumamanda — o'sha damda qanday bo'lsangiz sizni shu taxlitda ko'ra-

man, ochganimda esa, sizni hozirgidek, ya'ni, yuz karra go'zalroq qiyofada ko'raman.

— Qanday telbalik! — uning siymosini o'z qalbida shu qadar ardoqlab asragani uchun gersogga jahl qilmoqqa bardoshi yetmay shivirladi Anna Avstriyskaya. — Bu xil xotiralar bilan behuda ehtirosni qo'zg'ab yurish qanday telbalik!

— Qanday kun kechiray bo'lmasa? Axir mening xotiralardan bo'lak hech nimam yo'q! Ular mening saodatim, mening ganjinam, mening armonim. Siz bilan bo'lgan har muloqot — bu qalb ganjinamga yashirinb yurgan olmosdir. Bugungi muloqot siz tushirib qo'ygan-u men terib olgan to'rtinchi gavhardir. Axir uch yilda men sizni atigi uch daf'a ko'rdim, xonim: birinchi muloqot xususida sizga boyagina gapirdim, ikkinchi daf'a, men sizni de Shevrez xonimnikida ko'rgan edim, uchinchi daf'a amen bog'larida...

— Gersog, — qizarib ketib, shivirladi qirolicha, — o'sha oqshomni eslamang!

— Yo'g'-e, aksincha: uni bir yod etaylik, xonim! U hayotimdagi eng mas'ud, eng quvonchli oqshomdir. Oqshom qanday edi, yodingizdami? Havo mayin, muattar bo'yga to'yingan edi. Niliy osmonda yulduzlar jimirlardi. O, o'sha daf'a siz bilan qisqa muddatga xoli qolish menga nasib qildi. O'shanda bor gapni — yolg'izligingiz, qalbingiz iztiroblari haqida menga so'zlab berishga maylingiz bor edi. Siz mening qo'limga tayanardingiz... xuddi mana shu qo'lning o'ziga. Egilayotganda sehrli sochlaringiz yuzimga tegib turganini sezardim-u, boshimdan oyog'imgacha titroq bosardi. Qirolicha, o, qirolicham! Bunday onda qanday ilohiy baxt, qanday jan-natniy lazzat jo qilinganidan siz bexabarsiz. Bor mulkimni, davlatimni, shuhratimni, umrimning boqiy kunlarining hammasini shunday on uchun, shunday oqshom uchun berishga tayyorman. Zero, o'sha oqshom, xonim, ont ichaman sizga, o'sha oqshom, siz meni sevgansiz!..

— Milord, ehtimol... ha, joyning tarovati, o'sha g'aroyib oqshomning so'limligi, nigohingizning ta'-

siri, gohi mahallar ayol kishini xarob qilish uchun jam bo'lguvchi sanoqsiz jihatlar o'sha mash'um oqshomda menga qarshi til biriktirdilar. Lekin, siz ko'rdingiz, milord, bo'shashib borayotgan ayolga qirolicha madad berdi: og'iz ochishga jur'at etganingiz, javobimni taqozo etguvchi harakat qilganingiz mahal men cho'rini chaqirdim.

— Ha, albatta, bu rost. Menikidan bo'lak har qanday muhabbat bunday sinovga dosh berolmasdi. Lekin, mening muhabbatim uni yengib, badtarroq alangalandi, qalbimni bir umrga asir etib qo'ydi. Siz Parijga qaytib kelgach, mendan qutuldim, deb o'yladingiz, siz meni sultoni qo'riqlash uchun topshirgan xazinani tashlab kelishga haddi sig'maydi, deb o'yladingiz. Lekin, mening butun yer yuzidagi barcha xazinalar, jamiki qirollar bilan nima ishim bor! Bir hafta ham o'tmasdan men qaytib keldim, xonim. Bu daf'a siz mendan hech vajdan gina qilolmasdingiz. Loaqal bir zum diydoringizni ko'rish uchun men qirolimning lutfi-karamini tikdim, hayotimni tahlika ostida qoldirdim, men, hatto, qo'lingizni ham ushlamadim hamda siz mening tavba qilganimni, bo'yin egib turganimni ko'rib, meni kechirdingiz.

— Ha, biroq, bu telbaliklarning hammasidan g'iybat istifoda qildi, mening bularda gunohim yo'q edi. Buni siz o'zingiz bilasiz, milord. Janob kardinalning ig'volariga uchgan qirol yomon qahrlandi. De Verne xonim chetlatildi. Pyutanj Fransiyadan badarg'a qilindi, de Shevrez xonim g'azabga duchor bo'ldi. Siz elchi sifatida Fransiyaga qaytishni tilaganingizda qirol shaxsan o'zi — buni xotirga oling, milord — qirol shaxsan o'zi qarshi chiqdi.

— Ha, qirolining rad javobi uchun Fransiya ham urush bilan tovon to'laydi. Men sizni ko'rish imkonidan mahrumman, xonim — nachora, mening to'g'rimda har kun eshitib turishingizni orzu qilaman. Bilasizmi, Re oroliga qilingan ekspeditsiyaning va men ko'nglimga tugib yurgan Laroshel protestantlari bilan tuzilajak ittifoqning maqsadi nima? Sizni ko'rish ishtiyoqi. Men qo'lda qurol bilan

Parijni bosib olishni xayol qila olmayman, buni bilaman. Lekin, bu urush ketidan sulh tuziladi, sulh esa, muzokaralarni talab etadi, muzokaralarni olib borish menga topshiriladi. Unda endi meni qabul etmaslikka jur'at etolmaydilar, men sizni loaqal bir nafas ko'raman, baxtiyor bo'laman. Rost, minglab kishilar bu baxt uchun hayotini qurbon qiladilar. Lekin, mening bu bilan sira ishim bo'lmaydi, sizni ko'rsam bo'lgani! Bularning hammasi telba-teskari gaplardir, lekin, aytingiz-chi, qay bir ayolning bundan ehtirosliroq shaydosi bo'lgan? Qay qirolichaning bundan fidoyiroq xizmatchisi bo'lgan?

— Milord, milord, o'zingizni oqlash uchun siz isnodga qoldirguvchi bahonalar qilayotirsiz. Siz aytayotgan sevgi dalillari — axir ular deyarli jinoyatku, milord.

— Siz meni sevmasligingiz boisidan shunday, xolos, xonim. Bordi-yu, menda ko'nglingiz bo'lganda edi, bularning hammasi sizga o'zgacha ko'ringan bo'lardi. Lekin, meni sevganingizda bormi... meni sevganingizda bormi, baxtimni hazm qilolmas-

dim, men aqldan ozgan bo'lurdim. Ha, de Shevrez xonim, siz boya tilga olgan de Shevrez xonim shafqatliroq edi: Golland uni sevgan, u ham ko'ngil bergan.

— De Shevrez xonim qirolicha emasdi, — bunday teran tuyg'ular ifodasi qarshisida o'zini eplashga qurbi yetmay shivirladi Anna Avstriyskaya.

— Demak, qirolicha bo'lmagan taqdirda meni se-varkansizda, xonim? Ayting, se-varkansiz-da? Yolg'iz mansabgina sizni shu qadar qat'iy qilyapti, deb ishonishga jur'at etsam bo'ladimi? Siz de Shevrez xonim bo'lganingizda sho'rlik Bekingem rijo qilishi mumkin edi, deb ishonsam bo'ladimi?.. Shu shirin so'zlaringiz uchun tashakkur, sohibjamol qirolicham, ming bor tashakkur!

— Milord, milord, siz meni to'g'ri tushunmadingiz, so'zlarimni to'g'ri sharhlamadingiz. Men aytmoqchi emas edim...

— Qo'ying, gapirmang! — dedi gersog. — Menga xato baxt ato etgan bo'lsa, uni tuzatib, shafqatsizlik qilmang. O'zingiz aytdingiz: meni aldab, tuzoqqa tushirganlar. Bu narsa mening boshimni yemasaydi... Biram qiziq: so'nggi mahallar ajal yaqinligini ko'nglim sezib turibdi... — gersog miyig'ida kulib qo'ydi.

— Yo rabbiy! — xitob qildi Anna Avstriyskaya, uning tovushida yangragan dahshat, gersogga bo'lgan hislarining o'zi bildirishni xohlaganidan nechog'lik kuchliligini har qanday so'zlardan ravshanroq fosh etib turardi.

— Men bu gapni asti sizni qo'rqitish niyatida aytganim yo'q, xonim. Yo'g'-e! Men aytgan narsa, shunchaki kulgili, ishoning, tasavvurning bunday o'yini menga qilcha malol kelmaydi. Biroq, hozirgina og'zingizdan chiqqan so'zlar, menga berilgan umid uchquni halitdan hammasini, hatto, mening halokatimni ham oqlab yubordi.

— Endi men ham iqror bo'lay, gersog, — gapirdi Anna. — Mening ham ko'nglim g'ash, tushlar orom bermaydi. Tushimda sizni ko'ribman: siz yerda qonga belanib, jarohatlanib yotganmishsiz.

— Chap biqinimga xanjar bilan yaralanib-a? — uning soʻzini boʻldi gersog.

— Ha, xuddi shunday, milord: chap biqinga xanjar bilan. Mening bunday tush koʻrganimni sizga kim aytdiykin? Men ularni yolgʻiz xudoga ibodat payti oshkor qilganman, xolos.

— Shunisi kifoya, xonim. Siz meni sevasiz, vasalom.

— Men sizni sevamanmi? Men-a?

— Ha, siz. Axir meni sevmaganingizda xudoyim sizga ham meniki singari tushlarni yuborarmidi? Axir qalblarimiz hayotimizni bogʻlab turmasa, bizni bir xil vasvasa bosarmidi? Siz meni sevasiz, mening qirolicham. Menga aza tutasizmi?

— Yo rabbiy, yo rabbiy? — nido qildi Anna Avstriyskaya. — Bunisi mening bardoshimdan ortiq. Gersog, yalinaman sizga, avliyolar haqi, meni xoli qoldiring, keting! Men sizni sevamanmi yoki yoʻqmi, bilmayman, lekin, oʻz qasamlarimni buzmasligimni aniq bilaman. Menga rahm qiling, joʻnab keting! Agar sizni Fransiyada jarohatlasalar, agar siz Fransiyada jon bersangiz, agar menga boʻlgan muhabbat halokatingizga sabab boʻldi, degan fikr aqalli xayolinga kelsa, men bunga chidayolmayman, men aql-dan ozaman. Joʻnab ketsangiz-chi, axir, joʻnab keting, iltijo qilaman!

— O, siz naqadar goʻzalsiz-a, hozir! Men sizni naqadar sevaman! — dedi Bekingem.

— Joʻnab keting! Joʻnab keting! Yalinaman sizga! Keyinroq qaytasiz. Bu yerga elchi sifatida, ministr sifatida qaytib keling, sizni himoya qilishga shay soqchilar, sizni qoʻriqlashga majbur mulozimlar hamrohligida qaytib keling. Oʻshanda hayotingiz uchun titrab-qaqshab turmayman, sizni koʻrishdan baxtiyor boʻlaman.

— Ajabo, siz aytayotgan gaplar rostmi?

— Ha...

— Unda... Unda afv etganingiz belgisi oʻrnida biror narsangizni, shularning hammasi tushim emasligini isbot etguvchi oʻzingizga qarashli biror

arzimagan narsangizni bering. O'zingiz taqib yurgan, men ham taqсам bo'lguday biror narsa... uzukmi, zanjirmi...

— Agar iltimosingizni bajo keltirsam, siz ketasizmi, jo'nab ketasizmi?

— Ha.

— Shu tobda-ya?

— Ha.

— Siz Fransiyanı tark etasizmi? Angliyaga qaytasizmi?

— Ha, qasam ichaman.

— Unda sabr qiling, sabr qiling.

Anna Avstriyskaya o'z xonasiga kirib ketdi va qariyb shu lahzada qaytib, qo'lida monogrammasi nusxasida oltin naqsh solingan, qizg'ish yog'ochdan yasalgan quticha ko'tarib keldi.

— Shuni oling, milord, — dedi u, — oling-da, mendan esdalik uchun asrab yuring.

Gersog Bekingem qutichani oldi-yu, yana uning poyiga yiqildi.

— Siz ketishni va'da qilib edingiz.

— Lafzim ustidan chiqaman ham. Qo'lingizni bering, xonim, qo'lingizni bering, keyin ketaman.

Qirolicha Anna ko'zlarini yumgan va bir qo'li bilan Estefaniyaga suyangani ko'yi boshqa qo'lini unga uzatdi, negaki, darmoni quriyotganini o'zi sezib turardi.

Bekingem bu go'zal qo'lga ehtiros bilan lablarini bosdi.

— Yarim yil o'tmasdan, — o'rnidan turarkan dedi u, — garchi, buning uchun yer-u osmonni ostin-ustun qilishimga to'g'ri kelsa ham, men sizni ko'raman, xonim.

Keyin u lafzida turib, xonadan chopib chiqib ketdi.

Dahlizda u Bonasye xonimni topdi, u ilgari ehtiyot choralari va o'sha muvaffaqiyat bilan uni Luvrdan tashqariga chiqarib qo'ydi.

Janob Bonasye

Kitobxon payqagan bo'lsa kerak, bu voqeaning hammasida bir kishi bor ediki, mushkul ahvoliga qaramasdan, u bilan hech kimning ishi bo'lmadi. Bu kishi ritsarlik qahramonliklarga va ayni zamonda ishqiy sarguzashtlarga boy o'sha davrda chambar-chas bog'lanib ketgan siyosiy va ishqiy fitnalarning muhtaram qurboni janob Bonasye edi.

Xayriyatki, kitobxon uni eslasa-eslamasa ham, biz uni nazardan qochirmaslikni va'da qilgan edik.

Hibsga olgan izquvarlar uni to'ppa-to'g'ri Basti-liyaga jo'natishdi va u yerda mushketlarini o'qlab turgan bir vzvod soldatlar yonidan uni zirillatib yetaklab o'tdilar.

So'ngra nim yerto'la uzun dahlizga tushib qolib, u o'z kuzatuvchilarining shafqatsiz muomalasiga yo'liqdi, sha'niga eng qo'pol so'kishlar yog'ildi. Izquvarlar past nasabli kishiga ishlari tushganini ko'rib, u bilan eng xarob gadoy singari munosabatda bo'ldilar.

Yarim soat o'tgach, mirza keldi, uni tergov xonasiga olib borishga farmoyish berib, tutqunning xavotirlariga emas-u, azoblariga barham berdi. Odatda hibsga olinganlar o'z kameralarida tergov qilinardi, biroq, janob Bonasye bilan muomalada tortinib o'tirishni lozim hisoblamasdilar. Ikki soqchi sho'rpeshana attorni ushlab olib, hovlidan o'tishga majbur etdilar, uch posbon turgan dahlizga olib kirib, allaqanday eshikni ochdilar-da, uni gumbazsi-mon shiftli, faqat stol, stuli bor komissar o'tirgan xonaga turtib kirgizib qo'ydilar. Komissar stulda o'tirib, stol ustida allanimalarni yozmoqda edi.

Soqchilar mahbusni stol yoniga keltirdilar va komissarning ishorasi bilan uning ovozi yetmaydiganroq joyga borib turdilar.

Shu paytgacha qog'ozlari ustida boshini egib o'tirgan komissar, qarshisida kim turganini tekshirib ko'rgisi kelganday to'satdan kipriklarini ko'-

tarib, qaradi. Komissarning chehrasi tund edi — uchli burun, turtib chiqqan za'faron yonoqlar, ko'zlar kichkina, lekin tiyran va o'tkir. Uning yuzida ham suvsarning, ham tulkinining istarasi bor edi. Sovuti ostidan cho'zilib chiqqan toshbaqaning kallasiga monand boshi qora hakamlik ridoning ichidan chiqib turgan uzun, harakatchan gardanida chayqalib turardi.

Komissar, avvalo, janob Bonasyening ismu shari-fi, kasbi kori, turarjoyini surishtirdi.

So'roq berguvchi, nomim Jak-Mishel Bonasye, yoshim ellik birda, hozirda savdo-sotiq ishlarini tashlagan, attorlik do'konining sobiq egasi bo'la-man. Go'rkovlar ko'chasidagi o'n birinchi uyda istiqomat qilaman, deb javob berdi.

Shundan so'ng so'roqni davom etish o'rniga komissar siyosatga suqilishga jur'at etgan kichkina odam boshidagi xavf-xatar xususida uzoq va'z o'qidi. Bundan tashqari, u, janob kardinalning hokimiyati va xatti-harakatlariga jazosini tortmasdan to's-qinlik qilish hech kimsaning qo'lidan kelmaydigan janob kardinalning, bu tengi yo'q ministrning, bo'lajak ministrlar uchun yorqin timsol bo'lgan bu sobiq ministrlar fotihining kuch-qudrati borasida ez-malanib hikoya boshladi.

Nutqining bu qismi nihoyasiga yetgach, komissar sho'rlik Bonasyega yov qarash qilib, o'z ahvoli haqida bosh qotirib ko'rishni maslahat berdi.

Attorning mulohazalari murakkab emasdi: janob de La Port uni o'zining cho'qintirgan qiziga uylantirishni xayol qilgan kun va soatga, xususan, o'sha cho'qintirgan qiz qirolichaning kiyimxonasiga olingan soatga u la'nat o'qirdi.

O'taketgan nomardlik aralash o'lgudek ziqnaligi bilan mushtarak chuqur xudbinligi janob Bonasye tabiatining negizi edi. Yosh rafiqasiga bo'lgan muhabbati qo'shimcha tuyg'u bo'lib, hozirgina zikr etilgan tug'ma xususiyatlar bilan bellasholmasdi.

Bonasye o'ziga aytilgan gapni jiddiy o'ylab ko'rdi.

— Lekin, janob komissar, — deya pinagini buzmay so'z boshladi u, — ishoning, lutf aylab, bizni

boshqarib turgan padari buzrukvorning hamma fazilatlarini har kimdan ortiq bilaman va qadrlayman.

— Ajabo? — ishonqiramay so‘radi komissar. — Agar gap rostdan shunday bo‘lsa, unda siz qanday qilib Bastiliyaga tushib qoldingiz?

— Qanday qilib, yoki, to‘g‘rirog‘i, nima sababdan men shu yerdaman — mana shunisini sizga hech aytib berolmayman, zero, bu narsa o‘zinga ham ma‘lum emas. Janob kardinalning ta‘biga yoqmagan biror qiliq uchun bo‘lsa kerak-da.

— Lekin, sizni davlat xoini deb ayblayotganlaridan keyin, biror jinoyat qilgan bo‘lishingiz kerak.

— Davlat xoini deb? — dahshat ichida qichqirib yubordi Bonasye. — Davlat xoini deb? Axir ispanlarni yomon ko‘radigan, gugenotlarni ko‘rarga ko‘zi yo‘q bir bechora attor qanday qilib davlat xoini deb ayblanishi mumkin? O‘zingiz o‘ylab ko‘ring, janob komissar. Axir bu, mutlaqo aqlga sig‘maydigan gapku!

— Janob Bonasye, — go‘yo yurak qa‘ridagini o‘qish layoqatiga ega bit ko‘zlarini ayblanuvchiga tikib so‘radi komissar. — Janob Bonasye, rafiqangiz bormi?

— Ha, taqsir, — chigal endi boshlanishini sezib, titrab javob berdi attor. — Mening... mening rafiqam bo‘lgan.

— Bo‘lgan deganingiz nimasi? Bo‘lgan esa uni qayoqqa yo‘qotdingiz?

— Uni o‘g‘irlab ketganlar, taqsir.

— O‘g‘irlab ketganlar? — qayta so‘radi komissar. — Shunday deng!

Ana shu «shunday deng»dan Bonasye ish badtar chalkashayotganini tushundi.

— Demak, uni o‘g‘irlab ketganlar, — davom etdi komissar. — Xo‘sh, aynan kim o‘g‘irlagan, bilasizmi?

— Nazarimda, bilaman.

— Kim ekan u?

— Men hech nimani ta‘kidlayotganim yo‘q, janob komissar, shunisiga e‘tibor qilsangiz. Faqat shubha qilyapman.

— Kimdan shubha qilyapsiz? Xo'sh, ochig'ini aytib.

Janob Bonasye dovdirab qoldi: uning hammasidan tonishi kerakmi yoki bor gapni to'kib solsinmi? Mabodo hammasini inkor etaversa, u haddan ko'p narsani biladi-yu, iqrar bo'lishga botinmayapti, deb o'ylashlari mumkin. Tan olgan holda u o'zining halol niyatini isbot etgan bo'ladi. Shu boisdan u hammasini aytib berishga qaror qildi.

— Men kibor mansabdorga o'xshash salobatli, qorasoch, qoramag'iz kishidan shubha qilyapman. Bir-ikki marta men Luvr oldida rafiqamni kutib olib, uni uyga olib ketayotganimda o'sha kishi ketimizdan ergashgandek tuyulgandi menga.

Komissar xiyol besaranjom bo'lib qoldi.

— Ismi nima edi? — so'radi u.

— Uning ismini bilmayman. Lekin, u bilan uchrashib qolish nasib qilguday bo'lsa, boshqa kishilarning mingtasi ichidan ham tanib olar edim, bunga kafilman.

Komissar qovog'ini soldi.

— Boshqa kishilarning mingtasi ichidan ham uni tanib olar edim, dedingizmi? — takror so'radi u.

— Men aytdiqchi edimki... — noo'rin javob qilganini payqab, to'ng'illadi Bonasye. — Men aytdiqchi edimki...

— Siz uni tanir edim, dedingiz, — dedi komissar. — Yaxshi. Bugunga yetar. Ushbu suhbatimizni davom etishdan ilgari rafiqangizning o'g'risi sizga tanishligidan ba'zi birovlarini ogoh etib qo'yish zarur.

— Lekin, sizga uni taniyman deganim yo'q-ku axir! — alam bilan xitob qildi Bonasye. — Men sizga aksini aytib edim...

— Mahbusni olib keting! — ikki soqchiga yuzlanib buyurdi komissar.

— Qayerga eltib qo'yishni buyurasiz? — so'radi mirza.

— Kameraga.

— Qaysi biriga.

— Obbo, qaysiga bo'lsa, mayli. Mahkamroq qulf-lansa bo'ldi, — sho'rlik Bonasyening jon-ponini chiqarib yuborgan loqayd tovush bilan dedi komissar.

«E, parvardigor! — xayol surardi u. — Boshimga kulfat tushdi. Xotinim biror yomon jinoyat qilgan bo'lsa kerak. Meni sherigi deb hisoblab, unga qo'shib jazolashsa kerak. U hamma gapdan meni xabardor qilib yurganini aytgan, aybini bo'yniga olgan bo'lsa kerak. Ayollar zaifa maxluqlar-da, axir! Kameraga, duch kelganiga! Ha, albatta! Tun qisqa... Ertaga bo'lsa — charxpalak, dor... E parvardigor! Menga rahm-shafqat qill!»

Janob Bonasyening hasrat-u nolalariga, ular bu xil hasratlarga ko'nikib ham qolishi lozim edi, zarra-cha parvo qilmay, soqchilar ikki yondan qo'ltiqlab, mahbusni kameraga olib ketdilar. Komissar allaqanday oshig'ich maktub yozishga tutindi. Mirza mahtal bo'lib, uning yonida turardi.

Bu kecha Bonasye mijja qoqmadi — kamerasing g'oyat noqulayligi emas, balki, dahshatli vahima uyqu bermadi. Tiq etgan tovushdan seskanib, u tun bo'yi kursida o'tirib chiqdi. Kunning dastlabki shu'lalari deraza panjarasi orasidan mo'ralaganda esa unga quyoshning o'zi ham motam tusiga kirganday ko'rinib ketdi.

To'satdan u eshik tambasi surilayotganini eshitib qoldi-yu, qo'rquvdan, hatto, sapchib tushdi. U meni dor ostiga eltish uchun kelishdi, deb xayol qildi. Shuning uchun eshikda jallod o'rniga kechagi komissar bilan mirza ko'ringanida ularning bo'yniga osilib olishiga sal qoldi.

— Kechagi kundan beri sizning ishingiz juda chalkashib ketdi, azizim, — dedi komissar. — Men sizga haqiqatni aytishni maslahat beraman. Faqat samimiy tavba-tazarruingiz kardinalning qahrini yumshatishi mumkin.

— Men hammasini aytib berishga tayyorman! — xitob qildi Bonasye. — Loaqal o'zim bilganlarimning hammasini. Iltimos qilaman, so'rayvering.

— Eng avvalo: rafiqangiz qayerda?

— Men sizga aytdim-ku, u o'g'irlangan.

— Ha, lekin, kecha kunduzi soat beshdan keyin u sizning sharofatingiz bilan qochgan.

— Mening rafiqam qochdimi? — nido qildi Bonasye. — Sho'ring qurg'ur! Lekin, u qochgan bo'lsa, mening aybim bilan emas, taqsir, qasam ichaman!

— Siz kunduzi o'zingiz allanimalar haqida uzoq kengashgan janob d'Artanyanning oldiga nima uchun kirgan edingiz?

— Ha, bu rost gap, janob komissar, bunga iqrorman, buning xatoligini tan olaman. Chindan ham d'Artanyannikida bo'ldim.

— Unikiga nima maqsadda kirgan edingiz?

— Rafiqamni qidirib, topib berishini iltimos qilish maqsadida. Uni qaytarib berishni talab qilishga haqqim bor, deb o'ylabman. Xato qilibman, shekilli, meni afv etishingizni o'tinib so'rayman.

— Janob d'Artanyan sizga nima javob qildi o'zi?

— Janob d'Artanyan menga yordam qilishni va'da berdi. Lekin, ko'p o'tmay, meni laqillatganiga ishonch hosil qildim.

— Siz sudni chalg'itishga urinyapsiz! D'Artanyan siz bilan til biriktirgan, shunga ko'ra rafiqangizni hibsga olgan mirshablarni haydab yuborgan, uni ta'qibdan yashirgan.

— Janob d'Artanyan rafiqamni o'g'irlabdimi? Siz menga nimalar deyapsiz o'zi?

— Xayriyatki, janob d'Artanyan qo'limizda, sizlarni qamti qilamiz.

— Juda yaxshi, rosti, men bundan xursandman! — xitob qildi janob Bonasye. — Biror tanish chehrani ko'rgim bor.

— Janob d'Artanyanni olib kiring! — soqchilarga murojaat qilib, buyurdi komissar.

Soqchilar Atosni olib kirdilar.

— Janob d'Artanyan. — Atosga yuzlanib gapirdi komissar, — siz bilan mana bu janob o'rtasida nima gap o'tdi, so'zlab bering.

— Biroq, bu kishi aslo janob d'Artanyan emas! — baqirib yubordi Bonasye.

— Qanaqasiga janob d'Artanyan emas? — o'z navbatida qichqirdi komissar.

— Albatta, u emas-da! — dedi Bonasye.

— Bo'lmasa bu janobning ismi nima? — so'radi komissar.

— Aytolmayman, men u kishini tanimayman.

— Siz u bilan tanishmasmisiz?

— Yo'q.

— Siz uni hech qachon ko'rmaganmisiz?

— Ko'rganman, lekin, ismini bilmayman.

— Ismingiz nima?

— Atos.

— Biroq, bu inson ismi emas-ku, axir, bu birorta tog'ning nomi! — so'radi gangiy boshlagan komissar.

— Mening ismim shu, — xotirjam dedi Atos.

— Biroq, siz ismim d'Artanyan degansiz.

— Bu gapni men aytibmidim?

— Ha, siz.

— Ruxsat eting! Mendan: «Siz janob d'Artanyan-misiz?», deb so'radilar, bunga men «Siz shu fikr-damisiz?» — deb so'radim. Mirshablar bunga ishon-chimiz komil, deb baqirdilar. Men ular bilan tor-tishib o'tirmadim. Bundan tashqari, yanglishgan bo'lishim mumkin, axir.

— Taqsir, siz sudning obro'sini to'kyapsiz.

— Aslo, — xotirjam dedi Atos.

— Siz janob d'Artanyansiz!

— Ko'rdingizmi, siz yana shu gapni ta'kidlayo-tirsiz.

— Lekin, janob komissar, — baqirdi Bonasye, — sizni ishontirib aytaman, bunda shak-shubhaga o'rin yo'q! Janob d'Artanyan — mening ijaradorim va, binobarin, u ijara haqini to'lamasa ham yoki, xuddi shu sababdan men uni tanishim shart-ku, axir. Janob d'Artanyan o'n to'qqiz-yigirma yoshlardagi yigit, bu janob esa kam deganda o'ttiz yoshda. Janob d'Artanyan janob Dezessaraning gvardiya rotasi-dan, bu janob esa janob de Trevil rotasining mush-ketyori. Uning ustboshiga bir qarang, janob komis-sar, ustboshiga qarang!

— To'g'ri! — to'ng'illadi komissar. — Bunisi to'g'ri, azbaroyi shifo!

Shu daqiqa eshik lang ochildi va Bastiliya nozir-laridan biri boshlab kirgan chopar komissarga bir maktub uzatdi.

— Oh, yaramas-ey! — xitob qildi komissar.

— Nima? Nima dedingiz? Kimni aytyapsiz? Ishqilib, mening rafiqamnimasmi?

— Yo'q, xuddi o'shani. Ishlaringiz joyida, nima ham derdik!

— Bu nima ko'rgulik o'zi? — ichidan zil ketib, xitob qildi attor. — Malol kelmasa tushuntirib bersangiz, janob komissar, men qamoqda o'tirgan bir paytda rafiqam qilib yurgan ishlardan qanday qilib mening ishim chatoqlashadi.

— Chunki, rafiqangiz bajarayotgan ishlar — birgalikda tuzilgan rejaning davomi, xolos! Qabih rejaning!

— Qasam ichamanki, siz juda xato fikrdasiz, janob komissar, rafiqam amalga oshirmoqchi ishlar tasavvurimda ham yo'q, u qilgan ishlarga zarracha aloqam yo'q, agar u noma'qul ishlar qilgan bo'lsa, men uning bahridan o'taman, undan yuz o'giraman, unga la'nat o'qiyman!

— Gap bunday, janob komissar, — dedi birdan Atos. — Ortiq zaruratim bo'lmasa, meni biror joyga eltib qo'yishni buyursangiz. Ancha jonimga tegdi bu janob Bonasyengiz.

— Mahbuslarni kameralarga eltib qo'ying, — bir harakat bilan Atos hamda Bonasyeni ko'rsatib dedi komissar, — ularni mumkin qadar qattiq qo'riqlasin-lar.

— Agar janob d'Artanyanga da'vongiz bo'lsa, — odatdagi xotirjamlik bilan gapirdi Atos, — men qay darajada uning o'rnini bosishimga unchalik aqlim yetmay turibdi.

— Buyurilgan narsani qiling! — qichqirib yubordi komissar. — Tashqi dunyo bilan aloqa-paloqasi ham yo'q! Eshitdingizmi?

Atos yelkalarini qisib, soqchilarga ergashdi. Bonasye esa yo'l bo'yi shu qadar ko'z yoshi to'kib,

oh-voh chekib bordiki, yo'lbarsning rahmini keltirishi mumkin edi.

Attorni o'zi tunagan kameraga eltib, kun bo'yi o'sha yerda qoldirdilar. Kun bo'yi Bonasye chinakam attor singari yig'lab o'tirdi: axir o'zining so'zlariga qaraganda unda harbiy ruh degan gapdan soya ham yo'q edi-da.

Kechki soat to'qqizlarda u uxlamochi bo'lib turganda yo'lakdan oyoq sharpalarini eshitib qoldi. Sharpalar uning eshigi tomon yaqinlashdi-yu, eshik ochilib, soqchi soldatlar kirib keldilar.

— Ortimizdan yuring, — dedi soldatlar bilan birga kirgan mirshabxona mutasaddisi.

— Ortingizdan yuray? — xitob qildi Bonasye. — Shunday bemahalda ortingizdan yuraymi? Qayerga ekan, xudo panohingda asra!

— Sizni qayerga eltish amr qilingan bo'lsa, o'sha yerga.

— Bu javob emas-da, endi!

— Biz sizga ayta oladigan birdan bir gap shu.

— E, parvardigor, parvardigor! — shivirladi sho'rpushana attor. — Bu gal xarob bo'ldim!

U ko'ngli tamom vayron bo'lib, qarshilik qilib o'tirmasdan soqchilarga ergashdi.

Uni o'zi ilgari o'tgan hovlidan yetakladilar, so'ngra ular bir hovlini kesib, boshqa binoning ichidan yurib o'tdilar va nihoyat, to'rt suvoriy qurshovidagi izvosh turgan bosh hovli darvozasiga yetib oldilar. Bonasyeni izvoshga o'tqazishdi, mirshabxona mutasaddisi uning yoniga o'rnashib o'tirdi, eshiklar kalit bilan qulflanib, ikkovlon ko'chma qamoqqa tushib qolganday bo'ldilar.

Izvosh motam mahobasi singari ohista ilgari yurib ketdi. Derazani to'sib turgan panjaradan mahbus faqat imoratlar-u, tosh yo'lni ko'ra olardi. Lekin, tub parijlik kishi sifatida Bonasye har bir ko'chani ustun, yozuv lavhalar va fonuslardan tanib olardi. Bastiliya tutqunlari qatl etilguvchi avliyo Pavel ibodatxonasiga yaqinlashib qolganda hushidan ketay-ketay, deb ikki marta cho'qinib oldi. U izvosh shu yerda to'xtaydi deb o'ylagan edi. Lekin, izvosh

o'tib ketdi. Birpasdan keyin, u yana behudud dahshatni boshidan kechirdi. Ular davlat jinoyatchilari dafn etilguvchi avliyo Yakov qabristoni yoqalab bormoqda edilar. Yolg'iz bir narsa sal uning joniga ora kirdi: dafn etishdan avval ularning boshi olinardi, uning boshi esa hali yelkasida turibdi. Biroq, izvosh Grev maydoniga burilayotganini ko'rgandan, shahar ratushasining nayzador tomiga ko'zi tushgandan va izvosh peshtoqlar ostiga kirib borgandan keyin u kunim bitdi, degan qarorga keldi-yu, mirshabxona mutasaddisiga tavba-tazarrularini aytishga urinib ko'rdi. Mutasaddi uni tinglashni rad etganidan keyin u biram mungli faryod ko'tardiki, agar ovozi o'chirmasa, og'ziga so'liq tiqib qo'yishini aytib, mutasaddi po'pisa qilib qo'ydi.

Bu po'pisa Bonasyega ancha taskin berdi. Grev maydonida qatl etishga qasd qilingan holda uning og'zini yopishga hojat qolmasdi: ular qatl joyiga deyarli yetib qolishgan edi-da. Darhaqiqat, izvosh mash'um maydondan to'xtamasdan o'tib ketdi. Endi Motam Krestidan hadiksirash qoldi. Izvosh esa xuddi o'sha yerga burildi.

Bu daf'a shubhaga o'rin qolmagan edi: Motam Kresti maydonida past tabaqadan bo'lgan mahkumlar qatl qilinar edi. Bonasye o'zini avliyo Pavel yoki Grev maydonlariga munosib ko'rib, o'zini behuda ovutgan edi. Uning safari va umri Motam Kresti ostida tugaydi. U hali mash'um krestni ko'rmasdi, lekin, bu krest unga peshvoz surilib kelishini his qilardi. Mudhish joydan yigirma qadamcha berida u qo'qqisdan olomonning shovqin-suronini eshitib qoldi, izvosh ham taqqa to'xtadi. Kechirgan hayajonlaridan jigar-bag'ri xun bo'lgan sho'rlik Bonasyening bunga bardosh berishga madori yetmasdi. Ajali yetgan kishining so'nggi sasiga o'xshash zaif nola bilan u hushidan ketdi.

Menglik noma'lum kishi

Maydondagi xaloyiq osilishi lozim kishiga ilhaq bo'lib emas, osilgan kishini ko'rish uchun yig'ilib qolgan edi.

Shu boisdan izvosh bir zum hayallab, nari qo'zg'aldi, olomonni oralab o'tib, Sent-Onore ko'chasidan ketdi, Beozor Go'daklar ko'chasiga burilib, pastak darvoza oldida to'xtadi.

Eshiklar lang ochilib, mirshablar suyak turgan Bonasyeni ikki gvardiyachi qo'ltiq lab oldi. Uni turtatorta katta dahlizga kirgizib, allaqanday zinadan yuqoriga olib chiqdilar, kiraverishdagi bir xonada qoldirdilar. O'zidan talab etilgan hamma harakatlarni u behushlarcha ijro etardi.

U uyquda singari yurar, tevarak-atrofnig go'yo tuman ichida ko'rardi. Sezgilari allaqanday to'vushlarni ilg'ardi-yu, lekin, ma'nosiga yetmasdi. Shu daqiqalarda uni qatl etishgan taqdirda o'zini himoya qilish uchun u biror harakat qilmagan, gunohidan o'tishlarini so'rab, biror sado chiqarmagan bo'lardi.

U soqchilar o'tqazib qo'ygan joyning o'zida qo'llarini tushirgan va devorga suyang an holicha o'tiraverdi.

Lekin, asta-sekin atrofga alanglab, hayotiga xavf solguvchi hech qanday narsaga, tahlika tug'dirguvchi hech nimaga ko'zi tushmagach, devorlar yumshoq saxtiyon charm bilan qoplanganini, og'ir alvon shohi darpardalar oltin bog'ichlar bilan bog'langanini, o'zi o'tirgan kursi ancha yumshoq va qulayligini ko'rib, xavotirlari behudaligiga uning aqli yetdi va boshini dam o'ngga-yu so'lga burib, dam ko'tarib, tushira boshladi. Hech kim xalal bermagan bu harakatlar uni bir qadar dadillantirdi va yurak betlab, dastlab bir oyog'ini, so'ngra boshqasini bukib ko'rdi. Pirovardida, u qo'llarini suyanchiqqa tirab, xiyol qo'zg'aldi-yu, oyoqqa turdi.

Shu payt salobatli bir ofitser qo'shni xonada al-lakim bilan so'zlashishda davom etgan ko'yi darpar-dani ko'tardi. So'ngra mahbusga o'girildi.

— Bonasye sizmisiz? — so'radi u.

— Ha, janob ofitser, — qo'rquvdan quti o'chib ming'irladi attor. — Men bo'laman, xizimatingizga tayyorman.

— Kiring, — dedi ofitser.

Mahbusga yo'l berib, u chetlanib turdi. Bonasye so'zsiz itoat qilib, aftidan, o'ziga ko'z tutilmoqda bo'lgan xonaga kirdi.

Bu — devorlariga har turli yaroq-aslaha osig'lik keng kabinet edi; tashqaridan biror tovush bu yerga kelmasdi. Garchi hali sentabrning oxiri bo'lsa-da, kaminda olov yonardi. Xonaning butun o'rtasini band etgan murabba shaklli stolda qog'oz va kitob-lar ustidan Laroshel shahrining kattakon xaritasini yozib tashlangan edi.

Kamin yonida mag'rur, takabbur, nigohi tiyrak, manglayi keng, o'rta bo'yli kishi turardi. Uning qotma yuzini shop mo'ylovlar ostidagi uchli soqol yanada cho'zinchoq ko'rsatardi. Bu kishining yoshi o'ttiz olti-o'ttiz yettidan oshgani dargumon, lekin, soch va soqollariga oq oralab qolgan edi. Yonida qilichi bo'lmasa ham, har holda, u harbiy kishiga o'xshardi, etiklarining gardi esa bugun uning ot minganidan dalolat berardi.

Bu kishi Arman Jan dyu Plessi, Kardinal de Rishelye, bizda tavsif etish rasm bo'lganidek, ya'ni, og'ir darddan azob chekguvchi bo'shashgan, tovushi xiralashgan, bevaqt qabr singari chuqur kresloga botgan, yolg'iz aql-u farosatining qudrati bilan yashab, birgina zakovatining zo'ri bilan Yevropa bi-lan kurashni tutib turgan nuroniy mo'ysafid emas, u kezlar aslida qanday bo'lsa shunday: o'sha payti ham jismonan zaif-u, irodasining uni o'z zamonasi-ning eng atoqli kishilarining biri qilib qo'ygan be-qiyos tafti bilan tetik yurgan epchil va nazokatli yigit edi. Gersog Neverskiyni uning mantuan mulk-larida qo'llab-quvvatlab, Nim, Kastr va Yuzesni istilo qilib, inglizlarni Re orolidan quvib chiqarish-ga, Laroshelni qamal qilishga hozirlik ko'rmoqda edi.

Shu zayl uning kardinalligini bir qarashda hech nima fosh etmasdi, uni yuzidan tanimagan kishi uchun qarshisida kim turganini payqab olish mushkul edi.

Sho'rpeshana attor ostonada to'xtab qoldi, biz hozirgina ta'rifini keltirgan kishining nigohi go'yo o'tmishi tagiga yetmoqchi bo'lib, unga qadaldi.

— Bu o'sha Bonasyemi? — biroz sukutdan so'ng so'radi u.

— Ha, zoti oliylari, — javob berdi ofitser.

— Yaxshi. Menga uning qog'ozlarini olib beringda, bizni xoli qoldiring.

Ofitser talab etilgan qog'ozlarni stoldan olib uzatdi va chuqur ta'zim qilib, chiqib ketdi.

Bonasye bu qog'ozlar o'zining Bastiliyadagi so'roqlari protokollari ekanini payqadi. Kamin yonidagi kishi ahyon-ahyonda ko'zlarini qog'ozlardan uzib, mahbusga tikilardi, shunda boyaqishga ikki nishtar borib, qog' yuragiga sanchilayotganday tuyulardi.

O'n daqiqa mutolaa va o'n soniya mushohadadan so'ng kardinalga hammasi ravshan bo'lgandi.

— Bu maxluq fitnada hech qachon ishtirok etmagan, — shivirladi u. — Har qalay, ko'ramiz.

— Siz davlatga xiyonatda ayblanasiz, — ohista so'zladi kardinal.

— Menga buni yetkazishdi, zoti oliylari! — ham-suhbatini boyagi ofitser singari unvon bilan atab, xitob qildi Bonasye. — Lekin, ont ichaman, mening hech gapdan xabarim yo'q.

Kardinal miyig'ida kulib qo'ydi.

— Siz rafiqangiz, de Shevrez xonim va gersog Bekingemlar bilan til biriktirgansiz.

— Rost, zoti oliylari, — dedi Bonasye, — rafiqam mening huzurimda bu nomlarni tilga olgan edi.

— Nima vajhidan?

— U kardinal de Rishelye gersog Bekingemni, unga qo'shib qirolichani ham halok qilish uchun uni Parijga aldab chaqirgan deb edi.

— U shunday dedimi hali? — qahr bilan qichqirdi kardinal.

— Ha, zoti oliylari, lekin, men unga uqdirgan edim, bunaqa gaplarni aytib yurish yaramaydi, padari buzrukvor qo'llaridan...

— Jim bo'lsangiz-chi, ovsar! — dedi kardinal.

— Rafiqam ham xuddi shu gapni aytib edi, zoti oliylari.

— Rafiqangizni kim olib qochgani sizga ma'lummi?

— Yo'q, zoti oliylari.

— Biroq, sizning allakimdan shubhangiz bor edi?

— Ha, zoti oliylari. Lekin o'sha shubhalar janob komissarning kayfini buzganday bo'ldi, men ular-dan voz kechdim.

— Sizning rafiqangiz qochgan. Bundan xabaringiz bo'lganmi?

— Yo'q, zoti oliylari. Men buni janob komissar orqali bilib oldim. U kishi juda sulukatli odam ekan-lar.

Kardinal ikkinchi daf'a miyig'ida kulib qo'ydi.

— Demak, rafiqangiz qayoqqa g'oyib bo'lgani sizga ma'lum emas ekan-da?

— Mutlaqo, zoti oliylari. Luvrga qaytgan bo'lsa kerak-da.

— Soat birda u yerda yo'q edi.

— Xudoyo xudovando! Unga nima bo'ldi ekan-a?

— Bu ma'lum bo'ladi, xavotirlanmang. Kardinal-dan hech gap qochib qutulmaydi. Kardinal hamma narsani biladi.

— Unday bo'lsa siz nima deysiz, zoti oliylari, rafiqam qayoqqa g'oyib bo'lganini menga bildirishga kardinal rozi bo'lmasmikanlar?

— Bo'lishi mumkin. Lekin, avval siz rafiqangiz bilan de Shevrez xonim o'rtasidagi munosabatlar haqida bilganlaringizni so'zlab berishingiz lozim.

— Lekin, zoti oliylari, men tamom hech nima bil-mayman. Men hech qachon bu xonimni ko'rmagan-man.

— Rafiqangizni olib ketish uchun Luvrga bor-ganingizda u to'g'ri uyga qaytarmidi?

— Yo'q hisob. Uning allaqanday bazzozlarda ishi bo'lardi, uni o'sha yerga kuzatib qo'yardim.

— O'sha bazzozlar necha kishi edi?

— Ikki kishi, zoti oliylari.

— Ular qayerda istiqomat qilishlardi?

— Bittasi Vojirar ko'chasida, ikkinchisi Lagarp ko'chasida.

— Siz ham u bilan birga kirarmidingiz?

— Hech qachon. Men uni tashqarida kutib turardim.

— O'zining yolg'iz kirish istagini u qanday izohlar edi?

— Hech qanday izohlab o'tirmasdi. Kutib turing, derdi — men kutib turaverardim.

— Siz juda ham royish er ekansiz, muhtaram janob Bonasye! — dedi kardinal.

«U meni «muhtaram janob Bonasye» deb atayapti, — ko'nglidan o'tkazdi attor, — ishlar chakki emas, azbaroyi shifo!».

— U kirib yurgan eshiklarni taniy olarmidingiz?

— Ha.

— Raqami xotiringizdami?

— Ha.

— Aytib bering.

— Vojirar ko'chasida yigirma beshinchi son, Lagarp ko'chasida yetmish beshinchi.

— Yaxshi, — dedi kardinal. Keyin stoldan kumush qo'ng'iroqchani olib, chaldi.

Yana boyagi ofitser kirdi.

— Roshforni aytib keling, — nim tovushda buyurdi Rishelye, — qaytgan bo'lsa, darhol yetib kelsin.

— Graf shu yerda, — dedi ofitser. — Padari buzrukordan qabul qilishni o'tinib iltimos qilyapti.

— Mayli, kirsin! — xitob qildi kardinal. — Kira-versin!

Ofitser kardinalning amrini o'rinlatishga intilguvchi jamiki mulozimlariga xos zudlik bilan yugurib chiqib ketdi.

— Oh, «padari buzrukvor»! — dahshatdan ko'zlari ola-kulla bo'lib, shivirladi Bonasye.

Ofitser chiqib ketgach, besh daqiqa o'tar-o'tmas eshik ochildi-yu, yangi kishi kirib keldi.

— Bu o'sha! — baqirib yubordi Bonasye.

— O'shasi kim? — so'radi kardinal.

— Rafiqamning o'g'risi!

Kardinal yana qo'ng'iroq qildi. Ofitser kirib keldi.

— Bu odamni olib borib, uni keltirgan soldatlarga topshiring. Men qayta chaqirishimga qadar kutib tursin.

— Yo'q, zoti oliylari: yo'q, bu o'sha emas! — bo'kira boshladi Bonasye. — Men yanglishdim! Uni olib qochgan bo'lak odam, bu kishiga sira o'xshamaydi! Bu janob — halol odam!

— Bu ovsarni olib keting! — dedi kardinal.

Ofitser uni tirsagidan tutib, soqchilar kutib turgan dahlizga chiqarib qo'ydi.

Kardinal huzuriga endigina kirib kelgan kishi Bonasyeni betoqat nazar bilan kuzatdi-da, uning ketidan eshik yopilgan zamon shaxdam yurib, Rishelye-ga yaqinlashdi.

— Ular ko'rishdilar, — dedi u.

— Kimlar? — so'radi kardinal.

— Xonim bilan u.

— Qirolicha bilan gersogmi? — xitob qildi Rishelye.

— Ha.

— Xo'sh, qayerda?

— Luvrda.

— Aminmisiz?

— Mutlaqo aminman.

— Sizga kim aytdi?

— De Lannua xonim, u kishining padari buzrukvorga astoydil ixlosi o'zingizga ma'lum.

— Nega buni ertaroq ma'lum qilmabdi?

— Tasodifanmi, gumonsirabmi, de Syurji xonimga qirolicha o'zining yotoqxonasida tunab qolishni buyurgan, keyin ham kun bo'yi javob bermagan.

— Xo'sh... Biz mag'lubiyatga uchradik. O'ch qaytarishga urinib ko'ramiz.

— Zoti oliylariga madad berish uchun bor kuchimni ishga solaman. Bundan ko'nglingiz to'q bo'lsin.

- Bu qachon sodir bo'lgan?
- Tun yarmidan og'ganda qirolicha saroy xonimlari davrasida o'tirgan edi...
- Baayni qayerda?
- O'z yotoqxonasida.
- Xo'sh.
- To'satdan unga kiyim-kechaklar bekasi yuborgan ro'molchani berib qolishgan...
- Undan keyin!
- Qirolicha qattiq hayajonga tushib, upa-eligiga qaramay, xiyla rangi o'chgan...
- Undan keyin! Undan keyin!
- Qo'zg'alib, o'zgargan tovush bilan: «Meni o'n daqiqa kutinglar, birpasda qaytaman degan-u, eshikni ochib, chiqib ketgan.
- Nega de Lannua xonim hamma gapni bizga darrov ma'lum qilmabdi?
- Uning hali to'la ishonchi bo'lmagan. Buning ustiga qirolicha «Meni kutib turinglar» degan-da, axir. O'zboshimchalik qilishga jur'at etolmagan.
- Qirolichaning qancha vaqt daragi bo'lmagan?
- Chorak kam bir soat.
- Saroy xonimlaridan hech kim uni kuzatib bormaganmi?
- Yolg'iz donya Estefaniya, xolos.
- Keyin qirolicha qaytganmi?
- Ha, lekin faqat o'zining monogrammasi bilan naqshlangan qizg'ish yog'ochdan qilingan qutichani olish uchungina. Uni olgach, chiqib ketgan.
- Qaytgan paytida-chi, quticha o'zida bo'lganmi?
- Yo'q.
- Qutichada nima bo'lganidan de Lannua xonimning xabari bormi?
- Ha. Hazrat oliylari qirolichaga tortiq qilgan olmos taqinchoqlar.
- U o'sha qutichasiz qaytib keldimi?
- Ha.
- Binobarin, de Lannua xonim qirolicha qutichani gersog Bekingemga berib yuborgan, deb gumon qilyaptimi?

— Bunga uning ishonchi komil.

— Nega?

— Kunduzi qirolichaning kamer-freylinasi de Lannua xonim qutichani qidirmagan joyi qolmagan, o'zini uning yo'qolganidan xavotirlanganga solgan, oxiri, qayerga yo'qolganini bilmaysizmi, deb qirolichadan so'ragan.

— Xo'sh, qirolicha-chi?..

— Qirolicha qip-qizarib, arafada taqinchoqlarning birini sindirib qo'yib, zargarga sozlatgani yuborgani-ni aytgan.

— Qirol zargari huzuriga kirib, bu gap rostmi-yo'qmi, bilish kerak.

— Men u yerda bo'ldim.

— Xo'sh, nima gap? Zargar nima dedi?

— Zargarning hech gapdan xabari yo'q.

— Juda soz! Juda soz, Roshfor! Hali hammasi qo'ldan ketmabdi, yana kim bilsin, kim bilsin... qaytaga hammasi yaxshiroq bo'layotgandir.

— Men zarracha shubha qilmayman, padari buzrukvorimning daholari...

— ...O'z josusining xatolarini tuzatishiga, shunday emasmi?

— Padari buzrukvorim gapimni tugatishga ijozat berganlarida men xuddi shu gapni aytmoqchi bo'lib turgandim.

— Endi... gersoginya de Shevrez bilan gersog Bekingem qayerga yashiringanidan voqifmisiz?

— Yo'q, zoti oliylari. Josuslarim bu borada hech qanday aniq ma'lumot berolmadilar.

— Men esam bilaman.

— Zoti oliylari, siz-a?

— Ha, Har qalay, ko'nglim sezyapti.

— Padari buzrukvorim ikkalasini hibsga olishga farmoyish berishimni istaydilarimi?

— Fursat o'tdi. Ular jo'nab ketgandir.

— Mumkin. Har holda, ishonch hosil qilish mumkin...

— O'zingiz bilan o'n nafar gvardiyachimni oling-da, ikkala uyda taftish o'tkazing.

— Bosh ustiga, padari buzrukvorim.

Roshfor shoshib chiqib ketdi.

Yolg'iz qolgan kardinal bir zumlik mulohazadan so'ng uchinchi daf'a qo'ng'iroq qildi.

Eshikda yana o'sha ofitser paydo bo'ldi.

— Mahbusni olib kiring! — dedi kardinal.

Janob Bonasyeni yana kabinetga olib kirdilar. Ofitser kardinalning ishorasi bilan chiqib ketdi.

— Siz menga pand beribsiz, — jiddiy gapirdi kardinal.

— Men-a? — qichqirib yubordi Bonasye. — Men padari buzrukvorimga pand bersam-a!..

— Rafiqangiz Vojirar ko'chasiga va Lagarp ko'chasiga borganda aslo bazzozlar huzuriga kirmagan.

— Kimnikiga kiribdi ekan, tavba?

— U gersoginya de Shevrez bilan gersog Bekingemning oldiga kirgan.

— Ha, — xotiralarga g'arq bo'lib so'zladi Bonasye, — ha, to'g'ri, padari buzrukvorim haqlar. Rafiqamga bir-ikki bor aytib edim, bazzozlar shunday imoratlarda — yozuv lavhalarisiz uylarda yashashi qiziq deb. Har safar rafiqam qotib-qotib kula boshlardi. Oh, zoti oliylari, — padari buzrukvorning poyiga yiqilib, davom etdi Bonasye, — siz rostdan ham kardinalsiz, ulug' kardinalsiz, hamma topinguvchi dahosiz!

Bonasye singari ayanch maxluq ustidan qilingan tantana nechog'lik g'arib bo'lmasin, kardinal, bari-bir, bir nafas rohatlandi.

So'ngra go'yo xayoliga lop etib bir fikr keldi-yu, lablariga qo'ngan xiyol tabassum bilan attorga qo'lini cho'zdi.

— O'rningizdan turing, do'stim, — dedi u. — Siz halol odamsiz.

— Kardinal qo'limni ushladi, men ulug' insonning qo'lini ushladim! — qichqirib yubordi Bonasye. — Ulug' inson meni do'stim dedi!..

— Ha, do'stim, ha! — otalarcha ohang bilan, Rishelyeni tuzuk bilmagan kishilarnigina g'aflatda qoldirishi mumkin ohang bilan dedi kardinal. — Sizni behuda ayblashibdi, shuning uchun sizni rozi

qilish lozim. Mana bu karmonni oling, ichida yuz pistol bor va meni afvu eting.

— Men sizni afvu etsam, zoti oliylari! — aftidan, bularning hammasi hazil degan hadik bilan pul to'la qopchiqqa qo'l tegizishga botinolmay dedi Bonasye. — Meni hibsga olish, qiynoqqa solish, dorga osish sizning ixtiyoringizda edi, siz bizning hukmdorimizsiz, men bo'lsam miq etolmasdim. Sizni afvu etsam-a, zoti oliylari! Qanday dahshat!

— Oh, muhtaram janob Bonasye, siz ajab valla-mat odam ekansiz! Ko'rib turibman va tashakkur bildiraman. Demak, siz bu karmonni olib, uncha ran-jimay ketasiz-a.

— Men rosa qoyil bo'lib ketyapman.

— Demak, xayr. Yoki — yaxshisi — ko'rishguncha, zero, men yana ko'risharmiz, degan umidda-man.

— Padari buzrukvorimning ko'ngli istagan payti! Men padari buzrukvorimning xizmatlariga tayyor-man.

— Biz bot-bot ko'rishib turamiz, xotirjam bo'ling. Siz bilan suhbat menga bag'oyat manzur bo'ldi.

— O, padari buzrukvorim!..

— Ko'rishguncha, janob Bonasye, ko'rishguncha!

Kardinal qo'li bilan ishora qildi, bunga javoban Bonasye chuqur ta'zim bajo keltirdi. So'ngra, orqasiga tisarilganicha u xonadan chiqib ketdi, kardinal dahlizda uning joni boricha: «Yashasin zoti oliylari! Yashasin padari buzrukvor! Yashasin ulug' kardinal!» deya bo'kirganini eshitdi.

Kardinal metr Bonasyening jo'shqin tuyg'ularining bu suronli ifodasiga jilmayib, biroz quloq soldi.

— Mana shu topdan e'tiboran meni deb jonini ham beradigan odam, — Bonasyening baqiriq-chaqiriqlari olisda so'ngandan keyin, dedi u.

Shundan keyin kardinal, aytib o'tganimizdek, stoli ustida yozig'lik Laroshel xaritasi ustiga zo'r diqqat bilan engashib, unga bir yarim yil o'tgach, qamalda qolgan shahar ko'rfaziga yo'lni to'sib qo'ygan mashhur ko'tarmaning chizig'ini qalam bi-

lan tortishga kirishdi. U o'zining strategik rejalariga boshi bilan sho'ng'ib o'tirganda to'satdan eshik yana ochilib, Roshfor kirib keldi.

— Xo'sh, qalay? — darrov so'radi kardinal, uning o'rnidan turishdagi chaqqonligi esa o'zi grafga bergan topshiriqqa naqadar katta ahamiyat berganini ko'rsatib turardi.

— Vaziyat bunday ekan, — javob berdi graf. — Padari buzrukvorim ko'rsatgan uylarda haqiqatan ham yigirma olti-yigirma sakkiz yoshlardagi juvon bilan o'ttiz besh-qirq yoshlardagi erkak kishi istiqomat qilishgan. Erkak kishi u yerda to'rt kun turgan, ayol — besh kun. Ayol bugun tunda, erkak esa — saharda jo'nab ketishgan.

— O'shalar! — xitob qildi kardinal va devor soatiga bir ko'z yugurtib qo'shib qo'ydi: — Hozir ular ketidan quvishga fursat o'tdi — gersoginya Turga, gersog Bekingem esa Bulonga yetib bo'lishdi. Uni Londongacha quvib borishga to'g'ri keladi.

— Padari buzrukvorimning qanday farmoyishlari bor?

— Sodir bo'lgan voqea haqida lom-mim demaysiz. Qirolicha hech narsani payqamay tursin, sirlarining tagiga yetganimizdan g'ofil qolsin. Bizlarni allaqanday fitnani ochish bilan mashg'ul deb o'ylayversin... Huzurimga kansler Segyeni chaqirib yuboring.

— Padari buzrukvorim haligi odamni nima qildilar?

— Qaysi odamni? — so'radi kardinal.

— O'sha Bonasyeni-da?

— Uni nimaiki qilish mumkin bo'lsa, shuni qildim. Men uni josus qilib qo'ydim, u o'z-o'zini, rafiqasini kuzatib yuradi.

Graf Roshfor o'z hukmdorining qo'l yetmas darajada yuksakligiga tan bergan kishi qiyofasida ta'zim qilib, chiqib ketdi.

Yolg'iz qolgan kardinal kresloga cho'kdi, bir maktubni qoralab, uni o'zining shaxsiy tamg'asi bilan surg'ichlagach, qo'ng'iroq qildi. Yana o'sha ofitserning o'zi kirdi.

— Huzuringa Vitreni chaqirib yuboring, — dedi kardinal, — unga olis safarga chiqishga shay tura-jagini ayting.

Bir-ikki daqiqadan so'ng yo'qlagan kishisi qo'nji baland shporli botfort kiyib, safarga chiqishga taxt holda uning huzurida turardi.

— Vitre, — dedi Rishelye, — siz zudlik bilan Londonga uchasiz. Yo'lning hech qayerida bir nafas ham to'xtamaysiz. Siz shu maktubni Miledining qo'liga topshirasiz. Mana, ikki yuz pistol uchun buyruq. Xazinachimning huzuriga boring u sizga naqd topshiradi. Bordi-yu, topshirig'imni yaxshi bajarib, olti kun ichida qaytsangiz, yana shuncha olasiz.

Biror so'z demasdan chopar ta'zim qildi, maktubni va ikki yuz pistolga chekni olib chiqib ketdi.

Maktubda mana nimalar yozilgan edi:

«Miledi! Bekingem ko'rinadigan birinchi bazmdayoq hozir bo'ling. Uning kamzulida o'n ikkita olmos taqinchoqlarni ko'rasiz; unga yaqinlashib, ikkitasini qirqib oling.

Taqinchoqlar qo'lingizga tushgan zahoti menga xabar qiling».

XV

Harbiylar va hakamlar

Shu voqealar kechgandan so'ng kelasi kuni d'Artanyan bilan Portos Atosning daragi yo'qligini ko'rib, uning g'oyib bo'lganini janob de Trevilga xabar qildilar.

Aramisga kelsak, u odamlarning gaplariga ko'ra, besh kunlik hordiqqa ijozat olib, oilaviy yumushlar bilan Ruanga ketib qolgan edi.

Janob de Trevil o'z soldatlarining padari edi. Mushketyorlik sarposini kiyar-kiymas ularning eng ko'rimsiz va betayini ham o'z og'asiga ishongandek, kapitanning nusratidan ko'ngli to'q bo'lishi mumkin edi.

Shu boisdan de Trevil daf'atan jinoiy ishlar bo'yicha bosh hakam huzuriga yo'l oldi. Qizil Krest

tagidagi posbonlar sarkorini chaqirishdi va olingan ma'lumotlarni taqqoslab ko'rib, Atosning For-Levekka joylashtirilganini bir amallab aniqlashdi.

Guvoh bo'lganimizdek, Bonasye yo'liqqan barcha sinovlarni Atos ham boshidan kechirdi.

Ikkala hibsga olinganlar yuzlashtirilganidan xabarimiz bor. D'Artanyanni bezovta qilib uni zarur harakat erkidan mahrum etishlaridan cho'chib, shu damgacha indamay kelgan Atos endi mening nomim d'Artanyan emas, Atos deb ta'kidlamoqda edi.

Bundan tashqari u, na janob Bonasye, na xonimni tanimasligini ma'lum qildi. Kechqurun soat o'nlar chamasi u o'z do'sti janob d'Artanyandan xabar olgani kirgan, lekin, o'sha soatgacha janob de Trevil huzurida tamaddi qilgan. Bu jihatni kam deganda yigirma kishi tasdiqlab berishi mumkin. Keyin u talay kazo-kazolarning nomlarini, shular qatorida gersog de La Tremulning nomini ham sanab berdi.

Ikkinchi komissar xuddi birinchisi singari bu mushketyorning sodda va aniq ko'rsatmalaridan xijolat cheksa-da, aslida, hakam mutasaddilari harbiy kishilar bilan kurashda hamisha havas qilganlaridek ustun kelishga tashna edi. Lekin, janob de Trevil va gersog de La Tremulning nomlari uni mulzam qilib qo'ydi.

Atosni ham kardinal huzuriga olib bordilar, lekin, baxtga qarshi, kardinal Luvrda, qirol huzurida ekan.

Bu ayni janob de Trevil jinoiy ishlar bo'yicha bosh hakam va For-Levek noziri oldidan Atosni ko'rolmay chiqib, qirol huzuriga yetib kelgan payt edi.

Qirolning qirolichadan shubhalari: fitnalar bobi-da erkak kishilardan ko'ra ayollardan ko'proq hadiksiraguvchi kardinal mohirlik bilan avjiga mindirib kelayotgan shubhalari naqadar kuchliligini biz bilamiz. Uning Anna Avstriyskayaga qarshi adovatining asosiy sabablaridan biri qirolilchanning de Shevrez xonim bilan qalinligi edi. Bu ikki ayol uni Ispaniya bilan urushlar, Angliya bilan murosasizlik va mablag'larning chigal ahvolidan ko'ra ko'proq

xavotirga solmoqda edi. Uning chuqur e'tiqodi va fikricha, de Shevrez xonim qirolichaga nafaqat siyosiy fitnalar — uni yanada badtarroq cho'chitayotgan narsa — ishqiy fitnalarda ham yordam berardi.

Turga badarg'a etilgan va o'sha yerda deb gumon qilinayotgan de Shevrez xonim maxfiy suratda Parijga kelgani hamda besh kun turib, mirshablarni chalg'itib ketgani xususidagi kardinalning dastlabki so'zlaridanoq qirol tutaqib ketdi. Injiq va beqaror bo'lgani holda u o'zini Odil Lyudovik va Ma'sum Lyudovik deb atashlarini istardi. Sanoqsiz omillar keltirib, lekin mulohazalardan qochib tarix izohlab berishga harakat qilayotgan bu fe'l-atvorning tagiga avlodlar mashaqqat bilan yetishar.

Kardinal de Shevrez xonim Parijga yolg'iz o'zi kelmaganini, balki qirolicha u bilan aloqani o'sha mahallar kabbaliotik deb atalmish shifr yordamida tiklaganini ilova qilganda u, kardinal, bu fitnaning g'oyat nozik rishtalari uchini topay-topay deb, bor dalil-u isbotlar bilan qurollangan holda quvg'indi bilan qirolicha o'rtasidagi vositachi ayolni jinoyat ustida hibsga olay deb turgan bir paytda allaqanday bir mushketyor tergovni uzib qo'yishga jur'at etgan va hammasini qirolga yetkazish uchun zimmasiga bu ishni xolisona tekshirish yuklangan halol mutasaddilarga qilich yalang'ochlab hujum qilgan, deb ta'kidlay boshlaganda — Lyudovik XIII o'zini sira idora qilolmay qoldi. Toshib ketgan kezlar bu hokimni o'ta shafqatsiz ishlar qilishga undaguvchi unsiz qahr alangasida rangi o'chib, u qirolichaning ko'shki tomon bir qadam tashladi. Kardinal esa bu orada Bekingemning nomini hali tilga olib ulgurmagani edi.

Ayni shu daqiqada boshdan oyoq vazmin, odobli, bekam-i ko'st de Trevil paydo bo'lgan edi. Bu yerda kardinalni ko'rib, qirolning burishgan chehrasiga ko'z qirini tashlab, de Trevil nima gap o'tganini fahmladi-yu, o'zini filistimlar qoshida turgan Samson singari dadil his etdi.

Lyudovik XIII eshik tutqichidan tutib bo'lgan edi. De Trevilning qadam tovushlari uni o'girilishga majbur etdi.

— Siz o'z vaqtida tashrif buyurdingiz, — dedi hislariga erk berganda ichida gap saqlash layoqatini yo'qotib qo'yadigan qirol. — Mushketyorlaringiz haqida menga zap narsalarni hikoya qilyaptilar!

— Menda esa, — sovuqqina javob berdi de Trevil, — ularning hakamlari haqida hazrat oliylariga so'zlagudek ancha-muncha durust gaplar topiladi.

— Gapingizga tushunmadim, — takabbur ohangda gapirdi qirol.

— Hazrat oliylariga ma'lum qilishga musharrafmanki, — avvalgidek xotirjam davom etdi de Trevil, — bir to'p mutasaddi, komissar va mirshablar, g'oyat e'tiborli, lekin, aftidan harbiy kishilarga nisbatan o'ta adovatli kishilar mushketyorlarimdan yoki, to'g'rirog'i, sizning mushketyorlaringizdan birini, fe'li-xulqi benuqson, dovrug'i doston bo'lgan, qolaversa, hazrat oliylariga eng yaxshi jihatdan tanish kishini — janob Atosni bir uyda hibsga olib, ko'chalardan ro'y-rost olib o'tishni va Far-Levekka qamab qo'yishni o'zlariga ep ko'rganlar, hazrat oliylari — buning hammasiga menga ko'rsatishga rozilik berishmagan buyruq bahona.

— Atosni-ya? — beixtiyor takrorladi qirol. — Ha, menga bu ism tanishga o'xshaydi...

— Malol kelmasa, hazrat oliylari bir eslab ko'rsinlar, — dedi de Trevil. — janob Atos — bu sizga ma'lum muborazada janob de Kayuzakni og'ir jarahatlab qo'ygan mushketyorning o'zginasi bo'ladi... Ha, darvoqe, padari buzrukvor, — kardinalga yuzlanib dedi de Trevil, — janob de Kayuzak sog'ayib qolgandir, to'g'rimi?

— Ha, tashakkur, — g'azabdan labini tishlab gapirdi kardinal.

— Shunday qilib, janob Atos hazrat oliylarining kadet gvardiyasi Dezessara rotasidagi o'z do'sti bearnlik yigitdan xabar olgani kirgan. Yosh yigit uyida bo'lmagan. Janob Atos do'stini kutish niyatida stulga o'tirib, qo'liga kitob olguncha bo'lmay, bir to'da izquvar va soldatlar aralash-quralash bo'lib,

imoratni qurshab olgan, bir necha eshiklarni sindirgan...

Kardinal qirolga imo bilan izoh berdi: «Bu o'sha men aytgan ish yuzasidan...».

— Bularning hammasidan xabarimiz bor, — dedi qirol. — Negaki, hammasi bizning manfaatimiz yo'lida qilingan.

— Demak, — gapida davom etdi de Trevil, — sizning manfaatingiz uchun mushketyorlarimdan birini, begunoh kishini ushlaganlar, sizning manfaatingiz uchun u ikki soldatning soqchiligida hazrat oliylari yo'lida o'nlab marta qonini to'kkan va har daqiqa yana to'kishga tayyor bu o'ktam kishi sha'niga haqoratlar yog'dirguvchi olomon orasidan, ko'cha-ko'ylardan olib o'tilgan.

— Shunday deng! — ikkilanib dedi qirol... — Nainki voqea shunday kechgan bo'lsa?

— Janob de Trevil, — pinagini buzmay gapirdi kardinal, — o'sha begunoh mushketyor, o'sha o'ktam kishi qo'lga olinishidan bir soat ilgari men favqulodda ahamiyatga ega bir ishni tekshirish uchun yuborgan to'rt nafar komissarga qilich yalang'ochlab, hamla qilganini sizga aytmadi.

— Padari buzrukvor buni isbotlab bersinlar! — g'irt gaskoncha samimiyat va g'irt harbiycha qo'pollik bilan xitob qildi de Trevil. — Gap shundaki, undan bir soat ilgari janob Atos, siz hazrat oliylariga ma'lum qilishga jur'at etsam, bag'oyat najib nasabli kishi uyimda tamaddi qilish sharafiga meni noil etib, mehmonxonamda gersog de La Tremul va graf de Shalyu bilan suhbatlashib o'tirgan.

Qirol kardinalga qarab qo'ydi.

— Men neki degan bo'lsam, — qirolning unsiz savoliga javoban dedi kardinal, — jabr ko'rganlar tuzgan qarorda bayon etilgan. Uni hazrat oliylariga topshirishga musharrafman.

— Harbiy kishining lafzi hakamlarning protokoli-ga arzimaydimi hali? — mag'rur so'radi de Trevil.

— Bas, bas, Trevil, — dedi qirol, — jim bo'ling.

— Mabodo padari buzrukvorning mushketyorlarim-ning birortasidan shubhasi bo'lsa, — javob berdi de

Trevil, — men o'zim tergov qilishni iltimos qilaman, janob kardinalning adolati hammaga baribir ma'lum-ku axir.

— Taftish o'tkazilgan uyda, — hamon sir boy bermay davom etdi kardinal, — o'sha mushketyorning do'sti, yanglishmasam, allaqanday bearnlik yigit istiqomat qiladi, a?

— Padari buzrukvor d'Artanyanni nazarda tutyaptilarmi?

— Men siz valine'matlik qilib kelayotgan yosh yigitni nazarda tutyapman.

— Ha, padari buzrukvor mutlaqo haqlar.

— Sizningcha, ehtimolga yaqin emasmi, o'sha yosh yigit yomon ta'sir qilayotgan...

— ...janob Atosga, o'zidan yoshi ikki hissa ulug' odamgami? — gapni bo'ldi de Trevil. — Yo'q, zoti oliylari, ehtimolga yaqin emas. Bundan tashqari, janob d'Artanyan ham oqshomni mening uyimda o'tkazgan.

— Ana xolos! — xitob qildi kardinal. — Oqshomni yoppasiga hamma siznikida o'tkazganmi deyman!

— Padari buzrukvor so'zlarimdan shubha qilmayaptilarmi? — chehrasi g'azab otashida yonib so'radi de Trevil.

— Yo'g'-ey, xudo saqlasin! — dedi kardinal. — Lekin, d'Artanyan qay mahalda siznikida bo'ldi?

— O, buni padari buzrukvorga mutlaqo aniq ma'lum qilishim mumkin: u kirib kelganda soat to'qqiz yarimni ko'rsatayotganiga ko'zim tushgan edi, garchand, menga ancha kechroq tuyulgan edi.

— Uyingizdan qay soatda chiqib ketdi?

— O'n yarimda. Shu voqealardan bir soat keyin.

— Lekin, pirovardida, — dedi de Trevil so'zlari-ning chinligiga bir zum ham shubhalanmay, g'alaba qo'ldan chiqib ketayotganiga fahmi yetib turgan kardinal, — pirovardida, Atosni Go'rkovlar ko'chasidagi o'sha uyning o'zida qo'lga olishgan-ku axir.

— Yor-birodarlarning bir-birlarini yo‘qlab turishi, mening rotam mushketyorlarining janob De-zessara rotasining gvardiyachisi bilan qardoshlarcha do‘st tutinishi taqiq etilganmi hali?

— Agar u do‘sti bilan muloqot qilayotgan uy shubhali bo‘lsa, ha.

— Axir gap o‘sha uyning shubhaliligida-da, Trevil, — luqma tashladi qirol. — Sizning bundan xabaringiz bo‘lmagandir.

— Ha, hazrat oliylari, darhaqiqat, bundan xabarim yo‘q edi. Lekin, bu narsaning janob d’Artanyan egallab turgan bo‘lagiga aloqasi yo‘qligiga aminman, zero, sizni ishontirib aytishim mumkinki, siz hazrat oliylarining undan fidoyiroq qaroli va janob kardinalining undan o‘tkirroq muxlisi yo‘qdir.

— Monastir yonidagi mash‘um olishuvda de Jyussakni xuddi shu d’Artanyan jarohatlaganmidi? — alamidan qizarib ketgan kardinalga ko‘z tashlab so‘radi qirol.

— Kelasi kuni esa Bernajuni shikastlagan edi, — ilova qilishga shoshdi de Trevil. — Ha, hazrat oliylari, xuddi o‘zi; hazrat oliylarining xotiralari a‘lo ekan.

— Xo‘sh, nima qarorga keldik o‘zi? — so‘radi qirol.

— Bu mendan ko‘ra ko‘proq sizning ishingiz, siz hazrat oliylarining ishi, — dedi kardinal. — Men o‘sha Atos gunohkor degan gapimda turaman.

— Men esam buni inkor etaman! — xitob qildi de Trevil — Lekin, hazrat oliylarining hakamlari bor-ku, bu ishni o‘shalar hal qiladilar.

— To‘ppa-to‘g‘ri, — dedi qirol. — Bu ishning hammasini hakamlarga qo‘yib beraylik. Hukm chiqarmoq ularning ishi, o‘shalar bir yoqli qiladilar.

— Har qalay, achinasan kishi, — yana so‘z boshladi de Trevil, — bizniki singari arosat zamonda eng beg‘ubor hayot, eng shaksiz tiynat odamni isnod va ta‘qiblardan saqlayolmaydi. Armiya ham mir-shablarning allaqanday g‘alvalari vajhidan shafqatsiz ta‘qiblar nishoniga aylanayotganidan unchalik mamnun bo‘lmasa kerak, deb sizni ishontirishga jur‘at etaman.

So'zlar qaltis edi. Lekin, Trevil ularning qadrini bilib aytgan edi. U portlash qo'zg'amoqchi edi, portlash esa butun tevarak-atrofni ravshan qilguvchi alangani ergashtirib keladi.

— Mirshablarning g'alvalari! — de Trevilning so'zlariga yopishib qichqirdi qirol. — Mirshablarning g'alvalari! Bularning hammasi to'g'risida o'zi nima tushunchangiz bor, taqsir? Mushketyorlaringiz bilan shug'ullaning, meni boshimni qotirmang! Gaplaringizni eshitgan odam bitta mushketyor hibsga olinsa bormi, Fransiya xavf ostida qoladi, deb o'ylashi mumkin. Men ularning o'ntasini hibsga olishni amr qilaman, azbaroyi shifo! Yuztasini! Butun rotasini! Hamda hech kimsaning miq etishiga yo'l qo'ymayman!

— Basharti hazrat oliylarining mushketyorlardan ko'ngli to'q emas ekan, demak, ular gunohkordirlar, — dedi de Trevil. — Shu boisdan men sizga qilichimni topshirishga tayyorman, hazrat oliylari. Zero, janob kardinal soldatlarimni ayblar ekan, borib-borib menga qarshi ham ayb taqashiga shubha qilmayman. Shuning uchun bu narsa allaqachon boshiga tushgan janob Atos va yaqin orada boshiga tushishi ehtimol janob d'Artanyan bilan o'zimni hibsga olingan, deb tan olsam durustroq bo'ladi.

— Gaskonlik o'jar, jim bo'lsangiz-chi, nihoyat! — dedi qirol.

— Hazrat oliylari, — ovozini sira pasaytirmasdan javob berdi de Trevil, — mushketyorimni qaytarib berishsin yoki uni sud qilishsin.

— Uni sud qiladilar, — dedi kardinal.

— Unda — yana yaxshi. U holda hazrat oliylaridan uni himoya qilishga ijozat berishlarini so'rayman.

Qirol o't chiqishidan qo'rqdi.

— Mabodo padari buzrukvorning, — dedi u, — shaxsiy sifatdagi sabablari bo'lmaganda edi...

Kardinal qirol gapni qayoqqa burayotganini payqab, uning oldini oldi.

— Uzr so'rayman, — so'zladi u, — agar hazrat oliylari meni g'arazi bor deb o'ylasalar, sudda ishtirok etishdan bosh tortaman.

— Gap bunday, — dedi qirol, — shu voqealar kechgan paytda Atos siznikida bo'lganiga va bu ishda qatnashmaganiga otam nomi bilan qasamyod qiling.

— Sizning shavkatli otangiz va men uchun olamda hammadan ortiq tabarruk hamda sevimli bo'lmish sizning nomingiz bilan qasamyod qilaman.

— Bir o'ylab ko'ring, hazrat oliylari, — dedi kardinal. — Agar mahbusni ozod qilib yuborsak, unda hech qachon haqiqatni bilolmaymiz.

— Janob Atos hamisha joyida qoladi va hakam janoblari uni so'roq qilishni lozim ko'rgan zamon u javob berishga hozir bo'ladi, — dedi de Trevil. — U hech qayerga g'oyib bo'lmaydi, janob kardinal, xotirjam bo'ling. Uning uchun mas'uliyatni men bo'yninga olaman.

— Zotan, u qochib ketmaydi, — rozi bo'ldi qirol. — Janob de Trevil aytganidek, uni har vaqt topsa bo'ladi. Bundan tashqari, — tovushini pasaytirib va kardinalga iltijoli nazar tashlab qo'shib qo'ydi u, — ularda xavotir uyg'otmaylik, bu eng yaxshi siyosat.

Lyudovik XIII ning bu siyosati kardinalni kulimsirab qo'yishga majbur qildi:

— Amr qiling, hazrat oliylari. Siz gunohidan o'tish huquqiga moliksiz.

— Faqat aybdor kishining gunohidan o'tish mumkin, — so'nggi so'z o'zida qolishini istab, dedi de Trevil. — Mening mushketyorim esa begunohdir. Shu sababdan unga shafqat emas, adolat qiling.

— U For-Levekdami? — so'radi qirol.

— Ha, hazrat oliylari, tashqi muhit bilan aloqa qilish huquqisiz, ashaddiy jinoyatchi singari, yakka kamerada.

— Azbaroyi shifo! Endi nima qilish lozim?

— Uni ozod qilish to'g'risidagi buyruqqa imzo chekish bilan ora ochiq bo'ladi-qoladi, — dedi kardinal. — Men ham hazrat oliylari singari fikrdaman, janob de Trevilning kafolati yetib ortadi, deb hisoblayman.

Trevil salgina xavotir qo'shilgan quvonchi ichiga sig'may ta'zim qildi. Uning uchun kardinalning bu nogahon ko'ngilchanligidan ko'ra qattiq qarshiligi afzalroq edi.

Qirol ozod qilish to'g'risidagi buyruqqa imzo chekdi-yu, de Trevil uni o'zi bilan olib ketishga shoshib qoldi.

U eshikdan chiqib ketayotgan daqiqada kardinal unga muloyim jilmayib qo'yib, qirolga yuzlandi:

— Mushketyorlaringiz sardori bilan soldatlari xo'p hamjihatda, hazrat oliylari! Bu xizmat uchun ham bisyor manfaatli, butun rota sha'niga ham yaxshi gap.

«U yaqin orada menga biror nojo'ya hazil qilishiga shubha qilmasa bo'ladi, — xayolidan o'tkazdi de Trevil. — Ichida nima gap yotganini sira bilib bo'lmaydi. Biroq, shoshilmoq kerak. Qirol har daqiqa qaroridan aynib qolishi mumkin, keyin Bastiliyaga u yerdan hozirgina bo'shatilgan odamni qayta tashlash u yerda o'tirgan bandini qamoqqa olib qolishdan ko'ra mushkulroq».

Janob de Trevil For-Levekka dabdaba bilan kirib bordi va vazmin loqaydligini tark etmagan Atosni xalos qildi.

De Trevil d'Artanyan bilan birinchi muloqotdayoq dedi:

— Bu gal omadingiz kelibdi. Siz bilan de Jyussak uchun hisob-kitob qilishdi. Hali Bernajuning mag'lubiyati uzilmay turibdi. Hushyor bo'ling.

De Trevil kardinalga ishonmay hamda ishni chala hisoblab, haq edi. Mushketyorlarning kapitani eshikni yopib ulgurmay padari buzrukvor qirolga o'girildi.

— Endi yolg'iz qolganimizda, — dedi u, — hazrat oliylari maqbul ko'rsalar, muhim narsalar xususida so'z yuritsak. Hazrat oliylari! Gersog Bekingem Parijda besh kun turib, faqat bugun saharda jo'nab ketdi.

***Kansler Segyening o'z odaticha chalgani
qo'ng'iroq topolmay qolgani haqida***

Bu so'zlarning Lyudovik XIII ga qanday botgani hatto tasavvurga sig'ishi qiyin. U lov etib qizar-di-yu, lekin shu zahoti rangidan qoni qochdi. Kardinal qo'ldan ketgan imkoniyatlarni bir zabt bilan tortib olganini darrov tushundi.

— Gersog Bekingem Parijda! — nido qildi qi-rol. — Bu yerga u nima maqsadda kelibdi?

— Dushmanlaringiz — ispanlar va gugenotlar bi-lan fitnaga qo'shilish maqsadida deb taxmin qilmoq kerak.

— Yo'q! Ont ichamanki, yo'q! De Shevrez xonim, de Longvil xonim va Kondelarning barchasi bilan birga bo'lib, mening or-nomusimga tajovuz qilmoq uchun!

— Hazrat oliylari, bunday gapga qanday tilingiz bordi! Qirolicha biram andishali, eng asosiysi esa hazrat oliylarini biram sevadi.

— Ayol kishi zaif narsa, janob kardinal. Ulkan muhabbatga kelsak, bu borada mening o'z fikrim bor.

— Shunga qaramasdan, — dedi kardinal, — men gersog Parijga chin siyosiy maqsadlar bilan kelgan deb ta'kidlayman.

— Men esa tamoman boshqa niyatlar bilan kel-ganiga aminman. Lekin qirolichaning gunohi bo'lsa, uning holiga voy!

— Darhaqiqat, — dedi kardinal, — bunday ehti-molni hatto gumon qilishim nechog'lik og'ir bo'lsa-da... Hazrat oliylari bir narsani yodimga soldilar: siz, hazrat oliylarining amringizga binoan men bir-ikki marotaba so'roq qilgan de Lannua xonim bugun ertalab menga ma'lum qildiki, tunov kecha qirolicha juda kech yotgan, bugun ertalab ko'p yig'lagan va kun bo'yi yozib o'tirgan.

— Hammasi ravshan! — xitob qildi qirol. — O'shanga yozgan, albatta! Kardinal, menga qiroli-CHANING hamma qog'ozlarini topib keling.

— Qanday topib bo‘ladi axir, hazrat oliylari? Nazarimda, na men, na siz hazrat oliylari bu narsani zimmamizga ololmaymiz.

— Marshal d’Ankrning rafiqasini nima qilganlar? — behudud g‘azab tutqanog‘ida xitob qildi qirol. — Uning jononlarini, pirovardida, o‘zini ham tintib chiqqanlar.

— Marshal d’Ankrning rafiqasi — bor-yo‘g‘i marshal d’Ankrning rafiqasi, Florensiyadan kelgan bir sarguzasht ishqibozidir, siz hazrat oliylarining xumoyun rafiqalari esa — Anna Avstriyskaya, Fransiyaning qirolichasi, ya’ni, jahondagi eng ulug‘ mulkdor zotlarning biri bo‘ladilar.

— Uning gunohi shuning uchun dahshatliroq-da, gersog! U masnadining yuksakligini naqadar oson unutgan bo‘lsa, sharmisorligi shu qadar tuban. Bundan tashqari men allaqachonlar bu fitnalarning hammasiga — siyosiyga ham ishqiyisiga ham barham berishga qaror qilganman... Yanglishmasam, uning qoshida La Port degan kimsa bor.

— Iqror bo‘lishim kerak, men o‘shani bu ishning asosiy murvati deb hisoblayman.

— Demak, siz ham men singari, u aldab yuribdi deb o‘ylaysizmi?

— Men qirolicha qirol hokimiyatiga qarshi fitna qilyapti, deb o‘playman va takrorlayman, lekin, men uning nomusiga qarshi deganim yo‘q.

— Men esam sizga, unisiga ham, bunisiga ham qarshi fitnada, deyapman. Men sizga qirolicha meni sevmaydi, u boshqa kishini sevadi, deyapman. Men sizga u o‘sha nomard Bekingemni sevadi deyapman. Parijda yurganda nega siz uni hibsga olmadingiz?

— Gersogni hibsga olish? Qirol Karl Birning birinchi ministrini hibsga olish? Nimalar deyapsiz o‘zi, hazrat oliylari! Mabodo — bunga avvalgidek ishonmayman-u — mabodo hazrat oliylarining shubhalari zarracha tasdiq bo‘lgan taqdirda qanday dahshatli ovoza, qanday quloq eshitmagan sharmandalik!

— Biroq, biror daydi yoki o‘g‘ri singari o‘zini o‘zi xavf ostida qoldirib yurgandan keyin, lozim edi...

— Lozim edimi?..

— Hechqisi yo‘q, — dedi qirol, — hechqisi yo‘q... Biroq, Parijda bo‘lgan vaqt asnosida uni nazardan qochirmagandirsiz?

— Yo‘q, hazrat oliylari.

— U qayerda istiqomat qildi?

— Lagarp ko‘chasida, yetmish beshinchi uyda.

— Bu qayerda?

— Lyuksemburg saroyi yaqinida.

— Siz ham u qirolicha bilan ko‘rishmaganiga aminmisiz?

— Men qirolichani o‘z burchiga haddan ortiq sodiq deb hisoblayman.

— Biroq, ularning muhobarasi bor. Kun bo‘yi qirolicha o‘shanga yozgan. Gersog, o‘sha mak-tublarni men qo‘lga olishim kerak.

— Hazrat oliylari, axir...

— Gersog! Nima bo‘lsa bo‘lsin, men o‘sha mak-tublarni qo‘lga olishni istayman.

— Biroq, men hazrat oliylariga aytishim zarur...

— Nahotki siz ham menga xiyonat qilsangiz, janob kardinal? Siz nuqul istaklarimga qarshilik qilayotirsiz. Nahotki sizning ham ispan va ingliz, de Shevrez xonim va qirolichalar bilan tilingiz bir bo‘lsa?

— Hazrat oliylari, — xo‘rsinib gapirdi kardi-nal,— men o‘zimni bunday shubhalardan panada, deb o‘ylardim.

— Janob kardinal gapimni eshitdingiz: men o‘sha maktublarga ega bo‘lishni istayman.

— Faqat bir yo‘li bor...

— Qanday?

— Bu vakolatni kansler, janob Segyega top-shirish. Bu ish bus-butunicha uning sohasi.

— Unga zudlik bilan odam yuborilsin!

— U menikida bo‘lsa kerak. Ayni Luvrga jo‘nash oldidan uni chaqirtirib, kelsa meni kutatursin, deb farmoyish bergan edim.

— Unga zudlik bilan odam yuborilsin.

— Hazrat oliylarining amrlari bajo keltiriladi, lekin...

— «Lekin»ingiz nimasi?

— Biroq, ehtimol, qirolicha itoat qilishdan bosh tortar.

— Mening amrimga itoat qilishdanmi?

— Ha, mabodo amr qiroidan chiqqaniga uning ishonchi komil bo'lmasa.

— Xo'p, mayli, u shubhalanmasligi uchun uni o'zim ogohlantirib qo'yaman.

— Hazrat oliylari, nifoqning oldini olish uchun bor ilojni qilganimni xotirdan chiqarmassiz, degan umiddaman.

— Ha, gersog, qirolichaga nisbatan o'ta muruvvat qilishingizni bilaman... Hatto, ehtimol, quyushqondan tashqari muruvvat qilib yuborasiz. Bunga hali yana qaytamiz, sizni ogoh etib qo'yay.

— Hazrat oliylari maqbul ko'rgan mahal. Biroq, siz bilan Fransiya qirolichasining tinch-totuvligi haqi, o'zimni qurbon qilishdan hamisha mag'rur va mas'ud bo'laman.

— Juda soz, kardinal, juda soz. Hozircha janob kanslarga odam yuboring. Men qirolicha huzuriga o'taman.

Shundan keyin Lyudovik XIII eshikni ochib, o'z bo'lmasi bilan Anna Avstriyskayaning ko'shkini tutashtirib turuvchi yo'lakka chiqdi.

Qirolicha o'zining saroy xonimlari — de Gito xonim, de Sable xonim, de Monbazon xonim va de Gemene xonimlar davrasida o'tirgan edi. Qirolicha bilan Madriddan birga kelgan cho'ri donya Estefaniya ham kunjakda o'rnashib olgan edi.

De Gemene xonim ovoz chiqarib, qiroat qilar, bu qiroatni faqat o'zini tinglaganga solib, xayollarga berilish imkoniyatiga ega bo'lish uchun o'ylab chiqargan qirolichadan mustasno hamma diqqat bilan tinglab o'tirardi.

Bu xayollar, garchi, muhabbatning so'nggi shu'lalari bilan cho'chitilgan bo'lsa-da, har holda, g'ussaga to'liq edi. O'z umrdoshining ishonchidan mahrum bo'lgan, nozik tuyg'ulari rad qilinganini kechirolmay yurgan, kardinalning ta'qibi ostida qolgan Anna Avstriyskayaning ko'z o'ngida o'sha

g'azab umr bo'yi azoblagan ona — qirolichaning timsoli turardi, garchand, o'sha zamon memuarlariga qaraganda, Mariya Medichi¹ o'sha Anna Avstriyskaya darig' tutgan baxtni dastlab kardinalga ato etgan ham edi. Anna Avstriyskaya o'zining eng sodiq mulozimlari, eng ishonchli do'stlari, qalbiga eng yaqin arzandalari qulayotganini ko'rib turardi. Ofat keltirish layoqatiga ega o'sha peshanasi sho'rlar singari u nimagaki qo'l ursa, hammasiga baxtsizlik keltirardi. Uning do'stligi mash'um bo'lib, ta'qiblarni ergashtirib kelardi. De Shevrez xonim bilan de Varne xonim badarg'a qilindi, hatto, La Port ham har daqiqa hibsga olinishni kutayotganini sohibasidan yashirmasdi.

Nogoh eshik ochilib, xonaga qirol kirib kelgan paytda qirolicha shu xomush mulohazalarga boshi bilan g'arq bo'lib o'tirardi.

Mutolaa darrov tinib, hamma xonimlar o'rnidan qo'zg'aldilar-u, o'rtaga o'lik sukunat cho'kdi.

Salomlashishni ravo ko'rmay, qirol bir-ikki qadam tashladi-yu, qirolicha ro'parasida to'xtadi.

— Xonim, — o'zgargan tovush bilan gapirdi u, — hozir huzuringizga janob kansler kiradi. Men sizni voqif etib qo'yishni topshirgan bir gapni u sizga ma'lum qiladi.

Qo'ydi-chiqdi, badarg'a va hatto sudni pesh qilib, mudom tahdid etilayotgan sho'rlik qirolichaning eliklariga qaramasdan rangi o'chib ketdi.

— Biroq, bu tashrifning sababi nima, hazrat oliylari? — o'zini bosishga qurbi yetmay so'radi u. — Janob kansler o'zingizning tilingiz bormaydigan nima gapni aytadi?

Qirol javob bermasdan poshnalarida keskin burildi va deyarli shu daqiqa navbatchi gvardiyachi kaptan Gito kanslarning kelganini xabar qildi.

Kansler kirib kelganda qirol xonada yo'q: u boshqa eshikdan chiqib ketishga ulgurgan edi.

Kansler xijolatdan qizarib, lekin, lablarida tabassum bilan kirib keldi. Hikoyamiz davomida hali uch-

¹ M a r i y a M e d i c h i — fransuz qiroli Genrix IV ning xotini va Lyudovik XIII ning onasi.

rashib qolish ehtimoli borligi sababli kitobxonlarimiz u bilan hozirdan tanishib qo'yishsa zarar qilmas.

Kansler xiyla qiziq shaxs bo'lgan. Bir vaqtlar kardinalning mahrami — Parij ibodatxonasining kanonigi de Rosh Le Mal janob Segyeni padari buzrukvorga butkul sadoqatli odam sifatida tavsiya qilgan. Kardinal bu tavsiyanomaga ishonib, keyin af-suslanmagan.

Janob Segye haqida juda xilma-xil mish-mishlar yurardi. Shu jumladan, quyidagi voqeani hikoya qilardilar.

Jo'shqin o'tgan yoshlikdan so'ng u yoshlik beboshliklarini biron muddat ichida yuvmoq uchun monastirga uloqqan.

Ammo bu tabarruk dargohga qadam qo'yaturib, bechora gunohkor banda eshikni yetarlicha tez yopishga, o'zi qochgan ehtirolarning ketidan quvib kirishiga to'sqinlik qilishga ulgurolmadi. U muttasil vasvasaga tushgani-tushgan edi, o'z dardini nozirga ochganda esa u vasvasa qilguvchi shaytonni quvish uchun bunday daqiqalarda qo'ng'iroqning arqoniga yopishib, uni joni boricha chalishni maslahat berdi. Bu sadolarni eshitib, rohiblar og'alaridan birini shahvat o'z domiga tortayotganini tushunadilar-da, butun ixvat duoga qo'l ochadi.

Bo'lajak kanslarga bu maslahat manzur bo'ldi. U yovuz jinlarni boshqa rohiblar o'qiyotgan duolar silsilasi yordamida afsun qiladigan bo'ldi. Lekin, shayton osonlikcha jon beravermaydi. Afsunlar kuchaygan sayin shayton shahvatni avjiga mindirar, oqibatda qo'ng'iroq tavba qilguvchining tarkiodat qilishga mushtoqligidan darak berib, kecha-yu kunduz jaranglab quloqlarni qomatga keltirardi.

Rohiblarning tin olishiga biron daqiqa qolmasdi. Kunduzlari ular butxona zinasidan dam chiqib, dam tushib, yugurgani-yugurgan edilar; tunlari kundalik toat-ibodatlaridan tashqari, kam deganda yigirma marta o'rinlaridan sapchib turib, o'z hujralari poliga muk tushardilar.

Shayton chekindimi yoki bu hunar rohiblarning joniga tegdimi, lekin uch oy o'tgach, uchiga chiq-

qan ashaddiy telba deb dong'i ketgan tavba qilguvchi yana olamda namoyon bo'ldi.

Monastirdan chiqqach, u hakamlik unvonini qabul qildi, parlamentda prezident bo'lib, o'z tog'asi-ning o'rnini egalladi — uning noyob zakovatining isboti — kardinal tomonga o'tdi, kansler qilib tayinlandi, padari buzrukvor qo'lida uning ona-qirolichaga bo'lgan nafratining, Anna Avstriyskayaga qarshi nayranglarining ishonchli quroli bo'lib xizmat qildi; Shalening butun ishi davomida hakamlarni gijgijlab turdi, ulug' iqtisodchi Lafemning hamma tashabbuslarida uni qo'llab-quvvatladi va pirovardida, kardinalning ishonchini qozongach, u zimmasiga g'ayri oddiy topshiriq olib, uni ado etish uchun hozir qirolichaning huzuriga tashrif buyurdi.

U kirib kelganda qirolicha hamon tik turardi, lekin unga ko'zi tushgach, imo bilan xonimlarga bolish va yumshoq o'rindiqlardagi joylarni egallashni buyurib, kresloga o'tirdi. So'ngra unga mag'rur o'girildi.

— Nima ishingiz bor, taqsir? — so'radi Anna Avstriyskaya. — Nima maqsad bilan bu yerga qadam ranjida qildingiz?

— Siz hazrat oliyalarini chuqur hurmat qilishga musharrafligimni yuz-xotir qilmasdan qirolning topshirig'i bilan men qog'ozlaringizni sinchiklab tintuv qilishga majburman.

— Qanday, taqsir? — xitob qildi qirolicha. — Menikida tintuv?.. Menikida-ya?.. Qanday mislsiz razolat!

— Meni afv etishingizni iltimos qilaman, hazrat oliyalari, biroq, men shu tobda qirol qo'lidagi qurolman, xolos. Axir, hazrat oliylari boyagina shu yerda bo'lmadilarmi, sizning bu tashrifga hozir bo'lishingizni so'ramadilarmi?

— Mayli, qidiravering, taqsir. Men jinoyatchi bo'ldim chog'i... Estafaniya, hamma stol va byuro-larimning kalitini olib bering.

Garchand, ertalab yozilgan maktubni qirolicha u yerda saqlamasligiga ishonchi komil bo'lsa-da,

kansler rasmiyat uchun g'aladonlarni titkilagan bo'ldi.

Byurolarning g'aladonlarini yigirma karra chiqarib, yana surib qo'ygandan keyin, o'zining bir muncha jur'atsizligini yengib, kanslerning bu ishda so'nggi qadam bosishiga, ya'ni qirolichani tintishiga to'g'ri keldi.

Kansler Anna Avstriyskayaga o'girildi.

— Hozir, — xijolat va sarosima sezilib turgan tovush bilan gapirdi u, — tintuvning asosy qismiga kirishish qoldi.

— Qay qismiga? — so'radi kanslerning niyatini tushunmagan yoki tushunishni istamayotgan qirolicha.

— Bugun ertalab qirolichaning maktub yozganidan hazrat oliylarining xabarlari bor. O'sha maktub tayin joyga hali jo'natilmaganidan hazrat oliylari voqiflar. O'sha maktub na byurodan, na stolingizdan chiqdi. Aslida esa u biron joyga yashirilgan.

— Sizning o'z qirolichangizga qo'l tegizishga haddingiz sig'adimi? — qaddini rostlab va nigohida g'azab chaqnab gapirdi Anna Avstriyskaya.

— Men qirol izmidagi chokarman, hazrat oliylari neki amr qilsalar, hammasini ado qilaman.

— Na iloj, bu to'g'ri! — dedi Anna Avstriyskaya. — Janob kardinalning josuslari unga zap yaxshilik qilibdilar. Men haqiqatan ham bugun maktub yozganman, maktub hali jo'natilmagan. Maktub mana bu yerda.

Keyin qirolicha o'zining go'zal qo'lini siynasiga bosdi.

— U holda o'sha maktubni menga bering, hazrat oliyalari, — dedi kansler.

— Men uni yolg'iz qirolga beraman, taqsir, — javob qildi Anna.

— Maktubni hazrat oliyalaridan qirol shaxsan olishni ixtiyor qilgan taqdirda, u kishining o'zi sizdan so'ragan bo'lurdi. Biroq, men takror aytaman: maktubni sizdan talab qilishni u kishi menga topshirdi, basharti, siz bosh tortsangiz...

— Davom eting!

— ...Uni sizdan olishni ham menga topshirdi.

— Nima? Siz nima demoqchisiz?

— Mening vakolatlarim haddan oshiq, o'sha qog'ozlarni topish uchun, hatto, hazrat oliylarining shaxsan o'zlarini tintuv qilishga izn berilgan.

— Qanday dahshat! — qichqirib yubordi qirolicha.

— Shuning uchun tarang qilmasligingizni iltimos qilaman, xonim.

— Sizning qilig'ingiz mislsiz darajada qo'pol, bunga farosatingiz yetadimi o'zi, taqsir?

— Qirol amr qilyapti, hazrat oliylari. Meni afv etishingizni so'rayman.

— Men bunga toqat qilolmayman. Yo'q, yo'q, bundan o'lganim yaxshi! — tomirlarida Ispaniya va Avstriya sultonlarining mag'rur qoni qaynab qichqirdi qirolicha.

Kansler chuqur ta'zim qildi, so'ngra aynan asoratdagi jallod singari zimmasiga tushgan vazifa ijrosida bir qadam ham chekinmaslikka oshkora qasd qilib, shu zamon ko'zlaridan alam yoshlari sachrab ketgan Anna Avstriyskayaga yaqinlashdi.

Qirolicha, aytganimizdek, juda kelishgan edi. Shu sababdan bu xil topshiriqni biror kimsaga berish xatarli edi, lekin, qirol borlig'i bilan gersog Bekingemga bo'lgan rashki domida o'rtanib, endi ortiq hech kimsaga kunchilamay qo'ygan edi.

Shu daqiqada kansler Segye mashhur qo'ng'iroqning bog'ini ko'zlari bilan qidiringan bo'lsa bordir, biroq, uni topolmay, qirolichaning shaxsiy e'tiroficha, maktub yashirilgan joyga qo'lini cho'zdi.

Anna Avstriyskaya go'yo ajali yetganday rangi chunon oqarib ketdiki, beixtiyor bir qadam tisarildi. Qulab tushmaslik uchun u chap qo'li bilan orqasida turgan stolga tayanib, o'ng qo'li bilan korsaji ostidan maktubni chiqarib, uni kanslerga uzatdi.

— Oling, taqsir, o'sha maktubni! — hayajondan tutila-tutila xitob qildi qirolicha. — Uni olingda, jirkanch poyqadamingizdan meni xalos eting.

Kansler juda tushunarli hayajondan titrab-qaqshagan holda maktubni oldi-yu, chuqur ta'zim qilib chiqib ketdi.

Uning orqasidan eshik yopilib ham ulgurmasdan qirolicha hushidan ketay-ketay deb xonimlarning qo'llariga yiqildi.

Kansler maktubga nazar solmasdan qirolga eltib berdi. Qirolning maktubga uzatilgan qo'li qaltirardi. U bo'lmagan adresni qidira boshladi, rangi bo'zday oqarib, maktubni shoshmasdan yoydi-da, boshdagi so'zlaridanoq uning ispan qiroliga qarata yozilganini ko'rib, oxirigacha tez-tez ko'z yugurtib chiqdi.

Bu kardinalga hujum qilishning to'kis rejasi edi. Qirollicha Avstriya qirol saroyining obro'sini tushirishga mudom urinib kelgan Rishelyening siyosatidan nafsli koyib yurgan o'z akasi va Avstriya qiroliga urush e'lon qilish bilan Fransiyaga po'pisa qilib, tinchlikni saqlash uchun kardinalning bo'shatilishini pisanda qilishni taklif etgan edi. Muhabbat haqida bu maktubda bir so'z ham yo'q edi.

Qirolning darrov ko'ngli ko'tarilib, kardinal saroydami, yo'qmi, undan xabar olgani odam yubordi. Unga padari buzrukvor kabinetda va hazrat oliylarining farmoyishlariga muntazirlar deb javob qildilar.

Qirol daf'atan uning huzuriga yo'l oldi.

— Buni qarang-a, gersog, — dedi qirol, — men emas-u, siz haq bo'lib chiqdingiz. Butun fitna haqiqatan ham siyosiy tusda ekan, sevgi haqida bu maktubda gap ham yo'q. Ammo-lekin, unda siz to'g'ringizda ko'p so'z yuritilgan.

Kardinal maktubni oldi va uni zo'r diqqat bilan o'qib chiqdi. Nihoyasiga yetgach, yana qayta o'qidi.

— Na chora, hazrat oliylari, — dedi u, — siz o'zingiz ko'rib turibsiz, dushmanlarim ne kuyga tushyapti: mabodo meni daf qilmasangiz, sizga ikkita urush bilan siyosat qilyaptilar. Rost, sizning o'rningizda men bu qadar muqtadir qistovlarga yon berardim, hazrat oliylari. Menga qolsa yumushlardan forig' bo'lsam behad baxtiyor bo'lardim.

— Nimalar deyapsiz, gersog!

— Men bu o'ta keskin kurash va tinimsiz zahmatlardan salomatligim nurab bormoqda deyapman, hazrat oliylari. Men Laroshelyeni qamal qilish tash-

vishlariga dosh berishga qurbim yetmasa kerak, u yerga mayli yo'q narsalar bilan mashg'ul bo'lishga majbur etilib, o'zini iste'dodga bag'ishlashga yo'l qo'yilmayotgan ibodatxona chokari — meni emas, urush olib borish to'g'ridan to'g'ri ishi bo'lmish janob Kondeni qo'ysangiz maqbulroq bo'lurdi, deyapman. Bu oilaviy hayotingizdagi baxtingizni ta'min etadi va ishonchim komilki, xorijdagi shon-shuhratingizni ham mustahkamlaydi.

— Ko'nglingiz to'q bo'lsin, gersog, — javob berdi qirol. — Men hammasini tushunib turibman. Bu maktubda nomi zikr etilgan barcha shaxslar tegishli jazosini tortajak. Qirolicha ham undan omon qolmaydi.

— Uh, nimalar deyapsiz, hazrat oliylari! Meni deb qirolichaning zarracha zahmat chekishidan xudo asrasin! Qirolicha hamisha meni dushman deb hisoblab keldi, garchand, hatto, sizning oldingizda ham, unga mudom qizg'in shafelik qilib kelishimni siz hazrat oliylarining o'zlari ham tasdiqlab berishingiz mumkin. O, mabodo u xiyonat bilan hazrat oliylarining nomuslarini tahqir etganda, unda boshqa gap edi, men birinchi bo'lib: «Gunohkorga shafqat yo'q!» — degan bo'lurdim. Xayriyatki, bu to'g'rida so'z ham yo'q, hazrat oliylari yana bir karra bunga amin bo'lishlari mumkin edi.

— Bu rost, janob kardinal, — dedi qirol. — Siz har doimgiday haqsiz. Biroq qirolicha, bari bir, g'azabimga yo'liqdi.

— Uning oldida siz o'zingiz gunohkorsiz, hazrat oliylari. Uning sizdan jahli chiqqan holda ham juda uzrli bo'lurdi. Siz, hazrat oliylari, unga quyushqondan tashqari qattiq muomala qildilar.

— O'zimning, shuningdek, sizning ham g'animlaringizga, ular nechog'lik yuksak o'rin tutmasin, bunday qat'iylik qilib, o'zimni qanday xatarga solmayin, ayni shunday muomalada bo'laman.

— Qirolicha menga dushman, sizga emas, hazrat oliylari. Aksincha, u vafodor rafiqa, itoatkor va bekami-ko'st. Siz, hazrat oliylari oldida uni yoqlashga ijozat berasiz-da endi.

— Xo'p, u o'zi yon bersin, aloqani o'zi boshlasin.

— Aksincha, hazrat oliylari, siz xayrli timsol ko'rsating. Axir, qirolichadan shubhaga borib, o'zingiz gunohga botdingiz.

— Aloqani men boshlaymi! — xitob qildi qirol. — Hargiz!

— Hazrat oliylari, o'tinaman!

— Ha, bundan tashqari, jo'yali bahona qanday topiladi?

— Unga manzur bo'lgudek biror narsa qilib.

— Xo'sh, nima?

— Katta bazm bering. Qirolicha raqslarni qanday sevishini bilasiz. Uning g'azabi e'tiborning bu ifodasi qarshisida dosh berolmasligiga kafilman.

— Janob kardinal, kibor ishratlarga hushim yo'qligidan xabaringiz bor-ku.

— Modomiki sizning bu xil ermaklardan jirkanishingizni bilar ekanmi, u yana qayta minnatdor bo'ladi. Undan tashqari, yaqinda siz mavlud kuniga tuhfa qilgan, u hali hech qayerga taqib chiqishga ulgurmagan ajoyib olmos shokilalarni to'g'nashga qulay bahona bo'ladi.

— Ko'ramiz, janob kardinal, ko'ramiz, — o'zi kam g'am yegan jinoyatda qirolicha gunohkor, o'zi eng cho'chib turgan narsada begunoh chiqqanidan huzur qilib va shu boisdan u bilan yarashishga rozi bo'lib gapirdi qirol. — Ko'ramiz. Biroq, nomusim bilan ont ichamanki, o'ta muruvvat qilyapsiz.

— Hazrat oliylari, — javob berdi kardinal, — qattiqqo'llikni ministr'larga qo'yib bering. Muruvvat — qirollarning ezgu fazilatidir, unga tayanib ko'ring, nafi tegishini o'zingiz ko'rasiz.

Shu gapdan keyin soat o'n birga zang urganini eshitib, kardinal ketishga ruxsat so'radi-yu, qiroлга qirolicha bilan yarashib olishga iltijo qilib, u bilan xo'shlashdi.

Maktubni tortib olganlaridan so'ng ta'nalar kutgan Anna Avstriyskaya ertasi kuni qirol yarashishga urinayotganini ko'rib, g'oyat taajjubda qoldi. Dastlabki daqiqalarda u rad etar ahvolda edi: ayol

kishining g'ururi, qirolichaning oriyati shunchalik qattiq lat yegan ediki, u alamini birdan unutilmasdi. Lekin, saroy xonimlari qistovlariga ko'nib u xullas, o'zini ro'y bergan voqeani unutayotganga solishga harakat qila boshladi. Qirol bu tabadduldan foydalanib, unga eng yaqin orada katta bazm berish niyati borligini ma'lum qildi.

Bazm sho'rlik Anna Avstriyskaya uchun bir turfa narsa ediki, bu mujdadan, xuddi kardinal taxmin qilgandek, ranjning so'nggi izlari uning qalbidan bo'lmasa hamki, chehrasidan tarqaldi. U sayilning qay kunga tayin etilganini so'radi, lekin, qirol hali bu xususda kardinal bilan kelishib olmoq darkor, deb javob qildi.

Darhaqiqat, qirol har kun kardinaldan bu sayil qachon uyushtiriladi, deb surishtirar va har kun kardinal biror bahona bilan aniq kunni aytishdan bo'yin tovlardi.

Oradan bir hafta o'tdi.

Biz tavsif etgan voqealarning sakkizinchi kuni kardinal Londondan yuborilgan va quyidagi satrlar bitilgan maktubni oldi:

«Men ularni oldim. Londondan jo'nab ketolmayapman, chunki, pulim yetmaydi. Menga besh yuz pistol yuboring, ularni olgach, men to'rt yo besh kun ichida Parijda bo'laman».

Kardinal bu maktubni olgan kuni qirol o'zining odatiy savoli bilan unga murojaat qildi:

Rishelye barmoqlarida sanab ko'rib, o'z-o'ziga dedi:

«U pulni olgandan keyin to'rt yo besh kunda kelaman, deb yozibdi. Pul Londonga borguncha besh kunlar o'tib ketadi, u bu yerga yetguncha — besh kun. Jami, demak, o'n kun. Teskari shamol, har xil ko'ngilsiz tasodif-u xastaliklarni hisobga olmoq zarur. Aytaylik, o'n ikki kun...».

— Xo'sh, qalay, gersog, hisoblab chiqdingizmi? — so'radi qirol.

— Ha, hazrat oliylari. Bugun yigirmanchi sentabr. Shahar hokimlari uchinchi oktabr kuni ziyo-

fat berishmoqchi. Hammasi juda soz amallayapti. Hech kim sizni qirolichaga bo'y beryapti deb o'ylamaydi.

Jim qolib, kardinal ilova qildi:

— Darvoqe, bayram arafasida olmos shokilalar qanday yarashganini ko'rmoqchiligingizni qirolichaga aytishni unutmang.

XVII

Er-xotin Bonasyelar

Kardinal qirol bilan suhbatda olmos shokilalarni ikkinchi daf'a tilga olmoqda edi. Lyudovik XIII ni bunday surlik taajjublantirdi-yu, u bu maslahat tagida sir bor degan qarorga keldi.

U o'zini bir marta alamzada his qilayotgani yo'q edi, boisi, garchi, davrimizning takomiliga yetmasada, a'lo mirshablarga ega bo'lgan kardinal qirolning oilaviy ishlari xususida qirolning o'zidan yaxshiroq voqif bo'lib chiqardi. Bu gal qirol Anna Avstriyskaya bilan suhbat o'zi uchun allaqanday mubham jihatni oydinlashtirishi shart degan qarorga keldi. So'ngra kardinalga ma'lum yoki noma'lum sirlarning tagiga yetib, u padari buzrukvor huzuriga qaytish umidida edi. Unisida ham, bunisida ham bu narsa ministr nazarida qirolning obro'sini ko'tarmog'i lozim edi.

Lyudovik XIII qirolicha yoniga borib, gapni o'z odaticha, uning muqarriblariga oid dag'dag'alardan boshladi. Anna Avstriyskaya boshini quyi solib, nihoyasi bordir-ku, degan umidda shahdini qaytarmasdi. Lekin qirolning istagi bu emasdi. Qirol janjalni qo'msardi, uning avjida biror yorug'lik tushishi shart — qandayligining ahamiyati yo'q edi. Kardinalning allaqanday pinhona o'yi borligiga, o'zi tengi yo'q ustasi bo'lmish dahshatli falokatlaridan birini hozirlab yurganiga u shak-shubha qilmasdi. Uning qat'iy ta'nalari istagan tilagiga yetkazdi.

— Hazrat oliylari, — deya xitob qildi uning xira sha'malaridan toqati toq bo'lgan Anna Avstriys-

kaya, — nega ko'nglingizdagi gapingizni ochiq aytib qo'yaqolmaysiz? Men nima qildim? Nima jinoyat qildim? Siz, hazrat oliylarining bu to'polonni azbaroyi men akamga yozgan maktub uchun ko'tarayotganingizga aql bovar qilmaydi.

Qirol dabdurstdan berilgan bunday savolga darrov javob topolmay, shoshib qoldi. U bayram arafasida aytilishi zarur o'sha so'zlarning hozir ayni fursati deb xayolidan o'tkazdi.

— Xonim, — gerdayib gapirdi u, — yaqin kunlarda ratushada bazm beriladi. Men shavkatli peshvolarimizga hurmat yuzasidan siz bu bazmda bayram libosida va men tavallud kuningizga tuhfa qilgan olmos shokilalar bilan zohir bo'lishingizni zarur deb hisoblayman. Mana mening javobim.

Bu javob dahshatli edi. Anna Avstriyskaya hamma gap qirolga ma'lum-u, faqat kardinalning qistovi bilan u shu hafta ichida sir boy bermay yurgan deb o'yladi. Ammo bu xil pismiqlik qirolning tabiatiga xos edi. Qirolicha rangi quv o'chib, hozir misoli mumdan yasalgan ko'hlik qo'li bilan mo'jaz stolchaga tayanib oldi. Qirolicha dahshat to'la ko'zlari bilan qirolga termulganicha lom-mim demadi.

— Eshityapsizmi, xonim, — garchi, sababini fahmlamasada, uning sarosimasidan huzur qilib so'radi qirol. — Eshityapsizmi?

— Eshityapman, taqsir, — g'o'ldiradi qirolicha.

— Siz bu bazmda bo'lasizmi?

— Ha.

— Olmos shokilalaringiz ham egningizda bo'ladimi?

— Ha.

Qirolicha battarroq oqarib ketdi. Qirol buni payqadi-yu, uning dahshatidan miriqib, o'z tabiatining eng noxush jihatlaridan birini tashkil etgan sovuq bag'ritoshlik bilan so'zladi:

— Demak, hal bo'ldi! Sizga aytmoqchi bo'lgan bor gapim shu.

— Biroq, bazm qay kunga tayin etilgan? — so'radi Anna Avstriyskaya.

Lyudovik XIII bu savolga javob bermasligi kerakligini sezdi: qirolichaning tovushi jon berayotgan kishinikiga o'xshardi.

— Tez kunda, xonim, — javob berdi qirol. — Ammo kuni aniq esimda yo'q, kardinaldan so'rab ko'rishga to'g'ri keladi.

— Bundan chiqdi, bazm berishni sizga padari buzrukvor maslahat bergan ekan-da? — xitob qildi qirolicha.

— Ha, xonim. Biroq bu savolning boisi nima? — hayron bo'lib so'radi qirol.

— Olmos shokilalarni menga eslatishni ham o'shaning o'zi maslahat bergan-a?

— Nima desam ekan-a...

— Bu o'sha, hazrat oliylari, o'sha!

— Buning nima farqi bor — umi, menmi? Bu iltimosni siz jinoiy deb hisoblayotgan bo'lmang tag'in?

— Yo'q, taqsir.

— Demak, siz bo'lasiz-a?

— Ha.

— Juda soz, — eshik sari yurib, dedi qirol. — Va'dangiz ustidan chiqasiz, degan umiddaman.

Qirolicha odob qoidalariga rioya qilishdan ko'ra bo'g'inlari bo'shashib ketayotgani sababli tiz bukib, ta'zim qildi.

Qirol juda mamnun bo'lib, chiqib ketdi.

— Men halok bo'ldim! — shivirladi qirolicha. — Men halok bo'ldim! Kardinal hammasini biladi. Qirolni menga o'chakishtirayotgan o'sha ekan, uning hali-beri hech nimadan xabari yo'q; lekin hademay xabar topadi. Men halok bo'ldim! Yo rabbiy! Yo rabbiy!..

U tiz cho'kdi va yuzini titroq qo'llari bilan berkitganicha toat-ibodatga g'arq bo'ldi.

Vaziyat chindan ham mudhish edi. Gersog Bekingem Londonga qaytib bo'lgan, de Shevrez xonim Turda edi. O'zini har qachongidan qattiqroq kuzatishayotganini sezgani holda qirolicha saroy xonimlaridan biri sotqinlik qilayotganini sal-pal fahmlardi-yu, qaysiligini bilmasdi. La Portning

Luvrdan tashqariga chiqish imkoni yo'q edi; u jahonda hech kimsaga dardini ocholmasdi.

O'ziga tahdid qilayotgan musibatning naqadar zo'rligi va uning ahvolini yaqqol tasavvur etib olgach, qirolicha o'zini tutolmay o'krab yig'lab yubordi.

— Hazrat oliyalariga biror yordamim tegmasmikan? — deya qo'qqis so'zladi mayin, dardkash ovoz.

Qirolicha shartta o'girildi; bu ovozni eshitgach, adashish mumkin emasdi: faqat hamroz kishi shunday gapira olardi.

Darhaqiqat, qirolichaning xonasiga kiriladigan eshiklarning birida xushro'y Bonasye xonim turardi. U qo'shni xonada qirolichaning kiyim-kechaklarini sarishta qilish bilan andarmon bo'lib, qirol kirib kelganda chiqib ketishga ulgurmagan edi. Shu zayl u hamma gapni eshitgan edi.

Qirolicha o'zi yolg'iz emasligini ko'rib, qattiq qichqirib yubordi. Faromushxotirligidan La Port joylashtirib qo'ygan yosh juvonnini u birdan taniyolmadi.

— Oh, cho'chimang, hazrat oliyalari! — o'z sohibasining hasratini ko'rgach, qo'llarini bukib yig'lab xitob qildi yosh juvon. — Men siz hazrat oliyalariga jon-u tanim bilan sodiqman, men sizdan nechog'lik yiroq bo'lmayin, amalim nechog'lik g'arib bo'lmasin, hazrat oliyalariga najot berish yo'lini topganga o'xshayman.

— Siz! O, falak! Siz-a! — qichqirib yubordi qirolicha. — Biroq ko'zlarimga boqing. Meni sotqinlar qurshab olganlar. Sizga ishonsam bo'larmikan?

— Hazrat oliyalari, — xitob qildi juvon, tiz cho'kib, — vijdonan qasam ichamanki, men siz, hazrat oliyalari uchun jonimni berishga tayyorman!

Bu nido uning yuragi qa'ridan otilib chiqib, o'zining samimiyligi borasida shak-shubhaga o'rin qoldirmasdi.

— Ha, — davom etdi Bonasye xonim, — ha, bu yerda sotqinlar bor. Muqaddas ma'buda haqi qasam ichamanki, hazrat oliyalariga mendan sadoqatliroq

kishi yo'q. O'sha qirol so'ragan shokilalar... siz ularni gersog Bekingemga berib yuborgansiz, to'g'rimi? O'sha shokilalar u kishi olib ketgan qizg'ish yog'och qutichada turardi, a? Yoki men yanglishdimmi, yoki nojo'ya gapiryapmanmi?

— Yo rabbiy, yo rabbiy! — shivirladi qo'rquvdan tishlari takirlayotgan qirolicha.

— Xo'sh, — deb davom etdi Bonasye xonim, — o'sha shokilalarni qaytarish lozim.

— Ha, albatta, lozim. Biroq, qanday, qanday qilib? — nola qildi qirolicha.

— Biror kishini gersogning huzuriga yubormoq zarur.

— Biroq kimni? Kimni? Kimga ishonib bo'lar-di?

— Menga qo'yib bering, hazrat oliyalari. Meni shu sharaftga noil qiling, qirolicham, men choparni topaman.

— Biroq yozib berishga to'g'ri keladi-da?

— Bu zarur. Hazrat oliyalari qoralangan loqal ikki kalima so'z va sizning shaxsiy muhringiz.

— Biroq bu ikki kalima so'z — mening hukmim, taloq xatim, surgunim.

— Basharti, muttaha odamning qo'liga tushib qolguday bo'lsa, ha. Ammo men u kalom tayin joyga yetadi, deb kafolat beraman.

— E, parvardigor! Hayotimni, nomusimni, pok nomimni sizning qo'lingizga topshirishimga to'g'ri kelyapti!

— Ha, xonim, to'g'ri keladi. Men ham sizni qutqaraman.

— Biroq qanday? Aqalli tushuntirib bering menga.

— Mening erimni ikki-uch kun muqaddam ozod qildilar. Men hali u bilan ko'rishganimcha yo'q. Bu nafratga ham, muhabbatga ham birday begona, sod-da, ko'ngilchan kishi. Men neki istasam, u bajo keltiradi. U nima olib ketayotganidan bexabar safarga chiqadi, hazrat oliyalarining maktubini, hazrat oliyalarinikiligidan bexabarligicha uni manzil bo'yi-cha yetkazadi.

Qirolicha yosh juvonning qalbida pinhon yotgan hamma narsani uqib olmoqchiday, ko'zlariga tikilganicha uning ikkala qo'lini qisib qo'ydi. Lekin jodu ko'zlarida faqat samimiyatni ko'rgach, uni o'pib qo'ydi.

— Shunday qil, — xitob qildi u, — shunda sen me-ning hayotimni saqlab qolasan, nomusimni saqlab qolasan!

— O, men musharraf bo'lib sizga qilayotgan xizmatimni mubolag'a qilmang! Men qutqazadigan hech nima yo'q: axir hazrat oliyalari qabih nayranglarning qurbonidirlar, xolos.

— Bu gap to'g'ri, bo'tam, — deya gapirdi qirolicha. — Sen ham yanglishmayapsan.

— Endi maktubni bering, hazrat oliyalari. Vaqt g'animat.

Qirolicha siyoh, qog'oz va patlar turgan mo'jaz stolcha yoniga chopib borib, ikki enlik maktubni qoraladi, o'z muhrini bosib, uni Bonasye xonimga uzatdi.

— Ha, — dedi qirolicha, — biroq juda muhim bir narsani xayoldan qochiribmiz.

— Nimani?

— Pulni.

Bonasye xonim qizarib ketdi.

— Ha, rost, — deya gapirdi u. — Men ham tan olishim kerakki, erim...

— Eringning puli yo'qmi? Sen shuni aytmqchi edingmi?

— Yo'q, uning puli bor. U juda xasis — bu uning eng yomon illati. Ammo, hazrat oliyalari bezovta bo'lmasinlar, biror yo'lini topamiz...

— Gap shundaki, menda ham pul yo'q, — so'zladi qirolicha (De Mottvil xonimning memuarlarini o'qigan kishini bu xil javob hayron qoldirmaydi.) — Biroq, sabr qil...

Anna Avstriyskaya o'z sandiqchasi yoniga bordi.

— Shu uzukni ol, — dedi u. — Juda qimmat turadi deyishadi. Uni menga o'z akam, ispan qiroli tuhfa qilgan. U shaxsan o'zimga tegishli, men uni

istifoda qilishim mumkin. Uzukni ol, uni pullaginda, ering jo'nab ketaversin.

— Bir soatdan so'ng istagingiz bajo keltiriladi.

— Adresni ko'ryapsanmi, — deya qirolicha shunday sekin shivirladiki, so'zlarini arang ajratib bo'lardi: — «Milord gersog Bekingemga, London».

— Maktub uning qo'liga topshiriladi.

— Tanti go'dak! — xitob qildi qirolicha.

Bonasye xonim qirolichaning qo'lini o'pib, maktubni korsajiga yashirib qo'ydi-da, qushday yengil g'izillab ketdi.

O'n daqiqa o'tgach, u allaqachon uyiga yetgan edi. Zotan u, qirolichaga aytganidek, erini ozod bo'lgandan so'ng hali ko'rmagan edi. Uning kardinalga bo'lgan munosabatida yuz bergan o'zgarishdan ham, xususan Bonasyening qalin do'sti bo'lib olgan graf Roshforning bir-ikki tashrifi ta'sir qilgan tabadduldan ham xabari yo'q edi.

Graf uning rafiqasi yomon niyatda o'g'irlanilgani, faqat siyosiy ehtiyot chorasi bo'lganini ishonishga uni osongina majbur etdi.

U janob Bonasyeni yolg'iz topdi: boyaqish uyni zo'rg'a tartibga keltirmoqda edi. Jihozlarning qariyb hammasining abjag'i chiqqan, javonlar deyarli bo'shab qolgan ekan: adolat aftidan Solomon podsho nom-nishon qoldirmay ketadi degan o'sha uch narsaga mansub bo'lmasa kerak. Oqsochga kelsak, u xo'jayini hibsga olingan zamon juftakni rostlagan edi. Sho'rlik qiz chunon qo'rqib ketgan ediki, Parijdan to o'z yurti Burgundiyagacha tin olmay yurib bordi.

Muhtaram attor uyga kelgach, darhol rafiqasiga omon-eson qaytganini xabar qildi, rafiqasi ham tabrik bilan javob yo'llab, yostiqdoshi bilan diydor ko'rishish uchun xizmatidan soqit bo'lgan dastlabki daqiqadan foydalanajagini ma'lum qildi.

O'sha dastlabki daqiqani rosa besh kun kutishga to'g'ri keldi, bo'lak sharoitda bu narsa janob Bonasyega o'ta uzoq muddat bo'lib tuyulgan bo'lardi. Lekin kardinal bilan suhbat va graf Roshforning

tashriflari unga mulohazalar uchun mo'l oziqa bo'lgan, vaqtni hech nima mulohazalar singari qisqartolmasligi ma'lum.

Buning ustiga Bonasyening mulohazalari eng nufushon tusda edi. Roshfor uni do'stim deb, o'zining muhtaram Bonasyeim deb atar va kardinal uning haqida eng durust fikrdaligini ta'kidlashdan tinmas edi. Attor allaqachon o'zini boylik va sharaflar yo'lida ko'rmoqda edi.

Bonasye xonim ham ko'p fikr yuritgan, lekin, tan olmoq kerakki, uning xayollari izzat-nafsga begona edi. Uning o'ylari g'ayri ixtiyoriy ravishda nuqul go'zal va jasur, aftidan, o'ziga xo'p oshiqi-beqaror bo'lgan yigitga qaytaverar edi. Janob Bonasyega o'n sakkiz yoshida turmushga chiqqach, o'zining mavqeyidagi ayoldan lozim bo'lgandan ancha nozikroq qalbli yosh juvonda biror tuyg'u qo'zg'atishga noqobil erining ulfatlari davrasida kun kechirib, Bonasye xonim arzungarov havaslarga uchmas edi. Lekin u kezlar dvoryanlik unvoni oddiy shaharliklarda har qachongidan kuchliroq taassurot qoldirar, d'Artanyan esa dvoryan edi. Bundan tashqari, u mushketyorlik libosidan keyin xonimlar tomonidan hamma narsadan ortiq qadrlanadigan gvardiyachi libosida yurar edi. Takror aytamizki, u go'zal, yosh va uddaburro edi, u sevgi xususida oshiq bo'lgan va muhabbat qozonishga tashna odam singari so'zlar edi. Bularning hammasi yigirma uch yashar boshchani aylantirib qo'yish uchun kifoya qilardi, Bonasye xonim esa hayotining shu qutlug' ayyomiga qadam qo'ygan edi.

Er-xotin ikkalasi shuning uchun, garchi butun bir hafta ko'rishmagan bo'lsalar-da — bu hafta ichida esa ular ancha-muncha voqealarni boshdan kechirdilar — har biri o'z xayollari bilan ovora bo'lib diydor ko'rishdilar. Har qalay, janob Bonasye samimiy quvonch namoyon etdi va quchoq ochib, rafiqasining istiqboliga yurdi.

Bonasye xonim bo'sa uchun unga peshanasini tutdi.

— Biz gaplashib olishimiz kerak, — dedi u.

— Nima to'g'risida? — hayron bo'lib so'radi Bonasye.

— Men sizga juda muhim bir gapni aytishim kerak, — so'z boshladi Bonasye xonim.

— Ha, darvoqe, men ham sizga bir-ikkita jiddiy savollar berishim zarur, — deb uning so'zini bo'ldi Bonasye. — Marhamat qilib menga izohlab bering, sizni nega olib qochishdi?

— Hozir gap bu haqda emas, — javob berdi Bonasye xonim.

— Nima haqda bo'lmasa? Mening qamalganim haqidami?

— Men buni o'sha kuniyoq eshitdim. Biroq orqangizda hech qanday jinoyatingiz yo'q edi, siz hech bir fitnada aralashmagan edingiz, nihoyat siz yoki bo'lak bir kimsaning sha'niga tegadigan hech nimadan xabaringiz yo'q edi, — men ham bu voqeaga o'zi arziydigan ahamiyatni berib qo'yaqoldim.

— Sizga aytish oson, xonim! — rafiqasi ifoda etgan e'tiborning kamligidan ranjib gapirdi Bonasye. — Lekin men bir kecha-yu bir kunduzni Bastiliyada o'tkazganimdan xabaringiz bormi o'zi?

— Bir kecha-kunduz hash-pash deguncha o'tib ketadi. Sizning qamalganingiz haqida gapirib o'tirmaylik, meni bu yerga keltirgan narsaga qaytaylik.

— Meni bu yerga keltirgan narsa deganingiz nimasi? Hali sizni bu yerga butun bir hafta judo bo'lgan eringiz bilan diydor ko'rishish istagi keltirmaganmidi? — nafsini ko'yib so'radi attor.

— Avvalo shu, albatta. Biroq bundan tashqari, boshqa narsa ham.

— Gapiring.

— Bu — favqulodda ahamiyatga ega bir ish, bizning butun kelajak taqdirimiz shunga bog'liq bo'lsa, ajab emas.

— Sizni ko'rmaganimdan beri bizning ahvolimiz juda o'zgarib ketgan, Bonasye xonim, bir-ikki oydan keyin u juda ko'p kishilarning hasadini keltirsa, men hayron bo'lmayman.

— Ha, xususan, agar men sizga ko'rsatadigan narsalarni aniq bajo qilsangiz.

— Menga-ya?

— Ha, sizga. Xayrli, savob bir ishni ijro etish kerak, shu bilan birga ko'p pul ishlab olish imkoni bo'ladi.

Bonasye xonim pulni tilga olish bilan erining bo'sh joyiga tegishini bilardi.

Lekin har qanday kishi, garchi, u attor bo'lsa ham, kardinal Rishelye bilan o'n daqiqa suhbatlash-gach, tubdan boshqacha bo'lib ketardi.

— Ko'p pulmi? — pastki labini cho'chchaytirib, qayta so'radi Bonasye.

— Ha, ko'p.

— Qancha chamasi.

— Ming pistol ham bo'lishi mumkin.

— Bundan chiqdi, siz mendan iltimos qilmoqchi bo'lgan narsa juda muhim ekan-da.

— Ha.

— Xo'sh, nima qilish kerak bo'ladi?

— Siz oshig'ich safarga jo'naysiz. Men sizga bir maktub beraman, siz uni ko'z qorachig'ingizday saqlaysiz va tayinlangan kishining shaxsan o'z qo'liga topshirasiz.

— Men o'zi qayoqqa jo'nayman?

— Londonga.

— Men-a? Londonga-ya? Siz hazil qilyapsiz! Mening Londonda sira ishim yo'q.

— Biroq boshqalar uchun sizning Londonga jo'nashingiz kerak.

— Boshqalar deganingiz kim? Sizni ogohlantirib qo'yay, men ortiq ko'r-ko'rona hech nima qilmay-man, men nafaqat qanday xatarga qolayotganimni, balki kimlar uchun xavf ostida qolayotganimni ham bilishni istayman.

— Kibor xonim sizni jo'natyapti hamda kibor xonim sizga ko'z tutyapti. Mukofoti sizning hamma istaklaringizdan a'lo bo'ladi — men sizga va'da qila oladigan bor narsa shu.

— Yana fitna! Umr bo'yi fitnalar! Tashakkur! Endi meni laqillatib bo'psan: kardinal menga u-bu narsalarni undirib qo'ydi.

— Kardinal! — qichqirib yubordi Bonasye xonim. — Siz kardinal bilan ko'rishdingizmi?

— Ha, u kishi meni chaqirtirgan edi, — kerilib ma'lum qildi attor.

— Siz ham shu taklifga laqqa tushdingizmi, ehtiyotsiz odam?

— Iqror bo'lishim kerakki, men boraymi yoki bormaymi, deb tanlab o'tiradigan ahvolda emas edim: meni ikki soqchi yetaklab bordi. Yana iqror bo'lishim kerakki, u paytda hali men padari buzruk-vorni bilmaganim sababli o'sha ziyoratga chap berish ilojini qilolganimda xursand bo'lardim.

— U sizga qo'pol muomala qildimi, po'pisa qildimi?

— U kishi menga qo'lini berib, do'stim, do'stim deb atadi! Eshityapsizmi, xonim? Men — ulug' kardinalning do'sti bo'laman!

— Ulug' kardinalning?

— U kishining bu unvoniga qarshi chiqmoqchi bo'lmang tag'in?

— Men hech narsaga qarshi chiqayotganim yo'q, biroq, men sizga ministrning marhamati omonat narsa, faqat aqldan ozgan kishigina o'z taqdirini ministr bilan bog'laydi, deyapman. Uning qudratidan yuqori turadigan hokimiyat — odamning nozlari yoki biror hodisaning yakunlari zahirida turmagan hokimiyat bor. Shunday hokimiyatga xizmat qilmoq kerak.

— Men juda afsusdaman, xonim, lekin men uchun o'zim xizmatida bo'lishga musharraf bo'lgan ulug' kishining hokimiyatidan tashqari bo'lak hokimiyat yo'q.

— Siz kardinalga xizmat qilyapsizmi?

— Ha, xonim. U kishining xizmatkori sifatida sizning davlat xavfsizligiga qarshi fitnalarga aralashuvingizga, fransiyalik bo'lmagani o'laroq qalban Ispaniyaga molik ayolning fitnalarini quvvatlashingizga yo'l qo'ymayman. Xayriyatki, bizda ulug' kardinal bor; uning bedor diydasi hamma narsani kuzatib turadi, qalblar qa'riga ham o'tadi.

Bonasye graf Roshfordan eshitgan jumlani so'zma-so'z takrorladi. Uni xotirida saqlab, kezi kelganda qistirib o'tishga payt poylagandi, xolos. Lekin, eriga ishongan va shu ilinjda uning uchun qirolichaga kafolat berib qo'ygan sho'rlik juvon ham o'z boshiga solishiga sal qolgan kulfatdan, ham o'zining nochorligini tushunganidan larzaga keldi. Har qalay, erining zaif tomonlarini, xususan esa, uning ochofatligini bilgani holda u o'z izmini o'tkazishdan umidini uzmagani edi.

— Ho, demak, kardinalistman deng, taqsir! — xitob qildi u. — Ho, rafiqangizni qiynaydigan, qirolichangizni tahqirlaydigan kishilarga xizmat qilaman deng!

— Bir kishining manfaati umum baxt-saodati oldida hech gap emas. Men davlatni qutqarayotganlar tarafidaman! — tumtaroqli gapirdi Bonasye.

Bu ham graf Roshforning jumlasini bo'lib, Bonasye uni eslab qolib, qistirishga payt topgan edi.

— Gapirayotgan davlatingiz nimaligi to'g'risida sizning tushunchangiz bormi o'zi? — yelkasini qisib, so'radi Bonasye xonim. — Yaxshisi, har xil hiylalarnayranglarsiz, oddiy meshchanligingizcha qolingda, kim eng ko'p foyda va'da qilsa, o'sha tomonga o'ting-qo'ying.

— Ko'ramiz-da... — yonida yotgan liq to'la xaltani urib-urib qo'yib, kumush jarangini chiqarib, chaynalib gapirdi Bonasye. — Bunga nima deysiz, muhtaram nasihatgo'y?

— Bu pullar qaydan keldi?

— Payqamayapsizmi?

— Kardinaldanmi?

— U kishidan va mening do'stim graf Roshfordan.

— Graf Roshfordan? Biroq, axir o'sha-ku meni olib qochgan!

— Juda ham bo'lishi mumkin.

— Siz ham o'sha kishining qo'lidan pul olib o'tiribsizmi?

— O'zingiz aytmabmidigiz, bu olib qochish sof siyosiy sababga ega deb?

— Biroq, bu olib qochishning maqsadi — sohibamga meni sotqinlik qilishga majbur etish, qiy-noqlar ostida humoyun sohibamning nomusiga, ehti-molki, hayotiga ham tahdid solguvchi e'tiroflarni mendan yulib olish edi!

— Xonim, — dedi Bonasye, — sizning humoyun sohibangiz — dog'uli ispan ayoli, kardinal neki qil-sa, hammasi haqli ravishda qilinadi.

— Taqsir, — qichqirib yubordi yosh juvon, — men sizning qo'rqqoq, ochko'z va ovsarligingizni bi-lardim, lekin nomardligingizdan bexabar edim!

— Xonim, — so'zladi rafiqasining bunday qahrini ilk bor ko'rib, oilaviy munoqashadan cho'chib ket-gan Bonasye, — xonim, nimalar deyapsiz?

— Men sizni yaramas odam deyapman! — o'z eri-ga yana ta'sirini o'tkaza boshlaganini payqab, da-vom etdi Bonasye xonim. — Demak, siyosat bilan shug'ullana boshladim, yana, buning ustiga, kardi-nalning tarafdori bo'lib oldim deng? Demak, jon-u tanim bilan shaytonga sotildim, yana pulga deng?

— Shaytonga emas, kardinalga.

— Buning farqi yo'q! — xitob qildi yosh juvon. — Kimki «Rishelye» der ekan, bu «iblis» degani.

— Jim bo'ling, xonim, jim bo'ling! Sizni eshitib qolishlari mumkin!

— Ha, siz haqsiz, men ham sizning qo'rqqoqligi-ngizdan nomuslarga qolaman.

— Biroq, siz o'zi mendan nimani talab qilyapsiz?

— Men sizga aytib bo'ldim: men sizning hoziroq safarga jo'nashingizni va men musharraf etgan top-shiriqni halol bajarishingizni talab qilaman. Shu shartlar bilan men hamma gapni unutishga va sizni kechirishga tayyorman. Buning ustiga,— u qo'lini uzatdi:— men do'stona munosabatimni qaytaraman.

Bonasye qo'rqqoq va ochko'z edi, lekin, o'z rafika-sini sevardi: u iyib ketdi. Ellik yoshlik erning yigir-ma uch yashar rafiqadan uzoq arazlashi mushkul gap. Bonasye xonim uning ikkilanib qolganini ko'rdi.

— Xo'sh, qalay? Siz qaror qildingizmi?

— Biroq, azizim, o'zingiz bir o'ylab qarang: men-dan nimalarni talab qilyapsiz? London olis, Parijdan

juda yiroq bo'lsa, yana sizning topshirig'ingiz xavf-xatarlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

— Baribir emasmi, siz ularga chap berasiz-da!

— Bilasizmi nima, Bonasye xonim? — dedi ator. — Bilasizmi nima: men qat'iyon bosh tortaman. Fitnalar meni qo'rqitadi. Men Bastiliyani ko'rdimda, axir! Voy-bo'y! Dahshatning o'zi bu Bastiliyasi! Esimga tushsa bo'ldi — butun etim jimirlab ketadi. Qiynoqqa solamiz, deb menga po'pisa qildilar. Bilasizmi, o'zi qiynoq nima? Yog'och ponalarni oyoq panjalari orasiga suyak qarsillab yorilmaguncha qoqishaveradi... Yo'q, qat'iyon yo'q! Men bormayman. Menga qarang, o'zingiz jo'nasangiz, qandoq bo'lar-kin, azbaroyi shifo? Umuman, menga siz xususi-ningizda o'zim hanuzgacha g'aflatda qolib kelganga o'xshab ko'rinsa boshladi: nazarimda siz erkaksiz, yana eng tap tortmas xilidan.

— Siz bo'lsangiz... siz — ayolsiz, notavon ayolsiz, ovsar va landavur! Ah-a! Siz qo'rqaysizmi? Yaxshi. U holda men shu zahoti qirolichaning nomi bilan sizni hibsga oldiraman, o'sha siz shunchalar qo'rqadigan Bastiliyaning o'zginasiga o'tqazib qo'yishadi.

Bonasye chuqur o'yga botib qoldi. U o'z miyasida qay tomondan — kardinal yoki qirolicha tomondan ko'proq xavf tahdid solinayotganini chamalab chiqdi. Kardinal g'azabining o'lsa o'ligi ortiq edi.

— Qirolichaning nomi bilan meni hibsga olishni buyurasizmi? — so'radi u nihoyat. — Men bo'lsam, padari buzrukvorni dastak qilaman.

Shundagina Bonasye xonim ishni quyushqondan oshirib yuborganini tushundi-yu, vahimaga tushdi. Qo'rqa-pisa u haddidan oshib ketgan ahmoqning ustuvor qat'iyati ifodalanib turgan anqov basharasiga tikilardi.

— Yaxshi, — dedi u. — Xullas, siz haq bo'lsangiz bordir. Erkak kishi siyosatning ma'nosiga tuzukroq yetadi, ayniqsa siz, janob Bonasye, modomiki, kardinal bilan suhbat qilish sizga nasib qilgan ekan. Lekin, baribir, — ilova qilib qo'ydi u, — mening erim, nazarimda, muhabbatidan ko'nglim to'q bo'l-

sa bo'lguday kishi, mening bir arzimagan havasimga bajo keltirishni istamagani judayam alam qiladi.

— Havaslaringiz me'yoridan ortib ketishi mumkin, — nufuzli ohangda so'zladi Bonasye. — Men ulardan hayiqaman.

— Niyatimdan voz kechishga to'g'ri keladi, — xo'rsinib gapirdi yosh juvon. — Xo'p, mayli. Bu haqda ortiq gapirmaylik.

— Londonda nima qilishim zarurligini yotig'i bilan tushuntirib berganingizda ham bir nav edi, — deb sal jim qolgach, gap boshladi rafiqasining sir-larini o'g'irlashini Roshfor buyurganini biroz hayallab eslagan Bonasye.

— Buni bilib o'tirishning keragi yo'q, — endi uni ishonchsizlik tiyib javob berdi juvon, — gap gohi mahallar ayol kishining ko'ngli tusab qoladigan arzimagan bir narsa, bir bezak to'g'risida, ancha pul ishlab qolish mumkin bir xarid to'g'risida edi.

Lekin, yosh juvon o'z xayollarini qattiq turib yashirishga uringan sari, aytishdan bosh tortayotgan sirning muhim ahamiyatga molikligiga Bonasyening ishonchi orta borardi. Shu sababdan u zudlik bilan graf Roshforning huzuriga chopishga va qirolichaning Londonga yuborish uchun chopar qidirayotganidan uni ogoh etib qo'yishga qaror qildi.

— Afv etasiz, azizim, men sizni tashlab ketishim zarur, — dedi u. — Sizni bugun kelib qolishingizni bilmasdan, men bir oshnamga muloqot tayinlab qo'yibman. Men ko'p tutilib qolmayman, agar siz meni bir nafas kutatursangiz, men oshnam bilan gaplashib bo'lib, darhol yoningizga qaytaman va qosh qoraya boshlagani sababli sizni Luvrga kuzatib qo'yaman.

— Sizga tashakkur bildiraman, taqsir, — javob berdi Bonasye xonim. — Menga biror yordam ko'rsatish uchun siz yetarli darajada mard emassiz. Men Luvrga yolg'iz o'zim qayta olaman.

— Ixtiyoringiz, Bonasye xonim, — dedi sobiq ator. — Sizni yaqin orada yana ko'ramanmi?

— Balki, kelasi hafta xizmatimdan biroz bo'shashga imkon toparman, shundan narsalarimizni tartibga keltirish uchun foydalanarman, ularga ancha ziyon yetgan ko'rinadi.

— Yaxshi, men sizga ko'z tutaman. Mendan jahlingiz chiqmayaptimi?

— Menimi? Sira ham.

— Demak, tez kunda diydor ko'rishguncha, a?

— Tez kunda diydor ko'rishguncha.

Bonasye rafiqasining qo'lini o'pib qo'ydi-da, shosha-pisha yiroqlashdi.

— Ha, — erining ortidan ko'cha eshigi yopilib, o'zi yolg'iz qolgach dedi Bonasye xonim, — bu ovsarning kardinalchi bo'lishi kam edi, xolos. Men bo'lsam, qirolichaga kafolat berib o'tiribman, men bo'lsam, baxti qaro sohibamga va'da berib o'tiribman... Yo tavba, tavba! U meni saroy gij-gij to'lib yotgan, uning ketidan josuslik qilish uchun joylashtirilgan o'sha razil maxluqlarning biri deb o'ylaydi... Oh, janob Bonasye! Men hech qachon sizni unchalik xush ko'rmagan edim, endi esa ish yanayam pachava: men sizdan nafratlanaman va siz bilan orani ochiq qilaman, deb so'z beraman.

Bu so'zlarni u aytib ulgurmasdan shift taqillab qoldi-yu, uni bosh ko'tarishga majbur etdi.

— Qadrli Bonasye xonim, — eshitildi shift orqasidan allakimning tovushi. — Zinaga chiqiladigan darchani oching, men yoningizga tushaman!

XVIII

Xushtor va er

— Ha, xonim, — juvon ochgan eshikdan kira turib dedi d'Artanyan, — aytsam ko'nglingizga ol-mang-u, benavo eringiz bor ekan.

— Demak, bizning gaplarimizni eshitibsiz-da? — d'Artanyanga xavotir bilan termulib, so'radi Bonasye xonim.

— Boshdan oyoq.

— Biroq, qanday qilib, voy sho'rim?

— Kardinal ayg'oqchilari bilan siz o'rtangizdagi jonliroq suhbatni qanday eshitgan bo'lsam xuddi shunday.

— Xo'sh, gaplarimizdan nimalarni uqdingiz? — Ming-ming har xil narsalarni? Avvalo eringizning, yaxshiyamki, befarosat va ahmoqligini; so'ngra, siz mushkul ahvolda ekansiz, modomiki, bu menga sizga yordam qilish imkonini berar ekan, bundan behad xursandman, xudo shohid, sizni deb o'zimni o'tga otishga ham tayyorman: va, nihoyat, qirolichaga u kishining topshirig'i bilan Londonga borishga shay jasur, uddaburro va sadoqatli kishi zarur. Men talab etilgan xislatlarning loaqal ba'zilariga egaman, mana, farmoyishlaringizga muntazirman.

Bonasye xonim birdan javob bermadi, lekin, uning yuragi quvonchdan gupillab ura boshladi, ko'zlari esa umiddan porlab ketdi.

— Basharti bu vazifani ishonib, sizga topshirishga jur'at etsam, — so'radi u, — menga nima kafolat bo'ladi?

— Sizga bo'lgan muhabbatim kafolat xizmatini o'tasin. Qani, gapiring axir, buyuring! Men nima qilishim kerak?

— E parvardigor, — shivirladi juvon, — shunday sirni sizga ishonib aytsam bo'larmikan! Axir siz hali go'dak hisob!

— Ko'rib turibman, men uchun sizga kimdir kafil bo'lishi kerak ekan.

— Tan olaman, bu narsa meni juda tinchitgan bo'lurdi.

— Siz Atosni taniysizmi?

— Yo'q.

— Portosni-chi?

— Yo'q.

— Aramisni-chi?

— Yo'q. Bu janoblarning hammasi kimlar?

— Hazrat oliylarining mushketyorlari. Ularning kapitani janob de Trevilni taniysizmi?

— O, albatta! U kishini men taniyman, shaxsan emas, orqavoratdan: qirolicha u kishini tiynatli va vijdonli dvoryan sifatida ko'p tilga oladilar.

— Umid qilamanki, kardinalning ko'nglini ovlab, u kishining xiyonat qilishi mumkinligini imkon xori-jida hisoblamaysiz?

— Ha, albatta.

— Shunday ekan, siringizni u kishiga oching, o'sha sir nechog'lik muhim, qimmatli va dahshatli bo'lmasin, menga ishonish mumkinmi, yo'qmi, so'-rab ko'ring.

— Biroq, sir meniki emas axir, uni ochishga haqqim yo'q!

— Axir uni janob Bonasyega ishonib aytmoqchi bo'ldingiz-ku! — ranjib gapirdi d'Artanyan.

— Maktubni daraxtning kovagiga, kaptarning qanotiga, itning bo'yinbog'iga ishonganday.

— Ammo, sizni qanday sevishimni ko'rib turib-siz-ku, axir.

— Ha, siz shunday deyapsiz.

— Men vijdonli odamman.

— Shunday deb o'ylayman.

— Men jasurman.

— O, bunga ishonchim komil.

— Unda meni sinab ko'ring.

Bonasye xonim so'nggi o'ylari bilan olishib, yosh yigitga qaradi. Lekin, uning ko'zlari otash bo'lib yonar, ovozi biram ishonch bilan yangrar ediki, u o'zida unga ishonishga mayl borligini his qildi. Bundan tashqari, o'zga chora ham yo'q edi. Tavakkal qilishga to'g'ri kelardi. O'ta ehtiyotkorlik, xuddi o'ta laqmalik kabi, qirolicha uchun birday xavfli edi. So'ngra — biz buni e'tirof etishga majbur-miz — shu yigitga nisbatan o'zi his qilayotgan g'ayrishuuriy tuyg'u ham uni tilga kirgizdi.

— Menga qarang, — dedi u, — men qistov-laringizga yon berib, sizga suyanaman. Biroq, bizni eshitib turgan xudo qarshisida qasam ichib aytamanki, mabodo menga xiyonat qilsangiz, garchi, dushmanlarim menga shafqat qilgan taqdirda ham, sizni o'z halokatimda ayblab, o'zimni o'ldiraman.

— Men bo'lsam, — deya gapirdi d'Artanyan, — xudo oldida qasam ichib aytamanki, agar topshirig'ingizni ado etishda qo'lga tushsam, biror kimsa-

ning sha'niga dog' tushirguday biron so'z aytgandan, biron harakat qilgandan ko'ra o'lganim yaxshi.

Shunda Samarit ayoli haykali qarshisidagi ko'prikda tasodif unga sal-pal ochib qo'ygan sirdan juvon uni ogoh etdi.

Bu ularning izhori dili edi.

D'Artanyan baxt va iftixordan yayrab ketgandi. O'zi molik bo'lgan bu sir, o'zi sevgan bu ayol unga ulkan qudrat baxsh etardi.

— Men jo'nayman, — dedi u. — Shu nafas jo'nayman!

— Men jo'nayman deganingiz nimasi? — xitob qildi Bonasye xonim. — Polk-chi, sardor-chi?

— Chin qalbimdan qasam ichamanki, siz meni hammasini unutishga majbur etib qo'ydingiz, azizim Konstansiya! Siz haqsiz, menga ruxsat darkor.

— Yana to'g'anoq! — ezilib shivirladi Bonasye xonim.

— O, bu to'g'anoqning, — bir zumlik mulohazadan so'ng so'zladi d'Artanyan — evi oson, xavotirlanmang.

— Qanday?

— Men shu bugunoq kechqurun janob de Trevilning huzuriga yo'l olaman va u kishidan o'z qaynisi janob Dezessaradan shu marhamatni so'rab berishini o'tinaman.

— Biroq, bu hali hammasi emas...

— Xo'sh, sizni yana nima xijolat qilyapti? — Bonasye xonim so'zini davom etishga botinolmay turganini ko'rib, so'radi d'Artanyan.

— Sizning, ehtimol, pulingiz yo'qdir?

— «Ehtimol-pehtimoli» bu yerda ortiqcha, — jilmayib javob berdi d'Artanyan.

— Unday bo'lsa, — jovonni ochib, bundan yarim soat ilgari umrdoshi mehr bilan silab-siypagan xaltani olgan ko'yi dedi Bonasye xonim, — mana bu xaltani oling.

— Kardinalning xaltasi! — qah-qah urib kulib, dedi d'Artanyan. Bizning esa xotirimizdaki, polni ko'chirish tufayli u er-xotinlarning gaplarini so'zma-so'z eshitib olgan edi.

— Ha, kardinalning xaltasi, — tasdiqladi Bonasye xonim. — Ko‘rib turibsizki, uning ko‘rinishi xiyla salobatli.

— Ming la‘nat! — xitob qildi d‘Artanyan. — Bu ikki karra qiziqroq bo‘ladi-ku: qirolicha padari buzrukvorning pullari yordamida xalos etilsa.

— Siz dilkash va xushfe‘l yigitsiz, — dedi Bonasye xonim. — So‘zimga ishonimg, hazrat oliyalari qarzdor bo‘lib qolmaydi.

— O, men allaqachon to‘liq mukofotlanib bo‘ldim! — xitob qildi d‘Artanyan. — Men sizni sevaman, siz bu to‘g‘rida gapirishimga izn beryapsiz. Men shunday baxtni orzu qila olarmidim!

— Sekinroq! — birdan qaltiroq bosib, shivirladi Bonasye xonim.

— Nima gap?

— Ko‘chada gaplashyaptilar...

— Ovozi?..

— Mening erimniki. Ha, men uni taniyapman!

D‘Artanyan yugurib borib, eshikni tambalab qo‘ydi.

— Men chiqib ketmaguncha u kirmaydi. Men chiqib ketgandan keyin esa siz unga ochasiz.

— Biroq mening ham ketishim lozim bo‘ladi-ku. Tag‘in shu yerda qolsam, pul yo‘qolganini qanday ham izohlab bo‘lardi?

— Siz haqsiz, bu yerdan chiqib olmoq kerak.

— Chiqib olmoq? Biroq, qanday qilib? Agar chiqsak, ular bizni ko‘rib qolishadi.

— Unda menikiga chiqmoq kerak.

— Oh! — qichqirib yubordi Bonasye xonim. — Siz shunday tovush bilan gapiryapsizki, men qo‘rqib ketyapman.

Shu so‘zlarni aytayotganda Bonasye xonimning nigohida bir qatra yosh yaltirab ketdi. O‘sha qatraga d‘Artanyanning ko‘zi tushdi-yu, ko‘ngli buzilib, izza bo‘lib, uning poyiga yiqildi.

— Menikida, — dedi u, — xuddi qasrda singari xatarlardan xoli bo‘lasiz, chin dvoryanlik so‘zim.

— Ketdik, — dedi u. — O‘zimni qo‘lingizga topshirdim, do‘stim.

D'Artanyan tambani ohista surib qo'ydi, keyin ikkalasi xuddi soyalarday sharpasiz lip etib, supachaga o'tib oldilar, tovush chiqarmay zinadan yurib, d'Artanyanning xonasiga kirdilar.

O'z xonasiga o'tib, yigit o'ta xavfsizlik uchun eshikni to'sib qo'ydi. So'ngra ular deraza yoniga borib, ridoga burkangan notanish kishi bilan so'zlashib turgan janob Bonasyeni ko'rib qoldilar.

Ridolik kishiga ko'zi tushgach, d'Artanyan seskanib ketdi va qilichini nim yalang'ochlab, eshik tomonga otildi.

Bu Mengdagi notanish kishi edi.

— Siz nima qilmoqchi bo'lyapsiz? — qichqirib yubordi Bonasye xonim. — Siz bizni halok qilasiz!

— Ammo, men bu odamni o'ldiraman, deb qasam ichganman! — xitob qildi d'Artanyan.

— Sizning hayotingiz hozirgi vazifangizga bag'ishlangan, u o'zingizga tegishli emas. Qirolicha nomi bilan sizga o'zingizni safardagilardan bo'lak biror xavf-xatar ostida qoldirishingizni man etaman.

— O'zingiz nomingizdan-chi, menga hech nima buyurmaysizmi?

— Mening nomimdanmi... — qattiq hayajonda gapirdi Bonasye xonim, — mening nomimdan xuddi o'sha narsani iltijo qilaman. Biroq, quloq solaylik — nazarimda, mening to'g'rimda gapiryaptilar.

D'Artanyan deraza yoniga qaytib, quloq soldi.

Bonasye allaqachon uyining eshigini ochgan va uning bo'shligini ko'rgach, o'zi bir nafas yolg'iz qoldirgan ridolik kishi yoniga qaytgan edi.

— U ketipti, — dedi Bonasye. — Luvrga qaytgan bo'lsa kerak.

— Nega qaytganingizni u payqamaganligiga aminmisiz, — so'radi ridolik kishi.

— Yo'q, — havolanib javob berdi Bonasye. — Buning uchun u haddan tashqari yengiltak ayol.

— Yosh gvardiyachi uyidami?

— Bo'lmasa kerak. Ko'rib turibsiz, darchalari berk, yoriqlaridan yorug'likning biror shu'lasi tushmayapti.

— Baribir, bir tekshirib ko'rilsa, zarar qilmaydi.

— Qanday qilib?

— Eshigini taqillatib ko‘rish kerak.

— Men xizmatkoridan surishtirib ko‘raman.

— Boring.

Bonasye darvozaxonaga kirib, g‘oyib bo‘ldi, hozirgina qochoqlar bilintirmay o‘tgan eshikdan kirdi, d’Artanyanning sahnigacha chiqib, eshikni qoqdi.

Hech kim sado bermadi: Portos kiroyi hasham uchun shu oqshomga Plansheni berishni iltimos qilgan, d’Artanyanga kelsak, u hayot nishonasi berishni xayoliga ham keltirmasdi.

Bonasye eshikni taraqlatib ura boshlaganda yoshlar yuraklari gupillab ketganini his qildilar.

— U yerda hech kim yo‘q, — dedi Bonasye.

— Baribir, yaxshisi, siznikiga kiraqolaylik. U yer ko‘chadan tinchroq bo‘ladi.

— Voy! — xitob qildi Bonasye xonim. — Endi hech narsani eshitmay qolamiz.

— Aksincha, — deya uni tinchlantirdi d’Artanyan, — endi biz qaytaga yaxshiroq eshitamiz.

D’Artanyan bir-ikki murabba parketni ko‘chirib, xonasining polini Dionisiy qulog‘i misol bir narsaga aylantirib, unga gilam yoydi, o‘zi cho‘kkalab o‘tirib, imo bilan Bonasye xonimga o‘zidan ibrat olishni va teshikka engashishni taklif etdi.

— Uyda hech kim yo‘qligiga siz aminmisiz? — so‘radi notanish kishi.

— Bunga kafilman, — javob berdi Bonasye.

— Siz o‘ylaysizki, rafiqangiz...

— Saroyga qaytib ketgan.

— Hech kim bilan gaplashib olmasdan-a?

— Bunga ishonchim komil.

— Buni aniq bilish juda zarur, tushunasizmi?

— Demak, men xabar qilgan ma‘lumotlarni qimmatli deb hisoblash mumkinmi?

— Juda qimmatli, sizdan yashirib o‘tirmayman, azizim Bonasye.

— Kardinal mendan mamnun bo‘ladi deng?

— Shubha qilmayman.

— Ulug‘ kardinal!

— Rafiqangiz siz bilan suhbatda hech qanday nomlarni tilga olmaganini yaxshi eslaysizmi?

— Yo‘q, shekilli.

— U de Shevrez xonimnimi, yoki Gersog Bekingemnimi, yoki de Varne xonimnimi tilga olmadi-mi?

— Yo‘q, juda oliy nasabli bir shaxsga xizmat qilish uchun meni Londonga yubormoqchiligini aytdi, xolos.

— Sotqin! — shivirladi Bonasye xonim.

— Sekinroq, — deya uni qo‘lidan ushlab gapirdi d’Artanyan, xayolga botib, u qo‘lini tortib olmadi.

— Bari birda, — gapida davom etardi ridolik kishi, — siz o‘zingizni ko‘nganga solmasdan ahmoqlik qilgansiz. Maktub hozir qo‘lingizda bo‘lardi, xavf solinayotgan davlat qutqarilgan bo‘lardi, siz bo‘lsangiz...

— Men bo‘lsam?..

— Siz bo‘lsangiz, dvoryanlik unvoni bilan siylangan bo‘lardingiz.

— U kishi sizga aytibmidi...

— Ha, mening xabarim bor, u kishi bexosdan aytib, sizni xursand qilmoqchi edi.

— Xotiringizni jam qiling, — dedi Bonasye. — Rafiqam meni juda sevadi, hali fursat o‘tgani yo‘q.

— Ahmoq! — shivirladi Bonasye xonim.

— Sekinroq! — uning qo‘lini qattiq qisib, eshitilmas gapirdi d’Artanyan.

— «Fursat o‘tgani yo‘q» deganingiz nimasi? — so‘radi ridolik kishi.

— Men Luvrga jo‘nayman, Bonasye xonimni chaqirtirib, fikrimdan qaytdim, men hammasini bajaraman, deyman, maktubni olib, kardinal huzuriga chopaman.

— Yaxshi. Shoshiling. Men siz nimaning uddasidan chiqqaningizni bilish uchun birpasda izimga qaytaman.

Notanish kishi chiqib ketdi.

— Nomard! — bu tanbeh bilan umrdoshini siylab dedi Bonasye xonim.

— Sekinroq! — uning qo‘lini qattiqroq qisib takrorladi d’Artanyan.

Lekin shu onda yovvoyilarcha faryod d’Artanyan bilan Bonasye xonimning fikrlarini bo‘lib qo‘ydi. Pul to‘la xaltaning yo‘qolganini payqagan uning eri najot so‘rab, dodlamoqda edi.

— Ey, parvardigor, parvardigor! — xitob qildi Bonasye xonim. — U butun dahani oyoqqa turg‘izadi!

Bonasye uzoq baqirdi. Lekin, Go‘rkovlar ko‘chasi-da tez-tez eshilib turguvchi bu xil dod-voylar hech kimni ko‘chaga mo‘ralashga majbur etolmasdi, ustiga-ustak, attorning xonadoni yaqin oradan beri yomon otliq bo‘lgandi. Bonasye hech kimning daragi yo‘qligini ko‘rgach, baqirib-chaqirgancha yugurib uydan chiqdi. Uning Dyubak ko‘chasi tomon yiroqlashayotgan fig‘onlari yana allamahalgacha eshilib turdi.

— Endi esa, — dedi Bonasye xonim, — u gumdon bo‘lgandan keyin navbat sizniki — keting. Mard, xususan, ehtiyotkor bo‘ling. Siz qirolichaning izmida ekanligingizni xotiringizda saqlang.

— U kishining va sizning! — xitob qildi d’Artanyan. — Ko‘nglingiz to‘q bo‘lsin, dilbar Konstantiya. Men uning minnatdorligiga sazovor bo‘lib, qaytaman, ammo, sizning muhabbatingizga ham muassar bo‘larmikanman?

Juvonning yuzlariga yoyilgan qirmizi rang javob bo‘ldi. Bir-ikki daqiqa o‘tgach, bir chekkasini uzun qilichning qini jangovar ko‘tarib turgan ridoga burkanib, d’Artanyan o‘z navbatida ko‘chaga chiqdi.

Bonasye xonim ayol o‘zida muhabbat uyg‘otolgan kishini kuzatguvchi o‘sha uzoq va mehribon nazar bilan uning orqasidan qarab qoldi.

Lekin, u ko‘cha muyulishida g‘oyib bo‘lgandan keyin tiz cho‘kdi.

— O, xudoyim! — qo‘llarini bukib shivirladi u. — Qirolichadan nusratingni darig‘ tutma, mendan darig‘ tutma!

Shirkat rejasi

D'Artanyan avvalo janob de Trevil huzuriga ravona bo'ldi. Bir-ikki daqiqa o'tmay, kardinal, shubhasiz o'zining ishonchli odami bo'lgan la'nati, notanish kishi orqali hamma gapdan ogoh bo'lishini u bilardi. Shu uchun u juda asosli ravishda, har daqiqani g'animat deb hisoblardi.

Yosh yigitning qalbi quvonchlarga limmo-lim to'lgan edi. Unga ham shuhrat, ham pul beradigan tasodif duch kelgan, eng alomat jihati esa, bu tasodif uni o'zi maftun bo'lgan ayol bilan ham yaqinlashtirgan edi.

Qismat bir zarb bilan unga o'zi qachon bo'lsa-da, orzu qilishga botingandan ziyodroq narsalarni ato etayotgan edi.

Janob de Trevil o'z mehmonxonasida kibor do'stlarining odatiy davrasida o'tirgan edi. Butun uy ichi tanigan d'Artanyan to'ppa-to'g'ri kabinetga o'tdi-da, kapitan bilan bir muhim ish yuzasidan gaplashib olish istagini yetkazishni mulozimdan iltimos qildi.

Muntazirlikning besh daqiqasi o'tar-o'tmas janob de Trevil kirib keldi. Yosh yigitning quvonch balqib turgan chehrasiga bir ko'z tashlash kifoya qildi — muhtaram kapitan bir yangi gap ro'y berganini fahmladi.

Butun yo'l davomida d'Artanyan o'z-o'ziga savol berib kелgandi: javob de Trevilga bor gapni ochsinmi yoki faqat bir muhim ishga harakat erkinligini so'rab olsinmi? Lekin, janob de Trevil unga nisbatan biram oliy himmat munosabatda bo'lib kelgan, qirol bilan qirolichaga bo'lgan ixlosi shunchalar teran, kardinalga nafrati esa shuncha samimiy ediki, yigit hammasini bayon etishga qaror qildi.

— Siz qabul qilishimni o'tinibsiz, yosh do'stim, — dedi de Trevil.

— Ha, taqsir, — javob berdi d'Artanyan. — Gap qanday muhim ish haqida borayotganidan voqif bo'lganingizdan keyin meni afv etasiz.

— Gapiring bo'lmasa. Qulog'im sizda.

— Gap, — tovushini pasaytirib dedi d'Artanyan, — bori-yo'g'i qirolichaning obro'si, balki, ehtimol, hayoti haqida ham borayotir.

— Nimalar deyapsiz! — hech kim eshitmayotganiga ishonch hosil qilish uchun atrofga alanglab olib, xitob qildi de Trevil va so'roq nazarini yana suhbatdoshining yuzida to'xtatdi.

— Men aytayapmanki, taqsir, — javob berdi d'Artanyan, — tasodif meni bir sirga aralashtirib qo'ydi...

— Uni siz joningizni qurbon qilgan taqdirda ham oshkor etmaysiz, yigitcha.

— Ha, ammo, men sizni undan voqif etishim lozim, taqsir, zero hazrat oliyalari zimmamga yuklagan vazifani ado etishda menga madad berish yolg'iz sizning qo'lingizdan keladi.

— O'sha sir — siznikimi?

— Yo'q, taqsir. Bu sir hazrat oliyalariniki.

— O'sha sirni menga ochishga hazrat oliyalari izn berganmi?

— Yo'q, taqsir, hatto, aksincha: menga uni qattiq qo'riqlash buyurilgan.

— Nega endi uni menga oshkor qilmoqchi bo'lyapsiz?

— Chunki, aytganimdek, sizning yordamingizsiz hech nima qilolmayman, agar nima sababdan iltimos qilayotganimni bilmasangiz, so'ramoqchi bo'lgan marhamatni mendan darig' tutasizmi deb qo'rqaman.

— Sizga ishonilgan sirni saqlab qoling, qani aytgichi, siz nima istaysiz?

— Men janob Dezessaradan ikki haftalik javob olib berishingizni istardim.

— Qachon?

— Shu bugungi tundan.

— Siz Parijni tark etyapsizmi?

— Men topshiriqni ado etish uchun jo'nab ket-yapman.

— Qayerga jo'nab ketayotganingizni ma'lum qilishingiz mumkinmi?

— Londonga.

— Manzilingizga yetmasligingizdan biror kimsa manfaaddormi?

— Nazarimda, kardinal menga halal berish uchun jamiki kuchini sarflaydi.

— Tag'in siz yolg'iz jo'nayapsizmi?

— Men yolg'iz jo'nayapman.

— U holda siz Bondidan nariga o'tolmaysiz, Trevil so'zi bilan kafil bo'laman.

— Nega?

— Yoningizga qotil yuborishadi.

— Men burchimni ado etishda jon beraman.

— Biroq, topshirig'ingiz bajarilmay qolaveradi.

— Bu rost... — dedi d'Artanyan.

— Gapimga ishonib, — so'zida davom etdi de Trevil, — bu xil iqdomga mazgilga bittasi yetib borishi uchun to'rt kishilashib chiqmoq lozim.

— Ha, siz haqsiz, taqsir, — dedi d'Artanyan. — Ammo, siz Atos, Portos va Aramislarni taniysiz va ularning ixtiyorimda bo'lishi mumkinligidan ham xabaringiz bor.

— Men bilishni istamagan sirni ularga ochmasdanmi?

— Biz bir-birimizga ko'r-ko'rona ishonishga va bir-birimizga sadoqatimizni mudom saqlashga uzil-kesil qasam ichganmiz. Bundan tashqari, menga batamom ishonishingizni aytishingiz mumkin, ular ham xuddi siz singari mendan ko'ngli to'q bo'ladi.

— Men ularning har biriga ikki haftalik javob berishim mumkin: haliyam jarohati bezovta qilayotgan Atosga — forj suvlariga jo'nashi uchun; Portos va Aramisga — o'z do'stlarini og'ir ahvolda yolg'iz tashlab qo'ymay, hamroh bo'lib borishlari uchun. Ruxsat guvohnomalari safar mening roziligim bilan o'tkazilayotganining isboti bo'lib xizmat qiladi.

— Tashakkur sizga, taqsir. Umringizdan baraka toping.

— Darhol ularning yoniga boring. Bugun tundayoq yo'lga chiqish shart... Ha, biroq, siz hozir

janob Dezessaraning nomiga iltimosnoma yozing. Sizni allaqachon josus izma-iz ta'qib etayotgandir, u holda, sizning tashrifingiz kardinalning qulog'iga yetgan chog'da ham uzrli bo'ladi.

D'Artanyan iltimosnoma yozdi, uni gaskonlik yigitning qo'lidan qabul qila turib, de Trevil kam deganda ikki soat o'tgach, to'rtala ruxsat guvohnoma ham safar ishtirokchilarning har biri uyida bo'ljagini unga ma'lum qildi.

— Malol kelmasa, mening guvohnomamni Atosning uyiga jo'natsangiz, — iltimos qildi d'Artanyan. — Uyga qaytgach, biror noxush tasodifga yo'liqmasam, deb qo'rqaman.

— Xavotirlanmang. Xayr va oq yo'l... Ha, sabr qiling! — d'Artanyanni to'xtatib, qichqirdi de Trevil.

D'Artanyan qaytib keldi.

— Pulingiz bormi?

D'Artanyan cho'ntagida turgan tanga to'la kartmonni barmog'i bilan chertib qo'ydi.

— Yetadimi? — so'radi de Trevil.

Uch yuz pistol.

— Juda soz. Bu pul bilan dunyoning narigi burchiga yetsa bo'ladi.

D'Artanyan o'ziga qo'lini uzatgan janob de Trevilga ta'zim qildi. Gaskonlik yigit bu qo'lni ehtirom va minnatdorlik bilan qisdi. O'zi Parijga kelgan kundan e'tiboran hamisha o'ktam, halol va vallamat bu ajoyib insonni u maqtab to'ymasdi.

D'Artanyan dastlab uyiga borib, uchragan kishisi Aramis bo'ldi. Bonasye xonimni poylagan o'sha unutilmas oqshomdan beri u do'stinikiga kelmagan edi. Ustiga-ustak, u so'nggi mahallar yosh mushke-tyor bilan hatto, kam uchrashadigan bo'lib qolgan, uni ko'rgan kezlar ham do'stining yuzida allaqanday chuqur dard izlarini ko'rganday bo'lardi.

Bu oqshom Aramis ham hali yotmagan, tund va o'ychan o'tirardi. D'Artanyan uning g'ussasi sabablarini surishtirishga urinib ko'rdi. Aramis kelasi haftaga o'zi lotin tilida yozishi zarur, go'yo, o'zini ancha urintirgan Avliyo Avgustinning o'n sakkinchi bobiga sharhni bahona qilib qo'ya qoldi.

Ikki do'stning suhbatini bir-ikki daqiqa davom etgan ediki, to'satdan de Trevil mulozimlaridan biri paydo bo'lib, Aramisga muhrlangan nomani uzatdi.

— Bu nima? — so'radi mushketyor.

— Siz iltimos qilgan ruxsatnoma, — javob berdi mulozim.

— Biroq, men hech ruxsat so'ragan emasman! — xitob qildi Aramis.

— Indamay olavering, — shipshidi unga d'Artanyan. — Mana sizga, mehnatingiz evaziga, yarim pistol, do'stim, — mulozimga yuzlanib qo'shib qo'ydi u. — Janob de Trevilga janob Aramis u kishiga samimiy tashakkur aytayotganini yetkazing.

— Quyuq ta'zim qilib, mulozim chiqib ketdi.

— Bu nima gap? — so'radi Aramis.

— Sizga ikki haftalik safar uchun zarur bo'lishi mumkin hamma narsangizni yig'ishtiring-u, orqamdan yuring.

— Biroq, men hozir Parijdan ketolmayman, xabar topmasdan turib...

Aramis jimib qoldi.

— ...unga nima bo'lganidan, to'g'rimi? — uning gapini davom etdi d'Artanyan.

— Kimga? — so'radi Aramis.

— Shu yerga kelgan ayolga. Kashtalik ro'molchasi bor ayolga.

— Bu yerga ayol kishi kelgan deb sizga kim aytdi? — rangi quv uchib, xitob qildi Aramis.

— Men uni ko'rgan edim.

— Kimligini ham bilasizmi?

— Fahmim yetib turibdi, har qalay.

— Quloq soling, — dedi Aramis. — Modomiki, siz shuncha ko'p har xil narsalarni bilarkansiz, o'sha ayolga nima bo'lganidan xabaringiz bordir?

— U Turga qaytgan deb o'ylayman.

— Turgami?.. Ha, ehtimol. Siz uni taniysiz. Biroq, u menga lom-mim demay Turga qanday qilib qaytdiykin?

— U hibsga olinishdan cho'chigan.

— Nega menga yozmagan?

— Boshingizga kulfat solishdan qo‘rqan.

— D’Artanyan! Siz menga jon kirgizayotirsiz! — xitob qildi Aramis. — Mendan nafratlanishadi, meni laqillatishyapti, deb o‘ylab yuribman. Uning meni deb o‘z erkini tikayotganini tasavvur qilolmasdim, biroq, gapning boshqa tomoni qanday sabab uni Parijga qaytib kelishga majbur qildiykin?

— O’sha biz Londonga ketayotgan sababning xud-di o‘zi.

— U qanday sabab ekan? — so‘radi Aramis.

— Bir kuni kelib u sizga ayon bo‘lar, Aramis. Ammo, men aqoidshunosning jiyanini xotirga olib, hozircha ortiqcha gapdan o‘zimni tiyaman.

Aramis o‘zi bir vaqtlar do‘stlariga aytib bergan cho‘pchakni eslab, jilmayib qo‘ydi.

— Na chora, u Parijdan ketgan bo‘lsa, bunga ishonchingiz komil bo‘lsa, endi meni bu yerda hech nima tutmaydi, siz bilan jo‘nab ketishga tayyorman. Siz aytdingizki, biz...

— Avvalo, Atosnikiga boramiz, agarda men bilan ketish niyatingiz bo‘lsa, shoshilishni maslahat beraman, chunki, biz ko‘p vaqtni boy berib qo‘ydik. Ha, darvoqe, Bazenni ogohlantirib qo‘ying.

— Bazen biz bilan boradimi?

— Ehtimol. Har holda u ham Atosnikiga kelsa, durust bo‘ladi.

Aramis Bazeni chaqirdi-da, unga o‘zlarining ketidan Atosnikiga borishni buyurdi.

— Shunday qilib, ketdik, — rido, qilichni olib va kamariga uchta pistoletni qistirib qo‘yib, dedi Aramis. Tasodifan berkinib qolgan biror tangani qidirib, u bir-ikkita g‘aladonni chiqarib, yana qayta surib qo‘ydi. Qidiruvlarning behudaligiga ishonch hosil qilgach, yosh gvardiyachi mehmondo‘stligidan bahramand bo‘lgan ayolning kimligini qayerdan bilishi mumkin va o’sha ayol qayga g‘oyib bo‘lganidan qanday qilib yaxshiroq xabardor bo‘lishi mumkin degan savolni o‘z-o‘ziga xayolan berganicha u d’Artanyan-ning izidan eshik tomon yo‘naldi.

Bo‘sag‘aga yetib qolganda Aramis d’Artanyan-ning kiftiga qo‘lini qo‘ydi.

— O'sha ayol haqida hech kimga gapirganingiz yo'qmidi? — so'radi u.

— Zinhor hech kimga.

— Atos bilan Portos ham istisno emas-a?

— Lom-mim deganim yo'q.

— Xudoga shukur.

Bu borada ko'ngli tinchib, Aramis d'Artanyan bilan birga yo'lida davom etdi. Hademay, ular Atos istiqomat qilguvchi uyga yetib qoldilar.

Ular kirib borganda, Atos bir qo'lida ruxsatnomani, boshqasida — janob de Trevilning maktubini ushlab turgan edi.

— Bu ruxsatnoma va maktubning ma'nosi nimeligini izohlab berolmaysizmi? — taajjublanib so'radi u.

«Azizim Atos, modomiki, sog'lig'ingiz uchun juda zarur ekan, men sizga ikki haftalik javob berishga roziman. Forj suvlarigami yoki boshqalarigami, o'z azm-u ixtiyoringizga ko'ra jo'nab ketaverishingiz mumkin. Tezroq sog'aying.»

*Sizga iltifot bilan
Trevil»*

— Bu maktub va bu ruxsatnomaning ma'nosi shuki, siz men bilan yurishingiz lozim, Atos.

— Forj suvlarigami?

— U yerga yoki bo'lak joyga.

— Qirol xizmati bilanmi?

— Qirol va qirolicha. Biz hazrat oliylarining xizmatkorlari emasmizki, axir?

Ayni shu nafas Portos paydo bo'ldi.

— Ming la'nat! — kirib kelaturib xitob qildi u.— Qachondan beri mushketyorlarga o'zlari so'ramagan javob berila boshladi?

— Buni ular uchun so'rab qo'yadigan do'stlari paydo bo'lgandan beri.

— Ah-a... — cho'zib gapirdi Portos. — Bu yerda allaqanday yangiliklar borgan o'xshaydi.

— Ha, biz jo'nab ketyapmiz, — javob berdi Aramis.

— Qay o'lkalarga, — so'radi Portos.

— Rosti, tuzuk-quruq bilmayman, — javob berdi Atos. — d'Artanyandan so'rab ko'r.

— Biz Londonga jo'nayapmiz, janoblar, — dedi d'Artanyan.

— Londonga! — xitob qildi Portos. — Londonda biz nima qilamiz o'zi?

— Mana shunisini sizlarga aytishga haqqim yo'q, janoblar. Menga ishonishlaringga to'g'ri keladi.

— Biroq, Londonga sayohat qilish uchun pul kerak, — ilova qildi Portos, — menda esa yo'q.

— Menda ham.

— Menda ham.

— Menda bor, — o'z xazinasini cho'ntagidan chiqarib hamda uni stolga tashlab, dedi d'Artanyan. — Bu xaltada uch yuz pistol bor. Har qaysimiz undan yetmish besh pistoldan olaylik — Londonga borib, qaytish uchun shu kifoya. Aytgancha, xotiringiz jam bo'lsin: Londongacha biz hammamiz yetmaymiz.

— Nega endi?

— Chunki, bizdan ba'zilarimiz yo'lda qolib ketishimiz ehtimoldan xoli emas.

— Bu nima degan gap o'zi — biz yurish boshlayapmizmi?

— Hattoki, judayam qaltisini, sizlarni ogohlantirib qo'ymog'im shart.

— Azbaroyi shifo! — xitob qildi Portos. — Lekin, agar halok bo'lishimiz xavfi bo'lsa, men loaqal bishni istardim, nima haqqi.

— Bundan taskin toparmiding? — so'radi Atos.

— E'tirof qilishim kerakki, — dedi Aramis, — men Portosning fikriga qo'shilaman.

— Axir qirolning bizga hisob berish odati bormidi? Yo'q. U shunchaki aytadi: janoblar Gaskonda yoki Flandriyada urishmoqdalar — boring, urishing. Siz ham ketaverasiz. Nima haqqi? Bu to'g'risida siz bosh qotirib ham o'tirmaysiz.

— D'Artanyan haq, — dedi Atos. — Mana, janob de Trevil yuborgan uchta ruxsat guvohnomamiz, mana, kim berganining tayini yo'q uch yuz pistol. Jo'natgan joyga o'lgani ketaveramiz-da. Hayot shuncha ko'p surishtirishga arzimidi! D'Artanyan, men orqangdan yurishga tayyorman.

— Men ham! — dedi Portos.

— Men ham! — dedi Aramis. — Darvoqe, men hozir Parijdan jon deb ketaman. Men biroz yozi-lishim lozim.

— Miriqib yayraysizlar, janoblar, xotirjam bo'ling, — ilova qildi d'Artanyan.

— Juda soz. Qachon jo'naymiz? — so'radi Atos.

— Hoziroq, — javob berdi d'Artanyan. — Har daqiqa g'animat.

— Hoy, Grimo, Planshe, Mushketon, Bazen! — deya har to'rtalasi o'z qarollarini chaqirdilar. — Botfortlarimizni moylab, otlarimizni keltiring.

U yillar xuddi kazarmada singari har mushke-tyorning o'z oti va qarolining otini asosiy uyida tutishi rasm bo'lgan edi. Planshe, Grimo, Mushketon va Bazen yelib-yugurib, sohiblarining farmo-yishlarini bajarishga otildilar.

— Endi esa, — dedi Portos, — shirkat rejasini tuzib olaylik. Dastlab, biz qay tomonga yo'l olamiz?

— Kale, — dedi d'Artanyan. — Bu Londonga eng qisqa yo'l.

— U holda, mana mening fikrim... — so'z boshla-di Portos.

— Gapir.

— Biron yoqqa birga ketayotgan to'rt kishi shub-ha tug'dirishi mumkin. D'Artanyan har birimizga zarur dasturlarni beradi. Men yo'lni tekshirish uchun ilgariroq Bulondan chiqaman. Atos ikki soat hayal bilan Amendan jo'naydi. Aramis orqamizdan Nuayonga qarab yuradi. D'Artanyanga kelsak, u istagan yo'ldan ketishi mumkin, biroq, Planshening libosi, Planshe esa gvardiyachi usti-boshida d'Ar-tanyanni eslatib, ortimizdan boradi.

— Janoblar, — dedi Atos, — men bunday ishda xizmatkorlarni sirdosh qilmaslik kerak, deb hisob-layman. Dvoryan kishi tasodifan sirni ochib qo'yishi mumkin, lekin, qarol qariyb har vaqt uni sotib yubo-radi.

— Portosning rejasi menga nobop bo'lib tuyul-yapti, — dedi d'Artanyan. — Avvalo, sizlarga qan-day dasturlar berishim zarurligini men o'zim ham bilmayman. Men bir maktubni olib ketyapman. Bor

gap shu. Men bu maktubdan uch nusxa ko'chirolmayman, zero, u muhrlangan. Shu sababdan, nazarimda, birgalikda siljishimiz lozim. Maktub mana bu yerda, shu cho'ntakda turibdi. Mabodo men halok bo'lsam, sizlardan biringiz maktubni olasiz-da, yo'lingizda davom etasiz. Mabodo, uni o'ldirishsa, uchinchi kishining navbati yetadi va hokazo. Bir kishi yetsa, bas. Shunisi kifoya qiladi.

— Barakallo, d'Artanyan! Men ham xuddi sendek fikrdaman, — dedi Atos. — Buning ustiga subutli bo'lmoq kerak. Men suvga ketyapman, sizlar menga hamrohsiz. Forj suvlarining o'rniga men dengizga jo'nayapman — axir ixtiyor o'zimda-ku. Bizni to'xtatmoqchi bo'lishadi. Men janob de Trevilning maktubini ko'rsataman. Sizlar esa — guvohnomalaringizni. Bizga hujum qilishadi. Biz o'zimizni mudofaa qilamiz. Bizni sud qilishadi, bor qat'iyat bilan dengizga bir-ikki sho'ng'imoqchi edik, xolos, deb ta'kidlayveramiz. Yakka-yakka sayohat qilayotgan to'rt kishini uddalash hech gap emas, vaholanki, hamjihat to'rt kishi — bir otryaddir. Biz to'rtala xizmatkorlarimizni pistolet va mushketlar bilan qurollantirib qo'yamiz. Agar bizga qarshi armiya yuborishsa, biz jangni qabul qilamiz, — kimki, omon qolsa, d'Artanyan aytmoqchi, maktubni eltib topshiradi.

— Juda soz, — dedi Aramis. — Sen Atos kam gapirasan-u, ammo lekin, tilga kirganingdan keyin Ioann Zlatousdan qolishmaysan. Men Atosning rejasini qabul qildim. Sen-chi, Portos?

— Men ham, — dedi Portos, — agar d'Artanyan uni ma'qullasa. Tabiiyki, maktubga mutasaddi qilingan d'Artanyan iqdom sardori bo'ladi. U hal qilsin, biz uning farmoyishlarini bajaraveramiz.

— Gap bunday, — dedi d'Artanyan, — men qaror qildim: biz Atosning rejasini qabul qilib, yarim soatdan keyin jo'naymiz.

— Ma'qul! — uch mushketyorning hammasi jo'r bo'lib gapirdilar.

So'ngra ularning har biri xaltaga qo'l uzatib, yetmish besh pistolni oldida, yarim soatdan keyin safarga shay turish uchun tadorik ko'ra boshladi.

Sayohat

Tungi soat ikkida to'rt sarguzasht ishqibozi Parijdan Sen-Deni darvozasi orqali chiqib ketdilar. Chor-atrof zulmatga cho'mgan, ular jimgina borardilar; g'ayri ixtiyoriy ravishda qorong'ulik ularga ta'sir qilar — har yoqda pistirmalar qo'yilganday tuyulardi.

Quyoshning ilk tig'lari ularni tilga kirgizdi, quyosh bilan esa ularning odatiy quvnoqligi ham qaytib keldi. Jang arafasida singari ularning qalblari qattiqroq urar, ko'zlari kulimsirardi. Vidolashishlari ehtimol hayotning juda ham durust narsaligi alanechuk sezilib turardi.

Darvoqe, kolonnaning ko'rinishi g'oyat salobatli edi: mushketyorlarning qora otlari, eskadronda odat qilib olingan va bu o'ktam o'rtoqlarni bir maromda yurishga majbur etguvchi ularning qat'iy raftori — bu narsalarning hammasi o'z-o'zidan ham eng maxfiy yashirin niyatni fosh etib qo'yishi mumkin edi.

To'rt og'aynilarning orqasida tish-tirnog'igacha qurollangan xizmatkorlar borardilar.

Do'stlar ertalabki soat sakkizda Shantilyaga yetib olguncha tinch bordilar. Nonushta qilib olish kerak edi. Yozuv taxtasiga gadoyga yorti ridosini berib turgan avliyo Martin tasvirlangan xarobotning yonida ular otlaridan sakrab tushdilar. Safarni oshig'ich davom etish niyatida xizmatkorlarga otlarning egarlarini yechmay, shay turish buyurildi.

Og'aynilar umumiy xonaga kirib, stolga o'tirdilar.

Boyagina Dammarten yo'lidan kelgan bir dvoryan o'sha stolning o'zida o'tirib, nonushta qilmoqda edi. U ob-havo mavzusida gap ochdi. Sayyohlarimiz javob berdilar. U bularning salomatligi uchun qadah ko'tardi. Bular uning uchun ichib yubordilar.

Lekin Mushketon otlar tayyor deb ma'lumot bilan kirib, yoronlar stoldan qo'zg'alganlarida notanish

kishi Portosga kardinal salomatligi uchun qadah ko'tarishni taklif etib qoldi. Portos agar notanish kishi o'z navbatida qirol salomatligi uchun qadah ko'tarsa, o'zi ham shunday qilishga tayyorligini aytib, javob qildi. Notanish kishi padari buzrukvordan o'zga qirolni tanimayman, deb hayqirdi. Portos uni badmast deb atadi. Notanish kishi qilichiga yopishdi.

— Siz xatoga yo'l qo'ydingiz, — dedi Atos. — Biroq, ilojimiz yo'q: endi chekinib bo'lmaydi. Bu kishini o'ldiring-da, mumkin qadar tezroq bizga yetib oling.

Keyin uch oshna otlariga sakrab minib, yelday uchib ketdilar, Portos bu orada raqibini qilichbozlik san'atida bor usullar bilan ilma-teshik qilib tashlashga unga qasamnamo va'dalar berib qolaverdi.

— Shunday qilib, bu birinchisi, — besh yuz qadamcha nariga yetganlaridan so'ng ilova qildi Atos.

— Biroq, nima sababdan bu odam bizlarning boshqa birovimizga emas-u, ayni Portosga yopishib oldi? — so'radi Aramis.

— Shu sababdanki, Portos hammamizdan qattiqroq gaplashdi, bu odam uni boshliq deb o'yladi.

— Men hamisha bu gaskonlik yigit aql-farosatning koni deb yurganman, — g'o'ldirab qo'ydi Atos.

Sayyohlar yana yo'lga ravona bo'ldilar.

Bovada ular otlarni tin oldirish va qisman Portosni kutish maqsadida ikki soat to'xtadilar. Ikki soat o'tib ketgach, Portosdan darak bo'lmagani, undan nom-nishon yo'qligini ko'rib, ular jo'nab ketaverdilar.

Bovadan bir chaqirim narida, yo'l ikki adirning orasida qisilgan joyda, yo'lning bu bo'lagi farsh qilinmaganidan foydalanib, uni xo'jako'rsinga tutatguvchi sakkiz yoki o'n chog'lik kishi ularga yo'liqdi. Aslida, ular xandaqlar kovlar va chaksa loy izlarni hafsala bilan o'ymoqda edilar.

Bu sun'iy balchiqda botfortlarini bulg'ashdan qo'rqib, Aramis ularga qo'pol gapirib yubordi. Atos uni to'xtatishga urindi-yu, lekin, fursat o'tgan

edi. Ishchilar sayyohlarni masxara qila boshladilar, ularning surligi, hatto, vazmin Atosni ham o'zini unutib, ularning biriga qaratib, tikkasiga ot solishga majbur etdi.

Shunda, bu odamlarning hammasi zovur tomonga chekinib, u yerda yashirilgan mushketlar bilan qurollanib oldilar. Bizning yetti sayohatchimiz tom ma'nosi bilan saf orasidan o'tishga majbur bo'lib qoldilar. Aramis o'q bilan kiftidan yaralandi, Mushketonning esa belidan pastroqda, sergo'sht joyida o'q o'tirib qoldi. Lekin, yolg'iz Mushketon otdan tushib qoldi, xolos: jarohatini ko'rish imkoni bo'lmanidan uni aslidan og'irroq deb hisobladi, shekilli.

— Bu pistirma, — dedi d'Artanyan. — O'q otib qarshilik qilmaymiz! Olg'a!

Aramis, garchi, jarohatlangan bo'lsa-da, otining yoliga yopishganicha boshqalar ketidan g'izillab ketdi. Mushketonning oti ularga yetib oldi va suvoriysiz o'zining safdagi o'rnida turdi.

— Bizning qo'shimcha otimiz bo'ladi, — dedi Atos.

— Menga shlyapa ma'qulroq edi, — javob berdi d'Artanyan. — Menikini o'q uchirib ketdi. Xayriyatki, olib ketayotgan maktubim unga yashirilmagan ekan!

— Hammasi shunday, — ilova qildi Aramis, — biroq, ular bechora Portosni yonlaridan o'tayotganida o'ldirib qo'yishadi.

— Portos oyoqda turganda allaqachon bizga yetib olishga ulgurgan bo'lardi, — dedi Atos. — Pozitsiyaga turgandan keyin mayxo'r o'ziga kelgan deb o'ylayman.

Ular yana ikki soat chamasi ot qo'yib bordilar, garchand, otlari shunday qiynalib ketgan ediki, hademay ular ishdan chiqib qolmasa, deb hadiksirashga to'g'ri kelardi.

Sayyohlar to'qnashuvlarga chap berish osonroq bo'ladi, degan umidda, so'qmoqqa burildilar. Lekin, Krekverda Aramis ortiq qimirlayolmasligini aytdi. Darhaqiqat, shu yergacha kelish uchun u tashqi nazokat va oliftagarchiligi zamirida yashirib yurgan

bor matonati talab etilgan edi. Daqiqa sayin uning rangi battarroq oqarar, uni egarda suyab borishga to'g'ri kelardi. Uni bir xarobotning kiraverishida otdan tushirib, qurolli to'qnashuvlarda madad tugul tushov bo'lib yurgan Bazenni yonida qoldirdilar. So'ng-ra Amyenda tunash niyatida yana jo'nab ketdilar.

— Shayton! — gapirdi Atos endi faqat ikki sohib-u ikki xizmatkor — Grimo va Planshedan iborat otryad yana yo'lda yelib borayotganda. — Endi men ularning qarmog'iga ilinib bo'libman. Shu yerdan to Kalegacha ular og'zimni ham ochisholmaydi. Qasam ichaman...

— Qasam ichmang, — uning so'zini bo'ldi d'Artanyan. — Undan ko'ra, otlarimiz chidasa, tezroq yuraylik.

Shundan keyin sayohatchilar o'z otlarining buyurlariga shporlarini sanchdilar, bu ularga yangi kuch va yangi g'ayrat qo'shganday bo'ldi.

Ular Amyengacha yetib olib, yarim kechada «Oltin Nilufar» musofirxonasining oldida otdan tushdilar.

Mezbon olamdagi eng sermulozamat kishi bo'lib tuyulardi. U musofirlarni bir qo'lida shamdon, boshqasida tungi qalpog'ini tutgan holda qarshi oldi. U ikki mehmonning har biriga ayrim, bittadan ajoyib xona ajratish niyatini bildirdi. Taassufki, bu xonalar mehmonxonaning qarama-qarshi chekkalarida ekan. D'Artanyan bilan Atos rad etdilar. Xo'jayin o'zida ularning lutfi-karamiga arzigulik bo'lak boshpana yo'qligini aytib, javob qildi. Lekin sayyohlar tunni umumiy xonada, yerga yozish mumkin to'shaklarda o'tkazamiz deb javob berdilar. Xo'jayin gapida turib olishga urinib ko'rdi — sayyohlar bo'sh kelmadilar. Ularning istaklariga bo'ysunishga to'g'ri keldi.

Ular ko'rpalarini to'shab, eshikni berkitib ham ulgurmay hovli tomondan darcha taqillab qoldi. Ular bu kim deb so'rab, xizmatkorlarining ovozlari tani-dilar-da, derazani ochdilar.

Bu haqiqatan ham Planshe bilan Grimo edi.

— Otlarni qo'riqlash uchun yolg'iz Grimo yetib ortadi, — dedi Planshe. — Agar janoblar ijozat ber-

salar, men shu yerda eshikni to'sib yotaman. Shu zayl janoblar yonlariga hech kim o'tolmasligiga amin bo'lishlari mumkin.

— Nimada yotasan o'zi? — so'radi d'Artanyan.

— Mana mening ko'rpa-to'shagim, — bir quchoq poxolni ko'rsatib javob berdi Planshe.

— Gaping to'g'ri, bu yoqqa kel, — dedi d'Artanyan. — Xo'jayinning basharasi menga ham xush kelmay turibdi: judayam chuchmal.

— Menga ham manzur emas, — qo'shib qo'ydi Atos.

Planshe derazadan oshib, eshikni to'sib yotib oldi. Grimo ertangi sahar soat beshda to'rtala ot ham shay turajagini va'da qilib, uxlagani otxonaga jo'nadi.

Tun ancha tinch o'tdi. Rost, soat ikki atrofida allakim eshikni ochishga urinib ko'rdi, lekin, Planshe uyg'onib ketib: «Kim kelyapti» — deb baqirib berdi. Unga eshikni chalkashtirib yuboribmiz, deb javob berdilar.

Sahar soat to'rtida otxonadan to's-to'polon eshilib qoldi. Ma'lum bo'lishicha, Grimo otboqarlarni uyg'otmoqchi bo'lganda otboqarlar unga yopirilib, do'pposlabdilar. Derazani ochib, do'stlar hovlida sho'rlik Grimoning behush yotganini ko'rdilar. Uning boshi panshaxa dastasi bilan yorilgan edi.

Planshe otlarni egarlash maqsadida hovliga tushdi. Lekin otlarning oyoqlari shikastlangan edi. Yolg'iz Mushketonning besh yo olti soat suvoriysiz chopgan otigina yo'lni davom ettirsa bo'lardi, lekin, go'yo chaqirtirilgan o'tarchi mubham yanglishga ko'ra xo'jayin otlaridan birining o'rniga Mushketonning otidan qon olgan edi.

Vaziyat xavotir uyg'ota boshlagan: peshma-pesh kelayotgan bu falokatlarning hammasi tasodif bo'lishi mumkin, biroq, xuddi shunday ehtimol fitna natijasi ham bo'lishi mumkin edi. Atos bilan d'Artanyan ko'chaga chiqdilar, Planshe esa shu atrof-dan uch ot xarid qilishning iloji bor-yo'qligini surishtirib ko'rgani ketdi. Xarobot eshigi oldida egarlangan va jilovlangan tetik, baquvvat ot turar edi. Bu hojatdagi narsaning xuddi o'zi edi. Planshe ot-

larning egalarini surishtirdi. Unga egalari shu yerdagi, mehmonxonada tunagan va hozir xarobot egasi bilan hisob-kitob qilmoqda, degan javobni qildilar.

Atos boshpana haqini to'lagani pastga tushdi, d'Artanyan va Planshe esa kiraverishda qoldilar.

Xarobot egasi uyning ichkarisida joylashgan past shiftlik xonada edi. Atosni o'sha yerga o'tishini taklif etdilar.

Ko'nglida hech gap yo'q, xonaga kirib borar ekan, Atos ikki pistol chiqarib, ularni xo'jayinga uzatdi. Xarobot egasi g'aladonlaridan biri chiqarib qo'yilgan baland yozuv stolining oldida o'tirardi. U tangalarni oldi, qo'llarida aylantirib turib, birdan tangalar soxta-yu, darhol Atos bilan uning sheriklarini qalbaki pul yasovchilar sifatida hibsga olishni buyurajagini aytib, baqira boshladi.

— Ablah! — unga tajovuz qilib, hayqirdi Atos. — Men sening qulog'ingni qirqib olaman!

Xuddi shu nafas tish-tirnog'igacha qurollangan to'rt erkak yon eshikdan bostirib kirib, Atosga tashlandilar.

— Men qopqondaman! — joni boricha qichqirdi Atos. — Otingni choptir, d'Artanyan! Shig'a! — keyin u pistoletidan ikki karra o'q uzdi.

D'Artanyan bilan Planshe o'zlarini qistatib o'tirmadilar. Kiraverishda tayyor turgan otlarni yechib, ularga sakrab mindilar-da, shporlarini sanchib, yo'ldan taraqlatib yelib ketdilar.

— Atosga nima bo'lganini ko'rmadingmi? — so'radi d'Artanyan Planshedan.

— Oh, taqsir, — dedi Planshe, — hujum qilguvchilarning ikkitasini ikki o'q bilan uzala tushirgani ko'rib qoldim, eshik oynalaridan qolganlari bilan chopishayotganday ko'rindi menga.

— Qandingni ur, Atos! — shivirladi d'Artanyan. — Uni tashlab ketishga to'g'ri kelganini qarang-a! Darvoqe, bizni ham bir necha qadam narida xuddi shunday qismat kutayotgandir, ehtimol. Olg'a, Planshe, olg'a! Sen durust yigitsan.

— Men aytdim-ku sizga, taqsir, — javob berdi Planshe, — pikardiyalik kishini faqat bora-bora bilsa

bo'ladi. Buning ustiga bu yerlar tug'ilgan joylarim, bu menga dalda beryapti.

Shundan keyin ikkovlon, otlariga battarroq shig'ov berib, tin olmay, Sent-Omeragacha ot qo'yib bordilar. Sent-Omerada ular otlariga dam berdilar-u, yangi tasodiflardan cho'chib, otning tizginini bo'shatmadilar va shu yerning o'zida, ko'chada nari-dan beri tamaddi qilib olgach, nariga yelib ketdilar.

Kale darvozasidan yuz qadam berida d'Artanyan-ning oti guppa yiqildi, uni turishga majbur etish-ning iloji yo'q edi! Uning burun kataklari-yu, ko'z-laridan tirqirab qon oqmoqda edi. Endi Planshening oti qolgan bo'lib, uni ham o'rnidan qo'zg'ab bo'l-masdi.

Xayriyatki, aytganimizdek, ular shahardan atigi yuz qadam berida turardilar, xolos. Otlarni qatnov yo'lda qoldirib, ular yugurib ko'rfaz tarafga ketdi-lar. Planshe d'Artanyanning diqqatini aftidan xiz-matkori bilan hozirgina yetib kelgan va bori-yo'g'i ellik qadamgagina o'zib, xuddi o'sha tarafga keta-yotgan allaqanday dvoryanga jalb qildi.

Ular ko'rinishidan qaygadir intiqib ketayotgan o'sha odamga yetib olishga oshiqdilar. Uning bot-fortlari rosa changga botgan, u ham oshig'ich, Ang-liyaga o'tish iloji bor-yo'qligini surishtirib yurardi.

— Bundan oson narsa yo'q, — deb javob berdi suzib ketishga shay kemalardan birining egasi, — biroq, bugun ertalab kardinalning maxsus ruxsat-nomasisiz hech kimni chiqarmaslik to'g'risida far-moyish kelgan.

— Menda bunday ruxsatnoma bor, — cho'ntagi-dan qog'oz chiqara turib, dedi dvoryan. — Mana u.

— Unga port boshlig'i belgi qo'yib bersin, — dedi kema egasi. — Keyin menikidan bo'lak shxunani qidirib yurmang.

— Boshliqni qayerdan topaman?

— U o'zining shahar xorijidagi uyida.

— U uy qayerda?..

— Orasi shahardan chorak chaqirim keladi. U mana shu yerdan ko'rinib turibdi, huv anavi adir-ning etagida.

— Yaxshi, — dedi musofir.

Keyin u qarolini ergashtirib, port boshlig'ining uyi tomon yo'naldi.

Besh yuz qadam oldinga o'tkazib yuborib, d'Artanyan bilan Planshe ularning ketidan yurdilar.

Shahar chizig'idan chiqib olib, d'Artanyan qadami jadallatdi va kichik bir chakalakning chekkasida musofir-dvoryanga yetib oldi.

— Taqsir, — so'z boshladi d'Artanyan, — siz juda shoshilayotgan ko'rinasiz.

— Juda shoshyapman, taqsir.

— Men bag'oyat taassuf qilaman, — gapini davom ettirdi d'Artanyan, — ammo, men ham juda shoshib turganim vajhidan bir yaxshilik qilishingizni o'tinmoqchi edim.

— Xo'sh, qanday?

— Meni oldinga o'tkazib yuborishingizni iltimos qilmoqchi edim.

— Iloji yo'q, taqsir, — deya javob berdi dvoryan. — Men oltmish chaqirim yo'lni qirq to'rt soatda bosib o'tdim va ertaga peshinda Londonda bo'lmog'im zarur.

— Men xuddi o'sha masofani qirq soatda bosib o'tdim va ertalab soat o'nda Londonda bo'lmog'im zarur.

— Bisyor achinaman, taqsir, biroq, men birinchi keldim, ikkinchi bo'lib o'tmayman.

— Bisyor achinaman, taqsir, ammo, men ikkinchi keldim, birinchi bo'lib o'taman.

— Qirolning amri bilan! — qichqirdi dvoryan.

— O'z ixtiyorim bilan! — dedi d'Artanyan.

— Siz janjal chiqarmoqchisiz, shekilli?

— Bo'lmasam-chi?

— Siz nima istaysiz?

— Bilmoqchimisiz?

— Albatta.

— Gap bunday: menga o'ta zarur bo'lgan o'zimda yo'g'u sizda bor farmon kerak.

— Hazillashyapsizmi deyman?

— Men sira hazillashmayman.

— Meni o'tkazib yuboring!

— Siz oʻtmaysiz!

— Jasur yigitcham, boshingizni pachaqlab tashlayman. Lyuben, pistoletlarni ber!

— Planshe, — dedi d'Artanyan, — xizmatkorning ta'zirini berib qo'y, men sohibini bir yoqli qilaman.

Dastlabki jasoratlaridan keyin ancha yuragini tutib olgan Planshe Lyubenga tashlandi hamda o'zining kuchi va chaqqonligi tufayli uni chalqancha yiqitib, tizzalarini ko'ksiga tiradi.

— Ishingizni qilavering, taqsir, — baqirdi Planshe, — men o'zimnikini tugatdim!

Buni ko'rib, dvoryan qilichini sug'urdi-da, d'Artanyanga otildi. Lekin u kuchli raqibga yo'liqqan edi.

Uch soniya ichida har zarb berganda:

— Mana bunisi Atos uchun! Mana bunisi Portos uchun! Mana bunisi Aramis uchun! — deya jovraganicha d'Artanyan uni uch marta jarohatlab qo'ydi.

Uchinchi zarbdan keyin musofir gup etib quladi.

Uni o'lgan yoki loaqal behush deb xayol qilib d'Artanyan farmonni olmoq niyatida unga yaqinlashdi. Lekin tintib ko'rmoq uchun qo'l cho'zganida qilichini qo'ldan chiqarmagan yarador uchini uning ko'ksiga sanchib oldi.

— Mana bunisi shaxsan o'zingizga! — dedi u.

— Bunisi esa men uchun! So'nggisi gazagiga! — qoringa urilgan to'rtinchi zarb bilan uni yerga parchin qilib, quturib bo'kirdi d'Artanyan.

Bu gal dvoryan ko'zlarini yumdi-yu, hushidan ketdi.

Jo'nash ruxsatnomasini musofir yashirib qo'ygan cho'ntakni paypaslab ko'rib, d'Artanyan uni oldi. Ruxsatnoma graf de Vard nomiga yozilgan edi.

O'zi bu yerda behush, ehtimolki, jonsiz bir ahvolda tashlab ketayotgan, yoshi yigirma beshlardan oshgani dargumon go'zal yigitga so'nggi bor ko'z tashlab, d'Artanyan o'zlariga mutlaqo begona, ularning mavjudligi haqida ko'pincha, hatto tasavvurga ham ega bo'lmagan uchinchi shaxslar manfaati haqi odamlarning bir-birlarini nobud qilishini taqozo etguvchi taqdirning g'alati o'yini haqidagi andishadan xo'rsinib qo'ydi.

Lekin hayal o'tmay, najot so'rab, jonining bori-cha dodlayotgan Lyuben uni bu fikrlaridan chalg'itib yubordi.

Planshe uni bo'g'zidan tutib, kuchining boricha ezdi.

— Taqsir, — dedi u, — mana shunday ushlab turaversam, u indamaydi. Ammo, qo'yib yuborsam, bas, u yana dodlaydi. Men uni normandlik ekanini bildim, normandliklar o'zi shunaqa sarkash bo'lishadi.

Zotan, Planshe nechog'lik qattiq bo'g'masin, Lyuben haliyam allaqanday tovushlar chiqarishga urinardi.

— Sabr qil, — dedi d'Artanyan.

Keyin u ro'molchasini chiqarib, sarkashning og'ziga tiqib qo'ydi.

— Endi bo'lsa, — taklif etdi Planshe, — uni daraxtga bog'lab qo'yaylik.

Ular buni g'oyatda hafsala bilan bajardilar. So'ngra graf de Vardni xizmatkori yoniga yaqinroq surib qo'ydilar.

Qosh qoraya boshlagan edi. Yarador bilan uning qo'l-oyog'i chirmab tashlangan xizmatkori yo'ldan chetda, chakalakda bo'lib, ularning sahargacha shu yerda qolib ketishlari ravshan edi.

— Endi bo'lsa, — dedi d'Artanyan, — port boshlig'i huzuriga.

— Ammo, siz jarohatlanibsiz, shekilli, — ilova qildi Planshe.

— Hechqisi yo'q! Eng qistalang narsa bilan andarmon bo'laylik, jarohatimga keyin qaytarmiz: aytgancha, u menimcha xavfli emas.

Shundan keyin ular muhtaram amaldor uyi sari jadal yurib ketdilar.

Unga graf de Vardning kelganini xabar qildilar.

D'Artanyanni kabinetga olib kirdilar.

— Kardinal imzo chekkan ruxsatnomangiz bormi? — so'radi boshliq.

— Ha, taqsir, — javob berdi d'Artanyan, — mana u.

— Xo'sh, u joyida. Hatto, sizga ko'maklashish xususida farmoyish bor.

— Juda tabiiy, — dedi d'Artanyan. — Men padari buzrukvorning muqarribalaridan biriman.

— Padari buzrukvor aftidan allakimning Angliyaga o'tishiga to'sqinlik qilmoqchi.

— Ha, Londonga o'tmoqchi bo'lib, Parijdan uch oshnasini hamroh qilib jo'nagan bir d'Artanyan degan bearnlik dvoryanga.

— Uni taniysizmi?

— Kimni?

— O'sha d'Artanyanni.

— Juda yaxshi taniyman.

— Uning hamma nishonalarini aytib bering.

— Bundan oson narsa yo'q.

D'Artanyan graf de Vardning tasvirini maydachuydasigacha qoralab berdi.

— Unga kim hamroh?

— Lyuben ismli qarol.

— Ularni poylab topamiz, bordi-yu, qo'lga tushir-sak, padari buzrukvorning ko'ngli to'q bo'lishi mumkin: uni tegishli soqchilar bilan Parijga jo'natib yuboramiz.

— Hamda bu bilan, — dedi d'Artanyan, — siz kardinalning iltifotiga muyassar bo'lasiz.

— Qaytganingizdan keyin siz u kishini ko'rasizmi, graf?

— Shak-shubhasiz.

— Marhamat qilib, u kishiga aytib qo'ysangiz, men uning sodiq xizmatkori bo'laman.

— Albatta aytib qo'yaman.

Bu va'dadan xursand bo'lib, port boshlig'i belgi qo'yib, ruxsatnomasini d'Artanyanga qaytarib berdi.

D'Artanyan ortiqcha mulozamatga vaqtni isrof qilib o'tirmadi. Port boshlig'iga ta'zim qilib va tashakkur aytib, u yiroqlashdi.

Yo'lga chiqib olgach, u ham, Planshe ham qadami-ni tezlatdilar va o'rmon tevaragidagi yo'ldan aylanib o'tib, shaharga boshqa darvozadan kirib bordilar.

Shxuna avvalgidek, suzib ketishga shay holda turardi. Egasi sohilda kutmoqda edi.

— Ishlar qalay? — d'Artanyanga ko'zi tushib, so'radi u.

— Mana mening hujjatim, port boshlig'i imzo chekkan.

— Boshqa janob-chi?

— U bugun ketmaydi, — ma'lum qildi d'Artanyan. — Ammo, xavotirlanmang, men yo'l kirasini ikkimiz uchun ham to'layman.

— Unda — jo'nadik! — dedi xo'jayin.

— Jo'nadik! — takrorladi d'Artanyan.

U bilan Planshe sakrab qayiqqa chiqib oldilar. Besh daqiqadan keyin ular kemada hozir bo'ldilar.

Ayni mavridi edi. D'Artanyanning sohildagi portlashga ko'zi tushib, so'ngra esa, gumbirlagan zalp tovush ham kelganda, ular sohildan yarim chaqirim narida edilar.

Bu portning yopilganidan darak berguvchi to'p sadosi edi.

Endi jarohat bilan mashg'ul bo'lish payti kelgan edi. Baxtiga, xuddi d'Artanyan gumon qilganidek, u unchalik xavfli emas edi. Qilichning uchi qovurg'a tegib, suyakdan bir sirpanib o'tgan edi. Ko'ylak o'sha zamon jarohatga yopishib qolib, jami bir-ikki qatra qon to'kilgan edi, xolos.

D'Artanyan darmoni qurib, sulayib qolgan edi. Unga palubaga qalin to'shak solib berdilar, u o'zini o'ringa tashladi-yu, uyquga ketdi.

Ertasi kuni tongda ular allaqachon Angliya sohillaridan uch yoki to'rt chaqirim berida edilar. Tun bo'yi sust shamol esgan, kema juda imillab harakat qilgan edi.

Soat o'nda kema Luvr portida langar tashladi.

Soat o'n yarimda d'Artanyan Angliya tuprog'iga oyoq qo'ydi-yu, qichqirib yubordi:

— Axiri maqsadimga yetdim-a!

Lekin, bu hali kam: hali Londonga yetmoq lozim edi.

Angliyada pochta juda yaxshi yo'lga qo'yilgandi. D'Artanyan bilan Planshening har qaysisi o'ziga bit-tadan ot oldi. Pochtachi oldinda ot qo'yib bordi. To'rt soatda ular poytaxt darvozasiga yetdilar.

D'Artanyan Londonni bilmas, biror inglizcha so'zdan xabari yo'q edi, lekin, u bir parcha qog'oz-

qiyoslab ko'rib, vaziyatning jiddiyligi borasida gersog uncha-muncha aniq tasavvur hosil qilishi mumkin, darvoqe buni juda ixcham va mujmalligi holda qirolichaning maktubi ham ko'rsatib turardi. Lekin, bu yigitning ingliz sohiliga qadam qo'ymasligi o'zi uchun nihoyatda ahamiyatli bo'lgan kardinalning baribir uning yo'lini to'solmagani gersogni ayniqsalol qoldirdi. Gersogning taajjubiga javoban, d'Artanyan o'zi ko'rgan ehtiyot choralari va yaralangan, qonga belangan holda yo'llarda tashlab ketishga majbur bo'lgan uch do'stining fidokorligi tufayli o'zi qirolichaning maktubini yirtgan qilich zarbi bilan, evaziga graf de Vard boplab ta'zirini yegan zarb bilan, qutulib ketganlarini so'zlab berdi. Bu gaplarning hammasini g'oyat kamtarinlik bilan so'zlab bergan d'Artanyanni tinglarkan, gersog yoshi yigirmaga yetgani dargumon bir o'spirinning qiyofasida shu qadar tadbirkorlik, shu qadar jasorat va fidoiyluk mujassamlanishi mumkinligiga go'yo ishtiboh qilganday ahyon-ahyonda yigitga ko'z qirini tashlab qo'yardi.

Otlar quyunday uchib borardi, ular bir necha daqiqada London darvozasiga yetib qoldilar. D'Artanyan shaharga kirgandan keyin gersogning shaxti pasayadi deb o'ylagan edi, lekin, u avvalgiday shiddatli taraqa-turuq bilan, o'zi qulatayotgan hardam xayol yo'lovchilarga kam parvo qilib yelib ketaverdi. Ichki shahardan o'tishda bir necha marta shunday hol ro'y berdi, lekin o'zi urib yiqitganlarning ahvoriga Bekingem, hatto qiyo boqib qo'ymadi. D'Artanyan orqada qolmay borardi, garchi, tevarak-atrofdan juda ham qarg'ishga o'xshash faryodlar yog'ilmoqda edi.

O'z darboriga kirib borgach, gersog sakrab otdan tushdi va ortiq u to'g'rida qayg'urmay, tizginni tashlab, shosha-pisha peshayvonga yugurib chiqdi. D'Artanyan fazilatlariga tan berib ulgurgan asl hayvonlar uchun harna xavotirlangan holda unga ergashdi. Xayriyatki, oshxona va tablalardan chopib chiqib, otlarga tashlangan va ularni yetaklab ketgan uch yo to'rt chog'liq qarollarga ko'zi tushib qoldi.

Gersog shu qadar tez yurardiki, d'Artanyan unga arang yetib borardi. U Fransiyaning eng kibor, man-man degan aslzodalari xayol ham qilolmaydigan ziynat bilan jihozlangan bir-ikkita mehmonxonalaridan o'tib, did va davlatning durdonasi bo'lmish yotoqxonaga kirdi. To'rda devor sirmasi bilan nimpana eshik ko'zga tashlanardi. Gersog uni bo'y-nida oltin zanjirda osib yurguvchi oltin kalit bilan ochdi.

D'Artanyan iymanib, nariroqda qoldi, lekin, tabarruk xonaning bo'sag'asida gersog yosh gvardiyachiga o'girilib qarab, uning taraddudlanib qolgani-ni payqadi-da, dedi:

— Yuring, basharti hazrat oliyalari huzurida bo'lish baxti sizga nasib qilsa, ko'rganlaringizning hammasini so'zlab berursiz.

Bu taklifdan dadillanib, d'Artanyan gersogning izidan yurdi, ularning ortidan eshik yopildi.

Ular zar tikilgan eron shohisi bilan sirilgan, sanoqsiz shamlardan charog'on mo'jaz xonaqohga kirib qoldilar.

Oq va alvon patlar bilan yasog'lik moviy baxmal soyabon ostida allaqanday mehrob misol narsa ustida Anna Avstriyskayaning bor bo'yi bilan tushgan portreti turgan bo'lib, u asliga biram yaqin ediki, d'Artanyan bexos qichqirib yuborayozdi: qirolicha gapirib yuboradiganday tuyulardi.

Mehrobda, portretning ostginasida olmos shokilalar saqlanguvchi quticha turardi.

Gersog mehrobgga yaqinlashdi-da, Isoning xochi qarshisida turgan ruhoniy singari tiz cho'kdi. So'ngra qutichani ochdi.

— Oling, — olmoslari yonib turgan havo rang bantni qo'lga olib dedi u. — Mana ular — o'sha bebaho shokilalar. Men shular bilan qabrga kiran deb qasam ichib qo'ygan edim. Ularni menga qirolicha bergan edi — ularni o'zi qaytarib olayotir. Iloyo umrbod hamma narsada, xuddi ollo taolo singari izm-u ixtiyor o'shanda bo'lsin.

Shunday deya u o'zining qo'lidan o'tayotgan shokilalarni birin-sirin o'pa boshladi.

To'satdan qo'rqinchli nola uning ko'ksidan otilib chiqdi.

— Nima bo'ldi? — xavotirlanib so'radi d'Artanyan. — Sizga nima bo'ldi, milord?

— Hammasi barbod bo'ldi! — rangi quv o'chib, nido qildi gersog. — Shokilalarning ikki donasi kamib qolipti. O'nta qolipti.

— Milord ularni yo'qotib qo'ydilarmi yoki o'g'irlangan, deb gumon qilyaptilarmi?

— Mendan ularni o'g'irlaganlar, bu o'g'irlik — kardinalning nayrang. Qarang — ularni tutib turgan lentalar qaychi bilan qirqilgan.

— Bu o'g'irlikni kim qilganini milord taxmin qilolganlarida edi... Ehtimol, shokilalar hali o'sha shaxsning qo'lidadir.

— Shoshmang! Shoshmang! — xitob qildi gersog. — Men ularni bor-yo'g'i bir marta taqqanman, bunga bir hafta bo'ldi, qirol bazmida, Vindzorda. Ungacha men bilan arazlashib yurgan grafinya Vinter oshkora ko'nglimni ovlab qolgan edi. Bu yarash kunchi ayolning o'chi edi, xolos. O'sha kundan beri u ortiq ko'zimga chalinmadi. Bu ayol — kardinalning josusi.

— Nahotki, bu josuslar butun dunyoga sochilgan bo'lsa? — so'radi d'Artanyan.

— E, ha, ha! — g'azabdan tishlarini qisib gapirdi gersog. — Ha, bu dahshatli raqib. Biroq, bazm qay kunga tayin etilgan.

— Kelasi dushanbaga.

— Kelasi dushanbaga! Yana besh kun, vaqt yetib ortadi... Patrik! — deya xonaqohning eshigini qiya ochib, qichqirdi gersog.

Bo'sag'ada gersogning mahrami paydo bo'ldi.

— Zargarim bilan kotibimni chaqiring!

Mahram og'iz ochmay shunday tez chiqib ketdiki, bu uning ko'r-ko'rona va so'zsiz itoatini fosh qilib qo'ygan edi.

Biroq, garchi, dastlab zargar aytilgan bo'lsa-da, kotib ilgariroq yetib kelishga ulgurdi. Bu juda tabiiy hol edi. Chunki, u shu uyning o'zida istiqomat qilguvchi edi. U Bekingemning yotoqxonada, stol yoni-

da o'tirgani ustiga keldi: gersog ko'z qo'li bilan allaqanday farmoyishlarni bitmoqda edi.

— Janob Djekson, — kirib kelgan kishiga murojaat etdi gersog, — siz shu tobda lord-kansler huzuriga jo'naysiz hamda bu farmoyishlar ijrosini shaxsan u kishiga yuklaganimni aytasiz. Men ularning oshig'ich e'lon qilinishini istayman.

— Biroq, zoti oliylari, — yozilgan narsalarga tez ko'z yugurtib chiqib, ilova qildi kotib, — lord-kansler bunday favqulodda choralarning boisi nima deb so'rab qolsa, qanday javob qilayin.

— Mening istagim shunday, harakatlarim borasida hech kimga hisob berish shart emasligini javob qilasiz.

— Mabodo hazrat oliylari hozirdan e'tiboran kemalar Velikobritaniya portlarini tark etolmasligining boisini bilishni tasodifan ixtiyor qilib qolsalar lord-kansler shu javobni aytishi kerakmi? — jilmayib so'radi kotib.

— Siz haqsiz, taqsir, — javob berdi Bekingem. — Lord-kansler qirolga aytsinki, men Fransiya urush e'lon qilishga qaror qildim va bu tadbir — mening Fransiya qarshi birinchi dushmanlik harakatim.

Kotib ta'zim qilib, chiqib ketdi.

— Bu jihatdan ko'nglimizni to'q qilishimiz mumkin, — d'Artanyanga o'girilib dedi gersog. — Bosharti, shokilalar hali Fransiya jo'natilmagan bo'lsa, ular faqat siz qaytib borganingizdan keyin u yerga yetadi.

— Qanday qilib?

— Men boyagina hazrat oliylarining portlarida hozir turgan kemalarning dengizga chiqishini qatag'on qildim, maxsus ruxsatnomasiz ulardan birortasi langarini bo'shatishga jur'at etolmaydi.

D'Artanyan qirol ishonchi ato etgan cheksiz hokimiyatni o'z muhabbatiga xizmat qildirayotgan bu odamga esi og'ib qarab turardi. Gaskonlik yigitning chehrasidagi ifodadan gersog uning ko'nglidagi gaplarni angladi-da, jilmayib qo'ydi.

— Ha, — dedi u, — rost! Anna Avstriyskaya — mening haqiqiy qirolicham; bitta so'z aytsa bas —

men o'z vatanimga xiyonat qilishga o'z qirolimga xiyonat qilishga, xudoga xiyonat qilishga tayyorman. U Laroshel protestantlariga men va'da etgan yordamni ko'rsatmasligimni iltimos qildi — itoat qildim. O'zim bergan so'zimning ustidan chiqolmadim — lekin baribir emasmi — men uning istagini bajo keltirdim. Mana endi o'zingiz o'ylab ko'ring, bu itoatim uchun ortig'i bilan taqdirlanmadimmi? Axir uning portreti uchun shu itoatdan minnatdor bo'lmog'im lozim!

D'Artanyanning og'zi ochilib qoldi — ba'zi hollarda xalqning taqdiri, ko'p kishilarning hayoti qanday bilinar-bilinmas, g'oyat nozik rishtalarda ilinib turadi!

U shu xayollarga g'arq bo'lib turganida zargar kelib qoldi. Bu o'z hunarining g'oyat omilkor ustasi bo'lmish irlandiyalik kishi edi, gersog Bekingemning buyurtmalaridan yiliga yuz ming funtdan daromad qilishini uning o'zi e'tirof etardi.

— Janob O'Reyli, — uni xonaqohga olib kirib, dedi gersog, — mana bu olmos shokilalarga bir qarang-da, ularning har donasining bahosini menga aytib bering.

Zargar bir nazar bilan gardishlarining nafisligini baholadi-da, olmoslarning qimmatini hisoblab chiqib, ikkilanmasdan javob berdi:

— Har donasi bir yarim ming pistoldan, milord.

— Ikki dona shunday shokilani tayyorlash uchun necha kun ketadi? Bu yerda ikki donasi kamligini ko'rib turibsiz.

— Bir hafta, milord.

— Men har donasiga uch mingdan to'layman — menga ular indinga zarur.

— Milord ularga ega bo'ladilar.

— Siz bebaho odamsiz, janob O'Reyli! Biroq, bu bilan gapim tugagani yo'q: bu shokilalar biror kimsaga ishonib topshirilishi mumkin emas — ularni shu yerda, saroyda yasamoq lozim.

— Iloji yo'q, milord. Ishni eskisi bilan yangisining farqi mutlaqo sezilmaydigan qilib, yolg'iz men bajarolaman.

— Gap bunday, janob O'Reyli: siz mening tutqunimsiz. Bordi-yu, saroyimdan tashqariga chiqishni istaganingizda ham qo'lingizdan kelmagan bo'lurdi. Binobarin, bunga ko'nika qoling. O'zingizga kerak bo'lishi mumkin shogirdlaringiz nomlarini ayting, ular qanday asboblarni olib kelishi lozimligini bildiring.

Zargar gersogni yaxshi bilardi va shu sababdan gap qaytarib o'tirishning hojati yo'qligini tushundirdi. U muqarrar narsaga darrov bo'yin egib qo'yay qoldi.

— Rafiqamga xabar qilishga ruxsat beriladimi? — so'radi u.

— O, sizga, hatto, u bilan ko'rishishga ham ruxsat beriladi, azizim, janob O'Reyli. Sizning qamog'ingiz uncha qattiq bo'lmaydi, tashvishlanmang. Biroq, har qanday besaranjomlik taqdirlashni taqozo etadi. Bezovta qilinganingiz sizga malol kelmasligi uchun mana sizga, olmoslarga belgilangan pulning ustiga yana ming pistolga chek.

D'Artanyan inson va millionlarni bemalol boshqarayotgan bu ministrga lol qolib, o'nglanolmay turrardi.

Zargar bu orada ming pistolga chekni qo'shib va o'rniga o'z shogirdlarining eng o'tkirini, aniq vazni va sifatlarini o'zi ko'rsatgan olmoslarni, shuningdek, zarur uskunalarni yuborishni iltimos qilib, rafiqasiga maktub yozib berdi.

Bekingem zargarning o'ziga ajratilib, yarim soat ichida ustaxonaga aylantirilgan xonaga uni kuzatib qo'ydi. So'ngra xonaga gersog mahrami Patrikdan istisno hech kimni qo'ymaslik xususidagi qat'iy buyruq bilan har eshikka soqchi qo'yishni amr qildi. Zargar O'Reyli va uning shogirdiga har qanday bahona bilan xonadan chiqish man etilganligini aytib o'tirishning hojati yo'q. Hamma topshiriqlarni berib bo'lib, gersog d'Artanyanning yoniga qaytdi.

— Endi yosh do'stim, — dedi u, — Angliya ikkalamizniki bo'lib qoldi. Sizga nima kerak, qanday istaklaringiz bor?

— Ko'rupa-to'shak, — javob berdi d'Artanyan. — Bu hozir menga hamma narsadan ko'ra zarurroqligini tan olishim kerak.

Gersog o'zining yotoqxonasi yonidan d'Artanyanga xona ajratilishini buyurdi. U yosh yigitning doim o'z yonida bo'lishini istadi — unga ishonmaganı vajhıdan emas, azbaroyi qirolicha xususida uzluksiz gaplashishi mumkin suhbatdosh bo'lishi uchun.

Bir soat o'tgach, Londonda Fransiyaga atalgan yuki bor kemalarning dengizga chiqishini qatag'on qiluvchi farmon e'lon qilindi. Hatto, pochta paketboti ham mustasno etilmadi. Hammaning fikricha, bu ikki davlat o'rtasida urush e'lon qilindi, degan gap edi.

Uchinchi kuni ertalab soat o'n birda shokilalar tayyor bo'lib, shu qadar o'xshatib, qoyilmaqom qilib yasalgan ediki, gersogning o'zi ham eskilari bilan yangilarining farqiga borolmay qoldi, bu xil ishlarda eng shinavanda kishilar ham xuddi uningdek ojizlik qilgan bo'lurdilar.

Gersog shu zamon d'Artanyanni chaqirtirdi.

— Mana, — dedi gersog, — siz olgani kelgan olmos shokilalar, inson qurbi yetadigan hamma narsani qilganimga siz shohid bo'ling.

— Xotiringiz jam bo'lsin, milord, men ko'rganlarimning hammasini so'zlab beraman. Ammo, zoti oliylari, shokilalarni qutisiz beryaptilar-ku.

— Quticha sizga yo'lda xalal beradi. Keyin esa — bu quticha endi quruq o'zi qolayotgani bilan men uchun yanada azizroq bo'lib qoldi. Uni menda qolganini aytarsiz.

— Men topshirig'ingizni oqizmay-tomizmay yetkazaman, milord.

— Endi esa, — yigitga tikilib gapirdi gersog, — qachon bo'lsa ham sizdan qarzimni qanday uzsam ekan?

D'Artanyan lov etib qizarib ketdi. Uni biror tuhfa olishga majbur etish uchun gersog bahona qidirayotganini tushundi-yu, o'zining va do'stlarining qoni uchun ingliz oltinlari to'lanishi to'g'risidagi xayol unda chuqur nafrat hissini uyg'otdi.

— Ochiqchasiga gaplashib olaylik, milord, — javob berdi d'Artanyan, — bir mulohaza qilib ko'raylik, o'rtada anglashilmovchilik qolmasin. Men Fransiya qiroli bilan qirolichaga xizmat qilaman, janob Dezessaraning gvardiya rostasidanman, u kishining ham xuddi qaynog'asi janob de Trevil singari hazrat oliylariga ixlosi ayniqsa baland. Bu ham kam: ehtimol, siz zoti oliylari uchun qirolicha aziz bo'lgani kabi men uchun ham aziz bir xonim bo'lmanida bularni bajarmasdim.

— Ha, — jilmayib dedi gersog, — men ham o'sha xonimni tanisam kerak. Uning nomi...

— Milord, men uning nomini aytganim yo'q! — shoshib gapni bo'ldi yosh gvardiyachi.

— To'g'ri, — dedi gersog. — Binobarin, sizning fidokorligingiz uchun men o'sha xonimdan minnatdor bo'lishim kerak ekan-da.

— Ana shunday zoti oliylari. Zero, hozir urush boshlanay deb turgan paytda men sizga ingliz, demakki, o'zim Vindzor bog'i yoki Luvr yo'laklaridan ko'ra jang maydonida uchrashishni afzalroq ko'radigan dushman sifatida qarayotganimni tan olishim lozim. Ammo, bu narsa topshirig'ingizni aniq ijro etishimga, zarur kelib qolsa, jonimni ham berishimga qilcha ham monelik qilmaydi, u ado etilsa, bas. Ammo takror aytaman: xuddi birinchi muloqotimizda qilganlarim singari ikkinchi muloqotimizdagi ishlarim uchun ham zoti oliylarining qarzlari kam.

— Biz «shotland singari mag'rur» deymiz, — nim tovushda dedi gersog.

— Biz esa «gaskonlik singari mag'rur» deymiz, — javob berdi d'Artanyan. — Gaskonliklar — bu Fran-siya shotlandlari.

D'Artanyan gersogga ta'zim qilib, ketishga chog'landi.

— Qanday? Siz ketmoqchi bo'lyapsizmi? Biroq qay yo'l bilan ketmoqchisiz? Angliyadan qanday qilib chiqib olasiz?

— Ha, rost...

— O'lay agar! Bu fransuzlar hech narsadan tap tortmaydilar-a!

— Angliya orol-u, siz uning hoqoniligingiz xayolimdan ko'tarilibdi.

— Portga boring, «Zund» degan brigni so‘rang, kapitaniga shu xatni bering. U sizni bir kichik fransuz ko‘rfaziga eltib qo‘yadi, odatda, u yerga baliq ovlovchi kemalardan bo‘lak hech kim yo‘lamaydi.

— Ko‘rfazning nomi nima?

— Sen-Valeri. Biroq, sabr qiling. U yerga yetgach, dengizchilarning haqiqiy yotar qo‘nog‘i bo‘lmish nomsiz, yozuv taxtasiz, ko‘rimsiz bir xarobotga kirasiz. Xato qilishingiz mumkin emas, u yerda bunaqasi faqat bitta.

— Keyin?..

— Egasini so‘raysiz-da unga: «Forward» — deysiz.

— Buning ma’nosi...

— ...«olg‘a». Bu parol. Shunda egasi sizning ixtiyoringizga egarlangan ot topshiradi, siz ketadigan yo‘lni ko‘rsatib qo‘yadi. Yo‘lingizda sizni to‘rtta almash ot kutadi. Agar istasangiz, har bekatda o‘zingizning Parijdagi adresingizni qoldirishingiz mumkin, to‘rt otning hammasi izingizdan jo‘natiladi. Ulardan ikkisi sizga tanish, siz sinchi sifatida ularning qadriga yetgan ham bo‘lsangiz kerak — ular siz bilan Vindzordan choptirib kelganlarimizning o‘zginasi. Qolganlari ham ulardan qolishmaydi, gapimga ishonavering. Bu otlar safarga mos shaylangan. Oriyatingiz qattiqligi holda ulardan birini o‘zingizga olishdan va do‘stlaringizdan ham bittadan olishni iltimos qilishdan bosh tortmaysiz. Darvoqe, ular bizga qarshi urushda asqatib qolishlari mumkin. Maqsad vositasini bosib ketadi, sizlar-da shunday deyishadiku.

— Yaxshi, milord, men roziman, — dedi d’Artanyan. — Xudo xohlasa, tortig‘ingizdan foydalanish uddasidan chiqamiz.

— Endi esa — qo‘lingizni bering, yigitcha. Ha demay, siz bilan jang maydonida uchrashib qolsak, ajab emas. Biroq, hozircha, yaxshigina do‘stlar sifatida ajralyapmiz, deb o‘ylayman.

— Ha, milord, ammo, tez orada dushmanlarga aylanish umidi bilan.

— Xotirjam bo‘ling, sizga buni va‘da qilaman.

— So'zingizga ishonaman, milord.

D'Artanyan gersogga ta'zim qildi-da, jadal odimlar bilan portga yo'l oldi.

London minorasi qarshisida aytilgan kemani axtarib topdi va maktubni uning kapitaniga topshirdi, kapitan uni port boshlig'iga belgilatib olib, darhol yelkanlarini ko'tardi.

Suzib ketishga shay ellik kema mahtal bo'lib turardi.

«Zund» brigi ularning biri yonidan qariyb surkalib o'tib ketdi, shunda d'Artanyanga o'sha notanish kishi «Miledi» deb atagan va d'Artanyanning ko'ziga biram go'zal ko'rinib ketgan Mengdagi ayol ro'parasidan lip etib o'tganday tuyuldi. Lekin kuchli oqim va shamol brigni shu qadar tez surib ketdiki, langarda turgan kemalar qariyb darrov ko'zdan yo'qoldilar.

Kelasi sahar, soat to'qqizlarda Sen-Valerida langar tashladilar.

D'Artanyan zudlik bilan tayinlangan xarobotga ravona bo'lib, kelayotgan shovqin-surondan u yerni tanib oldi. Angliya bilan Fransiya o'rtasidagi urush haqida muqarrar va yaqin narsa sifatida gap ketar, dengizchilar shovqin solib, ulfatchilik qilmoqda edilar.

D'Artanyan tiqinni yorib o'tib, egasining yoniga bordi-da, «Forward» degan so'zni aytdi. Xarobot egasi darrov o'ziga ergashishni imo qilib, hovli eshigidan chiqib, yigitni otxonaga olib bordi, u yerda egarlangan ot uni kutib turardi, yana nima kerak, deb so'radi u.

— Qay yo'ldan jo'nashni bilib olishim kerak, — dedi d'Artanyan.

— Shu yerdan Blanjega boring, Blanjedan esa Nefshatelga. Nefshatelda «Oltin o'roq» xarobotiga kiring, egasiga parolni ayting, shu yerdagi singari ot olasiz.

— Sizga qancha to'lashim kerak? — so'radi d'Artanyan.

— Hammasiga haq to'langan, — dedi mezbbon, — hatto himmati bilan to'langan. Boravering, sizni xudo panohida arasin.

Soat to'qqizda konnetablning rafiqasi tashrif buyurdi. U qirolichadan keyingi eng yuqori martabali xonim bo'lgani sababli janob shahar hokimlari uning istiqboliga chiqib, qirolichaga ajratilgan lojaning ro'parasiga kuzatib qo'ydilar.

Soat o'nda avliyo Ioani ibodatxonasiga qaragan kichik zalda kumush idish-tovoqlar solingan, to'rt nafar o'qchi tomonidan qo'riqlanguvchi jovon yonida qirol uchun yengil tamaddi hozirlandi.

Yarim kechada baland xitoblar va olqishlar yangradi — qirol Luvrdan ratushaga eltguvchi, rangli fonuslar bilan nurafshon ko'chalardan o'tib bormoqda edi.

Shunda movut ridolarga cho'lg'angan shahar hokimlari mash'al tutgan olti serjant bilan qirolni qarshi olgani zinapoyaga chiqdilar, savdo tarmog'ining hokimi esa, tabrik nutqi so'zladi: hazrat oliylari hayallab qolgani uchun uzr so'rab, o'zini oqlash uchun davlat ishlari mavzusidagi suhbatini bilan unitib qolgan janob kardinalni bahona qildi.

Qirol bayram libosida edi; unga hamroh bo'lib, gersog Orleanskiy qirol hazratlari, graf de Suasson, ulug' prior, gersog de Longevil, gersog d'Elbef, graf d'Arkur, graf de La Rosh-Gyuyon, janob de Li-ankur, janob de Barada, graf de Kramayl va kavalier de Suvrelar kelgandilar.

Hamma qirolning ma'yusligini va allanarsadan ko'ngli g'ashligini payqadi.

Bir xona qirol uchun, boshqasi — uning ukasi gersog Orleanskiy uchun hozirlab qo'yilgan edi. Ularning har birida maskarad liboslari yotardi. Ayni shu taraddudlar qirolicha bilan konnetablning rafiqasi uchun ham ko'rilgan edi. Hazrat oliylari maiyatidan bo'lgan kavalier va xonimlar shu maqsadda ajratilgan xonalarda ikki-ikkitadan bo'lib, kiyinishlari lozim edi.

Xonaga kirishdan avval qirol kardinal kelishi bilan o'ziga oshig'ich xabar qilishlarini farmoyish berdi.

Qirol zohir bo'lgandan yarim soat keyin yangi olqishlar yangradi; ular qirolichaning tashrif buyur-

ganidan darak berardi. Hokimlar xuddi boyagidek harakat qildilar: oldinda serjantlar bilan ular oliy mehmon istiqboliga oshiqdilar.

Qirolicha zalga kirib keldi. Hamma uning ham qirol singari chehrasi g'amgin, eng muhimi, horg'inligini payqadi.

U kirib kelayotgan nafasda kichik lojaning shu zumgacha yopiq turgan sarpardasi xiyol ochilib, hosil bo'lgan teshikda ispan grandi bo'lib kiyingan kardinalning za'faron yuzi ko'rindi. Uning ko'zlari qirolichaning ko'zlariga qadildi-yu, lablaridan iblisona tabassum sirpanib o'tdi: qirolichada olmos shokilalar yo'q edi.

Qirolicha shahar hokimlari tabriklarini qabul etib va xonimlar ta'zimlariga javob qilib, bir muddat turib qoldi.

To'satdan zal eshiklaridan biri oldida kardinal bilan birga qirol paydo bo'ldi. Kardinal unga astagina allanima derdi; qirolning rangi bir ahvolda edi.

Qirol kamzulining bog'ichlari pala-partish bog'langan, niqobsiz holda olomonni yorib o'tib, qirolichaga yaqinlashdi.

— Xonim, — hayajondan o'zgargan tovush bilan dedi u, — so'rashga ijozat etgaysiz, nega endi olmos shokilalarni taqmadingiz?

Qirolicha o'girilib, orqada zaharxanda iljayib turgan kardinalni ko'rib qoldi.

— Hazrat oliylari, — to'lqinlanib javob berdi qirolicha, — bu tiqinda ularga biror narsa bo'ladimi, deb qo'rqqan edim.

— Xato qilgansiz. Men sizga bezakni taqib yurish uchun tuhfa qilganman. Takror aytaman, xonim, siz xato qilgansiz.

Qirolning ovozi g'azabdan qaltirardi; hamma nimalar bo'layotganiga aqli yetmay, quloq solib qarab turardi.

— Sultonim, — dedi qirolicha, — shokilalar Luvrda edi, men ularga odam yuborishim mumkin, shunda hazrat oliylarining istaklari bajo keltiriladi.

— Yuboring, xonim, yuboring, mumkin qadar tezroq, axir yarim soatdan keyin balet boshlanadi.

Qirolicha itoatini bildirib, boshini quyi soldi va o'zi uchun ajratilgan xonaga kuzatishi lozim xonimlar ketidan yurdi.

Qirol ham o'z xonasiga o'tib ketdi.

Zalda bir daqiqa sarosima va besaranjomlik hukm surib qoldi.

Qirol bilan qirolichaning o'rtasiga sovuqchilik tushganini payqash qiyin emasdi, lekin, hamma hurmat yuzasidan bir-ikki qadam chekingan bo'ldi, ular esa shunchalik sekin gapirgan edilarki, hech kim biron so'zni ilg'amadi. Skripkachilar zo'r berib chalar, lekin, hech kim ularga quloq solmas edi.

Qirol zalga kirib keldi; u g'oyat bejirim ov libosida edi. Gersog Orleanskiy a'lo hazratlari va bo'lak akobir zotlar xuddi uningdek kiyingan edilar. Bu libos qirolga bag'oyat yarashgan, bu ust-boshida u chinakamiga o'z qirolligining eng kibor dvoryani bo'lib ko'rinar edi.

Kardinal qirolga yaqinlashib, unga bir qutichani uzatdi. Qirol uni ochdi-yu, ikki dona olmos shokilani ko'rdi.

— Bu qanday gap? — so'radi u kardinaldan.

— Hech gap emas, — javob berdi u, — biroq, qirolicha shokilalarni taqib kelsa, bunga ishonmayman-u, ularni sanab ko'ring, sultonim, agar o'nta chiqsa, mana bu ikki donasini kim o'g'irlashi mumkin edi, deb so'rang.

Qirol kardinalga savol nazarini tashladi, lekin, unga savol bilan murojaat etishga ulgurolmadi: bir og'izdan olqishlar yangradi. Agar qirol o'z qirolligining eng kibor dvoryanlaridan ko'rinsa, qirolicha ham, shubhasiz, Fransiyaning eng sohibjamol ayollaridan edi.

Rostdan ham ov libosi unga biram yarashgan: eg-nida havo rang patli fetr shlyapa, tugmalari olmosdan qilingan inju rang baxmal nimcha va boshdan oyoq sim tikilgan havo rang atlas ko'ylak. Chap kiftida pat va ko'ylak rangidagi lenta bilan bog'langan olmos shokilalar yonib turardi.

Qirol quvonchdan, kardinal bo'lsa — g'azabdan larzaga keldilar; biroq shokilalarni sanab ko'rmoq

uchun ular qirolichadan ancha yiroqda edilar; qirolicha ularni taqqan, lekin, ular nechta — o'ntami yoki o'n ikkitami?

Shu payt skripkachilar bazmning boshlanganini tantanavor e'lon qildilar. Qirol o'zi birga raqs tushishi lozim bo'lgan konnetablning rafiqasi yoniga, gersog Orleanskiy a'lo hazratlari esa qirolicha huzuriga bordilar. Hamma o'rnidan turib, balet boshlandi.

Qirol qirolicha qarshisida raqs tushardi va har gal uning yonidan o'tganda o'zi sanab sanog'iga yetolmayotgan taqinchoqlarga yeb qo'yguday tikilardi. Kardinalning manglayi sovuq ter bilan qoplangan edi.

Balet bir soat davom etdi: u o'n olti qismdan iborat edi.

U nihoyasiga yetgach, har bir kavalier butun zalning qarsaklari ostida xonimlarini joy-joyiga eltib qo'ydi, lekin, qirol o'z imtiyozidan foydalanib, xonimni qoldirdi-da, shosha-pisha qirolicha tomon yurdi.

— Istaklarimga e'tibor qilganingiz uchun sizga tashakkur, xonim, — dedi u, — biroq, nazarimda, ikki dona shokilangiz kam, mana men ularni sizga qaytarib beraman.

— Nima, taqsir! — yasama taajjub bilan qiyqirib yubordi yosh qirolicha. — Siz menga yana ikkita tuhfa qilyapsizmi? Ammo, unda menda o'n to'rtta bo'lib ketadi-ku!

Qirol sanab ko'rdi: chindan ham o'n ikki shokilaning hammasi hazrat oliyalarining yelkasida ekan.

Qirol kardinalni chaqirdi.

— Xo'-o'-sh, janob kardinal, bu qanday gap? — qovog'ini solib so'radi qirol.

— Bu shunday gapki, sultonim, — javob berdi kardinal, — men shu ikki dona shokilani hazrat oliyalariga tuhfa qilmoqchi edim, ammo, o'zim taklif etishga istihola qilib shu yo'lni tutdim.

— Padari buzrukvordan xo'p minnatdorman, — kardinalning topqir iltifoti o'zini hargiz laqillata olmaganini bildirib turgan tabassum bilan javob berdi

qirolicha, — hazrat oliylariga o'n ikkitasining hammasi qanchaga tushgan bo'lsa sizga bu ikki dona taqinchoq shunchaga tushgan bo'lsa kerak.

So'ngra qirol bilan kardinalga ta'zim qilib, qirolicha o'zi libosini kiygan va ust-boshini almashtirish lozim xonaga qarab yurib ketdi.

Shu bobning boshida o'zimiz tasvirini bergan mo'tabar zotlarga qaratishga majbur bo'lib qolgan diqqat-e'tibor bizni d'Artanyandan xiyla chalg'itib qo'ydi. Anna Avstriyskaya o'zi kardinal ustidan qozongan mislsiz g'alabasi uchun minnatdor bo'lishi lozim kimsa endi hech kimga noma'lum sarosimaga tushgan holda olomonga aralashib, faqat to'rt kishi: qirol, qirolicha, kardinal hamda o'ziga tushunarli ko'rinishni kuzatib turardi.

Qirolicha o'z xonasiga kirdi.

D'Artanyan endi ketmoqqa shaylanib turganda, kimdir yelkasiga ohista suykanganini sezdi; u orqasiga o'girilib, imo-ishora bilan izidan yurishni taklif etayotgan yosh juvonne ko'rdi. Juvonning ruxsori qora baxmal — yorti niqob bilan to'silgan, lekin, bu ko'proq o'zgalar uchun ko'rilgan ehtiyot chora bo'lib, shunga qaramasdan, u darrov o'zining muntazam yo'l boshlovchisi — tiyrak va biyron Bonasye xonimni tanidi.

Arafada d'Artanyan uni chaqirtirgan darvozabon Jermennikida ular birrovgina diydor ko'rishgan edilar. Yosh juvon chopari eson-omon qaytib kelgani haqidagi mujdani qirolichaga yetkazishga shuncha intiqqan ediki, oshiq-ma'shuqlar bir-ikki og'iz gap tashlashga arang ulgurgan edilar. Shu sababdan d'Artanyan Bonasye xonimga ikki tuyg'uga — muhabbat va sinchkovlikka bo'ysunib ergashgan edi. Ketaturib, yo'laklar huvullab borgani sayin d'Artanyan juvonne to'xtatishga, uning qo'lidan ushlashga, loaqal bir zumgina uni tomosha qilishga urinardi, lekin har gal u qushchaday osongina qo'lidan chiqib ketar, gapirmoqqa og'iz juftlaganda esa nufuzli, kamoli fusunli bir ishora bilan lablariga bosgan barmoqchasi tepasida o'zi ko'r-ko'rona itoat etmog'i shart, zarracha arzi-holni man etguvchi

saltanat hukmronligini eslatib turardi. Oqibat, sanoqsiz yo'lka va yo'laklarni ortda qoldirib, Bonasye xonim allaqanday eshikni ochdi-da, yigitni timqorong'i bir xonaga olib kirdi. So'ngra u og'iz ochmaslikni qaytadan uqdiruvchi bir ishora qilib darparda ortida yashiringan, orqasidan bir olam yop-yorug' nur yog'ilib kirgan boshqa eshikni ochib, g'oyib bo'ldi.

D'Artanyan qayerdaman, deya o'zidan o'zi so'raganicha bir zum qimir etmay turdi, lekin, xiyol o'tmay, qo'shni xonadan tushib turgan yorug'lik, u yerdan kelayotgan iliq xushbo'y havo, ehtirom va ayni zamonda fasohat bilan so'zlayotgan bir-ikki ayolning gaplari, bir-ikki marta takrorlangan «hazrat oliyalari» degan murojaat — bularning hammasi o'zi qirolichaning xonasiga tutash kabinetda turganini bexato aniqlab berdi.

Yosh yigit o'zini soyaga urdi-yu, kuta boshladi.

Qirolicha shod va ma'sud ko'rinardi, bu hol, aftidan, uni deyarli mudom g'amgin, besaranjom ko'rishga odatlangan atrofidagi xonimlarni juda taajjubga solgan edi. Qirolicha o'z quvonchini sayil ko'rki — baletdan olgan bahrasi bilan izohlardi, qirolicha xoh yig'lasin, xoh kulsin unga so'z qaytarish joiz bo'lmagani sababli Parij shahrining hokim janoblari iltifotlarini hamma ko'klarga ko'tarib maqtardi.

D'Artanyan qirolichani tanimasdi, lekin, hade may uning ovozini boshqalardan dastlab bilinar-bilinmas chet el talaffuzidan, so'ngra esa, oliy martaba zotlarning har so'zida beixtiyor sezilib turadigan nufuzli ohangdan ajratib oldi.

U qirolichaning ochiq turgan eshik oldiga hali yaqin kelib, hali nari ketayotgan sharpasini eshitib turar, bir-ikki marta, hatto, yorug'likni to'sib qo'ygan allaqanday qorani ham ko'rdi.

Noxos kimningdir ajib shakldagi oppoq qo'li darparda orasidan cho'zildi. D'Artanyan bu o'zining mukofoti ekanini tushundi; u tiz cho'kib, bu qo'lni tutdi-da, ehtirom bilan unga lablarini tegizdi. Keyin qo'l uning kaftida bir narsani qoldirib, g'oyib bo'ldi, bu uzuk edi.

Eshik darhol yopilib, d'Artanyan yana tamom zulmatda qoldi.

D'Artanyan uzukni qo'liga taqib, yana kuta boshladi; bu hali xotima emasligiga uning aqli yetardi. Sadoqat uchun mukofotdan keyin muhabbat mukofoti kelmog'i lozim edi.

Buning ustiga, garchi, balet tugagan bo'lsa-da, kecha endigina boshlanmoqda edi; kechki ovqat soat uchga tayin etilgan, avliyo Ioann minorasidagi soat boyagina chorak kam uchga zang urgan edi.

Darhaqiqat, qo'shni xonadagi g'ala-g'ovur asta-sekin bosilib, yiroqlashdi, so'ngra d'Artanyan turgan kabinetning eshigi yana ochildi-yu, undan yugurib Bonasye xonim kirdi.

— Siz-a! Xayriyat-ey! — qichqirib yubordi d'Artanyan.

— Jim bo'ling, — uning og'zini qo'li bilan berkitib gapirdi juvon. — Kelgan yo'lingizdan indamay qaytib keting.

— Ammo, sizni qachon va qayerda ko'raman? — qichqirdi d'Artanyan.

— Buni o'z uyingizdan topajak nomadan bilasiz. Borsangiz-chi, boring!

Shu so'zlarni aytib, u yo'lak eshigini ochdi-da, d'Artanyanni kabinetdan chiqarib yubordi.

D'Artanyan qarshiliksiz, biron og'iz e'tirozsiz, xuddi bola singari itoat qildi, bu uning chinakam oshiq bo'lganini isbotlab turardi.

XXIII

Visol

D'Artanyan uyiga yugurib qaytib keldi va sahar — soat uchdan ham oshib ketganiga qaramasdan, u esa Parijning eng xavfli dahalaridan o'tgan edi, u birorta ham ko'ngilsiz to'qnashuvga yo'liqmad. Shirakayf va oshiq kishilarni farishtasi qo'riqlab yurishi hammaga ma'lum.

Ko'cha eshigi qiya ochiq turardi; u zinapoyadan chiqib, faqat o'zi va xizmatkoriga ma'lum shartli

zarblar bilan ohista taqillatdi. Uyda kutib o'tirishini tayinlab, ikki soat ilgari o'zi ratushadan jo'natib yuborgan Planshe unga eshikni ochdi.

— Menga maktub olib kelishmadimi? — darrov so'radi d'Artanyan.

— Yo'q, taqsir, hech kim olib kelmadi, — deya javob berdi Planshe, — lekin o'zi kelgan maktub bor.

— Bu nima deganing, ovsar?

— Bu deganimki, uyga kelgach, yotoqxonangizning stoli ustidan bir maktub topib oldim, garchi, uyning kaliti cho'ntagimda, undan bir zum ham ajralmagan edim.

— Qani o'sha maktub?

— Men uni qayerda turgan bo'lsa o'sha yerda qoldirdim, taqsir. Gapni qarang-a, maktublar odamlarnikiga shu zayl tushib tursa! Bordi-yu, deraza ochiq yoki loaqal qiya turganda ham mayli edi — hech nima deb o'tirmasdim, lekin, yo'q-da, axir u zich berk edi. Hazir bo'ling, taqsir, bu yerda jinlarsiz ish bitmagan.

Uning gapini oxirigacha eshitmay yigit xonaga intildi-yu, maktubni ochdi; u Bonasye xonimdan bo'lib, tubandagi satrlarni qamragan edi:

«Sizga o'z nomidan hamda boshqa kishining nomidan qizg'in minnatdorlik bildirmoqchilar. Bugun kechqurun soat to'qqizda Sen-Kluda janob d'Estrening uyiga tutashgan shiypinning qarshisida bo'lsangiz.

K. B.»

Bu maktubni o'qirkan, d'Artanyan oshiqqlarni ham tilkalab, ham erkalaguvchi shirin titroqdan yuragi goh qisilib, goh ko'ksiga sig'may ketayotganini his qilardi.

Bu — u olgan ilk noma, unga tayinlangan ilk visol edi. Uning sevinchdan oshifta qalbi muhabbat atalmish zamin jannatining ostonasida to'xtab qoladiganday edi.

— Xo'sh, qalay, taqsir! — sohibining dam qizarib, dam bo'zarayotganini ko'rib, dedi Planshe. — Nima? Men topdim-u, bu bir chatoq voqea shekilli, a?

— Xato qilyapsan, Planshe, — javob berdi d'Artanyan, — isbotiga esa mana senga ekyu, mening salomatligim uchun icharsan.

— Ekyu uchun tashakkur, taqsir, topshirig'ingizni aniq bajarishga va'da beraman, lekin, baribir, shunisi ham to'g'riki, berk uylarga shu yo'sin tushadigan maktublar...

— Osmondan tushadi, do'stim, osmondan tushadi.

— Demak, siz mamnunsiz, taqsir? — so'radi Planshe.

— Bandalarning eng baxtlisiman, azizim Planshe!

— Men sizning baxtingizdan yotib bir mizg'ib olish uchun foydalansam ham bo'ladimi?

— Ha, ha, yotaver.

— Iloyo baraka toping, taqsir, lekin, shunisi ham to'g'riki, bu maktub...

Planshe d'Artanyanning saxovatlari uning gumonlarini batamom tarqatolmaganini bildiruvchi bir alfozda boshlarini sarak-sarak qilganча chiqib ketdi.

Yolg'iz qolgach, d'Artanyan nomani yana va yana qayta o'qib, go'zal ma'shuqasining qo'li bilan bitilgan satrlarni yigirma karra o'pib chiqdi. Nihoyat, u o'rniga yotib, uyquga ketdi-yu, oltin xayollarga g'arq bo'ldi.

Ertalab soat yettida turib, u ikkinchi ovoz berishda eshikni ochgan, lekin, kechagi tashvishlarning izlari chehrasidan arimagani Plansheni chaqirdi.

— Planshe, — dedi unga d'Artanyan, — men ketyapman, kun bo'yi bo'lsa kerak. Xullas, kech soat yettigacha sen bo'shsan, ammo, soat yettida ikki ot bilan taxt turgin.

— Shunaqa deng! — dedi Planshe. — Biz yana etimizni ilma-teshik qilgani ketayapmiz, shekilli.

— Mushket bilan pistoletlarni qo'shib ol.

— Ana, aytmadimmi? — qichqirdi Planshe. — Men bilganman la'nati maktub!

— Hovliqmasang-chi, kallavaram, gap shunchaki sayr to'g'risida ketyapti.

— Bo'lmasam-chi, haligi o'qlardan yomg'ir yog'ib, yerdan qopqonlar unib chiqqan ko'ngilochar safar qabilida.

— Darvoqe janob Planshe, — soʻzida davom etdi dʼArtanyan, — agar qoʻrqayotgan boʻlsangiz, men sizsiz ketaman. Qoʻrqib, titrab qaqshayotgan hamroh olgandan koʻra yolgʻiz ketgan maʼqulroq.

— Siz meni xafa qilyapsiz, taqsir, — eʼtiroz qildi Planshe. — Meni ishda koʻrdingiz, shekilli.

— Ha, lekin, chamamda, bor mardligingni bir martada sarflab qoʻyibsiz.

— Payti kelganda menda hali uncha-bunchasi qolganiga ishonch hosil qilarsiz, lekin, agar oʻsha mardlikdan koʻproq qolsin desangiz, haddan ortiq isrof qilavermang.

— Xoʻsh, nazaringda qanday, shu bugungi oqshomga yetadimi?

— Umid qilaman.

— Juda soz! Unda senga ishonaman.

— Men tayin vaqtda taxt turaman. Lekin, men gvardiya tablasida faqat bitta otingiz bor deb yurardim, taqsir?

— Ehtimol, shu tobda faqat bittadir, lekin kechgacha toʻrtta boʻladi.

— Bundan chiqdi, biz otlar xarid qilgani boribmiz-da?

— Xuddi shunday, — javob berdi dʼArtanyan.

Ketish oldidan Planshega barmoq oʻqtalib, u uydan chiqdi.

Boʻsagʻada janob Bonasye turardi. DʼArtanyan muhtaram atorning yonidan gaplashmasdan oʻtib ketish niyatida edi, lekin, u biram muloyim va yalxak taʼzim qildiki, ijaradorning taʼzimiga javob qilishi tugul suhbat boshlashga ham toʻgʻri keldi.

Rafiqasi xuddi shu oqshomga Sen-Kluda janob dʼEstrening shiyponi qarshisida muloqot tayinlagan boʻlsa-yu erga nisbatan sal rioya qilmay boʻlarmidi! DʼArtanyan qoʻlidan kelgan eng xush bir qiyofada uning yoniga bordi.

Tabiiyki, bechoraning qamoqda boʻlishidan gap ochildi. Mengdagi notanish kishi bilan oʻzi oʻrtasidagi suhbatni dʼArtanyan eshitib qolganidan bexabar janob Bonasye oʻz bayoni davomida nuqul kardinalning jallodi deb tilga olgan oʻsha roʻdapo Lafemning

zolimligi haqida yosh ijaradoriga hikoya qilib, unga Bastiliyani, tambalarni, qamoqning darchalarini, tuynuklarini, panjara va qiynoq asboblari ezmalanib tasvirlab berdi.

D'Artanyan uni kiroyi e'tibor bilan tinglardi.

— Ayting-chi, o'shanda Bonasye xonimni kim o'g'irlaganini bildingizmi? — u gapini tugatgandan keyin axiri so'radi d'Artanyan. — Negaki siz bilan tanishish baxti o'sha qayg'uli hodisa tufayli menga nasib qilgani hali-hali esimda.

— Oh, — xo'rsinib qo'ydi janob Bonasye, — turgan gap, buni ular menga aytmadilar, rafiqam ham bilmayman, deb tantanavor qasam ichdi. Xo'sh, siz-chi, — eng soddadil bir ohangda so'zini davom etdi janob Bonasye, — so'nggi bir-ikki kunlar qayerga bedarak bo'lib ketdingiz? Men na sizni, na oshnalaringizni ko'rmadim, kecha Planshe tozalatgan etigingizning gardlari Parij toshko'chalaridan yig'ilgan bo'lsa kerak.

— Siz haqsiz, azizim, janob Bonasye, biz og'aynilar bilan kichkina sayohat qildik.

— Oligami?

— Yo'g'-ey, qirq lyecha nariga. Biz janob Atosni Farj suvlariga kuzatib qo'ydik, do'stlarim o'sha yerda qolishdi.

— Xo'sh, siz-chi, siz, albatta, qaytdingiz, — basharasiga eng quv ifodani yugurtib, so'zini davom etdi janob Bonasye. — Sizday barno yigitlarga ma'shuqalari uzoq javob berishmaydi, Parijda sizni intizor bo'lib kutishgandir, shundaymi?

— Rost, azizim, janob Bonasye, — kulib javob berdi yigit, — buni sizga e'tirof qilishim kerak, sizdan hech narsa qochib qutulmaydiganga o'xshab qoldi. Ha, meni kutishgan, juda intizor bo'lishgan deb sizni ishontirsam bo'ladi.

Bonasyening manglayiga bilinar-bilinmas soya tushganday bo'ldi-yu, d'Artanyan buni payqamay qoldi.

— Shoshqaloqligimiz uchun taqdirlanamiz deng? — bu hurmatli kishining manglayini xiralashtirgan oniy bulutchani payqamagan kabi d'Artanyan yana sezmagani o'zgargan tovush bilan gapida davom etdi attor.

— O, ishqilib, aytganingiz kelsin! — kula-kula dedi d'Artanyan.

— Men bu gaplarning hammasini, — javob berdi attor, — siz kech qaytasizmi, yo'qmi, bilish uchun aytayapman, xolos.

— Bu savolning ma'nosi nima, aziz xo'jayin? — so'radi d'Artanyan. — Meni kutmoqchi bo'lmang tag'in?

— Yo'q, ammo, o'zim hibs qilinib, uyimga o'g'ri tushgandan beri har gal eshik ochilganda, ayniqsa, tunlari qo'rqaman. Na chora, men axir soldat emas-
manda.

— Mayli, basharti kechasi soat birda, ikkida yoki uchda qaytsam, qo'rqmang. Basharti butunlay qayt-
masam, hatto u holda ham qo'rqmang.

Bu daf'a Bonasye shunday qattiq bo'zarib ketdiki, d'Artanyanning buni payqamay qolishi mumkin emasdi, u nima bo'ldi, deb so'radi.

— Hech narsa, — javob berdi Bonasye, — hech narsa. Boshimga kulfatlar tushgandan beri qo'qqis tutib qoladigan g'alati behuzurlik dardiga giriftor bo'lib qoldim, mana shu tobda butun badanim jun-
jikib ketayotganini his qildim. Menga e'tibor ber-
mang, sizning axir bo'lak mashg'ulotingiz — bax-
tingiz nashidasini surishingiz bor-ku.

— U holda bandman, chunki, chindan ham baxti-
yorman.

— Hali-beri emas, sabr qiling — axir siz bu nar-
sa kechqurun bo'ladi, dedingiz-ku.

— Nima bo'pti, xudoga shukurki, bu oqshom kelajak! Ehtimol, siz ham uni xuddi men kabi sabr-
sizlik bilan kutayotgandirsiz. Ehtimol, bugun kech-
qurun Bonasye xonim eri dargohiga qadam ranjida qilar.

— Bugun kechqurun Bonasye xonim band bo'la-
di, — gerdayib e'tiroz bildirdi er. — Majburiyatlari uni Luvrda tutib qoladi.

— Sizga uvol bo'lipti-da, muhtaram xo'jayin, siz-
ga uvol bo'lipti. Mas'ud paytlarim butun atrofda hamma baxtli bo'lishini istayman, ammo, buning ilo-
ji yo'q ko'rinadi.

— Omin! — otini shig'ab, javob berdi yigit.

To'rt soatdan keyin u Nefshatelga yetib bordi.

Olgan yo'l-yo'riqlarini juda puxta bajardi. Nefshatelda ham xuddi Sen-Valeri singari uni egarlangan ot kutib turardi. U pistoletlarini avvalgi egardan olib, yangisiga solmoqchi bo'lganda undan ham xuddi shunday pistoletlar chiqdi.

— Parijdagi adresingiz nima?

— Gvardiyachilarning uyi, Dezessara rotasi.

— Yaxshi, — dedi xo'jayin.

— Qaysi yo'ldan ketay?

— Ruan yo'lidan. Biroq, siz shaharni chap tomondan aylanib o'tasiz. Siz Ekui degan kichkina qishloqning etagida to'xtaysiz. U yerda bor-yo'g'i bitta xarobot bor — «Fransiya qalqoni». Uni sirtiga qarab baho bermang. Otxonasida bunisidan qolishmaydigan ot topiladi.

— Parol o'shami?

— Xuddi o'sha.

— Alvido, sohib!

— Alvido, janob gvardiyachi! Sizga hech nima kerak emasmi?

D'Artanyan boshini yo'q ma'nosida chayqab qo'yib otini yelday uchirib ketdi.

Ekuida o'sha narsalar takrorlandi: jonkuyar mezbon, damini olgan, bardam ot. Oldingi bekatlar kabi o'z adresini qoldirib, u o'sha yurishda Pontuazga ot soldi. Pontuazda so'nggi daf'a ot almashtirib oldi-da, soat to'qqizda janob de Trevil uyining hovlisiga otini choptirib kirib bordi.

O'n ikki soat ichida u oltmish chaqirimdan ziyodroq yo'l bosib o'tgan edi.

Janob de Trevil uni go'yo ertalab ko'rganday qarshi oldi. Faqat uning qo'lini odatdagidan qattiqroq qisib, yosh gvardiyachiga janob Dezessara-ning rotasi Luvrda soqchilik qilayotgani, o'z postiga boraverishi mumkinligini ma'lum qildi.

Merlezon baleti

Ertasi kuni shahar hokimlari qirol bilan qirolning sharafiga berajak bazm, qirolning sevimli baleti bo'lmish Merlezon baletiga hazrat oliylari raqs tushajagi haqida butun Parij duv-duv gap qilardi.

Darhaqiqat, bir hafta ilgari bu tantanali kechaga turli tadoriklar boshlanib ketgan edi. Shahar duradgori mukallaf bo'lgan xonimlar o'tirishi lozim chorpoyalar yasadi; shahar baqqoli zalni ikki yuzta oppoq sham bilan bezadi, bu narsa o'sha mahallar quloq eshitmagan isrofgarchilik bo'lardi; nihoyat, yigirmatta skripkachi taklif etilgan, ularga odatdagidan ko'ra ikki hissa ziyod haq va'da etilgan, zero, hisobotda bayon etilishicha, ular tun bo'yi chalishlari lozim edi.

Ertalab qirol gvardiyasining leytenanti janob de La Kost ikki mirshab ofitser va bir-ikki o'qchilar hamrohligida shahar kotibi Kleman huzuriga kelib, undan ratushaning jamiki darvoza, xona va xizmat joylarining kalitlarini talab qildi. Kalitlar shu zamon uning qo'lga topshirildi; har biridagi patta tufayli ularni kalitlardan farqlab olish mumkin bo'lib, shu daqiqadan e'tiboran ratushaga eltguvchi barcha darvoza va yo'laklarni qo'riqlash janob de La Kostning zimmasiga tushdi.

Soat o'n birda gvardiya kapitani janob Dyualye ellik o'qchi bilan hozir bo'lib, ular har biri darrov o'ziga ajratilgan eshik yoniga qo'yilib ratushada tarqatildi.

Soat uchda biri fransuz, ikkinchisi shveysar — ikkita gvardiya rotasi yetib keldi. Fransuz gvardiyachilari rotasining yarmi janob Dyualyening soldatlaridan, yarmi janob Dezessaraning soldatlaridan tashkil topgan edi.

Kech soat oltida mukallaf bo'lgan kishilar tashrif buyura boshladilar. Ularning kelganini kelganda katta zalga, o'zlariga atab hozirlangan chorpoyalarga joylashtirardilar.

Keyin yosh yigit nazarida yolg'iz o'zi uchungina tushunarli bo'lgan haziliga ovozi baralla qo'yib, xoxolaganicha ketdi.

— Kayfu safo qilishingizni tilayman! — o'limtik tovush bilan javob berdi Bonasye.

Biroq d'Artanyan bu so'zlarni eshitolmadi. U o'ta olislab qolgan edi, bordi-yu, eshitgan holda ham o'zining hozirgi kayfiyatida ularga parvo qilmagan bo'lardi.

U janob de Trevilning o'yiga ravona bo'ldi; uning kechagi tashrifi xotirlashimizcha, g'oyat qisqa bo'lgan, u hech nimani tuzuk-quruq so'zlab berishga ulgur olmagan edi.

Janob de Trevilni uning quvonchlari to'lib-toshib yotgan bir vaziyatda topdi. Qirol bilan qirolicha bazmda u bilan sermulozamat bo'lgan edilar. Ammo, kardinal o'ta sovuq muomala qildi.

Kechasi soat birda xastaligini bahona qilib, u ketib qolgan edi. Hazrat oliylariga kelsak, ular Luvrga faqat ertalab soat oltida qaytgan edilar.

— Endi esa, — tovushini pasaytirib va o'zlari-ning tanholigiga amin bo'lmoqchiday, xonaning bor kunjaklarini sinchiklab ko'zdan kechirgach, gapirdi janob de Trevil, — endi, yosh do'stim, siz to'g'ringizda so'zlashaylik, zero, sizning qutlug' qaytishingiz qirolning quvonchi, qirolichaning tantanasi va padari buzrukvorning nazardan qolishi bilan allaqanday vobastaligi mutlaqo ravshan. Endi siz hushyor bo'lmog'ingiz zarur.

— Hazrat oliylarining lutfi-karamini istifoda qilish baxtiga noil bo'lgunimcha nimadan hadiksi-rashim mumkin? — so'radi d'Artanyan.

— Hamma narsadan, gapimga ishoning. Kardinal hazilkash bilan hisob-kitobni to'g'rilamay turib qaltis hazilni unutadiganlardan emas, mening esa, o'sha hazilkash — menga tanish bir gaskonlik degan qattiq shubham bor.

— Hali kardinal xuddi o'zingiz singari yaxshi boxabar-u, Londonga ayni mening borganimni biladi deb o'ylaysizmi?

— Azbaroyi shifo! Siz Londonda bo'libsiz-da? Qo'lingizda yonayotgan ajoyib olmosni London-dan olib kelgan bo'lmang tag'in? Ehtiyot bo'ling, qadrli d'Artanyan, yovning tortig'i — xunuk narsa. Bu xususda bir lotincha she'r bor... To'xtang-a.

— Ha, ha albatta, — javob berdi lotinchaning hatto ibtidosini ham sira miyasiga kirgizolmay mual-limlarni joniga tashna qilib kelgan d'Artanyan, — ha-ha, albatta, bir she'r bo'lishi kerak...

— Albatta u mavjud, — dedi adabiyotga tamoyil-ligi bo'lgan janob de Trevil, — yaqinda janob de Benserad uni menga o'qib bergan edi... To'xtang... Aha, esladim!

Timeo Danaos et dona ferentes¹.

Buning ma'nosi: ehson qilguvchi yovdan ehtiyot bo'linglar.

— Bu olmosni menga yov tortiq qilgani yo'q, taqsir, — javob berdi d'Artanyan, — uni menga qirolicha hadya qildi.

— Qirolicha! Voybo'y! — dedi de Trevil. — Ha, bu chindan ham shohona tuhfa. Bu uzuk kam degan-da ming pistol turadi. Qirolicha buni sizga kim orqali topshirdi?

— Buni menga o'zi berdi.

— Qayerda?

— U ust-boshini almashtiradigan xonaga tutash kabinetda.

— Qay yo'sinda?

— Bo'sa uchun qo'lini uzatib.

— Siz qirolichaning qo'lini o'pdingizmi? — d'Artanyanga hayron tikilib, qichqirdi janob de Trevil.

— Hazrat oliyalari meni bu sharafga noil qildilar.

— Bu narsa guvohlar oldida sodir bo'ldimi? O, ehtiyotsiz, uch karra ehtiyotsiz-ey!

— Yo'q, taqsir, xotirjam bo'ling, buni hech kim ko'rgani yo'q, — javob berdi d'Artanyan.

Keyin u hammasi qanday sodir bo'lganini janob de Trevilga so'zlab berdi.

¹ Hatto, ehson qilguvchi danayliklardan qo'rqaman (*lot*).

— O, ayollar, ayollar! — hayqirdi kekxa soldat.— Ularni romantik tasavvuridan tanib turibman. Neki sir taralsa, ularni jazb etadi... Demak, siz qo'lini ko'rdingiz bor gap shu. Siz qirolichani uchratasiz-u — o'zini tanimaysiz, sizni qirolicha uchratadi-yu — kimligingizdan bexabar qolaveradi.

— Ha, ammo bu olmosdan... — e'tiroz bildirdi yigit.

— Quloq soling, — dedi janob de Trevil, — sizga maslahat beraymi, yaxshi maslahat, do'stning maslahatini?

— Menga iltifot qilgan bo'lasiz, taqdir, — javob berdi d'Artanyan.

— Gap bunday, hozir birinchi duch kelgan zarshunosning oldiga jo'nang, unga bu olmosni o'zi taklif etgan har qanday narxda sotib yuboring. U naqadar tirriq bo'lmasin, siz baribir, evaziga sakkiz yuz pistoldan kam pul olmaysiz. Pistollarni nomi bo'lmaydi, yigitcha, bu uzukning esa nomi bor, dahshatli nomi, uni taqib yurgan kimsani u juvonmarg qilishi mumkin.

— Bu uzukni sotish! Malikam tortiq qilgan uzukni-ya! Hech qachon! — qichqirdi d'Artanyan.

— Unda ko'zini ichiga qaratib oling, sho'rlik majnun, chunki, faqir gaskon dvoryani onasining sandig'idan bu xil ziynatlarni topolmasligini hamma biladi.

— Meni allaqanday xavf ostida qoladi, deb o'ylayapsizmi? — so'radi d'Artanyan.

— Piltasiga o't tutashgan minada uxlaguvchi odam sizga nisbatan o'zini kamoli xatarsiz deb hisoblashi mumkin, deyapman, yigitcha.

— Azbaroyi shifo! — de Trevilning dadil ohangi yuragiga g'ulg'ula sola boshlab, dedi d'Artanyan. — Azbaroyi shifo, nima qilsam ekan-a?

— Har qayerda va har vaqt hushyor bo'lish. Kardinalning xotirasi o'tkir, qo'li uzun. Gapimga ishonib, u hali sizga biror hunar ishlatadi.

— Qanday axir?

— Be! Men buni bilarmishmanmi ? Axir shaytonning barcha maqomlari uning qo'lida emasmi? Eng kamida sizni hibsga olishlari mumkin.

— Qanday! Ajabo, hazrat oliylarining xizmatidagi soldatni hibsga olishga kimning haddi sig'arkin?

— Azbaroyi shifo! Axir ular Atosni hibsga olishga andisha qilishdimi? Xullas, yosh do'stim, saroy qoshida o'ttiz yil bo'lgan kishining gaplariga ishonin: quyushqondan tashqari tinchib ketmang, yo'qsa nobud bo'lasiz. Aksincha — buni sizga men aytayapman — siz hamma joyda dushmanlarni ko'rishingiz shart. Basharti, biror kimsa siz bilan janjal qo'zisa sababchi, garchand, o'n yashar go'dak bo'lgan taqdirda ham chap berishga harakat qiling. Agar, sizga hujum qilsalar, kechasimi, kunduzimi — chekiningda bundan oriyat qilmang. Bordi-yu, ko'prikdan o'tsangiz — taxtalarini yaxshilab paypaslab ko'ring, negaki, ularning biri oyog'ingiz ostida uzi-lib tushishi mumkin. Basharti, qurilayotgan imoratning yonidan o'tishingizga to'g'ri kelib qolsa — tepaga qarang, chunki, boshingizga tosh qulashi mumkin. Agar, uyingizga bemahal qaytar bo'lsangiz — xizmatkoringiz izingizdan ergashib yursin va xizmatkoringiz tish-tirnog'igacha qurollangan bo'lsin, albatta, undan batamom ko'nglingiz to'q bo'lgan taqdirda. Hammadan ehtiyot bo'ling: do'stdan, aka-ukadan, ma'shuqadan... xususan ma'shuqadan.

D'Artanyan qizarib ketdi.

— Ma'shuqadanmi?.. — beixtiyor takrorladi u. — Nega endi ma'shuqadan boshqa biror kimsadan ko'ra ko'proq ehtiyot bo'lishim kerak?

— Shu sababdanki, ma'shuqa — kardinalning, ayniqsa, tez ta'sir qiladigan eng sevimli qurollaridan biri: ayol sizni o'n pistolga sotib yuborishi mumkin. Dalilani eslab ko'ring. Siz muqaddas kitobni bilasizmi?

D'Artanyan Bonasye xonim xuddi shu bugungi oqshomga tayinlagan muloqotni esladi, lekin uning sha'niga shuni aytishimiz kerakki, janob de Trevilning ayollar xususidagi yomon fikri xushro'y bekasi borasida unda zarracha gumon uyg'otmadi.

— Aytgandek, — so'zida davom etdi janob de Trevil, — uch hamrohingiz qayerda qoldi?

— Men xuddi shuni sizdan so‘ramoqchi bo‘lib turgan edim, ularning daragini topmadingizmi?

— Hech qanday.

— Men ularni yo‘lda qoldirib ketgan edim: Portosni Shantilyada peshanasida muboraza bilan, Aramisni Krevkerda kiftida o‘q bilan va Atosni — Amenda boshida qalbaki pul to‘ladi degan da’vo bilan.

— Shunday deng! — dedi janob de Trevil. — Xo‘sh, o‘zingizchi, qanday o‘tib oldingiz?

— Mo‘jiza bilan deb iqror bo‘lishim kerak, taqsir, mo‘jiza bilan. Ko‘ksimga bir qilich zarbini yeb va graf de Vardni xuddi kapalakni gul qog‘ozga qadaganday Kale yo‘liga parchin qilib.

— Shunisi kam edi! Kardinalning muxlisi, Roshforning qarindoshi de Vardni-ya! Quloq soling, jon do‘stim, miyamga bir fikr kelib qoldi.

— Nima fikr, taqsir?

— Sizning o‘rningizda men bir ish qilgan bo‘lardim.

— Xo‘sh-xo‘sh?

— Padari buzrukvor meni Parijda qidirguncha hech kimga ovoza qilmay, imi-jimida yana Likardiyaga jo‘nab qolardim-da, uch og‘aynimning ahvoli nima kechganini surishtirib, bilardim. Rost-da, ular shu kichkina e‘tibor ramziga arzirli ish qildilar.

— Maslahat durust, taqsir, men ertagayoq jo‘nayman.

— Ertaga! Nima sababdan shu bugun kechqurun emas?

— Bugun meni Parijda qistalang ish tutib qoladi.

— Obbo, yigiti tushmagur-ey! Biror o‘tkinchi havasdir-da? Sizga takror aytaman, ehtiyot bo‘ling: ayol hammamizni o‘tmishda xarob qilib kelgan, kelguvsida ham xarob qiladi. Gapimga quloq soling, bugunoq kechqurun jo‘nab keting.

— Taqsir, buning iloji yo‘q.

— Bundan chiqdi, siz so‘z berib qo‘yibsiz-da?

— Ha, taqsir.

— Bu endi boshqa gap. Biroq, agar bugun tunda

sizni o'ldirib ketishmasa, ertaga jo'nab ketishingizga va'da bering.

— Va'da beraman.

— Sizga pul kerak emasmi?

— Menda yana ellik pistol bor. Kifoya qilsa kerak, deb o'ylayman.

— Hamrohlaringizda-chi?

— Ularning puli bo'lsa kerak. Biz Parijdan jo'naganda har birimizning cho'ntagimizda yetmish besh pistoldan bor edi.

— Jo'nashingizga qadar sizni ko'ramanmi?

— Ko'rmasangiz kerak, deb o'ylayman, taqsir, basharti biron yangi gap chiqib qolmasa.

— Unday bo'lsa oq yo'l.

— Sizga tashakkur, taqsir.

D'Artanyan janob de Trevil bilan uning mushke-tyorlar haqidagi otalarcha g'amxo'rlikidan har qachongidan ko'proq ko'ngli buzilib xo'shlashdi.

— U Atos, Portos va Aramislarning uylaridan birma-bir xabar oldi. Ammo, ularning bittasi ham qaytmagan edi. Ularning xizmatkorlari ham qaytmagan, na ulardan, na bulardan hech qanday darak bo'lmagan edi.

D'Artanyan yigitlar xususida ularning ma'shuqalarini yo'qlab xabar topgan bo'lardi, lekin, u na Portosning ma'shuqasini, na Aramisning mash'uqasini tanimasdi. Atosga kelganda esa, uning ma'shuqasi yo'q edi.

Gvardiya kazarmalari yonidan o'tayotgan paytda u tablalarga bosh suqib ko'rdi: to'rt otning uchasi keltirib qo'yilgan edi. Og'zi ochilib qolgan Planshe ularni tozalamoqda, ikkitasi allaqachon taxt.

— Oh, taqsir, — d'Artanyanga ko'zi tushib, dedi Planshe, — Sizni ko'rganimdan biram xursandman!

— O'zi nima gap, Planshe? — so'radi yigit.

— Siz xo'jayinimiz janob Bonasyega ishonasizmi?

— Menmi? Qilcha ham-da.

— Mana shunisi yaxshi, taqsir.

— Ammo, sen nega buni surishtirib qolding?

— Shuning uchunki, siz u bilan so'zlashayotganingizda men, garchi, so'zlaringizni eshitmasam

ham, sizlarni kuzatib turgan edim, bilasizmi nima, taqsir: uning uch yoki to'rt marta yuzi o'zgarib ketdi.

— Yo'g'-e?

— Siz buni payqamadingiz, chunki, maktub to'g'-risidagi xayollaringiz bilan ovora edingiz. Men bo'lsam, bu maktub uyimizga tushib qolgan g'aroyib yo'ldan bezovta edim va uning basharasidan bir zum ham ko'zimni uzmadim.

— Xo'sh, u senga qanday bo'lib ko'rindi?

— Murtadning basharasi bo'lib.

— Nahotki?

— Buning ustiga, taqsir, siz bilan xayr-ma'zur qilib, muyulishda g'oyib bo'lishingiz bilan Bonasye shlyapasini olib, eshigini qulfladi-da, ko'chadan qarshi tomonga yugurib ketdi.

— Darhaqiqat, gaping to'g'ri, Planshe, bu narsalarning hammasi bisyor shubhali ko'rinadi, ammo sen xotirjam bo'l, hammasi eng qat'iy suratda aniqlanmaguncha biz unga ijara haqini to'lamaymiz.

— Siz hazillashganingiz-hazillashgan, taqsir, biroq, sabr qiling — o'zingiz ko'rasiz ham.

— Na chora, Planshe, mayli, tavakkal.

— Kechki sayrni qoldirmayman deng, taqsir?

— Aksincha, Planshe, Bonasyedan qancha ko'p achchig'lansam seni bezovta qilayotgan maktubda tayinlangan muloqotga shuncha hafsa bilan bora-man.

— Mayli, taqsir, agar qaroringiz...

— Qat'iy, do'stim. Xullas, soat to'qqizda shu yerda, kazarmada shay tur. Men oldingga kiraman.

Xo'jayinini ko'zlangan iqdomdan aynitishga sira umid qolmaganini ko'rib, Planshe chuqur xo'rsinib qo'ydi-da, uchinchi otni tozalashga kirishdi.

Aslini olganda, g'oyat hushyor yigit bo'lmish d'Artanyanga kelsak, u uyiga qaytish o'rniga to'rt og'ayni uchun mushkul damda ularni shokolad nonushta bilan siylagan o'sha gaskonlik ruhoniynikiga tamaddi qilgani jo'nadi.

Shiypun

Soat to'qqizda d'Artanyan kazarmaning oldida hozir bo'lib, Plansheni tamom tap-tayyor holda topdi. To'rtinchi ot yetib kelgan edi.

Planshe mushket va pistoletlar bilan qurollangandi.

D'Artanyanning yonida qilich bilan kamariga qistirilgan ikki pistolet bor edi. Ular otlariga minib, tovush chiqarmay jo'nab ketdilar. Qop-qorong'i bo'lgani uchun ularning ketayotgani sezilmay qoldi. Planshe orqada, sohibidan o'n qadamcha berida bordi.

D'Artanyan sohil ko'chalaridan o'tib, Konferans darvozasidan chiqdi-da, u mahallar hozirgidan xiyla go'zalroq bo'lgan Sen-Kluga eltuvchi yo'ldan ravona bo'ldi.

Ular shahar ichidaligida Planshe o'zi belgilab olgan oraliqqa rioya qilib yurdi, lekin yo'l xilvatlashgani, qorong'ilashgani sayin u nuqul o'z sohibi sari surila bordi va Bulon o'rmonining etagida u tabiiy ravishda yigitning yonida paydo bo'ldi. Baland-baland daraxtlarning chayqalishi va zulmat cho'kkan changalzordagi oy yallig'i Planshening jonsarak yuragiga g'ulg'ula solishini biz gapirib o'tirmaymiz. D'Artanyan xizmatkorining holi chatoqligini payqadi.

— X-o'-o'sh, janob Planshe, sizga nima bo'ldi? — so'radi u.

— O'rmon ibodatxonaga o'xshaydi, deb hisoblamaysizmi, taqsir?

— Xo'sh, nimasi bilan, Planshe?

— Shunisi bilanki, bu yerda ham, u yerda ham qattiq-qattiq gapirishga botinolmaysan kishi.

— Nima sababdan qattiq gapirishga botinolmaysan, Planshe? Qo'rqqaning uchunmi?

— Ha, bizni bitta-yarimtasi eshitib qoladi, deb qo'rqaman, taqsir.

— Bizni bitta-yarimtasi eshitib qoladi deb! Ammo, bizning gaplarimizda axloqsiz hech nima yo'q-ku,

azizim Planshe, hech kim undan makruhlik topolmagan bo'lardi.

— Oh, taqsir! — o'zining asosiy fikriga qaytib, gapini davom ettirdi Planshe. — Bilasizmi, shu Bonasyening qoshlarida allaqanday makkor narsa bor, keyin u lablarini biram xunuk qimirlatadiki!

— Qanday jin chalib, sen hozir Bonasyeni eslab qolding?

— Taqsir, odam eplagan narsasini eslaydi, xohlaganini emas.

— Sen qo'rqqoq bo'lganing uchun shunday, Planshe.

— Ehtiyotkorlikni qo'rqqoqlik bilan aralashtirish yaramaydi taqsir. Ehtiyotkorlik — ezgu xosiyat.

— Sen ham xosiyatlisan-a, — shundaymi, Planshe?

— Taqsir, ho', u yerda nima yiltillayapti? Mushketning og'ziga o'xshaydi. Har ehtimolga qarshi boshimizni egsakmikan?

— Darhaqiqat, — to'ng'illadi de Trevilning nasihatlari yodiga tushgan d'Artanyan, — darhaqiqat, borib-borib bu hayvon meni ham vahimaga soladi.

U otini yo'rtib ketdi.

Planshe sohibining harakatlarini, go'yo o'zi uning sharpasi kabi aynan takrorlab, shu zahoti uning yonida paydo bo'ldi.

— Nima, taqsir tun bo'yi yuraveramizmi? — so'radi u.

— Yo'q, Planshe, chunki, sen yetib kelding.

— Yetib kelding deganingiz nimasi? Siz-chi, taqsir?

— Men esam yana bir-ikki qadam yuraman.

— Meni bu yerda yolg'iz tashlab ketasizmi?

— Qo'rqayapsanmi, Planshe?

— Yo'q, taqsir, lekin faqat aytmqochi edimki, tun juda salqin bo'ladi, sovuq bodga yo'liqtiradi, bod dardiga chalingan xizmatkor, xususan, sizdek abjir sohib uchun yomon dastyor bo'ladi.

— Xo'p, yaxshi, Planshe, agar sovuq yesang, ho' ko'rinib turgan mayxonalarning biriga kiraqol, ertaga sahar soat oltida meni eshik tagida kut.

— Taqdir, siz ertalab bergan ekyuni hurmat tariqasida yeb-ichib bo'ldim, xullas, sovqotib qolgan taqdirda cho'ntagimda hemiri ham yo'q.

— Mana senga yarim pistol. Xo'p, ertagacha.

D'Artanyan otdan tushib, tizginni Planshega tashladi-da, ridoga burkanib, birpasda uzab ketdi.

— Yo rabbiy, biram sovqotyapmanki! — xo'jayini ko'zdan g'oyib bo'lgani hamon baqirib yubordi Planshe. U isinishga intiqib, darrov shahar chekkasi qovoqxonasiga xos hamma tashqi nishonlar bilan bezatilgan bir uyning eshigini qoqdi.

Bu orada kambar so'qmoqqa burilgan d'Artanyan yo'lida davom etib, Sen-Kluga borib qoldi; biroq, bu yerda u bosh ko'chadan yurmadi, balki, qasrni aylanib o'tib, kichik xilvat tor ko'chaga yetib oldi-da hayal o'tmay maktubda ko'rsatilgan shiypinning qarshisida hozir bo'ldi. Shiypun juda ovloq joyda turardi. Tor ko'chaning bir tomonida baland devor qaqqayib, shiypun uning yonboshida joylashgan, boshqa tomonida ichkarisida g'arib kulba ko'zga chalinib turgan kichik chorbog'ni chetan devor yo'lovchilardan muhofaza qilardi.

D'Artanyan muloqot joyiga tashrif buyurdi va o'zining shu yerdaligini biror belgi bilan xabar qilish o'ziga aytilmagani sababli kuta boshladi.

Kamoli sukunat hukm surar, poytaxtdan yuz lye naridaman degan xayolga borish mumkin edi. Choratrofni ko'zdan kechirgach, d'Artanyan chetan devorga suyandi. Shu chetan devor, chorbog', shu kulba orqasida bir-ikkita yorug' nuqta, bu do'zaxning tiniq yulduzlari miltillab turgan tubsiz o'pqqon — Parij, bo'm-bo'sh Parij, huvullab uyquda yotgan so'ngsiz fazo quyug tuman qatlari orasiga ko'milgan edi.

Lekin, d'Artanyan uchun u ko'rganki narsa jozibali shaklga chulg'anar, uning butun fikr-u xayollari tabassum qilar, har qanday zulmat shaffof ko'rinar: visol onlari yaqin qolgan edi.

Darhaqiqat, bir necha lahzadan keyin Sen-Klu minorasining qo'ng'irog'i o'zining lang ochiq g'uvullagan dahanidan o'nta sust zarbni chiqardi.

Tun ichida bo'g'iq nola qilayotgan bu bronzasi-mon tovushda mudhish vahima bor edi.

Lekin, bu zarblarning har bittasi yigitning qalbiga hamohang urilardi, axir — ularning har biri intizor soatning bir zarrasi edi-da.

Uning ko'zlari ikkinchi qavatdagi bittadan bo'lak hamma derazalar darchalari bilan berk kichkina shiyponga qadalgan edi.

Bu derazadan chetan devor tashqarisida sada bo'lib g'ovlab ketgan bir-ikki tup arg'uvon daraxti-ning titroq shabbalariga simobiy tus berib, mayin nur taralmoqda edi. Shuncha fayz bilan yorishib turgan bu derazaning orqasida xushro'y Bonasye xonimning unga ko'z tutib o'tirgani ayon edi.

Bu shirin xayollardan sarxush bo'lib, d'Artanyan fayzli mo'jaz maskanga nigohini tikkanicha, sira toqatsizlanmay yana yarim soat kutdi; zarhal berilgan piramonli shiftning bir parchasi tashqaridan ko'rinib qolgan jihozlarning bejirimligidan dalolat berardi.

Sen-Klu minorasidagi qo'ng'iroq o'n yarimga zang urdi.

Bu daf'a d'Artanyan o'zi ham izohlashga ojiz g'alati titroq tomirlarini jimirlatib o'tganini his qildi. Ehtimol u junjika boshlagandir va sof jismoniy hissiyotini ma'naviy deb o'ylagandir.

Keyin ko'ngliga nomani o'qiganda o'zi xato qilganu muloqot atigi soat o'n birga tayinlangan degan fikr keldi.

U derazaga yaqin yo'lab, nur oqimiga turdi-da, cho'ntagidan maktubni chiqarib, uni qayta o'qib chiqdi; yo'q u yanglishmagan: muloqot chindan ham soat to'qqizga tayinlangan edi.

U avvalgi joyiga qaytib bordi; sukunat va tanholik unda bir muncha vahima qo'zg'ata boshlagan edi.

Soat o'n birga zang urdi.

D'Artanyan endi hadiksiray boshladi: rosti bilan Bonasye xonimga biror kor-hol bo'lganmikan-a.

U oshiq-ma'shuqlar uchun rasm bo'lgan belgini qilib, uch marta chapak chaldi: biroq hech narsa, loaqal aks-sado ham unga javob qilmadi.

U devorga yaqinlashib, unga tirmashib chiqishga urinib ko'rdi, lekin, devor yangi shuvoqdan chiqqan bo'lib, d'Artanyanning tirnoqlarini sindirib olgani qoldi, xolos.

Shu nafas u avvalgidek, shabbalariga nur simobiy tus berib turgan daraxtlarga diqqatini qaratdiyu, ulardan biri yo'l uzra osilib turgani sababli o'sha shoxga chiqsam shiypon ichkarisiga qarashning iloji bo'ladi, deb qaror qildi.

Daraxtga chiqish mushkul ish emasdi. Buning ustiga d'Artanyan atigi yigirma yoshda bo'lib, binobarin, o'zining bolalik mashqlarini hali unutganicha yo'q edi. Bir zunda u shoxlar orasida paydo bo'ldi va tiniq oynalar orqali uning nazari xona ichkarisiga tushdi.

D'Artanyanning ko'z o'ngida mudhish manzara namoyon bo'ldi-yu, uning badani jimirlab ketdi. Bu mayin nur, bu shinam chiroq dahshatli qirg'in manzarani yoritib turgan edi: deraza oynalaridan biri chil-parchin qilingan, eshik sindirilib, tabaqalari ilmog'ida osilib qolgan; aftidan, ustiga tanqis taomlar hozirlangan stol to'ntarilib, polda yotardi; shisha siniqlari, ezilgan meva-chevalar parketda sochilib yotardi; bu xonadagi jamiki narsa ayovsiz va mardona kurashdan dalolat berib turardi; hatto, d'Artanyan bu g'ayri oddiy tartibsizlik orasida kiyimlarning parchalarini, dasturxon va darpardalardagi talay qonli dog'larni ko'rganday bo'lib ketdi.

Yuragi hapriqib urgan holda u yerga tushishga shoshildi; u zo'rovonlikning yana biror nishonalari ko'chada bor-yo'qligini ko'rmoqchi edi.

Xira ziyo tun sukunatida hamon miltillab turardi. Shunda hozirgacha astoydil tekshiruvga o'zini hech nima undamagani sababli o'zi darrov ilg'ama-gan alla narsalarga d'Artanyanning ko'zi tushdi: bir joyi tepalangan, boshqa joyi titkilangan yerda odam va ot tuyoqlarining izlari mavjud edi. Bundan tashqari, aftidan, Parijdan kelgan izvoshning g'ildiraklari yumshoq tuproqda shiypongacha kelib, yana Parij tarafga burilib ketgan chuqur izlarni qoldirgan edi.

Tadqiqotlarini davom ettirayotgan d'Artanyan pirovardida devor tagida yirtilgan ayol qo'ldopini topib oldi. Bu qo'ldopning loy chaplanmagan joylari beg'ubor pokizaligi bilan ajralib turardi. Bu o'sha jazmanlar ajib qo'ldhadan jon deb yulqib olguvchi, atir sepilgan qo'ldoplardan biri edi.

Mushohadalarini davom ettirgani sayin uning manglayi jiqqa terga botar, yuragi yomon xavotirdan qisilar, nafasi tezlashar edi; biroq ehtimol, bu shiyponning Bonasye xonimga sira aloqasi yo'qdir, juvon muloqotni shiypon ichkarisida emas, balki, yonida tayinlagandir, uni Parijda yumushlari, balki, ehtimol, erining rashki ham tutib qolgan bo'lishi mumkin deb o'ziga o'zi tasalli berardi.

Lekin, uning barcha dalillarini ba'zan bizning butun vujudimizni qamrab olib, dod solguvchi, yomon falokat ro'y berdi, deya qattiq chinqiruvchi ichki iztirob tuyg'usi parchalab tashlar, yakson etar, ostin-ustun qilib yuborardi.

D'Artanyanning go'yo es-hushi og'ib qoldi; u katta yo'lga otildi, shu yerga kelgan yo'lidan yurib ketdi, paromgacha yugurib borib, kirakashni gapga soldi.

Shom soat yettilarda kirakash qora yopinchiga burkangan, aftidan, tanilib qolishni hargiz istamagan ayolni daryodan o'tkazib qo'ygan edi; biroq, ayni shu ehtiyot tadbirlari kirakashni unga e'tibor qilishga undadi-yu, u, ayolning yosh va go'zalligini payqadi.

U mahallar xuddi hozirgi kabi aksar yosh va sohibjamol ayollar Sen-Kluga tanilib qolmaslikni istagan holda oralab turardilar, lekin, baribir, kirakash ayni Bonasye xonimni ko'rganiga d'Artanyan bir zum ham gumon qilmadi.

Kirakashning hujrasida yonib turgan chiroq nurida yigit Bonasye xonimning nomasini yana bir karra o'qib chiqib, o'zining xato qilmagani, muloqot bo'lak joydamas, Sen-Kluda, bo'lak ko'chada emas, janob d'Estrening shiyponi yonida tayinlanganligiga qanoat hosil qildi.

Ko'ngli pand bermagani, katta falokat sodir bo'lganini d'Artanyanga isbot etmoq uchun hamma narsa til biriktirgan edi.

U orqasiga qaytib yugurdi; nazarida, u yo'q payti shiyponda biror yangi gap o'tganu uni allaqanday ma'lumotlar kutayotganday tuyulardi.

Tor ko'cha avvalgidek huvullab yotar va o'sha-o'sha osoyishta mayin nur hamon derazadan taralib turardi.

Qo'qqis d'Artanyanning esiga bir nima ko'rgani, shubhasiz, ehtimol, lab-dahani ham bo'lgan o'sha basir va gung hujra tushdi.

Darcha berk edi, lekin, u chetan devordan oshib o'tdi-da, zanjirband itning hurushiga parvo qilmay, kulbaga yaqinlashdi.

U taqillatdi. Dastlab hech kim javob qilmadi. Kulbada xuddi shiypondagi singari o'lik sukunat hukm surardi; biroq kulba uning so'nggi ilinji bo'lib, taqillatishda davom etardi.

Ha demay, ichkaridan yengil sharpa, hurkak sas eshitildi.

Shunda d'Artanyan taraqlatishdan to'xtab, yolvo-ra boshladi, uning tovushida shuncha xavotir va va'-da, shuncha qo'rquv va iltijo bor ediki, bu tovush eng yuraksiz odamni ham tinchitishga qodir edi. Axiyri, yarim chirigan ko'hna darcha ochildi yoki, to'g'rirog'i, qiya bo'ldi-yu, kunjakda yonib turgan kichkina chiroqning xira nuri d'Artanyanning tas-masi, qilich dastasi va pistoletlarining soplariga shu'la tashlashi hamon yana darrov qarsillab yopildi. Biroq, bu narsalarning hammasi nechog'lik oniy bo'lmasin, d'Artanyan mo'ysafidning boshini ilg'ab qolishga ulgurdi.

— Xudo haqi, menga quloq bering! — dedi u. — Men bir kishiga ko'z tutgan edim, ammo u yo'q. Xavotirlanganimdan o'lar holatga keldim. Ayting, shu yaqin orada biror baxtsizlik sodir bo'lmadimi?

Deraza asta-sekin ochilib, unda avvalgi chehra tag'in ko'rindi, faqat u hozir ilgarigidan ham bo'zargan edi.

D'Artanyan bor gapni, faqat nomlarini tilga olmay, samimiy so'zlab berdi: shu shiypon yonida

unga bir yosh juvon bilan muloqot tayinlangani, uning daragi bo'lmagach, arvug'onga chiqqani va chiroq nurida u yerda hukm surib yotgan qiyomatni ko'rganlarini so'zlab berdi.

Chol boshini sarak-sarak qilib, ta'kidlaganicha, uni diqqat bilan tingladi: keyin d'Artanyan gapini tugatganda u yaxshilik chiqmaydigan bir alfozda boshini chayqab qo'ydi.

— Siz nima demoqchisiz? — baqirib yubordi d'Artanyan. — Xudo haqi, tushuntirib bering, bu nima degan gap?!

— Oh, taqsir, — javob berdi chol, — mendan hech nimani so'ramang, chunki, ko'rganlarimni sizga aytib qo'ysam boshim baloga qolishi aniq.

— Demak, allanima ko'ribsiz-da? — so'radi d'Artanyan. — Unday bo'lsa, — unga bir pistol tashlab, so'zida davom etdi u, — ko'rganlaringizni so'zlab bering, xudo haqi so'zlab bering, har so'zingizni sir tutaman, deb chin dvoryanlik so'zimni beraman.

Chol d'Artanyanning yuzida shuncha samimiyat va shuncha uqubat o'qidiki, unga tinglashni ishora qilib, asta hikoyasini boshladi:

— Soat to'qqizda ko'chadan allaqanday shovqinni eshitib qoldim. Nima gapligini bilish istagida eshikka yaqinlashib, birdan bir kimsaning bog'imga kirmoqchi bo'layotganiga ko'zim tushdi. Men qashshoqman, o'zimni o'g'ri urishidan qo'rqmayman, shuning uchun eshikni ochdim va bir-ikki qadam narida uch kishini ko'rdim. Qorong'ilikda ot qo'shilgan izvosh va salt otlar turardi. Otlar, aftidan, dvoryanlar singari kiyingan shu erkak kishilarga qarashli edi.

«Mendan nima istaysiz, yaxshi janoblar?» — so'radim men.

«Senda narvon bo'lishi kerak», — dedi o'sha menga sardor bo'lib ko'ringan kishi.

«Ha, taqsir, ha, unda meva teraman».

«Uni bizga berib, uyingga jo'na. Mana senga, bezovta qilganimiz uchun ekyu. Faqat yodingda bo'lsin: ko'rgan-eshitganlaring to'g'risida loaqal bir

so'z og'zingdan chiqib ketsa — axir senga qancha po'pisa qilma, baribir qarab, eshitib turaverishingga ishonchim komil — tamom bo'lasan!»

Shu so'zlarni aytib, u menga, yerga ekyu tashlab, narvonni oldi.

Uning orqasidan darchani berkitib, o'zimni uyga ketayotganga soldim, aslida esa, shu zahoti orqa eshikdan chiqdim-u, qorong'ida pusib, huv anavi karakatning butasigacha bordim, u yerdan ko'zga chalinmasdan hamma narsani ko'rishim mumkin edi.

Uch erkak izvoshni shovqin chiqarmasdan yaqinroq keltirishdi-da, undan baqaloq, pakana, sochlari moshguruch, egnidagi qora ust-boshi eski bir odamchani tushirishdi. U hadik bilan atrofga alanglab olgach, narvonga chiqdi, ehtiyotkorlik bilan xonaga mo'ralab, astagina pastga tushdi-da, shivirladi:

«Bu o'sha».

Men bilan gaplashgan kishi darrov shiyp on eshigi oldiga borib, cho'ntagidan olgan kaliti bilan uni ochdi-da, orqasidan eshikni yopib g'oyib bo'ldi; bu orada qolgan ikkitasi narvonga chiqishdi. Chol izvosh eshikchasi yonida qoldi, izvoshchi qo'shilgan otlarni, xizmatkor esa salt otlarni ushlab turishardi.

Birdan shiyp ondan qattiq faryodlar eshilib, allaqanday ayol yugurib, derazaning oldiga keldi-da, go'yo o'zini pastga tashlamoqchiday, uni ochib yubordi. Biroq, ikki erkakka ko'zi tushgach, u sapchib orqaga chekindi, erkaklar esa bir sakrab, xonaga kirib ketishdi.

Men ortiq hech nima ko'rmadim, ammo, sindirila yotgan jihozlarning qasir-qusurini eshitib qoldim. Ayol dodlar va yordamga chaqirardi, lekin, ko'p o'tmay, uning faryodlari so'ndi. Uch erkak derazaning oldiga kelishdi. Ularning ikkisi ayolni ko'targan ko'yi narvondan tushib, uni izvoshga o'tqizdilar; baqaloq chol uning orqasidan izvoshga kirdi. Shiyp onda qolgan kishi derazani yopib, bir daqiqa o'tgach, hovlidan chiqdi. Ikki hamrohi esa allaqachon otlarga minib, uni kutishmoqda edi. Ayolning

izvoshdaligiga ishonch hosil qilgach, u ham sapchib egarga mindi, xizmatkor izvoshchining yonidan joy oldi, izvosh uch suvoriy soqchiligida jo'nab ketdi, shu bilan hammasiga xotima yasaldi.

Bu dahshatli xabardan esankirab d'Artanyan karxt bo'lib unsiz turaverdi: qahr-u g'azab va rashkning jamiki jinlari uning qalbida tug'yon ko'tarardi.

— Janob, — aftidan, bu unsiz alam har qanday nola va ko'z yoshlaridan ko'proq ta'sir etib dedi chol, — rost gap, ko'p qayg'uravermang. Axir ular dilbaringizni o'ldirishgani yo'q-ku, eng muhimi shu.

— Bu mudhish xurujni qanday odam boshqarganini loaqal tasmoldan bilasizmi? — so'radi d'Artanyan.

— Yo'q, men uni tanimayman.

— Ammo, u bilan gaplashgandan keyin, demak, uni ko'ra olgansiz.

— E, siz uning nishonalarini so'rayapsizmi?

— Ha.

— Novcha, qotma, qoramag'izdan kelgan, qoramo'ylov, qora ko'z, afti-angoridan — dvoryan.

— Ana xolos, — qichqirdi d'Artanyan, — bu o'sha! Bu yana o'sha! Bu mening yovuz arvohim bo'lsa kerak! Boshqasi-chi?

— Qaysi?

— Baqalog'i.

— O, unisi kibor odammas, bunga kafilman. Uning yonida qilichi yo'q edi, boshqalar ham unga ehtiromsiz muomala qilishardi.

— Biror malay, — g'o'ldiradi d'Artanyan. — Voy, sho'rlik, sho'rlik! Uni ne kuyga solishiptya?

— Siz meni fosh qilmayman deb va'da berib edingiz, — dedi chol.

— O'z va'damni sizga takrorlayman. Ko'nglingiz to'q bo'lsin, men dvoryanman. Dvoryanning lafzi bitta bo'ladi, men va'damni berib qo'ydim.

Yuragi ezilib d'Artanyan yana paromga yo'l oldi. Gohi daqiqalar u chol hikoya qilgan ayol Bonasye xonimligiga ishonmay qolar, hamda ertagayoq uni Luvrda ko'rishga umid bog'lar edi; gohi daqiqalar

ehtimol, bo‘lak biror kimsa bilan uning aloqasi bo‘lgan-u, kunchi ma’shuq uni tutib olib, qochgan, degan fikr miyasiga kelib qolardi. Xayollardan boshi qotib, u azob chekar, g‘amga botardi.

— O, koshkiydi do‘stlarim men bilan bo‘lsa! — nido qildi u. — Menda juda bo‘lmaganda uni topishga loaqal biror umid bo‘lardi. Ammo, kim biladi, ularning holi nima kechdi ekan!

Vaqt yarim kecha edi; endi Plansheni axtarib topmoq lozim edi. D’Artanyan aqalli xira shu‘lasi ko‘zga chalinganki, bor xarobotlarning eshigini qoqib chiqdi. — Planshe ularning birortasida yo‘q edi.

Xarobotlarning oltinchi sanog‘ida d’Artanyan qidirishlarim qariyb puch degan mulohazaga borib qoldi. U xizmatkoriga faqat ertalab soat oltida o‘zini kutishni buyurgan bo‘lib, u hozir qayerda bo‘lmasin, bunga tamoman haqli edi.

Buning ustiga yigit sinoat joyining yaqinida qolgach, bu sirli hodisa xususida biror ma‘lumotni tezroq topaman, deb o‘ylab qoldi. Xullas, biz aytib o‘tganimizdek, oltinchi qovoqxonada d’Artanyan hayallab qoldi-yu, durustroq sharobdan bir shisha so‘rab, eng qorong‘i kunjakka o‘rnashib oldi-da, shu yerda tong otishini kutishga qaror qildi; biroq, bu daf‘a ham uning umidlari chippakka chiqdi, u garchi, g‘oyat diqqat bilan tinglagan bo‘lsa-da, o‘zi o‘tirgan joyning muhtaram davrasini tashkil etguvchi masterovoy, malay va aravakashlar o‘rtasidagi o‘zaro qarg‘anishlar, hazil-mutoyiba va so‘kinishlardan u sho‘rlik o‘g‘irlangan ayolning iziga solishga yaroqli hech nima eshitilmadi. Xullas, bekorchilikdan va shubha tug‘ilishini istamaganidan shishasini tugatib, u o‘z kunjagida qulayroq o‘tirib, bir amallab uyquga ketishga majbur bo‘ldi. Xotirlashimizcha, d’Artanyan yigirma yoshda edi, bu yoshda uyqu muqarrar huquqlarga molik bo‘ladi, ularni hatto, eng alamzada qalblarga ham o‘tkazadi.

Ertalab soat oltilarda d’Artanyan tuturuqsiz o‘tgan tundan keyin, kun boshida yo‘ldosh bo‘ladigan noxush kayfiyat bilan uyg‘ondi. Uning tarad-

dudlari ko'p cho'zilmadi; uyqu orasida hech kim qoqlab ketmaganiga ishonch hosil qilish uchun u o'zini paypaslab ko'rди va uzugini qo'lda, hamyonini cho'ntakda va pistoletlarini yonda topib, o'rnidan qo'zg'aldi, sharob haqini to'lab, xizmatkorni ertalab qidirish tundagidan o'ngroq degan umid bilan tashqariga chiqdi. Chindan ham, rutubatli kulrang tuman orasidan u dastlab razm solgani arafada d'Artanyan hatto, mavjudligini ham payqamay yonidan o'tib ketgan ko'rimsiz, g'arib xarobot eshigi tagida ikki otning tizginini ushlagan holda uni kutayotgan halol Planshe bo'ldi.

XXV

Portos

To'g'ri o'zinikiga borish o'rniga d'Artanyan janob de Trevil eshigi tagida otidan tushib, shoshganicha zinapoyadan yugurib chiqdi. Bu daf'a u sodir bo'lgan narsalarning hammasini unga so'zlab berishga qaror qildi. Bu voqea borasida janob de Trevilning jo'yali maslahat bera olishi shubhasiz edi; bundan tashqari, janob de Trevil qirolicha bilan kunda yuz ko'rishib turar va o'z sohibasiga sadoqati uchun ta'zirini yeyayotgani shak-shubhasiz sho'rlik ayolning biror daragini hazrat oliyalaridan so'rab bilish uning qo'lidan kelsa, ajab emas edi.

Janob de Trevil yigitning hikoyasini bu sarguzashtda ishqiy fitnadan ortiqroq narsa ko'rayotgani ni bildirguvchi jiddiyat bilan tingladi.

— Hm... — dedi u d'Artanyan gapini tugatgandan so'ng. — Bu narsa padari buzrukvorsiz bitmagani mutlaqo ayon.

— Ammo, nima qilmoq kerak? — so'radi d'Artanyan.

— Hech nima, hozircha mutlaqo hech nima, mumkin qadar tez Parijdan jo'nab ketishdan o'zga chora yo'q. Men buni sizga allaqachon aytganman. Men qirolichaga uchrayman, u kishiga bechora ayol-

ning yo'qolish tafsilotlarini so'zlab beraman — uning bundan xabari yo'q, albatta.

Janob de Trevilning, garchi, u gaskonlik bo'lsa-da, va'da berish odati yo'qligini d'Artanyan bilardi, lekin va'da qilishiga to'g'ri kelgan taqdirda ham u va'dasini o'zi aytganidan ziyoda qilib, do'ndirib qo'yardi. Shunday qilib, yigit unga o'tmish va kelajak uchun minnatdorlikka to'liq ta'zim qildi, bu dilo-var, azmkor yigitga o'z navbatida astoydil jonku-yarlik qilib kelayotgan muhtaram kapitan esa uning qo'lini do'stona qisib, oq yo'l tiladi.

Janob de Trevilning nasihatlarini zudlik bilan amalga oshirish qasdida d'Artanyan chamadonlar taxlanishini nazorat qilmoq uchun Go'rkovlar ko'chasiga jo'nadi. Uyga yetganda u xalat kiyib, eshik bo'sag'asida turgan janob Bonasyeni ko'rdi. Xo'jayinlarining makkor xususiyatlari borasida ziyrak Planshe aytgan hamma gaplar hozir d'Artanyanning yodiga tushdi-yu, har qachongidan ko'proq diqqat bilan unga sinchiklab qaradi. Darhaqiqat, safroni tarqaganidan darak beruvchi, ehtimol, tasodifiy sababga ham molik rangining za'faron zahilligidan tashqari, d'Artanyan uning yuzidagi ajinlar tuzilishida allanechuk makkor va mug'ombirlik payqadi. Firibgar halol odamday kulmaydi; riyokorning ko'z yoshlari samimiy odamnikidan farq qiladi. Har qanday soxtagarchilik — bu niqobdir hamda bu niqob nechoqlik mohirona yasalgan bo'lmasin, diqqat bilan razm solinsa, uni hamisha chinakam qiyofadan farqlab olmoq mumkin.

D'Artanyanga ham Bonasye niqob tutib yurganday, tutganda ham juda bachkanasidan tutib yurganday ko'rindi.

O'zi bu odamdan hazar qilishi ta'sirida, D'Artanyan uning yonidan so'z qotmay o'tib ketmoqchi bo'lgan edi, janob Bonasyening o'zi uni chaqirib qoldi.

— Obbo, yigitcha-ey, — dedi u, — tunlarni durustgina o'tkazyapsiz, shekilli? Ertalab soat yetti bo'lib qoldi, azbaroyi shifo! Rasm-rusumga andak o'zgartish kiritgan ko'rinasiz, boshqalar endi uydan chiqayotgan mahal siz uyga qaytyapsiz.

— Mana, sizga, bu xil ta'na qilib bo'lmaydi, metr Bonasye, — javob berdi yigit, — siz sipohlikning namunasiz. To'g'ri, yosh va go'zal rafiqang bo'lgandan keyin baxt ketidan quvib yurishga hojat qolmaydi: baxt o'z oyog'i bilan uyga kirib keladi. Shunday emasmi, janob Bonasye?

Bonasye rangi bo'zday oqarib, tirjayib qo'ydi.

— Ha, ha, siz juda hazilkash ekansiz, — dedi u. — Biroq, yosh do'stim, bugun kechasi qayerlarda sanqib yurdingiz, azbaroyi shifo? So'qmoq yo'llar sayr uchun unchalik bop emas, shekilli.

D'Artanyan tepasigacha balchiqqa botgan o'z etiklariga qaradi, lekin, shunda uning nigohi itti-foqo attorning kavush va paypoqlariga tushdi; ular xuddi bir halqobga kirib chiqqanday tuyulardi: ularning ham, bularning ham shaltog'i mutlaqo bir xil edi.

Shunda qo'qqis D'Artanyanning ko'ngliga lop etib bir fikr keldi. Bu baqaloq odamcha, pakana, sochlari moshguruch, izvoshga hamroh qurolli suvoriylar mensimay muomala qilishgan bu maylamisol qora usti-boshlik chol — Bonasyening o'zi edi. Er rafiqaning olib qochilishiga bosh-qosh bo'lgan edi.

D'Artanyanning uni giribonidan tutib, juda bo'g'ib qo'ygisi keldi-yu, lekin, aytib o'tganimizdek, u g'oyat ehtiyotkor yigit bo'lib, o'z shaxtini qaytardi. Biroq, uning yuzi shuncha yaqqol o'zgarib ketdiki, Bonasye cho'chib, orqaga tisarildi, lekin u eshikning ayni yopiq turgan tabaqasi oldida turardi hamda bu g'ov uni joyidan qimirlamaslikka majbur edi.

— Hazil qilyaptilarmi, azizim, — dedi d'Artanyan, — lekin, nazarimda, agar mening etiklarim tozalashga muhtoj bo'lsa unda sizning paypoq va kavushlaringiz ham cho'tka talab bo'lib turibdi. Nahot siz ham sarguzasht ovlab, biror yerda izg'ib yurgan bo'lsangiz, metr Bonasye? Qo'ying-e, bilasizmi, sizning yoshingizdagi, buning ustiga yosh va sohibjamol rafiqasi bor odamga bu yarashmagan qiliq.

— Yo'g'-e, xudo asrasin, — javob qildi Bonasye, — men kecha bir oqsochni surishtirib boqish uchun

Sen-Mandenga borib edim — u menga mutlaqo zarur, yo'llari yomonligidan men shu balchiqni ilashtirib keldim, hali tozalaganimcha yo'q.

Bonasye o'z safarining maqsadi qilib ko'rsatgan joy d'Artanyanning shubhalarini tasdiqlovchi qo'shimcha dalil edi. Bonasye Sen-Mandeni ko'rsatishining sababi, Sen-Mande bilan Sen-Klu tamoman qarama-qarshi tomonlarda edi.

Bu taxmin d'Artanyan uchun dastlabki yupanch bo'ldi. Basharti Bonasye rafiqa-sining qayerdaligini bilgan taqdirda, demak, ba'zi bir vositalarni ishga solib, attorni tilga kirgizish va sirini oshkor etishga majbur qilish mumkin bo'lardi. Gap shu taxminni ishonchga aylantirishda qolgan edi, xolos.

— Biroz betakalluflik qilsam, meni afv etgaysiz, janob Bonasye, — dedi d'Artanyan, — ammo bilasizmi, hech narsa odamni bedor tunlari singari tashna qilmaydi, men ham cho'llab ketyapman. Siznikida bir stakan suv ichib olishga ijozat bergaysiz. Shunday arzimagan narsani qo'shnidan darig' tutish yaramaydi axir.

Xo'jayinning ijozatini kutib o'tirmasdan d'Artanyan lip etib uyga o'tib ketdi-yu, o'rin-to'shakka ko'z yugurtirdi. O'rin ezilmagan edi. Bonasye yotmagandi. Demak, u uyiga shu yaqin orada, bir yoki ikki soat muqaddam qaytgan; demak, u rafiqa-sini olib ketgan joygacha yoki loaqal birinchi pochta bekatigacha kuzatib borgan.

— Sizga tashakkur, metr Bonasye, — stakanni bo'shatib dedi yigit, — menga sizdan faqat shu narsa darkor edi. Endi men o'zimirnikiga boraman-da, Planshega etigimni tozalashni buyuraman, u tugatgandan keyin esa, agar xohishingiz bo'lsa sizning kavushlaringizni tozalab berishi uchun yoningizga yuboraman.

U attorni bu g'aroyib xayr-ma'zurdan tamom gangigan va o'z bo'htonlarimga o'zim o'ralashgan bo'lmay tag'in, deya o'z-o'zidan so'ragan holda tashlab ketdi.

Zinapoyaning yuqori supasida d'Artanyan quti o'chgan Planshega duch keldi.

— Oh, taqsir! — sohibini ko'rgani hamon qichqirdi u. — Yana yangilik! Sizni kutaverib, ko'zlarim to'rt bo'ldi.

— O'zi nima gap? — so'radi d'Artanyan.

— Garov bog'lashga tayyorman, siz yo'g'ingizda biznikiga kim kelganini topolmaysiz.

— Qachon?

— Yarim soat ilgari, siz janob de Trevilnikidaligingizda.

— Kim keldi o'zi? Tezroq gapirsang-chi.

— Janob de Kavua.

— Janob de Kavuami?

— Shaxsan o'zlari.

— Padari buzrukvorning gvardiya kapitani-ya?

— Xuddi o'zi.

— U meni hibsga olmoq uchun keldimi?

— Uning chuchuk qiyofasiga qaramasdan menga shunday tuyuldi.

— Uning ko'rinishi chuchukmidi?

— Endi, bilasizmi, naq asal deysiz.

— Ajabo?

— Padari buzrukvor sizga yaxshilik ravo ko'rishini va Pa-le-Royalga qadam ranjida qilishingizni iltimos qilayotganini aytdi.

— Xo'sh, sen unga nima javob berding?

— Buning iloji yo'q, chunki, uyda yo'qlar deb. Bunga u ishonch hosil qilishi mumkin edi.

— U-chi, bunga nima dedi?

— Kun mobaynida, albatta, uning huzuriga kirkarkansiz. So'ngra u shivirlab, qo'shib qo'ydi: «Sohibingga aytginki, padari buzrukvor unga xayrixohlar, va ehtimol, uning taqdirini shu muloqot hal qilar».

— Kardinal uchun bu qopqon ancha no'noq, — miyig'ida kulib dedi yigit.

— Shuning uchun men buni payqab qoldim-da va Sizni qaytganda juda taassuf qiladi, deb javob berdim. «U qayoqqa ketgan? — deb so'radi janob de Kavua, «Truaga, Shampanga» — deb javob berdim men. «Qachon?» — «Kecha shomda»...

— Planshe, do'stim, — deya uning gapini bo'ldi d'Artanyan, — rosti gap, sen bebaho odamsan!

— Bilasizmi, taqsir, agar siz janob de Kavuani ko'rmoqchi bo'lsangiz, gaplarimni inkor etishga hech qayerga ketmagan edim deyishga har qachon ulguraverasiz, deb qaror qildim. Bu holda men yolg'on gapirgan bo'lib chiqardim, lekin, men dvor-yanmasman axir, menga yolg'on gapirish yarashave-radi.

— Xotirjam bo'l, Planshe, sening sofdil kishilik obro'yingga putur yetmaydi: chorak soatdan keyin biz jo'nab ketyapmiz.

— Men boyagina sizga shu maslahatni bermoqchi bo'lib turgandim. Ammo, agar sir bo'lmasa, qayoqqa jo'nab ketyapmiz?

— Albatta sen janob de Kavuaga ko'rsatgan tarafning qarama-qarshisigada darvoqe, men Atos, Portos va Aramislarning holi ne kechganini bilishga oshiqqanim singari sen ham Grimo, Mushketon va Bazenlarning biror daragini topishga shoshilayot-gandirsan.

— Albatta, taqsir, — dedi Planshe, — men hozir desangiz ham jo'nashga tayyorman. Chamamda, vi-loyatning havosi bizga shu tobda Parijnikidan foy-daliroq, shu sababdan...

— Shu... shu sababdan esa taraddudingni ko'r-aver Planshe, jo'naymiz. Men hech bir shubha uyg'otmaslik uchun oldinda qo'llarim quruq holda, yayov ketaman. Biz sen bilan gvardiya kazarmasida uchrashamiz. Aytgancha, Planshe, xo'jayinimiz xu-susida gaplaring to'g'riga o'xshab qoldi — rost-danam u yomon dog'uli ekan.

— Ana! Men bitta-yarimtasi to'g'risida gapirga-nimda ishonavering, taqsir; men odamni yuzidan bilib olaman.

Xuddi kelishilgandek, d'Artanyan pastga birinchi tushdi. So'ngra o'z-o'zidan hech qanday gina qol-masligi uchun uch oshnasining uylariga so'nggi daf'a uchradi: ulardan hech qanday darak yo'q edi, faqat Aramisning nomiga atir sepilgan kelishgan reza husnixat bilan bitilgan maktub kelgan edi.

D'Artanyan uni tayin joyiga eltishga bel bog'ladi. O'n daqiqa o'tgach, uning yoniga, gvardiya kazarmalari tablasiga Planshe keldi. Vaqtni zoye ketkazmaslik uchun d'Artanyan otini o'zi egarlab qo'ygan edi.

— Balli, — dedi u Planshe chamadonni bog'lab bo'lgandan keyin, — endi qolgan uch otni egarlaginda — jo'nadik.

— Har birimizda ikkitadan ot bo'lsa, tezroq ketamiz, deb o'ylayapsizmi? — quv alfozda so'radi Planshe.

— Yo'q, janob hazilkash, — e'tiroz bildirdi d'Artanyan, — biroq, to'rt ot bilan biz uch oshnamizni, agar ularni hayot topsak, olib qaytishimiz mumkin.

— Juda katta omad bo'lardi-da, — javob berdi Planshe. — Ammo, xudoning marhamatiga sira shak keltirmaslik kerak.

— Omin! — otiga minib dedi d'Artanyan.

Gvardiya kazarmalarini tark etib, ular boshqaboshqa taraflarga jo'nab ketdilar: Sen-Denida qo'shilish maqsadida biri Lavilyet darvozasidan, boshqasi esa, Monmartr darvozasidan chiqib ketishi lozim edi. Bu strategik hiyla ikkalasi tomonidan birday aniqlik bilan ado etilib, muvaffaqiyat bilan yakunlandi: d'Artanyan bilan Planshe Pyerfitga birga yetib keldilar.

Shuni aytish kerakki, kunduzi Planshe tundagidan botirroq bo'lardi.

Biroq, tug'ma ehtiyotkorlik uni bir zum ham tark etmasdi; u birinchi safarning biror falokatini unutmagan va barcha muqobil kishilarni dushman deb qabul qilardi. Buning natijasida u hadeb shlyapasini yechar, bu narsa azbaroyi odobi mo'llligidan Plansheni biror jo'n kishining xizmatkori deb qabul qilinishidan cho'chigan d'Artanyanning jiddiy tanbehlariga duchor qilar edi.

Lekin, hamma yo'lovchilar chindan ham Planshening nazokatidan ta'sirlangan edimi yoki bu daf'a hech kimsa d'Artanyanning yo'lini to'smoq niyatida ularni poylamasmidi, ular hech qanday sarguzashtsiz Shantilyaga yetib, birinchi sayohat payti to'xta-

gan Gran-Sen-Marten musofirxonasining oldiga bordilar.

Mezbon orqasidan ikkita qo'shimcha ot bilan xizmatkori ergashib kelayotgan yigitni ko'rib, uni bo'sag'ada izzat-hurmat bilan qarshi oldi. O'n bir lye yo'lni bosib qo'ygan d'Artanyan Portosning musofirxonada turish-turmasligidan qat'iy nazar, shu yerda qo'nishini mavridli deb topdi. Bundan tashqari, darrov mushketyorning daragini surishtirish, balki ehtiyosizlik bo'larmidi. Bu mulohazalarining yakunida d'Artanyan hech kimni yo'qlamay otdan tushdi, otlarni xizmatkorning otaligiga topshirib, umumiy zalda o'tirishni ep ko'rmagan mehmonlarga atalgan choqqina xonaga kirdi-da, xo'jayindan bir shisha eng yaxshi sharob, iloj boricha, durust nonushta talab qildi, bu narsa xarobot egasining o'z mehmoniga nisbatan bir qarashda o'zi his qilgan hurmatini yanada mustahkamladi.

Xullas, d'Artanyanning farmoyishlari favqulodda tezlik bilan o'taldi.

Gvardiya polki eng ko'zga ko'ringan dvoryanlardan terilguvchi edi va xizmatkor hamrohligida to'rt shohona ot bilan sayohat qilib yurgan d'Artanyan ust-boshining soddaligiga qaramay, bu yerda kuchli taassurot qoldirishi kerak edi. Sahib shaxsan o'zi unga qarashishni ixtiyor qildi; buni ko'rgach, d'Artanyan ikki stakan keltirishni buyurdi-da, gap ochdi.

— Xo'-o'sh, muhtaram xo'jayin, — ikkala stakanga quyib gap boshladi u, — men sizdan eng soz sharob so'radim, bordi-yu menga pand bergan bo'lsangiz, bu bilan o'zingizni jazolagan bo'lasiz, chin so'zim. Negaki, yolg'iz ichishga mening toqatim yo'q, siz ham men bilan birga ichasiz. Shunday qilib stakanni oling-da, ichaylik. Nima uchun ichsak ekan, toki hech kimning ko'ngli qolmasa?! Keling, muasasangizning ravnaqi uchun ichamiz.

— Obro'yim oshib ketadi, zoti oliylari, — dedi xo'jayni, — xayrli istagingiz uchun xokisor tashakkurimni bildiraman.

— Biroq, bu borada pand yeb qolmang yana, — e'tiroz qildi d'Artanyan, — mening qadahimda siz

o'ylagandan ko'ra ko'proq xudbinlik yashirilgan. Faqat omad bo'lgan musofirxonalarda yaxshi manzirat qilishadi; nurayotganlarida esa sayyoh xo'jayining riyozatlari qurboni bo'lib qoladi. Men bo'lsa, ko'p sayohatda yuraman va asosan shu yo'ldan, shu sababdan barcha xarobotlarning muvaffaqiyatlariga tilakdoshman.

— O'zim ham aytdim-a, taqsir, sizni ko'rish sharafiga birinchi marta noil bo'lmayapman deb, — dedi xo'jayin.

— Bo'lmasam-chi! Men Shantilyadan fahmimcha o'n martacha o'tganman, shu o'n martadan kam deganda uch yoki to'rt daf'a siznikida qo'nganman. To'xtang... ha, men bu yerda atigi o'n yoki o'n ikki kun ilgari bo'lganman. Men o'z mushketyor osh-nalarimni kuzatmoqda edim, istasangiz ularning biri allaqanday notanish kishi bilan, avval o'zi xiralik qilgan odam bilan g'ijillashib qolganini sizga eslatishim mumkin.

— Ha, ha, bu rost! — dedi xo'jayin. — Bu voqea juda yaxshi esimda. Zoti oliylari janob Portosni aytyaptilar, shundaymi?

— Ha, hamrohining nomi xuddi shunday. Xudoyo tavba! Unga biror falokat bo'lmaganmi ishqilib, muhtaram sohib?

— Biroq, siz o'zingiz ham uning yo'lini davom ettirilmashligini ko'rishingiz kerak edi, zoti oliylari.

— Bu to'g'ri, yetib olaman deb va'da berib edi, ammo, biz uni shu-shu ko'rmadik.

— U shu yerda qolish sharafiga noil etdi bizni.

— Nima! Shu yerda qolish?

— Ha, taqsir, shu musofirxonada. Undan keyin ikki o'rtada biz juda tashvishda qoldik.

— Nimadan?

— Uning ba'zi chiqimlaridan.

— Buning nimasi tashvish! U orttirgan qarzlarining hammasini uzadi.

— O, taqsir, siz chinakamiga mening dardlarimga malham bo'lyapsiz! Biz unga ko'p nasiya qildik, yana bugun ertalab tabib, agar janob Portos unga

haqini to'lamasa, mendan undirib olishini ma'lum qildi, negaki, uni men chaqirtirgan edim.

— Nima, Portos jarohatlanganmi hali?

— Bunisini aytolmayman, taqsir.

— Aytolmasligingiz nimasi! Axir siz u haqida har kimdan durustroq voqif bo'lmog'ingiz lozim.

— Bu to'g'riku-ya, lekin, shu ahvolimizda biz bilganlarimizni aytmaymiz, ayniqsa, tilimiz uchun quloqlarimizdan quruq qolishimizni ogohlantirib qo'yishgandan keyin.

— Xo'sh, men Portosni ko'rishim mumkinmi?

— Albatta, taqsir. Zinapoyadan ikkinchi qavatga chiqib, birinchi son eshikni taqillating. Faqat bu menman deb ogohlantirib qo'ying.

— Bu menman deb ogohlantirib qo'yaymi?

— Ha, ha, aks holda biror baloga qolishingiz mumkin.

— Xo'sh, sizningcha, menga nima balo bo'lishi mumkin?

— Janob Portos sizni mening uy-ichimdagilar-ning bitta-yarimtasi deb qabul qilib, zardasi qaynab, sizni qilich bilan chavaqlab qo'yishi yoki boshingizni tig'i parron qilishi mumkin.

— Unga o'zi nima qildingiz?

— Biz undan pul so'ragan edik.

— Uh, azbaroyi shifo, endi tushundim! Bu shunday iltimoski, uni Portos qo'pol qarshi oladi, xususan kamxarj paytlari, ammo, bilishimcha, uning puli bor.

— Biz ham shunday deb o'ylagan edik-da, taqsir. Muassasamiz juda batartib saqlangani sababli har hafta biz yakunlarini chiqarib turamiz, biz unga ham hafta oxirida hisob-kitobni bergan edik, biroq nomuvofiq paytgga to'g'ri kelibmiz, shekilli, chunki biz pul to'g'risida hali og'iz ochmasimizdan bizni jinlar makoniga ravona qildi. Rost, u arafada qimor o'ynagan edi.

— E-e, u qimor o'ynaganmidi?! Xo'sh, kim bilan?

— E, tavba, kim biladi deysiz! O'zi bir davra landsknext taklif etgan bir yo'lovchi janob bilan.

— Hamma gap shunda. Bechora yutqazib qo'ygan bo'lsa kerak-da.

— Naq otigacha, taqsir, chunki, notanish kishi jo'nashga o'tlanayotgan payti uning xizmatkori janob Portosning otini egarlayotganiga ko'zimiz tushib qoldi. Biz unga shu gapni aytdik, ammo, u birovning ishiga bosh suqyapsizlar, ot o'zimizniki deb javob berdi. Biz shu zahoti janob Portosni ogohlantirdik, ammo u bizga dvoryanning lafziga shak keltirgandan keyin pastkash odamsanlar, u ot meniki deptimi, demak, xuddi shunday, deb aytdi...

— Portosni taniyapman! — to'ng'illadi d'Artan-yan.

— Shunda, — deya so'zida davom etdi xo'jayin, — men unga, aftidan, ijara haqi borasida til topishimiz nasib bo'lmasligi sababli uning iltifot qilib loaqal mening hamkasabam «Olti Burgut»ning egasinikiga o'tishiga umidvorligimni aytdim. Biroq, janob Portos mening musofirxonamning undan yaxshiroqligini ma'lum qildi. Bu javob men uchun o'ta manzur bo'lib, ortiq qistab o'tirmadim. Shu sababdan men musofirxonadagi eng yaxshi bo'lmish o'zi band etgan xonani bo'shatib, to'rtinchi qavatdagi shinam hujra bilan qanoatlanishini iltimos qilish bilan cheklanib qo'ya qoldim. Ammo, janob Portos bunga o'zining ma'shuqasi, yuqori martabali saroy xonimlaridan biriga har daqiqa ko'z tutayotganini va, binobarin, hatto, u o'zi musharraf etib istiqomat qilayotgan xona ham bunday zot uchun haddan tashqari g'aribligini tushunishingiz lozim deb javob berdi. Biroq, uning so'zlari to'g'riligini to'kis tan olganim holda men o'zimni gapimda turib olishga majbur deb hisobladim; shu yerda, hatto, men bilan g'idi-bidi qilish ham malol kelib, u pistoletini chiqarib, uni tungi stolchaga qo'ydi-da, qayerga bo'lmasin — bo'lak xonagami yoki bo'lak mehmonxonagami — ko'chish to'g'risida og'iz ochilgan hamon ehtiyotsizlik qilib, o'zining ishiga aralashgan har kimning boshini pachaqlashini ma'lum qildi. Shu sababdan o'shandan beri unikiga o'zining xizmatkoridan bo'lak hech kim kirmaydi.

— Mushketon shu yerdami hali?

— Ha, taqsir, jo'nab ketganidan keyin besh kun o'tgach, u ham hafsalasi pir bo'lib qaytib keldi. Uning ham yo'lida ko'ngilsizliklar bo'lganga o'xshaydi. Baxtga qarshi, u o'z sohibidan epchilroq, uni deb hamma yoqni ostin-ustun qiladi: biror iltimos qilsam, rad etishlari mumkin deb qaror qilib, u hamma narsani beso'roq olaveradi.

— Ha, — sado berdi d'Artanyan, — Mushketonda noyob sadoqat bilan noyob uquv borligini men har doim payqardim.

— Juda ehtimol, taqsir, biroq, men bunday sadoqat-u uquv bilan aqalli yiliga to'rt marta to'qnashsam bormi — kulim ko'kka sovriladi.

— Yo'q, bunday emas, chunki, Portos sizga to'laydi.

— Him.. — ishonqiramay gapirdi xarobot egasi.

— U lutfi karamidan istifoda qiladigan bir kibor xonim o'sha sizga qarz bo'lgan arzimasa narsa uchun uni tang ahvolda tashlab qo'ymaydi.

— Qani endi ko'nglimdagi gapni sizga aytishga botinsam...

— Ko'nglingizdagi gapnimi?

— Ochiqroq aytsam — men biladigan gapni...

— Siz biladigan gapnimi?

— Bundan ham anig'i — men amin bo'lgan gapni...

— Xo'sh, siz nimaga aminsiz? So'zlab bering.

— Men sizga o'sha kibor xonim kimligini bilaman degan bo'lardim.

— Siz-a?

— Ha, men.

— Xo'sh, siz buni qay yo'sinda bilib oldingiz?

— O, taqsir, koshki edi kamtarligingizdan ko'nglim to'q bo'lsa...

— Gapiravering, chin dvoryanlik so'z beraman, menga ishonganingizdan pushaymon qilmaysiz.

— Gap bunday, taqsir, o'zingizdan qolar gap yo'q, xavotir ko'p ishlarni qilishga majbur etib qo'yadi.

— Xo'sh, siz nima qildingiz?

— O, qarz bergan kishining huquqlaridan tashqari hech nima.

— Xullas?

— Janob Portos gersoginya uchun bir maktubcha berib, pochtdan yo'llashni buyurdi. O'sha mahalda uning xizmatkori hali kelmagan edi. O'zining xonadan chiqolmasligini nazarga olib, bu topshiriqni noiloj bizga berishiga to'g'ri keldi...

— Keyin.

— Maktubni pochtdan yo'llash o'rniga, bu hech qachon to'la ishonchli bo'lmaydi, men odamlarimizning biri Parijga jo'nashi zarurligidan foydalandim va unga maktubni shaxsan o'sha gersoginyaga topshirishni buyurdim. Axir bu maktub to'g'risida qattiq xavotirlanayotgan janob Portosning istagini bajo keltirish degan gap edi-da, shundaymi?

— Shunday deyilsa bo'ladi.

— Shunday qilib taqsir, o'sha kibor xonimning kimligi sizga ma'lummi?

— Yo'q, men u to'g'risida Portosdan eshitganman, bor gap shu.

— O'sha xayoliy gersoginyaning kimligi sizga ma'lummi?

— Sizga takror aytaman, men uni tanimayman.

— Bu Shatledagi kekxa prokuror xonim, kam deganda ellikka borgan, yana oliftagarchilik qilib kunchilab ham turadigan Koknar xonim ekan, taqsir. Hatto, menga ham g'alati tuyulgan ediya: kibor xonim Ayiq ko'chasida istiqomat qilsa!

— Bularning hammasini qayoqdan bilasiz?

— Shu yoqdanki, janob Portos — yengiltak odam, o'sha qilich zarbini bitta-yarimta ayol uchun yegandir, deb uning achchig'i chiqqan.

— U qilich zarbini yeganmidi hali?

— E tavba, men nima deb qo'ydim-a?

— Siz Portos qilich zarbini yegan, deb qo'ydingiz.

— Shundayku-ya, biroq, bu haqda gapirib yurishni u menga qat'iyman etgan-da!

— Nega endi?

— Nega! Shungaki, taqsir, sizlar kelayotgan payti u o'sha o'zi g'ijillashib qolgan notanish kishini parron teshib qo'yaman deb maqtangan edi, aksi bo'lib chiqdi — chiranishiga qaramay, notanish kishi

uni uzala qilib qo'ydi. Mana endi, sarguzasht daf-tari bilan rahmini keltirmoqchi bo'lgan o'sha ger-soginyadan tashqari hammaga kerilguvchi janob Portos qilich zarbini yeganiga iqror bo'lgisi kel-mayapti.

— Bundan chiqdi, o'sha qilich zarbi uni o'rindan turg'izmayapti ekan-da?

— Ha, o'ziyam zarbamisan-zarba, sizni ishon-tirishim mumkin. Oshnangizni joni sabil bo'lsa kerak.

— Siz ham shunda bormidingiz?

— Men qiziqsinib ularning ortidan bordim va urishayotganlarning ko'ziga chalinmasdan mubo-razani ko'rdim.

— Xo'sh, qanday sodir bo'ldi?

— O, ko'p cho'zilmadi, sizni ishontirishim mum-kin. Ular pozitsiyaga turdilar. Notanish kishi shun-day tez hamla qildiki, janob Portos uni qaytarmoq-chi bo'lganda uch dyuym temir uning ko'ksiga qa-dalib bo'lgan edi. U chalqanchasiga yiqildi. Notanish kishi shu zahoti qilichining uchini uning ko'ksiga tiradi, janob Portos ham o'zini butkul raqibning hukmida ko'rib, mag'lub bo'lganini tan oldi. Shun-day keyin notanish kishi uning ismini so'radi, nomi d'Artanyan emas, Portosligini bilgach, o'zining qo'liga suyanib olishni taklif etdi-da, musofirxo-nagacha olib borib, sakrab otga mindi-yu, g'oyib bo'ldi.

— Demak, bu notanish kishi d'Artanyan bilan janjallashmoqchi ekan-da?

— Shunday, shekilli.

— Unga keyin nima bo'lganini bilmaysizmi?

— Yo'q. Men uni na bundan ilgari, na keyin, sira ko'rmadim.

— Juda soz. Menga zarur hamma narsani bilib oldim. Shunday qilib, Portosning xonasi ikkinchi qa-vatda birinchi eshik deyapsizmi?

— Ha, taqsir, musofirxonadagi eng yaxshi xona. Men uni allaqachon o'n martacha o'tkazgan bo'lar-dim.

— Qo'ying, tinchlaning, — dedi d'Artanyan kulib, — Portos gersoginya Koknarning pullari bilan to'laydi.

— O, taqsir, u kim bo'lsa-bo'lsin — prokuror xonimmi yoki gersoginyami — ishqilib, hamyonini yechsa, bas. Yo'q, u janob Portosning talablari va xiyonatlari joniga tekkanini va biron su ham jo'natmasligini ma'lum qilgan.

— Siz ham bu javobni mehmonimizga yetkazdinizmi?

— Yo'g'-ey, biz bundan o'zimizni tiydik: unga biz topshiriqni qay yo'sinda bajarganimizni u payqab qolardi-da.

— Demak, u haliyam pulni kutyapti deng?

— Butun gap shunda-da, kutyapti! Kechagina u ikkinchi marta yozdi, faqat bu gal maktubni pochtdan xizmatkori yo'lladi.

— Siz prokuror xonim qari va xunuk deyapsizmi?

— Kam deganda ellik yoshda, taqsir. Partoning so'zlariga qaraganda, uncha chiroyli emas.

— U holda ko'nglingizni to'q qiling, axiyri u yumshaydi. Buning ustiga Portos sizdan u qadar ko'p qarz bo'lmagandir.

— Bo'lmagandir deganingiz nimasi? Tabibni hisobga olmaganda yigirma pistolcha. E-he! U o'zini hech nimadan kamsitmaydi, mo'l-ko'l yashashga odatlangani darrov ko'rinib turibdi.

— Ha, agar uni ma'shuqasi tark etsa, do'stlari topiladi, bunga kafil bo'lishim mumkin. Xullas, muhtaram xo'jayin, tashvishlanmang va uning mavqeyi talab etgan e'tibor bilan muomala qilavering.

— Taqsir, siz prokuror xonimni tilga olmaslikni va jarohat xususida og'iz ochmaslikni va'da berdingiz.

— Menga buni eslatishingizning hojati yo'q, sizga so'z berdim.

— Agar bilib qolsa, meni o'ldirib qo'yadi-ya!

— Qo'rqmang, u amalda o'zi ko'ringanday qo'rqinchli emas.

Shu so'zlar bilan xo'jayinni, aftidan u juda qadrlagan ikki narsa — hamyoni va joni xususida biroz

xotirjam qoldirib, d'Artanyan zinapoyadan chiqq boshladi.

Yuqorida, butun dahlizda eng ko'zga ko'ringan eshikda qora siyoh bilan bahaybat 1 raqami chizilgan edi; d'Artanyan taqillatdi va ichkaridan eshitilgan yo'lingdan qolma, degan taklifga javoban xonaga kirdi.

Portos o'rinda yotar va qo'lini o'rganish uchun Mushketon bilan landsknext o'ynardi, bu orada kaklik qo'ndirilgan six o'choq boshida gir aylanar, katta kaminning har ikkala burchidagi ikki manqalda vaqirlab yotgan ikki qozondan esa quyon qovurma bilan qaylasiga vino qo'shilgan baliqning omuxta hiddi anqib, dimog'ni yoqimli qitiqlardi. Butun stol va jovonchaning marmar taxtasi bo'sh shishalar bilan to'lib ketgan edi.

Do'stini ko'rib, Portos sevinganidan qiyqirib yubordi, Mushketon esa hurmat bilan qo'zg'alib, o'rnini d'Artanyanga bo'shatdi-da, aftidan, o'zining maxsus nazorati ostida bo'lgan qozonlardan xabar olgani ketdi.

— Oh, bu sizmisiz azbaroyi shifo, — dedi Portos d'Artanyanga, — qadamlaringizga hasanot? Turmayotganim uchun uzr so'rayman. Darvoqe, — xiyol xavotir bilan d'Artanyanga ko'z tashlab qo'shib qo'ydi u, — menga nima bo'lgani sizga ma'llummi?

— Yo'q.

— Xo'jayin sizga hech nima demadimi?

— Men undan sizning qayerdaligingizni so'radim-u, shu zamon yuqoriga chiqdim.

Portos ancha yengil tortdi, chog'i.

— Xo'sh, sizga o'zi nima bo'ldi, muhtaram Portos? — so'radi d'Artanyan.

— Shuki, o'zim uch qilich zarbi bilan siylagan raqibimni to'rtinchisi bilan bir yoqli qilishga chog'lanib, unga hamla qilgan paytda toshga qoqilib, tiz-zamni chiqarib oldim.

— Nimalar deyapsiz?

— Vijdonan ont ichaman! Bu landovurning xati bor ekan, bo'lmasa, joyida tugatib qo'ya qolardim, bunga kafilman.

— U qayoqqa gumdon bo'ldi?

— To'g'risi, bilmayman. U boplab hissasini oldi va qaytimini so'ramasdan jo'nab qoldi. Xo'sh, sizchi, jon d'Artanyan, o'zingizga nimalar bo'ldi?

— Demak, bu oyog'ingiz ekan-da, — gapini davom etdi d'Artanyan, — sizni ko'rpadan turg'izmayapgan?

— Nimasini aytasiz, shunday arzimas narsa! Aytgancha, bir-ikki kundan keyin oyoqqa turaman.

— Ammo nima sababdan o'zingizni Parijga ko'chirishni buyurmadingiz? Axir siz bu yerda rosa zerikayotgandirsiz?

— Men ham ayni shunday qilmoqchi bo'lib turgandim, biroq, sizga ba'zi bir e'tiroflar qilmog'im zarur, muhtaram do'stim.

— Xo'sh nimalarni?

— Mana nimalarni. Xuddi o'zingiz aytgandek, bu yerda rosa zerikkanim va cho'ntagimda sizdan olingan yetmish besh pistol bo'lgani sababli men bir ko'ngil ochish niyatida shu yerda yo'l-yo'lakay qo'ngan bir dvoryanni yuqoriga chiqishini iltimos qilib, bir davra oshiq o'ynashni taklif etdim. U rozi bo'ldi, mana shunda yetmish besh pistolim mening cho'ntagimdan unikiga o'tib qoldi, u siyloviga olib ketgan otni gapirib o'tirmasa ham bo'ladi. Xo'sh, o'zingiz qalaysiz, muhtaram d'Artanyan.

— Na chora, muhtaram Portos, hamma ish o'ngaversa bo'lmaydi, — dedi d'Artanyan. — Bir maqolni bilasizmi: «Kimniki o'yinda omadi kelmasa, muhabbatda unga omad yor bo'ladi». Siz muhabbatda o'ta yolchigansiz, nainki o'yin buning qasdini olmasa. Biroq, taqdirning bevafoqligi sizga nima edi! Axir, baxti chopgan yigiti tushkur, sizning hayallatmay yordamga kelishi shubhasiz gersoginyangiz yo'qmi?

— Ayni o'zim omadsiz o'yinchi bo'lganim sababli, — pinagini buzmay javob berdi Portos, — men unga yozib yubordim, biror ellik luidor jo'natsin, ular hozirgi ahvolimda menga mutlaqo zarur.

— Xo'sh, qalay?

— Qalay bo'lardi! U o'zining biror mulkida bo'lsa kerakmi — javobini olmadim.

— Nimalar deyapsiz?

— Ha, javobi yo‘q. Kecha esa unga avvalgisidan ham qat‘iy qilib, ikkinchi nomani yo‘lladim. biroq, siz shu yerdasiz, jon do‘stim, siz to‘g‘ringizda gaplasha qolaylik. E‘tirof qilamanki, taqdiringiz uchun sal-pal xavotirga tusha boshlagan edim.

— Biroq, bunday qaraganda, xo‘jayinning sizga manzirati durust, muhtaram Portos, — bemorga to‘la qozon va bo‘sh shishalarni ko‘rsatib, dedi d‘Artanyan.

— Yo‘g‘ey! — javob berdi Portos. — Uch yoki to‘rt kun muqaddam bu surbet menga hisob-kitobni ko‘tarib kelibdi, men ham uni hisob-kitobiga qo‘shib, eshikdan tashqariga chiqarib qo‘ydim. Shuning uchun hozir bu yerda xuddi fotih, o‘ziga xos istilochi singari o‘tiribman, shu sababdan, hujumdan xavfsirab, tish-tirong‘imgacha qurollanib olganman.

— Ammo, sizlar gohida xuruj qilib turibsizlar, shekilli, — kulgi bilan e‘tiroz bildirdi d‘Artanyan hamda barmog‘i bilan shisha va qozonlarni ko‘rsatdi.

— Baxtga qarshi, men emas! — javob berdi Portos. — La‘nati oyoq meni o‘rindan turg‘izmayapti. Atrof joylarni ko‘zdan kechirib, oziq-ovqat topib kelayotgan — Mushketon... Mushketon, do‘stim, — gapini davom etdi Portos, — ko‘rib turibsizki, ko‘payishib qoldik, qo‘shimcha oziq-ovqat g‘amlashimizga to‘g‘ri keladi.

— Mushketon, — dedi d‘Artanyan, — siz menga bir yaxshilik qilishingiz lozim.

— Qanday, taqsir?

— O‘z uslubingizni Planshega o‘rgatsangiz. Men ham qamal holatiga tushib qolishim mumkin, u menga xuddi siz sohibingizga in‘om qilayotgan gulayliklarni yaratolsa, hargiz zarar qilmasdi.

— E tavba, — kamtarinlik bilan dedi Mushketon, — bundan oson narsa yo‘q, taqsir! Chaqqon bo‘lish kerak — vassalom. Men qishloqda ulg‘ayganman, otam bo‘sh paytlari xufiyona ov bilan sal-pal shug‘ullanib turardi.

— Boshqa paytlari-chi, u nima ish qilardi?

— Mening nazarimda, doim ancha serdaromad hisoblanib kelgan hunar bilan mashg‘ul bo‘lardi.

— Qanday hunar bilan.

— Bu katoliklar bilan gugenotlar o'rtasidagi urush payti bo'lgan. Katoliklar gugenotlarning qironini keltirayotganini, gugenotlar esa, katoliklarni qirayotganini, yana bularning hammasi e'tiqod uchun bo'layotganini ko'rgach, otam o'zi uchun dam katolik, dam gugenot bo'lib yurishga imkon beradigan omuxta e'tiqod ixtiro qildi. Ana shundan keyin u yelkasiga miltiqni osib olib, yo'llarni ihota qilib turgan chavralar orqasida aylanib yurar va yolg'iz sudralib kelayotgan katolikka ko'zi tushganda, qalbi-da darrov protestant e'tiqod ustun kelaqolardi. U miltig'ini yo'lovchiga o'qtalardi, keyin esa o'n qadamcha yaqinlashganda u bilan suhbat boshlardi, buning natijasida qariyb har vaqt yo'lovchi jonini qutqarish uchun hamyonini chiqarib berardi. O'z-o'zidan ma'lumki, otam gugenotga duch kelganda, shu zamon uni katolik ibodatxonasiga nisbatan shunday muhabbat qamrab olardiki, chorak soat ilgari o'zimizning muqaddas dinimizning a'loligi borasida qanday qilib o'zida shubha tug'ilishi mumkin bo'lganiga uning asti aqli yetmay qolardi. Sizga shuni aytish kerakki, men katolikman, negaki, otam o'zining maslagiga vafo qilib, akamni gugenot qilgan.

— Ammo, o'sha hurmatli kishi umrini qay tarzda tugatdi? — so'radi d'Artanyan.

— O, taqsir, eng xarob tarzda. Kunlardan bir kun u o'zining ishi tushib yurgan gugenot va katoliklar orasidagi tor so'qmoqqa kirib qolganu ular buni tanib qolishgan.

Shunda ular uyushib, uni daraxtga osib qo'yishgan. Shundan so'ng ular o'zlarining shonli qahramonliklarini maqtash uchun duch kelgan birinchi mayxonaga kelishgan, xuddi o'sha yerda biz akam bilan ichishib o'tirgan edik...

— Xo'sh, sizlar nima qildilaring? — so'radi d'Artanyan.

— Biz ularni tingladik, — javob berdi Mushketon,— keyin esa ular mayxonadan chiqib, har tarafga tarqalgach akam katolik yo'lini, men esa gugenot yo'lini poylab o'tirdik. Ikki soat o'tgach, hammasi barham yedi: ehtiyotkorlikdan bizni har xil maslakda

tarbiyalagan sho'rlik otamizning tadbirligiga qoyil qolgan holda har birimiz o'z ishimizni bajarib qo'ydik.

— Rost, Mushketon, otangizning zehni o'tkir bo'lganligi ko'rinib turibdi. Shunday qilib, bu insofli odam bo'sh paytlari xufiyona ov bilan shug'ullanib turardi, dedingizmi?

— Ha, taqsir, qopqon qo'yish va qarmoq tashlashlarni menga o'shaning o'zi o'rgatgan. Shuning uchun yaramas xo'jayinimiz bizni biror davangirga to'g'ri keladigan-u, bizniki singari nozik oshqozonlarga to'g'ri kelmaydigan, mo'l, lekin dag'al taom bilan boqa boshlagandan keyin men astagina eski hunarimga qaytdim. Shahzodaning o'rmonlarida aylanib yurganda men bug'ularning yo'llariga qopqonlar qo'yardim, a'lo hazratlarining hovuzlari bo'yida yotib, qarmoq tashlardim, endi esa xudoga shukur, kaklig-u quyon deysizmi zog'orabalig'-u ilonbaliq deysizmi, bu bemor kishilarga mos yengil va foydali taomlarning hammasidan kamchiligimiz yo'q.

— Xo'sh, sharobchi? — so'radi d'Artanyan. — Sizlarni sharob bilan kim ta'minlayapti? Xo'jayinmi?

— Nima desak ekan? Ham, ha, ham yo'q.

— «Ham ham, ham yo'q» deganingiz nimasi?

— Rost, u bizni ta'minlab turibdi, biroq, bunday musharrafligidan o'zining ham xabari yo'q.

— Aniqroq tushuntirsangiz, Mushketon, siz bilan suhbat bag'oyat ibratli bo'lyapti.

— Marhamat, taqsir. O'z sayohatlarim paytlari men ittifoqo ko'p mamlakatlarni, jumladan, Yangi Dunyoni ham ko'rgan bir ispan bilan tanishib qoldim.

— Yangi Dunyoning yozuv stoli va jovonchada turgan shishalarga qanday aloqasi bor?

— Sabr-qanoat, taqsir, har narsaning vaqti-soati bor.

— To'g'ri, Mushketon, gapingga kirib, tinglayapman.

— O'sha ispanning Meksika sayohatida unga hamroh bo'lib borgan xizmatkori bor edi. O'sha xiz-

matkor mening yurtdoshim bo'lib, biz u bilan tezda inoqlashib ketdik, ustiga-ustak tabiatimiz bilan ham bir-birimizga juda o'xshardik. Biz ikkalamiz butun olamda hammadan ham ovni sevardik va pampaslarga tub aholi yo'lbars va yovvoyi ho'kizlarni — bu dahshatli jonivorlar bo'yniga tashlanadigan oddiy bo'g'ma halqa yordami bilan qanday ov qilishini u menga hikoya qilardi. Avval boshda arqonni yigirma-o'ttiz qadam nariga tashlab, istalgan joyga tushirish darajasiga chaqqonlikni yetkazish mumkinligiga ishongim kelmasdi, lekin ko'p o'tmay, buning haqiqatligini tan olishimga to'g'ri keldi. Oshnam o'ttiz qadam nariga shishani qo'yardi-da, har gal og'zini bo'g'ma halqa bilan ilib olardi. Men zo'r berib mashq qila boshladim va tabiat menga unchamuncha uquv bergani sababli hozir kamandni har qanday meksikalikdan qolishmasdan otaman. Mana, tushunyapsizmi? Xo'jayinimizning yerto'lada boy sharob ombori bor, lekin u hech qachon kalitdan ajralmaydi. Biroq, yerto'laning tuynugi bor. Men xuddi shu tuynukdan kamand tashlayman. Endi yog'li joy qayerdaligini bilaman va oziq-ovqatni o'sha yerdan olib, jamg'araman. Mana, taqsir, Yangi Dunyoning yozuv stoli va jovonchada turgan shishalarga qanday aloqasi bor. Endi esa sharobimizdan totib ko'rib, u haqida nimalar o'ylayotganingizni beg'araz aytishni istamaysizmi?

— Tashakkur, do'stim, tashakkur, taassufki, men boyagina nonushta qilgan edim.

— Na chora, Mushketon, — dedi Portos, — dasturxonni yozgin-da nonushta qilgunimizga qadar d'Artanyan biz ko'rishmagan o'n kun ichida nimalarni boshidan kechirganini bizlarga so'zlab beradi.

— Bajonidil, — javob berdi d'Artanyan.

Portos bilan Mushketon darmonga kirayotgan odamlarning ishtahasi va musibatda odamlarni yaqinlashtiruvchi samimiyat bilan nonushta qilgunlarigacha d'Artanyan Aramis jarohatlangani o'laroq Krevkerda qolishga majbur bo'lgani, qalbaki pul o'tkazishda ayblagan kishilarning hammasini qaytar-

gan qo'yi Atos Amenda qolgan va o'zi, d'Artanyan Angliyaga yetib olmoq uchun graf de Vardning qornini chavaqlashga majbur bo'lganlarini ularga so'zlab berdi.

Biroq, d'Artanyanning rostgo'yligi shu bilan uzildi; u faqat Ulug' Britaniyadan biri o'ziga, qolganlari do'stlariga to'rtta juda chiroyli ot olib kelganini hikoya qildi va unga atalgan ot allaqachon musofirxona tablasida turganini Portosga ma'lum qildi.

Shu nafas Planshe kirib kelib, o'z sohibiga otlar damini oldi, Klermonda tunasa bo'ladi, deb ma'lum qildi.

D'Artanyan endi Portosdan xotirjam bo'lgani va qolgan ikki o'rtog'ining holi nima kechganini tezroq bilishga oshiqayotgani sababli bemorning qo'lini qisib, qidiruvlarni davom etishga jo'nab ketayotganini aytdi. Darvoqe, u shu yo'lning o'zidan qaytmoqchi va biror haftadan keyin, agar o'sha vaqtga borib, mushketyor Gran-Sen Marten musofirxonasini hali tark etmagan chiqsa, uni o'zi bilan olaketmoq niyatida edi.

Portos unga, ehtimol, chiqqan oyoq vaqtlitiroq jo'nash imkonini bermasa kerak, deb javob qildi. Buning ustiga u o'z gersoginyasining javobi kelguncha Shantiliyada qolishi lozim edi.

D'Artanyan uning tez va manzur javob olajagini tilab, so'ngra esa, Portosga g'amxo'rlik qilishni Mushketonga yana bir karra tayinlab, xo'jayinning haqini to'lab, salt otlarning biridan qutulib olgan Planshe bilan birga safarga ravona bo'ldi.

XXVI

Aramisning dissertatsiyasi

D'Artanyan Portosga na uning jarohati, na prokuror xonim xususida lom-mim demadi. O'zining yoshligiga qaramasdan, bizning gaskonlik bag'oyat ziyrak yigit edi. U o'zini go'yo maqtanchoq mushketyorning hamma gaplariga ishonganga soldi, chunki, har qanday do'stlik sir-asrorning, xususan, o'sha sir-asror odamning izzat nafsiga qattiq botadigan bo'lsa, fosh etilishga dosh berolmasligiga uning ishonchi komil edi; buning ustiga, bizga hayoti kaf-timizda turganday ayon kishilardan hamisha ma'lum ma'naviy ustunligimiz bor. Shu sababdan kelgusi fit-nalar rejasini tuzib hamda Atos, Portos va Aramis-larni o'z shaxsiy muvaffaqiyatining quroli qilishga jazm etib, u oldindan o'zi uch do'sti vositasida bosh-qarishni mo'ljallagan ko'rinmas rishtalarni qo'lga olib qo'yishga sira qarshimas edi.

Biroq, butun yo'l bo'yi kuchli g'ussa uning yuragini iskanjaga olib bordi; sadoqati uchun uni taqdirlashga taraddudlangan yosh va go'zal Bonasye xonim to'g'risida xayol surdi; darvoqe, paysalga sol-may shuni aytib qo'yaylikki, yigitning bu g'ussasi qo'ldan ketgan baxtiga achinishdan ko'ra sho'rlik ayolga biror falokat bo'lmadimi, degan hadikdan ke-lib chiqqan edi. Uning kardinal qasosining qurboni bo'lganiga d'Artanyanda shubha qolmagan, ma'lum-ki, uning qasosi juda dahshatli bo'lardi. Qay yo'sin-

da uning o'zi ministrning iltifotini qozondi, buni d'Artanyan bilmasdi va ehtimol, gvardiya kapitani janob de Kavua uni topgan taqdirda buni ochgan bo'lardi.

Hech nima shiddatli, borliqni yutib ketguvchi xayol singari vaqtni o'tkaza olmaydi, yo'lni qisqartirmaydi. Insonning yuzaki mavjudligi unda mudrog'-u fikr esa go'yoki, tushga o'xshab qoladi. Uning ta'sirida vaqt sanog'idan adashadi, masofa esa — uzoqligidan. Siz bir joydan chiqasiz va boshqa joyga kelasiz — vassalom. Bosib o'tilgan yo'l bo'lagidan ichida minglab g'ira-shira tasvirlar — daraxtlar, tog' va vodiylar parvoz qilib yurgan xira tumandan bo'lak xotirangizda hech nima qolmaydi. O'sha Shantilyani Krevkerdan ajratib turgan olti yoki yetti leni d'Artanyan ana shunday vasvasalar hukmida, yurish izmini otiga qo'yib berib, bosib o'tdi va bu qishloqqa kirib kelgach, yo'lda uchratgan hamma narsalarni shu zamon unutib qo'ydi.

Faqat shu yerdagina u hushiga keldi, boshini bir silkitib, Aramisni qoldirib ketgan mayxonani ko'rdi-yu, otini yo'rtdirib borib, eshik tagida to'xtadi.

Bu daf'a uni xo'jayin emas, beka qarshi oldi. D'Artanyan qiyofalar sharhchisi edi; u saroybon xotinining to'la, mamnun chehrasiga ko'z yugurtirib, u bilan mug'ombirlik qilishning hojati yo'qligini tushundi: bunday soddadil siyoqli ayoldan hech qanday xunuk narsa kutib bo'lmasdi.

— Aziz bekajon, — dedi d'Artanyan, — o'n kun muqaddam shu yerda oshnalarimdan birini qoldirib ketishga to'g'ri kelgan edi, uning qayerdaligini aytib berolmaysizmi?

— Yigirma uch-yigirma to'rt yoshlardagi kelishgan yigitmi, yuvosh, xushmuomala, sarvqomat?

— Ha, bundan tashqari, kiftidan jarohatlangan.

— Ha, ha.

— Demak?..

— U haliyam shu yerda-ku, taqsir!

— Nahotki! — otidan tushib va tizginni Planshega tashlab, qichqirdi d'Artanyan. — Bekajon, siz

menga jon kirgizdingiz! Qani axir u, mening aziz Aramisim? Men uni bir quchay. Sizga e'tirof qilay, uni ko'rishga mushtoqman.

— Meni afv etgaysiz, taqsir, lekin, shu tobda u sizni qabul qila olishiga ishonchim yo'q.

— Nega? Unikida ayol kishi bormi hali?

— Xudoyo tavba, nimalar deyapsiz o'zi? Bechora yigit! Yo'q, taqsir, unikidagi kishi ayol emas.

— Bo'lmasa kim?

— Mondidyelik ruhoniy va Amen iyezuitlar monastirining noziri.

— Yo, alhazar! — qichqirib yubordi d'Artanyan.— Sho'rlikning ahvoli og'irlashdimi hali?

— Yo'q, taqsir, aksincha. Ammo, xastalikdan so'ng u tavajjuh qilib, diniy rutba qabul qilishga qaror qildi.

— Ha-ya, — dedi d'Artanyan, — uning muvaqqat mushketyor bo'lib yurishi xotirimdan ham ko'tarilibdi.

— Shunday qilib, uni, albatta, ko'rmoqchimisiz, taqsir?

— Har qachongidan ortiq.

— Unda hovlining o'ng tarafidagi zinadan chiqing, uchinchi qavat, beshinchi xona.

D'Artanyan ko'rsatilgan tomonga otilib, zinapoyani — o'sha eski oshxonalarda hali-hali ba'zan uchrab turadigan tashqi zinapoyalarning birini topdi. Biroq, bo'lg'usi abbatning yoniga kirish unchalik oson bo'lmadi. Aramis xonasining ostonalari Armida bog'idan kam qo'riqlanmasdi. Yo'lakda Bazen posbonlikda turgan bo'lib, ko'p yillik sinovlardan so'ng bechoraning oqibat orzu qilgan murodiga yetishi yaqin qolgani sababli yanada dadil bo'lib uning yo'lini to'sdi.

Darhaqiqat, Bazen hamisha ruhoniy xizmatkori bo'lish orzusini ardoqlab kelgan va mudom tasavvurida namoyon bo'lgan — axiyri Aramis ridosini tashlab, jubba kiyadigan damni toqati-toq bo'lib kutmoqda edi. Faqat yigitning o'sha daqiqa yaqin deb kun sayin va'dalar berib kelishi uni mushket-

yorning xizmatida, Bazening ta'biricha muqarrar oxiratini kuydiradigan xizmatda ushlab turardi.

Xullas, Bazen hozir rohat-farog'atning cho'qqisi-da edi. Aftidan, bu gal sohibi so'zidan qaytishi mumkin emasdi. Jismoniy va ma'naviy azobning birikmasi orziqib kutilgan ta'sirini o'tkazdi; bir vaqtda ham qalbi, ham tani bilan iztirob chekkan Aramis boshiga tushgan qo'sh falokat — ma'shu-qasining to'satdan g'oyib bo'lishi va kiftidagi jaro-hatini taoloning ogohi deb hisoblab, dinga tavajjuh qildi.

Kayfiyatning bu holatida sohibini shuncha uzoq muddat jazb etib kelgan majoziy havaslar girdobiga tortishi ehtimol d'Artanyanning paydo bo'lishidan ko'ngilsizroq narsa bo'lishi mumkin emasdi. U eshik-ni mardonavor mudofaa qilishga ahd qildi va beka fosh etib qo'ygani, Aramisni o'zi uyda yo'q deb ay-tolmasligi sababli u yangi mehmonga, sohibning er-talab boshlangan va Bazening gapiga qaraganda shomdan ilgari tugashi mahol mushkul-kushod maj-lisi payti unga xalal bermoq — borib turgan odob-sizlik bo'ladi, deb yotig'i bilan uqtirishga urinib ko'rdi.

Biroq, d'Artanyan metr Bazening fasohatli va'-ziga zarracha e'tibor bermadi va o'z do'stining xiz-matkori bilan tortishib o'tirishni ep ko'rmay, u bir qo'li bilan uni surib qo'yib, boshqasi bilan esa «1 5» degan yozuvli eshikning dastasini aylantirdi.

Eshik ochilib, d'Artanyan xonaga kirdi.

Aramis serbar qora libos, yumaloq taypoq taqya-da, ustida qog'oz o'ramlari va bahaybat kitoblar qalashtirib tashlangan uzunchoq stol yonida o'tirar-di; uning o'ng tomonida iyezuit monastirining nozi-ri, chap yog'ida esa — mondidelik ruhoniy o'tirardi. Nim tushirilgan darpardalar tavfiqli mulohazalar uchun qulay sirli nur o'tkazardi. Yosh yigitning xonasida, xususan, o'sha yigit mushketyor bo'lgan holda, ko'zga tashlanishiga qodir hamma majoziy narsalar go'yo shehr bilan gumdon bo'lgandi: bu xil narsalarning ko'rinishi sohibini bu dunyo xayollari-

ga qaytarib qo'yishidan qo'rqib bo'lsa kerak, Bazen qilich, pistoletlar, qushparlik shlyapa, kashta va to'rlarining barcha nav va barcha turlarini ko'zdan nariroqqa yashirgan edi.

Buning o'rniga kunjakda d'Artanyanning ko'ziga jismni azoblovchi qamchi sifat bo'lib tuyulgan allaqanday narsa mixga osig'lik turardi.

Eshik ochilganda Aramis tovushga boshini ko'tarib, do'stini tanidi, lekin, d'Artanyanni o'ta tang qoldirib, aftidan, uning tashrifi mushketyorga aytarlik ta'sir etmadi, uning o'y-xayollari jamiki majoziy narsalardan shu qadar olisda edi.

— Xayrli kun, muhtaram d'Artanyan, — dedi Aramis. — Gapimga ishonib, sizni ko'rib turganimdan men juda xursandman.

— Men ham, — dedi d'Artanyan, — garchand, hali qarshimda mening Aramisim turganiga to'la ishonganimcha yo'q.

— O'shaning o'zi, do'stim, o'shaning o'zi! Biroq, bu xil ishtibohlaringizning boisi nima bo'lishi mumkin-a?

— Men xonani chalkashtirib yubordim, deb qo'rqib ketdim va biror ruhoni shaxsning hujrasiga kirib qoldimmi deb ham o'yladim, keyin esa sizni bu janoblarning davrasida ko'rgach, boshqa gumonga botdim: siz menga og'ir xastadek ko'rindingiz.

Ikkala qora kishi d'Artanyanning shamasini fahmlab, unga siyosat bilan ko'z tashlab qo'yidilar, lekin, d'Artanyan xijolat bo'lmadi.

— Ehtimol, men sizga xalal berayotgandirman, azizim Aramis? — gapini davom ettirdi d'Artanyan. — Siz bu janoblarga tavba-tazarru qilyapsiz, chog'i.

Aramis xiyol qizarib ketdi.

— Menga xalal beryapsiz? E, yo'q, aksincha, muhtaram do'stim, ont ichaman. So'zlarimning isbotiga sizni omon-eson ko'rib turganimdan shodligimni ifoda qilishga ijozat bergaysiz.

«Axiyri farosati yetdi-ya! — ko'nglidan kechirdi d'Artanyan. — Na chora — bundan ham battar bo'lishi mumkin edi».

— Zero, mening do'stim, yaqindagina ulug' xavf-xatardan qutulib qoldi, — ikki ruhoniy zotga d'Artanyanni ko'rsatgan holda mehri tovlanib davom etdi Aramis.

— Xudoga qullug' qiling, taqsir, — d'Artanyanga qo'sha ta'zim qilgan ko'yi javob berdilar ular.

— Men buni paysalga solmadim, mukarram padarlar, — ta'zimlarini qaytarib javob berdi yosh yigit.

— Siz ayni mavridida kelib qoldingiz muhtaram d'Artanyan, — dedi Aramis, — agar bizning mubohasamizda ishtirok qilsangiz, siz o'z bilimlaringiz bilan bizga yordam berasiz. Amyen monastirining janob noziri, janob mondidelik kyure va men — biz anchadan buyon diqqatimizni jalb qilib kelayotgan ba'zi aqoid masalalarini hal qilmoqdamiz — men ham sizning fikringizni bilishdan juda baxtiyor bo'lardim.

— Harbiy kishining fikri hech bir salmoqqa molik emas, — suhbat kirayotgan tusdan sal xavotirga tushib dedi d'Artanyan, — siz bu janoblarning ilmi-ga bemalol suyanaverishingiz mumkin, gapimga ishoning.

Ikkala qora odam yana ta'zim bajo keltirdilar.

— Aksincha, — e'tiroz bildirdi Aramis, — sizning fikringiz biz uchun juda qimmatli bo'ladi. Gap mana nima xususida bormoqda: janob nozir mening dissertatsiyamni aqidaviy, nasihatombuz ruhda bo'lishi lozim degan fikrda.

— Sizning dissertatsiyangiz! Siz dissertatsiya yozyapsizmi hali?

— Albatta, — javob berdi iyezuit. — Diniy rutbadan oldin sinov tariqasida dissertatsiya bo'lmog'i shart.

— Diniy rutbadan! — deya qichqirdi avval qovoqxona egasining, keyin esa Bazanning ham gaplariga ishonmagan d'Artanyan. — Diniy rutba'dan!

U hayratdan hang-u mang bo'lib, qarshisida o'tirgan odamlarga ko'z yugurtirib chiqdi.

¹ R u t b a — martaba, unvon.

— Xullas, — go'yo kibor xonimning ertalabki qabulida o'tirgandek, kresloga nazokat bilan o'rnashib olib va qonini qochirish uchun yuqoriga bir ko'tarib olgan ayolniki singari oppoq va lo'ppi qo'lini tomosha qilib, davom etdi Aramis, — xullas, d'Artanyan, eshitganingizdek janob nozir dissertatsiyamning aqidaviy bo'lishiga tarafdor, men esam uning dalil-isbotli bo'lishini istayman. Mana shu sababdan janob nozir menga bir mavzuni taklif etdiki, unga hali hech kim qo'l urmagan va — men buni to'la tan olaman — talqinlar uchun keng masoha beradi: «Utrague manus in benedicendo clericis inferiorbus necessari est»...

Donishmandligi bizga ma'lum d'Artanyan tuh-falar xususida ular Bekingemdan qabul qilingan degan xayolda janob de Trevil keltirgan parchani qanday bo'lsa buni ham xuddi o'shanday beparvo ting-ladi.

— ... buning ma'nosi, — deya uning vazifasini yengillatish istagida davom etdi Aramis: «Quyru badagi din chokarlariga duo uchun ikki qo'l darkor».

— Juda zo'r mazvu! — qichqirdi iyezuit.

— Juda zo'r va aqidaviy! — ta'kidladi lotinchada uquvi taxminan d'Artanyanniki singari bo'lib, izidan borish va aks-sadoday uni takrorlash imkoniga ega bo'lmoq uchun iyezuitni diqqat bilan kuzatib turgan ruhoni-y.

D'Artanyanga kelsak, qora kiygan ikki kishining zavq-u shavqlari uni mutlaqo beparvo qoldirdi.

— Ha, juda zo'r, prorsus admiradile¹ — so'zida davom etdi Aramis, — biroq, ibodatxona padarlarini va muqaddas kitoblarni chuqur o'rganishni taqozo etadi. Aslida — buni men ibodatxonaning fuzalo chokarlari oldida xokisorona tan olaman — tungi posbonlik va qirol xizmati meni mashg'ulotlarni bir-oz susaytirishga majbur etdi. Xuddi shu sababdan metafizika va falsafa uchun axloq qanday bo'lsa, aqoidning bu mushkul muammolar uchun ayni shunday bo'lib qolajak mavzuni o'zim tanlab olsam, men-ga facilius natans² osonroq bo'ladi.

¹ Biram soz (*lot*).

² So'zlayotganga oson (*lot*).

D'Artanyan bag'oyat zerikarli, kyure ham.

— Buni qarang-a, qanday muqaddima! — qichqirdi iyezuit.

— Muqaddima, — biror nima deyish uchun takrorladi kyure.

— Quemadmodum inter coelorum immensitaten¹.

Aramis d'Artanyan tomonga ko'z tashlab, do'stining chakagini chiqarib olish xavfi ostida esnayotganini ko'rdi.

— Kelinglar, fransuzcha so'zlashaylik, padarim, — dedi u iyezuitga, — shunda janob d'Artanyan suhbatimiz qadriga durustroq yeta biladi.

— Ha, — tasdiqladi d'Artanyan, — men yo'ldan horib keldim, bu lotinchaning hammasi idrokimga tutqich bermayapti.

— Yaxshi, — biroz fikridan chalg'ib dedi iyezuit, bu orada kyure esa quvonchi ichiga sig'may d'Artanyanga minnatdorlik bilan qarab qo'ydi. — Demak, bu talqindan nima ma'no chiqarish mumkinligini ko'raylik. Moisey, xudoning chokari... u atigi cho-kar, xolos, buni idrok eting... Moisey ikkala qo'li bilan duo qiladi. Yahudiylar o'z g'animlarini yeng-ganda o'zining ikkala qo'lini tutib turishni amr eta-di — binobarin, u ikki qo'li bilan duo qiladi. Buning ustiga injilda ham «imponite manus» deyilgan, «manum» emas — «qo'llarni qo'ying, «qo'lni» emas.

— Qo'llarni qo'ying, — tegishli ishorani qilib, takrorladi kyure.

— Papalar aning noibi bo'lmish avliyo Pyotr-ga esa, — davom etdi iyezuit, — aksincha, «porrige di-gitos» — «dastlaringni uzatgil» deyilgan. Endi tushundingizmi?

— Albatta, — suhbatdan huzur qilib dedi Ara-mis, — ammo, bu g'oyat nozik.

— Dastlarni! — takrorladi iyezuit. — Avliyo Pyotr dastlari bilan duo qiladi. Binobarin, papa ham dast-lari bilan duo qiladi. Xo'sh, u nechta dasti bilan duo qiladi? Uchta bilan: ota, o'g'il va muqaddas ruh haqi.

Hamma cho'qinib oldi; d'Artanyan umundan ibrat olishni lozim topdi.

¹ Falakning bepoyonligiga monand (*lot*).

— Avlyo Pyotrning noibi — papa, u uchta ilohiy qobiliyatni tajassum etadi; qolganlari, diniy iyerarxiya «ordines inferiore»¹si arxangel va farishtalar nomi bilan duo etadi, eng quyi cherkov chokarlari esa, masalan, bizning yordamchi ruhoniylar va mutavallilarimiz kabilar duo qilguvchi dastlarining sanoqsiz hisobini tasvirlaguvchi purkagichlar bilan duo qilishadi. Soddalashgan tusda mavzu shunday. Argumentum omni ddenudatum ornamento² Men undan mana shunga o'xshash jild kitob qilgan bo'lardim, — ilova qilib qo'ydi iyezuit.

Keyin u ilhomining avjida vaznidan stol egilib turgan kattakon avliyo Ioann Zlatoust kitobiga kaftini urib-urib qo'ydi.

D'Artanyan larzaga keldi.

— Albatta, — gap boshladi Aramis, — men bu mavzuning go'zalliklariga tan beraman, biroq, shu bilan birga uni uddalab bo'lmaydigan, deb hisoblashimni ham e'tirof qilaman. Men bo'lak qo'lyozmani tanladim. Ayting-chi, azizim d'Artanyan, u sizga manzurmi: «Non inutile est desiderium in oblatione» ya'ni: «Taologa nazr qilgan bandaga andak o'kinch joizdir».

— Mushohada qiling! — qichqirdi iyezuit. — Mushohada qiling, bu qo'lyozma bid'atga tarqaladi! Qariyb ayni shunday fikr ertami, kechmi, jallod qo'li bilan yoqib tashlaguvchi yeresiarx Yanseniyning kitobu «Augustinus»da ham mavjud. Hushyor bo'ling, yosh do'stim, siz soxta ta'limotga yaqin turibsiz! Siz o'zingizni juvonmarg qilasiz, yosh do'stim!

— Siz o'zingizni juvonmarg qilasiz, — boshini motamsaro chayqab takrorladi kyure.

— Siz shayton vasvasasi bo'lmish o'sha ixtiyor erki to'g'risidagi yomon otliq bo'lgan masalani qo'zg'adingiz. Siz pelagian bilan chalapelagianlarning bid'atiga jiddiy yaqinlashib qoldingiz.

— Biroq, mukarram padar... — boshiga do'ldak yog'ilayotgan dalillar ostida xiyol esankirab, gap boshlagan bo'ldi Aramis.

¹ Quyi rutbalar (lot).

² Har qanday jimjimadan xoli isbot (lot).

— O'zingni taologa qurbon qilayotganda, — uning gapini bo'ldi iyezuit, — fano olami haqida o'kinish joizligini siz qanday isbot etasiz? Bunday dilemmani eshiting: xudo xudodir, olam esa shaytondir. Fano olamiga o'kinmoq — shaytonga o'kinmoq demakdir: mening xulosam shunday.

— Meniki ham, — dedi kyure.

— Shafqat qiling! — yana so'z boshladi Aramis.

— Desideras diabolum¹ sho'rpushona! — qichqirdi iyezuit.

— U shaytonga o'kinarmish! O, yosh do'stim, shaytonga o'kinmang, shuni tavallo qilaman! — nola qildi kyure.

D'Artanyan miyasi ayniyotganini his qilardi; unga o'zi aqldan ozganlar uyiga tushib qolgan-u shu tobda qarshisida o'tirganlar jinni bo'lganday uning o'zi ham aqldan ozadiganday tuyulardi. Biroq, u jim turishga majbur, negaki, gap nima xususida bora-yotganini mutlaqo anglamasdi.

— Biroq, gapimga quloq solsangiz-chi, — nazokat bilan, lekin, endi salgina g'ashi kelib dedi Aramis. — Men o'kinaman, deyayotganim yo'q. Yo'q, yo'q, men zinhor bunday so'zlarni aytmayman, zero, ular chin e'tiqod ruhiga yotdir...

Iyezuit qo'llarini samoga cho'zdi, kyure ham shunday qildi.

— Biroq, aqalli o'zingizning tamom joningizga tekkan narsani taologa qurbon qilish makruhligiga rozi bo'ling. Ayting, d'Artanyan, men haq emasman-mi, axir?

— Albatta, haqsiz-da, azbaroyi shifo! — baqirdi d'Artanyan.

Kyure bilan iyezuit kursilaridan sapchib tushdilar.

— Mana mening mansha nuqtam — bu sillogizm²: olam jozibadan xoli emas; men olamni tark etyapman — binobarin, o'zimni qurbon qilyapman! axir kitobda aniq aytilgan: «Taologa qurbon qiling».

— Bu to'g'ri, — dedilar muxoliflar.

— Keyin yana, — ilgari oqartirish uchun qo'lini

¹ Shaytonga o'kinyapsan (*lot*).

² Sillogizm — chiqarilgan xulosa.

ko'tarib-ko'tarib qo'yganidek, endi qizartirish uchun quloq solinchoqlarini chimchilab davom etdi Aramis, — keyin esa men shu mavzuga rondo¹ yozdim. Men uni o'tgan yili janob Buatyurga ko'rsatdim, bu ulug' inson menga bir talay tahsinlar o'qidi.

— Rondo! — istig'no bilan dedi iyezuit.

— Rondo! — beixtiyor takrorladi kyure.

— O'qib bering, uni bizlarga o'qib bering! — qichqirdi d'Artanyan. — Bu bizni biroz ovutadi.

— Yo'q, u diniy mavzuda-da, — javob berdi Aramis, — bu she'riy aqid.

— Bu qanday bemazagarchilik! — dedi d'Artanyan.

— Mana u, — g'oyat kamtarin, biroq, xiyol riyo-korlik aralash alfozda dedi Aramis:

*Nega qayg'urasan, aza tutib xayollaringga,
Va tolesiz taqdiringga nega qulsan bu qadar.
Chek qo'yilgay sening barcha qayg'u-alamlaringga,
Xalloqqa ko'z yoshlaringni berib yuborsang agar,
Sen, nega qayg'urasan.*

D'Artanyan bilan kyure xo'p qoyil qolgan edilar. Iyezuit o'z fikrida qattiq turib oldi:

— Aqid kalomida ruhi majozidan ehtiyot bo'ling. Avliyo Avgustin nima deydi? Severus sit clerorum Sermo².

— Ha, toinki va'z tushunarli bo'lsin! — dedi kyure.

— Demak, — sherigi adashib ketganini ko'rib, aralashishga shoshildi iyezuit, — demak, sizning dissertatsiyangiz ayollarga manzur bo'ladi — vassalom. U xuddi janob Patryuning biror himoya nutqi singari muvaffaqiyat qozonadi.

— Xudo bersaydi! — ishtiyoq bilan dedi Aramis.

— Mana, ko'rdingizmi! — xitob qildi iyezuit. — Fano olami hali sizning ichingizda o'zidan baralla darak berayotir, altissima voce³ deyayotir. Siz hali bu dunyo odamisiz, yosh do'stim, meni titroq tutmoqda: tavajjuh sizga kor qilmasligi mumkin.

¹ R o n d o — fransuz uslubidagi kichik she'r.

² Kliriklarning so'zi, ilohi keskin bo'lgay (lot).

³ Eng baland tovush bilan (lot).

— Xotirjam bo'ling, mukarram padar, men buning uchun javob beraman.

— Bu dunyoning manmanligi.

— Men o'zimni bilaman, padarim, mening qarorim qat'iy.

— Demak, o'jarlik bilan siz shu mavzu ustida ish olib borish fikringizda turibsizmi?

— Men o'zimda ayni shu mavzuga havas borligini his qilyapman, zinhor boshqasiga emas. Shu sababdan men ishimni davom etdiraveraman va sizlarning yo'l-yo'riqlaringizga binoan kiritadigan tuzatishlarimdan ertaga qanoat hosil qilgaysizlar, degan umiddaman.

— Shoshilmasdan ishlang, — dedi kyure, — biz sizni quling o'rgilsin kayfiyatda qoldirib ketyapmiz.

— Ha, — dedi iyezuit, — don sochilgan urug'larning bir qismi toshga to'kildi yoxud yo'llarga sochilib ketdi, qolgan qismini samoviy qushlar cho'qilab ketadi, aves coeli comederunt illam deb hadiksirashimizga hojat yo'q.

«Lotinchangni qo'shib, senga tezroq o'lat teksaydi!» — tamom holdan toyayotganini sezib, ko'nglidan kechirdi d'Artanyan.

— Xayr, o'g'lim, — dedi kyure, — ertaga ko'rishguncha.

— Ertaga ko'rishguncha, dilovar yigit, — dedi iyezuit. — Sizning cherkov mash'allaridan biri bo'lib qoladigan aftingiz bor. Iloyo falak bu mash'alning borliqni yutib ketguvchi alangaga aylanishini ravo ko'rmasin!

Toqati toq bo'lib, rosa bir soatdan beri tirnoqlarini tishlayotgan d'Artanyan endi barmoqlarini g'ajishga tushdi.

Ikkala qora jubbali kishi o'rnidan turib, Aramis va d'Artanyanga ta'zim qildilar-da, eshikka yo'naldilar. Tavfiqli bu ilmiy munozarani maroq bilan shu yerda tinglab turgan Bazen ularning istiqboliga otildi, ruhoniyning duolar kitobini va iyezuitning diniy to'plamini qo'ldan oldida ularga yo'l solib, ehtirom bilan oldinda yurdi.

Aramis ularni kuzatib, zinapoyadan birga tushdi-yu, lekin, shu zahoti hamon allaqanday alahsib o'tirgan d'Artanyanning yoniga qaytdi.

Yolg'iz qolgach, do'stlar bir muddat noqulay sukut saqladilar; biroq, kimdir uni buzishi lozim edi, d'Artanyan bu sharafni Aramisga qo'yib berishga qaror qildi, shekilli, u birinchi gap ochdi.

— Ko'rib turibsiz, — dedi u, — men o'z ezgu fikrlarimga qaytdim.

— Ha, boyagina o'sha janob aytganiday, tavajju sizga kor qilibdi.

— O, tarki dunyo qilish niyati menda tug'ilganiga juda ko'p bo'lib ketdi, siz ham buni mendan ko'p eshitgansiz, shundaymi, do'stim?

— Albatta, biroq, rostini aytsam, men hamisha sizni hazillashayapti, deb o'ylaganman.

— Bunday narsalar bilan hazillashib bo'ladimi! Nimalar deyapsiz, d'Artanyan!

— Azbaroyi shifo! O'lim bilan hazillashyapmizku.

— Bekor gap, d'Artanyan, zero, o'lim — bu halokat yoki omonlikka eltuvchi darvozadir.

— Qo'shilaman, ammo, xudo haqqi, aqoid munozaralari qilib o'tirmaylik, Aramis. Hozirgi olgan saboq sizga bugunlikka yetib ortadi, deb o'ylayman. Men-ga kelsak, lotinchaning o'sha oz-mozi qariyb xotirimdan chiqib ketgan, darvoqe, men hech qachon uni bilgan ham emasman va bundan tashqari, sizga ochiq aytib qo'ya qolay, ertalabki soat o'ndan beri tuz totgan emasman va o'lgudek ochman.

— Hozir tamaddi qilamiz, muhtaram do'stim; faqat bugun jumaligi xotiringizdan chiqmasin, bu kunlarda esa men go'shtni nafaqat tanovul qilmayman, balki, unga qarashga ham yuragim betlamaydi. Agar mening peshinligim bilan qanoatlanishga rozi bo'lsangiz, u pishirilgan tetragon bilan mevadan iborat bo'ladi.

— Tetragon deb nimani aytyapsiz? — tashvishlanib so'radi d'Artanyan.

— Men ismaloqni nazarda tuyapman, — javob berdi Aramis. — Lekin, sizga taomga tuxum qo'shib

beraman, bu qoidalarni xiyla buzish hisoblanadi, zero, tuxum jo'jani vujudga keltiradi va binobarin, go'sht bo'ladi.

— Ziyofat unchalik quyuq emas, ammo, sizni deb bunga ko'naman.

— Bu fidokorligingiz uchun sizdan minnatdorman, — dedi Aramis, — agar u taningizga foyda qilsa, shubhasiz, ruhingizga ham foyda keltiradi.

— Demak, siz diniy rutbani qat'iy qabul qilyapsizmi, Aramis? Og'aynilarimiz nima deyishadi, janob de Trevil nima deydi? Ular sizni qochoq deb hisoblashadi, bu haqda sizni ogohlantirib qo'yay.

— Men diniy rutbani qabul qilayotganim yo'q, unga qaytyapman. Mabodo qochoq bo'lganimda ham xuddi o'zim bu dunyoni deb tark qilgan cherkovga nisbatanman. Axir bilasiz-ku, mushketyorlik ridosini kiyganimda men o'zimga o'zim zo'ravonlik qilganiman.

— Yo'q, men bu haqda hech nima bilmayman.

— Men qanday qilib seminariyani tashlab ketib qolganimdan xabaringiz yo'qmi?

— Mutlaqo xabarim yo'q.

— Mana mening tarixim. Hatto, muqaddas kitobda ham aytilganku: «bir-biringizga tavba-tazarru qiling» deb, mana, men ham sizga tavba-tazarru qilmoqdaman, d'Artanyan.

— Men bo'lsam, halitdan sizning gunohlaringizdan o'tib qo'yaman. Ko'rdingizmi, qanday ko'nglim yumshoq!

— Muqaddas narsalar bilan hazillashmang, do'stim.

— Qani, qani, gapiring, qulog'im sizda.

— To'qqiz yoshimdan seminariyada tarbiyalandim. Uch kundan keyin yigirma yoshga to'lib, ruho-niy bo'lardim-u hammasi bosti-bosti bo'lib ketardi. Shunday qilib, kunlardan bir kun, odatimcha, o'zim bajonidil vaqt o'tkazadigan bir xonadonda edim — ilojim qancha, men yosh, zaif tomonlardan xoli emas edim! — uy bekasiga avliyolarning ko'rgan-kechirganlarini o'qib berishimni g'ayirlik bilan kuzatib yurguvchi bir ofitser xonaga kutilmaganda

so'roqsiz kirib qoldi. Xuddi shu oqshom men Yudif¹ tarixini tarjima qilib, uni xoniminga o'qib tur-gandim, u ham tahsinlarni kam qilmay boshini yel-kamga suyab, shu she'rlarni men bilan birga qayta o'qib o'tirgan edi. Ochig'ini aytsam, bir muncha be-malolroq bu holat ofitserga xush kelmadi. U lom-mim demadi, ammo, men qo'zg'alanimdan keyin ortimdan chiqdi.

«Janob abbat, — menga yetib olib dedi u, — siz kaltak yeyishni yoqtirasizmi?»

«Bu savolingizga javob berolmayman, taqsir, — e'tiroz bildirdim men, — negaki, haliga dovur hech kim hech qachon meni urishga jur'at qilmagan».

«Gap bunday janob abbat: agar yana bir marta men bugun siz bilan uchrashgan dargohga kelsangiz, men bu narsani qilishga jur'at etaman».

Men qo'rqib ketdim, shekilli. Rangim quv o'chib oyoqlarim bo'shashayotganini sezdim, javob axta-rardim, ammo, topolmasdan indamay qo'yaqoldim.

Ofitser javobni kutmoqda, mening indamayotga-nimni ko'rgach, qah-qah urib, kulib yubordi-da uyga kirib ketdi. Men seminariyaga qaytib keldim.

Men asl dvoryanman, qonim tez, siz buni payqa-gan bo'lsangiz kerak, azizim, d'Artanyan: haqorat dahshatli edi, undan hech kimning xabari yo'qligiga qaramasdan uning dilimda o'rnashib, o'rtayotganini his qilardim. Tabarruk padarlarga rutbani qabul qil-moq uchun men o'zimni yetarli darajada tayyor his qilmayapman, deb ma'lum qildim va iltimosim bilan rutba berish marosimi bir yil kechiktirildi.

Men Parijning eng zo'r qilichbozlik ustozining huzuriga ravona bo'ldim, undan har kun saboq olib turishni u bilan shartlashdim va bir yil mobaynida kanda qilmay qatnadim. So'ngra, haqorat qilingan kunimning yilida jubbamni qoziqqa osdim, dvoryan-ga xos kiyindim va bir tanish xonim berayotgan, raqibim ham bo'lishi tayin ziyofatga jo'nadim. Bu

¹ Y u d i f — Bibliya qahramoni. U yahudiylarning dushmani Olofening qarorgohiga kirib, qamal etilgan Ierusalimni halokatdan qutqarish uchun uni o'ldirgan.

fors qamoqxonasining yaqinida, Fran-Burjua ko'chasida edi.

Ofitser chindan ham o'sha yerda edi. U bir xonimga mehr bilan termulib, unga ishqiy qo'shiq xirgoyi qilayotgan payti yoniga yaqinlashib, ashulasini ikkinchi bandining o'rtasida bo'lib qo'ydim.

«Taqsir, — dedim unga, — ayting, agar Payen ko'chasidagi sizga ma'lum uyga borsam, hali ham e'tiroz qilasizmi? Agar gapingizni ikki qilsam, hali ham meni kaltak bilan siylash niyatidamisiz?»

Ofitser menga taajjub bilan tikilib dedi:

«Mendan nima kerak sizga, taqsir? Men sizni tanimayman».

«Men avliyolarning ko'rgan-kechirganlarini o'qiydigan va «Yudifni she'r bilan tarjima qiladigan o'sha yoshgina abbatman», — javob berdim men.

«E, ha! Eslayapman, — istehzo bilan iljayib dedi ofitser. — Xo'sh, nima istaysiz?»

«Istaymanki, men bilan aylanib kelishga fursat topsangiz».

«Agar siz shuni qat'iy istasangiz, ertaga ertalab, buning ustiga joni dilim bilan».

«Yo'q, ertaga ertalab emas, shu tobda».

«Agar siz qat'iy talab etsangiz...»

«Ha, talab qilaman».

«U holda yuring... Xonimlar, — deya xonimlarga yuzlandi u, — xavotirlanmang: men faqat shu janobni o'ldiraman-u, qaytib kelib, so'nggi bandini kuylab beraman».

Biz chiqdik. Men uni Payen ko'chasiga rosa bir yil muqaddam, xuddi shu soatda, men sizga aytgan iltifotli so'zlarni aytgan joyning xuddi o'ziga olib keldim. Ajoyib oydin tun edi. Biz qilichlarimizni yalang'ochladik va dastlabki hamladayoq men uni joyidan qimirlatmay o'ldirdim...

— Azbaroy shifo! — dedi d'Artanyan.

— Xonimlar qo'shiqchisiga ko'z tuta-tuta unga yetisholmagani sababli, — gapida davom etdi Aramis, — va u Payen ko'chasida qilich bilan parron qilingan holda topilganligi sababli bu mening ishimligini hamma tushundi, bu mashmasha ko'p shov-

shuvlarga sabab bo'ldi. Shu tufayli men birmuncha vaqtga jubbadan voz kechishga majbur bo'ldim. Men o'sha mahallar tanishib qolgan Atos bilan qilichbozlik saboqlarimga qo'shimcha ravishda ba'zi bir soz usullarni o'rgatib qo'ygan Portos mushketyorlik ridosini iltimos qilib, murojaat qilishga meni ko'ndirishdi. Qirol Arrasni qamal qilishda halok bo'lgan otamni juda sevardi, menga mushketyorlik ridosi in'om qilindi. O'zingiz tushunasiz, hozir cherkov bag'riga qaytishimning ayni mavridi keldi.

— Nega endi ayni hozir, ilgariroq ham, keyinroq ham emas? Sizga nima bo'ldi, nima sizni bunday xunuk fikrlarga solyapti?

— Bu jarohat, azizim d'Artanyan, men uchun taoloning ogohi bo'ldi.

— Bu jarohatmi? Qanday bema'nilik! U qariyb bitib ketgan, men aminmanki, siz hozir ko'proq bu jarohatdan iztirob chekmayapsiz.

— Bo'lmasa qaysidan? — qizarib so'radi Aramis.

— Sizning ko'ngil jarohatingiz bor, Aramis, ayol kishi yetkazgan ancha azobliroq, laxta qon jarohat.

Aramisning nigohi beixtiyor porlab ketdi.

— Bas, — hayajonini parvosizlik niqobi ostida yashirib, dedi u, — sadqayi gap bu narsalarga! Men ishqiy dilsiyohliklardan azob chekib o'tirarmishmanmi? Vanitas vamitatum¹. Nima, sizningcha men aql-dan ozibmanmi? Yana kimlarni deb? Garnizon-daligimda ketidan sudralib yurgan biror cho'ri yoki oqsochni debmi... Qanday razolat?

— Afv eting, azizim, Aramis, lekin nazarimda, sizning mo'ljalangiz yuqoriroq edi.

— Yuqoriroq emish! Men o'zi kim bo'libmanki, bunday izzat-talablik qilsam? Bechora mushketyor, faqir va g'arib, tobelikni ko'rarga ko'zi yo'q, ki-borlarning ichida qovushmay turadigan odam!

— Aramis, Aramis! — do'stiga shubhalanib qarab, qichqirdi d'Artanyan.

¹ Ana mashmasha (*lot*).

— Xokman, xokligimga qaytayapman. Hayot xo'rlik va qayg'u-alamlarga to'lib-toshib yotibdi, — tundlanib davom etdi Aramis, — uni baxtga bog'lab turgan barcha rishtalar inson qo'lida birin-ketin uzilaveradi va avvalo, oltin rishtalar. O, azizim d'Artanyan, — tovushida xiyol alam bilan dedi Aramis, — gapimga quloq soling, o'zingizda ham bo'lib qolsa jarohatlaringizni pinhon tuting. Sukut — bu baxti qarolarning so'nggi quvonchidir: hech kimsaga o'z dardingizni oshkor etmang. Sinchkovlar bizning ko'z yoshlarimizni yaralangan ohuning qonini pashshalar ichganday simirishadi.

— Evoh, azizim Aramis, — dedi d'Artanyan o'z navbatida chuqur oh tortib, — siz menga o'z-o'zimning tariximni hikoya qilyapsiz.

— Qanday!

— Ha! Yaqindagina men sevgan, jon-dilim bilan ko'ngil qo'ygan ayolni o'g'irlab ketishdi. Men uning qayerdaligini, uni qayoqqa olib ketishganini bilmayman: ehtimol — u qamoqdadir, ehtimol — u o'lgan-dir.

— Biroq, loaqal u o'z ixtiyoriga xilof ravishda sizni tark etgani o'zingizni yupatadi, mabodo undan xat-xabar kelmasa, bunga sabab siz bilan robitada bo'lish taqiqlanganligini siz bilasiz, vaholanki...

— Vaholanki?

— Yo'q, hech nima, — dedi Aramis, — hech nima.

— Demak, siz bu dunyodan qat'iy va uzil-kesil yuz o'giryapsizmi?

— Umrbod. Bugun hali siz mening do'stimsiz, ertaga faqat bir sharpaga aylanassiz yoki men uchun mavjudligingizni tamom yo'qotasiz, dunyo degani — bu dahma, ortiq hech nimamas.

— Azbaroyi shifo! Gaplaringizning hammasi qanday hazin!

— Na chora! Havaslarim meni tortmoqda, meni me'roj qildirmoqda.

D'Artanyan jilmayib qo'ydi-yu hech nima demadi.

— Shunga qaramasdan, — soʻzida davom etdi Aramis, — men hali yerda ekanman, siz bilan oʻzingiz va doʻstlarimiz haqida suhbatlashgim bor.

— Mening esa, — javob berdi dʼArtanyan, — sizning oʻzingiz haqda soʻzlashgim bor, ammo, siz allaqachon bu narsalardan koʻp yiroqdasiz. Muhabbat sizda istigʻno qoʻzgʻatadi, doʻstlaringiz siz uchun sharpa, dunyo — dahma.

— Hayhot! Siz bu narsalarga oʻzingiz ishonch hosil qilasiz, — xoʻrsinib gapirdi Aramis.

— Xullas, bu suhbatni tugataylik-da, keling, sizning kaniz yoki choʻringizning, ehtimol yangi xiyonatini xabar qilguvchi maktubini kuydirib tashlaylik.

— Qanday maktubni? — darrov soʻradi Aramis.

— Sizning yoʻgʻingizda kelgan, menga berib yuborishgan maktubni.

— U kimdan ekan?

— Bilmayman. Bitta-yarimta yigʻlab, xun boʻlgan oqsochdan yoki kuyib kul boʻlgan kanizdandir, ehtimol, de Shevrez xonimning choʻrisidandir, sohibasi bilan Turga qaytishiga toʻgʻri kelib, u oʻta hasham uchun atir sepilgan qogʻozni olib, uni gersog toji bilan muhrlabdi.

— Nimalar deyapsiz oʻzi?

— Buni qarang-a! Men uni yoʻqotib qoʻyibman, shekilli, — oʻzini maktub qidirayotganga solib, quvlik bilan dedi yigit. — Haliyam, xayriyatki, — dunyo — dahma, odamlar, binobarin, ayollar ham-sharpalar, muhabbat — siz «Qanday qabohat!» deydi-gan tuygʻu.

— Oh, dʼArtanyan, dʼArtanyan, — baqirdi Aramis, — meni jonimni sugʻuryapsan.

— Xayriyat-e, mana u! — dedi dʼArtanyan.

U choʻntagidan maktubni chiqardi.

Aramis sapchib turib, maktubni yulqib oldi-da, oʻqidi yoki, toʻgʻrirogʻi, yutib yubordi; uning yuzidan nur yogʻilardi.

— Aftidan, oqsochning kalomi shirin shekilli, — beparvo soʻz qotdi vakil.

— Minnatdorman, d'Artanyan! — tamom jazavasi tutib qichqirdi Aramis. — Uning Turga qaytishi lozim bo'lib qolibdi. U xiyonat qilmabdi, u meni avvalgidek sevadi. Bu yoqqa kel, do'stim, bu yoqqa kel, kel bir quchay, men baxtimdan bo'g'ilib ketyapman!

Keyin ikki do'st muhtaram Ioann Zlatoust tevaragida, polda sochilib yotgan dissertatsiya varaqlarini dadil do'pposlab, o'yinga tushib ketdilar.

Shu daqiqada ismaloq bilan qovurilgan tuxum ko'targan Bazen kirib keldi.

— Yugur, sho'rlik! — taqyasini uning yuziga uloqtirib, qichqirdi Aramis. — Qayoqdan kelgan bo'lsang, o'sha yerga jo'na, bu jirkanch sabzavotlar bilan badxo'r tuxumingni olib ket! Shpiglangan quyon, semiz xo'roz, sarimsoq qo'shilgan qo'y go'shti qovurmasi va to'rt shisha eski burgund sharobidan so'ra.

Sohibiga qarab, bu tabadduldan hech narsani tushunmay turgan Bazen, azbaroyi xafa bo'lganidan qovurilgan tuxumni ismaloqqa, ismaloqni esa parketga tushirib yubordi.

— Mana, hayotingizni podsholarning podshosiga baxshida qiladigan fursat, — dedi d'Artanyan, — agar unga manzur ish qilishni istasangiz: «Non inutile desiderium in oblatio».

— Sizni lotinchangiz bilan jin ursin! Keling, ichaylik, jon d'Artanyan, keling, ichaylik, qurib ketsin, keling, ko'p-ko'p ichaylik, u yoqda nimalar bo'layotganini hammasini menga so'zlab bering.

XXVII

Atosning rafiqasi

— Endi Atosning ahvolini bilish qoldi, xolos, — dedi d'Artanyan sarafroz bo'lgan Aramisni o'zlari jo'nagandan so'ng poytaxtda kechgan yangiliklardan voqif etgach va birining dissertatsiyasini, boshqasining esa charchog'ini xayoldan ko'targan juda soz tushlik qilgach.

— Nainki siz unga biror kor-hol bo'lgan deb o'ylasangiz? — so'radi Aramis. — Atos biram sovuq-qon, biram jasur, qilich tutishga biram mohir.

— Ha, shubhasiz, men ham Atosning mardligi va chaqqonligiga har kimdan ortiqroq tan berganman, ammo, menga qolsa qilichni tayoqdan ko'ra nayzaga chalishtirgan ma'qulroq, men bo'lsam, Atosni malaylar kaltaklamadimikan, deb qo'rqaman: bu toifa urishganda qattiq yopishadi, urishni tezda to'xtatmaydi. Mana shu sababdan, e'tirof qilsam, mumkin qadar tezroq safarga chiqishni istar edim.

— Siz bilan jo'nashga urinib ko'raman, — dedi Aramis, — garchi, otga minishga madorim yetmasligini sezib turgan bo'lsam ham. Kecha siz devorda ko'rgan qamchini ishga solib ko'rdim, biroq, og'riq bu tavfiqli mashqlarimni davom etdirishimga monelik qildi.

— Buning sababi shuki, jon do'stim, hali hech kim o'q jarohatini qamchi bilan davolashga uringan emas, ammo, siz xasta bo'lgansiz, xatsalik esa, aqliy qobiliyatlarni pasaytiradi, shuning uchun men sizni afv etaman.

— Xo'sh, siz qachon jo'naysiz?

— Ertaga tongda. Tunda miriqib uxlashga harakat qiling, ertaga esa, agar uddalasangiz, birga ketamiz.

— U holda ertagacha, — dedi Aramis. — Hatto siz metindan bo'lganingizda ham uyquga ehtiyoj sezishingiz kerakmi, yo'qmi axir.

Ertalab d'Artanyan Aramisning xonasiga kirganda u xona derazasi yonida turardi.

— U yerda nimani ko'zdan kechiryapsiz? — so'radi d'Artanyan.

— E-e, mana bu otboqarlar tizginidan ushlab turgan ajoyib tulporlarni tomosha qilyapman. Bunday otlarni minib yurish rohati faqat shahzodalarga nasib qilsa kerak.

— Unday bo'lsa, azizim Aramis, shu rohatga yetishasiz, negaki, otlarning biri sizniki.

— Qo'ysangiz-chi! Qaysi biri?

— Sizga qaysi ko'proq yoqib qolsa, o'shanisi. Men qay birini bo'lsa ham olaveraman.

— Ustidagi hashamatli egar ham menikimi?

— Ha.

— Siz meni kalaka qilyapsiz d'Artanyan.

— Siz fransuzcha gapira boshlaganingizdan beri men ortiq kulmay qo'ydim.

— Bu zarhal berilgan g'ilof baxmal yopqich, sim-u zarlar tikilgan egar — bularning hammasi menikimi?

— Sizniki. Huv anavi tuyog'ini tepayotgan ot meniki, gijinglab turgani esa Atosniki.

— Azbaroyi shifo, har uchalasi ham juda ketvor-gan-ku!

— Ular didingizga o'tirganidan boshim osmonga yetdi.

— Sizga bunday tortiqni qirol qilgan bo'lsa kerak?

— Har qalay, kardinal emas. Aytgancha, bu otlar qayerdan kelib qolganining tashvishini qilib o'tir-mang, faqat ularning biri sizniki ekanini xotirin-gizda tuting.

— Men o'sha malla xizmatkor tutib turganini ola-man.

— Juda yaxshi.

— Xudo haqi, — qichqirdi Aramis, — butun og'riq shundan taqqa bosilganga o'xshayapti! Bunday otga tanimda o'ttiz o'q bilan ham mingan bo'lardim. O, uzangilarining ajoyibligini!.. Hoy, Bazen, bu yoq-qakeling, tezroq qimirlang!

Bazen bo'sag'da uyqusiragan, xomush holda pay-do bo'ldi.

— Qilichimga jilo bering, shlyapamni tartibga keltiring, ridomni tozalab pistoletlarni o'qlab qo'ying, — dedi Aramis.

— So'nggi buyruq ortiqcha, — uning gapini bo'ldi d'Artanyan: — g'iloflaringizda o'qlangan pistolet-lar bor.

Bazen xo'rsinib qo'ydi.

— Qo'ying, metr Bazen — o'zingizni bosing, — dedi d'Artanyan, — jannatdagi joyga har unvonda ham yetishsa bo'ladi.

— Sohibim biram yaxshi aqoidshunos bo'lib qolgandi! — yig'lamoqdan beri bo'lib dedi Bazen, — u yepiskop bo'lishi mumkin edi, ehtimol, kardinal ham bo'lib ketarmidi.

— Quloq sol, azizim Bazen, yaxshilab fikr yuritib ko'rib, o'zing aytgin: ruhoniy bo'lishning nima keragi bor. Axir bu narsa urushish zaruratidan xalos etmaydi-ku. Mana ko'rasan, kardinal boshida shlem, qo'lida protazan bilan dastlabki yurishdayoq ishtirok etadi. Janob Nogare de Lavalet-chi? U ham kardinal, malayidan so'rab ko'r-chi, uning korpiyasini¹ necha marta titgan ekan.

— Ha... — xo'rsinib qo'ydi Bazen. — Bilaman, taqsir, dunyodagi hamma narsa ostin-ustun bo'lib ketdi.

— Uzangimni ushlab tur, Bazen, — dedi Aramis.

Keyin u o'ziga xos nazokat va yengillik bilan sakrab, otga mindi. Biroq, asl jonivorning bir necha volt va kurbet²laridan keyin chavandoz shu qadar kuchli og'riq his qildiki, rangi oqarib, egarda chayqalib ketdi. Shunga aqli yetib, ko'z uzmay o'tirgan d'Artanyan u tomon otilib, uni ko'tarib tushirdi-da, xonaga eltib qo'ydi.

— Mana bunday, muhtaram Aramis, — dedi u, — siz shifo ola turing, men Atosni qidirishga yolg'iz jo'nayman.

— Siz go'yo bronzadan quyilgansiz! — javob berdi Aramis.

— Yo'q, menga omad yor, vassalom! Biroq, aytg, mensiz bu yerda qanday kun kechirasiz? Dast-u duolar xususida hech qanday mulohazasiz, a?

Aramis jilmayib qo'ydi.

— Men she'rlar yozaman, — dedi u.

— Ha, ha, xuddi de Shevrez xonim oqsochining nomalaridagi atir sepilgan she'rlarday. Bazenga she'riyatning qoidalarini o'rgatib qo'ying, bu narsa uni ovutadi. Otga kelsak, uni har kun oz-ozdan minib turing, bu sizni qayta egarga o'rgatadi.

¹ Korpiya — ilgari paxta o'rnida ishlatiladigan titilgan iplar.

² Volt va kurbet — chavandozlik mashqlarining turlari.

— O, bu xususda tashvishlanmang, — dedi Aramis, — qaytishingizga sizga hamroh bo'lishga shay turaman.

Ular xayr-ma'zur qildilar, o'n daqiqa o'tgach esa u avval Aramisni Bazen bilan bekaning mehribonligiga havola qilgach, allaqachon Amyen yo'lida yo'rtib borardi.

U Atosni qay ahvolda topadi, umuman, o'zi uni topadimi, yo'qmi?

D'Artanyan uni tashlab ketganda vaziyat juda tang edi; Atos halok bo'lgan chiqishi juda ehtimol. Bu xayol d'Artanyanni qayg'uga soldi; u bir-ikki marta xo'rsinib, o'z-o'ziga qasos olaman deb qasam ichdi.

D'Artanyanning barcha do'stlari orasida Atosning yoshi kattaroq bo'lib, u o'zining did va havaslari bo'yicha unga boshqalaridan yaqin bo'lishi mumkin emasdi. Shunga qaramasdan, d'Artanyan qolganlariga nisbatan uni oshkora afzal ko'rardi. Atosning o'ktam, bejirim sumbati, o'zini tortib yurgan soyani gohi mahallar yorishtirib yuboradigan ma'naviy ulug'vorlik yolqinlari, o'zini butun olamdagi eng dilkash ulfat qilguvchi, muttasil bir maromda saqlanadigan kayfiyati, uning zaharxanda vaqtichog'ligi, agar g'oya, noyob vazminligining oqibati bo'lmagan taqdirda ko'r-ko'rona deb atalishi mumkin jasorati — bu xislatlarning barisi d'Artanyanda hurmatdan ko'ra ortiqroq, do'stona iltifotdan ko'ra ko'proq narsani uyg'otar, ular d'Artanyanni qoyil qoldirar edi.

Darhaqiqat, hatto, nazokatli va tiynatli saroy kishisi bo'lmish janob de Trevilning yonida ham ruhi tetik kezlar bu qiyosga u muvaffaqiyat bilan dosh berishi mumkin edi; u o'rta bo'yli, lekin, biram sarvqomat, biram qaddi-basti kelishgan ediki, bir necha marta Portos bilan kurashda jismoniy kuchi allaqachon mushketyorlar o'rtasida maqolga aylanib ketgan bu pahlavonni yenggan edi; uning o'tkir nigohli, adil burunli, Brutniki singari iyakli chehrasi nufuz va samimiyatning bilinar-bilinmas izlarini saqlab turardi, o'zi sira e'tibor qilmaydigan qo'llari

esa bir talay bodom sovuni-yu xushbo'y moylar yor-damida o'zinikini muttasil parvarishlab yurguvchi Aramisni kuydirardi; uning ovoz ohangi teran, shu bilan birga shirali edi. Lekin, hamisha ko'zga tash-lanmasdan kamtarin yurishga harakat qiladigan Atosdagi mutlaqo aql bovar qilmas tuyulgan nar-sa — uning kibor doirani, eng yorqin jamiyatning rasm-rusumlarini bilishi, uning har qilig'ida g'ay-rishuuriy ravishda sezilib turgan o'sha yaxshi tar-biyaning izlari edi.

Xoh gap ziyofat xususida ketayotgan bo'lsin, Atos har mehmonni ajdodlari yoki o'zi yaratgan mavqeyiga mos tarzda, o'ziga munosib joyga o'tqa-zib, uni har qanday kibordan oshirib uyushtirardi. Xoh gap geraldika¹ xususida bo'lsin, Atos qirollik-ning jamiki dvoryan nomlarini, ularning qarobatlari-ni, ularning gerblarini, gerblarining kelib chiqish ta-rixlarini bilardi. Odob-axloqning biror ikir-chikiri yo'q ediki, u Atosga tanish bo'lmasa; u yirik yer mulkdorlari qanday huquqlardan istifoda qilishlarini bilardi, u it va lochin ovlarida o'ta bilimdon bo'lib, bir kun, hatto, bu borada shinavanda sifatida mashhur qirol Lyudovik XIII ning o'zini ham ajab-lantirgan edi.

Zamonning hamma kiborlari singari u mohirona qilichbozlik qilar, chavandoz edi. Bular yetmagan-day hatto u mahallar dvoryanlar kam shug'ullanadi-gan quruq ilmlar sohasida ham uning ma'lumoti shu qadar serqirra ediki, Aramis oliftagarchilik qilib qistirib turadigan va Portos go'yo ma'nosiga yetadi-gan lotin iboralarini eshitganda, u miyig'ida kulib qo'yardi, xolos; ikki yoki uch daf'a Aramis biror grammatik xatoga yo'l qo'yganda, hatto u do'stlarni g'oyat lol qoldirib, fe'lni kerakli zamonga, otni esa zarur kelishikka qo'ygan hollar bo'lgan. Nihoyat, uning vijdoni benuqson edi, yana bu — o'sha harbiy-lar e'tiqod va imon bilan, mahublar — bizning za-monamizga xos taqvodorlik bilan; faqirlar esa — taoloning yettinchi vasiyati bilan osongina til topib

¹G e r a l d i k a — gerblar va ularning tarixi haqidagi fan.

ketaveradigan asrda. Xullas, Atos g'oyat ajoyib kishi edi.

Aslida esa bu nozik mijoz, bu go'zal zot, bu no-dir zako, keksalar asta-sekin jismoniy va ma'naviy ojizlikka cho'ka boshlagani kabi, tadrijan jo'nlik hukmida qola borardi. Atosning noxush soatlari-da — bunday soatlar esa ko'p bo'lib turardi — undagi bor nurafshon narsalar so'nar va uning yorqin xislatlari go'yo chuqur zulmatga cho'lg'anganday yo'qolardi.

Yarim xudo g'oyib bo'lib, inson qolardi. Boshini ham qilib, ayrim jummalarni zo'rg'a talaffuz etib, uzun soatlar davomida so'niq nigohini hali shisha bilan stakanga, hali o'zining har ishorasiga itoat qilishga odatlangan, sahibining zarra istagini uning ruhsiz qarashidan uqib, darrov bajo keltiradigan Grimoga tikib qolardi. Agar to'rt og'ayni yig'ini shunday damlarning birida sodir bo'lsa, Atosning umumiy suhbatdagi hissasi bazo'r aytilgan bir-ikki kalomdan iborat bo'lardi. Ammo, u yolg'iz to'rt kishi uchun ichar, lekin, bu qilcha ham aks etmasdi — faqat qoshlarini chimiradi-yu odatdagidan ham g'amginroq bo'lib ketardi.

Sinchkov va o'tkir idroki yaxshi ma'lum bo'lgan d'Artanyan o'z qiziqishlarini qondirish, chuqur hafsalasizlikning biror sababini topish, yoki, unga esh jihatlarini ilg'ab olish istagiga qaramay buning ud-dasidan chiqolmayotgandi. Atos hech qachon mak-tub olmas edi, hech qachon do'stlarining hammasiga ma'lum bo'lmagan biror ish qilmasdi.

Bu xazinlikni sharob tug'diradi deb bo'lmasdi, zero u faqat shu g'ussani yengish uchun ichardi, garchi, bu dori, biz aytib o'tganimizdek, uni yanada chuqurlashtirib yuborardi. Bu hasrat tutqanoqlarini qimorga ham yo'yib bo'lmasdi, zero, taqdirning be-vafoligini qo'shiq yoki so'kishlar bilan kuzatadigan Portosdan farqli o'laroq, Atos yutgan paytlari yut-qizganda qanday bo'lsa, xuddi shunday loqayd qola-verardi. Kunlardan bir kun u mushketyorlarning davrasida o'tirib, bir oqshomning o'zida ming pistol yutib oldi, ularni zarbof bayram tasmasiga qo'shib,

yutqazib qo'ydi, bularning hammasini yana yuz luidor qo'shib qayta yutib oldi — lekin, uning qora qoshlari biron marta qilt etib qo'ymadi, qo'llari o'zining sadaf tusini tark etmadi, o'sha oqshom fayzli bo'lgan gurung o'zining dilkusho osoyishtaligini kanda qilmadi.

Shuningdek, uning yuzidagi ko'lanka hamsoylarimiz inglizlarda bo'lgani kabi yog'ingarchilik bilan ham izohlanmasdi, zero, bu g'ussa odatda yilning eng yaxshi fasllarida yana ham kuchayardi; iyun bilan iyul Atos uchun eng mashaqqatli oylar bo'lardi.

Hozirgi paytda uning dardlari yo'q edi, u bilan istiqbol xususida gap ochilgan kezlar u yelkasini qisib qo'ya qolardi; binobarin, d'Artanyanning qulog'iga yetgan mubham mish-mishlarga qaraganda bu g'ussaning sabablari o'tmishga yashirilgan edi.

Atosni chulg'ab turgan sir-asror asorati, hatto, kayfi taraqqiylarda ham berilgan savollarning butun nozikligiga qaramasdan uni na ko'zlari, na tili biror gal oshkor etib qo'ymagan bu kishini g'oyat jozibali qilib qo'yardi.

— Esiz! — ovozin chiqarib, xayol surardi d'Artanyan. — Ehtimol, hozir bechora Atos jonsizdir, bunga men gunohkor bo'laman. Axir, yolg'iz meni deb u bu voqeaga na boshini, na uchini bilmagan holda, loaqal zarra manfaat chiqarish ilinjisiz aralashib qoldi.

— Shuni ayting, taqdir, — ilova qildi Planshe, — ko'rinib turibdiki, biz omon qolganimiz uchun Atosdan minnatdor bo'lishimiz lozim. Uning «Olg'a, d'Artanyan! Men qopqondaman!» deb qichqirgani esingizdami. Keyin esa ikkala pistoleti o'qini boshlatib, qilichini qanday vahimali jaranglatib ketdi-ya! Bamisoli yigirma kishi, yoki, yigirmata quturgan devday degan ma'qulroq!

Bu so'zlar d'Artanyanning alamini ikki qildi-yu u shusiz ham yelib ketayotgan otini qichadi.

Ertalabki soat o'n birlar chamasida sayyohlarning ko'zi Amyenga tushdi, soat o'n bir yarimda esa ular la'nati xarobotga yetdilar.

D'Artanyan makkor xo'jayinga atab, biror ketvorgan qasos yo'lini, oldindan tasalli beradigan qasos yo'lini ko'ngliga tugib borgan edi. Xullas, u xarobotga shlyapasini peshanasiga bostirib, chap qo'lini qilichining sopiga qo'yib, o'ng qo'lida tutib turgan xivichni siltab-siltab kirib bordi.

— Meni taniyapsizmi? — so'radi u ta'zim bilan peshvoz chiqqan xo'jayindan.

— Musharraf emasman, zoti oliylari, — d'Artanyanning shukuhli yaroq-aslahalaridan ko'zlari qamashib, javob berdi u.

— Hah, meni tanimayapsizmi!

— Yo'q, zoti oliylari!

— Obbo, unda bir-ikki og'izgina qilib, eslatib qo'yaman. Ikki haftacha muqaddam qalbaki pul o'tkazdi, deb siz da'vo qilgan dvoryanni nima qildingiz?

Xarobot egasining rangi oqarib ketdi, zero, d'Artanyan eng dag'dag'ali qiyofaga kirgan, Planshe esa uni quyib quygandek takrorlagan edi.

— Oh, zoti oliylari, bu haqda og'iz ochmang! — eng ayanch bir ohangda qichqirdi xarobot egasi. — E parvardigor, bu xatoim menga qanday qimmatga tushdi-ya! Sho'rim qursin-ey!

— Men sizdan so'rayapman: o'sha dvoryanning holi nima kech-di?

— Lutf aylab quloq bering, zoti oliylari, shafqat qiling. Qani, o'tiring, marhamatingizni darig' tut-mang.

G'azab va xavotirdan uni chiqmay d'Artanyan hakam yanglig' vahshat bilan o'tirdi. Planshe viqor bilan kreslo suyanchig'ining orqasida turib oldi.

— Ish bunday bo'lgandi, zoti oliylari... — qo'rquvdan dag'-dag' qaltirab, gapini davom etdirdi xarobot egasi. — Endi sizni tanidim. Axir o'sha dvoryan bilan siz aytgan ma'shum janjal boshlanganda jo'nab ketgan kishi sizmisiz?

— Ha, men. Agar bor haqiqatni aytmasangiz, shafqat kutishning hojati yo'qligini juda yaxshi ko'rib turibsiz.

— Gap bunday, iltifot qilib tinglasangiz, men hammasini oqizmay-tomizmay aytib beraman.

— Qulog‘im sizda.

— Boshliqlar xarobotimda mashhur qalbaki pul yasovchi bir-ikkita o‘rtoqlari bilan qo‘nishini, ammo ularning hammasi gvardiyachi yoki mushketyorlar usti boshida bo‘lishadi, deb menga xabar qilishdi. Sizning otlaringiz, xizmatkorlaringiz, siz zoti oliylarning tashqi ko‘rinishlari — hammasi menga aniq tasvirlangan edi...

— Keyin, keyin! — bu aniq nishonalar qayerdan chiqqanini darrov fahmlab dedi d’Artanyan.

— Shu vajdan madad uchun olti kishi yuborgan boshliqlarning buyrug‘iga amal qilib, qalbaki pul yasovchilarni tutish uchun o‘zim lozim topgan hamma choralarni ko‘rib qo‘ydim...

— Yana! — dedi «qalbaki pul yasovchilar» degan so‘zlar qulog‘iga o‘qday sanchilayotgan d’Artanyan.

— Bunday narsalarni gapirayotganim uchun uzr so‘rayman, zoti oliylari, ammo, meni oqlaydigan dalillar shulardan iborat. Boshliqlar menga po‘pisa qilishdi, o‘zingiz bilasiz-ku, xarobot egasi o‘z boshliqlari bilan murosada yashashi zarur.

— Men yana bir marta so‘rayapman: o‘sha dvoryan qani? Unga nima bo‘ldi? Qazo qildimi yoki hayotmi?

— Sabr-toqat, zoti oliylari, hozir bunga ham yetamiz. Demak, o‘zingizga ma‘lum ishlar sodir bo‘ldi... sizning oshig‘ich jo‘nab qolganingizni ular oqlayotganday edi, — d’Artanyan nazaridan qochmagan mug‘ombirlik bilan ilova qildi xo‘jayin. — O‘sha dvoryan, sizning do‘stingiz o‘zini jon-jahdi bilan mudofaa qildi. Falokat bosib, otboqar kiyimida yuborilgan, soldatlar bilan to‘polon ko‘targan uning xizmatkori...

— Xah, sen yaramas! — qichqirdi d’Artanyan. — Hammangni tiling bir ekan-da, o‘zim ham bilmayman hammangni qirib tashlashimga nima to‘sqinlik qilyapti!

— Yo‘q, zoti oliylari, hammamizni ham tilimiz bir emas edi, bunga hozir o‘zingiz ishonch hosil qila-

siz. Sizning oshnangiz — o‘z ismu shariflari bilan atamayotganim uchun afv etgaysiz, ammo o‘sha ism bizga noma‘lum, — demak, sizning oshnangiz ikki soldatni ikki pistolet o‘qi bilan uzala tushirib, o‘zini qilich bilan mudofaa qilgan ko‘yi odamlarimdan birini mayib qilib, meni esa o‘sha qilichining yassi tomoni bilan urib gangitib, chekindi...

— Gaping tugaydimi seni, yo‘qmi, jallod? — baqirdi d’Artanyan, — Atos qani? Atosga nima bo‘ldi?

— Chekinaturib — men sizga aytib o‘tganimdek, zoti oliylari — u yerto‘laga kiriladigan zinaga borib qoldi va eshik ochiq turganligi sababdan u kalitni sug‘urib, ichkaridan qulflab oldi. U yerdan ketolmasliliga hammaning ishonchi komil edi, shu sababdan hech kim uning bu ishiga to‘sqinlik qilmadi...

— Albatta-da, — dedi d’Artanyan, — siz uni o‘ldirmoqchi emasdingiz, uni faqat qamab qo‘yishingiz kerak edi!

— Qamab qo‘yish, tavba-yey! Sizga qasam ichib aytaman, zoti oliylari, u o‘zini o‘zi qamab qo‘ydi. Aytgancha, u bundan oldin ozmuncha ish qilmadi: bir soldat darrov o‘ldi, ikkitasi esa og‘ir jarohatlandi. Halok bo‘lgan bilan ikki yaradorni o‘rtoqlari olib ketishdi, na ular, na bular to‘g‘risida ortiq xabar topmadim. Menga kelsak, hushimga kelgach, janob gubernator huzuriga ravona bo‘ldim, unga sodir bo‘lgan narsalarning hammasini so‘zlab berdim, bandini nima qilay deb so‘radim. Gubernator go‘yo osmondan tushganday edi: u gap nima xususida borayotganini mutlaqo tushunmasligi, menga kelgan buyruqlar undan chiqmagani, agar sho‘rim qurib, biror kimsaga bu chatoq iqdomga gubernatorning qandaydir aloqasi bor deb qo‘ygan bo‘lsam, meni osishga amr qilajagini aytdi. Aftidan, adashgan ekanman, taqsir, bir shaxsning o‘rniga boshqasini tutibmanu tutish lozim bo‘lgani g‘oyib bo‘libdi.

— Biroq, Atos qani? — baqirdi hokimiyat tepasidagilari bu ishga qay munosabatda bo‘lganliklarini bilgach, yanayam tutoqib ketgan d’Artanyan. — Atosga nima bo‘ldi?

— Men bandining oldida o‘z gunohimni yuvishga ko‘zim to‘rt edi, — gapini davom etdirdi xarobot egasi, — uni chiqarib yuborish niyatida yerto‘laga yaqinlashdim. Oh, taqsir, bu iblisning o‘zginasi edi. Ozodlik taklifiga javoban u bu qopqonu shartlar qo‘ymasdan turib, u yerdan chiqmasligini e‘lon qildi. Men unga kamtarinlik bilan javob berdim — axir, hazrat oliylarining mushketyoriga qo‘l ko‘tarib, o‘zimni ne ko‘yga solib qo‘yganimga aqlim yetib turardi-da — xullas, men unga shartlarini qabul qilishga tayyorligimni javob qildim. «Avvalo, — dedi u, — men xizmatkorimni bekam-ko‘st, qurollangan holda qaytarishni talab etaman». Bu buyruq shoshilinch bajo keltirildi: o‘zingizdan qolar gap yo‘q, taqsir, biz do‘stingiz nimaiki istasa hammasini qilishga xayrixoh edik. Demak, janob Grimo — bunisi, garchi, juda kamsuxan bo‘lsa-da, nomini ma‘lum qildi — janob Grimo jarohatiga qaramasdan yerto‘laga tushirildi. Sohibi uni qabul qilib, eshikni to‘sisib oldi, bizga esa joyimizda qolaverishimizni buyurdi.

— Biroq, qani u oqibat? — baqirdi d’Artanyan. — Atos qani?

— Yerto‘lada, taqsir.

— Bu qanaqasi, yaramas, sen hali ham uni yerto‘lada ushlab turibsanimi?

— Xudo saqlasin! Yo‘q, taqsir. Biz uni yerto‘lada ushlab turardik-a! Koshki edi siz uning o‘sha yerda, o‘sha yerto‘lada nimalar qilayotganini bilsangiz! Oh, taqsir, agar u yerdan chiqishga uni majbur qilish qo‘lingizdan kelsa, umrimning to oxirigacha sizdan minnatdor bo‘lardim, sizga najot farishtasi singari sig‘inardim.

— U o‘sha yerda degin? Men uni o‘sha yerdan topamanmi?

— Albatta, taqsir. U qaysarlik qilib turib oldi va chiqishni istamayapti. Biz har kun tuynukdan pan-shaxada non, u talab qilgan paytlarda esa go‘sht ham uzatib turamiz, ammo — evoh! — uning asosiy yemishi na non, na go‘shtdan iborat. Bir kun men ikki shovvoz bilan pastga tushishga harakat qilgan edim,

uning chunon g'azabi qaynab ketdiki, men o'zi pistoletlarini, xizmatkori esa mushketi tepkisini ko'tarayotganini eshitib qoldim. Biz nima qilmoqchisizlar, deb so'raganimizda esa, oshnangiz o'ttizta o'qimiz bor, birortangizni yerto'laga tushirishdan ilgari hammasini bitta qoldirmay bo'shatamiz, deb javob berdi. Shunda, taqsir, men gubernatorning huzuriga arzga bordim, biroq, u qilmishingga yarasha bo'libdi, bu xarobotingga qo'nguvchi najib janoblarni haqorat qilish qanday bo'lishini senga o'rgatib qo'yadi, deb javob berdi.

— Shunday qilib, xuddi o'sha paytdan beri... — xarobot egasining zabun basharasini ko'rib, o'zini kulgidan tiyolmay gap boshladi d'Artanyan.

— Xuddi o'sha paytdan beri, — davom etdi bunisi, — ahvolimiz tang, taqsir, negaki, bor jamg'argan ozuqalarimiz yerto'lada saqlanadi. Shishalarda sharoblar, bochkalarda sharoblar, may, o'simlik moyi va ziravorlar, cho'chqa yog'i va xasip-lar — hammasi o'sha yerda. Pastga tushish taqiqlanganligi sababli biznikiga qo'nguvchi hamma sayyohlarga taom va ichimliklarni yo'q deyishga to'g'ri kelyapti va bizning karvon saroyimiz kun sayin tanazzulga yuz tutmoqda. Agar do'stingiz yerto'lada yana bir hafta o'tirsa, biz tamoman xonavayron bo'lamiz.

— Battar bo'l, qallob! Axir, afti-angorimizdan bizning qalbaki pul yasovchilar emas, durust odamlar ekanimizni fahmlab bo'lmasmidi?

— Ha, taqsir, ha, siz haqsiz, — javob berdi xo'jayin, — biroq, quloq soling-a, u yana to's-to'polon ko'taryapti.

— Uni bezovta qilishgan bo'lsa kerak, — qichqirdi d'Artanyan.

— Ilojimiz qancha, axir? — e'tiroz qildi xo'jayin. — Axir biznikiga ikkita kibor ingliz kelib tushgan.

— Xo'sh, nima bo'пти?

— Nima bo'пти deganingiz nimasi? O'zingiz bilasiz, taqsir, inglizlar yaxshi sharobni yoqtirishadi, bular esa eng yaxshisini so'rashdi. Xotinim bu

janoblarga zarur narsalarni berish uchun janob Atosdan kirishga ijozat so'ragan, u esa o'z odaticha, rad etgan bo'lsa kerak... Xudoyo bokaram, yana shovqin-suron boshlandi.

Darhaqiqat, yerto'la tomondan qattiq shovqin eshitildi. D'Artanyan o'rnidan turdi va oldinda umidsizlanib, qo'llarini bukib borayotgan xo'jayin, orqada mushketini shaylagan Plansheni ergashtirib, harakat joyiga yaqinlashdi.

Inglizlarning zardasi qaynagan: ular olis yo'ldan kelib, ochlik va tashnalikdan hol-joni qolmagan edi.

— Axir bu zo'ravonlik-ku! — sof fransuz tilida, lekin, xorijiy talaffuz bilan qichqirardi ular. — Bu savdoyi tuppa-tuzuk odamlarning o'z shaxsiy sharobini ishlatishiga izn bermayapti. Biz eshikni sindiramiz, agarda u tamom aqldan ozgan bo'lsa — iloj qancha, unda o'ldiramiz-qo'yamiz.

— Sekinroq, janoblar! — kamari orqasidan pistoletlarini chiqara turib dedi d'Artanyan. — Afv etishingizni so'rayman, lekin sizlar hech kimni o'ldirmaysiz.

— Hechqisi yo'q, hechqisi yo'q, — eshik orqasidan Atosning xotirjam tovushi eshitildi, — qani, bu maqtanchoqlarni kiritib yuboring, shunda ko'ramiz.

Inglizlar, aftidan, ancha mard kishilar, har qalay, jur'atsizlik bilan ko'z urishtirib oldilar. Yerto'lada allaqanday och odamxo'r, allaqanday afsonaviy alp qahramon pusib olgan-u hech kim jazosini tortmasdan bu g'orga kirolmaydigan tuyulardi.

Bir nafas hamma jimib ketdi, lekin provardida, inglizlar chekinishga istihola qilib qoldilar-u ularning ko'proq achchiqlangani pog'onalari besh yoki oltita bo'lgan zinapoyadan tushib, eshikni chunonam qattiq tepdiki, tosh devorni teshadiganday ko'rinar-di.

— Planshe, — dedi d'Artanyan pistoletlarining tepkilarini ko'targan ko'yi, — men anavi tepasidagisini o'zimga olaman, sen bo'lsang, pastdagisi bilan ovora bo'l... Shunday qilib urishishni istaysizlarmi, janoblar! Juda yaxshi, kelinglar, urishaylik!

— Xudoyo tavba! — pastdan Atosning bo'g'iq tovushi eshitildi. — Nazarimda, d'Artanyanning ovozi eshityapman.

— Sen yanglishmading, do'stim, — qattiqroq gapirishga urinib, javob berdi d'Artanyan, — bu men, shaxsan o'zimman, do'stim.

— Juda soz! — dedi Atos. — Unday bo'lsa, biz bu botirlarni rosa adabini beramiz.

Inglizlar qilichlariga yopishdilar, lekin, ular ikki o't orasida qolgan edi. Yana bir zum ular taraddudlanib qoldilar, biroq, birinchi galdagi oriyat ustun keldi-yu ikkinchi zarbda eshik bor bo'yiga yorilib ketdi.

— Chetlan, d'Artanyan, chetlan! — qichqirdi Atos.— Men hozir otaman.

— Janoblar! — dedi hech qachon fikr yuritish qobiliyatini yo'qotmaydigan d'Artanyan. — O'z ahvolingizni bir o'ylab ko'ring. Bir daqiqa qanoat, Atos... Janoblar, sizlar xunuk voqeaga aralashyapsiz, o'qlardan ilma-teshik bo'lib ketasiz. Men bilan xizmatkorim sizlarni uchta o'q bilan siylaymiz, yerto'ladan ham xuddi shuncha olasiz. Bundan tashqari, bizda qilichlar bor, ularni biz — men bilan do'stim — juda durust ishlatamiz, sizlarni ishon-tirishim mumkin. Menga xalaqit bermang, sizlarning ishlaringizni ham, o'zimga ham amallayman. Hozir sizlarga ichimlik berishadi, so'z bera-man.

— Hali sharob qolgan bo'lsa, — Atosning istehzoli tovushi eshitildi.

Xarobot egasi orqasidan sovuq ter chiqib ketgani ni sezdi.

— Ya'ni, qanday — «hali sharob qolgan bo'lsa?» — shivirladi u.

— Qoladi, azbaroyi shifo! — dedi d'Artanyan. — O'pkangizni bosing, butun yerto'lani ichib qo'yisholmagandir-ku. Janoblar, qilichlarni qiniga soling.

— Yaxshi! Biroq, siz ham pistoletlaringizni kamaringizga qistiring.

— Bajonidil.

D'Artanyan timsol ko'rsatdi. So'ngra, Planshega o'girilib, imo bilan mushketining o'qini bo'shatishni buyurdi.

Bu jihatdan ishonch hosil qilib, inglizlar to'ng'illab oldilar-u, lekin qilichlarini qiniga solib qo'ydilar. D'Artanyan ularga Atosning qamalish tarixini hikoya qilib berdi va ular haqiqiy jentelmen bo'lganlari sababli hamma ishda xarobot egasini aybladilar.

— Endi esa janoblar, — dedi d'Artanyan, — xonalarigizga chiqinglar va o'n daqiqadan keyin ko'nglingiz tusagan hamma narsani muhayyo qilishadi deb kafolat beraman.

Inglizlar ta'zim qilib, ketdilar.

— Endi men yakka o'zimman, jon Atos, — dedi d'Artanyan. — Iltimos qilaman, eshikni oching.

— Shu zahoti, — javob berdi Atos.

Qulayotgan shox-shabba bog'larining tovushi, g'o'lalarning g'ichirlashi eshitildi: bular qamaldagi Atosning o'zi yakson qilayotgan g'ov va istehkomlari edi.

Bir soniyadan so'ng eshik surilib, tirqishida Atosning rangpar ruxsori ko'rindi; u atrof-joyni yengilyelpi ko'zdan kechirib chiqdi.

D'Artanyan o'zini do'stiga otib, uni mehribonlik bilan quchdi; so'ngra uni yetaklab, bu zax boshpanadan nari olib keta boshladi-yu, faqat shundagina uning tebranib ketayotganini payqadi.

— Siz jarohatlandingizmi? — so'radi u.

— Menmi? Hech-da. Men o'lgudek mastman, vasalom. Bunga erishmoq uchun men hali hech qachon bu qadar zo'r berib ter to'kmaganman. Xudo haqi, xo'jayin, tanimga bir yuz ellik shishadan kam tushmagandir.

— Shafqat qiling! — baqirib yubordi xo'jayin. — Agar xizmatkor ham sohibi ichganning loaqal yarmi ni ichgan bo'lsa, men xonavayron bo'ldim.

— Grimo intizomga qattiq o'rgatilgan, men ichgan sharobdan ichishga u o'ziga ep ko'rmagan bo'lardi. U faqat bochkadan ichdi. Aytgancha, u tiqini berkitib qo'yishni unutibdi, shekilli. Eshityapsizmi, bir narsa oqyapti?

D'Artanyan xoxolab kulib yubordi, junjikib turgan xo'jayinning bundan alangasi chiqib ketdi.

Shu payt Atosning orqasida yelkasiga mushket ilgagan Grimo paydo bo'ldi; xuddi Rubensning mast satirlari singari uning boshi silkinardi. Uning oldi-yu orqasiga allaqanday moyli suyuqlik to'kilgan bo'lib, xo'jayin uni o'zining eng yaxshi zaytun moyi deb topdi.

Ular katta zaldan o'tib, d'Artanyan musofirxonaning o'zboshimchalik bilan band qilgan eng yaxshi xonasiga ko'chib kirdi.

Bu orada xo'jayin va rafiqasi chiroqlar bilan o'zlarini kirishlari shuncha uzoq taqiq etilib kelgan yerto'laga urdilar; u yerda ularni dahshatli manzara kutardi.

Chiqar payti Atos yo'l ochgan shox-shabba bog'lari, taxtalar va bo'sh bochkalardan strategik san'atning barcha qoidalariga rioya qilinib tiklangan istehkomlarning orqasida, unda-bunda moy va sharoblarning xalqoblarida suzib yurgan son go'shtlarining suyaklari ko'zga tashlanardi, yerto'laning butun chap kunjagida esa siniq shishalar uyumi qalashib yotardi; jo'mragi ochiq qolgan bochka qonining so'nggi qatralarini oqizib yotardi. Qadim shoirning ta'biri bilan ifoda qilinganda, bu yerda maydoni harb singari o'lim va vayronalik hukm surardi.

Shift to'sinlariga osig'lik ellik hasipdan ortig'i bilan o'nta qolgan edi.

Xo'jayin bilan bekaning nolon faryodlari yerto'la toqisidan o'tib, hatto, d'Artanyanning ham ko'nglini buzdi. Atos esa, hatto, boshini o'girib ham qo'y-madi.

Biroq, hademay, g'urbat g'azabga aylandi. Jizg'anak bo'lib, o'zini unutgan xo'jayin six bilan qurollanib, ikki do'st holi o'tirgan xonaga otilib kirdi.

— Sharob! — uni ko'rib dedi Atos.

— Sharob-a! — baqirdi og'zi ochilib qolgan xo'jayin. — Sharob-a! Axir siz yuz pistoldan ham ortiqqa ichib bo'psizku. Axir men xonavayron bo'ldim-ku, xarob bo'ldim-ku, yo'q bo'ldim-ku!

— Bas! — dedi Atos. — Biz, hatto, chanqog‘imizni tuzuk-quruq bosolganimiz ham yo‘q.

— Agar sizlar faqat ichganingizda ham bir nav edi, lekin, bor shishalarni sindirib tashlagansiz!

— Siz meni o‘sha uyumga turtib yubordingiz, u qulab tushdi. Ayb o‘zingizda.

— Mening bor moyim nobud bo‘lgan!

— Moy — jarohatlar uchun ajoyib malham. O‘zingizdan orttirgan yaralarni bechora Grimo tuzatishi kerakmidi-yo‘qmidi?

— Mening hamma hasiplarim kemirib tashlangan!

— Bu yerto‘lada kalamushlar to‘lib yotibdi.

— Siz hammasining tovonini to‘laysiz! — baqirdi toqati toq bo‘lgan xo‘jayin.

— Uch karra yaramas! — javob berdi Atos o‘rnidan qo‘zg‘olgan ko‘yi, lekin, shu zamon u kursiga qayta quladi: uning darmoni qolmagan edi.

D‘Artanyan unga yordamga kelib, xivichini do‘laydi.

Xo‘jayin orqaga tisarilib ko‘ziga yosh oldi.

— Bu sizga, — dedi d‘Artanyan, — xudo yuborgan musofirlarga durust manzirat qilishni o‘rgatib qo‘yadi.

— Xudomish! Undan ko‘ra iblis deng!

— Gap bunday, azizim, — unga po‘pisa qildi d‘Artanyan, — agar qulog‘imizni qomatga keltirishingni bas qilmasang, yerto‘langga to‘rt kishilashib qamalib olamiz-da, ziyon chindan sen aytayotganday kattami, yo‘qmi, ko‘rib qo‘yamiz.

— Roziman, janoblar, roziman, — qo‘rqib ketdi xo‘jayin. — Tan olaman, ayb o‘zimda, biror gunoh yo‘qki, uni kechirib bo‘lmasa. Sizlar aslzoda janob-sizlar, men bo‘lsam bir notavon xarobot egasiman, menga rahmingiz kelishi kerak-da.

— Ha, mana bunisi boshqa gap, — dedi Atos, — bunaqada ko‘nglimni sel qilib yuborasan, shekilli, ko‘zlarimdan bochkangdagi sharob singari yoshlarim ham oqib ketadi. Biz sen o‘ylagancha qo‘rqinchli emasmiz. Yaqinroq kel, gaplashib ko‘ramiz.

Xo‘jayin qo‘rqa-pusa yaqinroq yo‘ladi.

— Senga aytayapman, kelaver, qo'rqma, — davom etdi Atos. — Men senga haq to'lamoqchi bo'lgan paytda stolga hamyon qo'yganman.

— To'ppa-to'g'ri, zoti oliylari.

— O'sha hamyonda oltmish pistol bor edi. U qani?

— Sud mahkamasiga topshirib yuborilgan, zoti oliylari: axir menga uni qalbaki pul deyishgan-da.

— Gap bunday, hamyonni qaytarib olib, o'sha oltmish pistolni o'zingga qoldir.

— Biroq, sizga juda yaxshi ma'lum, zoti oliylari, sud mutasaddilari qo'liga tushgan narsani qaytarishmaydi. Ular qalbaki tanga bo'lganda ham mayli edi, umid qilsa bo'lardi, ammo, baxtga qarshi pullar haqiqiy edi.

— Sud bilan bilganingcha kelishaver, buning menga aloqasi yo'q, buning ustiga, menda biror livr qolmadi.

— Gap bunday, — aralashdi d'Artanyan, — Atosning oti hozir qayerda?

— Tablada.

— U qanchaga arziydi.

— Oltmish pistolga, bundan oshmaydi.

— Uni sakson pistol turadi ham deylik. Uni olginu bu ishga barham beraylik.

— Nima! Sen mening otimni sotyapsanmi? Mening Bayazetimni-ya? — taajjublandi Atos. — Menchi, safarga nimani minib chiqaman, Grimonimi?

— Men boshqasini olib keldim, javob berdi d'Artanyan.

— Boshqasini?

— Yana biram zo'rini! — qichqirdi xo'jayin.

— Mayli, durustroq va yoshroq boshqasi bo'lsa, o'zingga qarisini olda, sharob keltir.

— Qandayidan? — tamom ko'ngli tinchib, so'radi xo'jayin.

— Yerto'laning to'rida, panjaraning oldida turganidan. U yerda yigirma shisha qoldi, qolganlari men yiqilganda sinib ketdi. Oltita keltir.

— Axir bu odam emas, tubsiz bochkaning o'zi-ku! — to'ng'iladi xo'jayin. — Agar bu yerda u ikki

hafta qolib ichganlarining hammasiga to'lasa, men ishlarimni o'nglab olaman.

— O'sha sharobning o'zidan inglizlarga ham to'rt shisha eltishni unutma, — ilova qildi d'Artanyan.

— Endi esa, — gapini davom etdirdi Atos, — sharobga ko'z tutgunimizcha boshqalarning holi nima kechganini menga so'zlab bering, d'Artanyan.

D'Artanyan unga Portosni oyog'i chiqqan holda to'shakda, Aramisni esa ikki aqoidshunos davrasida stol yonida topganlarini hikoya qildi. U hikoyasini tugatganda buyurtirilgan shishalar va xayriyatki yerto'la xorijida qolgan son go'sht ko'tarib, xo'jayin kirib keldi.

— Juda yaxshi, — o'zi va d'Artanyanning qadagiga quyaturib dedi Atos, — bu Portos va Aramislar xususida. Xo'sh, sizchi, do'stim, ishlaringiz qalay, o'zingizga nima qildi? Chamamda, ko'rinishingiz juda to'niq.

— Taassufki, shunday, — javob berdi d'Artanyan, — buning boisi — men hammamizning ichimizda eng baxti qaroligim.

— Sening baxting qaromi, d'Artanyan! — qichqirib yubordi Atos. — Nima bo'ldi? Menga so'zlab ber.

— Keyinroq, — javob berdi d'Artanyan.

— Keyinroq! Nega endi hozir emas? Meni mast deb o'ylayapsanmi? Yaxshilab dilingga tugib qo'y, do'stim: mening boshim hech qachon sharob ichgandagi singari ravshan bo'lmaydi. Gapirsang-chi, men borlig'im bilan quloqqa aylandim.

D'Artanyan unga Bonasye xonim bilan sodir bo'lgan voqeani so'zlab berdi.

Atos uni xotirjam o'tirib tangladi.

— Buning hammasi arzimagan narsa, — dedi u d'Artanyan hikoyasini tugatgandan so'ng, — arzimagan narsa, xolos.

«Arzimagan narsa» — Atosning sevimli iborasi edi.

— Siz hamma narsani arzimagan deysiz, muhtaram Atos, — e'tiroz qildi d'Artanyan, — bu sevgi-

ni sira boshidan kechirmagan kishi uchun uncha asosli ko'rinmaydi.

Atosning so'nik nigohi darrov yorishib ketdi, lekin, bu faqat bir daqiqalik yolqin bo'lib, uning ko'zlari yana avvalgi xira va mujmal asliga qaytdi.

— Bu rost, — xotirjam tasdiqladi u, — men sira sevmaganman.

— U holda biz xassos qalbli kishilarni ayblaganda siz nohaqligingizni o'zingiz ko'rib turibsiz, bag'ritosh.

— Hassos qalb — abgor qalb, — dedi Atos.

— Bu bilan nima demoqchisiz?

— Men aytmqochimanki, muhabbat — lotoreya, unda yutgan kishiga o'lim nasib qiladi! Gapimga ishonib, muhtaram d'Artanyan, omadingiz kelib, yutqazibsiz. Hamisha yutqazaverib, mening maslahatim shu.

— Doim u meni biram sevadigan tuyulardi.

— Sizga shunday tuyulgan, xolos.

— Yo'g'-e, u meni haqiqatan sevardi.

— Go'dak! Shunday erkak yo'qki, sizga o'xshab ma'shuqasi o'zini sevishiga ishonmasa, shunday ham erkak yo'qki, o'z ma'shuqasidan pand yemagan bo'lsa.

— Sizdan istisno, Atos: axir sizning hech qachon ma'shuqangiz bo'lmagan-ku.

— Bu rost, — bir zumlik sukutdan so'ng dedi Atos. — Mening hech qachon ma'shuqam bo'lmagan. Ichaylik!

— Unday bo'lsa, menga o'rgating faylasuf, menga taskin bering — men maslahat va tasalli izlayapman.

— Tasalli? Nimaga?

— O'z baxtsizligimga.

— Sizning baxtsizligingiz shunchaki kulgili, — yelkalarini qisib dedi Atos. — Men sizga bir ishq daftarini ochsam, nima der ekansiz — bilgim keladi.

— O'zingiznikinimi?

— Yoki, do'stlarimdan biriniki, baribir emasmi?

— So'zlab bering, Atos, so'zlab bering.

— Ichaylik, shunda yaxshiroq bo'ladi.

— Ichib gapiravering.

— Bu haqiqatan ham to'la esh bo'lgudek narsalar,— stakanini bo'shatib, unga yana quyib dedi Atos.

— Qulog'im sizda, — dedi d'Artanyan.

Atos o'ylanib qoldi va xayollari chuqurlashgani sayin d'Artanyanning ko'z o'ngida uning rangi oqara bordi. Atos kayfning rasmona mast kishi yiqilib, uchib qoladigan bosqichida edi. U go'yo o'ngida alahlar edi. Kayfning bu somnambulizmida allaqanday vahshatli narsa bor edi.

— Siz shuni albatta istaysizmi? — so'radi u.

— Sizdan o'tinaman, — javob berdi d'Artanyan.

— Yaxshi, mayli, sizningcha bo'lsin... Mening do'stlarimdan biri... do'stlarimdan biri, men emas, buni yaxshilab dilingizga tugib qo'ying, — g'amgin tabassum bilan dedi Atos, — tagi men tug'ilgan viloyatdan, ya'ni, Berrilik, Dandolo yoki Monmoransi singari badavlat bir graf yigirma besh yoshida muhabbatning o'ziday dilbar o'n olti yashar qizni sevib qoldi. Uning yoshiga xos soddalik orasidan jo'shqin aql, ayol aqli emas, shoirona aql sizib ko'rinar edi. U shunchaki yoqmasdi — u oshifta qilardi. U kichkina joyda ruhoniy akasi bilan istiqomat qilardi. Ikkalasi ham bu o'lkalarda kelgindi edi; ularning qayerdan kelib qolganini hech kim bilmas, ammo, uning husni, akasining tavfiqligi sharofati bilan bu narsalarni surishtirish hech kimning xayoliga kelmasdi. Darvoqe, mish-mishlarga qaraganda, ular tuzukkina nasabdan edilar. Mening do'stim — o'sha joylarning egasi uni osongina yo'ldan urishi yoki zo'rlik bilan olishi mumkin edi — to'la-to'kis xo'jayin edi, undan tashqari, begona, hech kimga notanish odamlarga kim ham yon bosardi deysiz! Baxtga qarshi, u vijdonli kishi bo'lib, unga uylanib qo'ydi. Esi past kallavaram, eshak!

— Biroq, nega endi, agar uni sevgan bo'lsa? — so'radi d'Artanyan.

— Sabr qiling, — dedi Atos. — U qizni o'z saroyiga olib ketdi, uni viloyatning birinchi xonimi qilib qo'ydi. Unga tan berish ham kerak, u o'zining rolini juda yaxshi uddalardi...

— Xo'sh, nima bo'пти? — so'radi d'Artanyan.

— Nima bo'lardi! Kunlardan bir kun grafinya eri bilan birga bo'lgan shikor mahali, — ovozi pasaytirib, lekin, juda tez davom etardi Atos, — u otdan yiqilib, hushidan ketdi. Graf unga tashlanib, qisib turgani sababli ko'ylagini xanjari bilan tilib, ittifoqo kiftini ochib qo'ydi. Toping-chi, d'Artanyan, uning kiftida nima bor edi! — birdan qattiq kulib dedi Atos.

— Buni men qayerdan bilay? — e'tiroz qildi d'Artanyan.

— Nilufar guli, — dedi Atos. — U tamg'alangan edi.

Atos qo'lida ushlab turgan bir stakan sharobni nafas olmasdan ichib yubordi.

— Qanday dahshat! — baqirdi d'Artanyan. — Bo'lishi mumkin emas.

— Bu to'g'ri, azizim. Farishta shayton chiqdi. Ma'sum qiz o'g'ri edi.

— Xo'sh, graf nima qildi?

— Graf o'z mulkida to'laqonli hukmdor edi, fuqarolarini qatl etish yoki ularga shafqat qilish huquqiga molik edi. U grafinyaning ko'ylagini butkul yirtib tashladi-da qo'lini orqasiga bog'lab, uni daraxtga osib qo'ydi.

— Yo rabbiy, Atos! Bu qotillik-ku axir! — baqirdi d'Artanyan.

— Ha, atigi qotillik, xolos... — rangi murdaday o'chib dedi Atos. — Biroq, nima bu? Mening sharo-bim tugabdi shekilli.

Keyin Atos so'nggi shishaga yopishib, uning bo'g'zini lablariga bosdi-da go'yo u oddiy stakan bo'lganidek bir ko'tarishda ichib yubordi. So'ngra boshini quyi soldi. D'Artanyan dahshat ichida uning qarshisida turardi.

— Bu meni bir umrga go'zal, shoirona, ma'shuqa ayollardan ko'nglimni qoldirdi, — qaddini rostlab, aftidan graf haqidagi masalini tugatmoqqa chog'lanmay dedi Atos. — Sizga ham shuni tilayman. Ichaylik!

— U o'lganmi? — g'o'ldiradi d'Artanyan.

— Bo'lmamchi! — dedi Atos. — Stakaningizni bersangiz-chi... Cho'chqa go'shti, yalqov! — baqirdi u. — Biz yana ichishga qurbimiz yetmaydi!

— Uning akasi-chi? — yuragi betlamasdan so'radi d'Artanyan.

— Akasimi? — qaytardi Atos.

— Ha, ruhoniy.

— Xah, ruhoniy! Men uni osishlarini amr qilmoqchi edim, lekin, u oldini olib, qavmini tashlab qochishga ulguribdi.

— Shunday qilib, u yaramasning kimligini keyin bilmadingizmi?

— Jononning birinchi yori va sherigi bo'lsa kerak, aftidan, faqat ma'shuqasini turmushga chiqarish uchun, uning nasibasini but qilish uchun o'zini ruhoniya solgan shoyon odam.

— Yo rabbiy, rabbiy! — dahshatli hikoyadan hang-u mang bo'lib gapirdi d'Artanyan.

— Nimaga cho'chqa go'shtidan yemayapsiz, d'Artanyan? U juda xushxo'r! — bir tilim kesib, yigitning likobchasiga qo'ygan ko'yi dedi Atos. — Atang-a, yerto'lada loqal to'rtta shunday son go'shti bo'lmaydimi? Men ellik shishadan oshiqroq ichgan bo'lardim.

D'Artanyanning bu suhbatni davom etdirishga toqati qolmagan edi: u miyasi ayniyotganini his qilardi. U boshini qo'llariga tashladi-da o'zini uxlaganiga soldi.

— Yoshlar ichishdan qolishdi, — unga taassuf bilan boqib dedi Atos, — yana bunisi eng durustlaridan-a!

Qaytish

D'Artanyan Atosning dahshatli hikoyasidan hang-u mang bo'lib qolgan, lekin, bu yorti iqrorda unga hali ko'p narsa mavhum edi. Avvalo, u mutlaqo mast kishi tomonidan, chalamast odamga aytilgan edi; shunday bo'lsa-da bir-ikki shisha burgund sharobidan so'ng, boshda suzib yurguvchi tumanga qaramasdan, d'Artanyan ertasiga saharda uyg'onganda kechagi izhori dilning har so'zi xotirasida shu qadar aniq turardiki, go'yo o'sha so'zlar birin-sirin uning miyasiga o'rnashib qolganday. Mavhumlik uning to'liq ishonch hosil qilish istagini yanada o't oldirdi-yu, u kechagi suhbatni yangilashga qat'iy jazm qilib, do'stining huzuriga ravona bo'ldi, lekin, Atos o'zini tamom o'nglab olgan, ya'ni, olamdagi eng ziyrak va eng vazmin odam bo'lib qolgandi. Aytgandek, u bilan qo'l qisishgach, mushketyorning o'zi uning fikrlarining oldini oldi.

— Men kecha o'lgudek mast edim, aziz do'stim, — gap boshladi u, — buni men bugun ertalab tilim aylanmayotganini va tomir urishim hamon tezligini sezgach, angladim. Garov boylashga tayyorman, men sizga son ming aqlga sig'maydigan narsalarni aljigan bo'lsam kerak.

Shu gapni aytgach, u oshnasiga chunon qattiq tikildiki, unisi xijolat chekib qoldi.

— Aslo yo'q, — e'tiroz qildi d'Artanyan, — mening xotirlashimcha, siz aytarlik hech nima deganingiz yo'q.

— Shundaymi? Bu qiziq. Menga esa go'yo o'zim bir mungli hodisani hikoya qilganday tuyulgandi.

Keyin u yuragiga qo'l solib ko'rmoqchiday yigitga qarab qo'ydi.

— Rost, — dedi d'Artanyan, — men sizdan ham battar mast bo'lsam kerak: hech nima esimda yo'q.

Biroq, bu so'zlar Atosni qilcha ham qanoatlantirmadi-yu u gapida davom etdi:

— Siz payqagansiz, albatta, muhtaram do'stim, har kimsa o'z holicha kayf qiladi: bir xillari g'amga botishadi, boshqa xillari sho'xlik qilishadi. Masalan, men ichgan paytlarimda g'amgin bo'lib ketaman va bir mahallar esi past enagam miyamga quygan qo'rqinchli voqealarni hikoya qilishni yaxshi ko'raman. Bu mening nuqsonim, e'tirof qilaman, muhim nuqsonim, ammo, uni istisno qilganda, ichishni bilaman.

Atos shu qadar tabiiy gapirardiki, d'Artanyan-ning ishonchi darz ketdi.

— Ha-ya, darhaqiqat, — sirg'alib chiqib ketayotgan haqiqatni qayta tutib qolishga urinib dedi yigit. — Go'yo ikkalamiz osilganlar haqida gaplashganimiz elas-elas esimga kelayotgani shuning uchun ekan-da!

— Ana! Ko'rdingizmi! — rangi oqarib ketsa ham iljayishga harakat qilib dedi Atos. — Bilganman-da: osilganlar mening doimiy ofatim.

— Ha, ha, — davom etdi d'Artanyan, — endi eslay boshladim... ha, gap... bir nafas musoada qiling... gap ayol xususida borgan edi.

— Aytmadimmi, — endi rangida qoni qolmay javob berdi Atos, — bu mening oq-sariqdan kelgan ayol haqidagi sevimli hikoyam, mabodo uni hikoya qilsam, demak, g'irt mastman.

— To'g'ri, — tasdiqladi d'Artanyan, — oq-sariqdan kelgan, o'rta bo'yli, moviy ko'zli sohibjamol juvon haqida.

— Ha, buning ustiga osilgan...

— ... o'zining eri, sizning tanishlaringizdan bo'lmish bir kibor janob tomonidan, — Atosga sinchiklab tikilib, ilova qildi d'Artanyan.

— Mana, ko'rdingizmi, nima deyayotganingni o'zing ham bilmasang, odamga dog' tegizib qo'yish qanday oson, — yelkalarini qisib va go'yo o'z-o'zidan o'kinganday bo'lib gapirdi Atos. — Hal bo'ldi, d'Artanyan: endi ko'p ichmayman, bu o'ta xunuk odat.

D'Artanyan hech nima deb javob bermadi.

— Ha, aytgandek, — to'satdan suhbat mavzusini o'zgartirib dedi Atos, — siz menga olib kelgan ot uchun tashakkur bildiraman.

— U sizga manzur bo'ldimi? — so'radi d'Artanyan.

— Ha, ammo, u qadar chidamli emas.

— Yanglishyapsiz. Men unda o'n lyeni bir yarim soatdan kam vaqtda bosdim-u, ko'rinishi xuddi Sen-Syulpis maydonini bir aylanib chiqqan kabi edi.

— Shunaqa deng! U holda men pushaymon bo'laman, shekilli.

— Pushaymon?

— Ha. Men uni qo'ldan chiqarib yubordim.

— Qay yo'sinda?

— Ish bunday bo'ldi. Men bugun tong soat oltida uyg'ondim, siz qotib uxlab yotardingiz, men bo'lsam nima bilan mashg'ul bo'lishimga hayron edim: kechagi bazmdan keyin hali o'zimga kelmagandim. Xullas, men zalga tushib, jallob bilan otni savdolaшиб turgan inglizlarimizning birini ko'rib qoldim: negaki, uning oti kecha harom o'lgan ekan. Men unga yaqin yo'lab, qorato'riq axta uchun yuz pistol taklif qilayotganini eshitib qoldim. «Bilasizmi, nima, taqsir, — dedim unga, — menda ham sotiladigan ot bor», «Agar u kecha oshnangiz xizmatkori tizginidan tutib turgani bo'lsa, — javob berdi, u, — juda ajoyib ot», — «Chamangizda qalay, u yuz pistolga arziydimi?» — «Arziydi. Nima, siz menga shu narxga bermoqchimisiz?» — «Yo'q, ammo, u qimor o'yinimizda garov bo'ladi» — «Qimor o'yinimizda?» — «Oshiq o'yinimizda». Gap bir joyga qo'yildi-yu men otimni yutqazib qo'ydim. Lekin, keyin egarini qaytarib yutib oldim.

D'Artanyan norozi bo'lib, aftini burishtirdi.

— Bu sizning ko'nglingizni og'rityaptimi? — so'radi Atos.

— Ochig'ini aytsam, ha, — javob berdi d'Artanyan. — Bu otlardan bizni jang kuni tanib olishlari lozim edi. Bu tuhfa, e'tibor ramzi edi. Siz bekor bunday qilibsiz, Atos.

— Qo'ying, muhtaram do'stim! O'zingizni mening o'rnimga qo'yib ko'ring, — e'tiroz bildirdi mushketyor, — men o'lgudek zoriqayotgan edim, keyin esa, gapning rosti, men ingliz otlarini xushlamayman. Agar butun gap bizni kimdir tanib olishi lozimidagina bo'lsa, egarning o'zi ham yetib ortadi, u xiyla ko'zga yaqin. Otga kelsak, uning yo'qolishiga bahona bo'lgudek gap toparmiz. Otlar oddiy jonzodku, nihoyat! Meniki manqadan yoki xarishdan harom o'ldi deb faraz qilaylik.

D'Artanyan qovog'ini uygancha turardi.

— Attang! — davom etdi Atos, — aftidan, siz bu jonivorlarni juda qadrlar ekansiz, men bo'lsam, hali hikoyamni tugatganim ham yo'q.

— Xo'sh, siz yana nimalar qildingiz?

— Men o'z otimni yutqazib qo'ygach — o'n-u to'qqiz hisobida, qalay, a? — xayolimga sizning otingizga o'ynab ko'rish fikri kelib qoldi.

— Biroq, men bu niyatingizni amalga oshirmagansiz, deb umid qilaman?

— Aksincha, men uni darhol bajo keltirdim.

— Xo'sh, nima bo'ldi? — qichqirib yubordi xavotirga tushgan d'Artanyan.

— Men o'ynab, uni yutqazib qo'ydim.

— Mening otimni-ya?

— Sizning otingizni. Sakkiz-u yetti hisobida — bir ochkoni deb... Maqolni bilasizmi?

— Atos, siz aqldan ozibsiz, ont ichaman!

— Jon d'Artanyan, bilasizmi, buni menga kecha bema'ni voqealarni hikoya qilgan paytimda aytish kerak edi, aslo bugun emas. Men uni aqlga sig'adiganki jabduqlarining hammasi bilan birga yutqazib qo'ydim.

— Bu dahshat-ku axir!

— Sabr qiling, siz hali hamma gapni bilmaysiz. Men agar me'yoridan oshirib yubormasam, binoyiday qimorboz bo'lishim mumkin, ammo ichgan paytlarim qanday bo'lsa xuddi shunday mukkamdan ketaman, mana endi...

— Biroq, siz yana nimani tikishingiz mumkin edi? Sizda ortiq hech nima qolmagandi-ku?

— Noto'g'ri, do'stim, noto'g'ri, bizda yana shu kecha ko'zim tushgan qo'lingizda charaqlab turgan olmos qolgan edi.

— Bu olmos! — shosha-pisha uzukni paypaslab qichqirdi d'Artanyan.

— Hamda bir mahallar mening o'zimda olmoslar bo'lgani va men ularning farqiga borishim sababli men uni ming pistolga baholadim.

— Umid qilamanki, — qovog'idan qor yog'ilib dedi qo'rquvdan joni halqumiga kelgan d'Artanyan, — siz lom-mim deb, olmosimga til tegizmagandir-siz?

— Aksincha, muhtaram do'stim. Tushuning, bu olmos bizning birdan bir ilinjimiz bo'lib qoldi, uni tikib, men jabduqlarimizni, otlarimizni qaytarib olishim va buning ustiga yo'l xarajatlariga pul yutib olishim mumkin edi...

— Atos, men larzaga kelayapman! — baqirib yubordi d'Artanyan.

— Xullas, sherigimga sizning olmosingizni ayt-dim. U ham unga e'tibor qilgan ekan. Darhaqiqat, azizim, bu qanday gap! Qo'lingizda osmondagi yulduzni taqib yuribsiz-u, yana uni hech kim ko'rmasligini istaysiz! Buning iloji yo'q!

— Tugating, jon do'stim, tugating, — dedi d'Artanyan. — Sizning sovuqqonligingiz jonimni olyapti, chin so'zim.

— Xullas, biz olmosni o'n dovga, har birida yuz pistoldan qilib bo'ldik.

— Xah, gap bu yoqda deng, hazil qilib, meni sinab ko'rish kerakmi sizga? — dedi «Iliada»dagi Axill singari allaqachon g'azab changaliga tushgan d'Artanyan.

— Yo'q, men hazil qilmayapman, azbaroyi shifo! Mening o'rnimda siz bo'lganingizda nima qilardingiz, bilsam edi! Ikki hafta inson yuzini ko'rmadim, shishalar bilan ulfatchilik qilaverib, tamom yovvoyilashib ketdim.

— Bu hali mening olmosimni tikish uchun sabab emas, — talvasada qo'lini qisib, e'tiroz bildirdi d'Artanyan.

— Oxirini eshitsangiz-chi. Har birida yuz pistoldan o'n yurishga o'n dov, qaytarib yutish huquqisiz. O'n uchinchi yurishda men hammasini boy berdim. O'n uchinchi yurishda — o'n uch raqami hamisha men uchun mash'um bo'lib kelgan. Xuddi o'n uchinchi iyulda...

— Obbo! — baqirdi d'Artanyan stol yonidan turib. Bugungi voqea uni kechasini unutishga majbur qilgan edi.

— Sabr-qanoat, — dedi Atos, — mening o'z rejam bor edi. Ingliz — alomat kishi ekan. Ertalab uning Grimo bilan so'zlashib turganini ko'rgan edim, Grimo ingliz o'ziga xizmatga kirishini unga taklif etganini menga ma'lum qilgandi. Shunday qilib, u bilan Grimoni, o'n dovga bo'lingan unsiz Grimoni tikib o'ynayapman.

— Ana xolos! — beixtiyor sharaqlab kulib dedi d'Artanyan.

— Grimoga, Grimoning o'ziga, eshityapsizmi? Shunday qilib, o'zi butun boshi bilan bir miriga arzimaydigan Grimoning o'n dovi sharofati bilan men olmosni qaytarib yutib oldim. Shundan keyin o'jarlik fazilat emas deb ko'ring!

— Vijdonan ont ichaman, ajabtovur gaplar! — kulgidan biqinlarini changallagancha yengil tortib qichqirdi d'Artanyan.

— Men qizishib, darrov yana olmosni tikib o'ynay boshlaganimni siz, albatta tushunasiz.

— E, shunday deng! — yuzi yana qorong'ilashib dedi d'Artanyan.

— Men sizning egaringizni, keyin esa otingizni, keyin o'zimning egarimni, keyin o'zimning otimni yutib olib, keyin yana yutqazib qo'ydim. Qisqasi, men yana sizning egaringizni, keyin o'zimmikini tutib qoldim. Mana ish qanday sodir bo'ldi. Bu juda zo'r yurish edi, men unda to'xtab qo'yaqoldim.

D'Artanyan go'yo yelkasidan butun xarobot ag'darilgan kabi xo'rsinib qo'ydi.

— Demak, olmos mening ixtiyorimda qolarkanday? — yuragi dov bermaygina so'radi u.

— Tak-taslim ixtiyoringizda, muhtaram do'stim, qo'shimchasiga Betsefallarimizning egarlari ham.

— Quruq egarlarni boshimizga urarmidik?

— Bu borada mening bir o'yim bor.

— Atos, siz meni qo'rqityapsiz.

— Quloq soling, sizning o'ynamaganingizga ancha bo'ldi shekilli, d'Artanyan.

— O'ynashga zarracha rag'batim yo'q.

— Qasam ichmang. Xullas, men o'ynamaganingizga ancha bo'lib qoldi, deyaipman, binobarin, omadingiz kelishi kerak.

— Faraz qilaylik! U yog'i nima?

— U yog'imi? Ingliz u hamrohlari bilan hali shu yerda. Men uning egarlarga juda ko'zi o'tyatganini payqadam. Siz bo'lsangiz, aftidan, o'z otingizni juda qadrlaysiz. Sizning o'rningizda men otga egarni tikkan bo'lardim.

— Biroq, u bir egarga o'ynashga rozi bo'lmaydi.

— Ikkalasini tiking, azbaroyi shifo! Men sizga o'xshagan xudbin emasman.

— Siz shunga rozi bo'larmidingiz? — g'ayriixtioriy ravishda uning ishonchi ta'siriga berilib, dumal gapirdi d'Artanyan.

— Vijdonan ont ichaman, bitta-yu bitta yurishga.

— Biroq, bilsangiz, otlarni boy bergach, loqaq egarlarni saqlab qolish men uchun nihoyatda muhim.

— U holda olmosingizni tiking.

— O, bu boshqa gap. Minba'd, hech qachon!

— Azbaroyi shifo! — dedi Atos! — Men sizga Plansheni tikishni taklif etardim, ammo, shunga o'xshash hol bo'lgani sababli ingliz ko'nmaydimi deymen.

— Bilasizmi nima, muhtaram Atos? — dedi d'Artanyan, — men biror narsani tavakkal qilishdan qat'iyan bosh tortaman.

— Afsus, — sovuqqina dedi Atos, — inglizda pistollar bitib yotibdi. Yo tavba, axir bir yurishga jur'at qilsangiz-chi! Bir yurish — bu bir nafaslik ish.

— Men yutqazib qo'ysam-chi?

— Siz yutasiz.

— Xo'sh, yutqazib qo'ysam-chi?

— Na chora, egarlarni berib yuborasiz.

— Mayli, tavakkal bir yurish bo'la qolsin! — dedi d'Artanyan.

Atos inglizni izlab ketib, uni tabladan topdi: u havas bilan egarlarni ko'zdan kechirmoqda edi. Fursat qulay edi. Atos o'z shartlarini taklif etdi: bir ot yoki yuz pistolga qarshi ikki egar — ixtiyoriga qarab. Ingliz hisoblab ko'rdi: ikki egar birga uch yuz pistol turardi. U jon deb rozi bo'ldi.

D'Artanyan titrab oshiqlarni tashladi — uch ochko tushdi; uning rangparligi Atosni qo'rqitib yubordi-yu u faqat:

— Tuzuk yurish bo'lmadi, oshna. Siz, taqsir, otlarni to'kis jabdug'i bilan oladigan bo'ldingiz, — de-yish bilan cheklandi.

Shodmon ingliz hatto, oshiqlarni aralashtirib ovo-ra ham bo'lmadi: uning g'alabadan shu qadar ko'ngli to'q ediki, ularni stolga qaramasdan otdi. D'Artanyan alamini yashirish uchun teskari qarab oldi.

— Ana yurish-u mana yurish, — har doimgiday xotirjam gapirdi Atos. — Ajab yurish bo'ldimi! Men umrim bino bo'lib bunaqasini atigi to'rt marta ko'rganman: ikki ochko!

Ingliz o'g'rildi-yu hayratdan qotib qoldi: d'Artanyan o'girildiyu quvonchdan lol qoldi.

— Ha, — davom etdi Atos, — atigi to'rt marta: bir gal janob de Krekinikida, boshqa safar mening saroyim... xullas, saroyim bo'lgan mahallar; uchinchi gal janob de Trevilnikida, u bizning hammamizni taajjub qoldirganda; va, nihoyat, to'rtinchi gal qovoqxonada o'zim otib, yuz luidor-u bir ziyofatga tushganimda.

— Xullas, janob d'Artanyan, siz otni qaytarib olasizmi? — so'radi ingliz.

— Albatta, — javob berdi d'Artanyan.

— Demak, qaytarib yutishning iloji yo'qmi?

— Biz qayta o'ynamaslikka kelishgan edik, xotirga oling.

— Bu to'g'ri, ot xizmatkoringizga topshiriladi.

— Bir nafas, — dedi Atos. — Ijozatingiz bilan men oshnamga bir-ikki og‘iz gap aytmoqchiman.

— Marhamat.

Atos d’Artanyanni chetga olib chiqdi.

— Xo‘sh, yo‘ldan ozdiruvchi, — dedi d’Artanyan, — yana nima istaysan? O‘yinni davom etdirishimni, shundaymi?

— Yo‘q, men bir o‘ylab ko‘rishingizni istayman.

— Nimani?

— Siz otni qaytarib olmoqchisiz, shunday, a?

— Albatta.

— Xato qilasiz. Men yuz pistolni olgan bo‘lardim. Egarlarni otga yoki yuz pistolga qarshi ixtiyorga qarab tikkaningiz sizga ma‘lum-ku?

— Ha.

— Men yuz pistolni olgan bo‘lardim.

— Mayli, men bo‘lsam otni olaman.

— Takror aytaman: siz xato qilasiz. Bir otni ikki kishiga olib nima qilamiz? Men sizning orqangizdan mingashib ololmayman-ku, unda biz Eymonning og‘alarini yo‘qotgan ikki o‘g‘liga o‘xshab qolgan bo‘lardik. Mening yonimda ajoyib jangovar otni gi-jinglatib, meni o‘ksitishni ham istamaysiz. Men ikkilanmasdan yuz pistolni olgan bo‘lardim. Parijga yetib olmoq uchun bizga pul zarur.

— Men bu otni qadrlayman, Atos.

— Bekor qilasiz: ot qoqilib ketib, oyog‘ini chiqarib olishi mumkin, u manqa ot tekkan oxurdan yeb qo‘ysa, tizzalari qo‘tir bo‘lib qolishi mumkin, shu bilan uning kuni bitdi, unga qo‘shilib, yuz pistol ham tamom. Xo‘jayin degan otni boqishi kerak, yuz pistol esa aksincha, o‘zi xo‘jayinni boqadi.

— Biroq, uyga nimani minib ketamiz?

— Qarollarimizning otlarini-da, azbaroyi shifo! Bizning afti-angorimizdan oddiy odammasligimizni har kim shunday ham tushunib olaveradi.

— Tulporlarini minib savlat to‘kkan Aramis bilan Portoslarning yonida bu qirchang‘ilarda ko‘rinishimiz zap alomat bo‘ladi-da!

— Aramis bilan Portoslarmi! — qichqirdi Atos va xoxolab kulib yubordi.

— Nima gap? — so‘radi do‘stining shodligini tushunmay turgan d’Artanyan.

— Yo‘q, hech nima, suhbatimizni davom etdiraylik, — dedi Atos.

— Bundan chiqdi, sizningcha...

— Yuz pistolni olmoq kerak, d’Artanyan. — Yuz pistolga biz oyning oxirigacha kayf-u safo qilamiz. Hammamiz juda charchadik, hordiq chiqarsak, chakki bo‘lmaydi.

— Hordiq chiqarsak?.. Yo‘g‘-ey Atos, Parijga qaytgan zamon men oshig‘ich o‘sha sho‘rlik ayolni axtarishga kirishaman.

— Yana yaxshi. Nainki siz bunda ot jaraq-jaraq oltin tangalar singari darmon bo‘ladi, deb o‘ylasangiz? Yuz pistolni olavering, do‘stim, yuz pistolni olavering.

D’Artanyanga faqat bir bahona kamlik qilib turgan edi. So‘nggisi unga juda asosli ko‘rindi. Buning ustiga, tiralib turib olib, u, Atosning nazarida, xudbin ko‘rinib qolishdan qo‘rqardi. Xullas, u yon berib, yuz pistolni olishga qaror qildi-yu, ingliz shu yerning o‘zida unga pulni sanab berdi.

Endi do‘stlarimizni jo‘nash to‘g‘risidagi xayollardan hech nima chalg‘itmasdi. Xo‘jayin bilan yarash ularga Atosning eski otidan tashqari, yana olti pistolga tushdi. D’Artanyan bilan Atos Planshe bilan Grimolarning otlariga mindilar, xizmatkorlar esa egarlarni boshlariga qo‘yib, yayov jo‘nadilar.

Otlar nechog‘lik rasvo bo‘lmasin, har qalay, sohiblar hash-pash deguncha qarollaridan o‘zib ketib, Krevkerga birinchi bo‘lib yetib bordilar. Ancha yiroqdanoq ular deraza yonida «Anna egachi» singari ufqni qoplagan pag‘a-pag‘a changga g‘amgin termulib o‘tirgan Aramisni ko‘rdilar.

— Hoy, Aramis! Nima balo, bu yerda qaqqayib, turibsiz? — deya qichqirdi ikkala do‘st.

— Oh, bu sizmisiz, d’Artanyan, bu sizmisiz Atos, — dedi yigit. — Men bu dunyoning nashidalarining o‘tkinchiligi haqida mulohaza qilib o‘tirgan edim, boyagina chang quyunida ko‘zdan yo‘qolgan mening ingliz otim ham menga foniylar narsalar omo-

natligining jonli timsoli bo'lib ko'rindi. Bizning butun hayotimiz uchtagina so'z bilan ifodalanmog'i mumkin: erat, est, fuit¹.

— Boshqacha qilib aytganda-chi? — so'radi allaqachon gapning tagiga yetgan d'Artanyan.

— Boshqacha qilib aytganda, meni laqillatib ketishdi. Yurishiga qaraganda, yo'rtishda soatiga besh lye bosadigan otga oltmish luidor-a!

D'Artanyan bilan Atos ichaklari uzilguday kuldilar.

— Iltimos qilaman, mendan jahlingiz chiqmasin, jon d'Artanyan, — dedi Aramis. — Riyozat qonun-qoidalarni bilmaydi. Buning ustiga men hammadan ortiq ziyon ko'rdim, negaki, vijdotsiz jallob, mendan kam deganda ellik luidorni o'marib ketdi. Mana sizlar rejali xo'jayinsizlar! O'zlaringiz qarollarning otlariga minib kelyapsizlar-da, tulporlaringizni esa asta-sekin urintirmay, yetaklab kelishni buyurgansizlar.

Shu daqiqa bundan bir-ikki soniya ilgari Amyen yo'lida paydo bo'lgan allaqanday soyabon arava xarobot yoniga kelib to'xtadi-yu undan egarlarni boshlariga qo'ygan Planshe bilan Grimo tushishdi. Arava Parijga bo'sh qaytayotgan bo'lib, qarollar kira puli evaziga aravakashni yo'l bo'yi ichimlik bilan ta'minlab borishni bo'yniga olgan edilar.

— Bu nimasi? — ularni ko'rib hayron bo'ldi Aramis. — Egarlarning o'zimi?

— Endi tushunyapsizmi? — so'radi Atos.

— Do'stlarim, sizlar ham xuddi menday yo'l tutibsizlar. Men ham egarni saqlab qoldim, sababini o'zim ham bilmayman... Hoy, Bazen! Mening yangi egarimni oling-da, bu janoblarning egarlari yoniga qo'ying.

— Xo'sh, ruhoniylaringizdan qanday qutuldingiz? — so'radi d'Artanyan.

— Ertasi kuni men ularni ziyofatga taklif etdim-da, — aytgandek, bu yerda juda zo'r sharob bor — ularga shunday ichirdimki, kyure harbiy ust-boshdan

¹ Bo'lgan, bor, bo'ladi (*lot*).

ajralishni menga man etdi, iyezuit bo'lsa, uni mushketyorlikka qabul qilishlariga ko'maklashib yuborishimni iltimos qilib qoldi.

— Ammo, faqat bedissertatsiya! — baqirdi d'Artanyan. — Bedissertatsiya! Men dissertatsiyani bekor qilinishini talab etaman!

— Shundan beri,— gapida davom etdi Aramis, — hayotim xushnudlik bilan o'tyapti. Men bir hijolik she'r bilan doston yozmoqdaman. Bu juda murakkab, biroq, har qanday narsaning asosiy fazilati ayni murakkabligida. Mavzusi ishqiy. Men sizlarga birinchi qo'shig'ini o'qib beraman, unda to'rt yuzta she'r bo'lib, bir daqiqada o'qiladi.

— Bilasizmi, nima, jon Aramis? — dedi she'r-larni xuddi lotincha singari qattiq yomon ko'radigan d'Artanyan. — Murakkablik fazilatiga yana muxtasarlik fazilatini qo'shib qo'ying, shunda dos-toningiz molik bo'lgan fazilatlar ikkitadan sira kam emasligiga ko'nglingizni to'q qilsangiz bo'lave-radi.

— Bundan tashqari, — gapini davom etdi Aramis,— u olijanob ehtiroslarni ufurib turadi, bunga o'zlaringiz ishonch hosil qilasiz. Xullas, do'stlarim, bundan chiqdi, biz Parijga qaytarkanmiz-da? Ofarin! Men tayyor! Biz yana yoqimtoy Portosimizni ko'ramiz. Men xursandman. Menga bu ko'ngilchan pahlavonning qanday o'rni bilinganini siz tasavvur ham qilolmaysiz! Mana u, garchi, unga butun boshlik podsholikni taklif etishgan taqdirda ham otini sotib o'tirmaydi. U o'z tulporida, yana yangi egarda qanday savlat to'kishini tezroq ko'rgim bor. U Ulug' Mo'g'ulga o'xshab qoladi, bunga aminman.

Og'aynilar otlarga dam berish uchun bir soat to'xtadilar. Aramis xo'jayin bilan hisob-kitob qilib Bazenni soyabon aravaga, o'rtoqlarining yoniga o'tqazdi-da hammalari yo'lga, Portosning yoniga ravona bo'ldilar.

Portos sog'ayib ketgan, d'Artanyan yo'qlagan paytdagidan rangi-ro'yi ham tuzukroq bo'lib, garchi, o'zi yolg'iz bo'lsa-da to'rt kishiga mo'ljallab dasturxon yozilgan stol yonida o'tirardi! Ziyofat a'lo

darajada tayyorlangan go'sht taomlar, tansiq sharo-
blar, ajoyib meva-chevalardan iborat edi.

— Qadamlaringizga hasanot, janoblar! — dedi Portos o'rnidan qo'zg'alib. — Sizlar ayni mavridida yetib keldingiz, men hozirgina stolga o'tirgan edim, sizlar men bilan tamaddi qilasis.

— Oho! — dedi d'Artanyan. — Bu shishalar Mushketon kamand bilan ilib tortganlardan emas, shekilli. Mana buzoq go'shti, mana biqin go'sht...

— Men quvvatga kirypman, — dedi Portos, — ko'rib turibsiz, quvvatga kirypman. Hech nima odamning tinka-madorini bu la'nati chiqiqday quritmaydi. Sizning biron vaqt oyog'ingiz chiqqanmi, Atos?

— Yo'q, ammo, Feru ko'chasidagi to'qnashuvda qilich bilan yaralanganimda, jarohatning ikki-ikki yarim haftasida o'zimni xuddi sizday his qilganim esimda.

— Biroq, bu ziyofat yolg'iz o'zingiz uchun mo'l-jallanmagan, shekilli, muhtaram Portos? — so'radi Aramis.

— Yo'q, — dedi Portos, — men shu atrofda istiqomat qiluvchi bir-ikkita dvoryanga ko'z tutgan edim, ammo, ular kelmasliklarini aytirib yuborishibdi. Sizlar ularning o'rnini bosasizlar, men bu o'zgarishdan sira zarar ko'rmayman... Hoy, Mushketon! Stullar keltir, shishalarni ko'paytir.

— Nimani tanovul qilayotganimizni bilasizlarmi? — bir necha daqiqa o'tgach, so'radi Atos.

— Bo'lmasam-chi! — dedi d'Artanyan. — Menga qolsa, men artishok¹ va iliklik buzoq go'shtini tanovul qilyapman.

— Men esa — qo'y biqinini, — dedi Portos.

— Men esa — tovuq to'shini, — dedi Aramis.

— Hammangiz yanglishmoqdasiz, janoblar, — jiddiy e'tiroz qildi Atos, — sizlar ot go'shtini tanovul qilyapsiz.

— Qo'ying-e! — dedi d'Artanyan.

— Ot go'shti! — ijirg'anib takrorladi Aramis.

¹Artishok — sabzavotning bir turi.

Yolg'iz Portosgina hech nima demadi.

— Ha, ot go'shtini. To'g'rimi, Portos, biz ot go'shtini tanovul qilyapmiz-ku? Ehtimol, hatto, egar-pegari bilandir?

— Yo'q, janoblar, men jabduqlarni saqlab qo'ydim, — dedi Portos.

— Rosti, hammamiz ham durustmiz! — dedi Aramis. — Xuddi kelishib olgandaymiz.

— Iloj qancha? — dedi Portos. — Bu ot mehmonlarimni noqulay ahvolga solayotgandi, men ularni kamsitgim kelmasdi.

— Buning ustiga gersoginyangiz hali ham suvlardadir, shundaymi? — so'radi d'Artanyan.

— Hali ham, — javob berdi Portos. — Keyin esa bilasizmi, mening o'tim viloyatning gubernatoriga — bu men bugun ziyofatga kutgan janoblardan biri — biram yoqib qoldiki, men uni berib yubordim.

— Berib yubordim! — baqirdi d'Artanyan.

— E tavba! Ha-da, berib yubordim, — dedi Portos, — sababi u, shubhasiz, bir yuz ellik luidor turardi, ammo, u qurimsoq saksondan ziyod to'lashga ko'nmadi.

— Egarsizmi? — so'radi Aramis.

— Ha, egarsiz.

— E'tibor qiling, janoblar, — dedi Atos. — Portos doimgiday ishni bizlarning hammamizdan puxtaroq uddalagan.

Boyaqish Portosni tamom izza qilib, qattiq qah-qaha yangradi, lekin, unga sho'xlikning sabablarini izohlab berganlaridan keyin doimgiday shovqin bilan u ham qo'shildi.

— Shunday qilib, hammamizning yonimizda pul bormi? — so'radi d'Artanyan.

— Faqat menda emas, — e'tiroz qildi Atos. — Menga Aramisning ispan sharobi shu qadar yoqib tushdiki, undan oltmish shishasini xizmatkorlarimizning aravasiga yuklashni buyurib edim, bu narsa hamyonimni bo'shatib qo'ydi.

— Men bo'lsam, — dedi Aramis, — bir tasavvurga keltiring, hammasini so'nggi suigacha Mondidye cherkovi bilan Amyen monastiriga berdim va ba'zi

qistalang qarzlarni uzgandan tashqari, mushkul-kushodlar tayinladim, ular men va siz janoblarning mushkullarimizni oson qiladi, hammamizga nafi tegadi.

— Mening oyog'im-chi? — dedi Portos. — Sizlar uni hech chiqimga tushirmadi deb o'ylayapsizmi? Kuniga ikki marta tabibni taklif etishga meni majbur qilib qo'ygan Mushketonning jarohatini songa qo'shmasa ham bo'ladi, yana o'q bu ovsar Mushketonning odatda faqat tabiblarga ko'rsatiladigan joyiga tekkan bahonasida mendan u qo'sha haq shilib oldi. Men unga tanbeh berib qo'ydim, toki, kelajakda bu xil jarohatlardan o'zini ehtiyot qilsin.

— Na chora, — d'Artanyan va Aramis bilan ko'z urishtirib olib dedi Atos, — ko'rib turibman, sho'ring qurg'urga hotamtoylik qilibsiz; bu ish yaxshi sohibga munosib.

— Xullasi kalom, — davom etdi Portos, — hamma chiqimlarni to'laganimdan keyin menda yana o'ttiz ekyu chamasi qoladi.

— Menda esa o'n pistollar qolar, — dedi Aramis.

— Aftidan, sizlarga qiyoslaganda biz boy ekanmiz, — dedi Atos. — Yuz pistolingizdan sizda qancha qoldi, d'Artanyan?

— Yuz pistoldanmi? Avvalambor, ulardan elligini sizga berdim.

— Rostdanmi?

— Azbaroyi shifo!

— E, ha esimga tushdi! Mutlaqo to'g'ri.

— Qanday hayvon ekan o'sha xarobot egasi! Nega unga olti pistol berdingiz?

— O'shanda berishimni o'zingiz aytdingiz-ku axir.

— Gapingiz to'g'ri, men o'ta ko'ngilchanman. Xullas — qoldig'i?

— Yigirma besh pistol, — dedi d'Artanyan.

— Menda bo'lsa, — cho'ntagidan mayda chaqalarni chiqarib dedi Atos, — menda bo'lsa...

— Sizda — hech nima...

— Zotan, shunday ozki, hatto umumiy hisobga qo'shishga ham arzimaydi.

— Endi kelinglar, jamini hisoblab chiqaylik. Portos?

— Yigirma ekyu.

— Aramis?

— O'n pistol.

— Sizda-chi, d'Artanyan?

— Yigirma besh.

— Jami qancha bo'ladi? — so'radi Atos.

— To'rt yuz yetmish besh livr! — dedi xuddi Arximed singari hisoblaydigan d'Artanyan.

— Parijga qaytganda bizda yana rosa to'rt yuz livr qoladi, — dedi Portos, — egarlarni hisobga olmaganda.

— Eskadron otlarini qandoq qilamiz? — so'radi Aramis.

— Qandoq qilardik! Xizmatkorlarning to'rt otini sohiblarining ikki otiga aylantiramiz-da, qimor o'ynaymiz. Kimki yayov qolsa, to'rt yuz livr o'shaning yorti otiga ketadi, so'ngra hamma cho'ntaklarni ag'darib, qolgan pulni d'Artanyanga beramiz: uning qo'li yengil, u birinchi duch kelgan qimor uyiga borib, o'ynaydi. Vassalom.

— Qani, ovqatga qaranglar, — dedi Portos, — hammasi sovib qoldi.

Shu zayl istiqbol xususida ko'ngillari tinchib, to'rt ulfat sarqitlari Mushketon, Bazen, Planshe va Grimolarga nasib qilgan dasturxonga qaradilar.

Parijda d'Artanyanni iltimosi qondirilgani, qirol lutf aylab, uning mushketyorlar safiga kirishiga ijozat berganini xabar qilguvchi janob de Trevildan kelgan maktub kutardi.

Bu narsa, albatta, Bonasye xonimni topish istagi demaganda d'Artanyanning barcha orzu-umidlari ushalishi bo'lgani sababli, u quvonchi ichiga sig'may, o'zi atigi yarim soatgina ilgari yonlaridan qaytgan do'stlari huzuriga g'izillab bordi-da ularni g'oyat xafa va tashvishli bir alfozda topdi. Ular Atosnikiga maslahatga yig'ilgan bo'lib, bu narsa hamisha ahvolning ma'lum jiddiyatidan darak berguvchi edi.

Janob de Trevil endigina ularga hazrat oliylari birinchi may kuni harbiy harakatni boshlashga qat'iy jazm qilgani vajhidan ularning zarur anjomlar bilan oshig'ich shaylanishi lozimligini xabar qilgan edi.

To'rt faylasuf tamom sarosimada bir-biriga termulib o'tirardilar: janob de Trevil gap tartib-intizomga taqalganda hazilni yomon ko'rardi.

— O'sha anjomlarni qanchaga baholaysizlar? — so'radi d'Artanyan.

— E, ish pachava! — dedi Aramis. — Biz hozirgina hisoblab chiqdik, yana spartanlar kabi kam-suqumlik qildik, lekin, baribir, har birimiz eng kamida bir yarim ming livrga ega bo'lmog'imiz zarur.

— Bir yarim mingni to'rtga ko'paytirilsa, olti ming, — dedi Atos.

— Nazarimda, — dedi d'Artanyan, — agar har birimizga ming livrdan bo'lsa... rost, men spartan singari emas, bir mirza singari hiosblayman...

«Mirza» so'zidan Portosga xiyla jon kirdi.

— Gap shu, menda bir reja bor! — dedi u.

— Shu ham harna. Lekin, menda rejaning soyasi ham yo'q, — sovuqqina qilib dedi Atos. — d'Artanyan kelsak, janoblar, bizning safimizga qo'shilish baxti uning aql-hushini olib qo'yibdi. Ming livr emish! Sizlarni ishontiramanki, yolg'iz menga ikki ming zarur.

— To'rt karra ikki — sakkiz, — sado berdi Aramis. — Demak, anjomlarimiz uchun bizga sakkiz ming talab qilinadi. Rost, hali bizning egarlarimiz bor...

— Buning ustiga, — janob de Trevilga tashakkur izhor qilish uchun ketgan d'Artanyan orqasidan eshikni yopguncha kutib turgach, dedi Atos, — buning ustiga, do'stimizning qo'lida yal-yal yonayotgan go'zal olmos. Bo'lmagan gap! D'Artanyan had-dan tashqari yaxshi do'st, nainki qo'lida shunday xazinani taqib yurib, og'aynilarini mushkul ahvolda qoldirib o'tirsa!

Aslaha-anjomlar izlash

O'z-o'zidan ma'lumki, to'rt birodar orasida d'Artanyan hammadan ko'proq tashvishga tushgan edi, garchi, uning gvardiyachi sifatida shaylanishi kibor nasabli kishilar bo'lmish janob mushketyorlardan xiyla oson edi; kitobxon payqagan bo'lsa kerak, ehtiyotkorligi va qariyb xasisligi bilan ajralib turgan gaskonlik yigitimiz, shu bilan birga (bu xil ziddiyatni qanday izohlamoq kerak?), sal bo'lmasa, Portosdan qolishmaydigan izzatparast ham edi. Rost, o'zining izzattalabligini qondirish tashvishlaridan tashqari, u shu paytning o'zida bo'lak, xudbin jihati kamroq iztiroblarni ham boshidan kechirmoqda edi. Uning Bonasye xonim to'g'risidagi barcha surishtirishlariga qaramay, u hech nimaning daragini bilolmadi. Janob de Trevil u haqda qirolichaga so'zlab berdi, attorning yosh rafiqasi qayerdaligidan xabari yo'q qirolicha qidiruv boshlashga va'da bergan biroq, bu va'da nihoyatda mujmal bo'lib, d'Artanyanning ko'nglini sira tinchitmasdi.

Atos o'z xonasidan chiqmasdi; u aslaha-anjomlarni topish uchun bir qadam ham bosmaslikka qaror qilgan edi.

— Ikki hafta vaqtimiz qolyapti, — derdi u do'stlariga. — Na chora, mabodo shu ikki haftaning pirovardida, hech nima topolmasam, yoki, to'g'rirog'i meni hech nima topib kelmasa, unda o'z manglayiga o'q uzishni istamagan mo'min katolik sifatida padari buzrukvorning to'rt gvardiyachisi yoki sakkiz ingliz bilan janjal chiqaramanda ularning biri meni o'ldirmagunga qadar urishaveraman, ularning sonini e'tiborga olganda, bu mutlaqo muqarrar gap. Shunda odamlar meni qirol uchun jon berdi deb aytishadi va binobarin, aslaha-anjomga muhtojligim tushmasdan burchimni o'tab qo'yaman.

Portos qo'llarini orqasiga qilib yurishini kanda qilmas va takrorlardi:

— Men rejamni amalga oshiraman.

Sochi pala-partish jingala qilingan, tund Aramis indamasdi.

Bu mudhish nishonalar do'st-u yoronlar davrasida kamoli tushkunlik hukm surayotganini yaqqol anglatib turardi.

Xizmatkorlar o'z tomonlarida Ippolitning jangovar otlari yanglig' o'z sohiblarining mahzun taqdirini baham ko'rardilar. Mushketon qoq non tayyorlardi; mudom xudojo'ylikka havasi bilan ajralib yurgan Bazen cherkovdan chiqmasdi; Planshe pashshalarni sanardi; hatto, umumiy g'urbat ham sohibi dastur qilib bergan sukutini buzdirishga ojiz Grimo esa shunday so'lish olardiki, hatto, toshlarning yuragini ezib yuborguday edi.

Uch do'stlar — zero, biz yuqorida aytib o'tganimizdek, Atos aslaha-anjom uchun biror qadam bosmayman, deb qasam ichib qo'ygan edi, — demak, uch do'st tong saharda uydan chiqib ketib, xuftonda qaytardilar. Ular ko'cha-ko'ylarda izg'ib yurar va go'yo yo'lovchilardan bitta-yarimtasi hamyonini tushirib qo'ymadimikan deganday, tosh ko'chaning har bir xarsangini ko'zdan kechirardilar. Ular birovni poylayotganday tuyulardi — ko'zlariga neki chalinsa, hammasiga shu qadar diqqat qilib razm solardilar. Uchrashganda esa «Xo'sh? Sen hech nima topmadingmi?» degan ma'noni ifodalovchi g'am to'la nigohlarini urishtirib olardilar.

Biroq birinchi bo'lib, allaqanday rejani topgan va to'zim bilan u to'g'rida bosh qotirib yurgan Portos uni birinchi bo'lib ijro eta boshladi. U, bizning hurmatli Portosimiz, juda serg'ayrat odam edi. Bir kun Portosning Sen-Le cherkovi tomon ravona bo'lganiga ko'zi tushib qolgan d'Artanyan go'yo xayoliga bir gap keldi-yu uning izidan ketdi. Muqaddas dargohga kirishdan oldin u mo'ylablarini burab-burab, cho'qqi soqolini silab qo'ydi, bu mudom uning eng jangovar niyatlaridan darak berardi. D'Artanyan ko'ziga chalinmaslikka harakat qilib, uning ketidan ichkariga kirdi. Portos ustunga suyanib oldi, hamon uning nazariga tushmagan d'Artanyan ham xuddi o'sha ustunga, lekin, qarshi tomonidan suyandi.

Ruhoniy va'z o'qiyotgan bo'lib cherkovda tumonat odam edi. Bundan foydalanib, Portos ko'z qiri bilan ayollarni kuzata boshladi. Mushketonning hafsalasi tufayli mushketyorning ust-boshi ko'nglida hukm surayotgan hasratini sira oshkor etmasdi: rost, uning shlyapasi xiyol ishqalangan, pati sal o'ngigan, kashtalar biroz xiralashgan, to'rlar xiyla suzilib qolgan, lekin, nimqorong'ulikda bu ikir-chikirlar bilinmay ketgan-u, Portos o'sha-o'sha kelishgan Portos edi.

D'Artanyan bilan Portos suyangan ustunga yaqinroq turgan kursida D'Artanyan bir boshiga qora tutgan, sal-pal zahil, sal qotma, lekin, qaddini dimog'firog' bilan tik tutgan yoshi o'tganroq nozaninni ko'rib qoldi. Portosning nigohi xufiyona shu xonimda to'xtardi-yu, keyin nariga, cherkov ichkarisiga intilardi.

O'z navbatida, hadeb qizarib-bo'zarib o'tirgan xonim ham havoyi Portosga barq nazarini tashlab qo'yar, bunisining ko'zlari shu zahoti jon-jahdi bilan cherkovda jalanglab qolardi. Bu qora liboslik ayolning xiyla jonini chiqarayotgani ravshan edi; u lablarini qonaguncha tishlar, burnining uchini qashib-qashib qo'yar, kursida zo'r berib g'imirlardi.

Buni payqab, Portos yana mo'ylablarini burab, yana bir gal cho'qqi soqolini silab qo'ydi-da, kliros yaqinida o'tirgan go'zal xonimga imo-ishoralar qila boshladi, xonim, aftidan, nafaqat chiroyli, balki, kibor ham edi, zero, uning orqasida tiz cho'kish uchun bolish keltirgan habash bola bilan xonim o'qiyotgan duolar kitobiga g'ilof bo'lmish gerb naqshi tikilgan xaltacha tutgan cho'ri turardi.

Qora kiygan xonim Portosning ko'z tashlashini kuzatib turdi-da bu nigohlar mudom baxmal bo'lishcha, habash bola va cho'risi bor xonimda to'xtayotganini ko'rdi.

Bu orada Portos mohir o'yin olib bormoqda edi: u ko'z qisar, barmoqlarini lablariga bosar, rad etilgan nozaninni chindan ham yakson qilayotgan, jon olguvchi tabassumlar yo'llardi.

Qibat go'yo «mea cubra»¹ deganday o'z ko'ksiga bir urib, u shunday qattiq «hm!» deb tovush chiqardiki, hamma, hatto, qizil bolishchasi bor xonim ham u tomon o'girilib qaradilar.

Qizil bolishchasi bor xonim haqiqatan juda kelishgan bo'lib, uning chinakamiga xavfli raqibaligini ko'rgan qora libosli xonimga, uni qora libosli xonimdan ancha go'zalroq deb topgan Portosga va d'Artanyanga kuchli ta'sir qildi. D'Artanyan uni o'zi Mengda, Kalada va Luvrda ko'rgan, o'zining ta'qibchisi — chandiqli kishi Miledi deb ataydigan xonimligini tanidi.

D'Artanyan qizil bolishchasi bor xonimni nazardan qochirmagan holda o'zida juda nash'a qilayotgan Portosning qiliqlarini kuzatishda davom etardi; u qora kiygan xonimni Ayiq ko'chasidagi prokuror xonimning o'zginasi degan qarorga keldi, ustiga ustak Sen-Le cherkovi u yerdan aytarlik olisda emas edi.

Keyingi xulosalarini chiqarib, u, bundan tashqari, Portosning prokuror xonimga o'z hamyoni borasida tixirlik qilib turib olgani uchun, o'zining Shantilyadagi mag'lubiyati uchun o'ch olishga urinayotganini fahmladi.

Biroq, d'Artanyan yana shuni ham payqadiki, hech kim, mutlaqo hech kim Portosning nazokatlari-ga javob qilmasdi. Bularning hammasi xom va puch xayollar edi, xolos, lekin, chin muhabbat, asl rashk uchun xom va puch xayollardan tashqari o'zga haqiqat mavjudmidi!

Va'z tugadi. Prokuror xonim tabarruk suv quyilgan kosaga qarab yurdi; Portos undan ilgari o'ttida, barmog'ini solish o'rniga butun qo'lini kosaga botirib oldi. Prokuror xonim Portosni o'zi uchun halok bo'lyapti deb xayol qilib, jilmayib qo'ydi, lekin, uni nogahon va shafqatsiz ko'ngilxonlik kutmoqda edi; orada uch qadamcha qolganda u teskari o'girilib oldi-da, nigohini o'rnidan qo'zg'alib, habash bola va oqsoch hamrohligida endi yaqinlashib kelayotgan qizil bolishchasi bor xonimga qadadi.

¹ Mening gunohim (*lot*).

Qizil bolishchasi bor xonim Portosning yonida paydo bo'lganda u tabarruk suvda ho'llangan qo'lini kosadan oldi: sohibjamol ziyoratchi nozik qo'lini Portosning bahaybat qo'liga tegizdi-da, jilmayib, cho'qinib, cherkovdan chiqib ketdi.

Bunisi quyushqondan ortib ketgandi; bu xonim bilan Portos o'rtasida ishqiy robita mavjudligiga u ortiq shubha qilmasdi. U kibor xonim bo'lgan taqdir-da hushidan ketgan bo'lurdi, lekin, bor-yo'g'i prokuror xonim edi, xolos va mushketyorga nisbatan g'azabini bosib, quyidagi gapni aytish bilan cheklanib qo'ya qoldi:

— Xah, hali shunaqami, janob Portos! Demak, siz endi menga tabarruk suvni taklif etmay qolib-siz-da?

Uning ovoz jaranggidan Portos go'yo yuz yillik uyqudan uyg'ongan odam singari seskanib ketdi.

— Ho... xonim! — qichqirdi u. — Bu sizmisiz-a? Umrdozingizning, aziz janob Koknarning ahvollari qalay? U nima — hali ham avvalgiday qurimsoqmi? Ko'zlarim qayerda ekan-a? Qanday qilib, o'sha va'z cho'zilgan ikki soat asnosida sizni ko'rmay qolib-man-a?

— Men sizdan ikki qadam berida o'tirgan edim, taqsir, — javob berdi prokuror xonim, — lekin, siz meni payqamadingiz, chunki, siz boyagina tabarruk suv tutgan go'zal xonimdan ko'zingizni uzganingiz yo'q.

Portos o'zini xijolat bo'lganga soldi.

— E, shunday deng... — dedi u. — Siz ko'rib-siz...

— So'qir bo'lmoq kerak buni ko'rmaslik uchun.

— Ha, — beparvo gapirdi Portos, — bu bir ger-soginya, mening do'stim. Erining rashki dastidan bizning uchrashuvimiz juda mushkul, xullas, u bugun shu g'arib cherkovga, shu xilvat joyga faqat meni ko'rish niyatida kelishini bildirdi.

— Janob Portos, — dedi prokuror xotini, — ilti-fot qilib qo'lingizni menga besh daqiqaga taklif etol-maysizmi? Mening siz bilan gaplashib olgim bor edi.

— Jonim bilan, xonim, — xuddi zo‘r yurish oldidan kulib qo‘ygan qimorboz singari, bildirmasdan o‘ziga o‘zi ko‘z qisib javob berdi Portos.

Shu nafas ular yonidan Miledining ketidan ergashib ketayotgan d’Artanyan o‘tib qoldi; u Portosga o‘girilib qarab, uning tantanali nigohini payqadi.

«Oho! — o‘sha beandisha davrning yengil-elpi rasm-rusumlariga to‘la mos xulosaga kelib, ko‘nglidan kechirdi d’Artanyan. — Boshqalarni bilmayman-u, lekin. Portos belgilangan muddatga, shubhasiz, aslaha-anjomlarini taxt qiladi!»

Qayiq rulga singari prokuror xonim qo‘lining yengil turtkisiga bo‘ysunib, Portos Sen-Magluar monastiri, ikkala tomoni aylanma g‘ovlar bilan ihota qilingan ovloq joygacha yurib bordi. Kunduz kuni u yerda faqat allanimlarni kavshayotgan gadoylarni-yu o‘ynayotgan bolakaylarni ko‘rish mumkin edi.

— Oh, janob Portos! — bu go‘shaning doimiy ziyoratchilaridan bo‘lak hech kim ularni ko‘rib eshitolmasligiga ishonch hosil qilgach, qichqirdi prokuror xonim. — Oh, janob Portos, siz o‘taketgan ofatijon bo‘lsangiz kerak!

— Menmi, xonim? — ko‘kragini kerib so‘radi Portos. — Nima sababdan shu xayolga bordingiz?

— Siz boyagina qilgan imo-ishoralarchi, tabaruk suv-chi? O‘sha habash bola bilan cho‘ri yetaklagan xonimning o‘zi kim? Kam deganda malika!

— Yanglishyapsiz, — javob berdi Portos. — U atigi gersoginya, xolos.

— Chiqaverishda unga ko‘z tutib turgan yugurdak-chi, izvoshchisi uqalik, tantanali libos kiyib o‘tirgan, unga muntazir fayton-chi?

Portos na qarolni, na faytonni payqamay qolgan, lekin, Koknar xonim kunchi ayol nazari bilan hammasiga razm solgan edi.

Portos qizil bolishchasi bor xonimni darrov malika qilib qo‘ya qolmaganiga afsus yeb qoldi.

— Oh, janob Portos, — xo‘rsinib gapini davom etdi prokuror xonim, — siz go‘zal ayollarning arzandasi ekansiz.

— O'zingiz tushunasiz, — javob berdi Portos, — xudoyim ato etgan mening sumbatim bilan ishqiy sarguzashtlarga kamchiligim yo'q.

— E tavba! Erkaklar qanday faromushxotir bo'lishadi-ya!

— Har qalay ayollarchalik faromushxotir emas, — javob berdi Portos. — Mana men... jarohatlangan, jon berayotgan bir ahvolda meni tabiblar tashlab ketganda, kibor nasabning sizning do'stligingizga laqqa tushgan bir avlodi bo'lmish men Shantilyadagi g'arib musofirxonada avval jarohatdan, keyin ochlikdan ajal yoqasiga borib qolganimda sizning qurboningiz bo'lganman, deb dadil aytishim mumkin, xonim, siz bu orada sizga yozgan otashin maktublarimning birortasiga javobni ravo ko'rmadingiz...

— Quloq soling, janob Portos... — o'sha mahallar kibor xonimlarning xatti-harakatlari bilan taqqoslaganda o'zining chindan ham gunohi borligini sezib, g'o'ldiradi prokuror xonim.

— Men sizni deb bahridan o'tgan baronessa de...

— Men buni bilaman.

— ... grafinya de...

— O, janob Portos, shafqat qiling!

— ... gersoginya de!..

— Janob Portos, muruvvat qiling!

— Yaxshi, xonim, men jim bo'laman.

— Biroq, mening erim qarz to'g'risida eshitishni ham istamayapti-da.

— Koknar xonim, — dedi Portos, — siz menga yozgan va xotiramga umrbod o'rnashib qolgan birinchi maktubingizni esga oling.

Prokuror xonim chuqur xo'rsinib qo'ydi.

— Gap shundaki, siz qarzga so'ragan pul rostdanam haddan tashqari ko'p edi.

— Koknar xonim, men sizni afzal ko'rdim. Men bir enlik yozsam, bas edi, gersoginya de... uning nomini aytmayman, chunki, hamisha ayol obro'sining g'amini yeb yuraman. Xullas, bir enlik yozsam, ki-foya edi, u menga darrov bir yarim mingni jo'natib yuborardi.

Prokuror xonim ko'z yoshi qildi.

— Janob Portos, — dedi u, — sizga qasam ichaman, men qattiq jazomni tortdim va agar kelguvsida shu ahvolga tushib qolguday bo'lsangiz, menga murojaat qilsangiz bo'ldi.

— Uyalmaysizmi xonim! — yasama zarda bilan dedi Portos. — Sizdan iltimos qilaman, pul xususida gap ochmaylik, bu xo'rlik.

— Shunday qilib, siz meni endi sevmaysiz... — ko'ngli ezilib, sekin gapirdi prokuror xonim.

Portos mahobatli sukut saqlaganicha turardi.

— Esiz, bu sizning javobingiz, men uni tushunaman.

— Meng tahqir qilganingizni xotirga oling, xonim. U mana bu yerga ko'milgan, — qo'lini kuch bilan ko'ksiga, qalbiga bosib, dedi Portos.

— Ishoning, men uni yuvib tashlayman, jonim Portos!

— Men sizdan nima so'rabman deng? — eng sodadil bir alfozda yelkalarini qisib qo'yib, davom etdi Portos. — Qarz, atigi qarz xolos. Axiyri oqibat, men axir befarosat emasman, — sizning badavlat emasligingiz va eringiz sho'rlik da'vogarlarining siqib suvini ichishini bilaman. Siz, grafinya, markiza yoki gersoginya bo'lganingizda boshqa gap edi — o, unda sizning qilmishingiz aslo ma'zur sanalmas edi.

Prokuror xonim ranjib qoldi.

— Bilib qo'ying, janob Portos, — e'tiroz qildi u, — mening pul sandig'im, faqat prokuror xonimning sandig'i bo'lsa ham, sizning o'sha xonavayron bo'lgan tannozlaringizning sandig'idan o'lsa, o'ligi ortiq bo'lsa ajab emas.

— U holda Koknar xonim, siz meni ikki hissa ortiq tahqirlagansiz, — qo'lini prokuror xonim qo'lidan bo'shatib olib, dedi Portos, — zero, agar siz badavlat bo'lsangiz, unda rad javobingizga hech qanday uzr yo'q.

— Men «badavlatman» deganimda so'zlarimni aynan tushunmaslik kerak, — ko'ngil hoviriga berilib, haddidan oshirib yuborganini payqab, gap eplay boshladi prokuror xonim. — Men badavlatman demayman-u, ammo, mablag'larim bor.

— Gap shu, xonim, — dedi Portos, — bu gaplarni tugataylik, iltimos qilaman. Siz mendan voz kechdingiz! Oramizdagi har qanday do'stlik tamom.

— Nonko'r!

— Ho, hali siz norozi ham bo'lyapsizmi? — dedi Portos.

— Go'zal gersoginyangizning yoniga jo'nang! Men sizni ortiq ushlaymayman.

— Nima derdik, u chamamda juda durust!

— Quloq bering, janob Portos, oxirgi marta: siz meni haliyam sevasizmi?

— Evoh, xonim, — qo'lidan kelgan eng hazin ohangda gapirdi Portos, — ko'nglimga kelayotgan yomon gaplarga ishonilsa, halok bo'lajak safarga chiqsak...

— O, bunday narsalarni og'zingizga olmang! — o'kirib yig'i boshlab, nola qildi prokuror xonim.

— Bir nima ko'nglimga shuni solyapti, — tobora hasrati oshib davom etdi Portos.

— Undan ko'ra, yangi ishqiy sarguzashtim bor, deb qo'ya qoling.

— Yo'q, yo'q, men samimiy gapiryapman. Hech qanday yangi narsa meni qiziqdirmaydi, buning ustiga, mana bu yerda, qalbim to'rida haliyam sizga ko'nglim borligini sezib turibman. Biroq, sizga ma'lum yoki ehtimol noma'lum bo'lganidek, ikki haftadan so'ng biz shu ma'shum safarga chiqyapmiz hamda men o'zimning aslaha-anjomlarim bilan nihoyatda band bo'laman. Bretanning ichkarisiga, qarindoshlarnikiga zarur pulni topish uchun borib kelishga to'g'ri keladi...

Portos muhabbat bilan baxillik o'rtasidagi so'nggi muborazani payqadi.

— Siz boya cherkovda ko'rgan gersoginyaning yer-muklari, — davom etdi u, — mengikiga tutash bo'lgani sababli biz birga jo'naymiz. O'zingizdan qolar gap yo'q, ikki kishilashib sayohat qilganda yo'l hamisha harna qisqaroqday tuyuladi.

— Demak, Parijda sizning do'stlaringiz yo'q ekan-da, janob Portos? — so'radi prokuror xonim.

— Men bor deb yurgandim, — yana g'amgin qiyofaga kirib, javob berdi Portos, — ammo, endi xato ketganimni tushundim.

— Sizning do'stlaringiz bor, janob Portos! — o'zining shaxtiga o'zi ham hayron bo'lib qichqirdi prokuror xonim. — Ertaga bizning uyimizga keling. Siz xolamning o'g'li va binobarin, mening xolavachcham bo'lasiz. Siz Pikardiyadan, Nuayondan kelgansiz. Sizning bir-ikkita da'volashadigan ishlaringiz bor-u ammo ish boshqaruvchingiz yo'q. Bularni eslab qolasizmi?

— Juda yaxshi eslab qolaman, xonim.

— Peshinlikka keling.

— Juda soz.

— Yana og'zingizdan gullab qo'ymang, erim yetmish olti yoshda bo'lishiga qaramay juda ziyorak.

— Yetmish olti! Azbaroyi shifo, juda zo'r yosh! — dedi Portos.

— Siz «keksa yosh» demoqchisiz. Ha, janob Portos, sho'rlik erim bir lahzada meni beva qoldirib, ketib qolishi mumkin, — Portosga ma'nodor karashma qilib, davom etdi prokuror xonim. — Xayriyatki, nikoh shartnomasiga ko'ra, bor bisot hayot qolgan er yoki xotinga qoladi.

— Tak-taslima? — so'radi Portos.

— Tak-takslim.

— Siz juda uzoqni ko'zlaydigan ayol ko'rinasiz, aziz Koknar xonim, — prokuror xonimning qo'llarini muloyim qisib dedi Portos.

— Endi yarashib oldig-a, jonim janob Portos? — tamanno bilan so'radi u.

— Bir umrga! — xuddi o'sha ohangda javob berdi Portos.

— Demak, xayr, mening xiyonatchim!

— Xayr, mening yengiltagim!

— Ertagacha, farishtam.

— Ertagacha, hayotimning chirog'i.

Miledi

D'Artanyan bildirmay Miledining ketidan ergashdi; uning izvoshga o'tirganini ko'rdi va izvoshchiga Sen-Jermenga jo'nashni buyurganini eshitdi.

Qo'sh baquvvat otlar uchirib ketayotgan izvoshni yayov ta'qib qilishga urinish behuda gap edi. Shu sababdan d'Artanyan Feru ko'chasiga ravona bo'ldi.

Sena ko'chasida u Planshega yo'liqdi; u qando-latxona ko'rgazmasi yonida turib, ko'rinishi eng xushxo'r, shirin kulchani havas bilan tomosha qilardi.

D'Artanyan unga janob de Trevilning tablasidan ikki otni: birini unga, d'Artanyanga, boshqasini Planshening o'ziga egarlab, uning yoniga, Atosnikiga uchrashni buyurdi. Janob de Trevil o'z tablalarini butunlay d'Artanyanning ixtiyoriga qo'yib bergan edi.

Planshe Eski kaptarxona ko'chasiga, d'Artanyan esa Feru ko'chasiga yo'naldilar. Atos uyda o'tirar va o'zi bilan Pikardiyadan olib kelgan a'lo ispan sharo-bidan bir shishasini ho'plab, tugatayotgan edi. U imo bilan Grimoga d'Artanyan uchun qadah keltirishni buyurdi. Grimo odatdagiday, og'iz ochmay bo'ysundi.

D'Artanyan cherkovda Portos bilan prokuror xonim o'rtasida o'tgan gaplarning hammasini Atosga so'zlab berib, o'rtoqlari allaqachon aslaha-anjom xarid qilish yo'lida degan taxminini ham aytdi.

— Menga qolsa, — dedi bunga Atos, — mening tamoman ko'nglim to'q: ishqilib, mening aslaha-anjomlarim xarajatlarini ayollar ko'tarmaydi-ku.

— Aslida esa, muhtaram Atos, sizning husningiz, sizning sulukatingiz, kibor nasabingiz, har qanday malika yoki qirolichaning qalbini ishq dardiga mubtalo qilishi mumkin edi.

— Hali juda g'o'rda bu d'Artanyan! — yelkalari-ni qisib dedi Atos. Keyin u imo bilan Grimoga yana bir shisha keltirishni buyurdi.

Shu payt qiya eshikdan kamtarona boshini suq-qan Planshe sohibiga otlar taxtligini xabar qildi.

— Qanday otlar? — so‘radi Atos.

— Janob de Trevilning ikkita omonat oti, ular-dan Sen-Jermenga borib kelmoqchiman,

— Sen-Jermenda nima qilasiz? — yana so‘radi Atos.

Shu yerda d’Artanyan unga cherkovdagi uchra-shuvni hamda chekkasida chandig‘i bor qora ridolik kishi singari mudom xayolini band etib kelgan ayolni yana topib olganini so‘zlab berdi.

— Boshqacha qilib aytganda, siz ilgari Bonasye xonimni sevganday, bu ayolga ham oshiq bo‘lgan-siz, — dedi Atos va inson zaifligidan afsuslanganday istig‘no bilan yelkalarini qisib qo‘ydi.

— Men-a? Sira ham-da! — qichqirdi d’Artanyan. — Men shunchaki, u bilan bog‘liq sirni ochish-ga qiziqyapman. Sababini bilmadim-u, ammo, naza-rimda, xuddi men unga tanish bo‘lmaganimdan, menga ham mutlaqo notanish bu ayolning hayotimga allaqanday ta’siri bor.

— Aslini olganda, siz haqsiz, — dedi Atos. — Men g‘oyib bo‘lgandan so‘ng ketidan qidirib yurish-ga arziydigan ayolni bilmayman. Bonasye xonim yo‘qoldimi — baddar bo‘lsin, mayli, u topilsin.

— Yo‘q, Atos, siz xato qilyapsiz, — e‘tiroz qildi d’Artanyan. — Men sho‘rlik Konstansiyamni har qa-chongidan ortiqroq sevaman, zora men uning qayer-daligini bilsam, bu dunyoning narigi burchida bo‘l-gan taqdirda ham borib, g‘animlar qo‘lidan uni xa-los qilardim, ammo, men buni bilmayman — axir butun qidirishlarim zoye ketdi-ku. Ilojim qancha, ko‘ngil ochishga to‘g‘ri kelyapti!

— Qani-qani, Miledi bilan ko‘ngil ochavering, azizim d’Artanyan, agar shu narsa sizni yupatsa, buni sizga chin qalbidan tilayman.

— Quloq soling Atos, — taklif etdi d’Artanyan, — xuddi hibsga olingandek, uyda qamalib o‘tirguncha otga minsangizchi, keling, Sen-Jermen tarafni ay-lanib kelamiz.

— Azizim, — e'tiroz bildirdi Atos, — men otlarni o'zimda bo'lgan paytlari minib yuraman, ular menda yo'q bo'lsa, yayov yuraman.

— Obbo, men bo'lsam, — boshqa har kimsada o'zini ranjitish shubhasiz, Atosning subutiga kulimsirab javob berdi d'Artanyan, — men sizchalik mag'rur emasman, nima to'g'ri kelsa, minib ketaveraman. Ko'rishguncha, muhtaram Atos.

— Ko'rishguncha, — keltirgan shishasini Grimo-ga ochishga imo qilib, dedi mushketyor.

D'Artanyan bilan Planshe otlarga minib, Sen-Jermenga yuz tutdilar.

Yo'l bo'yi Atosning Bonasye xonim xususidagi so'zlari d'Artanyanning xayolida turdi. Yosh yigit alohida tuyg'unligi bilan farq qilmasdi, lekin, at-torning yoshgina rafiqasi uning qalbida chuqur iz qoldirib ketgan edi: uni qidirib topmoq uchun u chindan ham dunyoning narigi burchiga ham jo'nashga tayyor edi, lekin, yer — kurra, unda o'lkalar sanoqsiz, u qay tarafga borishni bilmas edi.

Hozircha esa u o'sha Miledining kimligini bilish-ga urinib ko'rmoqchi edi. Miledi qora ridolik kishi bilan so'zlashgan, binobarin, uning kimligini biladi. Holbuki, Bonasye xonimni birinchi gal o'g'irlagan-dek ikkinchi daf'a ham aynan qora ridolik kishining o'zi olib qochganiga d'Artanyanda ishonch hosil bo'lgan edi. Xullas, o'ziga-o'zi Miledini axtarish, bu ayni vaqtda, Konstansiyani izlash deganda d'Artan-yan yarim-yorti yolg'on gapirardi, bu esa endi yolg'on emasdi.

Shu narsalarning hammasi haqida xayol surib va ahyon-ahyonda otiga shig'ov berib, zarur masofani bosib qo'ygani va Sen-Jermenga borib qolganini d'Artanyan bilmay qoldi. O'n yil kechroq, Lyudovik XIV ga tavallud topish nasib qilajak shiyponni aylanib o'tib, u kimsasiz ko'chadan sohibjamol ingliz xonimdan biror nishona topish ilinjida o'ng-u so'lga alanglab ketayotgan edi, to'satdan o'sha zamonning rasmi bo'yicha ko'cha tarafda biror derazasi yo'q, ko'rkam uyning birinchi qavatiga yondosh, gullar bilan bezatilgan ravonda u yoq-bu yoqqa aylanib yurgan odamni ko'rib qoldi. Uni dastlab Planshe tanidi.

— Taqsir, — dedi u, — siz anavi bolani taniysizmi? Mana bu, bizga og‘zini ochib, baqrayib turganmi?

— Yo‘q, — dedi d’Artanyan, — biroq, aminmanki, bu basharani birinchi marta ko‘rayotganim emas.

— Bo‘lmasam-chi! — dedi Planshe. — Axir bu boyaqish Lyuben-ku, o‘sha siz bir oy ilgari Kaleda, port boshlig‘i uyining yo‘lida boplab adabini bergan graf de Vardning qaroli-ku.

— E ha, — dedi d’Artanyan, — endi men ham uni tanidim. Sening fikring qanday, seni u taniydi-mi?

— Rosti, taqsir, u biram quti o‘chib ketgan ediki, meni yaqqol eslab olgani dargumon.

— Unday bo‘lsa, borgin-da, u bilan gurunglashib ko‘r, — dedi d’Artanyan, — uning sohibi o‘ldimi, yo‘qmi, suhbatda bilib ol.

Planshe sakrab otdan tushdi-da to‘ppa-to‘g‘ri Lyubenning oldiga bordi, u haqiqatan ham buni tanimadi-yu ikki qarol urinishlar nuqtalarini juda tez topib, so‘zlasha ketdilar. D’Artanyan bu orada otlarni tor ko‘chaga burib, uyni aylanib o‘tdi-da suhbatdan qolmaslik niyatida yong‘oq shabbalarining orqasiga yashirindi.

U bir-ikki daqiqa kuzatib turgandan keyin g‘ildirak tovushlarini eshitib qoldi-yu uning ro‘baro‘sida Milediga qarashli fayton to‘xtadi. Shak-shubha yo‘q, faytonda Miledining o‘zi o‘tirardi. D’Artanyan o‘zi ko‘zga chalinmagan holda hamma narsani ko‘ra olish uchun otining bo‘yniga egilib oldi.

Miledining oq-sariqdan kelgan ko‘rkam boshchasi fayton derazasidan mo‘ralab yosh juvon cho‘riga allaqanday farmoyish berdi.

Cho‘ri yigirma-yigirma ikki yoshlardagi chaqqon, serharakat, ko‘hlik qiz, kibor xonimning asl kanizi, o‘sha zamon taomili bo‘yicha, o‘zi o‘tirgan zinadan sakrab tushdi-yu d’Artanyan Lyubenni ko‘rib qolgan ravonga qarab yurdi.

D’Artanyan ko‘zlari bilan kanizni kuzatib turib, uning ravonga ketayotganini ko‘rdi. Lekin, shunday bo‘ldiki, bundan bir daqiqa ilgari kimdir ichkaridan

Lyubenni chaqirdi-yu ravonda xo'jayinining qayoqqa yo'qolganini anglashga urinib, chor-atrofga ko'z tashlab turgan Planshe yolg'iz qoldi. Cho'ri Planshening yoniga bordi-da uni Lyuben deb qabul qilib, unga noma uzatdi.

— Sizning sohibingizga, — dedi u.

— Mening sohibimgami? — taajjub bilan qayta so'radi Planshe.

— Ha, juda qistalang ish yuzasidan. Tezroq ol-sangiz-chi.

Shu sozlar bilan u orqaga burilishga ulgurgan faytonning yoniga chopib borib, zinaga sakrab chiq-di-yu fayton ketib qoldi.

Planshe nomani qo'lida aylantirib turdi-da keyin o'zining bemulohaza itoat qilish odatiga vafo qilib, ravondan sakrab tushdi, tor ko'chaga burilib, o'n qadamcha yurganda hammasini ko'rgan va endi o'ziga peshvoz kelayotgan d'Artanyanga to'qnashib ketdi.

— Sizga, taqsir, — nomani yigitga uzatib dedi Planshe.

— Mengami? — so'radi d'Artanyan. — Aminmi-san?

— Azbaroyi shifo, aminmanmi-ya! Oqsoch «Se-ning sohibinga» dedi. Mening sizdan bo'lak sohibim yo'q, demak... Zap ketvorgan qiz ekanda o'sha oq-soch!

D'Artanyan maktubni ochib, quyidagi so'zlarni o'qidi:

«Sizga ifoda eta olganidan ortiq ishqivoz bo'lgan xonim, qay vaqt o'rmonga sayr qilar ahvolda bo'lishingizni bilishni istardi. Ertaga «Oltin dala» meh-monxonasida qora-qizil libos kiygan mulozim sizning javobingizga ko'z tutadi».

«Ana xolos! — ko'nglidan kechirdi d'Artanyan. — Qanday o'xshashlik! Nazarimda, men ham, Miledi ham bir shaxsning salomatligiga qiziqib qolibmiz».

— Hoy Planshe, janob de Vard qalay ekan? Afti-dan, u hali qazo qilmayaptimi?

— Yo'q, taqsir to'rt jarohati bilan iloji boricha o'zini yaxshi his qilyapti ekan. Axir siz, ko'ngli-

ngizga og'ir botmasin-u, bu yigit tushgurni to'rt qilich zarbi bilan siyladingiz, u hali juda zaif, negaki, o'zining qariyb bor qonini yo'qotgan. Xuddi o'zim o'ylagandek, Lyuben meni tanimadi hamda menga o'zimizning sarguzashtimizni boshdan oyoq so'zlab berdi.

— Juda yaxshi Planshe, sen qarollarning sultonisan. Endi esa otga min, kel, faytonni quvib yetaylik.

Bu ko'p vaqt olmadi. Besh daqiqadan so'ng ular yo'lning chekkasida to'xtab turgan faytonni ko'rdilar; bashang kiyingan chavandoz eshikchaning yonida otini o'ynatib turardi.

Miledi bilan suvoriy shu qadar gapga berilib ketgan edilarki, d'Artanyan kelib, faytonning boshqa tomonida to'xtaganida uning shu yerdaligini xushro'y kanizdan bo'lak hech kim payqamadi.

Suhbat d'Artanyan bilmaydigan ingliz tilida bo'rardi, lekin, uning ohangidan ingliz sanamning qattiq jahli chiqqanini yigit fahmladi; uning xotima ishorasi suhbat mavzusi borasida shak-shubhaga o'rin qoldirmasdi: u yelpug'ichini jon-jahdi bilan chunon ezdiki, bu mayda ayol bezagi chil-chil bo'lib, sochilib ketdi.

Suvoriy qah-qah urib, kulib yubordi, bu, aftidan, Miledining badtarroq g'azabini keltirdi.

D'Artanyan aralashish mavridi keldi, deb qaror qildi; u boshqa eshikchaga yaqin yo'lab, ehtirom bilan shlyapasini yechdi.

— Xonim, — dedi u, — xizmatlarimni taklif etishga ijozat bergaysiz. Nazarimda, bu chavandoz qahringizni keltirdi. Bir og'iz gapingiz kifoya, men iltifoti kamligi uchun uning adabini berib qo'yishni zimmamga olaman.

D'Artanyanning dastlabki so'zlaridanoq Miledi ajablanib, bu tomonga o'girildi.

— Taqsir, — sof fransuz tilida javob berdi u, yigit gapini tugatgandan keyin, — uni bajonidil sizning shafeligingizga topshirgan bo'lardim, mabodo men bilan tortishayotgan kishi akam bo'lmaganda.

— O, u holda meni afv eting, — dedi d'Artanyan. — Tushunib turibsiz, xonim, mening bundan xabarim yo'q edi.

— Nega endi bu yengiltak birovning ishiga aralashadi? — eshikka egilib, baqirdi Miledi qarindoshim deb atagan suvoriy. — Nima sababdan o'z yo'lidan ketavermaydi?

— Sizning o'zingiz yengiltak! — o'z navbatida otining bo'yniga engashib va o'zi yonida turgan eshikchadan javob berdi d'Artanyan. — Men shu sababdan o'z yo'limdan ketmayapmanki, shu yerda to'xtashni lozim topdim.

Suvoriy singlisiga bir-ikkita inglizcha so'z aytdi.

— Men sizga fransuz tilida gapiryapman, — dedi d'Artanyan, — marhamat qilib, shu tilda javob qilsangiz. Siz bu xonimning akasi ekansiz — juda yaxshi, mayli, shunday bo'lsin, ammo, xayriyatki, menga aka emassiz.

Miledi o'zining jinsiga xos hurkaklik bilan boshlanib kelayotgan janjalning oldini olish va uni avj olishiga imkon bermaslik uchun aralashadi, deb kutish mumkin edi, lekin u aksincha o'zini faytonning to'riga oldida izvoshchiga pinagini buzmay dedi:

— Uyg'a.

Xushro'y kanizak aftidan, chiroyli aft-angori o'ziga manzur bo'lgan d'Artanyanga tashvishli nigoh tashlab ketdi.

Fayton g'irillab ketib qoldi-yu erkaklarni bir-birining qarshisida qoldirdi: hech qanday moddiy narsa endi ularni ajratmas edi.

Suvoriy faytonga ergashmoq uchun harakat qilgan bo'ldi-yu, lekin, notanish kishi o'sha Amyenda o'zining otini yutib olgan va sal bo'lmasa, Atosdan olmosni yutib ola yozgan inglizligini tanigandan keyin g'azabi yangi kuch bilan alanga olgan d'Artanyan uni tizginidan tortib to'xtatib qo'ydi.

— Hoy, taqsir, — dedi u, — siz mendan ham o'ta yengiltaksiz shekilli: oramizda andak janjal chiqqanini faromush olmadingizmi, ishqilib.

— Oh, bu sizmisiz, taqsir, — dedi ingliz. — Siz hamisha o'ynaganingiz o'ynagan shekilli, biri bo'lmasa ikkinchisini?

— Ha. Siz ham men hali qarzimni uzishim kerakligini esimga solib qo'ydingiz, og'ayni. Ko'ramiz, siz qilich tutishda ham oshiq o'yinida singari mohirmikansiz.

— Siz yonimda qilichim yo'qligini juda yaxshi ko'rib turibsiz. Yoki qurolsiz kishining qarshisida mardligingizni pesha qilishni ep ko'rasizmi?

— Uyingizda qilichingiz bordir, deb umid qilaman, — e'tiroz qildi d'Artanyan. — Har holda, menda ikkita bor, istasangiz, bittasini sizga yutqazib qo'yishim mumkin.

— Bunisi ortiqcha, — dedi ingliz, — menda bu xil narsalar to'lib-toshib yotibdi.

— Juda soz, mo'tabir kavalier! — javob berdi d'Artanyan. — Eng uzunini tanlab olingda, bugun kechqurun menga ko'rsating.

— Qayerda ko'rishni lozim ko'radilar?

— Lyuksemburg saroyining orqasida. Bu shu xil sayrlar uchun bop joy.

— Yaxshi, men o'sha yerda bo'laman.

— Qachon?

— Soat oltida.

— Darvoqe, sizning bir yoki ikki do'stingiz topilmaydimi?

— Menda ular uchta, hammasi ham men bilan kelishni sharaf deb bilgaylar.

— Uchtami? Ajabo! Qanday o'xshashlik! — dedi d'Artanyan. — Menda ham roppa-rosa shuncha bor.

— Endi menga ayting, siz kimsiz? — so'radi ingliz.

— Men d'Artanyanman, gaskonlik, dvoryan, janob Dezessara rotasining gvardiyachisi. Siz-chi?

— Men lord Vinter, baron Sheffieldman.

— Juda yaxshi! Kaminangizman janob baron, — dedi d'Artanyan, — garchand nomingiz juda qiyin bo'lsa ham.

So'ngra shig'ov berib, otini yo'rtib soldi-da Parijga qaytib ketdi.

Shunday ahvolda hamishagiday u to'ppa-to'g'ri Atosnikiga kirdi.

Atos uchun yumshoq kursida yotar va agar uning o'z iborasini istifoda qilinsa — aslaha-anjomlarning o'zi kelishini kutardi.

D'Artanyan faqat de Vardga yozilgan maktubni tushirib qoldirib, sodir bo'lgan ishlarning hammasini Atosga so'zlab berdi.

Atos xususan ingliz bilan urishmog'ini bilgandan zavqda. Uning mudom shuni orzu qilib yurganini biz eslashgan edik.

Do'stlar shu zamon xizmatkorlarni Portos bilan Aramisga jo'natib, ularni sodir bo'lgan voqeadan voqif etdilar.

Portos qilichini qinidan chiqarib, har zamon orqaga sapchib, raqqos singari muqom qilgan ko'yi devorga zarbalar tushira boshladi. Hamon dostoni ustida zahmat chekayotgan Aramis Atosning kabinetini ichidan qulflab oldi-da muboraza soatigacha uni bezovta qilmaslikni iltimos qildi.

Atos imo bilan Grimodan shishani talab qildi.

D'Artanyanga kelsak, u amalga oshishini biz ke-lajakda ko'radigan va uning lablariga qo'nib, o'y-
chan chehrasini yorishtirib yuborayotgan tabassumi-
ga qaraganda, aftidan allaqanday ko'ngilli sargu-
zasht va'da qilguvchi kichik rejani o'zicha puxtalab
o'tirardi.

Birinchi qism tugadi.

IKKINCHI QISM

I

Inglizlar va fransuzlar

Tayinlangan paytda og'aynilar to'rt xizmatkori bilan birgalikda Lyuksemburg saroyi orqasidagi echkilar o'tlab yurgan, tevaragi to'siq xarobazorga yetib keldilar. Atos biroz choychaqa bergach, cho'pon jo'nab qoldi. Xizmatkorlarga posbonlikda turish topshirildi.

Hademay xuddi o'sha xarobazorga bir to'p kam-suxan odamlar kelib, ichkari kirishdi-da, mushketyorlarga qo'shilib ketishdi. So'ngra, ingliz udumiga ko'ra, o'zaro tanishishdi.

Eng kibor nasabli inglizlar o'z raqiblarining g'aroyib nomlarini eshitgandan so'ng taajjublanish tugul hatto xavotirga ham tushib qolishdi.

— Bu bizga hech nimadan dalolat bermaydi, — uch birodar o'zini tanitgandan so'ng, dedi lord Vinter. — Sizlarnig kimligingizni biz baribir bilmay turibmiz, bu xil nomlar bilan atanib yurgan odamlar bilan urushib o'tirmaymiz. Bu allaqanday cho'ponlarning nomlari-ku.

— Bular uydirma nomlar, o'zingizning ham fahmingiz yetib turgandir, milord, — dedi Atos.

— Bu esa haqiqiysini bilishga bizni battarroq orzumand etadi, — javob berdi ingliz.

— Biroq qimorni nomlarimizni bilmagan holda o'ynagansiz, — deb qo'ydi Atos, — va hatto, bizdan ikki ot ham yutib olgansiz.

— Siz haqsiz, lekin unda biz pullarimizni tikkanmiz, xolos. Bu gal esa hayotimizni tikmoqdamiz: qimor har kim bilan o'ynalaveradi, urushni — tengtengi bilan qiladi.

— Haq gap, — dedi Atos va to'rt inglizning ichidan o'zi urushmog'i lozim bo'lganini chetga chiqirib, unga astagina o'z nomini aytadi.

Portos bilan Aramis ham xuddi shunday qildilar.

— Ko'nglingiz to'ldimi? — so'rada Atos o'z raqibidan, — meni o'zingiz bilan qilichlashish sharafiga noil etmoqqa yetarli darajada kibor deb hisoblaysizmi?

— Ha, taqsir, — ta'zim bilan javob berdi ingliz.

— Yaxshi! Endi esa sizga bir narsani aytib qo'yay, — gapini sovuqqina davom ettirdi Atos.

— Nimani? — hayron bo'ldi ingliz.

— Mendan nomimni oshkor etishimni talab qilmaganingiz maqbulroq bo'lardi.

— Nega endi?

— Nega desangiz, meni olamdan o'tgan deb hisoblaydilar; nega desangiz, meni barhayotligimdan hech kimsa xabar topmasligini istamoq uchun vakarsonim bor; nega desangiz, sirim olamga ovoza bo'lmasligi uchun endi sizni o'ldirishga majbur bo'lib qolaman.

Ingliz, hazillashayapti deb Atosga qarab qo'ydi, ammo hazillashish uning xayolida ham yo'q edi.

— Tayyormisiz, janoblar? — beri yo'lab, ham o'rtoqlariga, ham raqiblarga murojaat etib so'radi Atos.

— Ha, — bir ovozdan javob berishdi ingliz va fransuzlar.

— Unday bo'lsa, boshlaylik!

Ayni shu chog' botayotgan quyosh yog'dusida sakkiz qilich yaltirab ketdi; muboraza ikki karra dushman bo'lmish kishilar uchun tamoman tabiiy shiddat bilan boshlandi.

Atos shu qadar xotirjam va shu qadar mohirona urishmoqda ediki, go'yo u qilichbozlik mashqida edi.

Aftidan, Shantilyadagi sarguzasht ortiqcha manmanligiga kor qilgan Portos o'z partiyasini g'oyat ustalik va hushyorlik bilan o'ynardi.

Dostonnig uchinchi qo'shig'ini tugallashi zarur bo'lgan Aramis vaqti juda tig'iz odam singari joniqar edi.

Birinchi bo'lib raqibini Atos o'ldirdi; u birgina zarba berdi, xolos, lekin o'zi ogohlantirganiday bu

zarb ajal keltirdi: qilich yurakka parron sanchilgan edi.

Undan so'ng Portos o'z raqibining sonini tashib, ko'katga ag'aratdi. Ingliz ortiq qarshilik qilishga urinmasdan qilichini topshirdi, Portos esa uni izvoshga eltib qo'ydi.

Aramis o'z raqibini chunonam qisib qo'ygan edi-ki, provardida u ellik qadamcha chekinib turib, oyog'ini qo'lga olib qochib qoldi va qarollarning hay-huylari ostida g'oyib bo'ldi.

D'Artanyanga kelganda u qoyilmaqom va jo'ngina mudofaa o'yinini olib bormoqda edi; raqibining tinikasini quritgach, kuchli bir zarb bilan uning qo'lidan qilichini urib tushirdi. O'zini qurolsizlangan holda ko'rib, baron bir-ikki odim tisarildi, ammo sirg'alib ketib, chalqanchasiga yiqilib tushdi.

D'Artanyan bir sapchib raqibining yonida paydo bo'ldi-da, qilichini uning bo'g'ziga taqadi.

— Joningizni olsam bo'lardi, taqsir, — dedi u inglizga, — siz qo'limdasiz, ammo men azbaroyi singlingiz uchun sizga hayot ato qilaman.

D'Artanyanning quvonchi ichiga sig'masdi: u ilgariidan ko'ngliga tugib qo'ygan, bir necha soat muqaddam chehrasida quvnoq tabassumlar balqitgan rejani amalga oshirgan edi.

Shunday royish odamga yo'liqqanidan zavqi jo'shgan ingliz d'Artanyanni bag'riga bosdi, uch mushketyorga xushomad gaplar aytdi. Portosning raqibi izvoshga o'tqazilgani, Aramisning raqibi juftakni rostlagani sababli ular o'ldirilgan raqib bilan andamon bo'lishdi.

Jarohat o'ldirar darajada emasdir, degan umidda Portos bilan Aramis uni yechintira boshladilar; shu payt uning kamari ostidan liq to'la hamyon tushib ketdi. D'Artanyan uni olib, lord Vinterga uzatdi.

— Uni boshimga urarmidim, azbaroyi shifo? — so'radi ingliz.

— Marhumning oilasiga qaytarasiz, — deya javob berdi D'Artanyan.

— Uning oilasiga shunday arzimasa narsa juda zarur bo'ptida! U merosga o'n besh ming luidor renta¹ oladi. Bu hamyonni xizmatkorlaringizga olib qoling.

D'Artanyan hamyonni cho'ntagiga solib qo'ydi.

— Endi esa yosh do'stim, zero, sizni do'stim deb atasam ra'yimni qaytarmassiz, degan umiddaman, — dedi lord. Vinter, — maqbul ko'rsangiz men sizni shu bugunoq kechqurun o'z singlim Ledi Klarikka tanishtiraman. U ham sizdan o'z lutf-karamini darig' tutmasligini istayman hamda saroy qoshida durustgina qabul qilinganligi sababli kelguvsida uning bir og'iz so'zi sizning manfaatingizga xizmat qilsa ajab emas.

D'Artanyan xushnudlikdan qip-qizarib ketib, rozilik ma'nosida ta'zim qildi.

Shu dam D'Artanyanning yoniga Atos keldi.

— Bu hamyonni nima qilmoqchisiz? — shivirlab so'radi u yosh yigitdan.

— Men uni sizga bermoqchi bo'lib turgandim, muhtaram Atos.

— Mengami? Nega endi?

— Uning egasini siz o'ldirdingiz, shunga-da. Bu g'olibning o'ljasi.

— Men dushmanning merosxo'ri bo'lsam-a! Siz o'zi meni kim deb o'ylayapsiz?

— Harbiy udum shunday, — dedi d'Artanyan. — Muborazada ham xuddi shunday odat bo'lsa nima qipti?

— Men hatto jang maydonida ham bunday yo'l tutmaganman, — e'tiroz qildi Atos.

Portos yelkasini qisib qo'ydi. Aramis ma'qullab jilmaydi.

— Unday bo'lsa, — dedi d'Artanyan, — lord Vinter taklif qilg'anidek, bu pullarni qarollarga berib yuboramiz.

— Yaxshi, — rozi bo'ldi Atos, — faqat uni bizlarnikiga emas, ularning qarollariga beramiz. Uni inglizlarning qarollariga beramiz.

¹ R e n t a — ishlatish uchun berib qo'yilgan pul, mulkdan keladigan daromad.

Atos hamyonni oldi-da, uni izvoshchiga tashladi:

— O'zingiz va oshnalar-ingizga!

Sira mablag'i bo'lmagan bir kishidan chiqqan bu mardlik hatto Portosni ham qoyil qoldirdi va lord Vinter bilan uning do'sti keyinchalik og'izdan tushirmay hikoya qilib yurishgan fransuzcha hotamtoylik, Grimo, Mushketon, Planshe va Bazenlarni hisobga qo'shmaganda mutlaqo hammani zavqlantirib yubordi.

D'Artanyan xo'shlasha turib lord Vinter unga o'z singlisining turar joyini ma'lum qildi: u Qirol maydonida, o'sha mahallar uchun mashhur dahada, 6-uyda istiqomat qilardi. Darvoqe, u yosh yigitni o'zi tanishtirishi uchun unga uchrab o'tishni taklif qildi. D'Artanyan unga soat sakkizda Atosning uyida mu-loqot tayinladi.

Miledining huzuriga bo'lajak tashrif gaskonligimizning aql-u hushini qattiq hayajonga solmoqda edi. U o'z taqdirida bu ayolning hanuzgacha qanday g'alati rol o'ynab kelganini eslardi. Miledining kardinal agentlaridan bo'lishiga uning ishonchi komil edi, lekin baribir unga nisbatan o'sha o'zing ham tagiga yetolmaydigan tuyg'ularning biriga, allaqanday yengib bo'lmas moyillik his etardi. U Miledi o'zining Meng va Luvrdagi odamligini tanib qolmasaydi deb yolg'iz shu narsadan cho'chirdi xolos. U holda uning janob de Trevilning do'stiligi va, binobarin, jon tani bilan qirolga sodiqligini u fahmlab qolgan bo'lardi-yu, bu narsa Miledi nazarida uni ayrim imtiyozlardan mahrum etardi, holbuki hozir Miledi uni u o'zini bilganidan ortiq bilmasdi, ularning o'yindagi imkoniyatlari baravar edi. Miledining graf de Vard bilan boshlanib kelayotgan ishqiy fitnasiga kelganda, bu o'zbilarmon yigitni aytarli xavotirlantirmasdi, garchand graf yosh, go'zal, badavlat bo'lib kardinalning ulkan inoyatidan bahramand edi. Yigirma yosh, yigirma yosh-da, xususan, Tarbda tug'ilgan bo'lsangiz.

Dastavval d'Artanyan uyiga yo'l oldi va o'ta haf-sala bilan o'ziga oro berish-la mashg'ul bo'ldi; so'ngra Atosnikiga qaytib bordi-da, odaticha unga

bor gapni aytib berdi. Atos uning rejalarini tinglab, boshini chayqab qo'ydi va kuyinib, unga hushyor bo'lishni maslahat berdi.

— Ana, xolos! — dedi u. — Siz, so'zlaringizga qaraganda rahmdil, dilbar, bekam-u ko'st bo'lgan ayoldan endigina judo bo'lgansiz, mana endi siz allaqachon boshqasining payida yuribsiz!

D'Artanyan ta'nada jon borligini sezdi.

— Bonasye xonimni men qalxim bilan sevganman, — e'tiroz bildirdi u. — Miledini esa, idrokim bilan sevaman. Men asosan uning saroy qoshida roli qandayligining tagiga yetmoq uchungina uning xonadoniga kirishga urinmoqdaman.

— Roli qanday emish! Axir menga aytgan gaplaringizga qaraganda buni payqab olish mushkul ish emas-ku. U — kardinalning maxfiy agenti, sizni aldab qo'lga tushirib, boshingizni yeydigan ayol, vassalom.

— Him... Rosti gap, siz narsalarni o'ta mudhish tusda ko'rasiz-da, azizim Atos.

— Iloj qancha do'stim, ayollarga ishonchim yo'q, bunga mening o'z vajlarim bor, ayniqsa oq-sariqdan kelgan ayollarga ishonmayman. Siz menga Miledi oq-sariqdan kelgan deb edingiz, shekilli?

— Men ko'rgan-bilganki sarg'ish sochlarning eng go'zali uniki!

— Sho'rlik d'Artanyan! — xo'rsinib gapirdi Atos.

— Menga qarang, men gap nimadaligini aniqlamoqchiman. So'ngra, o'zimga zarur hamma narsani bilib olanimdan keyin men ketaman.

— Aniqlayvering, — loqaydlik bilan dedi Atos.

Lord Vinter tayinlangan soatda tashrif buyurdi, biroq ilgariroq ogoh etilgan Atos bo'lak xonaga o'tib turdi. Xullas, ingliz d'Artanyanni yolg'iz topdi-yu, darhol olib ketdi, chunki vaqt allaqachon sakkizga borib qolgan edi.

Pastda bir juft ketivorgan otlar qo'shilgan serhasham izvosh kutardi, u yigitlarni bir zumda Qirol maydoniga eltib qo'ydi.

Ledi Klarik d'Artanyanni sipolik bilan qabul qildi. Uning imorati dabdabasi bilan ajralib turardi;

urush tufayli kelib qolgan aksar inglizlar Fransiyadan jo'nayotgan yoki jo'nash arafasida turganligidan qat'i nazar, Miledi imoratning pardoziga juda katta xarajat qildi, bu esa inglizlarni chiqarib yuborish xususidagi umumiy farmoyish unga daxldor emasligini isbot etardi.

— Qarshingizda, — D'Artanyanni singlisiga tanishtirarkan dedi lord Vinter, — jonimni qo'lida ushlab turgan, lekin bu imtiyozdan foydalanishni istamagan yosh dvoryan turibdi, garchand biz ikki karra dushmanmiz, negaki, men uni birinchi haqorat qildim, ham negaki men inglizman. Menga nisbatan qilcha mehr-u oqibatingiz bo'lsa, unga tashakkur ayting, xonim.

Meledi xiyol qovog'ini soldi, manglayi bilinar-bilinmas xira tortdi, dudoqlarida esa shunday g'alati tabassum paydo bo'ldiki, uning chehrasining bu chigal o'yinidan d'Artanyan beixtiyor seskanib tushdi.

Og'asi hech nimani payqamadi: u kamzuliga osilgan Miledining sevimli maymunini erkalatmoq uchun o'girilgan edi.

— Xush kelibsiz, taqsir, — tovushi boyagina d'Artanyan ilg'agan noxush kayfiyat nishonalariga zid g'alati muloyim ovoz bilan gapirdi Miledi, — bu kun siz bir umrlik minnat huquqlariga molik bo'ldingiz.

Shu yerda ingliz yana ular tomon o'girildi-da, zarra tafsilotini qochirmasdan muboraza xususida hikoya boshladi. Miledi uni zo'r diqqat bilan tinglardi va o'z hislarini pinhon saqlashga nechog'lik urinmasin, bu hikoya unga malol kelayotgani shundoqqina bilinib turardi. U dam qizarar, dam bo'zarar va betoqat bo'lib jajji oyoqchasini har zamonda polga urib-urib qo'yardi.

Lord Vinter hech nimani payqamasdi. Hikoyasini tugatib u ustida patnisda bir shisha ispan sharobi va stakanlar turgan stol yoniga bordi. U ikki stakanni to'latdi-da, imo bilan d'Artanyanni ichishga taklif etdi.

Ingliz salomatligi uchun ichishdan bosh tortish uning dilini qattiq og'ritish demakligini d'Artanyan

bilardi. Shu uchun u stol yoniga borib ikkinchi stakanni oldi. Biroq u Miledini kuzatishda davom etaverdi va ko'zguda uning chehrasi o'zgarib ketganini ko'rdi. Endi, u o'ziga ortiq hech kim qaramayapti deb o'ylagan chog'da allaqanday vahshiyona ifoda aftini bujmaytirib tashladi. U jon-jahdi bilan ro'molchani tishlamoqda edi.

Shu payt xonaga d'Artanyan ilgari ham ko'rgan yoshgina va xushro'ygina kaniz kirib keldi, u lord Vinterga inglizchalab bir gap aytdi, u kishi qistalang bir yumushni bahona qilib va o'zi uchun yana bir qur uzr so'rashni singlisiga havola etib, d'Artanyandan uni tark etishga ijozat so'radi.

D'Artanyan u bilan qo'l qisishib qoldi-yu yana Miledining yoniga bordi. Uning ruxsori lol qolarli zudlik bilan o'zining avvalgi xush qiyofasiga kirdi, ammo ro'molchada qolgan bir necha qizil dog'chalar u tishlay-tishlay lablarini qonatib olganidan dalolat berib turardi.

Uning dudoqlari latif haqiqday qip-qizil edi.

Suhbat qizib ketdi. Siyoqidan, Miledi o'zini tamoman o'nqlab olgan edi. U d'Artanyanga lord Vinterning o'z akasi emas, bor-yo'g'i erining akasi bo'lishini so'zlab berdi: u oilaning kenja o'g'li xas-mida bo'lgan va qo'lida bola bilan beva qolgan hamda shu bola mabodo lord Vinter uylanmagan taqdirda, yagona merosxo'ridir. Bu gaplarning hammasi d'Artanyanga, orqasida allaqanday sir-asror, pinhon bir parda mavjudligini aytib turardi, biroq bu pardani ochish uning hali qo'lidan kelmasdi.

Yarim soatlik suhbatdan so'ng d'Artanyan Miledini o'zining vatandoshligiga ishonch hosil qildi: u fransuzchalab biram to'g'ri, biram fasohat bilan so'zlardiki, bu borada shak-shubhaga o'rin qolmasdi.

D'Artanyan suhbatdoshiga sadoqatini ta'kidlaganicha bir talay iltifotli, manzur gaplarni do'ndirib tashladi. Gaskonligimiz sotayotgan bu safsatani tinglagan ko'yi Miledi iltifot bilan kulimsirardi. Nihoyat chiqib ketar payt keldi. D'Artanyan xayrma'zur qildi-yu, mehmonxonadan bandalarning eng baxtlisi bo'lib chiqib ketdi.

Zinada unga peshvoz xushro'ygina kaniz uchradi. O'tib ketaturib, u d'Artanyanga sal tegib ketdi-da, quloqlarigacha qizarib, biram mayin ovoz bilan uzr so'radiki, u shu zahoti afv etib yuborildi.

Ertasi kuni d'Artanyan tag'in tashrif buyurdi va uni arafadagidan ham durustroq manzirat qildilar. Lord Vinter bu gal yo'q edi, oqshom bo'yi mehmonni yolg'iz Miledi band etdi. Aftidan, u yosh yigitga juda qiziqardi: uning tagi qayerdan, do'st-u birodarlari kimlar, kardinalga xizmatga kirish niyati bo'lgan-bo'lmaganini surishtirdi. Yigirma yoshida g'oyat ziyrakligi ma'lum d'Artanyan o'zining Milediga oid shubhalarini esladi; u padari buzrukvorni juda maqtab gapirdi va de Kavuani ham janob de Trevilni bilganday yaxshi tanigan taqdirda qirol gvardiyasiga emas, kardinal gvardiyasiga kirishdan toymagan bo'lardim, dedi.

Miledi juda tabiiy ravishda suhbatni burib yubordi va g'oyat beparvo ohangda d'Artanyanning Angliyada bo'lgan-bo'lmaganini so'radi.

D'Artanyan u yerga janob de Trevilning topshirig'iga binoan otlar xaridi xususidagi muzokaralar uchun borganini va hatto otlarning to'rttasini namunaga olib kelganini aytib berdi.

Bu suhbat asnosida Miledi bir yoki ikki marta tilini tishlab qoldi: bu gaskonlik puxta o'yin olib bormoqda edi.

Xuddi arafadagi soatda d'Artanyan yiroqlashdi. Yo'lakda unga yana xushro'ygina Ketti duch keldi — kanizning nomi shunday edi. U unga shunday bir qarash qildiki, uning ma'nisiga yetmaslikning iloji yo'q edi, ammo d'Artanyan butkul sohiba bilan ovora bo'lib unga aloqador narsalarning farqiga bo'rardi, xolos.

D'Artanyan Miledi yoniga ertasi kuni ham, uchinchi kuni ham qatnadi, har oqshom Miledi unga tobora ochilibroq manzirat qilaverdi.

Har oqshom — goh yo'lakda, goh dahlizda, goh zinada unga peshvoz xushro'y kaniz yo'liqib turardi.

Biroq, aytib o'tganimizdek, boyoqish Kettining bu sabotiga d'Artanyan sira parvo qilmasdi.

Prokurornikida ziyofat

Bu orada o'zi shu qadar yorqin rol o'ynagan muboraza prokuror xonimning uyidagi ziyofatni Portosning xayolidan hargiz ko'tarolmadi. Kelasi kuni soat o'n ikkidan keyin Mushketon uning libosiga cho'tkani so'nggi bor urdi-yu, Portos har jihatdan omadi kelgan kishining siyoqi bilan Ayiq ko'chasiga ravona bo'ldi.

Uning yuragi gupullab urar, biroq betoqat sevgi bilan yongan d'Artanyanning yosh qalbi singari emasdi. Yo'q, uning qonini bo'lak, ancha g'arazliroq tashvishlar qizitmoqda edi: oqibat hozir u shu sirli bo'sag'adan hatlab o'tadigan, metr Koknarning siyqasi chiqqan ekyulari birin-ketin chiqib turgan o'sha notanish zinadan ko'tariladigan bo'ldi.

Prokuror xonimning birmuncha quruqshabroq qolgan, lekin ma'lum nafosatini hali tark etmagan qo'lchalari uning ko'zlarini o'ynatib ochib berajak uzun va chuqur osma qulf bilan berk, zanglab polga qapishib ketgan, o'zi xo'p ta'rifini eshitgan sandiqni, o'z orzu-xayollarida, yigirma bor tasavvurida gavdalantirgan o'sha armon sandiqni u o'ngida ko'radigan bo'ldi.

Bundan tashqari, u boshpanasiz bir musofir, na oilasi, na bisoti bor so'qqabosh kishi, karvonsaroy va xarobotlarga, qovoqxona-yu mayxonalarga odatlanib ketgan soldat, yaxshi yeb-ichishga o'ch, aksar hollarda duch kelgan luqmaga qanoat qilishga majbur xo'ra bir odam — nihoyat qo'lbola ziyofatlarning mazasini totadigan, oilaviy fayzdan bahra oladigan va kekxa qilichbozlar aytmoqchi, tirikchilik og'irlashgani sayin nash'asi ortguvchi bekaning o'sha mayda-chuyda g'amxo'rliklariga o'zini havola qiladigan bo'ldi.

Bo'la sifatida tashrif buyurib turish va kunda to'kin dasturxon atrofiga o'tirish, kekxa prokurorning zaxil manglayidagi ajinlarni yozish, yosh mirzalarga basset galbik va landsknextlarning eng no-

zik usullarini o'rgatgan va ular butun oy mobaynida jamg'argan narsalarni bir soatlik saboq badaliga gonorar sifatida yutgan ko'yi ularning sal-pal patini terish — bularning hammasi Portosga manzur edi.

Rost, o'sha mahallardayoq prokurorlar haqida kezib yurgan, ulardan ko'ra umri uzoq bo'lib chiqqan xunuk ovozalarni — ularning xasisligi, qurumsotqligi, nazari pastligi haqidagi mish-mishlarni mushketyor xotirlardi. Biroq Portos mudom o'ta noo'rin deb hisoblab kelgan o'z prokuror xonimining ba'zi tejamkolik tutqanoqlarini istisno etganda, u odatda anchagina saxiy edi — turgan gap prokuror xonim uchun — hamda Portos uning ro'zg'ori badastur degan umidda edi.

Biroq eshik tagida uni bir qadar shubhalar qamrab oldi. Uyning darvozaxonasi ancha ko'rimsiz edi: iflos qo'lansa dahliz, qo'shni hovlidan xira yorug' o'tkazguvchi panjarador derazalik nimqorong'i zinapoya; ikkinchi qavatda katta temir mixlar shoda-shoda qilib qoqib tashlangan kichkina eshik Gran-Shatli qamoqxonasi katta darvozasining xuddi o'zi.

Portos taqillatdi. Hurpaygan pahmoq sochlari yuzlariga tushib turgan daroz, rangpar mizza eshikni ochdi — qudratini oshkor etguvchi alp qomat, jamiyatdagi ma'lum mavqeyini ko'rsatuvchi harbiy ust-bosh-u, to'q turmushdan darak berguvchi navqiron kelbatni hurmat qilish odatini yaqqol anglatib turgan bir alfozda ta'zim berdi.

Birinchisining orqasida bo'yi sal pastroq ikkinchi mirza ko'rindi: ikkinchisining orqasidan — sal balandroq uchinchisi, uchinchisining orqasidan o'n ikki yoshlardagi o'smir kirib keldi.

Uchchala mirza u zamonlar bo'yicha idorada ko'psonli mushtariylar mavjudligidan dalolat berguvchi edi.

Garchand mushketyor kunduz soat birda kelishi kerak esa-da, prokuror xonim o'z mahbubini qalbi, balkim, oshqozoni ham tayin muddatdan ilgariroq yetaklab kelar degan ilinjda naq peshindanoq uni poylab o'tirardi.

Xullas, Koknar xonim uydan zina supasiga mehmoni xuddi eshik tagiga yetganda chiqib qoldi-yu, muhtaram bekaning zohir bo'lishi uni g'oyat tang ahvoldan xalos etdi. Mirzalar unga qiziqsinib qarab turishgan va bu yuqorilaguvchi va pastlaguvchi tovush qatorga nima deyishni tuzuk-quruq bilmasdan u tilini tishlagancha turgan edi.

— Bu mening bo'lam-ku! — qiyqirib yubordi prokuror xonim. — Kiring, kiravering, janob Portos.

Portosning nomi odatdagidek ta'sir qildi-yu, hamma kulib yubordi, lekin Portos orqasiga o'girilib qo'ygan edi, hamma yuzlar qaytadan jiddiy tusga kirdi.

Prokurorning kabinetiga kirish uchun hozir mirzalar turgan dahlizdan ular keyin turajak idora — qog'ozlar qalashtirib tashlangan tund xona orqali o'tilardi. Idoradan chiqqach va oshxonani o'ngda qoldirgach, mehmon bilan beka qabulxonaga kirib qolishdi.

Bir-biri bilan tutash bu xonalarning hammasi Portosni hargiz xush xayollarga solmasdi. Lang ochiq eshiklardan talaffuz etilgan har kalomni eshish mumkin edi, bundan tashqari yo'l-yo'lakay oshxonaga sinchkov ko'z qirini tashlab, prokuror xonimning xijolati-yu, o'zining zo'r taassufiga u qanoat hosil qildiki, durust ziyofat oldidan bu yuholik koshonasida hukm surishi shart o'sha yorqin alanga, o'sha taraddudlar, o'sha gavjumlikdan darak yo'q edi. Prokuror chamasi tashrifdan ogoh etilgandi, zero, tap tortmay yaqin kelib, tavoze bilan ta'zim qilgan Portos paydo bo'lganida unda hech qanday taajjub alomati ko'rinmadi.

— Qarindosh ekanmiz, shekilli, janob Portos? — deya so'radi prokuror va o'z qamish kreslosining suyanchig'iga tiralgan ko'yi sal qo'zg'alib qo'ydi.

U zaif jussasini tamoman berkitib qo'ygan keng qora kamzulga chulg'angan, qotib ketgan, munkilagan chol edi; uning kichkina kulrang ko'zlari ikki husnbuzar singari yiltirib turar, shu ko'zlar-u, burishib turgan og'izgina uning yuzining hali jon ilib

turgan birdan bir bo'laklariday tuyulardi. Baxtga qarshi oyoqlar bu bir xalta ustixonga xizmat qilishdan endi bosh torta boshlagan va besh yoki olti oy muqaddam ahvoli og'irlashib qolgandan beri muhtaram prokuror, ochig'ini aytganda, o'z rafiqasining quli bo'lib qolgandi.

Bo'la mutelik bilan qabul qilindi, atigi shu. Oyoqlarida dadil turgan taqdirda metr Koknar janob Portosning o'zi bilan har qanday qarindoshlik davolarini rad etgan bo'lurdi.

— Ha, taqsir, qarindoshmiz, — xijolat chekmasdan javob berdi Portos, darvoqe, u hech qachon er ro'yxush beradi deb o'ylamagan ham edi.

— Yana ayol tomondan, shekilli? — kesatib so'radi prokuror.

Portos istehzoning ma'nosiga yetmadi va buni go'llikka yo'yib, quyuq mo'ylovlari ostidan kulimsirab qo'ydi. Laqma prokuror — nodir hodisaligini bilgan Koknar xonim xiyol jilmaydi-yu, qip-qizarib ketdi.

Portos kirib keldi deguncha metr Koknar o'zining baland eman stoli qarshisida turgan kattakon javonga jonsarak nigoh tashlay boshlagan edi. Bu javon shaklan farq qilsa-da, Portos o'z shirin xayollarida qo'msagan sandiqligini fahmladi-yu, haqiqat orzudan olti fut ortiqroq chiqqani bilan mamnun bo'lib qo'ydi.

Metr Koknar o'zining shajara tadqiqotlarini chuqurlashtirib o'tirmadi va besaranjom nigohini javondan Portosga ko'chirib:

— Safar oldidan bo'lamiz lutf aylab biz bilan loaqal bir marta tamaddi qilar deb umid qilaman. Shunday emasmi, Koknar xonim? — deb qo'ydi.

Bu gal gap naq oshqozonga tegdi, Portos ham buni azoblanib his qildi; aftidan Koknar xonim ham buni payqadimi, zero u dedi:

— Agar qabulimiz manzur bo'lmasa, bo'lam biznikiga ortiq kelmaydi. Lekin bunday hol ro'y bermasa, jo'naguncha ixtiyorida bo'lgan qariyb hamma bo'sh daqiqalirini bizga bag'ishlashini undan iltimos qilamiz: axir u Parijda shunchalar oz

muddat turadiki va biznikiga juda kam tashrif buyura oladi.

— O oyoqlarim, mening shoʻrlik oyoqlarim, qayerdasiz? — gʻoʻldirab qoʻydi Koknar va iljayishga urinib koʻrdi.

Oʻzining oziq-ovqat borasidagi niyatlariga jiddiy xavf tahdid solayotgan onda yetib kelgan bu madaddan mushketyorning prokuror xonimga mehri tovlanib ketdi.

Hademay tamaddi vaqti ham boʻlib qoldi. Hamma yemakxonaga, oshxona qarshisida joylashgan zalga oʻtdi.

Aftidan, xonadondagi odatdan tashqari islarni ilgʻab qolgan mirzalar harbiy puxtalik bilan ayni vaqtida yetib kelishdi va kursilarini qoʻllarida tutgan holda shay turishardi. Ularning lunjlari halitdan harakatga kelib tahdid solmoqda edi.

«Ana xolos! — uch och basharaga koʻz tashlab, koʻnglidan kechirdi Portos, zero oʻspirin, turgan gap, umumiy dasturxonga yoʻlatilmadi. — Ana xolos! Boʻlamning oʻrnida boʻlganimda bunday mehkaylarni ushlab turmasdim. Ularni halokatga uchragan-u, rosa olti hafta yegulik koʻrmagan kishilar deb oʻylash mumkin».

Metr Koknar paydo boʻldi; uni gʻildirakli kreslo-da Koknar xonim olib kelardi. Portos ham erini stol yoniga gʻildiratib qoʻyishida unga koʻmak bermoqqa shoshildi.

Prokuror yemakxonada paydo boʻlgan zamon uning lunj va burun kataklari ham ayni mirzalarniki singari qimirlay ketdi.

— Voy-boʻ — dedi u. — Shoʻrvadan biram xushxoʻr is kelyaptiki!

«Ular bu shoʻrvada nima balo topa olishdi ekan, azbaroyi shifo?» — Moʻl-u, lekin bir qatra ham jiriyoʻq, ammo arxipelag orollari kabi oʻlda-joʻlda, birikki luqma xamir suzib yurgan nimtatir shoʻrvani koʻrgach, oʻyladi Portos.

Koknar xonim jilmayib qoʻydi-yu, uning ishorasi bilan hamma joy-joyiga oʻtirdi.

Dastlab metr Koknarga, keyin Portosga suzib berdilar, so'ngra Koknar xonim o'z likobiga quydi va xamirni suvisiz betoqat bo'lib kutib o'tirgan mirzalarga bo'lishib berdi.

Shu payt yemakxona eshigi g'ichirlab ochildi-da, qiya tabaqalar orasidan Portos kichik mirzani ko'rib qoldi; bazmda ishtirok etish imkonidan mahrum bo'lgan holda, u o'z nonini oshxona isi-yu, yemakxona isidan huzur qilib yemoqda edi.

Sho'rvadan keyin oqsoch qaynatilgan tovuq keltirib qo'ydi, bu tansiq taomni ko'rib o'tirganlarning hammasining ko'zlari chanog'idan chiqib ketayozdi.

— Qarindoshlaringizni yaxshi ko'rishingiz darrov ko'rinib turibdi, Koknar xonim, — ayanchli tabassum bilan dedi prokuror. — Shubhasiz, bularning hammasi yolg'iz bo'langiz sharofatidan.

Sho'rlik tovuq oriq bo'lib, bor urinishlarga qaramay, hech qanday ustuxon teshib o'tolmaydigan o'sha qil bosgan qalin teri bilan qoplangan edi; keksalikdan osoyishta jon bermoq uchun pisib olgan qo'noqdan provardida topguncha uni uzoq axtargan bo'lsalar ajab emas.

«Azbaroyi shifo! — ko'nglidan kechirdi Portos. — Naqadar qayg'uli hol! Men keksalikni hurmat qilaman, lekin qaynatilgan ham, qovurilgan ham xilida emas».

O'zining fikriga hamma sherikmi-yo'qmi qanoat hosil qilish uchun u atrofga ko'z tashladi. Qayoqda deysiz — u bu ketvorgan tovuqni, u shunchalar istig'no bilan qaragan o'sha tovuqni halitdan yeb tashlamoqchi bo'lib ochlikdan yonib turgan ko'zlarni ko'rdi.

Koknar xonim taomni oldiga surib oldi-da, ikkita katta qora oyoqni qoidasini kelishtirib ajratib, erining likobiga qo'ydi, bo'ynini kesib, uni bosh bilan birga chetga o'zi uchun olib qo'ydi, qanotini Portosga qo'ydi-da, tovuqni qariyb qo'l tegmagan holda oqsochga berib yubordi, xullas, hafsalasi pir bo'lgan kishilar yuzida ularning ta'bi va mijoziga qarab ifoda etilguvchi xilma-xil o'zgarishlarni mush-

ketyor ilg'ab ulgurmasdan ilgari taom g'oyib bo'ldi. Tovuqning o'rniga katta laganda ichida bir qarashda sergo'sht ko'ringuvchi bir-ikkita qo'y suyagi ko'zga tashlanib turgan loviya paydo bo'ldi. Biroq mirzalar bu aldovga uchmadilar hamda ularning avzoyidagi tundlik taqdirga tan berish ifodasi bilan almashindi. Koknar xonim bu taomni yaxshi bekaga xos rasamad bilan bo'lishtirib berdi. Sharobga ham navbat yetdi. Metr Koknar juda kichkina chinni idishdan yigitlarning har biriga uchdan bir stakandan quyib berdi, o'ziga ham qariyb shuncha quydi-da, shishani shu zahoti Portos bilan Koknar xonim tomonga o'tkazdi.

Yigitlar stakanlarni suv bilan to'ldirib olishdi, so'ngra yarim stakandan ichishgach, yana suv to'ldirdilar, shu tariqa borib-borib tamaddi nihoyasida ular yutayotgan ichimlik yoqut rang o'rniga kul rang topazni eslata boshladi.

Portos ko'ngli tortmaygina o'ziga tegishli tovuq qanotini yedi-yu, stol ostida tizzasiga prokuror xonimning tizzasiga suyikalganini sezib seskanib tushdi. U ham bu yerda shunchalar qadrlanguvchi ushbu sharobdan yarim stakan ichib ko'rdi-yu, ta'bi nozik kishilarning jon-ponini chiqarguvchi badxo'r mon-reyl ichimligini tanidi.

Metr Koknar uning bu suyultirilmagan sharobni o'tishiga qarab xo'rsinib qo'ydi.

— Loviyaga qarang, Portos bo'la, — deb Koknar xonim shunday bir ohangda gapirdiki, uning: «Gapimga ishonib, yemay qo'ya qoling», — degan ma'nosi ravshan edi.

— Astag'firullo, qo'l ham tegizmasman o'sha loviyaga! — asta to'ng'illab qo'ydi Portos.

Hamda baralla ilova qildi:

— Tashakkur sizga, bo'la, to'yib qoldim.

O'rtaga sukut cho'kdi. Portos bu yog'iga nima qilarini bilmas edi. Prokuror bir necha bor takrorladi:

— Oh, Koknar xonim, tashakkur sizga, siz bizga chinakam ziyofat berdingiz. Yo tavba, biram to'yib ketdimki!

Butun tamaddi asnosida metr Koknar bir kosa sho'rva, ikkita qora tovuq oyog'i-yu oz-moz go'shti mavjud birdan bir qo'y ustixonini tanovul qildi.

Portos buni masxara deb o'ylab, endi mo'ylovlarini burab, qovoqlarini uyaboshlagan edi hamki, biroq Koknar xonimning tizzasi unga astagina sabr-ganoat qilishni maslahat berdi.

Portos uchun mutlaqo mavhum bu sukut-u, tamaddi orasidagi tanaffusning mirzalar uchun aksinch-a yomon ma'nosi bor edi: ular prokurorning Koknar xonim tabassumi bilan cho'chitilgan nigohiga bo'ysunib, shoshmasdan stoldan qo'zg'aldilar, yanayam imillab dastmollarini taxladilar-da, ta'zim qilib eshik sari yurdilar.

— Boringlar, yigitlar, ishlagani boringlar, ish ovqatning hazm bo'lishiga foydasi bor, — deya ularga salobat bilan gapirdi prokuror.

Mirzalar ketgan zamon Koknar xonim turdi-da, javondan bir parcha pishloq, behi murabbosi va shaxsan o'z qo'li bilan tayyorlagan asallik bodom pirogni oldi.

Buncha noz-ne'matni ko'rib metr Koknar beixtiyor tumtaydi, bu noz-ne'matni ko'rib Portos tushliksiz qolganini fahmlab, tilini tashlab qoldi.

U loviya hali stolda turibdimi-yo'qmi deb qarab qo'ydi, lekin loviya lagani bilan g'oyib bo'l-gandi.

— Axir, bu chindanam ziyofat-ku! — kreslo-sida g'imirlab qichqirdi metr Koknar. — Ziyofatning o'zi, epulae epularum. Lukull Lukullnikida ziyofat-da.

Portos bir amallab sharob, non va pishloq bilan ovqatlanib olarman, degan umidda yonida turgan shishaga ko'z tashladi, ammo sharob joyida yo'q — shisha bo'sh edi. Janob Koknar bilan xonim o'zlarini buni payqamaganga solib o'tiraverdilar.

«Juda soz, — ko'nglidan kechirdi Portos, — loaqa! ogoh etildim...»

U murabbodan bir qoshiqcha og'ziga soldi va Koknar xonimning yopishqoq xamiriga tishlarini botirib oldi.

«Qurbon berildi, — dedi u o‘z-o‘ziga. — O, koshki edi Koknar xonim bilan uning erining javonini bir ko‘rish ilinjim bo‘lmasa!»

Janob Koknar o‘zi maishat deb atagan shohona ziyofatdan huzur qilib, istirohatga ehtiyoj sezib qoldi. Portos bu istirohat darhol va shu yerning o‘zida yuz beradi deb umid qilgan edi, lekin la’nati prokuror bu haqda eshitishni ham istamasdi; uni kabinetiga eltib qo‘yishga to‘g‘ri keldi hamda o‘z jovonining yonida zohir bo‘lib, o‘ta xotirjamlik uchun to uning chekkasiga oyog‘ini qo‘yib olmaguncha baqiraverdi.

Prokuror xonim Portosni qo‘shni xonaga boshlab ketdi va bu yerda yarash uchun zamin hozirlash harakatlari boshlandi.

— Siz haftada uch marta ovqatlangani kelishingiz mumkin, — dedi Koknar xonim.

— Qulluq, — javob qildi Portos, — lekin men biror narsani suiiste‘mol qilishni yoqtirmayman. Buning ustiga men aslaha-anjom xususida bosh qotirishim lozim.

— Ha-ya, — ingrab yubordi prokuror xonim, — o’sha la’nati aslaha-anjom xususida.

— Taassufki, gap shunaqa, — ta’kidladi Portos, — aslaha-anjom xususida.

— Xo‘sh, polkingizda aslaha-anjom nimalardan iborat bo‘ladi, janob Portos?

— O, ko‘p narsalardan, — dedi Portos. — Ma’lumingizdek, mushketyorlar sara lashkarlardir, bino-barin, ularga na gvardiyachilar va na shveysariyaliklarga darkor bo‘lmagan talay narsalar talab etiladi.

— Qanday narsalar, axir? Menga ularni sanab bering.

— Xo‘sh, buni pulga chaqqanda... — gap boshladi tarkibiy qismlardan ko‘ra yaxlit hammasi haqida tortishishni afzal ko‘rgan Portos.

Prokuror xonim titrab-qaqshab davomini kuttardi.

— Qancha pulga? — so‘radi u. — Umid qilaman-ki puli...

U to'xtab qoldi, uning dami chiqmay qolgan edi.

— Yo'g'-ey, — dedi Portos, — puli ikki yarim ming livrdan oshmaydi. Hattoki, birmuncha iqtisod qilib, ikki ming livrni eplarkan deb o'ylayman.

— Voy, sho'rim! — qichqirib yubordi u. — Axir, bu butun boshli bisot-ku!

Portos aftini ma'nodor qilib burishtirdi, Koknar xonim ham buni fahmladi.

— Men aslaha-anjomlaringiz nimalardan iboratligini shu vajdan surishtiryapmanki, — izoh berdi u, — mening savdo olamida qarindoshlar-u mijozlarim ko'p, sizga zarur narsalarni sizning o'zingizdan ikki baravar arzon qo'lga kiritishim mumkinligiga ishonchim bor.

— E, gap bu yoqda deng! — dedi Portos. — Bu boshqa gap.

— Bo'lmasam-chi, azizim janob Portos! Demak, birinchi galda sizga ot talab etiladi, shunday emasmi?

— Ha, ot.

— Juda soz! Menda xuddi ko'nglingizdagi narsaning o'zi bor.

— Shunday deng! — gul-gul ochilib dedi Portos. — Demak, ot masalasi bir yoqli bo'ldi. So'ngra menga yana to'la jabduq darkor, lekin u shunday narsalardan iboratki, ularni faqat mushketyorning o'zi xarid qilishi mumkin. Darvoqe, bular uch yuz livrdan qimmatga tushmaydi.

— Uch yuz livrdan-a! Iloj qancha, mayli uch yuz livr bo'lsa bo'la qolsin, — xo'rsinib gapirdi prokuror xonim.

Portos kulimsirab qo'ydi. Kitobxonning yodidaki, unda gersog Bekingem tomonidan tortiq etilgan egar bor edi, xullas, u ko'nglida bu uch yuz livrni shunchaki cho'ntagiga solib qo'ya qolishni cho'tlamoqda edi.

— Bundan keyin, — gapini davom etdirdi u, — xizmatkorim uchun ot, men uchun esa — chamadon ketadi. Qurol-yarog'ga kelganda, siz bu haqda xavotirlanmasangiz ham bo'laveradi — u menda bor.

— Xizmatkorga o'tmi? — ikkilanib takrorladi prokuror xonim. — Bilasizmi, do'stim, bunisi ortiqcha dahmaza.

— Shundaymi, hali xonim! — kekkayib gapirdi Portos. — Meni biror gadoy deb o'ylayotgan bo'lmang tag'in?

— Yo'g'-ey! Men faqat aytmoqchi edimki, gohi mahallar kelishgan xachir otdan qolishmaydi, nazarimda, mushketyorga chiroyli biror xachirning evini qilsak...

— Bo'ldi, chiroyli xachir bo'la qolsin, — dedi Portos. — Gapingiz to'g'ri, butun maiyati xachir minib yurgan juda kibor ispan aslzodalarini men o'zim ko'rganman. Lekin unda o'zingizni ham aqlingiz yetadi, Koknar xonim, bu xachir jig'a va shaqildoqlar bilan yasatilmog'i shart.

— Ko'nglingiz to'q bo'lsin, — dedi prokuror xonim.

— Endi chamadon masalasi qoldi, — gapini davom etdi Portos.

— O, bu ham sizni tashvishga solmasligi kerak! — dedi baland ovoz bilan Koknar xonim. — Erimning besh yo oltita chamadoni bor, eng yaxshisini tanlab olavering. Sayohat qilganda u bittasini olib yurishni ayniqsa yaxshi ko'rardi: u shunday kattaki, unga olamdagi hamma narsa bemalol sig'adi.

— Bundan chiqdi, o'sha chamadon bo'sh ekan-da? — soddadillik bilan so'radi Portos.

— Albatta, bo'sh-da, — xuddi shunday go'llik bilan javob berdi prokuror xonim.

— Azizam, axir menga chamadon butun ichidagi narsalari bilan kerak-da! — qichqirdi Portos.

Koknar xonim yana oh-vohlarini boshladi. U paytlar Molyer o'z «Xasis»ini hali yozganicha yo'q edi. Shu yo'sin Koknar xonim Garpagonning o'tmishdoshi bo'lib qoldi.

Xullasi kalom, aslaha-anjomning qolgan qismi xuddi shunday muhokamadan o'tdi va kengash natijasida prokuror xonim pul bilan sakkiz yuz livr to'lashni hamda shon-sharaf yo'lida Portos bilan mushketonlarni olib yurish sharafiga noil bo'lajak ot bilan xachirni ta'minlashni o'z zimmasiga oldi.

Shu shartlarni ishlab chiqqach, Portos Koknar xonim bilan xayr-ma'zur qildi. Rost, bunisi unga noz-u karashmalar qilib, olib qolishga urinib ko'rdi, lekin Portos xizmat yumushlarini bahona qildi-yu, prokuror xonim noiloj uning qirolga yon berishiga to'g'ri keldi.

Mushketyor uyga och va ta'bi xira bo'lib qaytdi.

III

Kaniz va sohiba

Bu orada biz yuqorida aytib o'tganimizdek, d'Artanyan vijdon azobi-yu, Atosning oqilona maslahatlarini yuz-xotir qilmasdan soat sayin Milediga tobora ko'proq oshig'u beqaror bo'lib bordi. Shu boisdan unikiga har kun qatnar ekan, mard gaskonlik yigit ertami-kechmi ro'yxush berishiga komil ishonch bilan uning ko'nglini ovlayverdi.

Kunlardan bir kun har narsaga qodir kishining siyoqida juda a'lo kayfiyatda tashrif buyurib, u darvozaxonada kaniz bilan to'qnashib qoldi; biroq bu daf'a xushro'ygina Ketti yo'l-yo'lakay unga surkalib o'tish bilan cheklanib qolmadi — u mehr bilan yigitning qo'lidan ushladi.

«Juda yaxshi! — xayolidan kechirdi d'Artanyan. — U sohibasining biror topshirig'ini menga yetkazmoqchi bo'lsa kerak... Hozir u Miledi o'zining tili bormagan muloqotga meni mukallaf etadi».

Hamda u go'zal qizga g'olibona bir alfozda qarab qo'ydi.

— Taqsir, sizga bir gapni aytib qo'ymoqchi edim... — g'o'ldiradi kaniz.

— Gapir, bo'tam, gapir, — dedi d'Artanyan. — Qulog'im senda.

— Yo'q, faqat bu yerdamas: sizga aytmoqchi bo'lgan gapim haddan tashqari uzun, asosiysi esa haddan tashqari maxfiy.

— Nima qilamiz bo'lmasa?

— Agarda janob kavalier men bilan yurishga rozi bo'lsaydi... — deb qo'rqa-pisa gapirdi Ketti.

— Qayoqqa desalar, mayli, go‘zal qiz.

— Unday bo‘lsa, yuring.

D’Artanyanning qo‘lini qo‘ymay, Ketti uni qorong‘i aylanma zinadan boshlab ketdi, so‘ngra o‘n besh chog‘li pillapoyadan chiqib, u allaqanday eshikni ochdi.

— Kiring, taqsir, — dedi u. — Bu yer xoli, gaplashib olsak bo‘ladi.

— Bu xona kimniki o‘zi, parizod? — so‘radi d’Artanyan.

— Meniki, taqsir. Mana bu eshik orqali sohibamning yotog‘i bilan tutash, lekin Miledi bizni eshita olmaydi, xotirjam bo‘ling, u kishi tun yarmidan og‘maguncha hech yotmaydi.

D’Artanyan atrofga razm soldi. Choqqina, shinam xona did bilan bezatilgan, nihoyatda ozoda, lekin u g‘ayriixtiyoriy ravishda, Kettining so‘zlaricha Miledi yotog‘iga olib kirguvchi eshikdan ko‘z uzolmay qoldi.

Ketti yigitning ko‘nglida kechayotgan gaplarni sezdi-yu, xo‘rsinib qo‘ydi.

— Bekamni judayam sevar ekansiz-da, a, taqsir? — so‘radi u.

— Nimasini aytasiz, Ketti, buni ifoda qilishga tilim ojiz, majnunman!

Ketti yana xo‘rsinib qo‘ydi.

— Bunisi juda chakki bo‘lipti, taqsir! — dedi u.

— Ne uchun bunisi shu qadar chatoq bo‘larkan, azbaroyi shifo? — so‘radi u.

— Shu uchunki, taqsir, — javob berdi Ketti, — bekam sizni qilcha ham sevmaydi.

— Himm... — dedi d’Artanyan. — Sen bu gapni uning topshirig‘i bilan aytyapsanmi menga?

— Yo‘g‘-e, taqsir, yo‘q! Men o‘zim sizga rahmim kelganidan bu gapni aytib qo‘yishga jazm qildim.

— Senga tashakkur, qimmatli Ketti, lekin xayrli niyating uchun, xolos, negaki ma‘lumoting u qadar yoqimli emas, o‘zing juda yaxshi tushunsang kerak.

— Boshqacha qilib aytganda, gaplarimga ishonmayapsiz, shunday emasmi?

— Aqalli oriyatdan bunday narsalarga ishonish mushkul gap, go'zalim.

— Demak, gapimga ishonmayapsizmi?

— Iqorman, lutf aylab so'zlaringning biror dalilini ko'rsatmasang...

— Xo'sh bunga nima deysiz?

Ketti korsaji ostidan kichkina maktubchani oldi.

— Mengami bu?

— Yo'q, o'zga kishiga.

— O'zga kishiga?

— Ha.

— Uning nomi, nomi? — baqirib yubordi d'Artanyan.

— Adresiga bir qarang.

— Graf de Vardga.

O'zbilarmon yigitning xayolidan shu zamon lip etib Sen-Jermendagi mojar o'xotirasi kechdi. Yashin-day tez harakat bilan u qilmoqchi bo'layotgan yoki to'g'rirog'i qilib qo'ygan ishini ko'rib, Ketti faryod qilganiga parvo qilmasdan, d'Artanyan maktubni ochdi.

— Voy sho'rim, nima qilganingiz bu, taqdir! — xitob qildi u.

— Hech nima! — deb javob berdi d'Artanyan va maktubni o'qib chiqdi:

«Siz mening birinchi xatimga javob qilmadingiz. Sizga nima bo'ldi — tobingiz yo'qmi yoki de Giz xo-nimning bazmida menga qanday tikilganlaringizni faromush etdingizmi? Mana sizga g'animat fursat! G'aflatda qolmang».

D'Artanyanning rangi o'chib ketdi. Uning izzat nafi tahqirlangan edi; u muhabbat haqorat etilgan deb qaror qildi.

— Bechora, azizim janob d'Artanyan! — kamoli dardkash ovo' bilan yigitning qo'lini yana qisgan ko'yi gapirdi Ketti.

— Menga rahming kelyaptimi, shafqatli go'dak? — so'radi d'Artanyan.

— Ha, albatta, jon-u dilim bilan! Men-ku sevgi nimaligini bilaman-a!

— Sevgi nimaligini bilasanmi? — unga ilk bor o'zmoz e'tibor bilan ko'z tashlab so'radi d'Artanyan.

— Ha, peshonamning sho'riga!

— U holda menga rahm qilish o'rniga bekangdan qasos olish uchun menga ko'maklashib yuborsang durustroq bo'lardi.

— Undan qanday qilib qasos olmoqchi edingiz?

— Men o'zimning zo'rligimni isbotlab, raqibimning o'rnini egallamoqni istardim.

— Yo'q, taqsir, men bunga zinhor ko'maklashmasman! — jon kirib e'tiroz bildirdi Ketti.

— Ne sababdan?

— Ikki sababdan.

— Chunonchi?

— Birinchidan, shu sababdanki, bekam sizni sira sevmaydi...

— Sen buni qayoqdan bilarding?

— Siz u kishini o'lgudek yomon ranjitgansiz.

— Men-a? Tanishgan daqiqadan tortib uning oyoqlari ostida bir mo'min qul singari kun kechirayotgan bo'lsam-u, men uni qanday ranjitishim mumkin? Qani ayt-chi menga, sendan o'tinaman.

— Men buni yolg'iz bir kishiga... ko'nglimga qo'l solib ko'rgan kishiga oshkor etaman.

D'Artanyan Kettiga yana bir karra ko'z tashladi. Qiz biram tarovatli, biram ko'hlik ediki, man-man degan gersoginyalar shu husn-u shu ko'rk evaziga o'z tojlaridan kechgan bo'lardilar.

— Ketti, — dedi u, — qachon desang mayli, ko'nglingga qo'l solib ko'raveraman, bu narsa qochib ketmaydi, tasadduq.

So'ng yigit uni o'pib olgan edi, bundan qiz anor-day qip-qizarib ketdi.

— Yo'q! — qichqirdi Ketti. — Siz meni sevmaysiz! Siz bekamni sevasiz, menga boyagina shu gapni aytib edingiz.

— Ikkinchi sababni oshkor etishingga hali shu gap xalal beryaptimi?

— Ikkinchi sabab, taqsir... — bo'sadan so'ng o'zini tutib olib hamda yigitning ko'zlari ma'nosidan dadillanib gapirdi Ketti, — ikkinchi sabab shuki,

muhabbat borasida har kim o'zi uchun jon kuydi-radi.

Ana shundagina, dahliz, zina, yo'lakdagi to'qna-shuvlar, har gal Kettiga duch kelganda uning qo'lini suykalishi, uning xumor boqishlari, pinhona oh-u-zorlari d'Artanyanning yodiga tushdi. Kibor xonim ko'nglini ovlash orzusi bilan bo'lib, u kanizni nazari-ga ilmagan edi: burgutni ko'zlagan kishi chum-chuqqa parvo qilarmidi.

Biroq bu daf'a u shuncha go'llik yoki xuddi shun-cha behayolik bilan bildirib qo'ygan Kettining muhabbatidan o'zi nima manfaat chiqarishi mum-kinligiga d'Artanyanning darrov fahmi yetdi: graf de Vardga yo'llangan maktublarni qo'lga olish, Mile-dini kuzatish, istagan mahal beka yotog'i bilan tu-tash Ketti xonasiga kirish imkoniyati. Ko'rib turib-mizki, bu narsa xoh ixtiyoriy ravishda bo'lsin, xoh zo'rlik bilan bo'lsin Miledining visoliga yetmoq uchun insofsiz yigit o'z xayolida sho'rlik qizni al-laqachon qurbon qildi.

— Shunday qilib, azizim Ketti, — dedi u qiz-ga, — mening muhabbatimdan gumondasan-u, uni isbotlab berishimni istaysan-a?

— Qaysi muhabbatni aytyapsiz?

— O'sha men senga qo'ymoqqa tayyor muhabbat-ni-da.

— Xo'sh, uni qanday qilib isbotlab berasiz?

— Istaysanmi — odatda bekang bilan o'tkazadi-gan soatlarimni men bugun sen bilan o'tkazaman?

— O, albatta, juda istayman, — deb chapak chalib yubordi Ketti.

— Unday ekan bu yoqqa kelgin-a, tasadduq, — kresloga o'rnashib o'tirib olib dedi d'Artanyan. — Senga o'zim ko'rgan-bilgan cho'rilarning ichida eng suluvi ekanligingni aytib beraman, — va bu haqda u biram ma'noli qilib ilhomlanib gapirdiki, unga isho-nishga juda tashna qiz laqqa tushdi-qoldi. Darvoqe, d'Artanyanni tang qoldirib xushro'ygina Ketti avval bir qadar qat'iy turdi va hech bo'sh kelishni istama-di.

Hujum va mudofaada vaqt bilinmay o'tib ketadi.

Yarim kechaga zang urildi va deyarli bir paytda Miledining xonasida ham qo'ng'iroq chalindi.

— Voy o'lmasam! — qichqirib yubordi Ketti. — Meni bekam chorlayotir. Jo'na! Tezroq jo'na!

D'Artanyan go'yo itoatkorona joyidan qo'zg'alib, shlyapasini oldi, lekin zina eshikka yo'nalish o'rniga shartta katta jovon eshigini ochdi-yu, Miledining ko'ylak va tungi liboslari orasiga berkinib oldi.

— Bu nima qilganingiz? — qichqirdi Ketti.

Kalitni olishga ulgurgan d'Artanyan ichidan qulflab oldi-da, hech qanday javob qilmadi.

— Xo'sh! — chinqiroq tovush bilan baqirdi Miledi. — Uxlab qoldingizmi nima balo? Nimaga qo'ng'iroq qilganimda chiqmaysiz?

D'Artanyan Miledi xonasining eshigi ochilganini eshitdi.

— Ketyapman, Miledi, ketyapman! — bekasining istiqboliga otilarkan qichqirdi Ketti.

Ular birgalashib yotoqxonaga kirdilar va eshik ochiq qolgani sababli d'Artanyan Miledining o'z cho'risini koyishda davom etayotganini eshitdi; nihoyat u tinchidi-yu, Ketti unga qarashib bo'lguncha u xususida — d'Artanyan xususida gap ochildi.

— Negadir bugun oqshom gaskonligimiz ko'zimga chalinmadi, — dedi Miledi.

— Voy, xonim, — taajjublandi Ketti, — nahotki kelmagan bo'lsa? Hali ishi yurishmasdan turib hovliqib ketishi aqlga sig'maydi-ku!

— Yo'g'-ey! Uni janob de Trevilmi yoki janob Dezessarmi ushlab qolgan chog'i. Men o'z iqtidorimni bilaman: bunisi mendan qochib qutulib bo'pti.

— Uni o'zi nima qilmoqchisiz, xonim?

— Nima qilaman?.. Xotirjam bo'l, Ketti, men bilan bu odamning o'rtasida shunday bir narsa bormi, bundan uning o'zi ham bexabar. O'shaning kasofatiga men padari buzrukvorning ishonchini yo'qotib qo'yishimga sal qoldi. O, men undan qasos olaman!

— Men bo'lsam uni sevasiz, deb o'ylab yuribman.

— Uni sevaman?.. Uni ko'rarga ko'zim yo'g'-u! Lord Vinterning jonini qo'lga olib turib, uni

o'ldirmagan-a, ovsar, o'shani deb men uch ming livr rentadan quruq qoldim.

— Rost-a, — dedi Ketti, — o'g'lingiz o'z amakisining birdan bir merosxo'ri-ku, u balog'at yoshiga yetguncha uning bisoti ixtiyoringizda bo'lardi.

Bu farishtadek narsa o'zining do'stona iltifot ni-shonalari bilan ko'mib yuboruvchi odamni o'ldirmaganidan unga ayb taqayotganini eshitib va odatda kibor suhbatda ustalik bilan yumshatilguvchi bu chin-qiroq tovushdan d'Artanyan tipirchilab qoldi.

— Kardinal uni ayashni menga amr qilmaganda bormi, buning sababini o'zim ham bilmayman, — gapida davom etdi Miledi, — men undan allaqachon o'chimni olgan bo'lardim...

— Ha! Biroq u oshiq bo'lgan attornnig yoshgina xotiniga shafqat qilmadingiz-ku, xonim.

— Ha, haligi Go'rkovlar ko'chasidagi attor ayol-ni-da. Biroq gap ayolning bor-yo'qligi allaqachon uning xayolidan chiqib ketdi-ku. Rosti gap, ajab-tovur qasos bo'ldi bu!

D'Artanyanning manglayi jiqqa terga botib ketdi: chindanam antiqa edi bu ayol.

U tinglashda davom etardi, lekin baxtga qarshi pardozi tugab qoldi.

— Endi, — dedi Miledi, — o'z bo'lmangizga jo'nang-da, ertaga sizga bergan maktubimga, nihoyat, javob olishga harakat qiling.

— Janob de Varddanmi? — so'radi Ketti.

— Bo'lmasam-chi, janob de Varddan-da.

— Mana, uni sho'rlik janob d'Artanyanga aslo o'xshamaydigan kishi desa bo'ladi, — dedi Ketti.

— Kirishing, azizim, — quvvatladi Miledi, — men ortiqcha mulohazalarni yomon ko'raman.

D'Artanyan eshikni qarsillab yopilgani, ikki ilgak sharaqlaganini eshitdi — ichkaridan Miledi yopib olgan edi; Ketti ham iloji boricha kamroq shovqin chiqarishga tirishib eshikni kalit bilan qulfladi; d'Artanyan shundagina jovonning eshigini ochdi.

— Voy o'lay! — shivirladi Ketti. — Sizga nima bo'ldi? Biram oqarib ketibsizki!

— Pastkash maxluq! — to'ng'illadi d'Artanyan.

— Sekinroq, sekinroq! Keting! — dedi Ketti. — Mening xonam Miledining yotog'idan yupqa to'siq bilan ajratilgan, xolos, har bir so'z u yerda eshitilib turadi!

— Mana shuning uchun ham ketmayman-da, — dedi d'Artanyan.

— Ya'ni bu nima deganingiz? — qizarib so'radi Ketti.

— Yoki ketaman, lekin... keyinroq.

U Kettini og'ushiga tortdi. Qarshilik qilishning iloji yo'q edi, olishganda to's-to'polon ko'tarilishi turgan gap. Ketti yon berishga majbur bo'ldi.

Bu Milediga qarshi qaratilgan intiqom jazavasi edi. Qasosning lazzati bo'ladi deyishadi, d'Artanyan ham bunga ishonch hosil qildi. Bordi-yu, unda haqiqiy his-tuyg'udan aqalli oz-moz bo'lganda edi, u bu yangi g'alaba bilan qanoatlanib qo'ya qolardi, lekin uni faqat oriyat-u izzattalablik idora qilmoqda edi.

Biroq buni d'Artanyanning sha'niga aytib o'tmoq lozim — o'zining Kettiga ta'sirini u dastavval Bonasye xonimning holi ne kechganini surishtirib bilmoq uchun ishlatdi. Sho'rlik qiz xochni o'rtaga solib bu xususda hech nima bilmayman, deb qasam ichdi. Haqiqatan ham bekasi unga o'z sir-asrorining uchini chiqarardi, xolos; lekin u Bonasye xonimni hayot deb qat'iy ishonch bildirdi.

Shuningdek, Ketti ne sababdan Miledi kardinalning ishonchidan mahrum bo'lib qolayozganidan ham xabari yo'q edi, lekin bu borada d'Artanyan undan ko'ra durustroq voqif edi: o'zi Angliyani tark etayotgan daqiqada to'xtatilgan kemalarning birida uning Milediga ko'zi tushgan bo'lib, gap olmos shokilalar xususida borayotganiga u shubha qilmagandi.

Ammo hamma narsadan ham shunisi ravshan edi-ki, Miledining unga d'Artanyanga nisbatan tomir otgan haqiqiy chuqur nafrati uning lord Vinterni o'ldirmaganidan kelib chiqqan edi.

Kelasi kuni d'Artanyan yana Miledi huzuriga tashrif buyurdi. Miledi bag'oyat buzuq kayfiyatda edi, d'Artanyan buning boisi janob de Vard javobi-

ning hamon daragi yo'qligidan deb bildi. Ketti kirib keldi, lekin Miledi unga juda qo'pol muomalada bo'ldi. Kettinging d'Artanyanga tashlagan nigohi: «Mana ko'rdingizmi, sizni deb men nimalarga dosh beryapman!» — deb turardi.

Biroq oqshom pirovardida arslonfe'l sohibjamol yumshadi: u d'Artanyanning nazokatli izhoridillarini tabassum bilan tinglab o'tirdi va hatto qo'lidan bo'sa olishga izn berdi.

D'Artanyan uning huzuridan nima o'ylarini bilmasdan chiqdi, lekin bu yigit salga boshini yo'qotib qo'yadiganlar xilidan emasdi va Miledi ko'nglini ovlab yurgan ko'yi u xayolida bir kichik reja chizib qo'ydi.

Eshik tagida u Kettiga duch keldi va xuddi kechagi kundagi singari uning bo'lmasiga ko'tarildi. U Miledining Kettini qattiq koyigani va tepsatebranmasligi uchun unga dakki berganidan xabar topdi. Miledi graf de Vard sukutining tagiga yetolmasdan qizga ertalab soat sakkizda uchinchi maktubni olgani huzuriga kirishni buyurdi.

D'Artanyan Kettidan o'sha maktubni indiniga o'ziga keltirib berish uchun so'z oldi, boyaqish xush-tori neki talab etgan bo'lsa, hammasiga rozi bo'ldi: uning tamoman boshi aylanib qolgan edi.

Bari xuddi kechagidagi singari kechdi: d'Artanyan jovonda yashirinib oldi, Miledi Kettini chaqirdi, pardo-andoz qilib bo'lib, Kettini chiqarib yubordi-da eshikni qulflab oldi. D'Artanyan uyiga o'tgan safardagi singari sahar soat beshda qaytib keldi.

Soat o'n birda uning uyiga Ketti keldi; qo'lida Miledining yangi xati. Bu daf'a boyaqish lom-lim demasdan uni d'Artanyanga topshirdi. Va nima qilsa-qilsin deb uni o'z holiga qo'ydi: endi u jon-tani bilan rom etgan xushsurat soldati hukmida edi.

D'Artanyan maktubni ochib, quyidagi satrlarni o'qib chiqdi:

«Shu bilan sizni sevaman deb uchinchi daf'a yozishim. Ehtiyot bo'ling, to'rtinchi daf'a sizni yomon ko'raman deb yozib qo'ymay tag'in.

Agar xatti-harakatingizdan pushaymonda bo'lsangiz, sizga tarbya ko'rgan odam qay tarzda gunohini yuvishi mumkinligini shu maktubni topshirajak qiz aytib qo'yadi».

D'Artanyan bu maktubni o'qir ekan, dam qizarib, dam bo'zarar edi.

— O, siz haliyam uni sevasiz! — qichqiib yubordi bir zum ham yigitdan ko'zini uzmagani Ketti.

— Yo'q, Ketti, sen yanglishyapsan, men uni ortiq sevmayman, lekin meni mensimagani uchun undan qasos olmoqchiman.

— Ha, bilaman, qasosingiz qanday bo'lishini, bu ni menga aytgan edingiz.

— Senga baribir emasmi, Ketti! Yolg'iz seni sevimni o'zing bilasan-ku, axir.

— Bu narsani bilib bo'larmishmi?

— Unga qanday muomala qilishimni ko'rganingdan keyin bilib olasan.

Ketti xo'rsinib qo'ydi.

D'Artanyan pat qalamni oldi-da, yozib berdi:

«Xonim, shu tobgacha sizning dastlabki ikki maktubingiz haqiqatan menga atalganiga shubham bor edi, negaki, o'zimni bu tariqa sharafiga mutlaqo nomunosib deb hisoblardim; buning ustiga biram betob edimki, sizga javob yozishga baribir jazm qilolmasdim.

Biroq bugun sizning lutfi karamingizga ishonishga majburman, negaki, maktubingiz tugul cho'ringiz ham sevilish baxtiga noilligimni ta'kidlab turibdi.

Tarbiya ko'rgan kishi qay tarzda o'z gunohini yuvishi mumkinligini uning menga o'rgatishiga hojat yo'q. Xullas, shu bugun soat o'n birda men o'zim gunohimdan o'tishingizni tavallo qilgani boraman. Tashrifni loaqal bir kun paysalga solish — endi nazdimda sizning sha'ningizga yangi haqorat bo'lardi.

Bandalarning eng baxtiyori

Graf de Vard».

Bu maktub avvalo soxta edi, so'ngra u qo'pol edi, bizning zamonamiz yurish-turishlar nuqtayi nazari-dan esa, shunchaki, tahqirli edi, lekin u davrda odamlar hozirgidan ancha kam takalluf qilardilar.

Buning ustiga d'Artanyan Miledining shaxsiy e'tiroflaridan ancha muhimroq ishlarda uning xoinlikka qodirligini bilar va unga bo'lgan hurmati g'oyat yuzaki edi. Lekin shunga qaramasdan allaqanday telbalarcha bir ehtiros — oshufta qilguvchi nafrat bilan omuxta bir ishtiyoq, lekin baribir ehtiros yokiistasangiz uning vasliga tashnalik uni shu ayol sari surib borardi.

D'Artanyanning rejasi jo'n edi: Kettining bo'limasidan uning bekasi xonasiga kirish va dastlabki taajjub, andisha va sarosima daqiqasidan g'alaba qozonish uchun foydalanib qolish. Uning omadi kelmasligi ham mumkin edi, lekin... jondan kechmasang, jonona qayda. Bir haftadan so'ng yurish boshlanishi kerak, jo'nab ketish zarur edi — xullas, ishqiy mo'joroni cho'zib o'tirishga d'Artanyanning vaqti yo'q edi.

— Ol, — yelimlangan maktubni Kettiga uzatarkan dedi d'Artanyan, — bu maktubni Milediga berib qo'y: bu janob de Vardning javobi.

Sho'rlik Kettining rangi quv o'chib ketdi: nomadagi gaplarga uning aqli yetib turardi.

— Quloq sol, jonim, — dedi unga d'Artanyan, — o'zingdan qolar gap yo'q, shu tarzdam yoki o'zgachami — bu ishning hammasi barham topishi kerak. Birinchi maktubni graf de Vardning xizmatkoriga emas, mening xizmatkorimga berib yuboraningdan, Miledi janob de Vard ochishi lozim boshqa maktublarni men ochganimdan xabar topib qolishi mumkin. Unda Miledi seni haydab yuboradi, uni o'zing bilasan-ku, axir, — u qasosini shu bilan cheklaydigan ayol emas.

— Attang! — javob berdi Ketti. — Kimni deb bu-larning hammasiga rozi bo'ldim?

— Meni deb, buni juda yaxshi bilaman, go'zalim, — javob qildi yigit, — amin bo'лки, men sendan juda minnatdorman.

— Maktubingizda o'zi nimalar yozilgan?

— Buni senga Miledi aytib beradi.

— O, siz meni sevmaysiz! — qichqirib yubordi Ketti. — Naqadar badbaxtman-a!

Bu ta'naga shunday bir javob borki, bu hamisha ayollarga pand berib keladi. D'Artanyan ham shu taxlit javob qildiki, Ketti haqiqatan juda yiroqlashib ketdi.

Rost, maktubni Milediga berishga qaror qilguncha u uzoq yig'i-sig'i qildi, lekin oqibat bir qarorga kelib ko'ndi. D'Artanyan talab etgan bor narsa ham shu edi, xolos.

Shundan so'ng, d'Artanyan bekaning huzuridan erta ketishga, beka huzuridan qayta turib esa, qizning oldiga kelishiga va'da qildi.

Bu va'da esa bechora Kettiga tamoman tasalli berdi.

IV

Bunda Aramis va Portosning aslaha-anjomi xususida so'z yuritiladi

To'rt og'ayni aslaha-anjom qidirish harakatiga tushgan paytdan beri muntazam yig'ilib turishlarini kanda qilib qo'ygan edilar. Ularning har biri o'z holicha duch kelgan joyda yoki to'g'rirog'i qulay kelgan joyda tamaddi qilardilar. Xizmat yumushlari ham tutqich bermay o'tib ketayotgan g'animat fursatlarning bir qismini band qilib qo'yardi. Biroq haftada bir marta soat birlarda Atosning xonadonida uchrashib turish shartlashilgan edi, negaki u o'z qasamiga vafo qilib uydan chiqmasdi.

O'sha, Ketti d'Artanyannikiga kelgan kun ayni og'aynilar yig'ini kuni edi.

Ketti ketgan zamon d'Artanyan Feru ko'chasiga yo'l oldi.

U Atos bilan Aramisning faylasufona suhbatidan chiqib qoldi. Aramis yana jubbanini kiyishni o'ylab qolgan edi. Atos odaticha uni aynitmas, lekin rag'batlantirmas ham edi. U har kimsaning harakat erki o'zida, degan fikrda turardi. U o'z maslahatlari faqat iltimos qilishgan paytlarda va yana hol-joniga qo'ymaganlaridagina berardi.

— Odatda, odamlar maslahat so‘rab, — deb yuradi Atos, — faqat unga amal qilmaslik uchun murojaat etishadi, bordi-yu, bitta-yarimtasi maslahatga rioya qilgan taqdirda ham keyinchalik ta’na qilgudek bo‘lsin uchun shunday qilishadi.

D’Artanyan ketidan Portos keldi. Shunday qilib, to‘rt og‘ayni jam bo‘ldi.

To‘rt chehra to‘rt xil turli his-tuyg‘uni: Portosning yuzi xotirjamlikni, d’Artanyanning yuzi — umidvorlikni, Aramisning yuzi — xavotirni, Atosning yuzi beg‘amlikni ifodalab turardi.

Bu payt Portos falon yuqori martabali xonim uni mushkul ahvoldan qutqarishni ixtiyor etib qolganini sha‘ma qilib ulgurgan bir daqiqalik suhbatdan so‘ng Mushketon kirib keldi.

U Portosni uyga chorlab kelgandi, uning ayanch qiyofada ma’lum qilishicha, u yerda sahibining hozir bo‘lishi oshig‘ich zarur edi.

— Bu mening yarog‘-aslaham vajhidami? — so‘radi Portos.

— Hayam, yo‘g‘am, — javob berdi Mushketon.

— Axir, ayta qolsang bo‘lmaydimi?

— Yuring, taqsir yura qoling.

Portos o‘rnidan turdi, do‘stlari bilan xushlashib, Mushketonga ergashdi. Oradan bir daqiqa o‘tgach, bo‘sag‘ada Bazen paydo bo‘ldi.

— Taqsir, uyda sizga bir odam ko‘z tutib o‘tiribdi.

— Sizga nima kerak, do‘stim? — har safar xayol cherkovga qayta tavajjuh qilganda paydo bo‘lguvchi o‘sha muloyim tovush bilan so‘radi Aramis.

— Taqsir, uyda sizga bir kishi muntazir, — javob berdi Bazen.

— Bir kishi?.. Qanday kishi?

— Qandaydir gadoy.

— Unga sadaqa qiling, Bazen, va aytingki, bechora gunohkor banda haqiga duo o‘qib qo‘ysin.

— Bu gadoy siz bilan albatta gaplashmoqchi, meni ko‘rsa xursand bo‘ladi, deb ishontirmoqda.

— Menga biror gapni aytib qo‘yishni so‘ramadimi?

— Ha, «Mabodo janob Aramis men bilan ko'rishgani kelishni xohlamasa, — dedi, — u kishiga mening Turdan kelganimni ma'lum qiling».

— Turdan! — qichqirib yubordi Aramis. — Ming bor uzr, janoblar, ammo, aftidan, bu kishi men kutgan xabarlarni keltirgan ko'rinadi.

U stuldan dik etib turib, shosha-pisha xonadan chiqib ketdi.

Atos bilan d'Artanyan ikkovlon qoldilar.

— Bu shovvozlar ishlarini bir yoqli qildilar, shekilli. Nima deysiz, d'Artanyan? — so'radi Atos.

— Portosning hamma ishlari soz ketayotgani menga ma'lum, — dedi d'Artanyan, — Aramisga kelganda esa, rostini aytsam, men hech qachon u xususida chinakamiga xavotirlangan emasman. Ammoki siz, azizim Atos... inglizning pistollarini saxovat bilan ulashib yubordingiz, u sizning haqingiz edi, xo'sh, endi nima qilasiz?

— Do'stim, men o'sha takasaltangni o'ldirganimdan mamnunman, negaki, inglizni o'ldirmoq — savob ish, lekin uning pistollarini cho'ntagimga urganimda bormi, minaba'd kechirmasdim o'zimni.

— Qo'ying-e, muhtaram Atos! Gapning ochig'i, tushunchalaringiz allanechuk, aqlga to'g'ri kelmaydigan.

— Mayli, bas bu xususda!.. Kecha lutf aylab meni yo'qlagan janob de Trevil sizni kardinal shafe'lik qilguvchi allaqanday inglizlarnikida bot-bot bo'lib tura-di deb aytdi. Shu gap rostmi?

— Rostligi shundan iboratki, men bir ingliz ayol-nikida bo'laman, u xususida men sizga allaqachonlar gapirib berganman.

— Ha-ya, sarg'ishdan kelgan ayolnikida, uning borasida men sizga qator maslahatlar beruvdim va, albatta, bekor qildim, negaki ularga amal qilishni siz xayolingizga ham keltirib qo'ymadingiz.

— Men sizga o'z dastaklarimni aytdim.

— Ha, ha. Bu narsa aslaha-anjom xarid qilish-ingizda sizga yordam berishini aytgandingiz, shekilli.

— Bo'lmagan gap! Men bu ayol Bonasye xonimni o'g'irlashda ishtirok etganini tasdiqlab oldim.

— Tushunaman. Bir ayolni izlab topish uchun siz boshqa biriga ishqibozlik qilasiz: bu yo'l eng uzuniyu, lekin shu bilan birga eng ko'ngillisi ham.

D'Artanyanning Atosga bor gapni to'kib solishiga sal qoldi, ammo bir jihat uni jilovladi: Atos oriyat masalalarida injiq edi, bizning oshiq cho'tlagan va Milediga qarshi qaratilgan kichik rejada esa shunday ikir-chikirlar mavjud ediki, ular bu porso tomonidan rad etilgan bo'lurdi, d'Artanyanning ilgaridan bunga ishonchi komil edi; mana shu sababdan u indamay qo'ya qolishni afzal ko'rdi. Atos esa olamda eng befarq odam bo'lgani uchun d'Artanyanning rostgo'yligi bundan nariga o'tmadi.

Xullas, bir-biriga aytgudek unchalik muhim hech gapi bo'lmagan ikki do'stni biz tark etaylik-da, Aramis ketidan ergashaylik.

O'zi bilan so'zlashmoqchi bo'lgan kishi Turdan kelganini eshitgach, yigit qanday shoshqaloqlik bilan Bazening ketidan otilganini yoki to'g'rirog'i uning oldiga tushib olganini biz ko'rdik; bir hatlashda u Feru ko'chasidan Vojirar ko'chasiga oshib o'tdi.

Uyga kirgach, u chindan ham nigohlari ma'noli, ust-boshi esa chuvrindi, duvarak kishini topdi.

— Meni so'ragan sizmisiz? — dedi mushketyor.

— Men janob Aramisni so'ragan edim. O'sha kishi sizmisiz?

— O'zginasiman. Siz menga biror narsa topshirishingiz zarurmi?

— Ha, avvalo siz menga bir kashtalik ro'molchani ko'rsatsangiz.

— Mana u, — ichki cho'ntagidan kalit olib va sadaf naqshli qora yog'ochdan yasalgan qutichani ochib gapirdi Aramis. — Mana u, qarang.

— Yaxshi, — dedi gadoy, — xizmatkoringizni chiqarib yuboring.

Darhaqiqat, bu gadoyning o'z sohibida nima ishi borligini bilishga oshiqqan Bazen Aramis izidan shoshib, u bilan qariyb bir vaqtda uyga kelgan edi, lekin bu zudlikning unga nafi bo'lmadi: gadoy taklifiga binonan sohibi unga imo bilan chiqib turishni buyurdi. Bazen ham itoat qilishga majbur bo'lib qoldi.

U chiqib ketgani hamon gadoy hech kim ko'rmayotgani va eshitmayotganiga qanoat hosil qilish istagida atrofga tez ko'z yugurtirib chiqdi-da, charm fo'ta bilan pala-partish bog'langan chuvrindilarini ochdi va kamzulining yuqori qismini ozgina so'kib maktub oldi.

Muhrni ko'rgach, Aramis sevinib qichqirib yubordi, yozuvni o'pib qo'ydi va ehtirom tuyg'usidan titroq bosib, ichida quyidagi satrlar bayon etilgan maktubni ochdi:

«Birodar, yana birmuncha muddat ayriliqda yurish taqdirda bor ekan, lekin farahli yoshlik kunlari uzil-kesil qo'ldan ketgani yo'q. O'z burchingizni qarorgohda o'tayvering, men esa bo'lak joyda o'tab turibman. Ushbu maktubni topshirguvchi kishi berajak narsani qabul eting, olijanob va dovyurak dvor-yanga shoyon tarzda jang qiling va meni yodingizda saqlang. Sizning qora ko'zlaringizni mehr bilan o'pib qolaman.

Alvido yoki to'g'rirog'i diydor ko'rishguncha!»

Bu orada gadoy kamzulini so'kishda davom etmoqda edi; u imillab, o'zining chirkin uvadalarini ichidan bir yuz ellikta ikkitali ispan pistolini chiqardi-da, ularni stol ustiga to'kdi, eshikni ochib, ta'zim qildi-da, karaxt turgan Aramis unga aqalli bir og'iz so'z bilan murojaat etishga ulgurmasdan g'oyib bo'ldi.

Shunda yigit maktubni qayta o'qib chiqib, unda ilova borligiga ko'zi tushdi:

«P. S. maktubni topshirguvchiga munosib manzirat qiling — bu kishi graf va ispan grandi bo'ladi».

— O, oltin orzular! — baqirdi Aramis. — Ha, hayot shirin! Ha, o'n gulimizdan bir gulimiz hali ochilgani yo'q! Ha, biz uchun hali ma'sud kunlar kelajak! Mening muhabbatim, mening jon-u jahonim, hammasi, hammasi senga, sohibjamol ma'shuqam — senga, yolg'iz senga!

U stol ustida yaltirab yotgan oltinga qiyo ham boqmasdan maktubni ehtiros bilan o'pa ketdi.

Bazen qo'rqa-pisa eshikni taqillatdi; uni xona tashqarisida tutib turishga Aramisning ortiq bahonasi yo'q edi, uning kirishiga ijozat berdi.

Oltinni ko'rib, Bazen taajjubdan anqayib qoldi. Atosnikidan keta turib, o'sha gadoy degani qanday odam ekan deb bilishga qiziqsinib, yo'l-yo'lakay Aramisnikiga uchragan d'Artanyanning tashrifini xabar qilgani kirgani ham paqqos xayolidan chiqib ketdi.

Biroq d'Artanyan xususida Bazen xabar qilishni unutib qo'yganini ko'rib, Aramis bilan ortiqcha mu-lozamat qilib o'tirmasdan u o'zi haqida o'zi axborot berib qo'ya qoldi.

— O'h-ho'! Azbaroyi shifo! — dedi d'Artanyan — Mabodo sizga bu olxo'rilar Turdan yuborilgan bo'lsa, sizdan iltimos, azizim Aramis, ularni yetishtirgan sohibkorga mening tahsinlarimni aytib qo'ying.

— Siz yanglishyapsiz, do'stim, — e'tiroz qildi har vaqtdagiday pismiq Aramis, — huv sayohatimiz payti boshlab qo'ygan bir hijoli dostonim uchun noshirim yuborgan gonorar bu.

— E, gap bu yoqda deng! — dedi d'Artanyan. — Nima ham derdim, noshiringiz juda vallamat ekan, azizim Aramis. Men sizga ayta oladigan bor gapim shu.

— Nima, taqsir, — qichqirib yubordi Bazen, — yopiray, doston uchun shuncha pul to'lashadimi? Bo'lishi mumkin emas! O, taqsir, bundan chiqdi xohlagan narsangizni uddasidan chiqar ekansiz. Siz xuddi janob de Vuatyur yoki janob de Benserab singari mashhur bo'lib ketishingiz ham mumkin ekan. Bunisi ham menga ma'qul. Shoir degani bu ruhoniyy-dan sal-pal yomon, xolos. Eh, janob Aramis, sizdan o'tinaman, shoir bo'lib qo'ya qoling!

— Bazen, — dedi Aramis, — nazarimda, suhbatga aralashyapsiz, do'stim.

Bazen aybini tushundi; u boshini xam qilib xonadan chiqib ketdi.

— Balli, balli, — tabassum bilan gapirdi d'Artanyan. — Siz ijod mahsulingizni oltin bahosiga sotasiz — juda omadlisiz, do'stim. Faqat ehtiyot bo'-

ling, cho'ntagingizdan chiqib turgan maktubni yo'qotib qo'ymang. U ham noshiringizdan bo'lsa kerak.

Aramis qip-qizarib ketdi, maktubni ichkariroq tiqib qo'ydi-da, kamzulining tugmalarini qadab oldi.

— Azizim d'Artanyan, — dedi u, — keling do'stlarimiz huzuriga boraylik. Endi men boyman, boyish gali sizga kelguncha biz o'zimizning umumiy ziyofatlarimizni qayta boshlaymiz.

— Bajonu dil! — javob berdi d'Artanyan. — Ko'pdan beri tuzuk-quruq dasturxon yuzini ko'rmadik. Ustiga-ustak bugun kechqurun ancha qaltis xurujim bor, ochig'ini aytsam, bir-ikki shisha eski burgund sharobi bilan o'zimni andak qizitib olsam chakki bo'lmaydi.

— Eski burgund sharobi ham bo'laveradi. Men ham unga qarshi emasman, — dedi Aramis. Oltinni ko'rishi bilan uning bu dunyoni tark etish bora-sidagi barcha xayollari asar qoldirmay uchib ketgandi.

U tiriklik hojatlarga uch yoki to'rtta ikkitalik pistolni cho'ntakka solib, qolganlarini tilsim xizmatini o'taguvchi mashhur dastro'molcha yotgan sadaf naqshli to'q rang qutichaga qulflab qo'ydi.

Og'aynilar ishtiyoq bilan Atosnikiga ravona bo'l-dilar. Ichgan qasamiga sodiq qolib Atos ziyofat taomlarini uyiga keltirib beriladigan qilib uyush-tirishga bel bog'ladi; d'Artanyan bilan Aramis uning pazandachilik iker-chikirlariga ulkan shinavandaligini bilganlari holda, bu muhim ish tashvishlarini bajon-u dil uning o'ziga qo'yib berdilar.

Ular Portosnikiga yo'l olishdi, tuyqusdan Bak ko'chasi muyulishida tarvuzi qo'ltig'idan tushib, xachir bilan otni oldiga solib ketayotgan Mushketonni uchratib qoldilar.

— Bu mening saman toychog'im-ku! — bir nav quvonch aralash taajjub bilan qichqirdi d'Artanyan. — Aramis, mana bu otga bir qarang-al!

— O, naqadar rasvo qirchang'il! — dedi Aramis.

— Bilasizmi, azizim, — gapida davom etdi d'Artanyan, — sizga ma'lum qilishim mumkinki, bu men Parijga minib kelgan otning o'zginasi.

— Iye, taqsir, siz bu otni taniysizmi? — hayron qoldi Mushketon.

— Uning tusi juda g'alati ekan, — gap qistirdi Aramis. — Umrin bino bo'lib bunaqasini birinchi ko'rishim.

— Bo'lmasam-chi! — sevinib ketdi d'Artanyan. — Agar men uni uch ekyuga sotgan bo'lsam, xuddi tusi uchun-da, negaki qolgan-qutgani uchun menga o'n sakkiz livr ham to'lamagan bo'lardilar. Biroq, Mushketon, qanday qilib bu ot sening qo'lingga tushib qoldi?

— Oh, so'rab nima qilasiz, taqsir, gersoginya-mizning eri bizga shu xunuk hazilni qilib o'tiribdi!

— Qanday qilib axir, Mushketon?

— Bilasizmi, bizga bir kibor xonim xayrixoh, gersoginya de... Aytgancha, afv etgaysiz, sohibim nomini aytishni menga taqiqlab qo'ygan. U arzimagani bir sovg'a — quling o'rgilsin ispan yo'rg'asi bilan qarab ko'z to'ymaydigan andaluz xachirini qabul etishga bizni majbur etdi. Bundan eri xabar topib qolib, bizga olib kelyapganlarida ikkala ajoyib jonivorni tortib olib, yo'lda mana shu jirkanch hayvonlar bilan almashtirib qo'yipti.

— Shularni qaytarib haydab ketyapman degin? — so'radi d'Artanyan.

— Baraka toping, — javob berdi Mushketon. — Tanangizga o'ylab qarang, va'da etilganlarning o'rniga biz bularni qabul etolmaymiz-da, axir.

— Yo'q, albatta, azbaroyi shifo, garchand Portosni mening saman ayg'irimni mingan holda juda ko'rgim bor edi; bu, Parijga kelgan payti men o'zim kimga o'xshaganim xususida o'zimga bir muncha tasavvur bergan bo'lurdi. Biroq biz seni tutib o'tirmaymiz, Mushketon. Bor, sohibingning farmoyishini bajaraver. U uydami?

— Uyda, taqsir, — javob berdi Mushketon, — lekin juda darg'azab, o'zingizdan qolar gap yo'q.

U Ulug' Avgustinlar sohili tomon yurib ketdi, og'aynilar esa noshud Portosning ostonasida qo'ng'iroq qildilar. Lekin Portos ularning hovlini kesib

o'tganlarini ko'rib turgan bo'lsayam, eshikni ochishni xohlamadi. Ularning urinishi natijasiz qoldi.

Bu orada Mushketon ikkala qirchang'ini oldiga solib yo'lida ketaverdi hamda Yangi ko'prikdan o'tgach, Ayiq ko'chasiga yetdi. Bu yerda sohibining farmoyishlariga amal qilib, u ot bilan xachirni prokuror uyining eshik bolg'achasiga bog'lab qo'ydi-da, ularning endigi qismati to'g'risida bosh qotirmasdan Portos huzuriga qaytib, unga topshiriq ado etilganini ma'lum qildi.

Oradan birmuncha vaqt o'tgach, naq sahardan beri qantarilgan sho'rlik hayvonlar eshik bolg'achasini tortib, biram shovqin sola boshladilarki, prokuror kichik mirzaga ko'chaga chiqishni va qo'niqo'shnildan bu ot bilan xachir kimga qarashli ekanligini surishtirishni topshirdi.

Koknar xonim o'z tortig'ini tanidi-yu, dastlab ularning qaytarilishining ma'nosiga yetmadi, lekin hademay Portosning tashrifi unga hammasini izohlab berdi. Yigit o'zini qo'lga olishni har qancha istasa-da, ko'zlarida g'azab chaqnab, ta'sirchan mahubasining qutini o'chirib yubordi. Gap shundaki, Mushketon o'z sohibidan d'Artanyan va Armis bilan uchrashganini yashirmagan hamda d'Artanyan malla otni o'zi Parijga minib kelgan va uch ekyuga sotib yuborgan bearn ayg'irligini tanib qolganini unga so'zlab bergan edi.

Prokuror xonimga Sen-Magluar monastiri yonida muloqot tayinlab, Portos xayr-ma'zur qildi. Uning ketayotganini ko'rib, prokuror uni tushlikka taklif etdi, lekin mushketyor eng mahobatli bir alfozda bu taklifni rad qildi.

Koknar xonim Sen-Magluar monastiri yoniga yuragi dov bermay tashrif buyurdi. O'zini u yerda ta'nalar kutajagini u oldindan bilib turardi, lekin Portosning kibor qiliqlari unga juda kuchli ta'sir qildi.

Oriyati kelgan erkak kishi ayol boshiga neki la'nat-u ta'nalarni yog'dirishi mumkin bo'lsa, hammasini Portos prokuror xonimning egik boshiga to'kib soldi.

— Tavba-yey! — dedi prokuror xonim. — Qo'limdan nima kelsa, men hammasini qildim. Mijozlarimizdan biri ot olib sotadi. Uning idoramizdan pul qarzi bor edi-yu, to'lashni istamasdi. Men bu xachir bilan o'tni o'sha qarz evaziga oluvdim. U menga naq qiroлга munosib otlarni va'da qilib edi.

— Bilib qo'yingki, xonim, — dedi Portos, — basharti o'sha qallobning sizdan besh ekyudan ziyod qarzi bor ekan, u o'g'rining o'zi.

— Arzonroq narsani qidirish hech kimga taqiqlanmagan-ku, axir, janob Portos, — o'zini oqlashga urinib e'tiroz bildirdi prokuror xonim.

— Bu gap rost, xonim, lekin kimki arzon-garov narsaning payiga tushgan ekan, u boshqa birovlarining ham saxovatli do'stlar qidirishiga izn berishi kerak.

Portos ketishga chog'lanib teskari o'girilib oldi.

— Janob Portos! Janob Portos! — qichqirdi prokuror xonim. — Men gunohkorman, buni tan olaman. Siz singari kelishgan yigitning aslaha-anjomi haqida gap ketgandan keyin men savdolashib o'tirmasligim lozim edi!

Bir og'iz gapirmasdan Portos yana bir qadam viroqlashdi.

Prokuror xonimning ko'ziga u — allaqanday yaltiroq bulutga o'rab chulg'anganday, gersoginya-yu malikalarning butun bir to'pi uning oyoqlari ostiga qop-qop oltinlarni tashlayotganday ko'rinib ketdi.

— To'xtang, janob Portos, — qichqirib yubordi u, — xudo haqqi, to'xtang, gaplashib olishimiz kerak!

— Siz bilan suhbat meni baxtsizlikka duchor qiladi, — dedi Portos.

— Biroq menga aytsangiz-chi, talabingiz nima?

— Hech nima, chunki sizdan bir nima talab qilish-u qilmaslik — baribir.

Prokuror xonim Portosning qo'liga osilib oldi-da, dard bilan xitob qildi:

— O, janob Portos, men bu narsalarning fahmiga yetmayman! Men ot nimaligini bilarmidim? Jabduq nimaligini men bilarmidim?

— Bu ishni menga — buning farqiga boradigan odamga qo'yib berish kerak edi, xonim. Lekin siz arzimagan tiyinlarni tejab qolmoqchi bo'ldingiz.

— Bu mening xatoyim bo'ldi, janob Portos, lekin men uni tuzataman, o'lay agar, tuzataman.

— Xo'sh, qanday qilib? — so'radi mushketyor.

— Menga qarang. Shu bugun kechqurun janob Koknar bir maslahat uchun uyiga chaqirtirgan, gersog de Shonnikiga boradi. U yerdan u ikki soatsiz qaytmaydi. Keling, biz yolg'iz bo'lamiz va o'zimizga zarur hamma narsani hisoblab chiqamiz.

— Bosh ustiga, azizam! Mana bunisi boshqa gap!

— Shunday qilib, meni kechirasizmi?

— Ko'ramiz, — salobat bilan dedi Portos.

Ular bir-biriga «oqshomgacha», deya xayrlashib ajraldilar. «Azbaroyi shifo! — ko'nglidan kechirdi Portos keta turib. — Bu gal, nihoyat metr Koknar-ning sandig'iga yetishadiganga o'xshayman!»

V

Tunda mushuklarning tusi bir xil bo'ladi

Portos bilan d'Artanyan toqati toq bo'lib kutgan oqshom ham kirdi.

D'Artanyan Miledinikiga hamishagidek soat to'q-qizlarda tashrif buyurdi. Yigit uni juda xush kayfiyatda uchratdi; u hech vaqt unga bu qadar muloyim manzirat qilmagandi, Gaskonligimiz o'zining noma-chasi topshirilganligi hamda o'z ta'sirini o'tkazganligini darrov tushundi.

Ketti kirdi va sharbat uzatdi. Beka esa unga mehrla ko'z tashlab, o'zining eng dilbar tabassumi bilan jilmayib qo'ydi, lekin sho'rlik qiz qattiq g'am-ga cho'kkanidan, Miledining iltifotini payqamadi ham.

D'Artanyan bu ikki ayolga galma-gal boqib, tabiat ularni yaratganda xatoga yo'l qo'yganligini ko'nglida tan olishga majbur bo'ldi: kibor xonimga u

sotqin va tuban qalbni, kanizga esa gersoginya qalbi-ni ato etgan edi.

Soat o'nda Miledida besaranjomlik alomatlari zo-hir bo'la boshladi. D'Artanyan ham buning ma'nosi-ni uqdi. U soatiga qarab-qarab qo'yar, o'rnidan tu-rar, yana o'tirar va d'Artanyanga: «Siz albatta juda yoqimtoysiz, ammo ketsangiz tobora mahliyo etgan bo'lardingiz!» — deb turgan bir alfozda jilmayib qo'yardi.

D'Artanyan o'rnidan turib shlyapasini oldi. Miledi unga bo'sa uchun qo'lini uzatdi; yigit qo'lini qisib qo'yilganini sezdi va bu narsa tamannodan emas, balki uning chiqib ketayotganidan minnat-dorlik yuzasidan qilinayotganini fahmladi.

— Uni telbalarcha sevadi, — shivirladi u va chiqib ketdi.

Bu daf'a Ketti uni kutib olmadi, u na dahlizda, na yo'lakda, na darvozaxonada yo'q edi. D'Artanyan-ning zinani va mo'jaz bo'lmani o'zi qidirib topishiga to'g'ri keldi.

Ketti yuzini qo'llari bilan berkitib olib yum-yum yig'lab o'tirardi.

U d'Artanyanning kirib kelganini payqadi, lekin boshini ko'tarmadi. Yigit uning yoniga borib, qo'l-larini kaftlariga oldi; shunda u ho'ngrab yubordi.

Xuddi d'Artanyan taxmin qilganidek Miledi mak-tubni olgach, quvonchi ichiga sig'may, hamma gapni xizmatkoriga aytib bergandi; so'ngra bu safar Ketti topshiriqni o'rinlatib ado etgani shukronasiga unga hamyon tuhfa qilgandi. O'z xonasiga kirgach Ketti hamyonni kunjakka uloqtirib tashladi, o'sha yerda u ochiq tashlanganicha qoldi; uch-to'rtta oltin tanga gilamda sochilib yotardi.

Yigitning ohista silaganiga javoban qiz sho'rlik boshini ko'tardi. Uning vajohati d'Artanyanni qo'r-qitib yubordi; u iltijo bilan unga tomon qo'llarini uzatdi-yu, lekin og'zini ochishga botinmadi.

D'Artanyanning qalbida rahm-u shafqat naqadar kam bo'lmasin, bu unsiz iztirobdan uning yuragi ezilib ketdi; biroq o'zi ilgaridan chizib olgan harakat tartibining loaqal bir joyini buzmoq uchun u o'zi-

ning rejalariga, xususan esa so'nggi rejasiga haddan tashqari ortiq yopishib olgan edi. Shu sababdan u Kettini o'z fikridan qaytarish qo'lidan kelishiga sira umid bog'lamadi, balki o'z qilig'ini shunchaki bir qasos yo'li deb tasvirlab berdi.

Darvoqe, bu qasosning uning uchun shu jihatdan anchagina yengilligi bor ediki, Miledi xushtoridan o'z rangi-ro'yini yashirish istagida bo'lsa kerak, xonadondagi va hatto o'z yotog'idagi jamiki chiroqlarni o'chirishni buyurib qo'ygan edi. Janob de Vard tong otmasdan turib, quyuq zulmat payti chiqib ketishi lozim edi.

Bir daqiqadan so'ng ular Miledining o'z yotoqxonasiga kirganini sezdilar. D'Artanyan darrov joyonga otildi. U, yashirinishga arang ulgurgan edi hamki, qo'ng'iroq tovushi keldi.

Ketti bekasi huzuriga kirib, ortidan eshikni yopib qo'ydi, lekin to'siq shu qadar yupqa bo'lganidan, ikki ayol o'zaro gaplarining qariyb hammasi eshitilib turardi.

Siyoqidan Miledining quvonchi cheksiz edi; u hadeb Kettini de Vard bilan kanizning soxta muloqoti tafsilotlarini mayda-chuydasigacha takrorlashga qistar, u maktubni qanday olgani, javobni qanday yozgani, avzoyi qanday bo'lgani, chinakam oshiqqa o'xshagan-o'xshamaganlarini surishtirar, xotirjam ko'rinishga majbur sho'rlik Ketti ham bu savollarining hammasiga tutila-tutila javob berar edi, tovushining hazin ohangi esa bekasining sezgi doirasidan tamoman chetda qolaverdi — xudbinona baxt edi bu.

Biroq grafning tashrif soati surilib kelmoqda edi, Miledi Kettiga de Vardni kelgani hamon huzuriga olib kirishni buyurib, uni yotog'idagi chiroqni o'chirishga majbur etdi.

Kettingning ko'p ko'z tutishiga to'g'ri kelmadi. D'Artanyan jovonning kalit tirqishidan butun uyning zulmatga cho'kkanini ko'rishi bilanoq, undan sakrab chiqdi; bu ayni Ketti xonasining Miledi yotog'i tomondagi eshigini yopayotgan daqiqada ro'y berdi.

— Nima shovqin? — so'radi Miledi.

— Bu men, — nimtovushda javob berdi d'Artanyan, — men, graf de Vardman.

— Yo rabbiy, — deya g'udurladi Ketti, — u hatto o'zi tayin qilgan soatgacha ham toqat qilolmadi-ya!

— Xo'sh? — ovozi qaltirab so'radi Miledi. — U nega kirmayapti? Graf, graf, — ilova qildi u. — Sizga nigoronligimni bilasiz-ku, axir.

Bu da'vatni eshitib d'Artanyan Kettini ohista nari surib qo'ydi-da, darhol yotoqqa yo'naldi.

O'zini o'zga bir kishi deb tanitib, baxtli raqibiga qarata aytilgan ko'ngil dardlarini qabul qilayotgan xushtor qalbini tilkalaguvchi alam-sitamdan uqubatiroq qayg'u-alam bo'lmas.

D'Artanyan o'zi nazarda tutmagan o'sha og'ir ahvolga tushib qoldi: rashk o'ti uning bag'rini qon qilar, u ham shu tobda qo'shni xonada bo'zlab yotgan Kettichalik azob chekardi.

— Ha, graf, — uning qo'llarini o'z qo'llarida siqqan ko'yi mehri tovlanib derdi Miledi, — ha, siz bilan uchrashgan kezlar har safar nigohlaringiz, so'zlaringiz fosh etib turadigan muhabbatingizdan baxtiyorman. Men ham sizni sevaman. Oh, ertaga, ertaga sizdan meni o'ylab yurishingizning birorta dalilini olishni istayman, meni faromush etmasligingiz uchun esa — mang, buni olib qo'ying.

U qo'lidan uzugini yechib, uni d'Artanyanga uzatdi.

D'Artanyan bu uzukni Miledining qo'lida ilgari ko'rganini esladi: bu gardishi olmosdan iborat ajoyib yoqut edi.

D'Artanyanning dastlab xayoliga kelgan narsa, uzukni qaytarib berish bo'ldi, lekin Miledi uni olmadi.

— Yo'q, yo'q, — dedi u, — menga muhabbatingiz nishonasi sifatida uni olib qoling... Buning ustiga uni qabul qilish bilan, — hayajonli ovozda qo'shimcha qildi u, — siz, o'zingiz bilmagan holda, menga ko'p yaxshilik qilyapsiz.

«Bu ayolning turgan-bitgani sir-asror», — xayolidan o'tkazdi d'Artanyan.

Shu daqiqa u o'zida bor haqiqatni Milediga aytish xurushi tug'ilganini his etdi. U kimligi-yu va qanday intiqomli niyatlar bilan bu yerga tashrif buyurganiga iqror bo'lmoq uchun og'iz juftlagan ham ediki, shu daqiqada Miledi gapida davom etib qoldi:

— Bechora do'stim, bu ro'dapo gaskonlik sizni o'ldirib qo'yayozdi-ya.

Ro'dapo degani, u — d'Artanyan edi.

— Jarohatlaringiz sizga haliyam azob beryaptimi? — so'radi Miledi.

— Ha, yomon azob beryapti, — tuzukroq javob berishni bilmasdan dedi d'Artanyan.

— Xotiringiz jam bo'lsin, — shivirladi Miledi, — men siz uchun qasos olaman, qasosim ham ayovsiz bo'ladi!

«Yo'q! — ko'nglidan o'tkazdi d'Artanyan — Orani ochiq qilishga hali erta».

D'Artanyan bu qisqa savol-javobdan so'ng o'zini birdan o'nglayolmadi, lekin uning o'zi bilan kelgan qasos xususidagi niyatlari asar qoldirmay tarqaldiketdi. Bu ayolning d'Artanyan ustidan ajib bir hukmronligi bor edi, bundan u nafratlanar va ayni paytida unga sajda ham qilardi; shu tariqa zid ikki hissiyotning bir qalbdan joy olishi va omixta bo'lib, allaqanday g'alati, iblisona muhabbatga aylanishi mumkinligini ilgarilari u sira xayoliga keltirmagandi.

Bu o'rtada soat zang urib qoldi, ajralish payti bo'lib qolgandi.

Miledining huzuridan chiqib ketishda d'Artanyanning uni tark etayotganiga afsuslanayotganligidan bo'lak hissi yo'q edi va ular bir-biriga lutf etgan bo'salar orasida kelasi haftaga yangi visol tayin etildi. Sho'rlik Ketti xonasidan d'Artanyan o'tar chog'ida unga aqalli bir-ikki og'iz gap aytib qolishning evi bo'lar deb umid qilgan edi, ammo Miledi uni qorong'ida o'zi kuzatib chiqdi-da, u bilan zinada turib xayr-ma'zur qildi.

Erta bilan d'Artanyan Atosnikiga g'izillab qoldi. U shunday g'aroyib bir voqeaga giriftor bo'lgandiki, Atosnnig maslahatiga muhtoj edi. U hamma gapni

so'zlab berdi: uning hikoyasi asnosida Atos bir necha bor qoshlarini chimirib qo'ydi.

— Miledingiz, — dedi u, — menga jirkanch narsa bo'lib tuyulyapti, lekin baribir uni aldab, siz xatoga yo'l qo'ygansiz: ishqilib, yovuz dushman orttirib olgansiz.

Bu gapni aytar ekan, Atos d'Artanyanning barmog'idagi, endilikda qutichada avaylab saqlanguvchi, qirolicha uzugining o'rnini olgan olmos gardishli yoqut uzukka razm solardi.

— Bu uzukka qarayapsizmi? — og'aynilari oldida bunday shohona tuhfani ko'z-ko'z qilish imkonidan boshi ko'kka yetib so'radi gaskonlik yigit.

— Ha, — dedi Atos, — u menga bir vasiyat ziyoratni eslatyapti.

— Ajoyib uzug-a, shunday emasmi? — so'radi d'Artanyan.

— Juda zo'r! — javob berdi Atos. — Men shu darajada tiniq yoqut olamda ikkita deb o'ylamagan edim. Hoynahoy, uni olmosingizga almashtirgan bo'lsangiz kerak?

— Yo'q, — dedi d'Artanyan, — bu sohibjamol ingliz xonimning tuhfası yoki aniqrog'i fransuz xonimini, zero garchi undan buni surishtirib ko'rma-gan bo'lsam-da, uning Fransiya-da tavallud topganiga ishonchim komil.

— Siz bu uzukni Miledining qo'lidan oldingizmi? — qichqirib yubordi Atos, ovozida esa qattiq tahlika bor edi.

— Topdingiz. Buni menga bugun tunda in'om qildi.

— Menga shu uzukni bir ko'rsating-a, — dedi Atos.

— Mana ko'ring, — dedi d'Artanyan uzukni barmog'idan yecharkan.

Atos uni sinchiklab ko'zdan kechirdi-yu, rangi o'chib ketdi; so'ngra chap qo'lining kichik barmog'iga taqib ko'rdi; uzuk xuddi shu barmoqqa atab buyurtma qilinganday loppa-loyiq keldi. Atosning odatdagi nihoyatda osoyishta chehrasini g'azab va intiqom ifodasi tundlashtirib yubordi.

— Bu o'sha uzukni o'zi bo'lishi mumkin emas, —

dedi u. — U qanday qilib ledi Klarikning qo'liga tushib qolishi mumkin? Shu bilan birga ikki uzuk shunchalik o'xshash bo'lishi tasavvurga sig'maydi.

— Sizga bu uzuk tanishmi? — so'radi d'Artanyan.

— Men uni taniganga o'xshab ketdim, — javob berdi Atos, — lekin yanglishgan bo'lishim kerak.

Uzukni, undan ko'zini uzmay d'Artanyanga qaytarib berdi.

— Gap bunday, d'Artanyan, — dedi u bir zum o'tgach, — bu uzukni qo'lingizdan yechib qo'ying yoki toshini ichkariga qaratib oling: u menga shu qadar iztirobli xotirotlarni qo'zg'atyaptiki, yo'qsa men siz bilan bemalol gaplasholmayman... Siz bir narsa xususida men bilan maslahatlashmoqchi edingiz, shekilli, qanday yo'l tutishni bilmayman deb edingiz... to'xtang... menga shu uzukni yana bir marta ko'rsating. Men aytgan uzun qirralarining biri tirlalangan edi, bir voqea sababli...

D'Artanyan uzukni barmog'idan qayta yechib, uni Atosga uzatdi.

Atos seskanib tushdi.

— Bir qarang, — dedi u, — xo'sh, qiziq emasmi bu?

U hozirgina yodiga tushgan tirlalangan joyni d'Artanyanga ko'rsatdi.

— Bu yoqut sizga kimdan qolgan, Atos?

— Validamdan, u esa onasidan yodgorlikka olgan. Men sizga aytib o'tganimdek, bu qadimiy oila bisoti edi... Bu uzuk hech qachon oilamiz doirasidan chiqib ketmasligi shart edi.

— Siz bo'lsangiz... siz uni sotib yubordingizmi? — ikkilanib so'radi d'Artanyan.

— Yo'q, — g'alati kulimsirab javob berdi Atos, — Men uni xuddi sizga bugun tortiq qilganlaridek, muhabbat tunida tuhfa qilgan edim.

D'Artanyan o'yg'a tolib qoldi; Miledining qalbi unga allaqanday tubsiz va mudhish o'pqon bo'lib tuyulib ketdi.

U uzukni taqmadi, balki cho'ntagiga solib qo'ydi.

— Menga qarang, — uning qo‘lidan tutib dedi Atos, — sizni yaxshi ko‘rishimni o‘zingiz bilasiz d’Artanyan. O‘g‘lim bo‘lsa, uni sizdan ortiq ko‘rmasdim. Gapimga ishonib, bu ayolning bahridan o‘ting. Men uni tanimayman, lekin allanechuk ichki sado menga uning juvonmarg bo‘lgan mavjudotligini, uning bir kasofati borligini menga aytib turipti.

— Siz haqsiz, — javob berdi d’Artanyan. — Men undan ajralaman. Sizga ochig‘ini aytsam, bu ayol mening o‘zimni ham cho‘chitmoqda.

— Azm-u sabotingiz yetarmikan? — so‘radi Atos.

— Yetadi, — javob berdi d’Artanyan. — Men buni paysalga ham solib o‘tirmayman.

— Yaxshi, o‘g‘lim. Siz to‘g‘ri yo‘l tutgan bo‘lasiz, — deyarli otalarcha mehr bilan gaskonlik yigitning qo‘lini qisib dedi Atos. — Parvardigor, hayotingizga endigina rahna solgan bu ayol unda dahshatli asar qoldirib ketishini iloyo ravo ko‘rmasin.

So‘ng Atos d’Artanyanga o‘z o‘y-xayollari bilan tanho qolish istagida ekanligini bildirib ishora qildi.

Uyida d’Artanyan o‘ziga mahtal Kettini topdi. Rosa bir oylik bezgakdan so‘ng ham u shu bugungi bedor va mashaqqatli tundan keyingi singari rangini oldirmagan bo‘lardi.

Bekasi uni soxta de Vardning huzuriga jo‘natgan edi. Miledi ishqdan devona, baxtdan mastona bo‘lib qolgandi: u xushtori qachon ikkinchi tunni ato etishini bilmoqchi edi.

Boyaqish Ketti ham bezillab, rangi o‘chib d’Artanyanning javobiga ilhaq turardi.

Atosning yigitga nufuzi zo‘r bo‘lib, endi nafsoniyati va qasos ishtiyoqi qoniqqandan keyin, do‘stning nasihati o‘z qalbi sadosiga qo‘shilib ketib, Miledidan voz kechishga jazm qilish borasida d’Artanyanga kuch baxsh etdi. U patni olib quyidagilarni yozib berdi:

«Xonim, yaqin bir-ikki kun ichida mening vaslim umidini qilmang; tuzalganimdan beri ba’zi ishlarim

biram ko'payib ketdiki, ularga bir muncha tartib kiritishimga to'g'ri kelib qoldi. Galingiz kelganda sizga buni xabar qilish sharafiga noil bo'laman.

Qo'lchalarizingizni o'pib qolaman.

Graf de Vard».

Yoqut to'g'risida bir so'z ham deyilmadi. Gaskonlik yigit qo'lida Milediga qarshi qurol saqlab qolmoqchi edimi yoki bo'lmasam — ochig'ini aytib qo'ya qolaylik — u bu yoqutni aslaha-anjom xarid qilish uchun so'nggi vosita sifatida yonda qoldirdimi ekan?

Darvoqe, bir davrning yurish-turishlari borasida boshqasi nuqtayi nazaridan hukm chiqarish noto'g'ri bo'lurdi. Har bir nomusli kishi bizning kunlarda o'zi uchun or deb sanashi mumkin narsa u mahallar juda jo'n va juda tabiiy bo'lib ko'rinardi hamda eng durust oilalardan chiqqan yigitlar, odatda, o'z ma'shug'ulariga qaram bo'lardilar.

D'Artanyan Kettiga maktubni yelimlamay berdi; uni o'qib chiqib dastlab, u hech baloni tushunmadi, lekin keyin qayta o'qib chiqqach, quvonchdan esi og'ib qolayozdi.

U bunday baxtga ishona olmasdi; d'Artanyan og'zaki ravishda maktubda aytilgan gaplarni uqdirishga majbur bo'lib qoldi, maktubni topshirish payti bechora qizginaga tahdid solguvchi Miledining jiz-zaki fe'lini yuz-xotir qilmasdan Ketti Qirol maydoniga oyoqlarini qo'lga olib chopib ketdi. Ayollar sarasining qalbi raqibasining aziyatlariga shafqat qilmaydi.

Maktubni Ketti qay tariqa keltirgan bo'lsa, Miledi xuddi shunday shoshqaloqlik bilan ochdi. Biroq dastlabki o'qigan jummalardan o'q uning rangi quv o'chib ketdi, keyin qog'ozni g'ijimlab tashladi. Kettiga o'grilib qaradi, uning ko'zlaridan o't chaqnardi.

— Bu qanday maktub? — so'radi u.

— Bu javob, xonim, — qaltirab javob berdi Ketti.

— Bo'lishi mumkin emas! — baqirib yubordi Miledi. — Bo'lishi mumkin emas! Ayol kishiga bunday maktub yozishga dvoryanning qo'li bormaydi.

Birdan u seskanib tushdi.

— Yo rabbiy, — shivirladi u, — nainki bilib qolgan bo'lsa?

Va u taqqa to'xtadi.

U tishlarini g'ijirlata boshladi, rangi bo'zday oqarib ketdi. Toza havodan yutinish uchun u deraza yoniga bormoqchi bo'ldi-yu, lekin faqat qo'llarini uzata oldi, xolos, oyoqlari qaltirab, kresloga yiqildi.

Ketti, Miledi hushidan ketdi deb qaror qilib, uning korsajini yechmoq uchun yugurib bordi, lekin Miledi tezda o'rnidan turdi.

— Sizga nima darkor? — so'radi u. — Menga qo'l tegizishga qanday jur'at qildingiz!

— Men sizni hushdan ketdi deb o'ylab, yordam bermoqchi bo'ldim, — Miledining yuzida paydo bo'lgan qo'rqinchli ifodadan quti uchib javob berdi oqsoch.

— Hushimdan ketdim? Men? Men-a? Siz meni birorta asabi bo'sh jinni deb o'ylayotgan bo'lmang, tag'in? Meni xo'rlaganlarida men hushimdan ketmayman — men o'ch olaman, eshityapsizmi?

U imo qilib, Kettiga chiqib ketishni buyurdi.

VI

Qasos ishtiyoqi

Kechqurun Miledi d'Artanyanni u kelgan zamon huzuriga olib kirishni buyurdi. Ammo uning daragi bo'lmadi.

Erta bilan Ketti yana d'Artanyanning huzuriga keldi-da, kechagi kun nelar kechgan bo'lsa, hammasini so'zlab berdi. D'Artanyan miyig'ida kulib qo'ydi: Miledining rashkli nafrati — uning qasosdan muddaosi ham shu edi.

Kechqurun Miledi kechagidan ham battar g'ash bo'lib, gaskonlik yigitga oid farmoyishini qayta takrorladi, lekin xuddi kechagidagi singari unga behuda ko'z tutgani qoldi.

Kelasi kuni qiz d'Artanyanning huzuriga tashrif buyurdi, lekin u endi avvalgi ikki kungi singari quv-

noq va dilkash emas, balki, aksincha, o'lgudek g'amgin edi. D'Artanyan sho'rlik qizdan unga nima bo'lganini so'radi. Javob o'rniga u cho'ntagidan maktub chiqardi-da, unga uzatdi.

Bu maktub Miledining qo'li bilan bitilgan, ammo bu daf'a graf de Vardga emas, balki d'Artanyanning o'ziga yo'llangan edi.

U maktubni ochib, o'qib, chiqdi:

«Muhtaram janob d'Artanyan, do'st-birodarlarni, xususan, oldinda uzoq hijron turgan paytda faromush etish yaxshi emas. Lord Vinter bilan men kecha va tunov kuni sizni kuta-kuta ko'zlarimiz to'rt bo'ldi. Nainki bugun ham shu ahvol takrorlansa?

Sizdan minnatdor Ledi Klarik».

— Hammasi butunlay ravshan, — dedi d'Artanyan, — men ham shu maktubni kutgan edim. Graf de Vardning qadri tushgan sayin, meniki ortib bor-yapti.

— Boraman deng hali? — so'radi Ketti.

— Menga qara, azizam, — Atosga bergan so'zidan qaytish niyatini o'z nazarida oqlashga urinib dedi d'Artanyan, — shunday tayin taklifga tashrif buyurmaslik insofdan bo'lmasligini tushungin. Men bormasam tashriflarimni uzib qo'yganim sabablarini Miledi tushunmaydi, biror gapni fahmlab ham qolishi mumkin, kim biladi deysan, bu toifa ayolning qasosi nimalar qilmaydi.

— O, xudoyimey! — xo'rsinib qo'ydi Ketti. — Siz hamma narsani shunday tusda ko'rsata bilasizki, o'zingiz mudom haq bo'lib chiqasiz, ammo, hoynahoy, siz yana ishqibozlik qilyapsiz, mabodo bu safar siz unga o'z haqiqiy nomingiz bilan yoqib qolsangiz, unga sizning haqiqiy qiyofangiz manzur bo'lsa, bu narsa birinchi galgidan besh battar yomon bo'ladi-ku!

Bundan keyin nimalar ro'y berishini sho'rlik qizning ko'ngli qisman sezib turardi.

D'Artanyan qo'lidan kelganicha qizni yupatib, Miledining fusunlariga uchmaslikka va'da berdi.

U Ledi Klarikka lutfkorligi uchun o'zining niho-yatda minnatdorligi hamda o'zini uning izmi ixtiyo-riga havola etajagini aytib qo'yishni Kettiga topshir-di. Biroq o'z husnixatini Miledining ziyrak ko'zlari tanib qolmas darajada o'zgartirishni eplayolmasligi-dan cho'chib, unga yozib berishga jur'at qilmadi.

Roppa-rosa soat to'qqizda d'Artanyan Qirol may-donida hozir bo'ldi. Dahlizdagi muntazir xizmatkor-lar ogohlantirilganmidi, zero, d'Artanyan uyga kir-gan zahoti ularning biri u haqda Milediga zudlik bi-lan axborot bergani chopqillab ketdi, garchand mushketyor hali uning qabul qilish-qilmasligini hat-to so'rab ulgurmagan edi.

— Taklif eting, — deya lo'nda qilib biram ovozi ching'illab gapirdiki Miledi, d'Artanyan uni dahliz-dayoq eshitdi.

Qarol uni mehmonxonaga kuzatib qo'ydi.

— Meni so'raganlarga uyda yo'qman, — dedi Mi-ledi. — Eshityapsizmi, hech kim uchun.

Qarol chiqib ketdi.

D'Artanyan qiziqib Milediga ko'z tashladi: uning ranglari siniqqan, ko'zlari esa — ko'z yoshlardanmi, bedor tunlardanmi — horg'in ko'rinardi. Xona odatdagicha yorug' emasdi, lekin bu atayin g'ira-shi-raga qaramasdan so'nggi ikki kun mobaynida kemir-guvchi bezgaksimon hayajon izlarini yashirish ju-vonning qo'lidan kelmadi.

D'Artanyan xuddi odatdagidek nazokatli alfozda Miledining yoniga yo'ladi. U o'ziga o'zi aqlga sig'-maydigan zo'rlik qilib, ochiq yuz bilan jilmayib qo'y-di, lekin bu tabassum uning hayajondan burishib ketgan chehrasi bilan kam qovushardi.

D'Artanyan Miledidan hol-ahvolini surishtirgan bo'ldi.

— Chatoq, — javob berdi u, — juda chatoq.

— Unday bo'lsa, — dedi d'Artanyan, — men ha-lal berdim. Siz, albatta, oromga muhtoj siz, men darhol ketaman.

— Yo'g'-ey! — dedi Miledi. — Aksincha, qoling, janob d'Artanyan, sizdek ulfat yigit bilan o'tirish meni ovutadi.

«O'h-ho'! — xayolidan o'tkazdi d'Artanyan. — U men bilan hech bunday xushmuomalada bo'lmagan, shay turmoq kerak».

Miledi o'zining uquvi yetgan darajada do'stona ohangga o'tdi-da, suhbatga ajib fayz berishga urindi. Uni bir zumginaga tark etgan hayajon yana qaytdi-yu, ko'zlari tag'in chaqnab ketdi, yonoqlariga rang kirdi, dudoqlari qizarinqiradi. D'Artanyanni o'z fusunlari bilan allaqachonlar maftun etgan Sirseya yana uning qoshida edi, o'zi so'ngan deb hisoblab yurgan muhabbat faqat mudroqda bo'lib, mana endi uning qalbida qaytadan kurtak yozdi. Miledi jilmayardi, d'Artanyan esa shu tabassum uchun o'z jonini juvonmarg qilishga tayyorligini his qilib turardi.

Bu orada Miledi so'zamolroq bo'la bordi. U d'Artanyandan uning ma'shuqasi bor-yo'qligini so'radi.

— Oh! — qo'lidan kelgan eng nazokatli tarzda gapirdi d'Artanyan. — Menga bu xil savollarni berib, namuncha bag'ritoshlik qilmasangiz? Axir, sizni ko'rgan damdan beri yolg'iz siz bilan nafas olib, birgina sizning ko'yingizda o'rtanaman-ku!

Miledi g'alati bir tabassum qildi.

— Meni sevarakansizda, a? — so'radi u.

— Nainki buni gapirib o'tirishim shart bo'lsa, nainki buni o'zingiz payqamagan bo'lsangiz?

— Ha, deyaylik, lekin o'zingiz bilasiz, qalbdagi g'urur qanchalik kuchli bo'lsa, uni taslim qilish shunchalik mushkul.

— O, mashaqqatlar meni cho'chitmaydi, — dedi d'Artanyan, — meni iloji yo'q narsalar dahshatga soladi, xolos.

— Chin muhabbat uchun hech iloji yo'q narsa bo'lmaydi, — e'tiroz qildi Miledi.

— Hech-a, xonim?

— Hech, — takrorladi Miledi.

«Azbaroyi shifo! — o'z-o'zicha o'yladi d'Artanyan. — Muomalasi tubdan o'zgardi. Bordi-yu, bu injiq ayolning menga ishq tushib qolgan bo'lsa-yu, menga, mening o'zimga — o'sha graf de Vardga tortiq qilgan uzuk qabilidagi bir uzuk tuhfa qilmoqchi bo'lsa-ya».

D'Artanyan shosha-pisha kursisini Miledining kreslosiga yaqinroq surdi.

— Menga qarang, — dedi u, — aytayotgan muhabbatingizni isbot etmoq uchun nimalar qilgan bo'lardingiz?

— Mendan nimaki talab etsangiz — hammasini. Amr qiling — men tayyorman.

— Hammasinimi?

— Hammasini! — qichqirdi d'Artanyan, bu xil majburiyatni zimmaga olarkan, bunga o'zi ko'p narsa tikmayotganini oldindan bilib turgan holda.

— Yaxshi! Unda gaplashib olaylik, — o'z navbatida kreslosini d'Artanyanning kursisiga yaqinroq surib dedi Miledi.

— Qulog'im sizda, xonim, — javob berdi u.

Miledi o'yga tolib va go'yo taraddudlanganday bo'lib bir daqiqacha jim qoldi; so'ngra, aftidan, bir qarorga keldi.

— Mening dushmanim bor, — dedi u.

— Sizning-a, xonim? — o'zini hayron bo'lganga solib dedi d'Artanyan. — Yo rabbiy, siz biram go'zal, biram ko'ngilchansiz, axir shunday bo'lishi mumkinmi?

— Ashaddiy dushman.

— Rostdanmi?

— Meni shunday insofsizlarcha haqorat qilgan dushmanki, u bilan mening o'rtamizda endi hayotmamot jangi tug'ildi. Sherik sifatida sizga ishonsam bo'ladimi?

Bu qasoskor mavjudot o'zidan nima istashini d'Artanyan darrov fahmladi.

— Bo'ladi, xonim, — tumtaroqli qilib gapirdi u. — Mening qilichim va jonim muhabbatim-la birgalikda sizning ixtiyoringizda.

— Unday bo'lsa, — dedi Miledi, — agar oshiq-lingingizga yarasha mard ham bo'lsangiz...

U indamay qoldi.

— Xo'sh, unda nima? — so'radi d'Artanyan.

— Unda, — bir daqiqalik sukutdan so'ng gapida davom etdi Miledi, — unda siz shu bugundan e'tiboran iloji yo'q narsadan qo'rqmasangiz bo'laveradi.

— Yo‘q, men bunday baxtga bardosh berolmayman! — o‘zini Miledining poyiga tashlab va uning qo‘llarini bo‘salar bilan ko‘mib dedi, entikib d’Artanyan.

«Sen o‘sha nomard de Varddan men uchun qasos ol — tishlarini qisib o‘ylardi Miledi, — keyin esa sendan qutulib olish qo‘limdan keladi, ey o‘ziga ishongan tentak, ey mening intiqomimning ko‘r-ko‘rona quroli».

«O‘z ixtiyoring bilan og‘ushimga kel, riyokor va shum ayol, — o‘ylardi d’Artanyan, — yonimga kell! Shunda ilgarigi meni xo‘rlaganlaring uchun, o‘sha sen mening qo‘lim bilan o‘ldirmoqchi bo‘layotgan kishing bilan birga ustingdan bir kulay».

D’Artanyan boshini ko‘tardi.

— Men tayyorman, — dedi u.

— Bundan chiqdi, meni tushunibsiz-da, jonim d’Artanyan? — so‘radi Miledi.

— Men istagingizni bir qiyo boqishingizdanoq o‘qib olgan bo‘lardim.

— Demak, qilinchingizni — allaqachon shunchalar dong chiqargan qilichingizni men uchun yalang‘ochlashga rozimisiz?

— Istagan daqiqangizda.

— Ammo bunday yaxshiligingizni men qanday uzarkanman? — dedi Miledi. — Men oshiq ahlini bilaman: bu odamlar tekinga hech nima qilishmaydi.

— Men qanday mukofotni orzu qilishimni bilasiz, — javob berdi d’Artanyan, — siz bilan menga munosib yagona mukofotni!

U Miledini ohista o‘ziga tortdi.

— Tamagir! — tabassum bilan dedi Miledi.

— Oh! — deya bu ayol uning qalbida o‘t oldirish uquviga molik shahvat domiga chinakamiga ilinib, qichqirib yubordi d’Artanyan. — Baxtim menga xom xayol bo‘lib tuyulmoqda, u tush kabi uchib ketmasaydi deb men mudom qo‘rquvda yuribman, mana, nima vajdan uni haqiqatga aylantirmoqqa oshiqmoqdaman.

— O‘sha xayoliy baxtga yetishing-da, bo‘lmasa.

— Men sizning ixtiyoringizdaman, — dedi d'Artanyan.

— Gapingiz rostmi? — shubhaning so'nggi ko'l-kasini quvib so'zladi Miledi.

— Mana shu jodu ko'zlarni yoshlatishga botingan o'sha muttahaarning nomini ayting.

— Meni yig'lagan deb sizga kim aytdi?

— Menga shunday...

— Men singari ayollar yig'lamaydilar, — dedi Miledi.

— Yana yaxshi! Xullas, menga uning nomini ayta qoling.

— Lekin o'ylab ko'ring, mening sir-asrorimning barisi uning nomidan iborat axir!

— Biroq bu nomni men bilishim shart-da.

— Ha, shart. Mana ko'rdingizmi, men sizga naqadar ishonaman!

— Men baxtiyorman. Uning nomi?

— Siz u odamni taniysiz.

— Taniymanmi?

— Ha.

— U mening do'stlarimdan bitta-yarimtasimasmi ishqilib? — Miledini o'zining hech nimadan xabari yo'qligiga ishontirmoq uchun ikkilangan bo'lib so'radi d'Artanyan.

— Bundan chiqdi, bordi-yu, u do'stlaringizdan biri bo'lganda, siz ikkilanar ekansiz-da? — qichqirdi Miledi va ko'zlaridan tahdid solguvchi o't chaqnab ketdi.

— Yo'q, menga desa tug'ishgan akam bo'lmaydimi! — go'yo hayajonini bosolmay qichqirdi d'Artanyan.

Gaskonlik yigitimiz tavakkalchilik qilmayotgandi, u ishga dangal kirishgan edi.

— Sadoqatingiz menga manzur, — dedi Miledi.

— Evoh! Nahotki, mendagi sizga manzur bo'lgan bor narsa shugina bo'lsa? — so'radi d'Artanyan.

— Yo'q, men o'zingizni ham sevaman, o'zingizni! — uning qo'lidan tutib dedi Miledi.

D'Artanyan qo'lini Miledi qisganini sezdi-yu, bundan go'yo undagi taftli qaltiroq o'ziga ham yuqqanday a'zoyi badani zirqirab ketdi.

— Demak, meni sevasiz! — hapriqib dedi u. — Oh, nazarimda telba bo'lib qolayotganga o'xshayman.

Yigit Miledini bag'riga oldi. Miledi uning bo'sasiga chap berishga urinmadi, lekin unga ehtirosli javob ham qilmadi.

Uning lablari muzdek edi: d'Artanyanga xuddi haykalni o'pganday tuyulib ketdi.

Baribir u o'zida yo'q shod — ishq o'tida yonardi; u Miledining nozik hislariga ishonishiga, uning de Vardning jinoyatiga ishonishiga sal qoldi. Basharti de Vard shu tobda, shu yerda uning yonida bo'lganida bormi, uni o'ldirib qo'yishi hech gap emas edi.

Miledi shu fursatdan foydalandi.

— Uning nomi... — og'iz ochdi u.

— De Vard, men bilaman! — qichqirib yubordi d'Artanyan.

— Bundan qanday xabar topdingiz? — yigit qo'liga yopishgan ko'yi uning dil qa'riga ko'z tashlashga urinib so'radi Miledi.

D'Artanyan qizishib ketib, xatoga yo'l qo'yganini tushundi.

— Gapiring, gapiring! Gapirsangiz-chi, axir! — deya takrorlardi Miledi. — Bundan qanday xabar topdingiz?

— Qanday xabar topdimmi? — qayta so'radi d'Artanyan.

— Ha, qanday?

— Kecha men bir xonadonda de Vard bilan uchrashib qolgan edim, u menga, gaplariga qaraganda, unga siz tuhfa qilgan uzukni ko'rsatdi.

— Nomard! — qichqirib yubordi Miledi.

Bu so'z juda tushunarli sababga ko'ra, uning qoq yuragiga tegdi.

— Xullas? — savol ohangida dedi Miledi.

— Xullas, men o'sha nomarddan siz uchun qasos olaman, — kamoli jangovar alfozda javob berdi d'Artanyan.

— Tashakkur, mening jasur do'stim! — qichqirdi Miledi. — Xo'sh, qasosim qachon olinadi?

— Ertaga, shu tobda, qachon istasangiz.

Miledi: «Shu tobda!» deb yuborayozdi, lekin u bu xil shoshqaloqlik d'Artanyanga nisbatan uncha ilti-fotli bo'lmaydi, degan andishaga bordi.

Ustiga-ustak uning ming-ming ehtiyot choralarini ko'rib qo'ymog'i va o'z shafesiga hakamlar huzurida grafga izoh berishdan qay yo'sin bo'yin tovlashga oid ming-ming maslahatlar bermog'i zarur edi. D'Artanyan uning barcha gumonlariga bir og'iz gap bilan barham berdi.

— Ertaga qasosingiz olinadi, — dedi u, — yoki men o'laman.

— Yo'q! — javob berdi u. — Siz men uchun qasos olasiz, lekin o'lmaysiz. U qo'rqq.

— Ayollar bilan bo'lsa bordir, lekin erkaklar bilan emas. Boshqa birovlar bilmasa ham, u xususi-dagi u-bu gapdan xabarim bor-ku.

— Biroq, yanglishmasam, u bilan to'qnashganda taqdirdan nolishingizga o'rin qolmagan.

— Taqdir degani — suyuqoyoq xotinday gap, bugun u senga yor bo'ladi, erta esa ters qarab ke-taveradi.

— Boshqacha qilib aytganda, siz ikkilanib qoldi-ngiz.

— Yo'q, xudo saqlasin, men ikkilanayotganim yo'q, ammo menga atigi umid-u, undan ortiq hech nimani in'om qilmasdan, meni to'ppa-to'g'ri ajalga yo'llash insofdan bo'larmikan?

Miledi: «Voy, hamma gap shunda-da, dadilroq bo'ling!», — deb turgan nigoh bilan javob qildi.

U o'z nigohini muloyim gap bilan izohlab berdi:

— Siz haqsiz.

— O, siz farishtasiz! — qichqirib yubordi d'Ar-tanyan.

— Demak, biz gapni bir joyga qo'ydik-a? — so'-radi u.

— Men sizdan o'tinayotgan narsa istisno, azizam.

— Agar xo'p desam, muhabbatimga shunda amin bo'lasizmi?

— Mening ertangi kunim yo'q, kutishga imkonim ham yo'q.

— Sekinroq! Men akamning oyoq sharpasini eshityapman. U sizni bu yerda ko'rmasligi kerak.

U qo'ng'iroq qildi. Ketti paydo bo'ldi.

— Mana bu eshikdan chiqing, — kichkina yashirin eshikni ochib dedi Miledi, — va soat o'n birda qaytib keling. Bu suhbatni tugatamiz. Ketti sizni huzurimga o'tkazib qo'yadi.

Bu so'zlardan qiz boyaqishning hushidan ketishiga sal qoldi.

— Xo'sh, xonim! Nega endi haykal singari joyingizda qaqqayib qoldingiz? Eshitdingizmi? Soat o'n birda janob d'Artanyanni huzurimga olib kirasiz.

«Uning hamma muloqotlari soat o'n birga tayinlansa kerak, — ko'nglidan o'tkazdi d'Artanyan. — Bu odat tusiga kirib qolibdi».

U Miledining uzatilgan qo'lini nazokat bilan o'pib qo'ydi.

«Biroq, — keta turib Kettining ta'nalariga javob bergan ko'yi o'ylardi u, — biroq go'sxo'r bo'lib qolmay tag'in! Bu ayolning har qanday jinoyatga qodirligiga shak-shubha yo'q. Ehtiyot bo'laylik».

VII

Miledining sir-asrori

D'Artanyan uydan chiqdi-yu qizning yalinib qishtashlariga qaramasdan Kettinikiga kirmadi; u ikki sababga ko'ra: ta'na, da'vo va o'tinchlarga chap bermoq, shuningdek, o'z o'y-fikrlari va imkon darajasida bu ayolning ham o'y-fikrlarining uchini topmoq va tagiga yetmoq uchun shunday qildi.

Bu mojaroning hammasidagi birdan bir ravshan narsa d'Artanyanning Milediga majnunlarcha oshiqligi-yu, uning yigitni sira sevmasligi edi. Bir zumgina, d'Artanyan uyga qaytish, Milediga uzun maktub yozish va o'zi bilan de Vardning hanuz bir shaxsning o'zi bo'lib kelgani va, binobarin, de Vardni o'ldirish o'z-o'zini o'ldirish degan gap bo'lishini e'tirof qilish eng yaxshi chora, degan qarorga bordi. Biroq uni ham qahrli qasos ishtiyoqi kuydirmoqda edi; u yana bir marta, endi o'z nomi bilan bu ayolning vaslidan bahramand bo'lgisi kelardi, to'g'riro-

g'i, bu qasos uning nazarida ma'lum lazzatga molikligi vajhidan undan voz kechishga qurbi yetmas edi.

Miledi xonalarining chiy pardalar orasidan taralguvchi chirog' yorug'iga bir nazar solmoq uchun har o'n odimda bir o'girilgan ko'yi u Qirol maydonini besh yoki olti karra aylanib chiqdi; yotoqqa o'tishga Miledi bugun birinchi galdagidek shoshmasdi, bunisi ayon edi.

Nihoyat, chiroq o'chdi.

Chiroq bilan birga d'Artanyan ko'nglidagi so'nggi taraddud izlari ham tarqaldi; birinchi tun tafsilotlari unig xotiriga keldi-yu, yuragi orziqib, yuzlari lovullab, uyga kirib bordi-da, Kettining xonasiga otildi.

Butun vujudi bilan qaltirayotgan, rangi dokadek oqarib ketgan Ketti xushtorining yo'lini to'sishga urinib ko'rdi, lekin diqqat bilan quloq solib o'tirgan Miledi d'Artanyanning kirganini payqab qolib, eshikni ochdi.

— Kiring, — dedi u.

Bularning hammasi shunday aqlga sig'mas bir behayolik, shunday mislsiz bezbetlik bilan sug'orilgan ediki, d'Artanyan o'zi ko'rayotgan va eshitayotgan narsalarga ishona olmay turardi. U faqat tushga kiradigan o'sha xayoliy sarguzashtlarning ishti-rokchisiga aylanib qolganday sezar edi o'zini.

Shunga qaramasdan unga ohanrabo temirni tortganday ta'sirini o'tkazguvchi tortish kuchga yon berib, u shiddat bilan Miledining istiqboliga otildi.

Uning ortidan eshik yopildi.

Ketti o'zini eshik tomon otdi.

Rashk, alam, xo'rlangan g'urur, xushtor ayolning qalbida tug'yon qilguvchi jamiki ehtiroslar uni fosh etishga undar, lekin bu xil fitnada ishtirok etganini tan olgan taqdirda u nobud bo'lardi, bu yetmagan-day, uning uchun d'Artanyan umrbod qo'ldan ketgan bo'lardi. Sevgi taqozo etgan bu so'nggi andisha uni yana shu so'nggi qurbonni ham berishga ko'ndirdi.

D'Artanyanga kelsak, u o'z orzu-armonlarining intihosiga yetgan edi: Miledi shu tobda uning raqibini emas, uning o'zini suymoqda yoki o'zini suy-

ganga solmoqda edi. Rost, xufiya ichki sado yosh yigitga uning atigi qasos quroliligi, uni bor-yo'g'i qotillikni amalga oshirsin deb erkalanayotganlarini unga shipshib turardi, ammo g'urur, oriyat, tel-balarcha havas bu sadoning unini o'chirar, bu g'uluni bo'g'ardi. Ustiga-ustak, gaskonlik yigitimizning o'z-o'ziga binosi kamchil emasdi, u o'zini de Vard bilan xayolan qiyoslab ko'rar va o'zini d'Artanyanni d'Artanyanligi uchun sevib bo'lmaslikning boisiga javob axtarardi.

Xullas, u hozirgi lahza hissiyotlariga boshi bilan g'arq bo'ldi. Endi Miledi unga o'sha bir nafas uni dahshatga solgan niyatlari shum ayol bo'lib ko'rinmasdi; bu hozir sirtidan qaraganda o'zi ham kayfini surayotgan, muhabbatga butkul sho'ng'igan otashin ma'shuqa edi.

Shu asno ikki soatlar o'tib ketdi. Oshiq-ma'shuqlarning zavq-u shavqlari bora-bora so'ndi, g'aflat uchun d'Artanyandagi mavjud sabablar o'zida bo'lmagan Miledi birinchi bo'lib haqiqatga qaytdi-da, yigitdan kelasi kuni graf de Vardni muborazaga chaqirgudek biror bahona topgan-topmaganini so'radi.

Biroq d'Artanyanning xayollari endi mutlaqo boshqa oqimga kirib, u bir tentak singari o'zini unutib qo'ydi va hazil-hazil bilan qilichbozlik muborazasi uchun hozir vaqt o'ta bemahal deb e'tiroz bildirdi.

O'zini band etgan birdan bir narsaga bu loqaydlik Miledini qo'rqitib yubordi-yu, uning savollari qat'iy-roq tusga kirdi.

Shunda, hech qachon bu bo'lmag'ur muboraza xususida astoydil fikrlamagan d'Artanyan suhbatni boshqa mavzuga ko'chirishga harakat qildi, lekin endi u buning uddasidan chiqolmasdi.

Miledining raso aqli va metin irodasi yigitning o'zi ilgaridan belgilab qo'ygan hadlardan chiqib ketishiga izn bermadi.

D'Artanyan Milediga de Vardning gunohidan o'tishni va o'zining yovuz niyatlaridan qaytishni nasihat qilishdan boshqa gap topa olmadi.

Biroq uning dastlabki so'zlaridanoq yosh juvon seskanib tushdi-yu, undan o'zini olib qochdi.

— Qoʻrqayotgan boʻlmang tagʻin, muhtaram dʻArtanyan? — qorongʻida gʻalati chinqillab chiqqan ovoz bilan kesatib soʻradi u.

— Topgan gapingizni qarang, azizam! — javob berdi dʻArtanyan. — Xoʻsh, bordi-yu, oʻsha shoʻrlik graf de Vardning gunohi siz oʻylagandan kamroq boʻlsa-chi?

— Har qalay, — bagʻritoshlik bilan gapirdi Miledi, — u menga pand berdi. Modomiki, shunday ekan — u oʻlimga mahkum.

— Uni siz hukm etgan boʻlsangiz, mayli u oʻlsin! — deb qatʻiy gapirdi dʻArtanyan, ovozi Milediga cheksiz ixlosga toʻlib-toshganday eshitilib ketdi, Miledi yana uning pinjiga suqilib oldi.

Miledi uchun tun koʻp choʻzildimi-yoʻqmi, biz buni ayta olmaymiz, ammo ha demay butun yotoqni oʻzining oqish nurlariga koʻmib, chiy parda ora-sidan tong yorishganda dʻArtanyanga u bilan oʻtgan tun hali-beri ikki soat ham boʻlmaganday edi.

Shunda dʻArtanyanning oʻzini tark etishga chogʻlanayotganini koʻrgan Miledi unga oʻzi uchun de Varddan qasos olish xususidagi vaʼdasini eslatdi.

— Men tayyorman, — dedi dʻArtanyan, — lekin avvalo bir narsaga ishonch hosil qilib olishni istardim.

— Xoʻsh, nimaga? — soʻradi Miledi.

— Meni sevishingizga.

— Nazarimda, sizga buni isbotlab boʻldim.

— Ha, men ham jon-u tanim bilan siznikiman.

— Tashakkur sizga, mening jasur maʼshugʻim! Lekin, axir, siz ham oʻz muhabbatingizni, men oʻzimnikini isbotlab berganim singari isbot qilasiz, shunday emasmi?

— Albatta, — tasdiqladi dʻArtanyan. — Lekin, oʻzingiz aytayotganday, mabodo meni sevsangiz, nainki men uchun aqalli ozgina qoʻrqmasangiz?

— Nimadan qoʻrqardim?

— Nimadan deganingiz nimasi? Men ogʻir shikastlanishim, hatto halok boʻlishim mumkin.

— Bunday bo'lishi mumkin emas, — dedi Miledi, — siz juda dovyuraksiz. Qilichlashishning rosa hadisini olgansiz.

— Ayting-chi, boshqa bir vosita bo'lsa-yu, u qasdingizni xuddi shu zayil olib bersa, muborazaga ham hojat qoldirmasa, sizga shu afzal emasmidi, axir?

Miledi indamasdan xushtoriga qarab qo'ydi: oqishnamo tong yallig'i uning och tUSDagi ko'zlariga g'alati, mudhish ifoda berib turardi.

— Rost-a, — dedi u, — nazarimda ikkilanib qoldingiz.

— Yo'q, ikkilanganim yo'q, lekin bechora graf-dan ko'nglingiz qolgandan beri, gapning ochig'i, unga rahmim kelyapti hamda meningcha, erkak zoti uchun sizning muhabbatingizdan mahrum bo'lish-ning o'zi shunday dahshatli jazoki, unga o'zga biror yo'sinda jazo berishga endi hojat ham yo'q.

— Uni sevishimni sizga kim aytdi? — so'radi Miledi.

— Har qalay, o'zimga ortiqcha bino qo'ymagan holda, shu tobda bo'lak kishini sevasiz deb o'ylashga jur'at qilaman, — muloyimlik bilan gapirdi yigit, — hamda sizga takror aytamanki, men grafga ham-dardman.

— Siz-a?

— Ha, men.

— Lekin nega endi aynan siz?

— Chunki yolg'iz men voqifmanki...

— Nima?

— ... Uning aybi bu emas yoki aniqrog'i, siz o'ylagan gunohni qilmagan edi.

— Izohlab bering, — tashvishli ovozda dedi Miledi, — izohlab bering, negaki, siz bu bilan nima demoqchi bo'layotganingizni tushunmayotibman.

U o'zini og'ushida olib o'tirgan d'Artanyanga qarab qo'ydi-yu, ko'zlarida o't paydo bo'ldi.

— Men or-nomusli odamman, — dedi bu gaplarga barham berishga qaror qilgan d'Artanyan, — hamda muhabbatingizga vosil bo'lgan chog'dan beri, unga amin bo'lgan chog'dan beri... muhabbatingizdan ko'nglim to'q bo'lishi mumkin-ku axir, shunday emasmi?

— Ha, ha, albatta... U yog'il

— Xo'sh, men o'zimda yo'q shodman va ko'nglimdagi bir gap meni xijolat qilib turibdi.

— Bir gap?

— Mabodo sevgingizdan shubhada bo'lganimda edi, men buni aytib o'tirmasdim, lekin siz meni sevasiz-ku, sohibjamol mahbubam? Shunday emasmi, siz, siz meni sevasiz-a?

— Albatta, sevaman.

— U holda ayting-chi: haddan ortiq muhabbat meni sizga oldin biror gunoh ish qilib qo'yishga majbur etgan taqdirda, siz meni afv etarmidingiz?

— Balkim.

D'Artanyan lablarini Miledining dudoqlariga yaqinlashtirmoqchi bo'ldi, lekin Miledi uni itarib tashladi.

— Bir gap... — rangi o'chib dedi u. — Bir gapi-
ngiz nimasi?

— Siz shu payshanba kuni xuddi mana shu xonada de Vard bilan ko'rishgansiz, shunday emasmi?

— Menmi? Yo'q, bo'lmagan gap, — deb u biram qat'iy ohangda pinagini buzmay gapirdiki, d'Artanyanning komil ishonchi bo'lmagan taqdirda uning shubhaga borib qolishi hech gap emasdi.

— Yolg'on gapirmang, dilbar malagim, — tabasum bilan e'tiroz qildi u, — buning foydasi yo'q.

— Bularning hammasi nima degan gap? Gapirsangiz-chi? Siz mening jonimni sug'urib olyapsiz.

— O, o'zingizni bosing, menga nisbatan sizdan hech bir gunoh o'tgani yo'q, men sizni allaqachonlar afv etganman.

— Xo'sh, u yog'i nima, u yog'i?

— De Vardning hech maqtanadigan joyi yo'q.

— Boisi nima? Axir, o'zingiz aytib edingiz, bu uzuk...

— Jonginam bu uzuk menda. Huzuringizda payshanba kuni bo'lgan graf de Vard-u, shu bugungi d'Artanyan — bu bir kishining o'zginasi.

Ehtiyotsiz yigit iboli taajjubni ko'z yoshlar bilan yakunlanguvchi yengil-yelpi to'polonni kutgandi, le-

kin u yomon pand yeb qoldi, uning bu g'aflati ko'p cho'zilmadi ham.

Miledi rangida rang qolmay qo'rqinchli bir alfozda o'rnidan qo'zg'aldi va shiddatli zarb bilan d'Artanyanni ko'krigidan itarib tashlab, to'shakdan sapchib turdi.

Afv etishini tavallo qilish istagida d'Artanyan uni yupqa batist penyuaridan tortdi, lekin u yigitning qo'lidan yulqinib chiqib ketishga urindi. Bu kuchli, keskin harakatdan batist yirtilib ketdi-yu, uning ochilib qolgan momiqday oppoq bir go'zal kiftida d'Artanyan mislsiz dahshat blian nilufar gulinini — jallodning sharmisor qilguvchi qo'li bilan bosilgan o'chmas tamg'ani ko'rib qoldi.

— Astag'furullo! — penyuarni qo'ldan chiqarib, baqirib yubordi u.

U dami ichiga tushib, karaxt bo'lib, eti muzlab, to'shakda turganicha qotib qoldi.

Biroq, d'Artanyanning dahshati Milediga o'zining fosh etilganini bildirib qo'ydi; shak-shubha yo'q, u hammasini ko'rgan. Endi yosh yigit uning sirini, hech kimga ma'lum bo'lmagan dahshatli sirini bilib oldi.

Endi u yigit tomon quturgan ayol singari emas, yaralangan qoplon kabi o'girildi.

— La'nati! — dedi u. — Menga razilona xiyonat qilganing kammidiki, sirimni ham bilib olding! Sen o'lasan!

U pardozi joyida turgan kichikroq qadalma naqshli quticha yoniga yugurib borib, bamisoli bezgakdan qaltirayotgan qo'li bilan uni ochdi-da, kichkina oltin sopli o'tkir va yupqa tig'li xanjarni olib, orqaga, yarim yalang'och d'Artanyan tomonga otildi.

Ma'lumki, yosh yigit dovyurak edi, lekin bu bu-rishgan bashara, bu ola-kulasi chiqib ketgan vahimali qorachiqlar, bu rangpar yonoqlar-u qip-qizil lablar uning ham qutini uchirib yubordi; u go'yo oldiga o'rmalab kelayotgan ilonni ko'rib qolgandek devor sari surilib oldi; uning terdan nam qo'li paypaslab borib, ittifoqo qilichga tegib ketdi-yu, uni qinidan sug'urib oldi.

Biroq qilichga parvo qilmasdan unga xanjar urgani Miledi karavotga chiqishga urinardi va qilich uchi o'z ko'ksiga tiralganini sezgandagina to'xtab qoldi.

Shunda u bu qilichni qo'llari bilan ushlab olishga tirisha boshladi, lekin d'Artanyan uning bunday qilishiga xalal berib va hadeb qilichni dam uning ko'zlariga, dam ko'ksiga tutib, Ketti xonasining eshigi tomon chekinish payida yerga sirg'alib tushdi.

Bu o'rtada Miledi allanechuk hayvonsimon pishqirib, jon-jahdi bilan unga tashlanishda davom etardi.

Bu endi haqiqiy muboraza tusiga kira boshlagan bo'lib, d'Artanyan asta-sekin o'zini o'nglab oldi.

— Juda soz, go'zalim! Juda soz! — takrorlardi u. — Biroq, azbaroyi xudo, o'zingizni bosing, yo'qsa, men sizning gulday yuzchalarangizga ikkinchi nilufarning suratini chizib qo'yaman.

— Nomard! Nomard! — bo'kirardi Miledi.

D'Artanyan hamon eshik sari chekingan ko'yi mudofaa holatida turdi.

Miledi unga yetib olmoq uchun kursilarni ag'darib u — o'zini himoya qilmoq uchun ularning orqasiga pana bo'lib ko'targan taqir-tuqurga Ketti eshikni ochib qoldi. Eshikka yaqinlashmoq uchun ustalik bilan harakat qilayotgan d'Artanyan shu lahzada undan uch qadamlarcha berida edi. Bir sakrash bilan u o'zini Miledining xonasidan oqsochning xonasiga urdi-yu, eshikni yashin tezligida qarsillatib yopib va Ketti uni tambalab bo'lguncha gavgavdasi-ning bor vazni bilan itarib turdi.

Shunda Miledi ayollarga xos bo'lmagan g'ayri tabiiy kuch namoyish etib, o'z yotog'ini oqsochning xonasidan ajratib turguvchi to'siqni sindirib tashlashga urinib ko'rdi; so'ngra buning iloji yo'qligiga qanoat hosil qilgach, eshikka xanjar sancha boshladiki, uning zarblaridan ba'zilari yog'ochni parron teshib o'tdi. Har zarb dahshatli qarg'ishlar ostida berilardi.

— Bo'l, bo'l, Ketti, — eshik tanbalanib bo'lgandan keyin nimtovushda dedi d'Artanyan, — uydan

chiqib ketishimga qarashib yubor. Agar uning o'zini bosib olishga fursat bersak, u xizmatkorlariga meni o'ldirishni buyuradi.

— Biroq shu turishda ketolmaysiz-ku, axir! — dedi Ketti. — Siz deyarli yalang'ochsiz.

— Ha, ha, bu to'g'ri, — dedi faqat endigina o'z ust-boshiga ko'zi tushgan d'Artanyan. — Meni bir amallab kiyintirgin, faqat tezroq. Tushungin, bu hayot-mamot masalasi.

Ketti buni juda yaxshi tushunib turardi; u bir pasda unga qandaydir guldor ayol ko'yлагini, keng tumoq va yopinchini ilib qo'ydi, so'ngra qo'lontoyoq tufli kiygizib, uni zinadan pastga sudrab ketdi. Bu ayni — Miledi qo'ng'iroq chalib butun uyni boshiga ko'tarib bo'lgan mavrid edi. Miledi ham yarim yalang'och holda derazadan boshini chiqarib:

— Chiqarmang! — deb qichqirgan daqiqada darvozabon eshikni ochib turgan edi.

VIII

Atosning sira ovora bo'lmasdan o'z aslaha-anjomini topib olgani

Yosh yigit qochib ketdi, u esa ilojisiz do'qlar bilan hamon tahdid qilardi. U ko'zdan g'oyib bo'lgan damda Miledi hushidan ketib yiqildi.

D'Artanyan shu qadar gangib qolgan ediki, Ketting kelgusi qismati haqida bosh qotirib o'tirmay, Parij yarmini chopib o'tdi va Atosning eshigi tagiga kelib to'xtadi. Ma'naviy iztirob, ta'qib etayotgan dahshat, onda-sonda uning izidan tushgan patrullarning hayqiriqlari, kallayi-saharga qaramasdan o'z yumushlari bilan ketayotgan ilk yo'lovchilarning hoy-huylari — bularning hammasi uni jadal-lashtirardi, xolos.

U hovlidan o'tib oldi, uchinchi qavatga chiqdi-da, jon-jahdi bilan Atosning eshigini qoqa boshladi.

Unga eshikni uyqudan ko'zlari salqigan Grimo ochdi. D'Artanyan xonaga shunday shiddat bilan otilib kirdiki, sal bo'lmasa uni urib yiqitayozdi.

O'zining odatiy gunligiga xilof ravishda bu gal boyaqish tilga kirdi.

— Hoy, sen! — baqirdi u. — Senga nima kerak, uyatsiz? Qayoqqa suqulib kelyapsan, haromi?

D'Artanyan tumog'ini chakkaga surib qo'ydi-da, qo'lini yopinchi ostidan chiqarib oldi. Mo'ylov va yalang'och qilichga ko'z tushib, sho'rlik Grimo qarshisida erkak kishi turganini fahmlab qoldi. Shunda u buni qotil deb qaror qildi.

— Yordamga! Xalos eting! Yordamga! — baqirdi u.

— Jim bo'l, tentak! — dedi yigit. — Men d'Artanyanman. Nainki meni tanimagan bo'lsang? Xo'jayining qani?

— Siz — janob d'Artanyanmisiz? Bo'lmagan gap! — qichqirdi Grimo.

— Grimo, — o'z yotog'idan egnida chopon bilan chiqarkan dedi Atos, — siz tilga kirishni ep ko'ringiz, shekilli.

— Taqsir gap shundaki...

— Jim bo'ling!

Grimo indamay qoldi-yu, faqat o'z sohibiga d'Artanyanni ishora qildi.

Atos o'rtog'ini tanidi va o'zining butun siyoligiga qaramasdan xaxolab kulib yubordiki, uning bu qah-qahasini ko'z o'ngida namoyon bo'lgan g'aroyib maskarad ust-boshi to'la oqlardi, chakkaga qo'ndirilgan tumoq, yergacha sudralib tushgan yubka, shimarilgan yenglar-u, hayajonli yuzda dikkayib turgan mo'ylovlar.

— Kulmang, do'stim, — dedi d'Artanyan, — xudo xayringizni bersin, kulmang, chin so'zimni bera-manki, ahvol kuladigan emas!

Bu so'zlarni u shunday jiddiy bir tarzda va shunday chinakam bir dahshat bilan aytdiki, Atosning kulgisi uzilib qoldi.

— Biram rangingiz o'chib ketibdiki, do'stim... — d'Artanyanning qo'llaridan ushlab turib dedi u. — Yaradormasmisiz ishqilib?

— Yo'q, lekin boyagina juda yomon hodisa sodir bo'ldi. Yolg'izmisiz, Atos?

— Azbaroyi shifo, shu mahalda menikida kim ham bo'lardi!

— Bunisi yaxshi!

D'Artanyan shosha-pisha Atosning yotog'iga o'tdi.

— Qani, so'zlayvering! — ortidan eshikni berkitib hamda o'zlariga hech kim xalal bermasligi uchun uning ilgagini surib dedi u. — Qirol qazo qilmadimi ishqilib? Kardinalni o'ldirib ketmadilarmi? Yuzingizga qarab bo'lmaydi? Tezroq gapirsangiz-chi, axir, xavotirdan mening hol-jonim qolmadi.

— Atos, — dedi d'Artanyan egnidagi ayol libosini yechib tashlagach, ko'ylakchan qolgach, — aqlga sig'maydigan, quloq eshitmagan voqeani eshitishga hozirlaning.

— Avval mana bu choponni kiyib oling, — taklif etdi mushketyor.

D'Artanyan choponni kiydi, lekin yenglarini darrov topa olmadi — uning hayajoni shu darajada zo'r edi.

— Shunday qilib? — so'radi Atos.

— Shunday qilib, — Atosnig qulog'iga engashib va ovozini pasaytirib gapirdi d'Artanyan, — xullas, Miledi kiftidan nilufar guli bilan tamg'alangan.

— Oh! — go'yo yuragiga o'q qadalganday qichqirib yubordi mushketyor.

— Menga qarang, — dedi d'Artanyan, — o'sha ayolning haqiqatan o'lganiga ishonchingiz komilmi?

— O'sha ayolnimi? — deb Atos biram bo'g'iq tovush bilan qayta so'radiki, d'Artanyan uning gapini arang ilg'ab oldi.

— Ha, o'sha siz menga bir kun Am'yonda hikoya qilib berganingiz.

Atos ingrab boshini changalladi.

— Bunisi yigirma olti-yirma yetti yoshlarda, — gapida davom etdi d'Artanyan.

— Sochlari sarg'ishtobmi? — so'radi Atos.

— Ha.

— Qoshlari qora, qora kiprikli, ko'zlarining rangi och, ajabtovur och moviymi?

— Ha.

— Barvasta, qaddi-qomati kelishganmi? Chap tomonda — ozig'i yonidagi bir tishi yo'qmi?

— Ha.

— Nilufar tamg'asi kichikroq sarg'imtir tusda va turli dorilar yordamida chala o'chirilgandaymi?

— Ha.

— Biroq siz uni ingliz deb edingiz-ku?

— Uni hamma Miledi deb ataydi, lekin uning fransuz bo'lishi juda ehtimol. Axir, lord Vinter — bor-yo'g'i uning erining akasi-da.

— D'Artanyan, men uni ko'rishni istayman.

— Ehtiyot bo'ling, Atos, ehtiyot bo'ling: siz uni o'ldirishga uringansiz. Bu shunday ayolki, u qarimta qaytarishdan, qaytarganda ham bexato qaytarishdan toymaydi.

— U biror gapni aytib berishga jur'at qilmaydi, bu uning o'zining chuvini chiqarib qo'yadi.

— Uning qo'lidan har narsa keladi! Uni hech quturgan vajohatda ko'rganmisiz?

— Yo'q.

— Bu yo'lbars, qoplon! Jon Atos, ikkimizning boshimizga dahshatli qasos falokatini solib qo'ydimmi deb juda qo'rqaman.

D'Artanyan Miledining telbalarcha g'azabi va uning o'ldiraman, deb qilgan dag'dag'alarining hammasini Atosga so'zlab berdi.

— Siz haqsiz, o'lay agar, men hozir hayotim uchun bir miri ham bermagan bo'lardim, — dedi Atos. — Xayriyatki, biz indinga Parijni tark etamiz, bizni Laroshelga jo'natsalar kerak, biz jo'nab ketgandan keyin esa...

— U sizni tanib qolsa bormi, ketingizdan dunyoning narigi burchiga yetib boradi. Undan ko'ra, uning qahr-u g'azabi yolg'iz mening boshimga tusha qolsin.

— E, do'stim-ey, sadqayisar, o'ldirsa-o'ldiravermaydimi! — dedi Atos. — Meni o'z hayotini qadrlaydi, deb o'ylayotgan bo'lmang tag'in?

— Bu narsalarning hammasining tagida mudhish bir sir bor. Bilasizmi, Atos bu ayol — kardinalning josusi, men bunga aminman.

— U holda ehtiyot bo'ling. Basharti, kardinal London voqeasi uchun sizga tan bermagan bo'lsa, unda u sizni yomon ko'rib qolgan. Biroq oshkora taqaydigan ayb yo'q, o'sha adovat muqarrar toshib chiqishi shartligi, xususan, bu kardinalning adovatkashligi vajhidan esa ehtiyot bo'ling! Uydan chiqqan kezlari yolg'iz chiqmang, tamaddi qilgan kezlari ehtiyot bo'ling, qisqasi — hech kimga, hatto o'z soyangizga ham ishonmang.

— Xayriyatki, — dedi d'Artanyan, — indin oqshomgacha yetib olsak bo'lgani, negaki, armiyada dushman soldatlaridan tashqari hadiksiraydigan hech kim bo'lmaydi, deb umid qilaman.

— Hozircha esa o'zimning tarki dunyo niyatlarimdan kechaman-da, hamma yerda sizga hamroh bo'lib yuraman. Siz Go'rkovlar ko'chasiga qaytmog'ingiz lozim, men siz bilan birga boraman.

— Biroq bu nechog'li yaqin bo'lmasin, — e'tiroz qildi d'Artanyan, — men u yerga bu turishda bora olmayman.

— Haq gap, — tasdiqladi Atos va qo'ng'iroqni chaldi.

Grimo kirib keldi.

Atos imo-ishora bilan unga d'Artanyannikiga bori, u yerdan ust-bosh keltirishni buyurdi. Grimo, xuddi shu tarzda ishora bilan, hammasini juda yaxshi tushunganini javob qildi-da, chiqib ketdi.

— Shunaqa gaplar, jon do'stim, — dedi Atos, — biroq bu voqeaning hammasi aslaha-anjom ishida bizga hargiz darmon bo'lmaydi, zero yanglishmasam, sizning butun lash-lushlaringiz Miledinikida qolgan, uning kiyimlaringizni qaytaraman deb ovora bo'lishi dargumon. Xayriyatki, yoqutingiz bor.

— Yoqut sizniki, jon Atos! Axir, bu oila ziynati deb o'zingiz aytdingiz-ku.

— Ha, otam uni ikki ming ekyuga sotib olgan — bir vaqtlar u menga shunday deb yurardi. U otamning onamga qilgan to'yonalarining bir qismini tashkil qilgan, o'zi ham nihoyatda nodir edi. Onam uni menga tuhfa qildi, men esa past bo'lsam, bu

uzukni tabarruk qilib asrab yurish o'rniga, uni shu yaramas ayolga tortiq qilib yubordim.

— U holda, bu uzukni ola qoling, azizim, uni siz nechog'li qadrlashingiz lozimligiga aqlim yetadi.

— Bu uzukni jinoyatkor qo'llarga tushib chiqqandan so'ng olaymi! Minba'd! Bu uzuk harom bo'lgan, d'Artanyan.

— Unday bo'lsa, uni sotib yuboring.

— Validam qo'lidan olgan yoqut uzukni sotaymi? E'tirof etaman, men buni shakkoklik deb sanagan bo'lurdim.

— Unda uni garovga qo'ying, shunda siz, shakshubhasiz, qariyb ming ekyucha pul olasiz. Bu pul sizning ehtiyojlaringizga yetib ortadi, keyin esa qo'lingizga tushgan dastlabki pullarga uni qaytarib sotib olasiz, u ilgari dog'laridan tozalanib qaytib keladi, negaki, sudxo'rlarning qo'llaridan o'tgan bo'ladi.

Atos kulimsirab qo'ydi.

— Siz ajoyib do'stsiz, jon d'Artanyan, — dedi u. — O'zingizning muttasil vaqti chog'ligingiz bilan siz o'sha tushkunlikka tushib qolgan badbaxtlarning ko'nglini ko'tarib yurasiz. Mayli! Keling, bu uzukni garovga qo'yamiz, lekin bir shart bilan.

— Qanaqa?

— Besh yuz ekyusini siz olasiz, besh yuzini — men.

— Qo'ysangiz-chi, Atos! Menga bu pulning cho-ragi ham darkor emas — men gvardiyadaman-ku. Egarni sotsam, qo'linga xuddi talab etilganча pul tushadi. Menga nima zarur edi? Planshega ot, atigi shu. Buning ustiga menda ham uzuk borligini xayoldan chiqaryapsiz.

— Siz, aftidan, men o'zimirini qadrlagandan ham ortiq ko'radigan uzuk; har qalay menga shunday tuyuldi.

— Ha, qistalang ehtiyoj tug'ilgan taqdirda, u bizni nafaqat mushkul ahvoldan qutqaradi, balki jiddiy xavf-xatardan ham xalos etadi. Bu nafaqat qimmatbaho olmos, bu sehrli tilsimdir.

— Nimalar deyayotganingizni men tushunmayman, lekin sizga ishonaman. Xullas, mening uzugimga yoki to'g'rirog'i siznikiga qaytaylik. Siz unga to'lanadigan pulning yarmini olasiz yoki men uni Senaga uloqtirib yuboraman, bitta-yarimta baliq Polikratga¹ keltirib berganday, iltifoti mo'lligidan uni bizga olib kelib beradi, degan ishonch esa menda yo'q.

— Xo'p, mayli, men roziman! — dedi d'Artanyan.

Shu payt Grimo, u bilan birga Planshe ham kelib qolishdi: sohibi uchun xavotirlanib, ham unga nima bo'lganini bilishga qiziqib, u fursatdan foydalangan va ust-boshni o'zi keltirgan edi.

D'Artanyan kiyindi. Atos ham shunday qildi. So'ngra ikkala do'st tap-tayyor bo'lgach, Atos Grimoga nishonga olish ishorasini ko'rsatdi. Grimo shu zamon devordan mushketni oldi-da, o'z sohibiga ergashishga hozir bo'lib turdi.

Ular Go'rkovlar ko'chasiga bexatar yetib oldilar. Darvozaxonada Bonasye turardi. U d'Artanyanga is-tehzoli qarab qo'ydi.

— Tezroq bo'ling, muhtaram ijarador, — dedi u, — sizga bir go'zal qiz mahtal, ayollar esa, o'zingiz bilasizki, intizorlikni yomon ko'radilar.

— Bu Ketti! — qichqirib yubordi d'Artanyan va yuqoriga otildi.

Darhaqiqat, o'z xonasi oldidagi supada u Kettini ko'rdi: sho'rlik qiz eshikka suyanganicha dag'-dag' titrab turardi.

— Siz menga himoya qilaman, deb va'da bergansiz, — dedi u, — siz menga uning g'azabidan qutqarib qolaman, deb va'da bergansiz. Xotirga oling, meni xarob qilgan siz, axir!

— Albatta, albatta, — dedi d'Artanyan, — xavotirlanma, Ketti. Biroq men ketganimdan keyin nima gaplar sodir bo'ldi?

— O'zim ham bilmayman, — javob berdi Ketti. — Uning dod-faryodlariga xizmatkorlar yig'ildi, yomon qahri kelgan edi. Sizning orqangizdan u aytmagan qarg'ish qolmadi. Shunda men uning

¹Polikrat — Samos orolining zolimi.

xonasiga menikidan o'tib qolganingiz esiga tushib qolmasaydi, meni sizning sherigingiz, deb gumon qilib qolmasaydi, deb qo'rqib ketdim. Men o'z pullarimni, narsalarimdan eng arziydiganlarini oldim-u, qochdim.

— Bechora qiz! Biroq men seni nima qilsam ekan-a? Men indinga jo'nab ketyapman.

— Nima qilsangiz qiling, janob d'Artanyan! Mening Parijdan chiqib ketishimga, Fransiyadan jo'nab ketishimga ko'maklashing.

— Biroq men seni o'zim bilan Laroshelning qamaliga olib ketolmayman-ku, axir! — e'tiroz qildi d'Artanyan.

— Albatta yo'q, lekin siz meni biror viloyatga, misol uchun vataningizdagi bitta-yarimta tanish xonimnikiga joylashtirib qo'ysangiz bo'ladi.

— Jonim Ketti, mening vatanimda xonimlar oqsoch tutmaydilar. Darvoqe, sabr qil, nima qilishimizni men bilaman. Planshe, borib Aramisni aytib kel. Darrov bu yerga kelsin. Biz u bilan gaplashib olmog'imiz lozim.

— Tushunaman, — dedi Atos. — Lekin nega endi Portos bilan emas! Nazarimda, uning markizasi...

— Portosning markizasi erining mirzalari yordamida kiyinadi, — kula-kula dedi d'Artanyan. — Ustiga-ustak Ketti Ayiq ko'chasida istiqomat qilishni xohlamaydi. To'g'rimi, Ketti.

— Men qayerda bo'lsa yashayveraman, — javob berdi Ketti, — meni yaxshilab yashirib qo'ysalar-u, qayerdaligimni hech kim bilmasa bo'lgani.

— Endi, Ketti, biz sen bilan vidolashayotgan va, demak, sen meni ortiq rashk qilmaydigan paytda...

— Janob d'Artanyan, — dedi Ketti, — men qayerda bo'lmayin — uzoqdami yoki yaqindami — sizni hamisha sevaman.

— Azbaroyi shifo, mana sadoqat qayerda boshpana topibdi! — g'o'ldirab qo'ydi Atos.

— Men ham, — dedi d'Artanyan, — men ham seni hamisha sevaman, xotiringni jam qil. Lekin bir gap bor, bir savolga javob ber, men uchun buning

ahamiyati juda katta: bir vaqt tunda olib qochilgan yosh juvon xususida sen hech gap eshitmaganmisan?

— To'xtang-a... Yo rabbiy, nahotki siz yana bu ayolni ham sevsangiz?

— Yo'q, uni do'stlarimdan bittasi sevadi. Ha-ya, mana u, shuning o'zi, Atos.

— Men?! — deya Atos biram dahshat bilan qichqirib yubordiki, go'yo ilonni bosib olayozganday.

— Ha, albatta sen-da! — Atosning qo'lini siqib dedi d'Artanyan. — O'sha boyaqishning — Bonasye xonimning taqdiriga biz hammamiz naqadar hamdardligimizni sen juda yaxshi bilasan. Aytmoqchi, Ketti hech kimga aytmaydi. Shunday emasmi, Ketti? Bilasanmi, tasadduq, — gapida davom etdi d'Artanyan, — bu o'sha ro'daponing xotini, menikiga kirishda eshik tagida unga ko'zing tushgan bo'lsa kerak.

— Voy sho'rim! — qichqirib yubordi Ketti. — Yaxshi esimga soldingiz! Biram qo'rqib ketyapmanki! Ishqilib meni tanib qolmasa bo'lgani!

— Tanib qolmasa deganing nimasi! Bundan chiqdi, sen bu odamni ilgari ko'rgan ekansan-da?

— U ikki marta Miledi huzuriga kelgan.

— Ana xolos! Bu qachon bo'lgan?

— Ikki-ikki yarim hafta burun.

— Ha, ha xuddi shunday.

— Kecha kechqurun ham u yana keldi.

— Kecha kechqurunmi?

— Ha, sizdan bir daqiqa ilgari.

— Azizim Atos, biz josus to'rlari qurshovidamiz! Xo'sh, Ketti, u seni tanib qoldi deb o'ylaysanmi?

— Unga ko'zim tushgach, tumog'imni bostirib kiyib oldim, lekin kech bo'lganmidi deyman.

— Pastga bir tushing-chi, Atos, uning menga qaraganda sizdan shubhasi kamroq, bir qarang-chi, u haliyam eshikning tagida turganmikan?

Atos pastga tushib ketdi-da, hademay qaytib chiqdi.

— U yo'q, — dedi u, — uy ham qulf.

— U hamma kaptarlar uyada jamligini xabar qilgani ketgan.

— Unday bo'lsa, kelinglar uchib ketamiz, — dedi Atos, — hamda bu yerda Planshening yakka o'zini qoldirib ketamiz, u bizga keyingi gaplarni xabar qiladi.

— Bir nafas! Aramisni nima qilamiz? Unga odam yuborganmiz-ku?

— Haq gap, Aramisni kutamiz.

Xuddi shu payt Aramis kirib keldi. Unga butun voqeani bayon etib, uning yuqori martabali tanishlaridan bitta-yarimtasinikida Kettiga joy topish naqadar zarurligini izohlab berdilar.

Aramis bir zum o'ylanib qoldi, so'ngra qizarib so'radi:

— Bu bilan sizga chindanam yaxshilik qilgan bo'lamanmi, d'Artanyan?

— Men o'la-o'lgunimcha bu yaxshiligingizni unutmayman!

— Gap bunday, de Bua-Trasi xonim o'z dugonalaridan biriga ishonchli oqsoch topib berishni iltimos qilib edi, u allaqayerda viloyatda istiqomat qiladi, shekilli, mabodo siz, d'Artanyan, kafil bo'lolsangiz...

— O, taqsir! — dedi Ketti. — Sizni ishontirib aytamanki, menga Parijdan jo'nab ketish imkonini berajak o'sha xonimga men cheksiz sodiq bo'laman.

— Unday bo'lsa, — dedi Aramis, — hammasi eplanib ketadi.

U stol yoniga o'tirib, maktubcha yozdi, uni uzugi bilan muhrlab yelimladi-da, Kettiga berdi.

— Endi esa, tasadduq, — dedi d'Artanyan, — o'zingdan qolar gap yo'q, bu yerda qolish na biz uchun, na sen uchun bexatar emas, shu sababdan biz ajralmog'imiz lozim. Biz sen bilan durustroq zamonlarda uchrashamiz.

— Bilib qo'ying, biz qayerda va qachon uchrashmaylik, — dedi Ketti, — men sizni hamisha xuddi hozirgiday sevaman.

— Qimorbozning qasami, — deb qo'ydi Atos d'Artanyan Kettini kuzatib, zinaga chiqib ketgan orada.

Bir zum o'tgach, yigitlar soat to'rtda Atosnikida uchrashishni kelishib olishgach va uyni qo'riqlashni Planshega topshirishgach, ajralishdilar.

Aramis uyiga ketdi, Atos bilan d'Artanyanlar esa yoqut uzukni garovga qo'ygani yo'l oldilar.

Xuddi gaskonligimizning ko'zi yetib turgandek, ular uzukning garoviga hech bir mushkulotsiz uch yuz pistol pul oldilar. Ustiga-ustak sudxo'r ma'lum qildiki, agar ular uzukni tag-tugi bilan sotishni ma'qul ko'rsalar, u badaliga besh yuz pistolga yetkazib to'lashga tayyor, chunki o'zida bor ziraklarga bu uzuk quyib qo'ygandek mos edi.

Chapdast askar va o'z ishining bilimdonlari bo'lmish Atos bilan d'Artanyan mushketyorga zarur aslaha-anjomni xarid qilgani ortig'i bilan uch soatcha vaqt sarfladilar. Buning ustiga Atos niho-yatda fe'li keng royish odam edi. Agar unga bir narsa maqbul kelsa, u har gal talab etilgan pulni hatto kamaytirishga ham urinmasdan to'lardi. D'Artanyan bu borada unga tanbeh berishga urinib ko'rgan edi, lekin Atos qo'lini uning yelkasiga qo'yib jilmayib qo'ydi, d'Artanyan ham qashshoq gaskon dvoryani bo'lmish — o'ziga savdolashmoq ep bo'lsa, bu narsa o'zini qirol nasabli odam sifatida tutgan kishiga hargiz yarashmasligini fahmladi.

Mushketyor burun kataklaridan hovuri urib turgan, bejirim oyoqlari ingichka, olti yashar tim qora ketvorgan andaluz otini axtarib topdi. U uni boshdan oyoq ko'zdan kechirib chiqib, biror nuqsonini topolmadi. Unga ming livr so'radilar. Uni arzonroq xarid qilishning iloji bo'lsa ajab emas edi, lekin d'Artanyan olibsotar bilan narx talashguncha, Atos allaqachon stolga ming pistolni sanab qo'ydi.

Grimo uchun uch yuz livrga baquvvat va chayir pikardiya oti sotib olindi.

Biroq Atos bu otga egar bilan Grimo uchun qurol sotib olganda uning yuz ellik pistolidan nom-nishon qolmadi. D'Artanyan oshnasiga keyinchalik bir payti kelganda bu qarzni uzish sharti bilan o'z ulushidan bir qism pulni nasiya qilib turishni taklif etdi, lekin Atos yelkasini qisib qo'ya qoldi.

— Sudxo'r yoqut uzukni o'zida qoldirish uchun qancha pul taklif etgan edi? — so'radi u.

— Besh yuz pistol.

— Ya'ni ikki yuz pistol ziyod. Yuz pistoli sizga, yuz pistoli menga. Do'stim, axir bu butun boshli bisot-ku! Boring sudxo'rning oldiga!

— Nima! Siz istaysizki...

— Gapning ochig'i, d'Artanyan, bu uzuk o'ta ko'ngilsiz narsalarni esimga solib turgan bo'lardi. Buning ustiga hech qachon qo'limizga uch yuz pistol pul tushmaydi, toki uni qaytarib olsak hamda biz bu ishda bekordan bekorga ikki ming livrni boy beramiz. Unga ayta qoling, uzuk — uniki hamda ikki yuz pistol bilan izingizga qayting.

— Yaxshilab o'ylab ko'ring, Atos.

— Bizning zamonda naqd pullar aziz, qurbon berishni ham uddalamoq kerak. Boring, d'Artanyan, boring. Grimo o'z mushketi bilan sizni kuzatib qo'yadi.

Yarim soat o'tgach yo'lida sarguzasht-parguzashtga yo'liqmasdan d'Artanyan yonida ikki ming livr pul bilan qaytib keldi.

Mana, qay tarzda Atos o'z ro'zg'oridan o'zi aslo ko'zda tutmagan pul mablag'ini topib oldi.

IX

Sharpa

Demak, soat to'rtda to'rt do'st Atosnikida jam bo'lishdi. Aslaha-anjom tashvishlari barham yegan, endi ularning har qaysisi chehrasida faqat shaxsiy pinhoni tashvishlari aks etmoqda, zero har bir qutlug' daqiqa zamirida istiqboldagi xavotirlar yotadi.

Tuyqusdan d'Artanyan nomiga yo'llangan ikki maktub bilan Planshe kirib qoldi.

Biri muhriga tumshug'ida ko'm-ko'k novdani ilib ketguvchi kaptarning bosma tasviri tushirilgan, kichkina, uzunchoq, nafis edi.

Ikkinchisi kvadrat shaklli kattakon bo'lib, unda padari buzrukvor gersogkardinalning sovuq gerbi ko'z-ko'z bo'lib turardi.

Jimit maktubchani ko'rishi bilan d'Artanyanning yuragi quvonchdan orziqib ketdi: u husnixatni taniganday bo'ldi.

Rost, u bu husnixatni atigi bir qur ko'rgan edi, xolos. Lekin bu uning xotirasi qalbida chuqur joy olgan edi.

Demak, u kichik maktubni oldi-yu, uni apil-tapil ochdi.

«Yaqin chorshanba kuni, — deyilgan edi maktubda, — shom soat olti va yetti o'rtalarida Shayo yo'li-da sayr qilib turing va qatnab turgan izvoshlarga diqqat bilan razm soling, lekin basharti o'zingizning hayotingizni va sizni sevguvchilar hayotini qadrlasangiz lom-mim demang, aqalli bir nafas diydoringizni ko'ray deb o'zini g'oyat ulkan xatarga duchor qilguvchi xonimni taniganingizni fosh etgudek biror harakat qilmang».

Imzo yo'q edi.

— Bu tuzoq, d'Artanyan, — dedi Atos, — u yerga bormang.

— Lekin men husnixatni taniyotgandayman, — e'tiroz qildi d'Artanyan.

— Husnixat qalbaki bo'lishi mumkin, — gapida davom etdi Atos. — Yilning bu pallasida kech soat olti-yettalarda Shayo yo'li tamomila xilvat bo'ladi. Bu Bondi o'rmoniga sayrga borish degan gap.

— Bordi-yu, u yerga hammamiz birga borsakchi? — taklif etdi d'Artanyan. — Sabil qolsin! Ular bir yo'la to'rttalimizni, yana to'rt birday, xizmatkor, otlar-u qurollarni qo'shib yutib yuborishmas-ku!

— Ustiga-ustak bu aslaha-anjomlarimizni ko'rsatishga qulay bahona bo'ladi, — ilova qildi Portos. — Ammo ayol kishi yozgan bo'lsa, — e'tiroz bildirdi Aramis, — hamda mabodo ayol o'zini ko'rib qolishlarini istamasa, siz uning obro'sini to'kib qo'yasiz, d'Artanyan, bu xususda o'ylab boqing. Dvoryan kishiga nomunosib qiliq bo'ladi bu.

— Biz orqada qolamiz, — taklif qildi Portos, — D'Artanyan esa izvosh yoniga yolg'iz boradi.

— Shundaylikka shundayku-ya, lekin yeldek uchib borayotgan izvoshda turib, pistoletdan o'q uzish hech gap emas.

— Bel! — dedi d'Artanyan. — O'q tegmay o'tib ketadi. Biz bo'lsak izvoshga quvib yetamizda, uning ichidan kimki chiqsa, hammasini qirib tashlaymiz. Harqalay, bir nechta dushman kam bo'ladi-ku!

— U haq, — ma'qulladi Portos. — Men mushtlashishga tarafdorman. Qurollarimizni sinab ko'rish ham kerak-ku, axir!

— Mayli, shu rohatdan o'zimizni bir bahramand qilaylik, — o'zining odatdagi yengiltak va beparvo tarzida gapirdi Aramis.

— Nima desangiz shu, — dedi Atos.

— Janoblar, — dedi d'Artanyan, — soat allaqachon to'rt yarim bo'ldi, Shayo yo'lga soat oltigacha bazo'r yetib olamiz.

— Ham yana haddan ortiq kech chiqsak, — ilova qildi Portos, — bizni hech kim ko'rolmaydi, bunisi esa juda alam qiladi-da. Demak, yo'lga hozirlik ko'rgani ketdik, janoblar.

— Biroq, siz ikkinchi maktubni faromush qildingiz, — dedi Atos. — Holbuki, u muhriga qaraganda, chamamda, ochishga arziydi. Sizga e'tirof qilaman, muhtaram d'Artanyan, u meni o'sha mehringiz tovlanib, qo'yingizga yashirib qo'ygan yozuvingizdan ko'ra ko'proq bezovta qilmoqda.

D'Artanyan qizarib ketdi.

— Yaxshi, — dedi yigit, — kelinglar, janoblar, padari buzrukvor mendan nima istashini ko'raylik.

D'Artanyan maktubni ochdi-da, o'qib berdi:

«J-b d'Artanyan, qirol gvardiyasi Dezessara ro-tasidan bugun kech soat sakkizga kardinal saroyiga taklif etiladi.

La Udinir, gvardiya kapitani».

— Azbaroyi shifo! — deb qo'ydi Atos. — Mana bu muloqot o'sha, narigisidan xatarliroq bo'ladi.

— Men ikkinchisiga birinchisiga borib kelgandan so'ng boraman, — dedi d'Artanyan. — Biri soat yet-tiga tayinlangan, ikkinchisi esa sakkizga. Ikkalasiga ham vaqt bemalol yetadi.

— Hm... Men bormagan bo'lardim, — luqma tashladi Aramis. — Odobli kavalerning xonim tayin qilgan muloqotdan bo'yin tovlashining iloji yo'q, lekin mulohazali dvoryan kishi padari buzrukvor huzuriga tashrif buyurmasdan o'zini oqlagudek bahona topishi mumkin, xususan, hargiz iltifot yuzasidan taklif etishmagan degan taxmin uchun sabablari mavjud taqdirda.

— Men Aramisning fikriga qo'shilaman, — dedi Portos.

— Janoblar, — javob berdi d'Artanyan, — men ja-nob de Kavua orqali padari buzrukvordan bu xil taklifnomani bir qur olganman. Men uni pisand qilmadim, kelasi kuni esa katta falokat ro'y berdi: Kons-tansiya g'oyib bo'ldi. Tavakkal, lekin men boraman.

— Agar qaroringiz qat'iy bo'lsa — boring, — dedi Atos.

— Bastiliya-chi? — so'radi Aramis.

— Ana xolos! Meni u yerdan chiqarib olasizlar-da, — dedi d'Artanyan.

— Bo'lmasam-chi, — deya Aramis bilan Portos o'zlariga xos kiroyi ishonch bilan bir ovozdan shunday bir tarzda javob berdilarki, go'yo bundan jo'n ish yo'qday, — bo'lmasamchi, biz sizni u yerdan chiqarib olamiz, lekin indinga jo'nab ketishimiz lozimligi vajhidan, hali hozircha o'sha Bastiliyaga tiqilmay turganingiz maqbulroq edi.

— Kelinglar, bunday qilamiz, — dedi Atos, — uni bugun oqshom bo'yi yolg'iz qoldirmaymiz, u kardinal saroyiga ketgan payti esa har birimiz orqamizda uch mushketyor bilan darvozalarning birini poylab turamiz. Mabodo, biz u yerdan chiqib kelguvchi loaqal salgina shubhali tUSDagi biror yopiq izvoshni ko'rib qolsak, biz unga hujum qilamiz. Ancha vaqtlardan beri biz qirol gvardiyachilari bilan to'qnashganimiz yo'q, janob de Trevil ham bizlarni murdalarga qo'shib yurgan bo'lsa ajab emas.

— Rosti gap, Atos, siz lashkarboshi bo'lmoq uchun yaralgansiz, — dedi Aramis. — Bu reja borasida sizlar nima deysizlar, janoblar?

— Juda soz reja! — hammasi jo'r bo'lib takrorladi yigitlar.

— Demak, — dedi Portos, — men kazarmalarga g'izillayman-da, o'rtoqlarimizni soat sakkizga shay turinglar deb ogoh etib qo'yaman. Uchrashish joyini kardinal saroyi qoshidagi maydonda deb tayinlaymiz. Sizlar esa xizmatkorlarga otlarni egarlashni buyuringlar.

— Lekin menda ot yo'q, — e'tiroz qildi d'Artanyan.—Rost, men ot uchun janob de Trevil huzuriga odam yuborishim mumkin.

— Hojati yo'q, — dedi Aramis, — menikilardan birini ola qoling.

— Sizda ular nechta o'zi? — so'radi d'Artanyan.

— Uchta, — jilmayib javob berdi Aramis.

— Azizim, — dedi Atos, — ishonchim komilki, siz otlar bilan Fransiya va Navarraning jamiki shoir-laridan tuzukroq ta'minlangansiz.

— Quloq soling, jon Aramis, uch otni nima qilishni bilmay, o'zingiz ham dovdirab qolsangiz ke-

rak. Nega bir yo'la uchtasini xarid qilganingizni sira anglayolmayapman.

— Gap shundaki, uchinchi otni xuddi shu bugun saharda allaqanday uqasiz libos kiygan qarol keltirib berdi, u kimning qo'lida xizmat qilishini aytishni istamadi hamda ma'lum qildiki, sohibidan emish...

— Yoki o'z xonimidan, — uning gapini bo'ldi d'Artanyan.

— Buning ahamiyati yo'q, — dedi Aramis qizarib. — Hamda ma'lum qildiki, o'z sohibidan otni mening tablamga keltirib qo'yish, lekin kim tomonidan yuborilganini aytmaslikka farmoyish olgan.

— Yo'q, bu xil gaplar faqat shoirlarda bo'ladi! — jiddiy turib luqma tashladi Atos.

— Unday bo'lsa, boshqacha yo'l tutamiz, — dedi d'Artanyan. — Siz o'zingiz qaysi otni minib ketasiz? Xarid qilganingiznimi yoki tuhfa qilinganinimi?

— Turgan gap, o'sha, menga tuhfa qilinganini-da. O'zingizdan qolar gap yo'q, d'Artanyan, men axir ranjitolmayman...

— ... Tuhfa noma'lum sohibini, — gapni davom ettirdi d'Artanyan.

— Yoinki sirli tuhfa sohibasini, — uning gapiga tuzatish kiritdi Atos.

— Binobarin, xarid qilgan otingizning endi sizga keragi yo'g'-a?

— Shunday desa bo'ladi.

— Uni o'zingiz tanlaganmisiz?

— Tanlaganda ham sinchiklab. O'zingizga ma'lum, suvoriyning omonligi hamisha uning otiga bog'liq!

— Uni o'zingiz to'lagan narxda menga berib qo'ya qoling, bo'lmasa.

— Men o'zim ham arzimas pulini istagan paytingiz qaytararsiz deb, uni sizga taklif etmoqchi bo'lib turgandim, muhtaram d'Artanyan.

— U sizga qanchaga tushdi?

— Sakkiz yuz livrga.

— Mana qirqta ikkitalik pistol, aziz do'stim. Dostonlaringizga xuddi shunday tanga bilan haq to'lashlarini men bilaman.

— Siz shuncha boymisiz? — hayron bo'ldi Aramis.

— Boyman, Krez singari boyman, azizim!

D'Artanyan cho'ntagidagi pistollarning qolgan-qutganlarini jiringlatib qo'ydi.

— Egaringizni mushketyor kazarmalariga jo'natib yuboring, otingizni sizga boshqalari bilan birga keltirib berishadi.

— Juda soz. Biroq soat besh bo'lay deb qoldi, shoshilishimiz lozim.

Chorak soatdan so'ng Feru ko'chasining pirovardida go'zal ispan toyini mingan Portos ko'rindi. Uning orqasida kichkina, lekin bunisi ham juda chiroyli overn toyida Mushketon kelardi. Portos quvonch-u iftixor timsoli mujassam kishiday ko'rinar edi.

U bilan ayni paytda ko'chaning boshqa chekkasida juda ajoyib ingliz tulporini mingan Aramis ko'rindi. Uning orqasida zabardast meklenburg otini tizginidan yetaklab Bazen kelardi: u d'Artanyanning oti edi.

Ikkala mushketyor ham darvoza tagiga kelib qolishdi; Atos bilan d'Artanyan ularga derazadan qarab turishgan edi.

— Azbaroyi shifo! — dedi Aramis. — Otingiz ajoyib ekan, muhtaram Portos.

— Ha, — javob berdi Portos. — Menga avval boshda jo'natishlari zaruri shu edi. Erning ahmoqona hazilini deb uni boshqasiga almashtirib qo'rganlar, lekin keyin er ta'zirini yedi-yu, hammasi xuddi mening ko'nglimdagidek yakunlandi.

Tez orada Planshe, u bilan esa sohibining otini yetaklagan ko'yi Grimo paydo bo'ldi. D'Artanyan bilan Atos uydan chiqishdi-da, Atos rafiqasidan, Aramis — ma'shuqasidan, Portos — prokuror xonimdan, d'Artanyan esa barcha ma'shuqalardan soz — omadidan qarzdor otlarga minib, to'rt o'rtoq yo'lga ravona bo'ldi.

Xizmatkorlar ularning ortidan borishardi.

Xuddi Portos bashorat qilganidek, suvoriylar to'dasi kuchli taassurot qoldirardi, mabodo Koknar

xonim o'z xushtorining go'zal ispan ayg'irida qanday savlat to'kib o'tirishini ko'rganda bormi, erining pul sandig'idan qon chiqarganiga afsus yemagan bo'lardi.

Luvr yaqinida to'rt og'ayni Sen-Jermendan qaytib kelguvchi janob de Trevilni uchratib qoldilar; u kishi shukuhli aslaha-anjomlarni tomosha qilmoq uchun ularni to'xtatdi-yu, hash-pash deguncha bir to'p bekorchilar ularni o'rab oldi.

D'Artanyan bundan foydalanib, kattakon qizil muhrli gersog gerbli maktubni janob de Trevilga aytib berdi; uning ikkinchi maktub xususida og'iz ochmagani o'z-o'zidan ma'lum.

Janob de Trevil do'stlar qabul qilgan qarorni ma'qul deb topdi va, bordi-yu, kelasi kuni d'Artanyan uning huzuriga qadam ranjida qilmasa, qayerdan bo'lmasin uni axtarib topish vositalarini topajagini aytib, ularni ishontirdi.

Shu daqiqada Samarit ayoli ustidagi soat oltiga zang urdi. Og'aynilar qistalang muloqotni bahona qilib, uzrini aytdilar-u, janob de Trevil bilan xayrma'zur qilishdi. Otlarini yeldek yeldirib, ular Shayo yo'liga chiqib oldilar. Qosh qoraya boshlagan bo'lib, izvoshlar u yoq-bu yoqqa qatnab turmoqda edi. D'Artanyan bir-ikki odim narida turgan birodarlari muhofazasida izvoshlarning ichkarisiga tikilar, lekin birorta tanish chehraga ko'zi tushmasdi.

Nihoyat o'n besh daqiqalik muntazirlikdan so'ng quyuq g'ira-shirada Sevr tarafdan tez yelib kelguvchi izvosh paydo bo'ldi. O'ziga muloqot tayin etgan xonim xuddi shu izvoshda o'tirganini d'Artanyanining ko'ngli oldindan sezdi va yuragi hapriqib ura boshlaganini his qilib, uning o'zi ham hayron qoldi. Qariyb shu nafas izvosh derazasidan bir ayol mo'raladi: uning dudoqlarga bosilgan ikki barmog'i go'yo sukutga da'vat etar yoxud bo'sa yo'llardi. D'Artanyan sevinib asta nido qildi: bu ayol yoki, to'g'rirog'i, bu sharpa — zero, izvosh barq sur'ati bilan uchib o'tib ketdi — Bonasye xonim edi.

Ogoh etilganiga qaramasdan d'Artanyan g'ayri-ixtiyoriy harakat bilan otini yeldirib ketdi-da, bir-

ikki soniya ichida izvoshga yetib oldi, lekin uning derazalari parda bilan allaqachon zich to'silgandi. Sharpa g'oyib bo'lgan edi.

Faqat shu yerda o'zining ogoh etilgani d'Artanyanning yodiga tushdi: «... basharti, o'zingizning hayotingizni va sizni sevguvchilar hayotini qadrlasangiz, biror harakat qilmang hamda o'zingizni hech nima ko'rmaganga soling».

U o'ziga emas, sho'rpushona ayolga joni achib to'xtab qoldi: unga bu muloqotni tayinlash bilan u o'zini ulkan xavf-xatar ostida qoldirayotgani ayon edi.

Izvosh o'sha-o'sha tezlikda olg'a qarab yelib ketmoqda edi; so'ngra u Parijga uchib kirdi-yu, ko'zdan yo'qoldi.

D'Artanyan sarosimada nima o'ylarini bilmasdan turgan joyida qotib qoldi. Bordi-yu, bu Bonasye xonim bo'lib, agar u Parijga qaytib ketayotgan bo'lsa, unda bu oniy visol, bu naridan beri ko'z urishtirishlar, bu xufiyona bo'sa nechun? Agar bu o'sha ayol bo'lmasa — bu ham juda ehtimol gap, zero g'ira-shirada yanglishib ketish oson — unda bu ishlarning hammasi unga qarshi kuzatilgan fitnaning boshi emasmikan, uning dushmanlari, sevishini u hech kimdan sir tutmagan ayoldan xo'rak sifatida istifoda qilgan emasmikan?

D'Artanyan yoniga hamrohlari kelishdi. Ularning uchalasi ham izvoshdan mo'ralagan ayol boshginasini yaqqol ko'rgan, lekin Atosni istisno etganda, ulardan hech biri Bonasye xonimning yuzini tanimasdi. Atosning fikricha, bu o'shaning o'zi edi, u bu xushro'y ruxsorga d'Artanyan singari tikilib qaramagan, shu sababdan esa izvosh to'risidagi ikkinchi bosh — erkak boshini ham ko'rib qolgan edi.

— Unday bo'lsa, — dedi d'Artanyan, — unda, uni bir qamoqdan boshqasiga o'tkazishayotgan bo'lsalar kerak. Ammo bu boyaqishni ular nima qilmoqchi ekan? U bilan qachon bo'lsada uchrashish menga nasib qilarmikan?

— Birodar, — jiddiy so'z boshladi Atos, — xotiringizda bo'lsin, shu yerda, yer yuzida murdalar

bilan uchrashib bo'lmaydi, xolos. Biz siz bilan bu borada u-bu narsani bilamiz, shunday emasmi? Xo'sh, agar ma'shuqangiz qazo qilmagan bo'lsa, bugun biz xuddi o'shaning o'zini ko'rgan bo'lsak, uni ertami-kechmi axtarib topasiz. Ham ajab emaski, — o'ziga xos tund tarzda ilova qilib qo'ydi u, — ajab emaski, bu narsa hatto o'zingiz istagandan ham vaqtlitiroq ro'yobga chiqsa.

Soat yetti yarimga zang urdi, izvosh nomachada ko'rsatilgan muddatdan yigirma daqiqa kechroq o'tgan edi. Og'aynilar d'Artanyanga oldida yana bir tashrif turganini eslatdilar hamda undan voz kechishga hali ham fursat borligini ham ilova qildilar.

Ammo d'Artanyan bir yo'la ham o'jar, ham sinchkov edi. U kardinal saroyiga boraman va o'ziga padari buzrukvor aytmoqchi bo'lgan gaplarni bilan, deb miyasiga quyib olgan edi. Uni bu qaroridan hech nima qaytara olmasdi.

Ular Sentya-Onore ko'chasiga yetib keldilar va kardinal saroyi maydonida o'rtoqlari yo'lini poylab turgan — ular chorlagan o'n ikki nafar mushketyorni topdilar. Faqat shundagina ularga nima gapligini izohlab berdilar.

D'Artanyan qirol mushketyorlarining shavkatli rotasida keng tanilgan edi; uning mavridi bilan o'z o'rnini egallashini hamma bilar va halitdan uni bir do'stddek ko'rardilar. Shu vajdan ularning har biri o'zi muqallaf etilgan ishga bosh qo'shmoqqa jon deb rozilik berdi; ustiga-ustak, gap kardinal va uning odamlarining jig'iga tegish imkoniyati xususida borar, bu najib dvoryanlarning esa shu qabilidagi iqdomlarga suyagi yo'q edi.

Atos ularni uch otryadga bo'ldi, ulardan birining sardorligini o'z zimmasiga oldi, ikkinchisiga — Aramisni, uchinchisiga — Portosni mutasaddi qildi, so'ngra har otryad darvozalarning biri qarshisida saroy yaqinida o'rnashib oldi. D'Artanyanga kelsak, u bosh darvozadan mardona kirib bordi.

Yosh yigit ortida kuchli madad borligini his qilib tursa-da, keng pillapoya zinalaridan chiqqa turib

butkul xotirjam emasdi. Uning Milediga qilgan qilig'i juda xoinlikka o'xshab ketardi, aslida esa bu ayolni kardinal bilan bog'lab turguvchi siyosiy yo'rig'dagi allaqanday robitalar mavjudligiga uning aqli yetib turardi; undan tashqari u shafqatsizlarcha ta'zirini bergan de Vard padari buzrukvor muxlislaridan biri edi, d'Artanyan esa yaxshi bilardiki, padari buzrukvor g'anim uchun qo'rqinchli bo'lsa ham, o'z do'st-birodarlariga nisbatan mehr-oqibati zo'r edi.

«Mabodo de Vard to'qnashuvimizni kardinalga hikoya qilib bergan bo'lsa, bunga shak-shubha yo'q, hamda mabodo u mening kimligimdan xabar topgan bo'lsa, bu juda ehtimol gap, unda hukmim chiqdi hisob, — boshini chayqab xayol surardi d'Artanyan. — Lekin ne sababdan kardinal shu kungacha toqat qilib keldi ekan-a? Ne sababdan bo'lardi, Miledi o'ziga biram yarashiq o'sha riyokor ma'yus alfozda ustimdan unga arz qilgan, bu so'nggi jinoyat uning sabr kosasini to'ldirib yuborgan.

Xayriyatki, — xayolan qo'shimcha qilib qo'ydi d'Artanyan, — mening mehribon do'stlarim pastda turishipti hamda meni tortib olishga urinib ko'rmasdan turib, olib ketishlariga yo'l qo'ymaydilar. Biroq butun Fransiya lashkarlarini istifoda qilguvchi — qarshisida qirolicha ojiz, qirol esa irodasiz bo'lgan kardinal bilan janob de Trevil mushketyorlari rotasi yolg'iz o'zi jang qilolmaydi. D'Artanyan do'stim, sen mardsan, sening juda a'lo sifatlaring bor, lekin ayollar sening boshingni yeydi!»

Dahlizga kirib chokarga maktubni uzatgan paytda uning chiqargan hazin xulosasi shu bo'ldi. U uni qabul zaligacha kuzatib qo'ydi-da, saroy ichkarisida g'oyib bo'ldi.

Qabul zalida besh yoki olti chog'li kardinal gvardiyachilari hozir edi; o'zlarining eshitishicha, Jyusakni shikastlagan d'Artanyanni ko'rib, ular alla-nechuk g'alati iljayib, unga ko'z tashlab qo'ydilar.

Bu tabassum d'Artanyanga xunuk alomat bo'lib tuyuldi; biroq gaskonligimizni cho'chitmoq u qadar

oson emas yoki, to'g'rirog'i, o'z viloyati ahliga xos ulkan oriyati tufayli u ko'nglidagi gaplarni, o'sha kechayotgan gaplar qo'rquvni eslatgan taqdirda odamlarga ko'rsatishni xush ho'rmasdi; u takabbur alfozda janob gvardiyachilar yonidan o'tdi-da, viqordan xoli bo'lmagan muntazir holatda qo'llarini beliga tirab to'xtadi.

Chokar qaytib keldi va imo bilan d'Artanyanga ergashishni taklif etdi. Yosh yigitga orqasida gvardiyachilar shivir-shivir so'zlashib qolganday tuyuldi.

U dahlizni ortda qoldirib, katta zalni kesib o'tgach, kutubxonaga kirdi-yu, yozuv stolida yozib o'tirgan bir kishi qarshisida zohir bo'ldi.

Chokar uni kiritib qo'ydi-da, churq etmasdan yiroqlashdi. D'Artanyan tik turar hamda bu odamni ko'zdan kechirardi.

Dastlab unga qarshisida allaqanday ishni o'rganib, hakam o'tirganday bo'lib ko'rindi, lekin hade may u stol yonida o'tirgan odam yozayotganini yoki to'g'risi hijolarini barmoqda sanab, uzun-qisqa satrlarni tuzayotganini payqadi. U qarshisida shoir o'tirganini fahmladi. Bir daqiqa kechgach, shoir muqovasida «Miram, besh pardali fojia» degan yozuvli qo'lyozmasini yopdi-da, boshini ko'tardi.

D'Artanyan kardinalni tanidi.

X

Haybatli ko'lanka

Kardinal tirsagini qo'lyozmaga suyab, yuzlarini esa qo'liga tirab, yigitga bir nafas tikilib qoldi. Hech bir kishining nazari kardinal Rishelyeniki singari o'tkir sinovchan emas edi, d'Artanyan ham a'zoyi badani bezgak tutganday uvishib ketganini his qildi. Biroq u sir boy bermadi va shlyapasini qo'lida tutganicha ortiqcha kibrsiz, lekin ortiqcha mutavozeliksiz ham padari buzrukvor unga so'z qotishni lozim ko'rguncha kutib turardi.

— Taqsir, — dedi unga kardinal, — Bernlik d'Artanyan siz bo'lasizmi?

— Ha, zoti oliylari, — deya javob berdi yigit.

— Tarb bilan uning atroflarida d'Artanyanlar shajarasining bir necha avlodi mavjud, — dedi kardinal.—Ularning qay biriga mansubsiz?

— Men o'sha qirol hazrat oliylarining otasi ulug' qirol Genrix bilan birga e'tiqod uchun urushlarda ishtirok etgan d'Artanyanning o'g'li bo'laman.

— Balli. Demak, yetti yoki sakkiz oy ilgari vatanni tark etgan va baxt izlab poytaxtga jo'nagan siz ekansiz-da?

— Ha, zoti oliylari.

— Siz Mengdan o'tgansiz, u yerda allaqanday mojaroga chalingansiz... aynan yodimda yo'q, xullas — allaqanday mojaro.

— Zoti oliylari, — dedi d'Artanyan, — men chalingan...

— Hojati yo'q, hojati yo'q, — bu mojaroni hozir hikoya qilmoqqa chog'langan kishidan kam bilmayman deb turgan tabassum bilan uning gapini bo'ldi kardinal. — Qo'lingizda janob de Trevilga tavsiyanoma bor edi, shunday emasmi?

— Ha, zoti oliylari, lekin xuddi shu Mengdagi mash'um falokat payti...

— ... maktub yo'qoldi, — gapni davom etdi kardinal, — ha, bundan xabarim bor. Biroq janob de Trevil bir qarashda odamlarni bilib oladigan aftbasharalarning mohir sharhchisi hamda u kishi mavridi bilan mushketyorlar safiga kirishga umidvor qilib sizni o'z kuyovi Dezessaraning rotasiga joylashtirib qo'ydi.

— Siz judayam yaxshi voqif ekansiz, zoti oliylari, — dedi d'Artanyan.

— O'sha mahaldan beri har xil sarguzashtlaringiz mo'l bo'ldi. Siz karteziyan monastiri orqasida shunday kunda sayr qilib yurgansizki, u payti bo'lak joyda bo'lganingiz durustroq edi. So'ngra og'aynilaringiz bilan forj suvlariga sayohat qilishga bel bog'lagansiz. Ular yo'lda hayallab qolgan, sizga kelganda esa siz nariga jo'nab ketgansiz. Bu juda tushunarli — sizning Angliyada yumushlaringiz bo'lgan.

— Zoti oliylari, — gap boshlagan bo'ldi dovdirab qolgan d'Artanyan, — men jo'nab edim...

— Vindzorga shikorga yoki biror bo'lak joyga, — buning bilan hech kimning ishi yo'q. Mabodo men bu gaplardan xabardor bo'lsam, mening mavqeyim hamma narsani bilishni taqozo etgani sababli xabardorman, xolos. U yerdan qaytgach, siz bir humoyun xonim tomonidan qabul etilgansiz, uning tuhfasini saqlab yurganingizni ko'rib turganimdan mamnunman...

D'Artanyan qirolicha tortiq qilgan uzukka yopishdi-da, apil-tapil uning toshini ichiga qaratib oldi, lekin fursat o'tgan edi.

— Bu voqeadan keyin kelasi kuni sizni janob Kavua yo'qladi, — so'zida davom etdi kardinal, — hamda saroyga tashrif buyurishingizni so'radi. Siz poyqadamingizni undan darig' tutdingiz hamda chakki ish qildingiz.

— Zoti oliylari, men siz padari buzrukvorning g'azabingizga duchor bo'ldimmi, deb qo'rqqan edim.

— Nima uchun, taqsir? O'rningizda bo'lak odam qila olgandan ko'ra ortiqroq san'at va ortiqroq jaso-rat bilan boshliqlaringiz amrini bajo keltirganingiz uchunmi? Siz g'azabdan qo'rqibsiz, aslida esa faqat tahsinlarga sazovor bo'lgansiz! Kimki itoat etmasa men o'shalarni jazolayman, hargiz sizga o'xshab jon-jahdi bilan itoat etadiganlarni emas... Isboti uchun — o'sha men sizga odam yuborgan kunni esga oling hamda o'sha oqshom kechgan hodisani xotirangizda tiklang...

Ayni o'sha oqshom Bonasye xonimni o'g'irlash sodir bo'lgan edi.

D'Artanyan seskanib tushdi; u xuddi o'sha sho'rlik ayolni gumdon bo'lishga majbur etgan kuch yarim soat muqaddam uni sudrab olib o'tib ketganini xotirladi.

— Mana endi, — so'zida davom etdi kardinal, — birmuncha vaqt asnosida siz xususangizda hech darak yo'qligi sababli siz nimalar qilib yurganingizni bilгим keldi. Darvoqe, sizga andak minnat qilsam

arziydi: har qanday vaziyatda sizga rioya qilganlarini o'zingiz ham payqagan bo'lsangiz kerak.

D'Artanyan ehtirom bilan ta'zim qildi.

— Boisi nafaqat tabiiy adolat tuyg'usi, — so'zida davom etdi kardinal, — balki siz borangizda men ba'zi bir reja tuzib qo'ygan ham bo'ldi...

D'Artanyanning taajjubi tobora ortib bormoqda edi.

— Men bu rejani sizga o'sha birinchi taklifnomamni olgan kuningiz bayon etmoqchi edim, lekin siz tashrif buyurmadingiz. Xayriyatki, bu hayallash hech nimaga monelik qilmadi hamda siz uni bugun eshitasiz. Shu yerda, mening ro'baro'mda o'tiring, janob d'Artanyan! Siz o'ta olijanob kishisiz, toki meni tik turib tinglasangiz.

Kardinal yosh yigitga kursi ko'rsatdi. Biroq d'Artanyan ro'y berayotgan narslardan shu qadar hayratda ediki, uning suhbatdoshiga o'z taklifini qayta takrorlashiga to'g'ri keldi.

— Siz mardsiz, janob d'Artanyan, — so'zida davom etdi kardinal, — sizning aql-u farosatingiz joyidaki, bunisi yanada muhimroq. Men aql-hushli, yuragida o'ti bor kishilarni yoqtiraman. Cho'chimang, — tabassum bilan ilova qildi u, — yuragida o'ti bor kishilar deb men dovyurak odamlarni nazarda tutyapman. Biroq yoshligingizdan, hayotingizni endigina boshlaganingizdan qat'i nazar, qudratli dushmanlaringiz bor, agar ehtiyot bo'lmasangiz, ular sizni nobud qilib qo'yadilar!

— Ha, zoti oliylari, — javob berdi yosh yigit, — taassufki, ularning bu ishni qilishi juda oson bo'ladi, ular kuchli hamda qudratli madadga molikdir, ayni paytda men mutlaqo yolg'izman.

— Bu rost, lekin nechog'lik yolg'iz bo'lmang, siz ancha-muncha ishlarni do'ndirib qo'yishga ulgurdingiz, bundan ko'pini ham qilishga qodirsiz, bunga ishonchim komil. Biroq mening nazdim-da o'zingiz tanlab olgan o'sha tasodiflarga to'la yo'lda sizga biror kishi rahbarlik qilishiga muhtojsiz, zero, agar yanglishmasam siz Parijga martabaga minish ilinjida izzattalab niyatlar bilan kelgansiz.

— Mening yoshim — telba orzu-havaslar yoshi, zoti oliylari, — dedi d'Artanyan.

— Telba orzu-havaslar tentaklar uchun mavjud, taqsir, siz esa oqil kishisiz. Menga qarang, mening gvardiyamda leytenantlik lavozimiga hamda urush harakatlaridan so'ng rota sardorligiga nima deysiz?

— O, zoti oliylari!

— Siz qabul etasiz, shunday emasmi?

— Zoti oliylari... — xijolat chekib gap boshladi d'Artanyan.

— Nima, siz rad etyapsizmi? — hayrat ichida xitob qildi kardinal.

— Men hazrat oliylarining gvardiyasidaman, zoti oliylari hamda undan norozi bo'lishga menda hech vaj-karson yo'q.

— Lekin nazarimda, — e'tiroz qildi kardinal, — mening gvardiyachilarim — ayni paytda hazrat oliylarining ham gvardiyachilaridirlar hamda xizmatni fransuz armiyasining qay bir qismida o'tamang, siz qirolga birday xizmat qilgan bo'lasiz.

— So'zlarimni noto'g'ri tushundingiz, zoti oliylari.

— Sizga bahona darkor, shunday emasmi? Tushunaman. Mayli, bu bahona sizda bor. Ko'tarilish, boshlanib kelayotgan urush harakati, men sizga taklif etgan g'animat fursat, bu gaplar o'zgalarning hammasi uchun, siz uchun esa — mustahkam himoyaga ega bo'lish zarurati, zero, menga ustingizdan jiddiy arzlar tushganini bildirib qo'ysangiz foydadan xoli bo'lmaydi, janob d'Artanyan: siz qirol xizmatiga barcha kun va tunlaringizni bag'ishlamaysiz.

D'Artanyan qizarib ketdi.

— Mana bu yerda, — qo'lini dasta-dasta qog'ozga qo'yib gapida davom etdi kardinal, — sizga oid hajmdor ish yotibdi, lekin uni o'qib chiqishdan ilgari men siz bilan bir suhbatlashmoqchi bo'ldim. Men bilaman, siz jasur kishisiz, muvofiq yo'rig'da olib borilgan taqdirda, xizmat ham ziyon o'rniga sizga juda katta foyda keltirishi mumkin bo'lurdi. Demak, mulohaza qilib ko'ring-da, bir qarorga keling.

— Sizning muruvvatingiz meni xijolat qilib qo'yaypti, zoti oliylari, — javob berdi d'Artanyan, — hamda siz padari buzrukvorning ma'naviy nufuzingiz qarshisida men o'zimni ayanch bir chuvalchang his qilmoqdaman, lekin, zoti oliylari, siz o'zingiz bilan ochiqchasiga so'zlashishga izn berganingizda edi...

D'Artanyan to'xtab qoldi.

— Gapiring.

— Yaxshi! U holda siz padari buzrukvorga aytib qo'yayki, mening barcha do'stlarim mushketyorlar-u qirol gvardiyachilari orasidalar, dushmanlarim esa allaqanday mubham, shum tasodif bilan siz padari buzrukvorimiz xizmatidalar, xullas, mabodo sizning taklifingizni qabul qilganimda edi, meni bu yerda yomon qabul qilgan, u yerda ham menga yomon ko'z bilan qaragan bo'lardilar, zoti oliylari.

— Siz, shu qadar manmansirab ketganmisizki, meni o'zingiz arzigandan kam narsa taklif etyapti, deb xayol qilmoqdasiz? — nafratomuz iljayib so'radi kardinal.

— Zoti oliylari, siz menga o'zim arzigandan yuz karra rahmdilsiz hamda men aksincha qilgan ishlarim hali kam deb hisoblayman, toki sizning lutfi karamlaringizga munosib bo'lsam. Hademay Laro-shel qamali boshlanadi, zoti oliylari. Men siz padari buzrukvorning ko'z o'ngingizda xizmat o'tayman hamda mabodo shu qamal payti o'z yurish-turishim bilan sizning e'tiboringizni tortish baxtiga noil bo'lsam, unda... unda gardanimda sizning shafot-ingizni oqlagudek, menga uni ravo ko'rganingiz taq-dirda, loaqal birorta qahramonlik bo'ladi. Hamma narsaning vaqt-soati bor, zoti oliylari. Ajab emaski, kelgusida o'zimni sizga xolisonillo topshirish hu-quqiga molik bo'lsam, hozirda esa bu xuddi men sizga sotilgandek taxlitda bo'ladi.

— Boshqacha qilib aytganda, siz menga xizmat qilishdan bosh tortyapsiz, taqsir, — alam bilan, biroq gapida hurmatga monand allanarsa zohir etib dedi kardinal. — Yaxshi, erkin qolavering hamda

sizning xayrixohligingiz-u noxayrixohligingiz o'zingizga nasib qilsin.

— Zoti oliylari...

— Bas, bas, — dedi kardinal. — Meni sizdan jahlim chiqqani yo'q, lekin o'zingizdan qolar gap yo'q, agar biz o'z do'stlarimizni himoya qilsak, ularni taqdirlasak, dushmanlarimizdan qarz-parzimiz yo'q. Lekin baribir men sizga bir maslahat beraman: ehtiyot bo'ling, janob d'Artanyan, zero, o'sha mening shafomatimdan mahrum bo'lgan daqiqadan e'tiboran sizning hayotingiz uchun hech kim sariq chaqa ham bermaydi.

— Harakat qilaman, zoti oliylari, — oliyjanob ishonch bilan javob berdi d'Artanyan.

— Keyinchalik payti kelib boshingizga falokat tushsa, — ma'nodor qilib dedi Rishelye, — mening o'zim sizga odam yuborganimni hamda falokatning oldini olish uchun qo'limdan kelgan hamma narsani qilganimni xotirga oling.

— Kelajakda nima falokat bo'lmasin, padari buzrukvor, — qo'lini ko'ksiga bosgan va ta'zim qilgan ko'yi javob berdi d'Artanyan, — men shu tobda qilayotgan ishlaringiz uchun sizga abadiy minnatdorlik tuyg'usini saqlab qolaman.

— Demak, janob d'Artanyan, siz o'zingiz ham aytganingizdek, siz bilan kampaniyadan so'ng ko'rishamiz. Men sizni kuzatib boraman... Negaki men ham o'sha yerda bo'laman, — d'Artanyanga o'zi taqajak ko'rkam yarog'-aslahalarni ko'rsatgan ko'yi qo'shib qo'ydi kardinal, — qaytib kelganimizda esa unda... ana unda orani ochiq qilamiz-da!

— O, zoti oliylari, — qichqirib yubordi d'Artanyan, — mendan o'z g'azabingiz jabrini soqit eting! Men o'zimni vijdonli kishiga munosib tarzda tutayotganimga ishonch hosil qilsangiz beg'araz bo'ling, zoti oliylari.

— Yigitcha, — so'zladi Rishelye, — bordi-yu, bugun aytgan gaplarimni sizga yana bir bor aytish imkoniyati yuzaga kelsa, men uni aytishga va'da beraman.

Rishelyening oxirgi soʻzlari yomon gumonni ifodalab turardi; ular uni roʻy-rost poʻpisadan ham koʻra koʻproq dahshatga solib qoʻydi, zero bu ogohlantirish edi. Demak, kardinal uni boshi uzra turgan allaqanday falokatdan xalos etmoqchi ekan-da. DʼArtanyan javob uchun ogʻiz juftlagan edi hamki, lekin kardinalning takabbur imosi audiyensiyaning tugaganini unga uqdirdi.

DʼArtanyan chiqib ketdi, lekin boʻsagʻadan hatlab oʻtgan chogʻda matonati uni tark etishiga sal qoldi; oz boʻlmasa u iziga qaytgan boʻlardi. Biroq Atosning jiddiy va qahrli chehrasi nogahon uning xayoliy nazarida namoyon boʻldi; agar u kardinal bilan itti-fiqqa rozilik berganda Atos unga qoʻl bermagan boʻlurdi. Atos uning bahridan oʻtgan boʻlurdi.

Yosh yigitni shu hadik tutib qoldi, xolos — chinakam olijanob tiynatning oʻz tevaragidagi borliq narsaga taʼsiri shu qadar ulugʻdir.

DʼArtanyan xuddi oʻzi kelgan zinadan tushdi; chiqaverishda uning qaytishiga mahtal, bezovta ham boʻla boshlagan Atos bilan toʻrt nafar mushketyorni koʻrdi.

DʼArtanyan ularni tinchitishga shoshdi, Planshe esa ortiq poylashning hojati yoʻqligi, zero sohibi kardinal saroyidan omon-eson chiqqanidan qolgan postlarni ogoh etgani chopqillab ketdi.

Joʻralar Atosning xonadoniga qaytib kelgach, Aramis bilan Portos bu gʻaroyib muloqotning sabablarini surishtirib qoldilar, lekin dʼArtanyan ularga Rishelyening uni leytenantlik unvonida oʻz gvardiyasiga taklif qilganini, oʻzi esa buni rad etganini aytdi, xolos.

— Toʻgʻri qilibsiz-da! — bir ovozdan qichqirdilar Portos bilan Aramis.

Atos chuqur oʻyga tolib qoldi-yu, hech nima demadi. Biroq ikkalasi xoli qolganda u doʻstiga dedi:

— Siz oʻzingizdan lozim boʻlgan ishni qilibsiz, dʼArtanyan, lekin xato qilgan boʻlsangiz kerak.

DʼArtanyan xoʻrsinib qoʻydi, zero bu tovush uni katta falokatlar kutajagini unga shipshib turgan qalbidagi sirli sadoga javob berardi.

Kelasi kun jo'nash tadoriklarida o'tdi; d'Artanyan janob de Trevil bilan xayr-ma'zur qilgani ketdi. U mahalda hamma gvardiyachilar bilan mushketyorlarning judoligi juda qisqa bo'ladi, degan fikrda edi, negaki bu kuni qirol parlamentda kengashayotgan bo'lib, kelasi saharda jo'nab ketishni chamalab turgan edi. Shu boisdan janob de Trevil d'Artanyandan o'zining ko'magiga uning muhtoj yo yo'qligini so'rash bilan cheklanib qo'ya qoldi, lekin d'Artanyan mag'rur turib zarur hamma narsa o'zida borligini aytdi.

Tunda Dezessara gvardiya rotasining lashkarlari o'zlari do'st tutinib ulgurgan janob de Trevilning mushketyorlar rotasi lashkarlari bilan qo'shib ketdilar. Ular xudo xohlagan payti va xudo yarlaqagan taqdirda qayta yuz ko'rishish ilinjida vidolashmoqda edilar. Shu vajdan tun iloji boricha jo'shqin o'tgani tushunarli, zero shu qabilidagi hollarda o'ta tashvishmandlikni faqatgina o'ta beg'amlik bilan yengish mumkin.

Ertalab karnaylarning ilk sadolari ostida birodarlar ajraldilar. Mushketyorlar janob de Trevil kazarmalari tomon, gvardiyachilar esa janob Dezessara kazarmalari tomon yugurib ketdilar hamda ikkala kapitan o'z rotalarini qirol o'z lashkarlariga ko'rik o'tkazmoqda bo'lgan Luvr sari yetaklab ketdilar.

Qirol juda g'amgin ham xasta ko'rinardi, bu narsa uning chehrasining takabbur ifodasini sal-pal yumshatib ko'rsatardi. Darhaqiqat, kechagi kun parlament kengashi paytida uni bezgak tutib qolgan edi. Shunga qaramasdan u shu oqshomdayoq jo'nab ketish qaroridan qaytmadi, uni harchand ra'yidan qaytarsalar ham o'ziga tekkan dardni irodasining tafti bilan yengish umidida u o'z qo'shinlariga ko'rik o'tkazishni ixtiyor etdi.

Ko'rikdan so'ng gvardiyachilar yolg'iz o'zlari sa-farga yuz tutdilar, negaki mushketyorlar faqat qirol bilan birgalikda yo'lga chiqishlari zarur edi, bu esa Portosga o'zining shohona yaroq-aslahalarida Ayiq ko'chasida ko'rinib kelish imkoniyatini berdi.

Prokuror xonim uni yangi sarupolar kiyib o'z derazalari yonidan go'zal otda o'tib ketayotgan paytda ko'rib qoldi. U Portosni haddan ortiq sevardi, toki unga vidolashmasdan javob berib yuborsa, u imoshora bilan otdan tushishni va uyiga kirishni iltimos qildi. Portos juda shukuhli edi; uning shporlari jaranglar, sovuti yal-yal yonar, qilichi oyoqlariga ayovsiz urilardi.

Bu daf'a uning kelbati biram purviqor ediki, kulish mirzolarining xayoliga ham kelmadi.

Mushketyorni janob Koknarning kabinetiga olib kirdilar hamda prokurorning kichik kulrang ko'zlari ohori to'kilmagan ust-boshlarda ochilib ketgan bo'laga tushib g'azabnok chaqnab ketdi. Darvoqe, bir mulohaza janob Koknarga oz-moz taskin berdi: hamma bu safarni xatarli bo'ladi derdi, u ham Portosni o'lib ketar degan umidda edi.

Portos metr Koknarga bir-ikkita mulozamatli gaplar aytgan bo'ldi-yu, u bilan xo'shlashdi; metr Koknar unga turli omadlar tilab qoldi. Koknar xonimga kelganda u ko'z yoshlarini tiyolmadi, lekin uning hasrati yomonga yo'yilmadi, zero uning qarindoshlariga juda mehribonligi, shu vajdan hamisha eri bilan qattiq janjallar qilib yurishini hamma bilardi.

Biroq chinakam xayr-ma'zur Koknar xonimning yotog'ida ro'y berib, haqiqatan yurakni tilka-pora qiladigan bo'ldi.

Prokuror xonim to mahbubini nigohi bilan kuzata olguncha iloji boricha derazadan go'yo o'zini tashlamoqchiday sug'urilib, ro'molchasini silkitib turdi. Portos bu muhabbat izhorlarini shu tariqa ko'rinishlarga ko'nikib ketgan kishining alfozida qabul qilardi, faqat muyulishga burilayotgan payti shlyapasini bir ko'tarib, uni vido ma'nosida siltab qo'ydi.

Aramisga kelganda, u uzun noma yozmoqda edi. Kimga? Buni hech kim bilmasdi. Shu oqshom Turga jo'nab ketishi lozim Ketti tutash xonada muntazir edi.

Atos mayda-mayda yutumlar bilan ispan sharoibining oxirgi shishasini simirib tugatmoqda edi.

Shu asno d'Artanyan o'z rotasi bilan allaqachon safarga chiqib bo'lgan edi.

Sent-Antuan kanorasiga yetib olgach, u orqasiga o'girildida, Bastiliyaga sho'xchan nazar tashladi, lekin uning ko'zlari faqat Bastiliyaga qadalgani sababli malla otda o'tirib, allaqanday aft-angori betayin ikki kishiga barmoq o'qtalib, uni ko'rsatayotgan Miledini ilg'amadi; unga durustroq razm solgani ular shu zahoti saflarga yaqinroq bordilar-da, Milediga savol nazarlarini tashladilar; u ishora bilan xuddi o'zi deb javob qildi va o'z farmoyishlarining ijrosida xato-pato bo'lishi mumkin emasligiga qanoat hosil qilgach, otiga shig'ov berdi-yu, ko'zdan yo'qoldi.

Ikki noma'lum kishi rotalar izidan yurib ketdi hamda Sent-Antuan zastavasi oldida uqasiz ust-boshli xizmatkor ularga mahtal holda jilovidan ushlab turgan ikki egarlangan otga mindilar.

XI

Laroshel qamali

Laroshel qamali Lyudovik XIII podshohlik davrida yirik siyosiy voqea hamda kardinalning yirik harbiy tashabbusi bo'lib chiqdi. Shu boisdan bu xususda bir og'iz gapirib o'tmoq qiziqarli, hatto zarur ham, ustiga-ustak bu qamalning ayrim jihatlari biz bayon etayotgan voqea bilan chambarchas bog'lanib ketgan bo'lib, biz ularni chetlab, sukut saqlab o'tib keta olmaymiz.

Bu qamalni boshlaganda kardinal ko'zlagan siyosiy maqsadlar bir talay edi. Biz dastavval ularning tafsifini keltiramiz-da, so'ngra esa padari buzruk-vorga qilgan ta'siri jihatidan balkim siyosiy maqsadlardan kam bo'lmagan shaxsiy niyatlarga o'tamiz.

Genrix IV tomonidan gugenotlarga istehkom joylar sifatida berib yuborilgan barcha katta shaharlardan endi ularning qo'lida Laroshel qolgan edi, xolos. Binobarin, kalvinizmning bu so'nggi tayanchini,

xalq g'alayoni va tashqi urushlar urug'ini sepguvchi xatarli zaminni yo'q qilib tashlamoq zarur edi.

Norozi ispanlar, inglizlar, italyanlar, barcha millat firibgarlari, xizmatdan soqit bo'lgan turli mazhablarga mansub harbiylar ilk da'vat bilanoq tarmoqlari bermalol g'ovlab butun Yevropani qamrab olgan bitta keng uyushma tashkil qilib, protestantlar bayrog'i ostiga yig'ilib olardilar.

Demak, kalvinistlarga qarashli qolgan hamma shaharlar tor-mor bo'lgach, alohida ahamiyat kasb etgan Laroshel nizolar-u, oriyatli niyatlarning o'cho-g'i edi. Bu kamlik qilganday, Laroshel porti inglizlar uchun fransuz qirolligiga yo'l ochib berguvchi so'ng-gi port edi hamda uni Fransiyaning azaliy dushmani bo'lmish Angliya uchun yopish bilan kardinal Janna d'Ark va gersog de Gizlarning ishiga yakun yasagan bo'lardi.

Shu boisdan bir vaqtda ham katolik, ham protestant, e'tiqod bo'yicha protestant hamda ilohiy Ruh ordeni qo'mondoni sifatida katolik bo'lmish, qoni nemis, qalbi fransuz Bassomper, xullas, xuddi o'sha Laroshel qamalida ayrim otryadga sardorlik qilgan Bassomper o'zi singari protestantlarning boshlariga o'q uzgan ko'yi deyardi:

— Mana ko'rasizlar, janoblar, biz jazavaga tushamizki, Laroshelni bosib olamiz.

Bassomper haq bo'lib chiqdi: Re orolining o'qqa tutilishi unga Seven dragonadalarini karomat qildi, Laroshelning bosib olinishi esa Nant farmonining bekor qilinishiga muqaddima bo'ldi.

Lekin, aytib o'tganimizdek, hamma narsani bir qolipga solishga va hamma narsani soddalashtirishga intilgan ministrning bu rejalari, tarixga oid rejalar bilan bir qatorda solnomachi, shuningdek, oshiq erkakning va g'ayir raqibning mayda-chuyda niyatlari ham mavjudligini tan olishga majbur.

Hammaga ma'lumki, Rishelye qirolichaga oshiq bo'lgan; bu muhabbat uning uchun shunchaki siyosiy xomcho'tmidi yoki Anna Avstriyskaya o'zining yon-veridagilarda qo'zg'atuvchi o'sha chinakam teran ehtirosmidi, biz uni bilmaymiz, lekin qanday

bo'lmasin biz ushbu bayonning yuqoridagi mushkulotlaridan ko'rdikki, Bekingem uch yoki to'rt holda kardinaldan ustun keldi, ayniqsa, shokilalar voqeasida esa uch mushketyorning jonkuyarlighi va d'Artanyanning jasorati tufayli uni shafqatsiz xo'rlashning ham uddasidan chiqdi.

Shu zayl Rishelye uchun gap nafaqat Fransiyanidushmanlardan xalos etish, balki raqibidan intiqom olishda ham qolgan edi; ustiga-ustak bu intiqom salmoqli va yorqin bo'lishni bu muborazada butun boshli qirollikning harbiy kuchlarini istifoda qilgan kishiga butkul munosib bo'lishni va'da etmoqda edi.

Angliyani yenggach, shuning o'zi bilan u Bekingemdan g'olib kelishini, Angliya ustidan tantana qilgach, u Bekingem ustidan g'alaba qilishini va nihoyat, Yevropa nazarida Angliyani beobro' qilgach, u qirolicha nazarida Bekingemni beburd qilishini Rishelye bilardi.

O'z navbatida Bekingem ham, garchi u Angliyaning obro'yini hamma narsadan ustun qo'ysada, xuddi kardinalni idora qilguvchi niyatlar ta'sirida ish ko'rmoqda edi: Bekingem ham o'z shaxsiy qasos tuyg'usini qondirishga intilardi. U Fransiya vakil sifatida borishga zinhor rozilik bermagan bo'lardi — u yerga fotih sifatida kirib bormoq niyatida edi.

Bundan ayon bo'lib turibdiki, ikki oshiqning mayli bilan ikki qudratli qirollik o'rtasida o'ynalguvchi bu qimorda Anna Avstriyskayaning bir lutfan boqishi chin dov xizmatini o'tamoqda edi.

Ilk g'alaba gersog Bekingemga nasib qildi: to'qson kema va yigirma ming chog'li lashkar bilan Re oroliga tuyqusdan yaqinlashib borib, u orolda qirol nomidan qo'mondonlik qilib turgan graf de Tuarak ustiga to'satdan bostirib bordi va qonli jangdan so'ng orolga tushdi.

Kezi kelganda shu jangda baron de Shantalning halok bo'lganini aytib qo'yaylik; u o'zidan keyin bir sag'irni, o'sha mahalda bir yarim yoshda bo'lmish qizchani qoldirib ketdi.

Bu qizaloq keyinchalik de Sevinye xonim bo'lib qoldi.

Graf de Tuarak garnizoni bilan Sen-Marten qo'rg'oniga chekindi, La Pre forti deb nom olgan kichik fortda esa yuzta odam qoldirib ketdi.

Bu voqea kardinalni tezroq harakat qilmoqqa undadi hamda allaqachonlar hal bo'lgan Laroshel qamaliga boshchilik qilmoq uchun qirol bilan o'zi ham yo'lga chiqqanidan ilgari dastlabki janglar boshida turmoq uchun gersog Ormanskiyni olg'a yubordi va o'z ixtiyoridagi jamiki lashkarlarni harbiy harakatlar maydoniga surib kelishga amr qildi.

Bizning do'stimiz d'Artanyan xuddi mana shu ilg'or otryadga mansub edi.

Aytib o'tganimizdek, qirol u yerga parlament kengashi o'tishi bilan oshig'ich jo'nab ketmoq niyatida edi, lekin o'sha kengashdan so'ng 23-iyun kuni u o'zini bezgak tutayotganini sezib qoldi; baribir u jo'nab ketaverishga jazm qildi; lekin yo'lda uning ahvoli og'irlashdi-yu, Villeruada qo'nishga majbur bo'lib qoldi.

Biroq qirol qayerda to'xtasa, o'sha yerda mushketyorlar ham to'xtab turishardi, shuning oqibatida bor-yo'g'i gvardiyada xizmat qilguvchi d'Artanyan loaqal vaqtincha o'z mehribon do'stlari — Atos, Portos va Aramislardan judo bo'lib qoldi. Bordi-yu, o'zini qurshab olgan noma'lum xavf-xatarlarni u oldindan payqay olganida edi, shak-shubha yo'qki, unga faqat ko'ngilsizgina tuyulgan bu judolik uning uchun jiddiy xavotirlar manbayiga aylangan bo'lurdi.

Shunga qaramasdan, u 1627-yil 10-sentabrda Laroshel ostonasida joylashgan qarorgohga eson-omon yetib keldi.

Vaziyat o'sha-o'sha: gersog Bekingem hamda Reorolining egalari bo'lmish uning inglizlari garchi muvaffaqiyatsiz bo'lsa-da, Sen-Marten qo'rg'oni bilan La Pre forti qamalini davom ettirmoqda edilar; Laroshel bilan harbiy harakatlar ikki-uch kun burun boshlangan, bunga gersog Angulemskiy tomonidan endigina bunyod qilingan yangi fort bahona bo'lgan edi.

Dezessara boshchiligidagi gvardiyachilar Fransisk monastirida joylashdilar.

Biroq bilishimizcha, o'zining mushketyor bo'lish orzulariga mahliyo d'Artanyan o'z o'rtoqlariga kam aralashardi: shu vajdan u yakkalanib qoldi-yu, o'z-o'zining mulohazalari bilan andarmon bo'lib yurdi.

Bu mulohazalar quvonchlilardan emasdi. Parijga kelgan paytidan beri o'tgan ikki yil mobaynida u siyosiy fitnalarga qayta-qayta aralashib yurdi; uning xususiy ishlari esa sevgi bobidagi kabi, martabalar bobida ham oldinga kam surilgan edi.

Sevgi xususida so'z yuritilsa, u sevgan yagona ayol Bonasye xonim edi, lekin Bonasye xonim zim-u g'oyib bo'ldi, d'Artanyan esa unga nima bo'lganidan hanuz darak topolmay yuribdi.

Martabalar xususida so'z yuritilganda esa u o'zining butun xokisorligidan qat'i nazar kardinaldek, ya'ni qarshisida qirolning o'zidan tortib qirollikdagi eng oliy zotlar zir qaqshab turguvchi kishidek dushman orttirishning uddasidan chiqdi.

Bu odam uni yanchib tashlasa bo'lardi, lekin negadir bunday qilmadi. D'Artanyanning o'tkir aqli uchun bu xil rioya bir tirqish edi-yu, uning orasidan u durustroq istiqbolni ko'rmoqda edi.

Bundan tashqari, u xavfli jihati kamroq, ishqilib u shu fikrda edi, yana bir dushman orttirdi, ammo harqalay uni pisand qilmaslik yaramasdi — buni ko'ngli sezib turardi.

Bularning hammasi evaziga u qirolichaning valine'matligi bilan iltifotiga ega bo'ldi, ammo qirolichaning iltifoti o'sha mahallar bo'yicha ta'qiblar uchun ortiqcha bahona edi, xolos, uning valine'matligi esa juda yomon shafolat edi: Shale bilan Bonasye xonim buning isboti bo'lib xizmat qilardilar.

Demak, butun shu vaqt asnosida u qo'lga kiritgan yagona arzigulik narsa d'Artanyan barmog'iga taqib yurgan besh yo olti ming livr qimmatdagi olmos edi. Lekin yana qayta bir kun kelib zarurat tug'ilib qolsa, qirolicha nazarida farq nishoni bo'lib xizmat qilsin deb, o'z oriyatli niyatlariga bo'ysunib, d'Ar-

tanyan saqlab qolmoqchi bo'lib yurgan o'sha olmos — o'sha qimmatbaho tosh hali-beri u tepalab ketayotgan mayda toshlardan ortiq qimmatga ega emasdi, negaki, u undan sirayam ajrala olmasdi.

Bizning uning oyog'i ostidagi mayda toshlarni tilga olishimiz boisi shuki, bu narsalarning hammasi haqida bosh qotirgan ko'yi d'Artanyan qarorgohdan Apguten qishlog'iga qarab ketgan ko'rkam so'qmoqdan yolg'iz sudralib bormoqda edi. O'z mulohazalari bilan bo'lib, u o'zi o'ylagandan nariroqqa borib qoldi, botib borayotgan quyoshning so'nggi tig'larida ihota orqasidan qo'qqis mushketning og'zi yiltiraganday tuyulganda kech kira boshlagan edi.

D'Artanyanning ko'zlari o'tkir, aqli zakiiy edi; u fahmladiki, mushket bu yerga o'z-o'zidan kelib qolmagan hamda uni qo'lida tutib turgan kimsa ihota orqasida hargiz do'stona niyatlar bilan pisib yotgan emas. Xullas, u badar qochmoqqa qaror qilgan ham ediki, shunda to'satdan yo'lning qarama-qarshi chekkasida yotgan katta xarsang orqasidagi ikkinchi mushket og'ziga ko'zi tushdi.

Aftidan, bu pistirma edi.

Yosh yigit birinchi mushketga ko'z tashladi-yu hamda xavotir aralash uning o'ziga qarab tushib ketayotganini payqab qoldi. Mushketning og'zi to'xtagan zamon u o'zini mukkasiga yerga tashladi. Ayni shu dam o'q uzildi-yu, u boshi ustidan uchib o'tib ketgan o'qning chiyillagan tovushini eshitdi.

Shoshilmoq kerak edi. D'Artanyan sapchib darrov oyoqqa turdi-da, xuddi o'sha soniya ikkinchi mushketdan otilgan o'q yo'lning ayni u hozirgina yuztuban yotgan joyidagi mayda toshlarni to'zg'itib yubordi.

D'Artanyan bema'ni ajal payida yurguvchi o'sha bemulohaza jasur kishilardan emas edi, faqat o'shalar xususida uni chekindi deb aytish mumkin bo'lar edi. Ustiga-ustak bu yerda jasorat haqida gapirib o'tirish joiz ham emas edi: d'Artanyan shunchaki tuzoqqa tushib qolgan edi.

«Agar uchinchi o'q ham uzilsa, — xayolidan kechirdi u, — men nobud bo'ldim!»

U chaqqonligi bilan dong chiqargan o'z vatan-doshlariga xos bo'lgan tezkorlikda qarorgoh tomon g'izillab ketdi. Biroq uning yeldeki yugurib ketishiga qaramasdan otguvchilarning birinchisi miltig'ini qayta o'qlab olishga ulgurdi-yu, ikkinchi marta otdi, buning ustiga nishonni biram aniq oldiki, o'q d'Artanyanning fetr shlyapasini teshib, uni o'n qadamcha nariga uchirib yubordi.

D'Artanyanning boshqa shlyapasi yo'q edi; shu sababdan u yugurgan ko'yi uni yerdan oldi-da, har-sillab, rangi quv o'chib uyiga yugurib keldi hamda hech kimga lom-mim demay, mulohazalarga g'arq bo'ldi.

Bu hodisa uch izohga molik bo'lishi mumkin edi.

Birinchi va eng tabiiysi — bu hazrat oliylarining bir gvardiyachisini o'ldirishdan hargiz toymaydigan laroshelchilarning pistirmasi bo'lishi mumkin edi: birinchidan, bir dushman kam bo'lsin uchun; ikkin-chidan esa bu dushmanning cho'ntagidan liq to'la hamyon chiqib qolishi ehtimol edi.

D'Artanyan shlyapasini olib, o'q teshgan joyini ko'zdan kechirdi-da, boshini chayqab qo'ydi. O'q mushketdan uzilmagan edi — u nusxasi eskirib qol-gan miltiqdan uzilgandi. O'qning merganlik bilan otilishi uni avval boshdanoq u rasmana quroldan uzilmagan, degan fikrga solgan edi; o'q kalibrli emas va, binobarin, buning harbiy pistirma bo'lishi mum-kin emas edi.

Bu janob kardinalning iltifotli yo'qlovi bo'lishi mumkin edi. Kitobxonning xotiridaki, ayni quyosh-ning xayrli tig'lari sharofati bilan miltiq og'ziga ko'zi tushgan daqiqada u padari buzrukvorning sabr-qanoatiga hayron qolib turgan edi.

Ammo shu yerda d'Artanyan yana boshini chay-qab qo'ydi. Bir barmoq ishorasi bilan yo'q qilishi mumkin kishilar bilan ish ko'rganda u bu xil vosita-larga kam murojaat etardi.

Bu Miledining intiqomi bo'lishi mumkin edi.

Mana shunisi ehtimolga eng yaqin tuyulardi.

D'Artanyan qotillarning aft-basharasi yoki ust-boshini eslashga behuda urinmoqda edi; ularning ol-

didan u chunonam tez qochib ketgan ediki, biror ni-
mani ilg'ab qolishga ulgurmagandi.

— Qaylardasiz, mening jonajon do'stlarim? —
shivirladi d'Artanyan. — Menga naqadar qadringiz
o'tyapti-ya!

Tunni d'Artanyan bosinqirab o'tkazdi. Uch yoki
to'rt daf'a u qo'qqis uyg'onib ketdi: uning to'shagi-
ga bir odam yaqinlashayotganday, uni xanjar bilan
chopib tashlamoqchiday tuyulaverdi. Biroq zulmat
hech qanday sinoat olib kelmadi-yu, tong otdi.

Shunga qaramasdan, bugun ro'y bermagan narsa
erta amalga oshishi mumkin, d'Artanyan buni juda
yaxshi bilardi.

U kun bo'yi havo aynigani bahonasida uyda o'ti-
rib chiqdi: bu bahona unga o'zini o'zi oldida oqlamoq
uchun darkor edi.

Sinoatdan so'ng uchinchi kuni, ertalab soat to'q-
qizda yig'ilishga chorlab signal chalindi. Gersog
Orleanskiy postlarni aylanib o'tmoqda edi. Gvar-
diyachilar miltiqlari tomon otildilar-da, saf tortib
turdilar, d'Artanyan o'rtoqlari orasidan o'z o'rnini
egalladi.

A'lo hazratlari lashkarlar fronti oldidan o'tib ket-
di, so'ngra uni qutlamoq uchun bosh ofitserlar, ular
qatori — gvardiya kapitani Dezessar ham uning
yoniga qutlagani bordi.

Daqiqa o'tgach, d'Artanyanga go'yo janob Dezes-
sar uni yoniga imlab chaqirayotganday tuyulib ketdi.
Yanglishib ketishdan hadiksirab, u o'z sardorining
ikkinchi ishorasini kutib turdi; u o'z imo-ishorasini
takrorlagach, d'Artanyan safdan chiqib farmoyish
olgan bordi.

— Hozir a'lo hazratlari ado etgan odamga sha-
raflar keltirguvchi bir xavfli topshiriqqa ko'ngillilar
qidiradi, men sizni shay turing, deb chaqirdim.

— Tashakkur sizga, janob kapitan! — gersogga
o'zini ko'rsatish imkonidan quvonib javob berdi
d'Artanyan.

Tunda qamaldagilar xuruj qilib, ikki kun muqad-
dam qirol armiyasi bosib olgan istehkomni tortib ol-
gan edilar; istehkomning qanday qo'riqlanishini bilib

kelmoq uchun u yerga juda xatarli rekognossirovka-ga odamlar yuborish mo'ljallanmoqda edi.

Darhaqiqat, bir necha daqiqadan so'ng gersog Orleanskiy baland ovoz bilan dedi:

— Menga ishonchli odam boshchiligida uch yoki to'rt nafar talabgor kerak.

— Ishonchli odamga kelsak, bunaqasi menda bor, a'lo hazratlari, — d'Artanyanni ishora qilib dedi Dezessar, — talabgorlarga kelganda esa bir og'iz aysangiz bas, odamlar topilib qoladi.

— Men bilan o'linga borishga talabgor to'rt kishi bu yerda topiladimi? — qilichini ko'tarib dedi d'Artanyan.

Uning gvardiyachi o'rtoqlaridan ikkitasi darhol oldinga chiqdi, ularga yana ikki nafar askar qo'shildi-da, barcha talabgor jam bo'ldi, d'Artanyan birinchi bo'lib chiqqanlarni ranjitgisi kelmay, qolgan hammasini rad etdi.

Ishg'ol etgandan so'ng laroshelliklar istehkomni bo'shatib qo'yishganmi yoki bo'lmasam u yerda garnizon qo'yib ketishganmi noma'lum edi; buni bilmoq uchun ko'rsatilgan joyni ancha yaqin oraliqdan ko'zdan kechirish talab etilardi.

D'Artanyan to'rt dastyori bilan yo'lga ravona bo'ldi-da, zovur yoqalab yurib ketdi; ikkala gvardiyachi u bilan yonma-yon odimlar, askarlar esa orqada borardilar.

Zovurning tosh qoplamasi panasida ular tez-tez ilgari siljib borardilar hamda bastionga yuz qadamcha qolgandagina to'xtadilar. Shu yerda d'Artanyan o'girilib qaradi-yu, ikkala askar g'oyib bo'lganini ko'rdi.

U ular qo'rqib orqada qolib ketgan deb qaror qildi, o'zi esa olg'a surilaverdi.

Zovurning muyulishida d'Artanyan bilan ikki gvardiyachi istehkomdan oltmish qadamlar beridan chiqib qoldilar. Istehkomda biror qora ko'rinmas, u tark etilganday edi.

Uch dovyurak u yog'iga borishga hojat bormi-yo'qmi deb o'zaro kengashib turganda to'satdan bu tosh palaxsani halqa-halqa tutun o'rab oldi-yu, o'n-

lab o'q d'Artanyan bilan uning hamrohlari tevaragidan chiyillab uchib o'tdi.

Ular bilmoqchi bo'lgan narsalarining tagiga yetdilar: istehkom qo'riqlanmoqda edi. Binobarin, bu xavfli joyda ortiq qolish behuda ehtiyotsizlik bo'lurdi. D'Artanyan va ikkala gvardiyachi orqaga burildilar-u va qochish qabilidagi chekinish boshladilar.

Ularni laroshelchilardan pana qilishi mumkin zovur kunjagi yaqiniga borib qolishganda gvardiyachilardan biri yiqildi — o'q uning ko'ksini teshib o'tgan edi. Omon qolganlari esa qarorgohga qarab yugurib ketmoqda edi.

D'Artanyanning o'z o'rtog'ini tashlab ketgisi kelmadi; uni ko'tarib turg'izdi-da, o'zlarinikiga yetib olishiga ko'maklashmoq uchun egildi, lekin shu daqiqada ikki o'q sado berdi: bir o'q jarohatlanib bo'lgan gvardiyachining boshini tilka-pora qilib tashladi, boshqasi esa d'Artanyandan ikki dyuym narida uchib o'tib, qoyaga tegib chil-parchin bo'lib ketdi.

Yosh yigit darrov o'girilib qaradi, negaki bu otishmalar zovur kunjagi bilan to'silib turgan istehkomdan chiqishi mumkin emasdi. Uning ko'ngliga ikki g'oyib bo'lgan askar xususida bir fikr keldiyu, uch kun ilgari uning joniga qasd qilgan ikki kishini birdan esiga soldi. U bu daf'a nima gapligini aniqlashga qasd qildi-yu, o'zini o'lganga solib, o'rtog'ining jasadiga tashladi.

Bu yerdan o'ttiz odimlar naridagi qarovsiz ko'tarma orqasidan darhol ikki kalla ko'rindi — bular orqada qolib ketgan ikki askarning kallalari edi. D'Artanyan yanglishmagan: ular yigitning ajali yov hisobiga o'tkazilishiga umid bog'lab, faqat uni o'ldirmoq uchun ergashgan edilar. Ammo u faqat shikastlangan bo'lib chiqishi va keyinchalik ularning jinoyati haqida arz qilishi mumkinligi sababli uni tamom qilish uchun yaqinroq yo'ladilar; xayriyatki, d'Artanyanning hiylasidan aldanib, ular miltiqlarini qayta o'qlash g'amini yeb o'tirmadilar.

Orada o'n qadamlar qolganda yiqilayotib qilichini qo'ldan chiqarmaslikka harakat qilgan d'Artanyan

to'satdan sapchib oyoqqa turdi-da, bir sakrab ularning yonida hozir bo'ldi.

Qotillar agar uni o'ldirmasdan qarorgoh tomon qochsalar, ular ustidan d'Artanyanning xabar berishini fahmladilar; shu boisdan ularning miyasiga kelgan dastlabki fikr — yov tomon yugurib o'tib ketish bo'ldi. Ularning biri miltiqni uchidan ushlab oldi, d'Artanyan sapchib o'zini chetga olmagan taqdirda uni gurziday o'ynatib, dahshatli zarb bilan unga tushirgan bo'lardi; biroq bu harakat bilan d'Artanyan bosqinchiga yo'l bo'shatib qo'ydi-yu, u g'izillaganicha istehkom sari yugurib ketdi. Bu odamning nima niyatda o'zlari tarafga yo'l olganidan bexabar istehkomni qo'riqlaguvchi larosheliklar o't ochdilar va sotqin o'qdan kifti dabdala bo'lib yiqildi.

Bu orada d'Artanyan qilichini ishga solib ikkinchi askariga tashlandi. Olishuv uzoq cho'zilmadi; mudofaa uchun muttahamning qo'lida faqat o'qi bo'shagan miltiq bor edi, xolos; gvardiyachining qilichi endi tahdid solguday hech xavfli tomoni qolmagan miltiqning tanasidan sirg'alib ketdi va qotilning soniga qadaldi; u qulab tushdi. D'Artanyan shu zamon qilichining uchini uning bo'g'ziga taqadi.

— O, o'ldirmang meni! — qichqirib yubordi gazanda. — Shafqat qiling, menga shafqat qiling, janobi ofitser, men bor gapni sizga aytib beraman!

— Sening o'sha sirlaring gunohingdan o'tishimga arzirmidi? — qo'lini tiyibroq so'radi yigit.

— Agar joningizdan umidingiz bo'lsa, arziydi! Axir, yigirma ikki yoshdasiz, go'zalsiz, dovyuraksiz va o'zingiz istagan hamma narsalarga yetisha olasiz.

— Gapirsang-chi, ablah, meni o'ldirishni senga kim topshirdi? — dedi d'Artanyan.

— Bir ayol, men uni bilmayman, lekin uni hamma Miledi deb ataydi.

— Lekin u ayolni bilmasang, uning nomi senga qayerdan ma'lum?

— U bilan tanish o'rtog'im uni shunday deb atardi. U o'sha Miledi bilan til biriktirgan. Uning cho'ntagida hatto o'sha xonimning maktubi ham bor,

qulog'imga chalingan gaplarga qaraganda bu maktub siz uchun juda katta ahamiyatga ega.

— Ammo qay yo'sin sen bu yovuzlikning ishtirokchisi bo'lib qolding?

— O'rtog'im sizni o'ldirishiga ko'maklashishimni iltimos qildi, men ham rozi bo'ldim.

— Xo'sh, u sizlarga bu «savob» ish evaziga qancha haq to'ladi?

— Yuz lui.

— Ana xolos! — kulgi bilan gapirdi yigit. — Aftidan, u mening jonimni juda yuqori baholarkan. Yuz lui-ya! Axir, bu senlar singari ikki ablah uchun butun boshli bisot-ku. Sen nega rozi bo'lganingni men endi tushundim hamda men senga muruvvat qilishga tayyorman, lekin bir shart bilan.

— Qanday? — hali hammasi barham yemaganini ko'rgach, tashvishga tushib so'radi askar.

— Sen menga oshnang cho'ntagidagi maktubni olib berishing kerak.

— Bu meni o'ldirishning bo'lak usuli xolos-ku, axir! — qichqirib yubordi kallakesar. — Men istekomning o'ti ostida bu maktubni qanday qilib olishim mumkin?

— Lekin bari bir bunga jur'at qilishing kerak yoki ont ichamanki, sen mening qo'limda o'lasan.

— Shafqat qiling! Menga rahmingiz kelsin, taqsir! Azbaroyi, o'sha siz sevadigan yosh xonim haqqi! Siz uni o'lgan deb o'ylab yuribsiz, lekin u hayot! — tiz cho'kar ekan qonga qo'shib kuchini ham yo'qotayotgani sababli qo'llariga tiralib qichqirdi qattol.

— Men sevadigan va men o'lgan deb hisoblab yurgan yosh juvon borligini sen qayerdan bilasan, a? — so'radi d'Artanyan.

— O'rtog'imning cho'ntagidagi o'sha maktubdan.

— Endi o'zing ham ko'rib turibsanki, men bu maktubni qo'lga kiritishim zarur, — dedi d'Artanyan. — Qani, qimirla, ikkilanishni bas qil yoki sen kabi yaramasning qoniga qilichimni bulg'ash

naqadar jirkanch bo'lmasin, men halol kishining so'zi bilan ont ichamanki...

Bu so'zlar biram dag'dag'ali ishora bilan aytilди-ki, yarador qo'zg'aldi.

— Sabr qiling! Sabr qiling! — qo'rquvdan dadilroq bo'lib dedi u. — Men boraman... boraman!

D'Artanyan askardan miltiqni tortib oldi, uni oldinga o'tkazib yubordi-da, qilichining uchi bilan uni sherigi tomon turtib qo'ydi.

Bu sho'rlikning yaqin ajal vahmidan bo'zarib, ketidan uzun qonli iz solib ko'zga chalinmagan holda o'zidan yigirma odim narida yer bag'irlab yotgan sherigining jасadi oldiga emaklab borishga urinishlariga qarab turish og'ir edi.

Uning sovuq ter qoplagan yuzida dahshat biram yaqqol bilinar ediki, d'Artanyanning unga rahmi kelib ketdi.

— Yaxshi, — dedi u askarga nafrat bilan qarab, — men senga mard odam bilan sen singari nomardning farqini ko'rsatib qo'yaman. Qolaver, men o'zim boraman.

Shaxdam odimlab, tevarak-atrofga hushyor nazar solib, raqibning har bir harakatini kuzatib, tuproqning o'nqir-cho'nqirlariga moslashib d'Artanyan ikkinchi askar oldiga yetib oldi.

Maqsadga yetishning ikki iloji mavjud edi: yaradorni shu yerning o'zida tintib chiqish yoki uning tanasini pana qilib, uni ko'tarib olib ketish va zovurda tintib ko'rish.

D'Artanyan ikkinchi usulni tanlab oldi va ayni dushman o't ochgan daqiqada qotilni yelkalariga ortmoqlab oldi.

Yengil turtki, tanani teshib o'tgan uch o'qning bo'g'iq tovushi, ajal talvasasi — bularning hammasi d'Artanyanga boya uni o'ldirmoqchi bo'lgan kimsa endi hayotini saqlab qolganidan darak berdi.

D'Artanyan zovurga qaytib keldi-da, jasadni rangi murdadek oqarib ketgan yaradorning yoniga tashladi. U oshig'ich tintuv boshladi: qog'ozdon ichida bosqinchi olgan pullarning, chamasi, yarmi yotgan hamyon, suyak soqqalarning stakanchasi va soq-

qalarning o'zi — o'ldirilgan kishidan qolgan meros shu edi.

D'Artanyan stakancha bilan soqqalarni ular qayerga tushgan bo'lsa, o'sha yerda qoldirdi, hamyonni yaradorga tashladi-da, xarislik bilan qog'ozdonni ochdi.

Bir-ikkita keraksiz qog'ozlar orasida u quyidagi maktubni, kasriga o'z hayotini tahlika ostida qoldirgan maktubning o'zginasini topib oldi:

«Siz bu ayolning izini yo'qotdingiz, endi u kamoli xavfsizlikda monastirda turibdi, uni minba'd u yerga qo'ymasligingiz shart edi. Loaqal erkakni qo'ldan chiqarmaslikka harakat qiling. Mening qo'limning uzunligi sizga ma'lum, aks holda o'sha mendan olgan yuz lui pul sizga qimmatga tushadi».

Imzo yo'q, lekin maktub Miledining qo'li bilan bitilgan edi — d'Artanyan bunga shak-shubha qilmasdi. Shu vajdan u dalil sifatida uni yashirib qo'ydi-da, yaradorni so'roqqa tuta boshladi. Bunisi o'z o'rtog'i — boyagina o'ldirilgan sherigi bilan birga Parijning Lavilet darvozasidan chiqib jo'nab ketishi lozim bir yosh juvonne olib qochishga bel bog'lagani, lekin qovoqxonada o'tirib qolib, ular o'n daqiqa kechikkanliklari hamda izvoshni qo'ldan chiqarib yuborganlariga iqror bo'ldi.

— Xo'sh, u ayolni sizlar nima qilishingiz kerak edi? — xavotir bilan so'radi d'Artanyan.

— Biz uni Qirol maydonidagi imoratga eltib berishimiz kerak edi, — dedi yarador.

— Ha, ha! — shivirladi d'Artanyan. — Bu xuddi shunday, Miledining o'zinikiga.

Bu ayolning uning o'zini va uni sevgan barcha kishilarni halok qilish niyatlariga naqadar dahshatli intiqom dardi turtki bo'layotganini tushunib, u hamma gapning tagiga yetgandan keyin uning saroy ishlaridan voqifligi naqadar ulkanligini tushunib, yigit qaltirab ketdi. Aftidan, o'z ma'lumotlarini u kardinaldan yig'ardi.

Biroq bu qayg'uli mulohazalar ichida yalt etib bir fikr keldi-yu, uning ko'nglini quvonchlarga to'ldirib

yubordi: u qirolichaning oqibat, Bonasye xonim o'z sadoqati uchun ta'zir yeb yotgan qamoqni axtarib topganini va uni o'sha qamoqdan ozod etganini angladi. Endi Bonasye xonimdan olgan maktub, u bir sharpa misol lip etib o'tib ketgan Shayo yo'lidagi muloqot ham — hammasi unga ravshan bo'ldi.

Demak, shu tobdan e'tiboran xuddi Atos karomat qilganidek yosh juvonne axtarib topish imkoni vujudga keldi, zero shunday monastir yo'q ediki, unga yo'l topishning iloji bo'lmasa.

Bu fikr d'Artanyanga batamom tasalli berdi. U o'z avzoyining har o'zgarishini hadik bilan kuzatguvchi yaradorga o'girildi-da, unga qo'lini uzatdi.

— Yur, — dedi u, — seni bu yerda tashlab ketgim yo'q. Menga suyanib ol, qarorgohga qaytaylik.

— Yuring, — bunday tantilikka ishona olmay, javob berdi yarador. — Meni dor ostiga yuborish uchun o'zingiz bilan olib ketayotgan bo'lmang yana?

— Men senga so'z berib qo'ydim, — dedi d'Artanyan, — endi esa senga ikkinchi marta hayot ato qilaman.

Yarador tiz cho'kdi-da, o'z xaloskorining oyoqlarini o'pa ketdi, lekin yovga shu qadar yaqin joyda ortiq qolishining mutlaqo hojati qolmagan d'Artanyan minnatdorlikning bu izhorlarini bo'lib qo'ydi.

Istehkomdan otilgan dastlabki o'qlardan keyin qarorgohga qaytib kelgan gvardiyachi o'zining to'rt hamrohining o'limi haqida e'lon qildi. Shu boisdan d'Artanyanni sog'-salomat ko'rib polkdagilarning hammasi juda hayron va juda xursand bo'ldi.

Yosh yigit o'z hamrohidagi o'zi yetkazgan jarohatni shu yerning o'zida to'qib tashlagan dushman xuruji bilan izohlab bo'lgach, u ikkinchi lashkarning vafoti hamda o'zlari yo'liqqan xavf-xatarlarni hi-koya qilib berdi.

Bu hikoya unga chinakam shon-sharaf keltirdi. Butun qo'shin kun bo'yi bu zafar haqida gapirib yurdi va gersog Orleanskiyning o'zi d'Artanyanga tashakkur aytib qo'yishni topshirdi.

Har qanday savob ish mukofotga sazovor etadi, d'Artanyanning xayrli ishi ham yo'qotilgan osoyish-talikni unga qaytarib berdi. Darhaqiqat, dushmanlarning biri o'ldirilgan edi, ikkinchisi esa unga cheksiz sodiq bo'lgandan keyin kamoli xotirjam bo'lish mumkin deb hisoblardi d'Artanyan.

Bu beg'amlik yolg'iz bir narsani — d'Artanyan Miledini bilmasligini isbot qilardi, xolos.

XII

Anjuy sharobi

Betob qirolning tuzalib ketishiga qariyb umid yo'qligi haqidagi xabarlardan so'ng qarorgohda uning shifo topayotgani to'g'risidagi mish-mishlar tarqala boshladi va qirolning qamalda shaxsan ishtirok etmoqqa oshiqayotgani sababli hammaning og'zida, u ot minishga darmoni yetgan zamon yo'lga chiqadi, degan gap edi.

Bu o'rtada o'zini armiya qo'mondonligi lavozimidan bugun-erta bo'shatishlarini va o'z o'rniga bu lavozimni bir-birlari bilan talashib yotgan gersog Angulemskiynimi, Bassomernimi, Shombergnimi qo'yishlarini bilgan gersog Orleanskiy faqat raqibning kuchlarini o'smoqchilab sust harakat qilar, vaqtni zoye ketkizar va fransuzlar o'z navbatida Laroshelni qamal qilayotgan bir paytda hamon Sen-Sharten qo'rg'oni-yu, La Pre portiga bostirib borayotgan inglizlarni Re orolidan quvib chiqarguday hech bir yirik operatsiyaga qunt qilmasdi.

D'Artanyanga kelganda, biz aytib o'tganimizdek, u sal beg'amroq bo'lib qoldi, xavf o'tib ketgach, uni nomavjud deb hisoblay boshlaganimizda o'zi hamisha shunday bo'ladi; uning bir g'ami qolgan edi xolos — u o'z do'stlaridan hech qanday xat-xabar olmayotgan edi.

Biroq noyabrning boshlarida bir kun ertalab Villeruadan olingan tubandagi maktub sharofati bilan hammasi oydin bo'ldi-qoldi:

«Janob d'Artanyan!

Atos, Portos va Aramis janoblar menikida o'tirish uyushtirib, bir boplab kayfchog'lik qildilar, lekin shunda biram to's-to'polon ko'tardilarki, qattiqqo'l kishi bo'lmish komendant ularni bir-ikki kunga qamoqqa solib qo'ydi. Shunga qaramasdan, men ular tomonidan berilgan farmoyishni bajo keltirib, ularga g'oyat manzur bo'lgan ajoyib anjuy sharobimdan sizlarga o'n ikki shisha jo'natmoqdaman.

Sizning kaminayi muhtaramingizman, taqsir.

Godo, janob mushketyorlarning saroyboni».

— Axiyri-ya! — xitob qildi d'Artanyan. — Demak, men ularni hasrat soatlarimda yod etganim kabi ular ham kayf safo soatlarida meni xotirlar ekan-da! Men ularning salomatligi uchun albatta ichaman, jon deb ichaman, lekin yolg'iz o'zim emas.

D'Artanyan boshqalaridan ko'ra ko'proq inoqlashib qolgan ikki gvardiyachi huzuriga ularni Villeruadan yuborilgan ajoyib anjuy sharobini o'zi bilan ichgani taklif etmoq uchun chopib ketdi. Biroq gvardiyachilarning biri shu oqshomga, boshqasi esa yanagi oqshomga allakim tomonidan taklif etilgan ekan-u, shu boisdan o'tirishni indinga tayin qildilar.

Uyga kelgach, d'Artanyan avaylab saqlashni buyurib, o'n ikki shisha sharobning hammasini gvardiyaning safar bufetiga jo'natib yubordi, tantana kuni esa ziyofat tayin etilgan soat o'n ikkiga hamma narsani taxt qilib tursin uchun u yerga Plansheni ham ertalab soat to'qqizda jo'natdi.

O'zining yangi faxrli kayvonilik unvonidan boshi ko'kka yetib Planshe xijolatda qolmaslikka jazm qildi, shu boisdan esa u taklif etilganlardan birining Furro ismli xizmatkorini hamda haligi d'Artanyanni o'ldirmoqchi bo'lgan va hech bir qismga mansub bo'lmagani o'laroq, d'Artanyanga yoki gapning to'g'risi Planshega xizmatga kirgan soxta askarni o'ziga ko'makchi qilib oldi.

Bazm soati bo'lgach, ikkala mehmon tashrif buyurdi: ular joy-joyiga o'tirgach, stolga bir qator

taomlar tizib tashlandi. Planshe qo'liga dastro'mol tashlab olib xizmat qildi. Furro shishalarni ochdi, Brizmon esa — kasaldan tuzalayotgan kishining nomi shunday edi — sharobni shisha grafinlarga qayta quyardi, o'nqir-cho'nqir yo'l kor qilgan bo'lsa kerak, unda allaqanday quyqum bor edi. Bu sharobning birinchi shishasining tagi loyqa chiqdi. Brizmon uning quyqasini stakanga quydi, d'Artanyan esa uni ichishga ijozat berdi, chunki sho'rlik hali juda darmonsiz edi.

Mehmonlar sho'rvani ichib bo'lib, birinchi staknlarni endi lablariga tegizgan ham edilarki, to'satdan Lyudvik forti bilan Yangi fort tarafdin to'p sadolari yangradi. Yo qamaldagilar tomondan, yo inglizlar tomondan biror nogahon hujum sodir bo'lgan degan xayolda gvardiyachilar darrov qilichlariga yopishdilar; d'Artanyan chaqqonlikda ulardan qolishmasdan xuddi shunday yo'l tutdi-da, har uchulasi o'z postlari tomon yugurib ketdilar.

Biroq tamaddixonadan otilib chiqar-chiqmas ular shovqin-suron sabablarini birpasda tushunib oldilar. «Yashasin qirol! Yashasin kardinal!»—deb qichqirardilar har yoqdan, hammajerni nog'ora sadolari tutib ketgan edi.

Darhaqiqat, biz aytib o'tganimizdek, toqati toq bo'lgan qirol tin olmasdan ikki manzilni bosib o'tib, boyagina o'z maiyati va o'n ming lashkardan iborat yordamchi kuch bilan yetib kelgan edi, uning oldi-yu orqasida mushketyorlar kelardilar.

Ikki chekkada saf tortib turguvchi o'z rotasida bo'lmish d'Artanyan o'zidan ko'zlarini uzmay turgan og'aynilari va unga darrov ko'zi tushgan janob de Trevilni ma'nodor ishora bilan qutladi.

Kirish marosimi nihoyasiga yetgach, og'aynilar qizg'in quchoqlashdilar.

— Azbaroyi shifo, — dedi d'Artanyan, — sizlar ajab mavridida yetib keldingiz! Chamamda bironta ham taom hali sovuganicha yo'q! Shunday emasmi, janoblar? — ikki gvardiyachiga yuzlangan va ularni o'z do'stlariga tanishtirgan ko'yi ilova qilib qo'ydi yigit.

— O'h-ho'! Bazm qilyapsiz, shekilli! — sevinib ketdi Portos.

— Ziyofatingizda xonimlar bo'lmas degan umiddaman! — dedi Aramis.

— Bu tupkaning tagida tuzuk-quruq sharob bormi o'zi? — so'radi Atos.

— Ya'ni bu nima deganingiz, azbaroyi shifo! Axir menda sizning sharobingiz bor-ku, muhtaram do'stim, — javob berdi d'Artanyan.

— Bizning sharobimiz-a? — taajjub bilan so'radi Atos.

— Ha-da, o'sha siz menga jo'natib yuborgan-chi.

— Biz sizga sharob yubordikmi?

— Esingizdan chiqardingizmi, axir? Bilasizmi, anjuy uzumzorlaridan chiqqan bo'shgina sharob.

— Ha, qaysi sharobni nazarda tutayotganingizni tushunib turibman.

— Siz qolgan hammasidan a'lo ko'radigan sharob.

— Turgan gap, qo'limda na shampän, na shamberten bo'lmaganda.

— Iloj qancha! Shampän bilan shamberten bo'lmagandan keyin anjuyi bilan qanoatlanishingizga to'g'ri keladi.

— Bundan chiqdi siz anjuy sharobini topdirib-siz-da? O'ziyam xo'p shirintomoqsiz-da, d'Artanyan! — dedi Portos.

— Yo'q, axir! Bu menga sizlarning nomingizdan yuborilgan sharob.

— Bizning nomimizdanmi? — jo'r bo'lib xitob qilishdi mushketyorlar.

— Ayting-chi, Aramis, sizmi sharobni yuborgan? — so'radi Atos.

— Yo'q. Siz-chi, Portos?

— Yo'q. Siz-chi, Atos?

— Yo'q.

— Agar yuborgan sizlar bo'lmasangiz, — dedi d'Artanyan, — unda saroyboningiz.

— Bizning saroybonimizni?

— Ha-da! Sizning saroyboningiz Godo, mushketyorlar saroyboni.

— Oqibat natijada bu sharobning qayerdan kelib qolgani bilan nima ishimiz bor! — dedi Portos. — Totib ko'raylik, agar durust bo'lsa, ichaylik.

— Aksincha, — e'tiroz qildi Atos, — qaydan kelganining tayini yo'q sharobni ichmaymiz.

— Siz haqsiz, Atos, — ma'qulladi d'Artanyan. — Demak, bundan chiqdi hech kimingiz saroybon Godoga menga sharob yuborishni topshirmaganmiz?

— Yo'q. Lekin u baribir bizning nomimizdan sharob yuborgan-a?

— Mana maktub! — dedi d'Artanyan.

U o'rtog'iga xatni uzatdi.

— Bu uning qo'li emas! — dedi Atos. — Men uning qo'lini taniyman, baayni jo'nash oldidan butun davramiz uchun hisob-kitob qilganman.

— Maktub qalbaki, — dedi Portos, — bizni hech kim hibsga olgan emas.

— D'Artanyan, — ginaxonlik qilib dedi Aramis. — Nainki bizni to'polon qildi deb ishongan bo'lsangiz?

D'Artanyanning rangi o'chib, a'zoyi badani titroqdan jimirlab ketdi.

— Sen meni qo'rqityapsan, — dedi faqat favqulodda hollardagina uni sensirab gapirguvchi Atos. — Nima bo'ldi?

— Qochaylik, qochaylik, do'stlarim! — qichqirib yubordi d'Artanyan. — Menda dahshatli shubha tug'ildi! Nainki bu yana o'sha ayolning qasosi bo'lsa?

Endi Atosning ham rangi oqarib ketdi.

D'Artanyan tamaddixona sari g'izillab ketdi, uch mushketyor bilan ikki gvardiyachi unga ergashdilar.

Oshxonaga kirib borgach, d'Artanyanning dastlab ko'rgani yerda changak bo'lib buralib yotgan Brizmon bo'ldi.

Rangida rang qolmagan Planshe bilan Furro uning azob-uqubatlarini yengillatishga harakat qilishmoqda, lekin yordam-pordamning kor qilmasligi ravshan: o'layotganning afti ajal talvasasidan bujmayib ketgan edi.

— Ha, bu sizmisiz! — d'Artanyanni ko'rib qolib dedi u. — Siz o'zingizni menga hayot ato etganga soldingiz, ammo meni o'zingiz zaharladingiz! O, bu dahshat!

— Men-a! — baqirib yubordi d'Artanyan. — Badbaxt, nimalar deb valdirayapsan?

— Ha, ha, bu sharobni menga siz berdingiz, uni ichib yuborishni menga siz buyurdingiz, mendan qasdingizni olmoqchi bo'ldingiz, bu dahshat-ku!

— Siz yanglishmoqdasiz, Brizmon, — dedi d'Artanyan, — siz yanglishmoqdasiz. Sizni ishontirib aytamanki... sizga ont ichamanki...

— Lekin xudo bor, u sizni jazoyingizni beradi! Xudoyo xudovando, men hozir tortayotgan azoblarni unga ham yubor!

— Injil bilan qasam ichaman, — o'layotganga tashlanib dedi d'Artanyan, — sharobning zaharlanidan mening xabarim yo'q edi, uni o'zim ham ichmoqchi bo'lib turgandim!

— Men sizga ishonmayman, — dedi askar.

Dahshatli azoblar ichida u jon berdi.

— Dahshat, dahshat!.. — shivirladi Atos, bu orada Portos shishalarni sindirdi, Aramis esa sal fursati o'tgan bo'lsa-da, ruhoniyni aytib kelishga farmoyish berdi.

— O, do'stlarim, — dedi d'Artanyan, — siz yana bir qur mening hayotimni, nafaqat mening, mana bu janoblarning ham hayotini saqlab qoldingiz. Janoblar, — gvardiyachilarga yuzlanib so'zida davom etdi u, — men ko'rgan narsalaringiz xususida sukut saqlashingizni iltimos qilardim. G'oyat najib zotlar bu voqeaga aralashgan chiqsa ajab emas, unda butun oqibatlari bizning boshimizga balo bo'lib qoladi.

— Oh, taqsir, — g'o'ldiradi qo'rquvdan o'lar holatga tushgan Planshe, — oh, taqsir, bundan chiqdi men oson qutulibman-da!

— Nima, yalqov, demak, sen sharobimdan ichmoqchi ekansan-da? — qichqirdi d'Artanyan.

— Qirol salomatligi uchun, taqsir. Men qirol salomatligi uchun qittakkina endi ichmoqchi bo'lib turganimda, Furro meni chaqirishayotganini aytib qoldi.

— Rost, — tavba qildi qo'rquvdan tishlarini taqirlatib Furro, — men bemalol ichay deb uni jo'natib yubormoqchi bo'lgan edim.

— Janoblar, — gvardiyachilarga murojaat qilib gapirdi d'Artanyan, — o'zingizdan qolar gap yo'q, bo'lib o'tgan gaplardan keyin bizning bazmimiz juda o'rinsizdir. Shu sababdan meni ma'zur tutingu, ke-linglar uni boshqa safarga qoldiraylik.

Ikkala gvardiyachi d'Artanyanning uzrlarini ta-voze bilan qabul qildilar hamda to'rt og'aynining xoli qolgisi borligini tushungan holda yiroqlashdilar.

Shohidlarsiz qolgach, yosh gvardiyachi bilan to'rt mushketyor shunday, bir alfozda ko'z urishtirib oldilarki, bu ularning har biri vaziyatning butun jid-diyatini anglab yetganidan yaqqol darak berardi.

— Eng avvalo, — deya taklif etdi Atos, — ke-linglar, bu xonadan ketaylik. Zo'rlik ajal bilan no-bud qilingan kishining jasadi xunuk hamxona.

— Planshe, — dedi d'Artanyan, — bu bechora-ning jasadini senga topshiraman. Uni muqaddas tuproqqa ko'msinlar. Rost, u jinoyat qilgan, lekin qilmishiga keyin pushaymon bo'ldi.

To'rt do'st Brizmonning ko'mish tashvishlarini Planshe bilan Furroga havola qilib xonadan chiqib ketdilar.

Sohib ularga bo'lak xona ajratib berdi hamda cha-la pishgan tuxum bilan Atos o'zi quduqdan olgan suvni keltirib qo'ydi. Portos va Aramisga ishning mohiyatini ikki og'izgina qilib aytib berishdi.

— Ko'rib turibsizki, aziz do'stim, — dedi d'Artanyan Atosga, — bu hayot-mamot urushi.

Atos boshini chayqab qo'ydi.

— Ha, ha, — javob berdi u, — men buni ko'rib turibman. Lekin, siz bu ayol o'sha deb o'ylayapsizmi?

— Men bunga aminman.

— Men bo'lsam iqrор bo'lishim kerakki, hamon ikkilanib turibman.

— Biroq kiftidagi bu nilufar-chi?

— Bu Fransiyada biror jinoyat qilib, shu tufayli tamg'alangan ingliz ayol.

— Atos, Atos, sizni ishontirib aytamanki, bu sizning rafiqangiz! — deya takrorladi d'Artanyan. — Nainki hamma nishonalar qanday mos kelganini faromush qilgan bo'lsangiz?

— Baribir-da, o'sha boshqasi o'lgan deb o'ylayman, men uni juda yaxshilab osgan edim.

Bu gal endi d'Artanyanning bosh chayqashiga to'g'ri keldi.

— Biroq nima qilmoq kerak? — so'radi u.

— Doimo damokl qilichi ostida yashab bo'lmaydi, — dedi Atos, — bu ahvoldan najot topmoq kerak.

— Qanday axir?

— U bilan ko'rishib, gaplashishga harakat qiling. Unga shunday deng: «Urush yo tinchlik! Men chin dvoryanlik so'zimni beramanki, siz to'g'ringizda minba'd og'iz ochmayman, sizga qarshi hech narsa qo'zg'amayman. O'z tomoningizdan siz ham menga ziyon yetkazmaslikka tantanavor qasam ichmog'ingiz lozim. Aks holda, men kanslergacha boraman, qirolgacha boraman, jallod topaman, men saroyini sizga qarshi qilib qo'yaman, sizning tamg'angiz borligini fosh qilaman, men sizni hakamlar qo'liga topshiraman va, bordi-yu, sizni oqlab yuborishsa... xo'sh, unda chin dvoryanlik so'zimni beramanki, sizni biror devor tagida bir kuchukdek o'ldirib tashlayman!»

— Bu uslubga qarshi e'tirozim yo'q, — dedi d'Artanyan, — lekin qanday qilib u bilan ko'rishsa bo'ladi?

— Vaqt, jon do'stim, g'animat fursatni ikki qo'llab vaqt tutqizadi, fursat esa odamga qo'sha imkoniyatlarni beradi: qancha ko'p tavakkal qilsangiz, yutuqlaringiz ham shuncha katta bo'ladi. Kuta bilsangiz, bas.

— Shundaylikka shundayku-ya, lekin qotillar-u, zaharlovchilar bilan qurshalganingdan keyin...

— Hechqisi yo'q! — dedi Atos. — Xudo bizni hanuzgacha panohida saqlab kelgan, bizni kelgusida ham o'zi asraydi.

— Ha, bizni! Biz erkaklarmiz, albatta va, sirasini aytganda, jonni tahlika ostida qoldirish bizlar uchun juda tabiiy gap, lekin u-chi!.. — tovushini pasaytirib ilova qildi u.

— U deganingiz kim? — so‘radi Atos.

— Konstansiya.

— Bonasye xonim! Ha-ya, rostdan ham, sizning oshiqligingiz mutlaqo xayolimdan ko‘tarilibdi, bechora do‘stim!

— Lekin o‘sha o‘ldirilgan ablahning maktubidan siz uning monastirdaligini bilib olgansiz-ku, — dedi Aramis. — Monastirlar u qadar yomon emas, men ham va‘da beramanki, Laroshel qamali tugagan zamon, men shaxsan...

— Ha, ha, muhtaram Aramis, — uning gapini bo‘ldi Atos, — sizning o‘y-niyatlaringiz dinga qaratilganligini bilamiz.

— Men mushketyorlikda omonatman, — mo‘minlik bilan dedi Aramis.

— Ko‘pdan beri ma’shuqasidan xabar yo‘q, shekillik, — deb shivirladi Atos. — Parvo qilmang, bunisi bizga tanish hol.

— Mana nimal! — dedi Portos. — Menimcha, bu yerda oddiy bir chora bor.

— Qanday ekan? — so‘radi d’Artanyan.

— Siz uni monastirda deyapsizmi?

— Ha.

— Bo‘lmasa gap nimada? Qamal tugashi bilan biz uni monastirdan olib qochamiz, vassalom.

— Lekin avval uning qaysi monastirda turganini bilmoq kerak, axir.

— To‘g‘ri gap, — rozi bo‘ldi Portos.

— Biroq monastirni unga qirolichaning o‘zi tanlagan deb aytmabmidingiz, azizim d’Artanyan? — so‘radi Atos.

— Ha, har qalay, shundaydir deb turibman.

— Juda soz! Unda Portos bizga bu ishda yordamlashib yuboradi.

— Qanday qilib ekan, so‘rasak bo‘ladimi?

— Sizning markizangiz, gersoginyangiz, malikangiz orqali-da. Uning tanish-bilishlari ko'p bo'lishi kerak.

— Tss! — barmog'ini lablariga bosib shivirladi Portos. — Men uni kardinalchi deb o'ylayman, u hech nimani bilmasligi lozim.

— Unday esa Bonasye xonim xususida daraklashni men zimmamga olaman, — dedi Aramis.

— Sizmi, Aramis? — jo'r bo'lib qichqirdi uch do'st. — Xo'sh, qay yo'l bilan?

— Qirolichaning ruhoniysi orqali, men u bilan juda inoqman, — qizarib javob berdi Aramis.

O'zlarining jo'ngina tushligini qilib bo'lishgan to'rt og'ayni shu kechning o'zida qayta uchrashmoqqa kelishib olgach, shu va'da bilan ajraldilar. D'Artanyan fransisk monastiriga qaytib ketdi, uch mushketyor esa hali boshpana g'amini yeyishlari lozim, ular qirol o'rdasiga ravona bo'ldilar.

XIII

«Qizil kaptarxona» mayxonasi

Bu orada dushman bilan tezroq baqamti kelishga shunchalar intiluvchi va kardinalning Bekingemga bo'lgan nafratiga, bunga so'nggisidan ko'ra ko'proq asoslarga molik holda sherik bo'lgan qirol eng avvalo inglizlarni Re orolidan quvib chiqarish, so'ngra esa Laroshel qamalini tezlatish uchun barcha farmoyishlarni oshig'ich berib yuborishni istardi. Biroq bir tomondan — de Bassomper va Shomberg, ikkinchi tomondan — gersog Angulemskiy o'rtasida vujudga kelgan nizolar uni ushlab qoldi.

Bassomper va Shomberg janoblar Fransiyaning marshallari edilar hamda qirolning bevosita boshchiligidagi armiyaga qo'mondonlikka o'z huquqlarini da'vo qilardilar; ko'nglida gugenot bo'lmish Bassomperdan, e'tiqod bo'yicha uning og'alari sanalgan inglizlar va laroshelliklarga qarshi bo'sh harakat qilarmikan, degan hadikda bo'lgan kardinal, bu lavozimga qirol bosh qo'mondon o'rinbosari qilib tayin etgani gersog Angulemskiyni uning o'z qistovi bilan taklif qilmoqda edi. Natijada, Bassomper va

Shomberglarning armiyani tark etishlarining oldini olmoq uchun ularning har biriga mustaqil otryadning qo'mondonligini topshirishga to'g'ri keldi: Bassomper o'ziga Laledan Lompergacha — shimoliy, gersog Angulemskiy Domperdan Perinegacha — g'arbiy, Shomberg esa Perinedan Angutangacha — janubiy qismni oldilar.

Gersog Orleanskiyning o'rdasi Domperda edi.

Qirolning o'rdasi dam Etre, dam Lajjarida bo'lardi.

Va nihoyat kardinalning o'rdasi Tosh ko'prik tagida hech qanday istehkomlari bilan muhofaza qilinmagan rasmona uyda edi.

Shu zayl gersog Orleanskiy Bassomperni, qirol — gersog Angulemskiyni, kardinal esa — Shombergni nazorat qilardilar.

So'ngra kuchlarni joylashtirish nihoyasiga yetgandan so'ng, qo'mondonlik inglizlarni oroldan quvib chiqarish choralari ko'ra boshladi.

Sharoit bunga qo'l kelgan: inglizlar durust yegulik bo'lganda yaxshi lashkarlardir, aslida esa endilikda ularning kuni faqat tuzlangan narsalar-u, bo'lmag'ur qotgan-qutgan nonlarga qolgan, shu tufayli qarorgohda ko'plab bemorlar paydo bo'lgan edi. Ustiga-ustak butun okean bo'yida yilning bu faslida dovulli bo'lmish dengiz har kuni biror kichikroq kemani vayron qilib ketar hamda Egilon burunidan tortib naq zovurgacha har gal to'lqin kelib urganda sohilni qayiqlar, felyugalar va boshqa kemalarning parchalari, siniq-piniqlari bosib ketardi. Bularning hammasi hatto qirol lashkarlari o'z qarorgohida qolavergan taqdirda ham orolda faqat o'jarligidan o'tirib olgan Bekingemning bugun-erta qamalni olib tashlashga majbur bo'lib qolajagini ochiq-oydin bildirib turardi.

Biroq janob de Tuarak dushman qarorgohida yangi hamlaga tadoriklar borayotganini ma'lum qilgach, qirol bunga chek qo'yish kerak, deb qaror qildi-yu, hal qiluvchi jang xususida farmon berdi.

Qamalni batafsil tavsiya etish niyatida emasligimiz hamda biz hikoya qilayotgan voqeaga bevosita

aloqasi bo'lgan hodisalarnigina tilga olganimiz holda qisqacha qilib qirolni zo'r taajjubda qoldirib hamda kardinalning dovrug'ini chiqarib, bu iqdom baroridan kelganini aytib o'tamiz. Qadam-baqadam qisib borilgan, har to'qnashuvda mag'lubiyatga uchrayotgan va Lua orolidan o'tishda uzil-kesil tor-mor etilgan inglizlar jang maydonida ikki ming kishini va shular jumlasidan: besh polkovnik, uch podpolkovnik, ikki yuz ellik kapitan bilan yigirma nafar kibor dvoryanni, bundan tashqari, to'rt to'p bilan Klod de Sen-Simon tomonidan Parijga keltirilib Parij ibodatxonasi peshtoqlariga tantanavor osib qo'yilgan oltmish bayroqni qoldirib, o'z kemalariga qaytadan minishga majbur bo'lib qoldilar.

Avval qarorgohda, keyin esa butun Fransiya bo'y-lab duoxonlik bo'ldi.

Xullas, endi kardinal, hech bo'lmaganda, vaqtinchalik inglizlar tomonidan hech nimadan xavfsiramadan qamalni bemalol davom ettirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Lekin, boya aytganimizdek, bu osoyishtalik omonat bo'lib chiqdi.

Gersog Bekingemning choparlaridan bir Montegyu ismlisi asirga oldindi-yu, u orqali Avstriya, Ispaniya, Angliya va Lotaringiya o'rtasida ittifoq mavjudligi ma'lum bo'lib qoldi.

Bu ittifoq Fransiya qarshi qaratilgan edi.

Bu ham kam, Bekingemning o'zi taxmin qilgandan shoshilibroq tark etishiga to'g'ri kelgan o'rdasida shunday ittifoqning mavjudligini yana bir karra tasdiqlovchi hujjatlar topilgan edi va bu qog'ozlar kardinalning o'z «Memuarlar»ida ta'kidlashicha de Shevrez xonim va, binobarin, qirolicha sha'niga dog'tushirardi.

Butun mas'uliyat kardinal gardaniga tushdi, zero zimmaga mas'uliyat olmagan holda to'laqonli hokim bo'lmoq mushkul gap. Shu boisdan o'z zakovatining bor kuchlariga zo'r berib u kunni kun, tunni tun demay Yevropa ulug' davlatlaridan birortasida kechmish zarra o'zgarishlarni kuzatardi.

Bekingemning g'ayrati, eng asosiysi uning kuchli nafrati kardinalga ma'lum edi. Fransiya ta'hdid so'layotgan ittifoq g'alaba qozongan taqdirda kardinalning butun nufuzi yo'qqa chiqardi; hozircha, atigi tarafdorlari bo'lgan luvr kabinetida, unda ispaniya va avstriya siyosati o'zining doimiy vakillariga ega bo'lardi hamda u, Rishelye, Fransiya ministri, asos e'tibori bilan milliy bo'lmish ministr barbod bo'lardi. Unga go'dak boladay itoat etguvchi hamda bola o'z muallimini yomon ko'rgani kabi uni ko'rarga ko'zi yo'q qiro' shaxsiy intiqom payida yurgan o'z og'asi bilan qiro'licha qo'llariga uni topshirib yuborgan bo'lardi, xullas, u halok bo'lar va, ajab emaski, Fransiya ham u bilan birga halokatga uchrardi. Bu narsalarning hammasini oldini olmoq zarur edi.

Shu boisdan kardinal o'zi rezidensiya qilib tanlagan Tosh ko'prik yonidagi kichik uyda kecha-yu kunduz choparlar almashinib turar ham ularning soni kun sayin tobora ortib borardi.

Bular — jubbalarini biram epsizlik bilan kiyilganidan ularning cherkovga mansubligini, lekin jangovar cherkovga mansubligini darrov payqab olmoq mumkin rohiblar, g'ulomlik ust-boshi birmuncha qisib-qimtib qo'ygan hamda durkun sag'rilar hatto keng shalvorlar ostidan ham ko'zga tashlanib turgan ayollar va, nihoyat, qo'llari chirkin-u qaddi-basti kelishgan dehqonlar, bir chaqirim naridan ham kibor nasabli kishilarligini tanib olsa bo'ladigan dehqonlar edilar.

Boshqa manzur jihati kamroq tashriflar ham bo'lib turardi, zero, ikki yoki uch daf'a kardinal hayotiga sui'qasd etildi deb mish-mishlar tarqalgan edi.

Rost, padari buzrukvorning dushmanlari go'yo ehtiyoj tug'ilgan hollarda o'z navbatida zo'ravonlik choralarini qo'llash imkoniga ega bo'lmoq uchun bu no'noq qotillarni uning o'zi yollagan deb gapirib yurishardi, lekin na ministr'larning gaplariga, na ularning dushmanlarining gaplariga ishonmaslik lozim.

Biroq, bularning hammasi kardinalning hatto eng ashaddiy g'iybatchilari tomonidan ham shaxsiy jaso-rati hech qachon inkor etilmagan kishining gersog Angulemskiyga allaqanday muhim farmoyishlar berish, qirol bilan allanarsalar xususida maslahat-lashib olish yoki uning uyiga kelishi biror sababga ko'ra nomaqbul elchilar bilan muzokaralar uchun uchrashish maqsadida tungi sayrlar qilib turishiga xalal bermasdi.

Mushketyorlarga kelganda, qamal paytlari aytarli band bo'lmaganlari o'laroq ular u qadar qattiq saqlanmasdilar hamda shod-. urram kun kechirardi-lar. Ularga, xususan esa uch ulfatimizga buning evi shu bilan osonlashdiki, janob de Trevil bilan do'stona munosabatda bo'lganlari holda ular u kishi-dan qarorgohga kechikish hamda u yerga chiroqlar o'chirilgandan so'ng kirib borishga tez-tez maxsus ruxsatnoma olib turardilar.

Nima bo'ldi-yu, bir kun kechqurun zovurda qorovullik xizmatini o'tashi sababli d'Artanyan ularga hamroh bo'la olmagan paytda Atos, Portos va Aramis safar ridolariga burkangan hamda pistolet-larini shay tutgan holda bundan ikki kun muqaddam Lajjarri yo'lida Atos ifsho etgan «Qizil kaptarxona» nomli qovoqxonadan uchovlon o'z jangovar otlarida qaytib kelmoqda edilar. Xullas, ular har daqiqa biror pistirmaga duch kelishga shay bo'lib borayotganlari-da, to'satdan Buanar qishlog'idan taxminan chorak lye berida ot dukur-dukuri eshitilganday bo'ldi. Har uchalasi shu zahoti yo'lning qoq o'rtasida zich halqa hosil qilib to'xtab qoldilar. Daqiqa o'tgach, bulut or-tidan suzib chiqqan oy shu'lasida muyulishda ularga peshvoz kelguvchilarga ko'zi tushgach, to'xtab, afti-dan yo'lda davom etaverish ma'qulmi yoki orqaga qaytishmi deb orqaga biroz shubhali tikildi-yu, Atos bir-ikki odim oldinga chiqib, o'zining nufuzli ovozi bilan dedi:

— Kelayotgan kim?

— O'zingiz kimsiz? — o'z navbatida so'radi su-voriylardan biri.

— Bu javob emas! — e'tiroz qildi Atos. — Kelayotgan kim? Javob bering, yo'qsa otamiz.

— Maslahat bermayman, janoblar! — dedi shirali, aftidan buyruq berib odatlangan ovoz.

— Bu tungi tekshiruvga chiqqan birorta katta ofitser, — dedi astagina Atos. — Nima qilamiz, janoblar?

— Kimsiz? — so‘radi o‘sha amirona tovush. — Javob bering, yo‘qsa farmonbardor emasligingizga pushaymon yeb qolasiz.

— Qirol mushketyorlari, — dedi Atos savollarni berguvchi odamning bunga haqqi borligiga tobora ishonchi ortib.

— Qay rotadan?

— De Trevil rotasidan.

— Belgilangan joyga yaqinlashing-da, bemahalda bu yerlarda nima qilib yurganingizni menga ma‘lum qiling.

Uch o‘rtoq shashtidan qaytibroq yaqin yo‘ladilar, zero, har uchalasi ham o‘zlaridan kuchliroq odam bilan muomala qilayotganiga endi ishonch hosil qilgan edi; muzokaralarni Atos olib bormog‘i lozim edi.

Ikki suvoriydan biri, o‘sha ikkinchi bo‘lib so‘z boshlagani, o‘z hamrohidan o‘n odimlar oldinda turardi. Atos ham Portos va Aramisga orqada qolishni imo bilan taklif etdi-da, yolg‘iz o‘zi yaqin bordi.

— Afv etgaysiz, janob ofitser, — dedi Atos, — lekin ko‘rib turibsizki, biz kim bilan muomala qilayotganimizni bilmasdan hushyor turgan edik.

— Nomingiz? — dedi yuzi rido bilan nim to‘siq ofitser.

— Harqalay, taqsir, — deya javob berdi bu so‘roq g‘ashiga tega boshlagan Atos, — menga savollar bermoqqa haqqingiz borligiga dalil keltirishingizni so‘rayman.

— Nomingiz? — yopinчисini ko‘targan va shu tariqa yuzini ochgan ko‘yi yana bir bor takrorladi suvoriy.

— Janob kardinal! — hang-mang bo‘lib dedi mushketyor.

— Nomingiz? — uchinchi bor takrorladi kardinal.

— Atos, — dedi mushketyor.

Kardinal shoshib yaqin kelgan hamrohini imlab chaqirdi.

— Bu uch mushketyor bizga hamroh bo'lib bo-radilar, — nimtovushda gapirdi u, — qarorgohda u yerdan ketganimdan xabar topishlarini istamayman, agarda bular biz bilan borsalar, ularning sukut saqlashidan ko'nglimizni to'q qilsak bo'ladi.

— Biz dvoryanmiz, zoti oliylari, — dedi Atos, — so'zimizni oling-da, hech nima xususida xavotirlanmang. Xudoga shukurki, sir saqlashga uquvimiz bor.

Kardinal o'zining zol nazarini mard hamsuhbatiga qadadi.

— Qulog'ingiz o'tkir ekan, janob Atos, — dedi kardinal, — lekin endi gaplarimga quloq soling. Men hamroh bo'lishlaringizni so'rashimning boisi sizlarga ishonmasligim emas, men azbaroyi o'zimning xavfsizligim uchun buni iltimos qilyapman. Hamrohlaringiz, hoynahoy, janob Portos va janob Aramislardir?

— Ha, padari buzrukvor, — javob berdi Atos.

Bu borada shu tobgacha orqaroqda turgan ikkala mushketyor qo'llarida shlyapalari bilan yaqinroq keldilar.

— Men sizlarni taniyman, janoblar, — dedi kardinal, — men sizlarni taniyman. Mening yor-birodarlarim jumlasida sizlar yo'qligingiz menga ma'lum, bu meni juda ranjitadi. Lekin men xabardormanki, sizlar mard va sofdil dvoryanlarsiz va sizlarga ishonsa bo'ladi. Xullas, o'zingizning ikki hamrohingiz bilan kuzatish sharafiga meni noil eting, janob Atos, ana shunda mening muhofazam hatto hazrat oliylarining ham mabodo u kishini uchratib qolsak, havasi kelsa kelgudek bo'ladi.

Mushketyorlar boshlarini naq otlarining yoli-gacha egib turdilar.

— Nomusim bilan ont ichamanki, padari buzrukvor, — dedi Atos, — bizni o'zingiz bilan birga olib yaxshi ish qilmoqdasiz: biz yo'lda bir nechta xavfli shaxslarga duch keldik, ulardan to'rttasi bilan «Qizil kaptarxona»da g'ijillashib ham qoldik.

— G'ijillashibmi? Xo'sh nima to'g'risida, janoblar? — so'radi kardinal. — Bilasizmi, men janjal-larni yomon ko'raman.

— Xuddi shu boisdan jur'at qilib siz padari buzruk-vorni sodir bo'lgan narsalar xususida ogoh etib qo'ymoqdaman-da. Aks holda, siz buni o'zga shaxs-lardan eshitishingiz hamda voqealarning noto'g'ri yoritilishi tufayli bizni aybdor sanagan bo'lardingiz.

— Ammo bu janjal oqibatlari qanday bo'ldi? — qovog'ini uyib so'radi kardinal.

— Mana shu qarshingizda turgan do'stim Aramis qo'lini qilichga tegizib, sal shikastlab oldi, mabodo siz padari buzrukvor hujumga farmon bersangiz, bu narsa uning ertagayoq bemalol hamla qilishiga xalal bermaydi, bunga o'zingiz ham ishonch hosil qilishi-ngiz mumkin bo'ladi, padari buzrukvor.

— Ammo-lekin sizlar jazosini bermasdan o'zi-ngizga qilich urdirib o'tiradigan odamlardan emas-sizlar, — e'tiroz qildi kardinal. — Menga qarang, janoblar, ochig'ini aytib qo'ya qolinglar — kaltak-larning ba'zilarini qaytargan bo'lsangiz kerak? Men-ga tavba-tazarru qilib qo'ya qolinglar axir, xaba-ringiz bor, men istig'for berish huquqiga molikman.

— Men, zoti oliylari, — dedi Atos, — qilichga qo'limni tegizib ham qo'yganim yo'q men shundoq raqibimni dast ko'tardim-u, derazadan uloqtirib tashladim. Yiqilishda, — sal ikkilanib gapida davom etdi Atos, — u oyog'ini sindirib oldi, shekilli.

— Aha! — dedi kardinal. — Siz-chi, janob Por-tos?

— Men muborazalar taqiqlanganligini bilaman, zoti oliylari, shu uchun men uzun kursini oldim-da, zarb bilan o'sha qaroqchilarning bittasini soldim, shunda uning yelkasi majaqlangan bo'lsa, ehtimol.

— Xo'sh... — dedi kardinal. — Siz-chi, janob Aramis?

— Mening eng beozor fe'lim bor, zoti oliylari, ham buning ustiga men o'zimni rohiblikka bag'ish-lash niyatim bor, bundan siz padari buzrukvor be-xabar bo'lsangiz kerak. Shu sababdan men har yo'l bilan o'rtoqlarimni tiyib turib edim, to'satdan bu

ablahlarning biri dabdurustdan qilichi bilan qo'limga ursa bo'ladimi. Shu yerda sabr kosam to'lib ketdi-yu, men qilichimni sug'urib oldim va u menga yana tashlanganda qilichim uchiga bor bo'yi bilan sanchilib qolganday tuyuldi. Shundaymi-yo'qmi, aniq bilmayman, lekin uning qulab tushgani juda yaxshi esimda, uni boshqa ikkitasi bilan olib ketishdi chog'i.

— Azbaroyi shifo, — dedi kardinal, — bir xarobot janjali kasofatiga uch kishi safdan chiqib turibdi!.. Ha, janoblar, sizlar hazil-huzulni yomon ko'rasizlar. Xo'sh, janjal o'zi nimadan chiqdi?

— Bu ablahlar mast edilar, — dedi Atos. — Ular kechqurun mehmonxonaga bir ayol kelib tushgani-ning daragini bilib qolibdilar-da, uning yoniga bostirib kirmoqchi bo'libdilar.

— Yoniga bostirib kirmoqchi? — takrorladi kardinal. — Nima maqsadda, axir?

— Zo'rlash niyatida bo'lsa kerak-da, albatta, — javob berdi Atos. — Siz padari buzrukvorga o'sha ablahlarning mast bo'lganligini ma'lum qilish sharafiga noil bo'ldim-ku.

— O'sha ayol yosh va go'zalmidi? — birmuncha xavotir bilan so'radi kardinal.

— Biz uni ko'rganimiz yo'q, zoti oliylari, — javob berdi Atos.

— Iye, uni ko'rganingiz yo'qmi? Mayli, juda soz! — jonlanib gapirdi kardinal. — Ayol kishining nomusini yoqlab, yaxshi ish qilibsizlar, o'zim hozir «Qizil kaptarxona»ga ketayotganim sababli menga aytgan gaplaringizning rost-yolg'onligini bilib olaman.

— Zoti oliylari, — mag'rur turib dedi Atos, — biz dvoryanlarmiz va azbaroyi jonimizni qutqarmoq uchun ham yolg'on gapirmagan bo'lurdik.

— Men so'zlaringizning chinligidan gumonsiraganim ham yo'q, janob Atos, qilcha gumonsirayotganim yo'q... Biroq ayting-chi, — suhbatni burish uchun ilova qildi u, — nima, o'sha xonim yolg'izmidi?

— Xonada xonim bilan birga erkak kishi bor edi, — dedi Atos, — lekin shovqin-to'polonga qaramasdan chiqmadi u, demak, qo'rqq deb o'ylamoq kerak.

— «Yengil-yelpi hukm chiqarmang», — deyilgan injilda, — e'tiroz bildirdi kardinal.

Atos ta'zim qildi.

— Endi bo'ldi, janoblar, — gapida davom etdi kardinal.

— Men bilmoqchi bo'lgan hamma gapni bilib oldim. Ortimdan yuringlar.

Uch mushketyor kardinalni oldinga o'tkazib yubordi; u yuzini yana yopinchiq bilan berkitib olib, otini niqtadi-da, o'zining to'rt birday hamrohidan to'qqiz, o'n odim oldinda yo'lga tushdi.

Hademay otryad bo'm-bo'sh va jimjitday tuyulgan tamaddixonaga yetib bordi: chamasi, sohib o'zinikiga qanday taniqli mehmon kelishidan ogoh edi, u o'zining xira xo'randalarini barvaqat gumdon qilgandi.

Eshikdan o'n qadamlar berida kardinal o'z hamrohi bilan uch mushketyorga to'xtashni ishora qildi. Kimningdir egarlangan oti darchaga bog'liq turardi; kardinal shartli tarzda uch marta taqillatdi.

Uydan darrov allaqanday ridoga burkangan kishi chiqib keldi, kardinal bilan bir-ikki og'iz gap tashlashdi-yu, otiga minib Syurjer tarafga ketgan Parijga ham eltguvchi yo'ldan yelib ketdi.

— Yaqinroq kelinglar, — dedi kardinal. — Siz menga rost gapirgan ekansiz, janob mushketyorlar, — deya murojaat qildi u uch oshnoga, — modomiki, bu yog'i menga bog'liq ekan, bugungi muloqotimizning sizlarga nafi tegadi. Hozircha esa ortimdan yuringlar.

Kardinal otdan tushdi, mushketyorlar ham xuddi shunday qildilar; kardinal tizginni hamrohiga tashladi, uch mushketyor o'z otlarini darchalarga bog'lab qo'ydilar.

Saroybon bo'sag'ada turardi — uning uchun kardinal shunchaki xonim bilan diydor ko'rishgani kelgan bir ofitser edi.

— Pastda biror xonangiz yo'qmi, bu janoblar kamin yonida isinib meni kuta tursalar? — so'radi kardinal.

Saroybon yaqin orada ilgarigi bo'lmag'ur pechkacha o'rniga katta ko'rkam kamin o'rnatilgan keng xonaning eshigini ochdi.

— Mana shu, — dedi u.

— Yaxshi, — dedi kardinal. — Shu yerga kiringlar, janoblar hamda malol olmay meni kutinglar — men sizlarni yarim soatdan ortiq ushlamayman.

Uch mushketyor pastki qavatdagi xonaga kirishguncha kardinal bo'lak hech qanday savol bermasdan jadal yurib zinadan chiqqa boshladi. Aftidan, u yo'lni juda yaxshi bilardi.

XIV

Pech mo'rilarining foydasi xususida

Ko'ngillarida hech gap yo'q uch do'stimiz faqat ritsarlik tuyg'ulari va jasorati yetaklagan ko'yi, kardinal o'zining oliy sharofatiga noil qilgan allaqanday xonimga yaxshilik qilib qo'yganlari ravshan edi.

Biroq u xonim o'zi kim? Mushketyorlar eng avvalo o'zlariga berayotgan savol mana shu edi. So'ngra o'zlari ming taxmin qilmasin, ulardan birortasi ham qoniqarli chiqmasligini ko'rgach, Portos sohibni chaqirdi-da, o'yin soqqalarini keltirishni buyurdi.

Portos bilan Aramis stol yoniga o'tirib oldilar-da, o'yinga kirishib ketdilar. Atos o'ylanib, ohista xonada yurardi.

Xayolchan aylanib yurib, Atos yarim buzilgan pechka mo'risi yonidan u yon-bu yonga o'tmoqchi edi; bu mo'rining narigi uchi yuqori qavatdagi bir xonaga chiqarilgan edi. Har gal yonidan o'tayotganda kimlarningdir bosiq tovushlari nihoyat uning diqqatini jalb qildi. Atos yaqinroq yo'ladi-yu, diqqatini jalb etgan bir-ikkita so'z unga shu qadar qiziqarli tuyuldiki, u o'rtoqlariga jim bo'lishni imo qilib, o'zi esa egilgan va qulog'ini mo'rining pastki teshigiga tekizgan ko'yi joyida qotib qoldi.

— Quloq soling, Miledi, — deyardi kardinal, — bu muhim ish. Mana bu yerga o'tiring, keling, bir suhbatlashib olaylik.

— Miledi! — shivirladi Atos.

— Men g'oyat zo'r diqqat bilan tinglamoqdaman, padari buzrukvor, — deya javob bergan ayol ovozi-dan mushketyor seskanib tushdi.

— Kapitani menga sodiq, komandasi inglizlardan iborat bir kichikroq kema Sharanta etagida, La Puant forti yonida sizga muntazir turipti. U ertaga saharda langar ko'taradi.

— Bundan chiqdi men u yerga shu bugun oqshomda jo'nab ketishim lozim ekan-da.

— Shu tobda, ya'ni mening dasturlarimni olib bo'lganingiz on. Shu yerdan chiqishda eshik tagida ikki kishini ko'rasiz, sizni ular qo'riqlab boradi. Birinchi men chiqaman. Yarim soat kutib turgach, so'ngra siz ham chiqasiz.

— Yaxshi, zoti oliylari. Lekin menga berishni ixtiyor etgan topshirig'ingizga qaytaylik. Men kelgusida ham siz padari buzrukvorning ishonchingizga munosib qolishni istayman, shu vajdan esa lutf aylab menga shu topshiriqni aniq va ravshan qilib bayon etsangiz, toki biror nojo'ya ish qilib qo'ymasam.

Bir zunga ikki hamsuhbat o'rtasida chuqur sukunat cho'kdi; kardinalning o'z iboralarini oldindan salmoqlab turgani, Miledining esa u aytajak gaplarni anglab olish va xotirasida saqlab qolish uchun xayolini bir joyga to'plashga urinayotgani ayon edi.

Shu daqiqadan foydalanib, Atos o'z o'rtoqlaridan eshikni ichkaridan berkitib qo'yishni iltimos qildi va ularni imlab chaqirib oldi-da, o'zi bilan birga quloq solishga taklif etdi.

Qulaylikni yoqtirguvchi ikkala mushketyor o'z-lariga bittadan kursi hamda Atosga ham bir kursi keltirib qo'yishdi. Uchovlon boshlarini bir qilib, qu-loqlarini ding qilib o'tirib oldilar.

— Siz Londonga jo'naysiz, — gapida davom etardi kardinal. — Londonda Bekingemni ziyorat qilasiz...

— Siz padari buzrukvorga aytib qo'yay, — gap qistirdi Miledi, — gersog bir gapida turib olib, meni sherik deb hisoblab yurgan olmos shokilalar voqeasi-dan so'ng zoti oliylarining mendan ko'ngli qolgan.

— Ammo bu gal, — e'tiroz qildi kardinal, — gap aslo uning ko'nglini topishingiz haqida emas, balki uning huzuriga sof vijdon bilan ochiq-oydin kirib borishingiz xususida borayotir.

— Sof vijdon bilan ochiq-oydin... — bilinar-bilinas kinoya aralash takrorladi Miledi.

— Ha, sof vijdon bilan ochiq-oydin, — xuddi shu ohangda tasdiqladi kardinal. — Bu muzokaralarning hammasi ochiqchasiga olib borilmog'i lozim.

— Men ko'rsatmalaringizni aniq ijro etaman, ularni shay bo'lib kutmoqdaman.

— Siz Bekingem huzuriga mening nomimdan tashrif buyurasiz hamda uning barcha tadoriklaridan mening xabardorligim, lekin ulardan kam xavotirlanayotganimni unga aytasiz: u birinchi qadamga jur'at qilgani zamon men qirolichani nobud qilaman.

— Siz, padari buzrukvor, o'z po'pisangizni amalga oshirishga qodirligingizga u ishonarmikan?

— Ha, zero, qo'limda dalil-isbotlar bor.

— Men unga o'sha dalil-isbotlarni ko'rsatsam hamda u ularning qadr-qimmatiga munosib baho bera olsa bo'lardi.

— Albatta. Unga aytib qo'yingki, men Rua-Rober va markiz de Botryuning o'sha konnetablning rafiqasi maskarad-bazm bergan oqshom gersog bilan qirolichaning konnetablning rafiqasinikida bo'lib o'tgan muloqoti haqidagi xabarni e'lon qilaman. Unda shak-shubha qolmasligi uchun esa aytasizki, gersog u yerga kavaler de Giz kiymoqchi bo'lgan hamda o'zi de Gizdan uch ming pistolga sotib olgan Ulug' Mo'g'ul libosida kelgan...

— Yaxshi, zoti oliylari.

— O'zi italyan folbini ust-boshida tushgan saroyga uning qanday kirgani va tunda qanday chiqib ketgani menga mayda-chuyda tafsilotlarigacha ma'lum. Ma'lumotlarimning inobatligiga to'la ishonch hosil qilsin uchun unga aytingki, uning egnidagi ridosi ostidan yaltiroq qora bezaklar, bosh suyagi-yu, chalishgan suyaklar nusxasi bilan qoplangan keng oq ko'y-lak kiyilgan edi, negaki bir kor-hol bo'lgan taqdirda

u o'zini biror muhim voqea oldidan Luvrda hamisha namoyon bo'lib turishi hammaga ma'lum Oq Xonim arvohi qilib ko'rsatmoqchi edi...

— Bori shumi, zoti oliylari?

— Unga aytingki, men uning Amen sarguzashti-ning barcha ikir-chikirlarini bilaman, ularni bog'manzarasi va bu tungi sahnaning bosh ishtirokchilari suratlari bilan birga bir kichikroq maroqli roman tarzida bayon etishni buyuraman.

— Men bu gaplarni unga aytaman.

— Unga yana aytib qo'yingki, Montegyu mening qo'limda, Montegyu Bastiliyada, rost, garchi undan biror maktubni qo'lga tushirolmagan bo'lsak-da, lekin qiynoq uni o'zi bilgan gaplarni va... hatto o'zi bilmagan gaplarni ham aytishga majbur etib qo'yishi mumkin.

— Juda soz.

— Va nihoyat, shuni ham qo'shib qo'yingki, gersog Re orolidan ketishga shoshilib, o'z xonadonida de Shevrez xonimning bir maktubini unutib qoldirgan, u qirolichani yomon isnodga duchor qiladi, zero, u hazrat oliylarining qirol dushmanlarini sevishi mumkinligi tugul Fransiya dushmanlari bilan tili ham birligini isbot etadi. Mening hamma gaplarimni dilingizga yaxshilab tugib oldingiz, shunday emasmi?

— O'zingiz hukm chiqaring, padari buzrukvor: konnetabl rafiqasinikidagi bazm, Luvrdagi tun, Amendagi oqshom, Montegyuning hisobga olingani, de Shevrez xonimning maktubi.

— To'g'ri, to'ppa-to'g'ri. Xotirangiz ajoyib-da, Miledi.

— Lekin bordi-yu, bu bahonalarning hammasiga qaramasdan, — e'tiroz bildirdi kardinalning bu xushomad gapiga daxldor kimsa, — gersog yon bermasdan, avvalgidek Fransiya taahhid solaversa-chi?

— Gersog bir majnun singari yoki, to'g'rirog'i, bir tentak singari oshiq bo'lib qolgan, — achchiq alam bilan javob berdi Rishelye. — Eski zamon paladinlari misol, bu urushni u yolg'izgina o'z xonimining iltifotli nigohiga sazovor bo'lmoq uchun qo'z-

g'agan. Agar u urushning, uning ta'biri bilan aytganda, orzu-armonlari sohibasining obro'sini to'kishini, balki, ehtimol, erkiga ham zomin bo'lishini bilsa, sizga kafolat beramanki, bu urushni yana davom ettirishdan ilgari o'ylanib qoladi.

— Biroq, — deya o'z zimmasiga yuklanayotgan topshiriqni oxirigacha aniqlab olish istagini isbot etguvchi subut bilan gapida davom etdi Miledi, — mabodo, u baribir qattiq turib olsa-chi?

— Mabodo, qattiq turib olsami? — takrorladi kardinal. — Bu ehtimol yiroq.

— Bu ehtimol.

— Mabodo, u qattiq turib olsa... — kardinal sukut saqlab, so'ngra yana tilga kirdi. — Mabodo, u qattiq turib olsa, unda men o'sha davlat yuzini o'zgartirib yuboradigan voqealardan biriga umid bog'layman.

— Agarda malol kelmasa, siz padari buzrukvor, shu xil voqealarning tarixiy misollarini keltirganingizda edi, — dedi Miledi, — men balkim sizning ishonchingizga sherik bo'larmidim.

— Ha, mana sizga misol, — javob berdi Rishelye. — 1610-yilda rahmatli qirol Genrix To'rtinchi gersogni harakatga keltirguvchi niyatlarga amal qilib, Avstriyaga birdan ikki tomondan zarba bermoq uchun Fransiya va Italiyaga bir yo'la bostirib kiritishga shaylanib turgan paytda, Avstriyani qutqarib qolgan voqea sodir bo'lmabmidi? Nega endi xuddi imperator singari Fransiya qirolining ham omadi kelmasin?

— Padari buzrukvorim Misgarlar ko'chasida urilgan xanjar xususida gapiryaptilarmi?

— To'ppa-to'g'ri.

— Ravalyakning¹ qatli unga ergashishni loaqal bir zum xayol qilganlarni qo'rqitib turganidan padari buzrukvorim xavfsiramaydilarmi?

— Barcha zamonlarda jamiki davlatlarda, xususan, o'sha davlatlarni diniy xusumat tilkalayotgan taqdirda jafokash bo'lishdan o'zga armoni yo'q mu-

¹ R a v a l y a k (1578—1610) — katolitsizmning mutaassib muxlisi. 1610-yilda Fransuz qirolı Genrix IV ni o'ldirishni amalga oshirgan.

taassiblar topilib turadi. Bilasizmi, puritanlarning gersogdan nihoyatda alamzada ekani, ularning voizlari esa uni antixrist deb atab yurishlari esimga tushib ketdi.

— Xo'sh, nima qipti? — so'radi Miledi.

— Gap shuki, — beparvo ovoz bilan gapida davom etdi kardinal, — masalan, endilikda o'zi uchun gersogdan, yosh, go'zal va uddaburro gersogdan qasдини olishni istaguvchi bir juvonne topish kifoya qilardi. Bunday ayolning topilishi hech gap emas: ayollar ichida gersogning obro'si katta, agar u mangu vafodorlik qasamlarila ko'p qalblarni muhabbat dardiga muftalo qilgan bo'lsa, o'zining doimiy bevafo-liliklari bilan o'ziga nisbatan ko'p nafrat ham qo'z-g'atgan.

— Albatta, — sovuqqina qilib tasdiqladi Miledi, — bunday ayol topilib qolsa ajab emas.

— Shunday bo'lgach, shu taxlit ayol biror mutaassibning qo'liga Jak Klemen yoki Ravalyakning xanjarini berib, Fransiyanı xalos etgan bo'lurdi.

— Ha, lekin u qotilning sherigi bo'lib qolardi.

— Ravalyak yoki Jak Klemen sheriklarining nomlari oshkor bo'lganmıdi, axir?

— Yo'q. Ehtimol buning boisi shuki, kishilarning mansabi g'oyat yuksak bo'lgan, koshki ularni fosh etishga jur'at qilsalar. Har kim uchun ham hakamlar palatasini yoqib yuborishavermaydi-da, axir, zoti oliylari.

— Siz hakamlar palatasining yong'ini tasodif emas deb o'ylarkansiz-da? — deya Rishelye shunday bir ohangda surishtirgan bo'ldiki, go'yo u sira ahamiyati yo'q savol berganday edi.

— Shaxsan men hech nima deb o'ylayotganim yo'q, zoti oliylari, — dedi Miledi. — O'tgan bir gapni aytdim-qo'ydim-da. Bordi-yu, men madmuazel Monpansye yoki qirolicha Mariya Medichi bo'lganında edi, shunchaki ledi Klarik bo'lib ko'rayotganlarimdan kamroq ehtiyot choralarini ko'rgan bo'lar-dim deyapman, xolos.

— Siz haqsiz, — ma'qulladi Rishelye. — Xo'sh, siz o'zi nimani istardingiz?

— Men Fransiya baxt-saodati uchun ne qilishni lozim topsam, hammasini halitdan tasdiqlab berguvchi farmon olishni istardim.

— Lekin avval men aytgandek gersogdan qasдини olishni istagan ayolni topmoq lozim.

— U topildi.

— So'ngra esa ilohiy adolat quroli bo'lib xizmat qilajak o'sha manfur mutaassibni topmoq lozim.

— U topiladi.

— Ana o'shanda siz boya o'tingan farmonni olish fursati keladi.

— Siz haqsiz, padari buzrukvorim, — so'zladi Miledi, — men ham meni arzitgan topshirig'ingiz uning asl ma'nosi bilan cheklanmaydi, deb o'ylab yanglishibman. Xullas, men zoti oliylari axboriga yetkazishim kerakki, sizga konnetablning rafiqasi bazmda uyushtirgan niqob vositasida qirolichani yoniga yo'lash nasib qilgan, o'sha libos almashtirishga oid barcha tafsilotlar ma'lum; qo'lingizda Luvrda sodir bo'lgan, aslida Bekingemning o'zginasi bo'l-mish italyan astrologi bilan qirolicha muloqotining barcha dalil-isbotlari bor; siz Amendagi sarguzasht mavzusida u bo'lgan bog' manzarasi va ishtirokchilarining suratlari bilan kichikroq maroqli roman yozishni buyurgansiz; Montegyuning Bastiliyada tortgan qiynoqlari uning xotirasida turgan va hatto-ki xotiridan chiqib ketgan narsalarni balkim aytishga majbur qilib qo'yishi mumkin va, nihoyat, zoti oliylarining xonadonidan topilgan, uni yozgan tugul nomidan yozilgan xonimni ham isnodga qoldirguvchi de Shevrez xonimning maktubi qo'lingizga tushib qolgan. So'ngra, agar gersog shularning hammasini yuzxotir qilmasdan avvalgidek o'jarlik qilaversa, modomiki, topshirig'im o'zim zikr etgan narsalar bilan cheklanar ekan, mening Fransiyani xalos etadigan biror mo'jiza yaratishimni xudodan tilashim qoladi, xolos. Hammasi shunday-a, padari buzrukvor, mening ortiq qiladigan ishim yo'qmi?

— Ha, shunday, — sovuq tasdiqladi kardinal.

— Endi esa, — deya go'yo kardinal o'zi bilan boshqacha yo'sinda gaplasha boshlaganini payqama-

ganday gapida davom etdi Miledi, — endi padari buzrukvorning o'z dushmanlariga oid dasturlarini olib bo'lganimdan so'ng, menikilar xususida sizga ikki og'iz gapirishga ijozat bermaysizmi?

— Sizning dushmanlaringiz bormi hali?

— Ha, zoti oliylari. Ularga qarshi siz meni har yo'l bilan qo'llab-quvvatlamog'ingiz shart, negaki men ularni siz padari buzrukvor xizmasingizda ort-tirganman.

— Ular kim?

— Avvalambor, Bonasye degan bir arzimagan fitnachi ayol.

— U Mant qamoqxonasida.

— To'g'risi, u o'sha yerda edi, — e'tiroz bildirdi Miledi, — lekin qirolicha qiroidan farmon olib, uning yordami bilan Bonasyeni monastirga o'tkazib qo'ygan.

— Monastirgami?

— Ha, monastirga.

— Qaysisiga?

— Qaydam, bunisi qattiq sir tutiladi.

— Men bu sirni bilib olaman!

— U ayolning qay monastirdaligini menga ham aytasizmi, padari buzrukvorim?

— Chamamda, buning ilojsiz joyi yo'q.

— Yaxshi... Lekin mening bu yaramas Bonasye-dan ancha xavfliroq boshqa dushmanim bor.

— Kim?

— Unining xushtori.

— Uning ismi nima?

— O, padari buzrukvorim uni yaxshi taniydilar! — g'azabi qaynab qichqirib yubordi Miledi. — Bu siz bilan ikkimizning boshimizga bitgan balo: xuddi shu odam kasofatiga qirol mushketyorlarining siz padari buzrukvorim gvardiyachilari bilan to'qnashu-vida ustun kelganlar, elchingiz de Vardga uch marta qilich urib, olmos shokilalar ishini chalkashtirib yuborgan odam xuddi shu; nihoyat, bu o'sha mening Bonasye xonimni o'g'irlab ketganim daragini bilib, meni o'ldirishga qasam ichgan odam.

— Ha-a... — cho'zdi kardinal. — Kimni aytayotganingizni bilib turibman.

— Men o'sha la'nati d'Artanyanni aytayapman.

— U mard odam.

— Xuddi ana shu sababdan ham undan xavfsiramoq lozim.

— Uning Bekingem bilan maxfiy aloqalarining isboti qo'lda bo'lganda edi.

— Isboti! — qichqirdi Miledi. — Men isbotidan o'ntasini topib beraman.

— Xo'p, u holda bundan jo'n ish yo'q: menga shu isbotlarni keltirib bersangiz, men uni shu zamon Bastiliyaga o'tqizib qo'yaman.

— Yaxshi, zoti oliylari, keyin-chi?

— Bastiliyaga tushganlar uchun «keyin-peyini» bo'lmaydi, — bo'g'iq tovush bilan javob berdi kardinal. — Oh, azbaroyi shifo, — davom etdi u, — koshki edi mening dushmanimdan qutulishim xuddi sizni siznikilardan xalos qilishdek oson bo'lsa, koshki edi shu qabilidagi odamlarga qarshi mendan harakat erkini so'rab turgan bo'lsangiz!

— Zoti oliylari, — taklif etdi Miledi, — keling, ayirbosh qilamiz — jonga jon, odamga odam: menga bunisini bering, men sizga o'sha narigisini beraman.

— Bilmadim, nima demoqchisiz, — javob berdi kardinal, — buni bilishni istayman ham, lekin men sizga bir iltifot qilmoqchiman, zotan, nechun arziyas bir jonzotga oid iltimosingizni bajarmay, ustiga-ustak o'sha d'Artanyan siz ta'kidlaganingizdek axloqsiz, urishqoq va xoin bo'lar ekan gar.

— Nomard odam, zoti oliylari, nomard!

— Menga qog'oz, pat va siyoh olib bering.

— Mana. Hammasi, zoti oliylari.

O'rtaga cho'kkan bir zumlik sukunat kardinalning o'zi bitmoq taraddudida turgan yoki allaqachon uni yozmoqda bo'lgan nomaga xayolan jumlar tanlayotganidan dalolat berardi.

Butun suhbatni oqizmay-tomizmay eshitgan Atos o'z o'rtoqlarining qo'llaridan ushlab, xonaning boshqa tomoniga sudrab eltib qo'ydi.

— Xo'sh, senga o'zi nima kerak, nega oxirini eshitgani qo'ymaysan? — achchiqlandi Portos.

— Sekinroq! — shivirladi Atos. — Biz o'zimizga zarur bo'lgan hamma narsani bilib oldik. Darvoqe, suhbatni nihoyasigacha eshitishingizga men halal berayotganim yo'q, lekin mening ketishim zarur.

— Ketishing zarurmi? — takrorladi Portos. — Bordi-yu, kardinal seni so'rab qolsa-chi, unga nima deb javob beramiz?

— Uning meni so'rab qolishini kutib o'tirmanglar, unga o'zingiz mening dozor bo'lib jo'nab ketganimni ayting, chunki sohibimizning ba'zi bir gaplari meni yo'l unchalik bexatar emas degan shubhaga solib qo'ydi. Buning ustiga o'zim ham kardinalning yarog'bardoriga bu haqda gap tashlab qo'yaman. Endi qolganlari esa mening ishim, sen bu haqda tashvish tortma.

— Ehtiyot bo'ling, Atos! — dedi Aramis.

— Xotiringiz jam bo'lsin, — javob berdi Atos. — Sizlarga ma'lumki, men o'zimni tuta bilaman.

Portos bilan Aramis yana mo'ri oldiga o'tirib oldilar.

Atosga kelganda, u hammaning ko'z o'ngida chiqdi, do'stlarining otlari yonida darcha lo'kidoniga bog'liq turgan otini yechdi, gapni ko'p cho'zmay, kardinalning yarog'bardorini o'zining dozorga borishi zarurligini ishontirdi, so'ngra esa yasama diqqat bilan pistoletini ko'zdan kechirib, qilichini tashlab oldida, qaltis muammoni o'z ixtiyori bilan hal qilayotgan askar singari qarorgoh tarafga ketgan yo'ldan jo'nadi.

XV

Er-xotin mojarosi

Atos gumon qilganidek, kardinal paysalga solmay pastga tushdi; u mushketyorlar kirib ketgan xonaning eshigini ochdi-da, Portos bilan Aramisning bag'oyat berilib soqqa o'ynayotganini ko'rdi. Butun xonaga naridan-beri ko'z yugurtirib chiqib, u o'z soqchilarining biri kamligiga ishonch hosil qildi.

— Janob Atos qayoqqa yo'qoldi? — so'radi u.

— Zoti oliylari, — javob qildi Portos, — u dozor bo‘lib ilgariroq ketdi. Sohibimizning ba’zi bir gaplari uning ko‘ngliga yo‘l unchalik bexatar emas degan shubha solib qo‘ydi.

— Siz-chi, nima qilib o‘tirdingiz janob Portos?

— Men Aramisdan besh pistol yutib oldim.

— Xo‘p mayli, endi men bilan izingizga qaytaveringlar.

— Bosh ustiga, padari buzrukvor.

— Qani otlarga, janoblar, vaqt allamahol bo‘lib qoldi.

Yarog‘bardor kardinalning otini tizginidan ushlagan holda eshik tagida muntazir edi. Sal nariroqda qorong‘uda ikki kishi bilan uch ot ko‘zga tashlanardi; bular o‘sha Miledini La Puant fortigacha kuzatib borib, uni u yerda kemaga o‘tqazib qo‘yishlari lozim odamlar edilar.

Yarog‘bardor kardinalga ikki mushketyorning Atos borasidagi hamma gapini tasdiqlab berdi. Kardinal ma‘qullab bosh irg‘adi-da, xuddi xarobatga kelishdagi kabi ethiyot choralarini ko‘rib qaytib ketdi.

Yarog‘bardor va ikki mushketyor qorovulligi ostida qarorgohga borishni uning o‘ziga havola qilib, Atosga qaytaylik.

Atos hamon o‘sha maromda shoshmasdan yuz qadamcha yurib bordi, lekin o‘ziga hech kimning ko‘zi tushmayotganligiga ishonch hosil qilgan zamon o‘ngga burildi, aylanma yo‘l bilan otini choptirib orqaga qaytdi, yo‘ldan yigirma qadamcha chetdagi to‘qayda pisib, yo‘lovchilarning o‘tib ketishini kuta boshladi. O‘z do‘stlarining keng soyabonli shlyapalari hamda kardinal ridosining zarbof shokilalarini ko‘rgach, u suvoriylar yo‘l muyulishida g‘oyib bo‘lguncha kutib turdi hamda otini o‘ynatib, o‘zini bexarxasha kirgizishgan xarobotga qaytdi.

Sohib uni tanidi.

— Mening sardorim, — dedi Atos, — ikkinchi qavatda istiqomat qilguvchi ayolga bir muhim narsani ma‘lum qilishni xayoldan chiqaribdi. O‘z xatosini tuzatgani u kishi meni yubordi.

— Yuqoriga chiqing, — taklif qildi sohib, — u haliyam o‘z xonasida.

Atos ijozatdan foydalandi va zinaga, iloji boricha, ohista oyoq qo'yib supaga chiqdi. Qiya ochiq eshik tirqishidan u Miledining o'z shlyapasi lentalarini bog'layotganini ko'rdi.

U xonaga kirib bordi-da, ortidan eshikni qulfladi.

Surilayotgan lo'kidonning taraqlaganini eshitib, Miledi o'girilib qaradi.

Atos ridoga burkanib shlyapasini ko'zlariga bos-tirib eshik tagida turardi. Bu qotib turgan unsiz qo-matni ko'rib Miledi cho'chib tushdi.

— Kimsiz? Sizga nima kerak? — dedi u hadik-sirab.

«Ha, aytdim-a, bu o'sha!» — dedi o'zicha Atos.

Ridosini ochib tashlab va shlyapasini peshonasi-dan surib qo'yib, u Miledining yoniga bordi.

— Meni taniyapsizmi, xonim? — so'radi u.

Miledi olg'a talpindi-yu, birdan go'yo ilonni ko'rib qolganday orqaga tashlandi.

— Xo'p, yaxshi... — dedi Atos. — Meni tani-ganingizni ko'rib turibman.

— Graf de La Fer! — Devorga taqalguncha — nuqul chekingan ko'yi rangi o'chib shivirladi Miledi.

— Ha, Miledi, — javob berdi Atos, — graf de La Ferning shaxsan o'zi sizni bir ko'rib huzur qilmoq uchun ataylab narigi dunyodan tashrif buyurdi. Qani, o'tiraylik va kardinal aytmogchi, bir suhbat-lashaylik.

Ta'rifga sig'mas dahshat og'ushida Miledi churq etmasdan o'tirdi.

— Siz yerga yuborilgan azroilsiz! — gap boshladi Atos. — Bilaman, qo'lingiz baland, lekin xudo yor-laqab ko'pincha hatto eng vahimali azroillarni ham yengib kelgansiz. Siz bir qur mening yo'limda paydo bo'ldingiz. Men sizni yer yuzidan o'chirib tashladim deb o'ylab yurgan edim, xonim, lekin men yangli-shibman yoki do'zax sizni tiriltiribdi...

O'zi dahshatli xotirotlarni qo'zg'atgan bu so'zlar-dan Miledi boshini quyi solib, bo'g'iq nola qilib qo'ydi.

— Ha, sizni do'zax tiriltiribdi, — so'zida davom etdi Atos, — do'zax sizga boylik ato etibdi, do'zax

sizga boshqa nom beribdi, do'zax yuzingizni qariyb tanib bo'lmas darajada o'zgartirib yuboribdi, lekin u ko'nglingizning qorasi-yu, badaningizning tamg'asiga qo'l urmabdi.

Miledi naq prujina otib tashlaganday sapchib tushdi, uning ko'zlari chaqnab ketdi. Atos o'tirganicha o'tirardi.

— Siz meni olamdan o'tdi deb o'ylab yurgansiz, shunday emasmi? Men ham sizni o'lib ketdi, deb o'ylaganman. Atos nomi esa Miledi Klarik nomi Anna de Beylni yashirgani kabi graf de La Fer nomi yashirgan! Muhtaram og'angiz bizni nikohlab qo'yganda nomingiz shunday emasmi?.. Rost, ikkimizning ham ahvolimiz g'alati, — kulimsirab davom etdi Atos, — ikkimiz ham shu tobgacha faqat bir-birimizni o'lib ketgan deb hisoblaganimiz sababli yashab kelganmiz: xotirotlar goho qalbga azob bergani bilan tirik jonday g'ash qilmaydi, axir!

— Sizni o'zi huzurimga nima keltirdi? — ovozi bo'g'ilib gapirdi Miledi. — Mendan nima istaysiz?

— Men sizga aytib qo'ymoqchimanki, sabot bilan sizdan panada yursam-da, sizni nazardan qochirganim yo'q!

— Nimalar qilganim sizga ma'lummi?

— O'sha kardinal xizmatiga kirgan paytingizdan tortib to shu bugungi oqshomgacha nimalar qilganingizni men kunma-kun sanab berishim mumkin.

Miledining bo'zargan lablari ishonqiramay, kulimsirab qo'ydi.

— Quloq soling: siz ikki olmos shokilani gersog Bekingem kiftidan kesib oldingiz; siz Bonasye xonimni o'g'irlab qochdingiz; siz graf de Vardni sevib qolib hamda u bilan tun ayshini surishni orzu qilib, yoningizga janob d'Artanyanni kirgizib qo'ydingiz; de Vard pand berib ketdi degan xayolda siz de Vardning raqibini uni o'ldirishga majbur qilmoqchi bo'ldingiz; o'sha raqib qaltis siringizni ifsho qilib qo'yganda, siz uning iziga ikki yollanma qotilni solib, ularga uni otib tashlashni topshirgansiz; o'qlar mo'ljalga tegmaganidan xabar topgach, siz unga zaharlangan sharobni: «Bu sharob do'stlarning

sovg'asi», — deb ishontirish istagida soxta maktub qo'shib, unga yuborgansiz va, nihoyat, siz shu yerda, shu xonada, men hozir o'tirgan kursining xuddi o'zida boyagina kardinal Rishelye oldida gersog Bekingem yoniga qotil yuborish to'g'risida majburiyat oldingiz, buning evaziga u sizga d'Artanyanni o'ldirmoqqa izn berishni va'da qildi.

Miledining rangi bo'zday oqarib ketdi.

— Siz shaytonning o'zisiz! — shivirladi u.

— Bo'lsa bordir, lekin har qalay, bir narsani dilingizga tugib oling: gersog Bekingemni o'ldirasizmi yoki o'ldirishni bitta-yarimtasiga topshirasizmi — bu bilan mening ishim yo'q: men uni tanimayman, buning ustiga u ingliz, lekin mening sevikli va ardoqli sodiq do'stim d'Artanyanning boshidagi tuki-ga ham qo'l tegiza ko'rmang yoki otam xotirasi bilan qasam ichamanki, siz qiladigan bu jinoyat hayotigizdagi so'nggisi bo'ladi.

— D'Artanyan meni yomon haqorat qildi, — bo'g'iq tovush bilan dedi Miledi, — d'Artanyan o'ladidi.

— Zotan, sizni haqorat qilishning iloji bormi ekan, xonim? — miyig'ida kulib qo'ydi Atos. — U sizni haqorat qilibdi-yu, o'ladimi?

— U o'ladi, — gapini qaytardi Miledi. — Avval u ayol, keyin uning o'zi.

Atosning ko'zlari tinib ketdi. Ayolga xos zarra xislati bo'lmagan bu maxluqning turqi unda dilini o'rtaguvchi xotiralarni tiriltirdi. U hozirgidan ancha bexatarroq sharoitda bir bor Miledini o'zining ori-yatiga qurbon qilmoqchi bo'lganini esladi; Atosda uni o'ldirish istagi yana bosh ko'tardi-yu, yengib bo'lmas darajada qamrab oldi. U o'rnidan turib, yonidan pistoletini yulqib olib, tepkisini ko'tardi.

Rangida rang qolmagan Miledi dodlamoqchi bo'ldi-yu, lekin tili kalimaga kelmadi, karaxt dahanidan esa inson tiliga sira o'xshamagan, ko'proq yovvoyi hayvonning irillashini eslatguvchi xirildoq tovush chiqdi, xolos; sochlari yoyilib ketgan holda devorga qapishib, u dahshatning tajassumi bo'lib ko'rinardi.

Atos shoshmasdan pistoletni ko'tarib qo'lini shunday uzatdiki, uning og'zi Miledining manglayiga qariyb tegib qoldi va ovozi xotirjamlikdan va ustuvor qat'iyatdan yanada vahimali yangrab dedi:

— Xonim, siz kardinal imzo chekkan qog'ozni darhol menga berasiz yoki hayotim bilan ont ichamanki, peshonangizga o'q uzaman.

Bu bo'lak odam bo'lganda edi, uning o'z niyatini amalga oshirishiga Miledi gumon qilgan bo'lardi, lekin u Atosni bilardi; shunga qaramasdan u qilt etmay turaverdi.

— Mulohaza uchun sizga bir nafas beraman, — gapini davom ettirdi u.

Uning afti burishib ketganidan Miledi hozir o'q otilishini fahmladi. U qo'lini shartta ko'ksiga olib borib, korsaji ostidan qog'ozni oldi-da, uni Atosga uzatdi:

— Oling-da, qurib keting!

Atos qog'ozni olgach, pistoletni yoniga solib qo'ydi, bu o'sha qog'ozligiga qanoat hosil qilmoq uchun chiroq yoniga bordi-da, uni ochib o'qidi:

«Ushbuni ko'rsatguvchi amalga oshirgan ish mening farmoyishimga binoan davlat baxt-saodati yo'li-da qilindi.

3-dekabr 1627-yil.

Rishelye».

— Endi bo'lsa, — ridosiga burkangan va shlyapasini kiygan ko'yi dedi Atos, — endi tishlaringni sug'urib olganimdan keyin qo'lingdan kelsa tishlayver, yosuman!

U xonadan chiqib ketdi-da, hatto orqasiga o'g'irilib ham qo'ymadi.

Xarobat eshigi tagida u yana bir otni jilovidan ushlab turgan ikki kishini ko'rdi.

— Janoblar, — deya ularga yuzlandi Atos, — ma'lumingizdek, janob kardinal vaqtni zoye ketkizmasdan bu ayolni La Puant fortiga eltib qo'yishni va u kemaga o'tirmaguncha uning yonidan qimirlamaslikni buyurdi.

Uning so'zlari bu odamlar olgan farmoyishlar bilan to'la muvofiq kelgani sababli ular farmoyishni ijro etmoqqa shay turganlari ma'nosida ta'zim qildilar.

Atosga kelganda, u yengil sakrab otga mindi-da, jon-jahdi bilan yelib ketdi, lekin yo'ldan borish o'rni-ga otini zo'r berib niqtagan va quloq solish uchun har-har zamonda to'xtagan ko'yi tikkasiga daladan ot qo'ydi.

Shu to'xtashlarning birida u yo'ldagi ot dupur-dupurini eshitib qoldi. Bu kardinal bilan uning soqchilari deb ishongan Atos yana sal nariroqqacha ot choptirib bordi-da, qarorgohga yigirma qadamlar qolganda yo'lga chiqib turdi.

— Kelayotgan kim? — suvoriylarni ko'rgach so'radi u.

— Bu bizning mard mushketyorimiz shekilli? — dedi kardinal.

— Ha, zoti oliylari, — javob berdi Atos, — o'sha-ning o'zi.

— Janob Atos bizni shunday yaxshi qo'riqla-ganingiz uchun mening tashakkurimni qabul eting. Mana kelib ham oldik, janoblar. Chap zastavaga qarab boraveringlar, paroli: «Qirol va Re».

Shu gapni aytgach, kardinal bosh irg'ab uch og'ayni bilan xo'shlashdi-da, yarog'bardor hamroh-ligida o'ngga burildi, chunki qarorgohda tunab qol-moqchi edi.

— Gap bunday, — kardinal eshitmaguday ma-sofaga borib qolgandan keyin bir ovozdan gapirishdi Portos va Aramis, — u talab etgan qog'ozga kardi-nal imzo qo'yib berdi!

— Bilaman, — bamaylixotir gapirdi Atos. — Mana u qog'oz.

Qorovullarga parolni aytganlarini hisobga olma-ganda, uch do'st to o'z turar joyiga yetguncha ortiq bir og'iz ham so'zlashmadilar.

Lekin ular uning sohibi qorovullikdan bo'shagan-da zudlik bilan mushketyorlar turar joyiga yetib ke-lishini iltimos qilyaptilar, deb Planshega tayinlagani Mushketonni yubordilar.

Milediga kelganda, u xuddi Atos o'ylagandek, xarobot eshigi tagida o'ziga muntazir odamlarni topib, hech bir e'tirozsiz ular ketidan tushdi. Rost, unda bir zumga iziga qaytish va kardinal huzuriga borib unga hamma gapni aytib berish istagi tug'ildi, lekin uning sirni ochib tashlashi Atosning fosh etishini ergashtirib kelgan bo'lardi; aytaylik, u bir zamon meni Atos osib qo'ygan derdi, lekin unda Atos uning tamg'alanganligini aytgan bo'lardi. U indamay qo'ya qolish, maxfiy jo'nab ketish, o'ziga xos epchillik bilan zimmasiga olgan mushkul topshiriqni ado etish, so'ngra esa hammasi bir yoqli bo'lib, kardinalning ko'ngli to'lgandan keyin uning huzuriga borib, o'zi uchun intiqom olishiga yordam qilishini talab etish ma'qulroq, degan mulohazaga borib qoldi.

Xullas, butun tunni egarda o'tkazib, u sahar soat yettida La Puant fortiga yetib keldi, soat to'qqizda esa kardinal imzo chekkan kaper guvohnoma bilan ta'minlangan va go'yoki Bayonaga suzib ketmoqqa shay turgan kema langarini ko'tarib, Angliya sohillari tomon yo'l oldi.

XVI

Sen-Jerve bastioni

Do'stlari huzuriga tashrif buyurib d'Artanyan ularning hammasini bir xonada jam topdi: Atos al-lanima haqida bosh qotirmoqda; Portos mo'ylovlarini buramoqda; Aramis moviy baxmal muqovali ko'rkam duo to'plamidan ibodat qilmoqda edi.

— Azbaroyi shifo, janoblar! — dedi d'Artanyan. — Umid qilamanki, menga e'tiborga loyiq biror zarur gapingiz bordir, ogoh etib qo'yay, aks holda shu bugungi tundan keyin — bastionni bosib yakson qilganimdan so'ng, meni dam olgani qo'ymay, kelishga majbur etganlaringizni kechirmayman. Ming at-tang, janoblar, o'sha yerda bo'lmadingizlar-da! Ish-lar xo'p qaynadi-da!

— Biz bo'lak joyga tushib qoldik, u yerlar ham sovuq bo'lmadi, — mo'ylablarini muqom bilan bir tarzda qayirib turib dedi Portos.

— Tss! — qistirdi Atos.

— E-ha! — mushketyorning nega qovog'ini uyib olganini fahmlab dedi d'Artanyan. — Sizlarda bir yangi gap borga o'xshab qoldi.

— Aramis, siz tunov «Kasofat»ning kalvinitlar qovoqxonasida tamaddi qilgandingiz, shekilli? — so'radi Atos.

— Ha.

— U yer qalay ekan?

— Men-ku durust ovqatlanmadim: ro'za kuni edi, u yerdagi ovqatlar nuqul yovg'on ekan.

— Ana xolos! — hayron bo'ldi Atos. — Dengiz gavanida turganga baliq qahat bo'libdi-da?

— Ular kardinal barpo qilayotgan to'g'on bor baliqni ochiq dengizga quvayapti, deyishyapti, — yana o'zining tavfiqli mashg'ulotiga kirishib izoh berdi Aramis.

— E, men sizdan buni so'raganim yo'q, Aramis! Men sizdan u yerda o'zingizni bemalol his qildingizmi, sizni bitta-yarimtasi bezovta qilgani yo'qmi, deb so'radim.

— Shilqim xo'randalar u yerda kam edi, shekilli... Ha, darhaqiqat, siz so'zlamochi gaplar uchun «Kasofat» bizga mos keladi.

— Bo'lmasa yuringlar «Kasofat»ga, — gapni yakunladi Atos, — bu yerdagi devorlar xuddi qog'ozga o'xshaydi.

O'z do'stining yurish-turishlariga o'rganib qolgan, uning birgina so'zi, ishorasi yoki imosidan vaziyatning jiddiyligini darrov uqadigan d'Artanyan Atosni qo'ltig'idan oldi-da, ortiq hech nimani surishtirmasdan u bilan tashqariga chiqdi. Portos bilan Aramis do'stona gurunglashgan ko'yi ularga ergashdilar.

Yo'l-yo'lakay ular Grimoni uchratib qoldilar. Atos unga o'zlari bilan yurishni imo qildi; Grimo odatiga ko'ra indamay itoat qildi; boyaqish shu darajaga yetgan ediki, gapirishni deyarli esidan chiqarib yuborayozgandi.

Do'stlar tamaddixonaga kelishdi. Ertalab soat yetti bo'lib tong yorisha boshlagan edi. Ular no-

nushta buyurtirdilar-da, xo'jayinning ta'kidlashicha, ularni hech kim bezovta qilolmaydigan zalga kirdilar.

Taassufki, maxfiy kengash uchun vaqt nobop tanlangan edi: boyagina sahar bongi urilgan bo'lib, talay kishilar uyqusini tarqatish va tongotar rutubatidan isinib olish istagida yo'l-yo'lakay bir stakan sharob ichib o'tgani tamaddixonaga oralab turardilar. Dragunlar, shveysariyaliklar, gvardiyachilar va otliq lashkarlar hadeb almashinib turardilarki, bu narsa sohib uchun juda qo'l kelardi, lekin to'rt ulfatning niyatlariga mutlaqo muvofiq emas edi. Shu boisdan ular o'z jangovar o'rtoqlarining salomlari, qadahlari-yu, hazil-mutoyibalariga juda tund javob qilardilar.

— Bas, janoblar! — dedi Atos. — Bunaqada bu yerda biz birortasi bilan aytishib ham qolishimiz mumkin, hozir esa buning mavridi emas. D'Artanyan, bizga shu tunni qanday kechirganingizni gapirib bering, keyin esa biz o'zimiznikini so'zlab beramiz.

— Darhaqiqat, — qo'lidagi bir qadah aroqni shoshmasdan simirib, kayf qilayotgan bir kavalerist gapga aralashdi chayqalgan holatda, — darhaqiqat, sizlar bugun tunda zovurlarda bo'lgansizlar, janob gvardiyachilar nazarimda laroshelchilar bilan hisob-kitobni to'g'rilagan ham chiqarsizlar-a?

D'Artanyan chaqirilmagan hamsuhbatga javob qilaymi-yo'qmi deb so'raganday Atosga qarab qo'ydi.

— Nima, janob de Byuzini lutf aylab senga murojaat qilayotganini eshitmayapsanmi? — so'radi Atos. — Bu janoblar ish qanday kechganini bilishni istaganlaridan keyin bugun kechasi nimalar ro'y berganini so'zlab ber.

— Sislar pastionni posib oltingismi? — deb so'radi pivo krujkasidan rom ichib o'tirgan shveysariyalik.

— Ha, taqsir, — ta'zim qilib javob berdi d'Artanyan, — biz shu sharafga noil bo'ldik. Ehtimol, o'zingiz eshitgandirsiz, biz hatto uning bir muyulishi ostiga bir bochka miltiq dori ko'mib qo'ydik, dori portlaganda esa binoyiday rahna hosil bo'ldi,

terilgan g'ishtlarning qolganlari ham omonat bo'lib qoldi. Bastion axir yangi emas-ku!

— Bu qaysi bastion? — so'radi qovurish uchun olib kelgan g'ozni qovurg'asidan shamshirga qadab ushlab turgan dragun.

— Sen Jerve bastioni, — javob berdi d'Artanyan. — Uning panasida laroshelliklar bizning yer qazuvchilarimizni bezovta qilib qo'yishdi.

— Ish rosa qaynagandir-a?

— Ha, nimasini aytasiz! Biz besh kishini boy berdik, laroshelliklar esa to'qqizta yo o'ntasini.

— Asbag'oyi shifo! — deya xitob qildi nemis tilida ketvorgan so'kishlar mavjudligiga qaramasdan fransuzcha so'kinish odatini o'zlashtirib olgan shveysariyalik.

— Ammo, balkim ular, bastionni epaqaga keltirish uchun bugun yer qazish komandasini yuborishar?

— Ha, balkim, — tasdiqladi d'Artanyan.

— Janoblar, garov boylashaman! — e'lon qildi Atos.

— Ha-ha, karof! — gapni ilib ketdi shveysariyalik.

— Qanday garov? — qiziqsindi otliq askar.

— Sabr qiling, — iltimos qildi dragun va ostida laxcha cho'g' saqlanguvchi ikkita kattakon temir uch oyoqqa o'z shamshirini sixga o'xshatib qo'ydi, — men ishtirok etishni istayman. Hoy, sho'ring qurg'ur saroybon, bu qimmatbaho g'ozning bir qatra ham moyini isrof qilmaslik uchun darrov tagiga tova keltirib qo'ying.

— U haq, — dedi shveysariyalik, — g'os moyi murappo pilan shuta masali po'lati.

— Ana shunday! — yengilgina uf tortdi dragun. — Endi esa garovimizga o'tamiz. Qulog'imiz sizda, janob Atos.

— Ha, qanday garov ekan o'zi? — surishtirib qoldi otliq askar.

— Gap bunday, janob de Byuzini, men siz bilan garov boylashamanki, — gap ochdi Atos, — uch o'rtog'im — Portos, Aramis va d'Artanyan janoblar va men Sen-Jerve bastionida nonushta qilamiz ham-

da dushman bizni u yerdan chiqarib tashlashga qanchalik urinmasin, biz u yerda roppa-rosa bir soat bo'lamiz.

Portos bilan Aramis ko'z urishtirib oldilar: gap qayoqdaligiga ularning aqli yeta boshlagan edi.

— Insof qil, — shivirladi d'Artanyan Atosning qu-log'iga, — bizni u yerda o'ldirib qo'yishadi-ku, axir!

— Agar biz u yerga bormasak, bizni o'ldirishi tayin, — javob berdi Atos.

— Xudo haqqi, janoblar, mana bu qoyilmaqom garov bo'pti! — deya o'zini kursi suyanchig'iga tashlab va mo'ylablarini burab-burab gapira ketdi Portos.

— Ha, men ham uni qabul etaman, — dedi de Byuzini. — Nima garovga qo'yilishini shartlashib olish qoldi, xolos.

— Sizlar to'rt kishisiz, janoblar, bizlar ham to'rt kishimiz. Sakkiz kishilik ziyofat, har kimning ta'biga ko'ra, — taklif etdi Atos. — Bunga nima deysizlar?

— Juda soz! — dedi de Byuzeni.

— Juda yaxshi! — ta'kidladi dragun.

— Mayli! — ko'ndi shveysariyalik.

— Bu sahnaning boshdan-oxiri unsiz rol o'ynagan to'rtinchi ishtirokchi ma'qul ma'nosida bosh ir-g'ab qo'ydi.

— Nonushtangiz tayyor, janoblar, — axborot berdi sohib.

— Keltiring-da bo'lmasa! — farmoyish qildi Atos.

Sohib itoat etdi. Atos Grimoni chaqirib olib, unga kunjakda yotgan katta savatni ko'rsatdi-da, go'yo keltirilgan qovurmani dastro'mollarga o'rayotganday imo-ishora qildi.

Grimo tabiat qo'ynidagi nonushta xususida gap ketayotganini darrov tushunib, savatni oldi-da, unga taomlarni joyladi, so'ng esa yoniga shishalarni qo'yib, savatni qo'liga ilib oldi.

— Sizlar o'zi qayerda nonushta qilmoqchi bo'lyapsizlar? — so'radi sohib.

— Bari bir emasmi? — javob berdi Atos. — Sizga nonushta haqini to'lab qo'ysalar bo'ldi-da!

So'ng Atos viqorli bir harakat bilan stolga ikki pistol tashladi.

— Qaytimini berishni buyurasizmi, janobi ofitser? — so'radi sohib.

— Yo'q. Ikki shisha shampan qo'shib qo'ysang bo'ladi, qolganlari dastro'mollar uchun.

Ish saroybon dastlab o'ylagandek daromadli bo'lib chiqmadi, u nonushtaning to'rt ishtirokchisiga shampan o'rniga ikki shisha anjuy sharobini qistirib yuborib, qusuridan chiqdi.

— Janob de Byuzini, — dedi Atos, — soatingizni menikiga to'g'rilab olishni ma'qul ko'rasizmi yoki menga o'zingiznikiga qarab to'g'rilab olishni buyurasizmi?

— Juda yaxshi, muhtaram afandim! — cho'ntagidan olmoslar bilan naqshlangan ketvorgan soatni olgan ko'yi javob berdi otliq askar. — Yetti yarim.

— Soat yetti-yu o'ttiz besh daqiqa, — dedi Atos. — Mening soatim siznikidan besh daqiqa oldin yurayotganini bilib turamiz, muhtaram afandim.

Xarobotdagi og'zi ochilib qolgan odamlarga ta'zim bajo keltirib, to'rt yigit qayoqqaligini o'zi ham bilmay, savatni ko'tarib ketguvchi Grimo hamrohligida — u gap qaytarmasdan Atosga bo'ysunishga shu qadar odatlanib ketgan ediki, buni so'rab ko'rish uning xayoliga ham kelmasdi, Sen-Jerve bastioniga ravona bo'ldilar.

To'rt birodar qarorgoh bo'ylab ketarkan, og'iz ochmasdan bordilar; buning ustiga garov boylangani qulog'iga yetib, do'stlarimizning bu ahvoldan qanday qilib qutulib ketishlarini ko'rish istagidagi hango-matalab kishilar ular ketidan izma-iz ergashib borardilar.

Lekin ular qarorgoh istehkomlari chizig'idan o'tib dalaga borib qolganlari hamon, shu paytgacha kamoli g'ofillikda yurgan d'Artanyan izohlar so'rash fursati keldi deb qaror qildi.

— Endi bo'lsa, muhtaram Atos, — gap boshladi u, — sizdan o'tinaman, menga qayoqqa ketayotganimizni ayting.

— Ko'rib turibsizki, — javob berdi Atos, — biz bastionga ketyapmiz.

— Xo'sh, u yerda biz nima qilamiz.

— O'zingizga ma'lumki, bu yerda nonushta qilamiz.

— Bo'lmasa, nega biz «Kasofat»da nonushta qilib qo'ya qolmadik?

— Shuning uchunki, biz muhim narsalar xususida gaplashib olmog'imiz kerak, bu qovoqxonada esa hadeb kelayotgan, ketayotgan, ta'zim qilayotgan, o'z gaplari bilan jonga tegayotgan xira odamlar dastidan besh daqiqa ham suhbatlashishning iloji yo'q... Har qalay, bu yerga, — deya bastionni ko'rsatib gapini davom ettirdi Atos, — hech kim bizga xalal bergani kelmaydi.

— Menimcha, biz biror xilvat joy topsak bo'lardi, qum tepalar orasida, dengiz bo'yida... — o'zining cheksiz jasorati bilan juda soz, tabiiy bir tarzda uyg'unlashib ketgan tadbirkorligini namoyon etib so'z tashlab qo'ydi d'Artanyan.

— ... U yerda biz to'rtovlon gaplashib turishimizni hamma ko'rib qolsin-da, chorak soat o'tar-o'tmas kardinalning josuslari bizning kengashayotganimizni unga yetkazsin.

— Ha, — gapni ilib oldi Aramis. — Atos haq: «Animad vertuntur in desertus»¹.

— Cho'l-po'lga borib olsak chakki bo'lmasdi, — gap qistirdi Portos, — lekin butun gap uni qanday qilib topishda.

— Shunday bir yalanglik yo'qki, unda boshing ustidan zog' uchib o'tmasin, suvdan baliq bosh ko'tarmasin, quyon inidan sakrab chiqmasin. Menga esa qushlar ham, baliqlar ham, quyonlar ham — hammasi kardinal josusi bo'lib qolganday tuyulyapti. Undan ko'ra, boshlab qo'yan safarimizni davom ettiraverganimiz durust, darvoqe, undan endi o'zimizni isnodga qoldirmasdan chekinolmaymiz ham. Biz garov boylashdik, uning oldindan uyushtirilgan bo'lishi mumkin emas edi, mening ishonchim komilki, hech kim uning asl sabablari tagiga yetolmaydi. Garovimizni yutmoq uchun biz bastionda bir soat chidab turamiz. Yo bizga hujum qilishadi, yoki

¹ Cho'lda ularni ko'rib qoladilar (*lot.*).

bu narsa ro'y bermaydi. Mabodo bizga hujum qilish-masa, gaplashib olmoq uchun vaqt yetib ortadi: hech kim gapimizni eshitib ham qolmaydi: men kafilman-ki, bu bastion devorlarining quloqlari yo'q. Bordi-yu, bizga hujum qilib qolsalar, biz baribir ishlarimiz yuzasidan gaplashib olishning evini topamiz, yana buning ustiga o'zlarimizni sharaflarga burkaymiz. O'zingiz ko'rib turibsiz, qanaqasiga olmang, ham-masi bizning foydamizga bo'lib chiqyapti.

— Ha, — rozi bo'ldi d'Artanyan, — lekin o'qdan qochib qutulib bo'pmiz.

— E, azizim, — e'tiroz qildi Atos, — siz juda yaxshi bilasiz: eng xatarli o'qlar g'anim otadiganlari emas.

— Lekin nazarimda, — gapga aralashdi Portos, — bu xil safarga hech bo'lmaganda mushketlarimizni olib kelsak bo'lardi.

— Siz kaltafahmsiz, do'stim Portos: o'zimizni befoyda yuk bilan urintirishimizning nima hojati bor!

— Men g'anim bilan baqamti turgan paytimda menga durust mushket va o'n-o'n beshta o'q bilan dori xalta ortiqchalik qilmaydi.

— D'Artanyanning gaplarini eshitmadingizmi, axir?

— Xo'sh, d'Artanyan nimalar dedi?

— U aytdiki, tungi hujum payti to'qqiz-o'n fransuz-u, xuddi shuncha laroshelliklar o'ldirildi, dedi.

— Xo'sh, u yog'i?

— Ularni qoqlab ketishga ulgurmaganlar, shunday emasmi? Axir u paytda hammaning muhimroq tashvishlari bo'lgan.

— Xo'sh, nima qipti?

— Gap shuki, biz u yerda ularning mushketlarini, dori xalta-yu o'qlarini topamiz hamda to'rt mushketyor-u o'n beshtacha o'q o'rniga ixtiyorimizda o'n beshga yaqin miltiq va yuzta g'amlangan o'q bo'ladi.

— O, Atos, sen chindanam ulug' insonsan! — xitob qildi Aramis.

Portos bu fikrga qo'shilayotgani ma'nosida boshini egdi.

Siyoqidan yolg'iz d'Artanyanni Atosning vaj-karsonlari ishontirmadi.

Grimo, chamasi, yigitning hadiklariga sherik edi: hamma bastion sari yurishda davom etayotganini ko'rib, bunga avval uning aqli bovar qilmagan edi, u o'z sahibining baridan tortdi.

«Biz qayoqqa ketyapmiz», — so'radi uning iltijoli imosi.

Atos unga bastionni ko'rsatdi.

«Lekin bizni u yerda o'ldirib qo'yishadi-ku», — hamon o'sha imo-ishoralar tilida davom etardi unsiz Grimo.

Atos ko'zlarini ko'kka qadab, qo'llarini samoga ko'tardi.

Grimo savatni yerga qo'ydi-da, boshini «yo'q» ma'nosida chayqab o'tirib oldi.

Atos belbog'iga qistirilgan pistoletini olib, yaxshi o'qlanganmi-yo'qmi ko'rib qo'ygach, tepkisini ko'tardi-da, og'zini Grimoning qulog'iga tutdi.

Grimo darrov sapchib oyoqqa turdi.

Atos imo bilan savatni olishni va olg'a yurishni buyurdi.

Grimo itoat etdi.

Bu bir daqiqalik imo-ishora mojarosidan Grimoning yutgan birdan bir narsasi uning arergarddan avangardga o'tib olgani bo'ldi.

Bastionga chiqib olib, to'rt og'ayni o'girilib qaradilar.

Qarorgoh zastavasi oldiga uch yuzdan ziyod har turdagi lashkarlar yig'ilib turar, bular hammasidan sal nariroqda esa janob de Byuzini, dragun, shveysariyalik va garovning to'rtinchi ishtirokchisini ilg'ab olish mumkin edi.

Atos shlyapasini yechib qilichning uchiga qo'ndirdi-da, uni havoda o'ynatib qo'ydi.

Tomoshabinlar uning qutloviga ta'zimlar bilan va bu odob ifodasiga to'rt dovyuragimiz quloqlarigacha yetib borgan qattiq «ura» sadolari bilan javob berdilar.

Shundan so'ng to'rt qadrdon Grimo allaqachon lip etib ko'zdan yo'qolgan bastionda g'oyib bo'ldilar.

Mushketyorlar kengashi

Hammasi xuddi Atos taxmin qilganday bo'lib chiqdi; bastionda o'n ikki chog'li o'ldirilgan fransuz va laroshelliklardan bo'lak hech kim yo'q ekan.

— Janoblar, — dedi safar qo'mondonligini o'z gardaniga olgan Atos, — Grimo dasturxon yozguncha ishni shundan boshlaymizki, miltiqlar bilan o'q-dorilarni terib chiqamiz. Ustiga-ustak ularni yig'ib yurib beg'alva gaplashsak ham bo'laveradi: bu janoblar, — o'ldirilganlarga ishora qilib ilova qildi u, — bizni eshitmaydilar.

— Undan ko'ra ularni zovurga ag'aratib yuborsak yaxshi emasmi? — taklif etdi Portos. — Lekin, albatta ularning cho'ntaklari quruqligiga qanoat hosil qilmasdan ilgari emas.

— Ha, — deb qo'ydi Atos, — endi bu yog'i Grimoning ishi.

— Unda Grimo ularni bir tintib ko'rsin-da, devorlardan oshirib tashlasin, — dedi d'Artanyan.

— Zinhor, — e'tiroz bildirdi Atos. — Ular bizga asqatib qolishi mumkin.

— Bu murdalar bizga asqatib qolishi mumkinmi? — taajjublandi Portos. — Sen aqldan oza boshlabsan, muhtaram do'stim!

— «Yengil-yelpi hukm chiqarmang», — deydi injil va janob kardinal, — javob berdi Atos. — Miltiqlar nechta, janoblar?

— O'n ikkita, — javob berdi Aramis.

— G'amlangan o'qlar qancha?

— Yuztacha.

— Bizga darkor bor narsa shu. Miltiqlarni o'qlab olaylik.

To'rt og'ayni ishga kirishib ketdi.

Grimo imo-ishora bilan nonushtaning tayyorligini ma'lum qilganda ular oxirgi miltiqni o'qlab bo'lgan edilar.

Atos ma'qullaguvchi ishora bilan javob qildi-da, unga soqchi minorani ko'rsatdi. Grimoning fahm-

lashicha u o'sha yerda poyloqchilik qilishi zarur edi.

Grimo posbonlikda turib zerikib qolmasligi uchun esa Atos bitta non, ikkita kotlet va bir shisha sharob ola ketishga ijozat berdi.

— Endi dasturxonga qaraylik! — taklif etdi Atos.

To'rt og'ayni turklar yoki tikuvchilar singari yerga chordana qurib o'tirib olishdi.

— Qani, endi, bizni eshitib qolishadimi, deb qo'r-qishimizga hojat qolmagandan keyin, — dedi d'Artanyan, — bizga siringni oshkor etarsan deb umid qilaman.

— Chamamda, janoblar, men sizlarga ham tomosha, ham sharaf keltiraman, — so'z ochdi Atos. — Men sizlarni ko'ngilli sayr qilishga majbur etdim. Mana sizlarga mazali nonushta, ana u yoqda esa o'zingiz ham shinaklardan bir qarab boqsangiz bo'ladi, bizni tentaklar yoki qahramonlar — nodonlarning bir-biriga juda o'xshash ikki turi, deb sanaguvchi tomoshabinlardan besh yuztasi.

— Xo'sh, siring-chi? — so'radi d'Artanyan.

— Mening sirim shundan iboratki, — javob berdi Atos, — kecha kechqurun men Miledini ko'rdim.

D'Artanyan shu damda stakanni og'ziga olib kelayotgan edi, lekin Miledi tilga olinganda uning qo'li biram qattiq qaltirab ketdiki, uning sharobni chayqaltirib to'kib yubormaslik uchun stakanni yerga qo'yib qo'yishiga to'g'ri keldi.

— Sen o'zingni...

— Tss! — uning gapini kesdi Atos. — Bu janoblar sen singari mening oilaviy ishlarimdan voqif emasliklarini xayoldan chiqarayotirsan, muhtaram do'stim. Xullas, men Miledini ko'rdim.

— Biroq qayerda? — so'radi d'Artanyan.

— Shu yerdan taxminan ikki lyerlar narida. «Qizil Kaptarxona» mehmonxonasida.

— U holda mening holim xarob, — dedi d'Artanyan.

— Yo'q, hali butunlay emas, — e'tiroz qildi Atos, — nega deganda, Miledi allaqachon Fransiya sohillarini tark etib bo'ldi, ehtimol.

D'Artanyan yengil tortib entikib qo'ydi.

— Bu Miledi deganingiz kim o'zi, axir? — qiziqib qoldi Portos.

— Dilbar ayol, — javob berdi Atos va ko'piklangan sharobdan ho'plab ko'rdi. — Obbo saroybon qurg'ur-ey! — xitob qildi u. — Qo'limizga shampan o'rniga anjuv sharobini tutqazib bizni laqillatib bo'ladi deb xayol qilyapti!... Ha, — gapini davom ettirdi u, — dilbar ayol, u do'stimiz d'Artanyanga inoyat ko'rsatgan, lekin bu unga xunuk qiliq qilgan, u esa qasos olishga uringan: bir oy muqaddam uning yoniga qotillar yuborgan, bir hafta burun uni zaharlab ko'rgan, kecha esa kardinaldan uning boshini so'rab olgan.

— Astag'firullo! Kardinaldan mening boshimni so'rab oldimi? — qo'rquvdan quti uchib dedi d'Artanyan.

— Bu gap chin haqiqat, — tasdiqladi Portos, — men o'zim, o'z qulog'im bilan eshitdim.

— Men ham, — gap qistirdi Aramis.

— Unday bo'lsa kurashni davom ettirib o'tirish behuda, — sarosimada qo'llarini shalviratib gapirdi d'Artanyan. — Undan ko'ra men manglayimga o'q uzaman-da, hammasiga bir yo'la chek qo'yaman.

— Bu tentakchilikni qilish qochib ketmaydi, — gap tashladi Atos, — faqatgina shuni qayta tuzatib bo'lmaydi.

— Lekin bunday qudratli dushmanlarim bo'lgandan keyin boshqa choram yo'q, — e'tiroz bildirdi d'Artanyan. — Avvalambor Menglik notanish kishi, so'ngra men uch qilich zarbi bilan siylagan de Vard, so'ngra sirini ittifoqo fosh etib qo'yganim — Miledi va, provardida, qasдини olishiga men to'g'anoq bo'lgan kardinal.

— Ular shuncha ko'pchilikmi? Atigi to'rt kishi! — dedi Atos. — Biz ham axir to'rt kishimiz. Demak, yakkama-yakka. Azbaroyi shifo! Grimo bera-yotgan ishoralarga qaraganda hozir ancha-muncha odam bilan hiosblashishga to'g'ri keladi... Nima bo'ldi, Grimo? Vaziyatning jiddiyatini e'tiborga olib gapirishingizga ijozat beraman, lekin iltimos, kam-suxan bo'ling! Nimani ko'ryapsiz?

— Otryadni.

— Necha kishi?

— Yigirmata.

— Ular kim ekan?

— Yer qazish komandasidan o'n olti kishi va to'rtta askar.

— Bu yerdan necha qadamda?

— Besh yuzcha.

— Yaxshi, biz hali tovuqni yeb tugatishga va sening salomatliging uchun bir stakandan sharob ichib yuborishga ulguramiz, d'Artanyan.

— Sening salomatliging uchun! — unga jo'r bo'lishdi Portos bilan Aramis.

— Xo'p mayli, mening salomatligim uchun! Biroq tilaklaringiz hozir menga kor qilmasa kerak, deb o'ylayman.

— Ko'nglingni keng qil! — dedi Atos. — Muhammadning izdoshlari aytganday, ollohu akbar, kelajak ham uning qo'lida.

O'z stakanini bo'shatib va uni yoniga qo'yib Atos erinib qo'zg'aldi-da, qo'lga ilingan birinchi miltiqni olib shinakka yaqinlashdi.

Portos, Aramis va d'Artanyan unga taassub qildilar. Grimo bo'lsa to'rt og'ayni orqasiga o'tib, miltiqlarni qayta o'qlab turishga farmoyish oldi.

Bir daqiqa kechgach, otryad ko'rindi. U bastion bilan shahar o'rtasidagi aloqa yo'li xizmatini o'taguvchi ensiz zovurni yoqalab kelmoqda edi.

— Azbaroyi shifo! Cho'kich, temir kurag-u belkuraklar bilan qurollangan yigirma shaharlikni deb ovora bo'lishimiz shartmidi! — luqma tashladi Atos. — Ularning daf bo'lishi uchun Grimo bir ishora qilsa kifoya edi, ishonchim komilki, ular bizni o'z holimizga qo'ygan bo'lardilar.

— Shubham bor, — dedi d'Artanyan. — Ular bizga qarab juda astoydil kelishyapti. Buning ustiga shaharliklarga brigadir va mushketlar bilan qurollangan to'rt askar hamroh bo'lib kelyapti.

— Ularning bunchalik dadilligining boisi shuki, hali-beri ular bizni ko'rganlari yo'q, — e'tibor qildi Atos.

— E'tirof qilaman, xudo haqi men bu sho'rlik shaharliklarga otishdan hazar qilaman, — luqma tashladi Aramis.

— Shakkoklarga rahm qiladigan ruhoniylar emas! — deb qo'ydi Portos.

— Zotan, Aramis haq, — ko'ndi Atos. — Men hozir borib ularni ogoh etib qo'yay.

— Qanday jin chaldi sizni! — deya uni to'xtatishga urindi d'Artanyan. — Sizni otib tashlashadi, do'stim!

Ammo Atos bu ogohlantirishga sira parvo qilmasdi, u devorga solingan raxnaga tirmashib chiqdi. Bir qo'lida miltiqni, boshqasida esa shlyapasini ushlab, uning nogahon paydo bo'lganidan hayron bo'lib bastiondan ellik qadamlar narida to'xtab qolgan lashkar va yer qazuvchilarga murojaat etdi hamda tavoze bilan ta'zim qilib, ularni qutlagan ko'yi dedi:

— Janoblar, men bilan bir-ikkita do'stlarim hozir shu bastionda nonushta qilmoqdamiz! O'zingizdan qolar gap yo'q, nonushta paytida bezovta qilinish naqadar ko'ngilsiz narsa. Shu boisdan sizlardan iltimos, agar shu yerda bo'lishingiz mutlaqo zarur bo'lsa, biz nonushtamizni tugatgunimizgacha sabr qila tursangiz yoki keyin boshqa bir kelsangiz... yoki bo'lmasa aqlni yig'ib olib, isyonchilarni tark etib, bizning yonimizga fransuz qiroli salomatligi uchun sharob ichgani qadam ranjida qilsangiz juda soz bo'ladi.

— Ehtiyot bo'l, Atos! — baqirdi d'Artanyan. — Ko'rmayapsanmi axir, ular seni nishonga olish-yapti?

— Ko'rib turibman, ko'rib turibman, — javob berdi Atos, lekin bu meshchanlar otishga juda no'noq, menga tegizishib bo'пти.

Darhaqiqat, xuddi shu damda to'rt o'q yangradi, lekin o'qlar Atosga tegmasdan uning tevaragidagi toshlarga urilib chilparchin bo'lib ketdi.

Shu zamon javoban to'rt o'q gumburladi; ular hujumkorlar o'qlaridan tayinliroq yo'nalgan edi: uch lashkar shartta jon berib yiqildi, yer qazuvchilardan biri esa shikastlandi.

— Grimo, bo‘lak mushket! — rahnadan tushmasdan buyurdi Atos.

Grimo shu zahoti itoat qildi. Atosning uch do‘sti miltiqlarni qaytadan o‘qlab oldilar. Birinchi navbat o‘qlardan keyin ikkinchi navbati uzildi: brigadir bilan ikki yer qazuvchi turgan joyida o‘ldirildi, qolganlari esa juftakni rostlab qoldilar.

— Olg‘a, janoblar, xurujga! — komanda berdi Atos.

To‘rt og‘ayni o‘zlarini fort devorlari tashqarisiga urishdi, jang maydonigacha chopib bordilar, to‘rt mushket bilan brigadirning nayzasini terib oldilar-da, shaharga yetguncha qochoqlar to‘xtamasliklariga ko‘ngillari to‘q bo‘lib, bastionga qaytib keldilar.

— Grimo, miltiqlarni qayta o‘qlab qo‘ying, — farmoyish berdi Atos. — Biz bo‘lsak, janoblar, yana ovqatga qaraymizda, suhbatimizni davom ettiramiz. Nimada to‘xtab edik?

— Bunisi yaxshi esimda turibdi, — dedi Miledi qayga borishi kerakligidan qattiq xavotirga tushib qolgan d’Artanyan. — Sen Miledi Fransiya sohillarini tark etdi deb eding.

— U Angliyaga jo‘nab ketdi, — uqtirdi Atos.

— Qanday niyatda?

— Bekingemni o‘zi o‘ldirish yoki yoniga qotil yuborish niyatida.

D’Artanyan taajjub va qahr bilan nido qildi.

— Qanday razolat! — hayqirdi u.

— Bu yog‘i meni uncha tashvishlantirmaydi! — dedi Atos. — Endi Grimo, miltiqlarni bir yoqli qilganingizdan keyin, — gapida davom etdi u. — Brigadirning nayzasini olib, unga dastro‘molini tang‘ing-da bastionimizning minorasiga sanchib qo‘ying, toinki bu isyonchi laroshelliklar qirolning jasur va sodiq lashkarlariga ishi tushganini ko‘rib-bilib qo‘ysinlar.

Grimo so‘z qaytarmasdan itoat qildi. Bir zum o‘tgach, to‘rt do‘stimiz boshlari uzra oq bayroq hilpiradi. Bunga javoban gulduros qarsaklar olqishi yangradi: ko‘tarmada qarorgohning yarmi to‘planib turgan edi.

— Iye! — yana tilga kirdi d'Artanyan. — Agar u Bekingemni o'ldirib qo'ysa yoki yoniga uni o'ldirgani odam yuborsa, bu seni hech bir tashvishga solmaydimi? Axir gersog — bizning do'stimiz-ku!

— Gersog — ingliz, gersog bizga qarshi jang qilyapti. U gersogni nima qilsa ham mayli, bu mana shu bo'sh shisha singari parvoyimga ham kelmaydi.

Atos sharobning so'nggi qatrasini ham qoldirmasdan o'z stakaniga quyib olib, shishani uzoq kunjakka uloqtirib tashladi.

— Yo'q, to'xtab tur, — dedi d'Artanyan, — men Bekingemni o'z holiga tashlab qo'ymayman! U bizga ajoyib otlarni tuhfa qilgan.

— Ajoyib egarlarni aytmaysizmi, — so'z qistirdi shu tobda ridosida uning egaridan qolgan zarrin uqalar tovlanib turgan Portos.

— Ham buning ustiga xudo gunohkor bandaning o'limini emas, insofga kelishini xohlaydi.

— Omin, — yakunladi Atos. — Sizlarga maqbul bo'lsa bu narsaga keyin qaytamiz. O'sha daqiqada esa men hammadan ham ko'ra — sen, d'Artanyan meni tushunarsan deb ishonchim komil — bu ayolning qo'lidan u kardinaldan tilab olgan va uning vositasida bemalol sendan, ehtimolki, bizlarning hammamizdan ham qutulishga chog'langan o'ziga xos ochiq yorliqni tortib olish g'amida edim.

— Nima balo u azroyil-pazroilmi o'zi! — qovurmani to'g'rayotgan Aramisga likobchasini uzatgan ko'yi achchiqlandi Portos.

— O'sha yorliq-chi, — so'radi d'Artanyan, — o'sha yorliq uning qo'lida qoldimi?

— Yo'q, u menga o'tib qoldi, lekin u qo'limga osonlikcha tushdi demayman.

— Qimmatli Atos, — ko'ngli buzilib gapirdi d'Artanyan. — Men jonim uchun sizdan necha bor qarzdor bo'lganimning hisobini yo'qotib qo'ydim.

— Sen bizni uning yoniga kirish uchun tashlab ketgan ekansan-da? — so'radi Aramis.

— Balli.

— O'sha kardinal bergan qog'oz ham sendami? — surishtirishda davom etardi d'Artanyan.

— Mana u, — javob berdi Atos va ridosi cho‘n-tagidan qimmatbaho qog‘ozni chiqardi.

D’Artanyan o‘zining qalt-qalt titrayotganini yashirishga ham urinmasdan titroq qo‘li bilan qog‘ozni yozdi-da, o‘qib chiqdi:

*«Ushbuni ko‘rsatguvchi amalga oshirgan ish mening amrim bilan davlat baxt-saodati yo‘lida qilindi.
3-dekabr 1627-yil.*

Rishelye».

— Ha, darhaqiqat, — dedi Aramis, — bu barcha ismi-rasmiga muvofiq gunohlardan forig‘ etish degan gap.

— Bu qog‘ozni yirtib tashlamoq kerak, — dedi o‘zining o‘lim hukmnomasini o‘qiganday bo‘lib ketgan d’Artanyan.

— Yo‘q, aksincha, uni ko‘z qorachig‘iday asramoq kerak, — e‘tiroz qildi Atos. — Boshimdan oltin sochganda ham, men bu qog‘ozni bermasman.

— Endi Miledi nima qilarkin? — so‘radi yigit.

— U kardinalga yozib yuborsa kerak, — parvoyi falak bir yo‘sinda javob berdi Atos, — Atos nomli bir la‘nati mushketyor zo‘rlik bilan mendan himoya varaqasini tortib oldi deb. Xuddi shu maktubida u o‘sha mushketyorning ikki og‘aynisi — Portos va Aramisdan ham qutulib olishni kardinalga maslahat beradi. Bular o‘sha mudom o‘zining yo‘lida to‘g‘anoq bo‘lib turguvchi kishilarligi kardinalning esiga tushib ketadi-yu, bir kun qarabsizki, u d’Artanyanni hibsga olishni buyuradi, u yolg‘iz zerikib qolmasligi uchun esa unga ulfat qilib Bastiliyaga bizni jo‘natadi.

— Hazilingni qara-yu, muhtaram do‘stim, — luqma tashladi Portos.

— Aslo hazil emas bu, — e‘tiroz bildirdi Atos.

— Bilasanmi, — dedi Portos, — axir, o‘sha la‘nati Miledining bo‘ynini uzib tashlash bor jinoyatlari — biz lotincha o‘qiyotgan duolarni fransuzcha aytishdan iborat sho‘ring qurg‘ur gugenotlarni o‘ldirishdan kamroq gunoh bo‘ladi.

— Bu xususda abbatimiz nima derkin? — xotirjam qiziqsindi Atos.

— Menmi, men Portosning fikriga qo'shila-man, — javob berdi Aramis.

— Men-ku, shundoq ham! — dedi d'Artanyan.

— Xayriyatki, u endi olisda, — gapida davom etdi Portos. — E'tirof qilaman, bu yerda u menga ko'p malol kelgan bo'lardi.

— U Angliyada bo'lsa ham xuddi Fransiyada singari meni baribir g'ash qilaveradi, — dedi Atos.

— U meni qayerda bo'lmasin ta'qib etaveradi, — xulosa chiqardi d'Artanyan.

— U sening qo'lingga tushib qolgan ekan nega uni yo'q qilib qo'ya qolmading, bo'g'ib tashlamading, nega osib qo'ymading? — so'radi Portos. — Axir o'liklar izingdan ergashmaydi-ku.

— Shunday deng Portos? — ma'nosi yolg'iz d'Artanyanga ayon tund tabassum bilan so'radi Atos.

— Miyamga zo'r fikr kelib qoldi! — dedi d'Artanyan.

— Gapiring, — deyishdi mushketyorlar.

— Qurollaning! — baqirdi Grimo.

Yigitlar sapchib turib miltiqlariga yopishdilar.

Bu daf'a kichikroq otryad, yigirma yoki yigirma besh kishi yaqinlashib kelmoqda, lekin endi bular yer qazuvchilar emas, balki garnizon lashkarlari edilar.

— Qarorgohga qaytib ketsakmikan? — taklif etdi Portos. — Nazarimda, kuchlar teng emas.

— Uch sababga ko'ra buning iloji yo'q, — javob berdi Atos. — Birinchisi shuki, biz nonushtani tugatganimizcha yo'q; ikkinchisi biz hali muhim ishlar xususida gaplashib olmog'imiz darkor; uchinchi sabab esa belgilangan soatgacha yana o'n daqiqa vaqt bor.

— Biroq jangning rejasini tuzib olmoq zarur, — luqma tashladi Aramis.

— Bu juda jo'n, — dedi Atos. — Dushman o'q yetgudek yerga kelgan zamon o't ochamiz: agar u bostirib kelaversa, biz tag'in otamiz-da, to miltiqlar-

da o'q qolmaguncha shu tariqa davom ettiraveramiz. Mabodo, omon qolganlari hujumga jazm qilsalar biz tajovuzkorlarning zovurga tushishiga yo'l qo'yamiz-da, bir mo'jiza bilan ilinib turgan devor bo'lagini ularning boshlariga ag'darib yuboramiz.

— Ofarin! — qichqirib yubordi Portos. — Sen aslida lashkarboshi bo'lish uchun yaratilgansan, Atos, garchi kardinal o'zini harbiy daho deb gumon qilib yurgan bo'lsa ham sening oldingda u ip esholmaydi.

— Janoblar, iltimos, ikki kishi bir nishonga ot-manglar, — ogohlantirib qo'ydi Atos. — Har kim o'z raqibini aniq mo'ljalga olsin.

— Men o'zimnikini nishonga oldim, — ovoz berdi d'Artanyan.

— Men bo'lsam o'zimnikini, — dedi Portos.

— Men ham, — sado berdi Aramis.

— O't oching!

To'rt o'q qo'shilib birday uzildi-yu, to'rt lashkar yiqildi.

Shu zamon nog'oralar chalindi hamda otryad besaranjom odimlab hujumga o'tdi.

Hamon o'shanday bexato o'qlar biri-birini quvib uzilib turdi. Lekin laroshelliklar go'yo do'stlarimizning son jihatidan zaifligini bilganday, endi sochilgan holda olg'a siljishda davom etardilar.

Uch o'qdan yana ikki kishi yiqildi, lekin baribir omon qolganlar qadamini bo'shashtirmasdilar.

Bastiongacha o'n ikki yoki o'n besh kishi chopib bordi; ularni so'nggi navbat o'qlar qarshi oldi, lekin ularni bu o'qlar to'xtata olmadi, ular o'zlarini zovurga otdilar-da, endi rahnaga tirmashib chiqmoqqa hozirlik ko'ra boshladilar.

— Qani, do'stlar, — dedi Atos, — bir zarb bilan ularni bir yoqlik qilaylik. Devorga! Devorga!

To'rt og'ayni hamda ularga ko'maklashguvchi Grimo miltiq qo'ndog'lari bilan devorning kattakon bo'lagini joyidan siljitishga kirishdilar. U xuddi shamol qo'zg'atgansimon qiyshaydi-yu, zaminidan ko'chib, quloqni kar qilguday gumbur-gumbur bilan zovurga quladi. Dahshatli dod-faryod ko'tarildi,

yer-u ko'kni chang to'zon qopladi-yu, hammasi barham topdi.

— Nima balo barini bitta qo'ymay ezib tashladikmi? — so'radi Atos.

— Ha, jin ursin, hammasini shekilli, — tasdiqladi d'Artanyan.

— Yo'q, — e'tiroz qildi Portos, — ho' ana ikki yo uchtasi tamom majruh bo'lib qochib ketishyapti.

Zotan, bu baxtiqarolarning uch yoki to'rttasi iflos, qonga belangan holda shahar aloqa yo'lidan tiraqaylab qochmoqda edi. Yuborilgan otryadning qolgan-qutganining hammasi shu edi.

Atos soatiga ko'z tashlab qo'ydi.

— Janoblar, — dedi u, — bu yerga kelganimizga bir soat bo'lib qolipti, endi garovda yutdik. Lekin ustasi farang qimorboz bo'lmoq kerak, ustiga-ustak hali d'Artanyan fikrini bizga aytib ulgurganicha yo'q.

So'ng mushketyor o'ziga xos sovuqqonlik bilan nonushtani tugatgani o'tirib oldi.

— Mening fikrimnimi? — qaytarib so'radi d'Artanyan.

— Ha, miyamga bir bop fikr kelib qoldi deb edingiz, — javob berdi Atos.

— E-ha esimga tushdi: men ikkinchi marta Angliyaga jo'nayman-da, Bekingem huzuriga tashrif buyuraman.

— Siz buni qilmaysiz, d'Artanyan, — sovuq e'tiroz bildirdi Atos.

— Nega? Axir men u yerda bir marta bo'lganman.

— Ha, lekin u kezlar bizda urush bo'lmagan, u kezlar Bekingem bizning dushmanimiz emas, itti-foqchimiz edi. Siz qilmoqchi bo'layotgan ishni xiyonat deb sanaydilar.

D'Artanyan bu bahonada juda jon borligini tushundi-yu, indamay qo'ya qoldi.

— Mening miyamga ham durustgina fikr keldi chog'i, — e'lon qildi Portos.

— Eshitaylik, Portos nima o'ylab topdi ekan! — taklif etdi Aramis.

— Men janob de Trevildan biror vaj bilan — siz-

lar to'qib bermasangiz, men bunaqa narsalarga yo'qman, javob so'rayman. Miledi meni tanimaydi, men ham unda shubha tug'dirmasdan uning yoniga bir amallab kiraman. Do'ndiqchani topib olganimdan keyin esa men uni bo'g'ib o'ldiraman.

— Ha mayli, o'zi ham Portosning taklifini qabul etishga rozi bo'lishimga sal-pal qoldi, xolos, — dedi Atos.

— Be, ayolni o'ldirarmish! — norozi bo'ldi Aramis. — Yo'q, mana menda chindan to'g'ri fikr paydo bo'ldi.

— Gapiring, Aramis, siz nima o'ylab topdingiz! — dedi yosh mushketyorga hurmati juda baland bo'lgan Atos.

— Qirolichani ogoh etmoq lozim.

— Ha-ya, darhaqiqat! — xitob qilishdi Portos bilan d'Artanyan.

So'nggisi esa qo'shimcha qildi:

— Menimcha, biz to'g'ri chorani topdik.

— Qirolichani ogoh etmoq! — takrorladi Atos. — Xo'sh buning iloji bo'larmikin? Saroy qoshida bizning aloqalarimiz bormi o'zi? Birpasda butun qarorgohga tarqalmaydigan qilib biz bitta-yarimtasini Parijga jo'nata olarmidik? Bu yerdan Parijning orasi bir yuz qirq lye keladi. Maktubimiz Anjergacha yetib ulgurmasdan bizni allaqachon qamoqqa solib bo'lishadi!

— Maktubni ishonchli yo'l bilan hazrat oliyalari-ga yetkazib berishga kelganda, — qizarib so'z boshladi Aramis, — buni men o'z zimmamga olaman. Men Turda bir epchil xonimni taniyman...

Atosning chehrasidagi tabassumga ko'zi tushib Aramis jimib qoldi.

— Ana, xolos! Siz bu taklifga qarshimisiz, Atos? — taajjublandi d'Artanyan.

— Men uni butkul rad etmayman-u, — javob berdi Atos, — lekin faqat Aramisga uning qarorgohini tark etolmasligini aytib qo'ymoqchi edim, o'zimizdan bo'lak hech kimsaga esa ishonib bo'lmaydi: cho-parimiz jo'nab ketgandan ikki soat o'tgandan keyin kardinalning jamiki kaputsinlari, jamiki josuslari,

jamiki yugurdaklari bizning maktubimizni yoddan bilib olishadi-da, sizni ham, epchil xonimingizni ham hibsga olishadi.

— Yana shunisi ham borki, — luqma qistirdi Portos, — qirolicha Bekingemni qutqarib qoladi, lekin bizni qutqarmaydi.

— Janoblar, Portosning gaplari mantiqdan xoli emas, — ma'qulladi d'Artanyan.

— Iye! Shaharda nimalar bo'lyapti o'zi? — so'radi Atos.

— Jar solyaptilar.

Do'stlar quloq solishdi: chindan ham nog'ora sadolari eshitilmoqda edi.

— Mana ko'rasizlar, ular ustimizga butun bir polkni yuborishadi, — deb qo'ydi Atos.

— Butun bir polkka bas kelmoqchi bo'lmang tag'in? — so'radi Portos.

— Nega endi bas kelmas ekanman? — javob berdi Atos. — Ruhim ko'tarinki, yana bir o'n-o'n besh shisha g'amlab olishga fahmimiz yetganda bormi, men butun boshli armiyaga ham bas kelgan bo'lardim.

— Xudo haqqi, nog'ora sadolari yaqinlashib kelyapti, — ogoh etdi d'Artanyan.

— Kelsa kelavermaydimi, — javob berdi Atos. — Bu yerdan shahar naq chorak soatlik yo'l. Binobarin, shahardan bu yergacha ham shuncha vaqt darkor. Bu vaqt biror qarorga kelmoq uchun bizga yetib ortadi. Agar bu yerdan ketib qolsak, bo'lak hech qayerda suhbat uchun bunday qulay joyni topolmaymiz. Bilasizmi, janoblar, ayni shu tobda miyamga ajoyib fikr kelib turibdi.

— Gapiring, axir!

— Avval Grimoga tegishli yo'l-yo'riqlar berishga ijozat eting.

Atos qo'l harakati bilan qarolini chaqirib oldi-da, bastionda yotgan murdalarga ishora qilgan ko'yi buyurdi:

— Grimo, bu janoblarni olib devorga suyab qo'ying, boshlariga shlyapalarini kiygizingda, qo'llariga mushketlarini solib qo'ying.

— O, ulug' zot! — xitob qildi d'Artanyan. — Seni tushunib turibman.

— Tushunib turibsizmi? — qayta so'radi Portos.

— Sen-chi, Grimo tushunyapsanmi? — so'radi Atos.

Grimo tasdiqlovchi ishora qildi.

— Bor talab etilgan narsa shu, — yakunladi Atos.— Mening fikringa qaytaylik.

— Ammo men buning mohiyatini juda bilgim bor, — o'z gapida turishda davom etdi Portos.

— Buning hojati yo'q.

— Ha, ha, Atosni tinglaylik! — deb birga gapirdilar d'Artanyan bilan Aramis.

— O'sha Miledining, o'sha ayolning, o'sha kaso-fat nusxaning, o'sha shaytonning qaynog'asi bor deganday bo'lib edingiz, d'Artanyan.

— Ha, men uni yaxshi taniyman, mening fikrimcha, uning keliniga xushi yo'qroq.

— Bunisi chakki emas, — dedi Atos, — agar uni ko'rarga ko'zi bo'lmaganda edi, undan ham yaxshi bo'lardi.

— U holda sharoit muddaomizga juda qo'l keladi.

— Biroq Grimoning nima qilayotganini juda tushungim kelyapti, — deb takrorladi Portos.

— Jim turing, Portos! — uni to'xtatdi Aramis.

— Uning qaynog'asining nomi nima edi?

— Lord Vinter.

— U hozir qayerda?

— Urush xususida mish-mishlar tarqagan zamon u Londonga qaytib ketgan.

— Bizga xuddi ana shunday odam kerak-da, — gapida davom etdi Atos. — Ana shu kishini ogoh etib qo'ymoq kerak. Biz, kelinini falonchini o'ldirish payida yurganini bildirib qo'yamiz-da, uni nazardan qochirmaslikni iltimos qilamiz. Londonda avliyo Magdalina yetimxonasi yoki tavba qilguchi buzuqlar uyi qabilida biror axloq tuzatish muassasasi mavjuddir degan umiddaman. U kelinini o'sha yerga gumdon qilishni buyuradi, ana unda biz bamaylixotir yurishimiz mumkin bo'ladi.

— Ha, — ko'ndi d'Artanyan, — u yerdan chiqib olguncha.

— Gapning ochig'i, menga da'volaring me'yoridan oshib ketyapti, d'Artanyan, — deb qo'ydi Atos. — Men o'zimning aqlim yetgan hamma gapni to'kib soldim. Ixtiyorimda bo'lak hech nima yo'q, bilib qo'ying.

— Men bo'lsam, — deb o'z fikrini ifoda etdi Aramis, — qirolichani ham, Lord Vinterni ham ogoh etsak, maqsadga muvofiq bo'ladi deyman.

— Ha, lekin Tur bilan Londonga maktublarni kimdan yuboramiz?

— Men Bazenga kafilman, — dedi Aramis.

— Men bo'lsam Planshega, — ma'lum qildi d'Artanyan.

— Darhaqiqat, — gapni ilib ketdi Portos, — bizlar qarorgohni tark etolmaganda ham, xizmatkorlarimizga bu narsa man etilmagan.

— To'ppa-to'g'ri, — ma'qulladi Aramis. — Biz shu bugunoq maktublarni yozamiz, ular bizdan pulni olgach jo'nab ketishadi.

— Ularga pul beramiz? — qayta so'radi Atos. — Hali pulim bor deng?

To'rt og'ayni ko'z urishtirib olishdi, ularning endigina yorishgan chehralari yana qorong'ilashib ketdi.

— Qaranglar! — baqirdi d'Artanyan. — Men qora va qizil nuqtalarni ko'ryapman... ana ular siljib kelyapti. Siz bo'lsangiz polk deb o'tiribsiz, Atos! Axir, bu butun boshli armiya-ku!

— Ha, siz haqsiz, ana ular! — dedi Atos. — Bu mug'ombirlarni qaranglar-a? Imi-jimida kelishyapti, nog'ora ham, karnay ham chalishmayapti... Ha, Grimo sen eplab bo'ldingmi?

Grimo tasdiqlovchi ishora qildi-da, o'zi devor bo'ylab eng manzarali taxlitda joylashtirib chiqqan o'n ikki chog'li murdani ko'rsatdi: bir xillari mil-tiqni yelkaga olib turishar, boshqa birovleri nishonga olar, ba'zilar esa qo'lida yalang'och qilichni tutib turardi.

— Qoyil! — ma'qulladi Atos. — Tasavvuringga balli!

— Lekin baribir, — yana gap boshladi Portos, — men buning mohiyatini juda bilgim bor.

— Kelinglar, avval bu yerdan jo'nab qolaylik, — taklif etdi d'Artanyan, — keyin esa tushunib olaverasan.

— Bir zum shoshmang, janoblar, bir zum! Grimo dasturxonni yig'ishtirib olsin.

— O'ho! — dedi Aramis. — Qora va qizil nuqtalar ancha kattalashib qoldi, men ham d'Artanyanning fikriga qo'shilaman: nazarimda, vaqtni zoye ketkazishning hojati yo'q, tezroq qarorgohga qaytmoq kerak.

— Ha, chekinishga mening ham endi hech qarshiligim yo'q, — dedi Atos. — Biz bir soatga garov boylashgan edik, bu yerda bir yarim soat bo'ldik. Endi hech kim qildan qiyiq axtarmaydi. Yuringlar, janoblar, yuringlar.

Grimo savat-u nonushta sarqitlari bilan g'izillab allaqachon oldinga tushib bo'lgandi.

To'rt og'ayni uning orqasidan chiqib, endi o'n qadamlar yurganda, to'satdan Atos xitob qilib qoldi:

— E azbaroyi shifo, biz o'zi nima qilyapmiz janoblar!

— Sen biror narsani unutib qoldiribsanmi? — so'radi Aramis.

— Bayroq-chi, azbaroyi shifo! Bayroqni, garchi u shunchaki dastro'mol bo'lganda ham yovga qoldirib ketish yaramaydi.

Atos bastionga otildi, havozaqa chiqdi-da, bayroqni yechib oldi, lekin laroshelliklar o'q tegarli masofaga kelib qolganlari sababli go'yo azbaroyi ermak uchun o'zini o'qqa tutib berayotgan odamga o't ochdilar.

Biroq Atos xuddi sehrlanganday edi: ular uning yon-veridan chiyillab uchib o'tardi-yu, lekin birortasi unga tegmasdi.

Atos shahar mudofaachilariga orqa o'girdi-da, qarorgoh, mudofaachilarini qutlagan ko'yi bayroqni

silkitib qo'ydi. Ikki tarafdin ham qattiq g'ulu ko'tarildi: bir tarafdin qahr-u g'azab fig'onlari, ikkinchi tarafdin zavq-u shavq suronlari.

Birinchi navbat o'qlar ketidan ikkinchisi uzildi-yu, uch o'q dastro'molni teshib o'tib, uni chinakam bayroqqa aylantirib qo'ydi.

Butun qarorgoh:

— Tushing! Tushing! — deya baqirardi.

Atos pastga tushdi; yuraklariga g'ulg'ula tushib ilhaq bo'lib turgan o'rtoqlari uning zohir bo'lishini zo'r quvonch bilan qarshi oldilar.

— Yuring, Atos, yuring, — deya uni qistardi d'Artanyan, — qadamni tezlashtiraylik, tezlashtiraylik! Endi qaydan pul olishdan bo'lak hamma narsaga aqlimiz yetgan paytda bizni o'ldirib qo'ysalar ahmoqona gap bo'ladi.

Lekin Atos o'rtoqlarining pand-nasihatlariga qaramay, ulug'vor odim tashlab borishda davom etardi. Barcha qistovlari behudaligini ko'rgach, ular ham u bilan baravar oyoq ola boshladilar.

Grimo va uning savati ulardan ancha o'zib ketgan, allaqachon o'q yetmas joyga borib olgan edi.

Bir daqiqa o'tgach, shiddatli otishma eshitildi.

— Bu nimasi? Ular kimga otishyapti? — esankirardi Portos. — Men javob o'qlarning chiyillashini eshitmayapman, hech kimni ko'rmayapman ham.

— Ular bizning murdalarimizga otishyapti, — izoh berdi Atos.

— Ammo bizning murdalarimiz ularga javob qilishmaydi.

— Barakallo. Shunda ular pistirma qo'yishgan deb xayol qiladilar-da, kengasha boshlaydilar, elchi yuboradilar, axiri-oqibat gapning tagiga tushunib yetganlarida esa ular bizga o'qni tegizisholmaydilar. Mana nima sababdan shoshilishimizga, biqinimizda sanchiq orttirishimizga hojat yo'q.

— Ha, endi tushunyapman! — qoyil qoldi Portos.

— Xudoga shukur! — yelkasini qisgan ko'yi deb qo'ydi Atos.

Fransuzlar to'rt og'aynining bir maromda odim tashlab qaytib kelishini ko'rib, zavq-u shavq bilan baqirishardi.

Yana o'qlar gumburlay boshladi, lekin bu gal o'qlar do'stlarimiz tevaragida, yo'lning chekachekalarida yotgan xarsanglarga kelib urilib parchalanardi, ularning quloqlari ostida mudhish chiyillardi. Laroshelliklar nihoyat bastionni qo'lga olgan edilar.

— Zap no'noq merganlar-da! — dedi Atos. — Ulardan nechtasini uzala qildik? O'n ikkitami?

— O'n beshta deng.

— Nechtasini bostirib yubordik?

— Sakkiz yo o'ntasini.

— Buning hammasi evaziga biror joyimiz tirlalmasa! Yo'q, nima desangiz deng... qo'lingizdagi nima, d'Artanyan? Qon emasmi ishqilib?

— Arzimagan narsa, — javob berdi d'Artanyan.

— Daydi o'qmi?

— Hatto o'q ham emas.

— Bo'lmasa nima?

Atos d'Artanyanni xuddi o'z o'g'liday sevishini biz aytib o'tgan edik: bu tund, qattiqqo'l kishi gohi mahallar yigitga nisbatan chin otalarcha g'amxo'rlik qilardi.

— Shililib ketdi, — tushuntirdi d'Artanyan. — Devor qo'limni qisib qoldi, uzukning ko'zi esa etimni shilib ketdi.

— Mana, olmos taqib yurishning oqibati, muhtaram afandim! — istehzoli tarzda gapirdi Atos.

— Ha-ya, darvoqe, uzukda olmos bor-ku! — qichqirib yubordi Portos. — Nega endi biz pulimiz yo'q deb noliyapmiz, azbaroyi shifo?

— Ha, rost! — gapni ilib ketdi Aramis.

— Ofarin, Portos! Bu, haqiqatan qutlug' fikr!

— Albatta, — Atosning maqtovidan iftixor qilib dedi Portos, — olmos bo'lgandan keyin uni sotsa bo'ladi-da.

— Lekin bu qirolichaning tuhfasiku, — e'tiroz bildirdi d'Artanyan.

— Uni ishga solishga qaytanga asos bu, — mulohaza qildi Atos. — Qirolichaning tuhfasu Bekingemni, uning mahbubini xalos etishi nihoyatda adolatdan bo'ladi, bizni — uning do'stlarini saqlab qolishi

esa nihoyatda savob ish bo'ladi, shu vajdan ham biz uni sotib yuboramiz. Bu borada abbatimiz nima deydi? Portosning fikrini so'rab o'tirmayman, u bizga ma'lum.

— Chamamda, — qizarib gapira ketdi Aramis, — modomiki, bu uzuk ma'shuqadan olinmagan ekan va, binobarin, muhabbat ramzi emas ekan, d'Artanyan uni sotsa bo'ladi.

— Muhtaram do'stim, siz tajassum aqoid kabi gapirasiz. Xullas, sizning fikringizcha...

— ... Olmosni sotmoq kerak.

— Xo'p yaxshi! — xushnudlik bilan rozi bo'ldi d'Artanyan. — Olmosni sotamiz, sadqai ortiqcha gap bunga.

Otishma davom etar, lekin do'stlarimiz allaqachon o'q yetmas masofada borishar, laroshelliklar faqat nomus kuchi o'q uzmoqda edilar.

— Rosti gap, bu fikr Portosning miyasiga ayni mavridida chalinib qoldi: mana kelib ham oldik. Xullas, janoblar bu ishning hammasi xususida ortiq lom-mim deyilmasin. Bizga qarab turibdilar, bizga peshvoz kelyaptilar hamda bizga tantanali qabul uyushtiradilar.

Haqiqatan ham, biz aytib o'tganimizdek, butun qarorgoh hayajonga kelgan edi: ikki mingdan ziyod odam bamisoli spektakldagi singari to'rt og'aynining omon-eson tugagan mardona qilig'ini tomosha qilgan edilar; uning jangga undaguvchi asl sababini hech kim payqamasdi, albatta.

Qarorgohni olqishlar suroni tutib ketgandi:

— Yashasin gvardiyachilar! Yashasin mushketyorlar!

Janob de Byuzini Atosning yoniga birinchi bo'lib keldi-da, uning qo'lini qisib garov yutqizilganligini tan oldi. De Byuzini ketidan dragun bilan shveysariyalik kelib qutlashdi, ulardan keyin esa qarorgohdagi barcha o'rtoqlari ham tabriklashdi. Olqishlar, qo'l qisishlar, quchoqlashishlar-u laroshelliklar ustidan boshlangan hazil-mazaxlarning nihoyasi yo'q edi. Shunaqa to's-to'polon bo'lib ketdiki, kardinal isyon boshlandi deb gumon qilib, qarorgohda nima

ro'y berganidan xabar olgani o'z gvardiyasi kapitani La Udinerni yubordi.

Vakilga voqeani boshdan-oyoq eng hayajonli iboralarida so'zlab berdilar.

— Xo'sh, nima gap? — La Udiner qaytib kelgandan keyin so'radi kardinal.

— Gap shuki, zoti oliylari, uch mushketyor bilan bir gvardiyachi janob de Byuzini bilan Sen-Jerve bastionida nonushta qilamiz deb garov boylashipti va shu nonushta ustida yovga basma-bas kelishipti, ham bir dunyo laroshelliklarni yer tishlatishipti.

— O'sha uch mushketyorning nomlarini bildingizmi?

— Ha, zoti oliylari.

— Ayting-chi?

— Bular Atos, Portos va Aramis janoblar.

«O'sha uch dovyurak!» — o'zicha dedi kardinal.

— Gvardiyachi-chi?

— Janob d'Artanyan.

— Yana o'sha navqiron mug'ombir! Bu to'rt og'aynining mening xizmatimga o'tishi shart.

Kechqurun janob de Trevil bilan suhbatlasharkan, kardinal butun qarorgohda duv-duv gap bo'lmish ertalabki qahramonlikni tilga oldi. Bu sarguzasht hikoyasini ishtirokchilarning o'z og'zidan eshitgan janob de Trevil uni padari buzrukvorga butun tafsilotlari bilan dastro'mol epizodini ham faromush qilmay qaytadan so'zlab berdi.

— Juda yaxshi, janob de Trevil! — dedi kardinal. — Bu to'rt bahodir bir-birini shu qadar yaxshi ko'rgandan keyin adolat yuzasidan birgalikda xizmat o'tamog'i lozim.

O'sha oqshomdayoq janob de Trevil bu xushxabarni uch mushketyor bilan d'Artanyanga ma'lum qildi-da, shu paytning o'zida to'rttalasini ham o'zining kelasi kunga nonushtaga taklif etdi.

D'Artanyanning quvonchi ichiga sig'masdi. Ma'lumki, mushketyor bo'lish uning butun hayotining orzu-armoni edi.

Uning uch do'sti ham juda quvonib ketdi.

— Xudo haqi, fikring qoyilmaqom ekan, — dedi d'Artanyan Atosga, — sen haq bo'lib chiqding: biz u yerda shon-sharaf topdik, ham o'zimiz uchun juda ahamiyatli suhbatni boshladikki...

— ... uni endi biz hech kimning ko'ngliga shubha solmasdan davom ettirishimiz mumkin: axir xudo xohlasa, hozirdan e'tiboran biz kardinalchilar deb tanilamiz-da.

O'sha oqshomdayoq d'Artanyan o'z ehtiromini ifoda etmoq hamda kardinal ko'rsatgan inoyatni ma'lum qilmoq uchun janob Dezessara huzuriga ravona bo'ldi.

D'Artanyanni juda sevguvchi Dezessara bundan xabar topgach, unga o'z xizmatlarini taklif qildi: boshqa polkka o'tish juda katta ust-bosh va aslah-anjom xarajatlari bilan bog'liq edi.

D'Artanyan uning yordamidan bosh tortdi, lekin g'animat fursatdan foydalanib, Dezesseradan u olmosni baholashni iltimos qildi va pulga chaqishini so'rab, unga uzukni berib qo'ydi.

Kelasi kuni ertalab soat sakkizda Dezessaraning qaroli d'Artanyan huzuriga tashrif buyurdi-da, unga ichida yetti ming livr puli bor bir xalta oltin topshirdi.

Bu qirolicha olmos uzugining bahosi edi.

XVIII

Oilaviy ish

Atos munosib nom topdi: oilaviy ish. Oilaviy ish kardinal izmida emas edi; oilaviy ishning hech kimga daxli yo'q edi; oilaviy ish bilan hammaning ko'z o'ngida shug'ullanmoq mumkin edi.

Demak, Atos nom topdi: oilaviy ish.

Aramis yo'lini topdi: qarollarni yubormoq.

Portos vositasini topdi: olmosni sotmoq.

Odatda, har to'rttalasi ichida eng topqiri bo'lmish yolg'iz d'Artanyangina hech nima o'ylab topmadi, lekin sirasini aytganda, Miledi nomining o'zi uning barcha o'y-xayollarini karaxt qilib qo'ygan edi.

Yo'g'-ey, biz yanglishib ketdik: u olmosga xaridor topdi.

Janob de Trevilnikidagi nonushtada farahli fayz hukm suradi. D'Artanyan allaqachon yangi ust-boshda tashrif buyurgan edi: uning bo'yi taxminan Aramis bilan teng, kitobxonlar xotirlashicha, noshiri dostoniga juda saxovat bilan haq to'laganligi vajhidan o'ziga hamma narsani ikki sidra miqdorda buyurtgan Aramis esa bosh-oyoq sarupolarining birini o'z do'stiga in'om qilgan edi.

Basharti xayoli ufqida qora bulut singari ketmay turgan Miledi bo'lmaganda edi, d'Artanyan o'zini rohat-u farog'atning cho'qqisida his qilgan bo'lardi.

Bu nonushtadan so'ng do'stlar kechqurun Atosnikida to'planib, u yerda ko'zlangan ishni nihoyasiga yetkazishga kelishib oldilar.

D'Artanyan kun bo'yi qarorgoh ko'chalarida o'zining mushketyorlik sarpolarini ko'z-ko'z qilib aylanib yurdi.

Oqshom tayin soatda to'rt og'ayni uchrashdilar; yana uch narsani hal qilib olmoq kerak edi:

Miledining og'asiga nima yozishni;

Turdagi epchil xonimga nima yozishni;

Hamda xizmatkorlardan qay biriga maktublarni eltib berishni topshirishni.

Har kim o'zinikini taklif etardi: Atos qachonki sohibi izn bersa, shundagina og'zini ochguvchi Grimonning kamtarligini qayd qilardi; Portos qaddibasti zabardast bo'lgan rosmana bo'yli to'rt kishini bemalol do'pposlab berishi mumkin Mushketon kuchining ta'rifini keltirardi; Bazening uddaburoligidan ko'ngli to'q Aramis o'z nomzodi sha'niga dabdabali olqishlar yog'dirardi; Planshening mardligiga batamom ishongan d'Artanyan esa uning nozik bulon ishidagi xatti-harakatini pesh qilardi.

Bu to'rt fazilat birinchilikni olish uchun o'zaro uzoq talashdi, shu munosabat bilan yorqin nutqlar so'zlandi, ularni biz haddan tashqari uzun tuyular degan andisha bilan keltirib o'tirmaymiz.

— Taassufki, — luqma soldi Atos, — vakilimiz shu sifatlarning har to'rttasini o'zida jo qilmog'i darkor.

— Lekin bunday xizmatkorni qanday topib bo'lar-di?

— Unaqasini topib bo'lmaydi, — tasdiqladi Atos, — o'zimdanda qiyos. Shu boisdan esa Grimoni oling.

— Yo'q. Mushketonni.

— Undan ko'ra Bazenni.

— Menimcha esa Plansheni. U mard va chaqqon: mana sizlarga to'rt sifatdan ikkitasi.

— Janoblar, — gap boshladi Aramis, — biz bilib olishimiz zarur eng asosiy narsa — bu aslo to'rt xizmatkorimizdan qay biri kamtarroq, kuchliroq, udaburraroq va mardroqligi emas; eng asosiysi — ularning qay biri hammasidan pulga o'chligi.

— G'oyat oqilona mulohaza, — dedi Atos, — odamlarning fazilatlarini emas, ularning qusurlarini hisobga olmoq kerak. Janob abbat siz ulug' maslahatgo'y ekansiz!

— Turgan gap, asosiy narsa shu, — gapini davom ettirdi Aramis. — Bizga topshiriqlarimizning ishonchli ijrochilari nafaqat muvaffaqiyatga erishmoq, balki yana muvaffaqiyatsizlikka uchramaslik uchun ham zarur. Axir, ish o'ngidan kelmagan taqdirda boshi bilan javob beradigan xizmatkor emas...

— Sekinroq gapiring, Aramis! — uni to'xtatdi Atos.

— Siz haqsiz... Xizmatkor emas, balki sohib, hat-toki sohiblar! Xizmatkorlarimiz bizga shu darajada sodiqmiki, toki azbaroyi bizni deb jonini tahlika ostida qoldirsa? Yo'q.

— Xudo haqi, men Planshe uchun kafilman hisob, — e'tiroz qildi d'Artanyan.

— Ana endi jon do'stim, uning beminnat sadoqatiga mo'maygina pul qo'shing, — bu uning ro'zg'orini harna ta'minlaydi, ana shunda siz uning uchun ikki karra kafolat bersangiz bo'ladi.

— Lekin, baribir sizga pand berishadi, — dedi gap narsalar xususida ketganda, hayotga ishonch bilan boquvchi, gap odamlar xususida ketganda kayfiyati tushib ketadigan Atos. — Ular pulni olish uchun istagan narsangizni va'da qilishaveradi, yo'lda esa qo'rquv ularning harakatiga monelik qila-

di. Ularni tutib olishgach, iskanjaga olishadi. Bu chorasiz holatda esa ular hamma narsaga iqrar bo'lishadi. Biz bolalar emasmiz axir, azbaroyi shifo! Angliyaga yetib olmoq uchun, — Atos ovozi pasaytirdi, — kardinalning josuslari-yu, gumashtalari bo'lib gij-gijlab turgan butun Fransiyaning bosib o'tmoq lozim. Kemaga o'tirmoq uchun ruxsatnomaga ega bo'lmoq lozim. Londonga yo'l topmoq uchun esa inglizcha gapirishning uddasidan chiqmoq kerak. Nazarimda bu juda mushkul ish.

— Yo'g'e, aslo — e'tiroz bildirdi o'zlarining rejaları amalga oshirilishini juda istaguvchi d'Artanyan. — Menimcha, bu juda oson. Endi, albatta, agar lord Vinterga har qanday dahshatni, kardinalning butun rasvogarliklarini...

— Sekinroq! — ogohlantirdi Atos.

— ...butun fitnalar-u, davlat sirlarining ta'rifini keltirib yozilsa, — deya Atosning maslahatiga kirib nimtovushda gapida davom etdi d'Artanyan, — turgan gap, bizning hammamizni tiriklay charxpalakka tortadilar. Lekin, azbaroyi xudo, shuni xotirdan chiqarmangki, Atos, biz unga o'zingiz aytganingizdek oilaviy ish yuzasidan yozamiz, biz unga yolg'iz shu maqsadda yozamizki, Miledi Londonga borganda u bizga ziyon yetkazish imkonidan uni mahrum etsin. Men unga taxminan mana shu mazmundagi maktub yozaman...

— Quloq solaylik, — halitdan o'z chehrasiga tanqidiy ifoda berib dedi Aramis.

— «Muhtaram afandim va hurmatli do'stim...»

— Ana xolos, inglizga «hurmatli do'stim» deb yozilsa! — uning gapini kesdi Atos. — Nima ham derdik, boshi durust! Barakallo, d'Artanyan! Shu murojaatning o'zi uchun sizni charxpalakka tortish qayoqda, tilka-pora qilishar.

— Xo'p yaxshi, siz haqsiz deya deylik. Men jo'ngina qilib: «Muhtaram afandim» — deb yozaman qo'yaman.

— Siz hatto «milord» deb yozishingiz ham mumkin, — deb luqma tashladi hamisha qabul etilgan odob qoidalariga rioya etishni zaruriy deb hisoblaguvchi Atos.

— «Milord, Lyuksemburg orqasidagi kichik taqir yer yodingizdami?»

— Juda yaxshi! Endi yana Lyuksemburg ham deng! Buni ona-qirolichaga shama deb sanaydilar. Zap topibsiz-da! — miyig'ida kulib qo'ydi Atos.

— Xo'p yaxshi, shunchaki: «Milord, sizning hayotingizni saqlab qolishgan o'sha kichik taqir joy yodingizdami?..» — deb yozamiz.

— Jon d'Artanyan, siz doim xudo urgan yozuvchi bo'lasiz, — dedi Atos. — «Hayotingizni saqlab qolishgan» emish! Be! Bu noshoyon gap! Bu xil yaxshiliklarni or-nomusli odamga minnat qilmaydilar. Savob ishni iddaho qilish — haqorat qilish demakdir.

— Oh, do'stim, fe'lingiz yomon-da! — arz qildi d'Artanyan. — Agar sizning nazoratingiz ostida yozish lozim bo'lsa, men qat'iyon bosh tortaman.

— Yaxshi qilasiz ham. Mushket bilan qilichingizni ishlatavering, azizim, bu ikki mashg'ulotda siz katta mahorat ko'rsatasiz, qalamni esa janob abbatga qo'yib bering, bu narsa uning sohasi.

— Darhaqiqat, qalamni Aramisga qo'yib bering, — ma'qulladi Portos, — u hatto lotin dissertatsiyalarini yozadi-ku, axir.

— Xo'p yaxshi, roziman! — taslim bo'ldi d'Artanyan. Bizga shu maktubni yozib bering, Aramis. Biroq avliyolarning avliyosi bo'lmish padarimiz — papani o'rtaq solib o'tinamanki, ehtiyot bo'lib yozing. Men ham sizdan g'aliz jumlar qidiraman, sizni ogohlantirib qo'yay.

— Bajonudil roziman, — shoirlarga xos soddalik bilan, bilag'onlik qilib javob berdi Aramis, — lekin meni hamma jihatlari bilan tanishtirib qo'ying. Men, rosti gap, milordning kelini yomon shum deb ko'p eshitganman, uning kardinal bilan suhbatini eshitib, o'zim ham bunga ishonch hosil qildim.

— Sekinrog'-ey, azbaroyi shifo! — gapni bo'ldi Atos.

— ... Lekin tafsilotlari menga noma'lum, — gapi-ni tugatdi Aramis.

D'Artanyan bilan Atos birmuncha vaqt indamay bir-biriga qarab qolishdi. Nihoyat, Atos fikrlarini

jamlab va rangi odatdagidan ko'ra oqarib, bosh irg'ash bilan rozilik bildirdi-yu, d'Artanyan o'ziga gapirishga izn berilganini fahmladi.

— Mana, nima xususda yozmoq kerak, — so'z boshladi u. — «Milord, sizning kelingiz — jinoyatkor ayol, u sizning mulkingizni meros qilib olish payida yoningizga qotil yuborishga uringan. Lekin sizning akangizga tegishga uning haqqi yo'q edi, negaki u Fransiya turmush qurgan edi hamda...»

D'Artanyan xuddi muvofiq so'z qidirayotganday bo'lib tutilib qoldi-da, Atosga ko'z tashladi.

— «... hamda eri uni haydab yuborgan», — gap qistirdi Atos.

«...boisi u tamg'alangan edi», — gapida davom etdi d'Artanyan.

— Bo'lmagan gap! — dedi Portos. — U o'z qaynog'asi yoniga qotil yuborishga uringanmi?

— Ha.

— U turmush qurgan edimi? — qaytadan so'radi Aramis.

— Ha.

— Eri uning kiftidagi nilufar tusidagi tamg'ani ko'rib qolganmidi? — so'radi Portos.

— Ha.

Bu uchta «ha» Atos tomonidan aytilgan bo'lib, har biri ilgarigisidan tundroq chiqardi.

— Uning o'sha tamg'asini o'zi kim ko'rgan? — surishtirdi Aramis.

— D'Artanyan bilan men yoki, to'g'rirog'i, tadrijiy tartibga amal qilinsa, men bilan d'Artanyan, — javob berdi Atos.

— Bu rasvo mavjudotning eri-chi, hali hayotmi? — so'radi Aramis.

— U hali hayot.

— Siz bunga aminmisiz?

— Ha, aminman.

Bir nafasga zo'rma-zo'raki sukunat cho'kdi, uning asnosida og'aynilarning har biri hozirgi gaplar qoldirgan taassurotlar bilan bo'lib qoldi.

— Bu gal, — birinchi bo'lib tilga kirdi Atos, — d'Artanyan bizga maktubning ajoyib xomaki nus-

xasini qoralab berdi, nomamizni xuddi shu gaplardan boshlamoq lozim.

— Azbaroyi shifo, siz haqsiz Atos! — dedi Aramis. — Bunday maktubni to'qish — juda nozik masala. Janob kanslarning o'zi bu qadar ma'nodor maktubni tuzishda qiynalib qolgan bo'lardi, garchi janob kansler protokollarni quyib tashlaydi. Xo'p mayli! Jim tura turinglar, men yozay.

Aramis patni oldi, biroz o'ylanib turdi, bejirim ayol husnixati bilan to'qqiz-o'n satr yozib chiqdi-da, so'ngra shoshmasdan past ovoz bilan, go'yo har so'zni salmoqlab ko'rayotganday qilib, quyidagilarni o'qib berdi:

«Milord, sizga ushbu satrlarni yozguvchi kishi Ada ko'chasidagi kichik taqir joyda siz bilan qilichlashish sharafiga noil bo'lgan edi. Shundan so'ng ko'p marotaba o'sha kishini do'stim deb atashni ravo ko'rganingiz sababli u ham yaxshi maslahat bilan o'z do'stligini sizga isbot etmoqni o'z burchi deb biladi. Ikki daf'a siz o'zingizga merosxo'r deb hisoblaganingiz yaqin qarindoshingizning qurboni bo'layozdingiz, negaki uning allaqachon Fransiyada erga chiqqani o'laroq, Angliyada nikohdan o'tganidan siz bexabarsiz. Lekin uchinchi daf'a, ya'ni hozir siz halok bo'lishingiz mumkin. Qarindoshingiz shu bugun tunda Larosheldan Angliyaga jo'nab ketdi. Uning kelishiga ko'z-quloq bo'lib turing, zero uning dilidagi niyatlari juda dahshatli. Agar uning qo'lidan nimalar kelishini muqarrar bilmoqni istasangiz, o'tmishini uning chap kiftidan o'qib ko'ring».

— Mana bunisi juda zo'r! — ma'qulladi Atos. — Siz davlat kotibi singari yozasiz, azizim Aramis. Endi lord Vinter, bu ogohnomani olsa bo'ldi. U qattiq nazorat ta'sis qiladi, bordi-yu, maktub kardinalning qo'liga tushib qolgan taqdirda ham bizga ziyon qilmagan bo'lardi. Lekin yuborajak xizmatkorimiz Shatelrodan nariga o'tmay, keyin esa bizni Londonga borib keldim deb ishontirib turishi mumkin. Shu boisdan pulning yarmini u javobni keltirgandan so'ng berishni va'da etib, yarmini maktubga qo'shib beramiz. Olmos yoningizdami? — deya d'Artanyanga yuzlandi Atos.

— Yonimda undan durustroq narsa bor — menda pul bor.

D'Artanyan stolga xaltani chiqarib tashladi.

Oltin jarangidan Aramis ko'zlarini ko'tardi. Portos bir seskanib tushdi, Atos esa pinagini ham buz-madi.

— Bu xaltachadagi pul qancha? — so'radi u.

— O'n ikki frankli luidorlar bilan yetti ming livr.

— Yetti ming livr-a! — qichqirib yubordi Portos. — Shu rasvo olmos uzukcha yetti ming livr turadimi?

— Chamasi shunday, — dedi Atos, stol ustidagi puldan ko'z uzmay. — Do'stimiz d'Artanyan ularga o'z pullarini qo'shgan deb gumon qilishga maylim yo'q.

— Lekin hamma narsalarni muhokama qilib oldig-u, qirolicha xususida o'ylamayapmiz, janoblar, — o'z fikriga qaytdi d'Artanyan. — Uning qalbining arzandasi Bekingemning salomatligiga oz-moz parvo qilaylik. Shu arzimagan xizmatimizni undan darig' tutsak bo'lmaydi.

— Haqqi rost gap, — ko'ndi Atos. — Lekin bu yog'i Aramisning sohasi.

— Xo'sh, mendan nima talab etiladi? — qizarib ovoz berdi Aramis.

— Eng jo'n bir narsa: o'sha Turda istiqomat qil-guvchi epchil xonimga maktub bitish.

Aramis yana patni qo'liga oldi, yana ozgina o'ylandi-da, darhol o'z og'aynilari hukmiga havola etgan quyidagi satrlarni yozib tashladi:

— «Aziz bo'la!..»

— Eha-a, o'sha epchil xonim qarindoshingiz ekan-da? — gap qistirdi Atos.

— Xolavachcham bo'ladi, — dedi Aramis.

— Mayli, xolavachcha bo'lsa bo'la qolsin!

Aramis so'zida davom etdi:

«Aziz bo'la!

Padari buzrukvorimiz janob kardinal iloyo qirol-likning dushmanlari yuzini qora qilib, Fransiya bax-tiga uni xudo asrasin, Laroshelning isyonkor shak-

koklarini bir yoqli qilib bo'ldi hisob. Ularga madad bergani kelayotgan ingliz floti qal'aga hatto yaqin ham yo'lolmasa ajab emas. Biror muhim voqea janob Bekingemning Angliyadan jo'nab ketishiga xalal bersa kerak, deb ishonch bildirishga jur'at qilaman. Padari buzrukvor o'tmishning, hozirgi kunning va ehtimol kelajakning eng atoqli arbobidir. G'ashiga tegsa bormi, u quyoshni ham dog'da qoldirgan bo'lardi. Bu quvonchli yangiliklarni singlingizga ma'lum qilib qo'ying, aziz bo'la. Tushimda o'sha la'nati ingliz o'lib qolganmish. Xanjar yebmi, zahar ichibmi, esimda yo'q, — bir narsani ishonch bilan aytishim mumkinki, tushimda u o'lganmish, o'zingiz bilasiz tushlarim hech vaqt menga pand bermagan. Ishonchingiz komil bo'lsinkim, tez orada diydorimni ko'rasiz».

— Juda zo'r! — xitob qildi Atos. — Siz shoirlarning sultonisiz, azizim Aramis! Siz apokalipsis singari so'z yuritasiz, haqiqatni xuddi injildagiday hikmatli qilib gapirasiz. Endi shu maktubga adresni yozib qo'yish qoldi xolos.

— Bunisi juda oson, — dedi Aramis.

U takalluf bilan maktubni bukladi-da, ustiga yozib qo'ydi:

«Turdagi chevar qiz Mishonga».

Uch og'ayni kula-kula ko'z urishtirib oldilar: ularning hiylasidan natija chiqmagan edi.

— Endi tushunyapsizki, janoblar, — gapira ketdi Aramis, — birgina Bazen bu maktubni Turga yetkazishi mumkin: mening xolavachcham yolg'iz Bazenni taniydi hamda yolg'iz unga ishonadi, o'zga har kimsa ishni pachava qiladi. Ustiga-ustak Bazen savodli va oriyatli, Bazen tarixni biladi, janoblar, u Sikst Beshinchi papa bo'lishdan ilgari cho'chqaboqar bo'lganini biladi. Bazanning men bilan birga diniy rutba qabul qilish niyati borligi sababli esa o'zi ham papa bo'lish yoki loaqal kardinal bo'lishdan umidini uzgani yo'q. O'zingizdan qolar gap yo'q, mo'ljalni bu qadar yuqori olgan kishi o'zini tutqizib o'tirmaydi, bordi-yu qo'lga tushganda ham azob-uqubatlarga

rozi bo'lsa bo'ladiki, lekin hech nimani bo'yniga olmaydi.

— Yaxshi, yaxshi, — rozi bo'ldi d'Artanyan, — men siz uchun bajonudil Bazenni qo'llab-quvvatlayman, lekin menga Plansheni qo'yib bering. Miledi bir qur uni do'pposlashni buyurgan, uyidan ham haydab chiqargan, Planshening esa xotirasi yaxshi, men sizlarga kafilmanki, mabodo qasdini olishga imkoniyat tug'ilib qolguday bo'lsa, u bunday huzurdan kechgandan ko'ra o'limiga rozi bo'ladi. Agar Turdagi ishlar sizga tegishli bo'lsa, Londondagi ishlar shaxsan menga taalluqli. Shu vajdan esa Londonga ham men bilan borib kelgan va «London, sir, if you please»¹ va «My master lopl d'Artagnan»² degan gaplarni mutlaqo to'g'ri ayta biladigan Plansheni tanlashingizni iltimos qilaman. Xotiringizni jam qilingki, bunday bilimlar bilan u yoqqa ham, bu yoqqa ham yo'lni u juda yaxshi topadi.

— Unday bo'lsa, Planshega jo'nar payti yetti yuz livr, qaytganda ham yetti yuz livr beraylik, Bazenga esa — jo'nayotganda uch yuz livr, qaytib kelganda uch yuz livr, — taklif etdi Atos. — Bu davlatimizni besh ming livrgacha kamitib qo'yadi. Har qaysimiz o'zimizga ming livrdan olamiz-da, ko'nglimizga kelgan yo'sinda ishlatamiz, qolgan mingini esa ko'zda tutilmagan xarajatlar va umumiy ehtiyojlar uchun abbatga saqlashni topshirib, ehtiyot shart olib qo'yamiz. Shunga rozimisizlar?

— Muhtaram Atos, — dedi Aramis, — siz xuddi Nestor singari fikr yuritasiz, hammaga ma'lumki, u eng ulug' yunon donishmandi bo'lgan.

— Xullas, masala hal: Planshe bilan Bazen jo'nab ketishadi, — yakun yasadi Atos. — Ochig'ini ayt-sam, men Grimoning yonimda qolishidan xursandman: u mening muomalamga o'rganib qolgan, men ham uni qadrlayman. Kechagi kun uni anchagina urintirib qo'ygan bo'lsam kerak, bu sayohat esa uni tamom holdan toydirgan bo'lardi.

¹ Marhamat qilib, menga London yo'lini ko'rsatib qo'ysangiz, ser (*inglizcha*).

² Mening sohibim lord d'Artanyan (*inglizcha*).

Og'aynilar Plansheni chaqirishdi-da, unga zarur yo'l-yo'riqlarni berdilar; u allaqachon avvalo tayin shuhratdan gapirib, keyin pul va'da qilib, ana shundan keyingina xavf-xatarning uchini chiqargan d'Artanyan tomonidan ogoh etilgan edi.

— Men maktubni yengimning qatida olib ketaman, — dedi Planshe, — agar meni tutib olishsa, uni yutib yuboraman.

— Lekin unda sen topshiriqni ado etolmaysan, — e'tiroz bildirdi d'Artanyan.

— Menga bugun kechqurun maktubning nusxasini beringlar, ertaga u yodimda bo'ladi.

D'Artanyan go'yo: «Xo'sh qalay? Men sizlarga to'g'ri aytibmanmi?» — demoqchiday jo'ralariga qarab qo'ydi.

— Bilib qo'y, — Planshega yuzlanib gapini davom ettirdi u, — lord Vinter huzuriga yetib olishingga sakkiz kun hamda qaytib kelishingga sakkiz kun, jami o'n olti kun muhlat berilyapti. Agar jo'nab ketganingdan keyin o'n oltinchi kuni kech soat sakkizda yetib kelmasang, hatto sakkizdan besh daqiqa o'tganda kelganingda ham qolgan pulni ol-maysan.

— Unday bo'lsa menga soat olib bering, taqsir, — iltimos qildi Planshe.

— Mana buni ola qol, — o'ziga xos beg'amlik bilan saxovat qilib o'z soatini berib yuborarkan gapirdi Atos. — Bir azamatlik qil. Yodingda tut, og'zingga qarab gapirmasang, tilingdan ilinib qolsang yoki u yer-bu yerda o'ralashib qolsang, sening sadoqatingdan azbaroyi ko'ngli to'qligidan sen uchun bizga kafolat berib qo'ygan sohibingni juvonmarg qilasan. Yana yodingda bo'lsinki: agar sening aybing bilan d'Artanyanning boshiga biror kulfat tushsa, qorningni yorib tashlagani men seni har qayerdan topib olaman.

— Voy, taqsir-ey! — shubhalardan ranjib va buning ustiga mushketyorning vazmin alfozidan cho'chib ketib dedi Planshe.

— Men bo'lsam, — haybat bilan ko'zlarini ola-kula qilib gapirdi Portos, — tiriklay teringni shilib olaman!

— Voy, taqsir-ey!

— Men bo'lsam, — o'zining beozor shirali ovozi bilan dedi Aramis, — seni vahshiylar uslubida sekin yonib turgan olovda yoqib yuboraman, buni dilingga tugib ol!

— Oh, taqsir!

Shu zamon Planshe yig'lab yubordi: bu do'q-po'pisalar solgan qo'rquvdanmidi yoki to'rt og'ay-nining bir-biriga mehr-u oqibatini ko'rib, ko'ngli buzilib ketganidanmidi, buni biz aytolmaymiz.

D'Artanyan uning qo'lini qisib, quchoqladi.

— Bilasanmi, Planshe, — dedi u, — janoblar senga bu gaplarning hammasini menga mehribonligidan gapirmoqdalar, lekin aslida ular seni yaxshi ko'rishadi.

— Oh, taqsir, yo men topshiriqni ado etaman yoki meni tilka-pora qilib tashlasinlar! — qichqirdi Planshe. — Lekin hatto meni tilka-tilka qilganlarida ham ishonchingiz komil bo'lsinki, bitta bo'lagim ham hech nimani fosh qilmaydi.

Tun davomida maktubni yodlab olishga ulgurishi uchun, Planshe yanagi kuni sahar soat sakkizda yo'lga chiqadi deb qaror qilindi. Bu ishda u roppa-rosa o'n ikki soat yutdi, negaki u o'n oltinchi kuni kech soat sakkizda qaytib kelishi shart edi.

Ertalab u otga minayotgan chog'da ko'nglida gersog Bekingemga ixlosi baland bo'lgan d'Artanyan Plansheni chetga olib chiqdi.

— Quloq sol, — dedi u unga, — maktubni lord Vinterga topshirganingdan keyin u kishi o'qib chiqqach, unga yana: «Zoti oliylari, lord Bekingemni ehtiyot qiling: uni o'ldirmoqchilar», — deb aytib qo'ygin. Lekin bilasanmi, Planshe bu shu qadar muhim, shu qadar jiddiy gapki, bu sirni senga ishonib aytishimni hatto do'stlaringa ham e'tirof qilmadim hamda meni kapitan qilamiz deb va'da berishganda ham bu narsani maktubda yozmagan bo'lardim.

— Xotirjam bo'ling, taqsir, mana ko'rasiz, menga har jihatdan tayansa bo'ladi.

Yo'lning ichkarisiga pochta otlarida ketish uchun qarorgohdan yigirma lye narida qoldirib ketishi lozim ajoyib otga minib, Planshe uni choptirib ketdi: garchi mushketyorlarning uch va'dasi esiga tushganda yuragi achishib tursa-da, baribir u a'lo kayfiyatda edi.

Bazen kelasi sahar Turga jo'nab ketdi; zimmasiga yuklangan topshiriqning ijrosi uchun unga sakkiz kun muhlat berilgan edi.

Vakillari yo'g'ida — butun shu vaqt asnosida to'rt og'ayni, turgan gap, har qachongidan hushyor tortib, ko'z-quloq bo'lib yurishdi.

Ular uzzukun tevarak-atrofda nima gaplar bo'layotganini poylashar, kardinalning xatti-harakatlarini kuzatishar va Rishelye huzuriga bitta-yarimta chopar kelgan-kelmaganining tagiga yetmoq payida yurishardi. Ularni nogahon xizmat majburiyatlarini o'tamoqqa chorlab qolganlarida, ularni titroq bosgan kezlar ko'p bo'lardi. Ustiga-ustak ularning o'z shaxsiy bexatarligini ham ta'min etishlariga to'g'ri kelardi: Miledi odamga bir qur namoyon bo'lgach, keyin ortiq tinch uyqu bermaydigan bir arvoh edi.

Sakkizinchi kun deganda ertalab har damgidek bardam va odaticha og'zi qulog'ida Bazen to'rt og'ayni nonushta qilib o'tirgan paytda «Kasofat» qovoqxonasiga kirib bordi-da, shartlashilgandek dedi:

— Janob Aramis, mana xolavachchangizning javobi.

Og'aynilar quvonib ko'z urishtirib oldilar: ishning yarmi bajarilgan edi; rost, bu yarmi sal osonrog'i bo'lib, kamroq vaqtni talab etardi.

Beixtiyor qizarib Aramis imlo xatolar bilan beso'naqay yozilgan maktubni oldi.

— Astag'firullo! — kulib xitob qildi u. — Umidlarim puchga chiqadigan bo'ldi: boyaqish Mishon hech qachon janob de Vuatyurday yozishni o'rgana olmaydi!

— Peshora Mishon teganingiz nimasi? — deya so'radi maktub kelgan daqiqada to'rt og'ayni bilan gurunglashib o'tirgan shveysariyalik.

— E tavba, hech nima hisob, — javob berdi Aramis. — Bir jonon chevar qiz, men uni juda sevganman, hamda esdalikka bir-ikki satr yozib berishni iltimos qilganman.

— Asparoyi shifo, agar u xutti harflaritek yo'g'on xonim bo'lsa, paxtinkiz ochilkan ekan, piro-tar! — dedi shveysariyalik.

Aramis xatni ko'zdan kechirdi-da, uni Atosga uzatdi.

— Uning nimalar yozganini bir o'qib ko'ring-a, Atos, — taklif etdi u.

Atos bu nomaga ko'z yugurtib chiqdi-da, tug'i-lishi mumkin shubhalarni tarqatish istagida ovoz chiqarib o'qib berdi:

«Aziz bo'la, opam bilan men tushlarning ta'birini yaxshi bilamiz va ulardan yomon qo'rqamiz, lekin umid qilamanki, sizniki xususida, tushlarga ishon-ma — tushlar yolg'on, deyish mumkin. Alvido, omon bo'ling, ora-sira o'zingizdan darak berib turing.

Aglaya Mishon».

— U o'zi qanday tush to'g'risida yozibdi? — deb so'radi maktub o'qilayotgan paytda kelib qolgan dra-gun.

— Ha, qantay tush to'qrisita? — gapni ildi shveysariyalik.

— E, tavba, shunchaki: men ko'rgan va unga hikoya qilib bergan tush to'g'risida-da, — javob ber-di Aramis.

— Ha, tafpa, tushni hikoya qilip perish oson narsa, lekin men hesh qashon tush ko'rmayman.

— Juda baxtli ekansiz, — stoldan turarkan luq-ma tashladi Atos. — Bu gap mening og'zimdan ham chiqsa koshki edi.

— Hesh qashon! — Atosday odam aqalli shu bora-da unga havasi kelayotganidan boshi osmonga yetib takrorladi shveysariyalik. — Hech qashon! Hesh qashon!

Atosning qo'zg'alganini ko'rib, d'Artanyan ham o'rnidan turdi-da, qo'ltig'idan olib, u bilan birga chiqdi.

Portos bilan Aramis dragun va shveysariyalikning qo'pol hazillariga javob qaytargani qolishdi.

Bazen bo'lsa borib poxol o'rin-to'shakka yotib oldi va tasavvuri shveysariyalikka qaraganda hiyla jonli bo'lgani sababli u tushida go'yo Aramis papa bo'lib, uni kardinal martabasiga ko'tarayotganlarini ko'rdi.

Biroq aytib o'tganimizdek, o'zining omon-eson qaytishi bilan Bazen to'rt og'ayniga orom bermayotgan xavotirlarning bir hissasini tarqatdi, xolos. Muntazirlik kunlari uzoq kechadi, buni ayniqsa bir kecha-kunduz qirq sakkiz soat bo'lib qoldi deb garov boylashishga tayyor d'Artanyan sezmoqda edi. U dengizdagi sayohatning noiloj sekinligini faromush etar va Miledining qudratini mubolag'a qilardi. U o'ziga azroil bo'lib tuyulgan bu ayolni uning o'zidek g'ayritabiiy ittifoqchilarga sherik qilardi; qilcha sharpadan u o'zini hibsga olgani kelishgan, o'zi va do'stlari bilan baqamti qilmoq uchun Plansheni qaytarib keltirishgan, deb xayol qilardi. Bular yetmaganday, uning munosib pikardiyalikka bo'lgan ishonchi kun sayin kamayib borardi. Uning hadiklari chunonam zo'rayib ketdiki, Portos bilan Aramisga ham yuqdi. Yolg'iz Atosgina xuddi o'zining tevaragida zarracha xatar izg'ib yurmaganday va narsalarning kundalik tartibini hech nima buzmaganday vazminligicha qolgan edi.

O'n oltinchi kun deganda bu hayajon d'Artanyan bilan uning do'stlarini shu darajada iskanjaga oldiki, ular bir joyda qaror topmay Planshe qaytishi kutilgan yo'lda sharpalar singari tentirab yurardilar.

— Bir ayol sizlarni shunchalik dahshatga sola olgandan keyin, rosti gap, sizlar erkak emas, go'dak ekansizlar! — deyardi ularga Atos. — Xo'sh, bizga o'zi nima xavf solyapti? Qamoqqa tushib qolishimi? Ammo bizni u yerdan chiqarib olishadi! Axir Bonasye xonimni chiqarib olishdi-ku. Boshdan judo bo'lishmi? Lekin biz xudoning bergan kuni zovurlarda o'zimizni eng quvnoq alfozda ko'proq xatarlarga tutib yuramiz, zero to'p o'qi oyog'imizni dabdala qi-

lishi mumkin, men esa aminmanki oyoqni kesguvchi jarroh boshni olguvchi jalloddan ortiqroq azob bera-di. Bemalol kutaveringlar: ikki soatdan so'ng, to'rt soatdan so'ng, eng kech deganda, olti soatdan so'ng Planshe shu yerda bo'ladi. U hozir bo'lishni va'da qilgan, men ham Planshening va'dalariga ishonaman — u menga durustgina yigit ko'rinadi.

— Bordi-yu, u kelmay qolsa-chi? — so'radi d'Artanyan.

— Xo'sh, bordi-yu kelmay qolsa, demak, u biror sababga ko'ra hayallab qolgan, vassalom. U otdan yiqilib tushgan bo'lishi mumkin, ko'prikdan qulab ketgan bo'lishi mumkin, tez yurishdan o'pkasini shamollatib qo'ygan bo'lishi mumkin. E janoblar, jamiki tasodiflarni e'tiborga olmoq lozim. Hayot — bu mayda-chuyda dard-u hasratlardan tuzilgan bir tasbeh, faylasuf odam uni kulib turib o'giraverardi. Menga o'xshash faylasuf bo'linglar, janoblar, stol yoniga o'tiringlar-da, kelinglar, bir ichaylik — menga istiqbol hech qachon bir qadah shamberten orqasidan qaragani singari yorqin tusda ko'rinmaydi.

— Haqqi rost gap, — javob berdi d'Artanyan, — lekin har gal yangi shisha ochayotganda u Miledi-ning yerto'lasidan bo'lmasin tag'in, deb hadiksi-rayverish jonimga tegdi.

— Siz juda ham injiqlik qilyapsiz, — dedi Atos. — U biram go'zal ayolki!..

— Odamlar tamg'a qo'ygan ayol! — deya Portos qovushmagan askiya qildi-da, odaticha xaholab kulib yubordi.

Atos seskanib tushdi, xuddi terni artib tashlayotganday qo'li bilan manglayini sidirdi-da, yashirishga qurbi yetmagan asabiy harakat bilan o'rnidan qo'zg'aldi.

Bu o'rtada kun ham o'tib ketdi. Kech odatdagidan sekinroq kira boshladi, lekin axiri xarobot xo'randalar bilan gavjum bo'ldi. Olmosni sotishdan o'z ulushini olgan Atos «Kasofat»dan chiqmay qo'ygan edi. Janob de Byuzini, aytgancha, u do'st-larimizni qoyilmaqom ziyofat bilan siyladi, unga juda munosib sherik chiqib qoldi. Xullas, soat yettiga

zang urganda ular ikkovlon odaticha soqqa o'ynab o'tirgan edilar, qo'riqchi postlarni kuchaytirgani otlangan soqchilarning yonginadan o'tib ketgani eshitilib turardi; soat yetti yarimda shomga bong urildi.

— Xarob bo'ldik! — dedi d'Artanyan Atosga.

— Siz pullarimiz xarob bo'ldi demoqchi bo'lyapsizmi? — cho'ntagidan to'rt pistol olib va ularni stolga tashlab, xotirjam so'radi Atos. — Endi, janoblar, — davom etdi, — shomga bong uryaptilar, borib uxlaylik.

Atos d'Artanyanning hamrohligida xarobotdan chiqdi. Ularning orqasida Aramis Portos bilan qo'ltiqlashib borardi. Aramis allaqanday she'rlarni ming'irlar, Portos bo'lsa jon-jahdi bilan mo'ylabini burab qo'yardi.

Qo'qqis qorong'idan ko'rinishi d'Artanyanga tanishdek tuyulgan bir qora surilib chiqdi-da, uning qulog'iga singib ketgan ovoz bilan dedi:

— Ridongizni keltirdim, taqsir, bugungi oqshom salqin bo'lib turibdi.

— Planshe! — quvonchi ichiga sig'may baqirib yubordi d'Artanyan.

— Planshe! — jo'r bo'lishdi Portos bilan Aramis.

— Ha, albatta, Planshe, — dedi Atos. — Buning nimasi ajablanarli? U soat sakkizda qaytishni va'da qilib edi, ayni sakkizga zang urilyapti. Balli, Planshe, lafzi halol odam ekansiz! Bordi-yu, bir vaqt kelib sohibingizni tark etsangiz, men sizni o'z xizmatimga olaman.

— Yo'g'-ey, hech qachon! — e'tiroz bildirdi Planshe. — Men hech qachon janob d'Artanyanni tark etmayman.

Xuddi shu daqiqada d'Artanyan qo'liga Planshe maktubni solib qo'rganini sezdi.

D'Artanyanning o'zi uning jo'nar payti qilgandek Plansheni judayam quchoqlab olgisi bor edi-yu, lekin ko'chaning qoq o'rtasida xizmatkorga nisbatan tuyg'ularning bu xil ifodasi o'tgan-ketganlarning birortasiga shubhali ko'rinmasaydi, deb cho'chidi va shu boisdan shashtini qaytardi.

— Xat menda, — ma'lum qildi u Atos hamda boshqa qolgan do'stlariga.

— Yaxshi, — dedi Atos, — uyga boramiz-da, o'qib ko'ramiz.

Xat d'Artanyanning qo'lini go'yo kuydirardi, u qadamini jadallashtirmoqchi bo'lib edi, lekin Atos uni qo'ltiqlab oldi va yigitning noiloj o'z do'sti bilan baravar yurishiga to'g'ri keldi.

Nihoyat ular chodirga kirishdi-da, chiroqni yoqishdi. Og'aynilarni g'aflatda qoldirib hech kim bostirib kelib qolmasligi uchun Planshe kiraverishda turib oldi, d'Artanyan esa nigoron bo'lib kutilgan maktubni ochdi.

U sof britan husnixati bilan yozilgan yarim satrni qamragan bo'lib g'oyatda lo'nda edi:

«Thank you be easy».

Ma'nosi: «Tashakkur sizga, xotirjam bo'ling».

Atos maktubni d'Artanyan qo'lidan olgach, uni chiroqqa tutib yoqdi-da, to kulga aylanguncha qo'li-da tutib turdi.

So'ngra Plansheni yoniga chaqirib olib, unga dedi:

— Endi, muhtaram Planshe, yetti yuz livringni talab qilaverishing mumkin, lekin bu xil xatga sendan ko'p jur'at talab etilmagan.

— Biroq bu narsa uni omon-eson yetkazmoq uchun har turli hiyla-nayranglar ishlatishinga to'siq bo'lmadi, — javob berdi Planshe.

— Qani, sarguzashtlaringni bizga so'zlab berchi! — taklif qildi d'Artanyan.

— Buning hikoyasi uzun, taqsir.

— Sen haqsan, Planshe, — dedi Atos. — Ustiga-ustak shomga bong urib bo'lishdi, mabodo chiroq boshqalarnikidan uzoqroq yoniq tursa, buni payqab qolishadi.

— Mayli, shunday bo'la qolsin, yotib uxlaylik, — ko'ndi d'Artanyan. — Bemalol uxlayver, Planshe!

— O'lay agar, taqsir, o'n olti kun ichida birinchi marta bexavotir uxlayman.

— Men ham! — dedi d'Artanyan.

— Men ham! — dedi Portos.
— Men ham! — deb qoldi Aramis.
— Sizga haqiqatni ochib qo‘ya qolay: men ham, —
iqror bo‘ldi Atos.

XIX

Shum qismat

Bu orada Miledi g‘azabdan o‘zini tutolmay, kema-ga ortilgan quturgan yo‘lbarsday paluba bo‘ylab o‘zi-ni har yonga urib tipirchilardi; d’Artanyan uni haqo-rat qilgan, Atos unga po‘pisa qilgan bo‘lsa-yu, in-tiqom olmasdan jo‘nab ketayotganligi unga alam qilardi. Bu fikr bora-bora uni shu darajada o‘rtay boshladiki, u o‘zi yo‘liqishi mumkin xavf-xatarlarni pisand qilmay, sohilga tushirib qo‘ying, deb kapitan-ga yalbora boshladi. Lekin fransuz va ingliz kemalari o‘rtasidagi o‘zining mushkul ahvolidan — kalamush-u qushlar o‘rtasiga tushib qolgan ko‘rshapalak ahvo-lidan tezroq chiqib ketishga ko‘zi to‘rt kapitan Angliya sohillariga yetib olmoqqa intiqar va o‘zi ayol nozi deb hisoblaguvchi narsaga itoat qilishdan uzil-kesil bosh tortdi. Darvoqe, kardinal uning alohida nazoratga havola etgan yo‘lovchisiga, u dengiz va fransuzlar izn bergan taqdirda breton portlaridan birida — Loriandami yoki Brestdami tushirib qo‘yishni va‘da qildi. Lekin qarshi shamol esmoqda, dengiz dovulli edi, hadeb dam u, dam bu tomonga chap berishga to‘g‘ri kelardi. Sharantadan chiqqan-dan keyin to‘qqiz kun o‘tgach, behudud alam va has-ratdan bo‘zargan Miledi yiroqlarda finisterning mo-viy sohillarini ko‘rib qoldi.

Fransiyaning bu go‘shasidan kardinal yoniga yetib borish uchun unga kam deganda uch kun ke-rakligini u hisoblab chiqdi; tushib olishga yana bir kunni qo‘shing, — bu to‘rt kunni tashkil etadi; bu to‘rt kunni o‘tib ketgan to‘qqiz kunga qo‘shing — zoye ketgan o‘n uch kun chiqadi! Shu asnoda Ang-liyada qanchadan-qancha muhim voqealar kechishi mumkin — o‘n uch kun-a! U agar qaytib borsa, kar-

dinalning qahri keladi va, binobarin, uning biror kimsaga qarshi da'vosidan ko'ra, o'zgalarning uning ustidan qilgan arzlarini eshitishga ko'proq rag'bat qiladi, degan mulohazaga borib qoldi. Shu boisdan, kema Lorian bilan Brest yonidan o'tib ketayotgan paytda kapitandan o'zini tushirib qo'yishga ortiq qistamadi, u ham o'z navbatida atayin unga buni eslatmadi. Xullas, Miledi yo'lida davom etaverdi va xuddi Planshe Portsmutda kemaga o'tirayotgan kuni padari buzrukvorning vakilasi ham tantana bilan shu portga qadam qo'ydi.

Butun shahar g'ayri oddiy hayajonda: to'rtta endigina qurib bitkazilgan kattakon kemalarni suvga tushirmoqda edilar; to'lqin to'sar ustida boshdan oyoq sim-u zarlarga ko'milgan, odatiga ko'ra hamma yog'iga olmos-u qimmatbaho toshlar qadab tashlangan Bekingem oq patlari yelkalarigacha osilib tushib turgan shlyapada qariyb o'zi singari yorqin maiyat qurshovida turardi.

Angliya olamda quyosh borligini xotirlaguvchi o'sha noyob, ajoyib qish kunlaridan biri edi. So'nib borayotgan, lekin hamon shukuhli oftob osmonga ham, dengizga ham o'tli tasmalari bilan ol rang berib, deraza oynalarida yong'in yallig'isimon yiltirab turgan so'nggi oltin shu'lalarini minorlar-u qadimiy imoratlarga tashlab botib bormoqda edi.

Miledi sohilga yaqinlashgan sayin tobora tarovatliroq va muattarroq dengiz havosini yutar, o'zi nest-nobud qilishga muttasaddi etilgan bu haybatli tadoriklarni, yolg'iz o'zi ayol boshi bilan bir-ikki xalta oltin bilan tor-mor etib tashlashi shart bu armiyaning butun qudratini mushohada qilar — xayolan o'zini suriyaliklar qarorgohiga suqilib kirgan va bir qo'l imosi bilan xuddi tutun singari tarqab, yo'q bo'lajak sanoqsiz lashkarlar, mahodalar, otlar-u qurollarni ko'rgan Yudif' bilan qiyoslardi.

Kema reydda¹ to'xtadi. Lekin u langar tashlagan mahal uning yoniga juda soz qurollangan kater keldi-da, o'zini qo'riqchi kema deb tanitib qayiq tushir-

¹ R e y d — portga kiraverishda kemalar turish uchun qulay joy.

di, qayiq kema narvoniga qarab yo'l oldi; unda ofitser, botsman va sakkiz nafar eshkakchi o'tirardi. Ofitser kemaga chiqdi, u yerda u harbiy ust-boshiga yarasha izzat-hurmat bilan qarshi olindi.

Ofitser kapitan bilan bir necha daqiqa so'zlashib turdi, o'qib chiqishi uchun unga allaqanday qog'ozlarni berdi, undan so'ng kapitanning farmoyishi bilan kemaning butun komandasi va yo'lovchilar palubaga chorlandilar.

Ular saf tortib turganlaridan so'ng ofitser baland ovozda kema qayerdan chiqqani, qay tomon yo'l tutgani, qayerlarda to'xtab o'tganini surishtirdi, uning barcha savollariga kapitan ikkilanmasdan, qiynalmasdan javob berdi. Keyin ofitser palubada hozir bo'lganlarning hammasini bir-bir ko'zdan kechira boshladi va Miledigacha yetgach, unga juda sinchiklab qarab qo'ydi-yu, lekin lom-mim demadi.

So'ngra yana kapitan yoniga bordi, unga yana al-lanima dedi-da, go'yo uning majburiyatlarini o'z zimmasiga olganday ekipaj darhol bajo keltirgan allaqanday manevrga komanda berdi. Olti to'pining og'zi bilan tahdid solib, o'zi-la yonma-yon suzib ketayotgan kater hamrohligida kema yurib ketdi, qayiq esa kemaning quyruq tarafida ergashib borar va u bilan taqqoslaganda bilinar-bilinmas nuqta bo'lib ko'rinardi.

Tasavvur qilish osonki, ofitser o'ziga zehn solguncha Miledi ham unga yeb qo'ygudek qarab turardi. Lekin odamlarning dilini o'qishga usta bu otash-nigoh ayol o'zining bor zakovatiga qaramasdan bu gal biram hissiz basharaga yo'liqqan, uning sinchkov nazari hech nimaning tagiga yetolmasdi. Uning qarshisida to'xtab, aft-angorini sinchkovlik va diqqat-e'tibor bilan indamay o'rganayotgan ofitserga yigirma-yigirma olti yoshlar berish mumkin edi; uning yuzi rangpar, ko'zlari moviy, sal-pal cho'kik edi; tekis bichimdagi bejirim og'zi qattiq qimtilgan edi; juda turtib chiqqan iyagi omiy, britan namunasida qo'rslik deb ta'birlanguvchi irodaning qattiqligidan dalolat berardi; shoirlar, xayolparastlar yoki askarlarniki singari sal qiyadan kelgan manglayini xuddi

yuzining butun pastki qismini tutib ketgan soqoli singari chiroyli to'q-qo'ng'ir rangli kalta siyrak sochlari zo'rg'a yopib turardi.

Kema bilan unga hamroh kater ko'rfazga kirib borganda qorong'i tushib bo'lgan edi. Tun zulmati bamisoli yog'ingarchilik oldidan oyni o'rab olguvchi tutunga o'xshab machtadagi signal fonarlarini va to'lqin to'sardagi chiroqlarni qoplagan tumandan yanada quyuq ko'rinardi. Havo nam va sovuq edi.

Miledi, bu dadil va bardoshli ayol o'zini beixtiyor titroq bosganini his qildi.

Ofitser — Miledining anjomlarini o'ziga ko'rsatib qo'yishni buyurib, uning yukini qayiqqa eltib qo'yishga armoyish berdi hamda bular o'rniga qo'yilgach, uni o'sha yerga tushishga taklif etib, qo'lini uzatdi.

Miledi unga bir ko'z tashladi-da, taraddudda to'xtab qoldi.

— Siz kimsiz, muhtaram afandim? — so'radi u. — Bu qadar mulozamingizning boisi nima, nega menga alohida e'tibor qilyapsiz?

— Siz buni mening ust-boshimdan payqab olishingiz mumkin, xonim: men ingliz flotining ofitseriman, — javob berdi yigit.

— Ammo, nainki rasm-rusumi shunday bo'lsa? Nainki, ingliz flotining ofitserlari Buyuk Britaniyaning biror ko'rfaziga kelguvchi vatandoshlarining ixtiyoriga o'zlarini havola qilib tursalar va mulozamatlari hatto ularning to sohilga yetkazib qo'yishgacha borib taqalsa?

— Ha, Miledi, lekin bu narsa mulozamatdan emas, balki ehtiyotkorlikdan qilinadi: urush vaqtida xorijiyarlarni ular uchun ajratilgan maxsus mehmonxonaga olib borishadi, ular borasida eng aniq ma'lumotlar to'planmaguncha ular o'sha yerda turib turishadi.

Bu so'zlar bekam-u ko'st odob bilan va eng xotirjam bir tarzda aytiladi. Biroq ular Miledini ishontirmadi.

— Lekin men xorijiy emasman, muhtaram afandim, — deb Portsmouthdan to Manchestr gacha qay-

sidir paytda yangragan eng sof ingliz tilida gapirdi u, — mening nomim ledi Klarik hamda bu chora...

— Bu chora — barcha uchun baravar, Miledi, o'zingizning istisno etilishingizni behuda qistaganingiz qoladi.

— Unday bo'lsa, ortingizdan yuraman, muhtaram afandim.

Ofitserning qo'liga tayanib, u pastida qayiq kutib turgan narvondan tusha boshladi; ofitser uning ketidan tushdi. Qayiq quyrug'iga keng rido to'shab qo'yilgan edi; ofitser unga Miledini o'tqazdi-da, o'zi yonida o'tirdi.

— Eshinglar, — buyurdi u dengizchilarga.

Sakkiz eshkak bir yo'la suvga botdi, ularning zarbalari bir zarb bo'lib, harakatlari bir harakat bo'lib qo'shildi-yu, qayiq suv yuzidan naq uchib ketdi.

Besh daqiqadan so'ng qayiq borib qirg'oqqa taqaldi.

Ofitser qirg'oqqa sakrab chiqdi-da, Milediga qo'lini taklif etdi.

Ularga izvosh muntazir edi.

— Bu izvosh bizgami? — so'radi Miledi.

— Ha, xonim, — javob qildi ofitser.

— Mehmonxona shunchalik olis deng?

— Shaharning narigi chekkasida.

— Ketdik, — dedi Miledi va hech ikkilanmasdan izvoshga chiqdi.

Ofitser, musofirning anjomlari izvosh orqasiga yaxshilab bog'lanishiga ko'z-quloq bo'lib turdi-da, bu ishlar qilingach, Miledining yonidan joy olib eshikchani taraqlatib yopdi.

Izvoshchi farmoyishlarni kutmasdan va hatto qayoqqa borishni so'ramasdan otlarga qamchi bosdi, izvosh shahar ko'chalaridan g'izillab uchib ketdi.

Bunday g'alati manzirat Miledini qattiq o'ygatdirdi. Yosh ofitserning suhbatga aralashishiga sira mayl bildirmayotganiga ishonch hosil qilgach, u izvosh kunjagiga suyandida, miyasiga kelayotgan har turli taxminlarni xayolidan o'tkaza boshladi.

Lekin chorak soat kechgach, shuncha uzoq yura-yotganlaridan taajjubda, uni qay tarafga olib ketayotganlarini ko'rish istagida u izvosh derzasiga engashdi. Imoratlar ortiq ko'rinmas, daraxtlar qorong'ida bir-birini quvlaguvchi katta-katta qora sharpalar bo'lib tuyulardi.

Miledi seskanib ketdi.

— Biz axir, shahardan chiqib ketdik-ku, — dedi u. Yosh ofitser indamay qo'ya qoldi.

— Agar meni qayoqqa olib ketayotganingizni aytmasangiz, men u yog'iga bormayman. Sizni ogoh etib qo'yay, muhtaram afandim!

Uning po'pisasi ham bejavob qoldi.

— Ho, bunisi quyushqondan ortiq! — baqirib yubordi Miledi. — Yordam bering! Yordam!

Uning faryodiga hech kim sado bermadi, izvosh esa hamon yo'ldan shitob g'ildirab bormoqda edi, ofitser esa haykalga aylanganiday edi go'yo.

Miledi, o'ziga ba'zi hollarda xos bo'lgan va juda kamdan-kam, kerakli ta'sirini o'tkazmay qolguvchi o'sha yovuz vajohati bilan qarab qo'ydi; uning ko'zlari g'azabdan qorong'ida chaqnab ketardi.

Yosh yigit avvalgidek pinagini buzmay o'tiraverdi.

Miledi eshikni ochishga, undan o'zini tashlashga urinib ko'rdi.

— Ehtiyot bo'ling, xonim, — sovuqqonlik bilan gapirdi yigit, — joningizga jabr qilib qo'yasiz.

Miledi yana noiloj o'tirdi, g'azabdan uning nafasi bo'g'ilardi.

Ofitser egilib unga qarab qo'ydi: boyagina biram go'zal bu chehraning qahr-u g'azabdan bujmayib ketgani va qariyib badburush bo'lib qolganini ko'rib, u taajjubda qolganday edi. Agarda o'zining ko'ngliga qo'l solishga imkon bersa, xarob bo'lishini shum ayol fahmladi; u o'zining ruxsoriga yovvosh ifoda berdi-da, ayanch tovush bilan gap boshladi:

— Xudo haqi, ayting-chi, menga ko'rsatilayotgan bu zo'ravonlikni men kimdan ko'rishim kerak — sizdanmi, sizning hukumatigizdanmi yoki bitta-yarimta dushmandanmi?

— Sizga zo‘ravonlik qilinayotgani yo‘q, xonim, sizning boshingizga tushgan narsa ehtiyot chorasi, xolos, uni biz Angliyaga kelguvchi barcha musofirlarga tatbiq etishga majbur bo‘lyapmiz?

— Demak, siz meni tanimaysizmi?

— Men sizni umrimda birinchi bor ko‘rib turibman.

— Vijdonan ayting-chi, meni yomon ko‘rgudek biror sababingiz yo‘qmi?

— Hech qanday, sizga ont ichaman.

Yosh yigitning ovozi biram xotirajam, biram sovuqqon, hattoki yumshoq eshitildiki, Miledining ko‘ngli taskin topdi.

Bir soatcha yurilgandan so‘ng izvosh butun salmog‘i bilan qaqqayib turgan, bejirim tiklangan xoli qal‘aga qarab ketgan tekis yo‘lning provardidagi temir panjara oldida to‘xtadi. Izvosh g‘ildiraklari mayda qumdan g‘ildirab ketdi; Miledining qulog‘iga qudratli bir g‘ulu keldi-yu, u buning chayqalib qoyali qirg‘oqqa urilguvchi dengiz shovqiniligini fahmladi.

Izvosh ikki peshtoq ostidan o‘tib ketdi va, niho-yat, to‘rtburchak qorong‘i hovlida to‘xtadi. Izvosh-ning eshigi shu zamon ochildi; yosh yigit osongina irg‘ib tushdi-da, Milediga qo‘lini uzatdi, u yigitga suyandi-yu, bir nav xotirjam chiqdi.

— Har qalay, — tevarak-atrofga alanglab olgach, nigohini yosh ofitserga ko‘chirib va unga eng fusunkor tabassumini ato qilib og‘iz ochdi Miledi, — men asiraman. Lekin, ishonchim komilki bu uzoqqa bormaydi, — deya ilova qilib qo‘ydi u, — mening vijdonim va sizning sulukatingiz shunga kafolat bo‘lib xizmat qiladi.

Bu maqtovli xushomadga hech nima demasdan ofitser belbog‘i ostidan harbiy kemalardagi botsman-lar ishlatadigan qabilidagi kumush hushtakni oldi-da, uni uch karra har gal bo‘lak maqomga solib chaldi. Xizmatkorlar hozir bo‘lib, jiqqa terga botgan ot-larni yechishdi va izvoshni omborxonaga kiritib qo‘yishdi.

Ofitser Miledini hamon o‘sha tavoze hamda sipolik bilan uyga taklif etdi. Miledi chehrasida tabas-

sumini o'zgartirmay uning qo'ltig'idan oldi-da, u bilan ichkarisida gumbazsimon shiftli, faqat to'risi yoritilgan dahlizga aylanma tosh zinapoyaga eltguvchi pastakkina eshikdan kirdi. Zinadan chiqib Miledi bilan ofitser vazndor eshik oldida to'xtadilar: yosh yigit kalitni qulfga soldi, eshik qiyinlik bilan oshiqmoshiqlarida salmoqli aylandi-da, Milediga ko'zlangan xonaga yo'l ochdi.

Asira bir ko'z tashlashda bo'lmaning butun ikerchikirlarigacha razm solib bo'ldi.

Uning jihozlari qamoqqa ham, erkin odam boshpanasiga ham bir me'yorda yaroqli, biroq dera-zalardagi panjaralar va eshikdagi tashqi tamba bu — qamoq degan fikrga solib qo'yardi.

Har qalay eng og'ir sinovlarda chiniqqan bu ayolni bir zumga ma'naviy quvvati tark etdi; u o'zini kresloga tashlab, qo'llarini qovushtirdi-da, xonaga hakam kirib kelib, o'zini so'roqqa tutishini bezillab kuta boshladi.

Lekin sandiq va qutilarni olib kirib, ularni kunjakka joylashtirgan va unsiz chiqib ketgan bir-ikkita dengiz piyoda askari demasa hech kim kirmadi.

Ofitser hamon o'sha muttasil xotirjamligi bilan so'z qotmasdan qo'l harakati-yu, hushtak bilan far-moyish bergan ko'yi askarlarni boshqarmoqda edi. Bu kishi bilan uning izmidagi odamlar uchun til mavjud emas yoki ortiqchalik qilib qolgan degan xayolga borish mumkin edi.

Nihoyat, Miledi chidab tura olmadi-da, sukunatni buzdi.

— Xudo haqi, muhtaram afandim, izohlab bering, bularning hammasining ma'nosi nima? — so'radi u. — Mening taajjublarimni bartaraf eting! Men aqlim bo-var qiladigan har qanday xavf-xatarga, fahmim yetadigan har qanday falokatga bardosh bermoq uchun kifoya qilgudek matonatga egaman. Men qayerdaman, kim sifatida men bu yerdaman? Agar erkim o'zimda bo'lsa, bu temir panjaralar va eshiklar nechun? Agar men bandi bo'lsam, jinoyatim nima?

— Siz o'zingizga atab ajratilgan xonadasiz, xonim. Men dengiz bo'yida sizga peshvoz chiqishga va

sizni shu yerga, qal'aga keltirishga farmoyish olganman. Nazarimda, men bu farmoyishni askar kishining bor subuti va shu bilan birga dvoryan kishining bor sulukati bilan ado etdim. Zimmamga yuklangan siz xususingizdagi tashvishlar loaqal hozirgi paytda shu bilan soqit bo'ldi, qolganlari o'zga shaxsga aloqador.

— Xo'sh, o'sha o'zga shaxs o'zi kim? — so'radi Miledi. — Menga uning nomini aytishingiz mumkinmi?

Shu daqiqa zinadan shporalarning qattiq jarangi eshitildi va allakimlarning tovushlari keldi, so'ngra hammasi tindi-yu, eshik sari yaqinlashib kelguvchi kishining oyoq sharpalari eshilib turdi, xolos.

— Mana o'sha o'zga shaxs, xonim, — dedi ofitser, eshikdan nari ketib, iltifotli bir qiyofada qotib qolganicha.

Eshik lang ochildi-yu, bo'sag'ada bir kishi paydo bo'ldi.

U shlyapasiz, yonida qilichi bor edi, qo'llarida dastro'molini asabiy g'ijimlardi.

Miledi bu nimqorong'ilikda turgan qomatni taniganday bo'lib ketdi; u kreslo sunyachig'iga tirilib oldi-da, o'z taxminlariga qanoat hosil qilmoqchi bo'lib oldinga intildi.

Notanish kishi asta-sekin yaqin kela boshladi va u chiroqdan taralguvchi nur oqimiga kira borgani sayin Miledi beixtiyor kreslo ichiga tobora ko'proq cho'kib borardi.

O'zida ortiq sira shak-shubha qolmagach, u tamom esankirab, qichqirib yubordi:

— Qanday! Lord Vinter? Sizmi?

— Ha, dilbar xonim! — yarim tavozeli, yarim istehzoli ta'zim bajo keltirib javob berdi lord Vinter. — Xuddi o'zimman.

— Bundan chiqdi bu qal'a...

— Meniki.

— Bu xona-chi?

— Sizniki.

— Hali men sizning asirangiz ekanman-da?

— Qariyb.

— Biroq, bu razilona zo‘ravonlik-ku!

— Balandparvoz so‘zlarni qo‘ying, o‘tiraylik-da, aka-singilga o‘xshab bir bafurja suhbatlashaylik.

U eshik tomonga o‘girilib qaradi va yosh ofitserning keyingi farmoyishlarga muntazirligini ko‘rib, dedi:

— Yaxshi, sizga tashakkur! Endi esa, janob Fel-ton, bizni xoli qoldiring.

XX

Aka-singil suhbat

Lord Vinter eshikni qulflab, darchalarni berkitib va o‘z kursisini kelinining kreslosi yoniga surguncha Miledi chuqur o‘yga tolib, har turli taxminlarni xayolidan o‘tkazardi va, nihoyat, o‘zining kimning qo‘liga tushganligini anglay olmay turgan chog‘ida hatto o‘yiga ham kelmagan bu o‘ziga qarshi qaratilgan maxfiy rejani tushunib oldi.

Miledi o‘z qaynag‘asi bilan tanishligi asnosida u — asl dvoryan, uchiga chiqqan tovlamachi, ustasi farang qimorboz, ayollar ketidan sudralib yurishni yoqtiradi, lekin fitna olib borish uquvi yo‘qroq degan xulosa chiqardi. Axir qanday qilib Miledining kelishidan xabar topishi va uni tutib olishi mumkin? Uni qulf ostida olib o‘tirishining boisi nima?

To‘g‘ri, Atos gap orasida bir-ikki so‘z aytgan bo‘lib, undan Miledi, o‘zining kardinal bilan suhbatini begonalar eshitib qolgan, degan qarorga kelgan edi. Lekin Atosning shu qadar shitob va dadil muqobil choralar ko‘rishning uddasidan chiqishiga Miledining hargiz ko‘zi yetmasdi.

Miledi ko‘proq o‘zining Angliyadagi eski qilmishlari yuzaga chiqib qoldimikan deb xavfsirardi. Bekingem ikki olmos shokilani uning qirqib olganini fahmlab qolgan bo‘lishi va o‘sha xiyonati uchun undan qasos olishi mumkin edi; lekin ayol kishiga nisbatan zo‘ravonlik qilish, xususan, agar uni o‘zi rashk ta‘sirida harakat qilgan deb hisoblagan taqdirda, Bekingemning qo‘lidan kelmasdi.

Bu taxmin Milediga ehtimolga eng yaqin bo'lib tuyuldi: u kelajakning oldini olish emas, balki o'tmish uchun o'zidan qasos olish istagidalar, deb xayol qildi.

Nima bo'lganda ham u haqiqiy dono dushmanning qo'liga emas, balki o'z qaynag'asining qo'liga tushganiga quvonardi va undan osongina qutulib ketishga umid bog'lardi.

— Ha, gaplashib olaylik, muhtaram og'a, — dedi Miledi, lord Vinter nechog'lik pismiqlik qilmasin, o'zining kelguvsi xatti-harakati uchun zarur hamma narsani shu suhbatdan bilib olishni cho'tlab xiyla quvnoq alfozda.

— Xullas, siz, — gap boshladi lord Vinter. — Angliyaga qadam bosmaganim bo'lsin, deb menga ko'p bora bildirgan qaroringizda xilof ravishda bari-bir Angliyaga qaytib kelibsiz-da?

Miledi savolga savol bilan javob qildi:

— Eng avvalo menga izohlab bering, qanday qilib siz ustimdan shunday qattiq nazorat o'rnata oldingizki, nafaqat mening tashrifimdan, balki, qay kun va qay soatda, qay gavanga kelishimdan ham oldindan voqif edingiz?

Lord Vinter kelinining suhbat usulini ko'rib, eng durusti shu bo'lsa kerak degan taxmin bilan xuddi Miledi tutgan yo'lni tanladi.

— Avval siz Angliyaga nega qadam ranjida qilganingizni gapirib bering, muhtarama singlim? — e'tiroz bildirdi u.

— Men siz bilan diydor ko'rishgani keldim, — bu javobi bilan qaynag'asining ko'nglidagi d'Artanyanning maktubi tug'dirgan shubhalarni beixtiyor kuchaytirib yuborayotganidan bexabar va bu firib bilan o'z hamsuhbatining iltifotini qozonish ilinjida javob berdi Miledi.

— Shunday deng, men bilan diydor ko'rishganimi? — qovog'i solinib qayta so'radi lord Vinter.

— Ha, albatta, siz bilan diydor ko'rishgani. Buning nimasi ajablanarli?

— Bundan chiqdi sizni Angliyaga yolg'iz men

bilan diydor ko'rishish istagi keltiribdi-da, hech qanday boshqa maqsadingiz yo'qmidi?

— Yo'q.

— Bundan chiqdi yolg'iz meni deb siz Lamanshdan suzib o'tishdek ovoragarchilikni bo'ynigingizga olibsiz-da?

— Yolg'iz sizni deb.

— Azbaroyi shifo! Ana oqibat-u, mana oqibat, singlim!

— Men sizning eng yaqin qarindoshingiz emasmanmi, axir? — tovushida sel qilguvchi soddalikni ifodalab so'radi Miledi.

— Ham hatto mening birdan-bir merosxo'rim ham-a, shunday emasmi? — Milediga tik qarab o'z navbatida so'radi lord Vinter.

O'zining bor irodasiga qaramasdan Miledi beixtiyor qaltirab ketdi va shu so'zlarni ayta turib lord Vinter qo'lini kelini kiftiga qo'yganligi sababli bu titroq uning diqqatidan chetda qolmadi.

Zarba haqiqatan ham mo'ljalga borib tegdi-yu, jon-jonidan o'tib ketdi.

Miledi dastlab o'zini Ketti sotgan, deb o'yladi, so'ngra esa Miledi ehtiyotsizlik qilib kanizi oldida ifsho qilib qo'ygan unga nisbatan ta'magirli va shu boisdan g'arazli munosabatni baronga Ketti aytib bergan degan fikr keldi; u yana qaynag'asining hayotini saqlab qolgandan keyin o'zining d'Artanyanga qilgan qahrli va ehtiyotsiz hamlasini esga oldi.

— Men tushunmay turibman, milord, — deb fursat yutmoq va o'z raqibining ichidagi gapini aytishga majbur etmoq uchun o'smoqchiladi u, — siz nima demoqchi bo'lyapsiz? Gapingizning tagida gap bor bo'lmasin yana?

— Albatta, yo'q, — yasama ko'ngilchanlik bilan dedi lord Vinter. — Sizda meni bir ko'rib ketish istagi tug'iladi hamda siz Angliyaga kelasiz. Men bu istakdan xabar topib qolaman yoki gapning ochig'i ko'nglim sezadi, tunda kelishning barcha dilsiyohliklaridan va tushishning barcha mushkulotlaridan sizni forig' etgani ofitserlarimdan birini istiqbolingizga yuboraman. Men yana uning ixtiyoriga izvosh

berib qo'yaman hamda u shu yerga — men qatnab turadigan, men sizga xona hozirlashni buyurgan, men noziri bo'lmish shu qal'aga sizni o'zlarining ikki tomonlama diydor ko'rishish istagini qondirsinar deb keltirib qo'yadi. Bularning hammasi sizning menga aytgan gaplaringizdan ham badtar ajablanarli bo'lib tuyulyaptimi hali sizga?

— Yo'q, men faqat sizning mening kelishim borasida ogoh etilganingizni ajablanarli deb topyapman.

— E, bunisining izohi juda jo'n, muhtarama singlim: portga kirishga ruxsat olish uchun kemangizning kapitani reydgga turishdan oldin kema jurnali hamda komanda a'zolari bilan yo'lovchilarning ro'yxatini kichikroq qayiq orqali ilgariroq yuborganini payqamadingizmi, axir? Men port boshlig'i-man, o'sha ro'yxatni menga keltirib berishdi hamda men undan sizning nomingizni o'qib qoldim. Yuragim menga hozir tilingiz tasdiqlab bergan narsalarni aytdi: nimani deb siz endilikda ko'p mushkul bo'lib qolgan dengizdan oshish, xavf-xatarlarga o'zingizni duchor qilganingizni tushunib oldim-da, sizga peshvoz o'z katerimni yubordim. Qolganlari sizga ma'lum.

Miledi lord Vinterning yolg'on gapirayotganini fahmladi hamda bu uni battar qo'rqitib yubordi.

— Muhtaram og'a, — tilga kirdi u yana, — bugun kechqurun gavanga kirayotganimizda to'lqinto'sar ustida ko'rganim milord Bekingem emasmidi?

— Ha, o'sha. Ha-a, tushunib turibman! Uni ko'rib qolib siz hayajonga tushgansiz: siz uning xayoli, aftidan, hammani tashvishga solib qo'ygan mam-lakatdan kelgansiz, uning urush tadoriklari do'stingiz kardinalni juda ovora qilib qo'yganidan ham xabarim bor.

— Mening do'stim kardinalni?! — qichqirib yubordi Miledi bu jihatdan ham lord Vinter siyoqi-dan yaxshi ogohligiga amin bo'lib dedi.

— U kishi sizning do'stingiz emasmi, axir? — parvoyi falak bir tarzda so'radi baron. — Agar yanglishgan bo'lsam uzr: menga shunday tuyular edi.

Lekin milord gersogga keyin qaytarmiz, hozir esa o'sha suhbatimiz kirgan o'ta ta'sirli yo'nalishdan chekinmaylik. Gapingizga qaraganda, meni bir ko'rib o'tay deb kelibsiz-da?

— Ha.

— Iloj qancha, men sizga hammasi xohishingizga muvofiq, tashkil etilgan hamda biz har kun ko'rishib turamiz, deb javob qildim.

— Nima endi, men shu yerda umrbod qolib ketishim kerakmi? — dahshat aralash so'radi mile-di.

— Ehtimol, bu yerdagi ba'zi narsalar sizga malol kelayotgandir, singlim! Nima kamchilik bo'lsa talab qilavering, men hammasini muhayyo qilishga urinaman.

— Menda na cho'rilar, na qarollar bor...

— Bularning hammasi sizda bo'ladi, xonim. Menga ayting-chi, birinchi eringiz davrida ro'zg'oringiz qanday edi, garchi men atigi qaynag'a bo'lsam-da, hammasini o'sha maqomga solib beraman.

— Birinchi erim davrida? — lord Vinterga parishon ko'zlarini baqraytirib dedi Miledi.

— Ha, fransuz eringiz davrida, men o'z akam xususida gapirmayapman... Darvoqe, mabodo buni faromush qilgan bo'lsangiz, u hali barhayotligi vajhidan men unga yozib yuborishim mumkin, u kishi zarur ma'lumotlarni menga xabar qiladi.

Miledining manglayidan sovuq ter chiqib ketdi.

— Siz hazil qilyapsiz! — ovozi bo'g'ilib gapirdi u.

— Nima, men hazilkashga o'xshaymanmi? — o'rnidan turgan va bir qadam tisarilgan ko'yi so'radi baron.

— Yoki ochig'i meni haqorat qilyapsiz, — barmoqlarini kreslo suyanchig'iga jon holatda qadab va qo'zg'alib qo'yib davom etdi Miledi.

— Sizni haqorat qilyapmanmi? — ijirg'anib kulimsiradi lord Vinter. — Nainki buning iloji bor deb o'ylasangiz, xonim?

— Muhtaram afandim, siz yo mastsiz, yo aqldan ozgansiz, — dedi Miledi, — yo'qoling bu yerdan va menga xizmat qilish uchun birorta ayol yuboring.

— Ayollar mahmadana bo'ladi, singlim! Men sizga oqsoch o'rnini bosa olmaymanmi? Shu zayl oilaviy sirlarimizning hammasi oshkor bo'lmaydi.

— Imonsiz! — g'azabi qaynab qichqirdi Miledi va qo'llarini qovushtirib, lekin har tugir bittasini qilich sopiga qo'yib shay turgan baronga tashlandi.

— Iye! — dedi u. — Men odamlarni o'ldirish odatingiz borligini bilaman, lekin, ogoh etaman, men sizga qarshi bo'lsa ham o'zimni himoya qila olaman.

— O, nimasini aytasiz, — dedi Miledi, — ayol narsaga qo'l ko'tarishdan siz or qilmassiz.

— Ha, balkim. Buning ustiga biror dastak topib qolarman: mening qo'lim, chamamda, sizga ko'tarilguvchi birinchi erkak qo'li bo'lmas.

Lord Vinter ayblovchi ohista ishora bilan deyarli qo'lini tegizib, Miledining chap kiftini ko'rsatdi.

Miledi irillashga o'xshash bo'g'iq nola qildi-da, xuddi sakrashga chog'langan qoplon singari xonaning eng ichkari kunjagiga tisarildi.

— Ko'nglingiz tusaganicha irillayvering, — dedi bosiqlik bilan lord Vinter, — lekin tishlashga urina ko'rmang! Zero, ogoh etib qo'yay, siz uchun buning oqibati yomon bo'ladi: bu yerda meros huquqlarini aniqlab berguvchi prokurorlar yo'q, darvesh valla-matlar yo'qki, men tutqun etgan go'zal xonim kaso-fatiga meni muborazaga chaqirsalar, lekin shay turgan hakamlarim bor, zarur kelib qolgan taqdirda ular behayoligi, boshida tirik eri turib, mening akam lord Vinterning qo'yniga kirib olishgacha borib yetgan ayolning jazosini berishadi hamda ogoh etamanki, bu hakamlar sizning bir kiftingizni ikkinchisiga o'xshatib qo'yajak jallodlar qo'lga topshiradilar.

Miledining ko'zlari g'azabdan biram chaqnaq ketdiki, lord Vinter garchi erkak kishi bo'lsa-da hamda quolsiz ayol qarshisida qurollangan holda turgan bo'lsa-da, ko'nglida vahima qo'zg'alganini his qildi. Lekin baribir u endi g'azabi avj olib gapirishda davom etardi:

— Ha, tushunib turibman, akamning merosidan keyin mening mol-mulkinga ham voris bo'lib olsa-

ngiz jon derdingiz. Lekin oldindan bilib qo'ying: meni o'ldirishingiz mumkin, yonimga qotil yuborishingiz mumkin — men bu holni ko'zda tutib ehtiyot choralarini ko'rib qo'ydim: mulkimdagi narsalardan biror pennisi sizning qo'lingizga o'tmaydi. Pulingiz millionga yaqin bo'lsa-yu, davlatingiz yetmaydimi, axir? Mudom yovuzlik qilaverib, qoniqmagan bo'lsangiz ham bu halokatli yo'lingizda to'xtash payti kelmadimikan? O, gapimga ishoning, agarda akam xotirasi men uchun muqaddas bo'lmaganda edi, men sizni birorta davlat qamoqxonasida chiritib yuborgan yoki olomonga ermak qilib Taybernga¹ jo'natib yuborgan bo'lardim. Men tek yuraman, lekin siz ham hibsdan nolimasdan bardosh berishga majbursiz. O'n besh-yigirma kunlardan keyin men armiya bilan Laroshelga jo'nab ketaman, lekin jo'nashim arafasida sizga kema keladi, u mening ko'z o'ngimda jo'nab, sizni janubiy mustamlakalarimizga eltib qo'yadi. Men yoningizga odam tayinlab qo'yaman va xotirjam bo'lingki, Angliyaga yoki qit'aga qaytishga dastlabki urinishingizdayoq u manglayingizdan darcha ochib qo'yadi.

Miledi zehn qo'yib, diqqat bilan tinglaganidan uning chaqnoq ko'zlarining qorachig'lari kengayib ketgan edi.

— Ha, endi siz shu qal'ada kun kechirasiz, — deya davom etardi lord Vinter. — Uning devorlari qalin, eshiklari juda vazmin, derazadagi panjaralari puxta: buning ustiga derazangiz dengizning naq ustiginasida joylashgan. Ekipajimdagi menga sadoqati cheksiz odamlar shu xona tagida posbonlik qilishmoqda hamda hovliga eltguvchi barcha yo'llarni qo'riqlashmoqda. Bordi-yu, siz u yerga chiqib olganingizda ham yana uchta temir panjaralardan o'tib olishingizga to'g'ri kelgan bo'lardi. Qat'iy farmoyish berilgan: qochishga urinishdan dalolat berguvchi biror qadam, biror harakat, biror so'z zohir etsangiz kifoya — sizga qarab otadilar. Basharti, sizni o'ldirib qo'ysalar, ishonamanki, adolatli ingliz

¹T a y b e r n — eski Londondagi ochiq jazo amalga oshiriladigan guzar.

hakam ahli ovoragarchilikdan xalos qilganim uchun mendan minnatdor bo'ladi... afgangizda avvalgi xotirjamlik va manmanlik alomati paydo bo'ldi-ku! Siz o'zingizcha mulohaza qilyapsiz: «O'n besh-yigirma kun... Hechqisi yo'q, mening aqlim topqir, u paytgacha borib biror narsa o'ylab toparman! Men o'lgudek aqlliman, bitta-yarimta qurbon toparman. O'n besh kundan keyin men bu yerda bo'lmayman»... — deyapsiz siz o'zingiz... Mayli, bir urinib ko'ring!

Miledi, lord Vinter fikrlarini payqab qolganini ko'rib ruhiyatining o'z chehrasiga hasratli g'am ifodasidan bo'lak biror ma'no berishi mumkin bo'lgan zarracha qo'zg'alishini ham bosishga urinib, tirnoqlarini kaftlariga sanchgancha o'tirardi.

Lord Vinter davom etardi:

— Men yo'g'imda bu yerda boshliq bo'lib qolajak ofitserni ko'rib qo'ydingiz va, binobarin, uni tanib oldingiz. U o'zingiz qanoat hosil qilganingizdek farmoyishlarni ijro etishni biladi: Portsmutdan bu yerga kelishda siz, albatta men sizni bilaman-ku, uni gapga aralashtirishga urinib ko'rgansiz. Xo'sh, nima deysiz? Marmar haykal undan kamsuxanroq va loqaydroq bo'lishi mumkinmi? Siz o'z fusunlaringiz hukmini ko'plarda sinab ko'rgansiz va taassufki, muttasil muvaffaqiyat bilan. Uni shu odamda ham bir sinab ko'ring-a va, azbaroyi shifo, o'ylaringiz ustidan chiqsangiz, siz azroilning o'zisiz deb kafil bo'lishga tayyorman!

Lord Vinter eshik tagiga bordi-da, uni keskin harakat bilan ochdi.

— Huzuringa janob Felton chaqirilsin? — farmoyish berdi u va Milediga murojaat etib dedi: — Hozir men uni sizga tanishtiraman.

Bu ikki zot o'rtasida og'ir sukunat hukm surib qoldi; so'ngra cho'kkan sukunat ichida xona tomon yaqinlashib kelguvchi ohista va bir maromdagi qadamlar eshitildi. Hademay dahlizning nimqorong'isida odam qomati ko'zga chalindi hamda biz tanishib bo'lgan yosh leytenant baron buyruqlarini kutib, bo'sag'ada to'xtadi.

Shahar o'z merining favqulodda sabotini yuzxotir qilmasdan taslim bo'lmoqchi edi va shu boisdan g'alayon ko'tarishga urinib ko'rdi, lekin mer isyonchilarni osishga buyurdi. Bu qatl eng qiziqqon boshlarni ham sovutdi-yu, ular undan ko'ra ochlikdan sulayib qolgan ma'qul deb ahd qildilar: ularga bu xil halokat dordagi ajaldan ancha davomli va ancha betayinroq bo'lib tuyulardi.

Qamal etguvchilar har zamonda laroshelliklar Bekingem huzuriga jo'natgan choparlarni yoki Bekingem laroshelliklar yoniga yuborgan josuslarni tutib olardilar. U holda ham, bu holda ham hukm qisqa bo'lib, kardinal «Osilsin», — degan birgina so'zni aytar edi. Qatlni tomosha qilishga qirolni taklif etardilar. Qirol istar-istamas yurib kelar va marosimni batafsil ko'rish uchun qulay joyga turib olardi. Bu narsa uning zerikishiga va har daqiqa Parijga qaytishi mavzusida so'z yuritishga monelik qilmasa-da, lekin baribir bu narsa harna uning ko'nglini ochar, ko'proq bardosh bilan alamini ichiga yutishga majbur etardiki, xullas, choparlar-u josuslar bo'lmagan holda padari buzrukvor o'zining bor topqirligidan qat'i nazar juda mushkul ahvolda qolgan bo'lardi.

Biroq vaqt o'tib borar, laroshelliklar esa bo'sh kelmasdilar. Hujumkorlar qo'lga tushirgan so'nggi chopar Bekingemga maktub olib ketmoqda edi. Rost, maktubda shahar nihoyatda nochor ahvolga tushib qolgani ma'lum qilinardi, lekin uning oxirida: «Agar sizning ko'magingiz ikki hafta ichida yetib kelmasa, biz taslim bo'lamiz», — degan gap yo'q, balki shunchaki: «Agar sizning ko'magingiz ikki hafta ichida yetib kelmasa, to u yetib kelar paytga borib biz hammamiz ochligimizdan o'lib ketamiz» — deyilgan edi.

Xullas, laroshelliklar yolg'iz Bekingemga umid bog'lamoqda edilar. Bekingem ularning najot farish-tasi edi. Bordi-yu, Bekingemga umid bog'lashga ho-jat qolmagani ularga aniq ma'lum bo'lib qolganda edi, ular umidlariga qo'shib matonatini ham boy berib qo'yishi turgan gap edi.

Shu boisdan kardinal Angliyadan Bekingemning Laroshelga yetib kelmasligi xususida xabarlarini toqati toq bo'lib kutardi.

Shaharni bir zabt bilan birato'la bosib olish masalasi qirol kengashlarida tez-tez muhokama qilinib turardi, lekin uni hamisha rad etardilar: birinchidan, Laroshel mustahkam ko'rinar, ikkinchidan esa kardinal o'zi nimalar deb yurganda ham fransuzlarning fransuzlarga qarshi jang qilishiga to'g'ri keladigan bu xil xunrezlik siyosatda oltmish yil orqaga chekinish bo'lishiga juda yaxshi fahmi yetardi, kardinal esa, hozir ta'bir qilishlaricha, o'z zamonasi uchun ilg'or kishi bo'lgandi. Darhaqiqat, Laroshelni tor-mor keltirish va taslim bo'lishga ko'ngandan ko'ra o'limiga rozi uch yoki to'rt ming gugenotlarni o'ldirish 1628-yilning o'zida 1572-yilning Varfolomeyev tuniga haddan tashqari o'xshab ketgan bo'lar-di hamda oqibat natijada ashaddiy katolik sifatida qirolning o'zi ham hargiz hazar qilmayotgan bu noiloj chora quyidagi Laroshelni ochlikdan o'zgacha yo'l bilan qo'lga kiritib bo'lmaydi, degan dastakni ro'kach qilguvchi qamalchi generallar tomonidan mudom rad etilib kelinardi.

Kardinal o'zining dahshatli vakilasi solayotgan yuragidagi beixtiyor g'ulg'ulani forig' qilolmasdi: u ham hali ilon, hali arslon bo'lib tuyulguvchi bu ayolning g'alati xususiyatlarini payqab qolgan edi. Unga vakilasi xiyonat qilmadimikan? O'lib qolmadimikin? Nima bo'lganda ham kardinal uni yetarli darajada yaxshi o'rganib olgan hamda bilardiki, u o'zining manfaati uchun yoki o'ziga qarshi harakat qilib yuribdimi, unga do'st yoki dushmanmi bundan qat'i nazar faqat agar bunga uni katta g'ovlar majbur qilib qo'ygan bo'lsa, u bekor yurmayapti. Biroq bunday g'ovlar qaydan ham paydo bo'lsin? Kardinal mana shuning tagiga yetolmay dog'da edi.

Darvoqe, u Milediga qattiq ishonardi, bunga asos ham yo'q emas edi: bu ayolning o'tmishi faqat o'zining alvon ridosigina yopib qolishi mumkin dahshatli narsalarni pinhon tutishiga uning fahmi yetib turardi hamda u yo bu sababga ko'ra bu ayol

unga sodiqligini sezib turardi, zero, o'ziga tahdid so-
layotgan xavf-xatarga qarshi yolg'iz kardinaldan
panoh va madad topa olishi mumkin.

Xullas, u urushni tanho o'zi olib borishga va
chetdan madadni — baxtli tasodifni kutganlaridek
kutishga jazm qildi. U Laroshel aholisini ochlikdan
nobud qilishi lozim mashhur to'g'onni barpo etishda
davom etardi. Shu narsa ilinjida shuncha dahshatli
falokatlarni va shuncha qahramonona ezguliklarni
o'z ichida jo etgan baxtiqora shaharni tomosha qil-
gan ko'yi u o'zi Robespyerning o'tmishdoshi bo'lgani
kabi o'ziga o'tmishdosh bo'lmish Lyudovik XI ning
so'zlarini xotirga oldi. Tristan'ning homiysining qoi-
dasini xotirga oldi: «Hukmronlik qilmoq uchun bo'-
lib tashla».

Parijni qamal qilishda Genrix IV shahar devorla-
ridan oshirib non va boshqa yegulik ozuqalar tash-
lashni buyurgan edi; kardinal esa sardorlarining
xatti-harakatlari naqadar nohaq, xudbin va shafqat-
sizligini laroshelliklarga uqtirib, shaxsan o'zi bitgan
maktublarni tashlab turishga farmoyish berdi. Bu
sardorlarda non serob bo'lsa ham, lekin ular aholiga
ulashib bermas edilar; ular amal qilgan qoida (ular-
ning ham o'z qonun-qoidasi bo'lgan) shu ediki —
ayollar, chollar va yosh bolalar o'lib ketsa farqi yo'q,
shahar devorlarini mudofaa qilish burchi bo'lmish
erkaklar sog'lom va baquvvat qolsalar bas. To'g'ri, u
paytga borib bu qoida hali ommaviy ravishda tatbiq
qilinmagandi, lekin aholining unga qarshi turishga
ojizligi oqibatidami, ularning fidoyiligi oqibatidami
u nazariyadan amalga o'tib bo'lgan edi; kardinalning
xufiya maktublari uning shaksizligiga, ishonchga
putur yetkazdi, maktublar erkaklarga o'linga mah-
kum yosh bolalar, ayollar va mo'ysafidlar, ular-
ning o'g'illari, xotinlari va otalari bo'lishini, umu-
miy ofatni hamma ko'rgan taqdirdagina adolatliroq
bo'lishini hamda u holda boshga tushgan umumiy
kulfat aholini yakdil qarorlarga olib kelajagini esla-
tib turardi.

¹Tristan — Lyudovik XI davrining davlat arbobi (XV asr).

Bu xufiya maktublar xuddi ularni bitgan kishi kutgan ta'sirini o'tkazdi: talay fuqarolarni qirol armiyasi bilan bir tomonlama muzokaralarga bosh qo'shishga moyil qildi.

Lekin so'ng kardinal o'zi sinovdan o'tkazgan vositaning samaralarini ko'rgan va uni ishga solganidan quvonib turgan bir paytda Laroshel fuqarolaridan biri qirol lashkarlari chizig'idan o'tishning uddasidan chiqib — yolg'iz xudo biladi, o'z navbatida kardinalning sergak nazorati ostida bo'lgan Bas-sompyer, Shomberg va gersog Angulemskiylarning es-hushini u qanday qilib o'g'irladi ekan, Laroshel fuqarolaridan birini aytyapmiz, shaharga to'ppa-to'g'ri Portsmutdan kirib bordi-da, u yerda nari borsa bir haftadan keyin suzib ketishga shay turgan haybatli flotni ko'rganini ma'lum qildi. Ustiga-ustak: Bekingem shahar hokimini Fransiyaga qarshi ulug' ittifoq nihoyat tuzilajagidan hamda ingliz, imperiya va ispan qo'shinlari Fransiyaga bir yo'la bostirib kirajagidan voqif etgan edi. Bu maktub shaharning jamiki maydonlarida ommaviy ravishda o'qilgan, uning nusxalari chorrahalarda osib tashlangan hamda hattoki o'sha qirol armiyasi bilan muzokaralar boshlaganlar ham bu qadar tantanavor va'da etilgan madad kelguncha kuta turishga qaror qilib, uni uzib qo'ygan edi.

Bu nogahoniy hol Rishelyeda ilgarigi xavotirlarni qo'zg'atdi-da, uni beixtiyor yana ko'zlarini dengizning narigi tomoniga tikishga undadi.

Bu orada o'zining yagona va chinakam rahnamosi tashvishlaridan uzoqda bo'lgan qirol armiyasi shod-xurram kun kechirmoqda edi. Yegulik ozuqa ham, pul ham qarorgohda mo'l-ko'l edi; barcha qismlar bir-birlari bilan sho'xlik va turli ermaklarda raqobat qilardilar. Josuslarni tutib olib ularni osmoq, to'g'onga va dengizga qaltis safarlar uyushtirmoq, eng bemulohaza xurujlar qo'zg'amoq va ularni sovuqqonlik bilan ijro etmoq — mana armiyani band etgan, ochlik va uqubatli muntazirlik azobidagi laroshelliklar tugul ularni sabr-to'zim bilan bezor

qilguvchi kardinal uchun ham uzoq kechgan kunlar ularni andarmon etgan ishlar.

Kardinal bir oddiy otliq singari nuqul ot minib yurgani-yurgan bo'lib, o'zi Fransiyaning hamma tarafidan chaqirtirib olgan muhandislar tomonidan o'zining bevosita rahbarligi ostida barpo etilguvchi, uning nazarida yomon sustkashlik bilan tiklanayotgan istehkomlarga o'ychan nazar tashlardi. Agar kezib yurgan paytlari de Trevil polkinging bittayarimta mushketyoriga duch kelib qolguday bo'lsa, u gohida unga yaqinroq yo'lar, diqqat bilan razm solar va bizning to'rt do'stimizning birortasini undan tanib olmagach, o'zining zukko nazarini va teran idrokini bo'lak narsalarga qaratardi.

Kunlardan bir kun shahar bilan muzokaralardan ortiq umid qilmasdan hamda Angliyadan hamon hech xat-xabar olmasdan o'lguday xunob bo'lib, kardinal yolg'iz Kayuzak va La Udinyer hamrohligida biron-bir maqsadsiz, faqat biroz aylanib kelmoq uchun uydan chiqdi. U qumloq sohil bo'ylab so'ngsiz orzuxayollarga g'arq bo'lib, poyoni yo'q okeanni tomosha qilib borardi. U shoshmasdan adirga o'rlab, nariroqda, ihota qorasida bu mavsumda ahyonda-ahyonda mo'ralaguvchi quyosh nurlarida isinib yotgan tevaragida esa bo'sh shishalar sochilgan yetti kishiga ko'zi tushdi. Bu odamlarning to'rttasidan biri boyagina olgan maktubni eshitishga taraddudlanib turgan bizning mushketyorimiz edi. Bu maktub chunonam muhim ediki, ular shu maktubni deb nog'oraga terilgan karta va soqqalarga qaramay qo'yishgandi.

Qolgan uchta poxolga o'rog'lik kattakon koliur sharobi shishasining og'zidan saqichini ko'chirish bilan ovora edi: bular yigitlarimizning xizmatkorlari edilar.

Kardinalning, aytib o'tganimizdek, avzoyi buzuq edi, shu kayfiyatida esa hech nima uning tundligini o'zgalarning vaqtichog'ligichalik oshirolmasdi. Ustiga-ustak uning qiziq fe'li bor edi: u mudom boshqalarning xursandchiligiga sabab ayni o'zini qayg'uga solib turgan narsa deb xayol qilardi. Kayuzak

bilan La Udinbergga to'xtashni ishora qilib, kardinal otdan tushdi-da, qadam tovushlarini o'chirguvchi qum va o'zini pana qilib turguvchi ihota tufayli o'ziga g'oyat qiziqarli tuyulayotgan suhbatdan bir-ikki og'iz gap eshitib qolarman, degan umidda shubhali ulfatlar sari yo'naldi. U ihotadan o'n qadam berida paydo bo'lib, gaskonlikning talaffuzini tanidi, bundan ham ilgariroq, bularning mushketyorlarligini ko'rib qolgani sababli esa u qolgan uchasi o'sha ajralmas oshnalar deb atalmishlar, ya'ni Atos, Portos va Aramislarligiga ortiq shubha qilmadi.

Bu kashfiyotdan uning ularning suhbatini eshitib olish istagi naqadar kuchayib ketganini tasavvur qilmoq oson; uning ko'zlari g'alati tusga kirdi-yu, u mushuk yurish qilib, ihota yoniga pisib bordi. Lekin hech bir aniq ma'nosi yo'q bir-ikkita mubham tovushlarni ilg'aguncha bo'lmay, to'satdan baland qo'pol xitob uni seskantirib yubordi va mushketyorlarning diqqatini unga jalb qildi.

— Ofitser! — baqirdi Grimo.

— Og'zingizni ochdingiz shekilli, yaramas! — tirsaklariga suyangan va Grimoga g'azabdan chaqnaib ketgan nigohini qadagan ko'yi dedi Atos.

Grimo ortiq bir so'z ham qo'shmadi, faqat qo'lini bigiz qilib, bu ishora bilan kardinal va uning maiyatining kelganidan darak berib, ihota tarafga uzatdi, xolos.

Bir sapchib mushketyorlar tikka turdilar-da, ehtirom bilan ta'zim qildilar.

Kardinalning siyoqidan, jon-poni chiqib ketgan edi.

— Janob mushketyorlar o'zlarini poylashni buyur-yaptilar chog'i! — gap tashladi u. — Quruqlikdan inglizlar kelmayaptimi ishqilib? Yokim mushketyorlar o'zlarini katta ofitser deb gumon qilyaptilarmi?

— Zoti oliylari, — deb Atos javob berdi, negaki umumiy sarosima ichida faqat u o'zini hech qachon tark etmaydigan o'sha asl kibor sipoligi-yu sovuq-qonligini saqlab qolgan edi, — zoti oliylari, mushketyorlar xizmat o'tamagan yoki xizmati tugagan

paytlari ichishadi va soqqa o'ynashadi, ular ham o'zlarining xizmatkorlari uchun juda yuqori martabali ofitserdirlar!

— Xizmatkorlarmish! — to'ng'illadi kardinal. — Biror kishi o'tib ketayotganidan o'z sohiblarini ogoh etish buyurilgan xizmatkorlar xizmatkor emas, soqchi bo'ladilar.

— Padari buzrukvorimiz, biroq o'zingiz ko'rib turibsiz, agar biz bu ehtiyot chorasini ko'rmaganimizda sizga o'z ehtiromimizni bildirish va bizga qilgan inoyatingiz uchun, hammamizni birga qo'shib qo'yganingiz uchun tashakkurlarimizni izhor etish fursatini boy berib qo'ygan bo'larmidik. D'Artanyan, — gapini davom ettirdi Atos, — siz boyagina zoti oliylariga fursatini topib, minnatdorchiligingizni bildirish istagingiz xususida gapirib edingiz: fursati keldi, undan istifoda qilib qoling.

Bu gap tahlikali damlarda Atosni ajratib turguvchi vazmin sovuqqonlik bilan hamda gohi daqiqalar uni tug'ma qirollardan ham shukuhliroq qilib yuborguvchi o'ta tavoze bilan aytili.

D'Artanyan yaqin yo'lab, bir-ikkita tashakkurli so'zlarni g'o'ldiradi, lekin birpasda kardinalning xomush nigohi ostida gapi og'zida qolib ketdi.

— Baribir, janoblar, — deya tilga kirdi Rishelye aftidan, Atosning luqmasi uning dastlabki niyatidan hargiz aynitolmagandi. — Baribir janoblar, oddiy askarlarning yolg'iz imtiyozli qismda xizmat o'tash afzalligiga molikligi vajhidan o'zlarini kibor mansabdorlar qilib ko'rsatib yurishlarini yoqtirmayman: ular hamma qatori intizomga rioya qilmoqlari shart.

Atos, kardinal gapini oxirigacha gapirib olishiga qo'yib berdi-da, ma'qul ma'nosida ta'zim qilgach, javob qildi:

— Biz hech nima bilan intizomni buzmadik deb umid qilaman, zoti oliylari. Biz shu tobda xizmat o'tayotganimiz yo'q hamda o'z vaqtimizni o'z maylimizcha o'tkazishimiz mumkin deb o'ylabmiz. Mabodo, siz, padari buzrukvor biror maxsus farmoyish berib bizni baxtiyor etishni maqbul ko'rsangiz, biz

itoat etishga tayyormiz. O'zingiz ko'rib turibsiz, zoti oliylari, — bu so'roq toqatini toq qila boshlaganligi sababli qovog'ini solib davom etardi mushketyor, — biz salgina xavf-u xatarga ham shay turmoq uchun o'zimiz bilan yarog'larimizni ham ola kelganimiz.

U kardinalga ustida qarta va soqqalar yotgan nog'ora oldida chorpoya qilib tiklangan to'rt mushketga ishora qildi.

— Ko'nglingiz to'q bo'lsin, padari buzrukvor, agar sizni shunday kam sonli maiyat bilan yaqin yo'lashingizni gumon qila olganimizda edi, — qo'shimcha qildi d'Artanyan, — biz istiqbolingizga chiqqan bo'lardik.

Kardinal mo'ylab va lablarini tishlab turardi.

— Bilasizlarmi, qurollangan va xizmatkorlar tomonidan qo'riqlangan holda shu tobdagidek jamuljam bo'lgan paytlarda kimga o'xshaysizlar? — so'radi kardinal. — Sizlar to'rt ig'vogarga o'xshaysizlar.

— Mutlaqo to'g'ri, zoti oliylari, — tasdiqladi Atos, — siz padari buzrukvor o'zingiz bir kun ertalab qanoat hosil qilganingizdek, biz chindan ham ig'vo qilyapmiz, faqat laroshelliklarga qarshi.

— E, janob siyosatchilar, — o'z navbatida qovog'ini uyib e'tiroz bildirdi kardinal, — sizlarning miyalaringizda, o'sha meni ko'rib yashirib qo'yan maktub singari ularni ham o'qish oson bo'lganda edi, ancha-muncha sir-asrorning yechimi topilib qolardi.

Atosning yuzlari qizarib, kardinal sari bir qadam bosdi.

— Bizdan haqiqatan shubhangiz bor, bizni so'roqqa ham tutyapsiz, degan o'yg'a bormoq mumkin, zoti oliylari. Agar shunday bo'lsa, padari buzrukvor, lutf aylab izoh bersinlar, biz ham loaqal nima yo'l tutishni bilib olamiz.

— Xo'sh, bu haqiqatda ham so'roq bo'lsa-chi? — e'tiroz bildirdi kardinal. — Manman degan odamlarning boshiga ham so'roq tushgan, javob ham berishgan, janob mushketyor.

— Men padari buzrukvorga bizni so‘roq qilsangiz ixtiyoringiz deb aytganimning boisi ham shu-da, biz javob berishga tayyormiz.

— Siz o‘qiyotgan, so‘ngra esa yashirib qo‘yganingiz qanday maktub, janob Aramis?

— Ayol kishidan bu maktub, zoti oliylari.

— O, men tushunaman, — dedi kardinal, — bu yo‘rig‘dagi maktublar xususida og‘iz ochmagan ma‘qul. Biroq ularni pirga ko‘rsatsa bo‘ladi, mening ma‘lumingizdek, diniy rutbam bor, axir.

— Zoti oliylari, — shu yo‘sin gapirayotgani holda boshini xavf ostiga qo‘yayotgani uchun yanada dahshatliroq sipolik bilan gap boshladi Atos, — bu maktub ayol kishidan, lekin unga na Marion Delorm, na d’Egilon xonim imzo chekkan.

Kardinalning rangi bo‘zday oqardi-yu, ko‘zlari beomon o‘tdan chaqnaib ketdi. U go‘yo Kayuzak bilan La Udinyerga farmoyish bermoqchiday o‘girildi. Atos bu harakatni ilg‘ab qoldi va o‘zlarini hibsga oldirib o‘tirishga sira rag‘bati yo‘q uch do‘stining ko‘zlari qadalib turgan mushketlar tomon bir qadam tashladi. Kardinal tarafda uni o‘zi ham qo‘shilib uch kishi, mushketyorlar esa xizmatkorlari bilan birga yetti kishi edilar. Kardinal Atos bilan uning o‘rtoqlari haqiqatan ham allanima xususida pinhona til biriktirayotganlari vajhidan o‘yin yana qayta tengsiz bo‘ladi degan mulohazaga borib qoldi-da, o‘zi hamisha shay tutguvchi kutilmagan burilishlarning biriga murojaat etdi: uning bor-yo‘q g‘azabi tabasumda eridi-ketdi.

— Mayli, bas, bas! — dedi u. — Sizlar mard yigitlarsiz: kun yorug‘ida mag‘rur, tun zulmatida sodiq. Birovlarni juda o‘rinlatib ehtiyot qilganingdan keyin o‘zingni ham avaylashning yomoni yo‘q. Janoblar, o‘sha sizlar meni «Qizil kaptarxona» yo‘li-da qo‘riqlagan tun hargiz yodimdan chiqqani yo‘q. Agar o‘sha men hozir ketajak yo‘lda menga biror xavf-xatar tahdid solganda edi, menga hamroh bo‘lib borishingizni sizlardan o‘tingan bo‘lardim, lekin hech qanday xatarning daragi yo‘qligi sababli shu yerda qolavering, shishalaringizni, o‘yiningizni va

maktubingizni davom ettiravering. Xush qoling, janoblar!

Kayuzak keltirgan otga minib, kardinal ular bilan qo'l silkib xo'shlashdi-da, yeldek uchib ketdi.

To'rt yigit to u g'oyib bo'lguncha, churq etmasdan turgan joyida qotib, undan ko'z uzmay turdi.

So'ngra ular ko'z urishtirib olishdi.

Hammasining hafsalasi pir: do'stona xayr-ma'zurga qaramasdan kardinal tutaqib ketganini ular tushunib turardilar.

Yolg'iz Atosgina o'zining istig'noli, nufuzli tabassumi bilan jilmayib turardi. Kardinal ularni eshitolmaydigan, ko'rolmaydigan masofaga yiroqlashganidan keyin biror kimsadan alamini olgisi kelib, jig'ibiyron bo'lib turgan Portos baqirdi:

— Bu kallavaram Grimo kech o'ziga keldi!

Grimo o'zini oqlamoqchi bo'lib og'iz juftlagan edi hamki, Atos barmog'ini ko'tarib qo'ydi-yu, Grimo-ning dami ichida qoldi.

— Siz maktubni bergan bo'larmidingiz, Aramis? — so'radi d'Artanyan.

— Men bunday qarorga kelib turgandim, — o'zining eng mayin xush tovushi bilan javob berdi Aramis, — agar u talab qilib qolganda men bir qo'lim bilan maktubni topshirardim, boshqasi bilan esa kardinalga qilichimni sanchgan bo'lardim.

— Men ham shunday deb turgandim, — dedi Atos. — Suhbatga aralashganimning boisi mana shu. Rosti gap, bu odam erkak kishilar bilan shu yo'sin gaplashib, juda ehtiyotsizlik qiladi. Uni faqat ayollar-u, go'daklar bilan muomala qilib yurgan deb o'ylash mumkin.

— Muhtaram Atos, men sizga qoyilman, lekin pirovard-oqibat biz baribir haq emasmiz, — e'tiroz bildirdi d'Artanyan.

— Qanaqasiga haq emasmiz! — deya achchiqlandi Atos. — Biz nafas olayotgan havo kimga qaraydi? Biz nigohlarimizni qaratguvchi okean-chi? Biz yotgan qum-chi? Sizning ma'shuqangizning maktubi kimga tegishli? Nahotki kardinalga bo'lsa? Vijdonim haqi ont ichamanki, bu odam butun jahon mening

iznimda deb xayol qilib yuribdi. Siz uning qoshida turib garangsib, kayfingiz uchib allanimalar deb g'ol'dirardingiz... Ko'zingizga allaqachon Bastiliya ko'rinyapti-yu, ulkan Meduza sizni toshga aylantirmoqqa shay turipti, degan fikrga borish mumkin edi. Xo'sh, ayting-chi, oshiq bo'lish — ig'vo qilish degan gapmi, axir? Siz kardinal qamoqxonaga gumdon qilgan ayolga oshiqsiz hamda uni kardinal qo'lidan qutqarib olmoqchisiz. Siz padari buzrukvor bilan o'yin olib bormoqdasiz, bu maktub — sizning kuziringiz. Kartalaringizni raqibga ko'rsatish na hojat? — Bu — odatdan emas. Buni u topib olaversin, bosh ustiga! Biz uning o'yinini topyapmiz-ku, axir!

— Darhaqiqat, — ma'qulladi d'Artanyan, — hamma gaplaringiz mutlaqo to'g'ri.

— Unday bo'lsa, o'tgan narsalar to'g'risida og'iz ochilmasin, Aramis ham bo'lasining maktubini kardinal uzib qo'ygan joyidan o'qishda davom etaversin.

Aramis cho'ntagidan maktubni olgach, uch do'sti unga yaqinroq surildi, xizmatkorlar esa yana shisha atrofida uymalanishib qolishdi.

— Siz bir yo ikki satrini o'qidingiz, xolos, — luqma tashladi d'Artanyan, — boshidan boshlay qoling.

— Bajonu dil, — javob berdi Aramis.

«Muhtaram bo'la, men Stenaga jo'nab ketishga jur'at qilaman, shekilli, opam o'sha yerdagi mahalliy karmelitkalar monastiriga yoshgina cho'ri qizimizni joylashtirib qo'ygan. Boyaqish taqdiriga tan berdi, o'z joniga jabr qilmasdan bo'lak joyda yashay olmasligini u biladi. Biroq oilaviy ishlarimiz ko'nglimizdagidek yurishib ketsa, u boshiga la'nat toshini yog'dirib o'zi qo'msayotgan odamlar bag'riga qaytadi, shekilli, ustiga-ustak uni doimo o'ylaydi, buni o'zi ham biladi. Hozircha esa u uncha bebaxt emas: uning birdan bir istagi mahbubidan maktub olmoq. Men bu xil ashyoning monastir panjaralaridan o'tib ketishi oson emasligini bilaman, lekin, muhtaram bo'la, sizga isbot etganimdek men anoyilardan emasman, bu yumushga bel bog'layman. Opam o'zi haqidagi sadoqatli xayrli xotiralaringiz uchun sizga minnatdorchilik

lik bildiradi. Bir payt u juda xavotirda edi, lekin endi tag'in biror kor-hol bo'lmasin deb u yerga o'z mahramini jo'natgach, ko'ngli birmuncha taskin topdi.

Xayr muhtaram bo'la, o'zingiz haqingizda iloji boricha tez-tez, ya'ni har zamon bizga xat-xabar yuborish imkoni tug'ilgan paytda yozib turing. Sizni g'oyibona o'pib,

Mari Mishon».

— O, biram minnatdorman sizdan, Aramis! — baqirib yubordi d'Artanyan. — Azizim Konstansiya! Axiyri men uning daragini topdim-a! U tirik, monastir devori ichida, xavf-xatar xorijida, u Steneda! Sizningcha, Atos bu qayerda ekan?

— Lotaringiyada, Elzas chegarasidan bir-ikki lye ichkarida. Qamal tugashi bilan biz u tomonlarga bir borib kelsak bo'ladi.

— Bu yog'i oz qoldi deb umid qilmoq kerak, — gap qistirdi Portos. — Bugun ertalab bir josusni osishdi, u laroshelliklar etiklarining ko'nini yeb kun ko'ryapti, deb so'roq berdi. Agar ko'nni yeb tugatgach, tagcharmiga o'tishadi deb faraz qilinsa, bundan keyin ularning kuni nimaga qolishini men bilaman... bir-birini yamlab yutish qoladi, xolos.

— Bechora nodonlar! — u mahallar hozirgi singari mashhur bo'lmasa-da, lekin hozirgisidan qolishadigan joyi kam bir stakan ajoyib bordos sharobini bo'shatgan ko'yi deb qo'ydi Atos. — Bechora nodonlar! Go'yoki katolik mazhabi barcha dinlar ichida eng qulay va eng ma'quli emasday!.. Lekin, har qalay, — sharobni ichib bo'lgach tomoq qirib qo'yib xulosa chiqardi u, — ular baraka topsinlar... Biroq, azbaroyi shifo, bu nima qilganingiz, Aramis? — davom etdi u. — Siz bu maktubni cho'ntagingizga yashiryapsiz-ku?

— Ha, — uni quvvatladi d'Artanyan, — Atos haq; uni kuydirib yubormoq kerak. Darvoqe, kim bilsin, kardinal kukunni ham tilga kirgizish qudratiga molikdir.

— Molik bo'lsa bordir-da, — dedi Atos.

— Xo'sh, siz o'zi bu maktubni nima qilmoqchisiz?— so'radi Portos.

— Bu yoqqa keling, Grimo, — buyurdi Atos.

Grimo o'rnidan turdi-da, itoat qildi.

— Beijozat gapga tushganingizning jazosiga, do'stim, siz mana shu bir parcha qog'ozni yeb yuborasiz. So'ngra bizga qilajak yaxshiligingizning mukofotiga siz mana shu bir stakan sharobni ichib qo'yasiz. Avval, mana, sizga maktub, uni yaxshilab chaynab yuboring.

Grimo iljayib qo'ydi hamda Atos lim-lim to'ldirgan stakanga ko'zlarini qadagan holda qog'ozni chaynab yutib yubordi.

— Barakallo! Qandingni ur, Grimo! — deya uni maqtab qo'ydi Atos. — Endi esa stakanni oling. Yaxshi, tashakkur aytmasangiz ham bo'laveradi.

Grimo unini chiqarmay bir stakan bordos sharobini yutib yubordi, lekin uning samoga tikilgan ko'zlari bu xush mashg'ulot asnosida garchi gung bo'lsa ham juda ifodali til bilan gapirib turardi.

— Xo'sh endi, — dedi Atos, — faqat mabodo kardinalning miyasiga Grimoning qornini yorish fikri kelib qolmasa, biz o'zimizni harna xotirjam tutib yursak bo'laveradi.

Bu orada padari buzrukvor o'zining g'amgin sayrini davom ettirmoqda va mo'ylablari ortidan to'ng'illamoqda edi:

— Bu to'rt og'aynining mening xizmatimga o'tishi mutlaqo zarur.

XXII

Tutqunlikning birinchi kuni

Fransiya sohillariga nazar tashlagach, bir zumga ko'zdan yo'qotgan Miledimizga qaytaylik.

Biz uni tubsiz xomush mulohazalarga, darvozasi tagida deyarli har qanday umidlarini uzib to'xtab qolgan, jahannamga botgan holda qanday tark etgan bo'lsak, xuddi ana shunday noiloj ahvolda topamiz: u ilk bor ikkilanyapti, ilk bor vahimaga tushib turibdi.

Ikki daf'a iqbol unga bevafoqlik qildi, ikki daf'a niyatlarini bilib qolib unga xiyonat qildilar, ikkala holda ham uning muvaffaqiyatsizligining sababchisi, ollo taolo tomonidan yuborilgan bo'lsa kerakmi, yovuz ruh bo'ldi: d'Artanyan uni — bu yengib bo'lmaz yovuz kuchni yengdi.

Uning muhabbatini xo'rladi, uning g'ururini poymol qildi, uning izzattalab niyatlariga pand berdi, mana endi uning baxtiga zomin bo'lib turibdi, erkiga tajovuz qilyapti va hattoki joniga tahdid solyapti. Bular yetmaganday, u uning panalab yurgan niqobi va uni shunchalar qudratli qilib turgan himoya pardasining bir burchini ko'tarib qo'ydi.

D'Artanyan Bekingemdan — uni esa o'zi ilgari-lari sevgan jamiki narsalarni yomon ko'rganidek ko'rarga ko'zi yo'q — qirolichaga tajovuz qilib Rishelye boshiga solayotgan to'fon balosini nari qildi. U birpasga umuman shu toifa ayollarning ehtirosi singari tiyiqsiz yo'lbars hirsini bilan d'Artanyan o'zini de Vard deb tanitdi. D'Artanyanga uning dahshatli siri ma'lum, u bo'lsa bu sirni kimki bilib qolsa, o'sha hayoti bilan tovon to'laydi, deb qasam ichib qo'yan. Va, nihoyat, himoya yorlig'i olish nasib qilganda hamda uning vositasida dushmanidan o'ch olishga chog'lanib turganda esa bu himoya yorlig'ini uning qo'lidan yulqib olishdi. Yana o'sha d'Artanyanning o'zginasi uni tutqunlikda ushlab turibdi va birorta naxs bosgan Botanibeyga, Hind okeanning birorta jirkanch Tayberniga jo'natib yuboradi.

Shak-shubha yo'q, bularning hammasi d'Artanyanning sharofati bilan uning boshiga tushdi, bo'lak kim uni shunchalar sharmanda qila olardi! O'zi birin-ketin ifsho etgan shu dahshatli sirlarning hammasini lord Vinterga yolg'iz o'sha ma'lum qilishi mumkin edi. Uning qaynog'asini d'Artanyan taniydi va unga yolg'iz o'sha yozgan bo'lishi kerak.

Miledining ichida qanchalar nafrat jo'sh urib yotibdi!

U o'tli nigohini huvullab yotgan xonaning ichkarisiga tikib, qimir etmay o'tiribdi; turib-turib nafasi-

ga qo'shilib ko'ksidan bo'g'iq faryodlar otilib chiqadi-da, ko'tarilib, pishqirib, mangu va nochor alam singari o'kirib ustida kekkayib turgan shu xomush qasr barpo etilgan qoyalarga urilib, parchalanib yotgan to'lqinlarning shov-shuviga jo'r bo'ladi.

Shiddatli g'azab yallig'idan yorishgan uning idroki Bonasye xonimga qarshi, Bekingemga qarshi, ayniqsa esa d'Artanyanga qarshi qanday ajoyib, istiqbol ufqiga singib borayotgan qasos rejalarini topib yotibdi. Ha, lekin qasos olmoq uchun erkin bo'lmoq lozim, tutqunlikda turib qasos olib bo'lmaydi. Erkin bo'lib olmoq uchun esa devorni o'pirmoq, panjarani arralamoq, polni ko'chirmoq lozim. Bu xil xurujlarni sabr-to'zimli baquvvat erkak kishi nihozasiga yetkazishi mumkin, lekin ayol narsa, yana bezgaksimon hayajon bosgan holida muvaffaqiyatsizlikka mahkumdur. Ustiga-ustak bu narsalarning hammasi uchun fursatga — oylar, yillarga ega bo'lmoq kerak, uning bo'lsa... uning oldida o'zining haybatli og'asi va mirg'azabi, aytmoqchi o'n yoki o'n ikki kun vaqti bor.

Lekin baribir, u erkak kishi bo'lganda edi, bir urinib ko'rgan bo'lardi, omadi kelib qolsa ajab emas edi. Nega falak matonatli qalbni mo'rtgina nozik nihol tanga joylab, bunday xato qildi ekan!

Xullas, tutqunlikning dastlabki daqiqalari dahshatli edi: Miledi asabiy qahr-u g'azab jazavasini bosa olmasdi, ayol ojizligi tabiatga siylov berdi. Lekin asta-sekin u telbalarcha g'azab tutqanog'ini jilovlab oldi, uning butun tanasini larzaga solayotgan asabiy titroq tindi, u kulcha bo'lib yotdi-da, hordiq chiqarguvchi tinkasi qurigan ilon kabi kuch yig'a boshladi.

— Bo'ldi bas, bas-e! Men aqldan ozibmanki buncha jahlim chiqadi, — nazarida o'zini ham so'roqlayotganday otash nigohini aks ettirgan ko'zguga o'zini solib dedi u. — Shaytonga hay bermoq kerak: jazava zaiflik alomati. Buning ustiga bu vosita hech qachon qo'limdan kelmagan. Balkim ayollarga muomala qilganda kuchni ishga solsam, menga baxt kulib boqqan, men g'alaba qilishim ham mumkin bo'larmidi. Lekin men erkaklar bilan kurash olib

bormoqdaman hamda ular uchun men hammasi bo'lib atigi ojiza ayolman. Ayol quroli bilan kurasha qolaylik: mening qudratim — mening ojizligimda.

So'ng go'yo o'zining serma'no va serharakat ruxsoriga qanday o'zgarishlar berishi mumkinligiga qanoat hosil qilmoqchiday, Miledi aftini burishtirib yuborguvchi g'azabdan tortib to eng beozor, eng nazokatli va eng jozibali tabassumgacha bo'lgan barcha ifodalarga galma-gal kirishga majbur qildi. So'ngra yuzining latofatini oshirmoq uchun uning mohir qo'llari sochlarining turmagini o'zgartira boshladi. Nihoyat o'zidan tamoman ko'ngli to'lib, u shivirladi:

— Hali hech nima qo'ldan ketgani yo'q, men hamon boyagiday go'zalman.

Kech soat sakkizlar edi. Miledining ko'zi xonada turgan karavotga tushdi; birmuncha hordiq nafaqat miya bilan fikrlarni, balki rang-ro'yni ham joyiga keltiradi deb o'ylab qoldi. Kechki tamaddi haqida aytilgan gaplar uning qulog'iga chalingan edi. Uning bu xonada turganiga bir soatdan oshib qoldi va chamasi hademay taom keltirishlari lozim.

Asira vaqtni zoye ketkazishni istamasdi va shu bugunoq, kechqurun o'zini qo'riqlash topshirilgan odamlarning fe'l-atvorlarini o'rganishga kirishib, bir o'smoqchilab ko'rishga qaror qildi.

Eshik tagida nur ko'rindi; u qamoq nazoratchilari kelganidan darak berardi. Endigina o'rnidan turgan Miledi shosha-pisha yana kresloga o'rnashib oldi; uning boshi orqaga tashlangan, chiroyli sochlari yelkalariga yoyilgan, g'ijim to'rlar ostida ko'kragi sal ochilib qolgan, bir qo'l siynada, boshqasi esa shalvirab kreslodan osilib turardi.

Lo'kidonlar taraqladi, eshik oshiq-moshiqlarida g'ichilladi-yu, oyoq sharpalari xonada eshitildi.

— Stolni u yerga qo'ying, — dedi kimdir.

Miledi Feltonning ovozi tanib oldi.

Farmoyish bajo keltirildi.

— Sham keltiring-da posbonni almashtiring, — davom etardi Felton.

Bu bir shaxsning o'ziga ikki marta berilgan farmoyish Miledini o'zini qo'riqlaguvchi kishilar, ya'ni askarlar qarashib turganiga ishontirdi.

Buning ustiga Feltonning farmoyishlari u o'z qo'l ostidagi kishilarni benuqson itoatda tutishidan dalolat berguvchi unsiz bir shitoblik bilan ijro etilardi.

Nihoyat Milediga hali biror marta ham ko'z tashlamagan Felton u tomon o'girildi.

— E-e! U uxlayapti, — dedi Felton. — Yaxshi, uyg'onganda tamaddi qilib oladi.

Felton eshik tomon bir-ikki qadam bosdi.

— Yo'g'e-ey, janob leytenant, — deya Feltonni to'xtatdi Miledi yoniga borgan, saboti sardorichalik bo'lmagan askar, — bu ayol uxlayotgani yo'q.

— Qanaqasi... uxlayotgani yo'q? — so'radi Felton. — Xo'sh, u nima qilyapti?

— U behush. Rangi juda o'chgan ham qancha quloq solmayin nafasini eshitmayapman.

— Siz haqsiz, — turgan joyidan Milediga bir qarab qo'yib va unga bir qadam ham yaqin kelmay dedi Felton. — Asirasining behushlanganini lord Vinterga xabar qiling. Bu hol ko'zda tutilmagan, men nima yo'l tutishni bilmayman!

Askar o'z ofitserining farmoyishini bajo keltirish uchun chiqib ketdi. Felton tasodifan eshik oldida turgan kresloga o'tirdi-da, lom-mim demasdan, qimir etmasdan kuta boshladi. Miledi ayollar tomonidan puxta o'rganilgan ulug' san'at — ko'zni ochmagan ko'yi uzun-uzun kipriklari ostidan boqish san'atini egallagan edi. U o'ziga orqa o'girib o'tirgan Feltonni ko'rdi: ko'zini uzmasdan o'n daqiqacha unga qarab turdi hamda butun shu vaqt asnosida sovuqqon posbon biror marta qayrilib qo'ymadi.

U hozir lord Vinterning kelishini esladi-da, uning hozirligi o'z mirg'azabiga yangi kuch baxsh etishiga fahmi yetdi. Uning birinchi tajribasi o'ngidan kelmasdi, u bunga hali qo'lida talay choralari mavjud ayol singari tan berib qo'ya qoldi, boshini ko'tardi va asta entikib qo'ydi.

Bu xo'rsinishni eshitgan Felton nihoyat qayrilib qaradi.

— Iye, ana uygʻonib ham qoldingiz xonim! — dedi u. — Xoʻp, demak bu yerda ortiq ishim qolmadi. Biror narsa zarur boʻlib qolsa, qoʻngʻiroq qiling.

— Voy, xudoyo tavba-yey, biram yomon boʻldimki! — deb oʻzi juvonmarg qilishga qasd qilgan jamiki kishilarning hammasini hushini olguvchi qadim sehrgarlarinikisimon shirali ovozi bilan shivirladi Miledi.

U kresloda qaddini rostlab, oʻzining ilgarigi holatidan ham jozibalibroq va bemalolbroq bir tarzda oʻtirib oldi.

Felton oʻrnidan turdi.

— Sizga kuniga uch mahal yemish keltirib turishadi, xonim, — dedi u, — ertalab soat oʻnda, soʻngra kunduz soat birda hamda kechqurun soat sakkizda. Mabodo bu tartib sizga maʼqul kelmasa, men sizga taklif etganlarim oʻrniga siz oʻzingizning soatlaringizni belgilashingiz mumkin, biz ham sizning raʼyingizga qarab ish tutamiz.

— Lekin nahotki shunday katta qorongʻi xonada men hamisha yolgʻiz oʻtirsam? — soʻradi Miledi.

— Shu atrofda istiqomat qilguvchi bir ayol chaqirtirilgan. Ertaga u qasrga tashrif buyuradi hamda huzuringizda boʻlishini xohlagan paytingizda u yoningizga kirib turadi.

— Tashakkur sizga, — boʻyin egib javob berdi asira.

Felton xiyol taʼzim qildi-da, eshik sari yurdi. Ayni u boʻsagʻadan hatlamoqqa taraddudlanib turgan daqiqada Miledining behushligini xabar qilish uchun yuborilgan askarni ergashtirib dahlizda lord Vinter paydo boʻldi. U qoʻlida burunaki tuz solingan shisha ushlab turardi.

— Xoʻsh, nima gap? Bu yerda nimalar boʻlyapti? — asiraning allaqachon turganini, Feltonning esa ketishga chogʻlanganini koʻrib, kesatib soʻradi u. — Bundan chiqdi marhuma tirilib boʻlipti-da? Azbaroyi shifo, Felton, boʻtam, seni gʻoʻr deb sanab komediyaning birinchi pardasini namoyish qilayotganlarini tushunmadingmi hali, uning hammasini

oxirigacha ko'rish rohatiga biz shaksiz noil bo'lamiz!

— Men xuddi shunday deb o'ylab edim, milord,— javob berdi Felton. — Lekin har qalay asira ayol bo'lgani vajhidan uning uchun bo'lmasa-da, o'z iz-zat-nafsi uchun har bir sulukatli kishi ayolga ko'rsatish shart iltifotni ko'rsatmoqchi edim.

Miledi larzaga keldi. Feltonning so'zlari uning qonini muzlatmoqda edi.

— Xullas, — kula-kula gapga tushdi lord Vinter, — bu ustalik bilan yoyib tashlangan chiroyli sochlar, bu oppoq badan-u xumor qarashlar seni hali maftun qilmadimi, toshyurak?

— Yo'q, milord, — deb loqayd javob berdi yigit, — gapimga ishon-ing, meni yo'ldan ozdirmoq uchun ayol hiylalari-yu, ayollar tamannosidan ortiqroq bir nima darkor.

— Unday bo'lsa, jasur leytenantim, qo'yib beraylik Miledi bo'lak vosita axtarib ko'rsin, o'zimiz esa borib kechki tamaddimizni qilaylik. O, xotirjam bo'l, uning hunari mo'l, komediyaning ikkinchi pardasi birinchisidan keyin ko'p paysalga solinmaydi.

Shu so'zlar bilan lord Vinter Feltonni qo'ltiq-lab oldi-da, kula-kula uni boshlab ketdi.

— O, senga darkor narsani men topaman, — tish-lari orasidan shivirladi Miledi, — ko'nglingni to'q qilaver, sho'ring qurg'ur noshud rohib, endi tuxum-dan chiqqan badbaxt askar! Sen o'zi harbiy sarupoda emas, jubbada yursang bo'lardi!

— Darvoqe, — bo'sag'ada to'xtab dedi lord Vinter, — ehtiyot bo'ling, bu muvaffaqiyatsizlik ish-tahangizni bo'g'ib qo'ymasin: jo'ja bilan baliqdan totib ko'ring. Vijdonim haqi ont ichamanki, men uni zaharlashni buyurmaganman. Men o'zimning oshpa-zimdan mamnunman hamda u mening ketimdan meros poylamayotgani sababli unga bo'lgan ishon-chim to'la va cheksiz. Xush qoling, muhtarama sing-lim! Sizning yana behushlanguningizcha!

Bunisi Miledining bardoshidan ortiq edi; u jon holatda kresloni qo'llari bilan changallab qoldi, tish-larini g'ijirlatdi hamda lord Vinter bilan Felton or-

tidan yopilayotgan eshikning harakatini ko'zlari bilan kuzatib turdi. Tanho qolganda esa uni yana hasrat qamrab oldi. U stolga qaradi va yaltirab turgan pichoqqa ko'zi tushib, stol sari otildi-yu, pichoqqa mahkam yopishdi; lekin qattiq pand yeb qoldi: pichoqning tig'i egiluvchan kumushdan bo'lib uchi to'mtoq edi.

Zich yopilmagan eshik orqasida qattiq qahqaha yangradi-da, eshik yana ochildi.

— Xa-xa! — xitob qildi lord Vinter. — Xa-xa-xa! Ko'ryapsanmi, jon Felton, ko'ryapsanmi, men senga nima deb edim: bu pichoq senga atalgan edi, u seni o'ldirib qo'ygan bo'lardi. Bilasanmi, bu uning ziyatlaridan biri: u yoki bu yo'l bilan o'ziga xalal berayotgan odamlardan qutulish. Bordi-yu, sening gapingga kirganimda, unga o'tkir po'lat pichoq berishga yo'l qo'yganimda bormi, Feltonning kuni bitardi: u seni so'yib qo'ygan bo'lardi, sendan keyin esa bizlarning hammamizni. Bir qaragin-a, Djon, u pichoqni ishlatishga qanday usta.

Haqiqatan ham Miledi jon holatda qisilgan qo'lida bu hujum qurolini hali ushlab turardi, lekin bu yomon haqorat uning qo'lini bo'shatishga majbur qildi, uning kuchini va hatto irodasini olib qo'ydi.

Pichoq polga tushib ketdi.

— Siz haqsiz, milord, — Miledining yurak-yuragidan o'tib ketgan chuqur nafrat ohangi bilan gapirdi Felton. — Siz haqsiz, men yanglishgan ekanman.

Ikkovlon yana chiqib ketishdi.

Bu daf'a Miledi birinchi galgidan ko'proq diqqat bilan quloq tutib turdi hamda ular yiroqlashmaguncha va qadam tovushlari dahliz ichkarisida tinmaguncha poylab turdi.

— Men xarob bo'ldim! — shivirladi u. — Xuddi bronza yoki granit haykal kabi mening hiylalarim kor qilmaydigan odamlar hukmidaman. Ular meni yoddan bilishadi hamda mening hech qanday qurolim ularga o'tmaydi. Lekin baribir bu ishlarning hammasi ular qaror qilganday barham topishiga yo'l qo'ymaslik kerak.

Haqiqatan ham Miledining so'nggi mulohazasi hamda uning g'ayrushuuriy ravishda yana umidvorlikka qaytishi ko'rsatib turganidek na vahima, na tushkunlik bu mustahkam qalbni uzoq band etmasdi. Miledi stol yoniga o'tirib har turli taomlardan tatib ko'rdi va picha ispan sharobidan ichdi-da, o'zining butun qat'iyati qaytib kelganini his etdi.

Yotish oldidan u o'z hamsuhbatlarining so'zlari, xatti-harakatlari, imo-ishoralari, zarracha harakati va hatto ularning sukutini ham hammasini har tomonlama tahlil qilib, mulohaza qilib, sharhlab hamda o'rganib bo'ldi; bu mohirona va puxta tadqiqotlarning natijasi shu bo'ldiki, uning ikki jafokoridan Feltonning har qalay ko'ngli bo'shroq degan ishonch tug'ildi. Xususan, bir jumla hadeb asiraning xotirasiga qayta-qayta kelardi: «Bordi-yu, sening gapingga kirganimda...» — deb aytdi Feltonga lord Vinter.

Modomiki lord Vinter uning gapiga kirmaptimi, demak, Felton Miledini yoqlab gapiribdi.

«Binobarin bu odamda menga nisbatan rahmshafqatning aqalli xira uchquni bor, — ta'kidlardi Miledi. — Bu uchqundan men uning ichini lovullatib, olov qalayman. Xo'sh, lord Vinter bo'lsa meni biladi, u mendan qo'rqadi ham, basharti bir kun kelib uning qo'lidan qutulib ketish nasib qilsa, mendan nima umid qilishi mumkinligiga uning aqli yetadi, shu boisdan uni taslim qilishga urinishning o'zi behuda gap... Mana Felton — butunlay boshqa gap — u gul yigit, ko'ngli pok, tavfiqli ham ko'rinadi, uni yo'ldan ursa bo'ladi».

So'ng Miledi yotdi-yu dudoqlarida tabassum bilan uyquga ketdi: uni uyquda yotganda ko'rib qolgan kishi bu yoshgina qiz-u, tushiga kutilajak bayramda unga oro berguvchi gulchambar kiriyapti, degan xayolga borishi mumkin edi.

Tutqunlikning ikkinchi kuni

Miledining tushiga d'Artanyanning axiyri uning qo'liga tushgani va o'zi uning qatl marosimida ishtirok etayotgani kirib hamda lablaridagi bu shirin tabassumga jallod oyboltasi ostidan sachrab chiqqan irganch qon tusi sabab bo'lgan edi.

U ilk bor paydo bo'lgan ilinjdand allalangan bandi singari uxlardi.

Ertalab uning xonasiga kirganlarida u hali o'rin-da edi. Felton dahlizda qoldi; u o'zi kechagi kun aytgan va boyagina yetib kelgan ayolni boshlab kelgan edi. Bu ayol xonaga kirdi-da, Miledining yoniga yo'lab o'z xizmatlarini taklif etdi.

Miledi asli juda rangpar edi hamda rang-ro'yi uni birinchi bor ko'rib turgan odamga pand berishi mumkin edi.

— Meni bezgak tutyapti, — dedi u. — Shu uzun tun bo'yi bir zum ham ko'zim ilinmadi, men yomon azobda qoldim. Bu yerda kecha qilgan muomalalaridan ko'ra yaxshiroq odamga o'xshab manzirat qilasizmi-yo'qmi menga? Darvoqe: bor-yo'q o'tinchim — o'rnimdan qo'zg'almaslikka ijozat bersalar bo'ldi.

— Tabib chaqirsak nima deysiz? — so'radi ayol.

Felton churq etmasdan bu suhbatni tinglab turardi.

Miledi o'z atrofida odam qancha ko'p bo'lsa, rahmini keltirishi mumkin kishilar soni ham shuncha ko'payadi, lord Vinterning nazorati ham shuncha kuchayadi, degan andishaga borib qoldi; ham buning ustiga tabib uning kasalini soxta deb e'lon qilishi mumkin, Miledi esa birinchi o'yinni yutqazib qo'ygach, ikkinchisini ham yutqazishni istamasdi.

— Tabibga odam yuborishmi? — deb aytdi u. — Nechun? Bu janoblar mening kasalimni maynabozlik deb e'lon qildilar. Bugun ham shubhasiz o'sha gap bo'lardi: axir, kechagi kundan beri ular tabibni ham ogoh etishga ulgurganlar.

— Unday bo'lsa, — deya gapga aralashdi toqati toq bo'lgan Felton, — o'zingiz ayting, xonim, qanday davolanmoqchisiz?

— Voy tavba-yey, qandayligini men bilarmishmanmi? Men tobim yo'qligini his qilyapman, vassalom. Menga nima bersalar ham mayli, menga baribir.

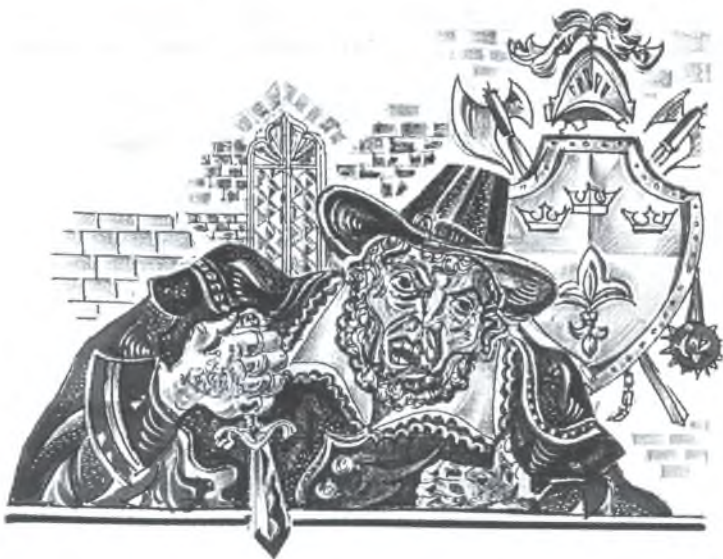
— Boring, bu yerga lord Vinterni taklif eting, — buyurdi bu tuganmas shikoyatlardan zerikib ketgan Felton.

— Yo'q, yo'g'-ey! — qichqirib yubordi Miledi. — Yo'q, uni chaqirmang, yolboraman sizga. Men o'zimni yaxshi his qilyapman, menga hech nimaning keragi yo'q, uni chaqirmasangiz bo'ldi!

Bu xitobga u shuncha harorat, shuncha o'tinch jo qildiki, Felton beixtiyor bo'sag'adan hatlab o'tib bir-ikki qadam bosdi.

«U huzurimga kirdi», — ko'nglidan kechirdi miledi.

— Biroq, xonim, — dedi Felton, — agar chindan tobingiz bo'lmasa biz tabibga odam yuboramiz, bordi-yu, bizni laqillatayotgan bo'lsangiz iloj qancha

o'zingizga qiyin, lekin hech bo'lmaganda o'zimizdan ginamiz qolmaydi-ku.

Miledi hech nima deb javob qilmadi va mo'jaz boshini bolishga tiqib, ko'z yoshi qila boshladi.

Felton o'zining odatdagi beparvoligi bilan bir nafas unga qarab turdi; so'ngra dardning cho'zilib ketish xavfi borligini ko'rib chiqib ketdi. Ayol uning izidan chiqdi. Lord Vinterdan darak yo'q edi:

«Aqlim yeta boshlayotganga o'xshaydi! — be-hudud quvonch bilan o'zicha gapirdi Miledi va o'zini kuzatib turganlar bo'lishini ehtimol qilib ularning hammasidan bu ichki mamnuniyat hovurini yashirmoq uchun ko'rpaga burkanib oldi.

Ikki soat o'tdi.

«Endi kasallikning tugash payti keldi, — qaror qildi Miledi. — O'rnimizdan turaylik-da, shu bugunoq biror narsaga erishishga harakat qilaylik. Mening faqat o'n kunim bor, ularning ikkinchisi ham bugun kechqurun tugaydi».

Ertalab Miledining xonasiga kirishganda unga nonushta keltirdilar; tez orada dasturxonni yig'ishtirgani kelishlariga hamda shunda Miledi yana Feltonni fahm etdi.

Miledi yanglishmadi: Felton tag'in tashrif buyurdi va Miledi ovqatga qo'l tegizdimi-yo'qmi, bunga zarracha parvo qilmasdan odatda tuzatilgan holda keltirilguvchi stolni xonadan olib chiqib ketmoqqa farmoyish berdi.

Askarlar chiqib ketayotganida Felton ularni oldinga o'tkazib yubordi-da, o'zi xonada hayallab qoldi; uning qo'lida kitob bor edi. Sohibjamol, rangpar ma'suma bo'lib kamin yonidagi kresloga yonboshlagan Miledi bu holatida mashaqqatli o'limini kutayotgan mo'tabar hur qiz edi bamisoli.

Felton uning yoniga bordi.

— Lord Vinter — u xuddi siz singari katolik, xonim, sizga o'z cherkovingiz rasm-rusumlarini ifsho qilish va uning ibodatlariga qatnash imkoniyatidan mahrumligingiz sizga malol kelishi mumkin deb o'ylab qoldi. Shu boisdan kunda o'z duolaringizni

o'qib turishingizga u kishi rozilik bildirdi. Ularni shu kitobdan topasiz.

Feltonning Miledi yonidagi stolchaga kitobni qay alfozda qo'yganini, «O'z duolaringiz» so'zlarini qay yo'sinda gapirganini hamda ularga qanday istig'noli tabassumini ilova qilganini ko'rib, Miledi boshini ko'tardi-da ofitserga ko'proq e'tibor bilan termildi.

U shu payt uning sochlarining sipo oroyishidan, ust-boshlarining me'yordan ortiq soddaligidan uning marmarday silliq, lekin shuningdek, jiddiy ma'nodan xoli manglaydan, uning siymosida u o'sha o'zi qiroli Yakov saroyida kabi Varfolomeyev tuni xotirasidan ham tap tortmasdan gohi paytlar panoh axtarib borgan fransuz qiroli saroyida ham o'zi uchratib yurgan o'sha so'xtasi sovuq puritanlarning birini tanib qoldi. Unga lop etib, faqat dohiyona kishilarga xos tabaddul onlarida, ularning taqdiri ularning hayoti hal bo'layotgan tang daqiqalarda bo'ladigan nogahon ilhom keldi.

Bu ikkita — «o'z duolaringiz» degan so'z va Feltonga tashlangan yuzaki nazar Milediga u shu tobda aytajak so'zlarning butun ahamiyatini Milediga birdan oydinlashtirib berdi.

O'ziga xos o'tkir zehn sharofati bilan o'sha so'zlar birpasda uning miyasiga keldi.

— Menmi? — o'zi yosh ofitser tovushida payqagan istig'noga hamohang istehzo bilan dedi u. — Men, taqsir... mening duolarim? Lord Vinter bu axloqsiz katolik, mening u bilan bir mazhabda emasligimni juda yaxshi biladi. U menga qo'ymoqchi bo'layotgan tuzoq bu.

— Xo'sh, siz qay mazhabdasiz, xonim? — o'zini idora qilish uquviga qaramasdan taajjubini to'la yashirishni eplayolmay so'radi Felton.

— Men uni, — yasama shavq bilan dedi Miledi, — o'z e'tiqodim jabrini xo'p tortib bo'lgan kuni aytaman.

Feltonning nigohi Milediga shu birgina jumlası bilan u o'z urinishlarida naqadar ilgari surilib olganini oshkor etdi.

Biroq yosh ofitser bir soʻz ham qotmadi, qilt etgan harakat ham qilmadi, yolgʻiz nigohigina fasohat bilan gapirib turardi, xolos.

— Men dushmanlarim qoʻlidaman! — oʻsha oʻzi puritanlarda koʻrib qolgan koʻtarinki ruhda gapini davom ettirdi Miledi. — Oʻzimni tangriga topshirib qoʻyganman! Tangrim meni yo omon qoldiradi, yo uning yoʻlida halok boʻlaman. Mening javobim shu, uni lord Vinterga yetkazishingizni men iltimos qilaman. Bu kitobni esa, — deya duolar kitobiga barmogʻi bilan ishora qilib, lekin goʻyo tegib ketsa harom boʻlib qolishdan qoʻrqqanday, unga qoʻl urmasdan qoʻshimcha qildi u, — qaytarib olib ketishingiz hamda uni oʻzingiz istifoda qilishingiz mumkin, siz, shak-shubha yoʻqki, lord Vinterga ikki karra sheriksiz, zero zulm borasida sherik, shakkoklik borasida ham sherikdir.

Felton hech nima deb javob bermadi, kitobni oʻsha oʻzi namoyon qilgan ijirgʻanish tuygʻusi bilan oldi-da, oʻyga choʻmib yiroqlashdi.

Kech soat beshlarda lord Vinter keldi. Miledining butun kun boʻyi oʻzining keyingi xatti-harakatini puxtalab oʻylab olmoq uchun yetib ortguday vaqti bor edi. U qaynagʻasini oʻzini batamom tutib olgan ayol singari qabul qildi.

— Chamasi, — Miledining qarshisidagi kresloga yozilib oʻtirib olib va oyoqlarini kamin oldidagi gilamga bermalol uzatib yuborib, gap boshladi baron, — chamasi, sal murtadlik qilib qoʻyibmizmi?

— Bu bilan nima demoqchi boʻlyapsiz, muhtaram afandim?

— Men aytmogchimanki, oʻsha siz bilan soʻnggi dafʼa koʻrishganimdan beri maslagingizni almashtirib yuboribsiz. Uchinchi — protestant erga tekkan boʻlmang tagʻin?

— Gapingizga izoh bering, milord, — nufuzli bir tarzda gapirdi asira. — Sizga maʼlum qilib qoʻyayki, soʻzlaringizni eshityapman-u, lekin maʼnisiga yetmayapman.

— Xoʻp, demak, siz butunlay dinsiz ekansiz, bu menga hatto koʻproq manzur, — kesatib eʼtiroz bildirdi lord Vinter.

— Albatta, sizning qonun-qoidalaringsizga shu ko‘proq mos keladi, — sovuqqina gap tashladi Miledi.

— E, sizga e‘tirof qilsam, bunisini menga mutlaqo farqi yo‘q!

— Bordi-yu, siz hatto o‘zingizning e‘tiqod masalalariga loqaydligingsizni tan olmaganingizda ham ishratparastligingsiz va o‘zboshimchaligingsiz sizni fosh etib qo‘ygan bo‘lardi.

— Him... ishratparastlikni gapirib qoldingizmi, Messalini xonim, ledi Makbet! Yo men tuzuk-quruq eshitolmadim, yo azbaroyi shifo, siz bezbetlarning noyob xilidansiz!

— Bu gaplaringizning boisi shuki, bizni tinglab turganlarini bilasiz, — sovuqqina gapirdi Miledi, — hamda o‘z nazoratchi va jallodlaringizni menga qarshi o‘chakishtirib qo‘ymoqchisiz.

— Nazoratchilarnimi? Jallodlarnimi?.. Ana xolos, xonim! Sizning avjingiz balandku, kechagi komediya bugun tragediyaga aylanib boryapti. Darvoqe, bir haftadan so‘ng qayerda bo‘lishingiz lozim bo‘lsa o‘sha yerda bo‘lasiz hamda men niyatimga yetaman.

— Sharmandali niyat! Betavfiq niyat! — o‘z hakamini betidan olayotgan bir qurbon talvasasida gapirdi Miledi.

— Xudo haqi nazarimda bu buzuv aqldan ozyapti! — dedi lord Vinter va o‘rnidan turdi. — Xo‘p, yetar, bir o‘zingizni bosib oling-chi, puritan xonim yoki men sizni qamoqqa solishni buyuraman. Ont ichishga tayyorman bu miyangizni aynitayotgan mening ispan sharobim bo‘lsa kerak. Darvoqe, xavotirlanmang: bunday kayfning xavfi yo‘q hamda falokatli oqibatlariga olib bormaydi.

Lord Vinter u davrda hatto oliy jamiyat kishilari-ga ham yuqqan rasmni qilib so‘kina-so‘kina chiqib ketdi.

Felton haqiqatan ham eshik orqasida butun suhbatni oqizmay-tomizmay tinglab turardi.

Miledi buni fahmladi.

— Ha, jo‘na, jo‘na tezroq! — qaynag‘asining izidan shivirladi Miledi. — Sen uchun falokatli oqibatlar hayallab qolmaydi, lekin sen nodon buni faqat

ularga chap berishning iloji qolmagandan keyin pay-qaysan!

Yana jimjit bo'lib qoldi. Oradan ikki soat o'tdi. Askarlar kechki ovqat keltirishdi-da Miledining duo o'qiyotganini, uning ikkinchi erining xizmatkori ashaddiy puritan o'rgatib qo'ygan duolarni aytib baland ovoz bilan ibodat qilayotganini ko'rdilar. U xuddi jazava tutganday o'zining yon-verida kechayotgan narsalarga hatto e'tibor ham qilmasdi. Felton unga xalal bermaslikni ishora qildi va hamma narsa taxt qilingandan so'ng askarlar bilan birga shovqinsiz chiqib ketdi.

Miledi o'zini darchadan kuzatishlari mumkinligini bilardi, u shu boisdan o'z duolarini oxirigacha o'qidi-yu, unga eshigi tagida yurgan soqchining yurishlari o'zgacharoq eshitildi va go'yo u quloq solayotganday tuyulib ketdi.

Bu kech unga ortiq hech nima darkor ham emas edi, u o'rnidan turib stol yoniga o'tirdi-da, biroz ovqatlangan bo'ldi-yu, faqat suvdan ichdi.

Bir soatdan so'ng askarlar stolni olib chiqib ketgani kelishdi, lekin Miledi bu gal ularga Felton hamroh emasligini payqadi.

Bundan chiqdi u Miledini bot-bot ko'rib turishdan cho'chib qolgan edi.

Miledi devorga o'girilib oldi-da, kulimsirab qo'ydi: bu tabassum shunday bir tantanani ifoda qilib turardiki, uni fosh qilib qo'yishi mumkin edi.

U yana yarim soat kutdi. Ko'hna qasrda sukunat hukm surar, faqat qirg'oqqa urilib yotgan to'lqinlarning azaliy shovqinidan okeanning poyonsiz nafasi eshitilib turardi. O'zining sof va shirali qo'ng'iroqdek ovozi bilan u puritanlarning sevimli psalmining birinchi bandini kuylay ketdi:

*Kulfatlarga yo'llaysan, tangri,
Sinamoq-chun irodamizni.
So'ng samoviy baxt ato etgung
Kim bardoshda toblasa o'zni.*

Bu she'rlar takomilidan juda yiroq edi, lekin ma'lumki, puritanlar poetik mahoratlari bilan maqtana olmasdilar.

Miledi kuylardi va quloq solardi. Soqchi uning eshigi tagida taqqa to'xtab qoldi: bundan Miledi o'zining xonishi qanday ta'sir qilgani to'g'risida xulosa chiqarib olmog'i mumkin edi.

U ta'rifdan tashqari harorat va ishtiyoq bilan kuylashda davom etardi; uning nazarida tovushlar peshtoqlar ostida yiroqlarga taralayotganday va sehr-u jodu singari mirg'azablarining yuragini sel qilayotganday edi. Biroq ashaddiy katolikligi begumon soqchi bu joduni o'zidan qoqib tashladi-da, eshik osha baqirib berdi:

— Jim bo'lsangiz-chi, xonim! Sizning ashulangiz xuddi motam kuyi singari yurakni siqib yubordi, agar garnizonda turish rohatidan tashqari bu xil narsalarni ham eshitishga to'g'ri kelsa, bunga sira toqat qilib bo'lmaydi.

— Jim! — jerkib buyurdi allakim, Miledi esa Feltonning ovozi tanidi. — Nega o'zingizga daxli yo'q ishga suqilyapsiz, surbet? Sizga bu ayolning kuylashiga xalal berish buyurilganmi, axir? Yo'q, sizga uni qo'riqlash topshirilgan, agar u qochishni xayol qilsa, uni otish tayinlangan. Uni qo'riqlang; agar u qochib ketmoqchi bo'lsa, o'ldiring, lekin sizga berilgan farmoyishdan chekinmang.

Xuddi chaqmoq chaqini misol ta'rifga sig'maydigan oniy quvonch ifodasi Miledining chehrasini yorishtirib yubordi-yu, o'zi bir so'zini ham qochirmagan bu suhbatni go'yo eshitmaganday, asira shu zamon o'z ovozigacha tovushning bor fazl-u kamolini, unga iblis ato etgan butun jozibani va butun dilrabo nafosatni jo qilib kuylab ketdi:

*Toqat qancha bo'lsa-da dushvor,
Tutqunlig-u, zanjirbandikda,
Navqiron qalb, duo sehri bor —
Sitamlarga yuzma-yuz, yakka.*

Miledining favqulodda barkamol va jo'shqin ehtiros bilan sug'orilgan ovozi psalmning qo'polroq, qovushmagan she'rlariga shunday sehrli qudrat va shunday fasohat baxsh etardiki, bundayini eng hovliqma puritanlar ham o'z og'alarining xonishlarida

kamdan kam topardilar. Ular o'z tasavvurining butun hovuri bilan qo'shiqlariga pardozi bersalar-da, Felton go'yo laxcha cho'g' pechdagi uch yahudiy o'smirni ovutayotgan malakning xonishini eshitayotganday bo'lmoqda edi.

Miledi davom etardi:

*Ma'sud kunlar yaqindir, tangri,
Ishonchimiz emas omonat.
U choq sabot aldasa hamki,
O'lim, sharaf toji etmas xiyonat.*

Maftungar fusun sohibasi butun qalbini joylashga harakat qilgan bu she'r yosh ofitser ko'nglidagi sarosimani poyoniga yetkazdi; u eshikni shartta ochdi-da, Miledi qarshisida rangi o'chgan, lekin ko'zlari doimgidek bejo, yonib turgan holda namoyon bo'ldi.

— Nega siz bunday kuylaysiz, — deya gapirdi u, — yana bunday ovoz bilan?

— Kechirasiz, — muloyim javob berdi Miledi, — mening xonishlarim bu xonadonda o'rinsizligi xayolimdan ko'tarilibdi. Men sizning imoningizga til tekizgan bo'lishim mumkin, lekin sizga qasamyod qilib aytamanki, men buni qasddan qilganim yo'q. Balkim katta bo'lsa ham ixtiyorsiz gunohimdan o'ting.

Shu daqiqada Miledi biram go'zal ediki, undagi soxta tavfiqli hayajon uning yuziga biram ilohiy istara berib turardiki, uning jamolidan ko'zlari qamashgan Feltonga boyagina o'zi xonishini eshitgan xayoliy farishtani ko'rib turganday tuyulib ketdi.

— Ha, ha, — javob berdi u, — ha, siz qal'ada istiqomat qilguvchilarni xijolat qilib qo'yayotirsiz, hayajonga solayotirsiz.

Sho'rlik majnun o'z so'zlarining poyma-poyligini o'zi payqamasdi, Miledi esa bu orada uning qalbining tub-tublariga nazar solishga urinardi.

— Men ortiq kuylamayman, — tovushiga qo'lidan kelgan eng beozor ifoda berib, qaddi-bastiga qo'lidan kelgan eng itoatkor tus berib, ko'zlarini yerga tikkan ko'yi dedi Miledi.

— Yo‘q, yo‘q, xonim, — e‘tiroz qildi Felton, — faqat sekinroq kuylang, ayniqsa tunlari.

U shu so‘zlar bilan asiraga nisbatan sovuqqonligini uzoq saqlab turishga o‘zining qurbi yetmasligini sezib, xona tashqarisiga otildi.

— Yaxshi qildingiz, janob leytenant! — dedi soldat. — Uning xonishi ko‘nglingni alg‘ov-dalg‘ov qilib tashlaydi. Darvoqe, bunga tez ko‘nikib qolar-kansan — uning ovozi biram ajoyib!

XXIV

Tutqunlikning uchinchi kuni

Felton tashrif buyurdi, lekin oldinda yana bir qadam bosish turardi: uni tutib qolish yoki to‘g‘-rirog‘i shunga erishmoq kerak ediki, toki uning o‘zi qolishni ixtiyor etsin, Miledi esa bunga qanday vosil bo‘lishni ham juda mujmal tasavvur qilardi.

Bundan ko‘proq narsalarga yetishmoq lozim edi: u bilan gaplashish imkoniga ega bo‘lmoq uchun uni tilga kirishga majbur etmoq zarur edi — o‘zining eng katta jodulari inson tilidan tortib to farishtalar-cha xonishgacha bo‘lgan barcha ohanglarga juda ustalik bilan kirguvchi o‘z tovushida pinhonligini Miledi juda yaxshi bilardi.

Biroq bu fusunlarning hammasiga qaramasdan Miledi muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin edi, zero Felton zarra tasodifga qarshi ogoh etib qo‘yilgan edi. Shu boisdan u o‘zining yurish-turishi, o‘zining har bir kalomi, o‘zining eng rasmana qarashiyu, ishorasi va hattoki, xo‘rsinish deb sharhlanishi mumkin nafasiga ham zehn sola boshladi. Xullas, yangi odatdan tashqari rolni endigina berishgan mo-hir aktyor qilganidek u hamma narsani o‘rgana boshladi.

Uning lord Vinterga oid xatti-harakatining alohida mushkul tomoni yo‘q edi, shu boisdan u buni arafada o‘ylab, puxtalab qo‘ygan va qaynag‘asi borligida kamgap bo‘lishga va har zamonda atayin mensimasdan uning jig‘iga tegishga va biror isti-

g'noli so'z bilan o'z itoatkorligiga qarshi uni po'pisa hamda zo'ravonlik qilishga qistab, o'zining qadr-qimmatini tushirmaslikka ahd qildi.

Felton bularning hammasini shohidi bo'ladi; u balkim lom-mim demas, lekin hammasini ko'rib turadi.

Erta bilan Felton odatdagi soatda tashrif buyurdi, lekin uning nonushta tadoriklarini boshqarib turgan vaqt asnosida Miledi unga so'z qotmadi. Ammo chiqib ketishga chog'langan daqiqada Milediga gapirmoqchi bo'layotganday tuyuldi va Miledi ko'nglida yarq etib umid uchquni paydo bo'ldi. Biroq uning lablari qimirladi-yu, sado chiqarmadi: u o'ziga zo'rlik qilib og'zidan chiqib ketishiga sal qolgan so'zlarni ichiga yutdi-da, undan yiroqlashdi.

Peshinlarda lord Vinter keldi.

Ancha durust qish kuni edi, yoritib tursa ham lekin isitmaydigan Angliyaning nursiz quyoshi tig'i panjara orasidan Miledi qamog'iga shu'la tashlardi.

U derazadan qarab turar va o'zini eshikning ochilganini eshitmaganga solib qo'ya qoldi.

— Ana, xolos, — miyig'ida kulib qo'ydi lord Vinter.— Biz avval komediya, so'ngra tragediya ko'rsatib berganimizdan keyin endi tushkunlikka berilib ketibmiz.

Asira hech nima javob qilmadi.

— Ha, ha, tushunib turibman, — gapida davom etdi lord Vinter. — Sizning bu sohilda, erkinlikda yurgingiz bor edi, shu dengizning zumrad to'lqinlarini ishonchli kemada yorib borigingiz bor edi, men-ga suvda yoki quruqlikda o'sha o'zingiz ustasi farang bo'lmish pistirmalaringizdan birini qo'yingiz bor edi. Sabr qiling! Sal sabr qilaturing! To'rt kundan so'ng qirg'oq sizga qo'lingiz yetadigan bo'lib qoladi, dengiz siz uchun ochiq bo'ladi, hatto o'zingiz istaganingizdan ham ortiqroq ochiq bo'ladi, zero to'rt kundan keyin Angliya sizdan qutulib qoladi.

Miledi qo'llarini qovushtirib oldi-da, chiroyli ko'zlarini samoga tikib, ovoz va harakatlarida kiroyi mutelik bilan gapirdi:

— Xudoyo xudovando! Men afu etganimdek bu odamning gunohini o'zing kechir!

— Ha, duoyingni o'qiyver, la'nati! — baqirdi baron.— Sening ibodatlarining shu bilan yanada muruvvatliki, sen, bunga qasamyod qilaman, seni minba'd afu etmaydigan odamning qo'lidasan!

U chiqdi.

U xonadan chiqib ketayotgan onda birovning sinchkov ko'zlari qiya ochiq eshikdan mo'raladi va Miledi unga ko'zi tushishini istamasdan o'zini darrov chetga olgan Feltonni ko'rib qoldi.

Shunda u muk tushdi-da, baralla ibodat qila boshladi.

— Parvardigori olam! O, xudoyim! — derdi u. — Qanday muqaddas ish uchun aziyat chekayotganimni bilasan, menga azob-uqubatlarga bardosh berish uchun kuch-quvvat ber...

Eshik ohista ochildi. Sohibjamol munojotgo'y o'zini eshikning g'iychillaganini eshitmaganga soldi-yu, ovozi nolon bo'lib davom etaverdi:

— Parvardigori olam, e parvardigor! Nainki shu odamning mudhish niyatlariga yetishini ravo ko'rsang!..

Shundan keyingina u o'zini Feltonning oyoq sharpalarini payqaganga solib, birpasda sapchib o'rnidan turdi-da, go'yo u tiz cho'kib turgan va ibodat qilayotgan daqiqada huzuriga kirib qolishganidan izza bo'lganday qizarib ketdi.

— Men ibodat qilayotganlarga xalal berishni yoqtirmayman, xonim, — jiddiy gapirdi Felton — shu boisdan esa men sizdan o'tinib so'rayman — meni deb xavotir tortmang.

— Nega siz meni ibodat qilayotgan edi deb o'ylayapsiz? — ko'z yoshlardan bo'g'ilgan tovush bilan so'radi Miledi. — Siz yanglishyapsiz, men ibodat qilayotganim yo'q edi.

— Ajabo, xonim, — hamon o'sha jiddiyat bilan, lekin endi xiyla yumshab javob berdi Felton, — meni bandaning xalloh qarshisida yuztuban bo'lib yotishiga to'sqinlik qilishga o'zini haqli hisoblaydi deb o'ylaysizmi hali? Xudo asrasin! Buning ustiga gunoh-

korlarga tavba qilmoq joizdir. Jinoyat qanday bo'lmasin, xalloh poyiga bosh urgan jinoyatchi mening uchun muqaddasdir.

— Gunohkorman, men gunohkorman-a! — hatto mahsharda ham farishtaning es-hushini olib qo'yguday tabassum bilan gapirdi Miledi. — Parvardigor, sen bilasan shundaymi-yo'qmi! Meni mahkum deb ayting, bu rost gap, lekin o'zingizga ma'lumki, xudoyi taolo jafokashlarni yaxshi ko'radi va ba'zi holda begunohlarning hukm etilishini ravo ko'radi.

— Siz jinoyatchimisiz yoki jafokashmisiz — u holda ham, bu holda ham ibodat qilmog'ingiz lozim, men o'zim sizning haqingizga duo o'qiyman.

— O, siz avliyosiz! — qichqirib yubordi Miledi va uning poyiga yiqildi. — Quloq bering, sizdan ortiq sir tutolmayman, men kurashga dosh berishim kerak bo'lgan va e'tiqodimni ro'yirost tan olishim zarur bo'lib qolgan daqiqada kuchim yetmay qolmasaydi, deb qo'rqaman. Jonidan to'ygan bir mushtiparning iltijolariga quloq bering, axir! Sizni g'aflatga solmoqdalar, lekin gap bunda emas — men sizdan birgina marhamatingizni o'tinaman, agar uni mendan darig' tutmasangiz, men sizni u dunyo-yu bu dunyo duo qilib yuraman!

— Mening boshlig'im bilan gaplashib ko'ring, xonim, — javob berdi Felton, — ming shukurki, menga na afu etish, na jazo berish huquqi berilgan, bu mas'uliyatni xudo o'sha mendan yuqoriroq ko'rgan kishisiga yuklangan.

— Yo'q, sizga, yolg'iz sizga! Mening halokatimga, mening sharmisorligimga bosh qo'shgandan ko'ra gaplarimga quloq solganingiz ma'qul.

— Shu isnodni orttirgan bo'lsangiz, xonim, shu sharmisorlik balosiga yo'liqqan bo'lsangiz, xudoga solib qo'yib unga chidash bermoq zarur.

— Nimalar deyapsiz? Voy, siz meni tushunmayapsiz! Siz sharmisorlik deganimda meni biror jazo, qamoq yoki o'limni nazarda tutyapti deb o'ylayapsiz? Koshki shunday bo'lsa edi! Men uchun o'lim yoki qamoq ham gapmi!

— Men sizni tushunmay qoldim, xonim.

— Yoki tushunmay qolganga solyapsiz o'zingizni, — shubhali tabassum bilan so'z qotdi asira.

— Yo'q, xonim, soldatlik or-nomusim, xristianlik imonim bilan qasamyod qilaman, ishonimg.

— Ayting-chi, lord Vinterning menga oid niyatlari sizga ma'lum emasmi?

— Yo'q, ma'lum emas.

— Bo'lishi mumkin emas, axir siz uning mahramisiz-ku!

— Men hech qachon yolg'on so'zlamayman, xonim.

— Uf, u o'z niyatlarini sir tutmaydi hisob, ularni payqab olmoq mushkul ish emas.

— Men hech narsani payqab olishga urinmayman, xonim, men o'zimga ishonib aytishlarini kutaman, lord Vinter esa sizning huzuringizda aytgan gapidan bo'lak ortiq hech nimani menga ishonib aytmagan.

— Bundan chiqdi siz uning sherigi emas ekansiz-da? — tovushida benihoya samimiyat bilan dedi Miledi. — Bundan chiqdi menga jamiki yer yuzidagi jazolar oldida ip esholmaydigan sharmandagarchilik hozirlab yurganidan bexabar ekansiz-da?

— Siz yanglishmoqdasi, xonim, — qizarib e'tiroz qildi Felton. — Lord Vinterning qo'lidan bunday yovuzlik kelmaydi.

«Juda soz! — ko'nglidan kechirdi Miledi. — Hali gap nima xususida ketayotganini bilmasdan turib, u buni yovuzlik deb atayapti».

U ovozi chiqarib davom eta boshladi:

— Razil odamning qo'lidan har balo keladi.

— Siz kimni razil odam deyapsiz? — so'radi Felton.

— Angliyada shunday deb atasa bo'ladigan bo'lak odam ham bormi hali?

— Siz aytayotganingiz Djordj Villyersmi?.. — deb Felton qayta so'radi-yu, birdan ko'zlari porlab ketdi.

—... ma'jusiylar va shakkoklar gersog Bekingem deyishadigan kishini aytayapman, — gapni tugatdi Miledi. — Kimni gapirayotganimni shunchalar uzoq

uqtirishim kerak bo'ladigan Angliyada biror ingliz topiladi deb, o'ylamagan edim.

— Boshida xudo bor-ku! — dedi Felton, — u o'zi loyiq bo'lgan jazodan qochib qutula olmaydi.

Felton hatto katoliklar ham ta'magir, xunrez va axloqsiz deb ataguvchi, puritanlar esa naq iblisning o'zi deb yurguvchi gersogga nisbatan barcha inglizlarning nafratlanish hissini ifodalamoqda edi, xolos.

— Yo parvardigor! Yo tangrim! — xitob qildi Miledi. — Men senga shu odamning jazosini ber deb tavallo qilganimda, o'zing bilasanki, men shaxsiy qasdim borligidan bunday qilmayman, balki butun boshli xalqning xalos bo'lishini tilayman!

— Siz uni taniysizmi hali? — so'radi Felton.

«Axiyri u menga savol bilan murojaat qilyapti-ya!» — deya shunday salmoqli natijaga shu qadar tez erishganidan quvonchi ichiga sig'may ko'nglida qayd qilib qo'ydi Miledi.

— Men uni tanimaymanmi-ya! Eha! Baxtsizligimga! Peshanamning sho'riga!

Miledi go'yo teran dard-u alam tutqanog'ida singari qo'llarini buka boshladi. Felton, aftidan, saboti o'zini tark etayotganini sezib qoldi shekilli, eshik sari bir-ikki qadam tashladi; undan ko'zini uzmay turgan asira sapchib turdi-da, uning izidan otilib to'xtatdi.

— Janob Felton, xudo xayringizni bersin, shafqat qiling, mening o'tinchimga quloq bering! — yalindi u. — Mash'um ehtiyotkorlik yuzasidan baron tortib olgan pichoqni bering, yo'qsa uni nimaga ishlatishimni bilardi-da... O, gaplarimni oxirigacha eshiting! Bir nafasga pichoqni qaytarib bering, menga qilgan marhamatingiz, rahm-shafqatingiz bo'lsin bu! Qarang, men oyoqlaringiz ostidaman! Gapimga ishoning, mening sizga yomonligim yo'q. Yo rabbiy! Sizni yomon ko'rish... sizni, o'zim uchratgan bittayu bitta odil, ko'ngilchan, hamdard kishini-ya! Sizni, o'z xaloskorimni bo'lsa ajab emas!.. Bir nafasga xolos, birgina nafasga! Hamda men sizga uni eshik dar-chasidan qaytarib beraman. Atigi bir nafasga xolos,

janob Felton, shu bilan siz mening nomusimni saqlab qolgan bo'lasiz!

— Siz o'zingizni hayotdan judo qilmoqchi bo'lyapsizmi? — dahshat ichida o'z qo'llarini asira qo'llaridan bo'shatib olishni faromush etib dedi Felton.

— Men o'zimni fosh qilib qo'ydim! — shivirladi Miledi va go'yo holdan toyganday polga cho'kdi. — Men o'zimni fosh qilib qo'ydim! Endi u hammasini biladi... Yo rabbiy, men xarob bo'ldim!

Felton qimir etmasdan va nima qarorga kelishga hayron bo'lib turardi.

«U hali ikkilanyapti, — xayolidan o'tkazdi mile-di, — men yetarli darajada tabiiy bo'la olmadim».

Ular dahlizdan birovning kelayotganini eshitib qoldilar. Miledi lord Vinterning qadamlarini tanidi; Felton ham bu qadam tovushinitanidi-yu, eshik sari bir qadam bosdi.

Miledi unga tomon otildi.

— Bir og'iz ham gapirmang, — dedi u ovozi bo'g'ilib, — sizga aytgan hamma gaplarimdan bir og'izini bu odamga aytmang, yo'qsa men xarob bo'ldim, yana bu siz, siz...

Qadamlar yaqinlashib kelmoqda edi. Tovushlarini eshitib qolishlaridan qo'rqib, ular jimib qoldi va cheksiz dahshat ishorasi bilan chiroyli qo'lini Feltonning lablariga bosdi. Felton muloyimlik bilan uning qo'lini surib qo'ydi, u esa nariroq ketdi-da, kresloga yiqildi.

Lord Vinter to'xtamasdan eshik yonidan o'tib ketdi, uning oyoq sharpalari esa yiroqlashdi.

Felton qattol gezarib bir-ikki daqiqa zo'r berib tinglab turdi, so'ngra qadam sadolari tingandan keyin uyqudan uyg'ongan kishi singari uh tortdi-da, xona xorijiga otildi.

— Ha-a! — o'z navbatida quloq solib ko'rib ham-da Feltonning qadamlari lord Vinter ketgan tomon-ning qarshi tomonidan kelayotganiga ishonch hosil qilgach dedi Miledi, — nihoyat meniki bo'lding-a!

So'ngra uning ruxsori yana qorong'ilashib ketdi.

«Agar u baronga aytib qo'ysa, — xayolidan o'tkazdi u, — men xarob bo'ldim: baron mening o'zimni o'ldirmasligimni biladi, uning oldida qo'limga pichoqni tutqizib qo'yadi hamda Felton bu dahshatli hasratning soxtaligiga amin bo'ladi.

U ko'zguga qarab qo'ydi: hech qachon u shunchalik sohibjamol bo'lmagan edi.

— Yo'g'-ey! — jilmayib dedi u. — Albatta, u unga hech nima demaydi.

Shomda kechki ovqat keltirilgan paytda lord Vinter tashrif buyurdi.

— Muhtaram afandim, — unga yuzlandi Miledi, — sizning poyqadamlaringiz asoratimning muqarrar shartini tashkil qiladimi hali? Meni azob-uqubatlardan xalos qilolmaysizmi, sizning tashrifingiz meni azob-uqubatga duchor qilyapti.

— Qanday azob-uqubatga, muhtarama singlim! — dedi lord Vinter. — Axir, bugun bunday shafqatsiz gaplar chiqib turgan kelishgan og'zingiz bilan ko'ngilni buzib o'zingiz e'lon qildingiz-ku: Angliyaga yolg'iz mening diydorimni ko'rish rohatidan bahramand bo'lmoq uchun kelganingizni. So'zlaringizga qaraganda bu rohatdan benasiblik sizni shu ko'yga solganki, azbaroyi shuni deb har narsaga; dengiz xastaligiga, dovulga, asoratga rozi bo'lgansiz! Xo'sh, mana, men qarshingizdaman, ko'nglingiz to'lsin. Ustiga-ustak bu gal mening ziyoratimning aniq muddaosi bor.

Miledi seskanib tushdi: u Felton o'zini fosh qilib qo'yan deb o'yladi: shunchalar kuchli va eng zid hayajonlarni boshidan kechirgan bu ayolning yuragi umri bino bo'lib hech qachon bunchalar hapqirib urmagan bo'lsa kerak.

U karaxt o'tirardi. Lord Vinter kresloni yaqinroq surdi-da, Miledining yoniga o'tirdi, keyin cho'ntagidan allaqanday qog'ozni chiqarib, uni ezmalanib ochdi.

— Bir qarang! — gap boshladi u. — Men sizga shu hujjatni ko'rsatmoqchi edim, uni men o'zim tuzdim va kelguvchida u sizga o'ziga xos guvohnoma bo'lib xizmat qiladi, negaki, men sizning hayotingizni saqlab qolishga roziman.

U nigohini Miledidan qog'ozga ko'chirdi-da, ovozini chiqarib o'qib berdi:

— «... ga ayni qayergaligi bo'sh qoldirilgan, — o'zining gapini o'zi bo'ldi Vinter. — Agar siz bittayarimta bo'lak joyni afzal ko'rsangiz, uni menga ko'rsating, uning orasi Londondan kamida ming mil bo'lsa bas, men iltimosingizni o'rinlataman. Xullas, boshqatdan o'qiyman: «... ga Fransiya qirolligi sudi tomonidan tamg'alangan, lekin jazodan so'ng ozod etilgan Sharlotta Bakson nomli ayolni eltib qo'yish xususida farmon; u shu joyda hech qachon undan uch mildan nariga uzoqlashmagan holda istiqomat qiladi. Bordi-yu qochishga uringan taqdirda o'lim jazosiga tortilajak. Boshpana va oziq-ovqat haqiga kuniga besh shillingdan pul ajratiladi».

— Bu farmonning menga daxli yo'q, — sovuq javob berdi Miledi, — unda qo'yilgan nom meniki emas.

— Nommi! U sizda bor emishmi?

— Men sizning akangiz nomidaman.

— Siz yanglishmoqdasiz: mening akam sizning ikkinchi eringiz bo'lgan, birinchi eringiz esa hali barhayot. Uning nomini ayting, men ham uni Sharlotta Bakson nomi o'rniga tirkab qo'yaman. Istamaysizmi? Yo'qmi? Jimsiz-a? Yaxshi. Siz mahbuslik ro'yxatiga Sharlotta Bakson nomi bilan qayd etilasiz.

Miledi sukut saqlashda davom etar, lekin bu daf'a mulohazali mug'ambirlikdan emas, balki dahshatdan: u farmon darhol ijro etiladi, deb xayol qildi. U o'zining jo'natilishini lord Vinter tezlashtirgan deb o'yladi; shu bugunoq oqshom o'zining jo'nab ketishi kutiladi deb o'yladi. Bir zumga go'yo hamma narsa barbod bo'lganday tuyulib edi hamki, to'satdan farmonga imzo chekilmaganiga uning ko'zi tushib qoldi.

Bu kashfiyot quvonchi shu qadar zo'r ediki, uni Miledi yashirib tura olmadi.

— Ha, ha, — dedi uning nima ko'yga tushganini payqagan lord Vinter, — ha, siz imzoni axtaryapsiz-da, o'zingizga o'zingiz aytayapsiz: «Bu farmonning imzosi bo'lmaganidan keyin hali hammasi boy beril-

magan; faqat meni bir qo'rqitib qo'yish uchun uni menga ko'rsatayaptilar». Siz yanglishmoqdasiz, ertaga bu farmon lord Bekingemga jo'natiladi, indinga u shaxsan uning qo'li qo'yilgan va muhri bosilgan holda qaytib keladi, yana yigirma to'rt soat o'tgach esa, sizga kafolat beraman, u ijro etiladi. Xush qoling, xonim, sizga ma'lum qilmoqchi bo'lgan bor gapim shu.

— Men bo'lsam sizga bu hokimiyatni suiiste'mol qilish bilan bu uydirma nom ostidagi badarg'a razolatdir, deb javob beraman, muhtaram afandim.

— Sizga o'zingizning haqiqiy nomingiz bilan osilib o'lish afzalmi, Miledi? Ingliz qonunlari nikohga zid jinoyatlarni shafqatsiz jazolashidan xabaringiz bor-ku, axir. Ochiqchasiga gaplashib olaylik: garchi mening nomim yoki to'g'risi akamning nomi bu rasvo voqeaga aralashib qolgan bo'lsa-da, men sizdan uzil-kesil qutulib olganimga kamoli ishonch hosil qilish uchun oshkora janjaldan toymayman.

Miledi hech nima javob qilmadi, lekin rangi xuddi murdaniki singari o'chib ketdi.

— Ana, sizning olis safarni afzal ko'rishingizni ko'rib turibman. Juda yaxshi, xonim. Qadimgi bir maqol: sayohatlar yosh-yalanglarning ongini oshiradi, deb ta'kidlaydi. Xudo haqi, pirovardi oqibat siz haqsiz! Hayot — yaxshi narsa. Uni mendan tortib olmasligingiz g'amida yurganimning boisi ham shu-da. Demak, besh shilling borasida kelishib olishimiz qoldi, xolos. Men sal xasisroq ko'rinishim mumkin, shunday emasmi? Bu soqchilaringizni siz sotib olmasligingiz tashvishini qilayotganim bilan izohlanaadi. Darvoqe, hali ularning ko'nglini ovlash uchun barcha sehr-u jodularingiz yoningizda qoladi. Mabodo Felton borasida omadingiz kelmagani bu xil urinishlarga maylingizni qoldirmagan bo'lsa, ularni ishga solavering.

«Felton meni fosh qilmabdi! — ko'nglidan o'tkazdi Miledi. — Unday bo'lsa, hali hech nima boy berilmagan».

— Endi esa xayr, xonim. Ertaga choparimning jo'nab ketganini sizga aytgani kelaman.

Lord Vinter o'rnidan turdi, istehzo bilan ta'zim qildi-da, chiqib ketdi.

Miledi yengil tortib xo'rsinib qo'ydi: oldinda uning yana to'rt kuni bor edi; Feltonni tamomila yo'ldan ozdirish uchun unga to'rt kun kifoya qilardi.

Lekin lord Vinter farmonga imzo chekdirish uchun Bekingem huzuriga xuddi Feltonni jo'natib yuborsa-chi, degan dahshatli fikr ko'ngliga keldi; bu holda Felton uning qo'lidan chiqib ketadi, to'la muvaffaqiyat uchun esa asiraga o'z jodularining ta'siri uzilmagani zarur edi.

Har qalay, aytib o'tganimizdek, bir jihat Milediga tasalli bermoqdaydi: Felton uni fosh etmagan.

Asira lord Vinterning dag'dag'alari qo'zg'atgan hayajonini bildirgisi yo'q edi, shu sabab u stol yoniga o'tirib tamaddi qilib oldi.

Keyin kechagidek u tiz cho'kdi va ovoz chiqarib ibodat qildi. Kechagi kundagi singari askar quloq solgan ko'yi yurishidan to'xtab qoldi.

Hademay u soqchinikidan yengilroq odimlarni ilg'adi; ular dahliz to'ridan yaqinlashib kelib, uning eshigi tagida to'xtab qoldi.

«Bu o'sha», — xayolidan o'tkazdi Miledi.

U o'sha Feltonni sarosimali ahvolga solib qo'ygan gimnini kuylab yubordi.

Lekin uning kuchli tiniq ovozi har qachongidan ko'p ohangdor va dilrabo yangrasa-da, eshik ochilmadi. Miledi eshik darchasiga zimdan nazar tashladi-da, u quyuq panjara orasidan yosh yigitning chaqnoq ko'zlarini ko'rayotganday bo'lib ketdi; lekin bu aslida shunday bo'ldimi yoki unga shunday tuyuldimi, u bilmay qolaverdi: bu daf'a xonaga kirmaslikka uning qurbi yetdi.

Biroq Miledi kuylashdan to'xtagandan keyin birikki zum o'tgach u birovning chuqur nafasini eshitayoganday bo'ldi; so'ngra eshik tagiga yaqinlashgan o'sha qadamlar shoshmasdan va go'yo istar-istamas yiroqlashdi.

Tutqunlikning to'rtinchi kuni

Kelasi kuni Felton Miledi yoniga kirib uning kresloda turganini va batis ro'molchalardan ensiz tasmalar yirtib, uchma-uch qilib bog'lab eshilgan arqonni qo'lida ushlab turganini ko'rdi. Felton ocha-yotgan eshik g'iychillaganida Miledi kreslodan yengil sakrab tushdi-da, qo'lida ushlab turgan haligi arqonni orqasiga yashirmoqchi bo'ldi.

Yosh yigit odatdagidan rangparroq ko'rinardi, uning bedorlikdan qizarib ketgan ko'zlari tunni besaranjom o'tkazganidan darak berardi.

Biroq uning aft-angoriga qarab u eng sobit sovuqqonlik bilan qurollanib olgan deyish mumkin edi.

U shoshmasdan kresloga o'tirib olgan Miledi yoniga bordi va bexosdanmi yoki, ehtimol, atayinmi ko'rinadigan qilib qoldirgan ajal keltiruvchi chilvirning uchini ko'tarib sovuqqina so'radi:

— Bu nima, xonim?

— Bumi? Hech nima, — deya ustalik bilan o'zining tabassumiga motamsaro ifoda berib javob qildi Miledi. — Zerikish — mahbuslarning ashaddiy dushmani. Men zerikib ketdim va shu arqonni eshib, o'zimni ovutdim.

Felton yonida Miledining kreslosi turgan devorga nigohini qaratdi-yu uning boshi ustida devorga qoqilgan va ko'ylak yoki qurol osishga xizmat qilguvchi zarhal ilmoqni ko'rdi.

U seskanib ketdi va asira buni payqab qoldi: garchi uning ko'zlari pastga qaratilgan bo'lsa-da, hech nima ulardan qochib qutula olmasdi.

— Nima qilayotuvdingiz kresloda turib? — so'radi Felton.

— Bu bilan nima ishingiz bor?

— Lekin men bilmoqni istayman, — gapida turib oldi Felton.

— Qo'ying, surishtirmay qo'ya qoling. Siz bilasizki, bizlarga — asl xristianlarga yolg'on so'zlash man etilgan.

— Mayli, unda nima qilganingizni yoki to'g'rirog'i nima qilmoqchi bo'lib turganingizni men o'zim aytaman: siz ko'nglingizga tugib yurgan halokatli niyatingizni amalga oshirmoqchi edingiz. Xotirga oling, xonim, agar tangri bo'htonni man etgan bo'lsa, u o'z joniga qasd qilishni yanada qat'iyroq man etib qo'ygan.

— Bandalarining biri nohaqdan nohaq quvg'inga duchor qilinayotganini uning kuni yo o'z joniga qasd qilishni va yo sharmandalikni tanlashga qolganini parvardigor ko'rib turgandan keyin, gapimga ishonning, uning o'zi joniga qasd qilganini xudo kechiradi, — chuqur ishonch bilan gapirdi Miledi. — Axir, bu holda o'zini o'ldirish — mashaqqatli o'lim bo'ladi.

— Siz yo mubolag'a qilyapsiz, yo gapni chala qoldirayapsiz. Bor gapni ayting, xonim, izohlab bering, azbaroyi xudo.

— Musibatlarimni sizga so'zlab beray-da, siz ularni uydirma gaplar deb hisoblang, o'zimning niyatlarimni siz bilan o'rtoqlashay-da, siz ularni mening ta'qibchimga chaqib qo'ying, yo'q muhtaram afandim! Buning ustiga sizga bir baxti qaro mahkum xotinning hayoti yoki o'limi nima bo'пти? Axir siz faqat mening tanim uchun javobgarsiz, shunday emasmi? Jasadni topshirsangiz bas — uni mening tanib olsalar sizdan ortiq hech nima so'ramaydilar. Hatto qo'shaloq mukofot ham olib qolsangiz ajab emas.

— Menmi, xonim, menmi? — qichqirib yubordi Felton. — Hayotim evaziga mukofot olishga rozi bo'ladi deb mendan gumon qila olasizmi hali? Og'zingizga qarab gapiring!

— Yo'limni to'smang, Felton, to'smang! — ruhlanib dedi Miledi. — Har bir soldat obro'talab bo'lmog'i kerak, to'g'rimi? Siz leytenantsiz, mening tobutim ketidan esa kapitan rutbasida borasiz.

— Men o'zi nima qildimki, xudo-yu bandalar oldida shunday mas'uliyatni mening gardanimga yuklamoqdasiz? — dedi uning so'zlaridan larzaga kelgan Felton. — Bir-ikki kun o'tgach, siz bu qasrni tark etasiz, xonim, sizning hayotingiz ortiq mening mu-

hofazamda bo'lmaydi, ana o'shanda... — xo'rsinib ilova qildi u, — o'shanda ixtiyoringiz — uni nima qilsangiz qilavering.

— Demak, — go'yo muqaddas qahrini ortiq tiyib turishga qurbi yetmaganday qichqirib yubordi Miledi, — siz, xudojo'y bir kishi, siz hamma avliyo deb yuradigan kishi faqat bir narsani — mening ajalimda sizni ayblamasliklarini, sizni u hargiz behalovat qilmasligini istar ekansiz-da?

— Men sizning hayotingizni asrashim kerak, xonim, men buni uddasidan chiqaman ham.

— Lekin qanday majburiyatni bajarayotganingizni tushunasizmi-yo'qmi o'zi? Qilayotgan ishingiz, hatto men gunohkor bo'lgan taqdirda ham yovuz-lik bo'lurdi; xo'sh, men begunoh bo'lsam-chi, o'z xatti-harakatlaringizni siz nima deb ataysiz, parvardigor uni nima deb ataydi?

— Men soldatman, xonim, olgan farmoyishlarimni ijro etyapman.

— Siz parvardigor mahshar kunida ko'r-ko'rona itoat qilgan jallodlarni-yu nopok qozilarni farqiga borib o'tiradi deb o'ylaysizmi? Siz mening tanimni o'ldirishimni istamaysiz-u, shu bilan birga esa mening ruhimga zomin bo'lishni istagan kishi ixtiyorining ijrochisi bo'lib olmoqdasi?

— Takror aytaman, — dedi ikkilana boshlagan Felton, — sizga hech qanday xatar tahdid solayotgani yo'q, men lord Vinter uchun xuddi o'zim uchun bo'lganidek javob beraman.

— Devona! — dedi Miledi, — donishmandlarning donishmandi, xudoga eng xush kishilar o'zlari uchun kafolat berishga jur'at qilsalar-u, o'zga kishi uchun kafil bo'lib o'tirsa ayanch telbadir. Kimki ojiz mushtipar narsaga zulm o'tkazish uchun eng kuchli va mas'ud kishi tarafga o'tib olsa devonadir.

— Bo'lishi mumkin emas, xonim, bo'lishi mumkin emas! — deb nim tovushda gapirdi bu bahona-ning haqligini ko'nglida sezib turgan Felton. — Siz bandi ekansiz, men orqali ozodlikka chiqolmaysiz, siz hayot ekansiz, hayotingizdan men orqali judo bo'lolmaysiz.

— Ha, — dedi Miledi, — lekin men o'zim uchun hayotdan ham qimmatli bo'lgan narsadan judo bo'laman: nomusimdan judo bo'laman! Sizni bo'lsa Felton xudo-yu bandalar oldida nomusim va sharmisorligimga mas'ul qilib qo'yaman.

Felton nechog'lik loqayd bo'lmasin yoki shunday ko'rinishga nechog'lik urinmasin bu daf'a o'zi allaqachonlar berila boshlagan xufiya ta'sirga dosh berolmay qoldi: go'yo bekam-ko'st malak singari biram go'zal, pokiza bu ayolni ko'rib turish, uni dam ko'z yoshi to'kayotgan, dam do'q qilayotgan holda ko'rib turish, bir paytda ham uning jamoli sehrini ham uning hasratining rom qilguvchi qudratini his qilish — bular hammasi bir xayolparast uchun haddan tashqari ko'p edi, asabiy e'tiqod jazavalaridan g'ovlab ketgan miya uchun og'irlik qilar edi, xudoga bo'lgan jo'shqin muhabbatdan va insonlarga nisbatan achchiq nafratdan jizg'anak bo'lgan qalb uchun me'yoridan ortiq ko'p edi.

Miledi bu xijolatni ilg'ab oldi, g'ayrishuuriy ravishda yosh mutaassibning qonida jo'sh urayotgan bu qarama-qarshi ehtiroslar alangasini tuyib oldi; g'animning chekinishga shayligini ko'rib, g'alaba na'rasini tortib uning ustiga bostirib borguvchi mohir lashkarboshi misol u qadimiy parilar singari go'zal, xristian hurlari singari mutaassir bo'lib o'rnidan turdi; bo'yinlari ochilib, sochlari yoyilib ketdi, nigohi o'sha yosh puritanning tuyg'ulariga vasvasa solib bo'lgan otashdan porillab ketdi; iymenib bir qo'li bilan ko'ylagini ko'ksida tutgan, boshqasini olg'a cho'zgan ko'yi u yigit sari qadam tashladi-da, o'sha o'zi gohi paytlarda ehtirosli va vahimali ohang bera bilgan mayin ovozi bilan kuylay boshladi:

*Qurbonlikka ilhaq Vaal jag'lari,
Jafokashni sherga irg'iting shitob,
Sizdan tangri qasos olajak hali!..
Men unga zindondan ayladim xitob.*

Bu alomat murojaatdan Felton bexos qotib qoldi.

— Kimsiz, kimsiz? — tavallo bilan kaftlarini juftlashtirib dedi u. — Falakning vakilasimisiz, do-

zaxning chokarimisiz, farishta yoki azroilmisiz, no-
mingiz Eloa yoki Astartami?

— Sen meni tanimadingmi axir, Felton? Men fa-
rishta ham, azroil ham emasman — men zamin qi-
ziman hamda men e'tiqod bo'yicha senga singil bo'-
laman, vassalom.

— Ha, ha! Men hali ikkilangan edim, endi ishon-
yapman.

— Sen ishonayapsan, aslida bo'lsa sen, o'sha lord
Vinter deb atalmish Velialdan tarqagan nusxaning
sherigisan! Sen ishonyapsan, aslida sen meni Angliya
dushmani, parvardigor dushmani — meni dushman-
larim qo'liga tashlab qo'ymoqdasan! Sen ishonyap-
san, aslida esa sen meni olamni o'z kufri-yu fahshiga
to'lg'azib harom qilib yuborgan kimsaga — basirlar
Bekingem deb, dindorlar esa antixrist deb ataguvchi
razil Sardanapalga meni xoinona tutib bermoqdasan!

— Men sizni Bekingemga xoinona tutib beryap-
manmi? Men-a? Nimalar deyapsiz o'zi?

— Ko'zi borlar ko'rmaydi! — qichqirdi Miledi. —
Qulog'i borlar — kar!

— Ha, ha! — dedi Felton va so'nggi shubhani
tubdan yulib tashlamogchiday jiqqa terga botgan
manglayini qo'li bilan artib qo'ydi. — Ha, tushlarim-
da menga bashorat qilguvchi ovozni taniyapman. Ha,
har tuni menga namoyon bo'lib, uyqu ne bilmaydi-
gan ruhimga: «Yakson qil, Angliyani xalos qil, sen
o'zingni xalos qil, zero sen xudo g'azabini qaytar-
masdan o'lib ketasan!» — deya baralla gapirguvchi
malakning istarasini taniyapman. Gapiring, gapi-
ring, — dedi Felton. — Sizni men endi tushunyap-
man!

Miledining ko'zlarida xuddi chaqmoq chaqinisi-
mon oniy vahshatli quvonch chaqnab ketdi.

Bu mash'um quvonch shu'lasi qanchalar oniy
bo'lmasin, Felton uni ilg'ab qoldi va go'yo u bu ayol
yuragi qa'rini yoritib berganday larzaga keldi.

Felton birdan Miledi jodulariga oid lord Vinter-
ning ogohlantirganlarini va o'zini shaydo qilishga
uning dastlabki urinishlarini esladi; u bir qadam ti-
sarildi-da, undan ko'zini uzmagani holda boshini xam

qildi: bu g'alati mavjudotdan sehrlanganday u Miledidan ko'zini uzolmasdi.

Miledi uning taraddudining ma'nosini to'g'ri talqin qilib olish uchun kifoya qilarli darajada ziyrak edi. Uning sirtqi hayajoni zamirida pinhon og'ir-vazminligi uni bir zum ham tark etmasdi.

Felton tilga kirmasdan va bu bilan suhbatni o'sha ko'tarinki ruhda davom ettirishga majbur qilmasdan turib, bu bag'oyat mushkul gap bo'lardi, go'yo ayollik zaifligi ustun kelganday qo'llarini shalviratib tashladi.

— Yo'q, — dedi u, — Vetiluyani Oloferndan xalos qilajak Yudif bo'lish menga yo'l bo'lsin. Ollo taoloning shamshiri mening qo'lim uchun o'ta og'irlik qiladi. Qo'ying, sharmandalikka chap bermoq uchun o'lib qo'ya qolay, qo'ying, mashaqqatli ajaldan najot topa qolay! Men sizdan na jinoyatchilarga o'xshab ozodlik, na majusiylarga o'xshab qasos tilayman. Meni o'z holimga qo'ying, o'lib qo'ya qolay, vassalom. Men sizga yolboraman, tiz cho'kib sizga tavallo qilaman: meni o'z holimga qo'ying, o'lib qo'ya qolay hamda mening so'nggi nafasim ham xaloskorimni olqaydi.

Bu beozor iltijoli ovozni eshitib, bu jur'atsiz hazin nigohni ko'rib Felton yana uning yoniga bordi.

Bora-bora fusungar yana uning qarshisida — o'z mayliga qarab hali ro'kach qilguvchi, hali yashirib qo'yguvchi husn, ma'sumalik, ko'z yoshlari, xususan esa barcha ehtirolarning xilqati bo'lmish sirli shahvatning bedavo latofati vujudga keltirguvchi o'sha sehrli libosda namoyon bo'la boshladi.

— Hayhot! — dedi Felton. — O'zingizning qurbonligingizni isbot etsangiz, mening sizga rahmim kelishi mumkin, xolos. Lekin lord Vinter sizga og'ir ayblarni da'vo qilmoqda. Siz xristiansiz, siz e'tiqod bo'yicha menga singil bo'lasiz. Men, hech qachon o'z valine'matimdan o'zga hech kimni sevmagan, umrida sotqin-u nokaslardan bo'lak hech kimga yo'liqmagan — men sizga maylim borligini his qilib turibman. Lekin siz biram go'zalsiz xonim, biram iffatli ko'rinasiz! Lord Vinter sizni shunchalar ta'qib eta-

yotgan ekanmi, siz allaqanday qonunga xilof ishlar qilib qo'ygan bo'lsangiz kerak.

— Ko'zi borlar — ko'r, — ta'rifga sig'maydigan g'ussa aralash ovoz bilan takrorladi Miledi, — qulog'i borlar — eshitmaydi, kar.

— Unday bo'lsa gapira qoling! — dedi yosh ofitser.

— Sharmisor bo'lganimni aytaymi sizga! — xijolatdan rangi o'zgarib so'radi Miledi. — Axir, ko'pincha bir kishining jinoyati boshqa birovning nomusini yerga uradi-ku... Men ayol narsa sharmisor bo'lganimni sizga — erkak kishiga aytaymi! O!.. — jodu ko'zlariga qo'llarini ibo bilan pana qilib gapida davom etdi u, — o, minba'd, minba'd, buni sizga aytar ahvolda bo'lmasman!

— Menga, og'angizga-ya? — so'radi Felton.

Miledi unga shunday bir avzo bilan termilib qoldiki, buni yosh ofitser ikkilanish deb qabul qildi; aslida esa bu Miledi unga zehn solayotgani va uni rom qilmoqchi bo'layotganini ko'rsatardi, xolos.

Felton yolboruvchi bir qiyofada qo'llarini qovush-tirdi.

— Xo'p, yaxshi, — dedi Miledi, — men og'amga ishonganim bo'lsin, bir qarorga kelaman.

Shu nafas lord Vinterning oyoq tovushlari eshilib qoldi, lekin bu daf'a Miledining johil qaynag'asi kechagidagi singari eshik yonidan o'tib ketish bilan cheklanib qolmadi, balki to'xtadi-da, soqchi bilan bir-ikki og'iz gap tashlashdi: so'ngra eshik ochildi-yu, u bo'sag'ada zohir bo'ldi.

Bu eshik orqasidagi qisqa suhbat asnosida Felton sapchib o'zini chetga olgan hamda lord Vinter kirib kelganda u asiradan bir-ikki qadam narida turardi.

Baron shoshmasdan kirib keldi va asira bilan yosh yigitga sinovchan nazar soldi.

— Negadir anchadan beri shu yerdasiz, Djon, — dedi u. — Bu ayol sizga o'z jinoyatlarini gapirib berayotgan bo'lmasin tag'in? U holda suhbat-ingiz shuncha cho'zilib ketganiga hayron bo'lmayman.

Felton seskanib tushdi, Miledi ham agar gangib qolgan puritanga o'zi yordamga kelmasa holi xarob bo'lishini fahmladi.

— E-ha, a, siz asira qo'limdan chiqib ketmasaydi, deb qo'rqypsiz-da! — gap boshladi u. — Muhtaram noziringizdan so'rab ko'ring-chi, men undan qanday marhamatni tilab turganimni.

— Siz marhamat so'rab turgandingizmi? — shubhalanib so'radi baron.

— Ha, milord, — tasdiqladi izza bo'lgan yigit.

— Xo'sh, qanday marhamatni? — so'radi lord Vinter.

— U bir zumdan keyin eshik tuynugidan qaytarib beraman deb va'da qilib mendan pichoq so'rab turgan edi, — javob berdi Felton.

— Nima, bu yerda bu xonim so'ymoqchi bo'layotgan bitta-yarimtasi yashirinib turibdimi? — o'zining istehzoli, nafratli ohangida so'radi lord Vinter.

— Bu yerda men turibman, — javob berdi Miledi.

— Men sizga tanlab oling deb Amerika yoki Taybernni ixtiyoringizga havola qilib qo'yibman, — luqma tashladi lord Vinter. — Taybernni tanlang Miledi: gapimga ishonib, arqon pichoqdan puxtaroq.

Felton o'zi xonaga kirib kelgan damda Miledi qo'lida arqon ushlab turganini xotirlab bo'zarib ketdi-yu, bir qadam oldinga yurdi.

— Siz haqsiz, — dedi Miledi, — men bu haqda o'ylab ko'rgan edim. — So'ng ovozi bo'g'ilib qo'shib qo'ydi: — Va yana o'ylab ko'raman.

Felton a'zoyi badanidan titroq o'tganini sezdi; aftidan bu harakat lord Vinterning nazaridan qochmadi.

— Bunga ishonma, Djon, — dedi u. — Djon, do'stim, men senga ishonganman, ehtiyot bo'l, seni men ogohlantirgan edim! Darvoqe, dadil bo'l, bo'tam: uch kundan keyin biz bu maxluqdan qutulib qolamiz, men uni yuborayotgan joyda u hech kimga ziyon yetkaza olmaydi.

— Eshityapsanmi! — baron xudoga murojaat qilyapti deb o'ylasin deb qattiq faryod qildi Miledi, Felton bo'lsa uning o'ziga murojaat qilayotganini fahmladi.

Felton boshini xam qildi-da, o'ylanib qoldi.

Baron ofitserni qo'ltig'idan oldi va xonani tark etmagunlarigacha hadeb yelka osha Milediga qaragan va undan ko'zini uzmagani ko'yi u bilan eshik sari yurdi.

«Hali men o'z ishimni o'zim ko'zlagan darajada yurishtirolmabman, — uning ortidan eshik yopilgan-dan so'ng o'yladi asira. — Vinter o'zining odatdagi ovsarligidan aynib, mislsiz ehtiyotkorlik ko'rsatayapti. Intiqom dardi degani shu-da! Inson tabiatini u naqadar takomillashtirib yuboradi-ya! Xo'sh, Felton-chi... Felton ikkilanyapti! Oh, u o'sha la'nati d'Artanyan singari odam emas-da. Puritan iffatli qizlarga oshiq, yana buning ustiga toat-ibodatga qo'l qovushtirgancha oshiq. Mushketyor bo'lsa ayollarni sevadi hamda ularni og'ushiga olib sevadi».

Biroq Miledi Feltonning qaytishiga betoqat bo'lib ko'z tutardi: u bilan shu kuni yana yuz ko'rishishiga u shubha qilmasdi. Nihoyat biz tavsif etgan ko'rinishdan keyin bir soat o'tgach, u eshik tagidagi ohista suhbatni eshitib qoldi, hademay eshik ochildi-da, uning qarshisida Felton hozir bo'ldi.

Yosh yigit eshikni qiya qoldirib tez xonaga kirdi-da, Milediga damini chiqarmay turishni ishora qildi; uning yuzi qattiq hadikdan dalolat berardi.

— Mendan nima istaysiz? — so'radi Miledi.

— Quloq soling, — sekin gapirdi Felton, — mening huzuringizga kelganim hamma uchun sir bo'lib qolishi va suhbatimizni hech kim eshitib qolmasligi uchun men soqchini yo'qotdim. Baron hozir dahshatga solguvchi voqeani so'zlab berdi menga.

Miledi o'zining mo'min qurbon tabassumi bilan iljayib, boshini chayqab qo'ydi.

— Yo siz azroilsiz, — gapida davom etdi Felton, — yo baron mening valine'matim, mening otam — yovuz bir maxluq. Men sizni taniganimga bori-yo'g'i to'rt kun bo'ldi, uni esa mana ikki yildan beri sevaman. Shu boisdan sizlarni oralaringizda ikkilanib qolishim uzrli menga. Mening so'zlarimdan cho'chimang, siz haqiqatni gapirayotganingizda men qanoat hosil qilmog'im zarur. Bugun yarim kecha-

dan keyin men yoningizga kelaman, shunda siz meni ishontirasiz.

— Yo‘q, Felton, yo‘q, og‘am, — javob berdi u, — fidoyiligingiz haddan tashqari ulkan, uning sizga qimmatga tushishiga aqlim yetadi. Yo‘q, men xazon bo‘ldim, o‘zingizni menga qo‘shib juvonmarg qilmang. Mening o‘limim hayotimdan ma’noliroq bo‘ladi, jasadning sukuti esa tutqunning so‘zlaridan ko‘ra sizni yaxshiroq ishontiradi.

— Jim bo‘ling, xonim! — dedi Felton. — Menga bu gapni gapirmang! O‘z jonimga qasd qilmayman deb siz menga va‘da berishingiz, chin so‘z berishingiz, o‘zingiz uchun tabarruk jamiki narsalarni o‘rtaga solib qasamyod qilishingiz uchun keldim men.

— Men va‘da berishni istamayman, — javob berdi Miledi, — hech kim qasamni men singari qadrlamaydi, mabodo men va‘da berib qo‘ysam, va‘damning ustidan chiqishga majbur bo‘lib qolaman.

— Unda hech bo‘lmaganda to biz yana diydor ko‘rishguncha joningizga suiqasd qilmay mushohada etib turishga va‘da bering. Bordi-yu, men bilan yuz ko‘rishgandan keyin ham ilgarigidek o‘z niyatingizda turib olsangiz, unda iloj yo‘q, nima qilsangiz ixtiyoringiz, men esa siz so‘ragan qurolingizni qo‘lingizga tutqaziman.

— Mayli, azbaroyi sizni deb, men musoada qilaman.

— Qasamyod qiling.

— Xudomizni o‘rtaga solib qasamyod qilaman. Ko‘nglingiz to‘ldimi?

— Yaxshi, tungacha xayr!

U xonadan otilib chiqdi-da, eshikni qulflab, qo‘li-da soldat nayzasi bilan go‘yo postda soqchini o‘rnini bosib turganday dahlizda kuta boshladi.

Soldat qaytib kelgandan keyin, Felton qurolini unga qaytarib berdi.

Eshik tuynugiga yo‘lab Miledi Feltonning jon-jahdi bilan cho‘qinib olganini va shodligi ichiga sig‘may dahlizdan yurib ketganini ko‘rib qoldi.

U lablarida zaharxanda tabassum bilan, o‘zi hozirgina o‘rtaga solgan, lekin o‘zi hech bilma-

gan xudoning nomini tilida takrorlab joyiga qaytib bordi.

— Mening xudoyimmi? — dedi u. — Telba mu-taassib! Mening xudoyim — bu men va kimki menga qasosimni olishga ko'maklashsa o'shadir.

XXVI

Tutqunlikning beshinchi kuni

Bu o'rtada Miledi allaqachon yarim-yorti g'alabani tantana qilmoqda va erishilgan muvaffaqiyat uning kuchiga kuch qo'shmoqda edi.

U shu tobga dovur qilib kelganday, sehr-u jodularga laqqa tushadigan va sertakalluf saroy tarbiyasi uning to'riga darrov solib qo'yadigan kishilar ustidan g'alaba qozonish qiyin emasdi; Miledi chunonam go'zal ediki, erkaklarni taslim qilish yo'lida vujud tomonidan qarshilikka yo'liqmasdi, chunonam uddaburo ediki, ruh tomonidan solinayotgan g'ovlarni bemalol yengib o'tardi.

Lekin bu daf'a uning o'z-o'ziga azob berish odati tufayli odamovi, pismiq, to'pori bo'lib ketgan fe'l bilan kurash tushishiga to'g'ri keldi. Din va qattiq diniy intizom Feltonni rasmana maftun vositalari ta'siridan xoli qilib qo'ygandi. Bu hovliqma miyada keng ko'lamli rejalar, isyonkor niyatlar biram qalashib yotardiki, unda shahvoniy ishtiyoq vujudga keltirguvchi, tasodifiy ishqqa, o'sha bekorchilikdan unib, ma'naviy buzuvchi orqasidan o'sguvchi ishqida joy qolmagan edi. Miledi raxna soldi: o'zining soxta fazilatlari bilan o'ziga nisbatan qattiq g'arazda bo'lgan odamning o'zi haqidagi fikrlarini zil ketkazdi, o'zining jamoli bilan esa tavfiqli va ma'naviy pok kishining qalbini va his-tuyg'ularini rom qildi. Mana, nihoyat tabiat va din o'rganish uchun unga taqdim qila oladiganki eng qaysar mavjudot ustidagi bu tajribada hanuzgacha uning o'zi ham g'ofil kelgan o'z kuch va uquvlarini keng ko'lamda ishga solib yubordi.

Lekin shunga qaramasdan bu oqshom asnosida ko'p marta o'zidan, o'z toleyidan ham ixlosi qaytib ketdi; rost, u xudoni chorlagani yo'q, lekin yovuz jinlar madadidan bu inson hayotini mufassal boshqarguvchi va arab ertagida bayon qilinishicha, bitta anor donasidan vayron bo'lgan butun jahonni qayta bunyod etguvchi bu qudratli kuchdan ko'ngli to'q edi.

Miledi Feltonning kelishiga yaxshilab hozirlik ko'rdi va bu muloqot chog'idagi o'zining xatti-harakatini puxta o'ylab oldi. U faqat ikki kun vaqti qolayotgani va farmonga Bekingem imzo qo'ygan zamon (Bekingem bo'lsa yana shu boisdan imzo chekishda o'ylab o'tirmaydiki, farmonda uydirma nom qo'yilgan va, binobarin, gap qay ayol xususida ketayotganidan u bexabar bo'ladi), takror aytamizki, bu farmonga imzo qo'yilgan zamon baron uni oshig'ich jo'natib yuboradi. O'sha oliy jamiyat hashamatidan husniga husn qo'shilguvchi, rasm-rusum ovozi bilan madh etilguvchi va kibor nasabning sehrli nurlarida tovlanguvchi yurt nazdida ornomusli deb dovrug'i ketgan ayollarga qaraganda surgunga hukm etilgan ayollarning maftun etish vositalari qudrati kamroq bo'lishini ham u bilardi. Xor qilguvchi, isnodga qoldirguvchi jazoga hukm etilish ayolni husni jamolidan mahrum qilmaydi, lekin qaytadan qudratga yetishish yo'lida yengib bo'lmas g'ov bo'ladi. Hamma chinakam salohiyatli kishilar singari u qanday shart-sharoit o'zining mijoziga, o'zining tabiiy sifatlariga ko'proq mos kelishini juda yaxshi tushunardi. Qashshoqlik uni bezdirar, xo'rlik uning nufuzidan uchdan ikki qismini olib qo'yardi. Miledi faqat malikalar ichidagina malika edi; hukmronlik qilmoq uchun unga qoniqqan faxr tuyg'usi darkor edi. Pastarin mavjudotlarga hokimlik qilmoq uning uchun huzur tugul hatto xo'rlik edi.

Uning surgundan qaytib kelishi turgan gap, bunga u bir nafas ham gumon qilmasdi, lekin bu surgun qancha vaqt davom etishi mumkin? Miledi singari faol hokimiyatga o'ch tiynat uchun kishi savlat

to'kib yuqori turmagan kunlar mash'um kunlar bo'lib tuyulardi; xo'sh, odam pastga qarab dumalab ketayotgan kunlarni atash uchun qanday so'z topib bo'ladi! Bir yil, ikki yil, uch yilni boy berish — bir umrni boy berish degan gap; d'Artanyan o'z do'stlari bilan allaqachon qirolicha qo'lidan xizmatiga yarasha tuhfani shodmon va ma'sud bo'lib olayotgan paytda qaytib ketish — bularning hammasi shunday uqubatli xayollar ediki, Miledi singari ayolning ularga bardosh berishi mushkul edi. Darvoqe, uning ko'nglida ko'tarilayotgan g'alayon uning kuchiga kuch qo'shmoqda, agarda uning jismoniy imkoniyatlari aqliylari bilan loaqal bir zum baslasha olganida bormi, o'z zindonining devorlarini yakson qilib tashlashga uning qurbi yetgan bo'lardi.

Bularning hammasidan tashqari kardinal xususidagi xayollar uni azobga solmoqda edi. Shubhalanuvchan betoqat kardinal — uning nafaqat hozirgi kundagi birdan bir istinodi, birdan bir tayanchi va birdan bir panohi, balki yana uning kelguvsidagi baxti va qasosining asosiy quroli bo'lmish kardinalchi uning bedarak ketganiga nima izoh berishi mumkin, nima xayollarga borishi mumkin? Miledi uni bilardi, bilardiki sayohatdan quruq qaytgach, u hibsga tushganini bahona qilishi behuda ham tortgan azob-uqubatlarining ta'rifini keltirish behuda edi; javob o'rnida u o'zining iqtidori, shu bilan tafakkuri ham qudratli skeptikning istehzoli xotirjamligi bilan derdi: «Qo'lga tushmaslik kerak edi!»

Shunday paytlarda Miledi o'zining bor g'ayratini da'vat qilar, o'zi tushib qolgan do'zax qahriga tushib turgan yagona nur shu'lasi bo'lmish Feltonning nomini xayolan takrorlagani-takrorlagan edi; hamda o'z kuchini sinab ko'rish istagida halqalarini hali burab, hali bo'shatib ko'rayotgan ilon kabi u o'zining topqir tasavvurining sanoqsiz ilang-bilanglari bilan Feltonni halitdan chulg'ab olmoqda edi.

Bu orada vaqt o'tib borar, soatlar birin-sirin qo'ng'iroqni yo'l-yo'lakay uyg'otib turganday tuyular, mis tilning har zarbasi esa asiraning qalbida aks sado berardi. Soat to'qqizda o'z odaticha lord Vinter

keldi, deraza bilan panjara chiviqlariga razm soldi, polni, devor, kamin va eshiklarni tekshirib chiqdi va bu uzoq astoydil ko'rik asnosida na u, na Miledi og'iz ochmadilar.

Shubhasiz, ikkalovi ham behuda so'zlar-u, benati-ja g'azabga vaqtni isrof qilmoq uchun vaziyat had-dan tashqari jiddiylashib ketganini tushunardilar.

— Yo'q, yo'q, — Miledi huzuridan keta turib dedi baron, — bu kecha qochishni uddasidan chiqol-maysiz hali!

Soat o'nda soqchi qo'ygani Felton keldi, Miledi ham uni yurishidan tanib oldi. U endi ma'shuqa o'z oshig'ining raftorini payqab olgani kabi buning far-qiga borib qolgan edi, holbuki bu landovur mutaas-sibdan Miledi nafratlanar, uni ko'rarga ko'zi yo'q edi.

Tayinlangan vaqt hali bo'lmaganidan Felton ham kirmadi.

Ikki soat o'tgach, yarim kechaga zang urilganda soqchini almashtirdilar.

Bu daf'a fursat yetdi, Miledi ham mushtiq bo'lib kuta boshladi.

Yangi soqchi dahlizni kezib yura boshladi.

O'n daqiqadan so'ng Felton keldi.

Miledi hushyor tortib turdi.

— Quloq sol, — dedi yigit soqchiga, — hech bir bahona bilan shu eshikning yonidan siljima. Xaba-ring bor-ku, axir o'tgan tuni postini birpasga tark etgani uchun milord bir soldatning ta'zirini berdi, holbuki u yo'g'ida shu qisqagina vaqt ichida men uning o'rnida qorovullik qilib turgandim.

— Ha, bundan xabarim bor, — javob berdi soldat.

— Senga juda hafsula bilan nazorat qilib turishni buyuraman. Men bo'lsam, — ilova qildi Felton, — kiranman-da, bu ayolning xonasini yana bir marta ko'zdan kechirib chiqaman: uning shum niyati — o'zini o'ldirish niyati bormi deb qo'rqaman, unga ko'z-quloq bo'lib turish amr etilgan menga.

— Juda yaxshi, — shivirladi Miledi, — ana jid-diy puritan yolg'on ham so'zlay boshladi.

Soldat miyig'ida kulib qo'ydi, xolos:

— Azbaroyi shifo, bunday topshiriqdan zorlanmasangiz ham bo'ladi, janob leytenant, xususan agar milord sizni uning to'shagiga kirib chiqishga mu'tasaddi qilgan bo'lsa.

Felton qizarib ketdi; o'ziga har qanday vaziyatda, unga bu xil hazilni ep ko'rgani uchun soldatga u jiddiy tanbeh bergan bo'lardi, lekin og'zidan biror suxan chiqarishga jur'at qilishi uchun u vijdonini hali yo'qotmagan edi.

— Agar chaqirsam, — dedi u, — kir. Xuddi shuningdek, agar bitta-yarimtasi kelib qolsa, meni chaqir.

— Bosh ustiga janob leytenant, — javob berdi soldat.

Felton Miledi yoniga kirdi. Miledi o'rnidan turdi.

— Bu sizmisiz! — dedi u.

— Men kelaman deb sizga va'da berib edim, mana keldim.

— Siz menga yana boshqa narsani ham va'da qilib edingiz.

— Xo'sh, nimani! Yo rabbiy! — deb qo'ydi yigit va o'zini tuta bilish uquviga qaramasdan uning tiz-zalari qaltirab, manglayidan ter chiqib ketdi.

— Siz pichoq keltirib suhbatimizdan keyin uni qoldirib ketishga va'da bergansiz.

— Bu haqda og'iz ochmang, xonim! Shunday ahvol yo'qki nechog'lik dahshatli bo'lsa-da, u xudoning bir bandasiga o'zini jondan judo qilish huquqini bersa. Men o'ylab ko'rdim va shu xulosaga keldimki, men o'z bo'ynimga bunday gunohni zinhor-bazinhor olmasligim kerak.

— Ho-a, siz o'ylab ko'rdingizmi! — istig'noli tabassum bilan kresloga o'tirarkan dedi asira. — Men ham o'ylab ko'rdim va men ham bir xulosaga keldim.

— Qanday?

— Lafzi yo'q odamga aytadigan gapim yo'q deb.

— Yo rabbiy! — shivirladi Felton.

— Siz chiqib ketaverishingiz mumkin, men hech qanday gapni aytmayman.

— Mana pichoq! — deb va'dasiga muvofiq o'zi keltirgan, lekin asiraga topshirishga botinmay tur-

gan qurolni cho'ntagidan chiqara turib gapirdi Felton.

— Bering-chi, uni bir ko'ray-chi?

— Nega?

— Nomusim bilan qasamyod qilamanki, men uni shu zahoti qaytarib beraman. Siz uni mana bu stolga qo'yasiz-da, o'zingiz u bilan mening o'rtamda turasiz.

Felton qurolni Milediga uzatdi; u tig'ni diqqat bilan ko'zdan kechirdi-da, uchini barmog'i uchiga tegizib ko'rdi.

— Yaxshi, — dedi u pichoqni yosh ofitserga qaytararkan, — bu qattiq a'lo po'latdan... Siz sodiq do'st ekansiz Felton.

Felton pichoqni oldi-da, kelishilgandek uni stolga qo'yib qo'ydi.

Miledi Feltonni nigohi bilan kuzatib turdi-da, qanoat hosil qilib bosh irg'ab qo'ydi.

— Endi, — dedi u, — gaplarimga quloq soling.

Bu taklif ortiqcha edi: yosh ofitser uning qoshida turar va nigoron bo'lib uning so'zlarini kutardi.

— Felton... — deb tantanavor va hazin gap boshladi Miledi. — Felton, bir ko'z oldingizga keltiring, sizning singlingiz, otangizning qizi sizga dedi: men hali yosh va peshanamning sho'riga haddan ortiq go'zal bo'lgan chog'imda meni aldab tuzoqqa ilintirdilar, lekin men dosh berdim... Menga qarshi fisq-u fasod va zulmlarini ko'paytirib yubordilar — men dosh berdim. Men e'tiqod qo'ygan mazhabni, men topinguvchi xudoni tahqirlay boshladilar, nega desangiz men xudoni va o'sha o'zimning e'tiqodimni yordamga chorlardim, lekin shunda ham men dosh berdim. Shundan so'ng mening sha'nimga haqoratlar yog'dira boshladilar va ruhimni so'ndirishning ilojini qilolmaganlari sababli tanimni toabad harom qilish payiga tushdilar. Oqibat...

Miledi to'xtab qoldi va lablariga achchiq tabassum ilindi.

— Oqibat, — uning ketidan takrorladi Felton, — xo'sh, ular nima qildilar oqibat?

— Oqibat bir kun kechqurun hamon yengishning iloji bo'lmayotgan matonatimni bukishga qaror qildilar... Xullas, bir kun kechqurun menga o'tkir uxlatuvchi dori qo'shilgan suv berdilar. Men kechki tamaddimni tugatar-tugamas bora-bora allaqanday g'alati junjikib borayotganimni sezib qoldim. Garchi ko'nglimda hech gap bo'lmasa-da, meni elas-elas qo'rquv bosardi-yu, men uyquni yengishga urinardim. Men o'rnimdan turib o'zimni derazadan otmoqchi, yordamga chaqirmoqchi bo'ldim-u, lekin oyoqlarim menga itoat qilmay qo'ydi. Shift xuddi mening boshimga qarab pastlayotganday va butun vazni bilan meni ezayotganday tuyulib ketdi. Men qo'llarimni uzatdim, gapirishga harakat qilib ko'rdim, lekin allaqanday mubham tovushlarni chiqarardim. Men yengib bo'lmas darajada karaxt bo'lib borardim va hozir yiqilishimni sezib kresloga yopishib oldim, lekin hademay mening darmoni qurigan qo'llarimga bu tayanch kamlik qilib qoldi-da, men bir tizzamga, keyin esa ikkalasiga yiqilib tushdim. Duo o'qimoqchi bo'lgandim, tilim kalimaga kelmadi. Shak-shubhasiz parvardigor meni ko'rmasdi va eshitmasdi, men o'limdek og'ir uyquga taslim bo'lib polga qulab tushdim.

Bu uyqu vaqtida nelar kechgani xususida va u qancha vaqt cho'zilgani xususida menda biron-bir xotira qolmadi. Shohona jihozlangan, nur shiftdagi tuynukdan tushib turgan allaqanday yumaloq xonada o'rin-to'shakda yotgan holda uyg'onganim esimda, xolos. Ustiga-ustak unda birorta ham eshik yo'qday tuyuladi. Bu hashamatli zindon degan xayolga borish mumkin edi.

O'zimning qayerdaligimga anchagacha aqlim yetmay, sizga boyagina so'zlab bergan tafsilotlarning ma'nisini anglamay turdim: mening miyam men tarqatish ilojini qila olmayotgan bu uyquning og'ir zulmatini qochirolmay garang edi. Men o'zimni elas-elas izvoshda ketayotganday his qilar va tinkamadorimni quritib tashlagan allaqanday dahshatli tush ko'rayotganday edim. Lekin bularning hammasi shunday uzuq-yuluq, shunday mujmal namoyon bo'lardiki, go'yoki bu voqealarning ichida men emas,

o'zga bir kimsa yurganday, lekin jismimning ikkilanishi tufayli baribir mening hayotimga o'ralashib ketgandi.

Birmuncha vaqt o'zim tushib qolgan ahvol menga shu darajada g'alati bo'lib tuyulib turdiki, xuddi bu-larning hammasini tushimda ko'rayotganday edim... Gandiraklab o'rnimdan turdim. Mening ust-bosh-larim yonimdagi stulda yotar, lekin qanday yechin-ganim, qanday yotganim esimda yo'q edi. Shunda oz-ozdan haqiqat o'zining bor dahshatlari bilan menga ayon bo'la boshladi hamda men o'zimning uyimda emasligimga fahmim yetdi. Xonaga tushib turgan quyosh nurlaridan chiqargan xulosamga qaraganda kun botishiga yaqin qolgan, men bo'lsam o'tgan kechqurun uyquga ketgan edim — demak, mening uyqum qariyb bir kecha-kunduz chamasi davom et-gan edi! Bu uzoq uyqu paytida nimalar sodir bo'lma-gan?

Men darmonim yetgancha tez kiyinib oldim. Mening harakatlarimning hammasi sust va lanj bo'lib, uxlatguvchi dorining ta'siri hamon tarqal-mayotganligidan dalolat berardi. Bu xona jihozlariga qaraganda ayol kishini qabul qilishga mo'ljallangan hamda tannozlarning tannozi ham xonaga nazar solib o'zining barcha istagi ko'zda tutilganiga ishonch hosil qilgan bo'lardi.

Men bu hashamatli qamoqqa berkilib qolgan bi-rinchi asira emasligimga shak-shubha yo'q edi, lekin o'zingizning aqlingiz yetadi, Felton, bu zindonning butun dabdabasi ko'zimga tashlangani sayin meni tobora qo'rquv qamrab bormoqda edi. Ha, bu chi-nakam zindon edi, zero undan chiqishga bekor ovora bo'ldim. Men eshik topishga harakat qilib devorlarni tekshirib chiqdim, lekin ularning hammasi taqillat-ganda og'ir tovush chiqarardi.

Men biror teshik joy qidirib, xonani yigirma mar-tacha aylanib chiqqandirman, hech qanday chiqish joyi yo'q bo'lib chiqdi. Dahshat va charchoqdan ezilib kresloga yiqildim. Men o'tirgan joyimdan qimirlashga qo'rqardim: nazarimda hamma tarafda meni xavf-xatar poylab turganday, bir qadam bos-

sam bormi, men unga yo'liqadiganday edim. Garchi kechagi kundan beri tuz totmagan bo'lsam-da, qo'r-quv ochlik hissini bo'g'ib qo'ygan edi.

Tashqaridan men vaqtni aniqlab olguday, qilt etgan tovush kelmasdi. Men faqat kech soat olti-yettilar bo'lsa kerakdir deb taxmin qilardim: bu oktabrning oxirlari bo'lib, allaqachon qorong'i tushib bo'lgan edi.

To'satdan eshik g'iychillab ketdi-yu, men seskanib tushdim. Shiftning oynavand tuynugi ustida cho'g'day soqqa shaklida yoniq chiroq ko'rindi. U xonani charog'on qilib yubordi. Men ham qutim o'chib, bir-ikki qadam narida bir odam turganini ko'rib qoldim.

Kechki tamaddiga ikki kishini ko'zlab tuzalgan dasturxon go'yo sehr bilan xonaning o'rtasida paydo bo'ldi.

Bu o'sha meni bir yildan beri ta'qib etib yurgan, mening nomusimga tegishga qasam ichgan odamning o'zginasi edi, uning dastlabki so'zlaridanoq men o'tgan kecha u o'z niyatiga yetganini tushundim...

— Nomard! — shivirladi Felton.

— Albatta, nomard-da! — yosh ofitserning butun vujudi quloqqa aylanib bu alomat voqeani qanday hamdardlik bilan tinglab o'tirganini ko'rib dedi Miledi. — Albatta nomard-da! U buni uyqusida yengsa bo'ldi, hammasi hal bo'ladi deb o'ylagan edi. U bo'lar ish bo'lgandan keyin o'z sharmisorligini tan olmay iloji yo'q, degan ilinjda kelgan edi. U mening muhabbatim evaziga o'zining davlatini taqdim etgani kelgan edi.

Men ayol qalbi sig'dira olishi mumkin bo'lgan butun nafratni, butun qahr-u g'azabni bu odamga to'kib soldim. U bu xil ta'nalarga o'rganib ketgan shekilli: mening gaplarimni qo'llarini qovushtirib, iljayib, pinagini buzmasdan tingladi; so'ngra gapini tugatdi deb o'ylab, menga yaqin kela boshladi. Men o'zimni stolga otib pichoqni oldim-da, uni ko'ksimga tiradim.

«Yana bir qadam bossangiz, — dedim men, — siz nafaqat nomusimni, lekin jonimning ham uvoliga qolasiz!»

Mening ko'z qarashim, ovozim va butun qaddi-qomatim eng axloqsiz odamlarni qoniqtiradigan o'sha chinakam samimiyatga to'la bo'lsa kerakmi, u to'xtab qoldi.

«Sizning joningiznimi? — qayta so'radi u. — Yo'g'-ey! Siz o'taketgan ofatijon ma'shuqasiz, toki men vaslingizga vosil bo'lish baxtidan atigi bir marta bahra olib, sizni shu tariqa yo'qotishga rozilik bersam. Xush qoling, go'zalim! Men kuta turaman va kayfiyatingiz durustroq bo'lgan payti sizdan xabar olaman».

Shu gapni aytib u hushtak chaldi. Xonani yoritguvchi lovullab turgan soqqa shift uzra yanada balandroq ko'tarildi-yu, g'oyib bo'ldi. Men yana zulmatda qoldim. Bir zum o'tgach esa ochilguvchi hamda yana yopilguvchi eshikning o'sha g'iychillashi takrorlandi, lovullagan soqqa pastga tushdi hamda men yana tanho qoldim.

Bu daqiqa dahshatli edi. Basharti, o'zimning musibatim borasida bo'lsa ham, endi bu shubhalar tarqab ketdi hamda men dahshatli haqiqatdan voqif bo'ldim: men o'zim nafaqat yomon ko'rgan, lekin o'zim nafratlangan odam qo'lida, hech narsadan toyamaydigan va allaqachon qo'lidan nimalar kelishini menga mash'um tarzda isbotlab bo'lgan odamning qo'lida edim...

— Lekin o'sha odam kim edi? — so'radi Felton.

— Men tunni stulda o'tirib sal shovqindan ham cho'chib o'tkazdim, negaki yarim kechalarda chiroq o'chdi-yu, men yana zulmatda qoldim. Lekin tun mening ta'qibchimning yangi xurujlarisiz o'tib ketdi. Kun yorishgach, stol g'oyib bo'ldi, faqat pichoq hamon mening qo'limda qisilgan holda edi.

Birdan bir umidim shu pichoqda edi.

Mening charchoqdan tinka-madorim qolmagandi, ko'zlarim uyqusizlikdan o't bo'lib yonar edi, bir nafas mizg'ib olishga jur'at qilolmasdim. Kun yorug'i meni tinchitdi, men bolish tagiga yashirib qo'ygan najotbaxsh pichog'imni qo'yib yubormasdan o'zimni karavotga tashladim.

Uyg'onganimga yana tuzog'lik stol keltirilgan edi.

Bu gal o'zimning butun qo'rquvlarimga, dilgir-ligimga qaramasdan o'lgudek och qolganimga his qildim: mening tuz totmaganimga ikki kun bo'lib qolgan edi. Men nondan, mevalardan oz-moz yegan bo'ldim. So'ngra ichgan suvimga uxlatuvchi dori qo'shilgani esimga tushib, men stoldagisiga qo'l tegizmadim-da, stakanimga bet-qo'l yuvish joyida devor ichiga o'rnatilgan marmar favvoradan to'lg'azib oldim.

Bu ehtiyot chorasiga qaramasdan men dastlab juda yomon hadiksirab turdim, lekin bu gal mening xavotirlarim asossiz edi: kun o'tib ketdi, men o'zim cho'chib turgan narsaga o'xshash hech nimani sezmadim. Mening shubhalanganimga ko'zga chalinmay qolsin, deb tadbirkorlik bilan grafindagi suvni yarmigacha to'kib qo'ydim.

Kech kirdi, u bilan esa qorong'i ham tushdi. Biroq mening ko'zlarim unga o'rgana boshlagan edi; men stolning pastga tushib ketganini va chorak soatdan so'ng menga tortilgan kechki taom bilan ko'tarilganini ko'rib turdim, bir daqiqa o'tgach esa o'sha chiroqning o'zi paydo bo'ldi-yu, xonani nurga ko'mdi.

Men uxlatuvchi dori qo'shib bo'lmaydigan narsalardan boshqa hech nima yemaslikka qaror qildim. Ikkita tuxum bilan biroz meva mening kechki ovqatimni tashkil qildi. So'ngra men o'zimning rohatbaxsh favvoramdan bir stakan suv quyib ichib oldim.

Dastlabki qultumlardanoq suvning ta'mi ertalabki singari emasdek tuyuldi. Darrov ko'nglimda shubha qo'zg'aldi-yu, men u yog'ini ichib o'tirmadim, lekin yarim stakanchasini ichib bo'lgan edim.

Men hazar qilib qolgan-qutgan suvni sohib tashladim-da, sovuq terga botib oqibatini kuta boshladim.

Shak-shubhasiz allaqanday ko'rinmas shohid mening favvoradan suv olganimga ko'rib qolgan va sovuqqonlarcha ilgaridan hal etilgan hamda shafqat-

sizlarcha amalga oshirilayotgan mening halokatimga muqarrar yetishmoq uchun soddadilligimdan istifoda qilgan edi.

Yarim soat ham o'tmasdan, xuddi o'sha birinchi galdagi alomatlar paydo bo'ldi. Lekin bu safar hammasi bo'lib yarim stakan ichganim sababli uzoqroq kurashganimdan ko'zim ilinmadi, balki meni tevarakatrofda kechayotgan narsalarni idrok etishdan mahrum qilmagan, lekin o'zimni himoya qilish yoki qochib ketish layoqatini olib qo'ygan allaqanday mudroq elitdi.

Men qo'limda qolgan yagona mudofaa vositasi — najotbaxsh pichog'imni bolish tagidan olaman deb sudralib karavotgacha yetib olishga urinardim, lekin arang bosh tomoniga yetdim-u, jon holatda karavotning oyog'iga tirmashganimcha tiz cho'kib qoldim. Shunda fahmladimki, xarob bo'libman...

Feltonning rangi oqarib ketdi hamda uning butun a'zoyi-badanini titroq larzaga keltirdi.

— Hammadan dahshatlisi shu ediki, — go'yo o'sha dahshatli daqiqadagi og'ir xavotirni hanuz boshidan kechirayotganday ovozi o'zgarib davom etdi Miledi, — bu gal o'zimga tahdid solayotgan xatarni men yaqqol anglab turardim: ta'kidlab aytaman, uxlab qolgan bo'lsam ham es-hushim joyida edi, shu sababdan ham hammasini ko'rib va eshitib yotardim. Rost, hammasi go'yo tushdagi kabi kechardi, lekin butun dahshati shunda edi.

Men chiroqning yuqoriga ko'tarilayotgani, o'zining bora-bora zulmatga cho'kayotganimni ko'rib turdim. So'ngra men eshikning yaxshi tanish bo'lib qolgan g'iychillashini eshitdim, garchi eshik atigi ikki martagina ochilgan edi, xolos.

Men g'ayrishuuriy ravishda yonimga birov yaqinlashib kelayotganini his qildim. Amerikaning dasht-u biyobonlarida adashib qolgan baxtiqoro odam ilonning yaqinlashayotganini shu tariqa bilib turadi deyishadi.

Men o'z gungligimni yengib, dodlashga urinardim. Irodaning aqlga sig'mas zo'ri sharofati bilan o'rnimdan qo'zg'aldim ham, lekin shu zamon yana

yiqilish uchun... mening ta'qibchimning quchog'iga
yiqilish uchun...

— Aytsangiz-chi, menga, o'sha odam kim edi? —
so'rab qoldi yosh ofitser.

Miledi o'z hikoyasining barcha tafsilotlarida
to'xtalish bilan Feltonga qancha azob berayotganini
bir qarashda ko'rdi, lekin Miledi uni bitta ham
qiynoqdan xalos qilmoq istagida emas edi. Nishtarini
uning qalbiga naqadar chuqur sanchib olsa uning
Miledi uchun intiqom olishiga ishonch shu qadar
ko'p bo'ladi. Shu vajdan u go'yo uning nidosini
eshitmaganday yoki unga javob berish fursati kelma-
di degan mulohazaga borganday gapini davom etti-
raverdi:

— Faqat bu gal ablahning ishi irodasiz, hissiz
jasad timsoliga tushmagan edi. Sizga aytib edim:
o'zimning jismoniy va ma'naviy uquvlarimni tak-
taslim qo'lga olishga qurbim yetmagani holda, men
har qalay o'zimga tahdid solguvchi xatar sezgisini
saqlab qolgan edim. Men jonim boricha olishdim va
aftidan qattiq qarshilik ko'rsatdim, negaki qulog'im-
da uning xitobi turibdi;

«Bu yaramas puritanlar-ey! Ularning o'z jallod-
larini tinkasini quritishini bilardim, lekin o'z
o'ynashlariga shunday yomon qarshilik ko'rsatisha-
di, deb o'ylamagandim».

Evoh, jon holatdagi bu qarshilik ko'p cho'zilol-
masdi. Men holdan tolavotganimni his qildim hamda
bu gal nomard mening uyqumdan emas, behushligim-
dan foydalandi...

Felton bir og'iz gapirmasdan faqatgina bo'g'iq oh
chekib tinglardi; uning marmar manglayidan duv-
dov sovuq ter oqardi, qo'li ham talvasada ko'ksiga
bosilgan edi.

— Hushimga kelganimdan keyin qilgan birinchi
harakatim o'zim oldin sudralib yetolmagan bolish os-
tidagi pichoqni paypaslab ko'rish bo'ldi: u mening
himoyamga xizmat qilolmagan bo'lsa-da, hech bo'l-
maganda o'zimni halollob olishimga qo'l kelib qolishi
mumkin edi.

Lekin bu pichoqni qo'limga olganimdan keyin, Felton, miyamga dahshatli fikr kelib qoldi. Men bor gapni aytaman deb qasam ichdim, hamma gapni aytaman ham. Men sizga haqiqatni oshkor qilaman deb va'da qildim, uni oshkor qilaman, bu bilan o'zimni xarob qilsam ham mayli.

— Miyangizga o'zingiz uchun bu odamdan qasos olish fikri keldimi? — so'radi Felton.

— Evoh, ha! — javob berdi Miledi. — Bilaman bunday fikr xristianga munosib emas. Shak-shubhasiz meni ruhimizning o'sha azaliy dushmani, o'sha shayton vasvasaga solgan. Ishqilib, e'tirof qilaman sizga, Felton, — o'zini jinoyatda ayblaguvchi ayol ohangida gapini davom ettirdi Miledi, — bu fikr ko'nglinga bir keldi-yu, hech miyamdan nari bo'lma-di. Shu gunoh fikrim uchun men shu tobda ta'zirimni yeb o'tiribman-da.

— Davom eting, davom eting! — o'tinardi Felton. — Qanday qilib siz qasosingizni olganingizni bilishga mushtoqman.

— Men iloj boricha tezroq qasdimni olishga ahd qildim, uning yanagi tun kelishiga mening ishonchim komil edi. Kunduzlari men qo'rqadigan hech narsa yo'q edi.

Shuning uchun nonushta vaqti bo'lganda men o'ylanib o'tirmasdan yeb-ichaverdim: men kechki tamaddi mahali o'zimni tanovul qilganga solib, lekin hech nimaga qo'l urmaslikka qaror qildim va kechqurun ochlikni sezmaslik uchun ertalab o'zimni to'qlab olishim zarur edi.

Men nonushtadan faqat bir stakan suvni yashirib qo'ydim, negaki ikki kecha-kunduz yegulik-ichkiliksiz qolib ketganimda men hammadan ham tashnalikdan qiynalgan edim.

Kun davomdia ko'nglimda kechgan gaplarning hammasi qilgan ahdimni yanada mustahkamladi. Men kuzatayotganlariga shubha qilmagan holda men avzoyim pinhona o'ylarimni oshkor etib qo'ymasligiga intilardim, bir-ikki marta hatto o'zimning kulimsirayotganimni payqab qoldim. Felton, qanday o'y-xayollarimga kulimsiraganimni sizga e'tirof qilishga

yuragim dov bermaydi, siz mendan hazar qilib qolardingiz...

— Davom eting, davom eting! — yolvorardi Felton. — Ko'rib turibsiz, qulog'im sizda — buning hammasi nima bilan tugaganini tezroq bilmoqchiman.

— Kech kirdi, hamma narsa joriy etilgan tartib bilan o'tib borardi. Odatlariga ko'ra menga qorong'ida kechki taom keltirdilar, so'ngra chiroq yondi, men ham stol yoniga o'tirdim.

Men mevalardan yedim, o'zimni grafindan suv quyayotganga soldim, lekin o'sha nonushtadan qoldirganimni ichdim, xolos. Aytgancha bu ayirbosh biram ustalik bilan qilingan ediki, mening josuslarim, bordi-yu, ular bo'lgan taqdirda hech shubhaga bormagan bo'lardilar.

Kechki tamaddidan keyin men o'zimni xuddi o'tgan kundagi singari dovdirab qolganga soldim, lekin bu gal go'yo charchab holdan toygan yoki xavf-xatarga ko'nikib qolgan bo'lib, men karavotgacha sudralib bordim-da, ko'ylagimni yechib tashlab, yotdim.

Men bolish ostidagi pichoqni paypaslab topdim va o'zimni uxlaganga solib barmoqlarim bilan uning sopini jon-jahdim bilan qisib oldim.

Hech qanday yangi gapdan darak bermay, ikki soat o'tib ketdi-yu, o'lay agar hatto kechagi kun bunga hargiz aqlim bovar qilmagan bo'lardi — men u kelmay qoladimi deb qo'rqardim.

Nihoyat, chiroqning asta-sekin ko'tarilganini hamda shift tepasida uning ko'zdan yo'qolganini ko'rdim. Xona zulmatga ko'mildi, birmuncha zo'r bilan bu zimistonga nigohim singdi.

O'n daqiqa kechdi. Qilcha tovush qulog'imga chalinmas, o'z qalbimning urishini eshitardim, xolos.

Men o'sha odam kelsaydi deb xudodan tilardim.

Nihoyat, biram tanish ochilgan va qayta yopilgan eshikning menga shunchalar tanish sadosi keldi-da, garchi qalin gilam to'shalgan bo'lsa-da, allakimning oyoq tovushlari ostida pol qisirlagani eshitildi. Qorong'ida mening to'shagim tomon yaqinlashib kelguvchi allaqanday qora ko'zimga chalindi...

— Tezroq, tezroq! — qistardi Felton. — Ko'rma-yapsizmi axir, har so'zingiz qo'rg'oshin quygandek o'rtayapti meni.

— Shunda, — davom etdi Miledi, — men bor kuchimni to'pladim, o'zinga-o'zim qasos yoki adolat soati keldi derdim, men o'zinga yangi Yudif deb qaramoqda edim. Men dadil bo'lib oldim, qo'limdagi pichoqni mahkam qisdim hamda u yonimga kelganda va qorong'ida timirskilanib o'z qurboniga qo'lini cho'zganda alam va qayg'u faryodi bilan uning ko'ksiga urdim.

Nomard, u hammasini oldindan bilib turgan ekan: uning ko'kragi sovut bilan muhofaza qilingan ekan, pichoq ham unga tekanda to'mtoq bo'lib qoldi.

«Aha, shunaqami! — qo'limdan tutib hamda menga shunday rasvo xizmat qilgan pichoqni qo'limdan yulqib olib baqirdi u. — Mening hayotimga suiqasd qiladigan bo'ldingizmi, jonona puritan qiz? Nafrat ham gapmi, bu ochiqdan ochiq nonko'rlik-ku! Xo'p, qani o'zingizni bosing tasadduq... Men sizni allaqachon yumshagan deb yuribman. Men ayolni zo'rlab ushlab turadigan zolimlardan emasman. Siz meni sevmaysiz, men o'zimning o'zbilarmonligimni qilib bunga ishonmagan edim. Bunga endi amin bo'ldim, ertaga siz erkinlikda bo'lasiz».

Mening istagim bitta edi — meni o'ldirib qo'ya-qolsaydi derdim.

«Ehtiyot bo'ling, — dedim unga men, — mening ozodligim boshingizga isnod balosini soladi».

«Ochiqroq gapiring, mening dilbar sivillam»¹

«Yaxshi. Shu yerdan chiqqanim zamon men hammasini aytib beraman — menga zo'rlik qilganingizni, meni asoratda ushlab turganingizni aytib beraman. Men shunday qabohatlarga makon bo'lgan bu saroy to'g'risida jar solaman. Sizning martabangiz baland, milord, lekin zir titrang: tepangizda — qirol, qirolning tepasida esa xudo bor!»

Ta'qibchim nechog'lik vazminlik qilmasin qahrli harakatini bosolmadi. Uning yuziga razm sola ol-

¹ Sivillalar — qadim Gretsiyadagi afsonaviy folbinlar.

madim, lekin ustida mening qo'lim turgan qo'li qaltirab ketganini sezdim.

«U holda siz bu yerdan chiqmaysiz!»

«Juda yaxshi! Mening qiynoq joyim menga qabr bo'lib qo'yaqoladi. Juda soz! Men shu yerda jon bera-man, shunda siz ayblaguvchi arvoh tirik jon do'q-po'pisalaridan dahshatliroqligini ko'rib qo'yasiz».

«Sizda qurol-purol qoldirmaydilar».

«Menda bittasi bor, uni dard-u alam mardlikdan kamchiligi yo'q har bandaga tayansin deb berib qo'yipti: men o'zimni ochlikdan nobud qilaman».

«Menga qarang, bunday urushdan ko'ra yarash yaxshimasmi? — taklif qildi nomard. — Men sizga erkingizni oshig'ich qaytarib beraman, sizni fazl-u kamolning tajassumi deb e'lon qilaman va sizni Angliya Lukretsiyasi deb ovoza qilaman».

«Men bo'lsam sizni uning Seksti deb e'lon qilaman, men sizni xudo oldida fosh qilganimdek, odamlar oldida fosh qilib tashlayman, bordi-yu Lukretsiya singari aybnomamni qon bilan tasdiqlash lozim bo'lsa, men buni qilaman».

«Obbo, shunaqami hali! — kesatib gapirdi dushmanim. — Unda boshqa gap. Xudo haqi, pirovardi oqibat bu yerdagi tirikchiligingiz yaxshi o'tyapti, hech nimadan kamchiligingiz yo'q, bordi-yu o'zingizni ochlikdan nobud qilganingizda ham uvoli o'zingizga bo'ladi».

U so'zining ustidan chiqdi. Bir kun o'tdi, yana tun o'tdi va men uni ko'rmadim. Lekin men ham so'zimda turdim va hech nima yemadim-ichmadim. Men unga ma'lum qilib qo'yganimdek, o'zimni ochlikdan nobud qilishga jazm etdim.

Men butun kunni va butun kechani toat-ibodatda o'tkazdim: o'zimni o'ldirib qo'ysam xudo meni kechirar deb umid qilardim.

Ertasi kuni eshik ochildi. Men polda sulayib yotardim, kuch-quvvatim meni tark etmoqda edi.

Eshikning g'iychillashini eshitgach, men qo'limga tayanib sal ko'tarildim.

«Xo'sh, qalay, sal yumshadingizmi-yo'qmi? — deb so'ragan ovoz qulog'imga biram sovuq eshitildi-

ki, uni tanimasdan ilojim yo'q edi. — Birgina jim yurish va'dasining o'zi badaliga ozodlikni sotib olishga rozisizmi-yo'qmi? Quloq soling, men ko'ngilchan odamman, — qo'shib qo'ydi u, — va garchi puritanlarni xush ko'rmasam-da, ularga tan bera-man, puritan qizlariga ham, ayniqsa, xushro'ylariga. Qani, xoch ustida bir qasam ichib yuboring-chi, sizdan ortiq hech nima talab qilmayman».

«Xoch ustida qasam ichaymi? — o'rnimdan qo'z-g'alib dedim men: bu manfur ovoz tovushidan kuch-ga to'lib ketdim. — Xoch ustida! Hech qanday va'dalar, hech qanday tazyiqlar, hech qanday qiy-noqlar og'zimni yumolmaydi deb qasamyod qila-man!.. Xoch ustida qasam icharmishman!.. Sizni qotil deb, nomus o'g'risi deb, muttaham deb hamma yerda fosh qilaveraman!.. Xoch ustida-ya!.. Bir kun kelib bu yerdan chiqish nasib bo'lsa, butun odamzod-dan sizdan qasos olishini tavallo qilaman!»

«Ehtiyot bo'ling! — deb men unda hali hech eshitmagan tahdidli bir tarzda gapirdi u. — Menda bir naqd chora borki, uni men faqat noiloj qolganda ishga solaman — sizning og'zingizni yumish yoki zo'r kelganda odamlarning sizning biror og'iz gapi-ngizga ham ishonishiga yo'l qo'ymaslik».

Men qolgan-qutgan kuchimni to'pladim-da, uning do'qiga javoban xaxolab kulib yubordim.

U angladiki, kelguvsida bizning oramizda hayot-mamot jangi ketadi.

«Menga qarang, sizga mulohaza uchun shu kechaning qolganini va ertangi kunni beraman, — taklif etdi u. — Agar jim yurishni va'da qilsangiz sizni davlat, izzat-hurmat va hatto obro'-e'tibor ku-tadi; agar bunday da'vo qilaversangiz sizni sazoyi qilaman».

«Siz-a! — so'radim men. — Siz-a!»

«Bir umrlik o'chmas isnodga qoldiraman!»

«Siz-a!..» — takrorlardim men.

O, gapimga ishoning, Felton, men uni aqldan oz-gan deb hisoblamoqda edim!

«Ha, men!» — javob berdi u.

«Oh, meni xoli qoldiring, — dedim unga men, — agar ko'zingizda boshimni devorga urib yorishimni istamasangiz daf bo'ling!»

«Yaxshi, — dedi u, — ixtiyoringiz. Kelasi oqshomgacha».

«Kelasi oqshomgacha!» — polga yiqilib jon achchig'ida gilamni tishlagan ko'yi javob berdim men...

Felton kresloga tiralib olgan edi, Miledi ham iblisona quvonch bilan u hikoyani oxirigacha tinglashi uchun qurbi yetishi dargumonligini ko'rib turardi.

XXVII

Klassik tragediyaning sinalgan usuli

Asnosida Miledi o'zini tinglab o'tirgan yosh yigitga zimdan razm solgan bir daqiqalik sukunatdan keyin gapini davom ettirdi:

— Qariyb uch kun men hech nima yemadim-ichmadim ham. Men juda qattiq azobda qolgan edim: gohida peshanamni allaqanday bulut bosib kelardida, ko'zlarimni to'sib qo'yardi — bu alahlay boshlaganim edi.

Kech kirdi. Men shunday holdan toygan edimki, har daqiqa hushimdan ketib turardim va har o'zimdanda ketganimda jon beryapman, degan xayolda xudoga shukur qilardim.

Bir shunday behush paytimda men eshik ochilganini eshitib qoldim. Qo'rqqanimdan men o'zimga keldim.

U huzurimga yuziga niqob tutilgan bir kishini ergashtirib kirib keldi; uning o'zi ham niqobda edi, lekin men uning qadam tovushlarini tanidim, uning ovozi tanidim, insoniyat sho'riga unga do'zax ato qilgan shukuhli kelbatini tanidim.

«Xo'sh qalay, — deb so'radi u mendan, — men talab qilgan va'dani berishga rozimisiz?»

«O'zingiz aytdingiz-ku, puritanlarning lafzi halol deb. Men so'z berganman — siz ham uni eshitgansiz — bu dunyoda sizni bandalar hukmiga, u dunyoda esa xudo hukmiga topshiraman deganman».

«Demak, o'jarlik qilib turibsizmi?»

«Meni eshitib turgan xudo oldida qasamyod qilib aytamanki, men sizning jinoyatingiz shohidligiga butun olamni da'vat etaman, qachonki bir qasoskor topmagunimcha chorlayveraman».

«Siz fohisha ayolsiz, — guldiragan ovoz bilan ma'lum qildi u, — hamda shu xil ayollarga beriladigan jazoga tortilasiz! O'zingiz dodingizni aytayotgan olam nazarida tamg'alangan holingizda o'sha olamga o'zingizning jinoyatchi ham, telba ham emasligingizni isbotlab ko'ring-chi!»

Keyin u niqobli kishiga yuzlandi.

«Ishingni qilaver jallod!» — amr qildi u.

— O! Uning nomi! Nomi! — so'radi Felton. — Menga uning nomini ayting!

— Shunday qilib, mening nola-afg'onlarimga qaramasdan, mening qarshiligimga qaramasdan — ajaldan badtarroq bir falokat tushganiga mening aqlim yeta boshlagan edi, — jallod meni tutib olib, polga yiqitdi-da, qo'li bilan bosib turdi. Mening far-yodlardan nafasim qisilardi, hushimdan ketay-ketay deb qolgan edim, iltijolarimga parvo qilmayotgan xudoga munojot qilardim... to'satdan men og'riq va uyatdan jonim boricha dodlab yubordim — cho'g'da toblangan temir, jallodning temiri mening kiftimga qadalgan edi...

Felton taqdid solib nido qilib qo'ydi.

— Qarang, — dedi Miledi va qirolicha alfozida savlat to'kib o'rnidan turdi, — qarang, Felton, zolim zulmining qurboni bo'lgan yosh begunoh qiz uchun qanday yangi jafoni o'ylab topganlar. Odamlar qalbi-ni bilishni o'rganing va kelguvsida shunday bemulohaza, ularning nohaq qasosining quroliga aylanib yurmang.

Miledi ko'ylagini shartta ochib tashladi-da, ko'kragini yopib turgan batisni yirtib yubordi va yasama g'azab, ham uyatdan qizarib yosh yigitga bu chiroyli kiftni bulg'ab turgan o'chmas nishonni ko'rsatdi.

— Lekin men bu yerda nilufarni ko'ryapman! — hayron bo'ldi Felton.

— Butun tubanlik ham shunda-da! — javob berdi Miledi. — Bu ingliz tamg'asi bo'lganda bormi!.. Meni bu jazoga qanday hakam tortganini isbot qilish lozim bo'lardi, men ham davlatning barcha hakamliklariga arz qilsam bo'lardi. Fransuz tamg'asi bo'lsa... O, men u bilan puxta tamg'alangan edim!

Bu Felton uchun haddan ortiq edi.

Miledining mudhish izhori dilidan dami ichiga tushib, rangi o'chib, karaxt bo'lib o'zi alohida ulug'vorlik deb qabul qilgan behayolik bilan o'z badanini ko'rsatgan bu ayolning mislsiz jamolidan ko'zlari qamashib, u xristianlarning zolimlari bo'lmish imperatorlar qonxo'r omilarga ermak qilib topshirgan tabarruk, pok jafokashlar qoshida turgan ilk xristianlarga o'xshab uning poyiga tiz cho'kdi. Uning uchun tamg'a mavjudligini yo'qotdi, yolg'iz husn qoldi, xolos.

— Kechiring! Kechiring! — nido qilardi Felton. — O, meni kechiring!

Miledi uning ko'zlaridan, sevaman, sevaman degan qarashni o'qidi!

— Kechiraymi — nimani? — so'radi u.

— Sizni ta'qib etguvchilarga qo'shilib ketganim uchun meni kechiring.

Miledi unga qo'lini uzatdi.

— Shunchalar go'zal, shunchalar yosh! — uning qo'llaridan bo'sa olib xitob qildi Felton.

Miledi unga hatto qulni qirol qilguvchi nigohlari-dan birini siylov qildi.

Felton puritan edi — u bu ayolning qo'lini qo'yib yubordi-da, uning oyoqlarini o'pa ketdi.

Endi Felton uni sevmasdi — unga sig'inardi.

Bu ruhiy shavq oni o'tib ketganda, Miledining u bir nafas ham yo'qotmagan vazminligi qaytib kelgan-day tuyuldi shekilli, Felton o'zini badtar zor etish uchungina hafsala bilan uning ko'zidan asralguvchi muhabbat ganjinalarini hayo pardasi yana yashirib qo'yganini ko'rgandan keyin u dedi:

— Endi mening sizdan faqat bir narsani so'rab olishim qoldi, xolos: sizning haqiqiy jallodingizning nomi nima? Nazarimda faqat bittasi jallod bo'lgan, boshqasi uning qo'lidagi qurol bo'lgan, xolos.

— Nechuk, og‘aginar, — dedi Miledi, — senga hali uning nomini ham aytib berishim bormi! O‘zingni-chi, farosating yetmadimi?

— Qanday, — so‘radi Felton, — bu o‘shami?.. Yana o‘sha!.. Hamon o‘sha... Qanday! Haqiqiy aybdor...

— Haqiqiy aybdor — Angliyaning buzg‘unchisi, haqiqiy dindorlar ta‘qibchisi, shuncha ayollar nomusining razil o‘g‘risi, kim o‘z ishratparast qalbining ko‘yiga kirib, shuncha inglizlarning qonini to‘kmoq niyatida bo‘lsa, kim bugun protestantlarga homiylik qilib erta ularga xiyonat qilsa, o‘sha...

— Bekingem! Bu Bekingem deng! — darg‘azab bo‘lib so‘radi Felton.

Miledi go‘yo qalbida bu nom qo‘zg‘agan rasvo xotirotda bardosh berishga o‘zining qurbi yetmaganidan yuzini qo‘llari bilan to‘sib oldi.

— Bekingem — shu farishtadek vujudning jallo-di! — nido qilardi Felton. — Sen ham uning boshida momaqaldiroqni gumburlatmadingmi, parvardigor! Sen ham hammamizning boshimizga balo qilib uni najib, obro‘li, iqtidorli bo‘lib qolishiga yo‘l qo‘ydingmi!

— Kimki o‘z bahridan o‘zi o‘tib tursa, undan xudo ham yuz o‘girar ekan? — dedi Miledi.

— Bundan chiqdi u o‘zini g‘ariblar yo‘liqadigan jazoga muhtalo qilmoqchidir! — hayajoni tobora oshib davom etdi Felton. — Inson qasosi falak hukmidan oldinroq boshiga tushishini istar!

— Odamlar undan qo‘rqishadi ham unga shafqat qilishadi.

— E, men undan qo‘rqmayman, unga shafqat ham qilmayman! — e‘tiroz qildi Felton.

Miledi ko‘ngli iblisona quvonchga to‘lib ketayotganini sezdi.

— Lekin qay yo‘sinda mening valiyne‘matim, mening padarim lord Vinter bu narsalarning hammasiga aloqador bo‘lib chiqmoqda? — so‘radi Felton.

— Quloq soling, Felton, axir pastkash va razil odamlar qatori olamda oliyjanob va oliyhimmat tiynatlar ham bor. Mening bir qaylig‘im bor edi, men

sevgan, u menga ham ko'ngil bergan kishi edi... siz singari sheryurak, Felton, xuddi sizga o'xshagan odam. Men uning huzuriga bordim-da, unga hamma gapni aytib berdim. U meni tanirdi va bir zum ham ikkilanib turmadi. Bu bir kibor mansabdor har jihatdan Bekingemga teng kishi edi. U hech nima demadi, qilichini taqdi, ridosiga burkandi va Bekingem saroyiga ravona bo'ldi...

— Ha, ha, tushunib turibman, — luqma tashladi Felton. — Garchi bu xil odamlarga ishing tushganda qilich emas xanjar qo'l keladi.

— Bekingem bir kun avval o'sha mahallar hali shahzoda Uelskiy bo'lmish qirol Karl birga infanta-ning qo'lini so'ragani favqulodda elchi bo'lib Ispaniyaga jo'nab ketgan edi. Mening qaylig'im quruq qaytdi. «Menga qarang, — dedi u menga, — bu odam ketib qolibdi, men ham hali-beri qasos olmayman. U kelguncha ahd qilganimizdek, nikohdan o'tib turaylik, so'ngra esa Lord Vinterga ishonavering, u o'zining ham, xotinining ham nomusini saqlab qolishning uddasidan chiqadi».

— Lord Vinterga! — qichqirib yubordi Felton.

— Ha, lord Vinterga, — tasdiqladi Miledi. — Endi hammasi sizga ayon bo'lgandir, shunday emasmi? Bekingem bir yil atrofida xorijda bo'ldi. U qaytishidan bir hafta ilgari lord Vinter meni yolg'iz meros-xo'r qilib qoldirib, to'satdan vafot etdi. Bu zarbani kim bergan? Bu yolg'iz xudoga ma'lum, men hech kimni ayblamayman...

— O, tubanlik ham shunchalik bo'ladimi! Shunchalik bo'ladimi! — dahshatga keldi Felton.

— Lord Vinter o'z ukasiga hech nima demasdan vafot etdi. Dahshatli sir momaqalldiroq singari aybdorning boshini yemaguncha hammadan pinhon qolishi kerak edi. Sizning valine'matingiz uchun akasining bisotisiz bir yosh qizga uyланib olgani qayg'uli hol edi. Men fahmladimki, o'zining meros olish ilinjida pand yegan odamni madad beradi deb umidvor bo'lishimning hojati yo'q. Men qolgan umrimni o'sha yerda o'tkazishga qat'iy qaror qilib Fransiyaga ketib qoldim. Lekin mening butun mul-

kim Angliyada. Urush tufayli ikki davlat o'rtasidagi aloqa uzilib qoldi, men riyozat cheka boshladim hamda goh-goh bu yerga qaytib kelishimga to'g'ri kelib qoldi. Olti kun muqaddam men Portsmutga tushdim.

— U yog'i-chi? — so'radi Felton.

— U yog'imi? Bekingem mening qaytganim to'g'risida xabar topib qolgan shekilli, usiz ham menga qarshi g'arazda yurgan lord Vinter bilan mening xususimda gapni bir joyga qo'yganda, unga kelini-ning tamg'alangan jinoyatchi fohisha ayolligini aytgan. Mening erim o'lib ketgan, toki meni yoqlab u o'zining sofdil oliyjanob ovozi ko'tarsa. Lord Vinter o'ziga aytilgan gaplarning hammasiga laqqa tushgan, yana bajonidil ishonganki, bundan u manfaatdor. U meni hibsga olish uchun shu yerga keltirishni va siz qo'riqlashingizni buyurgan. Qolgani sizga ma'lum: indinga u meni badarg'a qilyapti, surgunga jo'natyapti, indinga u meni bir umrga nazardan qolganlar ichiga kiritib qo'yayapti. O, gapimga ishon-ing, shum niyat juda puxta o'ylangan! To'r ustalik bilan to'qilgan, mening or-nomusim barbod bo'ladi! O'zingiz ko'rib turibsiz, Felton, o'lmay ilojim yo'q. Felton, menga pichoqni bering!

Shu so'zlar bilan Miledi go'yo bor kuchi tamom bo'lganday, holsizlanib muhabbat-u g'azab va o'zi shu tobgacha bexabar kelgan nash'ada sarxush yosh ofitser pinjiga suqildi: yigit zavqlanib uni suyab qoldi-da, bu kelishgan, o'ymoqdek dahan nafasidan zirillab, bu ko'tarilib turgan siynaning tegishidan hushi uchib uni bag'riga bosdi.

— Yo'q, yo'q! — xitob qildi u. — Yo'q, sen g'uborlardan xoli bo'lib izzat-hurmatda yashaysan, sen o'z dushmanlaring ustidan tantana qilmoq uchun yashaysan!

Miledi ayni paytda nigohi bilan uni o'ziga jalb etgan ko'yi uni astagina itarib yubordi; lekin Felton uni qaytadan og'ushiga oldi, ko'zlari esa ma'budaga boqqanday iltijo bilan javdirab turardi.

— Oh, ajal! Ajal! — o'z tovushiga nozli ohang berib va ko'zlarini yumib dedi u. — Oh, sharmanda

bo'lib yurgandan ko'ra o'lib ketgan ma'qul! Felton, jonajon og'am, do'stim, senga yolboraman!

— Yo'q! — xitob qildi Felton. — Yo'q, sen yashaysan, qasosingni olib yashaysan!

— Felton, men atrofimdagi odamlarning hammasiga ofat keltiraman! Meni tark et, Felton! Qo'yib ber, o'lib qo'ya qolay!

— Unday bo'lsa birga o'lamiz! — asiraning dudog'idan bo'sa olib xitob qildi Felton.

Eshik ustma-ust taraqlay boshladi. Bu gal Miledi Feltonni chinakamiga itarib yubordi.

— Eshityapsanmi! — dedi u. — Bizni eshitib qolishdi, bu yerga kelishyapti! Hammasi tamom, biz halok bo'ldik!

— Yo'q, — e'tiroz qildi Felton, — taqillatayotgan soqchi. U kuzatuvchi kelyapti deb meni ogoh etyapti.

— Unday bo'lsa yuguring eshikning oldiga, uni o'zingiz oching.

Felton itoat qildi — bu ayol uning butun fikr-u xayolini, butun qalbini qo'lga olib bo'lgan edi.

U eshikni ochdi-yu, soqchi patrulga qo'mondonlik qilguvchi serjantga yuzma-yuz kelib qoldi.

— Nima bo'ldi? — so'radi yosh leytenant.

— Yordamga chaqirganingizni eshitib qolguday bo'lsam, eshikni ochishni buyurib edingiz menga, lekin kalitni qoldirish esingizdan chiqpti. — Men dodlaganingizni eshitib qoldim, lekin so'zlarini anglamadim. Eshikni ochmoqchi bo'lib edim u ichkaridan berk ekan, shunda men serjantni chaqirdim...

— Huzuringizda hozirman, — sado berdi serjant.

Felton o'sal bo'lib dovdirab, lom-mim demasdan turardi.

Miledi diqqatni o'ziga tortishi kerakligini tushundi — u chopib stol yoniga borib, unga Felton qo'ygan pichoqni oldi-da, baqirib berdi:

— Xo'sh, mening o'lishimga to'sqinlik qilishga nima haqqingiz bor?

— Yo rabbiy! — uning qo'lida pichoq yaltiraganini ko'rib xitob qildi Felton.

Shu mahal dahlizda achchiq qahqaha yangradi.

Shovqin jalb etgan baron yonida qilich va egnida xalat bilan bo'sag'ada paydo bo'ldi.

— Ha-a... — cho'zib qo'ydi u. — Mana tragediyaning oxirgi pardasiga ham yetib oldik! Ko'rdingizmi, Felton, xuddi men sizga karomat qilib berganimdek, drama barcha pallalaridan bir-bir o'tdi. Lekin xotiringiz jam bo'lsin, qon to'kilmaydi.

Agar Feltonga o'z jasoratining oshig'ich va qo'rqinchli isbotini bermasa, xarob bo'lishini Miledi tushundi.

— Siz yanglishyapsiz, milord, qon to'kiladi va bu qonni to'kilishiga kim majbur qilgan bo'lsa, iloyo o'shalarning boshiga to'kilsin!

Felton qichqirib yubordi-da, Miledi tomon otil-di, u kechikdi — Miledi xanjarni o'ziga urib bo'lgan edi.

Lekin baxtli tasodif sharofati bilan, sirasini aytganda — Miledining chaqqonligi sharofati bilan xanjar o'z yo'lida o'sha asr ayollarining ko'ksini so-vut misol himoya qilib turgan korsetning po'lat tasmasiga duch kelgan edi. Pichoq sirg'alib ketgan-uteri bilan qovurg'a o'rtasidan qiyasiga sanchilgan edi.

Lekin shunga qaramasdan Miledining ko'ylagi shu zahoti qonga belandi.

Miledi chalqanchaiga yiqilgan va siyoqidan hushdan ketgan edi.

Felton pichoqni sug'urib oldi.

— Qarang, milord, — tund gapirdi u, — mana, men qo'riqlagan, o'zini hayotdan judo qilgan ayol.

— Xotiringizni jam qiling, Felton, u o'lgani yo'q, — e'tiroz qildi lord Vinter, — bunday azroillar osonlikcha jon bermaydilar... Xavotirlanmang, menikiga jo'nang-da, o'sha yerda kutib turing meni.

— Biroq milord...

— Jo'nang, men sizga amr qilyapman.

Felton o'z boshlig'iga itoat qildi, lekin xonadan chiqat turib pichoqni ko'kragiga yashirib qo'ydi.

Lord Vinterga kelganda, u faqat Milediga qarashib turgan ayolni chaqirish bilan cheklandi,

ayol ko'ringach, hamon behush yotgan asirani uning parvarishiga havola qildi-da, Miledi bilan xoli qoldirdi.

Lekin jarohat uning taxminlariga xilof ravishda og'ir bo'lib chiqishi ehtimolligi sababli u darhol tabibga chopar yubordi.

XXVIII

Qochish

Xuddi lord Vinter taxmin qilganidek, Miledining jarohati xavfli emas edi: Miledi baron chaqirtirgan, uni shosha-pisha yechintira boshlagan ayol bilan yolg'iz qolishi bilanoq ko'zini ochdi.

Biroq o'zini darmonsiz va xastaga solmoq kerak ediki, Miledi singari masxaraboz uchun bu narsa mushkul emas edi; sho'rlik oqsoch asira tomonidan aldandi-qoldi va uning qistovlariga ham qaramasdan o'jarlik qilib, tun bo'yi uning to'shagi oldida o'tirib chiqishga qaror qildi.

Lekin bu ayolning borligi Miledining o'z xayollari-ga g'arq bo'lishiga xalal bermasdi.

Shak-shubhasiz, Felton uning so'zlarining chinligiga amin bo'ldi, Felton unga jon-u tani bilan sodiq edi: endi agarda unga farishta namoyon bo'lsa-yu, Milediga ayb taqay boshlasa edi, u o'z ruhiyatining hozirgi ahvolidagi o'sha farishtani iblis vakili deb qabul qilardi chog'i.

Bu fikrdan Miledi jilmayib qo'yar, negaki hozirdan e'tiboran Felton uning yagona ilinji, yagona najo-t vositasi edi.

Lekin lord Vinter undan shubhalanib qolishi mumkin edi, axir endi Feltonni o'zining ustidan nazorat o'rnatishi mumkin edi.

Ertalab soat to'rtlarda tabib keldi, lekin Miledining yarasi bitishga ulgurgan hamda tabib na uning yo'nalishini, na chuqurligini belgilay oldi, faqatgina tomir tepishidan bemorning ahvoli tahlika tug'dir-masligini aniqladi.

Ertalab Miledi o'zini parvarish qilguvchi ayolni uning tun bo'yi uxlamagani va damini olishga muhtojligi bahonasida jo'natib yubordi.

U nonushta olib kelishganda Felton keladi deb umidvor edi, lekin Felton qadam bosmadi.

Nainki uning hadiklari to'g'ri chiqqan bo'lsa? Nainki baronning shubhasi ostida qolgan Felton hal qilguvchi daqiqada yordamga kelmasa? Uning bori-yo'g'i bir kuni qolgan edi: lord Vinter unga jo'nash muddati yigirma to'rtinchi kunga tayin etilganini aytgan edi, yigirma ikkinchi kunning tongi esa otib bo'ldi.

Harqalay Miledi harna toqat qilib peshingacha ko'z tikdi.

Garchi u ertalab tuz totmagan bo'lsa-da, peshinlikni odatdagi vaqtda keltirdilar, u ham dahshat ichida o'zini qo'riqlaguvchi soldatlarning ust-boshi bo'lakligini ko'rib qoldi. Shunda u yurak betlab Felton qani deb so'rab ko'rdi. Unga Felton bir soat burun otga minib jo'nab ketganini javob qildilar.

U baron haliyam qal'adami-yo'qmi deb surishtirib ko'rdi. Askar tasdiqlab javob berdi va mabodo asira o'zi bilan gaplashishni ixtiyor etsa, xabar qilishni buyurganini qo'shib qo'ydi.

Miledi o'zining hozir haddan tashqari zaifligi va birdan bir istagi tanho qolishligini aytdi.

Askar peshinlikni stolga qo'ydi-da, chiqib ketdi.

Feltonni chetlatganlar, dengiz piyoda askarlarini almashtirganlar — demak, Feltonga ortiq ishonmay qo'yishgan.

Bu asiraga berilgan so'nggi zarba edi.

Xonada yolg'iz qolgach, Miledi o'rnidan turdi: uni og'ir yarador sanasinlar uchun ehtiyotkorlik qilib ertalabdan beri yotgan to'shagi laxcha cho'g' manqal kabi uni kuydirmoqda edi. U eshikka ko'z tashladi — tuynukka taxta qoqib tashlangan edi. Baron biror iblisona yo'l bilan bu teshik orqali u soqchilarni yo'ldan urib qo'ymasin deb qo'rqqan bo'lsa ajab emas.

Miledi quvonganidan jilmayib qo'ydi: nihoyat u kuzatishlaridan cho'chimasdan o'zini iztirobga sola-

yotgan hislarga erk berishi mumkin bo'ldi-ya. G'azab tutqanog'ida u qafasga qamalgan yo'lbars singari xona bo'ylab o'zini har yon ura boshladi. Pichoq qo'lida qolganida bormi bu daf'a u o'zini emas, baronni o'ldirishga bel bog'lashi turgan gap edi.

Soat oltida lord Vinter keldi; u tish-tirnog'igacha qurollanib olgan edi. Miledi atigi esi past saroy kavaleri deb xayol qilib yurgan bu kishi ajoyib mirg'azab bo'lib qolgan: u hamma narsani oldindan bilib turganday, hamma narsaga farosati yetadiganday, hamma narsaning oldini olayotganday tuyulardi.

Milediga tashlangan bir nazar uning ko'nglidagi gapni ayon etdi.

— Shunday bo'la qolsin, — dedi u, — lekin bugun siz meni hali o'ldirolmaysiz: qo'lingizda endi qurol yo'q, ham buning ustiga men hushyorman. Siz boyaqish Feltonni yo'ldan ura boshladingiz, u sizning iblisona ta'siringizga berila boshladi, lekin men uni qutqarib qolmoqchiman, u sizni bo'lak ko'rmaydi, hammasi tamom. Lash-lushlaringizni yig'ishtirib qo'ying, ertaga yo'lga chiqasiz. Men sizning jo'nashingizni dastlab yigirma to'rtinchi kunga tayinlagan edim, lekin keyin nechog'lik tez amallasa, ish shunchalik tayinroq bo'ladi deb o'ylab qoldim. Ertaga tushda Bekingem imzo qo'ygan badarg'angiz xususidagi farmon qo'limda bo'ladi. Agar kemaga o'tirmasdan turib siz biror kimsaga loqal bir so'z qotsangiz, serjantim manglayingizga o'q uzadi — unga shunday amr qilingan. Agar kemada siz kapitanning ruxsatisiz biror kimsaga loqal bir so'z qotsangiz kapitan sizni dengizga uloqtirib tashlashni buyuradi — unga shu farmoyish berilgan. Xayr. Sizga butun xabar qilmoqchi bo'lgan bor gapim shu. Sizni ertaga ko'raman — siz bilan xayr-ma'zur qilgani kelaman.

Shu so'zlar bilan baron yiroqlashdi.

Miledi shu siyosatli va'zni lablarida nafratli tabassum, ko'nglida behudud qahr bilan tingladi.

Kechki taom keltirdilar. Miledi o'zining ovqatdan yeb, baquvvat bo'lib olishi lozimligini sezdi: bu tuni

nimalar sodir bo'lishi mumkinligi noma'lum edi; mudhish va suronli bu tun allaqachon surilib kelmoqda edi; osmon bo'ylab og'ir-og'ir bulutlar kezib yurar, yashinning olis chaqmoqlari esa dovuldan darak berardi.

Dovul kechqurun soat o'nlarda boshlandi. Miledi o'z ko'nglida hukm surguvchi sarosimaga tabiatning sherikligini ko'rib turganidan xushnud edi; momaqaldiraq uning qalbidagi qahr-u g'azabi singari gumburlardi; uning nazarida shiddatli shamol shoxlarini qayirib, barglarini uchirib daraxtlarga urilgani kabi uning yuziga tegib siypalayotganday edi; u bo'ron singari uvlardi, ovozi esa go'yo o'zidek oh chekib zorlanayotgan tabiatning qudratli ovozigajor bo'lardi.

To'satdan Miledi deraza taqillaganini eshitib qoldi-yu, yashinning xira shu'lasida panjara orqasida odam izini ko'rdi.

U chopib deraza yoniga bordi-da, uni ochib yubordi.

— Felton! — deya qichqirib yubordi u. — Men qutuldim!

— Ha, — sado berdi Felton, — lekin sekinroq gapiring! Men hali panjaraning simlarini arralamog'im kerak. Faqat ehtiyot bo'ling, sizni ular eshik tuynugidan ko'rib qolishmasin.

— Mana sizga xudo biz tomondaligining isboti, Felton, — dedi Miledi, — ular tuynukka taxta qoqib tashlashibdi.

— Bunisi durust, parvardigor ularni aqldan ozdiribdi! — javob berdi Felton.

— Men nima qilishim kerak? — so'radi Miledi.

— Hech nima, mutlaqo hech nima, derazani yopib qo'ysangiz bo'ladi. Joyingizga yoting yoki hech bo'lmasa yechinmasdan yonboshlab turing. Qachon tugatsam, taqillataman. Lekin siz menga ergashishga qodirmisiz?

— O, albatta!

— Jarohatingiz-chi?

— Menga azob berib turibdi, lekin yurishimga xalal bermaydi.

— Birinchi ishoramga shay turing.

Miledi derazani berkitib, chiroqni o'chirdi, unga Felton maslahat berganiday yotdi-da, ko'rpaning ichiga kirib ketdi. Bo'ronning guvullashi ichida u panjara ustidan yurgan arraning chiyillashini eshitib yotar va har chaqmoq chaqqanida deraza oynalari orqasidagi Feltonning qorasini ilg'ab qolardi.

Butun bir soat u zo'rg'a nafas olib sovuq terga botgancha dahlizdagi sal shovqindan yuragi orqasiga tortib ketayotganini his qilib yotdi.

Yillar kabi cho'zilib ketadigan soatlar bo'ladi.

Bir soatdan keyin Felton yana derazani taqillatdi.

Miledi o'rnidan sapchib turdi-da, uni ochib yubordi. Panjaraning ikki simi arralab tashlangan-u, bir odam siqquday teshik hosil bo'lgan edi.

— Tayyormisiz? — so'radi Felton.

— Ha. O'zim bilan biror narsa olishim kerakmi-yo'qmi?

— Agar oltiningiz bo'lsa oling.

— Ha, xayriyatki, yonimdagi oltinni o'zimga qoldirishgan.

— Yana yaxshi, men o'zimning bor pulimni kema yollashga sarf qilib bo'ldim.

— Oling, — Feltonga oltin tanga to'la xaltani tutqazib dedi Miledi.

Felton xaltani oldi-da, uni pastga, devor tagiga tashladi.

— Endi bo'lsa, — dedi u, — tushish vaqti bo'ldi.

— Yaxshi.

Miledi kresloga chiqdi-da, derazadan bosh chiqardi. U ofitserning jarlik tepasida arqon narvonda osilib turganini ko'rdi.

Shundagina uni dahshat qamradi va ayolligini uning esiga soldi.

Bu og'zini ochib turgan o'pqqon uni qo'rqitmoqda edi.

— Men shundan cho'chigan edim-da, — dedi Felton.

— Hechqisi yo'q... Hechqisi yo'q... — dedi Miledi. — Men ko'zimni yumib tushaman.

— Siz menga ishonasizmi? — so'radi Felton.

— So‘rab o‘tirganingizni qarang!

— Menga qo‘llaringizni uzating. Ularni birlash-tiring, cho‘zing. Mana bunday.

Felton Miledining qo‘l panjalarini o‘zining ro‘molchasi bilan, ro‘molcha ustidan esa arqon bilan bog‘lab qo‘ydi.

— Nima qilyapsiz? — taajjub bilan so‘radi Miledi.

— Qo‘llaringizni mening bo‘ynimga soling-da, hech nimadan qo‘rqmang.

— Meni deb siz muvozanatni yo‘qotasiz va ikkimiz ham yiqilib mayib bo‘lamiz.

— Tashvishlanmang, men dengizchiman.

Bir soniya ham g‘animat edi; Miledi qo‘llari bilan Feltonning bo‘ynidan quchoqlab oldi-da, uning ko‘magida derazadan oshib o‘tdi.

Felton ohista pog‘onadan pog‘onaga tusha boshla-di. Ikki kishining vazniga qaramasdan narvon shid-datli shamol zo‘ridan havoda tebranardi.

Birdan Felton to‘xtab qoldi.

— Nima bo‘ldi? — so‘radi Miledi.

— Sekinroq! — dedi Felton. — Men birovning qadam tovushlarini eshityapman.

— Bizni ko‘rib qolishdi!

Bir-ikki soniya ular jim qolib, tinglab turdilar.

— Yo‘q, — tilga kirdi nihoyat Felton, — hech ba-lo yo‘q.

— Lekin kimning qadam tovushlari bu?

— Bu dozor bo‘lib qasrni aylanib yurgan soqchi-lar.

— Xo‘sh, ular qayerdan o‘tib ketishi kerak?

— Naq bizning tagimizdan.

— Ular bizni payqab qolishadi.

— Yo‘q, agar chaqmoq chaqib qolmasa.

— Ular narvon uchiga tegib ketishadi.

— Xayriyatki, yergacha u olti fut yetmay turibdi.

— Ana ular, yo rabbiy!

— Jim turing!

Ular yerdan yigirma fut balandda qimir etmasdan nafaslari ichiga tushib osilib turishardi, ayni shu payti esa kula-kula suhbatlashib askarlar o‘tib bo-rardilar.

Qochoqlar uchun dahshatli daqiqa keldi.

Patrul o'tib ketdi. Faqat yiroqlashayotgan qadam sharpasi-yu, olisda so'nib borayotgan ovozlari eshitilib turardi.

— Endi biz xalos bo'ldik, — dedi Felton.

Miledi bir entikib oldi-da, hushidan ketdi.

Felton yana osilib tusha boshladi. Narvonning pastki uchiga yetib olib va ortiq oyoq uchun tayanch sezmasdan u zinalarga qo'llari bilan tirmashib tusha boshladi; nihoyat so'nggisiga ilashib turib, unda osilib qoldi va oyoqlari yerga tegdi. U egilib oltin to'la xaltani yerdan olib tishiga qistirdi.

Keyin Miledini qo'llariga ko'tarib, patrul yiroqlashgan tarafga qarama-qarshi tomonga jadal yurib ketdi. Hademay u dozor yo'lidan chetga burilib, qoyalarni oralab pastga tushdi va to qirg'oqqacha yetib olgach, hushtak chaldi.

Unga javoban xuddi shunday hushtak eshitildi va besh daqiqa o'tgach, dengizda to'rt nafar eshkakchisi bilan qayiq ko'rindi.

Qayiq iloj boricha yaqin suzib keldi: bu yerning sayozligi uning qirg'oqqa taqalib kelishiga to'sqinlik qildi. Felton o'zining bebaho yukini hech kimga ishonmay, beli bo'yi suvga kirdi.

Xayriyatki, bo'ron tina boshlagan edi. Biroq dengiz hali pishqirib yotardi; jimit qayiqni to'lqinlar xuddi yong'oq po'chog'i singari yuqoriga irg'itib o'ynardi.

— Kemaga! — buyurdi Felton. — Eshkakni chaq-qonroq eshinglar!

To'rt birday dengizchi eshkak eshib ketdi, lekin dengiz biram qattiq to'lqinlanar ediki, eshkaklar suvni bazo'r yorardi.

Lekin shunga qaramasdan qochoqlar qasrdan uzoqlashib borardilar, eng muhimi esa shu edi.

Tun qop-qorong'i keldi va qayiqdan sohil qariyb ko'zga ilinmas, sohildan-ku qayiqni aslo ko'rib bo'lmas edi.

Dengizda allaqanday qora nuqta chayqalib turardi.

Bu kema edi.

To'rt dengizchi jonini jabborga berib eshkak eshardi. Felton avval Miledining qo'llarini bog'lab turgan chilvirni, keyin esa ro'molchani ham yechib tashladi.

Uning qo'llarini bo'shatib qo'ygach, u hovuchiga dengiz suvidan oldi-da, Miledining yuziga sepdi.

Miledi bir xo'rsinib, ko'zlarini ochdi.

— Men qayerdaman? — so'radi u.

— Siz xalos bo'ldingiz! — javob berdi yosh ofitser.

— Voy! Men xalos bo'ldimmi! — xitob qildi u. — Ha, ana osmon, mana dengiz! Men nafas olayotgan havo — erk havosi... Uf!.. Sizga tashakkur, Felton, tashakkur!

Yigit uni bag'riga bosdi.

— Lekin qo'llaringma nima bo'ldi? — hayron qoldi Miledi. — Uni xuddi iskanjaga olishganday!

Miledi qo'llarini ko'tardi: darhaqiqat uning panjalari uvishib, ko'karib ketgan edi.

— Hayhot! — bu chiroyli qo'llarga termilib va mehr bilan boshini chayqab xo'rsinib qo'ydi Felton.

— Eh, bu arzimagan narsa, arzimagan narsa! — xitob qildi Miledi. — Endi esimga tushdi.

Miledi allanimani qidirganday yon-veriga ko'z yugurtirib qo'ydi.

— U shu yerda, — uni tinchitdi Felton va oyoqlari bilan oltin solingan xaltani uning yoniga surib qo'ydi.

Ular kema yoniga suzib borishdi. Kemadagi navbatchi posbon qayiqda o'tirganlarni chaqirdi — qayiqdan javob qilishdi.

— Bu qanday kema? — surishtirdi Miledi.

— Siz uchun yollagan kemam.

— U meni qayerga eltib qo'yadi?

— Istagan joyingizga, meni Portsmouthda tushirib qo'ysa, bas.

— Siz Portsmouthda nima qilmoqchisiz? — so'radi Miledi.

— Lord Vinterning farmoyishlarini bajo keltirmoqchiman, — xunuk iljayib gapirdi Felton.

— Qanday farmoyishlarini?

— Ajabo, aqlingiz yetmayaptimi?

— Yo‘q. Iltimos, ochiqroq gapiring.

— Menga ishonmay qo‘yib u, sizni o‘zi qo‘riqlashga qaror qildi, meni bo‘lsa, sizning surguningiz xususidagi farmonni Bekingemning qo‘lini qo‘ydirgani olib borishga jo‘natib yubordi.

— Lekin u sizga ishonmasa, qanday qilib o‘sha farmonni yetkazishni sizga topshirdi.

— Nima olib ketayotganimni men bilishim shartmidi?

— Bu gap to‘g‘ri. Portsmutga jo‘nab ketyapman deng?

— Men shoshilishim zarur: ertaga, yigirma uchinchi kuni Bekingem flot bilan suzib ketib qoladi.

— U ertaga jo‘nab ketyaptimi? Qayerga?

— Laroshelga.

— U bormasligi shart! — o‘zining odatdagi vazminligini yo‘qotib qichqirib yubordi Miledi.

— Xotirjam bo‘ling, — javob berdi Felton, — u jo‘nab ketmaydi.

Miledi quvonchdan qaltirab ketdi — u yosh yigitning yurak qa‘ridagi o‘ylarini uqib oldi, u yerda Bekingemning ajali yozilgan edi.

— Felton, sen xuddi Iuda Makkavey singari ulug‘san! Agar sen o‘lsang, men ham sen bilan birga jon beraman, senga aytadigan bor gapim shu.

— Sekinroq! — unga eslatdi Felton. — Biz yetib qoldik.

Darhaqiqat, qayiq allaqachon kemaga yaqin borib qolgan edi.

Felton narvondan birinchi bo‘lib chiqdi-da, milediga qo‘lini uzatdi, dengizchilar esa uni suwab turishdi, negaki dengiz hali besaranjom edi.

Bir daqiqa o‘tgach, ular palubada turishardi.

— Kapitan, — dedi Felton, — mana men sizga aytgan va sog‘-u salomat Fransiyaga yetkazib qo‘yilishi lozim bo‘lgan xonim.

— Ming pistol evaziga, — javob berdi kapitan.

— Besh yuzini sizga berib qo‘yganman.

— To‘ppa-to‘g‘ri.

— Mana qolgan besh yuzi ham, — oltin to‘la xaltaga qo‘l urib gapga aralashdi Miledi.

— Yo‘q, — e‘tiroz bildirdi kapitan, — men hech qachon lafzimdan qaytmayman, men shu yosh yigitga so‘z berib qo‘yganman: qolgan besh yuzi menga Bulonga yetib olgandan keyin berilsa bas.

— U yerga yetib olamizmi o‘zi?

— Sog‘-u salomat, — tasdiqladi kapitan. — Bu xuddi mening otim Jek Butler bo‘lgani kabi haq gap.

— Gap bunday: agar siz so‘zingizning ustidan chiqsangiz men sizga besh yuz emas, ming pistol beraman.

— Yashasin dilbar xonim! — qichqirib yubordi kapitan. — Koshki edi xudo siz zoti oliyalari singari yo‘lovchilardan menga ko‘proq berib tursa!

— Hozircha esa, — dedi Felton, — bizni ko‘rfazga eltib qo‘ying... esingizdami, meni eltib qo‘yasiz deb kelishganimiz-chi.

Javob o‘rnida kapitan zarur tomonga yo‘l olishni buyurdi va sahar soat yettilarda kichik kema Felton ko‘rsatgan qo‘ltiqda langar tashladi.

Yo‘l-yo‘lakay Felton Milediga o‘zining Angliyaga jo‘nab ketish o‘rniga shu kemani yollagani, qaytib kelgani, tobora yuqoriga ko‘tarilgani sayin toshlar orasidagi yoriqlarga temir halqalar tiqib, so‘ngra ularga oyoq qo‘yib devorga tirmashib chiqqani va deraza panjarasiga yetib olgach, arqon narvonni bog‘lab qo‘yganlarining hammasini so‘zlab berdi. Qolganlari Milediga ma‘lum edi.

Miledi Feltonning niyatini mustahkamlashga urinardi. Lekin uning dastlab aytgan so‘zlaridanoq Miledi fahmladiki, yosh mutaassibni rag‘batlantirish tugul shaxtidan qaytarish zarur ekan.

Ular, Miledi ertalab soat o‘ngacha Feltonni kutib turadi deb shartlashib olishdi, bordi-yu, soat o‘nda u qaytib kelmasa, Miledi yo‘lga chiqaveradi.

U paytda bordi-yu Felton ozodlikda qolsa, ular Fransiyada Betyundagi karmelitkalar monastirida uchrashadilar.

Portsmutda 1628-yil 23-avgustda nelar sodir bo'lgan

Felton Miledi bilan uning qo'lini o'pib, xuddi sayrga keta turib akasi singlisi bilan xo'shlashganday xayrlashdi.

Sirtidan u hamishagidek xotirjam ko'rinar, faqat ko'zlari g'ayrioddiy bezgaksimon bir o't bilan chaqnab turardi. Uning yuzi odatdagidan rangparroq, lablari qattiq qimtilgan, gaplari esa ichida ko'pirayotgan tund hislarni fosh etib qisqa-qisqa va keskin jaranglardi.

O'zini kemadan sohilga olib ketayotgan qayiqdaligida uning ikki ko'zi palubada unga qarab turgan Milediga qadalgan edi. Ularning ikkalovi ham endi ta'qibdan deyarli cho'chimasdilar: Miledi xonasiga hech qachon soat to'qqizdan ilgari kirmasdi, qasrdan Londongacha esa yo'l uch soatlik edi.

Felton qirg'oqqa tushdi, adirdan qoya cho'qqisiga chiqib olib, Miledini oxirgi marta qutladi-yu, shahar tomon yuz tutdi.

Yo'l nishob ketgan va Felton yuz qadamcha yurganda unga kemanding machtasi ko'rinib turardi, xolos.

U taxminan yarim mil narida minora va imoratlari tong tumaniga burkanib, uning qarshisida qad ko'tarib turgan Portsmut sari oshiqardi.

Portsmutning u yog'ida dengizni kemalar bosib ketgan edi; ularning machtalari qish nafasidan yalang'ochlangan terakzor singari shamolda tebranib turardi.

Olg'a qarab jadal odimlarkan Felton Yakov I va Karl I ning arzandasi bo'lmish Bekingemga qarshi barcha qalbaki yoki haqiqiy ayblarni — o'zida ikki yillik mulohazalar va puritanlar davrasida uzoq muddat bo'lish natijasida jamlanib qolgan ayblarni bir-bir xayolidan o'tkazardi.

Felton bu ministrning shov-shuviga sabab bo'lgan oshkor va ta'bir joyiz bo'lsa yevropa jinoyatlarini,

unga Miledi taqayotgan xususiy va hech kimga nomal'um jinoyatlarini qiyoslar ekan, Bekingem siymosida muros qilib yurgan ikki odamdan o'sha hayoti ommadan pinhon bo'lib kelganining gunohi ko'proq deb topardi. Gap shundaki, hatto chumoli bilan taqqoslaganda ham aslida ko'zga zo'rg'a ilashguvchi chang zarralari kattalashtirib ko'rsatguvchi oyna orqali qo'rqinchli maxluqlar bo'lib ko'ringaniday, Feltonning g'aroyib, nogahon va jo'shqin sevgisi unga ledi Vinterning past va uydirma da'volarini mubolag'ali o'lchovlarda tasvir etardi.

Tez yurish uni badtar avjiga mindirar edi, o'sha yerda, uning ortida dahshatli qasos xavfi ostida o'zi sevgan yoki to'g'rirog'i o'zi muqaddas deb bilib topingan ayol qolayotgani xususidagi o'y, boyagina boshidan kechirgan hayajon, sezilayotgan charchoq — bularning hammasi uni bag'oyat ko'tarinki ruhiy ahvolga solmoqda edi.

U Portsmutga ertalab soat sakkizlarda kirib bordi. Butun shahar aholisi oyoqqa turgan edi; ko'chako'ylarda, ko'rfazda nog'oralar chalinmoqda edi; jo'nab ketayotgan askarlar dengiz sari borishardi.

Felton boshdan oyoq chang va terga botib admiralteystvoga yetib bordi; uning odatda rangpar yuzi issiq va g'azabdan qizarib ketgan edi.

Soqchi uni o'tkazishni istamadi, lekin Felton qorovullar sarkorini chaqirdi va cho'ntagidan o'ziga eltib berish buyurilgan farmonni chiqarib, ma'lum qildi:

— Lord Vinterdan qistalang topshiriq.

Qorovullik sarkori zoti oliylarining eng qalin do'stlaridan ekanligini va undan hammaga ma'lum lord Vinterning nomini eshitgach, buning ustiga yana dengiz ofitseri usti-boshida bo'lgan Feltonni o'tkazib yuborishga buyruq berdi.

Felton g'izillab saroyga kirib ketdi.

U dahlizga kirib borayotgan paytda u yerga af-tidan chang yog'ilgan yetib kelgan zahoti guppa yiqilgan otini qoldirgan bir kishi harsillab kirib keldi.

Felton bilan noma'lum kishi gersogning to'la ishonchini istifoda qilguvchi mahram Patrikka baravar murojaat qildilar.

Felton o'zining baron Vinter tomonidan yuborilganini aytdi; u kishi kim tomonidan yuborilganini aytishdan bosh tortdi va yolg'iz gersogga o'zini tanitishi mumkinligini bayon etdi. Ularning har biri birinchi bo'lib o'tib ketish talabida turib olgan edi.

Lord Vinterni gersog bilan xizmat yumushlari ham, do'stona robitalar ham bog'lab turganidan boxabar Patrik uning nomidan kelgan kishini a'lo ko'rdi. Narigi choparning kutib turishiga to'g'ri keldi va uning ishini paysalga solayotgan Patrikka ichida la'nat o'qiyotgani ko'rinib turardi.

Mahram Felton bilan birga shahzoda Subiz boshchiligidagi Laroshel ahli vakillari qabulga muntazir turishgan katta zaldan o'tdi-da, uni Bekingem boyagina vannaxonadan chiqib, doimgidek zo'r hafsala bilan yasan-tusanini tugatayotgan xona eshigi oldiga boshlab bordi.

— Leytenant Felton, — axborot berdi Patrik. — Lord Vinterning topshirig'iga muvofiq tashrif buyurgan.

— Lord Vinterning topshirig'iga muvofiqmi? — takrorladi Bekingem. — Uni kiritib yuboring.

Felton kirib keldi. Bu paytda Bekingem shohona zarbof choponni divanga uloqtirib, hamma yog'iga dur qadab tashlangan ko'k baxmal kamzulini kiya-yotgan edi.

— Ne vajdan baronning o'zi kelmadi? — so'radi Bekingem. — Unga bugun ertalab ko'z tutdim.

— U kishi, — deb javob berdi Felton, — bu sharafiga noil bo'lolmasligidan g'oyat afsusdaligini siz zoti oliylariga yetkazishni menga topshirdi, negaki qasrda u kishining o'zi posbonlik qilib turishiga to'g'ri kelib qoldi.

— Ha, ha, xabarim bor. Uning qo'lida asira bor.

— Ana shu asira xususida siz zoti oliylari bilan gaplashib olmoqchi edim.

— Xo'sh, gapiring.

— Sizga aytishim zarur bo'lgan gapni sizdan bo'lak hech kim eshitmasligi shart, milord.

— Bizni xoli qoldiring, Patrik, — amr etdi Bekingem. — Lekin yaqin orada turing, qo'ng'iroq qilishim bilan darrov kelasiz. Men sizni hozir chaqiraman.

Patrik chiqib ketdi.

— Biz yolg'izimiz taqsir, — dedi Bekingem. — Gapiring.

— Milord, baron Vinter sizga bundan bir-ikki kun muqaddam Sharlotga Bakson nomli bir yosh juvonning surguniga oid farmonga imzo chekishni o'tinib sizga yozgan edi.

— Ha, taqsir, men ham o'sha farmonni o'zingiz olib keling yoki berib yuboring, men unga imzo qo'yib beraman degandim.

— Mana u, milord.

— Bering.

Gersog Feltonning qo'lidan qog'ozni olib, unga naridan beri ko'z yugurtib chiqdi. Bu o'sha lord Vinter xabar qilgan farmonning o'ziligiga amin bo'lgach, uni stolga qo'ydi va o'z imzosini chekishga chog'lanib patni qo'liga oldi.

— Afu etgaysiz, milord, — gersogni to'xtatib turib dedi Felton, — lekin Sharlotta Bakson bu yosh juvonning haqiqiy ismi emasligi siz zoti oliylariga ma'lummi?

— Ha, taqsir, bu menga ma'lum, — javob berdi gersog va patni siyohga botirib oldi.

— Demak, zoti oliylari uning haqiqiy ismini bilarkanlar-da?

— Ha, uni bilaman.

Gersog patni qog'ozga olib bordi. Feltonning rangi o'chib ketdi.

— Uning haqiqiy ismini bila turib, siz baribir qo'l qo'yaverasizmi, zoti oliylari?

— Albatta, sira o'ylanib ham turmayman.

— Aqlim bovar qilmaydiki, — borgan sari qo'pol va keskinroq qilib gapida davom etdi Felton, — gap ledi Vinter xususida ketayotgani siz zoti oliylariga ma'lum bo'lsa...

— Menga bu juda yaxshi ma'lum, lekin men buni siz qayoqdan bilishingiz mumkin deb hayronman?

— Hali vijdoningiz chidab bu farmonga qo'l qo'yaverasizmi, zoti oliylari?

Bekingem yigitga takabburona qarab qo'ydi:

— Biroq, taqsir, siz menga ajabtovur savollarni taklif qilayotirsiz, men ham javob berib sizga juda rioya qilayotirman.

— Javob bering, zoti oliylari, — dedi Felton. — Vaziyat balkim siz xayol qilayotganingizdan ancha jiddiyrroqdir.

Bekingem yigit lord Vinterning topshirig'i bilan kelgan holda albatta uning nomidan gapiryapti deb qaror qildi-da, yumshadi.

— Vijdonim chidab, — ta'kidladi u. — Men singari baronga ham ledi Vinterning juda katta jinoyatchiligi va uning jazosini surgun bilan chegaralamoq qariyb uning gunohidan o'tish bilan baravarligi ma'lum.

Gersog patni qog'ozga tegizdi.

— Siz bu farmonga imzo chekmaysiz, milord! — gersog tomonga bir qadam tashlab xitob qildi Felton.

— Men bu farmonga imzo chekmaymanmi? — taajjublandi Bekingem. — Nega ekan?

— Negaki siz o'z yuragingizga bir quloq solib ko'rasiz-da, Milediga insof qilasiz.

— Insof uning Taybernga jo'natilishini taqozo qilgan bo'lurdi. Miledi — benomus ayol.

— Zoti oliylari, Miledi — farishta, siz buni yaxshi bilasiz, men ham uning ozod etishni iltimos qilaman.

— Siz o'zi aqldan ozibsizmi deyman! Men bilan bu tarzda gaplashishga qanday jur'at qildingiz?

— Meni afu etgaysiz, milord, men o'zim eplagan-cha gapiryapman, men o'zimni bosishga harakat qilyapman. Biroq nima qilmoqchi bo'layotganingizni bir o'ylab ko'ring; milord, haddingizdan oshavermang!

— Nima?.. Iloyo parvardigor kechirsin meni! — qichqirib yubordi Bekingem. — U menga siyosat qilayotganga o'xshab qoldi!

— Yo‘q, milord, men hali sizdan iltimos qilib turibman va aytayapmanki: paymonangiz to‘lishi uchun bir qatra kifoya qiladi, bitta arzimagan gunoh butun jinoyatlariga qaramasdan parvardigor asrab kelgan kishining boshiga balo bo‘lishi mumkin.

— Janob Felton, marhamat qilib bu yerdan chiqib keting va zudlik bilan qamoqqa jo‘nang, — amr qildi Bekingem.

— Marhamat qilib gapimni oxirigacha tinglang, milord. Siz bu yosh qizni aldab qo‘lga tushirgansiz, siz uni yomon xo‘rlagansiz, uning nomusini to‘kkan-siz. Unga qilgan yomonligingizni yuvib tashlang, qo‘yib bering u bexavotir jo‘nab ketsin, men ham sizdan bo‘lak hech nima talab qilmayman.

— Hech nima talab qilmaysiz? — Feltonga og‘zi ochilib qarab qolib va har so‘ziga urg‘u berib gapirdi Bekingem.

— Milord, — o‘zi gapirgani sayin tobora ruhlanib gapida davom etdi Felton. — Ehtiyot bo‘ling, milord, bedodliklaringiz butun Angliyaning joniga tegdi. Siz qirol hokimiyatini qariyb bosib olib, uni suiiste‘mol qildingiz. Milord, sizdan odamlar ham, xudo ham bezor! Keyinchalik jazongizni xudo berar, men bo‘lsam bugun adabingizni beraman.

— Bunisi endi quyushqondan ortiq! — baqirdi Bekingem va eshik sari qadam bosdi.

Felton uning yo‘lini to‘sdi.

— Xokisorona o‘tinaman sizdan, ledi Vinterni ozod etish haqidagi farmonga qo‘l qo‘yib bering. Xotirga oling, siz badnom qilgan ayol bu.

— Qani tuyog‘ingizni shiqillating, taqsir! Yokim men posbonlarni chaqiraman-da, sizni kishanga solib qo‘yishni buyuraman.

— Siz hech kimni chaqirmaysiz, — kumush naqshli stol ustida turgan qo‘ng‘iroq bilan gersogning o‘rtasiga turib olib dedi Felton. — Ehtiyot bo‘ling, milord, siz endi xudoning qo‘lidasiz.

— Iblisning qo‘lida, shunday demoqchisiz-da! — qo‘shni xonadagi odamlarning diqqatini jalb qilmoq

uchun ovozini ko'tarib, lekin hali dangal yordamga chaqirmasdan qichqirdi Bekingem.

— Qo'l qo'ying, milord, ledi Vinterning ozod etish haqidagi farmonga qo'l qo'ying! — deb gersogga qog'oz uzatib gapida turib oldi Felton.

— Menga gapingizni o'tkazmoqchi bo'lyapsizmi? Siz meni kalaka qilyapsizku!.. Hoy, Patrik!

— Qo'l qo'ying, milord!

— Minba'd!

— Minba'd deng?

— Kim bor? — qichqirdi gersog va qilichiga yopishdi.

Lekin Felton uni yalang'ochlashga fursat bermadi: u Miledi o'ziga urgan pichoqni yalang'ochladi-da, bir sapchib gersogga tashlandi.

Shu payt kabinetga Patrik kirib keldi-da, dedi:

— Milord, Fransiyadan maktub!

— Fransiyadanmi? — olamdagi jamiki narsani xayoldan chiqarib va yolg'iz bu maktub kimdanligi haqida o'ylab xitob qildi Bekingem.

Felton shu damdan foydalandi-yu, uning biqiniga pichoqni naq sopigacha sanchib qo'ydi.

— Hah, sotqin! — qichqirdi Bekingem. — Boshimni yeding-a!

— Qotillik!.. — bo'kirib yubordi Patrik.

Felton yashirinish payida atrofga alanglab oldi-da, eshikning ochiq turganini ko'rib Laroshel vakillari kutib turgan qo'shni zalga otildi, undan g'izillab chopib o'tdi-da, o'zini zinapoyaga urdi, lekin birinchi zinadayoq u lord Vinterga to'qinib ketdi. Feltonning o'limtik rangi-ro'yini, uning olazarak ko'zlarini qo'l va yuzidagi qon dog'larini ko'rib, lord Vinter uning giribonidan tutdi-da, hayqirdi:

— Men buni bilgan edim! Men fahmlab qoldim, lekin, hayhot, bir zum kech fahmladim! O men, badbaxt! Badbaxt!..

Felton sira qarshilik qilmadi. Lord Vinter buyurgan posbonlar keyingi farmoyishlarga muntazirlikda Feltonni dengiz tarafga chiqqan chog'roq ravonga eltib qo'yishdi, o'zi bo'lsa Bekingem kabinetiga oshiqdi.

Gersogning baqirig'iga va Patrikning chaqirig'iga keng dahlizda Feltonga yo'liqqan kishi yugurib kabinetga kirdi.

Gersog divanda yotar va talvasada jarohatini g'ijimlardi.

— La Port, — so'nib borayotgan ovoz bilan so'radi gersog, — La Port, sen uning huzuridanmi?

— Ha, zoti oliylari, — deb javob berdi Anna Avstriyskayaning sodiq xizmatkori, — lekin kech ke-libman, shekilli.

— Sekinroq La Port, bizni eshitib qolishlari mumkin... Patrik, hech kimni kirgizmang... Uf, u menga aytirib yuborgan gaplarni bilmay ketaman endi! Yo rabbiy, men jon beryapman!

Shu payt gersog hushidan ketdi.

Bu orada lord Vinter, Laroshel vakillari, ekspeditsion askarlarning sardorlari va Bekingem maiyati-ning ofitserlari yopirilib xonaga kirishdi; har yoqdan alam, faryodlari eshitalardi. Saroyni nola-fig'onlar-u hasratli faryodlarga to'lg'azib yuborgan qayg'uli xabar ko'p o'tmay uning xorijiga toshib chiqdi-da, shahar bo'ylab tarqaldi.

To'p sadosi favqulodda bir muhim gap o'tganidan darak berdi.

Lord Vinter o'zining sochlarini yulmoqda edi.

— Bir zum kech fahmlasam-a! — nido qilardi u.— Bir zum kech! Yo rabbiy, yo rabbiy, qanday kul-fat!

Darhaqiqat, ertalab soat yettida qasr derazalari-ning biri tagida arqon narvon osilib turganini unga xabar qilishdi. U shu zahoti Miledining xonasiga otilib kirdi-da, xonaning bo'shligini, derazaning ochiqqligini, panjara simlarining arralanganini ko'r-di; u d'Artanyan o'z choparidan og'zaki aytdirib yuborgan ogohnomani esladi-yu, gersog uchun qo'r-qib larzaga keldi-da, yugurganicha tablaga otildi, ot egarlab berishguncha qarab turmasdan birinchi duch kelganiga sakrab mindi-da, jon boricha yelib admiralteystvoga keldi, hovlida o'zini yerga otib, zinada yugurib chiqdi-yu, aytib o'tganimizdek, yuqori pog'onada Felton bilan to'qnashib ketdi.

Biroq gersog hali tirik edi: u hushiga kelib, ko'zlarini ochdi va uni qurshab turgan kishilarning hammasi qalbida umid paydo bo'ldi.

— Janobldar, — dedi u, — meni La Port va Patrik bilan xoli qoldiringlar... E, bu sizmisiz Vinter! Siz bugun ertalab huzurimga allaqanday telbani yuborgan ekansiz. Qarang, u meni nima qilib qo'ydi!

— O, milord! — qichqirib yubordi baron. — Men toabad taskin topolmayman!

— Ham xato qilasan, jon Vinter, — unga qo'lini uzatib e'tiroz bildirdi gersog. — Men orqasidan boshqa birov umri bo'yi aza tutishiga arziydigan biror odamni bilmayman... Lekin bizni xoli qoldir, sendan iltimos qilaman.

Baron o'kirib yig'laganicha chiqib ketdi.

Xonada faqat yarador gersog, La Port va Patrik qolishdi.

Gersogning maiyatidagilar tabibni axtarishar va uni tez orada topisha olmasdi.

— Siz yashaysiz, milord, yashaysiz! — divan oldida tiz cho'kib hadeb ta'kidlardi Anna Avstriyskayaning sodiq xizmatkori.

— U menga nima deb yozibdi? — zaif ovoz bilan so'radi Bekingem: qonga belangan holda u o'sha o'zi sevgan kimsa haqida so'zlash uchun shafqatsiz og'riqni yengmoqda edi, — u menga nima deb yozibdi? Menga uning maktubini o'qib ber.

— Nimalar deyapsiz, milord! — qo'rqib ketdi La Port.

— Itoat qil, La Port. Ko'rmayapsanmi axir vaqt g'animat bo'lib qoldi.

La Port muhrni sindirdi va pergamentni gersogning ko'zlariga tutdi, lekin Bekingem yozuvni ajratib olishga behuda urinardi.

— O'qisang-chi, — amr qildi u, — o'qi, men ko'rmay qoldim. O'qi! Axir, hademay men eshitmay qolishim va uning menga nima yozganini bilmay o'lib ketishim mumkin.

La Port ortiq e'tiroz qilmay, xatni o'qib berdi:

«Milord!

Sizni taniganimdan buyon azbaroyi sizni deb va siz haqingizga tortgan barcha azob-uqubatlarim haqi

tavallo qilaman — agar mening osoyishtaligimni ayasangiz, o'zingizning Fransiyaqa qarshi keng ko'lamli qurollanishingizni bas qiling va urushga chek qo'ying. Axir, din — uning yuzaki sababi xolos deb ro'yirost gapirmoqdalar, xufiyona esa uning asl sababi — sizning menga bo'lgan muhabbatingiz deb ta'kidlamoqdalar. Bu urush nafaqat Fransiya va Angliyaqa falokat keltiradi, lekin sizga ham baxtsizlik keltiradiki, milord, bu meni iztirobda qoldiradi.

Xavf-xatar ostida qolgan va sizning siymongizda dushmanni ko'rishga majbur bo'lmaydigan daqiqa-dan boshlab, men uchun qimmatbaho bo'lib qolajak hayotingizni ehtiyot qiling. Lutfan

Anna».

Bekingem hammasini oxirigacha eshitib olmoq uchun qolgan bor kuchini to'pladi. So'ngra maktub o'qib bo'lingan paytda u ovozidan hafsalasi pir bo'lgani sezilib so'radi:

— Nainki, menga og'zaki aytadigan hech gapingiz bo'lmasa, La Port?

— Ha, bo'lmasam-chi, zoti oliylari! Qirolicha sizga ehtiyot bo'lishingizni aytib qo'yishni topshirdi: sizni o'ldirish payida yurganlaridan u kishini ogoh etishgan.

— Hammasi shumi? Hammasi-ya? — betoqat bo'lib so'radi Bekingem.

— U yana sizni avvalgidek sevishini aytib qo'yishimni topshirdi.

— Oh!.. Xudoga shukur! — xitob qildi Bekingem.— Demak, mening o'limim uning uchun befarq bo'lmaydi!

Patrik ko'z yoshi to'ka boshladi.

— Patrik, — dedi gersog, — menga olmos shokilalar turgan qutichani keltirib bering.

Patrik uni olib keldi hamda La Port qirolichaga tegishli qutichani tanidi.

— Endi uning venzeli dur bilan tikilgan oq atlas xaltachani keltiring.

Patrik bu farmoyishni ham bajo keltirdi.

— Oling, La Port, — dedi Bekingem, — mana, men qo'ldan olgan, uning lutfi karamining birdan bir nishonalari: bu quticha va shu ikki maktub. Ularni hazrat oliyalariga mendan so'nggi xotira sifatida berib qo'ying... — U ko'zlari bilan o'zining atrofida biror qimmatbaho narsa qidirib ko'rди, — ularga qo'shib qo'yasiz...

U yana ko'zlari bilan allanimani qidira boshladi, lekin uning yaqin ajaldan xira tortgan ko'zlari Feltonning qo'ldan tushib qolgan va tig'iga yoyilgan qip-qizil qon haliyam qotmagan pichoqni ilg'ab oldi, xolos.

— ... shu pichoqni ham qo'shib oling, — La Portning qo'lini qisib gapini tugatdi gersog.

U yana La Portga ortiq gapira olmasligini imoishora bilan ko'rsatgan ko'yi xaltachani qutichaning tagiga qo'yishni va u yerga pichoqni solishni epladi.

So'ngra o'zi bu gal yengishga qurbi yetmagan ajal talvasasida tipirchilab, divandan parketga yumalab tushib ketdi.

Patrik qattiq baqirib yubordi.

Bekingem so'nggi marta jilmayib qo'ymoqchi bo'lgandi, lekin ajal uning fikrini taqqa to'xtatib qo'ydi-yu, u uning manglayida so'nggi muhabbat bo'sasi singari asar qoldirdi.

Shu daqiqa hovliqib gersogning tabibi kelib qoldi; u allaqachon admirallik kemasida bo'lib, uning uchun u yerga odam yuborishga to'g'ri kelgandi.

U gersogning oldiga borib, uning qo'lini biroz ushlab turdi-da, so'ng astagina o'z joyiga qo'yib qo'ydi.

— Hammasi behuda, — dedi u, — gersog qazo qildi.

— Qazo qildi, qazo qildi! — dodlab yubordi Patrik.

Uning faryodiga butun olomon xonaga yopirilib kirdi va hamma yoqni hasrat-u nadomat, achchiq taajjub va sarosima tutib ketdi.

Lord Vinter Bekingemning joni chiqqanini ko'rgan zamon posbonlar hamon saroy ravonida qo'riqlab turishgan Feltonga tashlandi.

— Ablah! — dedi u aftidan, uni butunlay tark etmagan sovuqqonligi va xotirjamligi Bekingemning vafotidan keyin qaytib kelgan yigitga. — Ablah! Nima qilib qo'yding!

— Men o'zimning qasosimni oldim, — javob berdi Felton.

— O'zining emish! — takrorladi baron. — Undan ko'ra men o'sha la'nati ayolning quroli bo'lib xizmat qildim deya qol. Lekin qasamyod qilib aytamanki, bunisi uning oxirgi yovuz ishi bo'ladi!

— Nima demoqchi bo'layotganingizni men tushunmay turibman, — xotirjam javob berdi Felton, — kimni gapirayotganingizni ham bilmayman, milord. Men gersog Bekingemni shuning uchun o'ldirdimki, u sizning meni kapitan darajasiga ko'tarish borasidagi iltimosingizni rad qilgan edi. Men uni adolatsizligi uchun jazoladim, vassalom!

Vinter hang-u mang bo'lib, Feltonni bog'layotgan askarlarga qarab turar va bu tariqa hissizlikka hayron qolardi.

Feltonning osoyishta chehrasini birgina fikr qorong'ilashtirib turardi. Tiq etgan tovush qulog'iga chalinganda sodda puritanga o'zini uning og'ushiga otishga, aybini bo'yniga olishga va u bilan birga halok bo'lishga kelgan Miledining qadam tovushi va ovozi eshitilayotganday bo'lardi.

Birdan u seskanib ketdi va ikki ko'zini o'zi turgan ravondan ko'rinib turgan bepoyon dengizdagi allaqanday bir nuqtaga qadadi.

Dengizchining burgut qarashi Fransiya sohillari tomon suzib ketayotgan kema yelkanini ilg'ab oldiki, boshqa odam bo'lganda shunday oraliqdan uni to'lqinlar uzra chayqalib turgan baliqchi qush deb qabul qilgan bo'lardi.

U oqarib ketib, yorilib ketishiga sal qolgan yuragini changallab qoldi-da, Miledining butun xiyonati ni fahmladi.

— So'nggi marhamatingizni darig' tutmasligingizni so'rayman, milord! — deb baronga yuzlandi u.

— Nimani? — so'radi lord Vinter.

— Ayting-chi, soat necha bo'ldi?

Baron soatini chiqardi.

— O'n daqiqasi kam to'qqiz, — javob berdi u.

Miledi o'zining jo'nashini bir yarim soatga tezlashtirgan edi; ma'shum voqeadan darak berguvchi zambarak sadosini eshitgan zamon u langarni ko'tarishga buyurdi.

Kema musaffo osmon ostida sohildan uzoq masofada suzib borardi.

— Xudoning aytgani shu ekan, — mutaassibning itoati bilan dedi Felton, biroq palubasida o'zi uchun jonini fido qilishi lozim bo'lib turgan ayolning oppoq sharpasi ko'rinayotgan mitti kemadan ko'zini uzolmasdi.

Lord Vinter Feltonning nigohini kuzatib turib, sinovchan ko'zlarini uning iztirobli yuziga ko'chirdida, hammasini payqab oldi.

— Avval Men o'zing jazoga tortilasan, ablah, — dedi u hadeb dengizga termilgan ko'yi, o'zini olib ketguvchi askarlarga itoat bilan bo'yin eggan Feltonga, — lekin o'zim jon-dilimdan sevgan akam xotirasi bilan qasamyod qilamanki, sheriging qochib qutulolmaydi.

Felton boshini xam qildi-da, churq etmadi.

Lord Vinter esa yugurib zinadan tushdi va ko'rfazga oshiqdi.

XXX

Fransiya

Ingliz qiroli Sharl I Bekingemning vafotidan voqif bo'lganda uning dastlabki va eng katta xavotiri bu dahshatli xabar laroshelliklarning ruhiy bardamligidan mahrum qilib qo'ymasaydi degan bo'ldi. Shu boisdan Rishelye o'z yodnomalarida bayon etganday, u iloji boricha uzoq vaqt ulardan buni yashirish payida bo'ldi. U o'z davlatining barcha ko'rfazlarini berkitishga va Bekingem shaylagan, uning vafotidan so'ng jo'nashiga qirolning o'zi boshqosh bo'lib turishga bel bog'lagan armiya suzib ketmasdan turib, birorta ham kema ochiq dengizga chiqmasligiga puxta rioya qilishni amr etdi.

U bu qatag'onning jiddiyatini shu darajaga yetkazdiki, hatto o'ziga xayr-ma'zur qilib bo'lgan Daniya elchilarini va Karl I tomonidan Qo'shma Niderlandlarga qaytarib berilgan ost-hind kemalarini Flissingenga eltishi lozim golland elchisini Angliyada ushlab qolgan edi.

Lekin u bu farmonni berish g'amini qayg'uli voqeadan besh soat keyin, ya'ni kunduz soat ikkida yegani vajhidan ikki kema ko'rfazdan chiqib ketishga ulgurdi. Biri, biz bilganimizdek, allaqachon nimalar ro'y berganiga fahmi yetgan va admirallik kemasi machtasi ustida qora bayroq ko'tarilgandan keyin o'z taxminlariga ishonchi yanada ortgan Miledini olib ketmoqda edi. Ikkinchi kemaga kelganda unda kim bo'lgani va uning qay yo'sinda jo'nab ketganini biz keyin hikoya qilamiz.

Darvoqe, bu orada Laroshel ostonasidagi qarorgohda yangi hech gap o'tmadi; faqat har vaqtdagidek zerikib yurgan Qirol qarorgohda bo'lak joylardan ko'ra ham ko'proq siqilib, avliyo Lyudovik kunini o'tkazib kelgani imi-jimida Sen-Jermenga jo'nab ketishga qaror qildi-yu, kardinaldan hammasi bo'lib yigirma mushketyordan iborat soqchilar to'dasini shaylab berishni so'radi. Qirolning dilgirligini gohi mahallar yaxshi tushunguvchi kardinal juda katta mamnuniyat bilan 15 sentabrga qaytib kelishni va'da qilib turgan o'zining viqorli yordamchisiga bu hordiqni taqdim qildi.

Padari buzrukvor tomonidan ogoh etilgan janob de Trevil yo'lga otlandi va do'stlarining o'ziga noma'lum sababga ko'ra Parijga qaytishga juda katta xohishi va hatto qistalang ehtiyoji borligini bilgan holda ularni ro'yxatga qo'shib qo'ydi, albatta.

To'rttala yosh yigitlar bu yangilik xususida janob de Trevildan chorak soat keyin xabar topdilar, negaki u birinchi bo'lib ularga ma'lum qildi. D'Artanyan o'zining mushketyorlikka o'tishiga izn berib kardinal ko'rsatgan marhamatning qadriga nihoyat endi yetdi. Agar shu jihat bo'lmaganda d'Artanyanning qarorgohda qolib ketishiga to'g'ri kelar, uning do'stlari esa usiz jo'nab ketgan bo'lardilar.

Ularni Parijga qaytmoqqa Betyun monastirida ashaddiy dushmani Miledi bilan muloqot payti Bonasye xonimga tahdid solguvchi xatar undayotganligini gapirib o'tirishning ham hojati yo'q. Shu boisdan aytib o'tganimizdek, Aramis o'sha nufuzli tanish-bilishlari bo'lgan turlik chevarning o'ziga Bonasye xonim uchun monastirdan chiqib, Lotaringiya yoki Belgiyaga jo'nashga qirolichadan ruxsatnoma so'rab ko'ring deb zudlik bilan yozib yubordi. Javob ko'p mahtal qilmadi va to'qqiz-o'n kundan so'ng Aramis quyidagi maktubni oldi:

«Muhtaram bo'la!

Mana, sizga Betyun monastiridan, fikringizcha, havosi zarar qilayotgan yoshgina cho'rimizni chiqarib olishga ruxsatnoma. Mening opam katta mamnuniyat bilan sizga o'z ruxsatnomasini yo'llaydi, negaki, u bu ajoyib qizni yaxshi ko'radi va ehtiyoj tug'ilgan chog'da kelguvsida ham oqibat qilish umidida.

*Sizni o'pib qolaman
Anna».*

Bu maktubga quyidagi iboralarda bitilgan ruxsatnoma ilova qilingan edi:

«Betyun monastiri nozirasi mening tavsiyanomamga binoan monastirga tushgan va mening shafomatimda bo'lgan juvonne shu maktubni topshirguvchi shaxs ixtiyoriga qo'shib yubormog'i lozim.

Luvr, 10-avgust 1628-yil.

Mari Mishon».

Aramisning qirolichani opa deb ataguvchi bu chevar bilan bo'lgan qarindoshlik munosabatlari yosh yigitlarning sho'x askiyalariga qanday xo'rak bo'lib berganini tasavvur qilish mumkin. Lekin Aramis bir-ikki daf'a Portosning qo'polroq hazillariga javoban qip-qizarib olib, kelgusida bu mavzuga qaytmasliklarini do'stlaridan iltimos qildi va shu borada aqalli bir so'z aytsalar shu yo'rig'dagi ishlarda bo'lasining vositachiligiga ortiq tayanmay qo'yishini e'lon qildi.

Shu boisdan to'rt mushketyor gap-so'zlarida Mari Mishon tilga olinmay qo'ydi ham buning ustiga ular niyatlariga yetgan: Betyundagi monastirdan Bonasye xonimni chiqarishga ruxsat olgan edilar. Rost, ular Laroshel ostonasidagi qarorgohda, boshqacha qilib aytganda — Fransiyaning narigi chekkasida turgan paytda bu ruxsatnomadan naf kam edi. Shu vajdan esa d'Artanyan o'zining jo'nab ketishi ne sababdan zarur bo'lib qolganini janob de Trevilga ochiq e'tirof etib undan javob so'rashga hozirlanib turganda to'satdan janob de Trevil unga va uch do'stiga qirolning yigirma mushketyordan iborat soqchilar to'dasi bilan Parijga jo'nab ketayotgani va ular soqchilar jumlasiga tayinlanganligini aytib qoldi.

Jo'ralar juda quvonib ketdilar. Ular xizmatkorlarni yuk bilan ilgari jo'natib yubordilar-da, ertalab esa o'zlari ham yo'lga chiqishdi.

Kardinal hazrat oliylarini Syujerdan Mozegacha kuzatib qo'ydi va o'sha yerda qirol va uning ministri o'zaro do'stona mulozamatlar bilan xo'shlashdilar.

Parijga yigirma uchinchi kuni yetib borish istagida qirol mumkin qadar tezroq olg'a surilardi. Biroq u bir ko'ngil ochish ilinjida bir zamonlar gersog de Lyuin ishqiboz qilib qo'ygan o'zining sevimli ermagi lochin oviga ahyon-ahyonda to'xtab qolardi. Shunday hol bo'lgan kezlarda yigirma nafar mushketyordan o'n oltitasi bunday vaqtxushlikka juda quvonishar, qolgan to'rttasi, xususan, d'Artanyan esa olamdagi jamiki narsaga la'nat o'qirdi; uning mudom qulog'i shang'illagani-shang'illagan, bunga Portos quyidagi yo'sinda izoh berardi:

— Menga juda bir kibor xonim aytganidek, buning ma'nosi shuki, sizni biror joyda yo'qlayaptilar.

Nihoyat, yigirma uchinchiga o'tar kechasi soqchilar Parijdan o'tib borib manzilga yetishdi. Qirol janob de Trevilga tashakkur aytdi va soqchilarga to'rt kun-to'rt kundan galma-gal javob berib turishga izn berdi, lekin baxtiyorlarning hech biri Bastiliyaga hibs qilinish xavfi ostida islovot joylarida qorasini ko'rsatmasliklarini shart qilib qo'ydi.

Payqab olish osonki, dastlabki to'rt javob bizning to'rt do'stimizga berildi; buning ustiga Atos janob de Trevildan to'rt kun o'rniga olti kun so'rab oldi, unga ikki tunni ham qo'ydi. — Ular yigirma to'rtinchi kuni kech soat beshda jo'nab ketishdi, janob de Trevil bo'lsa iltifot qilib ruxsatnomaga yigirma beshinchi kunni qayd qilib berdi.

— E tavba, menimcha arzimagan narsalarni deb biz o'zimizni ko'p ovora qilib qo'yayapmiz! — dedi hech qachon hech nimadan ikkilanmasligi ma'lum d'Artanyan. — Ikki kunda ikki-uch otning sillasini quritish — bu menga pisand emas, yonimda pulim bor — men Betyungacha yetib olaman, noziraga qirolichaning maktubini tutqazaman-da, dilbarimni Lotaringiyaga ham emas, Belgiyaga ham emas, Parijga olib kelaman, bu yerda u, xususan, kardinal Laroshel ostonasida turgan asnoda eng yaxshi berkitilgan bo'ladi. Biz yurishdan qaytganimizdan keyin esa unda biz qirolichadan — qisman uning bo'lasining valine'matligini istifoda qilib, qisman qilgan yaxshiliklarimiz badaliga — ne istasak hammasini undirib olamiz. Shu yerda qolaveringlar, bekorga kuchingizni isrof qilmanglar! Shunday jo'n iqdomga men bilan Planshe bemalol kifoya qilamiz.

Bunga Atos pinagini buzmay javob berdi:

— Bizning yonimizda ham pulimiz bor — men uzuk pulidan olgan o'z hissamni hali ichib bo'lganim yo'q, Portos bilan Aramis bo'la hali hammasini yeb bo'lganlari yo'q. Shunday ekan biz bemalol bitta tugul to'rttasining sillasini quritsak bo'laveradi. Lekin faromush etmangki, d'Artanyan, — deb u biram to'niq ovoz bilan ilova qilib qo'ydiki, yigit beixtiyor seskanib ketdi, — faromush etmangki, Betyun — bu o'sha kardinalning qadami yetganki joyga kasofati tegadigan ayol bilan muloqot tayin etgan shaharining o'zginasi. Mabodo faqat to'rt erkak kishiga ishingiz tushganda edi d'Artanyan, men sizning yolg'iz o'zingizni qo'yib yuborgan bo'lardim. Siz bu ayol bilan ish ko'rasiz — kelinglar, to'rtovlon boraylik-chi, shoyad xudodan bo'lib bizning hammamiz va to'rt birday xizmatkor bas kelib qolsak!

— Siz meni qoʻrqitmoqdasiz, Atos! — qichqirib yubordi dʼArtanyan. — Siz oʻzi nimadan choʻchiysiz, azbaroyi shifo?

— Hamma narsadan! — javob berdi Atos.

DʼArtanyan yuzlari xuddi Atosning chehrasiday chuqur xavotirni ifodalab turgan oʻz doʻstlariga diqqat bilan termildi; ogʻiz ochmasdan ular otlariga shigʻov berishdi-da, yoʻliga ravona boʻlishdi.

Yigirma beshinchi kuni kechki payt ular Arrasga kirib borganlarida va shu mehmonxonadan bir stakan sharob ichib olmoq uchun dʼArtanyan «Oltin Mola»ning yonida otdan tushganda allaqanday suvoriy oʻz otini almashtirgan pochta qoʻrasidan chiqdi-da, bardam tulporini choptirib Parij yoʻlidan yeldek uchib ketdi.

U darvozadan koʻchaga chiqayotgan daqiqada shamol turib egnidagi uni burkab turgan ridosini ochib tashladi, garchi bu gaplar avgustda oʻtgan esa ham shlyapasi uchib ketishiga sal qoldi, lekin yoʻlovchi uni oʻz vaqtida ushlab qoldi-yu, chaqqonlik bilan koʻzlarigacha bostirib oldi.

Bu odamga zehn solib qarab turgan dʼArtanyanning rangi quv oʻchib ketib, stakanni qoʻlidan tushirib yubordi.

— Sizga nima boʻldi, taqsir? — tashvishga tushib qoldi Planshe. — Hoy janoblar, yordamga kelinglar, mening sohibimning holi chatoq!

Uch doʻst yugurib kelishdi-yu, hushdan ketish dʼArtanyanning xayoliga ham kelmagani va uning oti tomon tashlanganini koʻrdilar. Ular uning yoʻlini toʻsishdi.

— Oyogʻingni qoʻlga olib qayoqqa uchib ketyapsan, azbaroyi shifo! — dedi Atos.

— Bu oʻsha! — qichqirdi dʼArtanyan. — Bu oʻsha! Qoʻyinglar, men unga yetib olay!

— «Oʻsha» deganing kim oʻzi? — soʻradi Atos.

— Oʻsha, haligi odam!

— Qaysi odam?

— Haligi laʼnati odam — mening yovuz ofatim qachon biror falokat tahdid solib turgan boʻlsa, har

gal peshanamdan chiqib turadi! Haligi, o'sha shum ayolni ilk bor uchratganimda unga hamroh bo'lib yurgan, do'stimiz Atosni muborazaga chaqirganimda men axtargan, Bonasye xonimni o'g'irlab ketishgan kuni ertalab men ko'rib qolgan kishi! Men uni payqab qoldim, bu o'sha! Men uni tanidim!

— Azbaroyi shifo... — o'ychan gapirdi Atos.

— Otlarga, janoblar, otlarga! Uning izidan ot qo'yaylik, unga biz yetib olamiz.

— Azizim, shuni e'tiborga olingki, — uni ushlab qoldi Aramis, — u biz yuz tutgan yo'lning qarshi tarafiga ketyapti; uning oti bardam, biznikilar esa horib qoldi va binobarin biz hatto unga yetish umidisiz otlarimizning sillasini quritganimiz qoladi. Erkakni qo'yib turaylik, d'Artanyan, ayolni qutqaraylik.

— Hoy, taqsir! — darvozadan chopib chiqib, va noma'lum kishi orqasidan yugurib baqirdi otboqar. — Hoy taqsir! Mana shlyapangizdan tushib qolgan qog'oz, mana... Hoy, taqsir! Hoy!

— Do'stim, — uni to'xtatdi d'Artanyan, — shu qog'ozcha uchun yarim pistol beraymi?

— Marhamat qiling, taqsir bajonidil! Mana u!

Otboqar o'ng kelib qolgan bu bitimdan shod bo'lib, pochta saroyiga kirib ketdi... d'Artanyan bo'lsa qog'oz varag'ini yozdi.

— Unda nima ekan? — so'rashdi uni o'rab olgan do'stlari.

— Atigi bitta so'z! — javob berdi d'Artanyan.

— Ha, — tasdiqladi Aramis, — lekin bu so'z — shahar yoki qishloqning nomi.

— «Armantyer», — o'qidi Portos. — Armantyer... Bunaqa joyni eshitgan emasman.

— Hamda bu shahar yoki qishloqning nomi uning qo'li bilan yozilgan! — luqma tashladi Atos.

— Unday bo'lsa bu qog'ozchani yaxshilab berkitib qo'yaylik, shoyad oxirgi pistolimni bekorga berib yubormagan bo'lsam, — yakunladi d'Artanyan. — Otlarga, do'stlar, otlarga!

To'rt o'rtoq Betyun yo'lidan ot choptirib ketishdi.

Betyun karmelitkalar monastiri

Ulkan jinoyatchilar peshanasiga ma'lum hayot yo'li bitilgan bo'lib, to ularning yovuz qilmishlaridan bezor bo'lgan taqdir taqozosi bilan ularning qonunga xilof osoyishtaligiga xotima yasaldi demaguncha ular bu yo'lda barcha to'siqlarni yengaveradilar va barcha xatarlardan qutulib ketaveradilar.

Miledi ham shunday bo'ldi: u ikki davlatning qo'riqchi kemalari orasidan ko'zni shamg'alat qilib osongina o'tib ketdi va hech bir sarguzashtsiz Betyunga yetib keldi.

Portsmutda tusharkan, Miledi inglizman, fransuzlarning ta'qiblari Laroshelni tark etishga majbur qilib qo'ydi, deb ta'kidlagan edi; ikki kunlik dengiz sayohatidan so'ng Bulonda tushgach, u o'zini Fransiya bo'lgan adovati orqasidan Portsmutda inglizlar zulm o'tkazgan fransuzman deb tanitdi.

Miledi buning ustiga eng ishonchli pasportga; husn, salobat va pistollarni o'ng-u so'lga sochganda saxovatga molik edi. Port boshlig'i bo'lmish choling iltifoti va nazokatli qiliqlari sharofati bilan odatdagi rasmiyatlardan qutulib olib, u pochta orqali tubandagi mazmunda maktub yuborish uchun qancha vaqt talab etilsa, Bulonda shuncha vaqt bo'ldi, xolos:

«Padari buzrukvorimiz, monsenyor kardinal de Rishelyega, Laroshel ostonasidagi qarorgohga.

Xotirjam bo'lishingiz mumkin, padari buzrukvor: gersog Bekingem zoti oliylari Fransiya bormaydilar.

Bulon, 25-avgust oqshomi. Miledi.

R. S. Siz padari buzrukvorning istagingizga muvofiq, men Betyun karmelitkalar monastiriga yo'l olmoqdaman, u yerda farmoyishlaringizga muntazir bo'laman».

Darhaqiqat o'sha oqshomdayoq Miledi yo'lga ravona bo'ldi. Tun bo'yi yo'l bosdi; u tunash uchun

mehmonxonada to'xtadi, sahar soat beshda yana yo'lga chiqdi-da, uch soat o'tgach Betyunga keldi.

U karmelitkalar monastiri qayerdaligini surish-tirib bildi va shu zamon u yerga tashrif buyurdi.

Nozira unga peshvoz chiqdi. Miledi kardinalning farmonini ko'rsatdi; abbatisa musofirga xona ajra-tishni va nonushta uzatishni buyurdi.

O'tmish Miledining xotirasidan o'chib bo'ldi: o'z nigohini butkul istiqbolga qaratar ekan, oldinda u bu qonli ishga sira nomini aralashtirmasdan o'zi boplab xizmatini qilib bergan kardinalning ulug' marha-matlarini ko'rardi, xolos.

Uni jizg'anak qilayotgan yangidan yangi ehti-roslar uning hayotini o'sha goh lojuvardni, goh alangani, goh bo'ronning zim-ziyo zulmatini aks ettirib osmonda suzib yurgan va yerda faqat vay-ronalig-u, ajal izlarini qoldirib ketadigan bulutlarga o'xshatib qo'ygan edi.

Nonushtadan so'ng abbatisa uning huzuriga zi-yorat qilib keldi, monastirda ermaklar kam bo'lib, ko'ngilchan noziri o'zining yangi mehmoni bilan ta-nishishga mushtoq edi.

Miledi abbatisaga yoqib qolishni istardiki, bu narsa yorqin idrok va jozibali qaddi-bastga molik bu ayol uchun mushkul ish emasdi; u xushmuomala bo'lishga harakat qildi va maroqli suhbat hamda uning vujudi-vujudiga singib ketgan malohati bilan soddadil nozirani rom qilib qo'ydi.

Abbatisa kibor nasabli ayol edi va qirollikning olis go'shalari kam hollarda yotadigan bo'sag'asida fano tashvishlari taqqa tinguvchi monastir devorla-ridan undan ham noyob hollarda oshib o'tadigan saroy hangomalarini juda yaxshi ko'rardi.

Miledi bo'lsa, o'zi ichida besh yoki olti yil davo-mida muqim yashagan barcha saroy fitnalaridan juda yaxshi xabardor edi; shu boisdan fransuz saroyining qirolning mubolag'ali xudojo'yligi bilan tinchgina murosas qilib kelayotgan yengil tabiati haqidagi hikoyalari bilan soddadil abbatisaning ko'nglini ocha boshladi; saroy qoshidagi nomlari abbatisaga yaxshi ma'lum xonim va mansabdorlarning rasvo sargu-

zashtlari bilan tanishtirdi, qirolicha bilan Bekingemning muhabbatiga sal-pal til tegizib o'tdi va suhbatdoshining og'zini ochish uchun bir dunyo har turli narsalarni javrab tashladi.

Lekin abbatisa bir og'iz javob qilmasdan tinglardi-yu, kulimsirardi, xolos. Shunga qaramasdan shu qabilidagi hikoyalar unga nash'a qilayotganini ko'rib, Miledi shu ruhda davom etaverdi-yu, lekin suhbatni kardinalga ko'chirdi.

Shu yerda u juda tang ahvolga tushib qoldi: u abbatisaning royalchi yo kardinalchiligini bilmasdi, shu sababdan esa o'rtaroqda turishga harakat qilardi; lekin abbatisa badtar hushyor bo'lib oldi va har gal musofir xonim padari buzrukvor nomini tilga olganda boshini quyi solib olardi, xolos.

Miledi monastirda zerikib qolaman degan xayolga bora boshladi; shu boisdan o'zini qanday tutishni bir yo'la aniqlab olmoq uchun qaltis qadamga jur'at qildi. Soddadil abbatisaning og'ir-bosiqligi qay darajaga yetishini bir ko'rib qo'yish istagida u avval majoziy qilib so'ngra esa ro'yi rost kardinal to'g'risida g'iybat boshladi va ministrning d Egilon xonim, Marion Delorm va bo'lak tannozlar bilan ishqiy robitalarini hikoya qilishga tutindi.

Abbatisa astoydil tinglashga kirishdi, sekin-sekin jonlanib, jilmaya boshladi.

«Yaxshi, — ko'nglidan kechirdi Miledi, — u mazasiga tushunib qoldi. Garchand kardinalchi bo'lsa ham, har holda fidoyilik zohir etmayapti».

Miledi kardinalning o'z dushmanlarini ta'qibga duchor qilishlariga o'tdi.

Abbatisa na ma'qullagani, na qoralaganini bildirmasdan cho'qinib oldi, xolos.

Bu Miledini rohiba kardinalchidan ko'ra royalchimikan degan fikrida mustahkamladi. Miledi tobora bo'yoqlarni quyuqlashtirib hikoyalarini davom etaverdi.

— Men bu narsalarning hammasining hech farqiga bormayman, — dedi nihoyat abbatisa, — lekin biz saroydan, barcha foniy ishlardan nechog'lik yiroq bo'lmaylik, siz hikoya qilayotgan narsalarning juda

qayg'uli misollari bizda mavjud. Bizning mo'min qullarimizdan biri kardinaldan ko'p jabr tortgan: kardinal undan qasos olgan va uni ta'qib etgan.

— Mo'min qullaringizdan birimi? — takrorladi Miledi. — Yo tavba-yey, boyaqish ayol, mening unga rahmim keladi!

— Siz haqsiz, ham u taassufga arziydi. U nimalarni boshidan kechirmagan deysiz: qamoqni ham, har turli do'q-po'pisalarni ham, shafqatsiz muomalani ham... Darvoqe, — ilova qildi abbatisa, — balkim janob kardinalning qo'lida shunday yo'l tutish uchun juda keskin asoslari bo'lgandir, garchi u sirtidan farishtaning o'zi bo'lsa ham lekin hamma vaqt ham odamlar to'g'risida aft-angoriga qarab hukm chiqarib bo'lmaydi.

«Yaxshi! — ko'nglidan kechirdi Miledi. — Kim biladi, ehtimol bu yerda men biror gapni kovlab toparman, omadim kelipti!»

U o'z chehrasiga eng samimiy bir ifoda yugurtishga harakat qildi-da, dedi:

— Ha, attang, buni bilaman. Ko'plar odamning ruxsoriga ishonmoq kerak deyishadi. Lekin tangri-ning eng go'zal maxluqiga ishonmay, nimaga ham ishonarding! Men balkim umrim bo'yi pand yeb yur-sam kerak, lekin chehrasi menga manzur bo'lgan ayolga hamisha ishonaman.

— Demak, siz bu yosh juvonning hech aybi yo'q deb o'ylashga tamoyilmisiz? — so'radi abbatisa.

— Janob kardinal nuqul jinoyatlarnigina ta'qib etmaydi, — javob berdi Miledi, — ezgu fazilatlar borki, ularni kardinal ba'zi yovuz qilmishlardan ham ko'ra qattiq ta'qib etadi.

— Sizga o'z taajjubimni ifoda etishga ijozat bering, xonim! — dedi abbatisa.

— Xo'sh, ne vajdan? — o'zini go'llikka solib so'radi Miledi.

— Shunday gaplarni aytayotganingiz vajhidan.

— Mening gaplarimdan nima qiziq narsa topd-ingiz? — kulimsirab so'radi Miledi.

— Sizni kardinal bu yerga jo'natgan ekan, de-mak, siz u kishining do'sti bo'lasiz, holbuki...

— Holbuki, men uning sha'niga yomon gaplar qilyapman, — noziraning fikrini poyoniga yetkazib, gapni ilib ketdi Miledi.

— Hartugil u kishi sha'niga yaxshi gap aytganingiz yo'q.

— Buning boisi, men uning do'sti emas, qurboni ekanligim, — xo'rsinib qo'ydi Miledi.

— Biroq bu maktub orqali u kishi sizni mening g'amxo'rligimga havola qilgan...

— ...U men uchun to kardinal o'z yugurdaklaridan biriga meni bu yerdan chiqarib yuborishni buyurmaguncha qamoqdagi singari shu yerda turishimga farmondir.

— Lekin ne sababdan siz qochib ketmadingiz?

— Qayoqqa? Nainki sizningcha yer yuzida shunday joy borki, agar u yerga malol kelmay kardinal qo'l cho'zsa-yu, meni topolmasa? Men erkak kishi bo'lganimda edi, buning iloji bo'lardi, lekin ayol... ayolning qo'lidan nima kelardi!.. Xo'sh, siznikida istiqomat qilguvchi mo'min qul-chi, qochib ketishga uringanmidi, axir?

— Yo'q, urinmagan? Lekin u — boshqa gap. Mening fikrimcha, uni Fransiyada bir odamga muhabbati tutib turibdi.

— Agar u sevsa, — uf tortib dedi Miledi, — demak, unchalik baxtsiz emas ekan.

— Xullas, — Milediga tobora qiziqishi ortib, tikilib gapira ketdi abbatisa, — men qarshimda yana bitta bechora quvg'in ayolni ko'rib turibman ekan-da?

— Esiz, ha! — tasdiqladi Miledi.

Abbatisaning ko'zlarida go'yo miyasida yangi bir fikr tug'ilgan kabi xavotir aks etdi.

— Siz muqaddas dinimizning dushmani emasmissiz? — tutila-tutila so'radi u.

— Menmi? — so'radi Miledi. — Men — protestantmi?! Yo'q, bizni eshitib turgan xudoni shohid qilib turib aytamanki, aksincha, men ashaddiy katoликman!

— Unday esa, o'zingizni bosing, xonim, — jilmayib dedi abbatisa, — siz turgan xona siz uchun

mudhish qamoq bo'lmaydi, tutqunligingizni o'zingiz ham sevib qolishingiz uchun biz hech narsani ayamaymiz. Bu ham mayli: siz bu yerda biror saroy fitnasi oqibatida bo'lsa kerakmi quvg'inga uchragan yosh ayolni ko'rasiz. U dilbar va xushmuomala.

— Uning nomi nima?

— Bir juda yuqori martabali xonim uni mening otalig'inga Ketti nomi bilan topshirgan. Men uning haqiqiy nomini bilishga harakat qilganim yo'q.

— Ketti? — qichqirib yubordi Miledi. — Qanday, sizning bunga ishonchingiz komilmi?

— O'zini shunday deb ataganigami? Ha, xonim. Siz-chi, uni taniysizmi?

Miledi miyig'ida kulib qo'ydi — uning miyasiga, balki bu sobiq kanizimdir, degan fikr keldi. Yosh qiz xususidagi xotira Miledining ko'nglidagi g'azab tuyg'usini qo'zg'atdi, intiqom xumori uning aftini burishtirib yubordi; lekin qariyb shu zamon uning chehrasi bu ikkiyuzlama ayol bir zumgina yo'qotgan osoyishta va xayrixoh ifodasiga qaytdi.

— Xo'sh, meni halitdan juda mehrim tushib qolgan o'sha yosh xonimni qachon ko'rsam bo'ladi? — so'radi Miledi.

— Bugun kechqurun, — javob berdi abbatisa, — hatto maqbul ko'rsangiz kunduzi. Lekin o'zingiz aytganingizdek, siz to'rt kun yo'lda bo'lgansiz, bugun siz ertalab soat beshda turgansiz va dam olmoqchi bo'lsangiz kerak. Yotib bir mizg'ib oling, peshinda biz sizni uyg'otamiz.

O'zining fitnalarga o'ch qalbini orziqtirib yuborgan yangi sarguzasht daragini eshitib, hovliqib ketgan Miledi uyqusiz ham qanoat qilsa bo'lardi, lekin shunga qaramasdan u noziraning maslahatiga amal qildi; so'nggi ikki hafta mobaynida shunchalar har turli hayajonlarni boshidan kechirgan ediki, garchi uning metin tani toliqishga bardosh bera olsa ham ruhi oromga muhtoj edi.

U abbatisa bilan xo'shlashdi-da, Kettining nomi beixtiyor qo'zg'atib qo'ygan qasos xususidagi xush xayollar bilan ovunib yotdi. U o'z iqdomini muvaffaqiyatli ijro etgan taqdirda unga harakat erkini berib qo'yish xususidagi kardinalning qariyb uzil-ke-

sil va'dasini esladi. U muvaffaqiyatga erishdi va shunday ekan, d'Artanyan uning ixtiyorida!

Faqat bir narsa — eri graf de La Fer xususidagi xotiralar Miledini iztirobga solmoqda edi. Uni dunyodan o'tgan yoki Fransiyaning tark etgan deb yurgan edi, kutilmaganda esa uni Atos siymosida — d'Artanyanning eng yaxshi do'sti siymosida tanib qoldi.

Lekin u agar d'Artanyanning do'sti bo'lsa, qirolli-
chaning padari buzrukvor rejalarini buzib yuborishi-
ga yordam bergan uning barcha kirdikorlarida unga
ko'maklashgan chiqadi, agar u d'Artanyanning
do'sti bo'lsa, demak, u kardinalning dushmani ham-
da o'zi qo'yajak va umid qilmoq kerakki, yosh
mushketyorni ichida bo'g'ib qo'yajak qasos to'riga
uni aldab tushirishning uddasidan chiqadi.

Bu umidlarning hammasi quvonchli xayollarga
solardi, bu xayollar elitib, Miledi hademay uxlab qol-
di.

Uni to'shagi yonida jaranglagan yoqimli ovoz
uyg'otib yubordi. U ko'zlarini ochdi-yu, abbatisani
sochlari sarg'ish, rang-ro'yi tarovatli, o'ziga xayri-
xoh bir qiziqish bilan boqib turgan yosh juvon ham-
rohligida ko'rdi.

Yosh juvonning ruxsori unga mutlaqo notanish
edi. Ularning ikkisi ham odatdagi salom-aliklarni
aytgan ko'yi bir-birlarini zehn solib ko'zdan kechi-
rardilar: ikkisi ham juda go'zal, lekin mutlaqo
boshqa-boshqa husnda. Biroq Miledi tabassum bilan
o'z-o'zicha bu yosh juvonga qaraganda o'zining an-
cha basavlatligi va qiliqlari ham ancha kiborligini
qayd qilib qo'ydi. Rost, yosh juvonning qaddini
chulg'ab turgan rohibalik ko'ylagi bu xil musobaqa
uchun qo'l kelmasdi.

Abbatisa ularni tanishtirib qo'ydi: bu rasmiyatni
ado qilib bo'lib u yiroqlashdi, negaki noziralik maj-
buriyatlarini uni ibodatxonaga chorlardi, yosh juvon-
lar ham xoli qolishdi.

Rohiba, Miledining joyida yotganini ko'rib ab-
batisa ketidan chiqib ketmoqchi bo'ldi, lekin Miledi
uni ushlab qoldi.

— Qanday, xonim, — gap ochdi u, — sizni ko‘rib-ko‘rmasdan turib, meni o‘z diydoringizdan benasib qilmoqchi bo‘lyapsizmi? Sizga e‘tirof qilaman, men bu yerda istiqomat qilarkanman, sizdan sal ilinjim bor.

— Yo‘q, xonim, — javob berdi rohiba, — men bemavrid kelib qoldimmi, deb shunchaki qo‘rqib ketdim: siz uxlayotgan edingiz, siz toliqqansiz...

— Xo‘sh, nima qipti? — e‘tiroz qildi Miledi. — Uyquda yotganlarning istagi nima bo‘lardi? Yaxshi uyg‘onish! Buni siz nisor etdingiz, endi ijozat ber-ring, men undan to‘la-to‘kis rohat qilib qolay.

Miledi yosh juvonning qo‘lidan ushlab, uni karavot yonida turgan kresloga tortdi.

Rohiba o‘tirdi.

— Sho‘rim qursin, hech omadim yo‘q! — dedi u. — Mana yarim yildirki, ko‘ngil ochish nimaligini bilmay shu yerda yashab kelyapman. Endi siz kelib qoldingiz, sizning hozirligingiz menga fayzli davra va‘da etyapti, mana endi hali-zamon monastirni tark etib qolishim ehtimoldan xoli emas.

— Qanday! — taajjublanib qoldi Miledi. — Siz yaqin orada monastirdan chiqasizmi?

— Ishqilib, umid qilib turibman, — quvonchini yashirishga ham urinmasdan javob berdi rohiba.

— Sizning kardinaldan juda ko‘p zulm ko‘rganingiz haqida ba‘zi gaplarni eshitgan edim. Mabodo shunday bo‘lsa, bizning o‘zaro mehr-oqibatimiz uchun bu yana bir bahona.

— Bundan chiqdi volida-nozira to‘g‘ri gapni aytibdilar-da: siz xuddi men singari o‘sha yovuz ruhoniyning qurboni ekansiz-da?

— Sekinroq! — to‘xtatdi Miledi yosh juvonni. — Hatto shu yerda ham uning sha‘niga bunday gaplarni qilmaylik. Mening barcha falokatlarimning boisi o‘zim do‘st deb bilgan va menga xiyonat qilgan ayol oldida hozir sizga o‘xshab gapirib qo‘yganim. Siz ham xiyonat qurbonimisiz?

— Yo‘q, — javob berdi rohiba, — men sadoqatimning, bir ayolga bo‘lgan sadoqatimning qurboniman, uni men sevardim, uni deb jonimdan ham kech-

gan bo'lardim, kelgusida ham kechishga tayyor-man.

— U sizni musibatda tark etdimi? O'zi doim shunday bo'ladi.

— Men shu qadar insofsiz edimki, shu o'yda yurgan edim, lekin bir-ikki kun muqaddam aksiga amin bo'ldim va buning uchun parvardigorga shukur: u meni unutib yubordi deb o'ylash men uchun og'ir edi... Lekin siz-chi, xonim, siz ozodsiz shekilli, mabodo qochmoqchi bo'lsangiz bu faqat sizning istagingizga bog'liq.

— Xo'sh, qayoqqa ham borardim, pulim bo'lmasa, do'st-u birodarim bo'lmasa, ilgari hech yo'lim tushmagan notanish o'lkalarda bo'lsam.

— Oh, do'stlarga kelganda, siz qayoqqa bormang — har joyda ular siz bilan bo'ladi! — xitob qildi rohiba. — Siz biram rahmdil ko'rinasiz, yana biram go'zalsiz!

— Bu mening yolg'iz va quvg'indi bo'lishimga monelik qilmaydi, — o'z tabassumiga ma'sum ifoda berib e'tiroz qildi Miledi.

— Gapimga ishonib, — gapira ketdi rohiba, — taqdirdan noumid bo'lmaslik kerak: hamisha shunday dam keladiki, bizning bir marotaba qilib qo'ygan yaxshiligimiz xudo oldida bizning shafemiz bo'lib qoladi. Hamda men nechog'lik ojiz bo'lmay, men nechog'lik g'arib bo'lmay, meni uchratib qolganingiz sizning baxtingiz bo'lsa ajab emas. Bu yerdan chiqib olsam mening yonimni olib, keyin sizni ham yoqlab chiqishi mumkin nufuzli tanish-bilishlarim topilib qoladi.

— Men yolg'izman desam, bu yuqori mansabda turgan tanishlarim yo'q degan gap emas, — deb o'zi to'g'risidagi gaplari bilan rohibani ochiq so'zlashga undash ilinjida davom etdi Miledi. — Lekin bu tanishlarning o'zlari kardinaldan bezillab turishadi, qirolichaning o'zi ham vahimali ministrga qarshi hech kimni quvvatlashga botin olmay turadi. Hazrati oliyalari o'zining yumshoq ko'ngliga qaramasdan talay hollarda o'sha o'ziga yaxshilik qilganlarni padari

buzrukvor qahriga qurbon qilishga majbur bo'lgani-ning isbotlari bor menda.

— Gapimga ishonib, xonim, qirolicha o'zini ularning bahridan o'tganga solishi mumkin, lekin sirtidan qarab hukm chiqarmaslik kerak: ular qanchalik ko'p sur-sur qilinsalar qirolicha ular haqida shunchalik ko'p qayg'uradi va ko'pincha ular hammadan kam kutgan daqiqada uning inoyatli e'tibori-dan benasib qolmaganliklariga ishonch hosil qiladilar.

— Esiz! — xo'rsinib qo'ydi Miledi. — Men bu gapga ishonaman, qirolicha biram rahmdil axir.

— Voy, u kishining sha'niga shu gapni aytganingizdan keyin, siz, demak, bizning sohibjamol va oliyhimmat qirolichamizni tanirkansiz-da! — ko'ngli yayrab gapirdi rohiba.

— Ya'ni men shaxsan tanish bo'lish sharafiga noil emasman, — o'zining juda me'yordan oshib ketganini payqab javob berdi Miledi, — lekin men talaygina uning qalin do'stlari bilan tanishman: men janob Pyutanjni bilaman, Angliyada janob Dyujarni bilardim, janob de Trevilni taniyman...

— Janob de Trevilni-ya! — qichqirib yubordi rohiba. — Siz janob de Trevil bilan tanishmisiz?

— Ha, bo'lmasam-chi, hatto juda yaxshi tanishman.

— Qirol mushketyorlari kapitani bilan-a?

— Ha, qirol mushketyorlari kapitani bilan.

— U holda ko'rasiz, tezda, juda tezda biz siz bilan yaqin tanish, qariyb do'st bo'lib ketamiz! Janob de Trevil bilan tanish bo'lsangiz, ehtimol uning uyi-da bo'lib turgandirsiz?

— Ha, tez-tez, — ta'kidladi Miledi. Bu yo'lga bosh suqib va o'zining bo'htonlari juda o'ng kelayotganini ko'rib, oxirigacha unga rioya qilishga jazm qildi.

— Siz balki unikida mushketyorlardan bittayarimtasini ham uchratgan chiqarsiz?

— U odatda o'zinikida kimlarni qabul qilsa, hammasini, — endi bu suhbatga chinakamiga qiziqib qolib javob berdi Miledi.

— O'sha o'zingiz bilganlardan bitta-yarimtasini nomini ayting, mana ko'rasiz — ular mening do'stim bo'lib chiqadi.

— Xo'sh, masalan... — sarosimada gap boshladi Miledi, — men janob de Suvinini bilaman, janob de Kurtivronni, janob de Feryussakni...

Rohiba Miledining gapini bo'lmay tinglab turdida, keyin uning jimib qolganini ko'rib so'radi:

— Atos ismli kavalerni-chi, tanimaysizmi?

Miledining rangi o'zi yotgan ro'yjo matosidek oqarib ketdi va uning o'zini tuta bilish qobiliyati naqadar zo'r bo'lmasin, u suhbatdoshining qo'liga yopishib va unga yeb qo'ygudek tikilib beixtiyor qichqirib yubordi.

— Nima gap? Sizga nima bo'ldi? — so'radi boyaqish. — Voy sho'rim, sizni tahqir qiladigan biror gap aytib qo'ymadimmi?

— Yo'q, lekin bu nom meni lol qoldirdi, negaki men ham bu kavalerni bilardim hamda u kishi bilan yaxshi tanish odamni uchratib qolish menga g'alati tuyuldi chog'i.

— Ha, yaxshi, juda yaxshi! Nafaqat u kishi bilan, lekin uning do'stlari janob Portos va janob Aramislar bilan ham.

— Rostdan-a? Ularni ham men bilaman! — qo'rquvdan junjikib ketayotganini sezib xitob qildi Miledi.

— Xo'p, agar ularni tanisangiz, ularning ajoyib va dovyurak kishilarligi sizga, albatta, ma'lum. Sizga madad darkor bo'lsa, nega o'shalarga murojaat qilmadingiz?

— Gap shundaki... — tutilib javob berdi miledi, — ularning hech biri bilan men do'stlik rishtalari bilan bog'langan emasman. Men ularni faqat do'stlari janob d'Artanyan hikoyalaridan bilaman.

— Siz janob d'Artanyanni bilasizmi? — o'z navbatida Miledining qo'liga yopishib va unga ko'zlarini tikib so'radi rohiba.

Miledi ko'zlaridagi g'alati ifodani payqab, u so'radi:

— Kechirasiz, xonim, u bilan siz qanday munosabatdasiz?

— U... — xijolat bo'lib qoldi Miledi, — u mening do'stim.

— Siz meni aldayapsiz, xonim, — dedi rohiba, — siz uning ma'shuqasi bo'lgansiz!

— D'Artanyanning ma'shuqasi bo'lgan — siz! — xitob qildi javoban Miledi.

— Menmi? — dedi rohiba.

— Ha, siz. Sizni men endi tanidim: siz Bonasye xonimsiz.

Yosh juvon taajjub va qo'rquv ichida o'zini orqaga tashladi.

— Tonmang! Javob bering menga! — gapida davom etardi Miledi.

— Nima qipti! Ha, xonim! — dedi rohiba. — Demak, biz raqibalar ekanmiz-da?

Miledining yuzi shunday qahrli o't bilan lovullab ketdiki, har qanday o'zga vaziyatda Bonasye xonim qo'rqqanidan juftakni rostlab qolgan bo'lardi, lekin shu daqiqada rashk domida edi.

— Iqror bo'lsangiz-chi, xonim, — unda bor degumon qilib bo'lmaydigan sabot bilan gapira ketdi u, — siz uning ma'shuqasimisiz? Yoki, ehtimol, ilgari ma'shuqa bo'lgandirsiz?

— Yo'g'-ey! — o'zining haqligiga shak-shubha qoldirmaydigan bir tarzda xitob qildi Miledi, — hech qachon! Hech qachon!

— Sizga ishonaman, — dedi Bonasye xonim. — Lekin nega bunday qichqirib yubordingiz?

— Qanday, aqlingiz yetmayaptimi? — deb jo'rttaga hayron bo'ldi xijolatdan o'nglanib, o'zini tamoman qo'lga olgan Miledi.

— Men tushuna olaman? Men hech nimani bilmayman.

— Janob d'Artanyan menga bir do'st sifatida o'z yurak sirlarini ishonib aytib turganiga aqlingiz yetmayaptimi?

— Rostdan-a?

— Hamma gap ma'lum: sizni Sen-Kludaga uydano'g'irlab ketishgani, uning hasrati, uning do'stlari-

ning hasrati va ularning behuda qidiruvlaridan mening boxabarligimni tushunmayapsiz. Endi bir-dan, ittifoqo, sizni uchratganimda taajjublanmay bo'ladimi? Axir, biz siz to'g'ringizda tez-tez gaplashib turganmiz, axir u sizni butun qalbi bilan sevadi va sizni g'oyibona yaxshi ko'rishga meni ham majbur qilgan. Oh, jonim Konstansiya, axiri sizni topib oldim-a, axiri diydoringizni ko'rib turibman-a!

Miledi Bonasye xonimga qo'lini uzatdi, uning gaplaridan qanoat hosil qilgan Bonasye xonim esa bundan bir daqiqa burun o'ziga raqiba deb hisoblagan bu ayol siymosida samimiy va sadoqatli do'stni ko'rib turardi.

— O, meni kechiring! Kechiring! — xitob qildi u va Miledining yelkasiga boshini qo'ydi. — Men uni biram sevamanki!

Ikkala ayol bir zum bir-birlarini o'z og'ushida ushlab turishdi. Bordi-yu, Miledining kuchi uning nafratiga teng bo'lganda edi, Bonasye xonim, albat-ta, Miledining og'ushida ajalini topgan bo'lardi. Lekin uni bo'g'ib tashlashga qodirmasligi boisidan Miledi unga jilmayib qo'ydi-da, xitob qildi:

— Aylanay sizdan, parizodim, bo'yaringizga qo-qindiq bo'lay, sizni ko'rib turganimdan naqadar bax-tiyorman-a! Keling bir diydoringizga to'yib olay!

Bu gaplarni gapirarkan ikki ko'zi bilan uni yeb qo'ygudek bo'lardi:

— Ha, ha, albatta, bu siz! Men sizni nozir uning menga aytgan gaplaridan tanib olayapman, juda yaxshi taniyapman!

Sho'rlik yosh juvon bu yorqin peshana, bu jodu ko'zlarda pinhona shum niyatlarni payqamasdi ham, ulardan faqatgina rahm-u shafqatni o'qimoqda edi, xolos.

— Demak, u hasratlarini sizga aytgan bo'lsa, mening qancha-qancha aziyatlar tortganim sizga ma'lum ekan-da, — dedi Bonasye xonim. — Lekin uni deb azob chekish — ham rohat, ham farog'at!

Miledi bexos takrorlab yubordi:

— Ha, rohat-farog'at.

U bo'lak narsa to'g'risida xayol surmoqda edi.

— Ham buning ustiga mening azob-uqubatlarim hademay barham yeydi, — davom etardi Bonasye xonim. — Ertaga yoki ehtimol bugun kechqurun men uni yana ko'raman hamda hazin o'tmish unut bo'lib ketadi.

— Bugun kechqurun? Ertaga? — qayta so'radi bu so'zlar xayolini chalg'itgan Miledi. — Siz bu bilan nima demoqchi bo'lyapsiz? Siz undan biror xabar kutyapsizmi?

— Men uning o'zini kutyapman.

— Uning o'zini? D'Artanyan shu yerda bo'ladi-mi?

— Ha.

— Buning iloji yo'q! U kardinal bilan birga Laroshel qamalida. U faqat shahar zabt etilgandan keyin keladi.

— Siz shunday deb o'ylayapsizmi? Lekin mening d'Artanyanim uchun — bu o'ktam va sofdil kavalер uchun iloji yo'q narsa bormi o'zi dunyoda!

— So'zlaringizga bovar qilolmayman.

— O'zingiz o'qib ko'ring bo'lmasa! — azbaroyi kibrli quvonchi mo'lligidan taklif qildi juvon va Milediga maktub uzatdi.

«De Shevrez xonimning qo'li! — o'zicha qayd etib qo'ydi Miledi. — Ha-ha, ularning bu qarorgoh bilan robitasi borligini bilib turgan edim-a!»

Miledi xarislik bilan quyidagi satrlarni o'qib chiqdi:

«Aziz bo'tam, shay turing. Bizning do'stimiz yaqin orada sizni ziyorat qiladi va faqat azbaroyi bexatarligingiz uchun yashirinib turishingizga to'g'ri kelgan qamoqdan xalos qilish maqsadida sizni ziyorat qiladi. Jo'nashga tadorik ko'rib qo'ying va zinhor bizning ko'magimizdan umidingizni uzming.

Bizning barno gaskonligimiz yaqinda o'zini hamishagidek mard va sadoqatli odam sifatida namoyon qildi, ogohnoma uchun unga falon joyda sizdan juda minnatdorlar deb aytib qo'ying».

— Ha, ha, — dedi Miledi, — maktubda hammasi aniq-ravshan aytilgan. Ogohnoma degani sizga ma'lummi?

— Yo‘q. Lekin fahmim yetib turibdi, u kardinalning qandaydir yangi kirdikori haqida qirolichani ogoh etib qo‘ygan bo‘lishi kerak.

— Ha, shunday bo‘lib chiqar! — maktubni Bonasye xonimga qaytarib berib va xayol ichida boshini egib dedi Miledi.

Shu chog‘ ot tuyoqlarining dupur-dupuri eshitildi.

— Voy! — qichqirib yubordi Bonasye xonim deraza tomon otilib. — O‘sha bo‘lmasin tag‘in!

Miledi taajjubdan dong qotib to‘shagidan turolmay qolaverdi: uning boshiga bir yo‘la shuncha tasodiflar yog‘ilib kelgan ediki, u umrida birinchi bor gangib qoldi.

— O‘sha! O‘sha! — shivirladi u. — Nainki o‘sha bo‘lsa?

U qotib qolgan nigohini shiftga tikib yotaverdi.

— Esizgina, yo‘q, — xo‘rsinib qo‘ydi Bonasye xonim. — Bu allaqanday begona kishi, biroq u biz tomon kelyapti shekilli... Ha, u yurishini sekinlatyapti... darvoza tagida to‘xtayapti... qo‘ng‘iroq qilyapti...

Miledi sakrab o‘rnidan turib ketdi.

— Uning o‘sha emasligiga ishonchingiz komilmi?

— Ha, komil.

— Siz balki tuzuk-quruq qaramagandirsiz?

— Oh, men uning shlyapasining patini, ridosining uchini ko‘rsam bas, uni darrov tanib olaman!

Miledi kiyinishda davom etardi.

— Baribir. Siz bu odam shu yerga kelyapti deyapsizmi?

— Ha, u kirib bo‘ldi.

— Bu yo sizning, yo mening oldimga.

— Voy tavba-yey, avzoingiz biram buzuqki!

— Ha, tan olaman, men siz singari laqma emasman, men hamma narsadan cho‘chiyman.

— Sekinroq! — uni to‘xtatdi Bonasye xonim. — Bu yoqqa kelishyapti!

Darhaqiqat, eshik ochildi-yu, nozira kirib keldi.

— Ha, men, — o‘zining vazminligini qaytarib olishga urinib javob berdi Miledi. — Meni kim so‘rayapti?

— Allaqanday kishi, nomini aytishni istamayapti-yu, lekin kardinalning farmoyishi bilan keldim deyapti.

— Meni ko'rmogchi bo'lyaptimi?

— U Bulondan kelgan xonimni ko'rmogchi bo'lyapti.

— U holda marhamat qilib uni shu yerga taklif eting, xonim.

— Voy sho'rim, voy sho'rim-ey! — dahshatga keldi Bonasye xonim. — U biror yomon xabar keltirgan bo'lmasin tag'in?

— Shundaymi deb qo'rqaman.

— Men sizni bu noma'lum kishi bilan xoli qoldiraman, lekin u ketgan zahoti agar ijozat bersangiz men yoningizga qaytaman.

— Albatta, iltimos qilaman.

Nozira bilan Bonasye xonim chiqib ketishdi.

Miledi yolg'iz qoldi-yu, ko'zlarini eshikka qadadi; bir nafas o'tgach, zinapoyada shporlarning aks sado berguvchi jarangi eshitildi, so'ngra qadamlar yaqin kelib, eshik ochildi va bo'sag'ada bir odam paydo bo'ldi.

Miledi quvonch bilan qichqirib yubordi: bu kishi kardinalga jon-u tani bilan sodiq graf de Roshfor edi.

XXXII

Iblislarning ikki xili

— Ha-a! — deb bab-baravar xitob qilishdi Miledi va Roshfor. — Bu sizmisiz!

— Ha, menman.

— Qayoqlardan? — so'radi Miledi.

— Laroshel yonidan. Siz-chi?

— Angliyadan.

— Bekingem-chi?

— Qazo qilgan yoki xavfli jarohatlangan. Men undan hech nima undirolmay qup-quruq jo'nab ketayotganimda bir mutaassib uni o'ldirib qo'ydi.

— Ha-a! — kuldi Roshfor. — Baxtli tasodifni qarang! U padari buzrukvorni juda xursand qiladi. Uni voqif etdingizmi?

— Men unga Bulondan yozib yubordim. Lekin qay yo'sin siz bu yerdasiz?

— Padari buzrukvor xavotirda va meni sizni axtarib topishga jo'natdi.

— Men kechagina keldim.

— Kechadan beri nima qildingiz?

— Vaqtni zoye ketkazmadim.

— O, men bunga shubha qilmayman.

— Bilasizmi, men bu yerda kimni uchratib qolidm?

— Yo'q.

— Topib oling.

— Qanday topa olaman?

— O'sha qirolicha qamoqdan ozod qilib yuborgan yosh juvonni.

— Haligi xumpar d'Artanyanning ma'shuqasini-mi?

— Ha, turar joyi kardinalga noma'lum bo'lgan Bonasye xonimni.

— Mana yana bitta baxtli tasodif narigisiga qo'shaloq bo'libdi, — luqma tashladi Roshfor. — Ishqilib kardinalning omadi kelgan!

— Bu ayol bilan ro'baro' kelib qolganimda, — gapida davom etdi Miledi, — hayron qolganimni bir tasavvur qilsangiz edi.

— U sizni biladimi?

— Yo'q!

— Demak, siz uning uchun begona ekansiz-da?

Miledi iljayib qo'ydi.

— Men uning eng yaxshi do'stiman!

— Vijdonim bilan ont ichamanki, bunday mo'jizalar faqat sizning qo'lingizdan keladi, aziz grafnya!

— Menga uning do'sti bo'lib qolish nasib qilgani mening baxtim, shevale bilasizmi, bu yerda nimadir bo'lyapti?

— Yo'q.

— Erta yo indin qirolichaning farmoni bilan uni yo'qlab kelishadi.

— Shunday deng! Xo'sh, kimlar ekan?

— D'Artanyan va uning do'stlari.

— Rosti gap pirovardi-oqibat ular o'zlarini Basti-liyaga solmaganimizga qo'ymaydi, shekilli.

— Ne sababdan ular shu paytga dovur erkin yuri-shipti?

— Iloj qancha! Janob kardinalning shu kishilarga nisbatan allaqanday men uchun mavhum ko'ngil bo'shligi bor.

— Rostdan-a?

— Ha.

— Xo'p, unga quyidagilarni aytib qo'ying, Rosh-for: bizning «Qizil Kaptarxona» mehmonxonasidagi suhbatimizni o'sha to'rt birodar eshitib qolganini unga ayting: jo'nab ketganidan keyin ularning bit-tasi mening yonimga kirdi-da, zo'rlik bilan menga kardinal bergan himoya yorlig'ini mendan tortib ol-ganini unga ayting; ular lord Vinterni mening Angliyaga borishim haqida ogoh etib qo'rganlarini ayting; shokilalar ishida to'g'onoq bo'lishganiday bu daf'a ham menga berilgan topshiriqni ado qilishimga xalal berishlariga sal qolganini ayting; bu to'rt kishidan faqat ikkitasi: d'Artanyan bilan Atosdan xavfsirash kerakligini ayting: uchinchisi Aramis de Shevrez xonimning jazmani ekanini ayting; uni tirik qoldirmoq kerak, uning sir-asrori bizga ma'lum ham-da u bizga asqatib qolishi mumkin; to'rtinchisi Por-tosga kelganda u tentak, olifta va anqov, unga sad-qayi diqqat-e'tibor.

— Lekin to'rtovi ham endi Laroshel qamalida bo'lsalar kerak?

— Men o'zim ham shu o'yda edim, lekin Bonasye xonimning konnetabl rafiqasidan olgan va ehtiyotsiz-lik qilib menga ko'rsatib qo'rgan maktubi, meni har to'rtalasi ham aksincha hozir yo'lda va uni o'g'irlab ketgani bu yerga tashrif buyurishadi deb taxmin qi-lishga majbur etyapti.

— Azbaroyi shifo! Nima qilmoq kerak?

— Sizga kardinal menga oid nima farmoyish ber-di?

— Sizning yozma yoki og'zaki ma'lumotlaringizni olish va pochta otlarida qaytish, qachonki u qilgan ishlaringizning hammasidan voqif bo'lib olsa, bu yog'iga nima yo'l tutishingizni hal qiladi.

- Men shu yerda qolib turishim zarur ekanmi?
- Shu yerda yoki shu yaqin atrofda.
- Siz meni o'zingiz bilan olib keta olmaysizmi?
- Yo'q, menga aniq farmoyish berilgan. Sizni qarorgoh kanorasida tanib qolishlari mumkin, sizning u yerda bo'lishingiz esa padari buzrukvorga dog' tegizib qo'yishi mumkin.
- Nachora, mening shu yerda yoki yaqin atrof-dagi biror joyda kutib turishimga to'g'ri keladi.
- Faqat kardinal xabarini qayerda kutishingizni hozirdan aytib qo'ying, toki men sizni qayerdan to-pishimni bilib turay.
- Menga qarang, men bu yerda qola olmasam kerak.
- Nega?
- Siz hali zamon bu yerga mening dushmanlarim kelib qolishi mumkinligini xotirdan chiqarayotirsiz.
- Bu rost gap. Lekin u holda bu yosh xonim padari buzrukvor qo'lidan chiqib ketadi-da.
- Yo'g'-ey! — yolg'iz o'zigagina xos tabassum bilan javob berdi Miledi. — Siz mening uning eng yaqin do'sti ekanimni faromush qilayotirsiz.
- Ha, bu gap rost. Xullas, men bu ayol borasida kardinalga aytamanki...
- ... ko'nglini to'q tutsa bo'laveradi.
- Bor gap shumidi?
- Buning ma'nosini u tushunib oladi.
- Uning fahmi yetadi. Xo'sh, men endi nima qi-laman?
- Zudlik bilan izingizga qaytasiz. Nazdimda kar-dinalga yetkazajak xabarlaringiz shoshilishga arziy-di.
- Mening izvoshim Lilega kirib borishimda sinib ketdi.
- Juda soz!
- Juda soz deganingiz nimasi?
- Shuki, sizning izvoshingiz menga kerak.
- Xo'sh, men-chi, u holda qanday qilib yetib ola-man?
- Otda. Joningiz boricha ot qo'ying.

— Sizga bunday deyish oson! Xo'p, menga-chi, bir yuz sakson lyelik yo'lni bosib o'tish qandoq bo'larkin?

— Hech gap emas.

— Xo'p mayli, u yog'i-chi?

— U yog'i: Liledan o'tishingizda izvoshni menga yuborasiz-da, xizmatkoringizga mening ixtiyorimda bo'lishini tayinlaysiz.

— Yaxshi.

— Sizda, albatta, kardinalning biror farmoyishi bordir?

— Menda, o'z bilгимcha harakat qilmoqqa yozma vakolat bor.

— Siz uni noziraga ko'rsating-da, bugun yo erta menga odam kelishi va sizning nomingizdan tashrif buyurajak shaxs bilan birga ketishim amr etilganini unga aytib qo'ying.

— Juda yaxshi.

— Nozira bilan suhbatda men haqimda qo'rs gapirishni esdan chiqarmang.

— Bunisi nechun?

— Men — kardinalning qurboniman. Men bu jin-ni Bonasyeni ishontirishim zarur.

— Mutlaqo odilona gap! Endi bo'lsa, malol kel-masa sodir bo'lgan narsalar xususida ma'lumot yozib bersangiz.

— Nima ro'y berganini sizga aytib berdim-ku, axir. Xotirangiz yaxshi, aytgan gaplarning hammasi-ni takrorlab oling, qog'oz esa yo'qolib qolishi mum-kin.

— Siz haqsiz, faqat chor atrofda behuda izg'ib yurmaslik uchun, keyin sizni qaydan topishni bilib olsam bo'lgani.

— To'g'ri. Sabr qiling-a...

— Sizga xarita beraymi?

— O, men bu joylarni juda yaxshi bilaman!

— Siz-a? Bu yerlarda qachon bo'lgansiz?

— Men shu yerlarda tarbiyalanganman.

— Shunday deng?

— Ko'rib turibsizki, gohi mahallar sizning falon joyda tarbiya topganingiz ham biror narsaga asqatib qolishi mumkin.

— Xullas, siz meni qayerda kutasiz?

— Bir daqiqa o'ylab olay... Ha, mana qayerda: Armanterda.

— Armanter, bu nima degani o'zi?

— Lis daryosidagi kichikroq shahar. Daryodan o'tib olsam bas, men begona davlatga tushib qolaman.

— Juda soz! Lekin siz, albatta, xavf-xatar tug'ilgan holdagina o'tib ketasiz.

— Albatta.

— Agar bunday narsa sodir bo'lib qolsa, sizning qayerdaligingizni men qanday bilaman?

— Qarolingiz sizga kerak emasmi?

— Yo'q.

— Unga ishonsa bo'ladimi?

— Batamom. U sinalgan odam.

— Uni menga bering. Uni hech kim tanimaydi, men o'zim qayerdan jo'nab ketsam, o'sha yerda uni qoldirib ketaman hamda u sizni men turgan joyga kuzatib qo'yadi.

— Demak, meni Armanterda kutaman deyapsizmi?

— Ha, Armanterda.

— Menga bu nomni bir parcha qog'ozga yozib bering, bo'lmasa esimdan chiqarib qo'yamanmi deb qo'rqaman. Shahar nomida isnodga qoldirguvchi hech nima yo'qdir axir, shunday emasmi?

— Kim biladi... Xo'p mayli, men o'zimning pokiza nomimga dog' tushirishga tayyorman! — rozi bo'ldi Miledi va bir varaq qog'ozga yozib berdi.

— Yaxshi, — dedi Roshfor, varaqni Miledi qo'li-dan olib, uni taxladi va shlyapasining astari ichiga tiqib qo'ydi. — Darvoqe, xotiringizni jam qiling: bordi-yu, bu qog'ozni yo'qotib qo'yganimda ham men bolalar singari yo'l tutaman: yo'l bo'yi shu nomni takrorlayveraman. Xo'p, bo'ldi shekilli?

— Nazarimda bo'ldi.

— Yaxshilab eslab olaylik: Bekingem o'ldirilgan yoki og'ir jarohatlangan... sizning kardinal bilan

suhbatingiz to'rt mushketyor tomonidan eshilib qolingan... lord Vinter sizning Portsmutga borishingiz to'g'risida ogoh etilgan... d'Artanyan bilan Atosni Bastilyaga... Aramis Shevroz xonimning xushtori... Portos — olifta... Bonasye xonim topilgan... sizga mumkin qadar tezroq izvosh yuborish... mening qarolimni sizning ixtiyoringizga havola qilish... sizni kardinalning qurboni qilib ko'rsatish, toki noziraning ko'nglida hech shak-shubha tug'ilmasin... Armantyer Lis bo'yida. Shundaymi?

— Rosti gap, zap xotirangiz bor-da, muhtaram shevale: darvoqe, yana bir gapni qo'shimcha qilib oling.

— Xo'sh nimani?

— Men ajoyib o'rmonni ko'rib qoldim, u monastir bog'iga tutash shekilli. Mening shu o'rmonda sayr qilishimga ijozat borligini noziraga aytib qo'ying. Kim biladi, orqa eshikdan chiqib ketish zarur kelib qolsa, ajab emas.

— Siz hamma narsaning g'amini yeb qo'yibsiz!

— Siz bo'lsangiz yana bir narsani esdan chiqardingiz...

— Xo'sh, yana nimani?

— Pul-mul kerakmi deb mendan so'rashni.

— Ha, rost. Sizga qancha beray?

— Yoningizda chiqqan bor oltinni.

— Yonimda besh yuz pistolcha bor.

— Menda ham shuncha. Ming pistolga ega bo'la turib, har qanday sharoitdan qutulib ketish mumkin. Cho'ntagingizda borini to'king.

— Marhamat qiling.

— Yaxshi. Qachon jo'nayapsiz?

— Bir soatdan keyin. Men naridan beri nonushta qilib olaman, bu orada esa biron odam pochta otiga borib keladi.

— Juda yaxshi! Alvido, shevale!

— Alvido, grafinya!

— Mening ehtiromimni kardinalga izhor qilib qo'ying.

— Siz bo'lsangiz — mening ehtiromimni iblisga.

Miledi bilan Roshfor bir-biriga tabassumlarini hadya qilib ajralishdi.

Bir soat o'tgach, Roshfor yeldek uchib orqaga qatib ketdi; besh soatdan keyin u Arrasdan o'tdi.

D'Artanyanning uni qanday tanib qolgani va bu muloqot to'rt mushketyorning ko'ngliga xavotir solib, ularning yo'lini yanada shoshilinch davom ettirishga undagani kitobxonlarimizga ma'lum.

XXXIII

So'nggi qatra

Roshfor chiqib ketgan zamon Bonasye xonim xonaga qaytib keldi-yu, Miledining quvonib, kulimsirab o'tirganini ko'rdi.

— Mana endi siz cho'chib turgan narsa sodir bo'ldi, — gap ochdi yosh juvon, — bugun kechqurun yoki ertaga kardinal sizga odam yuboradi.

— Buni sizga kim aytdi, bo'tam? — so'radi Miledi.

— Men bu haqda choparning o'z og'zidan eshitdim.

— Yaqinroq keling-da, mening yonimga o'tiring,— taklif qildi Miledi.

— Marhamat.

— Sabr qiling, bizni bitta-yarimtasi eshitib qolmasin, bir qarab boqay.

— Bu ehtiyot choralari nechun?

— Hozir bilib olasiz.

Miledi o'rnidan turib, eshik oldiga bordi-da uni ochib, dahlizga bosh suqib qaradi, keyin yana Bonasye xonim bilan yonma-yon o'rnashib oldi.

— Bundan chiqdi, u o'z rolini durust ijro etibdi-da?

— Kim u ?

— O'sha noziraga o'zini kardinalning vakili deb tanitgan odam.

— Iye, hali u rol o'ynagan edimi?

— Ha, bo'tam.

— Demak, bu odam haligi...

— Bu odam, — ovozini pasaytirib dedi Miledi, — mening og'am.

— Sizning og‘angizmi? — so‘radi Bonasye xonim.

— Bu sirni yolg‘iz siz bilasiz, bo‘tam. Agar siz kimga bo‘lsada, uni ishonib aytib qo‘ysangiz men xarob bo‘ldim, balkim siz ham.

— Voy, sho‘rim!

— Menga qarang, mana nimalar bo‘lib o‘tgan. Zarur kelib qolsa, zo‘rluk bilan meni xalos qilgani shoshilinch madadga kelayotgan akam kardinal mening yonimga yuborgan choparni uchratib qolgan va uning izidan jo‘nagan. Huvullagan xilvat joyga yetib olib, u qilichini sug‘urgan-u, choparga po‘pisa qilib, o‘zi olib ketayotgan qog‘ozlarni o‘ziga berishini talab qilgan. Chopar o‘zini himoya qilmoqchi bo‘lgan paytda og‘am uni o‘ldirib qo‘ygan.

— Voy! — larzaga keldi Bonasye xonim.

— Bu birdan bir chora edi, tushuning! Keyin og‘am kuch bilan emas, hiyla bilan ish ko‘rishga ahd qilgan: u qog‘ozlarni olib, bu yerga kardinalning chopari niqobi ostida kelgan va bir-ikki soatdan keyin padari buzrukvor amri bilan menga izvosh kelishi kerak.

— Tushunib turibman: bu izvoshni sizga og‘angiz yuboradi.

— To‘ppa-to‘g‘ri. Lekin bu hali hammasi emas: siz de Shevrez xonimdan maktub oldim deb gumon qilayotgan maktub...

— Xo‘sh?

— ... qalbaki maktub.

— Qanaqasiga?

— Ha, qalbaki: bu odam kelganda sizni qarshilik ko‘rsatmasin deb qo‘yilgan tuzoq.

— Lekin d‘Artanyan keladi-ku, axir!

— G‘aflatni bas qiling: d‘Artanyan bilan uning do‘stlari Laroshel qamalida.

— Buni siz qayoqdan bilasiz?

— Mening og‘am kardinalning mushketyorlik libosini kiyingan vakillarini uchratgan. Sizni darvoza-xonaga chaqirishgan bo‘lishardi, siz do‘stlarim bilan muomala qilyapman deb o‘ylardingiz, — sizni o‘g‘ir-lab ketib, qaytarib Parijga eltib qo‘yishardi.

— Yo rabbiy, boshi-keti yo'q bu jinoyatlardan boshim gangib qoldi! Sezib turibman, agar shu turishda ketaversa, — kaftini manglayiga bosib gapirdi Bonasye xonim, — men aqldan ozaman!

— To'xtab turing!

— Nima gap?

— Men otning dupur-dupurini eshityapman... Bu mening og'am, jo'nab ketyapti. Men u bilan yana bir marta xayrlashmoqchiman, yuring.

Miledi derazani ochdi va qo'l harakati bilan Bonasye xonimni yoniga chaqirib oldi. Yosh juvon keldi.

Roshfor deraza tagida yeldek uchib borardi.

— Xayr og'a! — dedi Miledi.

Chavandoz boshini ko'tarib, ikki ayolga ko'zi tushgach, ot qo'yib keta turib Milediga do'stona qo'l siltab qo'ydi.

— Ajoyib Jorj! — o'z ruksoriga muloyim va ma'yus ifoda berib dedi u va derazani yopib qo'ydi.

U avvalgi joyiga o'tirib oldi-da, o'zini chuqur mulohazalarga g'arq bo'lganga soldi.

— Kechirasiz, xonim, xayollaringizni bo'lib qo'yishga ijozat bering! — unga murojaat qildi Bonasye xonim. — Menga nima maslahat berasiz? Sho'rim qursin! Sizning turmush masalalarida mendan ko'ra tajribangiz ko'p, nima qilay, menga o'rgatib qo'ying.

— Eng avvalo, — javob berdi Miledi, — men yanglishayotgan bo'lishim va d'Artanyan bilan uning do'stlari chindanam sizga yordamga kelib qolishlari mumkin.

— Oh, bu biram yaxshi bo'lardiki, bunga hatto aqlim ham bovar qilmaydi! — xitob qildi Bonasye xonim. — Bunday baxt menga nasib qilmas!

— U holda, o'zingizning aqlingiz yetadi, bu mudat masalasi, kim birinchi keladi degan o'ziga xos bir musobaqa. Agar bizning do'stlarimiz bo'lsa — siz omon qolasiz, agar kardinalning yugurdaklari bo'lsa — siz nobud bo'lasiz.

— O, albatta, nobud bo'lishim tayin! Nima qilmoq kerak.

— Juda oddiy va tamoman bir chorasi bor chog'i...

— Qanday, ayting?

— Atrofdagi biror joyda berkinib kutish, yoningizga keladigan odamlarning kimligini avval bilib olish zarur.

— Lekin qayerda kutsa bo'ladi?

— Endi bunisini o'ylab topish oson. Men o'zim bu yerdan bir-ikki lye narida to'xtab, yonimga og'am kelmaguncha o'sha yerda yashirinib yuraman. Bunday qilamiz: men sizni o'zim bilan birga olib ketaman, biz yashirinib olamiz va birgalikda kutamiz.

— Lekin meni bu yerdan chiqarmaydilar, men bu yerda asira ahvalidaman.

— Bu yerda meni kardinal farmoyishiga binoan ketyapti deb o'ylashadi va menga ergashishga sizda mayl yo'q, deb ishonishadi.

— Xo'sh?

— Shunday qilib izvosh uzatiladi, siz men bilan xo'shlashasiz, siz meni yana bir marta quchoqlash istagida zinaga chiqasiz. Og'amning menga yuborajak xizmatkori hamma narsa xususida ogoh etilgan bo'ladi, u pochta-chiga ishora qiladi-yu, biz otlarni yeldirib uchib ketamiz.

— Lekin d'Artanyan-chi? D'Artanyan kelib qolsa-chi?

— Biz bundan xabar topamiz.

— Qay tarzda?

— Bundan oson narsa bo'lmaydi! Biz og'amning xizmatkorini Betyunga qaytarib jo'natib yuboramiz, takror aytamanki, biz unga tak-taslim ishonsak bo'laveradi. U ust-boshini almashtirib monastir qarshisida joylashib oladi. Agar kardinalning elchilari kelsa, u joyidan qimirlamaydi, agar d'Artanyan bilan uning do'stlari kelib qolishsa, ularni bizning yonimizga kuzatib qo'yadi.

— Ularni u tanirmidi?

— Albatta taniydi-da! Axir, u d'Artanyanni mening uyimda bir necha marta ko'rgan.

— Ha, ha, siz haqsiz... Demak, hammasi epaqaga kelyapti, hammasi juda yaxshi, amallayapti, lekin uzoqqa ketmaylik.

— Nari borganda yettti-sakkiz lyega. Biz naq chegara oldidagi xilvat joyda to'xtaymiz-da, dastlabki g'ulg'uladanoq Fransiya dan jo'nab qolamiz.

— U paytga dovur nima qilmoq kerak?

— Kutmoq kerak.

— Agar ular kelmasa-chi?

— Og'amning izvoshi ertaroq keladi.

— Lekin sizga kelishgan paytda men siz bilan bo'lmasam-chi, masalan, men bu mahalda tushki yoki kechki tamaddi qilayotgan bo'lsam-chi?

— Bir narsa qiling!

— Nima?

— Rahmdil noziraga tushki va kechki tamaddilarni men bilan birga qilishga izojat so'rang, toki biz bir-birimizdan iloji boricha kam ajralaylik.

— U ijozat berarmikan?

— Nega endi bermasin?

— Juda yaxshi! Shu zayl biz bir zum ham ajralmaymiz.

— Uning huzuriga boring-da, undan shu narsani iltimos qilib ko'ring. Mening boshim allanechuk og'irlashib turibdi, men borib bog'da bir aylanib ke-
lay.

— Boring. Xo'sh, men sizni qayerdan topib ola-
man?

— Shu yerdan, bir soatdan keyin.

— Shu yerdan, bir soatdan keyin... Oh, tashakkur sizga, siz biram ko'ngilchan ekansizki!

— Sizga hamdard bo'lmay ilojim qancha! Hatto agar siz o'zingizcha, shu qadar go'zal va dilbar bo'lmaganingizda ham, siz mening eng yaxshi do'st-larimdan birining ma'shuqasisiz-ku, axir!

— O, d'Artanyanim, u sizdan xo'p minnatdor bo'ladi-da.

— Umid qilaman. Mana endi bo'ldi, biz hamma narsani kelishib oldik, yuring pastga.

— Siz boqqa ketyapsizmi?

— Ha.

— Shu dahlizdan kesib o'ting-da, kichkina zi-
napoyadan tushing, u sizni to'ppa-to'g'ri boqqa olib
chiqib qo'yadi.

— Juda yaxshi! Tashakkur sizga.

Yosh juvonlar xush tabassumlarini bir-biriga hadya qilib ajralishdi.

Miledi rost gapirgan edi, u chindanam boshida al-laqanday og'irlik his qilmoqda: hali-beri tarqoq ni-yatlar uning miyasida chuvalashib yotardi. O'z xa-yollarini tartibga keltirmoq uchun uning xoli qolishi lozim edi. Bundan keyingi voqealarni u mujmal tasavvur qilar va o'zining mavhum niyatlarini ma'lum shaklga solmoq hamda harakat rejasini tuzib olmoq uchun unga sukunat va osoyishtalik darkor edi.

Eng avvalo Bonasye xonimni mumkin qadar tezroq o'g'irlab ketish, ishonchli joyda uni berkitib qo'yish va zarur kelib qolsa uni u yerda garov tariqasida tutib turish lozim. O'zi qancha shiddat bilan bo'lsa, dushmanlari ham xuddi shuncha sabr-u matonat bilan olib borayotgan bu ayovsiz kurashning oqibatidan Miledi hayiqa boshlagan edi.

Ustiga-ustak bir xil odamlar havoning aynishini sezib turganlaridek, bu xotimaning yaqin qolganini va muqarrar dahshatli bo'lajagini uning ko'ngli sezib turardi.

Xullas, uning aytib o'tganimizdek, asosiy narsa Bonasye xonimni qo'lga kiritish edi. Bonasye xonim d'Artanyanning joni edi; uning hayoti, sevikli ayolning hayoti d'Artanyan uchun jonidan ham azizroq edi. Bordi-yu, iqbol pand berib, Miledi muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda esa garov tariqasida Bonasye xonimga ega bo'la turib, u muzokaralar boshlashi mumkin edi va shubhasiz manfaatli shart-sharoitga erishgan bo'lardi. Bu muammoni u hal qilib qo'ydi: Bonasye xonim soddadillik bilan unga hamroh bo'lib borishga tayyor edi; mabodo ular ikkisi ham Armanterda berkinib olishsa, Miledining d'Artanyan Betyunga kelmagan deb Bonasye xonimni ishontirishi oson edi. Uzog'i bilan yarim oydan keyin Roshfor qaytib keladi; bu yarim oy ichida esa Miledi to'rt do'stdan qay tarzda qasдини olishni o'ylab topadi. Xudoga ming qatla shukurki, u zerikib qolmaydi — fe'li uniki singari ayol uchun sharoit yaratib bera oladigan eng xush istirohat: o'z qasosi rejasini takomiliga yetkazishini kutardi.

Mulohaza qilgan ko'yi Miledi boqqa zehn solar va uning tuzilishini yodda qoldirishga harakat qilardi. U bir yo'la ham g'alabani, ham mag'lubiyatni ko'zda tutguvchi va jangning oqimiga qarab ham olg'a borishga, ham chekinishga shaylanguvchi mohir sarkarda singari harakat qilmoqda edi.

Bir soatdan keyin u o'zini kimdir mehribon ovoz bilan chaqirayotganini eshitdi.

Bu Bonasye xonim edi. Ko'ngilchan nozira albatta to'la rozilik bergan bo'lib, dastavval yosh juvonlar birga kechki tamaddi qilgani ketishdi.

Ular hovliga kirib borganlarida quloqlariga yaqinlashib kelayotgan izvoshning taraq-turuqi keldi.

Miledi tinglab ko'rdi.

— Eshityapsizmi? — so'radi u.

— Ha, darvoza tagida izvosh to'xtadi.

— Bu o'sha, bizga og'am yuborgan izvoshning o'zginasi.

— Voy, sho'rim!

— Bas, endi dadil bo'ling.

Miledi yanglishmagan edi: monastir darvozasi oldida qo'ng'iroq chalindi.

— Boring o'z xonangizga, — dedi u Bonasye xonimga, — o'zingiz bilan olib ketishni istagan uncha-buncha qimmatbaho narsalaringiz bordir.

— Menda uning maktublari bor, — javob berdi Bonasye xonim.

— Ularni yig'ishtirib oling-da, yonimga keling, biz birpasda kechki tamaddimizni qilib olamiz. Balkim tun bo'yi yo'l bosishimizga to'g'ri kelib qolar, kuch g'amlab olishimiz kerak.

— Yo rabbiy! — ko'kragini changallab gapirdi Bonasye xonim. — Yuragim biram o'ynab ketyaptiki, yura olmayapman...

— Dadil bo'ling deyapman sizga, dadil bo'ling! Bir o'ylab qarang, chorak soatdan keyin biz qutulib ketamiz. Hamda yodingizda bo'lsin: nimaiki qilsangiz o'shani deb qilasiz.

— O, albatta, hammasi uni deb! Siz bir og'iz gap bilan meni bardam qilib yubordingiz. Boravering, men yoningizga kiraman.

Miledi shosha-pisha o'z xonasiga chiqdi-da, u yerdan Roshforning xizmatkorini topib, unga zarur yo'l-yo'riqlar berdi.

U Miledini darvoza oldida kutib turishi lozim edi; bordi-yu, to'satdan mushketyorlar paydo bo'lib qolganda izvosh bu yerdan yeldek qochishi va monastirni aylanib o'tib o'rmonning narigi yog'ida joylashgan kichikroq qishloqqa yo'l olishi hamda u yerda Miledini kutishi lozim edi. Bu holda u bog' oralab o'tgan va qishloqqa yayov yetib olgan bo'lardi; Miledining bu o'lkalarni juda yaxshi bilishini biz aytib o'tgan edik.

Mabodo mushketyorlar ko'rinmasa, hammasi shartlashilganday kechishi lozim edi: Bonasye xonim Miledi bilan yana bir marta xayrlashish bahonasida zinaga chiqadi va uni Miledi izvoshiga solib ketadi.

Bonasye xonim kirdi. Unda tug'ilishi mumkin barcha shubhalarni tarqatish istagida Miledi uning oldida o'z farmoyishlarining ikkinchi qismini xizmatkorga qayta uqdirdi.

Miledi xizmatkorga izvoshga oid bir-ikkita savol berdi. Unga pochtachi boshqaradigan uch ot qo'shilganligi aniqlandi; Roshforning xizmatkori izvoshga foreytor sifatida hamroh bo'lib borishi lozim edi.

Miledi Bonasye xonimda shubha qo'zg'alishi mumkin deb bekor hadiksiragan edi: boyaqish o'zga bir ayolda shunchalik makr bo'ladi deb gumon qilish uchun haddan ortiq oqko'ngil edi; buning ustiga u noziradan eshitgan grafinya Vinterning nomi unga mutlaqo notanish edi va allaqanday bir ayolning o'z boshiga tushgan falokatlarga shunday faol va mudhish ishtiroki borligidan u hatto bexabar edi.

— Ko'rib turibsizki, hammasi taxt, — xizmatkor chiqib ketgandan keyin dedi Miledi. — Nozira hech nimani payqamayapti va menga kardinalning farmoyishiga binoan kelishgan deb o'ylayapti. Bu odam so'nggi topshiriqlarni bergani ketdi. Biroz tamaddi qilib, bir qultum sharob ichib oling-da, jo'naylik.

— Ha, — sustkashlik bilan takrorladi Bonasye xonim, — jo'naylik.

Miledi imo bilan uni stol yoniga o'tirishga taklif etdi, unga bir ryumka ispan sharobidan quyib berib, likobchasiga jo'janing to'shini solib qo'ydi.

— Qarang-a, yo'limizning ochiq kelganini! — luqma tashladi u. — Mana, qorong'i ham tushib kelyapti; tongotarda biz boshpanamizga yetib boramiz, bizning qayerdaligimizni hech kim payqamaydi ham... Yetar bas, bo'shashmang, biror narsa tanovul qilib oling.

Bonasye xonim bir-ikki luqmani g'ayri ixtiyoriy ravishda yutib yubordi-da, sharobdan tatib ko'rdi.

— Ichib yubora qoling, ichib yuboring, mendan ibrat oling, — og'ziga o'z ryumkasini olib borarkan uni avrardi Miledi.

Lekin ayni ryumkani labiga tegizmoqchi bo'lib turgan daqiqada uning qo'li havoda muallaq turib qoldi: u chopib kelayotgan otlarning olisdagi dupur-dupurini eshitib qolgan edi; dupur-dupur tobora yaqinlashib qariyb shu zamon otning kishnagani eshitildi.

Momaqalldiroq nogoh uyg'otib, ko'rayotgan ajoyib tushimizni uzib qo'ygani singari bu shovqin Miledini muvozanat holatidan chiqarib tashladi. U oqarib ketdi-yu, derazaga otildi. Bonasye xonim esa a'zoyi badani qaltirab o'rnidan turdi-da, yiqilib ketmaslik uchun stulga suyanib qoldi.

Hali hech nima ko'rinmas, faqat og'ishmay yaqinlashib kelayotgan shitob dukur-dukur eshitilardi, xolos.

— Voy sho'rim-ey, bu qanday shovqin? — so'radi Bonasye xonim.

— Yo do'stlarimiz, yo bizning dushmanlarimiz kelyapti, — o'ziga xos mudhish sovuqqonlik bilan javob berdi Miledi. — O'sha yerda turing, bularning kimligini men hozir sizga aytaman.

Bonasye xonim dami ichiga tushib, marmar haykal singari turgan joyida qotib qoldi.

Dukur-dukur hamon zo'rayib kelar, otlar endi, aftidan monastirdan yuz ellik qadamdan yiroq emas edi; agar ular haliyam ko'zga ilashmasa, bu ularning yo'lning burilish joyida kelayotganligidan, xolos.

Biroq dukur-dukur endi biram yaqqol eshitilardiki, taqalarning uziq-uziq taqir-tuquridan otlarning qancha ekanligini bilib olish mumkin edi.

Miledi zo'r berib olislarga tikilardi: kelayotganlarni ko'rib olish uchun kun hali yetarli darajada yorug' edi.

Birdan u yo'l muyulishida zarrin hoshiyali shlyapalar yaltirab ketganini va shamolda patlar hilpiray boshlaganini ko'rdi. U avval ikkita, keyin beshta va provardida sakkiz suvoriyni sanadi; ularning biri ikki ot bo'yi oldinga otilib chiqdi.

Miledi bo'g'iq nola qilib yubordi: oldinda yelib kelayotgan suvoriy siymosida u d'Artanyanni tanib qoldi.

— Yo rabbiy, yo rabbiy! — nido qildi Bonasye xonim. — Nimalar bo'lyapti u yerda!

— Bular kardinal gavardiyachilarining ust-boshlari, bir zum ham paysalga solish mumkin emas! — baqirdi Miledi. — Qochaylik, qochaylik!

— Ha, ha, qochaylik! — takrorladi Bonasye xonim, lekin qo'rquv turgan joyiga mixlab qo'yganday siljiyolmasdi.

Suvoriylar otlarini deraza tagidan choptirib o'tib ketganlari eshilib turardi.

— Yuring! Yursangiz-chi! — juvonne qo'ldan ushlab olib va uni sudrab ketmoqchi bo'lib xitob qilardi Miledi. — Bog' ichidan qochib ketishga ulguramiz, menda kalit bor... Shoshaylik! Yana besh daqiqadan keyin kech bo'ladi.

Bonasye xonim yurishga urinib ko'rib ikki qadam tashladi — uning tizzalari bukilib ketdi-yu, yiqilib tushdi.

Miledi uni ko'tarib olib ketishga urinib ko'rdi, lekin kuchi yetmadi.

Shu damda jo'nab ketayotgan izvoshning taqir-tuquri eshitildi, mushketyorlarni ko'rib pochtachi otlarni shahd bilan choptirib ketdi. So'ngra uch-to'rt o'qning uzilgani eshitildi.

— Oxirgi marta so'rayapman: ketishga niyatingiz bormi-yo'qmi? — baqirib berdi Miledi.

— Yo tavba, tavba! Ko'rib turibsiz, kuchim menga pand beryapti, men butunlay yura olmayapman... Yolg'iz o'zingiz qoching!

— Yolg'iz o'zim qochaymi? Sizni bu yerda qoldirib ketaymi? Yo'q, yo'q, hech qachon! — qichqirib yubordi Miledi.

Birdan u to'xtab qoldi, ko'zlari xunuk yolqindan chaqnab ketdi, u chopib stol yoniga bordi-da, tang qolarli tezlik bilan uzugining gardishini yechib uni Bonasye xonimning ryumkasiga bo'shatdi.

Undan sharobga qizg'ish qatra tushib darrov erib ketdi.

Keyin u dadillanib ryumkani oldi-da, dedi:

— Iching, bu sharob sizga quvvat beradi! Iching!

Miledi ryumkani juvonning lablariga tutdi, u o'ylamay-netmay ichib yubordi.

«Oh, bunaqa qasos olaman demagandim! — ib-lisona bir tabassum bilan ryumkani stolga qo'ya turib o'zicha dedi Miledi. — Lekin iloji bor narsani qilishga to'g'ri kelyapti».

U xonadan otilib chiqib ketdi.

Bonasye xonim uni nigohi bilan kuzatib qoldi-yu, lekin unga ergasha olmadi; o'sha tushida biron quvlab o'zining qochishga behuda urinayotganini ko'rayotgan kishilar his qiladigan ahvolga tushib qolgan edi u.

Bir-ikki daqiqa o'tdi — darvozaning jon holatda taqillagani eshitildi; Bonasye xonim har daqiqa Miledining qaytib kelishiga ilhaq bo'lar, lekin Miledi ko'rinmasdi.

Juvonning qizib ketgan manglayi qo'rqqanidan bo'lsa kerak, hadeb sovuq terga botardi. Nihoyat u ochilayotgan panjaralarning sharaqlaganini eshitdi, zinalarda etiklar dupurlab, shporlar jaranglab ketdi, borgan sari yaqinroqdan gangir-gungur ovozlar kela boshladi va bu to's-to'polon ichida o'zining nomi qulog'iga chalinganday bo'ldi. Birdan u quvonch bilan qiyqirib eshik tomon otildi; u d'Artanyanning ovozi tanib qoldi.

— D'Artanyan! D'Artanyan! — qichqirdi u. — Bu sizmisiz? Bu yoqqa, bu yoqqa!

— Konstansiya! Konstansiya, qayerdasiz! — javob qilardi yigit. — Yo rabbiy!

Xuddi shu on hujra eshigi ochildi yoki to'g'rirog'i tashqi vazn zo'ridan surildi-yu, xonaga bir necha kishi yugurib kirib keldi. Bonasye xonim ortiq qimir etishga qurbi yetmay, kresloga o'tirib qoldi.

D'Artanyan qo'lidagi hali tutab yotgan pistoletni uloqtirib tashladi-da, ma'shuqasi oldida tiz cho'kdi. Atos pistoletini belbog'iga qistirib qo'ydi, qilichlarini yalang'ochlab ushlab turishgan Portos bilan Aramis ularni qinlariga solib qo'yishdi.

— O, d'Artanyan, mening sevgilim! Axiri kelding-a, meni aldab ketmading-a!.. Ha, bu sensan...

— Ha, ha, Konstansiya, biz yana birgamiz!

— Seni kelmaydi deb u meni qancha ishontirma-sin, men baribir ichimda umid qilib turgan edim va qochishni istamadim. Oh, qanday yaxshi qildim-a, men naqadar baxtiyorman-a!

U degan so'zdan kresloda tinch o'tirgan Atos qo'qqis turib ketdi.

— U? U kim? — so'radi d'Artanyan.

— Mening dugonam, o'sha men bilan inoqligidan ta'qibchilarimdan meni berkitib qo'ymoqchi bo'lgan, o'sha sizlarni kardinalning gvardiyachilari deb o'ylab boyagina shu yerdan qochib ketgan ayolning o'zi-da.

— Sizning dugonangizmi? — qichqirib yubordi d'Artanyan hamda uning yuzi ma'shuqasining rangidan ham battar oqarib ketdi. — Qanday dugonani gapiryapsiz?

— Izvoshi darvoza tagida turganni, o'zini sizning do'sti deb atayotgan va siz d'Artanyan unga hamma gapni aytib bergan ayolni.

— Uning nomi, nomi nima? — surishtirardi d'Artanyan. — Yo rabbiy, nahotki siz uning nomini bilmasangiz?

— Haligi, uni mening oldimda atab edilar... Sabr qiling... g'alati-ya... Uf, tavba, mening boshim aylanib ketyapti... ko'zlarim tinyapti...

— Yonimga keling do'stlarim, yordam bering! — hayqirdi d'Artanyan. — Uning qo'llari muzlab ket-

yapti, uning holi tang... Yo rabbiy, u hushidan ketyapti!

Portos joni boricha baqirib yordamga chaqirguncha Aramis stol tomon otildi, lekin Atosning afti qanday mudhish tusga kirganini ko'rib to'xtab qoldi: u dahshatdan qotib qolgan ko'zlarini ryumkalarning biriga tikib stol oldida turar va yomon shubhadan azoblanayotganday tuyulardi.

— Yo'q, yo'g'-ey, bo'lishi mumkin emas! — ta'kidlardi u. — Parvardigor bunday jinoyatga yo'l qo'ymaydi!

— Suv, suv! — baqirardi d'Artanyan. — Suv!

— Sho'ring qurg'ur! Sho'ring qurg'ur! — xirildoq ovoz bilan shivirlardi Atos.

D'Artanyanning bo'salaridan sal tetik tortgan Bonasye xonim ko'zlarini ochdi.

— U o'ziga kelyapti! — xitob qildi yigit. — Xudoga shukur!

— Xonim, — tilga kirdi Atos, — xonim, ayting, azbaroyi xudo, bu bo'sh ryumka kimniki?

— Meniki, taqsir... — so'nib borayotgan ovoz bilan javob berdi yosh juvon.

— Ryumkadagi sharobni-chi, sizga kim quyib berdi?

— O'sha.

— O'sha deganingiz kim bo'ldi o'zi?

— Ha-a, esladim! — dedi Bonasye xonim. — Grafinya Vinter.

To'rt do'st hammasi baravar baqirib yuborishdi, lekin Atosning na'rasi qolganlarinikini bosib ketdi.

Bonasye xonimning yuzi murdasimon oqarib ketdi, qattiq og'riq uni holdan toydirdi-yu, u hansiraganicha Portos bilan Aramisning qo'liga yiqildi.

D'Artanyan ta'rifga sig'maydigan bir xavotir bilan Atosning qo'lidan ushlab oldi.

— Nainki sen gumon qilasanki... — uning ovozi yig'iga aylandi.

— Men hamma narsani gumon qilaman, — javob berdi Atos va beixtiyor xo'rsinishini bosishga urinib lablarini qonaguday tishlab oldi.

— D'Artanyan, d'Artanyan, — shivirladi Bonasye xonim, — qayerdasan? Meni tashlab ketma, ko'rib turibsan — men jon beryapman!

Bezillab hamon Atosning qo'lini ushlab turgan d'Artanyan uni qo'yib yubordi-yu, Bonasye xonimga otdi o'zini.

Uning go'zal ruxsori burishib ketgan, baqrayib qolgan ko'zlari har qanday ma'nosini yo'qotgan, ajal talvasasi a'zoyi-badanini larzaga solar, peshanasidan ter quyilmoqda edi.

— Xudo haqi yuguringlar, birortasini chaqiringlar... Portos, Aramis, yordam so'ranglar!

— Foydasi yo'q, — dedi Atos, — foydasi yo'q, u qo'shgan zaharga davo topib bo'lmaydi.

— Ha, ha, yordam bering! — shivirladi Bonasye xonim. — Yordam bering!

So'ngra qolgan-qutgan kuchini to'plab, u yigitning boshini ikkala qo'lga oldi. Go'yo shu nigoh bilan butun yuragini bo'shatayotganday unga javdirab qarab qo'ydi-da, alamli bir faryod bilan lablarini uning lablariga bosdi.

— Konstansiya! Konstansiya! — baqirdi d'Artanyan.

Bonasye xonimning daxanidan nafasi chiqib, d'Artanyanning og'ziga tegdi — uning sof va sevguvchi ruhi samoga uchib ketgan edi.

D'Artanyan bag'riga murdani bosmoqda edi.

Yigit qichqirib yubordi va xuddi ma'shuqasi singari rangi o'chgan va sovugan holda uning yoniga yiqildi.

Portosning ko'zidan yosh keldi, Atos mushtumi bilan falakka tahdid solib qo'ydi, Aramis esa cho'qinib oldi.

Shu chog' eshikda qariyb shu xonadagilarning hammasi singari rangpar bir noma'lum kishi ko'ringdi; o'z tevaragiga ko'z tashlab, u jonsiz Bonasye xonimni va behush d'Artanyanni ko'rdi.

U juda katta fojialarga esh bo'lib kelguvchi o'sha karaxtlik onida kelib qoldi.

— Men yanglishmabman, — dedi u, — mana janob d'Artanyan, sizlar bo'lsangiz uning do'stlari: Atos, Portos va Aramas janoblarsiz.

Har uchulasi o'zlarini nomma-nom atagan noma'lum kishiga taajjub bilan qarab qolgan edilar: ularning hammasiga ham uning istarasi issiq ko'rinardi.

— Janoblar, — gapida davom etdi yangi kelgan kishi, — sizlar ham xuddi men singari bir ayolni axtarib yuribsizlar, — xunuk iljayib qo'ydi u, — u shu yerda bo'lganga o'xshaydi, zero men murdani ko'rib turibman.

Uch do'st avvalgidek unsiz edilar; bu odamning ovozi ularga tanish tuyular, lekin uni qay sharoitda eshitganlarini xotirlayolmasdilar.

— Janoblar, — yana tilga kirdi noma'lum kishi, — sizlardan joni uchun, balkim, ikki karra qarz-dor odamni tanib olishni istamayotganingiz vajhidan o'z nomimni aytishimga to'g'ri kelyapti. Men — o'sha ayolning qaynag'asi lord Vinterman.

Uch do'st og'zi ochilib qichqirib yuborishdi.

Atos o'rnidan to'rdi-da, lord Vinterga qo'lini uzatdi.

— Qadamingizga hasanot, milord, — dedi u. — Bir yoqadan bosh chiqarib, harakat qilamiz.

— Men Portsmutdan undan keyin besh soat hayallab jo'nadim, — deb hikoya qila boshladi lord Vinter, — undan uch soat hayallab Buronga keldim. Sent-Omerada atigi yigirma daqiqa kechikib ayirilib ketdik va nihoyat, Lileda uning izini yo'qotib qo'ydim. Men tavakkal qilib hammadan so'rab-surishtirib ketayotgan edim, birdan ot solib yonimdan sizlar o'tib ketdingiz. Men janob d'Artanyanni tanib qoldim. Men sizlarni chaqirdim, lekin sizlar javob bermadingiz; men sizlarning izingizdan tushmoqchi bo'lgandim, lekin otimning sillasi qurib qolgan edi, sizlarniki singari chopib bora olmasdi. Biroq qancha zo'r bermang, sizlar baribir juda kech kelibsiz, shekilli.

— Ko'rib turibsiz, — lord Vinterga jonsiz Bonasye xonimni va Portos bilan Aramis o'ziga keltirishga urinib ovora bo'layotgan d'Artanyanni ko'rsatib dedi Atos.

— Ularning ikkalasi ham o'ldimi? — pinagini buzmay so'radi lord Vinter.

— Xayriyatki, yo‘q, — javob berdi Atos. — Janob d’Artanyan behush xolos.

— Ha-a, yana yaxshi! — dedi lord Vinter.

Darhaqiqat, shu nafas d’Artanyan ko‘zlarini ochdi.

U Portos bilan Aramisning qo‘llaridan yulqinib chiqdida, telba singari o‘zini ma’shuqasi jasadiga ot-di.

Atos o‘rnidan turib, o‘z do‘sti yoniga sekin va tantanavor yurib borib, uni quchdi va d’Artanyan ho‘ngrab yig‘lab yuborganda unga o‘zining olijanob ta’sirli ovozi bilan dedi:

— Do‘stim, erkak bo‘l: o‘lganlarga ayollar ko‘z yoshi to‘kishadi, erkaklar ular uchun qasos oladilar.

— Ha! — dedi d’Artanyan. — Ha! Uning uchun qasos olgani men ortingdan qayerga desang borishga tayyorman!

Atos o‘zining baxtiqaro do‘stiga qasos ilinji indirgan darmondan foydalandi va Portos bilan Aramisga nozirani aytib kelishga ishora qildi.

Ikkovlon voqealarning buncha tig‘izligidan gangib qolgan, hayajonga tushgan holda unga dahlizda duch kelishdi. Nozira bir nechta rohibalarni chaqirdi-da, ular barcha monastir udumlariga xilof ravishda besh erkak hozir joyga tushib qolishdi.

— Xonim, — d’Artanyanni qo‘ltiqlab olgan ko‘yi noziraga murojaat qildi Atos, — bu sho‘rlik ayolning tanini sizning tavfiqli e’tiborlaringizga havola qilamiz. Falakda farishta bo‘lishdan ilgari u yer yuzida farishta bo‘lib o‘tdi. Uni monastiringiz rohibasi sifatida dafn eting, mavridi bilan biz uning qabrida duo o‘qigani kelimiz.

D’Artanyan boshini Atosning ko‘ksiga yashirib ho‘ngrab yubordi.

— Yig‘layver, — dedi Atos, — yig‘layver, sening qalbing muhabbat va hayot ishq, yoshlik bilan limmo-lim! Koshki edi men ham sendek yig‘layolsam!

U do‘stini padar singari panohiga olib, bir ruhoniy singari unga tasalli berib va o‘zi ko‘p musibat chekkan inson ulug‘vorligini namoyon etib olib chiqib ketdi.

Beshovlon ham otlarini tizginidan yetaklab olgan xizmatkorlari hamrohligida olisda ko'zga chalinib turgan Betyun shahriga yo'l olishdi va yo'lda birinchi duch kelgan mehmonxonada to'xtashdi.

— Nima sababdan biz bu ayolni quvmayapmiz? — so'radi d'Artanyan.

— Quvishni qo'ya turaylik, — javob berdi Atos. — Avval ba'zi bir choralarni ko'rib qo'ymoq darkor.

— U qo'limizdan chiqib ketadi! — tashvishga tushib qoldi yigit. — U qo'limizdan chiqib ketadi, Atos, hamda bunga sen sababchi bo'lasan!

— Men uning uchun javobgarman, — javob berdi Atos.

D'Artanyanning do'stiga bo'lgan ishonchi shu darajada ediki, u boshini quyi soldi-da, ortiq gap qaytarmasdan mehmonxonaga kirdi.

Portos bilan Aramis Atosning bunday ishonchining boisini tushunmay ko'z urishtirib oldilar.

Lord Vinter Atos bu gapni do'stining dardini yengillashtirish uchun aytayapti deb o'yladi.

— Endi, janoblar, har birimiz o'z xonamizga bo'raylik, — mehmonxonada beshta bo'sh xona borligiga qanoat hosil qilgach taklif qildi Atos. — To'yib-to'yib yig'lab, uxlab qolishi uchun d'Artanyanning tanho qolmog'i zarur.

— Biroq xayolimda, — luqma tashladi lord Vinter, — grafinyaga qarshi biror chora ko'rish lozim bo'lganda ham bu mening ishim: grafinya mening kelinim bo'ladi.

— Mening ham, — dedi Atos, — u mening rafiqam bo'ladi.

D'Artanyan jilmayib qo'ydi: shunday sirni ochgandan keyin o'z qasosidan uning ko'ngli to'qligini tushundi u. Portos bilan Aramis rangi o'chib birbiriga qarab qo'yishdi. Lord Vinter Atosni aqldan ozgan deb qaror qildi.

— Demak, har qaysingiz o'z xonangizga boring, — takrorladi Atos, — hamda harakat qilishni menga qo'yib bering. O'zingiz ko'rib turibsizki, bu mening ishim, negaki, men uning eriman. Faqat agar yo'qotib qo'ymagan bo'lsangiz, d'Artanyan, haligi

odamning shlyapasidan tushib qolgan va qishloqning nomi yozilgan qog'ozni menga berib qo'ying.

— Ha-a, tushunib turibman! — xitob qildi d'Artanyan. — Bu nom uning qo'li bilan yozilgan.

— O'zing ko'rib turibsan, — dedi Atos, — osmon-u falakda xudo bor hali!

XXXIV

Qizil ridolik odam

Atosning alami uning zakovatining yorqin jihatlari yanada kuchaytirib yuborguvchi pinhona g'ussa bilan almashindi.

O'zi berib qo'ygan va'da va o'z zimmasiga olgan mas'uliyat xususidagi xayollar bilan band bo'lib, u o'z xonasiga eng pirovardida ketdi, mehmonxona sohibidan bu viloyatning xaritasini topib berishni so'radi, unga tushirilgan chiziqlarni o'rganib chiqdi, uning ustida engashdi-da, Betyundan Armanterga boshqa-boshqa to'rt yo'l eltishini aniqlab oldi va xizmatkorlarni huzuriga chaqirishni buyurdi.

Planshe, Grimo, Mushketon va Bazanlar Atos huzuriga kelishdi va undan ravshan, aniq, puxta far-moyishlar olishdi.

Ular har biri o'z yo'lidan tongotarda Armanterga jo'namog'i zarur edi. Planshe to'rtalasining hammasi ichida eng uddaburosi sifatida to'rt do'st o'q uzgan va kitobxonlarning xotiralarida bo'lsa, Roshforning xizmatkori hamroh bo'lgan izvosh ketgan yo'ldan borishi zarur edi.

Atos xizmatkorlarni eng avvalo shu vajdan ishga soldiki, o'zi va o'z do'stlari qo'lidagi xizmati asnosida ularning har birida u xiyla ahamiyatli fazilatlarini payqagan edi. Bundan keyin, o'tgan-ketganlarni so'roqqa tutguvchi xizmatkorlar o'z sohiblaridan kamroq shubha uyg'otadi va o'zlari murojaat qilgan kishilarda ko'proq xayrixohlik uchratadilar. Va nihoyat, Miledi sohiblarni bilardi-yu, lekin xizmatkorlarini bilmasdi. Xizmatkorlar esa aksincha, uni juda yaxshi tanirdilar.

To'rt xizmatkor kelasi kunning soat o'n birida tayin joyda yig'ilishi zarur edi. Agar Miledi berkingan joyni ifsho etish ularga nasib qilsa, uchtasi uni qo'riqlab qoladi, to'rtinchisi bo'lsa Atosga xabar qilmoq, to'rt yor-u birodarga kuzatuvchi bo'lib xizmat qilmoq uchun Betyunga qaytib keladi.

Bu farmoyishlarni qulog'iga quyib olib xizmatkorlar yiroqlashishdi.

Atos stuldan turib qilichini beliga taqdi, ridosi-ga o'ralib oldi-da, mehmonxonadan chiqdi. Kech soat o'nlar edi. Ma'lumki, kech soat o'nda viloyat shaharining ko'chalari kamqatnov bo'ladi, biroq Atos o'zi savol bilan murojaat etguday biror odamni ochiq-oydin qidirmoqda edi. Nihoyat, u bemahalda qolgan bir yo'lovchiga duch kelib, uning yoniga bordi va bir-ikki og'iz gap qotdi. U murojaat qilgan kishi quti uchib orqaga tisarildi, lekin har qalay mushketyorning so'zlariga javoban bir tarafga qo'li bilan ishora qildi. Atos u odamga o'zini kuzatib qo'yishi evaziga yarim pistol taklif qildi, lekin yo'lovchi bosh tortdi.

Atos yo'lovchi qo'lini bigiz qilib ko'rsatgan ko'chadan ichkariroqqa kirib bordi, lekin chorrahaga yetgach, aftidan, nari yog'iga qay tarafga yurishga qiynalib yana to'xtab qoldi. Lekin chorrahada uning bitta-yarimta odamni uchratib qolishi tayinroq bo'lgani sababli u o'sha yerda turaverdi. Darhaqiqat, ko'p o'tmay tungi qorovul o'tib qoldi. Atos yo'lovchiga bir qur bergan o'sha savolining o'zi bilan murojaat qildi, qorovul ham xuddi u kabi qo'rqib ketdi, u ham Atosni kuzatib qo'yishdan bosh tortdi va qo'li bilan yo'lni ko'rsatib qo'ydi.

Atos ko'rsatilgan tarafga ketdi va shahar tevaragidagi shaharning o'zi bilan o'rtoqlari kirib kelgan tarafga qarama-qarshi chekkasidagi joyga yetib oldi. Bu yerda u, aftidan, yana mushkul ahvolga tushib qoldi va uchinchi daf'a to'xtab qoldi.

Xayriyatki, bir gadoy o'tib ketayotgan bo'lib, u ehson so'ragani Atosning yoniga keldi. Atos o'zi yo'l tutgan joyga gadoy kuzatib qo'yishi uchun bir ekyu taklif qildi. Gadoy avval taraddudlanib turdi, lekin

qorong'ida yiltirab turgan kumush tangani ko'rib bir qarorga keldi-yu, Atosning oldiga tushib yurib ketdi.

Bir ko'chaning muyulishigacha yetib, u Atosga uzoqdan alohida ko'rinib turgan kichikroq xoli va g'arib imoratni ko'rsatib qo'ydi. Atos u tomon yo'l oldi, o'z haqini olib bo'lgan gadoy esa oyog'ini qo'lga olib nari qochib qoldi.

Devorlarning to'q-qizil bo'yog'i manzarasida eshikni ilg'ab olguncha Atosning uyni bir aylanib chiqishiga to'g'ri keldi; darchalar tirqishidan nurning biror shu'lasini tashqariga chiqmas, bu uyda tirik jon bor deb gumon qilishga imkon berguday tiq etgan tovush eshitilmas edi: u qabr singari qorong'i va unsiz edi.

Atos uch sidra taqillatdi, lekin hech kim unga javob qilmadi. Biroq uchinchisidan keyin ichkaridan yaqinlashib kelayotgan qadamlar tovushi eshitildi; nihoyat eshik qiya ochildi-yu, rangpar yuzli qora soch, qora soqol daroz odam ko'rindi.

Atos bilan noma'lum kishi bir og'iz gaplashishdi, shundan keyin daroz odam mushketyorga kirish mumkin degan ishora qildi. Atos bu ruxsatdan darrov foydalandi-yu, uning ortidan eshik yopildi.

Atos qidira-qidira shu qadar xilvatga kelib qolgan va shu qadar mashaqqat bilan topgan odami Atosni kabinetiga boshlab kirdi, shundan ilgari u bu yerda skeletning shaldirab yotgan suyaklarini sim bilan mahkamlayotgan edi. Butun asosi yig'ib bo'lingan, faqat bosh suyagi hali stolda alohida yotardi.

Xonaning qolgan barcha jihozlari uning sohibi tibbiy ilmlar bilan mashg'ulligini ko'rsatib turardi: zotlari yozilgan pattalari ko'zga tashlanib turgan bankalarda turli ilonlar; katta-katta qora yog'och ramalarga solingan quritilgan kaltakesaklar zumrad misol tovlanardi; xushbo'y va, aftidan, bexabar odamlarga noma'lum xususiyatlarga molik yovvoyi o't-o'lanlarning bog'lamlari shiftga ilib qo'yilgan va xonaning burchak-burchaklaridan osilib turardi.

Oila va xizmatkorlarning yo'qligi ko'zga tashlanardi: daroz odam bu uyda so'qqabosh istiqomat qilardi.

Atos biz tavsif etgan narsalarning hammasiga sovuqqon va loqayd nazar solib chiqdi hamda o'zi yo'qlab kelgan kishining taklifiga binoan uning yonidan joy oldi.

So'ngra u o'z tashrifining sababini va o'zi so'rab murojaat qilayotgan xizmatni unga uqtirdi. Lekin Atos o'z iltimosini bayon qilar-qilmas, noma'lum kishi dahshat ichida tislandi-da, bosh tortdi. Shunda Atos ikki enlik xat yozilgan, imzo va muhr bilan tasdiqlangan qog'ozni cho'ntagidan olib, uni nafrat hazarini bildirishga o'ta shoshgan kimsaga ko'rsatdi. Daroz odam bu ikki satrni o'qigan, imzoni ko'rgan va muhrni tanigan zamon o'zining ortiq e'tirozi yo'qligi va itoat etishga tayyorligi ma'nosida darhol ta'zim qildi.

Atosga shu kerak edi, xolos. U o'rnidan turib xo'shlashdi, tashqariga chiqib o'zi kelgan yo'ldan orqaga qaytdi, mehmonxonaga kelib, o'z xonasini qulflab oldi.

Saharda uning huzuriga d'Artanyan kirdi va nima qilmoq kerak, deb so'radi.

Bir-ikki daqiqa o'tgach, monastir nozirasi ko'mish marosimi tushda bo'lishini mushketyorlarga xabar qildi. Zaharlagan ayolga kelganda u borasida hech qanday ma'lumot yo'q edi; faqat uni bog' orqali qochgan deb taxmin qilardilar: u yerda qumda uning izlarini topishgan hamda bog' darchasi qulf bo'lib chiqqan, kaliti esa g'oyib bo'lgan edi.

Tayin soatda lord Vinter bilan to'rt og'ayni monastirga tashrif buyurdilar; u yerda barcha qo'ng'iroqlar jaranglab, butxonaning eshiklari ochiq turar, lekin kliros panjarasi yopiqligicha qolgandi. Kliros o'rtasida yovuzlik qurbonining rohibi libosiga chulg'angan jasadi solingan tobut turardi. Klirosning ikki tarafida monastirdan to'ppa-to'g'ri kirilguvchi panjara orqasida hammasi jam bo'lib karmelitkalar turardi; ular o'sha yerda turib motam kuyini tinglashar va fano odamlarini ko'rmagan va o'zlari ham ularga ko'rinish bermagan holda o'z xonishlarini ruhoniylarning munojotlariga jo'r etardilar.

Butxona eshigi yoniga borib d'Artanyan matonati yana o'zini tark etayotganini his qildi; u ko'zlari bilan Atosni axtarganicha orqasiga o'girildi, lekin Atos g'oyib bo'lgan edi.

O'z zimmasiga olgan qasos masalasiga vafo qilib, Atos o'zini boqqa kuzatib qo'yishni buyurdi; u yerda qadami tekkanki joyda orqasidan qonli iz solib ketguvchi bu ayolning qum ustidan cho'zilib ketgan yengil oyoq izlaridan borib, u o'rmon chekkasiga chiqadigan darchagacha yetdi va uni ochishni buyurib o'rmonga kirib ketdi.

Bu yerda uning barcha taxminlari tasdiqlandi: izvosh burilgan yo'l o'rmonni aylanib o'tar edi. Atos birmuncha vaqt shu yo'ldan ko'zlarini yerga qadab bordi; u har zamonda yo izvoshga hamroh otdagi odamga, yo otlarning biriga yetkazilgan jarohatdan dalolat berguvchi maydaroq qon dog'larini ilg'ab qolar edi. Monastirdan taxminan chorak lye narida, Festyuberdan ellik qadamcha berida kattaroq dog' ko'zga tashlanar, uning tevaragidagi yerni ham otlar tepalab tashlagan edi. O'rmon bilan shu fosh etguvchi joy o'rtasidagi tuyoqlar kovlab tashlagan joydan sal nariroqda xuddi bog'dagi o'sha mayda odimlar izi cho'zilib ketgan edi; aftidan, izvosh bu yerda to'xtab turgan.

Shu joyda Miledi o'rmondan chiqib izvoshga mingan.

O'zining barcha taxminlarini tasdiqlaguvchi bu kashfiyotdan mamnun bo'lib, Atos mehmonxonaga qaytdi va u yerda betoqat bo'lib o'ziga ko'z tutayotgan Plansheni topdi.

Hammasi xuddi Atos gumon qilgandek bo'lib chiqdi.

Yo'ldan yurib borib Planshe xuddi Atos singari qonli dog'larni ko'rib qolgan va otlar to'xtagan joyni topgan; lekin o'sha yerdan Atos orqaga burilgan, Planshe esa ichkari ketgan va Festyuber qishlog'ida-gi xarobatda qo'nib va sharob ichib o'tirib, u hatto hech kimdan surishtirmasdan ham kecha kech soat sakkiz yarimlarda pochta izvoshida sayohat qilib yurgan xonimga hamroh bir yarador kishi to'xtashga

majbur bo'lgani, negaki, ortiq yurolmaganini bilib olgan. Yo'lovchilar bu jarohatni go'yo o'rmonda izvoshni to'xtatgan qaroqchilarning hujumi bilan izohlaganlar. Yarador qishloqda qolgan, ayol esa otlarni almashtirib olib yo'lida davom etgan.

Planshe shu izvoshning pochta-xonini axtarishga kirishdi va uni topdi. Pochtachi xonimni Fromelgacha eltib qo'ygan, Fromeldan esa u Armanterga ketgan edi. Planshe qishloq yo'lidan tikkasiga kesib bordi va sahar soat yettida Armanterga yetib oldi.

U yerda pochta bekati qoshida bittagina mehmonxona bor ekan. Planshe u yerga joysiz qolib xizmat qidirib yurgan xizmatkor bo'lib kirib bordi. U mehmonxona xizmatchisi bilan o'n daqiqa ham gaplashmasdan allaqanday ayol hech kim tomonidan kuzatilmay kecha kech soat o'n birda kelganini, bir xonani band qilib, mehmonxona nazoratchisini huzuriga chaqirtirgani va unga biror muddat Armanter atrofiga yashash istagi borligini aytganlarini bilib oldi.

Planshe o'ziga zarur hamma narsani bilib oldi. U muloqot uchun tayinlangan joyga yugurib ketdi, u yerda shartlashilgandek qolgan uch xizmatkor bilan uchrashdi va mehmonxonaning barcha chiqish eshiklarini poylab turishni ularga topshirib, Atos huzuriga oshiqdi.

Atosning do'stlari ko'mish marosimidan qaytib, uning xonasiga kirib borganlarida Planshe hali o'zi to'plagan ma'lumotlarni unga axborot berib turgan edi.

Hammaning yuzi, hatto yuvvosh Aramisning ham yuzi to'niq va xomush edi.

— Nima qilmoq kerak? — so'radi d'Artanyan.

— Kutish, — javob berdi Atos.

Kech soat sakkizda Atos otlarni egarlashni hamda lord Vinter bilan o'z do'stlariga yo'l taraddudini ko'rishlarini aytib qo'yishni buyurdi. Hash-pash deguncha beshovlon ham taxt bo'ldi. Ularning har biri o'z qurolini ko'zdan kechirib, epaqaga keltirib oldi. Atos pastga eng so'nggida tushdi. D'Artanyan allaqachon otida o'tirar va jo'nab ketishga ko'zi to'rt edi.

— Biroz sabr qiling, — dedi Atos, — ichimizda bir odam kam.

To'rt birday suvoriy taajjub ichida atrofga alanglab qarab qo'ydilar; ularning har biri o'z xayolida kim kimligini topib olishga behuda urinardi.

Bu o'rtada Planshe Atosning otini yetaklab keldi; mushketyor yengil sakrab otga mindi.

— Meni kutib turinglar, men tezda kelaman, — dedi u va otini choptirib ketdi.

Chorak soatdan keyin u chindanam uzun qizil ridoga burkangan, yuziga niqob tutgan odamni ergashtirib qaytib keldi.

Lord Vinter bilan uch mushketyor bir-biriga savol nazarini tashlashdi. Ularning birortasi ham boshqasiga ma'lumot bera olmasdi: bu odamning kimligi hech kimga ma'lum emas edi. Lekin xayolan ular bu Atosdan chiqqan ekan, shunday bo'lishi kerakdir, degan fikrga kelib qo'yishdi.

Soat to'qqizda Planshe rahbarligidagi kichik to'da xuddi izvosh o'tgan yo'lning o'zidan ravona bo'ldi.

O'z xayollariga g'arq bo'lib — dard-alam kabi g'amgin, qasos kabi vahimali bo'lib indamay ketayotgan bu olti kishi qayg'uli manzara kasb etgan edi.

XXXV

Sud

Tun qorong'i va suronli edi, og'ir-og'ir bulutlar yulduzlarni to'sib osmon bo'ylab izg'ib yurardi; oy faqat yarim kechada chiqishi kerak edi.

Gohida osmonning bir chekkasida chaqnayotgan chaqmoq yog'dusida olis-olislarga qarab ketgan xilvat yo'l oqarib ko'rinib qolardi-yu, so'ngra esa borliq yana zulmatga cho'mar edi.

Atos hadeb kichik otryaddan o'zib ketib qolayotgan d'Artanyanni har daqiqa chaqirib olar, lekin zum o'tgach, d'Artanyan g'izillab yana oldinga o'tib ketar edi; uning fikri-yodida bir narsa bor edi, xolos: olg'a uchish — u uchib bormoqda edi.

kursida o'tirar va tirsaklarini pachoq stolga tirab op-poq, go'yo fil suyagidan yo'nilganday qo'llari bilan boshini changallab olgandi.

Uning ruxsorini tuzukroq ko'rib bo'lmasdi: lekin Atosning lablarida qahrli tabassum paydo bo'ldi: u yanglishmagan, ha, bu o'sha, axtarib yurgan ayolning o'zginasi edi.

Nogahon ot kishnadi. Miledi boshini ko'tardi, Atosning oynaga yopishgan rangpar yuzini ko'rdi-yu, dodlab yubordi.

Atos uning o'zini taniganini tushundi va dera-zani qo'li-yu, tizzasi bilan itardi; deraza surildi, oyna-lari chil-chil bo'lib sochilib ketdi.

Atos irg'ib xonaga kirdi va qasos sharpasiday Miledi qarshisida hozir bo'ldi.

Miledi eshik tomon otilib, uni ochib yubordi — bo'sag'ada Atosdan ham badtar rangi o'chgan va haybatli d'Artanyan turardi.

Miledi dod solib, o'zini orqaga tashladi. D'Artan-yan uning hali qochib ketish imkoni bor deb o'ylab va yana ularning qo'lidan chiqib ketishidan qo'rqib, yonidan pistoletini chiqardi, lekin Atos qo'lini ko'tardi.

— Qurolni joyiga qo'ying, d'Artanyan, — dedi u. — Bu ayolni o'ldirish emas, sud qilmoq kerak. Biroz mushohada qil, d'Artanyan, ko'ngling joyiga tushadi.

D'Artanyan itoat etdi: Atosning ovozi tantana-vor, imo-ishoralari parvardigorning o'zi yuborgan hakamniki edi go'yo. D'Artanyan ketidan Portos, Aramis, lord Vinter va qizil ridolik kishi kirib ke-lishdi.

Xizmatkorlar eshik va derazalarni qo'riqlab tu-rishdi.

Miledi stulga cho'kdi-da, bu mudhish manzarani afsun qilayotganday qo'llarini yoydi; qaynag'asini ko'rib, u dahshatli faryod ko'tardi.

— Sizlarga nima kerak? — qichqirdi Miledi.

— Bizga, — javob berdi Atos, — avval grafinya de Le Fer, keyin esa ledi Vinter, baronessa Sheffield bo'lgan Sharlotta Bakson kerak.

— Bu men, bu men! — dahshatdan esankirab g'o'ldiradi Miledi. — Mendan nima istaysizlar?

— Biz sizni qilgan jinoyatlaringiz uchun sud qilmoqchimiz, — dedi Atos. — O'zingizni himoya qilsangiz ixtiyoringiz, qo'lingizdan kelsa, o'zingizni oqlang. Janob d'Artanyan, birinchi siz ayblaysiz.

D'Artanyan oldinga chiqdi.

— Xudo va bandalar oldida, — so'z boshladi u, — bu ayolni men kecha kechqurun qazo qilgan Kons-tansiya Bonasyeni zaharlashda ayblayman.

U Portos bilan Aramis tomonga o'girildi.

— Biz bunga guvohlik beramiz, — deb baravar gapirdi ikkala mushketyor.

D'Artanyan so'zida davom etdi:

— Xudo va bandalar oldida men bu ayolni sharobga zahar solib, mening o'zimni zaharlashga qasd qilishda ayblayman, sharobni u menga Villeruadan do'stlar tuhfasiga deb ishontirish istagida xat bilan qo'shib yuborgan. Xudo meni saqlab qoldi, lekin mening o'rninga Brizmon nomli boshqa odam o'lib ketdi.

— Biz bunga guvohlik beramiz, — dedi Portos bilan Aramis.

— Xudo va bandalar oldida bu ayolni meni graf de Vardni o'ldirishga undashda ayblayman va bu aybning chinligiga guvohlik bera olguvchi hech kim yo'qligi sababli men o'zim bunga guvohlik beraman. Men tugatdim.

D'Artanyan Portos va Aramis bilan birga xonaning narigi chekkasiga o'tib turdi.

— Sizning navbatingiz, milord! — dedi Atos.

Baron oldinga chiqdi.

— Xudo va bandalar oldida, — gap boshladi u, — bu ayolni uning gij-gijlashi oqibatida gersog Bekingem o'ldirilganligida ayblayman.

— Gersog Bekingem o'ldirilganmi? — bir ovozdan xitob qildi shu yerdagilarning hammasi.

— Ha, — dedi baron, — o'ldirildi! Sizlarning ogohlantirguvchi maktubingizni olgach, men bu ayolni hibsga olishni buyurdim va uni qo'riqlashni menga eng sodiq va fidoyi bir odaminga topshirdim. Bu uni

yo'ldan urdi, qo'liga xanjar tutqazdi. Gersogni o'ldirishga uni ko'ndirdi va ayni shu tobda bu manjalaqining jinoyati uchun Felton boshi bilan tovon to'lagan bo'lsa kerak.

Hukm etuvchilar bu o'zlariga hali noma'lum yovuzliklar fosh etilganda beixtiyor larzaga kelishdi.

— Hali bu hammasi emas, — so'zida davom etdi lord Vinter. — Sizni o'zining merosxo'ri qilib ketgan akam atigi uch soat kasal bo'lib, odamning butun badaniga ko'kimtir dog'lar toshadigan g'alati dardan vafot etdi. Singlim, eringiz nimadan qazo qildi?

— Qanday dahshat! — qichqirib yubordi Portos bilan Aramis.

— Bekingemning qotili, Feltonning qotili, mening akamning qotili, men adolat talab qilaman va ma'lum qilamanki, unga yetisha olmasam uni o'zim bajo keltiraman.

Lord Vinter chetga chiqdi-da, d'Artanyan bilan yonma-yon turdi.

Miledi boshini qo'llariga tirab azbaroyi qo'rq-qanidan chuvalashib ketgan fikrlarini yig'ib olishga urinardi.

— Endi navbat menga, — dedi Atos va ilonni ko'rib qolgan arslon qaltiraganiday titrab ketdi, — navbat menga. Men bu ayolga u hali juda yosh qiz bo'lgan paytlari butun oilamning ra'yiga qarshi uylanib qo'ygan edim. Men unga davlat berdim, men unga o'z nomimni berdim va bir kun bu ayolning tamg'alanganligini ko'rib qoldim: uning chap kiftiga nilufar shaklidagi tamg'a bosilgan.

— O, — xitob qildi Miledi va o'rnidan turib ketdi. — Kafilmanki, mening ustimdan bu razil hukmni chiqargan sud topilmas. Kafilmanki, uni bajo qilgan kimsa topilmas.

— Uningizni o'chiring! — dedi allakimning tovushi. — Bunga men javob beraman!

Qizil ridolik kishi oldinga chiqdi.

— Bu kim, bu kim? — qo'rquvdan nafasi ichiga tushib baqirib yubordi Miledi; uning sochlari yoyilib, o'limtik yuzi ustida bamisoli joni borday tebrana boshladi.

Hammaning ko'zi shu kishiga qadaldi; Atosdan bo'lak hech kim uni tanimasdi. Atosning o'zi ham xuddi qolganlar singari taajjub bilan qay yo'sinda shu damda xotimasi yasalmoqda bo'lgan bu mudhish dramaga bu odam aloqador bo'lib chiqib qolganidan hang-u mang bo'lib unga qarab turardi.

Salmoqli, tantanali qadam bilan Miledining yoniga, faqat o'rtada stol ajratib turgan masofaga yaqinlashib, noma'lum kishi yuzidan niqobni olib tashladi.

Miledi loqayd sovuq xotirjamligini saqlab turgan qora soch va chakka soqol bilan o'ralgan rangpar yuzga tobora dahshati ortib birmuncha vaqt tikilib turdi, keyin birdan devor tomonga sapchib tushdi.

— Yo'q, yo'q! — og'zidan chiqib ketdi uning. — Yo'q! Bu do'zax sharpasi! Bu u emas!.. Yordam bering! Yordam bering! — ovozi xirillab fig'on qildi u va qo'llari bilan surib tashlab, ichida bekinmoqchiday o'girildi.

— Kimsiz o'zi? — xitob qilishdi bu ko'rinishi-ni barcha shohidlari.

— Bu ayoldan so'rab ko'ring, — dedi qizil ridolik odam. — O'zingiz ko'rib turibsiz, u meni tanidi.

— Lillik jallodi, lillik jallod! — qo'rquvdan esi og'ib va yiqilib ketmaslik uchun qo'llari bilan devorga tirmashib baqirib-chaqirardi Miledi.

Hamma chekindi va qizil ridolik kishi xonaning o'rtasida yolg'iz qoldi.

— O, shafqat qiling, shafqat qiling, meni afu eting! — tiz cho'kib yolborardi kasofat xotin.

Noma'lum kishi sukunat cho'kkunicha kutib tur-di.

— Men sizga aytdim-ku, u meni tanidi deb! — dedi u. — Ha, men Lill shahrining jallodiman va mana mening tarixim.

Hamma besaranjom sabrsizlik bilan uning og'zini poylab, bu odamga ko'z uzmasdan qarab turardi.

— Bu yosh juvon bir mahallar xuddi shunday go'zal yosh qiz bo'lgan edi. U benediktinkalar tamplemar monastirining rohibasi edi. Soddadil va juda dindor yosh ruhoniy shu monastir ibodatxonasi-

da xizmat o'tardi. Bu uni yo'ldan ozdirishni diliga tugdi, buning uddasidan chiqdi ham: bu avliyoni yo'ldan urishi mumkin edi.

U qabul qilgan rohiblik qasamlari muqaddas va buzilmas edi. Ularning aloqalari uzoq cho'zilishi mumkin emas edi, ertami-kechmi ularning boshini yeyishi kerak edi. Yosh rohiba o'z xushtorini avrab, o'sha o'lkalarni tark etishga ko'ndirdi, lekin u yerdan ketmoq uchun, ikki kishilashib berkinmoq uchun ular tinch tirikchilik qilguday joyga Fransiyaning ularni hech bir jon tanimaydigan boshqa chekkasiga ko'chib o'tish uchun pul zarur edi, lekin na unisida, na bunisida u yo'q edi. Ruhoniy tabarruk idishlarni o'g'irlab sotgan, lekin oshiq-ma'shuqlar birga jo'nab ketishga chog'lanib turgan daqiqada ularni tutib olganlar.

Bu hafta o'tgach, u qamoq nazoratchisining o'g'lini yo'ldan urib, qochib ketgan. Ruhoniy kishan bilan o'n yil qamoq va tamg'a jazosiga hukm qilingan. Men bu ayol ta'kidlayotganiday Lill shahri jalodi edim. Aybdorni tamg'alash mening majburiyatim edi, aybdor esa mening ukam edi, janoblar!

Shunda men uni juvonmarg qilgan, unga sherikdan ortiq bo'lgan, zero, uni jinoyatga shu undagan edi, bu ayol hech bo'lmaganda uning jazosini baham ko'radi, deb qasam ichib qo'ydim. Men uning qayerda yashirilib yurganini fahmlab turar edim, uni izlab topdim, ushlab oldim va bog'lab chirmadim, xuddi o'zimning ukamga bosganday tamg'ani bosdim.

Men Lillga qaytib kelganimdan keyin ertasiga ukamga qamoqdan qochib ketish nasib qilgan. Meni ko'mak berishda ayblab to qochoq o'zini hukumat qo'liga topshirmaguncha qamoq jazosiga hukm qildilar: ukam bu hukmdan bexabar edi. U yana bu ayol bilan topishib ketgan, ular birga Berriga qochishgan va ukam bir amallab u yerdan kichikroq qavm olgan. Bu ayol o'zini uning singlisi deb tanitgan.

Qavm ibodatxonasi bir mansabdor tasarrufida joylashgan bo'lib, u bu soxta singilni ko'rib, uni se-

vib qolgan, shu darajada sevib qolganki, unga o'z rafiqasi bo'lishni taklif etgan. Shunda juvonmarg qilishi zarur kishini deb u o'zi juvonmarg qilib bo'lgan kishini tark etgan-da, grafinya de La Fer bo'lib olgan...

Hamma nigohini haqiqiy ismi graf de La Fer bo'lmish Atosga ko'chirdi, Atos ham bosh irg'ab jallodning hamma gaplari to'g'riligini tasdiqladi.

— Shunda, — davom etardi jallod, — mening bechora ukam fig'oni falakka chiqib, bu ayol nomusidan ham, baxtidan ham mahrum qilgan hayotdan kechib qo'ya qolishga qasd qilib Lillga qaytib kelgan. Mening uning o'rniga qamoqda yotganimdan xabar topib, u o'z ixtiyori bilan kelib o'sha oqshomdayoq zindon mo'risi tabaqasiga o'zini o'zi osgan.

Darvoqe, tan bermoq kerak, meni hukm qilgan hokimlar so'zining ustidan chiqishdi. O'z-o'zini o'ldirgan kishining shaxsi aniqlangan zamon menga ozodlikni qaytarib berishdi.

Mana, men uni ayblaydigan jinoyat, mana nima uchun u tamg'alangan!

— Janob d'Artanyan, — so'z boshladi Atos, — siz bu ayol uchun qanday jazo talab qilasiz?

— O'lim jazosini, — javob berdi d'Artanyan.

— Milord Vinter, siz bu ayol uchun qanday jazoni talab qilasiz?

— O'lim jazosini, — javob berdi lord Vinter.

— Janob Portos va janob Aramis, sizlar, bu ayolning hukm etuvchilari, sizlar uni qanday jazoga hukm qilasizlar?

— O'lim jazosiga, — bo'g'iq ovoz bilan javob berdi ikkala mushketyor.

Miledi jon holatda faryod ko'tardi, o'z hakamlari sari bir-ikki qadam sudralib bordi.

Atos qo'lini ko'tardi.

— Sharlotta Bakson, grafinya de La Fer, ledi Vinter, — gapirdi u, — sizning yovuz qilmishlaringiz yer yuzidagi bandalarni va falakdagi xudoning sabr kosasini to'ldirib yubordi. Biror duoni bilsangiz o'qib oling, zero siz hukm etilgansiz va o'la-siz.

74 O'zida zarracha umid qoldirmaydigan bu so'zlarni eshitib Miledi o'rnidan turdi-da, qaddini rostladi va bir nima demoqchi bo'ldi-yu, uning darmoni yetmadi; u payqadiki, shum qismat odamni domiga tortgani kabi iqtidorli va qat'iy qo'l uning sochlari-dan changallab uzil-kesil sudrab ketmoqda. U qarshilik qilishga hatto urinib ham qo'ymadi va kulbadan chiqdi.

Lord Vinter, d'Artanyan, Atos, Portos va Aramis uning ortidan chiqishdi. Xizmatkorlar o'z sohiblariga ergashdilar. Huvillab qolgan, derazalari sinib ketgan, eshiklari lang ochiq, xonadagi stolda tutab yotgan chiroq hazin yonishini tugatmoqda edi.

XXXVI

Qatl

Yarim kecha edi, momaqaldiroqning so'nggi yal-lig'laridan qizil tortgan kemtik oy Armanter shahri orqasidan chiqmoqda edi va uning xira nurida uylarning qora chiziqlari, jimjimador qo'ng'iroqxona-niing poydevori yaqqol ko'rinib turardi. Oldinda Lis o'zining eritilgan cho'yan oqimi misol suvlarini oqi-zib borar, daryoning narigi tomonida esa daraxtlar-niing qora shox-shabbalari ko'zga tashlanar, ular mudhish tunga g'ira-shira tusini berib turgan katta-katta jigarrang bulutlar bilan to'siq besaranjom os-mondan ajralib turardi. Chapda qanotlari harakatsiz tashlandiq tegirmon qaqqayib turar, uning xaro-balaridan dam-badam boyqushning bir maromdagi chinqiroq ovozi eshitilardi. Yo'lning o'ng-u so'lida qayg'uli namoyish ketayotgan tekislikda bu shum soatda cho'kkalab o'tirib olib odamlarning yo'lini poylayotgan badburush mitti odamlar bo'lib tuyula-yotgan pastak baquvvat daraxtlar onda-sonda qo-rong'ilikdan surilib chiqardi.

Ahyon-ahyonda enli chaqmoq osmonning bir chekkasini nurafshon qilib yuborar, daraxtlarning qora sharpalari ustidan ilon izi solar va bahaybat egri qilich singari osmon bilan suvni ikkiga bo'lib tashlardi. Dim havoda qilt etgan shamol sezilmas

edi. So'lg'in sukunat tabiat ustida hukmron, yer yaqinda o'tgan yomg'irdan nam va sirpanchiq, tarovat olgan o't-o'lanlarning xushbo'y isi yanada kuchli taralardi.

Grimo bilan Mushketon Miledining qo'llaridan tutib olg'a sudrab borishardi; jallod ularning orqasidan: lord Vinter, d'Artanyan, Atos, Portos va Aramis esa jallodning ketidan borardilar. Planshe va Bazen namoyishning oxirida edilar.

Xizmatkorlar Miledini daryo labiga yetaklardilar. Uning og'zidan sado chiqmas, lekin u nigohini kimga qadasa, ko'zlari har biriga galma-gal tavallo qilib tagiga yetib bo'lmaydigan o'ziga xos bir fasohat bilan so'zlardi.

O'zi boshqalardan bir-ikki odim ilgari chiqib qolganidan foydalanib, u xizmatkorlarga dedi:

— Agar qochishimga yordam qilsangiz har biringizga ming pistoldan va'da qilaman. Lekin bordi-yu, meni sohiblaringiz qo'llariga topshirib yuborsangiz bilib qo'ying: shu yaqin orada mening qasoskorlarim bor, ular mening hayotim uchun juda qimmat tovon to'lashga sizlarni majbur qiladilar.

Grimo ikkilanardi. Mushketon butun vujudi bilan qalt-qalt titrardi.

Miledining ovozini eshitib qolgan Atos darrov yaqin bordi; lord Vinter undan namuna oldi.

— Bu xizmatkorlarni yo'qoting, — taklif etdi u. — Ularga u allanima degan, ularga endi ishonib bo'lmaydi.

Atos Planshe bilan Bazenni chaqirib oldi va ular Grimo bilan Mushketonning o'rnini olishdi.

Hamma daryo bo'yiga kelganda jallod Miledining oldiga bordi-da, uning qo'l-oyog'ini bog'ladi.

Shunda u sukutni buzdi-da, nido qildi:

— Sizlar olchoqlarsiz, sizlar ayanch qotillarisiz! Bir ayolni o'ldirmoq uchun o'n kishi bo'lib yig'ilib olibsiz. Qarab turinglar! Agar menga madadga kelmasalar ham men uchun qasos oladilar!

— Siz ayol emas, — sovuq gapirdi Atos, — siz odam emas — siz do'zaxdan qutulib chiqqan azroilsiz va biz sizni u yerga qaytishga majbur qilamiz!

— O, saxovtli janoblar, — dedi Miledi, — shuni nazarda tutinglarki, kimki mening boshimdagi bir tola sochimga qo'l tekkizsa, u o'z navbatida qotil bo'ladi!

— Jallod o'ldirishi va bu bilan qotil bo'lmay qolishi mumkin, xonim, — enli shamshiriga urib-urib e'tiroz bildirdi qizil ridolik kishi. — U oxirgi hakamdir, vassalom. Qo'shnimiz nemislar aytgani-dek — nachrichter.

Shu so'zlarni ayta turib u Miledini bog'layotgani sababli Miledi yovvoyilarcha bo'kirib yubordi, tun sukunatida bu bejo va sovuq yangrab o'rmon ich-karisida tindi.

— Lekin agar men aybdor bo'lsam, agar menga siz to'nkayotgan jinoyatlarni qilgan bo'lsam, — iril-lardi Miledi, — meni sudga olib boring. Axir sizlar hakam emassizki, meni sud qilsanglar, menga hukm chiqarsanglar!

— Men sizga Taybernni taklif etgandim, — dedi lord Vinter, — nega bo'lmasa rad qildingiz?

— Chunki mening o'lgim kelmaydi! — xitob qildi Miledi, jallod qo'lidan chiqib ketishga urinib. — Chunki men o'lib ketmoq uchun haddan tashqari yoshman.

— Siz Betyunda zaharlagan ayol sizdan ham yosh edi, xonim, biroq u o'lib ketdi, — dedi d'Artanyan.

— Men monastirga kiraman, men rohiba bo'lib olaman... — davom etardi Miledi.

— Siz monastirda bo'lgansiz, — e'tiroz bildirdi jallod, — hamda u yerdan mening ukamning boshini yegani ketdingiz.

Miledi dahshat ichida qichqirib yubordi-da, tiz cho'kib qoldi.

Jallod uni sal ko'tardi-da, qayin yoniga olib bor-moqchi bo'ldi.

— O, yo rabbiy! — baqirib yubordi u. — Yo rab-biy! Nainki meni cho'ktirib yuborsangiz?

Bu fig'onlar odamning yurak-bag'rini shu daraja-da ezib yuborar ediki, shu tobgacha Miledining eng ashaddiy ta'qibsichi bo'lgan d'Artanyan yaqinroq turgan to'nkaga cho'kdi, boshini egdi-da, quloqlarini

kaftlari bilan berkitib oldi; lekin bundan qat'i nazar, u baribir Miledining nola-afg'onlarini va po'pisalarini eshitaverdi.

D'Artanyan hammadan yoshi edi va u toqat qilolmadi:

— Men bu mudhish manzaraga qarab turolmayman! Men bu ayolning shu zaylda o'lib ketishiga yo'l qo'ya olmayman!

Miledi uning so'zlarini eshitib qoldi va unda yilt etib umid uchquni paydo bo'ldi.

— D'Artanyan! D'Artanyan! — baqirdi u. — Xotirga ol, men seni sevganman!

Yigit o'rnidan turib, unga tomon bir qadam bosdi.

Lekin Atos uning yo'lini to'sdi.

— Yana bir qadam bossangiz d'Artanyan, — dedi u, — biz qilichlarimizni chalishtiramiz.

D'Artanyan muk tushdi-yu, duo o'qiy boshladi.

— Qani, jallod, ishingni qil, — dedi Atos.

— Bajonidil, zoti oliylari, — dedi jallod, — zero, men mo'min katolikman va bu ayolga nisbatan o'z burchimni bajarishim bilan haq ish qilayotganimga ishonchim komil.

— Yaxshi.

Atos Miledining yoniga bordi.

— Sizning, — dedi u, — menga qilgan barcha yomonligingizni afu etdim. Men siz abgor qilgan hayotimni afu etdim, yerga bukilgan nomusimni, xo'rlangan muhabbatimni va siz yetkazgan hasrat-u nadomatdan bir umrga vayron bo'lgan ko'nglimni afu etdim. Rozi bo'lib keting!

Lord Vinter ham uning yoniga bordi.

— Men sizga, — dedi u, — akamning zaharlanganini va gersog Bekingem zoti oliylarining o'limini afu etdim, bechora Feltonning o'limini afu etdim, mening hayotimga qilgan suiqasdlaringizni afu etdim. Rozi bo'lib keting!

— Men bo'lsam, — dedi d'Artanyan, — dvoryanga nomunosib aldov bilan qahringizni keltirganim uchun meni kechirishingizni iltimos qilaman, xonim. Men o'zim baxtiqaro ma'shuqamning o'limini va

sizning beomon qasosingizni afu etaman, men sizni afu etaman-da, sizning qismatingizga yig'layman. Rozi bo'lib keting!

— I am loste¹ — inglizchalab shivirladi miledi. — I must die!².

Va hechkimning yordamisiz o'rnidan turdi hamda o'z tevaragidagi hamma narsaga o'sha go'yo alanga olganday yonguvchi o'tkir nazarini solib ko'rdi.

U hech nimani ko'rmadi.

U quloq soldi, lekin hech nimani ilg'amadi.

Yonida uning dushmanlaridan o'zga hech kim yo'q edi.

— Men qayerda o'lamen? — so'radi u.

— Narigi qirg'oqda, — javob berdi jallod.

U Miledini qayiqqa soldi va o'zi ham ichiga oyog'ini qo'yganda, Atos unga bir xalta oltin uzatdi.

— Oling, — dedi u, — mana sizga hukmning ijrosi uchun haq. Bizning hakamlar singari ish tutayotganimizni hamma ko'rib qo'ysin.

— Yaxshi, — javob berdi jallod. — Endi bo'lsa bu ayol ham bilib qo'ysinki, men hunarimni emas, burchimni ado etyapman.

U oltinni daryoga uloqtirib tashladi.

Qayiq qirg'oqdan ajralib, jinoyatchi bilan jallodni olib ketgan ko'yi Lisning chap qirg'og'iga suzib ketdi. Boshqa hamma o'ng qirg'oqda qolib tiz cho'kdi.

Qayiq suv uzra osilib turgan oqish bulutning nurida parom uchun tortilgan dor yoqalab sekin sirg'alib borardi. Uning narigi qirg'oqqa borib urilgani ko'rinib turardi; jallod bilan Miledining qoralari jigarrang bulutlar manzarasida yaqqol ko'rinardi.

O'tish payti Miledi oyoqlarini bog'lab turgan chilvirni bo'shatishni epladi, qayiq qirg'oqqa yetganda Miledi yengil harakat bilan yerga sakradi-da, qochib qoldi.

Lekin yer nam edi; qiyalikka chiqqach, Miledi sirpanib ketdi-da, cho'kkalab yiqildi.

Xurofiy bir fikr uni dong qotirib qo'ydi; u falak

¹ Men xarob bo'ldim (*inglizcha*).

² Mening o'lmog'im kerak! (*inglizcha*)

yordamini darig' tutyapti deb qaror qildi-yu, qanday yiqilgan bo'lsa, xuddi o'sha holda boshini xam qilib va qo'llarini qovushtirib qotib qoldi.

Shunda narigi qirg'oqda turganlar jallodning ikkala qo'lini ohista ko'targanini ko'rdilar; oy nuri-da uning enli shamshirining tig'i yaltirab ketdi-yu, qo'llar pastga intildi: shamshirning chiyillagani va qurbonning nolasi eshitildi, so'ngra boshsiz qolgan tana zarb zo'ridan qulab tushdi.

Jallod o'zining qizil ridosni yechib, uni yerga yozdi va unga tanani qo'ydi, boshni o'sha yerning o'zida qoldirib, ridoni uchma-uch qilib bog'lab yelkasi-ga ortmoqladi-da, yana qayiqqa kirdi.

Lisning o'rtasiga chiqib olib, u qayiqni to'xtatdi va o'z yukini daryo ustida ko'tarib turib baland ovoz bilan qichqirdi:

— Iloyo, xudoning aytgani bo'lsin!

U jasadni darrov ko'mib ketgan suvlar qa'riga tushirdi.

Uch kun o'tgach mushketyorlar Parijga qaytib keldilar; ular o'zlarining javob muddatini o'tkazib yubormadilar va o'sha oqshomdayoq, janob de Trevilni ziyorat qildilar.

— Xo'sh, janoblar, — ulardan so'radi mard kapi-tan, — rosayam yaxshi yayradingizmi?

— Nihoyatda! — o'zi va do'stlari uchun javob berdi Atos.

XOTIMA

Kelasi oyning oltinchi kuni qirol kardinalga berib qo‘ygan va‘dani bajo keltirib, Bekingemning qazo qilgani haqidagi hammaning qulog‘iga yetgan xabardan tamom esankirab poytaxtdan chiqdi.

Garchand qirolicha o‘zi sevgan kishiga xavf-xatar tahdid solib turganidan ogoh etilgan bo‘lsa-da, shunga qaramasdan uning o‘limini ma‘lum qilganlarida ishonishni istamay turdi; u hatto ehtiyotsizlik qilib xitob qildi:

— Bu noto‘g‘ri! U yaqindagina menga maktub yuborgan.

Lekin ertasi kuni shum xabarga har qalay ishonishiga to‘g‘ri keldi: hamma yo‘lga otlanganlar kabi qirol Kalr I ning farmoniga muvofiq Angliyada to‘xtatilgan La Port Bekingem qirolichaga yuborgan so‘nggi ajal oldi tuhfani olib keldi.

Qirolning quvonchi juda zo‘r edi, buni yashirishga u urinmasdi ham va hatto qirolicha huzurida unga erk berardi. Lyudovik XIII barcha irodasi bo‘sh odamlar singari oliy himmati bilan farq qilmas edi.

Lekin ko‘p o‘tmay, qirol yana zerikadigan va qovog‘ini soladigan bo‘lib qoldi: uning manglayi uzoq muddatga yorishadiganlardan emas edi; u qarorgohga qaytib borgach, yana arosatga tushib qolajagini sezib turardi. Lekin baribir u o‘sha yerga qaytib ketmoqda edi.

Kardinal uning uchun sehrlovchi ilon-u, uning o‘zi shoxdan shoxga sakrab, lekin ilondan qochib qutulolmaydigan qushcha edi.

Shu boisdan Laroshelga qaytish g‘amgin bo‘ldi. Xususan, bizning to‘rt do‘stimiz o‘z o‘rtoqlarini hayron qilardilar: ular hammasi boshlarini solintirib xomush tikilgancha yonma-yon borishardi. Faqat Atos dam-badam ulug‘ sifat manglayini ko‘tarib qo‘yar, ko‘zlarida o‘t chaqnab ketar, lablariga dardli tabassum qo‘nar, so‘ngra esa o‘z o‘rtoqlariga o‘xshab o‘y-xayollariga g‘arq bo‘lardi.

Biror shaharga yetib borgach, qirolni tunash uchun unga ajratilgan binoga kuzatib qo‘yib, darhol o‘z xonalariga yo‘nalardilar yoki tupkaning tagidagi

bir qovoqxonaga ketib qolardilar. U yerda biroq ular soqqa o'ynamasdilar, ichmasdilar, faqat bitta-yarim-tasi quloq solmayaptimi deb alanglab olib, shivir-shivir gaplashardilar, xolos.

Bir kun qirol ov qilish istagida to'xtab, to'rt og'ayni bo'lsa o'z odatiga ko'ra qatnov yo'ldagi xarobatga ravona bo'lganlarida Larosheldan joni boricha ot qo'yib kelayotgan allaqanday odam bir stakan sharob ichmoqchi bo'lib, otini shu xarobot eshigi tagida to'xtatdi, stol yonida to'rt mushketyor o'tirgan xonaga bosh suqib qaradi-da, baqirdi:

— Hoy, janob d'Artanyan! Shu yerda men sizni ko'ryapmanmi?

D'Artanyan boshini ko'tardi-yu, quvonch bilan nido qildi. Bu o'sha u o'z arvohim deb yurgan kishining o'zginasi edi, bu Mengdagi, Go'rkovlar ko'chasidagi va Arrasdagi noma'lum kishi edi.

D'Artanyan qilichini yulqib oldi-da, eshik tomon otildi.

Lekin bu daf'a noma'lum kishi juftakni rostlab qolmadi, balki otdan sakrab tushib d'Artanyanga peshvoz yurdi.

— Ha-a, axiri sizni topib oldim-a, muhtaram afandim! — dedi yigit. — Bu gal siz mendan qutulib bo'psiz!

— Mening niyatim hargiz bu emas, bu gal men o'zim sizni qidirgan edim. Qirol nomi bilan men sizni hibsga olaman. Qilichingizni menga topshirishingizni talab qilaman, muhtaram afandim. Qarshilik qilishni xayolingizga keltirmang: sizni ogoh etib qo'yay, gap sizning hayotingiz xususida ket-yapti.

— Siz o'zi kim bo'lasiz? — qilichini tushirib, lekin hali uni topshirmasdan so'radi d'Artanyan.

— Men — shevale de Roshforman! — javob berdi noma'lum kishi. — Janob Kardinal de Rishelyening otboqari bo'laman. Men sizni padari buzrukvor huzuriga eltib qo'yish xususida farmoyish oldim.

— Biz padari buzrukvor huzuriga qaytib ketyapmiz, janob shevale, — gapga aralashdi Atos va yaqinroq keldi, — va siz janob d'Artanyanning

to'ppa-to'g'ri Laroshelga yo'l olaman degan so'ziga ishonasiz, albatta.

— Men uni soqchilar qo'liga topshirishim shart, ular d'Artanyanni qarorgohga olib ketadilar.

— Biz unga soqchi bo'lib xizmat qilamiz, muhtaram afandim, sizga dvoryanlik so'zimni beraman. Lekin sizga o'zimning so'zimni ham beramanki, — qovog'ini solib qo'shib qo'ydi Atos, — janob d'Artanyan bizsiz ketmaydi.

Shevale de Roshfor o'girilib qaradi va Portos hamda Aramisning o'zi bilan eshik o'rtasida turib olganlarini ko'rdi; u o'zining tak-taslim shu to'rt kishi ixtiyoridaligini fahmladi.

— Janoblar, — yuzlandi ularga u, — agar janob d'Artanyan qilichini menga topshirishga rozi bo'lsa va sizlar singari so'z bersa, men sizlarning janob d'Artanyanni kardinal borgohiga eltib qo'yamiz, degan va'dangiz bilan qanoatlanaman.

— Sizga so'z beraman, muhtaram afandim, — dedi d'Artanyan, — mana qilichim ham sizga.

— Bu menga qaytaga qo'l keladi, — ilova qildi Roshfor, — men yo'limda davom etishim lozim.

— Agar Miledi bilan uchrashish uchun bo'lsa, — sovuq luqma tashladi Atos, — buning hojati yo'q: siz uni endi ko'rmaysiz.

— Unga nima bo'ldi? — darrov so'radi Roshfor.

— Qarorgohga qaytavering, hamma gapni o'sha yerda bilasiz.

Roshfor bir zum o'ylanib qoldi, so'ngra esa kardinal qirolga muqobil kelishi lozim Syurjerdan orasi bir kunlik yo'lda turganlari sababli u Atosning maslahatiga amal qilishga va mushketyorlar bilan birga qaytishga qaror qildi. Ustiga-ustak Roshforning qaytishi unga shu afzallikni berardiki, mahbusni uning o'zi nazorat qilishi mumkin bo'lardi.

Hamma yana yo'lga ravona bo'ldi.

Ertasi kuni peshin soat uchda ular Syurjerga yetib keldilar. Kardinal u yerda Lyudovik XIII ga muntazir edi. Ministr bilan qirol bir talay mulozamatli gaplarni bir-biriga hadya etdilar va Fransiyaning unga qarshi butun Yevropani oyoqqa turgizuv-

chi sobit dushmanidan xalos qilgan baxtli tasodif bilan bir-birini qutladilar. Shundan so'ng Roshfor tomonidan d'Artanyanning hibsga olinganligi xususida ogoh etilgan va uni tezroq ko'rmoqchi bo'lgan kardinal qirol bilan xayr-ma'zur qildi-da, uni kelasi kuni barpo etilgan yangi to'g'onni ko'zdan kechirishga taklif etdi.

Kechqurun Tosh ko'prik oldidagi o'zining dargohiga qaytib kelgach, kardinal o'zi istiqomat qilguvchi uy eshigi tagida qurollangan mushketyorlarni ko'rdi.

Bu daf'a kuch o'z tomonida bo'lgani sababli u mushketyorlarga siyosat bilan qarab qo'ydi va qo'l harakati bilan ham, nigohi bilan ham d'Artanyanga orqasidan yurishni buyurdi.

D'Artanyan itoat qildi.

— Biz seni kutib turamiz, d'Artanyan, — kardinal eshitsin uchun atay qattiq gapirdi Atos.

Padari buzrukvor qoshlarini chimirib to'xtab qoldi, lekin lom-mim demasdan uyga kirib ketdi.

D'Artanyan kardinal ketidan izma-iz kirdi, eshik orqasida esa uning do'stlari posbonlikda qolishdi.

Kardinal to'ppa-to'g'ri o'ziga kabinet bo'lib xizmat qilguvchi xonaga yo'l oldi-da, Roshforgia yosh mushketyorni olib kirishni imo qildi.

Roshfor uning farmoyishini bajo keltirdi-yu, yiroqlashdi.

D'Artanyan kardinal bilan tanho qoldi; bu Rishelye bilan ikkinchi muloqot bo'lib, d'Artanyan o'zi keyinchalik iqror bo'lganidek so'nggi muloqot deb qattiq ishongan edi.

Rishelye kaminga suyanib turaverdi; xonadagi stol uni d'Artanyandan ajratib turardi.

— Muhtaram afandim, — gap boshladi kardinal, — siz mening farmoyishimga binoan hibsga olingansiz.

— Menga buni aytishdi, zoti oliylari.

— Nima uchun, siz bilasizmi?

— Yo'q, zoti oliylari. Axir, men hibsga olinishim mumkin bo'lgan birdan-bir narsa siz padari buzrukvorga hali ma'lum emas.

Rishelye yigitga tikilib qarab qo'ydi:

— Shunday deng! Buning ma'nosi nima?

— Agar zoti oliylari, oldin qaysi jinoyatlar mening bo'ynimga qo'yilayotganini aytishni maqbul ko'rsalar, men so'ngra haqiqatda qilgan ishlarimni so'zlab beraman.

— Sizning bo'yingizga shunday jinoyatlar qo'yilyaptiki, bular uchun sizdan kiborroq odamlarning boshlari ketgan, muhtaram afandim! — javob berdi Rishelye.

— Qanday jinoyatlar ekan, zoti oliylari? — kardinalni lol qoldirgan xotirjamlik bilan so'radi d'Artanyan.

— Sizni davlat dushmanlari bilan muxobara qilishda ayblamoqdalar, sizni davlat sirlarini o'g'irlashda ayblamoqdalar, sizni o'z lashkarboshingiz rejalarining beliga tepganingizda ayblamoqdalar.

— Xo'sh, bu ayblarni kim mening bo'ynimga qo'yayapti, zoti oliylari? — bu Miledining ishiligiga fahmi yetib dedi d'Artanyan. — Davlat adolati tomonidan tamg'alangan ayol, Fransiyada bir kishiga hamda Angliyada boshqasiga erga tekkan ayol, o'zining ikkinchi erini zaharlab o'ldirgan, meni ham zaharlashga qasd qilgan ayol!

— Nimalar deyapsiz, muhtaram afandim! — taajjub bilan xitob qildi kardinal. — Siz qaysi ayolni gapiryapsiz?

— Ledi Vinterni, — javob berdi d'Artanyan. — Ha, ledi Vinterni o'z ishonchingizga noil qilganingizda uning jinoyatlarining hammasi siz padari buzrukvorga ma'lum bo'lmagan chog'i.

— Agar ledi Vinter siz gapirayotgan jinoyatlarni qilgan bo'lsa, muhtaram afandim, u jazoga tortilajak.

— U jazoga tortilib bo'ldi, zoti oliylari.

— Xo'sh, uni kim jazoga tortdi?

— Biz.

— U qamoqdami?

— U qazo qildi.

— Qazo qildi? — quloqlariga ishonmasdan takrorladi kardinal. — Qazo qildi? Shunday dedingizmi?

— U meni o'ldirishga uch marta urinib ko'rdi, buni men kechirdim, lekin u men sevgan ayolni zaharlab o'ldirdi. Shunda do'stlarim bilan men uni tutib oldik, sud qildik va o'limga hukm etdik.

D'Artanyan Betyun karmelitkalar monastirida Bonasye xonimning zaharlanishi, xilvat kulbadagi sud, Lis bo'yidagi qatlni so'zlab berdi.

Kardinalning a'zoyi-badanidan titroq yugurib o'tdi, uning larzaga kelishi kamdan kam uchraydigan hol edi.

Lekin birdan go'yo qandaydir pinhon fikr ta'sirida kardinalning shu tobgacha to'niq chehrasi asta-sekin yorishdi va pirovardida mutlaqo osoyishta ifodaga kirdi.

— Demak, — o'z so'zlarining zahriga zid muloyim ovoz bilan gap boshladi u, — jazo berishga mu'tasaddi bo'lmay, baribir jazo beraveradigan shaxslar qotil bo'lishini o'ylab o'tirmasdan sizlar hakamlarning huquqlarini o'zlashtirib olgansiz.

— Zoti oliylari, Sizga ont ichib aytamanki, ko'nglimda o'zimni sizning oldingizda oqlash niyati bir zum ham bo'lmagan. Siz padari buzrukvorga meni qanday jazoga tortish maqbul bo'lsa, o'sha jazoni olishga tayyorman. Men hayotni haddan tashqari kam qadrlayman, nainki o'limdan qo'rqsam.

— Ha, bilaman, siz jasur odamsiz, — dedi kardinal qariyb mehribon ovoz bilan. — Shu vajdan sizga halitdan aytib qo'ysam bo'laveradi, sizni sud qiladilar va hatto jazoga ham hukm qiladilar.

— Boshqa odam bo'lganda siz padari buzrukvorga afv etishingiz cho'ntagimda turibdi deb javob berishi mumkin edi, men bo'lsam sizga faqat amr qiling, zoti oliylari, men hammasiga tayyorman deb ayta-man.

— Sizning afvingiz? — hayron bo'ldi Rishelye.

— Ha, zoti oliylari, — javob berdi d'Artanyan.

— Xo'sh, unga kim imzo qo'ygan Qirolmi?

Kardinal bu so'zlarni alohida bir nafrat aralash aytdi.

— Yo'q, siz padari buzrukvor.

— Menmi? Siz, nima, aqldan ozganmisiz?

— Siz, albatta, o'z qo'lingizni taniysiz, zoti oliylari.

D'Artanyan, Atos Miledidan tortib olib himoya varaqasi bo'lib xizmat qilsin uchun d'Artanyanga bergan qimmatbaho qog'ozni padari buzrukvorga uzatdi.

Kardinal qog'ozni oldi va shoshmasdan har so'ziga urg'u berib o'qidi:

«Ushbuni ko'rsatuvchi amalga oshirgan ish, mening farmoyishim va davlat baxt-saodati yo'lida qilindi.

5-avgust 1628-yil.

Rishelye».

Bu ikki satrni o'qib bo'lib, kardinal chuqur o'ygatilib qoldi-yu, lekin d'Artanyanga qog'ozni qaytarib bermadi.

«U meni qanday o'lim bilan qatl qilishni mulohaza qilmoqda, — xayolan qaror qildi d'Artanyan. — Lekin ont ichamanki, dvoryanning qanday o'lishini ko'rib qo'yadi!»

Yosh mushketyor a'lo kayfiyatda bo'lib, o'zga dunyoga qahramonona o'tib ketishga hozirlik ko'radi.

Rishelye o'ylanib qog'ozni qo'lida o'rar, yana ochib qarardi. Nihoyat u o'zining burgut nigohini d'Artanyanning dono, ochiq va o'tkam yuziga tikib, boshini ko'tardi, ko'z yoshlar asarini hali saqlab turgan bu chehrada d'Artanyanning so'nggi oy ichida tortgan barcha azob-uqubatlarini o'qidi va bor-yo'g'i yigirma bir yoshga kirgan bu yigitning istiqboli naqadar porloqligi hamda uning g'ayrati, aql-u farosati va shijoatidan donishmand hukmron naqadar muvaffaqiyatli istifoda qilishi mumkinligini, uchinchi yoki to'rtinchi marta xayoliga keltirib ko'rdi.

Boshqa tomondan qaraganda, Miledining jinoyatlari, qudrati va do'zaxi dahosi uni bir necha bor dahshatga solgan edi. U o'zining xavfli sherigidan abadul-abad qutulib olganini o'ylaganida, u allaqanday xufiya quvonch his qilardi.

Kardinal d'Artanyan ochiqko'ngillik qilib qaytarib bergan qog'ozni shoshmasdan yirtib tashladi.

«Men halok bo'ldim!» — ko'nglidan kechirdi d'Artanyan.

U go'yo:

«Parvardigor, iloyo aytganing bo'lsin!» — deya-yotganday kardinal qoshida boshini egdi.

Kardinal stol yoniga bordi va o'tirgan ko'yi uchdan ikki qismi to'lg'azib qo'yilgan yupqa qog'ozga bir-ikki satr yozdi; so'ngra o'z muhrini bosdi.

«Bu mening hukmim, — o'zicha qaror qilib qo'ydi d'Artanyan. — Kardinal meni zerikarli Bastiliya balosidan va hakamlarning tekshir-tekshir ovoragarchiliklaridan qutqarib qolyapti. Bu ham bo'lsa uning tantiligi».

— Oling! — dedi yigitga kardinal. — Men sizdan bitta ochiq qog'ozni oldim, o'rniga boshqasini ber-yapman. Bu nomada nom qo'yilmagan, uni o'zingiz yozib qo'ying.

D'Artanyan yuragi betlamay qog'ozni oldi-da, unga ko'z tashladi.

Bu uni mushketyorlar leytenanti lavozimiga ko'tarish xususidagi farmon edi.

D'Artanyan kardinalning poyiga yiqildi.

— Zoti oliylari, — dedi u, — mening hayotim sizning qo'lingizda, shu tobdan e'tiboran uni istifoda qilavering. Lekin menga ko'rsatgan marhamatingizga loyiq emasman: ko'rsatgan xizmatlari ko'proq va mendan ko'ra munosibroq uch do'stim bor...

— Siz ajoyib odamsiz, d'Artanyan, — uning gapini bo'ldi kardinal va bu sarkash tiynatni taslim qilishni uddalaganidan ko'ngli to'lib, uning kiftiga do'stona urib-urib qo'ydi. — Bu nomani ko'nglingizga kelgan tarzda istifoda qiling. Faqat yodingizda bo'lsin, garchi unga nom yozilmagan bo'lsa-da, men uni sizga beryapman.

— Men buni hech qachon unutmayman, — javob berdi d'Artanyan. — Siz, padari buzrukvor, bunga amin bo'lishingiz mumkin.

Kardinal o'girildi-da, qattiq gapirdi:

— Roshfor!

Chamasi eshik orqasida turgan kavalер shu zahoti kirib keldi.

— Roshfor, — dedi kardinal, — qarshingizda janob d'Artanyan turibdi. Men uni o'z do'stlarim safiga qabul qildim, shu boisdan esa ikkalangiz bir o'pishinglar-da, agar boshlaringizdan umidingiz bo'lsa, bama'ni yuringlar.

Roshfor bilan d'Artanyan lablarini sal-pal tegizib o'pishishdi; kardinal shu yerning o'zida turar va hushyor bo'lib ulardan ko'zini uzmasdi.

Ular xonadan birga chiqishdi.

— Biz hali ko'rishamiz, shunday emasmi, muhtaram afandim?

— Siz istagan mahal, — tasdiqladi d'Artanyan.

— Tasodif paysalga solmay kelib qoladi, — javob berdi Roshfor.

— Nima gap? — eshikni ochib so'radi Rishelye.

Yigitlar shu zamon bir-biriga iljayib, qo'l qisishdi va padari buzrukvorga ta'zim bajo keltirdilar.

— Toqatimiz toq bo'la boshlagan edi, — dedi Atos.

— Mana men ham, do'stlarim! — javob berdi d'Artanyan. — Men ozod bo'lish tugul, marhamatga ham chalinib qoldim.

— Bizga so'zlab berasizmi?

— Shu bugunoq kechqurun.

Darhaqiqat, o'sha oqshomdayoq d'Artanyan Atos huzuriga yo'l oldi va uni Atos har kech kanda qilmay berilib ketguvchi mashg'ulot — bir shisha ispan sharobi ustida topdi.

D'Artanyan o'zi bilan kardinal o'rtasida o'tgan hamma gaplarni unga aytib berdi va cho'ntagidan nomani olib dedi:

— Oling, uni muhtaram Atos, u sizning haqingiz.

Atos o'zining mehribon va jozibali tabassumi bilan jilmayib qo'ydi.

— Do'stim, Atos uchun bu — haddan tashqari ko'p, graf de La Fer uchun esa haddan tashqari oz, — javob berdi u. — Bu nomani o'zingizga

qoldiring, u sizniki. Ming afsuski, u sizga juda qimmatga tushdi.

D'Artanyan Atosning huzuridan chiqib, Portosning xonasiga kirdi.

U uni ko'zgu oldida topdi; shohona serhasham kamzulni yelkasiga tashlab Portos o'ziga havas bilan boqardi.

— E-ha, bu sizmisiz, muhtaram do'stim! — qutladi u d'Artanyanni. — Nazaringizda qalay, bu libos menga yarashiptimi?

— Bundan ziyoda bo'lmaydi, — javob berdi d'Artanyan, — lekin men sizga yana ham yarashadigan boshqa libosni taklif qilib keldim.

— Xo'sh, qandayini?

— Mushketyorlar leytenanti sarposini.

D'Artanyan Portosga o'zining kardinal bilan muloqoti to'g'risida so'zlab berdi va cho'ntagidan nomani chiqarib dedi:

— Oling, muhtaram do'stim, unga nomingizni qo'ying-da, menga yaxshi sardor bo'ling.

Portos nomaga ko'z tashladi-yu, d'Artanyanni taajjubga solib, uni qaytarib berdi.

— Ha, bu menga juda manzur bo'lardi, — dedi u, — lekin bu marhamatdan uzoq foydalanish menga nasib qilmagan bo'lardi. Bizning Betyun safarimiz paytida gersoginyamning eri qazo qilgan, shu boisdan esa marhumning sandig'i qo'limga kiraman deb turipti, men ham, muhtaram do'stim, bevaga uylanib olaman. Ko'ryapsizmi, men to'y libosimni o'lchab turgan edim. Leytenantlik unvonini o'zingizga qoldiring, do'stim, qoldiring.

U nomani d'Artanyanga qaytarib berdi.

Yigit Aramis huzuriga ketdi.

U uni analoy oldida topdi; Aramis ochiq duollar kitobi ustida boshini quyi solib, tiz cho'kib turardi.

D'Artanyan unga o'zining kardinal bilan bo'lgan muloqotini so'zlab berdi va uchinchi marta cho'ntagidan nomani chiqarib dedi:

— Siz — bizning do'stimiz, bizning charog'bonimiz, bizning ko'rinmas homiyimiz, shu nomani qabul

eting. Sizning donishmandligingiz bizni muttasil omadga yetaklagan, maslahatlaringiz bilan unga har kimdan ko'proq sazovor bo'ldingiz.

— Hayhot, muhtaram do'stim! — xo'rsinib qo'ydi Aramis. — Bizning so'nggi sarguzashtlarimiz foni hayotdan va harbiy unvondan mening tamoman ko'nglimni qoldirdi. Bu gal men uzil-kesil qarorga keldim: qamal tugagach, men lazaristlar qardoshligiga kiraman. Bu nomani o'zingizga qoldiring, d'Artanyan: harbiy xizmat sizga juda ham mos keladi, siz jasur va tadbirli sardor bo'lasiz.

D'Artanyan ko'zlarida minnatdorlik yoshlari va nigohida quvonch bilan Atos huzuriga qaytdi va avvalgidek uni stol yonidan topdi; Atos sharobning so'nggi stakanini chiroq nuriga solib ko'zdan kechirmoqda edi.

— Mana endi ular ham rad qilishdi! — dedi d'Artanyan.

— Buning boisi shuki, jon do'stim, hech kim unga sizchalik munosib emas.

U patni oldi, d'Artanyanning nomini yozib qo'ydi-da, unga nomani uzatdi.

— Demak, mening endi do'stlarim bo'lmaydi, — dedi yigit, — va ming afsuski, achchiq xotiralardan bo'lak hech nima qolmadi!

U boshini quyi soldi va yirik-yirik ikki qatra yosh uning yuzlaridan dumalab tushdi.

— Siz yoshsiz, — javob berdi Atos, — achchiq xotiralaringiz ham xushnudlariga almashishga ulguradi hali!

EPILOG

Laroshel ingliz floti va lashkarlarining Bekingem va'da etgan madadini olmagan holda bir yillik qamaldan so'ng taslim bo'ldi. 1628-yil 28-oktabrda taslim bo'lish haqidagi varaqaga imzo chekildi.

Qirol Parijga o'sha yili 23-dekabrda kirdi. U xuddi fransuzlar ustidan emas, balki dushman ustidan g'alaba qilganday unga tantanali uchrashuv uyush-tirdilar. U Sen-Jak chekkasida barpo qilingan gul va yashil o'simliklar bilan o'ralgan arklar ichidan kirib bordi.

D'Artanyan o'ziga in'om qilingan leytenantlik unvonini qabul qildi. Portos xizmatni tark etdi va kelasi yili Koknar xonimga uylandi: armon qilingan sandiqdan sakkiz yuz ming livr pul chiqdi.

Mushketon ketvorgan uqalik liboslarda olifta-garchilik qila boshladi va o'zi umri bo'yi orzu qilgan narsaga vosil bo'ldi: zarhallangan izvoshning supasi-da yura boshladi.

Aramis Lotaringiyaga safar qilgach, to'satdan g'oyib bo'ldi, o'zi yor-u birodarlariga ham yozmay qo'ydi. Keyinchalik o'zining bir-ikkita xushtoriga aytib qo'ygan de Shevrez xonim orqali ma'lum bo'ldiki, u Nansidagi monastirlardan birida rohiblikni qabul qilgan.

Bazen monastir qoshida qolgan.

Atos Turenga borib kelgach, Rusilonda ozroq meros qoldirish bahonasida u ham xizmatni tark etmaguncha — to 1631-yilgacha d'Artanyanning qo'li ostida mushketyor bo'lib xizmat qildi.

Grimo Atosga qo'shilib ketdi.

D'Artanyan Roshfor bilan uch marta muboraza qildi va uchala daf'a ham uni shikastladi.

— To'rtinchi safar men sizni o'ldirsam kerak, — turg'izib qo'yish uchun Roshforga qo'lini cho'zib dedi u.

Adabiy-badiiy nashr

ALEKSANDR DYUMA

UCH MUSHKETYOR

Roman

Muharrir

J. MUHAMMAD

Badiiy muharrir

S. MUSAMEDOV

Sahifalovchi

N. QURBONOVA

Texnik muharrir

T. SATTOROV

Litsenziya raqami: AI № 111.

Bosishga 2019-yil 08.08 da ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 1\32.

Bosma tabog'i 23,0. Shartli bosma tabog'i 38,64.

Garnitura «Times New Roman». Ofset qog'ozi.

Adadi 1 000 nusxa. Buyurtma № 62.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yoshlar nigohi» xususiy korxonasida tayyorlandi.

«ADAD PLYUS» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: 100097, Toshkent, Bunyodkor ko'chasi, 28-uy.

Tel.: (90) 9343676

129460

Aleksandr Dyuma (1802 – 1870)

Aleksandr Dyuma – fransuz yozuvchisi. Sarguzashlarga boy tarixiy romanlari bilan dovuq qozongan. Dumas eng mashhur fransuz yozuvchilaridandir. Aleksandr Dyumaning o'g'li Alexandre Dumas ham yozuvchi bo'lgan.

Aleksandr Dyumaning eng mashhur asarlari «Uch mushketyor», «Graf Monte-Kristo», «Yigirma yildan keyin» va «Vikont de Brajelon» romanlaridir. Dumas romanlar bilan birga dramalar ham yozgan. U hayoti davomida 1200 dan oshiq asar yozgan.

1835-yilda Dumas birinchi tarixiy romani «Izabella Bavarskaya»ni e'lon qildi. 19-asrning 40-yillarida ketma-ket «Uch mushketyor», «Yigirma yildan so'ng», «Vikont de Brajelon» tarixiy-sarguzasht romanlari paydo bo'ldi. Trilogiyani tashkil etgan bu romanlarning qahramonlari umumiy – asardan-asarga o'tib yuradi.

Uchinchi romanni aslida Paul Mahalin yozgan. Shunday bo'lsa ham, kitobga muallif deb Dumasning nomi ko'rsatilgan. «Qirolicha Margo», «Monsoro xonim», «Qirq besh» – Genrix Navarskiy haqidagi trilogiyadir.

ISBN 978-9943-22-371-4

9 789943 223714